

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

ΤΟΜΕΑΣ ΙΙΙ: ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ – ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**Μικροί Πόλεμοι σε Μεγάλες Πόλεις:
Μιλταριστικές Προβληματοποιήσεις των Ανορθόδοξων (Ανθρώπινων)
Γεωγραφιών**

Χρήστος Φιλιππίδης

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής (Επιβλέπων)

ΑΘΗΝΑ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

ΛΙΑ ΓΥΙΟΚΑ, Επίκουρη Καθηγήτρια

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	5
Εισαγωγή	7

I. Εν αρχή ην ο Φίλος και ο Εχθρός

1. Ο Φίλος και ο Εχθρός ως σύμμετρα μεγέθη

1.1 Η κήρυξη του Εχθρού ως μονοπώλιο του κράτους:

Ο Carl Schmitt και τα όρια του Πολιτικού

21

1.2 Κανόνες εκφοράς της εχθρότητας και περιφρούρηση του πολέμου

37

2. Φίλος/Εχθρός reloaded

2.1 Ο αντάρτης και οι νέες μορφές εχθρότητας

45

2.2 Ασύμμετρος πόλεμος και στρατιωτικά αδιέξοδα

59

2.3 Φαινομενολογία της εξαφάνισης

67

II. Ο Φίλος και ο Εχθρός μέσα στο Χώρο

1. Χωρικές οντολογίες στο έργο του Schmitt

75

2. Ο χώρος του πολέμου ως εγγενώς υπαρξιακός χώρος: Sun Tzu και Clausewitz

2.1 Η Γη και οι πιθανότητες για ζωή και θάνατο: Ο Sun Tzu ως γεωγράφος

89

2.2 Τα «νεφελώδη» πολεμικά τοπία του Clausewitz

94

3. Χωρικές εκφράσεις του Νέου Νόμου της Γης

3.1 Οι αλλαγές στις τεχνολογίες του πολέμου ως αλλαγές στην αντίληψη του χώρου

105

3.2 Ανορθόδοξοι Εχθροί, ανορθόδοξες χωρικότητες

112

3.3 Ο Lawrence και το νόημα της απουσίας

120

III. Ο Φίλος και ο Εχθρός μέσα στην Πόλη

Εισαγωγικά

135

1. Η πόλις εάλω

138

2. Ο Εχθρός ως μόνιμος κάτοικος

148

3. Η αστικοποίηση ως ειδικό αντικείμενο της στρατιωτικής επιστήμης

3.1 Παραγκουπόλεις: Στρατιωτικοί στοχασμοί πάνω στην αστικοποίηση της φτώχειας

163

3.2 Από τις παραγκουπόλεις στις πόλεις

171

3.3 ... και από τον πόλεμο στη δημόσια ασφάλεια

179

3.4 Οικοσυστήματα σύγκρουσης, πόλεις ανθεκτικές

189

4. Μιλитарιστικές αναγνώσεις των πολύπλοκων αστικών γεωγραφιών	
4.1 Από την αστική περιοχή στο αστικό περιβάλλον: Η τριάδα έδαφος-υποδομές-κοινωνία.....	196
4.2 Η πόλη ως έδαφος	
4.2.1 Πεδίο τρισδιάστατο	204
4.2.2 Πεδίο πυκνό	211
4.2.3 Πεδίο μεγάλο	217
4.3 Η πόλη ως υποδομές	
4.3.1 Άυλοι διαφιλονικούμενοι χώροι: Πόλεμος στο πληροφοριακό περιβάλλον	221
4.3.2 Υλικότητες και ροές: Οι υποδομές ως πεδίο στρατιωτικής επέμβασης	236

IV. Ο Φίλος και Εχθρός μέσα στον Πληθυσμό

Εισαγωγικά	249
1. Αντιξέγερση: Ο πληθυσμός ως πεδίο επιχειρήσεων	
1.1 Πόλεμος πολιτικός: Κερδίζοντας τις καρδιές και τα μυαλά	255
1.2 Επιχειρήσεις «ειρήνευσης»: Καταστροφή και οικοδόμηση	273
2. Χαρτογραφώντας το «ανθρώπινο πεδίο»	
2.1 Απογραφή, ταυτοποίηση και «ανθρώπινες πληροφορίες»	285
2.2 Νεο-αποικιοκρατικές επεμβάσεις και πολιτισμική στροφή	296
2.3 Human Terrain System	302
3. Η πόλη ως κοινωνία	
3.1 Επιχειρησιακή συνέχεια και περιβαλλοντική ασυνέχεια	314
3.2 Ευφάνταστες θεωρίες και αδιόρατες τεχνολογίες: Οργανώνοντας την επιτήρηση των αστικών πληθυσμών	324

V. Παράρτημα Α: Αστικοί φραγμοί στη στρατιωτική έπαρση

1. Επανάσταση στις Στρατιωτικές Υποθέσεις: Τεχνολογικός φетиχισμός και στρατηγικές ψευδαισθήσεις	339
2. Τεχνολογικές ασυνέχειες σε αστικό περιβάλλον	353

VI. Παράρτημα Β: Σώμα, Φίλος, Εχθρός

1. Ενδείξεις και επιδείξεις ενός μετα-σωματικού πολέμου	367
2. Έρημος του πραγματικού: Ανορθόδοξος πόλεμος, αστικό περιβάλλον και ενσώματες στρατιωτικές επιχειρήσεις	377
3. Κατασκευάζοντας την αίσθηση της παρουσίας	387
Βιβλιογραφία	395

Ευχαριστίες

Όταν το 2009, και εν μέσω λαχτάρας και ενθουσιασμού, ξεκίναγε η συγκεκριμένη έρευνα δεν ήμουν σε θέση να διαισθανθώ το πόσο μοναχική και κοπιαστική θα αποδεικνυόταν ως διαδικασία. Μέσα σε αυτήν τη σχεδόν ατελείωτη διαδρομή, το δημιουργικό κομμάτι θάφτηκε ουκ ολίγες φορές κάτω από το ασήκωτο βάρος της απόγνωσης και της ματαιότητας. Σε εκείνες τις στιγμές μίλησαν τα όρια· τα πάντα ξεκινούσαν από το μηδέν, σημαδεύοντας βαθιά όλα αυτά που στριμώχονταν στο μέλλον ως εκκρεμότητες. Ακόμη και τώρα, που η διαδρομή αυτή ολοκληρώνεται, τα σημάδια αυτά είναι εμφανή. Ορατά ακόμη και στην ίδια την αίσθηση ανακούφισης, τώρα που η έρευνα αυτή έλαβε, επιτέλους, την τελική της μορφή. Από αυτό το τέλος, λοιπόν, οφείλω να ομολογήσω πως σε αυτή τη διαδρομή δεν πορεύτηκα μόνος και να εκφράσω, επομένως, την ευγνωμοσύνη μου γι' αυτές και αυτούς που ανέλαβαν το απαιτητικό έργο της ψυχικής και θεωρητικής υποστήριξης. Ευχαριστώ, λοιπόν, καταρχάς τον Σταύρο Σταυρίδη που είχε τη γενική επίβλεψη αυτής της διατριβής. Η ριζοσπαστική σκέψη του και η θεωρητική του ευαισθησία με κινητοποίησαν ερευνητικά πολύ πριν το ξεκίνημα αυτής της εργασίας και του χρωστάω πολλά γι' αυτό. Ευχαριστώ, επίσης, την Αθηνά Αθανασίου και τη Λία Γυιόκα που συμμετείχαν στην τριμελή επιτροπή. Οι διεισδυτικές επισημάνσεις τους και οι σχολαστικές τους παρατηρήσεις με «ανάγκασαν» πολλές φορές να αναμετρηθώ με τις ίδιες μου τις προκείμενες και να διερωτηθώ για το πού πραγματικά ήθελα να κατευθυνθώ. Ευχαριστώ, επιπλέον, το Νίκο Λάσκαρη· κάποτε, σε ανύποπτο χρόνο, το πηγαίο του ενδιαφέρον μου άνοιξε περισσότερες πόρτες απ' όσες αρχικά νόμιζα. Μία από αυτές οδήγησε, σήμερα, στην ολοκλήρωση αυτής της διατριβής. Θερμές ευχαριστίες, ξανά και ξανά, στον Αντώνη Βραδή· όσες φορές και να τον ευχαριστήσω για τη βοήθεια και τη φροντίδα του δε θα είναι αρκετές. Ευχαριστώ επίσης: τον Δημήτρη Δαλάκογλου για την πολύτιμη συμβολή του· η στήριξή του ήταν πολύ μεγαλύτερη απ' όσο φαντάζεται. Τη Ρούσσα για τις συμβουλές της και τη βαθιά κατανόηση μπροστά στα σκοτάδια της κούρασής μου. Τον Κώστα και τη Ζήνα γιατί φρόντισαν προ πολλού για τις συνθήκες δυνατότητας. Τον Τάσο που επιμελήθηκε τα διαλείμματα και τις παύσεις που είχε ανάγκη αυτή η κοπιαστική εργασία. Και ιδιαίτερω την Έλενα για την ανεκτίμητη σπουδή πάνω στα θαύματα της ανθρώπινης επιμονής και για το βάρος που επωμίστηκε καθώς συνομιλούσε με τις ανασφάλειές μου. Ευχαριστώ, τέλος, το Βιδράκι, αυτή την αναπάντεχη εισβολή νοήματος· το βλέμμα του μαρτυρά πολλά περισσότερα από έναν τετράποδο φίλο. Μακάρι να μπορούσα να του δώσω όσα μου δίνει...

Αθήνα, Φεβρουάριος 2016

Εισαγωγή

Ήταν νύχτα 13^{ης} Νοεμβρίου 2015. Τα μέλη μίας αποφασισμένης ολιγομελούς ομάδας που ενεργούσε για λογαριασμό του Ισλαμικού Κράτους επιτέθηκαν σχεδόν ταυτόχρονα σε μία σειρά από «μαλακούς στόχους» στο κέντρο του Παρισιού. Ο τρόμος κάλυψε τα πάντα στην πόλη του φωτός και ο στρατός ξεχύθηκε στους δρόμους. Τις ημέρες που ακολούθησαν, η αίσθηση ήταν ξεκάθαρη· «ο πόλεμος έχει φτάσει αμετάκλητα στις πόλεις μας», έγραφε εμφιασμένα το περιοδικό Spiegel. Και αυτό το «μας» ήταν που σόκαρε εν προκειμένω. Αυτή η βίαιη «άφιξη», αν και συνέβη λίγο πριν η διατριβή αυτή ολοκληρωθεί, θα μπορούσε να αποτελεί τη βασική της αφετηρία. Και τούτο γιατί, κατά μία έννοια, είχε συμβεί προ πολλού. Το Παρίσι απλώς επιβεβαίωσε αυτό που για τα στρατιωτικά επιτελεία συνιστούσε, ήδη από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, κοινό τόπο. Τα πεδία του πολέμου μετακόμιζαν σταδιακά στις πόλεις και οι στρατιωτικές μηχανές προετοιμάζονταν γι' αυτό πυρετωδώς. Αυτός ήταν και ο βασικός στόχος τούτης της διατριβής· να διερευνήσει τις λεπτομέρειες αυτής της προετοιμασίας και να εξετάσει την εφαρμογή των σχετικών σχεδίων. Εν τούτοις, ήδη από τις πρώτες επισκέψεις στις σχετικές στρατιωτικές πηγές κατέστη σαφές πως η εμβάθυνση στα ζητήματα που αφορούσαν τη μετατροπή των πόλεων σε πεδία επιχειρήσεων έθετε μία ισχυρή προϋπόθεση. Για να κατανοήσουμε την αστικοποίηση του πολέμου θα έπρεπε πρώτα να εξετάσουμε το πώς ο πόλεμος άλλαζε μέσα στο χρόνο και το πώς οι αλλαγές αυτές σχετίζονταν, κατά μία έννοια, με τη μετακόμισή του στις πόλεις. Η διατριβή αυτή όφειλε, έτσι, να γυρίσει πίσω στην Ιστορία και να εξετάσει τους μετασχηματισμούς των ένοπλων συγκρούσεων, χοντρικά από τη λήξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και έπειτα. Οι πόλεις διατηρούσαν ανέκαθεν μία στενή σχέση με το φαινόμενο του πολέμου· αυτό είναι γεγονός. Κάτι, ωστόσο, επικαιροποιούσε την επιχειρησιακή και στρατηγική τους σημασία και αυτό ήταν άμεσα συνυφασμένο με τις αλλαγές του πολέμου που συνέβησαν εκεί στο δεύτερο μισό του 20^{ού} αιώνα.

Το τέλος του Β' Ολοκληρωτικού Πολέμου σηματοδοτεί, κατά κάποιον τρόπο, τη λήξη μιας μακράς περιόδου ανοιχτών διακρατικών συγκρούσεων. Το ξέσπασμα των ανταποικιοκρατικών αγώνων και μια σειρά από αντάρτικα κινήματα αφιερωμένα στην κομμουνιστική υπόθεση διαμόρφωναν σταδιακά ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο το φαινόμενο του πολέμου αποκτούσε πρωτόγνωρα χαρακτηριστικά. Στον πυρήνα αυτής της εξέλιξης διακρίνονται κάποιες δομικές μετατοπίσεις ως προς το ρόλο του κράτους αναφορικά με την κήρυξη του Εχθρού και την κήρυξη, επομένως, του ίδιου του πολέμου. Μπορεί η κυρίαρχη ψυχροπολεμική αφήγηση να περιστρεφόταν,

εκείνη την εποχή, γύρω από τις πιθανότητες μιας πυρηνικής αναμέτρησης ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις. Εν τούτοις, κάποιοι από τους ειδικούς της ένοπλης βίας και της καταστροφής, μελετώντας από κοντά τις μεταλλαγές στο χαρακτήρα των συγκρούσεων, ξεκαθάριζαν από τότε πως ο πόλεμος εισέρχεται σε μία νέα φάση, όπου η διεξαγωγή του θα είναι κάθε άλλο παρά μια αποκλειστική (δια)κρατική υπόθεση. Στη στρατιωτική ορολογία η διαπίστωση αυτή σηματοδοτούσε το πέρασμα σε μία περίοδο *ανορθόδοξων* (irregular) πολέμων και συγκρούσεων. Και η παρούσα διατριβή επέλεξε να ξεκινήσει από αυτή τη διαπίστωση, αναγνωρίζοντας το πόσο δόκιμη αποδείχτηκε, αν κρίνει κανείς από τα πολεμικά επεισόδια που ξεσπούσαν το ένα μετά το άλλο, φτάνοντας μέχρι τις μέρες μας. Όπως επιβεβαιώνουν, λοιπόν, τα γεγονότα της τελευταίας πενταετίας, οι πρωταγωνιστές των νέων συγκρούσεων δεν είναι κατ' ανάγκη κράτη και τακτικοί στρατοί. Κάθε είδους μη κρατικές ένοπλες ομάδες —από πολιτοφυλακές και αντάρτες μέχρι οργανωμένο έγκλημα, πειρατές και οργανώσεις που συγκροτούν κάποιας μορφής «πρωτο-κράτος» (proto-state), όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Ισλαμικού Κράτους— διεκδικούν για τον εαυτό τους το δικαίωμα στην κήρυξη του Εχθρού. Ένα δικαίωμα που από τις Συνθήκες της Βεστφαλίας μέχρι χοντρικά και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έμοιαζε να αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο των κρατικών σχηματισμών. Σε αυτήν ακριβώς τη διεκδίκηση επέλεξε, λοιπόν, η παρούσα διατριβή να στρέψει το βλέμμα της, ξεκινώντας το μακρύ και επίπονο ταξίδι της στα τοπία των ένοπλων συγκρούσεων και των τεχνολογιών του πολέμου. Και το έπραξε με έναν παράδοξο τρόπο, παρακολουθώντας το συλλογισμό ενός φανατικού υπερασπιστή του κράτους και αναδεικνύοντας τα ίδια του τα αδιέξοδα.

Ο Carl Schmitt υπήρξε ένας αμετανόητος υποστηρικτής της κρατικής κυριαρχίας και δη της πιο ολοκληρωτικής της έκφανσης. Η σκέψη του ήταν βαθιά στρατευμένη και πάντα διατυπωμένη με τρόπο που να αναδεικνύει την ιδεολογική του προσκόλληση στην κυριαρχία του κράτους. Η συγκεκριμένη διατριβή εστίασε σε αυτή την προσκόλληση όχι μόνο γιατί στον πυρήνα της ο Schmitt τοποθέτησε τη σχέση Φίλος/Εχθρός και επομένως το στοιχείο της κήρυξης πολέμου ως αποκλειστικό δικαίωμα του κράτους. Αλλά επιπλέον, γιατί μέσα από τους γεωπολιτικούς και ιστορικούς τριγμούς που συνοδεύουν τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και των οποίων ο Schmitt υπήρξε τραγικός μάρτυρας, διέκρινε με βαθιά απογοήτευση τη σταδιακή απώλεια αυτής της κρατικής αποκλειστικότητας. Μία απώλεια την οποία ο ίδιος επεξεργάστηκε στη συνέχεια, εστιάζοντας στην ανάδυση της φιγούρας του *αντάρτη*, ως εκείνης της υποκειμενικότητας που εκφράζει παραδειγματικά την ιδιότητα του ανορθόδοξου. Παράλληλα, η επιλογή του να προσδιορίσει την έννοια του *Πολιτικού* μέσα από την πολεμική διχοτομία Φίλος/Εχθρός αφενός τον εντάσσει σε μία ερμηνευτική παράδοση που εστιάζει ορθώς στη σχέση πολιτικής και πολέμου, απλώνοντας, έτσι, ένα νήμα που τον συνδέει απευθείας με τη σκέψη του Clausewitz. Αφετέρου

αναδεικνύει έγκαιρα την ιδιαίτερη σημασία του πολιτικού στοιχείου στους ανορθόδοξους πολέμους. Μία σημασία που επιβεβαιώνεται εκείνη την εποχή από τα ίδια τα στρατιωτικά επιτελεία, όταν αυτά ισχυρίζονταν πως οι ανορθόδοξοι πόλεμοι αποτελούν καταρχάς πολιτικές και δευτερευόντως στρατιωτικές υποθέσεις. Ο συλλογισμός του Schmitt, γεμάτος βεβαιότητες και νοσταλγικές αξιώσεις, προσφέρει, έτσι, μία ιδιαίτερη οδό πολιτικής κατανόησης των μετασχηματισμών του πολέμου και της εμφάνισης των ανορθόδοξων παραδειγμάτων. Οι ματαιώσεις και η απογοήτευση ενός αμετανόητου απολογητή του ολοκληρωτικού κράτους, πέραν της ευχάριστης αίσθησης που προκαλούν στο πλαίσιο της συγκεκριμένης έρευνας, αναδεικνύουν και μία ηχηρή παραδοχή περί απώλειας του κρατικού μονοπωλίου σχετικά με την ένοπλη βία.

Μιλώντας με αυστηρά πρακτικούς όρους, η απώλεια αυτή σήμανε, κατά μία έννοια, το τέλος των συμβατικών διακρατικών συγκρούσεων και το πέρασμα σε μία φάση ένοπλων διενέξεων, όπου η μία τουλάχιστον εμπόλεμη πλευρά είναι μη κρατική οντότητα, όπως συνέβη, για παράδειγμα, στους ανταποικιοκρατικούς πολέμους του δεύτερου μισού του 20^{ου} αιώνα. Ακολουθώντας προσεκτικά τις παρατηρήσεις του Schmitt, κατανοεί κανείς πως η απώλεια αυτής της κρατικής αποκλειστικότητας, πέρα από τις αλλαγές του παγκόσμιου πολιτικού τοπίου που προκάλεσε, έθεσε νέους όρους αναφορικά με την ίδια τη διεξαγωγή του πολέμου. Κολοσσιαίες αναταράξεις συνέβησαν όσον αφορά τη σχέση με το δίκαιο του πολέμου και επομένως με τους αναγνωρισμένους κανόνες διεξαγωγής του. Οι πόλεμοι αυτοί εξαπλώθηκαν και σύντομα συγκρότησαν ένα νέο αντικείμενο για τις στρατιωτικές μηχανές, φτάνοντας σήμερα να συνιστούν την κανονικότητα του πολεμικού φαινομένου. Οι ανορθόδοξοι πόλεμοι —γνωστοί και ως μικροί πόλεμοι, ασύμμετροι πόλεμοι, συγκρούσεις χαμηλής έντασης, πόλεμοι τέταρτης γενιάς, κ.α.— απασχόλησαν, έτσι, εντατικά τα στρατιωτικά επιτελεία. Νέες θεωρίες και νέες πρακτικές επιχείρησαν να αντιμετωπίσουν τις ανορθόδοξες προκλήσεις, καθιστώντας σαφές πως το αντικείμενο του πολέμου μετασχηματίζεται ριζικά, καθώς αλλάζει ο χαρακτήρας των εμπλεκόμενων. Σε εκείνο ακριβώς το χρονικό σημείο συγκροτείται και ο κλάδος της *αντιεξέγερσης*, ως ένα πλέγμα πολιτικο-στρατιωτικών θεωριών και τακτικών, με αποστολή τη διαχείριση των ανορθόδοξων απειλών και του πολιτικού τους πλαισίου.

Ο πόλεμος αρχίζει, λοιπόν, σταδιακά να εκδηλώνεται όλο και λιγότερο με τη μορφή ανοιχτών διακρατικών συγκρούσεων, αν και θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως η ασυμμετροποίηση του πολέμου συνιστά ένα άλλο είδος διακρατικής σύγκρουσης, στο βαθμό που οι εκάστοτε ανορθόδοξοι πρωταγωνιστές υποστηρίζονταν, σε πλήθος περιπτώσεων, από κράτη· από τους «ενδιαφερόμενους τρίτους», όπως τους αποκαλούσε ο Schmitt. Ο δημοφιλής, σήμερα, όρος “proxy war” ή αλλιώς «πόλεμος διά αντιπροσώπων» περιγράφει, για παράδειγμα, ακριβώς αυτή την έμμεση εμπλοκή των κρατών στις σύγχρονες ασύμμετρες συγκρούσεις. Εν τούτοις, το στοιχείο

της κήρυξης του Εχθρού, ως άλλοτε καταστατική λειτουργία της έννοιας του κράτους, έπαψε να συνιστά ένα αποκλειστικό κρατικό προνόμιο. Και ο Schmitt γνώριζε εξαρχής πως αυτή η απώλεια δε συνεπάγεται απλώς μετατοπίσεις σε επίπεδο πολιτικής και δικαιοκίνης νοηματοδότησης, αλλά επηρεάζει βαθιά τους ίδιους τους τρόπους του πολέμου. Γνώριζε, με άλλα λόγια, πως η ασυμμετροποίηση των ένοπλων διενέξεων προκαλεί ριζικούς μετασχηματισμούς στους τρόπους διεξαγωγής των συγκρούσεων και επομένως στους τρόπους με τους οποίους οι εχθροπραξίες εκδηλώνονται ως δημόσια φαινόμενα. Οι μετασχηματισμοί αυτοί λαμβάνουν, έτσι, έναν ισχυρά οντολογικό και φαινομενολογικό χαρακτήρα, καθώς η ανορθόδοξη δράση επιδρά απευθείας στο πεδίο της ορατότητας και επομένως στο πεδίο της ίδιας της αντίληψης. Και όπως προτείνει η συγκεκριμένη διατριβή, συνεπάγεται δραστικές μετατοπίσεις και σε επίπεδο αντίληψης του χώρου. Έτσι, καθώς αλλάζει ο πόλεμος αλλάζει και η αντίληψη του πεδίου· αλλάζουν και οι θέσεις των σωμάτων μέσα σε αυτό. Οι ασύμμετρες συγκρούσεις σημαίνουν, πρώτα απ' όλα, συγκρούσεις ανάμεσα σε άνισους αντιπάλους· άνισους σε επίπεδο διαθέσιμων τεχνολογιών και επιχειρησιακών δυνατοτήτων. Αυτή η ανισότητα/ασυμμετρία δε θα μπορούσε, επομένως, παρά να εκδηλωθεί καταρχάς με χωρικούς όρους, καθώς απέκλειε κάθε πιθανότητα ανοιχτής μονομαχίας πρόσωπο-με-πρόσωπο και κάθε πιθανότητα αναμέτρησης σε ανοιχτό έδαφος. Οι χωρικές συνεπαγωγές των αλλαγών του πολέμου αναδεικνύονται τόσο μέσα από τις παρατηρήσεις του Schmitt όσο και μέσα από τις θεωρίες και τις πρακτικές του ανορθόδοξου πολέμου. Η ανάδυση της φιγούρας του αντάρτη παράγει, έτσι, έναν ολότελα νέο πολεμικό χώρο και η διατριβή αυτή διερευνά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, εστιάζοντας σταθερά στην υπαρξιακή του διάσταση.

Η εμβάθυνση στους μετασχηματισμούς του πολέμου διέρχεται, έτσι, αναπόφευκτα μέσα από την κατανόηση των χωρικών του χαρακτηριστικών. Η μετάβαση από τις διακρατικές στις ασύμμετρες συγκρούσεις σημαίνει μία μετάβαση από τα ανοιχτά πεδία στις πολύπλοκες τοπογραφίες. Και όπως υποστηρίζει η σχετική στρατιωτική φιλολογία σημαίνει, κατ' επέκταση, και μία μετακόμιση στα περίπλοκα αστικά περιβάλλοντα. Το πέρασμα μέσα από τις ανορθόδοξες χωρικότητες μας οδηγεί, λοιπόν, αναπόφευκτα στις σύγχρονες μητροπόλεις. Οι σχετικές στρατιωτικές πηγές καταδεικνύουν αφενός πως το αστικό φαινόμενο διατηρεί από τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου και έπειτα μια ιδιαίτερη σχέση με τις ανορθόδοξες προκλήσεις. Αφετέρου πως το ίδιο το μέλλον του πολέμου διαγράφεται μέσα στα αχανή και πολύπλοκα αστικά περιβάλλοντα. Εξετάζοντας τις σχετικές πηγές, διακρίνει κανείς συγκεκριμένους λόγους που καθορίζουν αυτή τη σχέση, που εν πολλοίς αφορούν ζητήματα τακτικής. Ως στρατιωτικός κλάδος εστιάζει, λοιπόν, στις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζουν οι πόλεις, προσλαμβάνοντας το αστικό περιβάλλον ως ένα διακριτό πεδίο επιχειρήσεων με τις δικές του προκλήσεις. Λόγοι που σχετίζονται με την ιδιαίτερη μορφολογία, τις δυνατότητες κάλυψης, τις πληθυσμιακές πυκνότητες και άλλες αμιγώς

επιχειρησιακές παραμέτρους καθορίζουν, εν πολλοίς, τη σχέση πόλης/ασύμμετρου πολέμου. Για παράδειγμα, οι πόλεις παρέχουν λόγω των πολύπλοκων μορφολογιών και των πληθυσμιακών τους πυκνοτήτων επιχειρησιακά πλεονεκτήματα σε ομάδες με περιορισμένα μέσα, ενώ ακυρώνουν πολλές από τις δυνατότητες των συμβατικών στρατών. Επιπλέον, οι υψηλές πληθυσμιακές πυκνότητες μοιάζουν να πληρούν τη βασικότερη, ίσως, προϋπόθεση της ανορθόδοξης δράσης που είναι η σχέση του εκάστοτε μαχητή με ευρύτερα τμήματα του πληθυσμού. Όπως μας δείχνουν οι θεωρητικοί της αντιεξέγερσης, η ανορθόδοξη ή αντάρτικη δράση βασίζεται παραδοσιακά στην ισχυρή υποστήριξη από τμήματα του πληθυσμού. Ως εκ τούτου, η ραγδαία αστικοποίηση, η μαζική δηλαδή μετακίνηση πληθυσμών προς τις πόλεις, εκτοπίζει αναγκαστικά και τους ανορθόδοξους μαχητές από τα αγροτικά και ορεινά τοπία προς τα αστικά περιβάλλοντα.

Είναι σαφές πως η στρατιωτική φιλολογία συγκροτεί μέσα από τέτοιου είδους ερμηνείες μία αίσθηση συνέχειας, περιγράφοντας έναν Εχθρό, στο πλαίσιο μιας αέναης σύγκρουσης, που απλώς μετακομίζει από ένα περιβάλλον σε ένα άλλο. Πρόκειται, προφανώς, για μία αντι-ιστορική προσέγγιση, που αφενός προδίδει την εμμονή του στρατιωτικού κλάδου στις αυστηρά επιχειρησιακές ερμηνείες, ανάγοντας τα πάντα σε ένα πλαίσιο λεπτομερειών τακτικής, αφετέρου εξυπηρετεί συγκεκριμένους πολιτικούς και ιδεολογικούς σκοπούς. Υπάρχουν, όμως, και άλλοι λόγοι που καθορίζουν τη σχέση του αστικού περιβάλλοντος με τις ανορθόδοξες συγκρούσεις σύμφωνα με τους θεωρητικούς του στρατού. Λόγοι που δεν περιγράφουν απλώς τις πόλεις ως ένα ευνοϊκότερο πεδίο για ανορθόδοξη δράση, αλλά ως ένα πεδίο που παράγει καθ' εαυτό ανορθόδοξες απειλές. Και σε αυτούς τους λόγους μπορεί κανείς να διακρίνει το κυρίαρχο πλαίσιο μέσα από το οποίο προβληματοποιεί ο στρατιωτικός κλάδος, σήμερα, την ποικιλομορφία και τις ιδιαιτερότητες του αστικού περιβάλλοντος. Η πόλη καθίσταται, υπό αυτή την έννοια, ένα επικίνδυνο και εγγενώς εχθρικό περιβάλλον· και καταρχάς, οι πιο «υποβαθμισμένες» του εκφάνσεις με τα πολύ συγκεκριμένα τους χωρικά και ιστορικά συμφραζόμενα. Στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, την εποχή δηλαδή που ο στρατιωτικός κλάδος έστρεφε το βλέμμα του προς τα αστικά περιβάλλοντα, η εφαρμογή νεοφιλελεύθερων πολιτικών στις χώρες της καπιταλιστικής περιφέρειας οδηγούσε, ως γνωστόν, σε αγροτική απορύθμιση και σε μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών στις πόλεις, προκαλώντας μία εξαναγκαστική συσσώρευση της φτώχειας στα αστικά κέντρα του λεγόμενου Παγκόσμιου Νότου. Η επιβολή αυτών των συνθηκών δημιούργησε πεδία πολώσεων, ανέχειας, διεκδικήσεων και ανταγωνισμών. Η καπιταλιστική αναδιάρθρωση της περιφέρειας είχε, όμως, ανάγκη ένα περιβάλλον σταθερότητας. Οι πολώσεις και οι ανισότητες έπρεπε, ως εκ τούτου, να κανονικοποιηθούν και το αίτημα αυτής της κανονικοποίησης δημιουργούσε ένα νέο πεδίο αστυνομικο-στρατιωτικών προβληματοποιήσεων και επεμβάσεων. Οι θεωρητικοί του πολέμου διέγνωναν προκλήσεις αποσταθεροποίησης, εντόπισαν ζητήματα ασφαλείας και συγκρότησαν νέα

πεδία αστυνομικο-στρατιωτικών εφαρμογών. Οι κοινωνικοί τριγμοί που προκάλεσε η άσκηση νεοφιλελεύθερων πολιτικών και κυρίως οι τρόποι με τους οποίους αυτοί εκφράστηκαν στα αστικά περιβάλλοντα, μετατράπηκαν σε ένα νέο αντικείμενο των μηχανισμών ασφαλείας. Σύντομα, λοιπόν, το ίδιο το φαινόμενο της αστικοποίησης κατέστη ένα προσφιλές αντικείμενο του στρατιωτικού κλάδου. Τα επιτελεία της προσχεδιασμένης καταστροφής μελέτησαν τις κοινωνικές δυναμικές των αναπτυσσόμενων αστικών κέντρων και προσάρμοσαν ένα μεγάλο μέρος της στρατιωτικής θεωρίας και πρακτικής στα δεδομένα που επέβαλε η παγκόσμια αστικοποίηση της φτώχειας. Στο βάθος αυτού του φτωχοποιημένου κόσμου τα εν λόγω επιτελεία διέκριναν πιθανότητες κοινωνικών εκρήξεων και πεδία ανορθόδοξων απειλών.

Μέσα στο πλαίσιο της αδιάκοπης μετακίνησης πληθυσμών στις πόλεις, οι θεωρητικοί του στρατού φρόντισαν εξ αρχής να εστιάσουν στις μορφολογικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες των φτωχογειτονιών και των παραγκουπόλεων. Σύντομα, όμως, και στη σκιά συγκεκριμένων πολεμικών επεισοδίων σε αστικό έδαφος που ξέσπασαν στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, ο στρατιωτικός κλάδος ασχολήθηκε ευρύτερα με το φαινόμενο της πόλης, παράγοντας έναν πολυδιάστατο λόγο. Το αστικό περιβάλλον γενικά κατέστη, έτσι, ένα αντικείμενο στρατιωτικής προβληματοποίησης, καθώς η ραγδαία παγκόσμια αστικοποίηση και η ενίσχυση του οικονομικού και πολιτικού ρόλου των αστικών κέντρων στο συγκείμενο της παγκοσμιοποίησης δημιουργούσαν ιδιαίτερες ανησυχίες στα επιτελεία αναφορικά με ζητήματα δημόσιας ασφάλειας και άρα με τις πιθανότητες στρατιωτικής επέμβασης. Η συγκεκριμένη διατριβή επιχειρήσε, λοιπόν, να σταθεί στις λεπτομέρειες αυτής της προβληματοποίησης, υποστηρίζοντας πως οι θεωρίες και οι πρακτικές του στρατιωτικού κλάδου διαχέονται, σήμερα, σε τέτοιο βαθμό που επισκιάζουν και καθορίζουν βασικές πτυχές της αστικής καθημερινότητας. Στο ευρύτερο πλαίσιο της ασυμμετροποίησης των συγκρούσεων και της σταδιακής μετάβασης από την έννοια του Εχθρού στην έννοια της (ανορθόδοξης) απειλής, ο στρατιωτικός κλάδος εμπλέκεται πιο ενεργά στην ίδια την παραγωγή των αστικών φαινομένων. Ο λόγος περί δημόσιας ασφάλειας καθορίζεται εν πολλοίς, αν όχι καταρχάς, από την ατζέντα των στρατιωτικών επιτελείων. Ζητήματα που άλλοτε θα άπτονταν της εσωτερικής αστυνόμευσης καθίστανται αντικείμενο στρατιωτικής διαχείρισης, αποδεικνύοντας πως η αποδόμηση της σχέσης Φίλος/Εχθρός σηματοδοτεί και μία αντίστοιχη αποδόμηση του δίπολου στρατός/αστυνομία, έτσι όπως αυτό είχε διαμορφωθεί, λίγο-πολύ, από τις Συνθήκες της Βεσφαλίας και έπειτα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, παρατηρείται μία δραστική διεύρυνση του στρατιωτικού αντικειμένου και μία ραγδαία στρατιωτικοποίηση της λειτουργίας των πόλεων, είτε αυτή εκφράζεται με την ανάληψη πολιτικών και αστυνομικών καθηκόντων από τις ένοπλες δυνάμεις είτε διατυπώνεται με τη μορφή μιας αδιάκοπης στρατιωτικοποίησης των δυνάμεων αστυνόμευσης. Η μόνιμη παρουσία του στρατού στους δρόμους του Παρισιού προσφέρει, ίσως, σήμερα την πιο αδιάσειστη και ζοφερή

απόδειξη επ' αυτού.

Για τις ανάγκες διερεύνησης της εμπλοκής του στρατιωτικού κλάδου στην παραγωγή των αστικών φαινομένων θεωρήθηκε απαραίτητη η εμβάθυνση στις θεωρίες, τα εγχειρίδια, τις συζητήσεις και τις πρακτικές του ίδιου του στρατού. Η εξέταση των σχετικών πηγών ανέδειξε μία τρομακτικά σχολαστική ανάλυση των λειτουργιών και των μορφολογιών της πόλης από την πλευρά των ενόπλων δυνάμεων, που προκαλεί ομολογουμένως αμηχανία και δεν μπορεί παρά να υποδηλώνει ένα μέλλον δυστοπικό. Στον πυρήνα των στρατιωτικών προβληματοποιήσεων διακρίνεται η αντίληψη της πόλης ως ενός πολύπλοκου και πολυδιάστατου φαινομένου, για την ερμηνεία του οποίου τα επιτελεία του πολέμου κατέφυγαν στη θεωρία των συστημάτων. Σύμφωνα, λοιπόν, με τις ευφάνταστες «συστημικές» τους υποδείξεις η πόλη νοείται ως μία αστική τριάδα που συγκροτείται από το *έδαφος*, τις *υποδομές* και την *κοινωνία*. Και η συγκεκριμένη έρευνα επέλεξε να σταθεί σε κάθε ένα από αυτά τα επιμέρους στοιχεία-υποσυστήματα, εξετάζοντας αναλυτικά το ρόλο τους στις προβληματοποιήσεις και στις εφαρμογές του στρατού. Σύμφωνα με αυτές τις θεωρητικές προσεγγίσεις, οι ιδιαίτερες αστικές μορφολογίες διαμορφώνουν ένα περίπλοκο και απαιτητικό επιχειρησιακό περιβάλλον, ενώ οι υποδομές αποδίδουν μία κρίσιμη υλικότητα στις αστικές λειτουργίες και προσδίδουν στις πόλεις μία υπερτοπική σημασία. Επιπλέον, το στοιχείο της κοινωνίας αναδεικνύει το πληθυσμιακό δυναμικό των πόλεων και εστιάζει στην επίδραση που ασκεί η παράμετρος «άμαχοι» στο σχεδιασμό και τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων. Εν τούτοις, η παρούσα διατριβή έκρινε πως το στοιχείο της κοινωνίας, ως εκείνο που ολοκληρώνει την επίμαχη τριάδα, δεν είναι απλώς ένα ακόμη συστατικό στοιχείο του αστικού περιβάλλοντος, αλλά αποτελεί επιπλέον και το ειδοποιό χαρακτηριστικό των ανορθόδοξων συγκρούσεων και κυρίως των προβληματοποιήσεών τους.

Η έννοια της κοινωνίας δεν είναι παρά μία άλλη διατύπωση αυτού που οι θεωρητικοί του ασύμμετρου πολέμου και της αντιεξέγερσης αντιλήφθηκαν εξ αρχής ως το βασικό πεδίο των επιχειρήσεών τους. Αποτελεί, θα λέγαμε, την αστική μετεξέλιξη της έννοιας του *πληθυσμού*. Μίας έννοιας που, όπως μαρτυρούν τα εγχειρίδια της αντιεξέγερσης και του αντεπαναστατικού πολέμου, αποτέλεσε εξ αρχής το επίδικο αντικείμενο των σχετικών στρατιωτικών επιχειρήσεων. Ως εκ τούτου, κρίθηκε πως η εμβάθυνση στην έννοια του πληθυσμού αποτελούσε την προϋπόθεση για να κατανοήσουμε συνολικότερα τις σύγχρονες μιλιταριστικές προβληματοποιήσεις των πόλεων και των ανορθόδοξων προκλήσεων μέσα σε αυτές. Η αποδόμηση, λοιπόν, της σχέσης Φίλος/Εχθρός, εκδηλωμένη ως εξαφάνιση του δημόσια-ορατού-ως-τέτοιου Εχθρού, οδήγησε στην έννοια του πληθυσμού, από τον οποίο αυτός ο ανορθόδοξος, πλέον, Εχθρός αναζητούσε κάλυψη και πολιτική υποστήριξη. Οι ασύμμετρες συγκρούσεις μετατράπηκαν σε μία κυριολεκτική μάχη για τον έλεγχο του πληθυσμού· ο πληθυσμός ήταν, πλέον, το πραγματικό πεδίο των επιχειρήσεων σε αυτούς τους

ανορθόδοξους πολέμους. Έτσι, οι αντιεξεγερτικές επιχειρήσεις εκφράστηκαν αφενός ως επιχειρήσεις πληθυσμιακής χαρτογράφησης αφετέρου με τη μορφή στρατιωτικών, ψυχολογικών, οικονομικών και πολιτικών μέτρων. Η αντιεξέγερση και ευρύτερα η στρατιωτική διαχείριση των ανορθόδοξων προκλήσεων διέρχεται, λοιπόν, μέσα από το πεδίο του πληθυσμού. Και αυτό το πέρασμα συνιστά το νήμα που διατρέχει τα πεδία της αντιεξέγερσης επτά δεκαετίες τώρα: από την Ινδοκίνα και τη Μαλαισία μέχρι το Ιράκ και το Αφγανιστάν. Ειδικότερα, η στρατιωτική συζήτηση περί των ανορθόδοξων απειλών σε αστικό περιβάλλον αναδεικνύει την παράμετρο του πληθυσμού τόσο μέσα από την έννοια του «ανορθόδοξου» —ο αντάρτης ως Εχθρός που κατοικεί μέσα στον πληθυσμό, ως σχέση με έναν πληθυσμό— όσο και μέσα από την έννοια του «αστικού» —η πόλη ως το πλέον πληθυσμιακό και πυκνοκατοικημένο περιβάλλον. Το πεδίο της πόλης και το πεδίο του ανορθόδοξου πολέμου τέμνονται, έτσι, στο στοιχείο του πληθυσμού. Και σε αυτή την τομή αφιερώθηκε ένα σημαντικό κομμάτι αυτής της διατριβής.

Η έρευνα ολοκληρώθηκε με δύο παραρτήματα που, στη σκιά των δυστοπικών θεωριών και πρακτικών του στρατού, ανέλαβαν το έργο μιας ιδιότυπης αποδόμησης της πανίσχυρης εικόνας που παράγουν για τον εαυτό τους μεθοδικά και υπεροπτικά τα επιτελεία της καταστροφής. Μέσα από τα ίδια τα εγχειρίδια και τις συζητήσεις αποδεικνύεται πως οι σύγχρονες στρατιωτικές τεχνολογίες είναι λιγότερο αποτελεσματικές απ' όσο δείχνουν και πιο συγκεκριμένα, εμφανίζουν απρόσμενους περιορισμούς κατά τη χρήση τους σε αστικό περιβάλλον. Τεχνολογίες παραδοσιακά αξιόπιστες σε ανοιχτά πεδία αντιμετωπίζουν ιδιαίτερες δυσκολίες μέσα στις πολύπλοκες αστικές μορφολογίες, ενώ στον ορίζοντα της ασυμμετροποίησης των συγκρούσεων ένα μεγάλο τεχνολογικό κεφάλαιο αχρηστεύεται, καθώς φθίνει η βεβαιότητα για το ποιος είναι ο Εχθρός. Στον πυρήνα αυτού του απρόσμενου αδιεξόδου και παρά τις ηχηρές υποσχέσεις για επιχειρήσεις και πλήγματα εξ αποστάσεως, διακρίνεται επιπλέον ένα αίτημα επιστροφής του σώματος του τακτικού στρατιώτη στα πεδία των επιχειρήσεων. Ένα αίτημα παράδοξο, αν αναλογιστεί κανείς πως για δεκαετίες η επένδυση στις υψηλές στρατιωτικές τεχνολογίες αποσκοπούσε, εν πολλοίς, στην αποσωματοποίηση του πολέμου. Ασύμβατο, λοιπόν, με την κυρίαρχη τάση που υποδεικνύουν οι τεχνολογίες του πολέμου αλλά απολύτως συμβατό με την πραγματικότητα που διαμορφώνει η ασυμμετροποίησή του. Μπορεί σήμερα οι εξ αποστάσεως πρακτικές να μονοπωλούν το ενδιαφέρον των δυτικών δυνάμεων. Ωστόσο, μέσα από την εντεινόμενη συζήτηση για το ενδεχόμενο χερσαίων αποστολών στην περιοχή του Ιράκ και της Συρίας διαφαίνεται η ανάγκη ενσώματης επιστροφής του τακτικού στρατιώτη. Ο έλεγχος του εδάφους, των υποδομών και των ανθρώπων προϋποθέτει φυσική παρουσία. Οι εκστρατείες στο Ιράκ και το Αφγανιστάν απέδειξαν, άλλωστε, πως παρά τις συνεχείς επενδύσεις στον τομέα των στρατιωτικών τεχνολογιών, η ασυμμετροποίηση των συγκρούσεων θα απαιτεί την ενσώματη παρουσία στα πολύπλοκα περιβάλλοντα που διαμορφώνει η «εξαφάνιση»

του Εχθρού. Στο βάθος —και σε πείσμα— του τεχνολογικού φетиχισμού που διακρίνεται από τις δικές του πολιτικές σκοπιμότητες αναδεικνύεται, λοιπόν, η ανθρώπινη και πολιτική διάσταση του πολέμου· μία διάσταση που, όπως μαρτυρά η σχετική φιλολογία, δε δαμάζεται με υψηλές τεχνολογίες και όπλα ακριβείας.

Με αυτή την προσπάθεια αποδόμησης της στρατιωτικής έπαρσης ολοκληρώθηκε η περιδιάβαση μέσα από τα ζοφερά τοπία των μιλιταριστικών νοημάτων. Μία περιδιάβαση πολύ πιο κοπιαστική και χρονοβόρα απ' όσο είχε εκτιμηθεί αρχικά, καθώς έπρεπε να αναμετρηθεί με δύο σημαντικές προκλήσεις. Καταρχάς, όφειλε να εισέλθει σε έναν απολύτως εχθρικό και καταστροφικό κόσμο. Στον κόσμο των στρατιωτικών επιτελείων και των στρατηγικών δεξαμενών σκέψης, για να κατανοήσει τους νόμους και τις αρχές πίσω από τα ξέφρενα θεάματα του πολέμου. Αυτό απαίτησε πολλές φορές να παραμεριστεί η προσωπική απέχθεια και δυσφορία που προκαλούσαν ο λόγος και οι πρακτικές του στρατού, ώστε να μπορέσουν να περιγραφούν πιο αφόρτιστα και πιο αποστασιοποιημένα οι τεχνικές λεπτομέρειες των μιλιταριστικών προβληματοποιήσεων και εφαρμογών, όπως θα άρμοζε, ίσως, σε μία έρευνα που θα καταπιανόταν με το αντικείμενο των στρατιωτικών τεχνολογιών και της στρατιωτικής ιστορίας. Η διατριβή βασίστηκε, κατά κύριο λόγο, στις θεωρίες και τις πρακτικές του αμερικανικού στρατού, αφενός διότι ο ηγεμονικός γεωπολιτικός ρόλος των ΗΠΑ έχει μετατρέψει, προ πολλού, ένα μεγάλο μέρος αυτού του πλανήτη σε πεδία στρατιωτικών επιχειρήσεων, παράγοντας ένα ανεξάντλητο «εφαρμοσμένο έργο»· σε τέτοιο βαθμό, που θα δικαιούμασταν να υποστηρίξουμε πως η όσιμη ιστορία του πολέμου ταυτίζεται, εν πολλοίς, με την ιστορία των αμερικανικών επεμβάσεων. Αφετέρου ως η πιο εξελιγμένη και τεχνολογικά άρτια στρατιωτική μηχανή υποδεικνύει, κατά μία έννοια, τις σύγχρονες τάσεις στη στρατιωτική έρευνα και στις αντίστοιχες εφαρμογές. Επιπλέον, η πολιτική του αμερικανικού στρατού να δημοσιοποιεί εγχειρίδια, εκθέσεις, αναλύσεις και επιχειρησιακές λεπτομέρειες στο διαδίκτυο με όρους ελεύθερης πρόσβασης, καθώς και η πλούσια παραγωγή πληροφοριών μέσα από πλήθος ιστοσελίδων που πραγματεύονται και σχολιάζουν το ζήτημα του πολέμου σήμερα και της αμερικανικής εμπλοκής ειδικότερα, διευκόλυναν την υπόθεση της συλλογής πληροφοριών και της στοιχειοθέτησης συμπερασμάτων, παρέχοντας πλούσια βιβλιογραφική κάλυψη σχετικά με τα τρέχοντα πεδία επιχειρήσεων.

Η έρευνα αυτή ξεκίνησε μέσα στην καρδιά του λεγόμενου «Πολέμου κατά της Τρομοκρατίας» και ενώ οι συμμαχικές εκστρατείες στο Ιράκ και το Αφγανιστάν βρίσκονταν σε πλήρη εξέλιξη. Ως εκ τούτου, ένα μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας και των σχετικών πηγών αντλεί από τους συγκεκριμένους πολέμους. Και εκεί ακριβώς εντοπίζεται η δεύτερη πρόκληση. Η συγκεκριμένη διατριβή καταπιάστηκε με ένα αντικείμενο απολύτως τρέχον, με αποτέλεσμα η αδιάκοπη παραγωγή πληροφοριών και γνώσεων να δυσχεραίνει το έργο της οριοθέτησης του

ερευνητικού υλικού. Είχε την τύχη ή την ατυχία να υλοποιηθεί σε μια περίοδο που πολλά πράγματα άλλαζαν ταχύτατα. Αυτό αξίωσε μία στενή παρακολούθηση των εξελίξεων, καθιστώντας πιο απαιτητικό το έργο της οριοθέτησης του θέματος και της συνολικής ύλης. Το τέλος των αμερικανικών εκστρατειών στο Ιράκ και το Αφγανιστάν σήμανε το πέρασμα σε μια νέα φάση γεωπολιτικών συσχετισμών και μία αλλαγή στη στρατηγική των επεμβάσεων από πλευράς ΗΠΑ, όπου διακρίνεται για την ώρα μία προτίμηση στις εξ αποστάσεως πρακτικές και στην έμμεση εμπλοκή. Παράλληλα, μια σειρά νέων πολέμων και εχθροπραξιών ξέσπασαν όσο η διατριβή αυτή βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη. Τα τοπία της λεγόμενης Αραβικής Άνοιξης μετατράπηκαν ταχύτατα από πεδία συλλογικής διεκδίκησης και χειραφετητικής προοπτικής σε πεδία στρατιωτικών επιχειρήσεων και ένοπλων συγκρούσεων. Οι συνεχιζόμενες εμφύλιες συρράξεις στη Λιβύη και τη Συρία καθώς και η επιβολή ενός στρατιωτικού καθεστώτος στην Αίγυπτο αποδεικνύουν πως η ευρύτερη περιοχή εισήλθε σε μία νέα φάση ένοπλης βίας και στρατιωτικοποίησης. Η εμφάνιση της οργάνωσης ISIS και αργότερα του Ισλαμικού Κράτους στην περιοχή της Συρίας και του Ιράκ σηματοδοτεί το πέρασμα σε ένα νέο «Πόλεμο κατά της Τρομοκρατίας», με παλιούς γνώριμους αλλά και νέους πρωταγωνιστές. Η Ρωσία, έπειτα από μια περίοδο σχετικής γεωπολιτικής εσωστρέφειας, διεκδικεί έναν πρωτεύοντα ρόλο σε αυτό το σκηνικό, φιλοδοξώντας να αξιοποιήσει το φαινομενικό τέλος της αμερικανικής ηγεμονίας στην ευρύτερη περιοχή. Παράλληλα, το μέτωπο της Ανατολικής Ουκρανίας ανέδειξε ένα νέο πεδίο ανταγωνισμών, με έντονο ψυχροπολεμικό άρωμα και με ισχυρές τις ενδείξεις μιας επανενεργοποίησης του ρήγματος που χώριζε την Ανατολή και τη Δύση. Τέλος, οι δύο επιθέσεις στο Παρίσι το 2015 και η επακόλουθη διακήρυξη του Γάλλου προέδρου πως «η Γαλλία βρίσκεται σε πόλεμο», επιβεβαίωσαν τη βασικότερη ίσως υπόθεση στη μετά την 11/9 εποχή. Υπενθύμισαν, με άλλα λόγια, πως η έννοια της εμπόλεμης ζώνης μεταβάλλεται ριζικά και τα άλλοτε αυστηρά καθορισμένα ως τέτοια «θέατρα του πολέμου» διευρύνονται προς πάσα κατεύθυνση, διαρρηγνύοντας οριστικά τα εννοιολογικά, πολιτικά και χωρικά όρια που άλλοτε θα εξασφάλιζαν το απαραβίαστο των εδαφών του δυτικού κόσμου.

Το ξέσπασμα όλων αυτών των νέων επεισοδίων μετασχηματίζει, εν πολλοίς, το διεθνές γεωπολιτικό τοπίο. Επικυρώνει, όμως, και κάποια στοιχεία που θα μπορούσε να ειπωθεί πως συνιστούν και τα βασικά ευρήματα αυτής της ερευνητικής διαδρομής. Καταρχάς, επικυρώνει το γεγονός πως βρισκόμαστε προ πολλού σε μία φάση ανορθόδοξων ανταγωνισμών και συγκρούσεων. Μπορεί η επανεμφάνιση της Ρωσίας, η στρατιωτική αναβάθμιση της Κίνας ή το πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν να εγείρουν τις δικές τους προκλήσεις σε επίπεδο διακρατικών ανταγωνισμών. Εν τούτοις, αυτές φαίνεται για την ώρα να περιορίζονται σε ένα πλαίσιο συμβολισμών, υποθέσεων και σεναρίων όμοιων με αυτά που μονοπωλούσαν τις αφηγήσεις του Ψυχρού Πολέμου, ενώ στα περιθώρια ξεσπούσαν δεκάδες μικροί πόλεμοι, που άλλαζαν το παγκόσμιο (γεω)πολιτικό τοπίο. Η

επικύρωση του ανορθόδοξου χαρακτήρα του πολέμου αποκτά, κατά συνέπεια, συγκεκριμένες εκφράσεις. Η έννοια του πληθυσμού λαμβάνει πρωταρχική σημασία και επομένως, ένα ολόκληρο τεχνολογικό κεφάλαιο θα συνεχίσει να παράγεται με αποκλειστικό αντικείμενο τη χαρτογράφηση του, όπως μαρτυρά σήμερα ο τομέας των αμυντικών ερευνών. Καθώς ο πληθυσμός λαμβάνει τη μορφή ενός ιδιότυπου πεδίου επιχειρήσεων, αφενός ο στρατιωτικός κλάδος θα μετατρέπεται σε απαραίτητο σκέλος ενός ευρύτερου πολιτικού προγράμματος πληθυσμιακής διαχείρισης αφετέρου η παραδοσιακή διάκριση μεταξύ στρατού και αστυνομίας θα καθίσταται εσκεμμένα ασαφής και αφηρημένη. Η εμβάθυνση στις πρακτικές του αμερικανικού στρατού ανέδειξε μορφές πολέμου και στρατιωτικές τεχνολογίες πολύ πιο «εκλεπτυσμένες» από τις συνήθεις ωμές εκφράσεις που φαντάζεται κανείς, όταν φέρνει στο νου του το αντικείμενο των στρατιωτικών εφαρμογών. Πρόκειται, όμως, για μία προσεκτικά επιμελημένη εντύπωση. Πίσω από το όποιο επικοινωνιακό προπέτασμα ξεπροβάλλει αδάμαστη η καταστροφική ενέργεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Τα όρια που χωρίζουν την «εκλεπτυσμένη» αυτή αντιεξέγερση από αυτό που οι ίδιοι οι Αμερικάνοι αποκαλούν «αυταρχική αντιεξέγερση» είναι εν πολλοίς ασαφή.

Η εμβάθυνση, λοιπόν, σε αυτές ακριβώς τις τεχνολογίες και στην έπαρση που τις συνοδεύει δημιούργησε την ανάγκη να αμφισβητηθεί ο λόγος που παράγει για τον εαυτό του ο αμερικανικός στρατός, καθώς περιφέρει αυτάρεσκα τα κατασκευασμένα «τεκμήρια» μιας ηθικής υπεροχής και μιας πιο «ανθρώπινης» και «πολιτισμένης» στρατιωτικής εμπλοκής. Η κριτική στις τεχνολογίες της αντιεξέγερσης δεν αποκάλυψε απλώς μερικές ακόμη «εκλεπτυσμένες» μορφές διεξαγωγής πολέμου και άσκησης εξουσίας, αλλά επισήμανε πως αυτό που οι αμερικανικοί στρατιωτικοί κύκλοι περιγράφουν ως εξανθρωπισμό των επιχειρήσεων και ως δομικές αλλαγές στο ρόλο και στις λειτουργίες του στρατού δεν είναι παρά η άλλη όψη της τρομακτικής διάχυσης των ίδιων των στρατιωτικών τεχνολογιών και προβληματοποιήσεων και της σταδιακής τους μετακόμισης εκτός εμπόλεμων ζωνών. Η μετατροπή του στρατού σε ένα εργαλείο «κοινωνικής μηχανικής», όπως το διατυπώνουν οι θεωρητικοί του, κανονικοποιεί την παρουσία του στα πεδία της καθημερινότητας και σημαίνει μία εξοικείωση με τη φιγούρα του στρατιώτη. Η εξοικείωση αυτή συνιστά, εν τέλει, μία από τις σύγχρονες τάσεις στο διεθνές περιβάλλον της ασφάλειας και ένα από τα βασικά μαθήματα που μας διδάσκει η αυγή του 21^{ου} αιώνα. Αλλά αν ο χαρακτήρας των συγκρούσεων και των επακόλουθων στρατιωτικών επιχειρήσεων είναι το ένα σκέλος της υπόθεσης, το άλλο αφορά το περιβάλλον μέσα στο οποίο αυτές θα διεξάγονται. Οι θεωρητικοί του πολέμου ξεκαθαρίζουν, λοιπόν, πως μπορεί ο χαρακτήρας των απειλών, των προκλήσεων και των επιχειρήσεων να παραμένει λίγο-πολύ γνώριμος, το περιβάλλον τους, όμως, αλλάζει δραστικά, κάνοντας λόγο για μία «επιχειρησιακή συνέχεια» και μία «περιβαλλοντική ασυνέχεια». Οι σχετικές συζητήσεις και ένα σημαντικό κομμάτι των σύγχρονων επεισοδίων —από το Rio, το Donetsk και το Χαλέπι, μέχρι

τη Λωρίδα της Γάζας, το Diyarbakir και το Παρίσι— αποδεικνύουν πως αν η «συνέχεια» μαρτυρά την ιστορική εδραίωση των μη συμβατικών στρατιωτικών επιχειρήσεων, η «ασυνέχεια» τις τοποθετεί μέσα στις πόλεις. Και τα επιτελεία του πολέμου δε μένουν απαθή. Καταστρώνουν σχέδια, επεμβαίνουν, καταστρέφουν και επιβάλλουν τις κυρίαρχες αφηγήσεις, επιβάλλοντας, εν τέλει, τους ίδιους τους όρους της αστικής εμπειρίας.

Με τη ζοφερή επίγνωση αυτής της επιβολής πορευτήκε μέχρι το τέλος η συγκεκριμένη έρευνα. Και διασχίζοντας τα τοπία της έκτακτης ανάγκης και του πολέμου, δε θα μπορούσε παρά να μιλήσει πολιτικά· όπως πολιτικά ξεκίνησε. Μπορεί η εν λόγω διατριβή να καλωσόρισε εξαρχής την παραδοχή περί της κρίσης του κρατικού μονοπωλίου ως προς την κήρυξη του Εχθρού και ειδικά καθώς ξετυλίγονταν μπροστά της οι ματαιώσεις του Schmitt. Εν τούτοις, δεν ταυτίστηκε απαραίτητα με τις ιστορικές εκείνες φιγούρες που διεκδίκησαν και διεκδικούν μερίδιο στην παραγωγή αυτής της κρίσης. Δεν ταυτίστηκε, για παράδειγμα, με τις εθνικοαπελευθερωτικές αφηγήσεις των ανταποκιοκρατικών αγώνων ούτε με το λενινιστικό ή μαοϊκό πλαίσιο πολλών αντάρτικων κινημάτων, πόσο μάλλον με τις εσχατολογικές διακηρύξεις των σημερινών φονταμενταλιστικών οργανώσεων. Η θέση από την οποία εκκινεί τούτη η έρευνα δε βρίσκεται, λοιπόν, αναγκαστικά στην πλευρά αυτού που τα στρατιωτικά επιτελεία αποκαλούν πολύ γενικά και χοντροκομμένα *εξέγερση* και στην οποία εντάσσουν, σήμερα, ένα ευρύ φάσμα φαινομένων, από αστικές ταραχές και οργανωμένο έγκλημα μέχρι τρομοκρατία και ανταρτοπόλεμο. Θα ήταν, άλλωστε, αδόκιμος ένας τέτοιος ισχυρισμός, κρίνοντας από το εύρος των πολιτικών προγραμμάτων, των κινήτρων, των μέσων και των σκοπών και από την άβυσσο που χωρίζει τις εκάστοτε υποκειμενικότητες που συρρέουν ανταγωνιστικά στο προσκήνιο της Ιστορίας. Η πολιτική αφετηρία και η συνειδητή θέση αυτής της έρευνας βρίσκονται συγκεκριμένα στην πλευρά της *αντι-αντιεξέγερσης*, αν δεχτούμε πως η αντιεξέγερση αποτελεί χοντρικά μία συνάρθρωση θεωρίας και πράξης και μία τεχνολογία του κράτους, με βασική αποστολή την αντιμετώπιση των ανορθόδοξων και κατ' επέκταση των όποιων εσωτερικών Εχθρών. Σκοπός, λοιπόν, αυτής της διατριβής ήταν εξαρχής η ανάδειξη των τεχνικών μέσων, των θεωρητικών εργαλείων, των νοημάτων και των μεθοδολογιών που επιστρατεύονται για τις ανάγκες αυτής της αντιμετώπισης, εξετάζοντας το πώς προσλαμβάνει, σήμερα, ο στρατιωτικός κλάδος τον κόσμο μέσα στον οποίο ζούμε και πώς προβληματοποιεί τις χωρικές του μορφές· τις πόλεις και τις μεγαπόλεις στις οποίες στριμώχεται σήμερα ο μισός και πλέον παγκόσμιος πληθυσμός.

I. Εν αρχή ην ο Φίλος και ο Εχθρός

1. Ο Φίλος και ο Εχθρός ως σύμμετρα μεγέθη

1.1. Η κήρυξη του Εχθρού ως μονοπώλιο του κράτους: Ο Carl Schmitt και τα όρια του Πολιτικού

«Η ειδικά πολιτική διάκριση, στην οποία μπορούν να αναχθούν οι πολιτικές πράξεις και τα πολιτικά κίνητρα, είναι η διάκριση *Φίλου* και *Εχθρού*».¹ Με αυτόν τον παράδοξο ορισμό ο συντηρητικός θεωρητικός του δικαίου, υπέρμαχος του ολοκληρωτικού κράτους και έπειτα εθνικοσοσιαλιστής Carl Schmitt επέλεξε να προσδιορίσει αυτό που αποκάλεσε σχηματικά *Έννοια του Πολιτικού*. Ο συγκεκριμένος ορισμός δημιουργεί αυτονόητα ερωτηματικά στο βαθμό που η επίμαχη διάκριση παίρνει προφανείς αποστάσεις από την παράδοση της διαπραγματεύσεως, του διαλόγου και της σύνθεσης που χαρακτηρίζουν εγγενώς την πολιτική· την πολιτική ως εκείνη τη συλλογική ενασχόληση με τα κοινά, έτσι όπως αυτή εγκαθιδρύεται επίσημα ήδη από την κλασική αρχαιότητα. Όμως, η πολιτική στα μάτια του Schmitt δεν ταυτίζεται με το Πολιτικό· και τούτη η μη ταύτιση καθίσταται αντικείμενο ενός απαραίτητου εννοιολογικού καθορισμού, αν θέλουμε να κατανοήσουμε τη βασική Σμιτιανή πρόθεση. Ο όρος Πολιτικό, χρησιμοποιείται καταρχάς ως ουσιαστικό και δε θα πρέπει να συγχέεται με τον αντίστοιχο επιθετικό προσδιορισμό «πολιτικό», με τον οποίον φαίνεται να μοιράζονται σε πολλές περιπτώσεις μόνο την ίδια «ακουστική εικόνα», όπως θα έλεγε η γλωσσολογία. Το Πολιτικό «δεν χαρακτηρίζει μια δική του περιοχή», αλλά περιγράφει ένα βαθμό έντασης των ανθρώπινων σχέσεων· «το βαθμό έντασης μιας σύνδεσης και αποσύνδεσης ανθρώπων», όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο Schmitt.² Δε διαθέτει το δικό του τόπο εμφάνισης και είναι, θα λέγαμε, μια σχέση χωρίς δικό της περιεχόμενο.³ Πρόκειται για μια σχέση που αντλεί τη δύναμή της από άλλες «περιοχές της ανθρώπινης ζωής, από θρησκευτικές, οικονομικές, ηθικές και άλλες αντιθέσεις».⁴ Όταν αυτές οι αντιθέσεις φτάσουν σε έναν βαθμό έντασης και πόλωσης, ώστε να ομαδοποιούν τους ανθρώπους γύρω από τις έννοιες του Φίλου και του Εχθρού, τότε για τον Schmitt οι αντιθέσεις αυτές εισέρχονται αναπόφευκτα στο πεδίο του Πολιτικού. Όπως επισημαίνει πολύ εύστοχα ο Benjamin Arditi, σύμφωνα με το συγκεκριμένο ορισμό «το πολιτικό είναι αδιάφορο για το είδος των δρώντων, το αντικείμενο της διαμάχης, τη

¹ Σμιττ, Καρλ. *Η έννοια του πολιτικού*, μτφρ. Αλίκη Λαβράνου, Αθήνα: Κριτική, 1988, σ. 46.

² *Ό.π.*, σ. 63.

³ Η Αλίκη Λαβράνου στην εισαγωγή της στο έργο *Η Έννοια του Πολιτικού* θα γράψει «ότι το Πολιτικόν δεν έχει δική του ουσία και δικό του περιεχόμενο και ότι κάθε αντίθεση που προέρχεται από μια οποιαδήποτε περιοχή μπορεί να φθάσει στο σημείο του Πολιτικού, πράγμα που συνεπάγεται “αδιαφορία” του Πολιτικού απέναντι σε κάθε περιεχόμενο». Λαβράνου, Αλίκη. «Εισαγωγή», στο Σμιττ, *ό.π.*, σ. 16.

⁴ Σμιττ, *ό.π.*

φύση του αγώνα ή το πεδίο της αντιπαράθεσης».⁵ Αυτό που απασχολεί πραγματικά τον Schmitt είναι η ένταση των όποιων αντιθέσεων και ο προσδιορισμός τους μέσα από την πραγματική δυνατότητα κατάταξης σε Φίλους και Εχθρούς. Η ουσία του Πολιτικού είναι ακριβώς η οριακή σχέση Φίλος/Εχθρός, «που μπορεί να εμφανιστεί οπουδήποτε».⁶ Είναι, με άλλα λόγια, ένα είδος σχέσης που «επικάθεται» πάνω σε υπάρχουσες αντιθέσεις και ως εκ τούτου τις «πολιτικοποιεί», μόλις αυτές υπερβούν ένα κρίσιμο όριο έντασης. Ορθά, λοιπόν, ο Kam Shapiro θα υποστηρίξει πως η αντίθεση Φίλος/Εχθρός είναι κατά μία έννοια “παρασιτική”, καθώς αντλεί τη δύναμή της από κάποια άλλη, μη-πολιτική διάκριση.⁷

Η επιλογή του Schmitt να προσδιορίσει το Πολιτικό μέσα από ένα τέτοιο ιδεοτυπικό δίπολο προσδίδει στο συγκεκριμένο όρο έναν προφανή συγκρουσιακό χαρακτήρα. Η διάκριση Φίλου και Εχθρού δεν παραπέμπει απλώς σε μία αντισυνθετική λογική και σε ένα σκιάδες τοπίο συγκρούσεων και χαρακωμάτων, αλλά συνιστά επιπλέον το καταστατικό στοιχείο της έννοιας και της πρακτικής του πολέμου. Και τούτο προς στιγμήν φαίνεται να περιπλέκει τα πράγματα. Η επιλογή του Schmitt να αναθέσει εννοιολογικά στη διάκριση Φίλος/Εχθρός την αποστολή της οριοθέτησης του Πολιτικού καθιστά αναπόφευκτες τις συνδέσεις μεταξύ πολιτικής και πολέμου. Και προδίδει πολλά περισσότερα από αυτά που ο Schmitt αναγνώριζε και προέβλεπε για τον ίδιο του τον εαυτό. Παρά τις προσπάθειες του Γερμανού θεωρητικού να αποσυνδέσει την έννοια του Πολιτικού από εκείνη του πολέμου και παρά τους ισχυρισμούς του περί ενός μη «φιλοπόλεμου» και μη «μιλιταριστικού» ορισμού του Πολιτικού,⁸ η πραγματικότητα που σκιαγραφεί η θεωρία του είναι προφανής και τον αμφισβητεί ριζικά. Ο Schmitt όχι μόνο δεν καταφέρνει να «αποπολεμικοποιήσει» την έννοια του Πολιτικού, αλλά αντιθέτως προβάλλοντας τη διάκριση Φίλος/Εχθρός ως βασικό της υπόβαθρο, μετατρέπει τον πόλεμο στην ίδια την προϋπόθεση και στην ίδια τη συνθήκη δυνατότητας της πολιτικής.⁹ Υπάρχουν συγκεκριμένα αποσπάσματα που μας διαβεβαιώνουν για αυτή τη μετατροπή. Ο Schmitt υποστηρίζει εξ αρχής πως «όλες οι πολιτικές έννοιες, παραστάσεις και λέξεις έχουν ένα *πολεμικό* νόημα», καταδεικνύοντας έτσι τον πολεμικό χαρακτήρα του Πολιτικού.¹⁰ Αλλά στη συνέχεια γίνεται ακόμη πιο σαφής. Αν και επισημαίνει πως «[ο] πόλεμος είναι μόνον η ακραία πραγμάτωση της εχθρότητας» και άρα φαίνεται να αποδεσμεύει, κατά μία έννοια, τον προσδιορισμό του Πολιτικού —και άρα και της εχθρότητας— από την έννοια του πολέμου, ξεκαθαρίζει πως ο πόλεμος πρέπει «να παραμείνει υπαρκτός ως πραγματική

⁵ Arditì, Benjamin. «Για το πολιτικό: Ο Σμιτ εναντίον του Σμιτ», στο Leo Strauss, Benjamin Arditì και Christian J. Emden, *Τα όρια του φιλελευθερισμού (Από τον Καρλ Σμιτ στη Χάννα Άρεντ)*, μτφρ. Γιώργος Μερτίκας, Αθήνα: Ύψιλον, 2014, σ. 57.

⁶ *Ο.π.* σ. 59.

⁷ *Ο.π.* σ. 67.

⁸ Σμιττ, *ό.π.*, σ. 55.

⁹ Arditì, *ό.π.*, σ. 47, 53.

¹⁰ Σμιττ, *ό.π.*, σ. 52.

δυνατότητα όσο έχει νόημα η έννοια του Εχθρού». Ενώ σε άλλο σημείο υποστηρίζει πως η πραγματική δυνατότητα της σύγκρουσης «πρέπει πάντα να είναι δεδομένη για να γίνει λόγος για πολιτική».¹¹

Είναι ξεκάθαρο πως ο Schmitt δεν είναι σε θέση να αντιληφθεί την πολιτική πέρα από το φόντο που ορίζει η έννοια της εχθρότητας. Αλλά και κάτι ακόμη πιο δομικό και μακάβριο συμβαίνει μέσα στον πολωτικό αυτό συλλογισμό. Υποστηρίζει πως «[ο]ι έννοιες Φίλος, Εχθρός και Σύγκρουση παίρνουν το πραγματικό τους νόημα διά της διαρκούς αναφοράς τους στην πραγματική δυνατότητα της φυσικής θανάτωσης».¹² Και με αυτό τον τρόπο ο Γερμανός θεωρητικός συνδέει απευθείας —αν δεν ταυτίζει κιόλας— το πεδίο της πολιτικής όχι απλώς με την έννοια της οποιασδήποτε σύγκρουσης αλλά με την πιο ακραία της πραγμάτωση· με την ίδια την πραγματική δυνατότητα του φόνου. Εν τούτοις, στόχος της παρούσας έρευνας δεν είναι να εμπιστευτεί τις φιλοπολεμικές υποδείξεις του Schmitt όσον αφορά τον προσδιορισμό του Πολιτικού. Δεν είναι μάλλον αρμοδιότητα του εν λόγω κειμένου το να σχολιάσει το αν όντως η σχέση Φίλος/Εχθρός περιγράφει καταστατικά την έννοια της πολιτικής. Αν και το στοιχείο της εχθρότητας συνιστά δομικό χαρακτηριστικό των πολιτικών σχέσεων, οφείλουμε να διεκδικούμε για τον εαυτό μας το δικαίωμα να υπερβαίνουμε τις πολώσεις, να στοχαζόμαστε προς άλλες πιο συνθετικές κατευθύνσεις και να επινοούμε τόπους ενδιάμεσους και σημεία συνάντησης.¹³ Επομένως, δε θα μπορούσαμε να αποκλείσουμε από το τοπίο των ανθρώπινων υποθέσεων το γεγονός της συνομάδωσης των ανθρώπων γύρω από τις έννοιες του Φίλου και του Εχθρού. Ένας τέτοιος αποκλεισμός θα επιχειρούσε να παρακάμψει, αλλά επί της ουσίας θα ανακαλούσε αναγκαστικά, τη συζήτηση περί της ανθρώπινης φύσης και τις ατελείωτες υποθέσεις για το αν ο άνθρωπος είναι φύσει καλός ή

¹¹ *Ο.π.* σ. 54, 55. Βλ. επίσης σ. 57, 58-59, 61.

¹² *Ο.π.* σ. 55.

¹³ Αν θέλει κανείς, πάντως, να είναι δίκαιος απέναντι στον Schmitt, οφείλει να αναγνωρίσει πως η έννοια του Πολιτικού δεν ορίζεται μόνο μέσα από την εχθρότητα· η φιλία παίζει εξίσου σημαντικό ρόλο στον προσδιορισμό του Πολιτικού. Και εκεί είναι που ο Schmitt διαφοροποιείται από το θεωρητικό του πατέρα, τον Thomas Hobbes και το σχήμα του περί του «πολέμου όλων εναντίον όλων». Η διάκριση Φίλος/Εχθρός οδηγεί σε ομαδοποιήσεις σε Φίλους και Εχθρούς. Και επομένως, μεταξύ άλλων, οδηγεί και σε συμμαχίες και σε φιλίες. Δεν παραπέμπει, ως εκ τούτου, σε έναν κόσμο γεμάτο Εχθρούς, όπως αυτός σκιαγραφείται, για παράδειγμα, από την έννοια της «φυσικής κατάστασης»· και δη ατομικούς Εχθρούς. Αντιθέτως, η επίμαχη Σμιτιανή διάκριση προϋποθέτει συλλογικότητες και ομαδοποιήσεις. Όπως γράφει και ο ίδιος, «[ε]χθρός δεν είναι λοιπόν ο ανταγωνιστής ή ο αντίπαλος γενικά. Εχθρός δεν είναι επίσης ο ιδιωτικός αντίπαλος, τον οποίο μισεί κανείς με αισθήματα αντιπάθειας. Εχθρός είναι μόνο μια, τουλάχιστον ενδεχομένως, δηλαδή κατά πραγματική δυνατότητα, *μαχόμενη* ολότητα ανθρώπων, η οποία βρίσκεται αντιμέτωπη με μια άλλη ακριβώς τέτοια ολότητα». *Ο.π.* σ. 50. Για τη σημασία της έννοιας της φιλίας στον προσδιορισμό του Πολιτικού βλ. ενδεικτικά την εισαγωγή στο Slomp, Gabriella. *Carl Schmitt and the Politics of Hostility, Violence, and Terror*, London: Palgrave Macmillan, 2009, σ. 8-10. Βλ. επίσης, Arditì, *ό.π.*, σ. 54, 55, 77 και Λαβράνου, *ό.π.*, σ. 19, 33. Τέλος, η Gabriella Slomp επισημαίνει σωστά πως για να διατηρεί κάποιο νόημα η διάκριση Φίλος/Εχθρός μέσα στο αχανές φάσμα της πολιτικής πραγματικότητας δε θα πρέπει να συγχέεται ή να ταυτίζεται με τη διχοτομία «εαυτός/άλλος», καθώς στην πρώτη περίπτωση δεν είναι δύο αλλά τρία τα στοιχεία που είναι απαραίτητα για να συγκροτηθεί η εν λόγω διάκριση· ήτοι, ο εαυτός, ο Φίλος και ο Εχθρός, καθώς οι έννοιες του Φίλου και του Εχθρού είναι έννοιες σχεσιακές και προϋποθέτουν την ύπαρξη ενός εξωτερικού σημείου αναφοράς. Βλ. σχετικά Slomp, Gabriella. “Carl Schmitt on Friendship: Polemics and Diagnostics”, στο Preston King και Graham M. Smith (επιμ.), *Friendship in Politics: Theorizing Amity In and Between States*, New York: Routledge, 2007, σ. 92.

κακός· για το αν η εχθρότητα είναι αποτέλεσμα των σχέσεων εξουσίας ή όχι· και επομένως για το αν ο «φύσει εχθρικός άνθρωπος» δεν είναι παρά μία χοντροκομμένη φιλοσοφική κατασκευή που επιτρέπει στους θιασώτες της συγκεντρωτικής εξουσίας να νομιμοποιούν μέσα στην Ιστορία τον κυριαρχικό της ρόλο.¹⁴ Ο Schmitt είχε εξαρχής αντιληφθεί το εύρος και την πολυπλοκότητα αυτής της συζήτησης και δε δίστασε να πάρει θέση. Έχουμε ευνόητους και προφανείς λόγους να μην ακολουθήσουμε, λοιπόν, το νήμα της σκέψης ενός θεωρητικού του ολοκληρωτικού κράτους, αν θέλουμε να στοχαστούμε γενικότερα πάνω στην έννοια της πολιτικής και ειδικότερα πάνω σε νέες μορφές και νέους τ(ρ)όπους χειραφετητικής και ριζοσπαστικής πολιτικής.

Από την άλλη, οφείλουμε, όμως, να εστιάσουμε για δύο συγκεκριμένους λόγους στη συνειδητή επιλογή του Schmitt να επιστρατεύσει την οριακή αυτή διχοτομία για να προσδιορίσει το Πολιτικό. Αφενός γιατί μέσα από τις παραδοχές και τις αυθαιρεσίες της σκέψης του μας επιτρέπει να αναδειξουμε τις εννοιολογικές και πρακτικές συνδέσεις μεταξύ πολιτικής και πολέμου. Αφετέρου επειδή ο Schmitt αποφασίζει προφανώς να ταυτίσει τόσο την έννοια του Πολιτικού όσο και εκείνη του πολέμου με το ίδιο το κράτος, προσφέροντάς μας μία σημαντική αφετηρία για να εξετάσουμε τους μετασχηματισμούς του πολέμου μέσα στο περιβάλλον που διαμορφώνει αυτό που ο Schmitt θα αναγνώριζε ήδη από το Μεσοπόλεμο ως κρίση του κράτους· τη σταδιακή, δηλαδή, ανάδυση μη κρατικών ομαδοποιήσεων στο εσωτερικό του κράτους και την προκλητική διεκδίκηση για λογαριασμό τους του δικαιώματος της απόφασης περί κήρυξης Φίλου και Εχθρού. Έχουμε, λοιπόν, σοβαρούς λόγους να παρακολουθήσουμε τη σκέψη του για να διαγνώσουμε τους μετασχηματισμούς των διαδικασιών του πολέμου, εξετάζοντάς τους σε αντιστοιχία με κάποιους κρίσιμους πολιτικούς μετασχηματισμούς που λάμβαναν χώρα εκείνη την εποχή και λαμβάνοντας υπόψη τη δυσαρέσκεια του Schmitt στη θέα ακριβώς αυτών των μετασχηματισμών. Αν ξεκινάμε λοιπόν αυτή τη διαδρομή μέσα από αυτόν τον ιδιόμορφο ορισμό του Πολιτικού, αυτό έχει να κάνει με την πρόθεση να διερευνηθούν οι μετασχηματισμοί του πολέμου μέσα από κάποιες συγκεκριμένες μετατοπίσεις που λαμβάνουν χώρα στο επίπεδο των (διεθνών) πολιτικών σχέσεων και συσχετισμών και καταρχάς σε απόλυτη εξάρτηση με την ίδια την έννοια της πολιτικής.

Είτε λοιπόν ξεκινώντας από την υπαγωγή του Πολιτικού στη συγκρουσιακή διάκριση Φίλος/Εχθρός είτε προσεγγίζοντας το Πολιτικό μέσα από την πραγματική δυνατότητα της φυσικής

¹⁴ Η φιλοσοφική ανάδειξη της υποτιθέμενης «φυσικής αχρειότητας» του ανθρώπου υπήρξε μια κλασική οδός νομιμοποίησης της έννοιας της κυριαρχίας και κατ' επέκταση του κράτους. Ο Schmitt αναφέρεται εκτενώς στις διαμάχες ανάμεσα στους αναρχικούς, όπως ο Proudhon και ο Bakunin, και στους θεωρητικούς του κράτους, όπως ο de Maistre και ο Donoso Cortés, δείχνοντας πως ενώ οι πρώτοι επιδείκνυαν μια βαθιά πίστη στον «εκ φύσεως καλό άνθρωπο», οι δεύτεροι επέλεξαν να εστιάσουν στο αντίθετό του, με σκοπό να αποδείξουν την αναγκαιότητα συγκρότησης ενός υπέρτατου μηχανισμού που θα αναλάβει να χαλιναγωγήσει την αμαρτωλή και αχρεία ανθρώπινη φύση. Βλ. σχετικά Schmitt, Carl. *Πολιτική θεολογία: Τέσσερα κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας*, μτφρ. Παναγιώτης Κονδύλης, Αθήνα: Λεβιάθαν, 1994, σ. 89-107 και Σμιττ, ό.π., σ. 91-103. Όπως ξεκαθαρίζει, άλλωστε, ο Γερμανός θεωρητικός, «όλες οι γνήσιες πολιτικές θεωρίες προϋποθέτουν τον άνθρωπο ως “κακόν”». Σμιττ, ό.π., σ. 94.

θανάτωσης, η πολιτική εμφανίζεται στο έργο του Schmitt σε άμεση συνάφεια με τον πόλεμο. Πρόκειται, όμως, για μία συνάφεια προ πολλού διατυπωμένη· ο Schmitt εδώ προφανώς δεν πρωτοτυπεί. Σχεδόν έναν αιώνα νωρίτερα, ο διάσημος Πρώσος στρατηγός Karl Philipp Gottfried Von Clausewitz θα έγραφε το περιβόητο *Περί του Πολέμου*. Ένα έργο που προτείνει μια ριζοσπαστική θεώρηση των ένοπλων αντιπαραθέσεων και συμβάλλει στην αντίληψη της στρατηγικής ως ενός ειδικού επιστημονικού κλάδου. Το στοιχείο, εν τούτοις, που αναδεικνύει το συγκεκριμένο έργο και το εδραιώνει μέσα στον ιστορικό χρόνο είναι εκείνος ο περίφημος αφορισμός που φωτίζει τη σύνδεση του πολέμου με την πολιτική: «Ο πόλεμος είναι μια απλή συνέχιση της πολιτικής μ' άλλα μέσα».¹⁵ Ο Clausewitz αποκρυσταλλώνει μέσα από αυτή τη λιτή φράση την εξάρτηση του πολέμου από το πεδίο της πολιτικής. Και θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς πως ακολουθεί την αντίστροφη πορεία από αυτή που διαγράφει η σκέψη του Schmitt. Αν στο έργο του τελευταίου η χρήση των πολεμικών αναλογιών επιλέγεται για να θεμελιωθεί το Πολιτικό πάνω στη στοιχειακή ένταση που χαρακτηρίζει τη διάκριση Φίλος/Εχθρός, στην περίπτωση του Πρώσου στρατηγού ο πόλεμος υπάγεται στο πεδίο της πολιτικής για να αναδειχθούν οι περιορισμοί και οι μετριασμοί που τον εμποδίζουν από το να εμφανιστεί με τη μορφή μιας απόλυτης και αδιαμεσολάβητης εκδήλωσης βίας και τίποτα λιγότερο. Εν τούτοις, και κατά τον Clausewitz η πολιτική επ' ουδενί δεν ταυτίζεται με τη φωνή της ειρήνης που χαλιναγωγεί τα φιλοπόλεμα πνεύματα. Η πολιτική είναι το ίδιο το πεδίο γέννησης του πολέμου. Όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Clausewitz, «η πολιτική είναι η μήτρα, μέσα στην οποία αναπτύσσεται ο πόλεμος· τα ήδη διαμορφωμένα στοιχειωδώς χαρακτηριστικά του κρύβονται εκεί όπως οι ιδιότητες των ζωντανών υπάρξεων στα έμβρυά τους».¹⁶ Αν διαφέρουν σε κάτι οι δύο αυτές κατηγορίες αυτό δεν είναι παρά στα ίδια τα μέσα που χρησιμοποιούνται, καθώς όπως τονίζει ο Clausewitz ο πόλεμος «[ε]ίναι μια σύγκρουση μεγάλων συμφερόντων ρυθμισμένη με το αίμα, κι είναι μόνο σ' αυτό που διαφέρει από τις άλλες συγκρούσεις».¹⁷ Η σύγκρουση είναι ήδη παρούσα στο πεδίο της πολιτικής· είναι παρούσα και μέσα στην ίδια την ειρήνη. Αυτό, λοιπόν, που διαφοροποιεί, κατά τον Clausewitz, τον πόλεμο από αυτές τις συγκρούσεις-σε-καιρό-ειρήνης είναι τα ίδια τα μέσα και συγκεκριμένα η άσκηση βίας.¹⁸

¹⁵ Clausewitz, Karl von. *Περί του πολέμου*, μτφρ. Νατάσα Ξεπουλιά, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1999, σ. 53.

¹⁶ *Ο.π.* σ. 155.

¹⁷ *Ο.π.*

¹⁸ Η έννοια της σύγκρουσης λειτουργεί εποικοδομητικά, καθώς διαμορφώνει ένα ευρύτερο πλαίσιο εποπτείας της σχετικής συζήτησης. Και μας βοηθά επιπλέον να κατανοήσουμε και κάποιες απόπειρες αντιστροφής του περίφημου αφορισμού του Clausewitz· με εκείνη του Michel Foucault να παραμένει, ίσως, μέχρι σήμερα η πιο δημοφιλής. Η σύγκρουση δημιουργεί εκείνο το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα μπορούσε να εξηγήσει κανείς τόσο τον πόλεμο ως συνέχιση της πολιτικής όσο και την πολιτική ως συνέχιση του πολέμου. Μέσα στο συγκεκριμένο της σύγκρουσης θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε όλες εκείνες τις διενέξεις που είναι ήδη παρούσες στο πεδίο της πολιτικής και που μόνο υπό συγκεκριμένες συνθήκες εκδηλώνονται πολεμικά. Διενέξεις που, σύμφωνα με τον Παναγιώτη Κονδύλη, εκκινούν, όπως και ο πόλεμος, από την «επίδιωξη ισχύος». Θα μπορούσαμε, όμως, να τοποθετήσουμε και εκείνες τις σχέσεις εξουσίας και υποταγής οι οποίες διαμορφώθηκαν μέσα στη σφαίρα του πολέμου και μεταμφιέστηκαν σε νόμο, που

Όπως επισημαίνει ο Παναγιώτης Κονδύλης, ο Clausewitz «αποφεύγει κάθε αντιδιαστολή της “καλής” πολιτικής και του “κακού” πολέμου» και τονίζει πως ο «ο πόλεμος δεν θα συνιστούσε συνέχεια της πολιτικής επικοινωνίας, αν τούτη εδώ δεν ήταν έτσι φτιαγμένη, ώστε να γεννά αναγκαστικά, ή τουλάχιστον να μπορεί να γεννά, τον πόλεμο».¹⁹ Και εδώ είναι το σημείο που ο Πρώσος στρατηγός συναντά τον Schmitt. Αν τόσο η έννοια του πολέμου όσο και εκείνη της πολιτικής υπάγονται στην ευρύτερη έννοια της σύγκρουσης,²⁰ τότε φαίνεται και ο ίδιος ο Clausewitz να εντοπίζει την πολιτική μέσα στο πεδίο διένεξης δύο αντιμαχόμενων πλευρών και άρα να την αντιλαμβάνεται με όρους Φίλου και Εχθρού. Φαίνεται να αναγνωρίζει ως συγκροτητικό χαρακτηριστικό της πολιτικής την ειδοποιό διάκριση που πρότεινε έναν αιώνα αργότερα ο Schmitt. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε, λοιπόν, πως οι δύο θεωρητικοί μοιράζονται μια κοινή αντίληψη για την αλληλεξάρτηση πολιτικής και πολέμου, είτε αυτή εκφράζεται μέσα από την αρχή της εχθρότητας, που συγκροτεί το Πολιτικό και ενίοτε οδηγεί στην ένοπλη διαμάχη, είτε εγκολλώνεται μέσα στην ευρύτερη κατηγορία της σύγκρουσης της οποίας επιμέρους εκφράσεις είναι τόσο η πολιτική όσο και ο πόλεμος. Όμως, ο Clausewitz δεν ανακαλύπτει απλώς στο πρόσωπο της πολιτικής το γενέθλιο τόπο και την ίδια τη δυνατότητα της εχθρότητας. Επιπλέον, αντιλαμβάνεται τον πόλεμο ως συνέχιση των πολιτικών σχέσεων και ως πολιτικό όργανο.²¹ Γεγονός που καταδεικνύει πως το φαινόμενο του πολέμου μετασχηματίζεται ως μέσο καθώς μετασχηματίζονται και οι πολιτικές συνθήκες που τον γεννούν και τον χρησιμοποιούν. Μέσα από τη διεισδυτική και ευαίσθητη ματιά του Κονδύλη, που ανανοηματοδοτεί με πειστικό τρόπο το έργο του Πρώσου

συγκροτεί στη συνέχεια την κανονικότητα του πεδίου της πολιτικής. Οι απόπειρες αντιστροφής του Κλαουζεβιτσικού αφορισμού εννοούν, λοιπόν, τον πόλεμο με έναν πιο ελεύθερο τρόπο και κυρίως ως μία σύγκρουση που αν και φαινομενικά έληξε, παραμένει παρούσα στην καρδιά της «ειρήνης», μιας και ο νικητής εγκαθιδρύει μέσα στο κοινωνικό σώμα ένα πλέγμα σχέσεων εξουσίας και υποταγής που διαμορφώθηκε «στη διάρκεια και διά του πολέμου». Έτσι, όταν ο Foucault προτείνει να αντιστρέψουμε τον επίμαχο αφορισμό, εννοεί πως πρέπει να ανακαλύψουμε τον κώδικα της ειρήνης στο πρόσωπο του πολέμου· να κατανοήσουμε πως «κάτω από το νόμο εξακολουθεί να μαινεται ο πόλεμος» και να εκδηλώνεται μέσα από συγκεκριμένες σχέσεις εξουσίας και με συγκεκριμένες εντάσεις, εγγεγραμμένος στη γλώσσα, στους θεσμούς, στις ανισότητες. Αντιθέτως, τόσο ο Schmitt όσο και ο Clausewitz εννοούν τον πόλεμο μέσα από μία πολύ αυστηρή ερμηνεία· ο πρώτος με την έννοια της φυσικής θανάτωσης και ο δεύτερος με την έννοια της σύγκρουσης συμφερόντων που επιλύεται αιματηρά, δηλαδή μέσω της χρήσης βίας —αν και θα μπορούσε να αποτελεί κείμενο ερώτημα το τι ακριβώς περιλαμβάνει ο όρος βία στο έργο του Clausewitz, μιας και η εντύπωση που δίνει είναι πως αναφέρεται αυστηρά στην άσκηση φυσικής βίας. Οι φωνές εκείνες που θεωρούν αδόκιμη κάθε προσπάθεια αντιστροφής του Κλαουζεβιτσικού αφορισμού θα πρέπει, λοιπόν, να τοποθετηθούν μέσα στο πλαίσιο που διαμορφώνει αυτή η εννοιολογική και ορολογική αυστηρότητα. Για την αντιστροφή του αφορισμού από τον Foucault βλ. ενδεικτικά Foucault, Michel. *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, μτφρ. Τιτίκα Δημητρούλια, Αθήνα: Ψυχογιός, 2002, σ. 32-33, 70-72, 327. Βλ. επίσης, Revel, Judith. *Το άλλο πρόσωπο του πολέμου: Clastres - Deleuze - Foucault*, μτφρ. Παναγιώτης Καλαμαράς, Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2003, σ. 12-13. Για την πιθανότητα αντιστροφής του επίμαχου αφορισμού στη βάση της αυστηρής εννοιολόγησης του πολέμου από τον Clausewitz, βλ. Κονδύλης, Παναγιώτης. *Θεωρία του πολέμου*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1999, σ. 47, 318. Για την έννοια της σύγκρουσης ως πλαίσιοι κατανόησης τόσο της πολιτικής όσο και του πολέμου βλ. *ό.π.*, σ. 44, 46, 276, 279, 288 και για την επιδίωξη ισχύος βλ. *ό.π.*, σ. 48. Τέλος, για τον αυστηρό προσδιορισμό του πολέμου στο έργο του Schmitt και για το λόγο για τον οποίο ο Foucault μπορεί ως ένα βαθμό να αξιώνει αντιστροφή του εν λόγω αφορισμού βλ. Arditì, *ό.π.*, σ. 47 και 63 αντίστοιχα.

¹⁹ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 44.

²⁰ *Ο.π.*

²¹ Clausewitz, *ό.π.*, σ. 53

στρατηγού, αποδεικνύεται πως η εξάρτηση του πολέμου από την πολιτική οδηγεί ουσιαστικά σε μία «ανοιχτή» θεώρηση του πολέμου· ανοιχτή με την έννοια μιας καθοριστικής ιστορικοποίησης των ένοπλων συγκρούσεων, που επιτρέπει στον Clausewitz να αντιληφθεί την ποικιλομορφία του πολεμικού φαινομένου μέσα στο χρόνο.²² Έτσι, ο πόλεμος μετατρέπεται σε συνεπές παρακολούθημα των πολιτικών συνθηκών και συσχετισμών της εκάστοτε εποχής και περιγράφεται, ως εκ τούτου, μέσα από τους περιορισμούς που θέτει η κάθε ιστορική φάση και η κάθε κοινωνική/πολιτική οντότητα που βρίσκεται σε εμπόλεμη κατάσταση. Και εδώ αναδύεται μια σημαντική συμβολή του Clausewitz, που ο Schmitt φαίνεται να αγνοεί ή να παρακάμπτει, καθώς υποκύπτει στον πειρασμό να ταυτίσει το Πολιτικό με το ίδιο το κράτος· με *μία* μόνο, δηλαδή, από τις μορφές ιστορικής εμφάνισης του Πολιτικού.

Ο Clausewitz γράφει πως «κάθε εποχή είχε τις δικές της μορφές πολέμου, τις δικές της περιοριστικές συνθήκες και τις δικές της προκαταλήψεις», ενώ σε άλλο σημείο αντιλαμβάνεται πλήρως το «πόσο διαφέρουν οι πόλεμοι ανάλογα με τη φύση των αιτίων τους και με τις περιστάσεις που τους γεννούν».²³ Ο ιστορικός αυτός σχετικισμός²⁴ αφενός αντικρούει μια παραδοσιακή —και ίσως την πιο δημοφιλή— γραμμή ανάγνωσης του έργου του Clausewitz, που τον θέλει καθηλωμένο σε μία αντίληψη του πολέμου ως μονοπώλιου της σχέσης-κράτος· των κρατικών δηλαδή κυβερνήσεων και των τακτικών τους στρατών.²⁵ Αφετέρου δημιουργεί το πεδίο μέσα στο οποίο μπορεί να γίνει κατανοητό ένα από τα βασικά παράδοξα της σκέψης του Schmitt· ήτοι, η επιλογή του να ταυτίσει το Πολιτικό με το κράτος, παρά τους ισχυρισμούς του περί του αντιθέτου. Ο Arditi μας βοηθά να κατανοήσουμε πως η έννοια του Πολιτικού δεν ταυτίζεται με την έννοια της πολιτικής στο έργο του Schmitt, αν και σε κάποια σημεία του συγκεκριμένου έργου αυτή η μη ταύτιση δεν είναι καθόλου ξεκάθαρη και ο Γερμανός θεωρητικός δίνει την εντύπωση πως χρησιμοποιεί τους δύο όρους εναλλακτικά.²⁶ Παρ' όλα αυτά, ο Arditi υποστηρίζει πως οι δύο αυτοί όροι περιγράφουν δύο διαφορετικά πράγματα. Το Πολιτικό είναι, όπως είδαμε, ένας βαθμός έντασης των ανθρώπινων σχέσεων· είναι ένα στάδιο στο οποίο μπορούν να φτάσουν κάθε είδους αντιθέσεις και περιγράφει «μία τάξη φαινομένων ανεξάρτητα από τον τόπο τους».²⁷ Με τον όρο «πολιτική», αντιθέτως, ο Schmitt αναφέρεται μονάχα στο θεσμικό τόπο της πολιτικής· πρόκειται

²² Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 79.

²³ Βλ. Clausewitz, *ό.π.*, σ. 55 και 347 αντίστοιχα.

²⁴ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 79, 82.

²⁵ Βλ. ενδεικτικά την ανάγνωση που προτείνει ο Martin Van Creveld, στο Creveld, Martin Van. *Η μεταμόρφωση του πολέμου*, μτφρ. Μάριος Μπλέτας, Αθήνα: Εκδόσεις Τουρική, 2007. Βλ. επίσης, τον ισχυρισμό του Κονδύλη πως η θεωρία του πολέμου του Clausewitz είναι σε θέση να εξηγήσει και τις «άμορφες συγκρούσεις»· δηλαδή, τις συγκρούσεις, όπου η μία τουλάχιστον από τις αντιμαχόμενες πλευρές είναι μη κρατική οντότητα. Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 341. Με βάση την ιδιαίτερη ανάγνωση του Κονδύλη, θα μπορούσε δικαιολογημένα να ισχυριστεί κανείς πως κριτικές τοποθετήσεις σαν και αυτήν του Creveld φαίνεται να αφορούν περισσότερο τον Schmitt παρά τον Clausewitz.

²⁶ Σμιττ, *ό.π.*, σ. 63, 111.

²⁷ Arditi, *ό.π.*, σ. 57.

μόνο για τις εκάστοτε μορφές ιστορικής εμφάνισης του Πολιτικού,²⁸ μονάχα μία εκ των οποίων εκδηλώνεται με τη μορφή του κράτους. Είναι, θα λέγαμε, μια λιγότερο ή περισσότερο «νοθευμένη» εμφάνιση του Πολιτικού. Ενώ, λοιπόν, ο Schmitt ξεκαθαρίζει, ήδη από την εισαγωγική πρόταση του *Η Έννοια του Πολιτικού*, πως «[η] έννοια του κράτους προϋποθέτει την έννοια του Πολιτικού»²⁹ και άρα πως το Πολιτικό ως βαθμός έντασης των ανθρώπινων σχέσεων προϋπάρχει ή υπάρχει ανεξάρτητα από το κράτος, στη συνέχεια επιδεικνύει μια προφανή προτίμηση προς το τελευταίο, περιορίζοντας το Πολιτικό μέσα στα στενά όρια του κράτους και δημιουργώντας έτσι τις συνθήκες μιας αντιφατικής ταύτισης Πολιτικού και κρατικού. Περιγράφει, έτσι, το κράτος ως τον «αρμόζοντα» ή «κατάλληλο» τόπο εμφάνισης του Πολιτικού.³⁰ Ο Schmitt στη συνέχεια θα γράψει: «Το ότι το κράτος είναι μια ενότητα, και μάλιστα η καθοριστική ενότητα, βασίζεται στον πολιτικό του χαρακτήρα».³¹ Αν όμως ο πολιτικός χαρακτήρας δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένας βαθμός έντασης που μπορεί να χαρακτηρίζει κάθε είδους αντίθεση, τότε τι είναι αυτό που προσδίδει στο κράτος την καθοριστική του ποιότητα;

Η απάντηση που δίνει ο Schmitt σε αυτό το ερώτημα αποδεικνύει πως αντί να εγγράψει το κράτος μέσα στη σφαίρα του Πολιτικού, όπως θα όφειλε, εγγράφει το Πολιτικό μέσα στο πεδίο του κράτους, αναγνωρίζοντας στο πρόσωπό του ένα μονοπώλιο του Πολιτικού και επομένως αναγνωρίζοντάς το ως τον μόνο αρμόδιο για να αποφασίσει για τον προσδιορισμό και την κήρυξη του Εχθρού.³² Και αυτή η αποκλειστική αρμοδιότητα εκφράζεται τόσο στο επίπεδο της εξωτερικής όσο και σε εκείνο της εσωτερικής πολιτικής. Μία δεκαετία πριν *Η Έννοια του Πολιτικού* εκδοθεί ως αυτοτελές βιβλίο, ο Schmitt είχε πέσει ξανά στην παγίδα που ο ίδιος είχε στήσει, αναιρώντας ουσιαστικά το βασικό του αναλυτικό εργαλείο και γεννώντας ένα παρόμοιο παράδοξο. Με το έργο του *Πολιτική Θεολογία* ο Γερμανός θεωρητικός επιχείρησε να συγκροτήσει μια θεωρία της κυριαρχίας πρωτοτυπώντας, μιας και επέλεξε να τη θεμελιώσει πάνω σε μια οριακή φιγούρα του δικαίου· να τη θεμελιώσει όχι πάνω στην ισχύ του νόμου αλλά στην ίδια του την αναστολή. Η έννοια της κατάστασης έκτακτης ανάγκης λειτούργησε σε αυτό το έργο με τον οριακό τρόπο που η διάκριση Φίλος/Εχθρός στοίχειωσε μερικά χρόνια αργότερα τις εννοιολογήσεις της πολιτικής. Η *Πολιτική Θεολογία* ξεκινάει με το γνωστό ορισμό πως «[κ]υρίαρχος είναι όποιος αποφασίζει για την κατάσταση έκτακτης ανάγκης».³³ Σε εκείνη την οριακή στιγμή της αναστολής του νόμου και όχι στις ημέρες της συγκροτητικής ομαλότητας που χαρακτηρίζει τη θέσπιση του δικαίου και τις εκάστοτε θεωρίες του συμβολαίου αποδεικνύεται ποιος είναι πραγματικά ο κυρίαρχος. Για να

²⁸ *Ο.π.*, σ. 56, 57.

²⁹ Σμιττ, *ό.π.*, σ. 37.

³⁰ Arditi, *ό.π.*, σ. 57, 79.

³¹ Σμιττ, *ό.π.*, σ. 68.

³² Βλ. Λαβράνου, *ό.π.*, σ. 14 και Arditi, *ό.π.*, σ. 75-76.

³³ Schmitt, *ό.π.*, σ. 17.

καταδείξει τη λειτουργική βαρύτητα αυτής της έννοιας-όριο, και υπό το βάρος του ισχυρισμού πως «[ό]λες οι μεστές έννοιες της σύγχρονης πολιτειολογίας είναι εκκοσμικευμένες θεολογικές έννοιες», ο Schmitt επιστρατεύει την έννοια του *θαύματος*. Όπως τονίζει, «[η] κατάσταση έκτακτης ανάγκης έχει για τη νομική επιστήμη ανάλογη σημασία όπως το θαύμα για τη θεολογία».³⁴ Το βασικό ζητούμενο, όμως, στη σκέψη του Schmitt δεν αφορά τόσο την ανάδειξη μιας έκτακτης περίπτωσης και ως εκ τούτου της ικανότητάς της να περιγράφει και να επιβεβαιώνει τον κανόνα.³⁵ όσο το ποιος είναι υπεύθυνος για την κήρυξή της. Και σε αυτό ακριβώς το σημείο είναι που ο Schmitt δημιουργεί τις συνθήκες του επίμαχου παράδοξου.

Πάλι μέσω της διεισδυτικής ματιάς του Κονδύλη μπορούμε να κατανοήσουμε πως αν και η κατηγορία της «κατάστασης έκτακτης ανάγκης», με την πλήρη θεολογική της επένδυση, είναι μια έννοια που υπερβαίνει τα στενά όρια των αρμοδιοτήτων και της εννοιολόγησης του όποιου κυρίαρχου, ο Schmitt δεν μπορεί να την αντιληφθεί παρά μόνο εγγράφοντάς την στο αυστηρό πλαίσιο του κράτους. Η επιστράτευση της έννοιας του θαύματος είναι κανονιστική και παραμένει σκόπιμα ελλιπής, καθώς ακολουθεί τα εκούσια όρια ως προς τον προσδιορισμό της έννοιας της εξαίρεσης και κυρίως ως προς τον αρμόζοντα τόπο εμφάνισής της. Ως προς αυτό, ο Κονδύλης μας δείχνει πως η εξαίρεση διατηρεί δύο πιθανές ερμηνείες: μία ως κατάσταση έκτακτης ανάγκης που ενεργοποιείται για να καταστείλει απειλές στο εσωτερικό ενός πολιτικού συστήματος —του κράτους συγκεκριμένα—, συνιστώντας ουσιαστικά μια επιχείρηση αποκατάστασης της έννομης τάξης.³⁶ Και μία που δε θα μπορούσε να έχει προβλεφθεί σε κάποιο νομικό σύστημα, καθώς δε θα επιχειρούσε αυτή τη φορά να αποκαταστήσει μια τάξη αλλά να την εκτρέψει, όπως αυτό, για παράδειγμα, εκδηλώνεται μέσα από μία εξέγερση ή μία επανάσταση. Ο Κονδύλης εντοπίζει μέσα στην πλούσια θεολογική συζήτηση την ακριβή αντιστοιχία αυτής της δεύτερης περίπτωσης και την ονομάζει *ολοκληρωτικό θαύμα*.³⁷ Και μας δείχνει πως όταν ο Schmitt καταφεύγει στον κόσμο της

³⁴ *Ο.π.*, σ. 65.

³⁵ Ο Schmitt γράφει χαρακτηριστικά πως «[η] εξαίρεση είναι πιο ενδιαφέρουσα από την κανονική περίπτωση. Το κανονικό δεν αποδεικνύει τίποτε, η εξαίρεση αποδεικνύει τα πάντα. Δεν επιβεβαιώνει απλώς τον κανόνα, παρά ο κανόνας ζει από την εξαίρεση και μόνο. Μέσα στην εξαίρεση η δύναμη της πραγματικής ζωής διαρρηγνύει την κρούστα μιας μηχανικής αγκυλωμένης στην επανάληψη». *Ο.π.*, σ. 31.

³⁶ Ο Schmitt γράφει συγκεκριμένα: «Αν προκύψει μια τέτοια κατάσταση, είναι σαφές ότι το κράτος συνεχίζει να υφίσταται, ενώ το δίκαιο μπαίνει στο περιθώριο. Εφ' όσον η κατάσταση έκτακτης ανάγκης παραμένει κάτι διαφορετικό από την αναρχία και το χάος, υπό τη νομική έννοια εξακολουθεί να υφίσταται μια τάξη, έστω και αν δεν συνιστά έννομη τάξη». *Ο.π.*, σ. 27.

³⁷ Βλ. τα «Επιλεγόμενα» του Κονδύλη, στο Schmitt, *ό.π.*, σ. 160. Το «ολοκληρωτικό θαύμα» αντιστοιχεί επί της ουσίας στην «καθαρή» ή «θεϊκή» βία στην οποία αναφέρεται ο Walter Benjamin στο περίφημο δοκίμιο *Για μια κριτική της βίας*. Αυτό που επιχειρεί ο Benjamin είναι να δείξει πως μία βία «εκτός» και «πέραν» του δικαίου είναι δυνατή. Και σε αυτόν ακριβώς τον ισχυρισμό είναι που, σύμφωνα με τη διεξοδική ανάγνωση του Giorgio Agamben, απαντά ο Schmitt μέσω του έργου του *Πολιτική Θεολογία*. Ενάντια στην απολύτως άνομη βία του Benjamin —«απολύτως» με την έννοια πως πρόκειται για μία βία που δε σχετίζεται καθ' οιονδήποτε τρόπο με το δίκαιο—, ο Schmitt διεκδικεί τη βία αυτή και την επανεγγράφει μέσα σε ένα δικαϊκό πλαίσιο, επιτυγχάνοντας όπως επισημαίνει ο Agamben «να υπαγάγει την ανομία στο ίδιο το σώμα του νόμου». Βλ. Agamben, Giorgio. *Κατάσταση εξαίρεσης*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, Αθήνα: Πατάκη, 2007, σ. 94. Η άνομη αυτή παρουσία συμβάλλει στη συγκρότηση της κανονικής κατάστασης μέσω της προσωρινής της αναστολής. Και αυτό είναι το επίδικο για τον Schmitt να προβλεφθεί ένα είδος αναστολής του νόμου

θεολογίας για να υποστασιοποιήσει την κατάσταση έκτακτης ανάγκης, αποκλείει επί της ουσίας την εκδοχή του ολοκληρωτικού θαύματος. Ένας αναμενόμενος αποκλεισμός, καθώς θα άνοιγε το δρόμο στη δυνατότητα μιας άλλης —και ανεπίτρεπτης για τον Schmitt— πολιτικής συγκρότησης, πέρα από τον ορίζοντα του κράτους. Η επιστράτευση, επομένως, της αναστολής του νόμου υπονοεί μια εκ του ασφαλούς αναστολή και μία κατάφαση του κράτους, που καταλήγει τελικά σε μία πολιτική ταυτολογία. Πρόκειται για μια αναστολή που εκδηλώνεται ως αποκλειστικό προνόμιο του κράτους και αυτή η αποκλειστικότητα εκφράζεται μέσα από τη συζήτηση περί *απόφασης*.

Όπως επισημαίνει ο Schmitt, «[ο] κανόνας δικαίου ως κανόνας λήψεως απόφασης λέει μονάχα πώς πρέπει να ληφθεί η απόφαση, όχι όμως *ποιος* πρέπει να αποφασίσει»³⁸ και την απάντηση σε αυτό το δεύτερο ερώτημα σπεύδει ο Schmitt να την προεξοφλήσει, εγγράφοντας την όλη συζήτηση περί κατάστασης έκτακτης ανάγκης στα στενά όρια του κράτους.³⁹ Πρόκειται, με άλλα λόγια, για το «πρόβλημα της αρμοδιότητας»⁴⁰ το οποίο επιλύεται με έναν και μόνο τρόπο μέσα στο αυστηρό συγκείμενο που διαμορφώνει η «αποφασιοκρατία» του Schmitt· το κράτος και μόνο αυτό αποτελεί τον «αρμόζοντα τόπο» της απόφασης. Είναι ο «υπεύθυνος εγγυητής με την αρμοδιότητα της τελικής απόφασης».⁴¹ Εν προκειμένω της απόφασης περί κήρυξης κατάστασης έκτακτης ανάγκης. Η ταύτιση του στοιχείου της απόφασης με το ίδιο το κράτος μετατρέπει την κήρυξη της κατάστασης έκτακτης ανάγκης σε κρατικό μονοπώλιο. Με αυτόν τον τρόπο, ο Schmitt αναιρεί τη βασική παραδοχή με την οποία ξεκινάει *Η Έννοια του Πολιτικού*, σύμφωνα με την οποία το Πολιτικό είναι προϋπόθεση του κράτους. Γιατί αν τηρούσε αυτή τη δέσμευση, θα έπρεπε, όπως πολύ σωστά επισημαίνει ο Κονδύλης, να αναλύσει την εξαίρεση «από την ευρύτερη σκοπιά της πολιτικής και όχι από τη στενότερη σκοπιά του κράτους». Καθώς όμως ο Schmitt αντιλαμβάνεται την εξαίρεση μέσα στο πλαίσιο που οριοθετεί το «ελεγχόμενο» και «οριοθετημένο» θαύμα— ως εργαλείο δηλαδή του κυρίαρχου κράτους και μόνο— κάνει ακριβώς το αντίθετο. Αναγνωρίζει στο πρόσωπο του κράτους τον αποκλειστικό φορέα της απόφασης και επομένως αναγνωρίζει σε αυτό και τον αρμόζοντα τόπο της πολιτικής. Πρόκειται για μια ρητά διατυπωμένη προτίμηση προς το πρόσωπο του κράτους που συρρικνώνει το ίδιο το πεδίο του Πολιτικού, έτσι όπως επιχείρησε να το

με σκοπό την αποκατάσταση της έννομης τάξης. Ο Agamben έχει μελετήσει διεξοδικά τη «μονομαχία» ανάμεσα στον Benjamin και τον Schmitt, παρέχοντας ένα ιδιαίτερα βοηθητικό πλαίσιο για την κατανόηση της όλης συζήτησης. Βλ. συγκεκριμένα το κεφάλαιο «Γιγαντομαχία γύρω από ένα κενό», στο Agamben, *ό.π.*, σ. 91-110. Τέλος, για την έννοια της «θεϊκής» βίας βλ. Benjamin, Walter. *Για μια κριτική της βίας*, μτφρ. Λεωνίδα Μαρσιανός, Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2002, σ. 25-27, 29.

³⁸ Schmitt, *ό.π.*, σ. 58.

³⁹ Ο Schmitt προσθέτει πως «[η] ύπαρξη του κράτους διατηρεί εδώ μιαν αναμφίβολη υπεροχή απέναντι στην ισχύ του κανόνα δικαίου. Η απόφαση ελευθερώνεται από κάθε κανονιστική πρόσδεση και γίνεται απόλυτη με την κυριολεξία του όρου». Βλ. *Ο.π.*, σ. 27. Βλ. σχετικά και Agamben, *ό.π.*, σ. 59-66.

⁴⁰ Schmitt, *ό.π.*, σ. 58.

⁴¹ Πρόκειται για φράση που δανείζεται ο Schmitt από τη θεωρία του Γερμανού συνταγματολόγου Kurt Wolzendorff, ακριβώς επειδή θίγει το ζήτημα της απόφασης και, κατ' επέκταση, αναδεικνύει την αναγκαιότητα του αυταρχικού κράτους, αν και η θεωρία του Wolzendorff χαρακτηρίζεται από μια συνεταιριστική και δημοκρατική αντίληψη για το κράτος. *Ο.π.* σ. 49.

εισαγάγει ο Schmitt μερικά χρόνια αργότερα.

«Το κράτος ως απόφαση...», γράφει ο Κονδύλης, «...αποτελεί για τον Schmitt τον αντίποδα του φιλελεύθερου “κράτους δικαίου” και γενικότερα των κοινοβουλευτικών ή δημοκρατικών πολιτευμάτων».⁴² Είναι ένα κράτος με ισχυρή βούληση ενάντια αφενός στην κουλτούρα των ατέρμονων συζητήσεων που κυοφορούσε, κατά την άποψή του, ο φιλελευθερισμός· αφετέρου στην «πολιτικοποίηση» της κοινωνίας η οποία εκφραζόταν με «τη δημοκρατική συμμετοχή του λαού στην κρατική εξουσία»,⁴³ δηλαδή με τη μορφή του κοινοβουλευτισμού. Πόσο μάλλον, όταν την εποχή που εξέδιδε ο Schmitt τα δύο συγκεκριμένα έργα είχαν αρχίσει ήδη επιμέρους ομαδοποιήσεις να «οργανώνονται πολιτικά σύμφωνα με τα δικά τους συμφέροντα» και επομένως είχε ήδη αρχίσει να διαφαίνεται πως, κατά μία έννοια, «το κράτος χάνει το μονοπώλιο του Πολιτικού»· και πως η κατεστημένη κυρίαρχη αρχή αμφισβητείται σταδιακά από «αξιόλογους», όπως τους αποκαλεί ο Κονδύλης, «πολιτικούς εχθρούς». Από εσωτερικούς, με άλλα λόγια, Εχθρούς, «εξ ίσου ικανούς να λαμβάνουν αποφάσεις και να επιδιώκουν και αυτοί την αναστολή της ισχύουσας έννομης τάξης».⁴⁴ Το κράτος-ως-απόφαση βρισκόταν, λοιπόν, ήδη σε δομική κρίση στη Γερμανία, όταν η *Πολιτική Θεολογία* έβλεπε για πρώτη φορά το δημόσιο φως. Είχε μόλις προηγηθεί η εξέγερση των Σπαρτακιστών και μια προσπάθεια εγκαθίδρυσης εργατικών συμβουλίων στη Βαυαρία και στο Βερολίνο. Και ήταν μέσα σε αυτό το ιστορικοπολιτικό περιβάλλον που έλαβε χώρα η περίφημη «γιγαντομαχία» ανάμεσα στον Benjamin και τον Schmitt. Η Δημοκρατία της Βαϊμάρης από 'κει και πέρα, χαρακτηρίζεται από ισχυρούς εσωτερικούς κλυδωνισμούς, και από μία πολιτική πόλωση την οποία η εκλεγμένη κυβέρνηση δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει. Υπό το βάρος των πιέσεων τόσο εξ αριστερών, μέσω του KPD, όσο και εκ δεξιών, μέσω του NSDAP, η «κρίση της Βαϊμάρης» προχωρούσε· και σύμφωνα με τον Schmitt μια λύση μέσα στα γνώριμα φιλελεύθερα πλαίσια δεν ήταν πιθανή. Κατά την άποψή του, ο φιλελευθερισμός δεν ήταν σε θέση να «σώσει» τη Βαϊμάρη, καθώς προήγε την «ουδετεροποίηση» και την «αποπολιτικοποίηση» των πραγμάτων. Θεωρούσε πως «οι φιλελεύθεροι αναβάλλουν τη στιγμή της απόφασης εμπλεκόμενοι σε μίαν ατελείωτη συζήτηση».⁴⁵ Και επομένως, αναγνώριζε στο φιλελευθερισμό μια «θηλυπρεπή παθητικότητα»⁴⁶ και μια απολίτικη στάση, που αποδυνάμωναν, εν τέλει, το κράτος-ως-απόφαση.

Εν τούτοις, θα πρέπει να αναδείξουμε το γεγονός πως η κριτική του Schmitt στο

⁴² Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 163.

⁴³ Λαβράνου, *ό.π.*, σ. 13.

⁴⁴ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 162.

⁴⁵ Arditì, *ό.π.*, σ. 75. Βλ. επίσης, την περιβόητη διατύπωση του Schmitt, ο οποίος, αναφερόμενος στον Donoso Cortés, θα γράψει: «κάθε φιλελευθερισμός, με τις ασυνέπειες και τους συμβιβασμούς του, ζει μονάχα μέσα στο σύντομο ενδιάμεσο διάστημα όπου στο ερώτημα: “Χριστός ή Βαραβάς;” μπορείς ν’ απαντήσεις με αίτημα αναβολής ή με τη συγκρότηση εξεταστικής επιτροπής». Schmitt, *ό.π.*, σ. 101.

⁴⁶ Herf, Jeffrey. *Αντιδραστικός Μοντερνισμός: Τεχνολογία, κουλτούρα και πολιτική στη Βαϊμάρη και το Γ' Ράιχ*, μτφρ. Παρασκευάς Ματάλας, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1996, σ. 143.

φιλελευθερισμό αποδείχτηκε, όπως πολύ σωστά επισημαίνει ο Mark Neocleous, λανθασμένη, καθώς φαίνεται να αγνοεί τη σχέση που διατηρούσε εξ αρχής ο φιλελευθερισμός με την κατάσταση έκτακτης ανάγκης. «[Ο] φιλελευθερισμός...», όπως γράφει ο Neocleous, «...έχει αναγνωρίσει συχνά την αναγκαιότητα αναστολής του κράτους δικαίου και την αναγκαιότητα της δικτατορικής διακυβέρνησης σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης».⁴⁷ Επομένως, αποδεικνύεται μάλλον αδόκιμη η προσπάθεια του Schmitt να προτάξει τις έννοιες της «απόφασης» και της «αρμοδιότητας» ως μορφές εγγενώς ασύμβατες με το φιλελευθερισμό και την αστική κοινοβουλευτική δημοκρατία. Και το ίδιο το παράδειγμα της Βαϊμάρης είναι η απόλυτη απόδειξη αυτής της αδοκιμότητας. Υπό την πίεση των ταραχών και των εξεγέρσεων που έλαβαν χώρα αμέσως μετά τη λήξη του Μεγάλου Πολέμου, ψηφίστηκε στη Γερμανία το περιβόητο Άρθρο 48. Σύμφωνα με το εν λόγω άρθρο, «[ε]άν στο γερμανικό Ράιχ η ασφάλεια και η δημόσια τάξη έχουν σοβαρά [...] διαταραχθεί ή απειληθεί, τότε ο πρόεδρος του Ράιχ μπορεί να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για την αποκατάσταση της ασφάλειας και της δημόσιας τάξης, ενδεχομένως με τη συνδρομή των ενόπλων δυνάμεων»,⁴⁸ αναστέλλοντας αν χρειαστεί άλλα άρθρα που αναγνώριζαν δικαιώματα όπως αυτά της ιδιοκτησίας, της ιδιωτικότητας, της ελεύθερης γνώμης, του συνέρχεσθαι, του συνεταιρίζεσθαι κτλ.⁴⁹ Οι αρμοδιότητες του προέδρου παρέμειναν καθ' όλη τη διάρκεια της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης εξαιρετικά διευρυμένες και απροσδιόριστες. Σε βαθμό που οδήγησαν τον Schmitt στην παραδοχή πως «κανένα σύνταγμα στη γη δε νομιμοποίησε με τέτοια ευκολία ένα πραξικόπημα όπως αυτό της Βαϊμάρης».⁵⁰ Αλλά ο Schmitt δεν παρέμεινε ένας απλός θεατής των δικτατορικών ικανοτήτων μιας κατά τ' άλλα φιλελεύθερης δημοκρατίας. Επιπλέον, όταν μετά τις εκλογές του 1930, η κρίση της Βαϊμάρης άρχισε να βαθαίνει, ο Schmitt κλήθηκε να συμβουλευσει την κυβέρνηση, παροτρύνοντάς την για την περαιτέρω χρήση του Άρθρου 48,⁵¹ αναθέτοντας στον πρόεδρο του Ράιχ το ρόλο του απόλυτου «φρουρού του συντάγματος»⁵² και ανακαλύπτοντας, τελικά, στην ενεργοποίηση του συγκεκριμένου Άρθρου «[τ]ο μοχλό της μετάβασης στο “ισχυρό” κράτος».⁵³ Μια μετάβαση που, αν την εξετάσουμε ιστορικά, ολοκληρώθηκε τη στιγμή της έλευσης του ναζισμού.⁵⁴

⁴⁷ Neocleous, Mark. “Friend or Enemy? Reading Schmitt Politically”, *Radical Philosophy*, 79, 1996, σ. 21.

⁴⁸ Agamben, *ό.π.*, σ. 32. Για μία γενική επισκόπηση του εν λόγω Άρθρου βλ. σ. 19, 31-34.

⁴⁹ Neocleous, *ό.π.*, σ. 15-16.

⁵⁰ Παρατίθεται στο Agamben, *ό.π.*, σ. 32.

⁵¹ Arditi, *ό.π.*, σ. 79 και Neocleous, *ό.π.*, σ. 15.

⁵² Agamben, *ό.π.*, σ. 33.

⁵³ Λαβράνου, *ό.π.*, σ. 28.

⁵⁴ Όπως ξεκαθαρίζει ο Agamben, η άνοδος του Χίτλερ στην εξουσία δεν μπορεί να γίνει κατανοητή, αν δε λάβουμε υπόψη τις χρήσεις και καταχρήσεις του Άρθρου 48 και αν δεν αναλογιστούμε πως κατά την περίοδο των τελευταίων χρόνων της Βαϊμάρης, η Γερμανία έπαγε ουσιαστικά να είναι μια κοινοβουλευτική δημοκρατία. Μέσα σε ένα «καθεστώς πλήρους κατάστασης εξαίρεσης», η ιδιότυπη αυτή «συνταγματική» ή «προεδρική δικτατορία» λειτούργησε ως μεταβατικό στάδιο για την εγκαθίδρυση ενός απολυταρχικού καθεστώτος και συγκεκριμένα της ναζιστικής εξουσίας. Και ως γνωστόν, ο Schmitt άδραξε αμέσως την ευκαιρία να ενταχθεί στις τάξεις του νέου καθεστώτος, «με την πεποίθηση πως ο Χίτλερ κι ο εθνικοσοσιαλισμός αποτελούσαν την πραγμάτωση της θεωρίας του ντεσιζιονισμού». Βλ. σχετικά, Agamben, *ό.π.* και Herf, *ό.π.*, σ. 53. Επίσης, για τη μετακόμιση του Schmitt στην πλευρά των

Μέσα σε αυτό το τεταμένο πολιτικό κλίμα ο Schmitt εκδίδει το δοκίμιο *Η Έννοια του Πολιτικού*. Με βάση τις αναλυτικές πληροφορίες της Λαβράνου, το συγκεκριμένο έργο πρωτοεκδίδεται το 1927 με τη μορφή άρθρου. Και προκαλεί εντύπωση το γεγονός πως αντίθετα με τις προηγούμενες αναλύσεις του για την κατάσταση έκτακτης ανάγκης και τη διαχείριση των ενδοκρατικών συγκρούσεων, ο Schmitt, σε αυτή την αρχική εκδοχή του κειμένου, επιλέγει να θεμελιώσει το Πολιτικό πάνω στην έννοια του *εξωτερικού* Εχθρού. Και επομένως, πάνω στο φαινόμενο των διακρατικών πολέμων, καθώς το σημείο αναφοράς του είναι το κράτος του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα, το οποίο θεωρητικά είχε επιβάλει απόλυτη τάξη στο εσωτερικό του και στο πρόσωπο του οποίου θα μπορούσε, όπως έγραφε ο Schmitt, να δεχτεί κανείς πως το κρατικό και το Πολιτικό ταυτίζονταν.⁵⁵ Για παράδειγμα, η Λαβράνου θα γράψει ενδεικτικά για το κράτος εκείνης της εποχής πως «στο εσωτερικό του δεν υπάρχει “πολιτική” αλλά μόνον “αστυνομία”». ⁵⁶ Ενώ ο Arditì θα υποστηρίξει για εκείνα τα κλασικά ευρωπαϊκά κράτη πως «[ο]ι συγκρούσεις μεταξύ εγχώριων δρώντων [...] αποτελούσαν απλώς ζητήματα δημόσιας τάξης και ταξινομούσαν ως “ταραχές” που χειριζόταν η αστυνομία. Ο Σμιτ παραδέχεται ότι αυτές κάποιες φορές αποκαλούνταν “πολιτικές”, αλλά δεν είναι πρόθυμος να τις χαρακτηρίσει έτσι».⁵⁷

Στην ξαναδουλεμένη, εν τούτοις, και διπλάσια σε έκταση έκδοση του 1932, ο Schmitt προσθέτει συμπληρωματικά κάποιες «δευτερεύουσες» όψεις του Πολιτικού —οι οποίες, όπως αντιλαμβάνεται κανείς, δεν ήταν καθόλου δευτερεύουσες τελικά—, που αντιστοιχούν σε υπάρχουσες ενδοκρατικές αντιθέσεις.⁵⁸ Και θα δικαιούμασταν να υποστηρίξουμε πως αυτή η συμπλήρωση οφείλει να ερμηνευθεί τόσο στο πλαίσιο της κριτικής του απέναντι στο φιλελευθερισμό όσο και στη σκιά της εσωτερικής κρίσης που μάστιζε τη Βαϊμάρη. Εν τούτοις, ακόμα και σε αυτήν τη δεύτερη και επικαιροποιημένη εκδοχή οι έννοιες του εξωτερικού Εχθρού και της διεθνούς πολιτικής παραμένουν το αντικείμενο μιας συνειδητής πολιτικής νοσταλγίας.⁵⁹ Κατά την άποψη της Slomp, «[ο] Schmitt υποστήριζε ακράδαντα πως σε έναν ιδανικό κόσμο οι ομαδοποιήσεις με βάση το Φίλο και τον Εχθρό θα υφίσταντο μόνο σε διεθνές επίπεδο και όλη η πολιτική θα ήταν διεθνής πολιτική».⁶⁰ Ενώ ο Arditì, αναγνωρίζοντας πως ο Schmitt έστρεφε το βλέμμα του και επομένως θεμελιώνει τη θεωρία του πάνω στην ιδιαίτερη υφή εκείνων των

εθνικοσοσιαλιστών ως λογική εξέλιξη της θεωρίας του και όχι ως μία απλώς «προσωπική» επιλογή ή ως κάποιου είδους ιδεολογικό παραστράτημα, βλ. Neocleous, *ό.π.*, σ. 16-20.

⁵⁵ Σμιττ, *ό.π.*, σ. 39.

⁵⁶ Λαβράνου, *ό.π.*, σ. 14.

⁵⁷ Arditì, *ό.π.*, σ. 60.

⁵⁸ Λαβράνου, *ό.π.*

⁵⁹ Είναι ενδεικτικό το γεγονός πως ο όρος πόλεμος χρησιμοποιείται για να περιγραφεί ο «ένοπλος αγώνας μεταξύ οργανωμένων πολιτικών ενότητων»: όπου πολιτικές ενότητες είναι τα κράτη και οι αυτοκρατορίες. Για τις συγκρούσεις που αφορούν εσωτερικούς Εχθρούς, ήτοι για τον ένοπλο αγώνα «εντός μιας οργανωμένης ενότητας», ο Schmitt χρησιμοποιεί τον όρο *εμφύλιος πόλεμος*. Σμιττ, *ό.π.*, σ. 54.

⁶⁰ Slomp, *Carl Schmitt and the Politics of Hostility*, *ό.π.*, σ. 6.

κλασικών ευρωπαϊκών κρατών του 18^{ου}, θα γράψει χαρακτηριστικά: «Τα κράτη ήταν οι βασικές μονάδες που εμπλέκονταν στη δραστηριότητα της συνομάδωσης φίλων και καταπολέμησης των εχθρών, και ο Σμιτ θεωρεί σκόπιμο να παραμείνουν οι αποφασιστικές πολιτικές μονάδες έχοντας ως δεδομένο ότι σταθεροποιούν το πολιτικό παιχνίδι στο εσωτερικό μιας κυβερνήσιμης οντότητας. Νέα πολιτικά υποκείμενα μπορεί να δρουν στο πλαίσιο μιας πολιτικής μικροφυσικής με σύντομη διάρκεια εφόσον δεν αμφισβητούν τα πρωτεία στον μακρο-χώρο του κράτους».⁶¹

Είναι επόμενο, λοιπόν, η δομική κρίση του κράτους —και της Βαϊμάρης πρώτα απ’ όλα— να προκαλεί θλίψη και απογοήτευση στο Γερμανό θεωρητικό του ολοκληρωτικού κράτους. Ο Schmitt επιθυμούσε να «αποκαταστήσει την αξιοπρέπεια και τα πρωτεία του κράτους», αν και είχε πλήρη επίγνωση του γεγονότος πως «το κράτος έχασε το μονοπώλιο της πολιτικής και ότι αναδύθηκαν νέα υποκείμενα της πολιτικής».⁶² Γι’ αυτό και η Λαβράνου υποστηρίζει αναφορικά με τη Σμιτιανή διάκριση Φίλος/Εχθρός πως ««[η] πραγματική δυνατότητα της πραγματικής σύγκρουσης» αναφέρεται πλέον στον προσδιορισμό όχι του εξωτερικού αλλά του εσωτερικού Εχθρού».⁶³ Σε κάθε περίπτωση, είτε το αντικείμενο του Πολιτικού εκδηλώνεται στο πεδίο της διεθνούς πολιτικής είτε στο πεδίο των εσωτερικών αντιθέσεων, το ζητούμενο εντοπίζεται εκ νέου γύρω από το πρόβλημα της αρμοδιότητας· ήτοι, γύρω από το ποιος είναι ο υπεύθυνος για τον προσδιορισμό του Εχθρού και επομένως για την κήρυξη του πολέμου. Το βασικό επίδικο στη Σμιτιανή σκέψη είναι η απόφαση καθ’ εαυτήν και ο φορέας της. Και επομένως η μετατόπιση από την έννοια της κατάστασης έκτακτης ανάγκης σε εκείνη του πολέμου δεν επηρεάζει καθόλου τη φορμαλιστική του μεθοδολογία. Μια άκρως απλοϊκή μεθοδολογία ικανή να σχηματίζει τάξεις φαινομένων στη βάση εκείνου του εννοιολογικού ζεύγους που συγκροτούν από κοινού η «κρίσιμη κατάσταση» (Ernstfall) και η σχετικά με αυτήν απόφαση. Γιατί η «κρίσιμη κατάσταση» δεν είναι τίποτα χωρίς τη σχετική απόφαση. Το ζεύγος αυτό διατυπώθηκε στην *Πολιτική Θεολογία* με τη μορφή της κατάστασης έκτακτης ανάγκης και της απόφασης περί της κήρυξής της. Στο *Η Έννοια του Πολιτικού* η κρίσιμη κατάσταση εντοπίζεται στη στιγμή της συνομάδωσης γύρω από τις έννοιες του Φίλου και του Εχθρού και κυρίως στην απόφαση για την κήρυξη πολέμου.⁶⁴ Ο Schmitt το γράφει ξεκάθαρα: «Ακόμα και σήμερα η περίπτωση του πολέμου είναι η “κρίσιμη κατάσταση”»,⁶⁵ ενώ παρακάτω τονίζει πως πολιτική είναι η κατάταξη σε Φίλους και Εχθρούς, «η οποία προσανατολίζεται στην κρίσιμη κατάσταση».⁶⁶ Άλλωστε, ο γερμανικός όρος Ernstfall διατηρεί

⁶¹ Arditi, *ό.π.*, σ. 75. Βλ. και την πολύ εύστοχη κριτική του Leo Strauss στον Schmitt, έτσι όπως αυτή παρατίθεται από τον Arditi. *Ο.π.*, σ. 71.

⁶² *Ο.π.*

⁶³ Λαβράνου, *ό.π.*

⁶⁴ Ο Schmitt γράφει σχετικά: «Καθοριστικές είναι πάντα μόνον η δυνατότητα αυτής της αποφασιστικής περίπτωσης, της πραγματικής σύγκρουσης, και η απόφαση για το αν αυτή η περίπτωση είναι δεδομένη ή όχι». Σμιτ, *ό.π.*, σ. 57.

⁶⁵ *Ο.π.*

⁶⁶ *Ο.π.*, σ. 63. Μάλιστα, σε αυτό ακριβώς το σημείο γίνεται ρητή αναφορά στην κατάσταση έκτακτης ανάγκης,

ετυμολογικά δύο διαφορετικές ερμηνείες· μία ως κατάσταση έκτακτης ανάγκης και μία ως κρίσιμη κατάσταση.⁶⁷ Επομένως, δε συνιστά κάποιου είδους θεωρητική κακοφωνία από πλευράς Schmitt η μετατόπιση από την κατηγορία της κατάστασης έκτακτης ανάγκης σε εκείνη του πολέμου, μιας και κατά τον προσδιορισμό του Πολιτικού, η θέση της κρίσιμης κατάστασης καταλαμβάνεται τώρα απ' τον πόλεμο. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις, η κρίσιμη κατάσταση —και η σχετικά με αυτήν απόφαση— καταδεικνύουν την ουσία των πραγμάτων. Όπως και στην περίπτωση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης έτσι και στην περίπτωση του πολέμου, η εξαίρεση παραμένει για τον Schmitt, πιο ενδιαφέρουσα από τον κανόνα· και ακόμη περισσότερο, είναι σε θέση να μιλήσει γι' αυτόν.⁶⁸ «[E]δώ όπως και παντού η εξαίρεση έχει μια ιδιαίτερα αποφασιστική και αποκαλύπτουσα τον πυρήνα των πραγμάτων σημασία», γράφει ο Schmitt.⁶⁹

Στην τρομακτική και συγκρουσιακή δυναμική που εκλύει η κρίσιμη κατάσταση φαίνεται να φωτίζεται, λοιπόν, η αλήθεια αυτού του κόσμου· και ο Schmitt επιχείρησε με τη θεωρία του να αναθέσει στο κράτος τον προνομιακό ρόλο του χειριστή αυτής της δυναμικής. Το «πρόβλημα της αρμοδιότητας» για το ποιος⁷⁰ αποφασίζει για την κήρυξη του πολέμου και επομένως για τον προσδιορισμό του Φίλου και του Εχθρού καθίσταται το βασικό προαπαιτούμενο αυτού του χειρισμού. Και ο Schmitt δεν το άφησε να αιωρείται για πολύ ως αναπάντητο ερώτημα, σπεύδοντας εκ νέου να προεξοφλήσει την απάντηση. «Στο κράτος ως μια ουσιώδη πολιτική ενότητα ανήκει το *jus belli*, δηλαδή η πραγματική δυνατότητα να καθορίζει στη δεδομένη περίπτωση δυνάμει δικής του απόφασης τον Εχθρό και να τον καταπολεμά». ⁷¹ Αυτό αφορά τόσο το πεδίο των διακρατικών συγκρούσεων όσο και εκείνο των ενδοκρατικών αντιθέσεων. Αν και ο προνομιακός τόπος της κήρυξης του Εχθρού βρίσκεται στις συγκρούσεις ανάμεσα σε «καθοριστικές πολιτικές ενότητες», δηλαδή ανάμεσα σε κράτη, σε κρίσιμες καταστάσεις η αναγκαιότητα εσωτερικής ειρήνης ενδέχεται

δημιουργώντας μία άμεση σύνδεση με την *Πολιτική Θεολογία* και τον προσδιορισμό του κυρίαρχου. Διαβάζουμε, λοιπόν, πως «[γ]ι' αυτόν το λόγο η κατάταξη αυτή είναι πάντα η καθοριστική ανθρώπινη κατάταξη, συνεπώς η πολιτική ενότητα, εάν υπάρχει, είναι η καθοριστική ενότητα και είναι “κυρίαρχη”, με το νόημα ότι η απόφαση περί της καθοριστικής περίπτωσης, ακόμη και όταν αυτή είναι η κατάσταση εκτάκτου ανάγκης [...], πρέπει όπως προκύπτει αναγκαία από την έννοιά της, πάντα να της ανήκει».

⁶⁷ Ο.π., σ. 52.

⁶⁸ Βλ. εδώ την 35^η υποσημείωση.

⁶⁹ Σμιττ, *ό.π.*, σ. 57.

⁷⁰ Σε αυτό όπως και σε άλλα σημεία του κειμένου, το υποκείμενο και ο φορέας της απόφασης προσδιορίζονται αυστηρά μέσα από το αρσενικό γένος. Η επαναλαμβανόμενη χρήση της αντωνυμίας «ποιος» δεν εκκινεί από κάποια ιδιότυπη επιλογή του κειμένου. Αντιθέτως, αναδεικνύει το ρητό έμφυλο χαρακτήρα που λαμβάνει ο φορέας της απόφασης στο έργο του Schmitt. Οι σχετικές εννοιολογήσεις του Πολιτικού αποπνέουν «μια ανδρική λατρεία της πράξης και της βούλησης». Herf, *ό.π.*, σ. 143. Ως εκ τούτου, το Πολιτικό και κατ' επέκταση ο πόλεμος συνιστούν υποθέσεις αμιγώς ανδρικές. Για τα έμφυλα τοπία που σχηματίζουν η αποφασισοκρατία και η πολεμολογία του Schmitt, ο Jacques Derrida θα γράψει: «Ούτε μία γυναίκα στον ορίζοντα. Μία κατοικημένη έρημος, σίγουρα, μία απολύτως πλήρης απόλυτη έρημος, ορισμένοι θα μπορούσαν ακόμη και να πουν μία έρημος γεμάτη με ανθρώπους. Ναι, αλλά άνδρες, άνδρες και ακόμη περισσότεροι άνδρες, στο πέρασμα των αιώνων του πολέμου [...]. Μάταια θα αναζητήσεις μια φιγούρα μιας γυναίκας, μια γυναικεία σιλουέτα, και την παραμικρή νύξη στη σεξουαλική διαφορά». Βλ. το κεφάλαιο με τον τίτλο “Oath, Conjuraton, Fraternalization or the ‘Armed’ Question”, στο Derrida, Jacques. *The Politics of Friendship*, μτφρ. George Collins, London & New York: Verso, 1997, σ. 155.

⁷¹ Σμιττ, *ό.π.*, σ. 71.

να απαιτήσει από το κράτος να καθορίσει και τον «εσωτερικό Εχθρό». Να διεξαγάγει, με άλλα λόγια, πόλεμο στο εσωτερικό του και να προβεί σε μια «ενδοκρατική κήρυξη σε εχθρό». Γεγονός που εν μέρει συνιστά ένδειξη αποτυχίας ενός κράτους ως «καθοριστικής πολιτικής ενότητας», καθώς σύμφωνα με τον Schmitt το βασικό επίτευγμα ενός «κανονικού κράτους» συνίσταται «στην επίτευξη εντός του κράτους και της επικράτειάς του ολοκληρωτικής ειρήνευσης, “ησυχίας, ασφάλειας και τάξης” και έτσι στη δημιουργία της κανονικής κατάστασης».⁷² Και με αυτόν τον τρόπο προδίδεται απόλυτα η «υποφώσκουσα κανονιστική αξίωση στην ερμηνεία του πολιτικού από τον Σμιτ», έτσι όπως τον διαβάζει ο Leo Strauss.⁷³ Σε κάθε περίπτωση, ο Schmitt αναθέτει στο κράτος την αποκλειστική αρμοδιότητα για τον προσδιορισμό του Εχθρού και την κήρυξη του πολέμου, εγγράφοντας έτσι την έννοια του Πολιτικού στο ασφυκτικό πλαίσιο του κράτους και περιγράφοντας τελικά το τελευταίο ως την αναγκαία προϋπόθεση του Πολιτικού. Χρησιμοποιώντας τα λόγια του Κονδύλη, θα λέγαμε πως ο Schmitt επέλεξε να προβληματοποιήσει τον πόλεμο από τη στενότερη σκοπιά του κράτους και όχι από την ευρύτερη σκοπιά της πολιτικής.

Είτε εστιάσουμε, λοιπόν, στην έννοια της κυριαρχίας και άρα στην κατάσταση έκτακτης ανάγκης είτε στην έννοια του Πολιτικού και άρα στη διάκριση Φίλος/Εχθρός και τελικά στον πόλεμο, οδηγούμαστε στο ίδιο συμπέρασμα. Ο Schmitt, μέσω της συζήτησης για την αρμοδιότητα και την τελική απόφαση, φαίνεται να αναγνωρίζει στο κράτος ένα μονοπώλιο και επομένως να δημιουργεί μια θεωρητική τρικλοποδιά στον ίδιο του τον εαυτό. Αλλά αυτή η παγίδα δεν ήταν παρά ένα απαραίτητο τέχνασμα για να μπορέσει να αποκλείσει τα ανεπιθύμητα σενάρια —τα σενάρια με την έννοια των ανοιχτών ιστορικών και πολιτικών δυνατοτήτων εκείθεν του κράτους— τα οποία η ίδια του η θεωρία άφηγε να εννοηθούν. Γιατί το Πολιτικό ως προϋπόθεση του κράτους δεν μπορεί παρά να υπονοεί την αναγνώριση των αντιθέσεων Φίλου/Εχθρού ως μιας «υπερ-πολιτικής» αλήθειας πριν και πέρα από κάθε μορφή εμφάνισης του Πολιτικού και επομένως πέρα και από το κράτος. Μια υπόνοια που όπως γράφει ο Arditì «ανοίγει ένα δρόμο για να συλλάβουμε την πολιτική που δεν περιορίζεται στο κυρίαρχο κράτος και δεν επιβαρύνεται από κάποια ισχυρή ιδέα της ολότητας».⁷⁴ Μια υπόνοια, επομένως, που ανοίγει ένα δρόμο για να συλλάβουμε και τον πόλεμο που δεν περιορίζεται στο κυρίαρχο κράτος. Και σε αυτό οφείλουμε να σταθούμε, μιας και η πριμοδότηση του κράτους αφενός καταδεικνύει και ισχυροποιεί κάποιες πολύ συγκεκριμένες εννοιολογήσεις του πολέμου και του Εχθρού αφετέρου είναι σε θέση να εξηγήσει μια σειρά από μετατοπίσεις που συμβαίνουν στο επίπεδο των πολεμικών τελέσεων και οι οποίες διαμορφώνουν το πεδίο θεμελίωσης της υπόλοιπης έρευνας.

⁷² *Ο.π.*, σ. 72-73.

⁷³ Βλ. Arditì, *ό.π.*

⁷⁴ Arditì, *ό.π.*, σ. 79. Ο Arditì θα γράψει στη συνέχεια πως ο Schmitt «μας προμηθεύει τα εννοιολογικά εργαλεία για να απαλλαγούμε από τον ασφυκτικό κορσέ που θα ήθελε να τυλίξουμε γύρω από το πολιτικό». *Ο.π.*, σ. 80.

1.2. Κανόνες εκφοράς της εχθρότητας και περιφρούρηση του πολέμου

Η εμμονή στην αναγνώριση αυτού του προνομιακού ρόλου για το κράτος δεν είναι απλώς μία ακόμη όψη του κρατικού ναρκισσισμού που πρωταγωνιστεί για αιώνες στον πυρήνα της κυρίαρχης πολιτικής θεωρίας. Η συζήτηση για την κήρυξη του Εχθρού, πέρα από το να φωτίζει το στοιχείο της αρμοδιότητας, αγγίζει πολύ ευρύτερα ζητήματα που άπτονται των τρόπων αυτής της κήρυξης: του πώς, με άλλα λόγια, διεξάγεται ο πόλεμος και πώς εκδηλώνεται δημοσίως η περίφημη διάκριση Φίλος/Εχθρός. Η ταύτιση του Πολιτικού με το κράτος σημαίνει πρώτα απ' όλα αποδοχή και προάσπιση συγκεκριμένων κανόνων του πολέμου· κανόνων που θεσπίστηκαν από κοινού με τη συγκρότηση εκείνων των «αποφασιστικών» κρατικών σχηματισμών που είχε κατά νου ο Schmitt, όταν έσπευδε να οριοθετήσει την έννοια του Πολιτικού. Θα λέγαμε πως το πολιτικοστρατιωτικό μοντέλο που καθοδηγεί τις αναλύσεις τόσο του Schmitt όσο και του Clausewitz μας γυρίζει πίσω στο 1648, όταν με τις *Συνθήκες της Βεσφαλίας* διαμορφώνεται ένα ολότελα νέο πολιτικό περιβάλλον στην Ευρώπη. Με τις συγκεκριμένες Συνθήκες σηματοδοτείται η λήξη του Τριακονταετούς και του Ογδοηκονταετούς Πολέμου και συνάπτεται μια ειρηνευτική συμφωνία, βασικότερο στοιχείο της οποίας αποτελούσε η αναγνώριση της ιδέα του «κυρίαρχου κράτους». Πρόκειται για μία ιδέα που προσφέρει τη βάση μιας νέας (αυτο)αντίληψης της Ευρώπης, ως ισορροπίας ανάμεσα σε διαφορετικά κυρίαρχα κράτη, κάθε ένα εκ των οποίων καθίσταται το μόνο αρμόδιο για την επίλυση των εσωτερικών του προβλημάτων. Μέσα σε αυτό το νέο πλαίσιο αποδίδεται, επιπλέον, ιδιαίτερη έμφαση στην ιδέα της «εδαφικής υπεροχής».⁷⁵

Όπως διευκρινίζει ο Foucault, κατά τη συγκρότηση αυτής της καινοφανούς ιδέας αναδεικνύεται ο ρόλος δύο σημαντικών συναρθρώσεων για το κράτος: αφενός των στρατιωτικοδιπλωματικών μηχανισμών αφετέρου της αστυνομίας, με την ειδική έννοια που διατηρούσε ο συγκεκριμένος όρος εκείνη την εποχή. Το πεδίο δραστηριοποίησης της πρώτης συναρμογής είναι ξεκάθαρα η διατήρηση της διακρατικής ισορροπίας μέσα στην Ευρώπη και ο πόλεμος.⁷⁶ Με τον τελευταίο να συνιστά, όπως μας δείχνει ο Foucault, ένα από τα μέσα ρύθμισης

⁷⁵ Για σχετικές πληροφορίες βλ. Foucault, Michel. *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977-78*, μτφρ. Graham Burchell, New York: Palgrave Macmillan, 2007, σ. 291, 307.

⁷⁶ Η ειδική αναφορά στην επικράτεια της Ευρώπης είναι απαραίτητη, καθώς η συζήτηση περί του διεθνούς δικαίου δε δύναται να γίνει κατανοητή, αν δε λάβουμε εξαρχής υπόψη πως πρόκειται για μία απολύτως ευρωκεντρική κατασκευή. Και αν δεν κατανοήσουμε, επομένως, πως οι κανόνες που συνόδευσαν τις όποιες συμβάσεις και συμφωνίες δεν αφορούσαν μη κρατικές οντότητες και επομένως κοινωνίες που οργανώνονταν έξω από το καινοφανές συγκείμενο του κράτους. Αυτή η αποκλειστική ισχύς του διεθνούς δικαίου στο ευρωπαϊκό έδαφος σήμαινε πως οι μη ευρωπαϊκοί πληθυσμοί που δεν αναγνώριζαν τις έννοιες του κράτους και της κυβέρνησης θα αποδεικνύονταν σύντομα εκτεθειμένοι σε κάθε είδους θηριωδία. Ο Creveld θα γράψει πως «[τ]α ευρωπαϊκά στρατεύματα στις αποικίες ενεργούσαν συχνά σαν να έκαναν σαφάρι και όχι πόλεμο. Σφάγιαζαν τους ιθαγενείς σαν θηρία». Creveld, *ό.π.*, σ. 75. Την περατότητα και υποκρισία του διεθνούς δικαίου καταδεικνύει και ο Λένιν, υποστηρίζοντας πως πρόκειται για μια πλασματική κατασκευή. Αναφερόμενος στη «σχετικά μακρά ειρήνη στην Ευρώπη προ του 1914» τονίζει: «Στην Ευρώπη

αυτής της ισορροπίας. Ξεπερνώντας τη σχέση που συνέδεε τον πόλεμο με την αίσθηση περί δικαίου και δικαιοσύνης, όπως αυτό συνέβαινε κατά το Μεσαίωνα και τους θρησκευτικούς πολέμους, η Ειρήνη της Βεστφαλίας εγκαθίδρυσε μία άλλου τύπου σχέση: αυτήν ανάμεσα στην πολιτική και τον πόλεμο. Και επομένως, ο Foucault μνημονεύει εκ νέου τον Clausewitz, αυτή τη φορά επιστρατεύοντας τον αφορισμό του και όχι αντιστρέφοντάς τον, καθώς θέλει να καταδείξει πώς ο πόλεμος καθίσταται ουσιαστική επέκταση της πολιτικής και της διπλωματίας⁷⁷ και πώς η καινοφανής πολιτική ισορροπία της Ευρώπης επιτυγχάνεται μέσω και του πολέμου.⁷⁸ Αντιθέτως, πεδίο ανάπτυξης της δεύτερης συνάρθρωσης ήταν οτιδήποτε βρίσκεται εντός του κράτους και βασικό της στόχος αποτελούσε η καταγραφή του πληθυσμού και του πλούτου μιας κρατικής οντότητας και «η διακυβέρνηση όλων των μορφών της ανθρώπινης συνύπαρξης» εντός της.⁷⁹ Αυτή η διάκριση στρατού/αστυνομίας —και των αντίστοιχων κατάλληλων τρόπων δραστηριοποίησής τους, ήτοι η διάκριση ανάμεσα στο «εκτός» και το «εντός» του κράτους— είναι σημαντική, καθώς θα δούμε στη συνέχεια πως με την αμφισβήτηση του μονοπωλίου του κράτους και με την ανάδυση στο ιστορικό προσκήνιο των «μικρών πολέμων» και των πρωταγωνιστών τους, η διάκριση αυτή απολλύει κατά μία έννοια τη χαρακτηριστική της ένταση και σημασία.

Όταν, λοιπόν, ο Schmitt αναφέρεται στο *jus belli* και στο πρόβλημα της αρμοδιότητας περί της κήρυξης Εχθρού, υπονοεί πολλά περισσότερα από το ποιος αποφασίζει για όλα αυτά, καθώς απαραίτητο συμπλήρωμα στη συζήτηση περί απόφασης είναι το ερώτημα για το ποιος είναι ο αρμόδιος για την υλοποίησή της. Όχι μόνο, λοιπόν, ποιος αποφασίζει για την κήρυξη του πολέμου αλλά και ποιος τον διεξάγει. Έτσι, η συζήτηση περί του πολέμου ως μονοπωλίου του κράτους δεν μπορεί παρά να οδηγεί σύμφωνα με τις βασικές Σμιτιανές παραδοχές στην έννοια του *τακτικού στρατού*. Και ο μόνος λόγος για τον οποίο δεν υπάρχουν στο *Η Έννοια του Πολιτικού* ρητές

επικρατούσε ειρήνη, όμως αυτή διατηρούνταν, επειδή η κυριαρχία των ευρωπαϊκών λαών πάνω στα εκατοντάδες εκατομμύρια κατοίκων των αποικιών πραγματοποιήθηκε με ατελείωτους και αδιάκοπους πολέμους, που εμείς οι Ευρωπαίοι δεν τους θεωρούμε πολέμους, αφού συχνά έμοιαζαν με την κτηνώδη δολοφονία και την εξόντωση άοπλων λαών». Παρατίθεται στο Κονδύλης, *Θεωρία του Πολέμου*, ό.π., σ. 296. Η ίδια ακριβώς λογική χαρακτήριζε και το περίφημο *jus publicum Europaeum* (Ευρωπαϊκό Διεθνές Δίκαιο), στο οποίο ο Schmitt θεμελίωσε αργότερα τις γνωστές γεωπολιτικές του αναγνώσεις. Σύμφωνα με τον G. L. Ulmen, το *jus publicum Europaeum* «βασίστηκε συγκεκριμένα στη χωρική διάκριση ανάμεσα στο έδαφος των ευρωπαϊκών κρατών και το μη ευρωπαϊκό χώρο, ελεύθερο για εξερεύνηση και κατάκτηση. [...] Οι έννοιες της “ανθρωπότητας” και του “πολιτισμού” που καθόριζαν το σύστημα στο σύνολό του ήταν αποκλειστικά ευρωκεντρικές: “πολιτισμός” σήμαινε ευρωπαϊκό πολιτισμό. Ο μη ευρωπαϊκός χώρος θεωρούνταν είτε απολίτιστος είτε ημι-πολιτισμένος, δίχως ηγέτες, ακόμη και κενός». Βλ. την εισαγωγή του G. L. Ulmen στο Carl Schmitt, *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*, μτφρ. G. L. Ulmen, New York: Telos Press Publishing, 2006, σ. 10. Τέλος, ο Paul Hirst, εκκινώντας από τις σχετικές επεκτατικές θέσεις του Schmitt, υποστηρίζει πως η νεότερη Ευρώπη επέβαλε το διεθνές δίκαιο σε όλη τη γη, αποικιοποίησε τα πάντα και μετέτρεψε σε κράτος κάθε γωνιά αυτού του πλανήτη. Βλ. Hirst, Paul. *Space and Power: Politics, War and Architecture*, Cambridge & Malden: Polity Press, 2005, σ. 37.

⁷⁷ Foucault, ό.π., σ. 301, 305, 309.

⁷⁸ Ό.π., σ. 300. Επίσης, ο Creveld υποστηρίζει πως «[η] αντίληψη του πολέμου ως συνέχισης της Politik [...], είναι κατά κάποιο τρόπο σύγχρονη επινόηση. Ακόμη και αν αντικαταστήσουμε τον όρο “κράτος” με τον όρο “ηγεμόνες”, και πάλι αυτή η αντίληψη δεν χρονολογείται πριν από την Αναγέννηση». Creveld, ό.π., σ. 184.

⁷⁹ Foucault, ό.π., σ. 326.

αναφορές στις ένοπλες δυνάμεις —παρά μόνο μία φορά—,⁸⁰ είναι γιατί ο Schmitt εκλαμβάνει ως αυτονόητη την απόλυτη ταύτιση κράτους και στρατού· το στρατό, δηλαδή, ως μια άλλη όψη του κράτους. Αυτή η ταύτιση μας οδηγεί, έτσι, στην ουσία της όλης συζήτησης. Μέσα στο περιβάλλον που διαμόρφωσε σταδιακά η Ειρήνη της Βεσφαλίας ο πόλεμος κατέστη υπόθεση των τακτικών στρατών που διέθεταν τα νεοσύστατα κυρίαρχα κράτη. Η «κρατικοποίηση του πολέμου» σήμαινε αφενός την εξάλειψη του πολέμου «από το κοινωνικό σώμα, από τις διαπροσωπικές σχέσεις, από τις σχέσεις μεταξύ των ομάδων», αφετέρου τη μετακόμισή του «αποκλειστικά και μόνο στα σύνορα πλέον, στα εξωτερικά όρια των μεγάλων κρατικών συσσωματώσεων».⁸¹ Και στο φως αυτών των μετατοπίσεων είναι που θα πρέπει να κατανοήσουμε την έννοια της ισορροπίας στην Ευρώπη, η οποία δεν αφορούσε μονάχα όρους διπλωματικής και πολιτικής αλληλοαναγνώρισης των νέων κρατών, αλλά και κανόνες πολέμου τους οποίους τα κράτη αυτά ήταν διατεθειμένα να αποδεχτούν. Αυτό είναι και το βασικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα πρέπει να ερμηνευθεί η νοσταλγία του Schmitt για τα περήφανα και αποφασιστικά κράτη. Του Schmitt που «θλίβεται για την παρακμή της υψηλής πολιτικής του κρατικού συστήματος της Βεσφαλίας και το είδος των βεβαιοτήτων που το συνόδευαν».⁸² Αυτό είναι και το περιβάλλον μέσα στο οποίο θα πρέπει να γίνουν κατανοητά και κάποια από τα βασικά στοιχεία που συγκροτούν τη θεωρία του Clausewitz —και ίσως ακόμη περισσότερο, κάποιες κυρίαρχες ερμηνείες της.

Ο Crevelde υποστηρίζει, για παράδειγμα, πως καθ' όλη την έκταση του *Περί του Πολέμου* δεσπόζει μία πολύ συγκεκριμένη αντίληψη για τον πόλεμο· την αποκαλεί *τριαδικό πόλεμο*, αντλώντας από την περίφημη «ιδιόρρυθμη τριάδα»⁸³ στην οποία αναφέρεται ο Clausewitz στο συγκεκριμένο έργο. Σύμφωνα με τον Πρώσο στρατηγό «[ο] πόλεμος είναι παραπάνω από ένας χαμαιλέων που απλώς προσαρμόζει τα χαρακτηριστικά του ανάλογα με την περίπτωση. Οι βασικές του τάσεις τον καθιστούν, στο σύνολό του, μια παράδοξη τριάδα αποτελούμενη αφενός από την πρωταρχική βία, το μίσος και την εχθρότητα, θεωρούμενα ως μια τυφλή φυσική ενόρμηση, αφετέρου από το παιχνίδι της τύχης και των πιθανοτήτων, εν μέσω των οποίων το δημιουργικό του πνεύμα δύναται να περιπλανιέται ελεύθερα και, τέλος, από το στοιχείο της υποταγής του σε ένα όργανο πολιτικής, το οποίο τον κάνει να υπόκειται στη διάνοια και μόνο».⁸⁴ Ο Clausewitz, διακρίνοντας τα βασικά χαρακτηριστικά των πολέμων της εποχής του, υποστήριζε πως το πρώτο

⁸⁰ Σμιττ, *ό.π.*, σ. 71.

⁸¹ Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, *ό.π.*, σ. 67-68.

⁸² Arditì, *ό.π.*, σ. 75. Η Slomp προσθέτει πως «[γ]ια τον Schmitt, το κράτος της Βεσφαλίας ήταν η πιο ευνοϊκή ιστορική ενσάρκωση του κράτους ως πολιτικής μορφής». Slomp, *ό.π.*, σ. 16. Αυτό αποδεικνύεται και από το γεγονός πως ο Schmitt θεωρούσε πως το Πολιτικό ταυτιζόταν με το κράτος —με άλλα λόγια πως το κράτος κατείχε το μονοπώλιο του Πολιτικού— στο ιδιαίτερο περιβάλλον του 18^{ου} αιώνα. Βλ. Σμιττ, *ό.π.*, σ. 39 και τα ερμηνευτικά σχόλια της Λαβράνου, *ό.π.*, σ. 13.

⁸³ Κονδύλης, *Θεωρία του Πολέμου*, *ό.π.*, σ. 38.

⁸⁴ Εδώ, χρησιμοποιείται η αγγλική μετάφραση του *Περί του Πολέμου*. Βλ. Clausewitz, Carl von. *On War*, μτφρ. Michael Howard και Peter Paret, Oxford: Oxford University Press, 2007, σ. 30-31.

από τα συστατικά στοιχεία της τριάδας αντιστοιχούσε κυρίως στο λαό, το δεύτερο στο διοικητή και το στρατό του και το τρίτο στην κυβέρνηση. Και η αλήθεια είναι πως ο Creveld στηρίχτηκε σε αυτές ακριβώς τις αντιστοιχίες για να μιλήσει για τον τριαδικό πόλεμο. Δεν είναι, λοιπόν, η βία, η τύχη και οι πολιτικοί σκοποί αλλά ο λαός, ο στρατός και η κυβέρνηση που συγκροτούν τη στρατιωτική κοσμοαντίληψη του Clausewitz κατά τον Ολλανδό ιστορικό. Ένας ισχυρισμός ιστορικά βάσιμος, που όμως αποπροσανατολίζει, εν μέρει, από την ουσία της θεωρίας του Clausewitz, η οποία σύμφωνα με κάποιους άριστους γνώστες του έργου του, όπως ο Κονδύλης και η Beatrice Heuser, θα πρέπει να αναζητηθεί αντιθέτως στην πρωταρχική τριάδα.⁸⁵ Όμως ο τρόπος με τον οποίο ο Creveld αναγιγνώσκει τον Clausewitz δε διακρίνεται από την ερευνητική πρόθεση και την αναλυτική ικανότητα της Heuser και του Κονδύλη. Ακολουθεί μία πολύ συγκεκριμένη προσέγγιση που, κατά μία έννοια, καθηλώνει τις απόψεις του Clausewitz στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής μέσα στην οποία τις διατύπωνε, δυσχεραίνοντας την εφαρμογή της θεωρίας του σε άλλα ιστορικά και πολιτικά συγκείμενα, που ήταν και μία από τις βασικές του προθέσεις.

Πρόκειται, ομολογουμένως, για μια άδικη ανάγνωση, που ταυτίζει τον Clausewitz με την έννοια του τριαδικού πολέμου και επομένως με την απόλυτη ταύτιση του πολέμου με το κράτος. Μία ανάγνωση που εκκινεί μάλλον από το συμπέρασμα που ο Creveld ήθελε εξαρχής να εξαγάγει, αποδίδοντας έτσι στον Clausewitz έναν ισχυρισμό με τον οποίο ο ίδιος δεν ταυτίστηκε ποτέ απόλυτα. Βασική, λοιπόν, πρόθεση του Creveld είναι να αναδείξει τους μετασχηματισμούς του πολέμου σε ένα γεωπολιτικό περιβάλλον όπου το κράτος απολλύει σταδιακά το μονοπώλιό του ως προς την κήρυξη και τη διεξαγωγή του πολέμου. Και προβάλλει στη θεωρία του Clausewitz μία απόλυτη ταύτιση κράτους, στρατού και πολέμου σαν να πρόκειται για μια προφανή διστορική ταύτιση. Κάτι που, όπως είδαμε παραπάνω, απέχει κατά πολύ από αυτό που πραγματικά υποστήριζε ο ίδιος ο Clausewitz. Θα λέγαμε, παρ' όλα αυτά, πως ο Creveld επιχειρεί μία βαθιά ιστορική ανασκόπηση στο φαινόμενο των ένοπλων αντιπαραθέσεων και παρέχει ένα γλαφυρό ιστορικό φόντο για να κατανοήσουμε τις προτιμήσεις και τις νοσταλγίες του Schmitt, καταδεικνύοντας την ίδια στιγμή πως το κράτος ως έννοια είναι μία σύγχρονη πολιτική επινόηση· ένα απλώς παράδειγμα ανάμεσα σε άλλα, μέσα στη μακρά ιστορία της οργάνωσης των ανθρώπινων κοινωνιών, και ως

⁸⁵ Η Heuser αποκαλεί την πρώτη τριάδα *πρωταρχική* και την αντιστοιχία της *δευτερεύουσα*. Βλ. Heuser, Beatrice. "Introduction", στο Clausewitz, *ό.π.*, σ. xxviii. Ο Κονδύλης, επιπλέον, τονίζει πως ο Clausewitz δεν ταυτίζει κανένα από τα στοιχεία της πρωταρχικής τριάδας με τον κύριο φορέα της, και πως χρησιμοποιεί τη δευτερεύουσα τριάδα ως ένα σύνολο μεταβλητών, βασική αποστολή του οποίου είναι να εξηγήσει την «απέραντη ποικιλία των πραγματικών και δυνατών μορφών του πολέμου». Και διαβεβαιώνει πως η θεωρία του Clausewitz είναι σε θέση, όπως είδαμε παραπάνω, να ερμηνεύσει την ποικιλομορφία του πολέμου και την πολιτική της αιτιολογία· ακόμη και σήμερα που το κράτος έχει απολέσει το αποκλειστικό δικαίωμα στη χρήση ένοπλης βίας, όπως αυτό αποδεικνύεται από τη ραγδαία εξάπλωση των «άμορφων» συγκρούσεων. Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 39, 341, 344. Για ένα παράδειγμα εφαρμογής της Κλαουζεβιτιστικής «παράδοξης τριάδας» στους σύγχρονους «άμορφους» πολέμους βλ. Floris, Judd C. "Clausewitz and the Non-State Actor: A Contemporary Application of the Paradoxical Trinity to Countering Terrorism", *Small Wars Journal*, 15 Μαΐου 2012, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/clausewitz-and-the-non-state-actor-a-contemporary-application-of-the-paradoxical-trinity-to>.

τέτοιο δε θα μπορούσε να αξιώνει διά παντός την κατοχή του μονοπωλίου επί της κήρυξης του Εχθρού. Επομένως, παρά τις παρανοήσεις και τις επιλεκτικές ερμηνείες της Κλαουζεβιτικής θεωρίας, μπορούμε να εμπιστευτούμε την ιστορική ματιά του Creveld, για να κατανοήσουμε τη σχέση του κράτους με τον πόλεμο και τους μετέπειτα μετασχηματισμούς της, εμπλουτίζοντας ιστορικά τη συζήτηση για την έννοια του Πολιτικού. Ο Creveld γράφει σχετικά: «Ένας από τους σημαντικότερους ισχυρισμούς του Κλάουζεβιτς ήταν πως ο πόλεμος είναι δραστηριότητα κοινωνική. Υπ' αυτή του την ιδιότητα ο πόλεμος επηρεάζεται από τις κοινωνικές σχέσεις —από το είδος της κοινωνίας που τον διεξάγει και από το είδος της διακυβέρνησης που αυτή η κοινωνία αποδέχεται. Η κυρίαρχη μορφή διακυβέρνησης στην εποχή του Κλάουζεβιτς, και όσο αυτός μπορούσε να δει στο μέλλον, ήταν το κράτος».⁸⁶

Η πρωτοκαθεδρία του κράτους ως βασικής μορφής πολιτικής οργάνωσης στην Ευρώπη μετά τις Συνθήκες της Βεσφαλίας δε θα μπορούσε παρά να συνεπάγεται συγκεκριμένους τρόπους εκδήλωσης των ένοπλων αντιπαραθέσεων· και πρώτα απ' όλα, πρωτοκαθεδρία της έννοιας και του ρόλου του τακτικού στρατού. Επομένως, αυτό που ο Creveld διατυπώνει ως τριαδικό πόλεμο φέρει συγκεκριμένα διακριτά χαρακτηριστικά. Αποτελείται αφενός από ένα σαφή πολιτικό φορέα, αφετέρου από ένα ακόμη πιο σαφές επιχειρησιακό σώμα και τέλος από μία σαφή σχέση με το ευρύτερο λαϊκό στοιχείο, του οποίου η εμπλοκή στις ένοπλες δραστηριότητες δεν επιτρεπόταν σε εκείνη την ιστορική φάση της συγκρότησης των ευρωπαϊκών κρατών. Όπως τονίζει ο Creveld, «οι αντιλήψεις του Κλάουζεβιτς για τον πόλεμο βασιζόνταν αποκλειστικά στο γεγονός ότι, από το 1648 και έκτοτε, οι πόλεμοι διεξάγονταν στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων από κράτη».⁸⁷ Στο βαθμό, λοιπόν, που η κήρυξη του πολέμου ήταν ένα κρατικό προνόμιο, το μέσο για τη διεξαγωγή του ήταν ο στρατός. Ο λαός θα έπρεπε σε κάθε περίπτωση να αποκλειστεί από τις ένοπλες διαμάχες. «Η αρχή αυτή επεκτάθηκε μέχρι του σημείου να απαγορευτεί στο λαό να παίρνει ενεργό μέρος στις εχθροπραξίες. [...] Ως εκ τούτου εμφανίστηκε η ιδέα του “άμαχου”, του πολίτη δηλαδή σε αντίθεση με το στρατιωτικό».⁸⁸ Ο Creveld προσθέτει πως, ακόμη και η Γαλλική Επανάσταση, κατά την οποία εφαρμόστηκε το μοντέλο της «γενικής επιστράτευσης» των πολιτών, άφησε ανεπηρέαστη την επίμαχη «τριάδα».⁸⁹ Και επομένως η διάκριση λαός, στρατός και κυβέρνηση διατήρησε τη χαρακτηριστική της σημασία. Η διατήρηση αυτή πέρα από το να υποδεικνύει την παραμένουσα ισχύ του κράτους ως αρμόδιου πολιτικού φορέα για την κήρυξη του Εχθρού, σημαίνει και τη διαμόρφωση ενός πλαισίου κανόνων με βάση τους οποίους θα έπρεπε να εκφραστεί αυτή η αρμοδιότητα. Έτσι, συγκροτήθηκε σταδιακά αυτό που ονομάζουμε «δίκαιο του

⁸⁶ Creveld, *ό.π.*, σ. 68.

⁸⁷ *Ο.π.*, σ. 76.

⁸⁸ *Ο.π.*, σ. 72.

⁸⁹ *Ο.π.*, σ. 73.

πολέμου».

Η συγκρότηση αυτή δεν έγινε μονομιάς. Μία σειρά από διεθνείς συμφωνίες και συνθήκες δημιούργησαν μέσα στο χρόνο ένα πλαίσιο συνεννόησης μεταξύ των κυρίαρχων ευρωπαϊκών κρατών, ορίζοντας κατά μία έννοια μία διεθνή πολεμική κανονικότητα. Παρ' όλα αυτά, οι ένοπλες αντιπαραθέσεις καθορίζονταν ανέκαθεν από κανόνες και περιορισμούς· ακόμη και πριν τη θέσπιση του σχετικού δικαίου, ακόμη και πέραν του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Ο Creveld μας υπενθυμίζει πως πριν το γραπτό διεθνές δίκαιο καταστεί το βασικό πλαίσιο αναφοράς των διακρατικών σχέσεων και συγκρούσεων, οι άνθρωποι μάχονταν με βάση την «εθιμοτυπία του πολέμου». Η απουσία γραπτού δικαίου δε σημαίνει, όπως τονίζει χαρακτηριστικά, «πως οι πρόγονοί μας ήταν περισσότερο ανελέητοι στον τρόπο με τον οποίο διεξήγαγαν τον πόλεμο απ' ό,τι είμαστε εμείς». Διμερείς συνθήκες μεταξύ βασιλέων, ο φυσικός νόμος, ο κώδικας της ιπποσύνης, η θρησκεία και τα έθιμα των Ελλήνων ή τα ήθη και τα έθιμα των φυλετικών κοινωνιών, είναι κάποια από τα κοινά πλαίσια που οριοθετούσαν το πεδίο της ένοπλης αντιπαραθέσης.⁹⁰ Αλλά θα έπρεπε να περιμένει η ανθρωπότητα μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα για να κωδικοποιηθούν πολλές από αυτές τις ιδέες και να μετατραπούν σε θετικό δίκαιο.⁹¹ Και αυτή η κωδικοποίηση επιβλήθηκε αυστηρά μέσα στο περιβάλλον που διαμόρφωνε ο τριαδικός πόλεμος. Το χαρακτηριστικότερο ίσως επεισόδιο αυτής της κωδικοποίησης διακρίνεται στο *Συνέδριο της Βιέννης* του 1814-15, με το οποίο καθορίζεται η νέα ισορροπία στην Ευρώπη, μετά τη λήξη των Ναπολεόντειων Πολέμων. Ο Schmitt θα γράψει σχετικά: «Το συνέδριο της Βιέννης του 1814-15 αποκατέστησε, στα πλαίσια μιας γενικής παλινόρθωσης, τις έννοιες του ευρωπαϊκού στρατιωτικού δικαίου. Αυτό υπήρξε μία από τις εκπληκτικότερες αποκαταστάσεις της παγκόσμιας ιστορίας και είχε σαν αποτέλεσμα, το στρατιωτικό αυτό δίκαιο του περιφρουρημένου ηπειρωτικού πολέμου να δεσπάζει ακόμη στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1914-18 [...]. Μέχρι και σήμερα το δίκαιο αυτό ονομάζεται *κλασσικό* στρατιωτικό δίκαιο και είναι αντάξιο ενός τέτοιου χαρακτηρισμού. Γιατί δείχνει να έχει επίγνωση των σαφών διακρίσεων και ιδιαίτερα αυτής του πολέμου από την ειρήνη, των μάχινων από τους άμαχους και του εχθρού από τον εγκληματία. Ο πόλεμος διεξάγεται από κράτος σε κράτος, ως ένας πόλεμος των τακτικών, κρατικών στρατών, ανάμεσα σε κυρίαρχους φορείς ενός *jus belli*, οι οποίοι στον πόλεμο αλληλοσέβονται ως εχθροί και δεν αλληλοϋποτιμούνται ως εγκληματίες, με αποτέλεσμα να είναι δυνατή μία σύναψη ειρήνης και μάλιστα να ισχύει ως κανονικό, αυτονόητο τέλος του πολέμου».⁹²

⁹⁰ Ο.π., σ. 140-141. Ο Schmitt έγραφε σχετικά: «Σε όλες τις εποχές της ανθρωπότητας και των πολλών πολέμων και μαχών της, υπήρχαν κανόνες πολέμου και μάχης και κατά συνέπεια υπήρχε και υπέρβαση και καταφρόνηση των κανόνων». Βλ. Schmitt, Carl. *Η Θεωρία του αντάρτη: Παρεμβολή στην έννοια του πολιτικού*, μτφρ. Σίσσυ Χασιώτη, Αθήνα: Πλέθρον, 1990, σ. 9.

⁹¹ Creveld, ό.π., σ. 74.

⁹² Schmitt, ό.π., σ. 13. Η διάκριση Εχθρός/εγκληματίας αναδεικνύει την ουσία της σχετικής συζήτησης, καθώς το

Με το Συνέδριο της Βιέννης επιχειρείται η αποκατάσταση του προ-ναπολεόντειου πολεμικού πλαισίου στην Ευρώπη και θωρακίζονται οι βασικές αρχές του επίμαχου τριαδικού πολέμου. Βασικότερο αντικείμενο αυτής της θωράκισης αποτελεί ο αποπλισμός του λαϊκού στοιχείου, που είχε εισέλθει μαζικά στο προσκήνιο των συγκρούσεων με τη μόνιμη γενική επιστράτευση που διατάχθηκε κατά την περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης και συνεχίστηκε κατά τις ναπολεόντειες εκστρατείες· και επιχειρείται, επιπλέον, η ενίσχυση της αρχής πως ο πόλεμος είναι μία αποκλειστική κρατική υπόθεση.⁹³ Από κει και πέρα, μια σειρά από συμφωνίες και συμβάσεις επιχειρούν να «περιφρουρήσουν» τη διαδικασία των ένοπλων συγκρούσεων, καταφάσκοντας, εν πολλοίς, στο κλασικό μονοπώλιο του κράτους περί της κήρυξης του Εχθρού·⁹⁴ και επιχειρώντας να καθορίσουν μια σειρά από κρίσιμα ζητήματα που αφορούσαν, μεταξύ άλλων, τη μεταχείριση των αιχμαλώτων πολέμου, τη μεταχείριση των τραυματιών, τη διάκριση μάχιμου/αμάχου, τη χρήση των εκάστοτε νέων όπλων, τον καθορισμό και το νόημα της νίκης σε μία μάχη, κ.α.⁹⁵ Το γραπτό πολεμικό δίκαιο «περιφρουρεί» και κανονικοποιεί, λοιπόν, τις ένοπλες αντιπαράθεσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών. Και φροντίζει να προασπίσει το κρατικό μονοπώλιο περί της κήρυξης του Εχθρού και κατά μία έννοια να οριστικοποιήσει την ταύτιση Πολιτικού και κρατικού. Είδαμε, όμως, παραπάνω πως ο Schmitt ήταν σε θέση να διαγνώσει μία κρίση αναφορικά με το συγκεκριμένο μονοπώλιο ήδη από την εποχή του Μεσοπολέμου, έτσι όπως αυτή εκδηλώθηκε μέσα από την πολιτική αστάθεια που χαρακτήριζε το ιδιαίτερο περιβάλλον της Βαϊμάρης.⁹⁶ Μια κρίση που αφορούσε πολλά περισσότερα από την προαναφερθείσα

στοιχείο της βίας δεν είναι σε θέση αφ' εαυτού να ορίσει την έννοια του πολέμου. Χρειάζεται, επιπλέον, να ενταχθεί σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο για να γίνει λόγος για πόλεμο. «Για να διακριθεί ο πόλεμος από το καθαρό έγκλημα, ο πρώτος ορίστηκε ως κάτι που διεξάγεται από κυρίαρχα κράτη και μόνο από αυτά», γράφει σχετικά ο Creveld. Creveld, *ό.π.* Στο περιβάλλον, λοιπόν, της ανάδυσης του νεωτερικού εθνικού κράτους η θέσπιση του πολεμικού δικαίου παρείχε ακριβώς ένα τέτοιο πλαίσιο. Και, εν πολλοίς, αποδεικνύει πως ο πόλεμος δεν είναι παρά μια βία σε σχέση με ένα πολιτικό συγκείμενο. Επ' αυτού, ο Κονδύλης είναι κατηγορηματικός: «μόνον η πολιτική μπορεί να γεννήσει πόλεμο: κάθε άλλη βία, η οποία δεν πυροδοτείται από την πολιτική, παρά από τη στενότερη προσωπική επικοινωνία μεταξύ ατόμων, είναι απλώς ιδιωτική μονομαχία, η οποία ελάχιστα κλονίζει το οργανωμένο κοινωνικό σύνολο καθ' εαυτό». Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 48. Και ο Schmitt προσθέτει: «ένας ιδιώτης δεν έχει κανέναν πολιτικό Εχθρό». Σμιττ, *ό.π.*, σ. 80.

⁹³ Creveld, *ό.π.*, σ. 69, 73, 74, 84. Γενικότερα, ο Creveld υποστηρίζει πως, αν εξετάσει κανείς εκείνη τη μακρά περίοδο από την Ειρήνη της Βεσφαλίας μέχρι την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, θα προσέξει πως «το διεθνές δίκαιο επέδειξε μian αυξανόμενη τάση να απαγορεύει σε όσα άτομα δεν ήταν μέλη των ένοπλων δυνάμεων να συμμετέχουν στον πόλεμο». *Ο.π.*, σ. 270. Ειδικά την περίοδο από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μέχρι το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Creveld την αποκαλεί εποχή του «πολιτισμένου πολέμου», αντλώντας τον εν λόγω χαρακτηρισμό από τη σχετικά ευρεία αποδοχή που έτυχαν οι βασικές αρχές των διεθνών συμβάσεων. *Ο.π.*, σ. 123.

⁹⁴ Ενδεικτικά, μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, μπορούμε να αναφέρουμε τη Σύμβαση της Γενεύης του 1864 —η οποία σχεδόν συμπίπτει χρονικά με την ίδρυση του Ερυθρού Σταυρού—, τη Διακήρυξη της Αγίας Πετρούπολης του 1868, τις Συμβάσεις της Χάγης του 1899 και του 1907, και τις Τέσσερις Συνθήκες της Γενεύης του 1949. Βλ. σχετικά Σκαλτσάς, Κωνσταντίνος, *Αί συμβάσεις της Γενεύης 1949*, Αθήνα: Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, 1989, σ. 8-11, 16-27, Creveld, *ό.π.*, σ. 74, 130 και Schmitt, *ό.π.*, σ. 24-33.

⁹⁵ Creveld, *ό.π.*, σ. 106-115 για μεταχείριση αιχμαλώτων, σ. 115-124 για μεταχείριση τραυματιών και διάκριση μάχιμου/αμάχου, σ. 124-133 για χρήση όπλων, και σ. 138-139 για τον καθορισμό της νίκης.

⁹⁶ Ο Schmitt θεωρούσε πως η ταύτιση Πολιτικού και κράτους βρισκόταν ακόμη σε πλήρη ισχύ όσον αφορά τη Γερμανία των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να υποστηρίξουμε πως κατά την περίοδο της Βαϊμάρης λαμβάνει χώρα για τον Schmitt η δυσσιώπη και οριστική αποκόλληση του Πολιτικού από το κράτος και η μετακόμισή του σε ένα πεδίο ανοιχτής του διεκδίκησης από κάθε είδους συλλογική/πολιτική οντότητα. Βλ. Σμιττ, *ό.π.*, σ. 39.

«πολιτικοποίηση» της κοινωνίας ή την ανάδυση της έννοιας της κοινωνίας σε αντιδιαστολή —και πάντα σε ένταση— με αυτή του κράτους, μέσα στο «πλουραλιστικό» πλαίσιο του φιλελευθερισμού.⁹⁷ Το ζήτημα του *εμφύλιου πολέμου* εισβάλλει βίαια στα κανονιστικά τοπία της Σμιτιανής συλλογιστικής και ορθώνει μία άβυσσο μπροστά στα μάτια του Γερμανού θεωρητικού. Και το ερώτημα είναι διπλό· όχι μόνο ποιος είναι σε θέση να εισέλθει στο πεδίο της απόφασης και να αναγνωρίσει για τον εαυτό του το δικαίωμα περί της κήρυξης του Εχθρού. Αλλά επιπλέον ποια είναι η σχέση του με το ίδιο το *jus belli*; Πώς εκδηλώνονται, με άλλα λόγια, οι όποιες αποκλίσεις από τους αυστηρούς κανόνες που περιφρουρούν τα επεισόδια του πολέμου και τι σημαίνουν αυτές οι αποκλίσεις για την κατανόηση της εχθρότητας; Οι ιστορικές εξελίξεις άφησαν, εν πολλοίς, άφωνο τον Schmitt και τις ολοκληρωτικές του αξιώσεις. Όχι μόνο δεν κατάφερε το κράτος «να αφαιρέσει πραγματικά από όλες τις εναπομένουσες ανθρώπινες ομάδες το *jus belli*»⁹⁸ αλλά επιπλέον η πρωτοφανής ισχυροποίηση των ένοπλων εσωτερικών ανταγωνισμών και η ανάδυση καινούργιων ιδεολογικών μεγα-κατασκευών άνοιξαν το δρόμο σε νέες και αδιανόητες για τον Schmitt εννοιολογήσεις της εχθρότητας.

⁹⁷ *Ο.π.*, σ. 68, 69 και Λαβράνου, *ό.π.*, σ. 15.

⁹⁸ Σμιττ, *ό.π.*, σ. 88.

2. Φίλος/Εχθρός reloaded

2.1. Ο αντάρτης και οι νέες μορφές εχθρότητας

Το 1963, σχεδόν τριάντα χρόνια από την προηγούμενη της πλήρη έκδοση, *Η Έννοια του Πολιτικού* επανεκδίδεται στη Γερμανία. Στην εισαγωγή αυτής της νέας έκδοσης ο Schmitt θα γράψει: «Το κλασικό περίγραμμα του κράτους εξατμίστηκε όταν το μονοπώλιό του στην πολιτική περιορίστηκε και μια ποικιλία νέων υποκειμένων διείσδυσε στον πολιτικό αγώνα με ή δίχως αναφορά στο κράτος, με ή χωρίς κάποιο “κρατιστικό” περιεχόμενο [...]. Αυτό χαρακτηρίζει την ανάδυση μιας νέας φάσης για την πολιτική σκέψη. Οι άνθρωποι άρχισαν να διακρίνουν την πολιτική από το “πολιτικό”, και το ζήτημα των νέων φορέων και των νέων υποκειμένων της πολιτικής πραγματικότητας βαθμιαία γίνεται το κεντρικό θέμα όλης της πολυσύνθετης προβληματικής του “πολιτικού”. Αυτό είναι η αφετηρία μα και το νόημα όσων προσπαθειών γίνονται για να διακρίνουμε τα πολλαπλά νέα υποκείμενα του “πολιτικού” που ενεργοποιούνται στην πολιτική πραγματικότητα της πολιτικής, είτε είναι μια κρατιστική πραγματικότητα είτε όχι, γεννώντας νέους τύπους ομαδοποιήσεων φίλου-εχθρού».⁹⁹ Ο Schmitt στην ίδια εισαγωγή υποστηρίζει, καταρχάς, πως το κριτήριο του Πολιτικού —η καταστατική, με άλλα λόγια, διάκριση Φίλος/Εχθρός και η σχετική με αυτήν απόφαση— παραμένει σε θέση να περιγράψει την πολιτική πραγματικότητα, έτσι όπως αυτή διαμορφώνεται μεταπολεμικά. Επιπλέον, όπως καταδεικνύει και το εν λόγω απόσπασμα, παραμένει συνεπής στις πολιτικές του διαγνώσεις, με τις οποίες ανακοίνωνε, ήδη από το Μεσοπόλεμο, την «πολιτικοποίηση» της κοινωνίας και τη συνεπακόλουθη απώλεια του κρατικού μονοπωλίου περί της κήρυξης του Εχθρού. Στο ύφος, όμως, αυτής της εισαγωγής η συγκεκριμένη απώλεια μοιάζει τελεσίδικη. Και θα πρέπει, στο σημείο αυτό, να εξετάσουμε τι είναι αυτό που της προσδίδει τον οριστικό της χαρακτήρα.

Η Έννοια του Πολιτικού επανεκδίδεται σε μία άκρως ιδιόμορφη ιστορική και πολιτική συγκυρία. Η ναζιστική Γερμανία έχει προ πολλού ηττηθεί και μαζί της έχει ηττηθεί, κατά μία έννοια, και ένα μεγάλο μέρος της ίδιας της Σμιτιανής θεωρίας. Τα σύνορα της Ευρώπης επαναχαράσσονται, τα ευρωπαϊκά αποικιοκρατικά κράτη εισέρχονται σε μία περίοδο δομικής κρίσης, αντιμετωπίζοντας μία σειρά από εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα, και η διάχυση της κομμουνιστικής υπόθεσης απέναντι στο διευρυμένο φιλελεύθερο μέτωπο οδηγεί στη δημιουργία δύο παγκόσμιων σφαιρών επιρροής που συγκροτούν έναν ξεκάθαρο, και εν πολλοίς διεθνώς αναγνωρισμένο, άξονα Φίλου/Εχθρού. Ο Schmitt μπροστά σε αυτές τις πρωτοφανείς ιστορικές

⁹⁹ Παρατίθεται στο Arditì, *ό.π.*, σ. 59.

μετατοπίσεις αποφασίζει να επανεξετάσει τις προβληματισμούς του Πολιτικού, όχι με σκοπό να τις ανακαλέσει, αλλά με πρόθεση να τις εμπλουτίσει. Το νέο περιβάλλον, έτσι όπως διαμορφώνεται τόσο στην Ευρώπη όσο και στον υπόλοιπο κόσμο, φιλοξενεί άλλωστε νέες προκλήσεις για την αποφασιοκρατική συλλογιστική του Schmitt. Η κυριότερη ίσως εξ αυτών αφορά το γεγονός πως, σε διάφορα σημεία της γης, μια σειρά από μη κρατικές οντότητες ιδιοποιούνται σταδιακά το δικαίωμα περί της κήρυξης Εχθρού και επομένως περί της κήρυξης πολέμου. Το παγκόσμιο τοπίο μετασημασιάζεται καθώς απο-αποικιοποιείται και η απο-αποικιοποίηση αυτή διέρχεται μέσα από νέα εδάφη πολέμου και μέσα από νέα πεδία διατύπωσης του Πολιτικού. Αλλά αν ο Schmitt ήταν ακόμα σε θέση να διαγνώσει σε αυτά τα νέα μέτωπα γνώριμα στοιχεία της Φιλίας και της Εχθρότητας και επομένως οικείες όψεις της θεωρίας του, δε συμβαίνει το ίδιο και για την εξάπλωση των ένοπλων κομμουνιστικών κινήσεων, τα οποία στην ειδική λενινιστική ή μαοϊκή τους εκδοχή έμοιαζαν να αμφισβητούν εγγενώς το γνώριμο σε αυτόν πλαίσιο προσδιορισμού του Εχθρού. Η δεύτερη, λοιπόν, και σημαντικότερη ίσως πρόκληση για τον Schmitt αφορά τη διάχυση μιας νέας παγκόσμιας πολιτικής θεωρίας, η οποία δημιουργεί ένα ανοίκειο πλαίσιο προσδιορισμού της Φιλίας και της Εχθρότητας, γεννώντας, όπως ο ίδιος επισημαίνει, «νέους τύπους ομαδοποιήσεων φίλου-εχθρού».

Ο Schmitt μπροστά σε αυτές τις μετατοπίσεις αποφασίζει να τοποθετηθεί εκ νέου. Την ίδια, λοιπόν, περίοδο που επανεκδίδεται *Η Έννοια του Πολιτικού*, δημοσιεύει μια σύντομη πραγματεία με τίτλο *Η Θεωρία του Αντάρτη: Παρεμβολή στην Έννοια του Πολιτικού*. Στον πρόλογό της ξεκαθαρίζει πως, αν και η θεματική της αποτελεί μια ανεξάρτητη δουλειά, «αναπόφευκτα συγγέεται με τη διάκριση μεταξύ φίλου και εχθρού» και επομένως συνδέεται με τις ήδη δημοσιευμένες και δημοφιλείς εννοιολογήσεις του περί Πολιτικού.¹⁰⁰ Εξ ου και η επιλογή του όρου «παρεμβολή» στον υπότιτλο. Επιλέγοντας ως αντικείμενο αυτής της νέας πραγματείας την ιδιόμορφη φιγούρα του *αντάρτη*, ο Schmitt παραμένει συνεπής στη βασική του αρχή, έτσι όπως αυτή αναλύθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Με άλλα λόγια, αποφασίζει να επαναπροσδιορίσει το Πολιτικό μέσα από το φαινόμενο του πολέμου και δη μέσα από την επισκόπηση μιας πολύ ειδικής του εκδοχής. Η μελέτη του Schmitt για τον αντάρτη εκκινεί από τους Ναπολεόντειους Πολέμους. Το 1808, η εκστρατεία του Ναπολέοντα στην Ισπανία βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη. Ο ισπανικός τακτικός στρατός έχει αποδεκατιστεί και την αντίσταση στον κατακτητή αναλαμβάνουν μικρές και ελαφρά οπλισμένες ευκίνητες ομάδες πολιτών που διεξάγουν το λεγόμενο *κλεφτοπόλεμο*. Ο λαϊκός αυτός πόλεμος διήρκεσε μέχρι το 1813, και ο Schmitt γράφει πως είναι η πρώτη φορά που κάποιος τολμάει να πολεμήσει *ανορθόδοξα* ενάντια στους τότε σύγχρονους τακτικούς στρατούς. Στο

¹⁰⁰ Schmitt, *ό.π.*, σ. 7. Η Slomp υποστηρίζει συγκεκριμένα πως τα δύο κείμενα θα πρέπει να αναγνωστούν συμπληρωματικά. Slomp, *ό.π.*, σ. 2.

επίρρημα «ανορθόδοξα» βρίσκεται η ουσία της έννοιας του αντάρτη και ουσιαστικά περιγράφεται μία σχέση αμφισβήτησης απέναντι στην κανονικότητα και τη συμβατικότητα του διακρατικού πολέμου, έτσι όπως αυτές διατυπώνονταν εκείνη την περίοδο στο πρόσωπο του γαλλικού στρατού. Μέσα από αυτό το παράδειγμα, ο Schmitt υποστηρίζει πως «αναπτύχθηκαν νέα πεδία, αναπτύχθηκαν νέες έννοιες διεξαγωγής ενός πολέμου και προέκυψε μία νέα θεωρία του πολέμου και της πολιτικής». Το παράδειγμα του ισπανικού κλεφτοπόλεμου άσκησε γρήγορα επίδραση και σε άλλες χώρες που βρίσκονταν μέσα στη σφαίρα του ναπολεόντειου επεκτατισμού και η ιδέα ενός λαϊκού πολέμου εναντίον του πανίσχυρου γαλλικού στρατού ταξίδεψε ταχύτατα προς το βορρά. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα της Τιρολέζικης αντίστασης το 1809 και του ρώσικου ανταρτοπόλεμου το 1812, ο οποίος επί της ουσίας σήμανε και το τέλος των Ναπολεόντειων εκστρατειών.

Ο Schmitt γνωρίζει πως τα παραδείγματα αυτά δεν είναι παρά περιθωριακά επεισόδια στην ιστορία των μεγάλων πολέμων της εποχής. Έχει όμως την απαραίτητη οξυδέρκεια ώστε να αντιληφθεί πως σηματοδοτούν κολοσσιαίους μετασχηματισμούς αναφορικά με τη διεξαγωγή του πολέμου και με το σχετικό με αυτόν δίκαιο. Η ισπανική περίπτωση αναδεικνύει κάποια κρίσιμα ζητήματα σχετικά με τους τρόπους διεξαγωγής των επιχειρήσεων, που συμπυκνώνονται μέσα από τη διάκριση «ά-τακτος/τακτικός».¹⁰¹ Και η διάκριση αυτή λαμβάνει δύο διαφορετικές όψεις στη σχετική συζήτηση. Αφενός περιγράφει συγκεκριμένες διαφοροποιήσεις που εντοπίζονται αυστηρά στο επίπεδο της τακτικής· στους τρόπους, δηλαδή, διεξαγωγής των μαχών. Αφετέρου φωτίζει το μείζον ζήτημα περί του ποιος είναι αρμόδιος να διεξάγει πολέμους και ποιος, επομένως, είναι εξουσιοδοτημένος να συμμετέχει σε μάχες. Είδαμε παραπάνω πως το Συνέδριο της Βιέννης, που ακολούθησε τη λήξη των ναπολεόντειων εκστρατειών, επιχείρησε να ρυθμίσει ακριβώς μια σειρά από τέτοια ζητήματα. Και συνέβαλε καθοριστικά στη συγκρότηση του κλασικού πολεμικού δικαίου πάνω στο οποίο βασίστηκε ολόκληρος ο σύγχρονος νομικός πολιτισμός του πολέμου. Όμως η παρένθεση που είχε ανοίξει με αυτά τα περιθωριακά επεισόδια της Ισπανίας, της Αυστρίας και της Ρωσίας δε φαινόταν να κλείνει σύντομα· κάθε άλλο. Επρόκειτο για μία παρακαταθήκη τη βαρύνουσα σημασία της οποίας ο Schmitt ήταν σε θέση να κατανοήσει και να προβάλει στη σύγχρονή του πολιτική πραγματικότητα, καταδεικνύοντας πως η παρένθεση αυτή ήταν μάλλον καταδικασμένη να παραμείνει ανοιχτή. Και μέσα από τη σύντομη αυτή πραγματεία για τον αντάρτη επιχείρησε να διαχειριστεί την αμηχανία του, επιχειρώντας να ερμηνεύσει τη διάχυση των «αντικανονικών» αυτών πολεμικών πρακτικών, που ιδιαίτερα μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου εξέλαβαν διεθνώς το χαρακτήρα μιας ιδιότυπης κανονικότητας.

¹⁰¹ Θα ήταν χρήσιμο να διευκρινιστεί πως στην ελληνική μετάφραση του συγκεκριμένου έργου, τόσο ο όρος «ανορθόδοξος» όσο και ο όρος «ά-τακτος» χρησιμοποιούνται για την απόδοση του γερμανικού επιθέτου *irregulär*.

Ο Schmitt σπεύδει να ξεκαθαρίσει πως η έννοια του ανάρτη απαντάται ήδη από το 16^ο αιώνα και εξηγεί πως πριν την εμφάνιση των προαναφερόμενων λαϊκών πολέμων η διάκριση «τακτικού/ά-τακτου» διατηρούσε ένα διαφορετικό νόημα, από αυτό που έλαβε με τα παραδείγματα της λαϊκής αντίστασης ενάντια στον Ναπολέοντα. Γι' αυτό τονίζει πως δε θα πρέπει να συγχέεται με την αντίστοιχη διάκριση «νόμιμος/παράνομος», καθώς η πρώτη αφορά αυστηρά στρατιωτικο-τεχνικά ζητήματα.¹⁰² Περιγράφει, με άλλα λόγια, την ένταση που δημιουργείται ανάμεσα σε έναν ιδιόμορφο επιχειρησιακό τρόπο και στο συμβατικό πόλεμο των μαζικών και δυσκίνητων τακτικών στρατών της εποχής. Είναι ενδεικτικό το γεγονός πως ο όρος *μικρός πόλεμος* που χρησιμοποιείται τόσο στη σύγχρονη στρατιωτική ορολογία όσο και κατά τη διεξαγωγή του λαϊκού πολέμου ενάντια στον Ναπολέοντα για να περιγράψει το φαινόμενο του ανταρτοπόλεμου, αναφερόταν κατά το 18^ο αιώνα στη δράση μιας «ελαφρά οπλισμένης, ευκίνητης, αλλά τακτικής μονάδας» που δρούσε μεμονωμένα, «σε αντίθεση με τον βραδύτερο μεγάλο πόλεμο του ενεργού στρατού».¹⁰³ Η αντίθεση αυτή εντοπίζεται, λοιπόν, εξ ολοκλήρου στο επίπεδο της τακτικής και σε καμία περίπτωση δε θίγει ζητήματα αρμοδιότητας και αποκλειστικού δικαιώματος περί διεξαγωγής του πολέμου. Εξ ου και ο Schmitt θα υποστηρίξει πως, σε αυτές τις περιπτώσεις, η διάκριση «τακτικός/ά-τακτος» συγκροτείται με βάση ένα «καθαρά στρατιωτικο-τεχνικό σκεπτικό» και επ' ουδενί δε συνδέεται με ζητήματα αρμοδιότητας και δικαιοδοσίας, και ως εκ τούτου με τη διάκριση «νόμιμος/παράνομος» μέσα στην οποία αυτά τα ζητήματα αποκρυσταλώνονται. Όμως, παραδείγματα όπως αυτά της Ισπανίας και της Ρωσίας, από τα οποία εκκινεί η μελέτη του Schmitt, δεν τηρούν τις απαραίτητες αποστάσεις ανάμεσα σε αυτά τα δύο ζεύγη, ακόμα και αν οι λαϊκοί τους πρωταγωνιστές δρούσαν, εν μέρει, συμπληρωματικά στον τακτικό στρατό. Η ά-τακτη δράση του λαϊκού μαχητή μπορεί να χαρακτηριστεί έκνομη, με βάση τους κανόνες του πολέμου εκείνης της εποχής. Και μόνο το γεγονός πως δε φέρει στρατιωτική στολή τον τοποθετεί αυτομάτως εκτός πεδίου διαπραγμάτευσης και συνολικότερα «εκτός δικαίου».¹⁰⁴ Αυτό είναι και το επίδικο αντικείμενο της συγκεκριμένης πραγματείας. Να επιλύσει ή τουλάχιστον να αναδείξει «το δύσκολο πρόβλημα μιας ένταξης του ά-τακτου σε κανόνες διεθνούς δικαίου», γνωρίζοντας καλά πως η ανάδειξη αυτή κατέστη πιο επείγουσα από ποτέ στο φως των συγκαιρινών του ανορθόδοξων πολέμων.¹⁰⁵

Ο Schmitt δεν επιδίδεται, λοιπόν, σε μία ανάλαφρη ιστορική επισκόπηση ενός φαινομένου που χάθηκε βαθιά μέσα στο χρόνο. Απεναντίας, επιχειρεί να διαγνώσει τα σημάδια εκείνα που

¹⁰² Schmitt, *ό.π.*, σ. 20.

¹⁰³ *Ο.π.*, σ. 14, 20, Creveld, *ό.π.*, σ. 73 και Heuser, *ό.π.*, σ. xxi, xxiii. Πάντως, η ταύτιση της έννοιας του «μικρού πολέμου» με τον ανταρτοπόλεμο προκύπτει και λεξικολογικά, καθώς ο όρος “guerrilla” σημαίνει κατά κυριολεξία «μικρός πόλεμος». Βλ. González, Roberto, Gusterson, Hugh και Price, David. “Introduction: War, Culture, and Counterinsurgency”, στο Network of Concerned Anthropologists, *The Counter-counterinsurgency Manual or, Notes on Demilitarizing American Society*, Chicago: Prickly Paradigm Press, 2009, σ. 13.

¹⁰⁴ Schmitt, *ό.π.*, σ. 14, 18, 31.

¹⁰⁵ *Ο.π.*, σ. 20.

μαρτυρούν πως η φιγούρα του ανορθόδοξου μαχητή έφτασε πια στο σημείο να καθορίζει το ρου των παγκόσμιων πολιτικών εξελίξεων και να καταστεί «μορφή-κλειδί της παγκόσμιας ιστορίας».¹⁰⁶ Και προτίθεται να συστηματοποιήσει τη μελέτη αυτής της πολεμικής αντικανονικότητας, καταδεικνύοντας τη γενεαλογία της, τα δικαιικά της αδιέξοδα και τις εντατικές προσπάθειες ρύθμισής τους. Ο ανάρτης μάχεται, όπως είδαμε, ά-τακτα και ανορθόδοξα. Όμως, ο Schmitt παρακολουθώντας τις εξελίξεις στο πεδίο του διεθνούς πολεμικού δικαίου, διαπιστώνει πως όχι μόνο μερικές «κατηγορίες άτακτων μαχητών εξισώνονται με τις στρατιωτικές δυνάμεις και απολαμβάνουν τα δικαιώματα και τα προνόμια τακτικών, μάχιμων στρατιωτών».¹⁰⁷ Αλλά επιπλέον, πως με το πέρασμα του χρόνου, «[ό]λο και περισσότερες κατηγορίες από συμμετέχοντες στον πόλεμο αναγνωρίζονται πλέον ως μάχιμοι στρατιώτες», όπως μαρτυρά η «ελαστικότητα» που επιδεικνύουν οι τέσσερις Συνθήκες της Γενεύης του 1949.¹⁰⁸ Και ακριβώς κατά την ιερή στιγμή αυτής της αναγνώρισης γεννιέται ένα ολόκληρο πεδίο αδιευκρίνιστων και ενδιάμεσων νομικών σχέσεων με την πολεμική κανονικότητα, που ευνοεί με τη σειρά του την εμφάνιση νέων ανορθόδοξων πρακτικών ανά τον κόσμο.

Το ζήτημα, λοιπόν, της «ένταξης του ά-τακτου σε κανόνες διεθνούς δικαίου» απασχολεί εκτενώς τον Schmitt. Και ιδίως στο βαθμό που αυτό το «ά-τακτο» είχε αρχίσει, ήδη από τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, να λαμβάνει την έκταση και το χαρακτήρα μιας άτυπης πολεμικής κανονικότητας: έκταση που ανάγκασε τον Schmitt να επανέλθει έπειτα από τρεις δεκαετίες στη συζήτηση περί του Πολιτικού. Μέσα, λοιπόν, στο πλαίσιο που διαμόρφωνε αφενός μια παγκόσμια ετοιμόρροπη ειρήνη, έτσι όπως αυτή εκφράστηκε κατά τον Ψυχρό πόλεμο και τη στρατηγική της πυρηνικής αποτροπής, αφετέρου η συγκρότηση ενός «ελαστικότερου», κατά Schmitt, δικαϊκού περιβάλλοντος, ανάρτικα κινήματα ξεσπούν ανά τον κόσμο, διεκδικώντας άλλοτε εθνικό αυτοκαθορισμό και άλλοτε συμπόρευση με το ρου της παγκόσμιας κομμουνιστικής επανάστασης. Αλλά η φιγούρα του ανάρτη πρωταγωνίστησε και σε ένα μεγάλο μέρος των εχθροπραξιών του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ αν θέλαμε να εντοπίσουμε μια από τις καταβολές της ως σύγχρονου φαινομένου —ήτοι, ως φαινομένου του 20^{ου} αιώνα— θα έπρεπε να ανατρέξουμε στον ανταρτοπόλεμο των Κινέζων κομμουνιστών εναντίον της εθνικιστικής κυβέρνησης και αργότερα ενάντια στην Ιαπωνική κατοχή της Βόρειας Κίνας.¹⁰⁹ Ο Schmitt είχε απόλυτη γνώση τόσο του κινεζικού ανταρτοπόλεμου όσο και της συμβολής του ανάρτη σε πλήθος συγκρούσεων στη Ρωσία,

¹⁰⁶ *Ο.π.*, σ. 84.

¹⁰⁷ Δύο τέτοια παραδείγματα αποτελούν οι πολιτοφυλακές και τα σώματα εθελοντών. *Ο.π.*, σ. 24.

¹⁰⁸ *Ο.π.*, σ. 24,26. Οι τέσσερις Συνθήκες της Γενεύης ρυθμίζουν ζητήματα που άπτονται της μεταχείρισης των τραυματιών και των αρρώστων του πολέμου (οι δύο πρώτες Συνθήκες), της μεταχείρισης των αιχμαλώτων πολέμου (η τρίτη Συνθήκη) και της προστασίας των αμάχων (η τέταρτη Συνθήκη). *Ο.π.*, σ. 24.

¹⁰⁹ Βλ. τον «Επίλογο» από τους Βαγγέλη Χωραφά και Λευτέρη Ριζά, στο Βαγγέλης Χωραφάς και Λευτέρης Ριζάς (επιμ.), *Ιράκ: Ένα Δεύτερο Βιετνάμ*, Αθήνα: The Monthly Review Imprint, 2005, σ. 83.

την Πολωνία, τη Γαλλία, την Αλβανία και την Ελλάδα, κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.¹¹⁰ Αλλά ακόμη περισσότερο εστίαζε στις μεταπολεμικές εμφανίσεις του ανταρτοπόλεμου για λόγους που, όπως θα δούμε, δεν αφορούσαν μονάχα την εξάπλωσή του ως πολεμικού φαινομένου, αλλά και τη σχέση που ανέπτυξε με κάποιες νέες μορφές εχθρότητας.

Το ξέσπασμα, επομένως, τέτοιων συγκρούσεων στο φως της ελαστικοποίησης που χαρακτήριζε σταδιακά το διεθνές πολεμικό δίκαιο προκαλεί μια αμηχανία ως προς την ταξινόμηση των νέων μορφών πολέμου και μια αδυναμία νομικής μεταχείρισης των υποκειμένων που τους διεξάγουν.¹¹¹ Αλλά αν μία βασική μέριμνα του Schmitt αφορά την ανάδειξη των δικαιοκτών αδιεξόδων και της αμηχανίας του πολεμικού δικαίου μπροστά στη δράση ά-τακτων και ανορθόδοξων μαχητών, μία άλλη σχετίζεται με την αποκάλυψη των νέων, κατά Schmitt, εκφάνσεων του Πολιτικού. Και εκεί είναι που ο Schmitt κάνει λόγο για μια «παρεμβολή στην Έννοια του Πολιτικού»: μία παρεμβολή που εκδηλώνεται ποικιλοτρόπως. Είναι εμφανές, έτσι, καθ' όλη την έκταση της συγκεκριμένης πραγματείας πως η «κανονικοποίηση» των ανορθόδοξων πολεμικών πρακτικών συνεπάγεται σοβαρές προεκτάσεις σε δύο παράλληλα επίπεδα. Αφενός στο επίπεδο του Πολιτικού, είτε αυτό εκφράζεται μέσα από τη γέννηση νέων, κατά Schmitt, μορφών εχθρότητας είτε εκδηλώνεται, όπως θα δούμε τελικά, με νέους τρόπους ανάδειξης της σχέσης της πολιτικής με τον πόλεμο. Αφετέρου σε επιχειρησιακό επίπεδο, όπου οι ανορθόδοξες αυτές πρακτικές μεταλλάσσουν δομικά την ίδια τη διεξαγωγή των συγκρούσεων. Θα είχε, λοιπόν, νόημα για τις ανάγκες μιας σχετικής ολοκλήρωσης της επίσκεψής μας στην πολιτική συλλογιστική του Schmitt, και πριν περάσουμε στο αυστηρά επιχειρησιακό επίπεδο, να εξετάσουμε για λίγο αυτές τις επίμαχες νέες μορφές εχθρότητας.

Η βαθιά πίστη του Γερμανού νομικού στο διεθνές πολεμικό δίκαιο δε συνεπάγεται, όπως είδαμε, μόνο μία αδιαμφισβήτητη υπεράσπιση του κράτους ως αποκλειστικού φορέα της απόφασης. Σημαίνει, επιπλέον, μία συνειδητή προσκόλληση σε κοινά αναγνωρισμένους κανόνες πολέμου. Αμφότερα τα στοιχεία αυτά συνθέτουν ένα περιβάλλον συγκεκριμένων προσδιορισμών της εχθρότητας, που οδηγεί σε οικείες και αναγνωρίσιμες εκφάνσεις του Εχθρού. Και αυτές ακριβώς τις εκφάνσεις ο Schmitt περιγράφει μέσα από την έννοια της *παραδοσιακής ή συμβατικής* (conventional) εχθρότητας.¹¹² Συμβατικής στο βαθμό που εμφανίζεται μέσα σε ένα αυστηρά

¹¹⁰ Schmitt, *ό.π.*, σ. 16.

¹¹¹ Μέρος αυτής της αμηχανίας αποτελεί, σύμφωνα με τον Schmitt, το γεγονός πως οι διατάξεις των Συνθηκών της Γενεύης έλαβαν «υπόψη τους την ευρωπαϊκή εμπειρία, όχι όμως και τους ανταρτοπόλεμους του Μάο Τσε-Τουνγκ και τη μετέπειτα εξέλιξη του ανταρτοπόλεμου». Και προσθέτει πως «[ο]ι σημαντικές για το πρόβλημα του αντάρτη έννοιες των νομοθετήσεων της Γενεύης, προέκυψαν μέσα από συγκεκριμένες καταστάσεις. Είναι [...] μια ακριβής αναφορά στα αντιστασιακά κινήματα του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου». *Ό.π.*, σ. 25.

¹¹² Schmitt, *ό.π.*, σ. 14. Η Slomp αποκαλεί το συμβατικό Εχθρό και *περιορισμένο* Εχθρό. Βλ. Slomp, *ό.π.*, σ. 10. Επίσης, επισημαίνει πως ο Schmitt λαμβάνει ως δεδομένη τη συγκεκριμένη μορφή εχθρότητας και δεν την προσδιορίζει λεπτομερώς. Βλ. Slomp, “Carl Schmitt on Friendship”, *ό.π.*, σ. 87.

προσδιορισμένο πλαίσιο κανόνων, αρχών και επομένως αντίληψης του Εχθρού ως τέτοιου. Ο Εχθρός, σύμφωνα με τον Schmitt, είναι σε αυτή την περίπτωση ποιοτικά ίδιος με τον Φίλο. «Ο εχθρός βρίσκεται στο δικό μου επίπεδο», γράφει χαρακτηριστικά.¹¹³ Αυτή η οικεία και αναγνωρίσιμη μορφή του Εχθρού εκκινεί από την ίδια την ύπαρξη του πολεμικού δικαίου· πρόκειται για μια μορφή εχθρότητας διαμεσολαβημένη από κανόνες. Οι περίφημες περιφρουρήσεις του πολέμου —βασική, όπως είδαμε, αποστολή του διεθνούς δικαίου— δημιούργησαν τις συνθήκες συγκρότησης μιας πολεμικής κανονικότητας. Η κανονικότητα, λοιπόν, που αρχίζει σταδιακά μετά τις Συνθήκες της Βεσφαλίας να καθορίζει το πεδίο και τους όρους εκφοράς της εχθρότητας «[π]εριφρούρησε τον πόλεμο με τόσο ισχυρά μέτρα που θα μπορούσε να εννοηθεί σαν ένα παιχνίδι, στο οποίο το ελαφρά οπλισμένο, ευκίνητο στράτευμα συμμετείχε πολεμώντας άτακτα και ο εχθρός, ως ένας συμβατικός εχθρός, απλώς μεταβαλλόταν σε αντίπαλο παίκτη ενός πολεμικού παιχνιδιού».¹¹⁴ Και στο σημείο αυτό ο Schmitt διατυπώνει έναν απρόσμενο ισχυρισμό.

Η εισβολή της φιγούρας του αντάρτη σε αυτό το «παιγνιώδες» σκηνικό, έτσι όπως αυτή αποκρυσταλλώνεται μέσα από την ισπανική λαϊκή αντίσταση το 1808, σηματοδοτεί, για τον Schmitt, το πέρασμα σε μία νέα μορφή εχθρότητας. «Ο ισπανός αντάρτης αποκατέστησε τη σοβαρότητα του πολέμου και μάλιστα ενάντια στο Ναπολέοντα, στο αμυντικό μέτωπο των παλαιών κρατών της ηπειρωτικής Ευρώπης, η παλιά κανονικότητα των οποίων είχε μετατραπεί σε συμβατικότητα και παιχνίδι και δε φαινόταν να υπερέχει πια από τη νέα, επαναστατικά φορτισμένη, ναπολεόντεια κανονικότητα. Ο εχθρός ξανάγινε με αυτόν τον τρόπο πραγματικός εχθρός, ο πόλεμος πραγματικός πόλεμος».¹¹⁵ Ένας τέτοιος ισχυρισμός χαρακτηρίζεται απρόσμενος όχι μόνο επειδή αναγνωρίζει, επί της ουσίας, στο πρόσωπο μιας αντι-κανονικής και «βέβηλης» φιγούρας τον τιμητικό, για τον Schmitt, ρόλο της αποκατάστασης της σοβαρότητας του πολέμου. Αλλά επιπλέον, γιατί υπονοεί πως με την εμφάνιση του αντάρτη αποκαθίσταται και η ίδια η έννοια του Πολιτικού· πως ο αντάρτης εμφανίζεται, με άλλα λόγια, «ως ο αυθεντικός φορέας του πολιτικού».¹¹⁶ Η έννοια του *πραγματικού* Εχθρού *παρεμβάλλεται* έτσι στις γνώριμες, μέχρι τώρα, εννοιολογήσεις του Πολιτικού. Μία παρεμβολή που δεν εμφανίζεται, όμως, στο πεδίο των Σμιτιανών κατασκευών τόσο απρόσκλητα όσο φαίνεται εκ πρώτης όψης. Αντιθέτως, η ίδια η θεωρία του Schmitt περί του Πολιτικού είχε προετοιμάσει, κατά μία έννοια, το έδαφος. Η Slomp, λοιπόν, εξηγεί πως αν και ο

¹¹³ Schmitt, *ό.π.*, σ. 81.

¹¹⁴ *Ο.π.*, σ. 84.

¹¹⁵ *Ο.π.* Εδώ, ο Schmitt θα λέγαμε πως συμφωνεί με τον Friedrich Engels, ο οποίος απέναντι στους «καθαρά συμβατικούς πολέμους» που διεξάγονταν από τακτικούς στρατούς βάσει αυστηρών κανόνων τοποθετεί τον «πραγματικό πόλεμο», στον οποίο «συμμετέχει το ίδιο το έθνος». Παρατίθεται στο Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 251.

¹¹⁶ Müller, Jan-Werner. “‘An Irregularity that Cannot be Regulated’: Carl Schmitt's Theory of the Partisan and the ‘War on Terror’”, κείμενο που παρουσιάστηκε στο συνέδριο “Jurisprudence and the War on Terrorism”, στις 22 Απριλίου 2006 στο Columbia Law School, σ. 11. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.princeton.edu/~jmueller/Schmitt-WarTerror-JWMueller-March2007.pdf>.

Schmitt είναι ίσως ο τελευταίος νοσταλγός του *jus publicum Europaeum* και ένας φανατικός υποστηρικτής του κράτους, με τη θεωρία του, επί της ουσίας, αυτοϋπονομεύεται. Καθώς υποστηρίζει πως η πολιτική —και άρα και η εσωτερική πολιτική— εμπεριέχει εγγενώς την εχθρότητα και τη δυνατότητα του πολέμου, αποκλίνει από την κλασική πολιτική θεωρία, —έτσι όπως αυτή σκιαγραφείται, καταρχάς, στη σκέψη του Hobbes—,¹¹⁷ η οποία διέκρινε την πολιτική από τον πόλεμο ή θεωρούσε τουλάχιστον την εχθρότητα ένδειξη αποτυχίας της πολιτικής. Και επομένως, αναγνωρίζοντας τη δυνατότητα της εχθρότητας μέσα στο πεδίο της εσωτερικής πολιτικής, παρέχει άθελά του ένα πλαίσιο νομιμοποίησης στους εσωτερικούς Εχθρούς και άρα και στους αντάρτες, «οι οποίοι αισθάνθηκαν πως η ανορθόδοξη πάλη τους και η συμμετοχή τους στους αποικιακούς ή στους εμφύλιους πολέμους δεν ήταν εγκληματικές αλλά πολιτικές, όχι νόμιμες αλλά νομιμοποιημένες».¹¹⁸

Ο αντάρτης αποκαθιστά, λοιπόν, στα μάτια του Schmitt τη σοβαρότητα του πολέμου. Αλλά πρόκειται για μία αποκατάσταση υπό αυστηρές προϋποθέσεις. Για να προβεί ο Schmitt σε έναν τέτοιο τολμηρό ισχυρισμό στηρίζεται σε κάποιες απαραίτητες παραδοχές. Ο αντάρτης στο πρόσωπο του οποίου αποκρυσταλλώνεται η έννοια του πραγματικού Εχθρού είναι ο αντάρτης που αντιστέκεται στον εισβολέα και τον κατακτητή· είναι ο *αυτόχθονας* μαχητής που υπερασπίζεται το έδαφος και την πατρίδα του και επομένως βρίσκεται σε άμυνα. Και αυτή η αμυντική θέση, η απολύτως εγγεγραμμένη στο έδαφος, είναι που του παρέχει την όποια του νομιμοποίηση. Εδώ, ο Schmitt, ως ένας πατριώτης και ως ένας εθνικοσοσιαλιστής, εντοπίζει και ξεχωρίζει, σαφώς, στοιχεία που θα μπορούσε να εντάξει στην ευρύτερη σκέψη του. Ο αντάρτης που υπερασπίζεται το έδαφος του από τον κατακτητή είναι ο αντάρτης του *εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα*: ένας λαϊκός μαχητής, η κινητήριος δύναμη του οποίου είναι η προάσπιση του γενέθλιου τόπου.¹¹⁹ Και ως εκ τούτου, δε θα μπορούσαν παρά να προκαλέσουν στον Schmitt θαυμασμό η πολιτική του στράτευση, η αφοσίωσή του στην ιδέα του εθνικού αυτοκαθορισμού, η στενή σχέση του με την

¹¹⁷ Σε αυτό το σημείο, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως η επίμαχη αυτοϋπονόμηση κυοφορείται ήδη στη σκέψη του ίδιου του Hobbes. Όπως παρατηρεί ο Agamben, ο βαθιά εσχατολογικός χαρακτήρας του θεμελιώδους έργου του Hobbes με τον τίτλο *Leviathan*, επιτρέπει να υποθέσει κανείς πως μέχρι την έλευση της βασιλείας του θεού σε αυτόν τον κόσμο, «κανένα πολιτικό σώμα δεν είναι πρακτικά δυνατό» και πως «ο Leviathan δεν μπορεί παρά να ζήσει μέχρι το τέλος μαζί με τον Behemoth —με τη δυνατότητα του εμφύλιου πολέμου». Βλ. το κεφάλαιο “Leviathan and Behemoth”, στο Agamben, Giorgio. *Stasis: Civil War as a Political Paradigm*, μτφρ. Nicholas Heron, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015, σ. 49.

¹¹⁸ Slomp, *Carl Schmitt and the Politics of Hostility*, ό.π., σ. 8 και Slomp, “Carl Schmitt on Friendship”, ό.π., σ. 93. Πάντως, μπροστά στο δίλημμα «νομιμοποίηση ή νομιμότητα» ο Schmitt έπαιρνε ξεκάθαρη θέση. Έγραφε, λοιπόν, πως «σε ένα σύγχρονο κράτος, ακόμα και μία αμφισβητούμενη νομιμότητα, είναι ισχυρότερη από κάθε άλλο είδος δικαίου. Αυτό οφείλεται στη δύναμη του κράτους να παίρνει αποφάσεις και στη μετατροπή του δικαίου σε νόμο. Όλα αυτά ίσως αλλάζουν εντελώς, αν κάποτε το κράτος “πεθάνει”. Προς το παρόν η νομιμότητα αποτελεί τον ακαταμάχητο τρόπο λειτουργίας κάθε σύγχρονου, κρατικού στρατού». Βλ. Schmitt, ό.π., σ. 80 και Müller, ό.π., σ. 14.

¹¹⁹ Η Slomp επισημαίνει πως η φιλία και η συντροφικότητα που αναπτύσσονται στο πλαίσιο ενός τέτοιου εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα βασίζονται σε έναν κοινό δεσμό με τη γη. Slomp, “Carl Schmitt on Friendship”, ό.π., σ. 90.

πατρώα γη και οι άρρηκτοι δεσμοί που συνέχουν τον κόσμο της αρρενωπής συντροφικότητας. Στοιχεία που βρίσκουν αβίαστα τις αντιστοιχίες τους στο γνώριμο συντακτικό του εθνικοσοσιαλισμού και που αποδεικνύουν πως ο Γερμανός συντηρητικός άνοιξε αυτή τη μικρή παρένθεση-παρεμβολή στο αδιαπέραστο και συμπαγές σκηνικό του κρατικού μονοπωλίου με σκοπό να προβάλλει τις ποιότητες μιας στοιχειακής πατριωτικής οντολογίας από την οποία δεν αποσυνδέθηκε ποτέ. Η φιγούρα του αντάρτη που υπερασπίζεται την οικογένεια, την εστία και την πατρίδα του από τον ξένο εισβολέα μπορούσε, εν τέλει, να βρει τη μικρή της αλλά περίοπτη θέση στο ιδεολογικό κοσμοείδωλο του Schmitt.¹²⁰ Θα μπορούσε κανείς, εύλογα, να διακρίνει σε αυτή τη φιγούρα την αντήχηση από γνώριμες έννοιες πάνω στις οποίες θεμελιώθηκε η εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία μερικές δεκαετίες νωρίτερα· *Blut und Boden* (αίμα και γη), *Volksgemeinschaft* (κοινότητα του λαού),¹²¹ *Heimat* (πατρίδα),¹²² *Kameraden* (σύντροφοι). Όπως παρατηρεί πολύ σωστά ο Jan-Werner Müller, ο αυθεντικός παρτιζάνος λαμβάνει αναγκαστικά έναν αυτόχθονα και συντηρητικό χαρακτήρα. Με βάση την ιστορική γενεαλογία που προτείνει ο Schmitt, ο ιδανικός τύπος αντάρτη είναι ένας αγρότης, «αμόρφωτος φτωχοδιάβολος», με ρίζες στους κύκλους των πιο βαθιά αντιδραστικών κληρικών, που εμπνέεται είτε από την καθολική είτε από την ορθόδοξη θρησκευτικότητα, ανάλογα με τον τόπο εμφάνισής του.¹²³

Εν τούτοις, από όλες αυτές τις συγκροτητικές έννοιες εκείνη που διαδραματίζει τον πιο θεμελιώδη ρόλο στη Σμιτιανή θεωρία του αντάρτη είναι η έννοια της γης και του εδάφους. Ο Schmitt κάνει ειδική αναφορά στον εδαφικό χαρακτήρα του παρτιζάνου και επιφυλάσσει έναν ξεχωριστό ρόλο στο γεγονός της αυστηρής εγγραφής του στη γη. Στο εισαγωγικό κεφάλαιο που αναλαμβάνει να ορίσει την έννοια και τα χαρακτηριστικά του αντάρτη, ο Schmitt θα διακρίνει τέσσερα βασικά κριτήρια-γνωρίσματα· ανορθόδοξη δράση, πολιτική δέσμευση, αυξημένη κινητικότητα και *τελλουρικός* χαρακτήρας.¹²⁴ Το τελευταίο γνώρισμα περιγράφει τη σύνδεση του λαϊκού πολεμιστή με τη γη. Και πέρα από τις αυστηρά χωρικές συνεπαγωγές, τις οποίες θα έχουμε την ευκαιρία να αναλύσουμε στο επόμενο μέρος, θα είχε νόημα να αναδείξει κανείς το γεγονός πως η εδαφικότητα αυτή αποδεικνύεται προαπαιτούμενο για την ίδια την ύπαρξη της πραγματικής εχθρότητας. Να σταθεί, με άλλα λόγια, στο γεγονός πως ο πραγματικός Εχθρός εμφανίζεται εκεί όπου υπάρχει εδαφικό διακύβευμα. Αυτό το ξεκαθαρίζει ο Schmitt εξ αρχής. Αν, λοιπόν, η έννοια του πραγματικού Εχθρού συνιστά μία ίσως από τις παρεμβολές στην έννοια του Πολιτικού, το στοιχείο του εδάφους αποτελεί εκείνο το όριο που αν το διαβεί κανείς εισέρχεται αναπόφευκτα στο

¹²⁰ Πρόκειται για τους «αυτόχθονες υπερασπιστές του πατρίου εδάφους που πέθαιναν...», όπως τονίζει χαρακτηριστικά, «...*pro aris et focis*» (υπέρ βωμών και εστιών). Βλ. Schmitt, *ό.π.*, σ. 71.

¹²¹ Για την έννοια της *Volksgemeinschaft* βλ. Herf, *ό.π.*, σ. 43, 135, 136.

¹²² Βλ. σχετικά Slomp, *ό.π.*, σ. 90, 94.

¹²³ Müller, *ό.π.*, σ. 8-9.

¹²⁴ Schmitt, *ό.π.*, σ. 9-23.

πεδίο μίας άλλης παρεμβολής. Ο τελλουρικός χαρακτήρας συνιστά ένα από τα βασικά γνωρίσματα του «γνήσιου αντάρτη», γράφει ο Γερμανός θεωρητικός.¹²⁵ «Είναι σημαντικό ως προς την αποκλειστικά αμυντική θέση στην οποία βρίσκεται ο αντάρτης, παρόλη την μεθοδευμένη κινητικότητα του. [...] Η θεμελίωσή του πάνω στον τελλουρικό χαρακτήρα μου φαίνεται αναγκαία για να δείξει πολυδιάστατα την αμυντική θέση του αντάρτη, να περιορίσει, δηλαδή, την εχθρική του θέση, και να τον προστατεύσει από την απολυτότητα των αξιώσεων μιας αφηρημένης δικαιοσύνης».¹²⁶

Επομένως, ο εδαφικός χαρακτήρας, η αποκλειστικά αμυντική θέση και η περιορισμένη ή πραγματική εχθρότητα σκιαγραφούν από κοινού το προφίλ του «γνήσιου» αντάρτη. Ποια ακριβώς, όμως, είναι αυτή η «απολυτότητα» από την οποία τον προστατεύουν; Και ποιος είναι, εν τέλει, ο «μη γνήσιος» αντάρτης; Ο Schmitt απαντά σε αυτά τα ερωτήματα με τη χρήση ενός ιδιότυπου διαχωρισμού· διακρίνει, με άλλα λόγια, δύο είδη αντάρτη με βασικό κριτήριο τη σχέση τους με το (πάτριο) έδαφος. Πρόκειται για τις κατηγορίες του «αμυνόμενου αυτόχθονα υπερασπιστή της πατρίδας και του διεθνιστή επαναστάτη ακτιβιστή—». Η αντίθεση αυτή βασίζεται [...] σε θεμελιακά διαφορετικές αντιλήψεις για τον πόλεμο και την εχθρότητα, που στην πράξη εκφράζονται από διαφορετικά είδη ανταρτών».¹²⁷ Ο Schmitt, λοιπόν, εκμεταλλεύεται την ευκαιρία που του προσφέρει η ποικιλομορφία του αντάρτικου φαινομένου για να εκφράσει τον βαθύ του αντικομμουνισμό. Ο «διεθνιστής επαναστάτης ακτιβιστής» δεν είναι άλλος από τον αντάρτη που μάχεται για την υπόθεση της παγκόσμιας κομμουνιστικής επανάστασης· και κυρίως απ' τη λενινιστική σκοπιά, μιας και ο Schmitt υποστήριζε πως η θεωρία και η πρακτική του Μάο ήταν θεμελιωμένες πιο τελλουρικά.¹²⁸ Υπό μία πολύ στενή έννοια, αυτή η αξίωση παγκοσμιότητας τον «απεδαφικοποιεί» και τον αποσυνδέει από τη γη και από ό,τι αυτή συμβολίζει. Ο Schmitt, εδώ, ξεδιπλώνει ένα ακόμη κομμάτι των ιδεολογικών του αφαιρέσεων και εμμονών, υποστηρίζοντας ανοιχτά τον ένα τύπο αντάρτη έναντι του άλλου. Και για να στοιχειοθετήσει την προτίμησή του, επενδύει τον επαναστάτη αντάρτη με νοήματα και σημασίες που εκκινούν, θα λέγαμε, από το ίδιο το γεγονός της εδαφικής του αποσύνδεσης.¹²⁹ Έτσι, ο Schmitt δε θεωρεί απλώς τον κομμουνιστή

¹²⁵ *Ο.π.*, σ. 22.

¹²⁶ *Ο.π.*

¹²⁷ *Ο.π.*, σ. 31.

¹²⁸ *Ο.π.*, σ. 58. Ο Schmitt φτάνει, μάλιστα, στο σημείο να υποστηρίξει πως οι ιδεολογικές διαφορές ανάμεσα στη Μόσχα και το Πεκίνο θα πρέπει να αναζητηθούν ακριβώς στη διαφορετική σχέση που διατηρούσαν ως θεωρίες με την έννοια του εδάφους. *Ο.π.*, σ. 59.

¹²⁹ Η επιμονή του Schmitt ως προς το ζήτημα της εγγραφής του κομμουνιστή αντάρτη στη γη θα δικαιούταν κανείς να υποστηρίξει πως εντάσσεται αρμονικά στο ευρύτερο πλαίσιο κριτικής του εθνικοσοσιαλισμού ενάντια στην ιδέα του διεθνισμού· και φέρει, επιπλέον, τα ίχνη μιας ιδιαίτερης σύνδεσης με το γερμανικό αντισημιτισμό. Είναι κοινός τόπος πως βασικό κομμάτι της ναζιστικής αντισημιτικής προπαγάνδας αφορούσε την αναπαράσταση των Εβραίων ως μιας αφηρημένης συλλογικής ταυτότητας, μη ριζωμένης στο χώρο. Έτσι, η εβραϊκή διασπορά είτε έγινε συνώνυμη της μη εγγραφής των Εβραίων στη γη είτε ταυτίστηκε με τις «ασφαλτικές ζούγκλες» των όψιμων αστικών μεγαλουπόλεων, στο πρόσωπο των οποίων αποκρυσταλλωνόταν η έννοια της καπιταλιστικής και «αφηρημένης» *Gesellschaft* (κοινωνία) σε αντίθεση με την αγροτικά δομημένη και «συγκεκριμένη» *Gemeinschaft* (κοινότητα). Βλ. σχετικά, Postone, Moishe.

αντάρτη ένα μαχητή που ελλείπει χωρικών διακυβευμάτων και εδαφικών περιορισμών διεξάγει επιθετικό πόλεμο· επιπλέον, τον ταυτίζει τόσο με τις νέες τεχνολογίες —και τις οπλικές— και την παγκοσμιότητα που αυτές συνεπάγονται όσο και με έναν ηθικό λόγο που κινεί την υπόθεση του αγώνα του και που οδηγεί σε μία καταστροφική και ανεπίτρεπτη, για τον Schmitt, διεκδίκηση οικουμενικότητας. Αφήνοντας, έτσι, την αποκλειστικά αμυντική του θέση, ο αντάρτης «ταυτίζεται με την απόλυτη επιθετικότητα μιας παγκόσμιας επαναστατικής ή μιας τεχνοκρατικής ιδεολογίας...» και, όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Schmitt, «...αλλάζει υπόσταση».¹³⁰

Ο όρος «τεχνοκρατική» που χρησιμοποιείται στην ελληνική απόδοση είναι μάλλον παραπλανητικός. Ο όρος που χρησιμοποιεί ο Schmitt είναι “technizistischen” («τεχνικιστική») και αναφέρεται στην ισχυρή εξάρτηση από την τεχνολογία και την τεχνική γνώση.¹³¹ Ενώ αρχικά φαίνεται να συνδέει μονάχα τον επαναστάτη διεθνιστή αντάρτη με την «τεχνικιστική» αυτή ιδεολογία, στη συνέχεια υποστηρίζει πως «και ο αυτόχθονας, αγροτικής καταγωγής αντάρτης, συμπαρασύρεται στο πεδίο της ακαταμάχητης βιομηχανικής – τεχνολογικής προόδου. Ο εκμηχανισμός αυξάνει τη συχνότητα μετακίνησής του τόσο, που βρίσκεται μπροστά στον κίνδυνο να εκ-τοπιστεί ολοκληρωτικά». Με αυτό τον τρόπο απολλύει, τελικά, τον καθοριστικό τελουρικό του χαρακτήρα.¹³² Παρ’ όλα αυτά, ο Schmitt επιμένει πως η αντίθεση ανάμεσα στα δύο είδη αντάρτη παραμένει, παρά τις όποιες συγχωνεύσεις και συνδέσεις μέσα στο χρόνο.¹³³ Δεν είναι, εν τούτοις, μόνο η σχέση με το έδαφος που διαφοροποιεί τον αυτόχθονα αντάρτη από το διεθνιστή επαναστάτη ακτιβιστή. Είναι και το πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ο αντάρτης νοσηματοδοτεί τον ίδιο του τον αγώνα. Και εκεί ο Schmitt προβαίνει σε μία ακόμη ρητή ιδεολογική τοποθέτηση. Ο

«Αντισημιτισμός και εθνικοσοσιαλισμός», μτφρ. Ηλίας Δ., *Χουλγκανιζατέρ*, 3, 2004, σ. 17. Για τη διχοτομία Gesellschaft/Gemeinschaft βλ. ενδεικτικά Stevenson, Deborah. *Πόλεις και αστικοί πολιτισμοί*, μτφρ. Ιουλία Πεντάζου, Αθήνα: Κριτική, 2007, σ. 28-29, 48-50, 61-62 και Herf, *ό.π.*, σ. 28, 42, 166. Οι παραπάνω παρατηρήσεις δεν μπορεί παρά να παρέχουν ένα βοηθητικό ερμηνευτικό πλαίσιο της επίμαχης εδαφικής εμμονής, αν κρίνουμε από τον αδιαμφισβήτητο αντισημιτισμό του Schmitt, που θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως περιγράφει ευρύτερα τη σκέψη του και όχι μόνο την περίοδο 1933-36, στην οποία εντάχθηκε ανοιχτά στο εθνικοσοσιαλιστικό κόμμα —αν και, όπως τονίζει ο Neocleous, δεν ήταν ακριβώς ο αντισημιτισμός που ώθησε τον Schmitt στον εθνικοσοσιαλισμό. Και τούτο γιατί, όπως θα μπορούσαμε να υποθέσουμε, στο πρόσωπο του λενινιστή αντάρτη —και επομένως και στην όποια του «ανεδαφικότητα»— ο Schmitt δεν έβλεπε παρά μία ιδιότυπη μετεξέλιξη του «Εβραίου μπολσεβίκου» ή του «Εβραίου αντάρτη». Ένα προσφιλές μοτίβο στη ναζιστική ρητορική που παρείχε, όπως τονίζει ο Pierre-André Taguieff, «μια ψευδο-πολιτική αιτιολόγηση της εβραιοκτονίας»: ένα μοτίβο το οποίο μπορούμε μάλλον με ασφάλεια να εικάσουμε πως ενισχύθηκε έπειτα από τη γερμανική εισβολή στη Σοβιετική Ένωση και τη σθεναρή αντίσταση που επέδειξαν οι κομμουνιστές αντάρτες. Βλ. Ταγκυέφ, Πιερ-Αντρέ. *Τι είναι αντισημιτισμός*; μτφρ. Αναστασία Ηλιαδέλη και Ανδρέας Πανταζόπουλος, Αθήνα: Εστία, 2011, σ. 65. Για τον αντισημιτισμό του Schmitt, βλ. Neocleous, *ό.π.*, σ. 17, 20, Ardit, *ό.π.*, σ. 72, Agamben, *ό.π.*, σ. 45 και Schmitt, Carl και Kempner, Robert M. W. *Ο Καρλ Σμιτ στο δικαστήριο της Νυρεμβέργης*, μτφρ. Ταξιαρχία Φερπάλτ, Αθήνα: Εκδόσεις Συγχρονικότητα, 2013, σ. 7-9. Τέλος, για τον τρόπο με τον οποίο προβληματίζεται η σχέση των Εβραίων με την έννοια του εδάφους μέσα στην αντισημιτική συλλογιστική του Schmitt βλ. Traverso, Enzo. *Οι ρίζες της ναζιστικής βίας: Μια ευρωπαϊκή γενεαλογία*, μτφρ. Νίκος Κούρκουλος, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2013, σ. 178-181.

¹³⁰ Schmitt, *Θεωρία του Αντάρτη*, *ό.π.*, σ. 22.

¹³¹ Βλ. Schmitt Carl, *Theorie des Partisanen: Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen*, Duncker & Humblot, Berlin, 1963, σ. 26.

¹³² Βλ. Schmitt, *Θεωρία του Αντάρτη*, *ό.π.*, σ. 23 και το κεφάλαιο με τίτλο «Τεχνολογική άποψη», σ. 73-77.

¹³³ *Ο.π.*, σ. 31.

ταξικός λόγος που συνθέτει το ιδεολογικό περιβάλλον του κομμουνιστή αντάρτη αποδεικνύεται το λιγότερο αδιανόητος. Η επιλογή του Schmitt να εστιάσει στον «επαγγελματία της επανάστασης» Λένιν δεν εκκινεί τόσο από την πρόθεσή του να αναδείξει το ρόλο που διαδραματίζουν οι ανορθόδοξες πρακτικές του αντάρτη στην κοσμοθεωρία και το πολιτικό πρόγραμμα του Ρώσου κομμουνιστή.¹³⁴ ούτε από μια πρόθεση να διαφανεί πως ο ανταρτοπόλεμος διατυπώθηκε ξαφνικά με τη μορφή μιας κρυστάλλινης φιλοσοφικής συνείδησης.¹³⁵ Εκκινεί από το γεγονός πως για πρώτη φορά αυτή η μη τακτικότητα και αυτή η ανορθόδοξη πολεμική πρακτική διαθέτουν ένα εξίσου ανορθόδοξο πλαίσιο ηθικής και πολιτικής νομιμοποίησης, που σηματοδοτεί σοβαρούς μετασχηματισμούς ως προς τις ίδιες τις εννοιολογήσεις του Πολιτικού. Τονίζοντας πως η συζήτηση για τον ανορθόδοξο χαρακτήρα του αντάρτη ενέχει τον κίνδυνο να εγκλωβιστεί στο περιορισμένο πλαίσιο κάποιων αυστηρά «στρατιωτικο-τεχνικών» ζητημάτων και μόνο, ο Schmitt θα γράψει: «Δεν πρέπει να ξεχνάμε την εξέλιξη της έννοιας του Πολιτικού, που εδώ ακριβώς βρίσκεται σε μία αποφασιστική καμπή».¹³⁶ Και προσθέτει: «Ο ανορθόδοξος χαρακτήρας της ταξικής πάλης δεν αμφισβητεί μόνο μια κατευθυντήρια γραμμή, αλλά ολόκληρο το οικοδόμημα της πολιτικής και κοινωνικής τάξης».¹³⁷

Η αμφισβήτηση αυτή δε σημαίνει παρά την εμφάνιση μιας νέας μορφής εχθρότητας απόλυτως ασύμβατης με τους γνώριμους, έως τότε, όρους προσδιορισμού του Πολιτικού. Η απόλυτη εχθρότητα αρνείται κάθε σχέση με το διακρατικό δίκαιο και τους κανόνες που περιφρουρούσαν για αιώνες τις πράξεις και τα επεισόδια του πολέμου. Όλα αυτά γίνονται, τώρα, αντικείμενο χλευασμού από τον Λένιν. Οι υπόλοιποι πόλεμοι μετατρέπονται σε απλό παιχνίδι μπροστά σε αυτόν τον «επαναστατικό κομματικό πόλεμο».¹³⁸ Σύμφωνα με τον Schmitt, ο επαναστατικός πόλεμος δεν έχει όρια· ούτε δικαίκα ούτε εδαφικά. Ο απόλυτος ταξικός Εχθρός βρίσκεται παντού.¹³⁹ Είναι το απόλυτο τεκμήριο μιας νέας πολιτικής αντίληψης θεμελιωμένης πάνω στο ξεπέραςμα του κράτους· του κράτους ως έννοιας και ως εδαφικού προσδιορισμού. Και τούτο καθιστά έναν τέτοιο πόλεμο μη συσχετίσιμο με το γνώριμο πλαίσιο περιφρούρησης της εχθρότητας τόσο με εννοιολογικούς όσο και με χωρικούς όρους. «Η γλώσσα και η ορολογία της περιφρούρησης του πολέμου και της συγκρατημένης εχθρότητας δε μπορούσαν πια να ξεπεράσουν

¹³⁴ Για την ακρίβεια, ο Λένιν υποστηρίζει πως ο ανταρτοπόλεμος είναι «ένα απαραίτητο συστατικό στοιχείο της συνολικής επαναστατικής εξέλιξης». *Ο.π.*, σ. 49.

¹³⁵ *Ο.π.*, σ. 48, 51, 52. Πάντως, μια πρώτη απόπειρα νομιμοποίησης της έννοιας του αντάρτη πάνω σε φιλοσοφικές βάσεις επιχειρήθηκε, όπως αναφέρει ο Schmitt, πολύ πριν τον Λένιν, από το ίδιο το πρωσικό κράτος, με την έκδοση του διατάγματος της λαϊκής πανστρατίας του 1813. Αλλά επρόκειτο για μια βραχύβια νομική κατασκευή και πάντοτε μέσα στα γνώριμα πλαίσια της έννοιας του κράτους. Βλ. σχετικά το υποκεφάλαιο με τίτλο «Ο αντάρτης ως πρωσικό ιδανικό το 1813 και η στροφή στη θεωρία», *ό.π.*, σ. 41-47.

¹³⁶ *Ο.π.*, σ. 48.

¹³⁷ *Ο.π.*, σ. 51.

¹³⁸ *Ο.π.*, σ. 50, 84.

¹³⁹ Μιλώντας για τον Λένιν, ο Schmitt επισημαίνει: «Ο συγκεκριμένος απόλυτος εχθρός του ήταν ο ταξικός εχθρός, ο αστός, ο καπιταλιστής της Δύσης και η κοινωνική του τάξη σε όποια χώρα αυτή επικρατούσε». *Ο.π.*

το ξέσπασμα της απόλυτης εχθρότητας».¹⁴⁰ Ένα τέτοιο ξέσπασμα σηματοδοτούσε, πλέον, το πέρασμα σε μια νέα αντίληψη του Εχθρού, απολύτως αποδεσμευμένη από τους ισχύοντες κανόνες αναγνώρισης και μεταχείρισής του και ριζικά αφοσιωμένη σε ένα ηθικό κανονιστικό πλαίσιο που οδηγεί, σύμφωνα με τον Schmitt, σε μία ολοκληρωτική υποτίμηση του αντιπάλου. Γιατί αν, κατά τη γνώμη του, τα μέτρα περιφρούρησης του πολέμου κατόρθωσαν να επιτύχουν «την αποκλήρυξη της ποινικοποίησης του πολεμικού αντιπάλου, δηλαδή τη σχετικοποίηση της εχθρότητας» —κάτι που ο Schmitt χαρακτηρίζει «πραγματικά σπάνιο και ασυνήθιστα ανθρωπιστικό»—,¹⁴¹ με τον Λένιν οριστικοποιείται η αποδέσμευση από κάθε τέτοια σχετικοποίηση και οριοθέτηση και το πέρασμα σε μία νέα αντίληψη του Εχθρού, που θεμελιώνεται σε μία αφηρημένη και οικουμενική ηθική, έτοιμη άλλοτε να απαιτήσει και άλλοτε να αποδεχτεί κάθε μορφή αντιμετώπισης του Εχθρού και επομένως και την οριστική του συμβολική απαξίωση.¹⁴² Η «απολυτότητα των αξιώσεων μιας αφηρημένης δικαιοσύνης» οδηγεί νομοτελειακά στη φυσική εξόντωση, υποστηρίζει ο Schmitt.¹⁴³ «Σε έναν κόσμο στον οποίο οι αντίπαλοι, πριν αλληλοεξοντωθούν φυσικά, αλληλοωθούνται με τέτοιο τρόπο στην άβυσσο της ολοκληρωτικής υποτίμησης, χρειάζεται να δημιουργηθούν νέα είδη απόλυτης εχθρότητας».¹⁴⁴ Σε αυτή τη δημιουργία συμβάλλει, κατά την άποψή του, η ιδιαίτερη θεωρία του Λένιν και η ευρύτερη ιδέα του παγκόσμιου ταξικού πολέμου.

Ο Schmitt θεμελιώνει, λοιπόν, μία τυπολογία της εχθρότητας πάνω σε πολύ συγκεκριμένα και, εν πολλοίς, αυθαίρετα και αφηρημένα κριτήρια. Από το συμβατικό και περιορισμένο Εχθρό περνάμε στον πραγματικό και αληθινό Εχθρό και από κει στην απόλυτη εχθρότητα και την απόλυτη φυσική και ηθική εξόντωση.¹⁴⁵ Η τυπολογία αυτή, φανερά αυτοαναφορική, μαρτυρά ένα

¹⁴⁰ *Ο.π.*, σ. 53.

¹⁴¹ *Ο.π.*, σ. 86.

¹⁴² Ας θυμηθούμε, εδώ, πως ο Schmitt είχε αναφερθεί ήδη από το *Η Έννοια του Πολιτικού* στις πολεμικές χρήσεις και καταχρήσεις της ιδέας της οικουμενικότητας. Έγραφε τότε: «Η *ανθρωπότητα* ως τέτοια δεν μπορεί να διεξάγει κανέναν πόλεμο, διότι δεν έχει κανέναν Εχθρό, τουλάχιστον σ' αυτόν τον πλανήτη. Η έννοια της ανθρωπότητας αποκλείει την έννοια του Εχθρού, επειδή και ο εχθρός δεν παύει να είναι άνθρωπος [...]. Όταν ένα κράτος πολεμά τον πολιτικό του εχθρό στο όνομα της ανθρωπότητας, τότε αυτός ο πόλεμος δεν είναι ένας πόλεμος της ανθρωπότητας, αλλά ένας πόλεμος, χάριν του οποίου ένα συγκεκριμένο κράτος προσπαθεί απέναντι στον πολεμικό του αντίπαλο να καταλάβει μια καθολική έννοια για να ταυτιστεί με αυτήν (εις βάρος του αντίπαλου), έτσι όπως μπορεί κανείς να καταχραστεί τις έννοιες ειρήνη, δικαιοσύνη, πρόοδος, πολιτισμός, για να τις διεκδικήσει για τον εαυτό του και να τις αρνηθεί στον Εχθρό του». Βλ. Σμιττ, *Η Έννοια του Πολιτικού*, ό.π., σ. 84.

¹⁴³ Schmitt, *ό.π.*, σ. 14, 22. Ο Augusto Illuminati θα γράψει πολύ σωστά πως ο Schmitt ξεχνάει «όπως αιφνιδίως τους πολέμους εξολόθρευσης που διεξήγαγε η Γερμανία εναντίον των Εβραίων και των Σλάβων»· και αναγνωρίζει τη ναζιστική εξολόθρευση μονάχα ως αντίκτυπο του μολσεβικισμού και των δικών του, επομένως, οικουμενικών αξιώσεων. Βλ. σχετικά Illuminati, Augusto. *Ο Χθόνιος αντίρτης και ο εικονικός αντίρτης*, μτφρ. Παναγιώτης Καλαμαράς, Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2006, σ. 4.

¹⁴⁴ Schmitt, *ό.π.*, σ. 89. Ο Schmitt συνδέει της ιδέα του απόλυτου Εχθρού με την αντίστοιχη έννοια του έσχατου Εχθρού της ανθρωπότητας, έτσι όπως αυτή παρουσιάστηκε τρεις δεκαετίες νωρίτερα. Έγραφε, λοιπόν, για εκείνους τους πολέμους που διεξάγονται ως οριστικά τελευταίοι πόλεμοι της ανθρωπότητας πως «είναι κατ' ανάγκη ιδιαίτερα έντονοι και απάνθρωποι, επειδή, *υπερβαίνοντας το Πολιτικόν*, πρέπει συγχρόνως να υποβιβάζουν, αναφορικά με ηθικές και άλλες κατηγορίες, τον Εχθρό και να τον παρουσιάσουν ως απάνθρωπο τέρας, το οποίο δεν πρέπει μόνο να αντικρουστεί, αλλά και να *εξολοθρευθεί* οριστικά». *Ο.π.*, σ. 87, 105. Βλ. επίσης, Σμιττ, *Η Έννοια του Πολιτικού*, ό.π., σ. 59.

¹⁴⁵ Schmitt, *ό.π.*, σ. 14.

συνολικότερο πρόβλημα στη σκέψη του Schmitt. Όπως επισημαίνει ο Müller, οι ισχυρισμοί του για τον αντάρτη είναι άκρως υποθετικοί και σε καμία περίπτωση δε θα πρέπει να ληφθούν κατά γράμμα· δε στηρίζονται ούτε σε λογικούς συλλογισμούς ούτε σε μια συστηματική εμπειρική παρατήρηση, όπως ισχύει και με μεγάλο μέρος της δουλειάς του.¹⁴⁶ Ο Jacques Derrida, παράλληλα, θα υποστηρίξει πως τα κριτήρια προσδιορισμού του αντάρτη είναι λανθασμένα.¹⁴⁷ Ενώ η όλη συζήτηση περί του ά-τακτου και ανορθόδοξου μαχητή θα πρέπει να αξιολογηθεί υπό το φως των γενικότερων ασαφειών και αμφισημιών που, σύμφωνα με τη Slomp, χαρακτηρίζουν εξ αρχής τις σκέψεις του Schmitt πάνω στην εχθρότητα και τη φιλία.¹⁴⁸ Πιο συγκεκριμένα, τόσο το κριτήριο του εδάφους όσο και εκείνο του οικουμενικού ηθικού λόγου σε καμία περίπτωση δεν επαρκούν για να στοιχειοθετήσουν μια τέτοια τυπολογία. Δεν παρέχεται καμία σαφής εξήγηση όσον αφορά το γιατί η έννοια του εδάφους και οι όποιοι της περιορισμοί οδηγούν στην πραγματική και όχι στην απόλυτη εχθρότητα. Δεν εξηγείται το γιατί η κομμουνιστική ιδεολογία —ή τουλάχιστον η λενινιστική της εκδοχή— δε θα μπορούσε να οδηγήσει στην έννοια του πραγματικού Εχθρού.¹⁴⁹ Δεν τεκμηριώνεται το γιατί το έδαφος ταυτίζεται με τον αμυντικό ρόλο και όχι με τον επιθετικό. Και δεν παρέχεται καμία επαρκής ανάλυση σχετικά με το γιατί οι χρήσεις και καταχρήσεις ενός οικουμενικού ηθικού λόγου χαρακτηρίζουν τη θεωρία και την πρακτική του ταξικού πολέμου και μόνο και όχι άλλα επεισόδια και άλλες εκφάνσεις στη σύγχρονη ιστορία του πολέμου.¹⁵⁰ Αντιθέτως, δύο είναι τα στοιχεία που θα είχε νόημα να κρατήσει κανείς από την προτεινόμενη Σμιτιανή τυπολογία. Αφενός ένα στοιχείο-σφραγίδα των ιδιαίτερων πολιτικών προτιμήσεων του Schmitt, ο οποίος ξετυλίγοντας τον βαθύ του αντικομμουνισμό, επιχείρησε να απονομιμοποιήσει και να εκτοπίσει τις ηθικές προκείμενες του διεθνιστή αντάρτη, γεμίζοντας το χώρο που δημιουργούσε αυτός ο εκτοπισμός με τις δικές του ηθικές και κανονιστικές επιδιώξεις· επιδιώξεις που δε θα μπορούσαν παρά να καταφάσκουν τελικά την αναγκαιότητα του κράτους και την «ηθική ανάγκη

¹⁴⁶ Müller, *ό.π.*, σ. 4, 5, 12.

¹⁴⁷ Derrida, *ό.π.*, σ. 142.

¹⁴⁸ Slomp, *ό.π.*, σ. 93.

¹⁴⁹ Müller, *ό.π.*, σ. 12. Παρ' όλα αυτά, θα πρέπει να έχουμε κατά νου πως και ο ίδιος ο Schmitt θεωρούσε ιστορικά δεδομένες διάφορες «συνδέσεις και συγχωνεύσεις των δύο ειδών του αντάρτη». Βλ. σχετικά Schmitt, *ό.π.*, σ. 31, 32, 54, 57.

¹⁵⁰ Ας θυμηθούμε εδώ, για παράδειγμα, το γεγονός πως ο Schmitt ασκούσε κριτική στην προσπάθεια επιβολής ενός οικουμενικού πλαισίου νοηματοδότησης των ένοπλων διενέξεων από τη Λίγκα των Εθνών —πρόγονο των Ηνωμένων Εθνών— που συστάθηκε μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Schmitt υποστήριζε πως οι οικουμενικοί ισχυρισμοί της Λίγκας όχι μόνο δε μετρίαζαν, αλλά εντατικοποιούσαν τους πολέμους, μιας και «διεθνοποιούσαν» τις συγκρούσεις ανάμεσα σε δύο κράτη, καθιστώντας, εν πολλοίς, αδύνατη την οποιαδήποτε στάση ουδετερότητας από τρίτη χώρα. Έτσι, διαμορφωνόταν μια μορφή «ολότητας» (totality), η οποία θα οδηγούσε αναπόφευκτα σε έναν παγκόσμιο εμφύλιο πόλεμο. Βλ. σχετικά, το άρθρο με τίτλο “Neutrality According to International Law and National Totality”, στο Carl Schmitt, *Four Articles (1931-1938)*, μτφρ. Simona Draghici, Washington, DC: Plutarch Press, 1999, σ. 37-45. Εδώ, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως ο Schmitt βάζει μία ακόμη τρικλοποδιά στον εαυτό του, μιας και αυτή τη φορά δεν είναι κάποιος ανώνυμος έκνομος μαχητής αλλά ο ίδιος που αρνείται το πλαίσιο περιφρούρησης των διακρατικών σχέσεων και συγκρούσεων, έτσι όπως αυτό εκφράζεται στο πρόσωπο της Λίγκας των Εθνών.

για κυβέρνηση».¹⁵¹ Αφετέρου τη ριζική απόσταση που δημιουργείται ανάμεσα στον «περιφρουρημένο» και το «μη περιφρουρημένο» πόλεμο· ανάμεσα στη συμβατική εχθρότητα του διακρατικού πολέμου και όλες εκείνες τις μορφές εχθρότητας —τις πραγματικές ή/και τις απόλυτες— που αναδύονται έξω από το περίγραμμα του κράτους και του δικαίου του. Γιατί, όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο Schmitt για τον αντάρτη, «το να βρίσκεται έξω από κάθε περιφρούρηση αποτελεί την ουσία της υπόστασής του».¹⁵²

2.2. Ασύμμετρος πόλεμος και στρατιωτικά αδιέξοδα

Δε χωράει αμφιβολία πως *Η Θεωρία του Αντάρτη* συνιστά μια απολύτως πεσιμιστική Σμιτιανή διάγνωση πάνω στην αποδυνάμωση του ρόλου του κράτους.¹⁵³ Μέσα από αυτή την ιδιόμορφη τυπολογία ο Schmitt διαγιγνώσκει, επί της ουσίας, την παρακμή της «υψηλής πολιτικής» και τη συρρίκνωση του πεδίου του περιφρουρημένου πολέμου. Οι αντάρτες εισβάλλουν στο ιστορικό προσκήνιο με τέτοια συχνότητα και τέτοια ορμή που αμφισβητούν την ίδια την έννοια της πολεμικής κανονικότητας. Πρόκειται για εκείνα τα «πολλαπλά νέα υποκείμενα του “πολιτικού”» στα οποία αναφερόταν ο Schmitt, όταν *Η Έννοια του Πολιτικού* επανεκδιδόταν στη Γερμανία· και για εκείνους τους «νέους τύπους ομαδοποιήσεων φίλου-εχθρού», που σταδιακά κατέστησαν τις διακρατικές σχέσεις και συγκρούσεις *μία* μόνο από τις πολλές μορφές που μπορεί να λάβει το Πολιτικό.¹⁵⁴ Οι νέες αυτές ομαδοποιήσεις δε συνιστούσαν, όμως, μόνο ένα αντικείμενο πολιτικού στοχασμού. Δημιουργούσαν, επιπλέον, ένα σημείο μετατόπισης των ίδιων των πρακτικών του πολέμου· και επομένως, ένα νέο αντικείμενο έρευνας και εφαρμογών για τη στρατιωτική επιστήμη. Αναφερόμενος στον κομμουνιστικό ανταρτοπόλεμο, ο Schmitt έγραφε: «Πρόκειται για έναν ευρύ τομέα από τον οποίο η ιστορική έρευνα και η στρατιωτική επιστήμη αποκόμισαν σημαντικό, καθημερινά αυξανόμενο υλικό μελέτης».¹⁵⁵ Το υλικό αυτό αυξανόταν όσο προστίθονταν νέα ανορθόδοξα επεισόδια στην ιστορία των ένοπλων συγκρούσεων και όσο το πεδίο του «περιφρουρημένου» πολέμου συρρικνωνόταν. Όμως, τους στρατιωτικούς κύκλους της εποχής δεν τους ενδιέφεραν οι φιλοσοφικές ανησυχίες του Schmitt σχετικά με τις τύχες της έννοιας του Πολιτικού. Δεν παρακολουθούσαν την πορεία της συλλογιστικής του και επομένως δεν τους απασχολούσαν τα εννοιολογικά αδιέξοδα που δημιουργούσαν οι αδοκιμότητες και οι μεταλλάξεις της έννοιας της εχθρότητας. Αντιθέτως, εστίασαν εξαρχής στο γεγονός της δομικής εμπλοκής μη

¹⁵¹ Arditi, *ό.π.* σ. 71.

¹⁵² Schmitt, *Θεωρία του Αντάρτη*, *ό.π.*, σ. 14.

¹⁵³ Derrida, *ό.π.*, σ. 120.

¹⁵⁴ Arditi, *ό.π.*, σ. 59.

¹⁵⁵ Schmitt, *ό.π.*, σ. 23.

κρατικών ομάδων στις ένοπλες συγκρούσεις και στο τι σήμαινε για την ίδια τη διεξαγωγή τους.

Αυτό, λοιπόν, που ο Schmitt περιγράφει μέσα από τη φιγούρα του αντάρτη απασχολεί εντατικά τα στρατιωτικά επιτελεία ήδη από τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Χρησιμοποιώντας τους όρους «κλεφτοπόλεμος», «λαϊκό πόλεμο» και «ανταρτοπόλεμο» ο Schmitt περιγράφει, επί της ουσίας, αυτό που στη σύγχρονη στρατιωτική ορολογία αποκαλείται, πολύ γενικά, *ανορθόδοξος πόλεμος* (irregular warfare).¹⁵⁶ Όλες εκείνες, δηλαδή, τις συγκρούσεις στις οποίες εμπλέκονται μη κρατικές ένοπλες ομάδες.¹⁵⁶ Ο ανορθόδοξος πόλεμος συνιστά, καταρχάς, ένα περίπλοκο ζήτημα στρατιωτικής ορολογίας, όπως επισημαίνει και ο Βρετανός στρατηγός Frank Kitson.¹⁵⁷ και θα μπορούσαμε να διακρίνουμε δύο βασικές αιτίες αυτής της περιπλοκότητας. Αφενός λόγους που άπτονται της ιστορικής του ποικιλομορφίας, είτε αυτή αφορά τις διαφορετικές του εκδηλώσεις στο χώρο και το χρόνο είτε τους συγκεκριμένους του προσδιορισμούς με βάση διαφορετικά, κάθε φορά, κριτήρια αξιολόγησης εντός της στρατιωτικής συζήτησης. Αφετέρου το γεγονός πως σε μεγάλο βαθμό ο εν λόγω προσδιορισμός συνδέεται με τις ίδιες τις μεθόδους και τις τακτικές οι οποίες χρησιμοποιούνται από ένοπλες ομάδες που δεν είναι τακτικοί στρατοί, αλλά και από ειδικά σώματα τακτικών στρατών. Έτσι, ένα σύνολο ορισμών και όρων επιστρατεύτηκε μέχρι σήμερα για να περιγράψει, λίγο-πολύ, το ίδιο πολεμικό φαινόμενο, διατηρώντας όμως πάντα ως σημείο αναφοράς την άμεση εμπλοκή μη κρατικών ομάδων στις ένοπλες αντιπαραθέσεις. *Ασύμμετρη σύγκρουση, μικρός πόλεμος, ανταρτοπόλεμος, σύγκρουση χαμηλής έντασης, πόλεμος τέταρτης γενιάς, τρομοκρατία,*¹⁵⁸ *άμορφος πόλεμος,*¹⁵⁹ *(κομμουνιστικός) επαναστατικός πόλεμος, εξέγερση,*¹⁶⁰ είναι όροι που περιγράφουν αυτό που ο Schmitt αποκάλεσε, εν ολίγοις, «παρεμβολή στην έννοια του Πολιτικού». Κοινή βάση όλων αυτών των νέων χαρακτηρισμών αποτελεί η εμπλοκή μη κρατικών μορφωμάτων στη διεξαγωγή του πολέμου. Με Σμιτιανούς όρους θα λέγαμε πως περιγράφουν τη στιγμή που μία συλλογικότητα ανθρώπων πέραν-του-κράτους αναγνωρίζει στο πρόσωπό της το στάτους της *πολιτικής ενότητας* και επομένως το δικαίωμα περί της κήρυξης του Εχθρού.

¹⁵⁶ Πρόκειται πολύ γενικά για «συγκρούσεις που εμπλέκουν μη κρατικές ένοπλες δυνάμεις: μάχιμους που δεν ανήκουν στις τακτικές ένοπλες δυνάμεις των εθνών-κρατών». Kilcullen, David. *Out of the Mountains: The Coming Age of the Urban Guerrilla*, Oxford and New York: Oxford University Press, 2013, σ. 24, 102, 298.

¹⁵⁷ Kitson, Frank. *Low Intensity Operations: Subversion, Insurgency, Peace-keeping*, Dehra Dun: Natraj Publishers, 1992, σ. 2. Ο Kitson θεωρείται, πλέον, ένας από τους σημαντικότερους θεωρητικούς πάνω στον ανορθόδοξο πόλεμο και στην καταστολή εξεγέρσεων. Η εμπειρία του αντλεί κυρίως από τα αποικιακά μέτωπα της μεταπολεμικής εποχής, όπου ο ίδιος συμμετείχε σε αιματηρές στρατιωτικές επιχειρήσεις, καταστέλλοντας τα τοπικά ανταποικιακά κινήματα και προασπίζοντας τα βρετανικά συμφέροντα. Στην Κένυα πήρε μέρος στην καταστολή της εξέγερσης των Mau Mau (1952-60), στη Μαλαισία συμμετείχε στην καταστολή των κομμουνιστών ανταρτών (1948-60), ενώ στην Κύπρο πολέμησε ενάντια στους αντάρτες της εθνικιστικής ΕΟΚΑ (1955-59). Αργότερα, συμμετείχε ως διοικητής σε επιχειρήσεις στη Βόρεια Ιρλανδία.

¹⁵⁸ Creveld, *ό.π.*, σ. 17, 50.

¹⁵⁹ Κονδύλης, *ό.π.* σ. 341, 344.

¹⁶⁰ Kitson, *ό.π.* και Galula, David. *Αντεπαναστατικός πόλεμος: Θεωρία και πρακτική*, μτφρ. Δημήτρης Παυλάκης, Αθήνα: Οδυσσέας, 2009.

Ένα τμήμα, λοιπόν, αυτού του μη στρατιωτικού μεγέθους που συνιστά ο άμαχος πληθυσμός παίρνει τα όπλα και εμπλέκεται άμεσα ή έμμεσα στη διεξαγωγή του πολέμου, προκαλώντας σοβαρές αναταράξεις στην ισορροπία που είχε επιτευχθεί στο εσωτερικό του τριαδικού πολεμικού μοντέλου. Γι' αυτό και ο Creveld θα ονομάσει αυτά τα επεισόδια «μη τριαδικούς πολέμους», θέλοντας να αναδείξει τη ριζική τους απόκλιση από την Κλαουζεβιτισκή πολεμική κοσμοαντίληψη. Και συγκεκριμένα από την τριάδα «λαός-στρατός-κυβέρνηση», που στην περίπτωση αυτών των ανορθόδοξων πολέμων παύει να διατηρεί οποιοδήποτε νόημα, στο βαθμό που το πρώτο της μέρος διαπλέκεται με το δεύτερο με τρόπους που καθίστανται σχεδόν αδιάκριτα.¹⁶¹ Η είσοδος του λαϊκού στοιχείου στο πεδίο των συγκρούσεων κατέστη, λοιπόν, μεταπολεμικά οριστική, επικυρώνοντας τους μετασχηματισμούς που είχαν λάβει χώρα, ήδη από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αναφορικά με τη διάκριση μάχικου/άμαχου. Οι μετασχηματισμοί αυτοί δεν εκκινούσαν μόνο από το γεγονός της άμεσης εμπλοκής πολιτοφυλακών και αντιστασιακών λαϊκών σωμάτων στις εχθροπραξίες· εμπλοκή στην οποία ο ίδιος ο Schmitt δεν παρέλειψε, όπως είδαμε, να αναφερθεί.¹⁶² Επιπλέον, σχετίζονταν με δύο ακόμα ζητήματα. Αφενός με κάποιες ευρύτερες διαδικασίες στον τομέα της οικονομίας και της βιομηχανικής παραγωγής, που έκαναν την ιδέα του ολοκληρωτικού πολέμου ιστορικά και τεχνικά εφικτή, και μετέτρεψαν τις κοινωνίες των άμεσα εμπλεκόμενων κρατών σε απαραίτητο σκέλος μιας φρενήρους πολεμικής παραγωγής, καταργώντας έτσι οποιαδήποτε έννοια διάκρισης μεταξύ «μετώπου» και «μετόπισθεν».¹⁶³ Αφετέρου με το γεγονός πως έπειτα από μια

¹⁶¹ Όπως είδαμε παραπάνω, ο Creveld κατανόησε μερικώς τη θεωρία του Clausewitz, με αποτέλεσμα να εστιάσει στη δευτερεύουσα τριάδα «λαός-στρατός-κυβέρνηση» και όχι στην πρωτεύουσα «βία-τύχη-πολιτικό σκοπό». Ο Clausewitz, όμως, σε καμία περίπτωση δεν αποδείχτηκε προσκολλημένος στο κράτος, με τον τρόπο τουλάχιστον που εννοεί αυτή την προσκόλληση ο Creveld. Αντιθέτως, είχε μελετήσει τον ανταρτοπόλεμο και, όπως μας πληροφορεί ο Schmitt, είχε δώσει σχετικές διαλέξεις την περίοδο 1810-1811 στο Γενικό Σχολείο Πολέμου του Βερολίνου. Επιπλέον, ο ανταρτοπόλεμος δεν αποτελούσε γι' αυτόν απλώς ένα επιχειρησιακό ιδίωμα του οποίου είχε καταστεί ειδήμονας· ήταν «μια πολιτική υπόθεση ύψιστης σημασίας με άκρως επαναστατικό χαρακτήρα». Βλ. Schmitt, *ό.π.*, σ. 44-46, 99. Ας μην ξεχνάμε, επίσης, πως ο Clausewitz, έχοντας γνώση της τιρολέζικης εξέγερσης του 1809 ενάντια στις γαλλικές κατοχικές δυνάμεις —«[ο]ι Τιρολέζοι αποτέλεσαν έναν φωτεινό φάρο», έγραφε χαρακτηριστικά ο Πρώτος στρατηγός— και της τεράστιας συμβολής των ένοπλων λαϊκών στρωμάτων στην οργάνωση της ρωσικής άμυνας που οδήγησε στη γνωστή συντριβή του Ναπολέοντα το 1812, αφιέρωσε ένα μικρό κεφάλαιο, με τίτλο “The People in Arms”, στη συμπληρωματική παρουσία άτακτων λαϊκών πολεμιστών και πολιτοφυλακών πλάι στις λειτουργίες του επίσημου τακτικού στρατού· ένα κεφάλαιο που, όλως παραδόξως, δε συμπεριλαμβάνεται στην ελληνική έκδοση του *Περί του Πολέμου*. Και γνώριζε πως ακριβώς επειδή το είδος αυτό του πολέμου δεν ήταν τόσο διαδεδομένο στα χρόνια του, δεν προσφέρονταν και οι αντίστοιχες δυνατότητες επαρκούς και ουσιαστικής του μελέτης. Βλ. σχετικά το κεφάλαιο “The People in Arms”, στο Clausewitz, *ό.π.*, σ. 184-190, Heuser, *ό.π.*, σ. xx-xxiii και Schmitt, *ό.π.*, σ. 12. Γι' αυτό και ο Κονδύλης υποστηρίζει, όπως είδαμε, πως η θεωρία του Clausewitz είναι σε θέση να περιγράψει και τις άμορφες συγκρούσεις. Βλ. σχετικά Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 341, 344, 345, 365.

¹⁶² Βλ. παραπάνω τις παρατηρήσεις του Schmitt σχετικά με τη θεμελίωση των Συνθηκών της Γενεύης στη βάση της ευρωπαϊκής αντιστασιακής εμπειρίας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

¹⁶³ Ο Κονδύλης αποκαλεί τον Α΄ και το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο «ολοκληρωτικούς πολέμους». Βασικότερό τους γνώρισμα είναι το γεγονός πως «τα “μετόπισθεν” εργάζονται για το “μέτωπο” και ότι έτσι το περισσότερο ή πλείστο μέρος των ανθρώπων και του εθνικού εισοδήματος υπηρετεί τον πόλεμο». Η βαριά βιομηχανία και επομένως οι δυνατότητες μαζικής παραγωγής οπλικού υλικού σε συνδυασμό με τη συγκρότηση μαζικών στρατών και επομένως ειδικών ικανοτήτων κατανάλωσης αυτού του οπλικού υλικού είναι, σύμφωνα με τον Κονδύλη, οι προϋποθέσεις του «ολοκληρωτικού πολέμου». Βλ. σχετικά Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 161 και γενικότερα σ. 135-167. Η ιδέα του ολοκληρωτικού πολέμου είναι άμεσα συνδεδεμένη με την αντίστοιχη ιδέα της «ολοκληρωτικής κινητοποίησης» —έννοια που έγινε δημοφιλής από το ομώνυμο έργο του Γερμανού εθνικιστή Ernst Jünger. Ο Schmitt είχε υπόψη του τη συγκεκριμένη

μακρά περίοδο προστασίας του άμαχου πληθυσμού από τα τραγικά αποτελέσματα του πολέμου, μέσα από την τοποθέτηση και οριοθέτηση των πεδίων της μάχης σε ασφαλή απόσταση από τις κατοικημένες περιοχές, οι στρατιωτικές μηχανές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ακολούθησαν ανοιχτά μια στρατηγική μετατροπής των πόλεων σε πεδία πολέμου, είτε μέσω χειρσαίων επεμβάσεων είτε μέσω μαζικών βομβαρδισμών από αέρος, μετατρέποντας έτσι τα τοπία των αμάχων σε επίλεκτους στρατιωτικούς στόχους.¹⁶⁴ Οι μετασχηματισμοί αυτοί παρέχουν κάποιες απαραίτητες διευκρινίσεις και μας επιτρέπουν, πριν προχωρήσουμε, να αποκαταστήσουμε κατά μία έννοια την ιστορική «αλήθεια», καθώς κυριαρχεί μέχρι σήμερα η άποψη πως οι ά-τακτοι μαχητές φέρουν τη μεγαλύτερη ευθύνη για την αποδόμηση της διάκρισης μάχιμου/αμάχου.¹⁶⁵ Μία τέτοια κατηγορία, όμως, αφενός αγνοεί το γεγονός πως η όποια α-τακτικότητα είναι, όπως θα δούμε παρακάτω, αποτέλεσμα μιας ριζικής αναγκαιότητας και μόνο. Αφετέρου υποκρύπτει τεχνηέντως τις, ούτως ή άλλως, «χαλαρές» σχέσεις που διατηρούσαν παραδοσιακά με το διεθνές δίκαιο —και ως εκ τούτου και με τη διάκριση μάχιμου/αμάχου— οι ίδιες οι δυνάμεις που το επικαλούνταν.¹⁶⁶

Η μεταπολεμική ανάδυση του αντάρτη οφείλει, επομένως, να ερμηνευθεί καταρχάς σε αυτό το ευρύτερο πλαίσιο εξελίξεων, αναφορικά με το δίκαιο του πολέμου και πιο συγκεκριμένα με τη διάκριση μάχιμου/αμάχου. Κυρίως, όμως, θα πρέπει να αξιολογηθεί στο φως των ραγδαίων

έννοια και γνώριζε πως συνεπάγεται ακριβώς την κατάργηση της διάκρισης μάχιμου/αμάχου. Βλ. το άρθρο με τίτλο “Total Enemy, Total War and Total State”, στο Schmitt, *Four Articles*, ό.π., σ. 32. Ένα μόλις χρόνο πριν ο Schmitt δημοσιεύσει το εν λόγω άρθρο, ο Γερμανός αξιωματικός Erich Ludendorff δημοσίευσε το έργο *Ο Ολοκληρωτικός Πόλεμος* (*Der Totale Krieg*), μέσα από το οποίο ανέπτυξε την ιδέα πως «ολόκληρη η χώρα έπρεπε να γίνει το ισοδύναμο ενός γιγαντιαίου στρατού»· σε τέτοιο βαθμό, μάλιστα, που υποστήριζε πως η πολιτική είναι η συνέχιση του πολέμου, αξιώνοντας έτσι την αντιστροφή του δημοφιλούς Κλαυζεβιτικού αφορισμού. Creveld, ό.π., σ. 80-81. Για μία επισκόπηση των θέσεων του Ludendorff και για μία κριτική στην έννοια της «ολοκληρωτικής κινητοποίησης» βλ. Κονδύλης, ό.π., σ. 155-157. Τέλος, ο Creveld μας θυμίζει πως αυτός που ανέδειξε πρώτος τις δυνατότητες που προσέφερε η τεχνολογική εξέλιξη αναφορικά με τη μαζική εμπλοκή του λαού στον πόλεμο, και επομένως τη δυνατότητα διαπλοκής λαού και στρατού, ήταν ένα άλλος Γερμανός αξιωματικός, ο Colmar von der Goltz. Με το έργο του *Ο Λαός στα Όπλα* (*Das Volk in Waffen*), που εκδόθηκε το 1883, ο von der Goltz υποστήριζε πως οι τεχνολογικές εξελίξεις της εποχής, και ιδίως η χρήση του σιδηροδρόμου και του τηλεγράφου, διευκόλυναν με πρωτοφανή τρόπο τη γενική επιστράτευση. Αυτό, λοιπόν, που δοκιμάστηκε κατά τη Γαλλική Επανάσταση και τους Ναπολεόντειους πολέμους είχε, πλέον, στη διάθεσή του πρωτόγνωρα τεχνικά μέσα. «Η αποδεδειγμένη ικανότητα της σύγχρονης τεχνολογίας να ενοποιεί τους πόρους ολόκληρων κρατών...», έγραφε ο Γερμανός αξιωματικός, «...οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι μελλοντικοί πόλεμοι δεν θα διεξάγονται από στρατούς με την παραδοσιακή έννοια». Creveld, ό.π., σ. 76-77.

¹⁶⁴ Creveld, ό.π., σ. 123.

¹⁶⁵ Οι ίδιες οι Σμιτιανές εμμονές συνιστούν την καλύτερη απόδειξη επ’ αυτού.

¹⁶⁶ Είναι ενδεικτικό, για παράδειγμα, το γεγονός πως οι Marx και Engels αντιμετώπιζαν το όποιο πλαίσιο «νομιμότητας» ως ένα πλαίσιο απολύτως σχετικό και ως εργαλείο ευρύτερων ιδεολογικών σκοπιμοτήτων. Γι’ αυτό, όπως γράφει ο Κονδύλης, «δεν φοβούνταν τις ένοπλες συγκρούσεις έξω από το πλαίσιο της “νομιμότητας” του διεθνούς δικαίου» και δεν προσδοκούσαν «τον περιορισμό του πολέμου από τον αυστηρό χωρισμό μεταξύ ένστολων στρατιωτών και πολιτών». Επιπλέον, έκαναν λόγο για «πλασματικές κατασκευές του διεθνούς δικαίου», καταδικάζοντας όλες εκείνες τις λεγόμενες «εχθροπραξίες χωρίς κήρυξη πολέμου» στις οποίες επιδίονταν οι αποικιοκρατικές δυνάμεις. Γνώριζαν, λοιπόν, καλά πως «τα όρια μεταξύ πολέμου και ειρήνης στον 19ο αι. ήσαν πολύ ρευστότερα απ’ όσο θέλουν να παραστήσουν οι νομικιστικές εκείνες κατασκευές, οι οποίες στον “παγκόσμιο εμφύλιο πόλεμο” του 20ού αι. αντιπαραθέτουν τους δήθεν σαφώς οριοθετημένους πολέμους προηγούμενων εποχών». Η διορατική ματιά των δύο θεωρητικών θα μπορούσε, ως εκ τούτου, να εκληφθεί και ως μία ορθότατη προκαταβολική κριτική στις θέσεις που θα διατύπωνε ο Schmitt έναν αιώνα αργότερα. Βλ. σχετικά Κονδύλης, ό.π., σ. 251-252.

πολιτικών εξελίξεων της εποχής.¹⁶⁷ Όπως και ο Schmitt, έτσι και τα στρατιωτικά επιτελεία των ημερών του, κατανόησαν σύντομα πως ο ανορθόδοξος πόλεμος συγκροτεί ταχύτατα ένα νέο πολεμικό παράδειγμα, το οποίο θα λέγαμε πως σε ένα βαθμό, επισκιάστηκε από τη μεγάλη αφήγηση του Ψυχρού Πολέμου και των πυρηνικών εξοπλισμών. Αυτή η επισκίαση αφορά τόσο μια γενική αίσθηση για την παγκόσμια κατάσταση, η οποία καθοριζόταν, εν πολλοίς, από τη σχετικά «ειρηνική» συνθήκη που επικρατούσε στην Ευρώπη.¹⁶⁸ όσο και τις κυρίαρχες αντιλήψεις στο εσωτερικό των στρατιωτικών επιτελείων της Δύσης.¹⁶⁹ Εν τούτοις, παρά τις προσπάθειες παραγνώρισης και υποτίμησής του, το φαινόμενο του αντάρτη άρχισε σταδιακά να καταλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος της στρατιωτικής συζήτησης και έρευνας. Η έκτασή του ήταν τέτοια που εγκαλούσε όλους/ες εκείνους/ες που παρέμεναν ιδεολογικά προσκολλημένοι/ες στις παλιές καλές ανοιχτές συγκρούσεις των τακτικών στρατών και προσποιούνταν πως η ανάδυση των ανορθόδοξων μαχητών ήταν απλώς ένα περιθωριακό φαινόμενο.¹⁷⁰ Η ίδια η ιστορία δεν επέτρεπε τέτοιου είδους προσποιήσεις. Σύμφωνα με τη βάση δεδομένων του *Correlates of War Project*, από το 1816 μέχρι το τέλος του 20^{ου} αιώνα έχουν καταγραφεί 464 πόλεμοι, από τους οποίους μόλις οι 79 (17%) ήταν «συμβατικοί», με την έννοια πως διεξήχθησαν ανάμεσα σε τακτικές ένοπλες δυνάμεις εθνικών κρατών. Οι υπόλοιποι 385 (83%) αφορούσαν εμφύλιες συγκρούσεις και εξεγέρσεις.¹⁷¹ Ήδη, από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου είχε ξεσπάσει ένας σημαντικός αριθμός τέτοιων πολέμων και το έτος 1963, τη χρονιά δηλαδή που εκδίδεται *Η Θεωρία του Αντάρτη*, κάποιοι εξ αυτών βρίσκονται ακόμη σε πλήρη εξέλιξη. Πόλεμος της Ινδοκίνας (1945-1954), Εξέγερση της Μαλαισίας (1948-1957), Πόλεμος της Κορέας (1950-1953), Πόλεμος της Κένυας (1952-1956), Τυνησιακή Ανεξαρτησία (1952-1954), Μαροκινή Ανεξαρτησία (1953-1956), Αλγερινός Πόλεμος (1954-1962), Βρετανοκυπριακός Πόλεμος (1954-1959), Πόλεμος της Κούβας (1958-1959), Πόλεμος του

¹⁶⁷ Σχετικά με κάποιους από τους λόγους ανάδυσης των ασύμμετρων συγκρούσεων, βλ. Creveld, *ό.π.*, σ. 96, 270-272 και Kitson, *ό.π.*, σ. 15.

¹⁶⁸ Υπάρχει, γενικά, μία ερμηνευτική τάση που υποστηρίζει πως με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου παρατηρείται το ξέσπασμα ενός κύκλου μικρότερων εθνικών ή/και μη διακρατικών συγκρούσεων, υπονοώντας πως «...οι δύο αυτές μορφές αντιπαράθεσης ακολούθησαν η μία την άλλη, σα να μη μπορούσαν να συνυπάρξουν σε πλανητική κλίμακα». Ο Κονδύλης, όμως, υπενθυμίζει πως ενώ ο ευρωπαϊκός κόσμος απολάμβανε την «ειρήνη» του πυρηνικού τρόμου, στις λεγόμενες περιφέρειες μαίνονταν σφοδροί ανταποικιακοί και εθνικοαπελευθερωτικοί πόλεμοι με εκατομμύρια νεκρούς, αποδεικνύοντας πως οι «μικροί» αυτοί πόλεμοι μπορούσαν να συνυπάρξουν αρμονικά με το «μη-πόλεμο» της πυρηνικής αποτροπής. Βλ. σχετικά, Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 366-367. Κρίνοντας, πάντως, από τη σφοδρότητα και από τα αιματηρά τους αποτελέσματα, θα συμφωνούσαμε πως «τέτοιοι πόλεμοι είναι κάθε άλλο παρά μικροί». Βλ. Neocleous, Mark, Rigakos, George και Wall, Tyler. "On Pacification: Introduction to the Special Issue", *Socialist Studies*, 9 (2), 2013, σ. 3.

¹⁶⁹ Σε γενικές γραμμές, κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου τα στρατιωτικά επιτελεία της Δύσης αξιολογούσαν ως δευτερεύουσας σημασίας τους ανορθόδοξους πολέμους. Οι κυρίως στρατιωτικοί σχεδιασμοί αφορούσαν τους πυρηνικούς εξοπλισμούς και τον πόλεμο εδάφους-αέρος ανάμεσα στις σοβιετικές και τις νατοϊκές δυνάμεις. Graham, Stephen. *Cities Under Siege: The New Military Urbanism*, London & New York: Verso, 2010, σ. 15, 19.

¹⁷⁰ Ο Creveld γράφει χαρακτηριστικά: «οι στρατιωτικοί οργανισμοί των ανεπτυγμένων χωρών έμειναν προσκολλημένοι στον τριαδικό πόλεμο, επειδή ήταν το παιχνίδι που γνώριζαν καλά και που τους άρεσε να παίζουν. Επίσης ήταν ένα παιχνίδι στο οποίο κρατούσαν ουσιαστικά όλα τα χαρτιά, είτε στρατιωτικά είτε τεχνολογικά είτε οικονομικά». Creveld, *ό.π.*, σ. 97.

¹⁷¹ Kilcullen, David J. *Counterinsurgency*, Oxford & New York: Oxford University Press, 2010, σ. ix.

Βιετνάμ (1954-1975), Πόλεμος του Κονγκό (1960-1965), είναι μόνο μερικά ενδεικτικά παραδείγματα που απηχούν το κλίμα μέσα στο οποίο ο Schmitt επιχείρησε να προσδιορίσει την επίμαχη «παρεμβολή».¹⁷²

Οι ανορθόδοξοι πόλεμοι δεν αποτελούν, λοιπόν, μια πολεμική αντικανονικότητα ή ένα έλασσον φαινόμενο στα περιθώρια των περήφανων και ανοιχτών διακρατικών συγκρούσεων. Αντιθέτως, καταλαμβάνουν ταχύτατα το μεγαλύτερο μέρος της σύγχρονης ιστορίας του πολέμου και καθορίζουν τα τοπία των παγκόσμιων πολιτικών εξελίξεων. Ο Crevelde επισημαίνει πως από το 1945 μέχρι τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου είχαν σημειωθεί περίπου 160 ένοπλες συγκρούσεις ανά τον κόσμο. «Από αυτές περίπου τα τρία τέταρτα ανήκουν στο είδος συγκρούσεων που ονομάζεται “συγκρούσεις χαμηλής έντασης”».¹⁷³ Αλλά οι συγκρούσεις αυτές δεν υπερτερούν απλώς αριθμητικά. Αποδείχτηκαν, όπως γράφει ο Ολλανδός ιστορικός, και οι «πιο αιματηρές από οποιοδήποτε άλλο είδος πολέμου που διεξήχθη μετά το 1945». Και επιπλέον, συνιστούν από πολιτική άποψη τη σημαντικότερη μορφή πολέμου από τη λήξη της δεύτερης παγκόσμιας σύρραξης, με την έννοια πως ο χάρτης των παγκόσμιων πολιτικών συσχετισμών άλλαξε ταχύτατα ακριβώς υπό την πίεση τέτοιων ανορθόδοξων μικρών πολέμων.¹⁷⁴ Απέναντι σε αυτές τις βαρύτατες διαπιστώσεις τα στρατιωτικά επιτελεία αναδιπλώθηκαν και συγκροτήθηκε, σταδιακά, αυτό που σήμερα αποκαλούμε *αντιεξέγερση* (counterinsurgency). Ήτοι, η στρατιωτική θεωρία και πρακτική σχετικά με την αντιμετώπιση των ανορθόδοξων Εχθρών και των πολέμων τους, την αναλυτική περιγραφή των οποίων θα δοκιμάσουμε στο τέταρτο μέρος. Ως ειδικός κλάδος της στρατιωτικής επιστήμης καταπιάστηκε εξ αρχής με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του ανορθόδοξου πολέμου, που θα λέγαμε πως συμπυκνώνεται στην έννοια της *ασυμμετρίας*. Ο Γάλλος αντισυνταγματάρχης David Galula, με πλούσια στρατιωτική εμπειρία στην καταστολή εξεγέρσεων και επαναστατικών κινημάτων και ένας εκ των θεμελιωτών της αντιεξέγερσης γράφει: «Στους περισσότερους πολέμους, οι ίδιοι νόμοι και οι ίδιες αρχές ισχύουν εξίσου και για τις δύο εμπλεκόμενες πλευρές. Αυτό που ποικίλει είναι ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούνται από τον κάθε αντίπαλο, ανάλογα με την ικανότητά του, τη συγκεκριμένη θέση του, τη σχετική του ισχύ. Ο συμβατικός πόλεμος ανήκει σε αυτήν τη γενική περίπτωση. Ο επαναστατικός πόλεμος, από την άλλη μεριά, αντιπροσωπεύει μια εξαιρετική περίπτωση όχι μόνο επειδή, όπως υποπευόμαστε, έχει τους δικούς του κανόνες, διαφορετικούς από εκείνους του συμβατικού πολέμου, αλλά επίσης επειδή οι περισσότεροι από τους κανόνες που μπορούν να εφαρμοστούν από τη μια πλευρά δεν ισχύουν για

¹⁷² Για μια εκτενή λίστα των ανορθόδοξων πολέμων από το 1809 μέχρι την αμερικανική επέμβαση στο Ιράκ το 2003, βλ. Χωραφάς και Ριζάς, *ό.π.*, σ. 91-96.

¹⁷³ Crevelde, *ό.π.*, σ. 48. Ο Crevelde αναφέρει πως ο όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στη δεκαετία του '80. Όμως, η έννοια της «χαμηλής έντασης» υφίσταται ήδη από το 1971, χρονιά που ο Βρετανός στρατηγός Frank Kitson εκδίδει το *Low Intensity Operations* (Επιχειρήσεις Χαμηλής Έντασης).

¹⁷⁴ Crevelde, *ό.π.*, σ. 49-50.

την άλλη». Ως εκ τούτου, «[υ]πάρχει μια ασυμμετρία ανάμεσα στα αντίπαλα στρατόπεδα».¹⁷⁵ Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο οι συγκρούσεις αυτού του είδους ονομάζονται «ασύμμετρες συγκρούσεις», σε αντίθεση με τη «συμμετρία» που χαρακτηρίζει τις διακρατικές συγκρούσεις και η οποία, εν ολίγοις, εκδηλώνεται με τη μορφή της αποδοχής ενός κοινού πλαισίου δημόσιας εκφοράς της εχθρότητας.¹⁷⁶

Ο Galula συμπυκνώνει με τις παραπάνω προτάσεις την ουσία του ανορθόδοξου πολέμου. Εν τούτοις, η ασυμμετρία αυτή δεν εκδηλώνεται μονάχα στο επίπεδο της τακτικής και των πρακτικών του πολέμου. Εμφανίζεται πολύ πριν ακουστεί η πρώτη ριπή, καθώς οι ασύμμετρες συγκρούσεις συγκροτούνται ως τέτοιες εξαιτίας της διαφορετικής «φύσης» των αντίπαλων πλευρών. Εξαιτίας μιας δομικής, με άλλα λόγια, διαφοράς που καθιστά, εν τέλει, αυτές τις συγκρούσεις μονάχα δευτερευόντως στρατιωτικές. Ο Robert Taber, Αμερικανός δημοσιογράφος που κάλυψε μια σειρά από επαναστάσεις στη Νότια Αμερική, στη Βόρεια Αφρική και την Καραϊβική κατά τις πρώτες δεκαετίες μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, επισημαίνει πως «[ό]ταν μιλάμε για αντάρτη, εννοούμε

¹⁷⁵ Galula, *ό.π.*, σ. 20, 28. Συγκεκριμένα, ο Galula θα παρομοιάσει αυτή την ασυμμετρία με μία μάχη ανάμεσα σε μία μύγα και ένα λιοντάρι. Η παρομοίωση αυτή μας θυμίζει την αντίστοιχη που χρησιμοποιεί ο Robert Taber για να περιγράψει τον ανταρτοπόλεμο. «Ο αντάρτης...», όπως γράφει, «...διεξάγει τον πόλεμο του ψύλλου και ο στρατιωτικός του αντίπαλος πάσχει από τα προβλήματα του σκύλου. [...] Αν ο πόλεμος συνεχιστεί για πολύ καιρό —λέει η θεωρία— ο σκύλος υποκύπτει από εξάντληση και αναμιά, χωρίς ποτέ να μπορέσει να αρπάξει κάτι με τα δόντια του». Βλ. σχετικά, Taber, Robert. *Θεωρία και πρακτική του ανταρτοπόλεμου: Ο «πόλεμος του ψύλλου»*, μτφρ. Σπύρος Μάνδρος, Αθήνα: Κάλβος, 1976, σ. 34.

¹⁷⁶ Η έννοια της *ασύμμετρης* σύγκρουσης έχει γίνει, σήμερα, κοινός τόπος στον κλάδο των στρατιωτικών ερευνών. Σύμφωνα με τον François Géré, «με όρους στρατηγικής, η συμμετρία περιγράφει τη μάχη μεταξύ σχεδόν ισόπαλων από άποψη φύσης και δύναμης αντιπάλων. Η ασυμμετρία χαρακτηρίζει μια πολιτισμική διαφοροποίηση και μια ανισορροπία δυναμικού. Για να αντισταθμίσει την κατωτερότητά του, ο αδύναμος αναζητά το φυσικό και ψυχολογικό ευάλωτο στοιχείο του αντιπάλου του». Βλ. Géré, François. *Γιατί οι πόλεμοι;: Ένας αιώνας γεωπολιτικής*, μτφρ. Ιωάννα Τζουρμανά, Αθήνα: Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, Παπαζήσης, 2005, σ. 171. Στα περιθώρια, αυτής της στενά στρατιωτικής ερμηνείας, θα βοηθούσε στην κατανόηση της έννοιας του «ασύμμετρου», μια επιστημολογική προσέγγιση του τρόπου με τον οποίο ο Schmitt περιγράφει την ανάδυση του αντάρτικου φαινομένου, σκιαγραφώντας έτσι τη μετάβαση από έναν τρόπο σύγκρουσης σε έναν άλλο. Ειδικά, αν αναλογιστούμε πως την ίδια εποχή (το 1961, δύο χρόνια, δηλαδή, πριν την έκδοση της πραγματείας του για τον αντάρτη) εκδίδεται το θεμελιώδες έργο του Thomas S. Kuhn με τον τίτλο *The Structure of Scientific Revolutions*. Στο εν λόγω έργο αναπτύσσεται η βασική θεωρία του Kuhn για τη συγκρότηση των *ανταγωνιστικών παραδειγμάτων* μέσα στους λόγους των επιστημών, για την περιγραφή των οποίων, και κυρίως των κρίσιμων μεταβάσεων από το ένα στο άλλο, ο Αμερικανός ιστορικός των επιστημών επιστρατεύει, σύμφωνα με τον Alan Chalmers, πολιτικές αντιστοιχίες, και πιο συγκεκριμένα το υπόδειγμα των πολιτικών επαναστάσεων. Βλ. Chalmers, A.F. *Τι είναι αυτό που το λέμε επιστήμη*, μτφρ. Γιώργος Φουρτούνης, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1994, σ. 139-158. Σύμφωνα με τη θεωρία του Kuhn, «τα ανταγωνιστικά παραδείγματα αναγνωρίζουν διαφορετικού τύπου ερωτήσεις ως νόμιμες ή ως διαθέτουσες νόημα» και πως «το συμπέρασμα ενός επιχειρήματος είναι δεσμευτικό μόνο στο βαθμό που οι προκείμενες του είναι δεσμευτικές», Chalmers, *ό.π.*, σ. 150, 152, 215. Και εδώ εντοπίζεται το κρισιμότερο, ίσως, σημείο της έννοιας της ασυμμετρίας. Καθώς αυτό που αναδεικνύεται με έμφαση μέσα από τη συνάντηση δύο ανταγωνιστικών παραδειγμάτων δεν αφορά την ποσοτική αλλά την ποιοτική τους διαφοροποίηση, και κυρίως μια διαφοροποίηση ως προς τους όρους και τις συνθήκες συγκρότησης του κάθε παραδείγματος. Αν συμφωνήσουμε, λοιπόν, πως οι προκείμενες του επιχειρήματος του Schmitt, όταν εκείνος διατύπωνε τη διάκριση Φίλος/Εχθρός, θεμελιώνονταν πάνω στις διεθνείς συμβάσεις και το Δίκαιο του πολέμου, τότε με την εξάπλωση της φιγούρας του αντάρτη μπορούμε, όντως, να εντοπίσουμε τη γέννηση ενός ανταγωνιστικού —με την επιστημολογική έννοια— παραδείγματος, το οποίο δεν ένιωσε καμία απολύτως δέσμευση απέναντι σε αυτές τις προκείμενες. Με αυτή την έννοια είναι που μπορούμε να κάνουμε λόγο για ασύμμετρες συγκρούσεις —ή ακριβέστερα για συγκρούσεις ασύμμετρων παραδειγμάτων— στις περιπτώσεις που μας απασχολούν. Και στη βαριά σκιά αυτής της ασυμμετροποίησης είναι που οφείλουμε να ερμηνεύσουμε τη διαπίστωση του Schmitt πως «εν όψη της ραγδαίας μεταβολής του κόσμου, είναι εύλογη και γενική η τάση για τροποποίηση ή ακόμη και ανατροπή των παραδοσιακών εννοιών». Βλ. Schmitt, *Η Θεωρία του Αντάρτη*, *ό.π.*, σ. 21.

τον πολιτικό παρτιζάνο, έναν ένοπλο πολίτη που το βασικό όπλο του δεν είναι το τουφέκι ή το μαχαίρι, αλλά η σχέση του με την κοινότητα, το έθνος, μέσα στο οποίο και για το οποίο μάχεται».¹⁷⁷ Επομένως, η εξέγερση ή ο ανταρτοπόλεμος συνιστούν μια μέθοδο για την επίτευξη ριζικών, όπως τονίζει ο Taber, κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών. Ο στρατιωτικός ρόλος του αντάρτη «αν και ζωτικός, είναι περιστασιακός μόνο, στην πολιτική αποστολή του».¹⁷⁸ Και τούτο τον εντάσσει, όπως θα δούμε αναλυτικά στο τέταρτο μέρος, σε ένα ευρύτερο πλαίσιο πολιτικής νοηματοδότησης. Την ένταξη αυτή την είχε υπερτονίσει και ο ίδιος ο Schmitt, όταν διέκρινε στην έννοια της «πολιτικής δέσμευσης» το ένα από τα τέσσερα βασικά γνωρίσματα του αντάρτη: ένα γνώρισμα που τον διαφοροποιούσε, για παράδειγμα, από τις ά-τακτες φιγούρες του ληστή και του πειρατή, που αν και ά-τακτες, δρουν με κριτήριο το ίδιον όφελος.¹⁷⁹ Την προτεραιότητα της πολιτικής του διάστασης είχαν αναδείξει, παράλληλα, και οι ίδιες οι αντεπαναστατικές δυνάμεις. Μόλις το 1952, και ενώ βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη η καταστολή της εξέγερσης στη Μαλαισία, ο Βρετανός στρατηγός Gerald Templer τόνιζε πως οι εχθροπραξίες και τα όπλα είναι «μόνο το 25 τοις εκατό του προβλήματος· το υπόλοιπο 75 τοις εκατό είναι το να πάρεις πίσω τους ανθρώπους αυτής της χώρας».¹⁸⁰ Αντιστοίχως, ο Galula θα υποστήριζε πως «[έ]νας επαναστατικός πόλεμος είναι 20% στρατιωτική δράση και 80% πολιτική».¹⁸¹ Και επομένως, η αντεξέγερση θα έπρεπε να εστιάσει στα πολιτικά του χαρακτηριστικά και σε εκείνο το στοιχείο που του προσέδιδε την πραγματική του δυναμική. Το στοιχείο αυτό δεν ήταν άλλο από τη σχέση του ανορθόδοξου μαχητή με τον τοπικό πληθυσμό. Μέσα σε αυτόν κατοικούσε και μέσα από αυτόν επιχειρούσε. Μα πρώτα απ' όλα, μέσα από αυτόν εξασφάλιζε την πολιτική του υποστήριξη και την πολιτική του νομιμοποίηση.¹⁸²

Ως εκ τούτου, κατέστη σύντομα ξεκάθαρο πως, παρά τις περιορισμένες επιχειρησιακές τους δυνατότητες, οι αντάρτες παρέμεναν ισχυροί στηριζόμενοι κυρίως στα πολιτικά τους προγράμματα και στην κινητοποίηση επιμέρους πληθυσμών «υπέρ του σκοπού». Επομένως, οι επαναστατικοί πόλεμοι προβληματοποιήθηκαν εξ αρχής ως εγχειρήματα και κινήσεις που διατηρούσαν έναν ισχυρά πολιτικό χαρακτήρα και μόνο συμπληρωματικά ένα στρατιωτικό. Με έναν παράδοξο, λοιπόν, τρόπο τα επιτελεία της αντεξέγερσης επαναφέρουν στη συζήτηση τόσο τον Schmitt όσο

¹⁷⁷ Taber, *ό.π.*, σ. 23.

¹⁷⁸ *Ο.π.*, σ. 167.

¹⁷⁹ Schmitt, *ό.π.*, σ. 18. Άλλωστε, όπως διευκρινίζει ο Schmitt, ο ίδιος ο όρος «παρτιζάνος» μαρτυρά τον πολιτικό του χαρακτήρα, καθώς προέρχεται από τη λέξη *Partei*, που στα γερμανικά σημαίνει κόμμα ή παράταξη. *Ο.π.*, σ. 18-19.

¹⁸⁰ Παρατίθεται στο Kilcullen, *ό.π.*, σ. 212.

¹⁸¹ Galula, *ό.π.*, σ. 31, 134.

¹⁸² Ο Schmitt είχε υπόψη του τη σημασία της πληθυσμιακής παραμέτρου για τον ανορθόδοξο μαχητή, όταν αναφερόταν στο ελβετικό *Εκκλαϊκευμένο Εγχειρίδιο του Ανταρτοπόλεμου*, του Ελβετού λοχαγού Hans von Dach. Σε μία από τις συμβουλές του προς τον αντάρτη, ο von Dach έγραφε: «Ο πληθυσμός είναι ο καλύτερος φίλος σου». Εν τούτοις, ο Schmitt για αδιευκρίνιστους λόγους δεν επέλεξε να αναπτύξει τη σημασία αυτής της ιδιότυπης φιλίας, η οποία αντιθέτως αποτέλεσε το βασικό άξονα της αντεξεγερτικής θεωρίας και πρακτικής. Όπως τονίζει ο Galula, ο αντικειμενικός σκοπός της επαναστατικής και αντεπαναστατικής δράσης είναι ο πληθυσμός. Βλ. σχετικά, Schmitt, *ό.π.*, σ. 17, 27 και Galula, *ό.π.*, σ. 31.

και τον Clausewitz και την επιμονή τους να συνδέσουν αμφότεροι την πολιτική με τον πόλεμο. Δείχνοντας πως οι επαναστατικοί και ανορθόδοξοι πόλεμοι είναι καταρχάς πολιτικές και δευτερευόντως στρατιωτικές υποθέσεις, αφενός επικυρώνουν την επιλογή του Schmitt να προσδιορίσει το Πολιτικό μέσα από την πολεμική διχοτομία Φίλος/Εχθρός αφετέρου ανακαλούν τον Κλαουζεβιτσικό αφορισμό με τρόπο, μάλιστα, που θα νομιμοποιούσε ταυτόχρονα και όλους/ες εκείνους/ες που επιχείρησαν να τον αντιστρέψουν. Αυτό ακριβώς, δηλαδή, που εννοεί ο Galula, όταν τονίζει πως στον επαναστατικό πόλεμο «η πολιτική γίνεται ένα ενεργό επιχειρησιακό εργαλείο». Κανείς, ίσως, δεν μπορεί να διακρίνει στα ανορθόδοξα παραδείγματα που μας απασχολούν εδώ, το αν η πολιτική είναι η συνέχιση του πολέμου ή το αντίστροφο. Και ίσως η απάντηση να μην έχει ουσιαστική σημασία. Αυτό που οφείλουμε να κρατήσουμε είναι το γεγονός πως στο πρόσωπο των ανορθόδοξων πολέμων η σχέση της πολιτικής με τον πόλεμο, έτσι όπως την ανέδειξε ο Clausewitz, εκδηλώνεται με τον πιο κρυστάλλινο τρόπο. Η ανάδυση της έννοιας του πληθυσμού στη στρατιωτική συζήτηση σηματοδοτεί την εμφάνιση ενός νέου τύπου στρατιωτικής επέμβασης, τα βασικότερα μέσα της οποίας δεν είναι στρατιωτικά. Και τούτο γιατί ταυτοχρόνως σηματοδοτεί και τη δημιουργία ενός νέου πεδίου στρατιωτικών επιχειρήσεων, που δεν είναι παρά μόνο παρεμπιπτόντως πολεμικό. Τα εγχειρίδια της αντιεξέγερσης αποδεικνύουν πως η έννοια του αντάρτη είναι απολύτως σχεσιακή. Ο αντάρτης νοείται μόνο ως αντάρτης-σε-σχέση-με-έναν-πληθυσμό. Και σε αυτήν ακριβώς τη σχέση επεμβαίνουν οι αντιεξεγερτικές δυνάμεις· αυτή η σχέση είναι το νέο πεδίο επέμβασης. Όπως υποστήριζε χαρακτηριστικά ο Μάο Τσε-Τουνγκ, ο πληθυσμός είναι για τον αντάρτη ό,τι η θάλασσα για το ψάρι.¹⁸³ Και οι αντεπαναστατικές δυνάμεις κατανόησαν σύντομα πως όταν δεν είναι δυνατός ο εγκλωβισμός του ψαριού, τότε δεν απομένει παρά η παρέμβαση στο ίδιο του το θαλάσσιο περιβάλλον.¹⁸⁴

2.3. Φαινομενολογία της εξαφάνισης

Η έννοια του πληθυσμού αναδύεται, έτσι, ως ένα κρίσιμο μέγεθος για τις στρατιωτικές προβληματοποιήσεις και εφαρμογές, και θα την εξετάσουμε διεξοδικά παρακάτω. Ο πληθυσμός και η πρωτοφανής του εμπλοκή στα επεισόδια του πολέμου —όχι μόνο με τη σημασία της ενεργού συμμετοχής του στις εχθροπραξίες που ανέδειξε ο Schmitt, αλλά και με την έννοια πως συνιστά το πραγματικό πεδίο στο οποίο διεξάγεται ο ανορθόδοξος πόλεμος— παρεμβάλλεται δραστικά στις ίδιες τις εννοιολογήσεις του Φίλου και του Εχθρού· και κυρίως στην *αναγνωρισιμότητά* τους. Ο

¹⁸³ Taber, *ό.π.*, σ. 152.

¹⁸⁴ Kitson, *ό.π.*, σ. 49.

Creveld επισημαίνει πως το νόημα της μαοϊκής αναλογίας «είναι ακριβώς ότι η θάλασσα δεν διαθέτει χαρακτηριστικά που να διακρίνουν το ένα μέρος από το άλλο».¹⁸⁵ Πρόκειται, επομένως, για ένα ιδιότυπο πεδίο, στο οποίο ο Εχθρός δεν είναι ορατός *ως τέτοιος*. Αυτό που δεν μπορεί κανείς να διακρίνει με ευκολία στην αχανή θάλασσα του πληθυσμού δεν είναι το πού αλλά το ποιος/ποια είναι το ψάρι. Και τούτο εγείρει πρωτοφανή ζητήματα σχετικά με τον εντοπισμό και την αναγνώριση του Εχθρού· ζητήματα όχι απλώς επιχειρησιακά αλλά σχεδόν οντολογικά. Η ικανότητα διάκρισης του Φίλου και του Εχθρού δε φάνηκε στο παρελθόν να απασχολεί τα επιτελεία του περιφρουρημένου πολέμου. Όχι μόνο γιατί, όπως είδαμε, οι μάζες του πληθυσμού βρίσκονταν μακριά από τα πεδία των συγκρούσεων· αλλά, επιπλέον, επειδή ο περιφρουρημένος πόλεμος σήμαινε πρώτα απ' όλα αυστηρές προϋποθέσεις για το ποιος είχε την άδεια να ασκεί νόμιμα βία και πώς εκφραζόταν με δημόσιο τρόπο αυτή η αδειοδότηση.

Οι σχετικές συμβάσεις που περιφρουρούσαν για μακρά περίοδο τις ένοπλες συγκρούσεις δεν ήταν παρά εγχειρίδια «σωστής» χρήσης της ένοπλης βίας. Και δεν προάσπιζαν μονάχα το αποκλειστικό δικαίωμα του κράτους για κήρυξη και διεξαγωγή του πολέμου. Επέβαλλαν, επιπλέον, αυστηρούς κανόνες διεξαγωγής και οριοθετούσαν με τεχνικούς όρους τους τρόπους εκδήλωσης της βίας. Η συζήτηση για το διεθνές δίκαιο του πολέμου ανοίγει, έτσι, μία συζήτηση τόσο σχετικά με το ποιος όσο και σχετικά με το πώς θα διεξήγε εφεξής πόλεμο· και με δεδομένο πως όλα αυτά θα εκδηλώνονται δημόσια. «Η ιδιότητα του στρατιώτη αποδιδόταν πλέον μόνο στο προσωπικό που είχε την άδεια να εμπλέκεται σε ένοπλη βία για λογαριασμό του κράτους», γράφει ο Creveld σχετικά με το δίκαιο του πολέμου. «Για να αποκτήσουν και να διατηρήσουν την άδεια να μεταχειρίζονται νόμιμα τη βία οι στρατιώτες, έπρεπε να καταγράφονται, να γίνονται διακριτοί και να ελέγχονται προσεκτικά, ώστε να αποκλείεται ο εξοπλισμός ιδιωτών. Τους επιτρεπόταν να μάχονται μόνον ένστολοι, κρατώντας τα όπλα τους “φανερά” και υπακούοντας σε έναν διοικητή, ο οποίος να μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνος για τις πράξεις τους».¹⁸⁶ Είναι προφανές, πως οι παραπάνω προϋποθέσεις δε θα μπορούσαν να έχουν νόημα παρά μονάχα με όρους *ορατότητας* και *δημοσιότητας*. Οι αναφορές στη στολή και τη φανερή οπλοφορία περιγράφουν συγκεκριμένες και διακριτές θέσεις μέσα στον ορατό κόσμο. Όμως, η ίδια η εξαναγκαστική βύθιση του ανορθόδοξου, και χωρίς στρατιωτική περιβολή, μαχητή στη θάλασσα του πληθυσμού τον τοποθετεί, κατά μία έννοια, έξω από τη σφαίρα των δημόσιων (πολεμικών) φαινομένων. Η ίδια η ιδιότητα του «ανορθόδοξου» εκκινεί από την ιδιότυπη σχέση που διατηρεί με το πεδίο της ορατότητας. Ορθώς, λοιπόν, ο Derrida στην ανάλυσή του για την πολιτική της φιλίας και τις σχετικές θέσεις του Schmitt, θα εστιάσει στο ερώτημα του *ποιος* είναι ο Φίλος και *ποιος* είναι ο Εχθρός. Δεν πρόκειται

¹⁸⁵ Creveld, *ό.π.*, σ. 287.

¹⁸⁶ *Ο.π.*, σ. 74.

για ένα αντικείμενο θεωρητικής γνώσης αλλά για ένα επείγον ζήτημα «πρακτικής αναγνώρισης», γράφει· αλλιώς το Πολιτικό με τη Σμιτιανή έννοια δεν έχει κανένα απολύτως νόημα.¹⁸⁷

Για να στοιχειοθετήσει αυτή την άποψη ο Derrida καταφεύγει σε ένα σημείο από το *Η Έννοια του Πολιτικού* και σε έναν όρο που χρησιμοποιεί ο Schmitt χωρίς να δώσει περισσότερες διευκρινίσεις. Γράφει, λοιπόν, ο θεωρητικός του ολοκληρωτικού κράτους: «όλες οι πολιτικές έννοιες, παραστάσεις και λέξεις έχουν ένα *πολεμικό* νόημα· έχουν προ οφθαλμών μια συγκεκριμένη αντιθετικότητα, εξαρτώνται από μια συγκεκριμένη κατάσταση της οποίας η τελική συνέπεια είναι μια (σε πόλεμο ή σε επανάσταση εκδηλούμενη) κατάταξη σε Φίλους και Εχθρούς και γίνονται κενές και φαντασματικές αφαιρέσεις, αν εκλείψει αυτή η κατάσταση».¹⁸⁸ Ο Derrida καρφώνει το βλέμμα του στον όρο «φαντασματικές» (spectral), τοποθετώντας τον απέναντι από τη λέξη «συγκεκριμένη». Και διατυπώνει αυτή την αντιπαράταξη με όρους πρακτικής αναγνώρισης, δείχνοντας, εν ολίγοις, πως όταν δεν ξέρουμε *ποιος* είναι ο Εχθρός, όταν δεν εμφανίζεται ως τέτοιος «προ οφθαλμών», τότε εκείνος λαμβάνει τη μορφή μιας αφαίρεσης ή ενός *φαντάσματος*. «Το φάντασμα θα μπορούσε κάλλιστα να είναι —θα μπορούσε κάλλιστα να έχει γίνει ήδη από το 1932— αυτός ο «παρτιζάνος» που δεν τηρεί πλέον τις κανονικές συνθήκες και τα εγγυημένα από δικαϊκή άποψη όρια του πολέμου».¹⁸⁹ Ο αντάρτης που δε λαμβάνει μέρος σε αυτό το παιχνίδι της αμοιβαίας αναγνώρισης, εισβάλλει, λοιπόν, ως φάντασμα στο πολωτικό τοπίο που σκιαγραφεί η κανονιστική συλλογιστική του Schmitt. Είναι η απόλυτη άρνηση του ίδιου του πλαισίου μέσα στο οποίο αποκτούν τις επιβλητικές και *ορατές* τους εκφράσεις οι έννοιες του Φίλου και του Εχθρού. Ο αντάρτης αρνείται να συμμετάσχει σε αυτό που ο Derrida αποκαλεί «διαλεκτική της αναγνώρισης»,¹⁹⁰ αφήνοντας τις τακτικές δυνάμεις καθηλωμένες μπροστά στο τελεσίδικο γεγονός μιας ιδιότυπης εξαφάνισης. Η εξαφάνιση του Εχθρού βαθιά μέσα στη θάλασσα του πληθυσμού αποδίδει μια πρωτοφανή, για ένα μαχητή της δημόσιας σφαίρας, φαντασματική ιδιότητα στον αντάρτη. Όμως, η λέξη “spectral” δεν έχει μόνο την ικανότητα να υποδείξει διαισθητικά την αδιάκριτη παρουσία ενός φαντάσματος στο πεδίο της μάχης· είναι, επιπλέον, σε θέση να φωτίσει το πέρασμα από μία διπολική σχέση σε ένα απροσδιόριστο *φάσμα*. Αν, λοιπόν, επιλέξουμε την έννοια του *φασματικού*, τη δεύτερη, δηλαδή, σημασία που διατηρεί ο όρος “spectral” —μια επιλογή που, αν και δεν την ανέδειξε ο ίδιος ο Derrida, σίγουρα θα την ενθάρρυνε—, τότε οι φα(ντα)σματικές αφαιρέσεις για τις οποίες κάνει λόγο ο Schmitt είναι ακριβώς ένας κάποτε προφανής, αλλά πλέον μη λειτουργικός δυισμός· είναι η διάκριση Φίλου/Εχθρού —άλλοτε λαμπερή μέσα στη «συγκεκριμένη» της αντιθετικότητα— που μετατρέπεται σε φάσμα Φίλου/Εχθρού. Μέσα στο

¹⁸⁷ Derrida, *ό.π.*, σ. 116.

¹⁸⁸ Σμιττ, *ό.π.*, σ. 52.

¹⁸⁹ Derrida, *ό.π.*, σ. 138.

¹⁹⁰ *Ο.π.*, σ. 161-162.

ασαφές πληθυσμιακό φάσμα η διχοτομία Φίλος/Εχθρός μεταλλάσσεται σε ένα εξίσου ασαφές φάσμα πιθανοτήτων και υποθέσεων για την ταυτότητα του άλλου, συγκροτώντας, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ένα νέο αντικείμενο στρατιωτικής προβληματοποίησης.

Έτσι, «ο “παρτιζάνος” που δεν τηρεί πλέον τις κανονικές συνθήκες [...] του πολέμου» δεν βρίσκεται απλώς εκτός δικαίου· τοποθετείται, επιπλέον, εκτός του ορατού κόσμου. Αυτή η τοποθέτηση δε συνιστά ένα απλό νομικίστικο ζήτημα, αλλά σηματοδοτεί μια ριζική οντολογική μετατόπιση. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, πως το πρόβλημα της αρμοδιότητας αποτελεί μονάχα ένα —αν και το πιο κρίσιμο ίσως— ζήτημα στη συζήτηση περί δικαίου του πολέμου. Πλάι του διανοίγεται ένα πεδίο άλλων καθοριστικών ζητημάτων που σχετίζονται με την ίδια τη δημοσιότητα των πολεμικών τελέσεων· με το πώς η ένοπλη βία ασκείται μπροστά στα μάτια του άλλου, με το πώς ο Φίλος και ο Εχθρός εκδηλώνονται δημόσια ως τέτοιοι και με το πώς, τελικά, εκδηλώνεται το ίδιο το «φαινόμενο του πολιτικού», όπως πολύ εύστοχα το διατυπώνει ο Derrida.¹⁹¹ Στον πυρήνα, επομένως, των προβληματισμών αναφορικά με τους κανονισμούς και τα όρια που χαρακτηρίζουν την όποια κανονικότητα του πολέμου ενυπάρχει ένα ζήτημα *φαινομενολογικό*.¹⁹² το ίδιο το ζήτημα της διάκρισης Φίλος/Εχθρός και άρα του Πολιτικού ως ορατού *φαινομένου*. Έτσι, οι συμβάσεις του περιφρουρημένου πολέμου δεν μπορεί παρά να διατυπώνονται ως συμβάσεις σχετικές με την ορατότητα του Φίλου και του Εχθρού. Ο Schmitt είχε πλήρη επίγνωση αυτής της συνεπαγωγής, όταν τόνιζε τις εννοιολογικές ασάφειες των Συμβάσεων της Χάγης και της Γενεύης. Η προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν μία στοιχειώδη δικαιοκή θέση σε ά-τακτους μαχητές περιπλέκει, όπως γράφει, το πρόβλημα, ακόμα και αν φροντίζουν να διαφυλάξουν τις τέσσερις κλασικές προϋποθέσεις των τακτικών στρατευμάτων.¹⁹³ Οι υπεύθυνοι προϊστάμενοι, το καθορισμένο ορατό έμβλημα, η φανερή οπλοφορία και η τήρηση των κανόνων του πολεμικού δικαίου,¹⁹⁴ άλλοτε προαπαιτούμενα για την όποια εκδήλωση έννομης ένοπλης βίας, καθίστανται πλέον κενά περιεχομένου. «Αφού αντάρτης είναι ακριβώς εκείνος που αποφεύγει να οπλοφορεί ανοιχτά, που μάχεται με ενέδρες, που δεν χρησιμοποιεί για παραλλαγή ούτε τη στολή του εχθρού, ούτε μόνιμα ή προσωρινά εμβλήματα και κάθε είδους πολιτική περιβολή. Η μυστικότητα και το σκοτάδι είναι τα ισχυρότερα όπλα του τα οποία δεν μπορεί κατά γενική ομολογία να απαρνηθεί, χωρίς να ξεφύγει από το χώρο του ανορθόδοξου, χωρίς δηλαδή, να πάψει να είναι αντάρτης».¹⁹⁵

Τα ζητήματα, λοιπόν, ορατότητας που εγείρονται με την ανάδυση του ανορθόδοξου μαχητή δε συνδέονται μόνο με την εξαφάνισή του στη θάλασσα του πληθυσμού· σχετίζονται επιπλέον με

¹⁹¹ *Ο.π.*, σ. 131.

¹⁹² *Ο.π.*

¹⁹³ Schmitt, *ό.π.*, σ. 38.

¹⁹⁴ *Ο.π.*, σ. 24. Βλ. επίσης, Σκαλτσάς, *ό.π.*, σ. 22.

¹⁹⁵ Schmitt, *ό.π.*

τον ίδιο τον ανορθόδοξο χαρακτήρα της δράσης του.¹⁹⁶ Εν τούτοις, η ανορθόδοξη αυτή ιδιότητα δεν είναι το αποτέλεσμα μιας ελεύθερης επιλογής, που κρύβει πίσω της πονηριά και εξαπάτηση —αν και αμφότερες αποδεικνύονται αναγκαίες. Αντιθέτως, για την αδύναμη και ανορθόδοξη πλευρά είναι μονόδρομος. Όπως τονίζει ο Taber, «οι αντάρτες πολεμούν όπως πολεμούν επειδή είναι υποχρεωμένοι».¹⁹⁷ υποχρεωμένοι, καθώς υστερούν αριθμητικά και οπλικά του αντιπάλου τους. Η ασυμμετρία, λοιπόν, που χαρακτηρίζει τους ανορθόδοξους πολέμους συνδέεται με μία ασυμμετρία σε επίπεδο ισχύος, υπό την επιβλητική σκιά της οποίας η αδύναμη πλευρά δεν μπορεί παρά να ακολουθήσει κάποιους στοιχειώδεις κανόνες στρατηγικής, αν θέλει να επιβιώσει. Ο Creveld το αποτυπώνει πολύ γλαφυρά ως εξής: όταν στην πιθανότητα μιας σύγκρουσης ανάμεσα σε μία ισχυρή και σε μία ασθενέστερη πλευρά, η δεύτερη επιλέξει τη βία, «τότε δύο δρόμοι ανοίγονται γι' αυτήν. Είτε θα βρει κάλυψη πίσω από κάποιο φυσικό ή τεχνητό εμπόδιο, είτε θα στηριχτεί σε τακτικές αιφνιδιασμού, παραπλάνησης, ενέδρας και καταδρομών. Εκείνο που είναι σχεδόν βέβαιο ότι δεν θα κάνει είναι να δώσει ανοιχτή μάχη».¹⁹⁸ Η τρομακτική υπεροπλία των τακτικών στρατών δεν αφήνει, λοιπόν, περιθώρια στους ανορθόδοξους μαχητές.¹⁹⁹ Τους εξωθεί αναγκαστικά εκτός πεδίου ορατότητας. Δεν είναι, λοιπόν, μόνο το γεγονός πως η αδύναμη πλευρά κατοικεί καταστατικά εκτός δικαίου. Είναι, επιπλέον, πως ο τρόπος με τον οποίο εξαναγκάζεται να επιχειρεί παρακάμπτει σχεδόν το σύνολο των αναγνωρισμένων τρόπων διεξαγωγής μάχης, που στηρίζονται καταστατικά πάνω στο στοιχείο της δημοσιότητας και της ορατότητας.

Ως εκ τούτου, η «παρεμβολή στην έννοια του Πολιτικού» δεν μπορεί παρά να σημαίνει παρεμβολή στην ικανότητα διάκρισης του Φίλου και του Εχθρού· του Φίλου από τον Εχθρό. Μια παρεμβολή στους τρόπους διεξαγωγής του πολέμου και, εν τέλει, στην ίδια την *επιτελεστικότητα* του Πολιτικού.²⁰⁰ «Τι σημασία έχει π.χ. η διάταξη “φανερής οπλοφορίας”, για έναν αντιστασιακό μαχητή», όταν αυτός κινείται μόνο κατά τη διάρκεια της νύχτας, αναρωτιέται ο Schmitt. «Η, τι σημασία έχει η αξίωση ενός ορατού από μακριά διακριτικού εμβλήματος, για τη νυχτερινή μάχη»;²⁰¹ Ο αντάρτης δεν έχει θέση στον πόλεμο —και στο δίκαιό του— όσο αυτός διατηρεί κάτι από «την ιδέα μιας ανοιχτής μονομαχίας».²⁰² Ο αντάρτης «εμφανίζεται» μόνο μέσω της απόκρυψης. Αυτό υπονοούσε ο Schmitt, όταν στα τέσσερα γνωρίσματα του ά-τακτου μαχητή συμπεριελάμβανε την αυξημένη του κινητικότητα. Περιέγραφε έναν πολεμιστή σε διαρκή κίνηση, που, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, απέφευγε όσο τίποτα την ανοιχτή σύγκρουση και δε θα

¹⁹⁶ Τη διαπλοκή του πληθυσμού με την ανορθόδοξη δράση την είχε επισημάνει και ο ίδιος ο Schmitt. *Ο.π.*, σ. 27.

¹⁹⁷ Taber, *ό.π.*, σ. 79, 172.

¹⁹⁸ Creveld, *ό.π.*, σ. 244.

¹⁹⁹ Kilcullen, *Out of the Mountains*, *ό.π.*, σ. 103

²⁰⁰ Derrida, *ό.π.*, σ. 117.

²⁰¹ Schmitt, *ό.π.*

²⁰² *Ο.π.*, σ. 14.

μπορούσε, ως εκ τούτου, να κατοικεί στο γνώριμο εννοιολογικό και επιτελεστικό σύμπαν του Πολιτικού παρά μόνο ως *παρεμβολή*. Τρεις δεκαετίες πριν δημοσιεύσει την πραγματεία του για τον αντάρτη και μέσα στη σιγουριά που του προσέφερε η πίστη στο ιστορικό συνεχές των διακρατικών συγκρούσεων, ο Schmitt έγραφε: «Στον πόλεμο οι αντίπαλοι βγαίνουν ο ένας κατά του άλλου τις περισσότερες φορές ανοιχτά ως αντίπαλοι, κατά κανόνα μάλιστα χαρακτηρισμένοι από μια “στολή”, και γι’ αυτό η διάκριση μεταξύ Φίλου και Εχθρού δεν είναι πλέον ένα πολιτικό ζήτημα, το οποίο έχει να λύσει ο μαχόμενος στρατιώτης».²⁰³ Αυτό, λοιπόν, που μέχρι το Μεσοπόλεμο δε φαίνεται να απασχόλησε το μαχόμενο στρατιώτη, μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου καθίσταται, ίσως, το βασικότερό του αδιέξοδο. Η εξαφάνιση του Εχθρού ανανοηματοδοτεί την ίδια την εμπειρία του πολέμου. Και αυτή η εμπειρία διαθέτει μια κατεξοχήν χωρική διάσταση. Γιατί η φράση «ανοιχτά ως αντίπαλοι» σημαίνει καταρχάς *ορατοί-ως-αντίπαλοι-μέσα-στο-χώρο*. Σημαίνει πως ολόκληρο το οικοδόμημα της έννοιας του Πολιτικού θεμελιώθηκε σε κάτι που ο Schmitt θεωρούσε ως τότε αδιαπραγμάτευτο· στο γεγονός πως «Εχθρός είναι μόνο ο *δημόσιος* Εχθρός».²⁰⁴ Με την ανάδυση, όμως, του αντάρτη δεν εμφανίζεται μονάχα μία νέα μορφή εχθρότητας· εμφανίζεται, επιπλέον, «έναν χώρο της μη δημοσιότητας»,²⁰⁵ καταδεικνύοντας πως η έννοια του Πολιτικού και οι όποιες παρεμβολές της δεν είναι απλώς φαινόμενα ορατά· είναι φαινόμενα *χωρικά*.

²⁰³ Σμιττ, *ό.π.*, σ. 56.

²⁰⁴ *Ο.π.*, σ. 50.

²⁰⁵ Schmitt, *ό.π.*, σ. 69.

II. Ο Φίλος και ο Εχθρός μέσα στο χώρο

1. Χωρικές οντολογίες στο έργο του Schmitt

Ο Schmitt προσδιόρισε, όπως είδαμε, το Πολιτικό ως τη διάκριση Φίλος/Εχθρός και επιχείρησε, για μια μεγάλη περίοδο, να την περιορίσει μέσα στο γνώριμο και ασφυκτικό διακρατικό της συγκείμενο. Όμως, η πολιτική και ιστορική πραγματικότητα αποφάσισε, προφανώς, να αγνοήσει τις προτιμήσεις και τα εννοιολογικά τεχνάσματα του Γερμανού θεωρητικού, διαρρηγνύοντας τα αυστηρά όρια αυτού του προσδιορισμού και αναγκάζοντας τον Schmitt να αναζητήσει νέες ερμηνείες και νέες εξηγήσεις. Η αποδυνάμωση του ρόλου του κράτους ως προς την κήρυξη του Εχθρού και η ταυτόχρονη εμφάνιση νέων μη κρατικών ομαδοποιήσεων που διεκδικούσαν για τον εαυτό τους το δικαίωμα ακριβώς σε μία τέτοια κήρυξη, περιγράφηκαν από τον Schmitt μέσα από τον εύλογο χαρακτηρισμό «παρεμβολή». Και όπως είδαμε, τούτη η παρεμβολή έριχνε τη δική της βαριά σκιά τόσο στο επίπεδο του πολεμικού δικαίου όσο και σε εκείνο της διεξαγωγής του πολέμου. Η ασυμμετροποίηση των συγκρούσεων σήμανε, ουσιαστικά, μια ριζική μετατόπιση της ίδιας της σχέσης Φίλος/Εχθρός· της ίδιας της της διακριτότητας και επιτελεστικότητας. Και ο Schmitt είχε απόλυτη επίγνωση πως αυτή η μετατόπιση ήταν ένα συμβάν που θα όφειλε να περιγραφεί με όρους δημόσιου φαινομένου· ενός φαινομένου που καθώς εκδηλώνεται «προ οφθαλμών», εκδηλώνεται προφανώς και μέσα στο χώρο. Τη χωρική διάσταση αυτής της επίμαχης παρεμβολής επιχείρησε να την αποτυπώσει σε ένα σύντομο υποκεφάλαιο, αναδεικνύοντας τις χωρικές συνεπαγωγές της αντάρτικης δράσης και δείχνοντας πως οι αρρυθμίες και τα βραχυκυκλώματα του πολεμικού δικαίου μπορούσαν, κατά μία έννοια, να διατυπωθούν χωρικά.¹ Η έννοια του χώρου επισημαίνεται, λοιπόν, στην πραγματεία του για τον αντάρτη και ο Schmitt της αποδίδει όχι μόνο τις γνωστές χαρτογραφικές, μετρητικές και τοπογραφικές της ιδιότητες. Δεν πρόκειται, απλώς, για ένα χώρο μετρήσιμο και αναπαραστάσιμο, που διαμορφώνει το φυσικό περιβάλλον της στρατηγικής σκέψης. Πρόκειται, επιπλέον, για ένα χώρο απολύτως *υπαρξιακό*, που φαίνεται να συνιστά το απαραίτητο οντολογικό συμπλήρωμα της φιγούρας του αντάρτη.

Ο χώρος εμφανίζεται σε αυτή τη σύντομη πραγματεία υπό δύο διαφορετικές έννοιες. Καταρχάς, υπό την έννοια της γης και του εδάφους, στα οποία, όπως είδαμε, ο Schmitt εγγράφει τον τελουρικό αντάρτη. Διακρίνοντας στο πρόσωπό του εκείνο το νοσταλγικό δέσιμο με την πατρώα γη πάνω στο οποίο συγκροτήθηκε ένα δομικό κομμάτι της πατριωτικής και αργότερα εθνικοσοσιαλιστικής ρητορικής και εντοπίζοντάς τον μέσα στη δίνη του ιλιγγιώδους τεχνολογικού κόσμου, του αναθέτει τον τιμητικό ρόλο του «τελευταίου φρουρού της γης». Ο Schmitt θα γράψει

¹ Schmitt, *ό.π.*, σ. 65-68.

χαρακτηριστικά: «Προς το παρόν ο αντάρτης συνεχίζει να συμβολίζει ένα κομμάτι ανόθευτου εδάφους· είναι ένας από τους τελευταίους φρουρούς της γης, ως ένα παγκόσμιο ιστορικό στοιχείο που δεν έχει ακόμα καταστραφεί ολοκληρωτικά».² Στο πλάι, όμως, αυτής της συγκεκριμένης ερμηνείας, ο χώρος εμφανίζεται και υπό μία επιπρόσθετη έννοια. Λαμβάνει τη μορφή του ιδιαίτερου πολεμικού πεδίου που συνδέεται άμεσα με τη δράση του ανορθόδοξου μαχητή· που παράγεται, θα λέγαμε, από την ά-τακτη πολεμική του πρακτική. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, η δράση του αντάρτη παράγει έναν ιδιόμορφο χώρο, ολότελα διαφορετικό από τους χώρους των ανοιχτών μαχών και των συμβατικών επιχειρήσεων και μόνο μέσα σε αυτόν μπορεί ο ανορθόδοξος μαχητής να λάβει το πλήρες νόημά του. Και στις δύο περιπτώσεις ο υπαρξιακός χαρακτήρας του χώρου παραμένει καθοριστικός, καθώς ο Schmitt αντιλαμβάνεται τη χωρική έννοια υποστασιακά· ως δομικό και σημαίνον, δηλαδή, στοιχείο της ύπαρξης του αντάρτη. Αλλά δεν είναι η πρώτη φορά που ο χώρος εκδηλώνεται με μία τέτοια βαρύτητα.

Πολύ πριν αποφασίσει να στρέψει το βλέμμα του στον πολιτικό παρτιζάνο, ο Schmitt είχε καταδείξει εκτενώς, μέσα από άλλους σταθμούς του έργου του, τη σημασία της έννοιας του χώρου και δη την ισχυρή της υπαρξιακή σημασία. Ο χώρος ήταν παρών στη σκέψη του Schmitt ήδη από τα τέλη του Μεσοπολέμου, όταν ανέπτυξε εκτενώς την έννοια του *Großraum* (Μείζον Χώρος).³ Εκείνης της μείζονος «εδαφικής σφαίρας ελέγχου» ή «επιρροής», που ανοίγεται ως το πεδίο της ελεύθερης λειτουργίας μιας «*Großraum* οικονομίας» και που συνδέεται άμεσα με τους μετασχηματισμούς που προκαλούν στη χωρική αντίληψη η οικονομική, βιομηχανική και τεχνολογική ανάπτυξη ενός κράτους.⁴ Η έννοια, λοιπόν, του *Großraum* οφείλει να γίνει κατανοητή σε συνάρτηση με τα οικονομικά μεγέθη και τις οικονομικές και τεχνολογικές δυνατότητες ενός κράτους, και συγκεκριμένα του γερμανικού κράτους, η ραγδαία βιομηχανική ανάπτυξη του οποίου

² *Ο.π.*, σ. 67.

³ Ο όρος πρωτοπαρουσιάστηκε στο πλαίσιο μιας διάλεξης του Schmitt τον Απρίλιο του 1939 στο Πανεπιστήμιο του Κιέλου. Στη συνέχεια, αναπτύχθηκε στο δοκίμιό του υπό τον τίτλο *Völkerrechtliche Großraumordnung und Interventionsverbot für raumfremde Mächte. Ein Beitrag zum Reichsbegriff im Völkerrecht*. Βλ. σχετικά Schmitt και Kempner, *ό.π.*, σ. 23 και Elden, Stuart. “Reading Schmitt Geopolitically: Nomos, Territory, *Großraum*”, στο Stephen Legg (επιμ.), *Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt: Geographies of the Nomos*, μτφρ. Matthew Hannah, London & New York: Routledge, 2011, σ. 93. Λίγες βδομάδες αργότερα, ο Schmitt θα δημοσιεύσει το άρθρο “*Großraum gegen Universalismus: der völkerrechtliche Kampf um die Monroedoktrin*”, μέσα από το οποίο ασκεί κριτική στην αμερικανική και αγγλο-σαξονική παγκόσμια ηγεμονία. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει πως οι ύστερες χρήσεις και καταχρήσεις του δόγματος Μονρόε, σύμφωνα με το οποίο η αμερικανική επικράτεια προστατευόταν κατά το 19^ο αιώνα από επεμβάσεις ξένων δυνάμεων, παρείχαν κατά την εποχή του Μεσοπολέμου ένα βολικό πλαίσιο νομιμοποίησης του αμερικανικού επεκτατισμού. Στο πλάι αυτής της κριτικής θα υπερασπιστεί σθεναρά την ιδέα ενός αντίστοιχου ευρωπαϊκού —ή, για να είμαστε πιο ακριβείς, γερμανικού— δόγματος Μονρόε και τη δημιουργία μιας μείζονος ευρωπαϊκής εδαφικής επικράτειας, στην οποία οι ξένες δυνάμεις δε θα μπορούσαν να επέμβουν. Ο Schmitt παραπέμπει μάλιστα στην ομιλία του Χίτλερ της 28^{ης} Απριλίου 1939, κατά την οποία ο *Führer*, όπως τον αποκαλεί, διακήρυττε την εφαρμογή ενός τέτοιου δόγματος για λογαριασμό της Γερμανίας στην επικράτεια του *Μεγάλου Γερμανικού Ράιχ*. Η κατάληψη της Τσεχοσλοβακίας από τους Ναζί στις 15 Μαρτίου 1939 αποδεικνύει πως αυτός ο γερμανικός «μείζον χώρος» είχε ήδη αρχίσει να επεκτείνεται προς Ανατολάς. Βλ. σχετικά Schmitt, Carl. “*Großraum versus Universalism: The International Legal Struggle over the Monroe Doctrine*”, στο Legg, *ό.π.*, μτφρ. Matthew Hannah, σ. 51, Elden, *ό.π.*, σ. 92-93 και Schmitt και Kempner, *ό.π.*, σ. 23.

⁴ Schmitt και Kempner, *ό.π.*, σ. 21-22.

δημιουργούσε, μετά τη λήξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, τις συνθήκες μιας επείγουσας εδαφικής επέκτασης. Για να αποτυπώσει τον υπαρξιακό χαρακτήρα της χωρικής αυτής έννοιας σε αντίθεση με τον ουδέτερο χαρακτήρα της γενικής έννοιας του χώρου, ο Schmitt θα γράψει: «Ενώ η λέξη “χώρος” περικλείει [...] μια παγκόσμια, ουδέτερη, μαθηματικο-φυσική σημασία, η λέξη *Großraum* είναι για μας μια συγκεκριμένη ιστορικοπολιτική έννοια του παρόντος» και προσθέτει πως «γίνεται σε κάθε βαθμό ξεκάθαρο ότι η μαθηματική-ουδέτερη, κενή αντίληψη του χώρου έχει παραγκωνιστεί και ότι ένα ποιοτικό-δυναμικό μεγαλείο την αντικαθιστά».⁵ Η αντικατάσταση αυτή σήμαινε πρακτικά την κατάληψη νέων εδαφών ανατολικά της Γερμανίας. Σήμαινε, με άλλα λόγια, μια ιδιότυπη αποικιοποίηση εντός ευρωπαϊκού εδάφους, που επέτρεπε στο Γ΄ Ράιχ να αντιγράψει αυτό που άλλες μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις είχαν δοκιμάσει και καθιερώσει προ πολλού στην Ασία και την Αφρική.⁶ Η έννοια του *Großraum* δε θα μπορούσε, λοιπόν, να ερμηνευτεί ως μια απλή άθροιση των δύο συνθετικών της —της λέξης «μείζων» και της λέξης «χώρος». Αντιθέτως, η κατάκτηση νέων εδαφών αποτελούσε μέρος ενός ζωτικού γεωπολιτικού σχεδιασμού. Όπως παρατηρεί ο Enzo Traverso, «δεν είχε μεγάλη σχέση με τους “κενούς χώρους” και τα “γραμμικά σύνορα” που όριζαν οι φιλελεύθερες έννοιες της γεωγραφίας και του δικαίου».⁷ Απεναντίας, διέθετε έναν κρίσιμο υπαρξιακό χαρακτήρα, καθώς αποτύπωνε την έννοια του χώρου ως απολύτως συνδεδεμένη με μια ζωτική ανάγκη. Η έννοια του *Großraum* οφείλει, έτσι, να ιδωθεί ως

⁵ Ο.π.

⁶ Ο Enzo Traverso παραπέμπει στο κείμενο με το οποίο ο Schmitt πρωτοπαρουσίασε την έννοια του *Großraum*, υποδεικνύοντας αφενός τον ισχυρό ευρωκεντρικό χαρακτήρα της σκέψης του αφετέρου το γεγονός πως οι εδαφικές κατακτήσεις αποτέλεσαν προαπαιτούμενο για τη συγκρότηση του ίδιου του *jus publicum Europaeum*. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Schmitt, «[ο] μη ευρωπαϊκός χώρος [...] ήταν χωρίς κυρίους [...], απολίτιστος ή ημιπολιτισμένος, έδαφος προς αποικισμό, αντικείμενο κατάκτησης για τις ευρωπαϊκές δυνάμεις που έγιναν έτσι αυτοκρατορίες χάρι στις υπερπόντιες αποικίες τους. Οι αποικίες στάθηκαν έως σήμερα το θεμελιωτικό χωρικό στοιχείο [...] του ευρωπαϊκού δικαίου». Ο Traverso τονίζει πως μέσα σε αυτή τη ζοφερή και αιματηρή παράδοση της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας η Πρωσία αποτέλεσε μια τρανταχτή εξαίρεση, καθώς δεν είχε καταφέρει να εδραιώσει την παρουσία της στον «εξωευρωπαϊκό κόσμο». Σε αντίθεση, λοιπόν, με την Πορτογαλία, την Ισπανία, την Αγγλία και τη Γαλλία, η Πρωσία μπορούσε να επεκταθεί «μόνο σε βάρος των γειτόνων της, που ανήκαν, από νομική άποψη, στην ευρωπαϊκή κοινότητα». Ο Schmitt είχε πλήρη επίγνωση αυτής της ιδιαιτερότητας και δε δίσταζε να ομολογήσει πως ο γερμανικός επεκτατισμός ανέτρεπε, ουσιαστικά, την ισορροπία της Ευρώπης και ποδοπατούσε τους νόμους της. Εν τούτοις, υποστήριζε πως μπορούσε να ενταχθεί στην ευρωπαϊκή επεκτατική παράδοση, λέγοντας χαρακτηριστικά πως κινείται σε σαφώς δυτική τροχιά. Ως εκ τούτου, η Γερμανία εφάρμοζε, όπως τονίζει ο Traverso, στην Πολωνία, τη Ρωσία και τις χώρες της Βαλτικής τις ίδιες αρχές που η Γαλλία και η Μεγάλη Βρετανία είχαν εφαρμόσει προ πολλού στα εδάφη της Αφρικής και της Ασίας. Βλ. σχετικά, Traverso, *ό.π.*, σ. 68, 93-94. Για το *jus publicum Europaeum* και τη σχετική θέαση του «εξωευρωπαϊκού κόσμου» βλ. και την 76^η υποσημείωση του προηγούμενου μέρους. Τέλος, οφείλουμε να αναδείξουμε μια δομική αντίφαση στη συλλογιστική του Schmitt, που προκαλείται αφενός από αυτή την ευρωκεντρική του εμμονή αφετέρου από τον απρόσμενο θαυμασμό του για τον τελλουρικό αντάρτη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, στον οποίο αναφερθήκαμε στο προηγούμενο μέρος. Από τη μία, λοιπόν, τα μη ευρωπαϊκά, «απολίτιστα» εδάφη που ήταν απλώς αντικείμενο αποικισμού· και από την άλλη, ο τελλουρικός αντάρτης που αποκτούσε το νόημά του μονάχα στο πλαίσιο του αντιαποικιακού αγώνα. Όπως επισημαίνει πολύ σωστά ο Daniel Clayton, ο Schmitt προσκολλημένος στο ευρωκεντρικό του δόγμα παραβλέπει τον αντιαποικιακό προσανατολισμό πολλών αντάρτικων κινημάτων. Επομένως, περιγράφει την αλλαγή των γεωπολιτικών ισορροπιών, που μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την επακόλουθη αποαποικιοποίηση επιταχύνεται ραγδαία, «ως μία λίγο-πολύ ενδογενή [Δυτική] διαδικασία και όχι ως μία διαδικασία που προκαλείται από εξωτερική αντίσταση». Βλ. σχετικά, Clayton, Daniel. “Partisan Space”, στο Legg, *ό.π.*, σ. 216-217.

⁷ Traverso, *ό.π.*, σ. 180.

σημασιολογικό παρακολούθημα της έννοιας του *Lebensraum* (Ζωτικός Χώρος), και να λάβει αναπόφευκτα μια ποιοτική και όχι ποσοτική ερμηνεία.⁸ Ενδεικτικά, ο Schmitt, παραθέτοντας τον Friedrich Ratzel, εκείνον δηλαδή που εισήγαγε την έννοια του «ζωτικού χώρου» στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, θα γράψει: «Η κυριαρχία του χώρου [...] είναι το σημάδι κάθε ύπαρξης».⁹

Ο τρόπος με τον οποίο προβληματοποιεί, εδώ, το χώρο ο Schmitt ανακαλεί τις ποιότητες και τους συμβολισμούς που θα αναδείκνυε αργότερα με την έμφασή του στον τελλουρικό χαρακτήρα του αντάρτη. Το ρίζωμα στο έδαφος και η αυστηρή εγγραφή στη γη αποδίδουν την υπαρξιακή σημασία του χώρου σε αντίθεση με τον ποσοτικοποιημένο, ουδέτερο χώρο που επιβάλλει, κατά την άποψή του, η παγκόσμια κυριαρχία του αγγλοσαξονικού καπιταλιστικού κόσμου. Όπως είδαμε και στο προηγούμενο μέρος, η σημασία που αποκτούσε το ρίζωμα του αντάρτη στη γη μπορούσε να ερμηνευθεί μονάχα κοιτάζοντας προς τα πίσω· μονάχα διαμεσολαβώντας το, δηλαδή, από τα αντίστοιχα εδαφικά νοήματα στα οποία είχε θεμελιωθεί η εθνικοσοσιαλιστική ρητορική μερικές δεκαετίες νωρίτερα. Η έννοια του *Großraum* γεννιέται ακριβώς στο απόγειο αυτής της ρητορικής. Και είχε την ικανότητα να αποκρυσταλλώνει τόσο τις παραδοσιακές τελλουρικές εκφράσεις του αυθεντικά γερμανικού όσο και την ανάγκη μιας εδαφικής επέκτασης και επομένως της άμεσης προσάρτησης μη γερμανικών εδαφών. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίον ο Schmitt την εγκαταλείπει μεταπολεμικά, επιχειρώντας να αποδεσμεύσει το έργο του από τα εθνικοσοσιαλιστικά της συμφραζόμενα.¹⁰ Εν τούτοις, κάθε άλλο παρά εγκατέλειψε τη χωρική παράμετρο στην ύστερη σκέψη του. Με το θεμελιώδες έργο του *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum* (*Ο Νόμος της Γης στο διεθνές δίκαιο του Jus Publicum Europaeum*), που εκδίδεται το 1950, ο Schmitt επιστρέφει εκ νέου στην έννοια του χώρου, φροντίζοντας να την επενδύσει με την πλήρη γεωπολιτική της σημασία. Αν και το μεγαλύτερο μέρος του είχε συγγραφεί την περίοδο 1942-45,¹¹ και επομένως αντηχούσε την επεκτατική πολιτική της ναζιστικής Γερμανίας, ο Schmitt χρησιμοποιεί μια πιο «αφόρτιστη» αλλά καθ' όλα πολιτική γλώσσα, επιχειρώντας να καταδείξει τη σχέση χώρου και δικαίου· για την ακρίβεια, επιχειρώντας να υποστηρίξει πως το δίκαιο και ο νόμος είναι πάντοτε μία «ενότητα τοπο-θέτησης (Ortung) και ταξη-θέτησης (Ordnung).¹² Υπό αυτή την έννοια, ο χώρος νοείται πάντα σε συνάρτηση με το πλαίσιο νοημάτων και κανόνων που εγγράφονται μέσα στα συγκεκριμένα του όρια. Εξ ου και ο Schmitt θα καταφύγει στην ετυμολογία

⁸ Ο.π. και Elden, *ό.π.* σ. 101.

⁹ Traverso, *ό.π.*, σ. 181.

¹⁰ Zarmanian, Thalin. “Ordnung und Ortung/ Order and Localisation”, στο Legg, *ό.π.*, σ. 292-293 και Elden, *ό.π.* σ. 95.

¹¹ Βλ. το μεταφραστικό σημείωμα του Ulmen, στο Schmitt, *The Nomos of the Earth*, *ό.π.*, σ. 35.

¹² Schmitt, *ό.π.*, σ. 42-49 και Schmitt, *Η Θεωρία του Αντάρτη*, *ό.π.*, σ. 66. Η εθνικοσοσιαλιστική αντήχηση του συγκεκριμένου έργου προδίδεται και μέσα από την ίδια τη σχέση Ordnung/Ortung, καθώς ο Schmitt την είχε ήδη εισαγάγει στο δοκίμιο που πραγματευόταν την έννοια του *Großraum*. Όπως τονίζει ο Traverso, αναφερόμενος στο εν λόγω δοκίμιο, «[η] αποστολή του εθνικοσοσιαλισμού ήταν η εγκαθίδρυση μιας γερμανικής αυτοκρατορίας θεμελιωμένης σ' αυτό το “σύνολο συγκεκριμένης τάξης (Ordnung) και συγκεκριμένης εντόπισης (Ortung)”». Traverso, *ό.π.*

της ελληνικής λέξης *Νόμος*, που σημαίνει αφενός ιδιοποίηση, αφετέρου διαίρεση και κατανομή και τέλος χρήση και εκμετάλλευση.¹³ Ο *Νόμος* περιγράφει, λοιπόν, μία άρρηκτη ενότητα συγκεκριμένου χώρου και συγκεκριμένης τάξης.¹⁴ Σύμφωνα με τον Schmitt, «[ν]όμος είναι το μέτρο με το οποίο το υπό μία συγκεκριμένη τάξη έδαφος διαιρείται και τοποθετείται· είναι επίσης η μορφή της πολιτικής, κοινωνικής και θρησκευτικής τάξης που ορίζεται από αυτή τη διαδικασία. Εδώ, μέτρο, τάξη και μορφή συνιστούν μια χωρικά συγκεκριμένη ενότητα».¹⁵

Όπως σπεύδει να διευκρινίσει ο Schmitt, ο *νόμος* δε θα πρέπει να συγχέεται με τη σύγχρονη ερμηνεία της λέξης «νόμος», ήτοι με τον κανόνα δικαίου. Αντιθέτως, πρόκειται για μία πολύ πιο ευρεία έννοια· «ο νόμος είναι η άμεση μορφή με την οποία η πολιτική και κοινωνική τάξη ενός λαού καθίσταται χωρικά ορατή».¹⁶ Εμφανώς προσκολλημένος στην ιδέα του ριζώματος ενός λαού στη γη, ο Schmitt διακρίνει ποικίλους τρόπους εδαφικής ιδιοποίησης, διαίρεσης και εκμετάλλευσης σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους, διακρίνοντας έτσι διαφορετικούς *νόμους της γης*, με την επιμονή να τους αποδίδει πάντα έναν εγγενή χαρακτήρα παγκοσμιότητας.¹⁷ «Εν τέλει, ο νόμος της γης είναι η τάξη της γης», συνοψίζει ο Ulmen, όσο γενικός και αφηρημένος και αν ακούγεται ένας τέτοιος ισχυρισμός.¹⁸ Χωρίς να χρειάζεται, εν τούτοις, να υπεισέλθουμε σε λεπτομέρειες και αναγνωρίζοντας πως οι χωρικές παρατηρήσεις του Schmitt βρίθουν από χοντροκομμένες παραδοχές, ανεπίτρεπτες γενικεύσεις, αυτοαναφορικές ταξινομήσεις, και σχόλια που μαρτυρούν μια στατική και α-ιστορική αντίληψη της έννοιας του εδάφους-επικράτειας (territory),¹⁹ θα είχε νόημα να συγκρατήσουμε δύο βασικά σημεία. Αφενός το γεγονός πως ο Schmitt αντιλαμβάνεται το χώρο με μία αυστηρά υπαρξιακή έννοια. Αφετέρου πως η ιδέα του *νόμου της γης* διανοίγει μια οδό ερμηνείας της νοηματικής και πολιτικής επένδυσης που ο Schmitt δοκίμασε μια δεκαετία αργότερα

¹³ Schmitt, *The Nomos of the Earth*, ό.π., σ. 324-327 και Zarmanian, ό.π., σ. 292.

¹⁴ Τη χωρική διάσταση της αρχαίας ελληνικής λέξης «νόμος» είχε εντοπίσει και η Hannah Arendt. Έγραφε, λοιπόν, πως «αν και η λέξη νόμος έφτασε να πάρει διαφορετικές σημασίες στο διάβα των αιώνων του ελληνικού πολιτισμού, δεν έχασε ποτέ τελείως την αρχική της “χωρική σημασία”, δηλαδή “την έννοια μίας περιοχής ή επαρχίας, μέσα στην οποία η ορισμένη εξουσία μπορεί να ασκείται νόμιμα”». Αρεντ, Χάννα. *Για την επανάσταση*, μτφρ. Βασίλης Τομανάς, Θεσσαλονίκη: Νησίδες, 2005, σ. 174. Τη δομική σχέση —και τις αντινομίες της— που συνέχει το «νόμο» με το χώρο και το χωρικό λεξιλόγιο αναδεικνύει με μοναδική οξυδέρκεια ο Agamben, καταδεικνύοντας πως το επίδικο της κυρίαρχης εξουσίας είναι στην πραγματικότητα η διαχείριση του ζεύγους «εντός/εκτός» και η πρόβλεψη ενός ενδιάμεσου δικαίου «τόπου» μέσα στον οποίο κατοικεί η *εξάιρεση*. Όπως επισημαίνει, «η κυρίαρχη εξάιρεση είναι η θεμελιώδης εν-τοπιότητα/τοποθέτηση (*Ortung*), η οποία δεν περιορίζεται στη διάκριση μεταξύ εκείνου που βρίσκεται εντός και εκείνου που βρίσκεται εκτός, της κανονικής κατάστασης και του χάους, αλλά χαράσσει μεταξύ αυτών ένα κατώφλι (την κατάσταση εξάιρεσης), εκκινώντας από την οποία εσωτερικό και εξωτερικό εισέρχονται σε εκείνες τις πολύπλοκες τοπολογικές σχέσεις οι οποίες καθιστούν δυνατή την εγκυρότητα της κυρίαρχης τάξης». Με αυτόν τον τρόπο, ο Agamben μας δείχνει πως ο δεσμός μεταξύ *Ortung* και *Ordnung* που συγκροτεί το νόμο της γης είναι πιο πολύπλοκος απ’ όσο τον περιγράφει ο Schmitt. Βλ. σχετικά, Agamben Giorgio. *Homo Sacer: Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφρ. Παναγιώτης Τσιαμούρας, Αθήνα: Scripta, 2005, σ. 40-44.

¹⁵ Schmitt, *The Nomos of the Earth*, ό.π., σ. 70. Για μια αναλυτική περιγραφή του όρου βλ. ό.π., σ. 67-79.

¹⁶ Ό.π., σ. 70.

¹⁷ Ο Schmitt γράφει χαρακτηριστικά πως «θεωρώ τη γη, τον πλανήτη στον οποίο ζούμε, στο σύνολό του, ως μία σφαίρα (globe) και επιδιώκω να κατανοήσω την παγκόσμια κατανομή και τάξη της». Ό.π., σ. 351.

¹⁸ Ulmen, ό.π., σ. 10.

¹⁹ Για κάποιες κριτικές αναγνώσεις βλ. ενδεικτικά Elden, ό.π., σ. 97, 98, 102 και Minca, Claudio. “Carl Schmitt and the Question of Spatial Ontology”, στο Legg, ό.π., σ. 168, 171, 178.

στο πρόσωπο του αντάρτη —ή για να είμαστε πιο ακριβείς στην πιο τελλουρική του εκδοχή. Έτσι, δεν υπάρχει ουδέτερος χώρος, αλλά μονάχα χώρος φορτισμένος με νόημα, όπως παραθέτει ο Claudio Minca.²⁰ Η χρήση της έννοιας του νόμου, ως ενός εγγενώς *χθόνιου νόμου*, μας δείχνει πως ο χώρος δεν μπορεί να καταστεί κατανοητός παρά μονάχα ως ζεύγος μιας συγκεκριμένης «τοποθέτησης» και μιας συγκεκριμένης «ταξη-θέτησης». Αυτή η σύζευξη, που κατά την ερμηνεία του Andrea Cavalletti συνιστά μια *προπατορική χωρικοποίηση* (original spatialisation),²¹ δημιουργεί τους όρους μιας ιδιότυπης *χωρικής οντολογίας*.²² Μιας οντολογίας που μας βοηθά να κατανοήσουμε, στη συνέχεια, τις παρατηρήσεις του Schmitt για τις χωρικότητες που παράγει η δράση του πολιτικού παρτιζάνου. Η εν λόγω χωρική οντολογία επιτελεί μια διπλή και αμφίδρομη λειτουργία. Αφενός ξεκαθαρίζει πως κάθε εδαφική μορφή είναι πάντα επενδεδυμένη με νόημα. Αφετέρου υπονοεί πως το έργο της παραγωγής οποιουδήποτε πολιτικού νοήματος, και επομένως της συγκρότησης κάθε πολιτικής υποκειμενικότητας ως τέτοιας, δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά μονάχα χωρικά. Χωρίς αυτή την ιδρυτική εγγραφή στο χώρο «καμία πολιτική δεν είναι δυνατή», θα γράψει χαρακτηριστικά ο Minca.²³

Ο Schmitt, αν και δεν ήταν γεωγράφος, ήταν σε θέση, λοιπόν, να αναδείξει τη νοηματική και πολιτική σημασία της χωρικής έννοιας, επικυρώνοντας, κατά μία έννοια, για τους απολύτως δικούς του αντιδραστικούς λόγους, τους όρους χωρικής αντίληψης που προτείνει η σύγχρονη ριζοσπαστική γεωγραφία. Γιατί, όπως μας διδάσκει η Doreen Massey, «όχι μόνον υπάρχει μία παραλληλία μεταξύ του τρόπου σύλληψης του χώρου και του τρόπου σύλληψης των οντοτήτων/ταυτοτήτων (όπως πολιτικών υποκειμένων), αλλά επίσης ο χώρος είναι εξαρχής αναπόσπαστο κομμάτι της συγκρότησης των πολιτικών αυτών υποκειμενικοτήτων».²⁴ Την παρουσία αυτού του δεσμού φαίνεται να την έχει κατά νου ο Schmitt. Η υπαρξιακότητα με την οποία επενδύει την έννοια του χώρου αποτελεί ένα σταθερό μοτίβο στη σκέψη του. Και η εστίασή του στον τελλουρικό χαρακτήρα του αντάρτη το επιβεβαιώνει. Αλλά όπως προαναφέρθηκε, ο Schmitt δεν επιχείρησε απλώς να διαγνώσει και να επικυρώσει την ισχυρή οντολογική δυναμική που χαρακτηρίζει το αλυσόδεμα του αντάρτη στην πατρώα του γη. Επιπλέον, υπέθεσε πως στο πρόσωπό του θα μπορούσε να αναζητήσει ένα νέο *χθόνιο νόμο*. Η πραγματεία του για τον αντάρτη θα μπορούσαμε, λοιπόν, να ισχυριστούμε πως ακολουθεί, κατά μία έννοια, το νήμα του *The Nomos of the Earth*, τόσο γιατί μέσα από την παράδοση θεματική του ανορθόδοξου μαχητή ο Schmitt

²⁰ Minca, *ό.π.*, σ. 168.

²¹ Παρατίθεται στο Minca, *ό.π.* σ. 167. Εδώ, επιλέχτηκε ο όρος «προπατορική» αντί των όρων «αυθεντική» ή «γνήσια», αφενός επειδή ο Cavalletti διακρίνει μια ιδρυτική και συγκροτητική διάσταση στη λειτουργία αυτού του ζεύγους αφετέρου για να αναδείξουμε το χριστιανικό πλαίσιο εντός του οποίου αναπτύσσεται η επιχειρηματολογία του *The Nomos of the Earth*.

²² Minca, *ό.π.*

²³ *Ο.π.* σ. 168.

²⁴ Massey, Doreen. *Φιλοσοφία και πολιτικές της χωρικότητας*, μτφρ. Α. Πατσού, Αθήνα: Παπασωτηρίου, 2001, σ. 14.

επαναλαμβάνει πως το ζήτημα του χώρου δεν μπορεί παρά να ανακαλεί τις τρεις θεμελιώδεις πράξεις της ιδιοποίησης, της διαίρεσης και της εκμετάλλευσης —«[τ]ην κατάκτηση όμως την ακολουθεί η διαίρεση και η νομή», θα γράψει χαρακτηριστικά.²⁵ Όσο και επειδή δεν εγκαταλείπει την υπόθεση πως η Γη ως σύνολο χαρακτηρίζεται από μια παγκόσμια εδαφική διανομή και τάξη, επιχειρώντας μέσα από το φαινόμενο του παρτιζάνου να αναζητήσει παραδόξως ένα νέο *Νόμο της Γης*.²⁶ Η καταληκτική πρόταση του έργου του *Η Θεωρία του Αντάρτη* είναι ξεκάθαρη: «Ο θεωρητικός δεν μπορεί να κάνει τίποτα άλλο από το να προασπίζει τις έννοιες και να αποκαλεί τα πράγματα με το όνομά τους. Η θεωρία του αντάρτη συρρέει στην έννοια του Πολιτικού, στην αναζήτηση του πραγματικού εχθρού και ενός νέου Νόμου της Γης».²⁷

Πλάι σε αυτές τις δύο χωρικές διαστάσεις —αφενός, δηλαδή, στην ανάδειξη της υπαρξιακής σημασίας που λαμβάνει το εν λόγω χθόνιο αλυσόδεμα αφετέρου στην αναζήτηση του νέου νόμου της γης— ο Schmitt προσθέτει και μία τρίτη. Επιχειρεί να περιγράψει τις χωρικότητες που παράγει η δράση του ανορθόδοξου πολεμιστή, δείχνοντας ουσιαστικά πως η παρεμβολή στην έννοια του Πολιτικού, ως παρεμβολή στη «διακριτότητα» του Φίλου και του Εχθρού, δε θα μπορούσε να καταστεί συγκεκριμένη παρά μονάχα μέσα στο χώρο. Και επομένως, να κατανοήσει το πώς η έννοια του χώρου εμπλέκεται σε αυτή την «παρεμβολή». Στο έργο του, λοιπόν, για τον αντάρτη ο χώρος —μέσα στην πλήρη του, κατά τ' άλλα, υπαρξιακότητα— θα λάβει και το νόημα του πολεμικού χώρου· τόσο του χώρου μέσα στον οποίο διεξάγεται ο πόλεμος όσο και του χώρου που παράγεται κατά τη διάρκεια αυτής της διεξαγωγής. Με άλλα λόγια, ο χώρος σε αυτή την περίπτωση δεν είναι μόνο η εδαφική πατρίδα την οποία ο αντάρτης υπερασπίζεται μέχρις εσχάτων, αλλά αποκτά και τη σημασία μιας ιδιαίτερης πολεμικής τροπικότητας. Και σε αυτή την ιδιαιτερότητα θα είχε νόημα να σταθούμε, καθώς φαίνεται να απασχολεί από τότε και τα ίδια τα στρατιωτικά επιτελεία, που εξοικειωμένα με τη διεξαγωγή πολέμων σε ανοιχτά εδάφη βρίσκονταν, πλέον, αντιμέτωπα με έναν Εχθρό που θα χρησιμοποιούσε το χώρο πιο παράδοξα από οποιονδήποτε άλλο νωρίτερα. Εδώ ο Schmitt φαίνεται να αφήνει για λίγο στην άκρη τους «μεγάλους χώρους» της γεωπολιτικής και της (*Großraum*) οικονομίας και να εκφράζεται πιο φαινομενολογικά, επιχειρώντας να περιγράψει με όρους ορατού —ή τουλάχιστον αισθητηριακά αντιληπτού— φαινομένου το χώρο του ανορθόδοξου

²⁵ Schmitt, *Η Θεωρία του Αντάρτη*, ό.π., σ. 76.

²⁶ Ας θυμηθούμε, εδώ, πως ο Schmitt θεωρούσε τον αντάρτη ένα «παγκόσμιο ιστορικό στοιχείο». *Ο.π.*, σ. 67.

²⁷ *Ο.π.*, σ. 90. Η αναζήτηση αυτή θα μπορούσε ίσως να ερμηνευτεί ως αποτέλεσμα της απογοήτευσης του Schmitt μπροστά στην πιθανότητα μιας παγκόσμιας ηγεμονίας είτε της Σοβιετικής Ένωσης είτε των ΗΠΑ, με ό,τι αυτό θα σήμαινε για την ολική στρατιωτική και τεχνολογική τους κυριαρχία επί της γης, της θάλασσας και του ουρανού. Στο άρθρο με τίτλο “The New *Nomos* of the Earth”, που εκδόθηκε το 1955, δηλαδή πέντε χρόνια μετά τη δημοσίευση των θέσεών του για το νόμο της γης, υποστήριζε πως μια τέτοια παγκόσμια κυριαρχία θα συνιστούσε, κατά την άποψή του, ένα πιθανό νέο νόμο της γης, ο οποίος όμως σε καμία περίπτωση δε θα έπρεπε να εκτοπίσει άλλες πιθανότητες. Ο ισχυρισμός του, λοιπόν, μερικά χρόνια αργότερα πως μέσα από τη μελέτη του αντάρτη θα μπορούσε «ο θεωρητικός» να ανακαλύψει ένα νέο νόμο της γης μαρτυρά ίσως τη μύχια και ύστατη ελπίδα του Schmitt να ανακοπεί πολιτικά αυτή η πορεία προς την παγκόσμια επικράτηση των δύο ψυχροπολεμικών υπερδυνάμεων. Βλ. σχετικά το άρθρο με τίτλο “The New *Nomos* of the Earth”, στο Schmitt, *The Nomos of the Earth*, ό.π., σ. 354-355.

πολέμου. Η ανάλυσή του για τον ανορθόδοξο μαχητή δε λησμονεί προφανώς τη σημασία της γεωπολιτικής διάστασης, όπου στην περίπτωση του τελλουρικού αντάρτη λαμβάνει τη μορφή μιας εξαναγκαστικής «μικρο-γεωπολιτικής»: εξαναγκαστικής στο βαθμό που συνιστά απόρροια της αυστηρά αμυντικής του θέσης. Ο Schmitt δοκιμάζει, όμως, με αυτό το δοκίμιο να μετατοπιστεί, για λίγο, από τα γενικά κάδρα των «μεγάλων χώρων» της στρατηγικής και να ζουμάρει στους «μικρούς χώρους» της τακτικής.²⁸ και μάλιστα, της ά-τακτης τακτικής.

Ο Schmitt γράφει χαρακτηριστικά: «Στον ανταρτοπόλεμο παρουσιάζεται ένα νέο, περίπλοκα δομημένο πεδίο δράσης, γιατί ο αντάρτης δεν πολεμάει σε ένα ανοικτό πεδίο μάχης, ούτε και ακριβώς στο επίπεδο ενός μετωπικού πολέμου. Περισσότερο εξωθεί τον εχθρό του σε έναν άλλο χώρο. Έτσι προσθέτει στην επιφάνεια του τακτικού, καθιερωμένου πολεμικού σκηνικού, μία άλλη, σκοτεινότερη διάσταση, τη *διάσταση του βάθους*, όπου η επιδεικνυόμενη στολή γίνεται θανάσιμη. Μ' αυτό τον τρόπο προσδίδει στην περιοχή της στεριάς μία απρόσμενη, όχι όμως και λιγότερο αποτελεσματική, αναλογία προς το υποβρύχιο σκάφος το οποίο πρόσθεσε μία απρόσμενη διάσταση του βάθους στην επιφάνεια της θάλασσας, όπου διεξάγονταν ο παλαιού τύπου ναυτικός πόλεμος. Από τα βάθη όπου βρίσκεται, εμποδίζει το παιχνίδι που διεξάγεται βασισμένο σε κανόνες, στην ανοικτή σκηνή. Με τη μη τακτικότητά του μεταβάλλει τη διάσταση όχι μόνο της τακτικής αλλά και της στρατηγικής των επιχειρήσεων των τακτικών στρατών. Μικρές σχετικά ομάδες ανταρτών είναι σε θέση, εκμεταλλευόμενες τις εδαφικές ιδιομορφίες, να καθηλώσουν μεγάλες μάζες τακτικών στρατευμάτων».²⁹ Οι συγκεκριμένες παρατηρήσεις αναδεικνύουν δύο ξεχωριστά αλλά εξίσου σημαντικά στοιχεία. Αφενός το γεγονός πως η ανορθόδοξη δράση του ά-τακτου μαχητή *παράγει* χώρο, καθώς ο αντάρτης προσθέτει μια νέα διάσταση στις γνώριμες επιφάνειες του τακτικού πολέμου ξηράς. Αφετέρου την κοινή γνώση πως η αντάρτικη πρακτική απαιτεί τις δικές της χωρικές προϋποθέσεις, έτσι όπως αυτές εκφράζονται μέσα από τις εδαφικές ιδιομορφίες στις οποίες αναφέρεται ο Schmitt. Κατανοούμε, λοιπόν, πως η «παρεμβολή» για την οποία μίλησε ο Γερμανός θεωρητικός είναι σε θέση να διατυπωθεί *και χωρικά*. Μέσα από τον ιδιαίτερο χώρο στον οποίο κατοικεί ο αντάρτης «εμποδίζει το παιχνίδι που διεξάγεται βασισμένο σε κανόνες»: εμποδίζει, με άλλα λόγια, την εκδήλωση της σχέσης Φίλος/Εχθρός με τους συμφωνημένους και αναγνωρισμένους όρους του πολεμικού δικαίου. Υπό αυτή την έννοια, με την έμφαση που ο

²⁸ Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως πρόκειται για μία παράδοξη μετατόπιση από την έννοια του *Großraum* σε αυτήν του *Kleinraum* (Ελάσσων Χώρος), αν επιτρεπόταν ένας τέτοιος νεολογισμός. Η αυστηρή εγγραφή του αντάρτη στη γη υπονοεί ένα χώρο συγκεκριμένο, απόλυτα βιωμένο και γεμάτο οικείες παραστάσεις, όπως αυτός αποκρυσταλλώνεται, για παράδειγμα, μέσα από την έννοια της πατρώας γης. Ως εκ τούτου, μία τέτοιου τύπου σχέση αντιστοιχεί σε ένα χώρο συγκεκριμένο με όρους έκτασης και κλίμακας, αν όχι αυστηρά οριοθετημένο. Επιπλέον, η έννοια του *Kleinraum* θα λέγαμε πως συνιστά ένα συνεπές παρακολούθημα της έννοιας του «μικρού πολέμου». Τέλος, για δύο σύντομες αναφορές στην έννοια του *Kleinraum*, αν και εντός διαφορετικού πλαισίου, βλ. Ulmen, *ό.π.*, σ. 23 και Elden, *ό.π.*, σ. 93.

²⁹ Schmitt, *Η Θεωρία του Αντάρτη*, *ό.π.*, σ. 66.

Schmitt αποδίδει στις χωρικές ιδιότητες της δράσης του ανορθόδοξου πολεμιστή δεν περιγράφει, απλώς, μια «παρεμβολή στην έννοια του Πολιτικού», αλλά διατυπώνει, τελικά, και μια *παρεμβολή στην έννοια του Χωρικού*. Όπου το *Χωρικό* συγκροτούταν, μέχρι τότε, από τα γνώριμα ανοιχτά πεδία μάχης των μεγάλων διακρατικών συγκρούσεων, που μονοπώλησαν την ιστορία των πολεμικών τελέσεων χοντρικά από τις Ναπολεόντειες εκστρατείες μέχρι το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ο αντάρτης σηματοδοτεί, επομένως, τη συγκρότηση μίας ειδικής χωρικής συνθήκης. Η αποδόμηση της διάκρισης Φίλος/Εχθρός συνεπάγεται μια ριζική μετατόπιση στις ίδιες τις χωρικότητες και αντίστροφα. Αυτός ο «άλλος χώρος» στον οποίο αναφέρεται ο Schmitt είναι το απαραίτητο συμπλήρωμα όλων εκείνων των μεταβολών που χαρακτηρίζουν το δίκαιο του πολέμου, τη διακριτότητα του Φίλου και του Εχθρού και εν τέλει την ίδια την «επιτελεστικότητα» του Πολιτικού. Έτσι, δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως ο Schmitt χαρακτηρίζει «σκοτεινότερη» τη νέα διάσταση που προσθέτει η δράση του ανορθόδοξου μαχητή. Γιατί η επίμαχη «παρεμβολή», τόσο στην πολιτική όσο και στη χωρική της εκδοχή, αποτελούσε, τελικά, ένα αντικείμενο του ορατού κόσμου και επομένως ένα αντικείμενο που θα έπρεπε κανείς να μπορεί να διακρίνει. Ο αντάρτης, όμως, κατοικεί «μέσα στα βάθη» και στο απόλυτο σκοτάδι, είτε αυτό το σκοτάδι αφορά την απόκρυψη της εχθρικής του ταυτότητας είτε το πού βρίσκεται κυριολεκτικά μέσα στο χώρο. Οι εννοιολογικές και πρακτικές εντάσεις που γεννιούνται ανάμεσα στο φως και το σκοτάδι αξιοποιούνται εκτενώς από τον Schmitt, καταδεικνύοντας πως η εμμονή του στις αυστηρές μορφές και εν τέλει η ίδια του η αποφασιοκρατία εγείρουν ένα κατεξοχήν αίτημα ορατότητας. Όμως, ο αντάρτης κινείται τη νύχτα. «Η μυστικότητα και το σκοτάδι είναι τα ισχυρότερα όπλα του».³⁰ Μέσα σε αυτή την απόλυτη σκοτεινιά οι μορφές του Φίλου και του Εχθρού καθίστανται ασαφείς και αδιάκριτες· και ως εκ τούτου, ολόκληρο το οικοδόμημα της έννοιας του Πολιτικού καταρρέει. «Ο εχθρός...», διευκρινίζει ο Schmitt, «...είναι η ίδια μας η ερώτηση που παίρνει μορφή (Gestalt). [...] Ο εχθρός βρίσκεται στο δικό μου επίπεδο. Γι' αυτό το λόγο πρέπει να διαφοροποιηθώ απ' αυτόν πολεμώντας μαζί του, για να κερδίσω το δικό μου μέτρο, το δικό μου όριο, το δικό μου σχήμα».³¹

³⁰ *Ο.π.* σ. 27, 38.

³¹ *Ο.π.* σ. 81. Η αυστηρή φορμαλιστική συλλογιστική του Schmitt αποκρυσταλλώνεται σε αυτή την επιμονή του να διακρίνει καθαρά τις μορφές (Gestalt) των πραγμάτων. Μια επιμονή που τον συνδέει αναπόφευκτα με το παρελθόν που ήθελε τόσο πολύ να διαγράψει, καταδεικνύοντας τις ισχυρές εθνικοσοσιαλιστικές επιρροές στη σκέψη του. Οι διεισδυτικές παρατηρήσεις των Philippe Lacoue-Labarthe και Jean-Luc Nancy σχετικά με τις εννοιολογικές καταβολές της ταυτότητας του Άριου μας βοηθούν ιδιαίτερα να κατανοήσουμε αυτή τη σύνδεση. Όπως επισημαίνουν, οι Άριοι «είναι φορείς του ηλιακού μύθου. [...] Ο άριος μύθος είναι ο ηλιακός μύθος εν αντιδιαστολή προς τους μύθους της Νύχτας, τις χθόνιες θεότητες. [...] Ο μύθος του ήλιου δεν είναι τίποτα λιγότερο από τον μύθο εκείνου του στοιχείου που κάνει τα σχήματα [formes] να αναδύονται ως τέτοια, μέσα στην ορατότητά τους, μέσα στο περίγραμμα της Gestalt τους, ενώ ταυτόχρονα είναι ο μύθος της ισχύος ή της θερμότητας που καθιστά δυνατή την ίδια τη μορφοποίηση τούτων των σχημάτων». Βλ. σχετικά, Λακού-Λαμπάρτ, Φιλίπ και Νανσύ, Ζαν-Λυκ *Ο μύθος του ναζισμού*, μτφρ. Βίκτωρ Καμχής, Αθήνα: Εστία, 2008, σ. 64-65. Για κάποια επιπλέον σημεία στα οποία εμφανίζεται ο όρος *Gestalt* θα μπορούσε κανείς να ανατρέξει στο γερμανικό πρωτότυπο. Στην ελληνική έκδοση αποδίδονται άλλοτε ως «μορφή» και άλλοτε ως «υπόσταση». Βλ. σχετικά, Schmitt, *Theorie des Partisanen*, ό.π., σ. 24, 26, 76 και Schmitt, *Η Θεωρία του Αντάρτη*, ό.π., σ. 94, 95, 103. Τέλος, για την έννοια της *Gestalt* στο έργο του Schmitt, βλ. Slomp, *Carl Schmitt and the*

Όταν, λοιπόν, η μορφή του άλλου δεν είναι διακριτή και αναγνωρίσιμη τότε δεν υπάρχει ούτε Φίλος ούτε Εχθρός. Δεν υπάρχει, με άλλα λόγια, η «συγκεκριμένη αντιθετικότητα» που χαρακτηρίζει καταστατικά τη σχέση Φίλος/Εχθρός. Μια αντιθετικότητα που, όπως μας υπέδειξε ο Schmitt, καθίσταται συγκεκριμένη μονάχα *προ οφθαλμών*· δηλαδή, μέσα στο (δημόσιο) φως. Ο χώρος του αντάρτη, έτσι όπως τον περιγράφει ο Schmitt, είναι ένας σκοτεινός και επομένως απολύτως μη δημόσιος χώρος· «ένας χώρος της μη δημοσιότητας». Η μυστικότητα και το σκοτάδι αποτελούν τις απαραίτητες προϋποθέσεις της δράσης του· συνιστούν προαπαιτούμενα της φαντασματικής του ιδιότητας. Και δε θα μπορούσαν, τελικά, παρά να σχετίζονται με τον τελλουρικό του χαρακτήρα· με τον *οικείο* χώρο μέσα στον οποίο δρα ο ά-τακτος μαχητής και του οποίου έχει άριστη γνώση.³² Επιστρέφουμε, έτσι, στα τέσσερα κριτήρια-γνωρίσματα του αντάρτη, έτσι όπως τα διατύπωσε παραπάνω ο Schmitt, μιας και η μυστικότητα και το σκοτάδι συνδέονται άμεσα με την ανορθόδοξη δράση και την αυξημένη του κινητικότητα.³³ Και προϋποθέτουν την ειδική χωρική συνθήκη στην οποία αναφέρεται ο Schmitt. Όπως τονίζει ο Daniel Clayton, η δράση του ά-τακτου μαχητή βασίζεται στην «τακτική εκμετάλλευση των περιβαλλοντικών συνθηκών για την ενίσχυση της κινητικότητας και της ανορθόδοξης δράσης».³⁴ «Ευκίνησια, ταχύτητα και αιφνιδιαστική εναλλαγή επίθεσης και υποχώρησης»³⁵ προϋποθέτουν, έτσι, έναν ειδικό χώρο, που βοηθά στην απόκρυψη, την κάλυψη και τη μυστικότητα. Και επιπλέον, παράγουν με τη σειρά τους έναν ιδιαίτερο υπαρξιακό χώρο, καθώς προσθέτουν εκείνη τη σκοτεινή διάσταση στην οποία αναφέρεται ο Schmitt. Κάπως έτσι, ο συλλογισμός του φτάνει στη χωρική του ολοκλήρωση. Η έννοια του Πολιτικού, ως η διάκριση Φίλος/Εχθρός μέσα στο αυστηρά διακρατικό της πλαίσιο, επιτελούνταν μέχρι πρότινος με τη μορφή ενός «παιχνιδιού» βασισμένου σε κανόνες, στην «ανοικτή σκηνή». Με άλλα λόγια, οι υπεύθυνοι προϊστάμενοι, το καθορισμένο ορατό έμβλημα, η φανερή οπλοφορία, και η τήρηση των κανόνων και των εθίμων του πολεμικού δικαίου διατηρούσαν το νόημά τους μονάχα ως *ορατά φαινόμενα μέσα στο χώρο*· και ως φαινόμενα που είχαν τους δικούς τους ιδιαίτερους τρόπους να εκδηλώνονται. Η παρεμβολή στην έννοια του Πολιτικού δεν αποτελεί, λοιπόν, παρά τη διάρρηξη αυτού του πλαισίου, την παραβίαση αυτών των κανόνων και το ολικό σκοτεινιάσμα της σκηνής. Είναι η απόλυτη αποδόμηση των Σμιτιανών προτιμήσεων και των κρατικών βεβαιοτήτων, καταδικασμένη εξαρχής να αποτυπώνεται υλικά μέσα στο χώρο. Και αυτή η εξαναγκαστική της αποτύπωση είναι που απογειώνει την υπαρξιακή του σημασία.

Politics of Hostility, ό.π., σ. 12-13 και Traverso, ό.π., σ. 180.

³² Ο Illuminati γράφει σχετικά: «Το φυσικό περιβάλλον, δηλαδή το χερσαίο έδαφος, παίζει κυρίαρχο ρόλο, λόγω της δυνατότητας πρόβλεψης που έχει ο αντάρτης έναντι της αφηρημένης γνώσης (ουσιαστικά βάσει του χάρτη) του εχθρού». Βλ. Illuminati, ό.π., σ. 2.

³³ Βλ. τα τέσσερα κριτήρια της ανορθόδοξης δράσης, της πολιτικής δέσμευσης, της αυξημένης κινητικότητας και του τελλουρικού χαρακτήρα. Schmitt, *Η Θεωρία του Αντάρτη*, ό.π., σ. 9-23.

³⁴ Clayton, ό.π., σ. 217.

³⁵ Schmitt, ό.π., σ. 20.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις αποδεικνύουν πως ο Schmitt αντιλήφθηκε έγκαιρα τις χωρικές συνεπαγωγές της εμφάνισης του αντάρτη. Η λίγο-πολύ σταθερή του προσήλωση στη σημασία της χωρικής παραμέτρου για ένα σημαντικό μέρος του έργου του έλαβε, μέσα σε αυτή τη μικρή πραγματεία, τη μορφή του πολεμικού χώρου και του πεδίου των επιχειρήσεων, με μία αυστηρά τακτική ερμηνεία. Αφενός, λοιπόν, αναδεικνυε από μια παράδοξη φιλοσοφική σκοπιά μια σχετικά υποτιμημένη έννοια στη στρατιωτική συζήτηση.³⁶ Αφετέρου απέδιδε στο χώρο μια πρωτοφανή υπαρξιακότητα, καταδεικνύοντας πως στο μέλλον των ασύμμετρων συγκρούσεων και των «μικρών πολέμων», που μόλις είχε αρχίσει να διαγράφεται, η παράμετρος του χώρου θα καθίστατο ίσως ένα από τα σημαντικότερα διακυβεύματα ως προς την κατανόηση του ίδιου του πολεμικού φαινομένου. Με αυτόν τον ιδιότυπο τρόπο, ο Schmitt φαίνεται να προβαίνει σε μία ακόμα διάγνωση, δείχνοντας να αφουγκράζεται πλήρως τη σημασία που λάμβαναν η παράμετρος του χώρου και οι μετασχηματισμοί της στις μέρες του. Μια σημασία που συμπυκνώθηκε, μερικά χρόνια αργότερα, στο γνωστό Φουκωικό ισχυρισμό πως «[η] εποχή μας, απ' την άλλη, φαίνεται να είναι η εποχή του χώρου», σε αντιπαράβολή με τις εμμονές του 19^{ου} αιώνα.³⁷ Η σταδιακή ασυμμετροποίηση των ένοπλων αντιπαράθεσεων συνοδεύεται από μια βαθύτερη σύνδεση με τα χωρικά φαινόμενα, που φθάνει, όπως θα δούμε στη συνέχεια, στο απόγειό της με την αστικοποίηση των συγκρούσεων. Ακολουθώντας τις ιστορικές μεταλλαγές που χαρακτηρίζουν τις μορφές και τις λειτουργίες των πολιτικών σχηματισμών που συγκρούονται, θα παρατηρήσουμε πως η θέση του χώρου μετατοπίζεται και γίνεται πιο πρωταγωνιστική. Ο χώρος γίνεται, κατά μία έννοια, ένας ιδιαίτερος τρόπος πολέμου γι' αυτούς τους ανορθόδοξους μαχητές που θα κατακλύσουν σύντομα το ιστορικό προσκήνιο. Και ως εκ τούτου, γίνεται και ένα αντικείμενο ισχυρού στρατιωτικού ενδιαφέροντος.

Η διάγνωση, λοιπόν, του Schmitt παραμένει απολύτως καίρια. Και θα δικαιούταν κανείς να υποστηρίξει πως εντάσσεται με έναν ιδιαίτερο τρόπο στο περιβάλλον που είχε προ πολλού διαμορφώσει ο κλάδος της φαινομενολογίας, αναφορικά με το ζήτημα της χωρικής αντίληψης. Όπως επισημαίνει ο Neil Leach για εκείνους τους στοχαστές που χάραξαν πρώτοι τη φαινομενολογική οδό, «[ο] χώρος γι' αυτούς θα πρέπει να γίνεται αντιληπτός όχι ως αφηρημένος,

³⁶ Βλ. την παρατήρηση του G. J. Ashworth σχετικά με τη μικρή σημασία που απέδιδε η στρατιωτική επιστήμη στην έννοια του χώρου και τη γεωγραφία, στο Ashworth, Gregory John. *War and the City*, London & New York: Routledge, 1991, σ. 2, 3.

³⁷ Foucault, Michel. "Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias", στο Joan Ockman (επιμ.), *Architecture Culture 1943-1968: A Documentary Anthology*, New York: Columbia Books of Architecture/ Rizzoli, 1993, σ. 420. Οφείλουμε, πάντως, να επιστημονούμε πως η Φουκωική «προτίμηση» στην έννοια του χώρου, σε αντιπαράβολή με εκείνη του χρόνου, ενδέχεται να επηρεάστηκε από μια γενική παρερμηνεία σχετικά με την έννοια της χρονικότητας από πλευράς γαλλικού στρουκτουραλισμού. Σύμφωνα με τη Massey, η πριμοδότηση του χώρου έναντι του χρόνου από ένα σημαντικό κομμάτι της μεταδομιστικής γαλλικής σχολής βασίστηκε σε μία αντίδραση στις τότε κυρίαρχες ιδέες της χρονικής αφήγησης, οι οποίες οδηγούσαν σ' ένα προβληματικό μοντέλο ταξινόμησης των κοινωνιών στη βάση διαδοχικών επιπέδων ανάπτυξης. Έτσι, η αντίδραση στην κυριαρχία της χρονικότητας —ή για να επαναλάβουμε την πολύ εύστοχη παρατήρηση της Massey, στην κυριαρχία μιας συγκεκριμένης αντίληψης της χρονικότητας—, ανέδειξε την έννοια της χωρικότητας, οδηγώντας, έτσι, σε μία ψευδο-διαμάχη χώρου/χρόνου. Βλ. σχετικά Massey, *ό.π.*, σ. 24, 26.

ουδέτερος χώρος, αλλά ως ο χώρος της βιωμένης εμπειρίας».³⁸ Οι παρατηρήσεις που προηγήθηκαν μαρτυρούν πως ο Schmitt βαδίζει δικαιωματικά πάνω σε αυτή την οδό, δοκιμάζοντας να διατυπώσει τους όρους μιας ιδιότυπης φαινομενολογίας του χώρου. Εκφράζει, όμως, παράλληλα, και την αγωνία των στρατιωτικών επιτελείων της εποχής του, που καλούνταν να διαχειριστούν τα αδιέξοδα που γεννούσε η εξαφάνιση του Εχθρού, δοκιμάζοντας νέες τεχνολογίες και νέες τακτικές. Η προσέγγιση του Schmitt ανακαλεί, τελικά, την άρρηκτη σχέση που ανέκαθεν διατηρούσαν η έννοια του χώρου και το φαινόμενο του πολέμου, είτε αυτή εκφράζεται μέσα από την εμπλοκή του στρατιωτικού παράγοντα στην ίδια την παραγωγή της γεωγραφικής γνώσης, είτε εκδηλώνεται μέσα από τη βαρύνουσα σημασία της χαρτογραφίας, είτε αποτυπώνεται ιστορικά στους τρόπους της ίδιας της χωροθέτησης και κατασκευής των πόλεων. Και επιπλέον, φωτίζει τις πολύπλοκες μορφές που λαμβάνει αυτή η σχέση ήδη από τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, δείχνοντας πως αν κάτι μετασχηματίζεται μέσα στο χρόνο αυτό δεν είναι μόνο οι χώροι του πολέμου, αλλά και οι χωρικότητές του· οι συναρτήσεις του με το χώρο. Το αντικείμενο, λοιπόν, μιας διερώτησης που εκκινεί από τις χωρικές παρατηρήσεις του Schmitt δεν είναι το να ακολουθήσουμε απλώς από κοντά τις πολεμικές ιαχές, σκιαγραφώντας τους εκάστοτε τόπους τους, ούτε το να προβούμε σε μια διεξοδική εξέταση των διαφορετικών πεδίων του πολέμου. Τέτοιου είδους «τοπογραφικά» στοιχεία σαφώς και θα όφειλαν να απασχολήσουν οποιαδήποτε σχετική έρευνα. Ακόμη σημαντικότερη κρίνεται η κατανόηση των αλλαγών αναφορικά με τη χωρικότητα του πολέμου. Το πώς μεταβάλλεται, δηλαδή, η σχέση του με το χώρο, καθώς οι ένοπλες συγκρούσεις μετασχηματίζονται και ασυμμετροποιούνται.

Η υπαρξιακότητα με την οποία επενδύει ο Schmitt την έννοια του χώρου παρέχει ένα όχημα γι' αυτή την κατανόηση, βοηθώντας μας να αντιληφθούμε πως η «σκοτεινή» διάσταση που προσθέτει η δράση του πολιτικού παρτιζάνου στην άλλοτε «ανοικτή σκηνή», δεν αλλάζει τόσο το χώρο, όσο τους τρόπους με τους οποίους αυτός γίνεται αντιληπτός και χρησιμοποιείται· τους τρόπους, δηλαδή, με τους οποίους *τελείται*. Όπως υποστηρίζει ο Σταύρος Σταυρίδης, «[η] τέλεση ενός χώρου εννοείται στο σύνολο των σχέσεων που δημιουργεί σε μια ορισμένη συγκυρία».³⁹ Αυτές τις σχέσεις θα πρέπει, λοιπόν, να έχουμε κατά νου, αν θέλουμε να αξιολογήσουμε τόσο τις χωρικές συνεπαγωγές των Σμιτιανών παρατηρήσεων όσο και την ίδια την επίδραση που ασκεί η ανορθόδοξη δράση στο πεδίο των χωρικών φαινομένων. Η «σκοτεινή» αυτή διάσταση δε συνιστά παρά συγκεκριμένες σχέσεις μέσα στο χώρο. Και αυτόν ακριβώς τον υπαρξιακό και τελεστικό δεσμό αναδεικνύουν τα σχόλια του Γερμανού θεωρητικού. Όμως ο Schmitt, εδώ, δε φαίνεται να

³⁸ Βλ. το εισαγωγικό σημείωμα στο κεφάλαιο για τη φαινομενολογία, στο Leach Neil (επιμ.), *Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory*, Routledge, London & New York, 1997, σ. 83.

³⁹ Σταυρίδης, Σταύρος. «Κριτική της αρχιτεκτονικής και κριτική κατοίκηση», στο συλλογικό τόμο *Τεχνών Κρίσεις: Κείμενα για την Κριτική*, Αθήνα: Εκδόσεις Dian, 2002, σ. 42.

πρωτοτυπεί. Αντιθέτως, ανακαλεί ένα ζήτημα το οποίο κάνει προ πολλού την εμφάνισή του, με διαφορετικό κατά τ' άλλα ύφος, στα δύο σημαντικότερα ίσως συγγράμματα για τον πόλεμο, παρά τις μεταξύ τους διαφορές και παρά το γεγονός πως αμφότερα εντάχθηκαν απολύτως στην πολεμική κανονικότητα της εποχής τους—αν δεν ήταν, κιόλας, αυτά που τη συγκρότησαν—, θέτοντας, έτσι, εκτός πεδίου διερώτησης το ζήτημα του «αντικανονικού» και του «ανορθόδοξου». Αν και θα έπρεπε, λοιπόν, να ακολουθήσουμε χωρίς περιστολές το νήμα της σκέψης του Schmitt, ρίχνοντας απευθείας φως στην περίοδο των ασύμμετρων επεισοδίων που ακολούθησε τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, θα είχε ίσως νόημα να σταθούμε για λίγο σε αυτά τα δύο έργα. Όχι μόνο για λόγους που άπτονται της κομβικής τους θέσης μέσα στη στρατιωτική φιλολογία. Αλλά επιπλέον, διότι οι χωρικές τους αναφορές μας βοηθούν να κατανοήσουμε αφενός τον ισχυρά υπαρξιακό χαρακτήρα που λαμβάνει η έννοια του χώρου μέσα στο φαινόμενο του πολέμου αφετέρου την έννοια της πολεμικής χωρικότητας ως τέτοιας και επομένως και το πώς αυτή μετασχηματίζεται καθώς οι συγκρούσεις ασυμμετροποιούνται.

Το έργο *Η Τέχνη του Πολέμου* του Κινέζου στρατηγού Sun Tzu και το προαναφερθέν *Περί του Πολέμου* του Clausewitz θεωρούνται σήμερα τα δύο σημαντικότερα έργα πάνω στο φαινόμενο του πολέμου.⁴⁰ Έχουν, κατά μία έννοια, στοιχειώσει τη σχετική συζήτηση μέσα στη σύγχρονη ιστορία της.⁴¹ Μπορεί κανείς να το διαπιστώσει εύκολα, αντικρίζοντας τον τεράστιο φιλολογικό όγκο που έχει αφιερωθεί σε αυτά τα δύο έργα-σταθμούς και το δέος που προκαλεί η αναμέτρηση μαζί τους, που υποχρεώνει, κατά μία έννοια, κάθε απόπειρα ενασχόλησης με το ζήτημα του πολέμου να συνδέεται μαζί τους με μια σχέση αναφοράς. Τα εν λόγω κείμενα κατέχουν δικαίως δύο εξέχουσες θέσεις κατά μήκος του τεράστιου ιστορικού νήματος που τα συνδέει, για διαφορετικούς λόγους το καθένα. Το πρώτο ως η ιδρυτική στιγμή της θεωρητικής συζήτησης και του οποιουδήποτε στοχασμού πάνω στο φαινόμενο του πολέμου και το δεύτερο ως εκείνο το έργο που, σύμφωνα με τον Κονδύλη, «παρέχει το κλειδί για την κατανόηση των κεντρικών εννοιών, που φωτίζουν την υφή του πολέμου εν γένει».⁴² Η σχετική με αυτά τα δύο κείμενα φιλολογία που ακολούθησε δίνει την εντύπωση μιας αρμονικής συνομιλίας μεταξύ τους, παρά το γεγονός πως παρεμβάλλονται ανάμεσά τους παραπάνω από δύο χιλιετίες.⁴³ Μέσα σε αυτή την παράδοση είναι

⁴⁰ Βλ. τα σχόλια του Creveld στο βιβλιογραφικό κατάλογο του βιβλίου του *Η Μεταμόρφωση του Πολέμου*, στο Creveld, *ό.π.*, σ. 319, 333.

⁴¹ Βλ. σχετικά τον πρόλογο του Βρετανού λοχαγού και θεωρητικού του πολέμου B.H. Liddell Hart, ο οποίος επιχειρεί μια συγκριτική ανάγνωση των δύο συγγραφέων, στο Σουν Τζου. *Η τέχνη του πολέμου*, μτφρ. Δημήτρης Ν. Παυλάκης, Αθήνα: Οδυσσέας-Φορμιγξ, 2009, σ. 19-21.

⁴² Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 9.

⁴³ Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα προσφέρει η συγκριτική ανάγνωση των δύο έργων που προτείνει ο Αμερικανός ταγματάρχης Ben Zweibelson για τις ανάγκες ενός αποτελεσματικότερου δόγματος αντιεξέγερσης, με άξονα τις επιχειρήσεις του Πολέμου κατά της Τρομοκρατίας στο Αφγανιστάν. Βλ. Zweibelson, Ben. "The US in Afghanistan: Follow Sun Tzu rather than Clausewitz to Victory", *Small Wars Journal*, 11 Δεκεμβρίου 2010, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/621-zweibelson.pdf>.

που αποκτούν το νόημά τους και ένα πλήθος κριτικών προσεγγίσεων που δεν έπαψαν ποτέ να εμπλουτίζουν και να ανανεώνουν την όλη συζήτηση. Η επιλογή, λοιπόν, αυτής της στάσης φιλοδοξεί να επισημοποιήσει το πέρασμα από τα πολιτικά τοπία των Σμιτιανών διαγνώσεων στον κόσμο της αμιγώς στρατιωτικής φιλολογίας. Μέσα από αυτά τα δύο θεμελιώδη έργα θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε το πώς εισάγεται και προβληματοποιείται η χωρική παράμετρος στη στρατιωτική σκέψη. Να εντοπίσουμε, με άλλα λόγια, τα ιδιαίτερα σημεία στα οποία οι έννοιες του χώρου και της χωρικότητας αποκτούν μια πρωταγωνιστική θέση ή μία θέση υπόρρητη, ικανή όμως να καταδείξει πως ο χώρος που φιλοξενεί τη συνάντηση του Φίλου με τον Εχθρό φέρει εγγενώς, τελικά, μια ισχυρή οντολογική σημασία.

2. Ο χώρος του πολέμου ως εγγενώς υπαρξιακός χώρος: Sun Tzu και Clausewitz

2.1. Η Γη και οι πιθανότητες για ζωή και θάνατο: Ο Sun Tzu ως γεωγράφος

Μέχρι σήμερα, δεν έχει εξακριβωθεί αν ο Sun Tzu ήταν ένα πραγματικό ή ένα μυθικό πρόσωπο.⁴⁴ Κανείς, εν τούτοις, δεν αμφέβαλε ποτέ για την αξία και την ποιότητα του *Η Τέχνη του Πολέμου*, του αρχαιότερου εγχειριδίου που διασώζεται πάνω στο φαινόμενο του πολέμου. Ο Sun Tzu γράφει κατά τη λεγόμενη *Περίοδο των Εμπόλεμων Βασιλείων*, αφετηρία της οποίας, σύμφωνα με τους ιστορικούς, είναι κατά σύμβαση το έτος 475 π.Χ.⁴⁵ Ύστερα από τη σταδιακή αποσύνθεση της μεγάλης δυναστείας των Zhou, κατά τον 8^ο αιώνα π.Χ, και τους πολιτικούς και στρατιωτικούς μετασχηματισμούς που αυτή σηματοδοτεί, ακολουθεί μια μακρά περίοδος πολέμων μεταξύ γειτονικών ανταγωνιστικών βασιλείων. Πρόκειται ουσιαστικά για μια ιδιαίτερα αιματηρή περίοδο συγκρούσεων ανάμεσα σε επτά βασίλεια τα οποία είχαν καταφέρει να συγκροτήσουν αποτελεσματικότερες, για την εποχή, κεντρικές διοικήσεις. Στο πλαίσιο αυτών των κεντρικών διοικητικών μηχανισμών κατέστη δυνατή η στρατολόγηση εκατοντάδων χιλιάδων αγροτών οι οποίοι στελέχωσαν τα τεράστια κλίμακας σώματα πεζικού εκείνης της εποχής.⁴⁶ Στις επιχειρήσεις στις οποίες αναφέρεται, λοιπόν, ο Κινέζος στρατηγός, σύμφωνα με το σύντομο βιογραφικό σημείωμα που συνοδεύει την όγδοη ελληνική έκδοση του εγχειριδίου, έπαιρναν μέρος «μεγάλοι και καλά οργανωμένοι στρατοί, που διοικούνταν από επαγγελματίες στρατιωτικούς».⁴⁷ Οι τεχνικές δυνατότητες της εποχής επέτρεπαν τη μαζική παραγωγή όπλων από σίδηρο, κυρίως δοράτων, ενώ εκτενής ήταν η χρήση ιππήλατων αρμάτων μάχης τα οποία πλαισίωναν τις σπουδαίες μονάδες ιππικού που είχαν εκπαιδευθεί στους συχνούς πολέμους εναντίον των νομαδικών φυλών. Παράλληλα, διαδεδομένη ήταν και η χρήση βαρέων πολιορκητικών τόξων πέραν των συνηθισμένων μικρών φορητών τόξων που χρησιμοποιούνταν από επίλεκτα ακροβολισμένα μέλη του πεζικού.⁴⁸ Τα εν λόγω στρατιωτικά σώματα διέθεταν σημαντικές ικανότητες σε ελιγμούς, ενώ υπάρχουν πληροφορίες για κάποια στοιχεία που αποτυπώνουν την ιδιαίτερη τελετουργική δημοσιότητα εκείνων των πολεμικών παραδειγμάτων, όπως τύμπανα, λάβαρα, κουδούνια και σημαίες.⁴⁹ Ιδιαίτερα στοιχεία, δηλαδή, που με τη χρήση τους έκαναν ρητή και δημόσια, μέσα στους μεγάλους χώρους των πολέμων εκείνης της εποχής, την επίμαχη διάκριση Φίλος/ Εχθρός.

⁴⁴ Σουν Τζου, *ό.π.*

⁴⁵ *The Encyclopedia of War: From Ancient Egypt to Iraq*, London: Dorling Kindersley, 2012, σ. 48.

⁴⁶ *Ο.π.*, σ. 48-49.

⁴⁷ Σουν Τζου, *ό.π.*, σ. 20.

⁴⁸ *The Encyclopedia of War*, *ό.π.*, σ. 48-49.

⁴⁹ Σουν Τζου, *ό.π.*, σ. 20,45.

Ο Sun Tzu γράφει, λοιπόν, στην καρδιά της Περιόδου των Εμπόλεμων Βασιλείων, στη διάρκεια της οποίας, όπως υποστηρίζει ο μελετητής της ιστορίας του στρατηγικού παιχνιδιού γκο Peter Shotwell, κάνει την εμφάνισή του ένα κίνημα πολεμιστών-σοφιστών που «αμφισβήτησε την κρατούσα κομφουκιανή τάξη πραγμάτων».⁵⁰ «Σε μια εποχή έντονου ανταγωνισμού μεταξύ αντίπαλων δυνάμεων,...» προσθέτει ο Ed Halter, «...αυτοί οι ρηζικέλευθοι διανοητές τόνισαν την υπεροχή της ευφυούς στρατηγικής έναντι της ωμής βίας· κατά την άποψή τους, ο πόλεμος, η πολιτική και το παιχνίδι έμοιαζαν τόσο πολύ, ώστε σχεδόν να ταυτίζονται. Ένας εξ αυτών ήταν και ο Sun Tzu».⁵¹ Οι ριζοσπαστικές αυτές θέσεις φαίνεται να άσκησαν σημαντική επίδραση στο στρατηγικό κόσμο της εποχής. Για να καταδείξει τη σημασία της ευφυούς στρατηγικής εκείνη την εποχή, η βρετανική *Εγκυκλοπαίδεια του Πολέμου* παραθέτει μία σχετική περίπτωση εφαρμογής της σκέψης του Sun Tzu στο πεδίο των συγκρούσεων που διαμόρφωναν οι ανταγωνισμοί των εμπόλεμων βασιλείων. Σε δύο διαφορετικές μάχες, λοιπόν, το 354 και το 342 π.Χ, ο στρατηγός Sun Bin του βασιλείου των Qi, χρησιμοποιώντας ένα ευφύεστατο στρατήγημα και ακολουθώντας τη λογική της παραπλάνησης, έτσι όπως αυτή υποστηρίχτηκε από αυτή την ιδιαίτερη στρατηγική σχολή, κατάφερε να κατατροπώσει τις ανώτερες δυνάμεις του βασιλείου των Wei. Ωστόσο, η εγκυκλοπαίδεια επισημαίνει πως παρά τη σημαντική επίδραση της σκέψης του Sun Tzu, η νίκη ήταν πιθανότερη, εκείνη την εποχή, για αυτόν που μπορούσε να κινητοποιήσει τους μεγαλύτερους πόρους για τις ανάγκες του πολέμου (στρατιώτες, όπλα, τροφή, και άλλες προμήθειες) με τη μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα, όπως αυτό αποδεικνύεται με την περίπτωση της επικράτησης του βασιλείου των Qin, που κατά μία έννοια σήμανε και το προσωρινό τέλος της Περιόδου των Εμπόλεμων Βασιλείων.⁵²

Η Τέχνη του Πολέμου χαρακτηρίζεται από μία ξεκάθαρα «σχετικιστική» αντίληψη για τον πόλεμο. Ο David Lai υποστηρίζει πως «βρίθει από παρατηρήσεις σχετικά με τη διαλεκτική φύση των στρατηγικών εννοιών».⁵³ Μέσα στο περιβάλλον που διαμορφώνει η πολεμολογία του Sun Tzu επιχειρείται μια πρωτοφανής, για την εποχή του, *διανοητικοποίηση* του πολέμου. Εξέχουσα θέση σε αυτή την επιχείρηση κατέχει η έννοια της *εξαπάτησης*. Ο Sun Tzu γράφει χαρακτηριστικά: «Ο πόλεμος βασίζεται στην εξαπάτηση. Έτσι, όταν μπορούμε να επιτεθούμε, πρέπει να δείχνουμε ανήμποροι· όταν χρησιμοποιούμε τις δυνάμεις μας, πρέπει να δείχνουμε αδρανείς· όταν είμαστε κοντά, πρέπει να κάνουμε τον εχθρό να πιστεύει πως είμαστε μακριά· όταν είμαστε μακριά, πρέπει

⁵⁰ Παρατίθεται στο Halter, Ed. *Πόλεμος και βιντεοπαιχνίδια: Από τον Σουν Τζου στο Xbox*, μτφρ. Νεκτάριος Καλαϊτζής, Αθήνα: Scripta, 2008, σ. 57.

⁵¹ *Ο.π.*

⁵² *The Encyclopedia of War*, ό.π., σ. 49.

⁵³ Lai, David. *Learning from the Stones: A Go Approach to Mastering China's Strategic Concept*, shi, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Μάιος 2004, σ. 4.

να τον κάνουμε να πιστεύει πως είμαστε κοντά».⁵⁴ Η έμφαση στην εξαπάτηση και η κεντρική θέση που κατέχουν τα *στρατηγήματα* στη σκέψη του Sun Tzu μαρτυρούν τις δομικές διαφορές που διακρίνουν την ιδιαίτερη αυτή κινέζικη στρατηγική σχολή από την άλλη μεγάλη συγκαιρινή της παράδοση, εκείνη της κλασικής Ελλάδας, πάνω στην οποία θεμελιώθηκε ολόκληρη η δυτική στρατηγική σκέψη. Ο Lai γράφει πως ο Sun Tzu ανέδειξε τη σημασία της σοφίας κατά το σχεδιασμό των πολεμικών επιχειρήσεων, κρίνοντας παραδόξως ως δευτερεύουσα τη χρήση της (ένοπλης) δύναμης. Σε αυτή την τελευταία, αντιθέτως, εστίασε ως επί το πλείστον η δυτική στρατηγική ματιά, περιορίζοντας την τέχνη του πολέμου μέσα σε ένα πλαίσιο στυγνών ποσοτικοποιήσεων και αντιτείνοντας, ως εκ τούτου, δύναμη στη δύναμη.⁵⁵ Ακριβώς σε αυτές τις διαφορές κρίνεται η καινοτομία της σκέψης του Sun Tzu.

Μέσα στον πλούτο που διατηρεί αυτή η ρηξικέλευθη εννοιολόγηση του πολέμου κάνει την εμφάνισή του και ένα πλήθος από χωρικές αναφορές. Από το πρώτο, κίόλας, κεφάλαιο του θεμελιώδους αυτού έργου παρατηρείται μια μέριμνα του συγγραφέα να εντάξει την πολεμική δραστηριότητα στο ιδιαίτερο χωρικό της πλαίσιο. Ο χώρος παρουσιάζεται, καθ' όλη την έκταση του εγχειριδίου, με τα χαρακτηριστικά εδάφους ή τοποθεσίας. Θα τολμούσε, ίσως, κανείς να ισχυριστεί πως είναι μετά βίας (τρισδιάστατος) χώρος· μοιάζει περισσότερο με δισδιάστατες επιφάνειες, με ανοιχτό πεδίο ή με ακολουθία ποικίλων φυσικών τοπίων. Παρ' όλα αυτά, η έννοια του χώρου συνιστά, στο πλαίσιο αυτού του έργου, μια δομική παράμετρο ως προς την αντίληψη της πολεμικής δραστηριότητας και αντιστοιχεί, ουσιαστικά, στον έναν από τους πέντε σταθερούς παράγοντες της τέχνης του πολέμου, τον οποίο αποτελεί η Γη. Ο Sun Tzu γράφει σχετικά: «Η Γη περιλαμβάνει τις αποστάσεις, μεγάλες και μικρές· τον κίνδυνο και την ασφάλεια, το ανοιχτό πεδίο και τα στενά περάσματα, τις πιθανότητες για ζωή και θάνατο».⁵⁶ Οι πιθανότητες για ζωή και θάνατο εγγράφονται πάνω στη Γη και δεν μπορούν παρά να σχετίζονται με τις κρίσιμες αποστάσεις από τον Εχθρό. Εδώ, η αντίληψη της σχέσης μας με τη ζωή και το θάνατο, που συνιστά ίσως τον πυρήνα κάθε οντολογίας,⁵⁷ εγγράφεται, κατά κάποιον τρόπο, απευθείας στο χώρο· μπορεί να διατυπωθεί με χωρικούς όρους. Υπό αυτή την έννοια, ο χώρος αποκτά μια ζωτική και υπαρξιακή διάσταση. Γίνεται προαπαιτούμενο της ζωής και πιθανότητα του θανάτου. Εύλογα, λοιπόν, ο Κινέζος συγγραφέας θα αναφέρει στη συνέχεια, και συγκεκριμένα στο τέταρτο κεφάλαιο που αφορά τις τακτικές διατάξεις, τη μέτρηση των αποστάσεων ως το πρώτο από τα στοιχεία της τέχνης του πολέμου. Όλα τα υπόλοιπα έπονται.

⁵⁴ Σουν Τζου, *ό.π.*, σ. 25.

⁵⁵ Lai, *ό.π.*, σ. 4-5.

⁵⁶ Σουν Τζου, *ό.π.*, σ. 23.

⁵⁷ Η Françoise Dastur γράφει χαρακτηριστικά: «η αυτογνωσία και η αυτοσυναίσθηση της θνητής υπόστασης αποτελούν το θεμέλιο της εμπειρίας του ανθρώπινου όντος για τον ίδιο τον εαυτό του». Dastur, Françoise. *Ο Θάνατος: Δοκίμιο για το πεπερασμένο*, μτφρ. Βίκυ Σιδηροπούλου, Αθήνα: Scripta, 1999, σ. 50.

Η σημασία της χωρικής παραμέτρου υπενθυμίζεται μέσα από διάσπαρτες αναφορές καθ' όλη την έκταση του εγχειριδίου. Όμως, ο/η αναγνώστης/ρια θα πρέπει να περιμένει μέχρι το δέκατο κεφάλαιο με τίτλο «Μορφολογία του Εδάφους» και το ενδέκατο με τίτλο «Οι Εννέα Τοποθεσίες», για να έρθει σε επαφή με μια πιο συστηματική προσέγγιση. Ο Sun Tzu στα εν λόγω κεφάλαια, ουσιαστικά, διακρίνει τύπους εδάφους και υποδεικνύει τρόπους χρήσης του κάθε τύπου. Καταρχάς, ταξινομεί το έδαφος σε έξι κατηγορίες, ανάλογα με τη μορφολογία του,⁵⁸ ενώ στη συνέχεια υποστηρίζει πως η τέχνη του πολέμου αναγνωρίζει εννιά «ποικιλίες εδάφους», χωρίς να καθιστά σαφές το κριτήριο αυτής της κατηγοριοποίησης.⁵⁹ Οι συγκεκριμένες ταξινομήσεις βασίζονται, σε κάποιες περιπτώσεις, σε ιδιαίτερα αφηρημένα ή τουλάχιστον δυσνόητα, έξω από το αυστηρό τους συγκείμενο, κριτήρια. Οι προτάσεις του υποδεικνύουν τρόπους συνομιλίας με τα φυσικά στοιχεία και με τα φυσικά φαινόμενα. Οι πολεμικές συμπεριφορές οφείλουν, κάθε φορά, να προσαρμόζονται στις εκάστοτε ιδιαιτερότητες της εδαφικής μορφολογίας, μιας και όπως γράφει ο Sun Tzu «[η] φυσική διαμόρφωση της χώρας είναι ο καλύτερος σύμμαχος του στρατιώτη».⁶⁰ Το έδαφος που προκαλεί χρονοτριβή, το έδαφος που εμπλέκει, το απελπιστικό έδαφος, το σοβαρό έδαφος,⁶¹ συνιστούν μια γκάμα εδαφικών ιδεοτύπων που συγκροτείται στη βάση ιδιαίτερα αφηρημένων και γενικών χαρακτηριστικών. Σε ορισμένες περιπτώσεις δεν είναι καν προφανής η σχέση χώρου και ενδεδειγμένης χρήσης του —βλ., για παράδειγμα, το έδαφος που ευνοεί τη διασπορά ή το ευχερές έδαφος.⁶² Η περιγραφή των ιδιοτήτων των ιδεοτύπων αυτών παράγει σε αρκετά σημεία μια αίσθηση χωρικής ουσιοκρατίας. Ως εκ τούτου, ο χώρος του Sun Tzu δίνει, ορισμένες φορές, την εντύπωση ενός συστήματος κλειστού και αυτοαναφορικού, με προκαθορισμένες ιδιότητες, που επιβάλλει συγκεκριμένους τρόπους χρήσης. Φαντάζει σαν ένα πεδίο που χαρακτηρίζεται από τους δικούς του αυστηρούς νόμους, από τους οποίους κανείς δεν μπορεί να αποδράσει, έτσι και δοκιμάσει να εισέλθει σε αυτό. Παράγεται, δηλαδή, μια μυστηριώδης αλήθεια για εκείνον τον ασιατικό πολεμικό χώρο του 400 π.Χ., που φαίνεται να καθορίζει τις προθέσεις και να στοιχειώνει τις δράσεις. Δεν πρόκειται, λοιπόν, μόνο για το περιβάλλον μέσα στο οποίο λαμβάνουν χώρα τα πολεμικά επεισόδια της εποχής. Φαίνεται να συμβαίνει κάτι πολύ καθοριστικότερο στις υποδείξεις του Sun Tzu. Φαίνεται, με άλλα λόγια, να κυοφορείται εκ των προτέρων, μέσα σε αυτόν το χώρο, και η ίδια η έκβαση τούτων των επεισοδίων. Πρόκειται, έτσι, σε μεγάλο βαθμό για ένα μοιραίο και αρνητικό πολεμικό χώρο, που φαινομενικά καθορίζει τις τύχες των κινήσεων και των τακτικών.

⁵⁸ Πρόκειται συγκεκριμένα για το «βατό έδαφος», το «έδαφος που εμπλέκει», το «έδαφος που προκαλεί χρονοτριβή», τα «στενά περάσματα», τις «απόκρημνες πλαγιές» και τις «θέσεις απομακρυσμένες από τον εχθρό». *Ο.π.*, σ. 61.

⁵⁹ Βλ. τις εξής κατηγορίες: «Έδαφος που ευνοεί τη διασπορά», «ευχερές έδαφος», «αμφισβητούμενο έδαφος», «ανοιχτό έδαφος», «έδαφος με διασταυρωμένους δρόμους», «σοβαρό έδαφος», «δύσκολο έδαφος», «περιχαρακωμένο έδαφος», «απελπιστικό έδαφος». *Ο.π.*, σ. 67.

⁶⁰ *Ο.π.*, σ. 64.

⁶¹ *Ο.π.*, σ. 61, 68.

⁶² *Ο.π.*, σ. 67.

Εν τούτοις, σε άλλα σημεία του εγχειριδίου η επίδραση των χωρικών χαρακτηριστικών και ιδιοτήτων μοιάζει να μην είναι τόσο αναπόδραστη. Για την ακρίβεια, ο Sun Tzu ταξινομεί κάποια είδη εδάφους στη βάση συγκεκριμένων ενεργειών. Ως εκ τούτου, οι εν λόγω εδαφικοί τύποι προσδιορίζονται από συγκεκριμένες πολεμικές τελέσεις. Αν στις προηγούμενες περιπτώσεις οι τύποι του εδάφους συνοδεύονταν από τις προσίδιες χρήσεις τους, σε αυτά τα παραδείγματα οι ίδιες οι στρατιωτικές κινήσεις καθορίζουν τους εδαφικούς τύπους. Για παράδειγμα, «[έ]δαφος ζωτικής σημασίας για τρία παρακείμενα κράτη...», γράφει ο Sun Tzu, «...ώστε όποιος το καταλάβει πρώτος να έχει το μεγαλύτερο μέρος της αυτοκρατορίας στα χέρια του, είναι έδαφος με διασταυρωμένους δρόμους».⁶³ Ενώ σε άλλο σημείο υποστηρίζει: «Όταν ένας εχθρός έχει διεισδύσει στην καρδιά της εχθρικής χώρας έχοντας αφήσει πίσω του αρκετές οχυρωμένες πόλεις, πρόκειται για σοβαρό έδαφος».⁶⁴ Στα δύο αυτά παραδείγματα παράγεται μια ιδιόμορφη σχέση μεταξύ χώρου και τρόπου χρήσης του. Προφανώς, το έδαφος διατηρεί εξ αρχής κάποια ορατά μορφολογικά χαρακτηριστικά· αλλά είναι κυρίως κάποιες συγκεκριμένες χρήσεις του που του αποδίδουν την κρισιμότητα με την οποία το αντιλαμβάνεται και το προβληματοποιεί ο Sun Tzu. Είναι, δηλαδή, εξαιτίας συγκεκριμένων πολεμικών τελέσεων που μπορούμε να μιλάμε για χαρακτηριστικούς τύπους εδάφους στα εν λόγω παραδείγματα. Εδώ, η ιδιαίτερη πολεμική δράση φαίνεται να παράγει, κατά μία έννοια, χώρο-έδαφος, κάνοντας τον Sun Tzu τον πρώτο που φάνηκε να αντιλαμβάνεται όχι μόνο τη σημασία των εδαφικών ιδιαιτεροτήτων για τη διεξαγωγή του πολέμου αλλά και το ρόλο των συγκεκριμένων πολεμικών τελέσεων ως προς την παραγωγή του χωρικού νοήματος.

Μέσα από την ενδεικτική ανάγνωση, λοιπόν, αυτών των παραδειγμάτων συμπεραίνει εύλογα κανείς πως *Η Τέχνη του Πολέμου* δε συνιστά μόνο το σημείο μηδέν της στρατηγικής σκέψης, αλλά εγκαινιάζει, χωρίς να το κάνει ρητό ο Κινέζος στρατηγός, χωρίς ίσως καν να το αντιλαμβάνεται, και την αντίστοιχη συζήτηση πάνω στις χωρικότητες του πολέμου. Ειδικά η υπόρρητη αίσθηση πως οι τρόποι διεξαγωγής του πολέμου παράγουν το δικό τους ιδιαίτερο χώρο —ήτοι ιδιαίτερους εδαφικούς τύπους— προσθέτει ακόμα μεγαλύτερη αξία στο εν λόγω εγχειρίδιο, έστω και αν αυτή η σχέση εκφράζεται, στο πλαίσιο αυτής της ιδρυτικής στρατηγικής προσέγγισης, μέσα από μια τόσο ιδιαίτερη μεθοδολογία, όπως αυτή που ακολουθεί ο Sun Tzu. Εν κατακλείδι, μέσα από το σύντομο πέρασμα από το θεμελιώδες αυτό έργο μπορούμε να αναδείξουμε τρία βασικά στοιχεία. Καταρχάς, το γεγονός πως η διαπίστωση του Sun Tzu για τις πιθανότητες της ζωής και του θανάτου και η άμεση εγγραφή τους στο έδαφος, μαρτυρούν πως η έννοια του (πολεμικού) χώρου εισάγεται σε αυτή την ιδρυτική στιγμή της στρατιωτικής θεωρίας, διαθέτοντας μια ισχυρή ζωτική και υπαρξιακή διάσταση. Η συνάντηση του Φίλου με τον Εχθρό συνιστά μια

⁶³ Ο.π.

⁶⁴ Ο.π.

οριακή συνάντηση· την απόλυτη οντολογική πρόκληση που δεν μπορεί, τελικά, παρά να μετατρέπει το έδαφος σε έναν εξ ολοκλήρου βιωμένο χώρο. Επιπλέον, η επιλογή του Sun Tzu να ταξινομήσει κάποιους εδαφικούς τύπους με βάση συγκεκριμένες κινήσεις υπονοούν πως οι πολεμικές τελέσεις παράγουν χωρικό νόημα· χώρο επενδεδυμένο με σημασίες. Τέλος, η ανάδειξη της έννοιας της εξαπάτησης —μια απρόσμενη ανάδειξη, αν αναλογιστεί κανείς πως ο Sun Tzu απευθύνεται στους τακτικούς στρατούς της εποχής του και άρα αποδέχεται το δημόσιο χαρακτήρα των πράξεών τους— προσφέρει μια ιδιαίτερη φιλοσοφική βάση για την ανορθόδοξη δράση, δύο και πλέον χιλιετίες πριν την ανάδυση του μεταπολεμικού αντάρτη, καθιστώντας ίσως τον Sun Tzu το μακρινό πατέρα του ανορθόδοξου πολέμου.⁶⁵

2.2. Τα «νεφελώδη» πολεμικά τοπία του Clausewitz

Ανάμεσα στον πρώτο και το δεύτερο σταθμό που επιλέχθηκαν για τις ανάγκες αυτής της ιδιότυπης αναδρομής παρεμβάλλονται, όπως προαναφέρθηκε, παραπάνω από δύο χιλιετίες. Ο Clausewitz γράφει το *Περί του Πολέμου* την περίοδο 1815-1830, με νωπές ακόμα τις μνήμες του από τις εκστρατείες της περιόδου 1812-1815. Κατά τη διάρκεια αυτών των εκστρατειών πολέμησε εναντίον του Ναπολέοντα αρχικά στο πλευρό τον Ρώσων και έπειτα στο πλευρό τον Πρώσων, με κατάληξη τη γνωστή συντριβή του Γάλλου στρατηγού στη μάχη του Βατερλώ. Απ' αυτή την περίοδο αντλεί, όπως μας πληροφορεί η Heuser, στην εισαγωγή της αγγλικής έκδοσης του *Περί του Πολέμου*, και τα περισσότερα διδάγματα για τη δημοφιλή του ανάλυση πάνω στο φαινόμενο του πολέμου.⁶⁶ Το θεμελιώδες αυτό έργο συνιστά τομή στην ιστορία της στρατιωτικής σκέψης, καθώς ο Clausewitz δεν επιχείρησε να συγγράψει ένα ακόμη εγχειρίδιο πεδίου, που θα περιοριζόταν σε απλές συμβουλές τακτικής, αλλά θέλησε να κατανοήσει την πολυπλοκότητα του φαινομένου του πολέμου, διερευνώντας σε βάθος «τις υλικές, φυσικές και ψυχολογικές του εκδηλώσεις».⁶⁷ Επομένως, βασική του πρόθεση ήταν η κατανόηση της φύσης του πολέμου, για τις ανάγκες της οποίας ο Clausewitz εργάστηκε πάνω στην παραγωγή μιας πολύ ιδιαίτερης εννοιολογίας. Μάλιστα, ο Κονδύλης, αναγνωρίζοντας τη σημασία αυτής της τομής και περιγράφοντας την ιδιαιτερότητα του στρατιωτικού αυτού συγγράμματος, υποστήριξε πως «η θεωρία του πολέμου και η στρατηγική

⁶⁵ Ο Taber εξετάζοντας, για παράδειγμα, τα στρατιωτικά αξιώματα του Μάο, υποστηρίζει πως σε πολλά σημεία τους θα μπορούσε κανείς να συναντήσει «απλές παραφράσεις κομματιών που βρίσκονται στο κείμενο του Σουν Τζου». Με αυτή την έννοια, ο ανταρτοπόλεμος δε θα έπρεπε να θεωρηθεί από επιχειρησιακή άποψη κάτι καινούργιο. Αυτό που ο Taber εντοπίζει ως καινοτομία του ανταρτοπόλεμου αφορά τη σύγχρονη εφαρμογή του ως μέθοδο πολιτικής πίεσης και διεκδίκησης. Βλ. σχετικά, Taber, *ό.π.*, σ. 166-167. Βλ. επίσης, τον ισχυρισμό του Kitson πως κάποια στοιχεία σχετικά με τον ανταρτοπόλεμο μπορεί κανείς να εντοπίσει στο έργο *Η Τέχνη του Πολέμου*. Kitson, *ό.π.*, σ. 15.

⁶⁶ Heuser, *ό.π.*, σ. xxι.

⁶⁷ *Ο.π.*, σ. viii.

κινούνται σε διαφορετικά λογικά επίπεδα, ήτοι η πρώτη αναπτύσσει μιαν εννοιολογία στην οποία υπάγεται κάθε στρατηγική». ⁶⁸

Το *Περί του Πολέμου* συνιστά, όμως, ένα ιδιαίτερο βιβλίο και ως προς τη δομή του. Ως προϊόν μιας εποχής που είχε, μόλις, αφήσει πίσω της μια μορφή πολέμου που κυριάρχησε για τρεις αιώνες ⁶⁹ και μπροστά στο δέος του Ναπολέοντα και της μοναδικής στρατιωτικής του ιδιοφυΐας, διακρίνεται από μια σταθερή αναφορά στους ναπολεόντειους πολέμους και την πολεμική παράδοση που γεννήθηκε από τη Γαλλική Επανάσταση και έπειτα. Στον πυρήνα αυτής της παράδοσης μπορεί να διακρίνει κανείς το σχήμα της γρήγορης και αποφασιστικής μάχης, με συγκέντρωση των μέγιστων δυνάμεων και ενοποίηση της όλης δράσης «σε ένα μόνο σημείο του χρόνου και του χώρου». ⁷⁰ Αυτή η αντίληψη του πολέμου, την οποία ο Κονδύλης αποκαλεί «γεωμετρική», ⁷¹ επηρέασε δραστικά τον Clausewitz, καθορίζοντας εν πολλοίς και το περιεχόμενο του μεγαλύτερου μέρους του επίμαχου έργου. Το τέλος, όμως, των ναπολεόντειων εκστρατειών και η εμφάνιση πιο «περιορισμένων» πολέμων στην Ευρώπη ⁷² σήμανε για τον Clausewitz μια κρίσιμη αλλαγή οπτικής πάνω στις ένοπλες συγκρούσεις, η οποία τον ανάγκασε να επεξεργαστεί εκ νέου τις κεντρικές ιδέες που είχε αναπτύξει ως τότε, στη βάση, αυτή τη φορά, της ιστορικής ποικιλομορφίας του πολεμικού φαινομένου. Αυτή είναι και η βασική αιτία, όπως εξηγεί η Heuser, για την οποία σκοντάφτει κανείς σε πλήθος αντιφάσεων κυρίως στα πρώτα έξι μέρη-βιβλία του *Περί του Πολέμου*. ⁷³ Κάτι που είχε αναγνωρίσει εξαρχής και ο ίδιος ο Πρώσος στρατιωτικός σε ένα σημείωμα της 10^{ης} Ιουλίου του 1827 που έχει διασωθεί. ⁷⁴ Ο Κονδύλης, μάλιστα, υποστηρίζει πως ο Clausewitz θεωρούσε μονάχα το πρώτο κεφάλαιο του πρώτου βιβλίου ολοκληρωμένο, και προσθέτει πως θα πρέπει τουλάχιστον να εκλάβουμε το όγδοο βιβλίο ως εκείνο το μέρος του συνολικού έργου στο οποίο ουσιαστικά δοκιμάζει τις νέες ιδέες, πριν επαναεπεξεργαστεί το πρώτο-πρώτο κεφάλαιο. ⁷⁵ Πρόκειται, λοιπόν, για ένα κείμενο αμφίσημο που φιλοξενεί στη συνολική του έκταση χοντρικά δύο διαφορετικές αντιλήψεις για τον πόλεμο. Και η παρατήρηση αυτή οφείλει να μας συνοδεύσει κατά τη σύντομη περιδιάβασή μας μέσα από το θεμελιώδες αυτό έργο, μιας και θα επιλέξουμε να δώσουμε έμφαση σε πτυχές της όψιμης, κυρίως, σκέψης του Clausewitz.

⁶⁸ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 344.

⁶⁹ Οι εκστρατείες του Ναπολέοντα, από τις οποίες, όπως προαναφέρθηκε, ο Clausewitz είχε προσωπική εμπειρία, σήμαναν ουσιαστικά το τέλος της εποχής των πολέμων πολιορκίας, που κυριάρχησαν στην Ευρώπη χοντρικά από το 1500 μέχρι το 1800. Βλ. σχετικά Ashworth, *ό.π.*, σ. 37, 48 και Hirst, *ό.π.*, σ. 185, 198.

⁷⁰ Clausewitz, *ό.π.*, σ. 262.

⁷¹ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 63, 74, 79, 112, 365.

⁷² Για παραδείγματα περιορισμένων πολέμων που ακολούθησαν τις ναπολεόντειες εκστρατείες, βλ. Heuser, *ό.π.*, σ. xxiv-xxvi.

⁷³ *Ό.π.*, σ. xxvi.

⁷⁴ Clausewitz, *ό.π.*, σ. 20. Μάλιστα, μπροστά στην πιθανότητα μελλοντικής παρανόησης του έργου του, ο Clausewitz θα γράψει: «Αν ένας πρόωρος θάνατος διέκοπτε αυτή την εργασία, το υπάρχον υλικό δε θα μπορούσε αναμφίβολα να θεωρηθεί παρά σαν ένα άθροισμα άμορφων ιδεών, εκτεθημένων σε συνεχείς παρανοήσεις, που θα προκαλούσε αρκετές άκαιρες κριτικές». *Ό.π.*, σ. 22.

⁷⁵ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 76-77 και Clausewitz, *ό.π.*, σ. 21.

Έτσι, παρά τη δομική αμφισημία του κειμένου, μπορούμε να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα πως κάποια συγκεκριμένα σημεία του *Περί του Πολέμου* συνιστούν, κατά μία έννοια, την ουσία αυτού του magnum opus. Η αδιαμφισβήτητη εξάρτηση πολεμικών και πολιτικών σκοπών,⁷⁶ η κυριαρχία της αβεβαιότητας κατά την πολεμική δραστηριότητα,⁷⁷ το φαινόμενο της τριβής ως αυτό που επιβάλλει πάντοτε απόσταση ανάμεσα στο σχέδιο και την εφαρμογή του,⁷⁸ η ασυμμετρία της άμυνας και της επίθεσης ως μορφών πολέμου,⁷⁹ η επίδραση των ηθικών δυνάμεων και των ανθρωπολογικών παραγόντων πάνω στις πολεμικές πράξεις,⁸⁰ η σημασία της κριτικής σκέψης ενάντια στη στεία εφαρμογή θεωρητικών νόμων,⁸¹ η σημασία της ιστορικής ποικιλομορφίας του πολεμικού φαινομένου για τις ανάγκες μιας καίριας ανάλυσής του,⁸² ο πόλεμος ως έκφραση της τριάδας βία-τύχη-πολιτικοί σκοποί,⁸³ και η συσχετιστική-διαλεκτική προσέγγιση της πολεμικής διαδικασίας που περιγράφει τον πόλεμο ως πεδίο αλληλεπιδράσεων,⁸⁴ είναι ίσως τα πιο ουσιαστικά ζητήματα με τα οποία καταπιάνεται ο Clausewitz στο εν λόγω έργο. Και μόνο η ευρύτητα αυτών των διατυπώσεων εξηγεί το γιατί ο Κονδύλης κάνει λόγο για μια εννοιολογία πέρα και πάνω από κάθε επιμέρους στρατηγική. Θα λέγαμε, μάλιστα, πως μέσα από αυτή την πρωτότυπη θεωρία του πολέμου παρέχεται, ουσιαστικά, η δυνατότητα μιας ιδιότυπης εποπτείας κάθε στρατηγικής.

Ο Clausewitz αποτελεί, κατά κάποιο τρόπο, γνήσιο απόγονο της εποχής του Διαφωτισμού. Η πίστη στη δύναμη του ανθρώπινου Λόγου και η έμφαση στη σημασία της κριτικής παρατήρησης είναι εμφανείς σε πολλά σημεία του έργου του.⁸⁵ Φαίνεται να είναι γνώστης των εξελίξεων της εποχής του ως προς τις φυσικές επιστήμες και τα μαθηματικά, κάτι που γίνεται σαφές με πλήθος σχετικών αναφορών καθ' όλη την έκταση του επίμαχου έργου,⁸⁶ και να έχει πλήρη επίγνωση της

⁷⁶ Clausewitz, *ό.π.*, σ. 51-55, 365-367, 373-375.

⁷⁷ *Ο.π.*, σ. 49, 55, 78-79, 83, 110, 139, 183-184, 234, 249, 327.

⁷⁸ *Ο.π.*, σ. 103, 105, 108-114, 325-327.

⁷⁹ *Ο.π.*, σ. 46, 269-303.

⁸⁰ *Ο.π.*, σ. 51, 71, 84-88, 133-135, 190, 201, 203, 213-214, 249, 253, 282, 286, 391.

⁸¹ *Ο.π.*, σ. 164-173, 185-188.

⁸² *Ο.π.*, σ. 55, 180, 189, 191-192.

⁸³ *Ο.π.*, σ. 55-56.

⁸⁴ *Ο.π.*, σ. 34-36, 40, 133, 138, 333.

⁸⁵ Σύμφωνα με τον Κονδύλη, το ισχυρό ενδιαφέρον που ο Clausewitz επιδεικνύει για τα ιστορικά και πολιτικά θέματα τον εντάσσει, κατά μία έννοια, στη νεότερη «παράδοση της ευρωπαϊκής πραγματιστικής πολιτικής σκέψης», στην αφετηρία της οποίας συναντούμε τον Machiavelli. Παράλληλα, το ενδιαφέρον του για κάποιες πλευρές του έργου του Montesquieu τον συνδέει άμεσα με τη φιλοσοφική παράδοση του Διαφωτισμού. Η σημασία της πολιτικής, πνευματικής και ηθικής ποικιλομορφίας του ιστορικού κόσμου, η ανάδειξη της λειτουργίας του αισθήματος, η αναμέτρηση με τη γνώση της απτής ανθρώπινης σωματικότητας, είναι κάποια από τα στοιχεία εκείνα που επιβεβαιώνουν την επίδραση της σκέψης του Διαφωτισμού πάνω στο έργο του Clausewitz. Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 117-118.

⁸⁶ Ο Julian Reid υποστηρίζει, μάλιστα, πως η καινοτομία της σκέψης του Clausewitz, και κυρίως η περιβόητη εξάρτηση του πολέμου από την πολιτική, ακολουθούν πλήρως τους μετασχηματισμούς που συμβαίνουν στη δυτική επιστημονική σκέψη την ίδια εποχή. Μ' αυτή την επισήμανση δεν επιθυμεί να τονίσει τόσο τις ειδικές επιστημονικές αναφορές που είναι συχνές στο *Περί του Πολέμου*, όσο την επίδραση που ασκούν στον τρόπο με τον οποίο στοχάζεται ο Clausewitz οι μετατοπίσεις που λαμβάνουν χώρα στον κλάδο των επιστημών της ιατρικής και της βιολογίας στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, και τις οποίες ο Georges Canguilhem, σύμφωνα πάντα με τον Reid, θεωρεί ως ενδεικτικές της νεωτερικής στροφής. Κομβική θέση σε αυτές τις μετατοπίσεις διατηρεί η εισαγωγή μιας νέας αντίληψης η οποία επέτρεπε, πλέον, τη μελέτη των φαινομένων της ζωής μέσα σε ένα πιο σχετικιστικό πλαίσιο, σε αντίθεση με την επικρατούσα ως τότε

επιστημονικής στροφής που συνέβαινε εκείνη την εποχή ως προ το σχεδιασμό των στρατιωτικών επιχειρήσεων.⁸⁷ Οι σπουδές του στην Ακαδημία για Νέους Διοικητές του Βερολίνου την περίοδο 1801-1803⁸⁸ τον έφερε σε επαφή με το φιλοσοφικό έργο του Immanuel Kant μέσω των παραδόσεων του καθηγητή Λογικής και Φιλοσοφίας Johann Gottfried Karl Christian Kiesewetter.⁸⁹ Όμως, η σχέση του με τη σύγχρονή του κλασική γερμανική φιλοσοφία όσο και με κάποια από τα περιεχόμενα της σκέψης του Διαφωτισμού, όπως θα υποστηρίξουμε στη συνέχεια, έχει συγκεκριμένα όρια. Και τούτο είναι κρίσιμης σημασίας για την εννοιολόγηση του χώρου που μας ενδιαφέρει εν προκειμένω. Ο Κονδύλης επιβεβαιώνει πως ο Clausewitz ήρθε σε επαφή με το έργο του Kant μέσα από τη διδασκαλία του Kiesewetter.⁹⁰ Εν τούτοις, υποστηρίζει πως «δεν μπορούν να εντοπισθούν κανενός είδους ομοιότητες περιεχομένου ανάμεσα στις δικές του αναλύσεις και στα κείμενα των γνωστών Γερμανών φιλοσόφων της εποχής του», καταδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο την ύπαρξη ενός καθοριστικού αρμού στη σχέση μεταξύ Clausewitz και Διαφωτισμού.⁹¹ Οποιαδήποτε χρήση της συγκαιρινής του φιλοσοφίας γινόταν, λοιπόν, στη βάση μιας μεθοδολογικής χρησιμότητας για τις ανάγκες οικοδόμησης της δικής του ιδιαίτερης πολεμολογίας, χρησιμοποιώντας, έτσι, τη φιλοσοφία ως μέθοδο και όχι ως περιεχόμενο.⁹² Και αυτό γίνεται μάλλον ξεκάθαρο σε ό,τι αφορά τις χωρικές συνεπαγωγές της πολεμικής του οντολογίας.

Στη φιλοσοφική, λοιπόν, παράδοση του Διαφωτισμού μπορεί κανείς να παρατηρήσει μια σαφή εννοιολογική προσέγγιση της χωρικής παραμέτρου, βαθιά επηρεασμένη από το Νευτώνειο κοσμοείδωλο. Κεντρική θέση στη θεωρία του Νεύτωνα κατέχει η ιδέα του «απόλυτου, άπειρου,

αντίληψη που επιχειρούσε να μελετήσει αυτά τα ίδια φαινόμενα ως ανεξάρτητες και αυτάρκειες ουσίες. Ακριβώς σε αυτή τη σχετικιστική ιδιαιτερότητα εντοπίζει ο Reid την καινοτομία της Κλαουζεβιτσικής στρατηγικής σκέψης. Βλ. σχετικά, Reid, Julian. "Foucault on Clausewitz: Conceptualizing the Relationship Between War and Power", *Alternatives*, 28, 2003, σ. 1-28. Επίσης, για την εξοικείωση του Clausewitz με τις επιστημονικές εξελίξεις της εποχής του βλ. Beyerchen, Alan. "Clausewitz, Nonlinearity, and the Unpredictability of War", *International Security*, 17 (3), 1992/93, σ. 71, 78.

⁸⁷ Ο Crevelde γράφει επ' αυτού: «Στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα, με την έμφαση που δόθηκε στον ορθολογισμό σε κάθε τομέα της ανθρώπινης δραστηριότητας, άρχισαν να βλέπουν με δυσπιστία την τέχνη ως υπερβολικά ασαφή και διαισθητική. Προτιμούσαν να αντιλαμβάνονται τη διεξαγωγή του πολέμου ως "επιστήμη", οι αρχές της οποίας μπορούσαν να ανακαλυφθούν, να διατυπωθούν σε ένα "σύστημα" και να διδαχθούν στις στρατιωτικές ακαδημίες, οι οποίες μόλις είχαν αρχίσει να ανοίγουν τις πόρτες τους». Crevelde, *ό.π.*, σ. 144. Βεβαίως, παρά την αναγνώριση της επιστημονικοποίησης του πολέμου από πλευράς Clausewitz, δε θα υποστηρίξαμε πως η παραπάνω περιγραφή του Crevelde χαρακτηρίζει απόλυτα τον Πρώσο στρατιωτικό. Και αυτό γιατί το *Περί του Πολέμου* βρίθεται από αναφορές στην τέχνη του πολέμου, ενώ σε δύο τουλάχιστον σημεία φαίνεται καθαρά πως ο Clausewitz, αναγνωρίζοντας τη σημασία της ενστικτώδους κρίσης, του περίφημου *coup d'oeil*, κατά τη λήψη των στρατιωτικών αποφάσεων, κρίνει ως καταλληλότερο τον όρο *τέχνη* από τον όρο *επιστήμη* του πολέμου. Βλ. σχετικά Clausewitz, *ό.π.*, σ. 83, 154, 334. Για την έννοια του *coup d'oeil* βλ. επίσης Ναπολέον. *Εγχειρίδιο πολέμου*, μτφρ. Διονύσης Χαλκιάς, Αθήνα: Ερατώ, 1993, σ. 75.

⁸⁸ Heuser, *ό.π.*, σ. xiii. Βλ. επίσης την εργοβιογραφία του Clausewitz, στο Clausewitz, *ό.π.*, σ. 423.

⁸⁹ Βλ. σχετικές πληροφορίες στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.manchester.edu/kant/bio/FullBio/KiesewetterJGKC.html>.

⁹⁰ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 116.

⁹¹ *Ο.π*

⁹² *Ο.π*

ισότροπου, ακίνητου και ομοιογενούς χώρου». ⁹³ Ο χώρος αυτός, μέσω μιας απόστασης που επιλέγει να διατηρήσει ο Άγγλος θεμελιωτής της νεότερης φυσικής επιστήμης από τις αισθήσεις και τους αντιληπτικούς τους περιορισμούς και στη βάση της υιοθέτησης μιας ξεκάθαρα ιδεαλιστικής προσέγγισης, διατηρεί μια αντικειμενική και μεταφυσική υπόσταση. ⁹⁴ Ακριβώς αυτή την ιδιαίτερη ιδέα πάνω στην έννοια του χώρου παραλαμβάνει ο Διαφωτισμός και την επεξεργάζεται προς διαφορετικές κατευθύνσεις, φροντίζοντας να διατηρήσει ακέραια τα αυστηρά μεταφυσικά της χαρακτηριστικά. Ο Νικόλαος-Ιων Τερζόγλου καταδεικνύει μέσω του έργου των φιλοσόφων John Locke και Βολταίρου και του αρχιτέκτονα Etienne-Louis Boullée, τη σημασία που διατηρούσε αυτή η συγκεκριμένη εννοιολόγηση του χώρου για την εποχή των Φώτων. ⁹⁵ Ο απόλυτος Νευτώνειος χώρος γίνεται στη σκέψη του Locke *καθαρός χώρος*, χωρίς καμία στερεότητα και δίχως υλικές αντιστάσεις, ⁹⁶ στη σκέψη του Βολταίρου επίσης *καθαρός χώρος* που συμβολίζει την απόλυτη ελευθερία και, κατά μία έννοια, πολιτικοποιείται, ⁹⁷ και στα σχέδια του Boullée άδειοι και κενοί, τεράστιας έκτασης, δημόσιοι χώροι που εκφράζουν την απεραντοσύνη και επιτρέπουν την άσκηση αυτής της ελευθερίας. ⁹⁸

Στην κατεύθυνση αυτών των χωρικών ερμηνειών κινείται, λοιπόν, και η ιδιαιτερότητα της σκέψης του Kant. Επανερχόμαστε, για λίγο, ξανά στον Γερμανό αυτόν φιλόσοφο, καθώς φαίνεται να συνιστά μια ιδιαίτερη σύνδεση του Clausewitz με το πνεύμα του Διαφωτισμού. Για παράδειγμα, ο Αμερικανός υποσμήναρχος, Robert Pellegrini, στη διατριβή του με τίτλο *The Links between Science, Philosophy, and Military Theory*, υποστηρίζει πως ο Clausewitz επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από τη σκέψη του Kant, αν και, όπως παραδέχεται και ο ίδιος, «είναι πιθανό να καταδείξουμε έναν απεριόριστο αριθμό επιδράσεων του Kant στον Clausewitz, και ίσως αδύνατο να αποδείξουμε έστω και μία απ' αυτές». ⁹⁹ Εν τούτοις, ισχυρίζεται πως υπάρχουν αρκετά στοιχεία στο έργο του τελευταίου που μαρτυρούν Καντιανές επιρροές, μία από τις οποίες αφορά την επίμαχη έννοια του χώρου. ¹⁰⁰ Σύμφωνα, πάντα, με την επισκόπηση του Τερζόγλου, η Καντιανή σύλληψη του χώρου ακολουθεί, κατά κάποιον τρόπο, την εννοιολογική παράδοση που ξεκινά με το έργο του Νεύτωνα και συνεχίζει με αυτό των Locke και Βολταίρου. Δηλαδή, ο Kant πατάει πάνω στις έννοιες του απόλυτου και του καθαρού χώρου, όμως στη σκέψη του φιλοξενείται και ένα επιπλέον στοιχείο. Ο χώρος γίνεται, πλέον, συγκροτητική συνθήκη της ανθρώπινης γνώσης του εξωτερικού

⁹³ Τερζόγλου, Νικόλαος-Ιων. *Ιδέες του χώρου στον εικοστό αιώνα*, Αθήνα: Νήσος, 2009, σ. 113.

⁹⁴ *Ο.π.*, σ. 112-113.

⁹⁵ *Ο.π.*, σ. 120-127.

⁹⁶ *Ο.π.*, σ. 121.

⁹⁷ *Ο.π.*, σ. 124.

⁹⁸ *Ο.π.*, σ. 126-127. Βλ. επίσης, Sennett, Richard. *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*, London: Faber and Faber, 1994, σ. 292-296.

⁹⁹ Pellegrini, Robert. *The Links between Science, Philosophy, and Military Theory: Understanding the Past, Implications for the Future*, Alabama: Air University Press, Maxwell Air Force Base, 1997, σ. 17.

¹⁰⁰ *Ο.π.*

κόσμου. Ο Τερζόγλου γράφει σχετικά: «ο χώρος ορίζεται ως καθαρή τάξη της αισθητικότητας, χωρίς αναφορά σε αισθητές και υλικές ιδιότητες των αντικειμένων, δηλαδή ως μία καθαρή, *a priori* δομή-μορφή της εποπτείας, η οποία καθιστά δυνατή οποιαδήποτε εξωτερική εμπειρία των υλικών αντικειμένων. Στα πλαίσια της παραπάνω θεώρησης του Kant, ο χώρος είναι ένας, ίδιος, ομοειδής, έχει άπειρη έκταση και, το σημαντικότερο, διαθέτει αντικειμενική εγκυρότητα, ως καθολική, κοινή συνθήκη της ανθρώπινης ικανότητας αναπαράστασης του αισθητού-υλικού κόσμου».¹⁰¹

Σε αυτό, λοιπόν, το σημείο οφείλουμε να εκφράσουμε αμφιβολίες για τη θέση του Pellegrini και για το κατά πόσο γίνεται, όντως, στο έργο του Clausewitz μια τέτοια χρήση της χωρικής έννοιας. Γιατί, όπως θα δούμε, ο χώρος προβληματοποιείται με εντελώς διαφορετικό τρόπο στη σκέψη του Πρώσου στρατηγού και αυτό, μάλλον, επιβεβαιώνει τον ισχυρισμό του Κονδύλη για τα όρια αναφορικά με την επίδραση της σύγχρονης του φιλοσοφίας πάνω στις αναλύσεις του Clausewitz. Ο προσανατολισμός του τελευταίου προς τα προβλήματα του πολιτικού και ιστορικού κόσμου μαρτυρά μια σαφώς πιο εμμενή φιλοσοφική στάση και αυτό ήδη τονίζει «την ουσιώδη του διαφορά από κάθε καθαρά φιλοσοφικό, ήτοι οντολογικό ή γνωσιοθεωρητικό εγχείρημα».¹⁰² Άρα, την ουσιώδη του απόκλιση και από την Καντιανή γραμμή σκέψης, ακόμη και αν σε κάποια σημεία γίνεται ταυτόχρονη αναφορά στις έννοιες του χώρου και του χρόνου,¹⁰³ σε πλήρη αντιστοιχία, δηλαδή, με τις Καντιανές *a priori* εποπτείες. Ακόμη και αν η, ιδιαίτερη για τον Kant, έννοια της *Διάνοιας* κατέχει κεντρική θέση στην πολεμολογία του Clausewitz.¹⁰⁴ Οφείλουμε, ωστόσο, να προσθέσουμε πως το βασικό σημείο της ασυμβατότητας ανάμεσα στη σκέψη του Kant και τις Κλαουζεβιτιστικές χωρικές χρήσεις δεν εντοπίζεται τόσο στην Καντιανή ανάδειξη του χώρου σε συγκροτητική και αναγκαία συνθήκη της ανθρώπινης γνώσης —κάτι που θα απέδιδε μάλλον στη χωρική έννοια τη σημασία που της αναλογεί αναφορικά με την πολεμική πράξη. Όσο στο ότι ο Kant επέλεξε συγκεκριμένα την έννοια του καθαρού χώρου, με όλα του τα τυπικά κατηγορήματα —χώρος ενιαίος, ακίνητος, ένας, ομοιογενής, ποσοτικός, άπειρος, συνεχής—¹⁰⁵ για να περιγράψει τη λειτουργία αυτής της συγκρότησης.

Η γενική αίσθηση που αφήνει η ανάγνωση του *Περί του Πολέμου* είναι πως αφιερώνεται, ομολογουμένως, πολύ μικρότερη έκταση στην έννοια του χώρου συγκριτικά με την αντίστοιχη πραγματεία του Sun Tzu· ειδικά αν το εξετάσει κανείς σε σχέση με τον τεράστιο όγκο του όλου κειμένου.¹⁰⁶ Η συνολική εντύπωση του έργου αυτού υποδηλώνει, εν τέλει, μια αμηχανία του συγγραφέα απέναντι όχι στο χώρο καθ' εαυτόν αλλά στην εννοιολόγηση και την αντίληψή του. Μια

¹⁰¹ Τερζόγλου, *ό.π.*, σ. 130.

¹⁰² Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 115.

¹⁰³ Clausewitz, *ό.π.*, σ. 80, 119.

¹⁰⁴ *Ο.π.*, σ. 50, 76-77, 93, 95, 100, 133, 139, 148-151, 174, 202, 204, 227, 238, 294, 323, 334, 372.

¹⁰⁵ Τερζόγλου, *ό.π.*, σ. 131.

¹⁰⁶ Βλ και σχετική παρατήρηση στο Ashworth, *ό.π.*, σ. 2.

αμηχανία εύλογη, αν σκεφτεί κανείς πως, εξαρχής, στόχος του δεν ήταν η συγγραφή ενός ακόμη εγχειριδίου πεδίου, όπως αυτά που θα περιέγραφαν με πλήθος λεπτομερειών τους χώρους που φιλοξένησαν τις ένδοξες μάχες του παρελθόντος και που θα εφοδίαζαν τους μελλοντικούς διοικητές με χρήσιμες συμβουλές τακτικής. Απεναντίας, βασική πρόθεση του Clausewitz ήταν, όπως προαναφέρθηκε, η κατανόηση της φύσης του πολεμικού φαινομένου και η εις βάθος εννοιολόγηση των ένοπλων ανθρώπινων συγκρούσεων και των πολιτικών τους κινήτρων· στόχοι που έκαναν την προβληματοποίηση του χώρου, ειδικά μέσα στο διανοητικό πλαίσιο της Καντιανής φιλοσοφίας, υπόθεση ακόμη πιο δύσκολη. Ο Clausewitz δε στερούταν, άλλωστε, γεωγραφικών γνώσεων, ούτε αγνοούσε τη σημασία των εδαφικών επιδράσεων κατά τη διεξαγωγή των μαχών. Αυτό αποδεικνύεται αφενός με ένα πλήθος σχετικών παρατηρήσεων στο *Περί του Πολέμου*,¹⁰⁷ αφετέρου από την κεντρική θέση που κατείχε η γεωγραφία και η χαρτογραφία στις στρατιωτικές του σπουδές.¹⁰⁸ Ας μην ξεχνάμε, επίσης, πως η αναπαράσταση του χώρου μέσω της συστηματικής χαρτογράφησης, που είχε ήδη ξεκινήσει μισό και πλέον αιώνα πριν την εποχή που γράφει ο Clausewitz,¹⁰⁹ επέβαλε ουσιαστικές αλλαγές στην αντίληψη των επιχειρήσεων, και πως την περίοδο που συντάσσεται το *Περί του Πολέμου* εμφανίζονται οι πρώτες Γεωγραφικές Ακαδημίες στην Ευρώπη.¹¹⁰ Με άλλα λόγια, η γεωγραφική παράμετρος φαίνεται να είναι αναπόφευκτα παρούσα στη σκέψη του Clausewitz.

Αυτό, λοιπόν, που μαρτυράει την επίμαχη αμηχανία δεν αφορά τις επιμέρους γεωγραφικές αναφορές, αλλά τη δυσκολία να προβληματοποιηθεί η έννοια του χώρου με τον τρόπο που ο Clausewitz επιχειρήσει να προβληματοποιήσει την έννοια του πολέμου. Και σε πείσμα, μάλιστα, των φιλοσοφικών ερευνών της εποχής του, οι οποίες στα μάτια του φάνταζαν ως «ατυχής μανία για τις αφαιρέσεις».¹¹¹ Εν τούτοις, τα λίγα σημεία στα οποία ο χώρος κάνει την εμφάνισή του, όταν αυτά δεν αφορούν απλές χωρικές περιγραφές τυπικών προτάσεων τακτικής, είναι άκρως αποκαλυπτικά. Ο Clausewitz γράφει αναφορικά με τη σχέση ανάμεσα στον πόλεμο και στο έδαφος και πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με το αντικείμενο «χώρος»: «Όταν φέρνει κανείς στο νου του άλλες ανθρώπινες δραστηριότητες που συσχετίζονται μ' αυτό το αντικείμενο —την κηπουρική, τη γεωργία, την οικοδομική, τα αρδευτικά έργα, τα μεταλλεία, το κυνήγι, τη δασική εκμετάλλευση— διαπιστώνει πως περιορίζονται όλες σε πολύ μικρούς χώρους, που είναι εύκολο να εξερευνηθούν γρήγορα, με μίαν ικανοποιητική ακρίβεια. Στον πόλεμο όμως ο διοικητής πρέπει να έχει το χώρο, μέσα στον οποίο κινείται, συνεργό στη δράση στην οποία είναι δεσμευμένος. Με το χώρο αυτό,

¹⁰⁷ Clausewitz, *ό.π.*, σ. 95, 96, 217, 247, 272, 276-277, 279, 283, 289, 413.

¹⁰⁸ Heuser, *ό.π.*, σ. xiii, xiv.

¹⁰⁹ Hirst, *ό.π.*, σ. 100.

¹¹⁰ Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα της *Société de Géographie* και της *Royal Geographical Academy*, οι οποίες, όπως μας ενημερώνουν οι σχετικοί τους ιστότοποι, ιδρύονται στο Παρίσι και στο Λονδίνο το 1821 και 1830 αντίστοιχα.

¹¹¹ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 116.

που είναι ανίκανος να τον μετρήσει με τα μάτια του, που κι ο φλογερότερος ζήλος δεν αρκεί πάντα για να τον εξερευνήσει, δεδομένων των συνεχών μεταβολών που παράγονται μέσα σ' αυτόν, σπάνια του είναι δυνατό να εξοικειωθεί πλήρως». ¹¹² Ο Clausewitz επιβεβαιώνει και χωρικοποιεί, λοιπόν, με αυτόν τον παραστατικό τρόπο, τον ισχυρισμό του Sun Tzu πως «στον πόλεμο δεν υπάρχουν αμετάβλητες καταστάσεις». ¹¹³

Εδώ, προφανώς και οι συνεχείς αυτές μεταβολές που σχετίζονται με τη διαπλοκή χώρου και χρόνου δεν αφορούν μόνο τις χωρικές μεταλλαγές που οφείλονται στην εναλλαγή των φυσικών φαινομένων και στην επίδραση των φυσικών κύκλων, αλλά υπονοούν και την καθοριστική εμπλοκή της παρουσίας του Εχθρού στην παραγωγή αυτών των μεταβαλλόμενων χώρων. Φωτίζουν, δηλαδή, τις εχθρικές κινήσεις και προϋποθέτουν την ύπαρξη του άλλου ως παραγωγό του πολεμικοχωρικού νοήματος. Θα είχε σημασία, λοιπόν, να υποστηρίξει κανείς πως η έμφαση την οποία ο Clausewitz αποδίδει στις συνεχείς αλληλεπιδράσεις ¹¹⁴ τονίζει τη δομική αυτή αρνητικότητα τόσο ως προς την εννοιολόγηση της πολεμικής πράξης όσο και ως προς την πρόσληψη του πολεμικού χώρου. «Καθένας από τους δύο αντιπάλους ακολουθεί το νόμο του άλλου», ¹¹⁵ γράφει ο Clausewitz. Και προσθέτει: «Δεν είμαι κύριος του εαυτού μου, γιατί εκείνος μου υπαγορεύει το νόμο του, όπως κι εγώ του υπαγορεύω το δικό μου». ¹¹⁶ Αυτός ο αρνητικός προσδιορισμός της δράσης του Φίλου μέσα από τη δράση του Εχθρού, ως το καταστατικό στοιχείο της πολεμικής δραστηριότητας και εν γένει της στρατηγικής, δε θα μπορούσε να αφήνει απ' έξω τις χωρικές τους εκφράσεις. Γιατί η αρνητική αυτή σχέση εκφράζεται πρώτα απ' όλα μέσα στο χώρο και μόνο χωρικά θα μπορούσε να γίνει αντιληπτή. Ή για να γίνουμε πιο τολμηροί, και ακολουθώντας τη σκέψη της Massey σχετικά με τις χωρικές προϋποθέσεις της αλληλεπίδρασης, ¹¹⁷ η αρνητική αυτή σχέση υπάρχει μόνο επειδή υπάρχει χώρος.

Την αρνητικότητα αυτή, που συνιστά την ουσία της στρατηγικής σκέψης, τη διατυπώνει πολύ εύστοχα ο Creveld ως εξής: «Το τελικό αποτέλεσμα είναι μια πολύπλοκη δυναμική διάδραση μεταξύ των δύο αντιτιθέμενων διανοιών, κάτι που είναι χαρακτηριστικό της στρατηγικής σε όλα τα επίπεδα, ή μάλλον, για να το πούμε καλύτερα, είναι ένα χαρακτηριστικό που υπάρχει μόνο σ' αυτήν. Καθώς η κάθε πλευρά προσπαθεί να προβλέψει την κίνηση της άλλης, η σκέψη μου εξαρτάται από τη σκέψη του αντιπάλου μου, η οποία με τη σειρά της εξαρτάται από τη δική μου». ¹¹⁸

¹¹² Clausewitz, *ό.π.*, σ. 94.

¹¹³ Σουν Τζου, *ό.π.*, σ. 42.

¹¹⁴ Ο καθοριστικός ρόλος των αλληλεπιδράσεων στις ένοπλες συγκρούσεις αποδεικνύεται αβίαστα μέσα από την παρακάτω πρόταση: «Ο πόλεμος [...] ανήκει στο πεδίο [...] της κοινωνικής ύπαρξης». *Ο.π.*, σ. 155.

¹¹⁵ *Ο.π.*, σ. 34.

¹¹⁶ *Ο.π.*, σ. 35.

¹¹⁷ Η Massey γράφει σχετικά: «Για να υπάρξει χρόνος πρέπει να υπάρξει αλληλεπίδραση. Για να υπάρξει αλληλεπίδραση πρέπει να υπάρξει πολλαπλότητα. Για να υπάρξει πολλαπλότητα πρέπει να υπάρξει χώρος», στο Massey, *ό.π.*, σ. 22, 24.

¹¹⁸ Creveld, *ό.π.*, σ. 174.

Και σε ένα άλλο σημείο του έργου του ο Ολλανδός ιστορικός προσθέτει: «Όλα αυτά ισχύουν ανεξάρτητα από την έκταση της σύγκρουσης και του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο διεξάγεται».¹¹⁹ Προφανώς και δε σκοπεύουμε να αμφισβητήσουμε το γεγονός πως η στρατηγική ως δραστηριότητα μπορεί και αναπτύσσεται ανεξάρτητα από το περιβάλλον της εκάστοτε σύγκρουσης. Αυτό, όμως, που μας ενδιαφέρει εν προκειμένω είναι να εξετάσουμε το πώς η ιδιαίτερη *σχετικιστική*¹²⁰ Κλαουζεβιτσική θεώρηση του πολέμου ανοίγει το δρόμο για την προβληματοποίηση καταστατικών στοιχείων του πολεμικού φαινομένου τα οποία μόνο με χωρικούς όρους δύναται να γίνουν αντιληπτά. Και κατ' επέκταση, το πώς ο εν λόγω σχετικιστικός προσανατολισμός είναι αυτός που παρέχει βασικά εργαλεία κατανόησης εκείνων των πολεμικών επεισοδίων στα οποία η θέση της χωρικής έννοιας γίνεται πιο καθοριστική και συνάμα πιο ασαφής, δηλαδή των σύγχρονων ασύμμετρων συγκρούσεων. Ζητήματα ορατότητας, απόκρυψης, αποστάσεων, εξαπάτησης, ευελιξίας, με άλλα λόγια ζητήματα αντίληψης του Εχθρού, του εαυτού και του άλλου, που μόνο με χωρικούς όρους θα είχε νόημα να τα διατυπώσει κανείς, μέσα στο εννοιολογικό περιβάλλον που διαμορφώνει η Κλαουζεβιτσική έμφαση στην αβεβαιότητα, αποκτούν νέες προοπτικές χωρικής ερμηνείας· μιας ερμηνείας περισσότερο, θα λέγαμε, οντολογικής και υπαρξιακής. Και θα δούμε στη συνέχεια πως όσο φθίνει το παραδοσιακό μοντέλο του διακρατικού πολέμου, όσο δηλαδή εξελίσσεται η ασύμμετροποίηση των συγκρούσεων παράλληλα με τους τρέχοντες πολιτικούς μετασχηματισμούς —και ακριβώς εδώ διατηρεί τη σημασία της η εξάρτηση πολιτικών και πολεμικών σκοπών που τόνισε ο Clausewitz—, τόσο αυτά τα στοιχεία θα υπεισέρχονται όλο και πιο καθοριστικά στο προσκήνιο των ένοπλων διενέξεων.

Επομένως, η αβεβαιότητα που κυριαρχεί κατά την πολεμική πράξη δε θα μπορούσε παρά να παράγει αβέβαιους χώρους· χώρους σκοτεινούς, σχετικούς και ενδεχομενικούς. Σε καμία περίπτωση, πάντως, χώρους «καθαρούς» και «απόλυτους». Αυτή είναι και η λανθάνουσα συμβολή του Clausewitz στις χωρικές προβληματοποιήσεις, στις προβληματοποιήσεις του πολεμικού χώρου. Το ότι μέσα στη δίνη της εποχής των Φώτων, και σε πείσμα των όποιων αισιόδοξων επιστημονικών και φιλοσοφικών οραμάτων, προτίμησε να συμφιλιωθεί με το σκοτάδι που οι πόλεμοι της εποχής του συνέχιζαν, όπως πάντα, να παράγουν. Και τόλμησε να μετατρέψει αυτή τη συμφιλίωση σε δομικό στοιχείο του πολέμου και της αντίληψής του. Έγραφε, λοιπόν, πως «η μεγάλη αβεβαιότητα όλων των δεδομένων συνιστά μια ιδιαίτερη δυσκολία του πολέμου, γιατί κάθε δράση ολοκληρώνεται σ' ένα είδος ας το πούμε λυκόφωτος, που προσδίδει συχνά στα πράγματα κάτι σαν

¹¹⁹ *Ο.π.*, σ. 286.

¹²⁰ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 64, 79, 82. Η σχετικιστική διάσταση της Κλαουζεβιτσικής σκέψης τονίστηκε, ήδη, μέσα από την επισήμανση του Julian Reid για τις θεωρητικές συγγένειες του Πρώσου στρατιωτικού με τους επιστημονικούς μετασχηματισμούς που έλαβαν χώρα εκείνη την εποχή. Βλ. σχετικά την 86^η υποσημείωση του παρόντος μέρους.

νεφελώδη¹²¹ και σεληνιακή όψη, μιαν υπερβολική διάσταση, ένα χονδροειδές παράστημα».¹²² Πουθενά σε αυτή τη διατύπωση δε θα μπορούσε κανείς να εντοπίσει έστω και μια υπόνοια για έναν ομοειδή, ακίνητο, άπειρο και καθαρό χώρο. Παρά μόνο σαφείς μαρτυρίες για μια (χωρική) πραγματικότητα ολοκληρωτικά βυθισμένη στη διαστρέβλωση.¹²³ Και μπορούμε, στο σημείο αυτό, να αναρωτηθούμε για το πόσο εύστοχη κρίνεται σήμερα η διατύπωση αυτή, αν την εκθέσουμε για λίγο στο φως εκείνων των πολεμικών ιδιομορφιών που γεννιούνται χιλιάδες χρόνια μετά από την ωδή του Sun Tzu στην εξαπάτηση. Μια ωδή που αφουγκράστηκαν και συνεχίζουν να αφουγκράζονται με συνέπεια οι ανώνυμοι πρωταγωνιστές των ασύμμετρων μεταπολεμικών συγκρούσεων ανά τον κόσμο.

Μα ακόμα και για εκείνα τα εδαφικά παραδείγματα, που θα μπορούσαμε να πούμε πως ορθώνονται μπροστά μας ως τα φυσικά ανάλογα των περιφημων χωρικών οραμάτων του Διαφωτισμού, ο Clausewitz είναι σαφής: «Η τοποθεσία, που προτιμούμε να την αναγάγουμε στην ιδέα της χώρας και του εδάφους, θα μπορούσε, αν μιλήσουμε αυστηρά, να μην έχει καμιά επίδραση, αν η συμπλοκή εκτυλισσόταν σε πεδίο τελείως επίπεδο και ακαλλιέργητο. Αυτή η περίπτωση παρουσιάζεται πράγματι στις περιοχές που καλύπτονται από στέπες, αλλά στην πολιτισμένη Ευρώπη αυτή η έννοια ανάγεται σχεδόν στη φαντασία. Μεταξύ πολιτισμένων λαών, μια συμπλοκή, στην οποία η χώρα και το πεδίο δε θ' ασκούσε καμιά επίδραση, είναι σχεδόν αδιανόητη».¹²⁴ Στο σημείο αυτό θα είχαμε, προφανώς, κάθε δικαίωμα να διαφωνήσουμε με τον Clausewitz, μιας και ακόμα και ένας τέτοιος επίπεδος χώρος θα εξακολουθούσε να ασκεί τη δική του ιδιαίτερη επίδραση στις πολεμικές τελέσεις —και θα συναντήσουμε, όντως, ένα σχετικό παράδειγμα στη συνέχεια. Εν τούτοις, κατανοούμε απόλυτα την πρόθεσή του να περιγράψει το πολεμικό τοπίο ως ένα πεδίο σύγκρουσης «ζωντανών δυνάμεων»,¹²⁵ δύσκολο, απρόβλεπτο και αβέβαιο· πρόθεση που εκφράζεται παραδειγματικά μέσα από την εξής πρόταση: «Η δράση στον πόλεμο είναι μια κίνηση που επιτελείται σ' ένα επιδεινωμένο από τις δυσκολίες περιβάλλον. Όπως είναι κανείς ανίκανος να εκτελέσει στο νερό μ' ευκολία κι ακρίβεια μια κίνηση τόσο απλή όσο το βάδισμα, είναι ανίκανος στον πόλεμο να εξασφαλίσει την πορεία των πραγμάτων με τη βοήθεια

¹²¹ “Fog” είναι ο όρος που χρησιμοποιείται, για την ακρίβεια, στην αγγλική έκδοση του *Περί του Πολέμου*. Βλ. Clausewitz, *ό.π.*, σ. 89.

¹²² Clausewitz, *ό.π.*, σ. 139. Ο Alan Beyerchen, ο οποίος κατανοεί σε βάθος την καινοτομία της σκέψης του Clausewitz και προσπαθεί να την αποκαταστήσει σε πείσμα μιας ολόκληρης παράδοσης παρερμηνειών, τονίζει επ' αυτού: «η περιβόητη μεταφορά [του Clausewitz] σχετικά με το “νέφος” (fog) δεν αφορά τόσο την έλλειψη πληροφοριών όσο το πώς η παραμόρφωση και η υπερπληθώρα των πληροφοριών παράγουν αβεβαιότητα». Beyerchen, *ό.π.*, σ. 77.

¹²³ Με βάση την επισκόπηση των ιδεών το χώρου από τον Τερζόγλου θα δικαιούταν κανείς να υποστηρίξει πως οι χωρικές εικόνες που παράγουν οι θέσεις του Clausewitz αντιστοιχούν μάλλον στον ιλιγγιώδη, χαοτικό και λαβυρινθώδη χώρο που παράγεται από τη σχετικιστική σκέψη του Friedrich Nietzsche· δηλαδή, «το ακριβώς αντίθετο του δημόσιου, διάφανου, ανοικτού, καθαρού χώρου του Διαφωτισμού». Βλ. σχετικά Τερζόγλου, *ό.π.*, σ. 145-150.

¹²⁴ *Ο.π.*, σ. 143.

¹²⁵ *Ο.π.*, σ. 35.

κοινών δυνάμεων, έστω και με μέση συμπεριφορά».¹²⁶

Με τον Clausewitz, λοιπόν, τα στοιχεία της τριβής και της αβεβαιότητας προτείνονται εφεξής ως κεντρικά στην αντίληψη της στρατηγικής και του πολέμου.¹²⁷ Πρόκειται για μια ευθεία, αν και μάλλον υποσυνείδητη από πλευράς Clausewitz, αμφισβήτηση της φιλοσοφικής κυριαρχίας του αρραγούς υποκειμένου του Διαφωτισμού, που οδηγεί τελικά σε μία αποδοχή της ενδεχομενικότητας και σε μια επίγνωση πως πίσω από το μείζον ερώτημα του εαυτού δε βρίσκεται η «αλήθεια» ή ένα άρτιο σχέδιο, αλλά μια ατελής μεταφυσική. Επιπλέον, η Κλαουζεβιτιστική αναγνώριση της ιστορικής ποικιλομορφίας του πολέμου, η κατανόηση της επίδρασης των ανθρωπολογικών παραγόντων στην εκδήλωση της βίας, και η επίγνωση των αποκλίσεων που εμφανίζουν μεταξύ τους τα εκάστοτε πολεμικά επεισόδια συναρτήσει των ιδιαίτερων πολιτικών χαρακτηριστικών των κοινωνιών που συγκρούονται, έκαναν τον Κονδύλη να μιλήσει για μια *ανοιχτή πραξολογία* στη σκέψη του Clausewitz.¹²⁸ Το σύντομο πέρασμά μας από το έργο αυτού του θεωρητικού του πολέμου θέλησε απλώς να εξετάσει το κατά πόσο μέσα σε αυτή την «ανοιχτή» θεώρηση, και πάλι στην ανάδειξη της σημασίας του ιστορικού παράγοντα, θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε και τα σημάδια μιας σχετικιστικής αντίληψης του χώρου αναφορικά με το πολεμικό φαινόμενο. Το αν, δηλαδή, αυτή η σχετικιστική στροφή στη σκέψη του μαρτυρά πως η χωρική παράμετρος στον πόλεμο είναι εγγενώς ένα στοιχείο που διαφεύγει. Οι έννοιες της τριβής και της αβεβαιότητας μαρτυρούν ένα ανεξέλεγκτο πεδίο. Το λυκόφως στο οποίο αναφέρεται ο Clausewitz περιγράφει μια δομική οντολογική κατάσταση, υπονοώντας πως τα πεδία της μάχης δεν είναι τα φυσικά ισοδύναμα της μονοσήμαντης χαρτογραφικής πρόσληψης, αλλά χώροι απολύτως βιωμένοι και υπαρξιακοί. Υπό αυτή την έννοια, ο Clausewitz φαίνεται να προλαβαίνει τον Schmitt, καταδεικνύοντας παραδόξως πως η σκηνή του πολέμου δεν ήταν ίσως ποτέ εντελώς «ανοιχτή». Ως εκ τούτου, ο αντάρτης εισέρχεται σε αυτό το πεδίο της αβεβαιότητας με τρόπους που απλώς την απογειώνει. Η εξαφάνιση του Εχθρού τραβάει στα οντολογικά της άκρα την ίδια την έννοια της αβεβαιότητας, θυμίζοντάς μας πως τα φαντάσματα έρχονται πάντα μετά το λυκόφως.

¹²⁶ *Ο.π.*, σ. 111.

¹²⁷ Πάνω στη βάση αυτών των στοιχείων είναι που ο Clausewitz κάνει λόγο για τη σημασία του υπολογισμού των πιθανοτήτων, αποδεικνύοντας πως αφογκράζεται πλήρως τις αγωνίες των συγκαιρινών του κρατικών μηχανών, οι οποίες πατώντας σε μια νέα (στρατηγική) αντίληψη για τις σχέσεις εξουσίας, που έχει κάνει την εμφάνισή της ήδη από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, τονίζουν τον υπολογισμό των πιθανοτήτων ως θεμέλιο για τη διάρθρωση των νέων τρόπων διακυβέρνησης του πληθυσμού και των νεοεμφανιζόμενων μηχανισμών ασφαλείας. Βλ. σχετικά Clausewitz, *ό.π.*, σ. 40, 49, 60, 106, Foucault, *Security, Territory, Population*, *ό.π.*, σ. 19-21, Beyerchen, *ό.π.*, σ. 78, και Reid, *ό.π.*

¹²⁸ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 82.

3. Χωρικές εκφράσεις του *Νέου Νόμου της Γης*

3.1. Οι αλλαγές στις τεχνολογίες του πολέμου ως αλλαγές στην αντίληψη του χώρου

Ο Clausewitz πεθαίνει κατά το πρώτο ξέσπασμα της χολέρας στην Ευρώπη το έτος 1831, απεσταλμένος ως επιτελάρχης του πρωσικού στρατού στα σύνορα με την Πολωνία. Την ίδια περίπου εποχή φαίνεται να γεννιέται και ένα νέο περιβάλλον αντίληψης του πολέμου στη βάση των νέων τεχνικών δεδομένων που παράγει η βιομηχανική ανάπτυξη, τα οποία δε θα μπορούσε, μάλλον, να είχε προβλέψει ο Πρώσος στρατηγός.¹²⁹ Οι κολοσσιαίες τεχνολογικές αλλαγές που ακολουθούν το θάνατο του Clausewitz, και που κάνουν αισθητή την επίδρασή τους ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, τροποποιούν δραστικά τις ως τότε αποδεκτές και διαδεδομένες πολεμικές εκφράσεις. Και πρόκειται, πρώτα απ' όλα, για δραστικές αλλαγές στον τομέα των οπλικών τεχνολογιών. Μόλις ένα χρόνο μετά, το 1832, εμφανίζονται τα πρώτα οπισθογεμή τουφέκια¹³⁰ και μέσα σε τέσσερις δεκαετίες όλοι οι στρατοί θα διέθεταν μαζικά οπισθογεμή όπλα.¹³¹ Σε γενικές γραμμές, οι ραγδαίες εξελίξεις στη βιομηχανία του σιδήρου, από τη δεκαετία του 1860 και έπειτα, δημιουργούν νέες τρομακτικές δυνατότητες για τα σώματα του πυροβολικού· και επιπλέον, επιδρούν άμεσα και στο ίδιο το πεδίο της τακτικής. Όπως θα περίμενε κανείς, οι νέες αυτές δυνατότητες σηματοδοτούν μια σειρά από αλλαγές στη χωρική αντίληψη και στις κινήσεις μέσα στο χώρο.¹³² Μπροστά στα νέα φονικά όπλα, τα στρατεύματα αναγκάστηκαν να διασκορπιστούν, το μήκος του μετώπου αυξήθηκε, ενώ η φυσική παρουσία στο πεδίο της μάχης κατέστη ακόμη πιο δύσκολη, επιβάλλοντας, κατά κάποιο τρόπο, μια πιο χαλαρή γραμμή βολής και συστηματικές χρήσεις ακροβολιστών.¹³³

Παράλληλα, το 1849 αποδεικνύεται μια χρονολογία-ορόσημο τόσο για το ρεπερτόριο των πολεμικών πρακτικών όσο και για το ίδιο το ζήτημα της χωρικής αντίληψης. Είναι το έτος που πραγματοποιείται ο πρώτος βομβαρδισμός από αέρος με αερόστατο, κατά την αποτυχημένη πολιορκία της Βενετίας από τον αυστριακό στρατό. Με αυτόν τον τρόπο εφαρμόστηκε μία ιδέα που είχε συλληφθεί, ήδη, από τη δεκαετία του 1780, αλλά είχε παραμείνει ανεφάρμοστη. Το γεγονός αυτό σηματοδοτεί, κατά μία έννοια, την έναρξη μιας νέας εποχής πολιορκητικού (αστικού) πολέμου, καθώς ένα νέο μέτωπο εισάγεται στον κόσμο της στρατηγικής αντίληψης: οι ίδιοι οι ουρανοί πάνω από τις πόλεις. Ως εκ τούτου, η πολεμική δραστηριότητα αρχίζει σταδιακά να

¹²⁹ Πέραν, πάντως, αυτής της απρόβλεπτης τεχνικής εξέλιξης, ο Creveld υποστηρίζει πως ο Clausewitz γενικότερα «δεν απαριθμεί τη στρατιωτική τεχνολογία στους σημαντικότερους παράγοντες που διέπουν τον πόλεμο». Creveld, *ό.π.*, σ. 128.

¹³⁰ *Ο.π.*

¹³¹ Hirst, *ό.π.*, σ. 109.

¹³² *Ο.π.*, σ. 195.

¹³³ *Ο.π.*, σ. 110, 111, 204.

προσλαμβάνει χαρακτηριστικά κατακόρυφης ανάπτυξης.¹³⁴ Τέλος, η εμφάνιση του σιδηρόδρομου και του τηλεγράφου, ήδη από τη δεκαετία του 1830,¹³⁵ μετασχηματίζει συνολικά τους τρόπους με τους οποίους θα σχεδιάζονταν εφεξής οι λεπτομέρειες των πολεμικών εκστρατειών. Οι ταχύτητες επέλασης αλλάζουν δραστικά, καθίσταται εφικτή η μαζική μεταφορά στρατιωτών, πολεμοφοδίων, προμηθειών κτλ, επιλύοντας, έτσι, παραδοσιακά επιμελητειακά προβλήματα, γεννιούνται δυνατότητες ακριβούς επιχειρησιακού σχεδιασμού, προσφέρεται η πρωτόγνωρη πολυτέλεια της εξ αποστάσεως διοίκησης, ενώ οδηγούμαστε σταδιακά στη γέννηση των κλιμακίων επαγγελματικών συμβούλων· αυτά που στη συνέχεια θα γίνουν γνωστά ως “γενικά επιτελεία”.¹³⁶

Είναι παραπάνω από προφανείς οι χωρικές προεκτάσεις αυτών των εξελίξεων. Και είναι σαφές, πια, πως σε αυτό ακριβώς το χρονικό σημείο μπορούμε να εντοπίσουμε τις προϋποθέσεις της ριζοσπαστικής μετάβασης από την έννοια του *πεδίου της μάχης* σε εκείνη του *πεδίου των επιχειρήσεων* και της επακόλουθης διεύρυνσης της έννοιας του στρατηγικού χώρου. Μια μετάβαση που ολοκληρώθηκε με τη χρήση των νέων οπλικών μέσων.¹³⁷ Σε γενικές γραμμές, λοιπόν, οι τεχνολογικές εξελίξεις που πρωταγωνιστούν κατά την περίοδο 1850-1880 επιβάλλουν δραστικούς μετασχηματισμούς τόσο ως προς την αντίληψη όσο και ως προς τις δυνατότητες των ένοπλων συγκρούσεων· τέτοιους, ώστε να μεταβαίνουμε σταδιακά από το μοντέλο του σύντομου και αποφασιστικού πολέμου, από τη ναπολεόντεια δηλαδή εκδοχή που στοίχειωσε σχεδόν ολόκληρο το 19^ο αιώνα, σε έναν παρατεταμένο πόλεμο φθοράς.¹³⁸ Η σκέψη του Clausewitz άσκησε τρομακτική επιρροή στα ευρωπαϊκά στρατιωτικά επιτελεία, αν και διαδόθηκε περισσότερο μέσα στο πλαίσιο μιας ευρύτερης παρανόησης —χωρίς να υποστηρίζεται, εδώ, πως ο ίδιος ο Clausewitz στερείται σχετικών ευθυνών— παρά στο πλαίσιο μιας ουσιαστικής κατανόησης.¹³⁹ Με οδηγό, λοιπόν, συγκεκριμένες (παρ)ερμηνείες του έργου του, η Ευρώπη οργανώνει μεθοδικά το αιματοκύλισμα του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου,¹⁴⁰ ενώ παρά τα καταστροφικότερα αποτελέσματα του τελευταίου, οδηγείται με συνέπεια, περίπου τρεις δεκαετίες αργότερα, στο δεύτερο ολοκληρωτικό όλεθρο. Η ασταμάτητη εξέλιξη των τεχνικών μέσων και των οπλικών τεχνολογιών κάνουν ακόμη πιο φονικό

¹³⁴ Ashworth, *ό.π.*, σ. 136.

¹³⁵ Crevelde, *ό.π.*, σ. 151.

¹³⁶ Βλ. Hirst, *ό.π.*, σ. 107-109 και Crevelde, *ό.π.*, σ. 77, 129, 151, 152, 157.

¹³⁷ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 350.

¹³⁸ Hirst, *ό.π.*, σ. 110.

¹³⁹ Βλ. σχετικά Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 143-149 και τις εισαγωγές του Λάμπρου Καζάκου και του Liddell Hart, στο Σουν Τζου, *ό.π.*, σ. 10, 14. Μία ενδεικτική παρερμηνεία θα μπορούσε, για παράδειγμα, να συμπυκνωθεί στην άποψη του Crevelde πως για τον Clausewitz το αποφασιστικότερο στοιχείο στη στρατηγική είναι η συντριπτική ισχύς και ιδίως στο «αποφασιστικό σημείο». Βλ. Crevelde, *ό.π.*, σ. 145.

¹⁴⁰ Για παράδειγμα, ο Κονδύλης υποστηρίζει πως για το άκαμπο σχήμα της επιθετικής στρατηγικής που διέκρινε τα στρατιωτικά επιτελεία του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου δεν ευθύνεται ακριβώς ο Clausewitz, κατά την άποψη του οποίου η άμυνα ήταν ισχυρότερη μορφή αγώνα από την επίθεση. Όπως επισημαίνει ο Κονδύλης, θα ήταν πιο ορθό να υποστηριχθεί πως το επιθετικό αυτό πνεύμα αποτέλεσε απότοκο των εμπειριών του Αυστροπρωσικού Πολέμου του 1866 και του Γαλλοπρωσικού Πολέμου του 1870-71, κυρίως μέσα από τα διδάγματα του Helmuth von Moltke του πρεσβύτερου. Βλ. σχετικά Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 137-146.

το περιβάλλον των ένοπλων συγκρούσεων. Και παράλληλα, οι νέες τεχνικές δυνατότητες επιτρέπουν την ακόμη πιο μαζική εμπλοκή του πληθυσμού στην πολεμική παραγωγή, επιβάλλοντας μέσα από το σχήμα της γενικής επιστράτευσης πρωτοφανείς μετασχηματισμούς αναφορικά με τη διάκριση «στρατού/λαού» και «μάχμου/αμάχου».

Και στα δύο παραδείγματα, ολόκληρη η οικονομία των χωρών οι οποίες ενεπλάκησαν δούλευε ασταμάτητα για την πολεμική παραγωγή. Αυτό είναι και το ειδοποιό στοιχείο που καθιστά αυτούς τους πολέμους «ολοκληρωτικούς». Το ότι τα «μετόπισθεν», δηλαδή, εργάζονταν πυρετωδώς για το «μέτωπο».¹⁴¹ Εν τούτοις, παρά τις νέες τεχνικές δυνατότητες ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος χαρακτηρίστηκε από επιχειρησιακές δυσκολίες οι οποίες παρέπεμπαν σε στρατηγικά και τακτικά αδιέξοδα των «προνεωτερικών» συγκρούσεων. Και τούτο εξαιτίας της βασικής μορφής που πήραν οι μεγάλες συγκρούσεις ανοιχτού εδάφους· δηλαδή εξαιτίας των ιδιόμορφων χαρακτηριστικών που έφερε ο πόλεμος χαρακωμάτων. Οι αυξημένες και βελτιωμένες ικανότητες των νέων όπλων του πυροβολικού γέννησαν, ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, μια χωρίς προηγούμενο φονική ζώνη μέσα στην οποία η ανθρώπινη παρουσία καθίστατο σχεδόν απαγορευμένη. Τα χαρακώματα προέκυψαν, λοιπόν, ως μια ύστατη αμυντική λύση απέναντι στα νέα δεδομένα που επέβαλε το πυροβολικό, ακολουθώντας, κατά κάποιον τρόπο, τα σκληρά διδάγματα του Αμερικανικού Εμφυλίου Πολέμου του 1861-65.¹⁴² Η αυστηρή αυτή χωρική μορφή επέβαλε, με τη σειρά της, σαφείς περιορισμούς ως προς το σχεδιασμό της επιχείρησης αλλά κυρίως ως προς την υλοποίηση του εκάστοτε στρατιωτικού σχεδίου. Ο Hirst υποστηρίζει, σχετικά, πως οι φιλοδοξίες της νεωτερικότητας αναφορικά με την επικοινωνία και τη διοίκηση κατά τη διάρκεια της επιχείρησης έσβηναν απότομα μέσα στα χαρακώματα και πάνω στα συρματοπλέγματα· σε εκείνα τα υλικά στοιχεία, δηλαδή, που εξελίχθηκαν, τελικά, σε σημαίνοντα χαρακτηριστικά του φρικτού τοπίου του πρώτου ολοκληρωτικού πολέμου.¹⁴³ Τόσο ο σιδηρόδρομος όσο και ο τηλεγράφος αποδείχθηκαν ανεπαρκείς μέσα στις επιχειρησιακές δυσκολίες που γεννούσε αυτός ο πόλεμος θέσεων ή πόλεμος εκ παρατάξεως. Και αν προσθέσει κανείς και την πρωτοφανή χρήση δηλητηριωδών αερίων, τότε καθίσταται σαφές πως μέσα από τις ιδιομορφίες του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου γεννήθηκε και ένα πεδίο μάχης μέσα στο οποίο ήταν σχεδόν αδύνατη η οποιαδήποτε οπτική πρόσβαση στον Εχθρό. Αυτό είναι, ίσως, και το βασικότερο γνώρισμα αυτής της τόσο καθηλωτικής μορφής πολέμου, που τροποποίησε δραστικά την αντίληψη για το φαινόμενο των ένοπλων συγκρούσεων.

Η μετάβαση στη δεύτερη ολοκληρωτική σύρραξη έγινε στο φως σημαντικότερων τεχνολογικών εξελίξεων που προσέφεραν δυνατότητες ξεπεράσματος των περιορισμών που κουβαλούσε μαζί του το προαναφερθέν επιχειρησιακό παράδειγμα, και νέα πιο φονικά και πιο

¹⁴¹ Ο.π., σ. 161.

¹⁴² Hirst, ό.π., σ. 111, 112, 204.

¹⁴³ Ο.π., σ. 112-115.

εκλεπτυσμένα μέσα. Σύμφωνα με τον Κονδύλη μεταβαίνουμε από τον άκαμπο πόλεμο θέσεων σε ένα πόλεμο κινήσεων και κυκλωτικών ελιγμών,¹⁴⁴ όπου τα νεοεμφανιζόμενα τεθωρακισμένα, οι μηχανοκίνητες μονάδες —που το 1914 είχαν μόλις δύο δεκαετίες ζωής και περιορίστηκαν σε δευτερεύοντα ρόλο—¹⁴⁵ και η αναβαθμισμένη, ήδη από τη δεκαετία του '30, αεροπορία, διανοίγουν το πεδίο της μάχης, αξιοποιώντας στο έπακρο τις δυνατότητες της έννοιας του επιχειρησιακού βάθους.¹⁴⁶ Αμφισβητείται, έτσι κατά μία έννοια, η διάκριση μετώπου/μετόπισθεν, μιας και κυρίως μέσω των συχνών και ταχύτατων αεροπορικών εφορμήσεων ανοίγονταν, ουσιαστικά, νέα μέτωπα στα μετόπισθεν του Εχθρού.¹⁴⁷ Ειδικά, η εισαγωγή της έννοιας του «βάθους» στη στρατηγική σκέψη αποδείχθηκε κρίσιμης σημασίας, και μάλλον αναπόφευκτη, κρίνοντας από τις μη αναστρέψιμες διαρρήξεις στην κλασική, ως τότε, «γραμμή του μετώπου», που γεννήθηκαν ως απόρροια των νέων τεχνικών και οπλικών μέσων.¹⁴⁸ Παράλληλα, αυτό που κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έμεινε ουσιαστικά σε δοκιμαστικό στάδιο, έλαβε πλέον χαρακτηριστικά μαζικής εφαρμογής. Η «καθετοποίηση» του πολέμου και η είσοδος του εναέριου χώρου στη γκάμα των πολεμικών πεδίων, άλλαξε αμετάκλητα την αντίληψη του πολέμου και των χωρικών του χαρακτηριστικών.

Οι μεγάλες δυνάμεις μετέτρεψαν σταδιακά τις ευρωπαϊκές πόλεις σε επίλεκτους στόχους αεροπορικών βομβαρδισμών, υλοποιώντας αυτό που δεν μπορούσε να εφαρμοστεί, κυρίως για τεχνικούς λόγους, κατά τον προηγούμενη παγκόσμια σύρραξη,¹⁴⁹ και αποδίδοντας, πλέον, στον εμπρησμό των πόλεων τα χαρακτηριστικά μιας εφαρμοσμένης επιστήμης, όπως αυτό αποδεικνύεται από τις αναλυτικές πληροφορίες που παρέχει ο Mike Davis αναφορικά με τις προσομοιώσεις βομβαρδισμών στις ΗΠΑ.¹⁵⁰ Με αυτόν τον τρόπο, η τρίτη διάσταση εισήχθη πρωταγωνιστικά στα νέα θέατρα των επιχειρήσεων, καθιστώντας την άμυνα μια σχεδόν αδύνατη υπόθεση. Και πάλι, σε αυτή την καθετοποίηση των πολεμικών πρακτικών γεννιέται σχεδόν τυχαία, μέσα από την ανάπτυξη της βιομηχανίας του ραδιοφώνου, και η τεχνολογία του radar. Γεννιέται, κατ' επέκταση,

¹⁴⁴ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 342, 348. Βλ. επίσης, Virilio, Paul. *Πόλεμος και κινηματογράφος*, μτφρ. Τίτικα Δημητρούλια, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2003, σ. 167.

¹⁴⁵ Hirst, *ό.π.*, σ. 115.

¹⁴⁶ Η χρήση της αεροπορίας αποδείχθηκε κρίσιμη ήδη από τον πρώτο ολοκληρωτικό πόλεμο. Περιορίστηκε, όμως, κυρίως σε αποστολές κατόπτρευσης και χαρτογράφησης του χώρου, επιχειρώντας να καλύψει τα πληροφοριακά κενά που δημιουργούσε ο πόλεμος των χαρακωμάτων, μέσα στα οποία καθηλώνονταν οι δυνάμεις ξηράς. Βλ. σχετικά, *The Encyclopedia of War*, *ό.π.*, σ. 272-273.

¹⁴⁷ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 351.

¹⁴⁸ *Ο.π.*

¹⁴⁹ Ashworth, *ό.π.*, σ. 138-139. Η ιδέα των στρατηγικών βομβαρδισμών δοκιμάστηκε πρώτα από τη γερμανική πλευρά, κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μέσω της τεχνολογίας των Zeppelin, τα οποία σύντομα αποδείχθηκαν ευάλωτα και αναποτελεσματικά. Μέχρι το τέλος των εχθροπραξιών, όμως, είχαν κατασκευασθεί, τόσο από τους Γερμανούς όσο και από τους Γάλλους και τους Άγγλους, αξιόμαχες αεροπορικές δυνάμεις που αξιοποιήθηκαν και για βομβαρδισμούς πόλεων. Η κλίμακά τους, εν τούτοις, ωχριά μπροστά στα ερείπια που άφησαν πίσω τους οι στρατηγικοί βομβαρδισμοί της επόμενης ολοκληρωτικής σύρραξης, βλ. σχετικά *The Encyclopedia of War*, *ό.π.*, σ. 273.

¹⁵⁰ Βλ. το κεφάλαιο «Βερολινέζικος Σκελετός σε Ντουλάπι στη Γιούτα», στο Davis, Mike. *Νεκρές πόλεις*, μτφρ. Ελένη Μπούρου, Εξάρχεια: Τοποβόρος, 2011, σ. 75-99 και Ashworth, *ό.π.*, σ. 142.

και μια σειρά από νέα εικονικά πεδία μάχης, που αποκτούσαν την πρωτόγνωρη μορφή τους μέσα από τις ιδιόμορφες πληροφορίες που παράγονταν από τη λειτουργία και τις ιδιότητες του ηλεκτρομαγνητικού φάσματος.¹⁵¹ Ήταν η πρώτη φορά, ίσως, μετά την ανάπτυξη της χαρτογραφίας που έλαβαν χώρα τόσο ραγδαίες αλλαγές ως προς τη χωρική αντίληψη και αναπαράσταση του πολέμου.¹⁵² Και επομένως και ως προς τους τρόπους του, μιας και όπως διατείνεται ο Paul Virilio, «η ιστορία των μαχών είναι καταρχάς η ιστορία της μεταμόρφωσης των αντιληπτικών τους πεδίων».¹⁵³ Το επιχειρησιακό πεδίο φαίνεται, λοιπόν, να πολυπλοκοποιείται, με ταχύτατους ρυθμούς υπό το βάρος των τεχνολογικών καινοτομιών του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Τα στοιχεία της ευελιξίας, της ευκινησίας, της ταχύτητας, της διάσπασης των δυνάμεων, της ακρίβειας και της σφοδρότητας των πληγμάτων, της απόστασης από τον Εχθρό, του βάθους και της τρίτης διάστασης, συνθέτουν, πλέον, ένα νέο συντακτικό του συμβατικού πολέμου, που διαθέτει τα δικά του ιδιαίτερα χωρικά συμφραζόμενα.

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος λήγει, εν τούτοις, με τον πιο δραματικό τρόπο. Οι ατομικές βόμβες με τις οποίες η αμερικανική αεροπορία έπληξε τις πόλεις Hiroshima και Nagasaki τον Αύγουστο του 1945 δε σηματοδοτούν απλώς τη λήξη του πιο αιματηρού πολέμου στην ιστορία της ανθρωπότητας, αλλά συνιστούν τη διάβαση ενός καθοριστικού ορίου αναφορικά με τις καταστροφικές δυνατότητες των νέων οπλικών τεχνολογιών και επομένως αναφορικά με τις ηθικές συνεπαγωγές των χρήσεών τους. Το πέρασμα στην εποχή των πυρηνικών όπλων, με φόντο τα ισοπεδωμένα τοπία των ιαπωνικών πόλεων, γεννά ένα κρίσιμο ερώτημα ως προς το μέλλον ολόκληρου του πλανήτη. Τόσο κρίσιμο που η απάντησή του θα δοθεί κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, λιγότερο ή περισσότερο απρόθυμα από τις δύο μεγάλες υπερδυνάμεις, με την επιλογή της μη χρήσης τέτοιων οπλικών μέσων. Η κούρσα των πυρηνικών εξοπλισμών οδήγησε σε ένα σημείο αδρανοποίησης των νέων οπλικών συστημάτων, περιορίζοντας τους κατόχους τους σε μια λογική αμοιβαίων απειλών και συνετίσεων. Με άλλα λόγια, η πολιτική της πυρηνικής αποτροπής επισκιάζει την περίοδο που ακολουθεί τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, με τις ΗΠΑ και ΕΣΣΔ να παροπλίζονται και να βελτιώνουν ασταμάτητα τα οπικά τους συστήματα, αλλά να τα κρατούν εν τέλει σε πλήρη αδράνεια.¹⁵⁴ Όπως τονίζει ο Crevel, τα πυρηνικά όπλα αποδείχτηκαν εντελώς αναποτελεσματικά, αν αξιολογηθούν ως προς τα πολιτικά αποτελέσματα που επέφεραν οι όποιες απειλές για άμεση χρήση τους. Και τούτο γιατί, όπως γράφει χαρακτηριστικά, «δεν έχει παρουσιαστεί κανείς με μια πειστική ιδέα για το πώς θα μπορούσε να διεξαχθεί ένας πυρηνικός πόλεμος χωρίς να καταστραφεί ολοκληρωτικά ο κόσμος».¹⁵⁵ Ως εκ τούτου, η αδιαμφισβήτητη

¹⁵¹ Βλ. σχετικά Hirst, *ό.π.*, σ. 123-136.

¹⁵² Για τη σημασία του χάρτη στη στρατηγική σκέψη βλ. Géré, *ό.π.*, σ. 14.

¹⁵³ Virilio, *ό.π.*, σ. 23.

¹⁵⁴ *The Encyclopedia of War*, *ό.π.*, σ. 312-313.

¹⁵⁵ Crevel, *ό.π.*, σ. 24-35.

αποτελεσματικότητα/καταστροφικότητα των πυρηνικών όπλων και οι συνεχείς εξελίξεις στον κλάδο της πυρηνικής τεχνολογίας δεν οδήγησαν, όπως θα περίμενε κανείς στον πυρηνικό όλεθρο.¹⁵⁶ Οι δύο στρατιωτικές υπερδυνάμεις που διέθεταν τέτοια οπλικά συστήματα πάγωσαν μπροστά στην πιθανότητα μιας ολοκληρωτικής πλανητικής καταστροφής, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί κάτω από αυτή τη μόνιμη απειλή ο «ελεύθερος» χώρος για τη διεξαγωγή πιο περιορισμένων πολέμων.¹⁵⁷

Αυτό αφορούσε καταρχάς το επίπεδο των συμβατικών δυνάμεων, όπως αυτό αποδεικνύεται, για παράδειγμα, από την αλλαγή πολιτικής που αποφάσισε το NATO το 1967 και πιο συγκεκριμένα, μέσα από το δόγμα της «ευέλικτης ανταπόδοσης», με το οποίο υποστηρίχτηκε η επένδυση στις τεχνολογίες συμβατικού πολέμου και η προετοιμασία των δυνάμεων για έναν τέτοιο πόλεμο, αποφασίζοντας ως εκ τούτου να παραμεριστούν τα πυρηνικά όπλα.¹⁵⁸ Αφορούσε, όμως, και τον κόσμο των μη συμβατικών συγκρούσεων που, όπως αναφέρθηκε, άρχισε μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου να αναδύεται ταχύτατα στην καπιταλιστική «περιφέρεια», ενώ η Ευρώπη και ο δυτικός κόσμος απολάμβαναν την ειρήνη της πυρηνικής αποτροπής. Στα περιθώρια του Ψυχρού Πολέμου, διεξάγονταν σφοδροί «μικροί πόλεμοι» απολύτως «θερμοί», αποδεικνύοντας πως οι πυρηνικοί εξοπλισμοί όχι μόνο δεν εμπόδισαν, αλλά αντιθέτως ενθάρρυναν τη διεξαγωγή τους. Ως προς αυτό, είναι ενδεικτική η άποψη που εκφράζει ο Βρετανός στρατηγός Frank Kitson στο θεμελιώδες για την αντιεξέγερση έργο με τίτλο *Low Intensity Operations*, σύμφωνα με την οποία οι περιορισμοί που έθεσαν τα πυρηνικά όπλα στα ανώτερα επίπεδα των ένοπλων συγκρούσεων, ήτοι στις συγκρούσεις μεταξύ συμβατικών στρατών, αποτέλεσαν έναν από τους βασικούς λόγους εξάπλωσης των «μικρών πολέμων» παγκοσμίως.¹⁵⁹ Αυτή η διαπίστωση απαντά, έτσι, ευθέως στο ερώτημα που είχε θέσει ο Schmitt μερικά χρόνια νωρίτερα, όταν αναφερόμενος στις τύχες του αντάρτη διερωτόταν: «Πού θα καταλήξει όμως την εποχή των πυρηνικών μέσων εξόντωσης;».¹⁶⁰ Η φιγούρα του αντάρτη όχι μόνο δεν εξαφανίστηκε, λοιπόν, υπό την πίεση των νέων οπλικών τεχνολογιών, αλλά θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως αποκτά το πλήρες ιστορικό και επιχειρησιακό της νόημα μονάχα μέσα στο γεωπολιτικό πλαίσιο που διαμόρφωσε η κούρσα των πυρηνικών εξοπλισμών.

Ο Schmitt είχε πλήρη επίγνωση πως οι εξελίξεις στις στρατιωτικές τεχνολογίες επέβαλλαν μια σειρά από κρίσιμους μετασχηματισμούς. Αλλά δεν ήταν, μάλλον, σε θέση να αντιληφθεί τον

¹⁵⁶ Ο Creveld, μάλιστα, υποστηρίζει πως η διάδοση των πυρηνικών όπλων ενδέχεται να αποδυναμώνει και τον ίδιο το ρόλο του κράτους, στο βαθμό που καθιστά αναξιόποιhto ένα μεγάλο μέρος της στρατιωτικής του ικανότητας. *Ο.π.*, σ. 271.

¹⁵⁷ Ο Schmitt φαίνεται να υποστήριζε κάτι ανάλογο, όταν έγραφε πως «[π]άντα τελικά αναπτύσσονται ταυτόχρονα με τον ολοκληρωτισμό του πολέμου και ιδιαίτερες μέθοδοι μη ολοκληρωτικής αντιπαράθεσης και αναμέτρησης». Βλ. σχετικά, Schmitt, *ό.π.*, σ. 104 και Schmitt, “Total Enemy, Total War and Total State”, *ό.π.*, σελ. 30.

¹⁵⁸ Creveld, *ό.π.*, σ. 38, 47.

¹⁵⁹ Kitson, *ό.π.*, σ. 15.

¹⁶⁰ Schmitt, *Θεωρία του Αντάρτη*, *ό.π.*, σ. 74.

αντάρτη ως σύμπτωμα αυτών των μετασχηματισμών. Αντιθέτως, υποστήριζε πως μπροστά στις ραγδαίες τεχνολογικές και οπλικές εξελίξεις ο χώρος μεταβάλλεται ριζικά και τα πάντα μπορούν να αφανιστούν· τα πάντα, ακόμη και ο ίδιος ο αντάρτης. Όταν επικρατήσει παντελώς ο τεχνολογικός ορθολογισμός, τότε ο αντάρτης θα εξαφανιστεί από μόνος του, «όμοια με ένα σκύλο που εξαφανίζεται από την “εθνική οδό”», έγραφε χαρακτηριστικά ο Γερμανός θεωρητικός.¹⁶¹ Αν ο Schmitt, εδώ, δεν εννοεί αυστηρά τον αγροτικής φύσης τελλουρικό αντάρτη, τότε έχουμε κάθε δικαίωμα να υποστηρίξουμε πως η συγκεκριμένη διάγνωση αποδείχτηκε εντελώς λανθασμένη. Καθώς, αν κάτι άνοιξε επιχειρησιακά το δρόμο στις ανορθόδοξες πρακτικές, αυτό δεν ήταν άλλο από την ίδια την ταχεία ανάπτυξη των στρατιωτικών τεχνολογιών, που μετέτρεψαν συγκεκριμένους συμβατικούς στρατούς σε άτρωτες πολεμικές μηχανές, τις οποίες ήταν σχεδόν μάταιο να απειλήσει κανείς με τους γνώριμους συμμετρικούς όρους. Οι ασύμμετρες συγκρούσεις εκκινούν, λοιπόν, από αυτή τη ριζική ασυμμετρία σε επίπεδο τεχνολογικής και οπλικής κατάρτισης. Ο παρτιζάνος αναδύεται μέσα από αυτή την ασυμμετρία και σε καμία περίπτωση δεν κινδυνεύει να εξαφανιστεί εξαιτίας της. Επιπλέον, η συγκεκριμένη διάγνωση αδυνατεί να ερμηνεύσει την αστικοποίηση των ασύμμετρων συγκρούσεων που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, αποτελεί ένα αδιαμφισβήτητο δεδομένο ήδη από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα. Αδυνατεί, με άλλα λόγια, να εξηγήσει τη μετακόμιση των ανορθόδοξων πρακτικών σε ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από το μέγιστο —συγκριτικά με άλλα περιβάλλοντα— βαθμό τεχνολογικής διαμεσολάβησης.

Από την άλλη, η επιλογή του Schmitt να εξετάσει τις αρρυθμίες που προκαλούσε στο δίκαιο και την κανονικότητα του πολέμου η εμφάνιση του αντάρτη πλάι στις αντίστοιχες επιπλοκές που προκαλούσαν οι νέες οπλικές τεχνολογίες αποδείχτηκε απολύτως εύστοχη. Ανατρέχοντας στο ερώτημα που σφράγισε το προηγούμενο μέρος, κατανοούμε πως το κύρος του πολεμικού δικαίου αμφισβητείται επειδή ο πόλεμος αλλάζει συνολικότερα. Όπως θυμόμαστε, ο Schmitt διερωτόταν: «τι σημασία έχει η αξίωση ενός ορατού από μακριά, διακριτικού εμβλήματος για τη νυχτερινή μάχη...». Όμως, το ερώτημα αυτό δεν ήταν ακριβώς ολοκληρωμένο. Ο Schmitt θα συμπλήρωνε: «...ή για τη μάχη των όπλων μεγάλου βεληνεκούς της σύγχρονης πολεμικής τεχνικής;».¹⁶² Μέσα από αυτήν προσθήκη αποδεικνύεται πως οι νέες τεχνολογίες μετασχημάτιζαν το πεδίο του πολέμου με τρόπους που αμφισβητούσαν βασικές του αρχές, πολύ πριν η φιγούρα του αντάρτη αρχίσει να

¹⁶¹ Ο.π. Απέναντι σε έναν τέτοιο ισχυρισμό ο Κονδύλης θα προέβαλλε σοβαρές αντιστάσεις. Όχι μόνο επειδή ο αντάρτης αξιοποιεί εγγενώς την τεχνολογική ασυμμετρία που χαρακτηρίζει τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές. Αλλά επιπλέον, διότι ο Κονδύλης είχε συλλάβει απόλυτα τους περιορισμούς και τις ανεπάρκειες που κρύβονταν επιμελώς πίσω από την αντάρτικη εικόνα της παντοδύναμης στρατιωτικής τεχνολογίας. Βλ. σχετικά, Κονδύλης, *ό.π.*, σελ. 355-365. Οφείλουμε, πάντως, να διευκρινίσουμε πως οι προβληματισμοί του Schmitt σχετικά με την τεχνολογική ανάπτυξη σε καμία περίπτωση δεν τον καθιστούν «ρομαντικό»· κάθε άλλο. Όπως εξηγεί ο Herf, το πνεύμα της τεχνολογίας μπορούσε στη σκέψη του Schmitt να εναρμονιστεί πλήρως με «μια ηθική της βούλησης, της μάχης και της πάλης», που όπως είδαμε συνιστούσε τον πυρήνα της αποφασιοκρατικής του λογικής. Βλ. Herf, *ό.π.*, σ. 146-147.

¹⁶² Schmitt, *ό.π.*, σ. 27.

βασανίζει με τις αντικανονικότητές του τα στρατιωτικά επιτελεία και τις δικαιικές τους κατακτήσεις.¹⁶³ Και όπως μας διαβεβαιώνει ο Schmitt, τα νέα οπλικά μέσα, όπως «[κ]άθε ανάπτυξη της ανθρώπινης τεχνολογίας», προκαλούν «ανυπολόγιστες μεταβολές των παραδοσιακών δομών του χώρου».¹⁶⁴ Με άλλα λόγια, οι μετασχηματισμοί που λαμβάνουν χώρα στις πρακτικές του πολέμου, θα πρέπει να γίνουν κατανοητοί μονάχα μέσα στο χωρικό τους συγκείμενο. Κλασικές προϋποθέσεις των τακτικών στρατευμάτων, όπως η ορατή οπλοφορία ή το ορατό έμβλημα, που όπως είδαμε διαθέτουν ένα ισχυρό χωρικό αποτύπωμα, αμφισβητούνται υπό το βάρος των μετασχηματισμών που προκαλούν οι νέες οπλικές τεχνολογίες και οι ασύλληπτες φυσικές αποστάσεις που συνεπάγεται η χρήση τους: πολύ πριν, δηλαδή, ο αντάρτης επιστρατεύσει τη μυστικότητα και το σκοτάδι για να επιτεθεί.¹⁶⁵ Έτσι, με βάση αυτή την παράλληλη ανάγνωση, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως ο παρτιζάνος εμφανίζεται σε ένα περιβάλλον που ήδη υπονόμει πρακτικά κάποιους βασικούς πυλώνες της πολεμικής κανονικότητας: είτε αυτή η υπονόμηση εκδηλώνεται δικαιικά —βλ. αμφισβήτηση της διάκρισης μάχιμου/αμάχου, αμφισβήτηση των κλασικών προϋποθέσεων των τακτικών στρατευμάτων—, είτε χωρικά —βλ. διάσπαση της γραμμής του μετώπου, απόσταση από τον Εχθρό, επιχειρησιακό βάθος.

3.2. Ανορθόδοξοι Εχθροί, ανορθόδοξες χωρικότητες

Μέσα σε αυτό το περιβάλλον είναι που θα πρέπει να διερευνήσουμε το ιδίωμα των ανορθόδοξων πρακτικών και τις χωρικές του εκφράσεις. Ο αντάρτης, εισβάλλοντας στο ιστορικό προσκήνιο, παρέλαβε έναν πολεμικό χώρο ήδη κατακερματισμένο εξαιτίας των νέων οπλικών τεχνολογιών και των νέων στρατιωτικών τακτικών. Η δράση του, όμως, γέννησε ακόμη πιο «ιλιγγιώδεις» χώρους και ακόμη πιο «διαμελισμένα» τοπία, αμφισβητώντας, έτσι, οριστικά τις όποιες αξιώσεις για οπτικές προσβάσεις, για συνεχείς χώρους και για αποκάλυψη του Εχθρού. Οι αντιεξεγερτικές φονικές μηχανές που συγκροτήθηκαν για την αντιμετώπιση των ανορθόδοξων πολεμικών πρακτικών όφειλαν, εν τέλει, να εξοικειωθούν με την ιδέα ενός εσωστρεφούς χώρου και ενός μυστικοπαθούς Εχθρού. Και έπρεπε, παράλληλα, να συμφιλιωθούν με τους αναμενόμενους τεχνολογικούς περιορισμούς, που δεν επέτρεπαν στις ιδιότυπες αυτές συγκρούσεις να εκφραστούν με όρους ορατότητας και δημοσιότητας. Όπως μας έδειξε, όμως, ο Schmitt, δεν επρόκειτο απλώς

¹⁶³ Αντίστοιχα, η παραβίαση της διάκρισης μάχιμου/αμάχου, για την οποία κατηγορήθηκε εξ αρχής ο αντάρτης, είχε επίσης λάβει χώρα, για παράδειγμα, με τους μαζικούς αεροπορικούς βομβαρδισμούς του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

¹⁶⁴ *Ο.π.*, σ. 65, 73-77.

¹⁶⁵ Αυτό ήταν προφανές, για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όπου ο πόλεμος των χαρακωμάτων δεν επέτρεπε την οπτική πρόσβαση στον Εχθρό· και επομένως δεν επέτρεπε να ελεγχθούν με οπτικούς όρους οι κλασικές προϋποθέσεις των τακτικών στρατευμάτων.

για την ανάδυση μιας νέας πολεμικής τροπικότητας πλάι σε τόσες άλλες, που θα μπορούσε εν τέλει να αντιμετωπιστεί τεχνικά. Κάτι πολύ καθοριστικότερο συνέβη εκείνη την εποχή και αφορούσε, όπως είδαμε, έναν πρωτοφανή μετασχηματισμό στην ίδια την αντίληψη της σχέσης Φίλος/Εχθρός, που κουβαλούσε μαζί του μια σειρά από κρίσιμες χωρικές συνέπειες και σηματοδοτούσε ριζικές μετατοπίσεις στον κόσμο των ορατών φαινομένων. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως η φιγούρα του παρτιζάνου, μέσα στη δίνη που προκαλούσε η σταδιακή μεταμόρφωση του πολεμικού χώρου από πεδίο της μάχης σε πεδίο των επιχειρήσεων, συμβολίζει μία παράδοξη και σχεδόν ακατανόητη «οπισθοδρόμηση», αναδεικνύοντας επίμονα στο πλάι του αφαιρετικού χώρου της στρατηγικής τον πιο βιωμένο χώρο της τακτικής· μια επιμονή που αναθέτει στην παράμετρο του χώρου, μια υφή, αν επιτρεπόταν η διατύπωση, πιο κυριολεκτική. Μια υφή που αναγκάζει τον Schmitt να μιλήσει για εκείνον τον «τελευταίο φρουρό της γης».

Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, το γεγονός πως ο Schmitt αφιέρωσε ένα ξεχωριστό υποκεφάλαιο στην ανάγνωση του αντάρτικου ιδιώματος αποκλειστικά από χωρική σκοπιά. Και φρόντισε να καταστήσει σαφές το πόσο σχετικές ήταν αυτές οι χωρικές λεπτομέρειες με τις αρρυθμίες που από εκείνο τον καιρό ταλαιπωρούσαν το κεκτημένο πολεμικό δίκαιο. Ο Schmitt φρόντισε να προβληματοποιήσει αυτό το νέο πολεμικό χώρο ως συνάρτηση των κανόνων του πολέμου. Εκείνη η «σκοτεινότερη διάσταση», η «διάσταση του βάθους» που προσθέτει ο αντάρτης στην επιφάνεια του καθιερωμένου πολεμικού σκηνικού αποτελεί έναν εξολοκλήρου νέο τρόπο πολέμου, που παρακάμπτει και παραβιάζει το κανονιστικό πλαίσιο των συμβατικών συγκρούσεων. Σε αυτό το βάθος δεν υπάρχουν κανόνες, γιατί όπως είδαμε δεν υπάρχει ο ίδιος ο Εχθρός. Γι' αυτό η χρήση της έννοιας του βάθους σε αυτό το παράδειγμα δεν έχει σχέση με τη γέννηση του αντίστοιχου «βάθους» στα πεδία επιχειρήσεων του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Όχι μόνο γιατί στα τελευταία ο σχετικός όρος αντιστοιχούσε στους «μεγάλους χώρους» της συμβατικής τακτικής και ισοδυναμούσε, όπως είδαμε, απλώς με τη διάρρηξη της παραδοσιακής γραμμής του μετώπου και άρα με μία δισδιάστατη και επιφανειακή, αλλά πάνω απ' όλα *ορατή* ανάπτυξη δυνάμεων. Αλλά κυρίως γιατί η Σμιτιανή χρήση του βάθους υπονοεί κάτι παραπάνω από μία χωρική ιδιότητα. Περιγράφει ένα απολύτως υπαρξιακό σκοτεινό πεδίο και την αβεβαιότητα που αυτό κυοφορεί, μέσα στο οποίο, μάλιστα, ο αντάρτης επιμένει να εξωθεί διαρκώς τον Εχθρό του. Σε αυτό το σκοτεινό βάθος θα λέγαμε πως συναντιούνται απρόσμενα ο Sun Tzu και ο Clausewitz· η ιδέα της εξαπάτησης με την ιδέα της αβεβαιότητας. Αν και φαινομενικά αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικές αντιλήψεις για την πολεμική πρακτική, φαίνεται και οι δύο να επικαιροποιούνται.¹⁶⁶ Αν και αμφότεροι στοχάστηκαν πάνω στις μεγάλες μάχες του ανοιχτού εδάφους, η αιχμηρή τους σκέψη

¹⁶⁶ Ο Liddell Hart επισημαίνει, άλλωστε, πως η σκέψη του Clausewitz, εν τέλει, «δε διέφερε και πολύ απ' τα συμπεράσματα του Σουν Τζου», στο Σουν Τζου, *ό.π.*, σ. 14.

φωτίζει τις ιδιομορφίες των ασύμμετρων συγκρούσεων και φέρει, έτσι, το ίχνος μιας παράδοξης ιστορικής διάγνωσης. Ρίχνει φως σε αυτό το σκοτεινό βάθος, όπου βασιλεύει η έννοια της αβεβαιότητας. Με τον Sun Tzu να τη θεωρεί θεμιτή και τον Clausewitz μοιραία.

Όπως παρατηρεί ο Schmitt, «ο αντάρτης δεν πολεμάει σε ένα ανοικτό πεδίο μάχης» και «εμποδίζει το παιχνίδι που διεξάγεται βασισμένο σε κανόνες, στην ανοικτή σκηνή». Η σύνδεσή του ακριβώς με την έννοια του ανοιχτού πεδίου συμπυκνώνει την ανορθόδοξη σχέση του με την ίδια την κανονικότητα —ίσως και την ουσία, θα μπορούσε να προσθέσει κανείς— του πολέμου. Η έννοια της «ανοιχτότητας» δεν περιγράφει μόνο τους μεγάλους χώρους των διακρατικών πολέμων αλλά και ένα συγκεκριμένο τρόπο να πολεμάς μέσα σε αυτούς τους χώρους. Με άλλα λόγια, περιγράφει αφενός μια χωρική συνθήκη που επιτρέπει στο Φίλο και τον Εχθρό να εμφανίζονται ως τέτοιοι· αφετέρου τη δεδομένη πρόθεση και των δύο να μην αποκρύψουν την ταυτότητά τους. Γι' αυτό και ο Schmitt, όταν διατύπωνε τη θεωρία του για την έννοια του Πολιτικού, έγραφε πως «[σ]τον πόλεμο οι αντίπαλοι βαίνουν ο ένας κατά του άλλου τις περισσότερες φορές ανοιχτά ως αντίπαλοι».¹⁶⁷ Τρεις δεκαετίες αργότερα, θα συνειδητοποιούσε έντρομος πως αυτές οι «ανοιχτές» εφορμήσεις θα έπαυαν σταδιακά, να υφίστανται. Και μαζί του θα παρακολουθούσαν έντρομοι και οι πλέον αρμόδιοι. Η επίγνωση αυτού του τέλους θα συνιστούσε, όπως είδαμε, την ιδρυτική στιγμή για έναν ολότελα νέο κλάδο στρατιωτικής θεωρίας και πρακτικής. Ο Roger Trinquier, συνταγματάρχης του γαλλικού στρατού, με πρωταγωνιστικό ρόλο τόσο στον πόλεμο της Ινδοκίνας όσο και σε εκείνον της Αλγερίας, και ένας από τους ενορχηστρωτές της εγκληματικής δράσης της γαλλικής αντεξεγερτικής σχολής,¹⁶⁸ θα δημοσίευε, για παράδειγμα, το 1961 το θεμελιώδες, για τις πρακτικές του αντεπαναστατικού πολέμου, έργο *Modern Warfare: A French View of Counterinsurgency*. Η εν λόγω μελέτη, συνιστούσε έκκληση στον στρατιωτικό κόσμο της Γαλλίας για επαναπροσδιορισμό τόσο των στρατιωτικών δογμάτων όσο και των σχετικών κατευθύνσεων εκπαίδευσης, με βάση αφενός τη βαριά εμπειρία που ο ίδιος αποκόμισε προσωπικά στους δύο προαναφερόμενους πολέμους αφετέρου τις αδιαμφισβήτητες ενδείξεις πως τέτοιου είδους «μικροί πόλεμοι» θα συνιστούσαν τον ορίζοντα των μελλοντικών συγκρούσεων. «Από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου,...», γράφει ο Trinquier, «...ένα νέο είδος πολέμου αναδύθηκε. Αποκαλούμενος άλλες φορές ανατρεπτικός και άλλες φορές επαναστατικός πόλεμος, διαφέρει θεμελιωδώς από εκείνους του παρελθόντος ως προς το ότι η νίκη δεν προσδοκάται να έρθει από τη σύγκρουση δύο στρατών η οποία λαμβάνει χώρα σε ένα πεδίο μάχης. Τούτη η αντιπαράθεση, η οποία κατά το παρελθόν οδηγούσε στην εξόντωση ενός εχθρικού στρατού ύστερα από μία ή

¹⁶⁷ Σμιτ, *ό.π.*, σ. 56.

¹⁶⁸ Βλ. σχετικά τη συνέντευξη του Etienne de Durand, διευθυντή του Ινστιτούτου Σπουδών Ασφαλείας του Παρισιού, με τίτλο “Reflections on the French School of Counter-Rebellion”, *Small Wars Journal*, 3 Μαρτίου 2011. Διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/reflections-on-the-french-school-of-counter-rebellion>.

περισσότερες μάχες, έχει πάψει, πλέον, να υφίσταται». ¹⁶⁹

Ο βαρυσήμαντος ισχυρισμός του Trinquier, ο οποίος συγκροτεί από κοινού με τους Galula και Kitson μία ιερή αντιεξεγερτική τριλογία των δεκαετιών '60 και '70, θίγει με τον τρόπο του δύο διακριτά σημεία, η συμπληρωματική σχέση των οποίων έχει ήδη καταφανεί. Καταρχάς, το είδος των υποκειμένων που καλείται να αντιμετωπίσει ο τακτικός στρατός σ' αυτόν το λεγόμενο «Μοντέρνο Πόλεμο». Κατά δεύτερον, τον ιδιαίτερο χώρο που παράγεται μέσα από τις ιδιότυπες αντιπαραθέσεις από τις οποίες αυτός ο τελευταίος συγκροτείται. Δύο χρόνια πριν τη Σμιτιανή θεωρία του αντάρτη, ένας υψηλόβαθμος στρατιωτικός φωτίζει, λοιπόν, ακριβώς τα ίδια επιχειρησιακά αδιέξοδα. Και ως τέτοιος το κάνει με απόλυτη επίγνωση του βασικού πυρήνα αυτών των αδιεξόδων. Με την ισχυρή, δηλαδή, γνώση πως ο πόλεμος αλλάζει δραστικά, καθώς ο Εχθρός εξαφανίζεται από το πεδίο και αρνείται την παραδοσιακή μετωπική σύγκρουση. Ως άμεσα εμπλεκόμενος σε επιχειρήσεις αντιεξέγερσης ο Trinquier θα διαπίστωνε χωρίς δυσκολία πως ένα βασικό μέρος αυτής της εξαφάνισης σχετίζεται, καταρχάς, με την έννοια του πληθυσμού· και ως εκ τούτου, θα της απέδιδε μεγαλύτερη σημασία συγκριτικά με τον Schmitt. Θα αναγνώριζε άμεσα τον κεντρικό ρόλο που διαδραματίζει για τη δράση και την επιβίωση των ανορθόδοξων μαχητών, ανατρέχοντας εκ νέου στη Μαιοϊκή αναλογία της θάλασσας και του ψαριού. ¹⁷⁰ Αυτός ήταν και ο βασικός στόχος του συγκεκριμένου εγχειριδίου· συντάχθηκε για να προτείνει μια σειρά από τεχνικές πληθυσμιακής διαχείρισης που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, είχαν τους δικούς τους τρόπους να εκδηλώνονται χωρικά. Ως στρατιωτικός, όμως, που επιχειρούσε απευθείας στο πεδίο θα συνειδητοποιούσε άμεσα πως το μέγεθος «πληθυσμός» ήταν το ένα μόνο σημείο εξάρτησης του αντάρτη· το απαραίτητό του συμπλήρωμα ήταν το έδαφος. ¹⁷¹ Το ζεύγος έδαφος/πληθυσμός συνιστούσε, κατά την άποψή του, τον άξονα πάνω στον οποίο θα έπρεπε να σχεδιάζονται οι αντιεξεγερτικές επιχειρήσεις. Αυτά τα δύο σημεία αποτελούσαν το νέο πεδίο επέμβασης· το διαφιλονικούμενο πεδίο του «Μοντέρνου Πολέμου». Ενός πολέμου χωρίς «δεδομένο έδαφος» πάνω στο οποίο διεξαγόταν παραδοσιακά η αποφασιστική μάχη, η οποία καθόριζε κατά το παρελθόν την έκβαση των πολέμων. ¹⁷²

Βασική αποστολή των αντιεξεγερτικών δυνάμεων ήταν, λοιπόν, αφενός η αποτελεσματική διαχείριση του πληθυσμιακού φάσματος αφετέρου η άμεση εξοικείωση με τα «δύσκολα» εδάφη που ο αντάρτης επέλεγε ως κατεξοχήν πεδίο δράσης του. ¹⁷³ Σε δεύτερο χρόνο, οι δυνάμεις της αντιεξέγερσης θα έπρεπε να εκτοπίσουν τους αντάρτες από το πεδίο τους και να τους αναγκάσουν

¹⁶⁹ Trinquier, Roger. *Modern Warfare: A French View of Counterinsurgency*, μτφρ. Daniel Lee, Connecticut & London: Praeger Security International, 2006, σ. 5.

¹⁷⁰ *Ο.π.*, σ. 6, 17.

¹⁷¹ *Ο.π.*, σ. 53.

¹⁷² *Ο.π.*, σ. 5.

¹⁷³ *Ο.π.*, σ. 49, 66, 69, 86.

να καταφύγουν σε ένα πιο «εύκολο» και διαχειρίσιμο έδαφος.¹⁷⁴ Είναι προφανή τα ζητήματα διαφάνειας και ορατότητας που αναδεικνύονται από αυτές τις παρατηρήσεις. Η δράση των ανορθόδοξων μαχητών σκοτεινιάζει, όπως είδαμε, το πεδίο της μάχης, αμφισβητώντας το πάγιο αίτημα των στρατιωτικών επιχειρήσεων περί χωρικού εντοπισμού του Εχθρού. Ο «Μοντέρνος Πόλεμος» δυσχεραίνει τη διαχείριση αυτού του αιτήματος, το οποίο μέσα στα παραδοσιακά δεδομένα των συγκρούσεων ανοιχτού εδάφους του παρελθόντος έμοιαζε να αντιμετωπίζεται επαρκώς. Επανεισάγει την ανάγκη του χωρικού εντοπισμού μέσα στα ασυνεχή δεδομένα που παράγει η δράση του λαϊκού μαχητή και μάλιστα σε ένα πεδίο μάχης που δε χαρακτηρίζεται από όρια.¹⁷⁵ Το να πολεμάς κάποιον που δε βλέπεις σημαίνει αυτομάτως την απαίτηση μιας νέας αντίληψης για το χώρο που δημιουργεί αυτή η «τυφλότητα». Μία τυφλότητα, όμως, άλλης τάξης, που δε θα πρέπει να συγχέεται με την τυφλότητα που επέβαλαν οι νέες οπλικές τεχνολογίες από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και έπειτα. Όπως προαναφέρθηκε, οι εξελίξεις στον τομέα των οπλικών συστημάτων, επέδρασαν καθοριστικά στο σχεδιασμό των επιχειρήσεων. Μια από τις βασικότερες ίσως επιπτώσεις ήταν η μεγέθυνση των αποστάσεων ανάμεσα στο Φίλο και τον Εχθρό, σε βαθμό που δεν επιτρεπόταν με φυσικό τρόπο ή με τεχνικά μέσα η αμοιβαία τους αναγνώριση. Ο Virilio διερευνά, για παράδειγμα, τα ζητήματα ορατότητας που εγείρουν οι τεχνολογίες που χρησιμοποιήθηκαν στο πλαίσιο των δύο ολοκληρωτικών πολεμικών επεισοδίων του περασμένου αιώνα. Μέσα από το βιβλίο του *Πόλεμος και Κινηματογράφος* επιχειρεί να φωτίσει τις αντιληπτικές αυτές προκλήσεις, αναδεικνύοντας εύλογα ζητήματα όπως ορατότητα, αορατότητα, χωρική αντίληψη και χωρική αναπαράσταση.¹⁷⁶ Η τυφλότητα, όμως, που για τον Virilio συνιστά το διακύβευμα των πολέμων του 20^{ού} αιώνα, με αφετηρία τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, συνιστά τυφλότητα άλλης τάξης. Ο Γάλλος πολεοδόμος ερευνά την ανάπτυξη των σύγχρονων αντιληπτικών εργαλείων μέσα σε ένα χωρικό περιβάλλον που φιλοξενούσε τουλάχιστον ως το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ως επί το πλείστον, μάχες ανοιχτού εδάφους. Μάχες, δηλαδή, ανάμεσα σε κρατικούς σχηματισμούς, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις μονολιθικές και δυσκίνητες στρατιωτικές τους εκφάνσεις· και επομένως επικεντρωμένες, σε μεγάλο βαθμό, γύρω από τη περιφρούρηση και παραβίαση των αντίστοιχων ζωτικών τους συνόρων.

Εν τούτοις, η επιλογή των ανοιχτών πεδίων σε καμιά περίπτωση δε σήμαινε απόλυτη ορατότητα. Όσο τα οπλικά συστήματα εξελίσσονταν και γίνονταν πιο φονικά και ακριβή τόσο οι αποστάσεις μεγάλωναν. Και τόσο πιο απαραίτητα αποδεικνύονταν τα τεχνικά μέσα που θα επέτρεπαν την πολυπόθητη οπτική πρόσβαση, παράγοντας αυτό που ο Virilio θα ονομάσει «επιμελητεία της στρατιωτικής αντίληψης» και το οποίο θα εξετάσουμε διεξοδικότερα στο

¹⁷⁴ *Ο.π.*, σ. 52-53, 59.

¹⁷⁵ *Ο.π.*, σ. 27.

¹⁷⁶ Βλ. σχετικά Virilio, *ό.π.*

τελευταίο παράρτημα.¹⁷⁷ Επομένως, το εκείθεν της οπτικής εμβέλειας,¹⁷⁸ που ορθώς ο Γάλλος θεωρητικός εντοπίζει ως το επίδικο των αναπαραστατικών και αντιληπτικών μέσων για τις ανάγκες αυτών των πολεμικών πρακτικών, όφειλε να φωτίσει τον Εχθρό· έναν Εχθρό, όμως, που κατοικούσε μακριά και μία απόσταση που έπρεπε, ως εκ τούτου, να γεφυρωθεί. Επομένως, τούτη η τυφλότητα αφορά τις δυνατότητες προσβολής ενός Εχθρού που βρίσκεται σε σημεία εκτός φυσικού οπτικού πεδίου. Εκτός, λόγω ειδικών συνθηκών έκτασης, κλίμακας και απόστασης. Αντίθετα, ή μάλλον συμπληρωματικά, η τυφλότητα που παράγεται μέσα από τη δράση του ά-τακτου μαχητή και στην οποία αναφερόταν ο Schmitt αφορά δυνατότητες εντοπισμού ενός Εχθρού που κατοικεί ένα φαινομενικά βατό οπτικό πεδίο· ενός Εχθρού που «επιστρέφει» πίσω στο πεδίο της οπτικής επαφής με τρόπους, όμως, που την καθιστούν μη λειτουργική. Ο Εχθρός, επομένως, δύναται να κινείται στην καρδιά του οπτικού πεδίου του Φίλου, αλλά ταυτόχρονα να μην προσφέρει κανένα σχετικό ίχνος. Είτε επειδή βρίσκεται ανάμεσα στον πληθυσμό και επομένως δύναται να είναι ορατός αλλά όχι ορατός-ως-Εχθρός. Είτε επειδή βρίσκεται πλησίον του Φίλου αλλά έχει επιλέξει ένα φυσικό εμπόδιο για να κρυφτεί. Σε αυτή την φαντασματική (μη) παρουσία του Εχθρού τα αντιληπτικά μέσα που θεμελιώθηκαν πάνω σε δεδομένα μακροκλίμακας και ανέλαβαν την αποκάλυψη των πάλαι ποτέ απόμακρων στόχων φαίνεται να μην μπορούν να προσφέρουν το παραμικρό. Οι τεχνολογίες αντίληψης και αναπαράστασης που εξασφάλισαν γνώση με φόντο τα εργαλεία και τις βεβαιότητες της παραδοσιακής χαρτογραφίας και που, εν συνεχεία, αξιοποίησαν πλήρως τις δυνατότητες που τους προσέφερε το εξωατμοσφαιρικό περιβάλλον (πάνω από τα 50 χλμ. ύψος) μέσω της δημιουργίας εικονικών πεδίων, φαίνεται να ακινητοποιούνται μπροστά στα σχεδόν ακαριαία ξεσπάσματα ανορθόδοξων επιχειρήσεων που παράγουν ένα στιγμιαίο χώρο που σύντομα χάνεται. Φαίνεται να καταργείται, δηλαδή, η ίδια η δυνατότητα αντίληψης και αναπαράστασης του πολεμικού χώρου και ως εκ τούτου και της χαρτογραφικής του πρόσληψης. Μια συνθήκη που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, εντατικοποιείται, καθώς οι ασύμμετρες συγκρούσεις μετακομίζουν στα αστικά περιβάλλοντα.

Η ασυμμετροποίηση του πολέμου διαθέτει, έτσι, τις δικές της χωρικές εκφράσεις. Η έννοια του εδάφους μετασχηματίζεται και μαζί του μετασχηματίζονται και οι τρόποι αντίληψής του. Πρόκειται, πλέον, για ένα έδαφος ασαφές και σκοτεινό· για ένα πεδίο απολύτως αντιτελετουργικό, χωρίς όρια και κανόνες. Η αντάρτικη δράση έχει τα δικά της χωρικά προαπαιτούμενα. Οι μαρτυρίες όλων εκείνων που τη μελέτησαν από κοντά είναι χαρακτηριστικές. Σύμφωνα με τον Taber, «[τ]ο τεραίν πρέπει να διαθέτει και φυσικές κρυψώνες και εμπόδια που θα περιορίζουν την κίνηση των μεταφορικών μέσων του στρατού —βουνά και έλη όπου τα τανκς και τα αυτοκίνητα δεν μπορούν

¹⁷⁷ *Ο.π.*, σ. 11.

¹⁷⁸ *Ο.π.*, σ. 15.

να προχωρήσουν, δάση και πυκνές λόχμες που προσφέρουνε κάλυψη από την αεροπορική κατόπτευση και επίθεση, δασωμένες περιοχές απ' όπου είναι γρήγορη και ασφαλής η επίθεση στις εχθρικές σιδηροδρομικές και οδικές επικοινωνίες και η ενέδρα σε μικρές στρατιωτικές μονάδες. Πρέπει να υπάρχει αρκετός χώρος για άνετους ελιγμούς, χωρίς να διατρέχουν κίνδυνο οι αντάρτες να εγκλωβιστούν σε μια περικύκλωση που όλο και θα στενεύει. Όσο μεγαλύτερη είναι η περιοχή των επιχειρήσεων, τόσο πιο δύσκολο θα είναι για το στρατό να εντοπίσει τους αντάρτες και τόσο περισσότερο θα αναγκάζεται η κυβέρνηση να διασπείρει τις δυνάμεις της και να επεκτείνει τις γραμμές ανεφοδιασμού και επικοινωνίας». ¹⁷⁹ Ο Trinquier θα προσθέσει: «[Ο αντάρτης] επιλέγει το τεραίν και το επιβάλλει πάνω μας. Είναι, συνήθως, μη προσβάσιμο από βαρύ και ταχυκίνητο εξοπλισμό, στερώντας μας έτσι το πλεονέκτημα των σύγχρονων όπλων μας. Είμαστε αναγκασμένοι να πολεμάμε πεζή, υπό συνθήκες παρόμοιες με αυτές του ανταρτοπόλεμου». ¹⁸⁰

Ο Trinquier αντλεί τις συγκεκριμένες παρατηρήσεις, όπως προαναφέρθηκε, από την προσωπική του εμπειρία στα πεδία της Ινδοκίνας και της Αλγερίας. Πρόκειται για δύο παραδείγματα που προσέλαβαν έναν σχεδόν εργαστηριακό χαρακτήρα τόσο για τους Γάλλους όσο και για άλλες αποικιακές δυνάμεις. Πάνω τους συγκροτήθηκε ο κορμός της θεωρίας και της πρακτικής της αντιεξέγερσης· και πάνω σε αυτά κατέστη σαφές το πόσο κρίσιμη είναι η θέση της χωρικής παραμέτρου στους «μικρούς πολέμους». Ο Michael Clark, εστιάζοντας στο παράδειγμα της Αλγερίας και συγκεκριμένα στις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούσαν στα δύσβατα *Όρη της Ακτής*, θα περιγράψει αυτή την κρισιμότητα με σαφήνεια: «Ήταν από την αρχή φανερό ότι μια σύγχρονη δύναμη κρούσης ήταν ακατάλληλη για τις συνθήκες στο Ωρές. Οι βαριά εξοπλισμένες μονάδες, εξαρτημένες από μηχανοκίνητα μέσα μεταφοράς, έχαναν μεγάλο μέρος απ' την ευκινησία τους στους λόφους και εύκολα υπερφαλαγγίζονταν... Οι επαναστάτες, ξεγλιστρώντας μέσα από χιλιάδες χειμάρρους και χαράδρες [...] είχαν όλα τα πλεονεκτήματα· μπορούσαν εύκολα να ξεφύγουν από ένα σώμα στρατού». ¹⁸¹ Η Ινδοκίνα και η Αλγερία ήταν, όμως, μόνο δύο ανάμεσα στα πεδία των ανορθόδοξων πολέμων, που ξέσπασαν κατά την περίοδο της απο-αποικιοποίησης. Ήδη από το Μεσοπόλεμο είχε διαφανεί το πόσο καθοριστική είναι η σημασία του χώρου για τις ανορθόδοξες πρακτικές, έτσι όπως αυτές εμφανίζονταν σε διάφορα σημεία του πλανήτη· ακόμη και στην καρδιά της Ευρώπης. Ο Taber θα επισημάνει, για παράδειγμα, τις χωρικές ιδιαιτερότητες ενός εντελώς διαφορετικού ασύμμετρου επεισοδίου, επικυρώνοντας εκ νέου τη σημασία τους κατά το σχεδιασμό της ανορθόδοξης δράσης. Αναφερόμενος στις καθημερινές πρακτικές του νεοσύστατου

¹⁷⁹ Taber, *ό.π.*, σ. 173.

¹⁸⁰ Trinquier, *ό.π.*, σ. 52. Σε κάποια σημεία, μάλιστα, ο Trinquier αποκαλεί *δύσκολο* ή *άτακτο* έδαφος κάποιες εκδοχές του αντάρτικου χώρου, βλ. σ. 49, 66, 73. Και ας θυμηθούμε, εδώ, πως ο Sun Tzu είχε προβλέψει, προ πολλού, μια θέση για το *δύσκολο* έδαφος στις δικές του εδαφικές ταξινομήσεις, όταν έγραφε πως «[ο]ρεινά δάση, ανώμαλες πλαγιές, έλη και βάλτοι —όλοι οι τόποι που δύσκολα τους διασχίζεις: αυτό είναι το δύσκολο έδαφος», Βλ. Σουν Τζου, *ό.π.*, σ. 68.

¹⁸¹ Παρατίθεται στο Taber, *ό.π.*, σ. 131.

Ιρλανδικού Δημοκρατικού Στρατού (I.R.A.) την περίοδο 1919-1920, γράφει: «Το τεραίν ήταν ιδανικό για ανταρτοπόλεμο —η πράσινη, τραχεία και σε πολλά μέρη κυριολεκτικά απρόσιτη ύπαιθρος ήταν απροσπέλαστη από τα μηχανοκίνητα όταν έβρεχε, δηλαδή τον περισσότερο χρόνο. Οι άντρες του I.R.A. που “είχαν βγει στο κλαρί”, έβρισκαν ένα τέλειο καταφύγιο στους βάλτους και τα δασωμένα βουνά, αλλά ήσαν πάντα κοντά στις πόλεις και στις κυριότερες αρτηρίες για να εξαπολύουν κεραυνοβόλες επιδρομές με την κάλυψη της νύχτας και γρήγορα ν’ αποσύρονται».¹⁸²

Οι παραπάνω ενδεικτικές περιγραφές αρχίζουν να συνθέτουν, επομένως, μια άτυπη χωρική «κανονικότητα» για το φαινόμενο του αντάρτη, που αντλεί τα βασικά της χαρακτηριστικά από τη σφαίρα της μη δημοσιότητας και της αορατότητας και από τους «ανορθόδοξους» τρόπους με τους οποίους κινείται στο χώρο. Ο Schmitt, που όρισε την πολιτική σχέση ως σχέση ανάμεσα στο Φίλο και τον Εχθρό, στέκει αμήχανος μπροστά σε αυτή την ιδιότυπη εξαφάνιση του τελευταίου. Και γνώριζε πως η εν λόγω εξαφάνιση δε συνιστούσε ένα αφηρημένο φιλοσοφικό αντικείμενο. Απεναντίας, διέθετε μια ισχυρή φαινομενολογική διάσταση. Γι’ αυτό και επιχείρησε να περιγράψει με όρους ορατού και χωρικού φαινομένου την ανορθοδοξία του πολιτικού παρτιζάνου. Κατανόησε πως οποιαδήποτε παρεμβολή στην έννοια του Πολιτικού δε θα μπορούσε παρά να συνιστά και μια παρεμβολή στον κόσμο των χωρικών φαινομένων. Η μη τακτικότητα, η αυξημένη του κινητικότητα και ο τελλουρικός του χαρακτήρας συνθέτουν το προφίλ μιας νέας χωρικής αντίληψης για τον πόλεμο. Δημιουργούν ένα πεδίο δυσεπίλυτων προβλημάτων για τους τακτικούς στρατούς, με κεντρικό άξονα τον Εχθρό-ως-απουσία και επομένως τον Εχθρό-ως-ζητούμενο. Μέσα στη «διάσταση του βάθους», οι τακτικές μηχανές καταστροφής μπορούν να κάνουν μονάχα υποθέσεις. Όπως επισημαίνει ο Taber, «η μεγαλύτερη ευκινησία και το μικρό μέγεθος της αντάρτικης δύναμης είναι μεγάλα πλεονεκτήματα. Ο κίνδυνος ότι μπορούν [οι αντάρτες] να περικυκλωθούν είναι συνήθως θεωρητικός παρά πραγματικός».¹⁸³ Ο αντάρτης αλλάζει, κατ’ αυτόν τον τρόπο, τους όρους του «παιχνιδιού». Αλλάζει ακόμη και το νόημα του πολέμου. Και το κάνει εξολοκλήρου βυθισμένος μέσα στο χώρο και αυστηρά εγγεγραμμένος στη γη.

Τι νόημα έχουν, λοιπόν, ο κανονισμός πολέμου ξηράς της Χάγης του 1907 και οι συνθήκες της Γενεύης του 1949, που επιχειρούν συμβιβασμό με τον αυτοσχέδιο λαϊκό πολεμιστή, όταν αυτός δεν υπάρχει;¹⁸⁴ Σε τι μπορούν να συμβάλουν αυτές οι διαλεκτικές δικαιικές ρυθμίσεις που επιχειρούν να κανονικοποιήσουν, με έναν τρόπο, την παράξενη αυτή δημοσιότητα της διάκρισης Φίλου/Εχθρού, όταν ο Εχθρός κατοικεί μέσα στη μυστικότητα και το σκοτάδι, δηλαδή στην καρδιά ενός κατεξοχήν μη διαλεκτικού χώρου;¹⁸⁵ Τα παραδοσιακά αυτά Σμιτιανά ερωτήματα δεν έχουν

¹⁸² *Ο.π.*, σ. 119.

¹⁸³ *Ο.π.*, σ. 179.

¹⁸⁴ Schmitt, *ό.π.*, σ. 24-33.

¹⁸⁵ Το σκοτάδι ως προαπαιτούμενο, εδώ, της «παράνομης» αντικαθεστωτικής δράσης συνιστά ένα άλλο τεράστιο κεφάλαιο στη συζήτηση περί χωρικότητας. Το φως διαδραματίζει ένα θεμελιώδη ρόλο στην αντίληψη του χώρου. Η

βρει μέχρι σήμερα απάντηση, αν και οι σχετικές τεχνολογίες του πληθυσμού, όπως θα δούμε στη συνέχεια, κάνουν κάποιες σχετικές απόπειρες. Όροι κίνησης, ταχύτητας, ευελιξίας, μεγέθους, οπτικής φυγής, μυστικότητας, εξαπάτησης, εμποδίων και κάλυψης οργανώνουν έναν οριακό πολεμικό χώρο πολύ διαφορετικό από τους χώρους εκείνους που φιλοξενούσαν τις περήφανες μάχες, τα λάβαρα και τις τυμπανοκρουσίες του παρελθόντος. Τίποτα δεν προμηνύει σε ένα τέτοιο χώρο αυτό που έρχεται. Εδώ ο πόλεμος σχεδόν δε διεξάγεται. «Η βάση ολόκληρης της αντάρτικης τακτικής είναι προφανώς η παραπλάνηση», σημειώνει ο Taber. Και «επιτυχής παραπλάνηση σημαίνει ικανότητα ν' αποφεύγει [ο αντάρτης] την αναμέτρηση».¹⁸⁶ Αυτή η συνθήκη «μη-διεξαγωγής» του πολέμου κάνει τους Gilles Deleuze και Felix Guattari να μιλήσουν, εν τέλει, για την περιβόητη *μη-μάχη* ως στόχο του αντάρτη,¹⁸⁷ θέλοντας να τονίσουν πως ο πόλεμος των άτακτων (ν)ομάδων δεν έχει κατ' ανάγκη τη μάχη ως αντικείμενό του, αν και αυτή μπορεί να ξεσπάσει, όταν οι συνθήκες το απαιτήσουν.¹⁸⁸ Είναι ένας παρεμπιπτόντως πόλεμος. Παραδόξως, η μάχη δεν είναι προτεραιότητα. Στην ίδια ακριβώς κατεύθυνση, ο Galula θα επισημάνει: «Ο εξεγερμένος απλούστατα αρνείται να αποδεχτεί τη μάχη και μπορεί να αρνηθεί εξαιτίας της ευελιξίας του».¹⁸⁹ Τα τελετουργικά του πολέμου παγώνουν, επομένως, μέσα σε ένα τέτοιο χώρο, διότι, πολύ απλά, απουσιάζει το πλέον καταστατικό του στοιχείο· ο ίδιος ο Εχθρός. Και για να κατανοήσουμε τη σημασία και τη θεωρητική τεκμηρίωση αυτής της απουσίας θα είχε ίσως νόημα να γυρίσουμε για λίγο πίσω στην Ιστορία, εκεί στα περιφερειακά πεδία του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

3.3. Ο Lawrence και το νόημα της απουσίας

Δεν υπάρχει, ίσως, εκπρόσωπος οποιασδήποτε στρατιωτικής παράδοσης που να στοχάστηκε με περισσότερο πάθος πάνω στη σημασία αυτής της απόλυτης αρνητικότητας από τον Thomas Edward Lawrence· τον περιβόητο Λώρενς της Αραβίας. Μια φιγούρα παράδοξη, καθώς στοχάστηκε πάνω στην ανορθόδοξη πρακτική, υπηρετώντας έναν τακτικό στρατό· τις πανίσχυρες

πρόσληψη των χωρικών φαινομένων, ως φαινομένων και του φωτός, ταυτίστηκε, όπως είδαμε, κατά το Διαφωτισμό, με ένα αίτημα για απόλυτη διαφάνεια. Η έννοια του «καθαρού χώρου», που αναφέρθηκε παραπάνω, περιγράφει ακριβώς αυτό την ταύτιση. Η απόλυτη αυτή διαφάνεια διατυπώθηκε στα πεδία του πολέμου με τον πιο εντατικό, ίσως, τρόπο και έκτοτε θεωρήθηκε αδιαπραγμάτευτη, όπως μαρτυρά η αδιάκοπη παραγωγή τεχνολογιών επιτήρησης και αναγνώρισης. Ο αντιδιαλεκτικός λαϊκός πολεμιστής που κατοικεί στο σκοτάδι συνιστά, επομένως, μία κρίσιμη παρεμβολή σε αυτή τη διαρκή υπόθεση της απόλυτης διαφάνειας· μία κρίσιμη τομή στο συνεχές εξουσία/διαφάνεια. Και ανακαλεί εκείνον τον αρχικό φόβο στον οποίο αναφερόταν ο Foucault· το φόβο του Διαφωτισμού μπροστά στους «σκοτεινούς χώρους, στο σκοτεινό πέπλο που εμποδίζει την πλήρη ορατότητα των πραγμάτων, των ανθρώπων και των αληθειών». Παρατίθεται στο Vidler, Anthony. "Spatial Violence", *Assemblage*, 20, 1993, σ. 84.

¹⁸⁶ Taber, *ό.π.*, σ.172

¹⁸⁷ Deleuze, Gilles και Guattari, Felix. *Nomadology: The War Machine*, μτφρ. Brian Massumi, New York: Autonomedia, 1986, σ. 110.

¹⁸⁸ *Ο.π.*, σ. 109.

¹⁸⁹ Galula, *ό.π.*, σ. 125.

βρετανικές ένοπλες δυνάμεις. Αλλά και μία σκέψη υποδειγματική, όχι μόνο γιατί παρέχει ένα συστηματικό στοχασμό πάνω στον Εχθρό-ως-απουσία, πολύ πριν ο αντάρτης μετατραπεί σε εκείνο το «παγκόσμιο ιστορικό στοιχείο». Αλλά επιπλέον, διότι τόλμησε να δοκιμάσει μία τέτοια ανορθόδοξη τακτική μέσα σε έναν απολύτως «μη-αντάρτικο» χώρο· για την ακρίβεια, στην αχανή, διάφανη και απολύτως εποπτεύσιμη έρημο της σημερινής Σαουδικής Αραβίας.¹⁹⁰ Πρόκειται για μία περίπτωση που σε επίπεδο μορφολογίας διαφοροποιείται ξεκάθαρα από τα χωρικά παραδείγματα που αναφέρθηκαν μέχρι τώρα. Τα τυπικά αντάρτικα τοπία δε μοιράζονται κανένα κοινό χαρακτηριστικό με αυτόν τον απολύτως ανοιχτό χώρο ενός περιφερειακού επεισοδίου του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, που φιλοξένησε την αραβική εξέγερση εναντίον των Τούρκων την περίοδο 1916-1918. Αντιθέτως, αυτό που μοιράζονται είναι η λογική της μη-μάχης. Στη σκιά, λοιπόν, αυτής της χωρικής ιδιαιτερότητας, ο Lawrence όφειλε να επινοήσει μία νέα πολεμική τροπικότητα, έχοντας να διαχειριστεί αφενός την προφανή ασυμμετρία που χαρακτήριζε τις αντίπαλες δυνάμεις —αξιοποιώντας εξ αρχής τις ιδιομορφίες των τοπικών φυλών— αφετέρου ένα χώρο μέσα στον οποίο οι μόνες μάχες που θα μπορούσαν να καταστούν διανοητές ήταν οι μάχες ανοιχτού εδάφους. Ο κυριολεκτικά πυρετώδης στοχασμός του¹⁹¹ οδήγησε στην επινοήση μιας νέας μεθόδου που αμφισβητούσε, εγγενώς, κάθε γνώριμη διαλεκτική του πολέμου, ανοίγοντας το δρόμο, ουσιαστικά, σε έναν πόλεμο δίχως πόλεμο. Έναν πόλεμο φθοράς που, με σύμμαχο το χρόνο και με στόχο την εξάντληση των ψυχικών και υλικών αποθεμάτων του αντιπάλου, αχρήστευε πολλά από τα παραδοσιακά εργαλεία αντίληψης των ένοπλων συγκρούσεων. Η σχέση Φίλος/Εχθρός είχε απολέσει, σε αυτό το παράδειγμα, κάθε αξίωση λειτουργικότητας. Ως εκ τούτου, κάνει αίσθηση το γεγονός πως ο Schmitt, στην επίμαχη θεωρία του για τον αντάρτη, δεν κάνει καμία απολύτως αναφορά στον Lawrence· σε αυτόν που επένδυσε συνειδητά, όσο κανείς άλλος, στην αποδόμηση της σχέσης Φίλος/Εχθρός και της ορατότητάς της.

Η επαφή με τη σκέψη του Lawrence θα μας υποδείξει, αναπόφευκτα, αρκετές συγγένειες με το αντίστοιχο έργο του Sun Tzu. Και οι δύο μοιράζονται μία ρητή προτίμηση στην ευφυΐα έναντι της ωμής βίας και ως εκ τούτου, συμβάλλουν αμφοτέρωθεν σε μια πρωτοφανή, για την εποχή του ο καθένας, διανοητικοποίηση των ένοπλων αντιπαραθέσεων. Αν επιχειρήσει κανείς να καταγράψει τη γενεαλογία των αντάρτικων πρακτικών, θα συναντήσει, όπως είδαμε παραπάνω, εκείνους που

¹⁹⁰ Ο Lawrence παρουσίασε, για πρώτη φορά, το ιδιαίτερο σκεπτικό του και τις λεπτομέρειες της τακτικής του μέσα από ένα άρθρο, υπό τον τίτλο “The Evolution of a Revolt”. Βλ. στα ελληνικά, Lawrence, T. E. *Ανταρτοπόλεμος στην έρημο: Η εξέλιξη μιας εξέγερσης*, μτφρ. Ανδρέας Αποστολίδης, Αθήνα: Άγρα, 1998. Το εν λόγω κείμενο, που δημοσιεύθηκε το 1920, αποτελεί, ουσιαστικά, την εκτενή ανάπτυξη των κεφαλαίων XXXIII και LIX του θεμελιώδους έργου του *Οι Επτά Στύλοι της Σοφίας*, που εκδόθηκε έξι χρόνια αργότερα.

¹⁹¹ «Στη διαδρομή αρρώστησα και πέρασα δέκα μέρες ξαπλωμένος ανάσκελα στη σκηνή μου, με μόνη απασχόληση το στοχασμό πάνω στον πόλεμο...». Σε αυτή ακριβώς την οριακή κατάσταση ο Lawrence επεξεργάζεται τις λεπτομέρειες του αραβικού ανταρτοπόλεμου. «[M]έσα στη στέρηση και τη μοναξιά που...», όπως τονίζει ο Olivier Rolin, «... αποτελούν συστατικά στοιχεία του στοχασμού». *Ο.π.*, σ. 59, 65.

υποστηρίζουν πως *Η Τέχνη του Πολέμου* δικαιούται, ίσως, τιμητικά τη θέση της επίμαχης ιδρυτικής στιγμής, προφανώς στη βάση της έμφασης του Sun Tzu στην εξαπάτηση και, ως εκ τούτου στη βάση των ζητημάτων ορατότητας και δημοσιότητας που αυτή εγείρει.¹⁹² Ο Sun Tzu, όμως, περιορίστηκε αυστηρά σε υποθέσεις τακτικής και δε φιλοδοξούσε να αμφισβητήσει το κύρος, την αρμοδιότητα και το αποκλειστικό δικαίωμα των τακτικών στρατών της εποχής του, με το να πριμοδοτήσει, για παράδειγμα, τη δράση κάποιου ά-τακτου πολεμικού μορφώματος και με το να παρακάμψει, επομένως, το εθιμικό πολεμικό «δίκαιο» που συγκροτούσαν τα τύπανα, τα λάβαρα και οι σημαίες της εποχής του. Αντιθέτως, ο Lawrence, ο οποίος φαίνεται να μη γνώριζε το υποτιμημένο έως τότε έργο του Sun Tzu, —αν και *Η Τέχνη του Πολέμου* είχε ήδη μεταφραστεί και εκδοθεί στο Λονδίνο το 1910— μπορεί μεν να εκκινεί από τον αυστηρό κόσμο της τακτικής, επιχείρησε όμως να σκιαγραφήσει μια ιδιότυπη «οντολογία» των ά-τακτων πολεμικών εφαρμογών. Μία οντολογία που θα αντλούσε την αξία της από μια πρωτοφανή αναδιατύπωση της σχέσης Φίλος/Εχθρός και επομένως από μία ηχηρή παρεμβολή στο ζήτημα του ποιος έχει το δικαίωμα συμμετοχής στις εχθροπραξίες και ποιος όχι· ακόμη και αν μία τέτοια παρεμβολή δεν συμπεριλαμβάνεται στις αρχικές του προθέσεις. Στο πλάι, λοιπόν, των τεχνικών παρατηρήσεων και των αναλυτικών περιγραφών για το ρόλο των ά-τακτων μαχητών ως συμπληρώματος της δράσης του τακτικού στρατού —αυτόν που, για παράδειγμα, είχε αναδείξει και ο ίδιος ο Clausewitz—,¹⁹³ θα πρέπει να συγκρατήσουμε το γεγονός πως ο Lawrence παρακάμπτει με μια αξιοσημείωτη φυσικότητα το γνώριμο κανονιστικό πλαίσιο του πολέμου. Εκτρέπει, με άλλα λόγια, τους αναγνωρισμένους όρους δημόσιας εκφοράς της διάκρισης Φίλος/Εχθρός και νομιμοποιεί την όποια α-τακτικότητα, ολοκληρωτικά βυθισμένος σε μια έντονη διαίσθηση σχετικά με τη δράση του ανορθόδοξου μαχητή, που τον ανάγκαζε να επιστρέφει διαρκώς στην έννοια της «απουσίας». Υπό αυτό το πρίσμα, δικαιούται κανείς να υποστηρίξει πως ο Lawrence παρέχει, όντως, μία από τις πρώτες συστηματικές φιλοσοφικές προσεγγίσεις πάνω στο φαινόμενο του ανταρτοπόλεμου.

Οι αραβικές φυλές εξεγέρθηκαν το 1916 εναντίον της τότε Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενισχύοντας με τις δυνάμεις τους την επέλαση των Βρετανών από την Αίγυπτο προς την Παλαιστίνη. Ο Lawrence, την ίδια χρονιά, συμμετείχε σε μια βρετανική αποστολή στη Μεσοποταμία, με σκοπό την αποδυνάμωση του τουρκικού στρατού, στο πλευρό του εμίρη Σερίφ Φειζάλ. Γνώστης του αραβικού πολιτισμού, αφοσιώθηκε εξ αρχής στην αραβική εξέγερση και συνεργάστηκε στενά με τις τοπικές φυλές των Βεδουίνων μέχρι το 1918, τη χρονιά, δηλαδή, που οι

¹⁹² Βλ. για παράδειγμα, Kitson, *ό.π.*, σ. 15 και Taber, *ό.π.*, σ. 166-167. Η ιδιότυπη συγγένεια του Lawrence με το *Η Τέχνη του Πολέμου* του Sun Tzu ανάγκασε τον Rolin να γράψει: «Αν [ο Lawrence] αγνοούσε αυτό το βιβλίο, είναι ακόμα πιο αξιοθαύμαστο το γεγονός ότι έφτασε, μέσα στη μοναξιά της σκηνής του [...], τόσο κοντά στη σκέψη ενός μελετήματος που γράφτηκε πάνω από είκοσι αιώνες πριν». Βλ. το επίμετρο που συνοδεύει την παραπάνω μικρή πραγματεία του Lawrence.

¹⁹³ Βλ. σχετικά το κεφάλαιο “The People in Arms” στο Clausewitz, *ό.π.*, σ. 184-190 και Schmitt, *ό.π.*, σ. 41-47.

Τούρκοι υπέγραψαν ανακωχή.¹⁹⁴ Πρόκειται, επομένως, για μια ιδιάζουσα ιστορική περίπτωση, που συστεγάζει δύο ξεχωριστά παραδείγματα τακτικής, τα οποία λειτουργούσαν συμπληρωματικά, στο πλαίσιο ενός ενιαίου στρατηγικού πλάνου.¹⁹⁵ Οι ιδιομορφίες της καθημερινότητας των Βεδουίνων αποδείχτηκαν, προφανώς, καθοριστικές αφενός για τη μορφή που θα λάμβανε η αραβική εξέγερση αφετέρου για το ιδιαίτερο επιχειρησιακό σχέδιο το οποίο ο Lawrence θα δοκίμαζε να υλοποιήσει λίγο αργότερα σε αυτή την αχανή και αφιλόξενη έκταση.¹⁹⁶ Τα νομαδικά τους χαρακτηριστικά, με ό,τι αυτό συνεπαγόταν για τις επιμελητειακές τους ανάγκες, τις γραμμές τροφοδοσίας και επικοινωνίας, την ευκινησία και την ταχύτητά τους, υπέδειξαν στο Βρετανό αρχαιολόγο τις βασικές κατευθύνσεις για τις ανάγκες αυτής της κατασκευής. Προσάρμοσε, έτσι, τις νέες πολεμικές απαιτήσεις στον τρόπο ζωής των αραβικών φυλών —και όχι το αντίθετο—¹⁹⁷ και αφού πρώτα συνέλαβε θεωρητικά μια ειδική μορφή ά-τακτης σύγκρουσης, στη συνέχεια επιδόθηκε σε μια σειρά από επιτυχημένες εφαρμογές με εργαστηριακή σχεδόν ακρίβεια. Και αυτό που διατηρεί το τρομακτικό του ενδιαφέρον στο εν λόγω παράδειγμα είναι ο τρόπος με τον οποίο δοκιμάστηκαν οι αντάρτικες αυτές πρακτικές σε ένα απολύτως ανοιχτό πολεμικό πεδίο· σε ένα περιβάλλον, δηλαδή, δίχως πυκνότητες, εμπόδια, κάλυψη.

Η έννοια της μη-μάχης, έτσι όπως την αποκάλεσαν οι Deleuze και Guattari, εκκινώντας από τη σκέψη του ίδιου του Lawrence, αποδείχθηκε μια ευφυέστατη διαχείριση των αδιεξόδων που δημιουργούσε η επιβλητική αραβική έρημος.¹⁹⁸ Ο Lawrence πείστηκε για την αποτελεσματικότητά

¹⁹⁴ *The Encyclopedia of War*, ό.π., σ. 271 και Lawrence, ό.π., σ. 67-68. Βλ. επίσης, την εισαγωγή της Ευαγγελίας Κιζήλου, στο Τ. Ε. Λώρενς, *Επτά στόλοι της σοφίας*, μτφρ. Ευαγγελία Κιζήλου, Αθήνα: Εστία, 1991, σ. 2-5.

¹⁹⁵ Αυτό γίνεται, για παράδειγμα, ξεκάθαρα κατά την πολιορκία της πόλης Ντεράα, όπου ο Lawrence επιτέθηκε «με χίλιους από τους Άραβες του και διακόσιους Βρετανούς και Γάλλους στρατιώτες». Εκεί χρησιμοποιήθηκαν τεθωρακισμένα οχήματα, ακόμη και αεροπλάνα. Κιζήλου, ό.π., σ. 4.

¹⁹⁶ Οι ιδιαίτερες πολιτισμικές αναφορές, οι υλικότητες, οι καθημερινές πρακτικές αλλά και οι διαφορές που χαρακτήριζαν αυτές τις νομαδικές φυλές, επηρέασαν σε βάθος τη σκέψη του Lawrence. Αυτό είναι έκδηλο, ήδη από το 1917, όταν ο Lawrence, επιχειρώντας να αποτυπώσει με τη μορφή αποφθεγμάτων την εμπειρία του πρώτου χρόνου της αποστολής του, δημοσιεύει τα περίφημα 27 Άρθρα του. Το τελευταίο απ' αυτά είναι χαρακτηριστικό: «Η αρχή και το τέλος του μυστικού για τη μεταχείριση των Αράβων κρύβονται στην αδιάκοπη μελέτη τους», βλ.. Lawrence, T. E. "Twenty Seven Articles", *The Arab Bulletin*, 20 Αυγούστου 1917, σ. 5, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://wwi.lib.byu.edu/index.php/The_27_Articles_of_T.E._Lawrence. Στην ίδια δημοσίευση μπορεί κανείς να εντοπίσει στοιχεία της μετέπειτα θεωρίας του για τον ανταρτοπόλεμο σε πρωτόλεια, ακόμη, μορφή.

¹⁹⁷ Στη 15^η θέση των 27 Αρθρων του ο Βρετανός αρχαιολόγος γράφει: «Μην προσπαθείς να κάνεις πολλά με τα ίδια σου τα χέρια. Είναι καλύτερο να το κάνουν οι Άραβες υποφερέτα παρά να το κάνεις εσύ τέλεια. Είναι ο πόλεμός τους, και εσύ είσαι εκεί για να τους βοηθήσεις, όχι για να τον κερδίσεις για λογαριασμό τους». *Ο.π.*, σ. 3.

¹⁹⁸ Στο σημείο αυτό, και υπό το φως της προαναφερθείσας συγγένειας του Lawrence με τον Sun Tzu, οφείλουμε να υπενθυμίσουμε πως η έννοια της μη-μάχης υπονοήθηκε, ήδη, μέσα από το έργο του Κινέζου στρατηγού, ο οποίος έγραφε πως «[τ]ο να πολεμάς και να νικάς σε όλες τις μάχες δεν είναι η ύψιστη τελειότητα· η ύψιστη τελειότητα συνίσταται στην εξουδετέρωση της εχθρικής αντίστασης χωρίς μάχη», στο Σουν Τζου, ό.π., σ. 29. Αλλά ακόμη και στη φαινομενικά αντίθετη παράδοση που εκπροσωπεί η σκέψη του Clausewitz, βρίσκουμε σαφείς σχετικές αναφορές. Στο αναθεωρημένο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου βιβλίου του *Περί του Πολέμου* ο Πρώσος θεωρητικός γράφει: «Αν επομένως, με μια πολεμική πράξη, θέλουμε ν' αναγκάσουμε τον αντίπαλο να εκτελέσει τη θέλησή μας, πρέπει είτε να τον αποπλίσουμε πραγματικά, είτε να τον θέσουμε σε συνθήκες τέτοιες που να αισθάνεται απειλούμενος απ' αυτή την πιθανότητα». Και στο επόμενο κεφάλαιο προσθέτει: «Αν οι συμπλοκές δεν αποβλέπουν πάντα στην καταστροφή των εχθρικών δυνάμεων και αν ο σκοπός τους μπορεί συχνά να επιτευχθεί χωρίς καν να γίνει η συμπλοκή, με την απλή εκτίμηση του αποτελέσματός της και των περιστάσεων που θα προκύψουν απ' αυτήν, θα καταλάβουμε πως μπορούν να διεξάγονται με μεγάλη δραστηριότητα ολόκληρες εκστρατείες, χωρίς να παίρνει σημαντική θέση σ' αυτές η

της έπειτα από ένα βασανιστικό θεωρητικό στοχασμό γύρω από την τακτική σπαζοκεφαλιά που γεννούσε η ιδιότυπη αραβική τοπογραφία και μέσα σε μία περίοδο που τον είχε καταβάλει κυριολεκτικά η αρρώστια. Ήταν απαραίτητη, λοιπόν, μια ολοκαίνουρια εννοιολόγηση της πολεμικής πρακτικής, στη δίνη μιας αδιέξοδης χωρικής συνθήκης, για την οποία ο Lawrence ήταν, πέρα για πέρα, πεπεισμένος. «Ο άτακτος πόλεμος...», έγραφε, «...είναι πολύ πιο διανοητικός από την εφόρμηση με ξιφολόγχες».¹⁹⁹ Ήταν αδιαμφισβήτητο, λοιπόν, πως ο πόλεμος, και ιδιαίτερα εκείνος ο πόλεμος, αποτελούσε το αντικείμενο μιας εντατικής και εκκεντρικής διανοητικής εργασίας. Η αρχική του σύλληψη έγινε σε θεωρητικό και εννοιολογικό επίπεδο και σε αυτό το πλαίσιο ο Lawrence επεξεργάστηκε και δημιούργησε νέες έννοιες αναφορικά με την πολεμική πρακτική. Στη σκιά των αδιεξόδων που προκαλούσε η εμφανής ασυμμετρία των δύο αντιπάλων και υπό την επίδραση του αδάμαστου γεωγραφικού παράγοντα, ο Lawrence «ανέπτυξε ένα απλό εννοιολογικό πλαίσιο», όπως γράφει ο James Schneider,²⁰⁰ μέσα από το οποίο μπορούσε να σχηματοποιήσει και να ερμηνεύσει τους συσχετισμούς, τις ισορροπίες και τις πολυπλοκότητες που κρύβονταν πίσω από τις ορατές εκφράσεις εκείνου του πολέμου. Ακολούθησε, δηλαδή, μια οδό κατανόησης που παραπέμπει σε αυτό που οι θεωρητικοί του πολέμου αποκαλούν, σήμερα, εννοιολογικό σχεδιασμό (conceptual planning) των στρατιωτικών επιχειρήσεων.²⁰¹

συμπλοκή». Βλ. Klauswitz, *ό.π.*, σ. 35, 69. Τέλος, οι Deleuze και Guattari επισημαίνουν πως η έννοια της μη-μάχης δεν είναι αποκλειστικά συνδεδεμένη με το φαινόμενο του ανταρτοπόλεμου, μιας και σχετικές της εκφάνσεις έχουν αναδειχθεί τόσο μέσα από τον πόλεμο των κινήσεων και των ελιγμών όσο και στις συνθήκες της αποτροπής που επέβαλε η εμφάνιση των πυρηνικών όπλων. Βλ. σχετικά Deleuze και Guattari, *ό.π.*, σ. 146.

¹⁹⁹ Lawrence, *Ανταρτοπόλεμος στην Έρημο*, *ό.π.*, σ. 51. Σχετικό με αυτή την πίστη στο διανοητικό χαρακτήρα της πολεμικής πρακτικής είναι το γεγονός πως ο Lawrence επεξεργάστηκε, εκ νέου το 1926, τις θέσεις του για τον ανταρτοπόλεμο, για λογαριασμό της εγκυκλοπαίδειας *Britannica*, και συγκεκριμένα για τις ανάγκες του λήμματος «Ανταρτοπόλεμος», δίνοντάς του μάλιστα τον τίτλο «Η επιστήμη του ανταρτοπόλεμου». Βλ. σχετικά τα ενημερωτικά στοιχεία στο εσώφυλλο του Lawrence, *ό.π.* Λίγα χρόνια νωρίτερα, ο Βρετανός θεωρητικός έγραφε: «Πιστέψαμε ότι μπορούσαμε να αποδείξουμε πως ο πόλεμος των ατάκτων ή η εξέγερση μπορεί να διεξαχθεί με επιστημονική ακρίβεια, και να οδηγηθεί σε αναπόφευκτη επιτυχία, κάτω από συγκεκριμένους όρους και αν ακολουθήσει συγκεκριμένες πρακτικές». *Ο.π.*, σ. 55.

²⁰⁰ Αφορά τους τρεις βασικούς παράγοντες —τον αλγεβρικό, το βιολογικό και τον ψυχολογικό— που διέκρινε ο Lawrence στις σχολαστικές του αναλύσεις για τα προβλήματα της διοίκησης, τόσο από τη σκοπιά της στρατηγικής όσο και απ' αυτήν της τακτικής. Βλ. Schneider, James J. "T.E. Lawrence and the Mind of an Insurgent", *Army*, 55 (7), 2005, σ. 34 και Lawrence, *ό.π.*, σ. 21-32.

²⁰¹ Ο εννοιολογικός σχεδιασμός αφορά την επεξεργασία νέων εννοιών με σκοπό να συμβάλουν στην ανανέωση του εκάστοτε στρατιωτικού δόγματος. Ο Ben Zweibelson υποστηρίζει, για παράδειγμα, πως το εννοιολογικό οπλοστάσιο του μεταμοντέρνου φιλοσοφικού ρεύματος θα μπορούσε να συμβάλει στο στρατιωτικό σχεδιασμό, μέσω της εισαγωγής νέων εννοιών. Η παρέμβασή του αντλεί κυρίως από τους Deleuze και Guattari, επιστρατεύοντας συγκεκριμένες έννοιες που έχουν αναδειχθεί μέσα από το έργο τους (interiority/exteriority, assemblage, territorialization/deterritorialization) και επιχειρώντας να τις εντάξει στην αυστηρή στρατιωτική γλώσσα. Κατά την άποψή του, η εισαγωγή νέων εννοιών, τις οποίες ονομάζει *design concepts*, κρίνεται επιτακτική. Και αν και παραδέχεται πως μπορεί να φαντάζουν αφηρημένες —πόσο μάλλον, μέσα στους στρατιωτικούς κύκλους—, ισχυρίζεται πως υποβοηθούν την κατανόηση του επιχειρησιακού περιβάλλοντος και των ιδιαιτεροτήτων των σύγχρονων επιχειρήσεων και συμβάλλουν στο ξεπέρασμα της «υπεραπλουστευτικής και γραμμικής λογικής» που επισκιάζει παραδοσιακά τα στρατιωτικά δόγματα. Όπως γράφει χαρακτηριστικά, τέτοιες έννοιες αποδεικνύονται χρήσιμες «σε μια προσπάθεια να διασχίσουμε τη γέφυρα ανάμεσα στον εννοιολογικό και το λεπτομερή σχεδιασμό: αν και οι αφηρημένες αυτές έννοιες δεν υποκαθιστούν το λεπτομερή σχεδιασμό, μπορούν παρ' όλα αυτά να ενισχύσουν την κατανόηση και την αυτογνωσία μας, καθώς προχωράμε κατά μήκος γνώριμων μονοπατιών με δυνητικά, όμως, άγνωστους προορισμούς». Βλ. Zweibelson, Ben. "Breaking Barriers to Deeper Understanding: How Post-Modern Concepts Are 'Value-Added' to Military Conceptual Planning Considerations", *Small Wars Journal*, 21 Σεπτεμβρίου 2011, σ. 2. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση

Η επιλογή αυτή αποκαλύπτεται ξεκάθαρα, όταν για παράδειγμα ο Lawrence έθετε το εξής ερώτημα: «αν λειτουργούσαμε μ' έναν τρόπο πιο ασαφή, σαν μια επιρροή, μια ιδέα, ένα πράγμα άπρωτο, ανέγγιχτο, δίχως μπρος ή πίσω μέτωπο ή μετόπισθεν, να γυρίζει σαν αέριο; Οι στρατοί μοιάζουν με τα φυτά, ακίνητοι ως σύνολο, ριζωμένοι βαθιά, τρέφονται έως την κορυφή χάρη στους μακριούς βλαστούς τους. Μπορούσαμε να γίνουμε ατμός που γυρίζει στον αέρα όπου θέλει».²⁰² Αυτό, λοιπόν, που κυριέυε τον Lawrence ήταν μια ισχυρή διαίσθηση για εκείνο το είδος πολέμου που θα έπρεπε να επιλέξει μέσα στην απόλυτη ασυμμετρία και την απόλυτη διαφάνεια, και μέσω αυτής της ιδιότυπης θεωρίας του προσπάθησε να δώσει μορφή σε αυτή τη διαίσθηση. Η επιλογή της έννοιας του *ατμού* έδινε, ομολογουμένως, μια παράδοξη μορφή, χωρίς ίχνος υλικής υπόστασης, που ταίριαζε, όμως, απόλυτα στις οξυδερκείς του παρατηρήσεις για τη σημασία της απουσίας —ή, όπως είδαμε, της φαντασματικής παρουσίας— στο πεδίο της μάχης. Ο Lawrence θα επέστρεφε με αυτόν τον τρόπο σε μία ιδέα που είχε ήδη διατυπώσει ο Clausewitz, σε εκείνο το σύντομο κεφάλαιο που αφιέρωσε στη συμμετοχή του λαϊκού στοιχείου στις εχθροπραξίες. Μπορεί ο Πρώτος στρατηγός να μην αναφέρθηκε ακριβώς στην έννοια του ατμού. Αλλά παρομοιάζοντας τα αποτελέσματα της λαϊκής αντίστασης με το φαινόμενο της *εξάτμισης*, βρέθηκε πολύ κοντά στη σκέψη του Lawrence, περιγράφοντας τις συνέπειες της διάσπαρτης λαϊκής αντίστασης σε αντίθεση με τη συμβατική αντίληψη του πολέμου που απαιτούσε συγκέντρωση των δυνάμεων στο χώρο και στο χρόνο.

Έγραφε τότε ο Clausewitz πως «[α]πό τη φύση της, μια τέτοια διάσπαρτη αντίσταση δεν προσφέρεται για μείζονες ενέργειες, στενά συμπιεσμένες στο χρόνο και στο χώρο. Η επίδρασή της είναι σαν αυτή της διαδικασίας της εξάτμισης: εξαρτάται από το πόση επιφάνεια είναι εκτεθειμένη».²⁰³ Μπορεί η προσφυγή στον κόσμο των θερμικών διεργασιών να λαμβάνει σε αυτές τις δύο μεταφορικές χρήσεις μια αισθητά διαφορετική σημασία. Εν τούτοις, στον πυρήνα τους διακρίνουμε μια κοινή πρόθεση, η οποία θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως περιστρέφεται γύρω από την έννοια της «εξαύλωσης». Ή, αν το διατυπώναμε με πιο δόκιμους και επιστημονικούς όρους, γύρω από το πέρασμα σε μία κατάσταση της ύλης, όπου οι ουσίες που παρατηρούνται δεν έχουν ούτε όγκο ούτε σχήμα· με άλλα λόγια, δεν έχουν μορφή.²⁰⁴ Η προσφυγή, λοιπόν, των δύο

<http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/breaking-barriers-to-deeper-understanding-how-post-modern-concepts-are-%E2%80%98value-added%E2%80%99-to-mil>. Μπορεί οι παρεμβάσεις σαν του Zweibelson να φαντάζουν ως κινήσεις εντυπωσιασμού των συντηρητικών στρατιωτικών κύκλων. Όμως, δυστυχώς η συγκεκριμένη συζήτηση δεν περιορίζεται στο θεωρητικό επίπεδο. Όπως μας δείχνει ο Ισραηλινός αρχιτέκτονας Eyal Weizman, που καταγράφει για περισσότερο από μια δεκαετία τώρα τις στρατιωτικές επεμβάσεις του Ισραηλινού στρατού στην Παλαιστίνη, οι «αφηρημένες» μεταμοντέρνες έννοιες έχουν συμβάλει στον ανασχεδιασμό των στρατιωτικών κινήσεων· είτε αυτός ο ανασχεδιασμός αφορά αυστηρά το επίπεδο της τακτικής είτε αφορά τη επικοινωνιακή υποστήριξη και τεκμηρίωση των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Βλ. σχετικά, Weizman, Eyal. “Lethal Theory”, *LOG Magazine*, 7, 2006. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.scribd.com/doc/57693125/Eyal-Weizman-Lethal-Theory>.

²⁰² Lawrence, *ό.π.*, σ. 23.

²⁰³ Clausewitz, *ό.π.*, σ. 185.

²⁰⁴ Συγκεκριμένα, η Κλαουζεβιτσική αναφορά στο φαινόμενο της εξάτμισης θα μπορούσε, κατά κάποιον τρόπο, να

θεωρητικών στον κόσμο των ρευστών και των αερίων επιχειρεί αφενός να περιγράψει μια ιδιαίτερη συνάρτηση με το χώρο. Αφετέρου να αμφισβητήσει τον πυρήνα της λογικής του συμβατικού πολέμου, που τόσο κατά την εποχή του Clausewitz όσο και κατά την εποχή του Lawrence αφορούσε χοντρικά τη μετωπική σύγκρουση και τη συγκέντρωση των δυνάμεων σε ένα σημείο του χώρου για μια αποφασιστική μάχη. Ο Lawrence αργότερα θα γινόταν σαφώς πιο συγκεκριμένος, επιστρατεύοντας την ιδέα του αερίου για να αναδείξει ξεκάθαρα τα στοιχεία του άυλου, του αόρατου και του άμορφου. Και επιχειρώντας, με αυτό τον τρόπο, να σκιαγραφήσει μία ιδιότυπη στρατηγική της απεμπλοκής. «Θα μπορούσαμε...», γράφει ο Lawrence «...να αναπτύξουμε την ασυνείδητη συνήθεια να μην εμπλεκόμαστε ποτέ με τον εχθρό. Αυτό συμβάδιζε με την αριθμητική μας επιδίωξη να μην προσφέρουμε ποτέ στο στρατιώτη του εχθρού δικό μας στόχο. Πολλοί Τούρκοι στο μέτωπό μας δεν είχαν ποτέ, καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου, την ευκαιρία να πυροβολήσουν εναντίον μας και κατά συνέπεια δεν ήμασταν ποτέ σε θέση άμυνας, εκτός από τη σπάνια περίπτωση ατυχήματος».²⁰⁵

Πρόκειται, επομένως, για μια ιδιαίτερη τακτική μέσα στο φαινομενικό «ανορθολογισμό» της οποίας «ο εχθρός είναι απλώς ένα σύμπτωμα του αγώνα, όχι ο στόχος».²⁰⁶ Οι δυνάμεις της αντιεξέγερσης γνώριζαν εξαρχής τα αδιέξοδα που προκαλούσε η δομική παρουσία αυτού του «ανορθολογισμού» στον πυρήνα της αντάρτικης λογικής. Ο Galula, μερικές δεκαετίες αργότερα, θα ήταν απόλυτα κατηγορηματικός: «[Η] φθορά του εχθρού είναι ένα παραπροϊόν του ανταρτοπόλεμου, όχι ο ουσιαστικός του σκοπός».²⁰⁷ Ο Lawrence, επομένως, ήταν από τους πρώτους που, αδιαφορώντας για το συγκαιρινό του πολεμικό δίκαιο, στοχάστηκε παθιασμένα πάνω στην εξαφάνιση του Εχθρού με τρόπο συστηματικό και με τη φιλοδοξία να εκφράσει αυτή την εξαφάνιση με όρους μιας ιδιότυπης εφαρμοσμένης επιστήμης. Δικαιωματικά, λοιπόν, διεκδικεί τη διπλή ιδιότητα του πολεμιστή και του στοχαστή, χαρακτηριστική, σύμφωνα με τους Deleuze και Guattari, της ιδιαιτερότητας του φιλόσοφου. Στον περίφημο ορισμό τους για τη φιλοσοφία ως «τέχνη να σχηματοποιείς, να επινοείς και να κατασκευάζεις έννοιες», διακρίνουν μία ρητή πολεμική αντήχηση, στο βαθμό που οι νέες αυτές έννοιες συγκρούονται με τις καθιερωμένες και

αξιολογηθεί στο φως των σημαντικών εξελίξεων που λάμβαναν χώρα την εποχή που ο Clausewitz έγραφε το *Περί του Πολέμου*, τόσο στον κλάδο της φυσικής που ασχολείται με τους *Νόμους των Αερίων* όσο και σε εκείνον της *Θερμοδυναμικής*. Είναι, για την ακρίβεια, η εποχή που διατυπώνονται οι δύο διαδοχικοί Νόμοι του Gay-Lussac και του Avogadro και που ο Sadi Carnot, ο αποκαλούμενος και «πατέρας της θερμοδυναμικής», θα έθετε τις βάσεις του 2^{ου} νόμου της θερμοδυναμικής.

²⁰⁵ Lawrence, *ό.π.*, σ. 29. Πολλά χρόνια αργότερα και μέσα στη δίνη των εθνικοαπελευθερωτικών αγώνων της μεταπολεμικής εποχής ο Taber θα διαπίστωνε: «Σ' όλες αυτές τις περιοχές, το καθεστώς και ο στρατιωτικός βραχίονας του παρουσιάζουν πολύ ευάλωτους στόχους σ' έναν εχθρό που είναι φευγαλέος και άπιαστος σαν τον αέρα». Taber, *ό.π.*, σ. 24.

²⁰⁶ Βλ. Wu Ming 4, *Στους Ποταμούς της Βαβυλωνίας*, στο Λώρενς της Αραβίας, *Μεσοποταμία* και Wu Ming 4, *Στους ποταμούς της Βαβυλωνίας*, μτφρ. Παναγιώτης Καλαμαράς, Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2007, σ. 10.

²⁰⁷ Galula, *ό.π.*, σ. 86.

κυρίαρχες τάξεις του λόγου.²⁰⁸ Η θεωρία του Lawrence άσκησε ακριβώς μια τέτοια σφοδρή πολεμική απέναντι στην κοινή αντίληψη για τη διεξαγωγή του πολέμου. Αλλά η πολεμική του στάση κάθε άλλο παρά συνιστούσε μία απλή μεταφορά ή ένα σχήμα λόγου· ήταν απολύτως κυριολεκτική, στο βαθμό που ο Lawrence εφάρμοσε αυτήν τη νέα εννοιολογία, πολεμώντας αυτοπροσώπως. Αν δεχτούμε, λοιπόν, τον παραπάνω ορισμό της φιλοσοφίας και εστιάζοντας στο κρίσιμο ζήτημα της επινόησης εννοιών, τότε θα δικαιούμασταν να υποστηρίξουμε πως ο Lawrence συνιστά έναν πραγματικό φιλόσοφο του πολέμου.

Πρόκειται, εν τούτοις, για μία φιλοσοφική εξαίρεση. Πίσω από αυτές τις ιδέες δε θα διακρίνει κανείς το βασίλειο της ελεύθερης σκέψης και της ελεύθερης βούλησης· σύνηθες προαπαιτούμενο του φιλοσοφικού στοχασμού. Πίσω τους ορθώνεται, αντιθέτως, η επιβλητική αναγκαιότητα. Αναφέρθηκε λοιπόν, ήδη, πως ο Βρετανός «φιλόσοφος» χρειάστηκε να καταφύγει σε μια τόσο ριζική απόρριψη του κλασικού μοντέλου μάχης αφενός εξαιτίας της δομικής ασυμμετρίας που χαρακτήριζε τις νομαδικές φυλές συγκριτικά με τις τουρκικές τακτικές δυνάμεις αφετέρου υπό τη δέσμευση της απόλυτης διαφάνειας που επέτρεπε η αχανής αραβική έρημος και της συνεπαγόμενης απόλυτης έκθεσης στο βλέμμα του Εχθρού. Η εξέγερση των αραβικών φυλών δε διέθετε, επομένως, ούτε καν εκείνες τις μικρές τοπογραφικές πολυτέλειες που απολάμβαναν τα υπόλοιπα αντάρτικα παραδείγματα σε άλλα γεωγραφικά και πολεμικά συγκείμενα. Και ως εκ τούτου, θα μπορούσε να θεωρηθεί εξ αρχής καταδικασμένη εξαιτίας αυτής της χωρικής της ιδιομορφίας.²⁰⁹ Το σχήμα της μη-μάχης, έτσι όπως περιγράφηκε παραπάνω, φάνταζε, λοιπόν, ως η μόνη εκδοχή ανορθόδοξης τακτικής που απέμενε στον Lawrence, κάτω από αυτές τις συνθήκες απόλυτης έκθεσης στο βλέμμα του Εχθρού· ήταν η απόλυτη απόσταση του Φίλου από τον Εχθρό και μια *a priori* αδύνατη επαφή.²¹⁰ Μέσα στο δέος αυτής της αγεφύρωτης απόστασης, ο ά-τακτος «αντι-διαλεκτικός» —ίσως τελικά, όχι με την έννοια της άρνησης της διαλεκτικής αλλά με την έννοια της ριζοσπαστικοποίησής της— πολεμιστής της ερήμου γλίστραγε διαρκώς μέσα σε ένα

²⁰⁸ Reid, Julian. “Deleuze’s War Machine: Nomadism Against the State”, *Millennium: Journal of International Studies*, 32 (1), 2003, σ. 59.

²⁰⁹ Ο Galula είναι διαφωτιστικός επ’ αυτού: «Έδαφος. Βοηθάει τον εξεγερμένο στο βαθμό που είναι τραχύ και δύσκολο, είτε επειδή υπάρχουν βουνά και έλη ή λόγω της βλάστησης. Οι λόφοι του Κιανγκσί, τα βουνά της Ελλάδας, η Σιέρα Μαέστρα, οι βάλτοι στην Κοιλιάδα των Καλαμιών στην Κοχινκίνα, οι ορυζώνες του Τονκίνο, η ζούγκλα της Μαλαισίας έδωσαν ένα μεγάλο πλεονέκτημα στους εξεγερμένους. Οι κινέζοι κομμουνιστές στη Μαντζουρία χρησιμοποιούσαν επωφελώς το διάστημα που τα χωράφια ήταν σκεπασμένα με ψηλούς καλλιεργημένους θάμνους. Από την άλλη πλευρά, το FLN ποτέ δεν μπόρεσε να δράσει για μεγάλο χρονικό διάστημα στις τεράστιες εκτάσεις της Σαχάρας, με τις γαλλικές δυνάμεις να έχουν εξασφαλίσει τις οάσεις και τα ζωτικά πηγάδια και αεροπορική επιτήρηση που ανίχνευε κάθε κίνηση και ακόμη και τα ίχνη κίνησης που υπήρχαν στην άμμο», Galula, *ό.π.*, σ. 67.

²¹⁰ Ας θυμηθούμε, εδώ, πως ο Clausewitz υποστήριζε ότι «[η] τοποθεσία [...] θα μπορούσε, αν μιλήσουμε αυστηρά, να μην έχει καμιά επίδραση, αν η συμπλοκή εκτυλισσόταν σε πεδίο τελείως επίπεδο και ακαλλιέργητο». Βλ. Clausewitz, *ό.π.*, σ. 143. Να, λοιπόν, που στην περίπτωση του Lawrence, μια τέτοια τοποθεσία άσκησε μία επίδραση που θα φάνταζε αδιανόητη ακόμα και μέσα στο πλαίσιο της αβεβαιότητας που ανέδειξε τόσο ο Clausewitz. Στην ουσία, αποδόμησε το πλέον καταστατικό και συγκροτητικό στοιχείο της πολεμικής πράξης· την ίδια τη σχέση Φίλος/Εχθρός και την εγγραφή της στο χώρο.

χώρο φαινομενικά χωρίς τριβές, χρησιμοποιώντας και εντατικοποιώντας στοιχεία από το γνώριμο συντακτικό του παραδοσιακού αντάρτη. Ο Taber, για παράδειγμα, αν και δεν αναφέρεται στην περίπτωση της αραβικής εξέγερσης, προσφέρει με την περιγραφή του μια ενδεικτική εικόνα αυτού του γλιστρήματος: «Οι δυνάμεις της καταπίεσης πετυχαίνουν να περικυκλώσουν περιοχές αντάρτικης δραστηριότητας —κανείς δεν τους σταματάει— αλλά στην πορεία περικυκλώνονται οι ίδιες απ' τους αντάρτες. Και ενώ οι αντάρτες μπορούν σχεδόν πάντα να ξεγλιστράνε απ' οποιαδήποτε συγκεκριμένη περικύκλωση, σκορπίζοντας και περνώντας μέσα απ' τις γραμμές του εχθρού, πώς μπορεί ο στρατός να ξεγλιστρήσει; Πού βρίσκεται το μέτωπο;». Η αίσθηση, λοιπόν, πως ο αντάρτης γλιστράει στο χώρο σαν να είναι ο τελευταίος στιλπνός γεννιέται ξεκάθαρα μέσα από αυτή την ιδιαίτερη πρακτική του· είτε αυτό αφορά έναν πραγματικά στιλπνό χώρο όπως η αραβική έρημος, είτε τα γνώριμα τραχιά εδάφη. Με αυτή την έννοια, το γλίστρημα στο χώρο υπονοεί και ένα καθοριστικό ξεγλίστρημα από τον Εχθρό. Στη Λωρενσιανή περίπτωση αυτή η φυσική ιδιότητα της στιλπνότητας δεν προσέφερε πολυτέλειες κάλυψης. Παρείχε, όμως, τη δυνατότητα ενός πολέμου χωρίς μάχες. Μια παράδοξη συνθήκη που συνιστούσε για το «βασιλιά δίχως στέμμα της Αραβίας» τον ιδανικό πόλεμο.

Οι Deleuze και Guattari, βαθιά επηρεασμένοι από τις εννοιολογικές καινοτομίες και το ριζοσπαστικό περιεχόμενο της σκέψης του Lawrence, επεξεργάστηκαν την έννοια του *λείου χώρου* (smooth space) για να περιγράψουν τη λειτουργία της *πολεμικής μηχανής* του. Αξιοποιούν την περίπτωση του Lawrence και την πολεμική του εικονογραφία αφενός ως μία ριζοσπαστική φιλοσοφική κατασκευή αφετέρου ως μία απολύτως υλική μορφή —τόσο με όρους τακτικής όσο και με χωρικούς όρους— μέσα στη μοναδική της ιστορικότητα. Η ανάγνωσή τους ακροβατεί, επομένως, ανάμεσα στη συστηματική κατασκευή και επεξεργασία εννοιών και στην ιστορική και ανθρωπολογική τεκμηρίωση. Ο «λείος χώρος» αποκτά τόσο το συμβολικό όσο και το επιχειρησιακό του νόημα ακριβώς στο πλαίσιο αυτής της ακροβασίας, τόσο ως ένα ροϊκό, μη μετρήσιμο πεδίο απεριόριστων συμβολικών και τελεστικών δυνατοτήτων όσο και ως εκείνος ο πραγματικός στιλπνός χώρος της αραβικής ερήμου. Για να υποβοηθήσουν στην κατανόηση αυτής της ορολογικής επιλογής κατασκευάζουν μια διχοτομία ανάμεσα σε έναν «ανοιχτό» χώρο ροών και στροβίλων και σε έναν «κλειστό» χώρο γραμμικών και στερεών αντικειμένων. Μια διχοτομία με ιδιαίτερα διευρυμένη σημασία, όπως αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός πως οι δύο στοχαστές δε διστάζουν να καταφύγουν ακόμη και στη θεωρία της μουσικής για να την στοιχειοθετήσουν. Παραπέμποντας, λοιπόν, στο Γάλλο πειραματιστή μουσικό Pierre Boulez, επισημαίνουν πως πρόκειται «για τη διαφορά ανάμεσα στο λείο (διανυσματικό, προβολικό ή τοπολογικό) χώρο και στο ραβδωτό (μετρικό) χώρο: στην πρώτη περίπτωση “ο χώρος καταλαμβάνεται χωρίς να

μετριέται”, ενώ στη δεύτερη περίπτωση “ο χώρος μετριέται για να καταληφθεί”». ²¹¹ Πρόκειται, με άλλα λόγια, για μια ριζική διάκριση ανάμεσα σε ένα χώρο σε συνεχή εξάρτηση από ένα σύστημα αναφοράς και σε ένα άλλο χώρο μέσα στον οποίο μπορεί κανείς να κινηθεί «κατά βούληση». Στη συγκεκριμένη παρατήρηση, η διαδικασία μέτρησης ως η κατεξοχήν πράξη κανονικοποίησης του αχαρτογράφητου χώρου, ως το σημείο μηδέν της διαμεσολαβημένης χωρικής εμπειρίας, υποδεικνύει τον αυστηρό της τελεστικό ορίζοντα. Ο μετρημένος χώρος είναι ένας χώρος ήδη «εξημερωμένος», ήδη καταδικασμένος να επικοινωνεί μέσα από τα ποσοτικά του ανάλογα. Ο χώρος που καταλαμβάνεται ήδη μετρημένος δεν αφήνει περιθώρια τελεστικής παρέκκλισης, σύμφωνα με τους Deleuze και Guattari. Εξαρτάται διαρκώς από ένα μετρητικό κανονιστικό πλαίσιο· κάθε κίνηση μέσα σε αυτόν οφείλει να αναφέρεται σε αυτό πλαίσιο. Αντιθέτως, ο «λείος χώρος» είναι ο χώρος που παράγει η ελεύθερη από κάθε εξωτερικό σύστημα αναφοράς δράση. Στην κατεύθυνση αυτή οι Wu Ming προσθέτουν: «Οι νομάδες συμερίζονται μια λεία αντίληψη του χώρου, ήτοι εκλαμβάνουν τον χώρο σαν ένα κενό που διασχίζεται και διευρύνεται, είτε πρόκειται για τη στέππα είτε για την έρημο είτε για τη θάλασσα».²¹²

«Από άποψη χαρακτήρα...», τόνιζε χαρακτηριστικά ο Lawrence, «...αυτές οι επιχειρήσεις έμοιαζαν περισσότερο με ναυτικές επιχειρήσεις, παρά με κανονικές επιχειρήσεις εδάφους, εξαιτίας της κινητικότητάς τους, της πανταχού παρουσίας τους, της ανεξαρτησίας τους από βάσεις και επικοινωνίες, της απουσίας εδαφικών διαφοροποιήσεων, στρατηγικών περιοχών, σταθερών κατευθύνσεων και σταθερών σημείων».²¹³ Να, λοιπόν, που στο παράδειγμα του Lawrence διακρίνουμε μια ριζική αμφισβήτηση κάποιων βασικών Σμιτιανών παραδοχών. Αφενός της αυστηρής διάκρισης μεταξύ ξηράς και θάλασσας. Αφετέρου της συγκεκριμένης ερμηνείας την οποία ο Γερμανός θεωρητικός απέδιδε στον τελλουρικό χαρακτήρα του αντάρτη. Αναφορικά με τη δομική διάκριση ξηράς/θάλασσας, ο Schmitt υποστήριζε πως αποτελούν δύο εντελώς ξεχωριστές χωρικές οντότητες και ως εκ τούτου ο αντάρτης δε θα μπορούσε να θεωρηθεί ένας πειρατής της ξηράς. Συγκεκριμένα, έγραφε πως «[ο] αντάρτης είναι και θα μείνει μία οντότητα διαχωρισμένη τόσο από τον πειρατή, όσο και από τον κουρσάρο, όπως παραμένουν διαχωρισμένες η ξηρά και η

²¹¹ Deleuze & Guattari, *ό.π.*, σ. 18, 125. Θα μπορούσε σε αυτό το σημείο να ισχυριστεί κανείς πως η σκέψη του Lawrence και κυρίως η ιδιαίτερη προβληματοποίηση της χωρικής παραμέτρου, εντάσσονται με τον τρόπο τους στο ευρύτερο επιστημονικό πλαίσιο της εποχής, έτσι όπως αυτό διαμορφωνόταν, συγκεκριμένα, από τις εξελίξεις στον κλάδο των μαθηματικών και της φυσικής. Το 1914, μόλις δύο χρόνια πριν την αποστολή του Lawrence στη Μεσοποταμία, ο Felix Hausdorff εισήγαγε την έννοια του *Τοπολογικού Χώρου*, ενώ ένα χρόνο αργότερα, ο Albert Einstein θα διατύπωνε την περίφημη *Γενική Θεωρία της Σχετικότητας*. Αμφότερες οι θεωρίες αυτές οδήγησαν σε μία νέα αντίληψη του χώρου και των αναπαραστάσεών του, μέσα στη δίνη της οποίας θα μπορούσε να λάβει ένα επιπρόσθετο νόημα και η ίδια η πρωτοτυπία της σκέψης του Lawrence. Πρόκειται, άλλωστε, για ένα θεωρητικό που δεν αγνοούσε την επιστημονική και δη τη μαθηματική διάσταση του πολέμου, όπως αυτό αποκρυσταλλώνεται, για παράδειγμα, μέσα από την εκτενή του αναφορά στο λεγόμενο «αλγεβρικό παράγοντα». Βλ. Lawrence, *ό.π.*, σ. 22. Επίσης, για τις επιστημονικές εξελίξεις της εποχής και την επίδρασή τους στην αντίληψη και αναπαράσταση του χώρου βλ. Virilio, *ό.π.*, σ. 54-55.

²¹² Wu Ming 4, *ό.π.*, σ. 18.

²¹³ Lawrence, *ό.π.*, σ. 38.

θάλασσα [...]. Η ξηρά και η θάλασσα παρουσιάζουν μία εξέλιξη, όχι μόνο διαφορετικών οχημάτων διεξαγωγής του πολέμου, και όχι μόνο ανομοιοειδών θεάτρων μάχης, αλλά και διαφορετικών εννοιών του πολέμου, του εχθρού και της λείας». ²¹⁴ Ο Lawrence, λοιπόν, αμφισβητεί ριζικά τη συγκεκριμένη διάκριση. Δεν είναι μόνο η παρομοίωση του νομαδικού πολέμου με ναυτικές επιχειρήσεις, η οποία μπορεί να εκληφθεί στα όρια της μεταφοράς. Είναι κυρίως ο τρόπος με τον οποίο ο πόλεμος των Βεδουίνων εγγραφόταν στο χώρο.

Μια ιδιόμορφη, ομολογουμένως, εγγραφή· μια περίπου εγγραφή, καθώς οι νομάδες γλιστρούσαν στο χώρο όπως ένα καράβι που κινείται στη θάλασσα. Ο εν λόγω ανταρτοπόλεμος αφενός δεν είχε ανάγκη από βάσεις ανεφοδιασμού και από γραμμές επικοινωνίας αφετέρου στόχευε ακριβώς στις γραμμές επικοινωνίας του Εχθρού. Στο στοιχείο εκείνο γύρω από το οποίο κρίνεται, ήδη από τα χρόνια του Clausewitz, σύμφωνα με τον Crevelde, η έκβαση κάθε εκστρατείας. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο πόλεμος δεν είναι ακριβώς μια μονομαχία. «[Ο] περίλαμπρος στόχος της στρατηγικής υπήρξε ακριβώς ο αντίθετος: να υπερκεράσεις τον αντίπαλο, να τον περικυκλώσεις, να τον αποκόψεις, να του στερήσεις τον ανεφοδιασμό και να τον οδηγήσεις στην παράδοση». Γι' αυτό, κατά την άποψή του, οι σύγχρονοι στρατοί δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τους αντάρτες· διότι οι τελευταίοι «δεν διαθέτουν βάσεις ή γραμμές επικοινωνιών». ²¹⁵ Αυτό ακριβώς ήταν το δίδαγμα του Lawrence· και το διατύπωσε με τον πιο κρυστάλλινο τρόπο. «Μπορούσαμε να είμαστε πιο αδύναμοι από τον εχθρό σε όλους τους τομείς πλην ενός. Οι περισσότεροι πόλεμοι διεξάγονται εκ του σύνεγγυς, και οι δύο δυνάμεις διατηρούν επαφή για να αποφύγουν τους τακτικούς αιφνιδιασμούς. Ο πόλεμός μας θα ήταν πόλεμος απεμπλοκής· θα συγκρατούσαμε τον εχθρό με τη σιωπηλή απειλή της τεράστιας άγνωστης ερήμου, δίχως να αποκαλύπτουμε τον εαυτό μας μέχρι τη στιγμή της επίθεσης. Η επίθεση πρέπει να είναι μόνο συμβολική, να μην κατευθύνεται εναντίον ανδρών, αλλά των εφοδίων τους· έτσι δε θα βασίζεται στη δύναμη ή την αδυναμία του ανθρώπινου υλικού, αλλά στη δυνατότητα πρόσβασης στα εφόδιά του. Στο κόψιμο της σιδηροδρομικής επικοινωνίας θα είχαμε συνήθως να αντιμετωπίσουμε μια άδεια έκταση». ²¹⁶ Ο αντάρτης στο εν λόγω παράδειγμα δεν εμπλέκεται άμεσα, λοιπόν, σε ανοιχτή σύγκρουση. Απαιτεί

²¹⁴ Schmitt, *ό.π.*, σ. 22. Για τη διάκριση ξηράς/θάλασσας και τη σχέση της με το δίκαιο του πολέμου, βλ. επίσης, *ό.π.*, σ. 18, 67 και Schmitt, *The Nomos of the Earth*, *ό.π.*, σ. 172-184, 309-316.

²¹⁵ Crevelde, *ό.π.*, σ. 138-139. Η εστίαση του Crevelde στο στοιχείο της περικύκλωσης και της αποκοπής επιχειρεί να ασκήσει κριτική στο Ναπολεόντειο δόγμα της αποφασιστικής μάχης, στο οποίο ο Clausewitz παρέμενε προσκολλημένος, κατά την άποψη του Ολλανδού ιστορικού. Και να αποδείξει πως η έννοια της στρατηγικής είχε προ πολλού αποδεσμευτεί από την αντίληψη της άμεσης μονομαχίας, της φυσικής επαφής και της καταστροφής των εχθρικών δυνάμεων. Την ίδια αίσθηση φαίνεται να έχει και ο Lawrence, ο οποίος γνωρίζοντας τα αδιέξοδα της αραβικής ασυμμετρίας και τοπογραφίας και διατηρώντας επαρκή εποπτεία της συμβατικής στρατιωτικής θεωρίας, αμφισβητούσε το δόγμα της αποφασιστικής μάχης. Όπως έγραφε χαρακτηριστικά, «[τ]α βιβλία, όμως, μιλούσαν εντελώς επιγραμματικά για το σκοπό του πολέμου, δηλαδή για “την καταστροφή των οργανωμένων δυνάμεων του εχθρού”, μέσα “από μια καθοριστική μάχη”. Η νίκη κατ’ αυτούς εξαγοράζεται μόνο με αίμα. [...] Οι Άραβες δεν θα άντεχαν τις ανθρώπινες απώλειες και ένας Άραβας Κλάουζεβιτς δεν θα είχε με τι να εξαγοράσει τη νίκη του». Μια άποψη, λοιπόν, που έφερνε τον Lawrence πολύ κοντά στη σκέψη του Sun Tzu. Lawrence, *ό.π.*, σ. 18.

²¹⁶ Lawrence, *ό.π.*, σ. 28.

μια ειδική χωρική συνθήκη για να απεμπλακεί, έτσι ώστε «η διαμάχη [...] να μην είναι σωματική, αλλά γεωγραφική».²¹⁷ Και αυτό που χτυπάει, εν τέλει, μέσα στην ασφάλεια της τεράστιας απόστασης δεν είναι ο Εχθρός, αλλά η ίδια η δυνατότητα τού να υπάρξει ο τελευταίος ως τέτοιος.

Η κινητικότητα, η ταχύτητα, η ευελιξία και η επιμελητειακή του αυτοτέλεια²¹⁸ ήταν, λοιπόν, τα βασικά εφόδια εκείνου του νομάδα πολεμιστή που εφάρμοσε στην απέραντη επιφάνεια της αραβικής ερήμου μια πρωτόγνωρη πολεμική γεωμετρία, εμμένοντας «στο βάθος των κινήσεών του κι όχι στην κατά μέτωπο σύγκρουση».²¹⁹ «Τα χαρτιά μας...», έγραφε ο Βρετανός θεωρητικός, «... ήταν η ταχύτητα και ο χρόνος και όχι η δύναμη κρούσης, κάτι που μας έδινε στρατηγικό μάλλον παρά τακτικό προβάδισμα».²²⁰ Οι Wu Ming, μάλιστα, υποστηρίζουν πως «εκεί που ο τακτικός στρατιώτης βλέπει μόνο έρημο, ο αντάρτης βλέπει ένα αρθρωμένο δίκτυο από ίχνη και γραμμές κατά μήκος των οποίων μετακινείται: ένας χώρος με ανθρώπους, που συμπίπτει με τον δικό του κόσμο και ταυτοχρόνως τον υπερβαίνει».²²¹ Αυτή είναι, άλλωστε, και η φιλόδοξη αποστολή της πολεμικής μηχανής των Deleuze και Guattari· μια πολεμική μηχανή που δεν έχει ως αντικείμενό της τον ίδιο τον πόλεμο αλλά τη σύνθεση ενός λείου χώρου και της κίνησης των ανθρώπων μέσα σ' αυτόν.²²² Μέσα στη δίνη, τελικά, αυτής της αέναης, ταχύτατης και μη εποπτεύσιμης κίνησης του άτακτου πολεμιστή, αρχίζει σταδιακά να μετασχηματίζεται και ο ίδιος ο τελλουρικός του χαρακτήρας. Ένα τέτοιο ασταμάτητο και ταχύτατο γλίστρημα μέσα στο χώρο επαναδιατυπώνει, πλέον, το απροϋπόθετο αλυσόδεμα του άτακτου πολεμιστή στη γη.²²³ Δεν το ακυρώνει· απεναντίας, το εμπλουτίζει και το επικαιροποιεί. Η τοπογραφική ιδιαιτερότητα της αραβικής ερήμου, αποδομεί το Σμιτιανό επιχείρημα περί του τελλουρικού χαρακτήρα του αντάρτη. Πιο συγκεκριμένα, αποδομεί το επιχείρημα για το αυστηρό του ρίζωμα στο χώρο, χωρίς να αμφισβητεί τη σημασία της χωρικής παραμέτρου. Οι Βεδουίνοι παρέμεναν εγγεγραμμένοι στη γη ως αντάρτες αλλά με τρόπο

²¹⁷ «Η νίκη μας...», προσθέτει ο Lawrence «...δεν στηριζόταν στις μάχες, αλλά στην κατάληψη τετραγωνικών μιλίων εδάφους». *Ό.π.*, σ. 35. Ο Lawrence, εδώ, προφανώς και δεν εννοεί την κυριολεκτική κατάληψη-κατοχή εδάφους από τους αντάρτες, αλλά την εξασφάλιση περισσότερου χώρου για ελεύθερη κίνηση, την κάλυψη όσο γίνεται μεγαλύτερης επιφάνειας με την άτακτη δράση τους και το συνεπαγόμενο εκτοπισμό των Τούρκων από το μεγαλύτερο δυνατό μέρος της αραβικής επικράτειας. Η παρατήρηση αυτή κρίνεται σημαντική, μιας και αποτελεί κοινό τόπο το γεγονός πως ο αντάρτης δεν επιχειρεί να ελέγξει και να διατηρήσει έδαφος, παρά μόνο στην τελική φάση του επαναστατικού πολέμου· όταν, σύμφωνα με τη θεωρία του Μάο, παύει να έχει νόημα ως τέτοιος. Ο Lawrence ήταν ως προς αυτό κατηγορηματικός: «τα στρατεύματα των ατάκτων είναι ανίκανα να υπερασπιστούν μια γραμμή όσο ανίκανα είναι και να τη διασπάσουν». *Ό.π.*, σ. 12. Βλ. επίσης, Taber, *ό.π.*, σ. 24, 26, 61-65, 162.

²¹⁸ Ο Lawrence γράφει χαρακτηριστικά: «Η αναγκαία ταχύτητα και το απαραίτητο βεληγεκές δράσης επιτεύχθηκαν χάρη στην τρομερή λιτότητα των ανθρώπων της ερήμου και την υψηλή τους επιδεξιότητα πάνω στις καμήλες τους», Lawrence, *ό.π.*, σ. 40.

²¹⁹ *Ό.π.*, σ. 13.

²²⁰ *Ό.π.*, σ. 37.

²²¹ Wu Ming 4, *ό.π.*, σ. 20.

²²² Deleuze και Guattari, *ό.π.*, σ. 120.

²²³ Ας θυμηθούμε εδώ πως ο Schmitt γνώριζε ότι μια τέτοια εξέλιξη θα ήταν αναμενόμενη στο φως των δυνατοτήτων που γεννούσαν, ήδη, τα τεχνολογικά μέσα της εποχής του. Όπως είδαμε, λοιπόν, παραπάνω, υποστήριζε πως «[ο] εκμηχανισμένος [αντάρτης] αυξάνει τη συχνότητα μετακίνησής του τόσο, που βρίσκεται μπροστά στον κίνδυνο να εκτοπιστεί ολοκληρωτικά». Schmitt, *Θεωρία του Αντάρτη*, *ό.π.*, σ. 23.

που δεν μπορούσε να φανταστεί ο Schmitt. Μια εγγραφή που εκκινεί από εκείνη την ειδική σχέση που διατηρούν οι νομάδες με τη γη. Η χρήση των δυνατοτήτων που παρέχουν η ταχύτητα και η γνώση του εδάφους αποδείχθηκε, λοιπόν, στην περίπτωση της αραβικής εξέγερσης, παραδειγματική. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί, εν τέλει, πως ο λείος χώρος των άτακτων πολεμικών τελέσεων του Lawrence εξελίχθηκε σε μια ειρωνική και εφιαλτική αντιστροφή εκείνου του «απόλυτου, άπειρου, ισότροπου, ακίνητου και ομοιογενούς» Νευτώνειου χώρου. Η απόλυτη διαφάνεια που αναδείχθηκε, ήδη από την εποχή του Διαφωτισμού, σε απόλυτο επίδικο των μηχανισμών εξουσίας και των κρατικών μηχανών καταστροφής και το άπλετο φως που χύθηκε μέσα στα νεφελώδη πολεμικά τοπία για την αποκάλυψη της αλήθειας, του Εχθρού-ως-αλήθειας, έσπρωξαν, τελικά, τον Εχθρό ακόμη παραπέρα, γεννώντας ακόμη βαθύτερα σκοτάδια. Καμία αλήθεια, λοιπόν, κανένας Εχθρός, καμία μάχη.

Το ιδίωμα της μη-μάχης ως εκείνη η αδύνατη επαφή ακυρώνει, επομένως, ολοκληρωτικά την κανονιστική διάκριση Φίλος/Εχθρός, όπως αυτή περιγράφηκε από τον Schmitt. Η σταδιακή εξαφάνιση και αποδόμηση της έννοιας του Εχθρού κουβαλούσε μαζί της και την ίδια τη διάρρηξη της γνωστής, ως τότε, γεωμετρίας του πολέμου. Οι τακτικές αιφνιδιασμού, η λογική της εξαπάτησης, οι επιχειρησιακές αρρυθμίες, οι ακραίες ταχύτητες, τα απαραίτητα μεγέθη, η παρεμπόδιση των οπτικών φυγών, η λατρεία για το σκοτάδι, η διάρρηξη της γραμμής του μετώπου, η μετατροπή ολόκληρου του εδάφους σε μετόπισθεν για τον Εχθρό, και η ακατάληπτη απόσταση από τον τελευταίο, συνέβαλαν σε μια πρωτοφανή διανοητικοποίηση του πολέμου, που μπροστά της η παραδοσιακή εφόρμηση με ξιφολόγχες φάνταζε, πράγματι, με απλό παιχνίδι. Ο χώρος του απροσδιόριστου Εχθρού καθίσταται, σταδιακά, εξίσου απροσδιόριστος. Ένας χώρος αβεβαιότητας—όπως τονίστηκε, ήδη, μέσα από το πέρασμά μας από τον Clausewitz—στην καρδιά του οποίου βασιλεύει το εφιαλτικό ερώτημα: «Πού βρίσκεται τελικά το μέτωπο;». Στο βάθος αυτού του παράδοξου πεδίου (μη) μάχης κατοικεί ένας δυσδιάκριτος Εχθρός, ένας «μαχητής-φάντασμα», που αντιλαμβάνεται τη μέγιστη αταξία της δράσης του ως την ουσιαστική του ισορροπία.²²⁴ Αυτός ο απών Εχθρός αμφισβητεί την ίδια την κλασική εκδίπλωση της πολεμικής διαδικασίας. Υπονομεύει κάθε προσπάθεια ρύθμισης των όρων του πολέμου. Η συνθήκη της μη-μάχης, του βάθους και της αγεφύρωτης απόστασης, ως εξαιρέσεις της κανονιστικής διάκρισης Φίλου/Εχθρού, γεννούν κατά συνέπεια ένα κομβικό ερώτημα: Τι συμβαίνει, όταν ο Εχθρός και ο Φίλος συγκατοικούν σ' ένα περιβάλλον εξαναγκασμένης εγγύτητας;

²²⁴ Βλ. Lawrence, *ό.π.*, σ. 47.

III. Ο Φίλος και ο Εχθρός μέσα στην πόλη

Εισαγωγικά

Κάτω από τη βαριά σκιά του ερωτήματος που σφράγισε το προηγούμενο μέρος, ανοίγει ένα νέο πεδίο διερώτησης. Όπως είδαμε παραπάνω, οι ασύμμετρες πολεμικές πρακτικές διακρίνονται από τις δικές τους χωρικές προϋποθέσεις. Η εξιστόρηση των «μικρών πολέμων» αναδεικνύει αναπόφευκτα εκείνες τις χαρακτηριστικές τοπογραφίες που ενδείκνυνται για τη δράση των άτακτων μαχητών. Παράλληλα, η αυξημένη κινητικότητα και η ανορθόδοξη δράση τους παράγουν, κατά κάποιο τρόπο, μία ιδιαίτερη και χαρακτηριστικά αφηρημένη γεωμετρία του πολέμου. Μέσα σε αυτή την αμφίδρομη σχέση χώρου/πόλεμου, η φυσική απόσταση ανάμεσα στο Φίλο και τον Εχθρό λαμβάνει, όπως είδαμε, μία επείγουσα και κρίσιμη διάσταση. Στη βάση αυτής της παραδοχής είναι που αποκτά, λοιπόν, το νόημα του το ερώτημα με το οποίο αποφασίσαμε να ολοκληρώσουμε την περιδιάβασή μας στις ανορθόδοξες χωρικότητες. Και ακριβώς σε αυτή τη βάση δικαιούται κανείς να διερωτηθεί για όλες εκείνες τις περιπτώσεις που ο Φίλος και ο Εχθρός συνυπάρχουν μέσα στο ίδιο περιβάλλον, χωρίς δυνατότητες φυσικών αποστάσεων. Με φόντο, λοιπόν, τις ορεινές και αγροτικές τοπογραφίες των ασύμμετρων επεισοδίων του παρελθόντος οφείλουμε να εμβαθύνουμε, εξετάζοντας τώρα τις ανορθόδοξες συγκρούσεις σε χωρικά περιβάλλοντα που αμφισβητούν πολλά από τα βασικά, μέχρι τώρα, ευρήματα. Οφείλουμε, με άλλα λόγια, να κατέβουμε από τα βουνά και να μετακομίσουμε στις πόλεις. Η μετακόμιση αυτή θα αναδείξει, αναγκαστικά, άλλες χωρικές ποιότητες και άλλα χαρακτηριστικά· και μέσω αυτής της ανάδειξης θα επιχειρήσουμε να φωτίσουμε το ίδιο το ζήτημα των ασύμμετρων συγκρούσεων και των τρόπων με τον οποίον αυτές προβληματοποιούνται σήμερα από τις σύγχρονες στρατιωτικές μηχανές.

Οι πόλεις διατηρούν, όπως θα δούμε, ιστορικά μία ιδιαίτερη σχέση με το φαινόμενο του πολέμου, φιλοξενώντας ανθρώπινες συγκρούσεις τόσο στις συμβατικές τους εκδοχές όσο και στις ασύμμετρες εκφάνσεις τους. Και σύμφωνα με τις στρατιωτικές πηγές συνιστούν εκείνες τις χωρικές μορφές που επηρεάζουν σε μεγαλύτερο βαθμό από κάθε άλλο περιβάλλον τις εκφράσεις του πολέμου. Όπως τονίζει η Alice Hills, οι πόλεις είναι ένα τεχνητό περιβάλλον που αλληλεπιδρά με τις στρατιωτικές δυνάμεις με τρόπους πολύ διαφορετικούς από αυτούς με τους οποίους το κάνει, για παράδειγμα, η ζούγκλα, εξαιτίας του γεγονότος πως είναι το ίδιο το περιβάλλον που σχεδιάζει τις επιχειρήσεις.¹ Οφείλουμε, εν τούτοις, να ξεκαθαρίσουμε εξ αρχής πως η διερεύνηση της ιδιαιτερότητας των αστικών σχηματισμών ως προς τις πολεμικές εφαρμογές δεν εκκινεί από μία

¹ Hills, Alice. "Continuity and Discontinuity: The Grammar of Urban Military Operations", στο Stephen Graham (επιμ.), *Cities, War and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*, Oxford: Blackwell Publishing, 2004, σ. 236.

απλή ιστορική και γεωγραφική περιέργεια. Δεν αρκεί, για παράδειγμα, να διερωτηθούμε για το πώς αντιδρά η ανορθόδοξη δράση μέσα σε άλλα περιβάλλοντα· ούτε να διερευνήσουμε τις αστικές ιδιομορφίες, θεωρώντας πως η πόλη είναι απλώς ένα περιβάλλον ανάμεσα σε άλλα. Αντιθέτως, η εν λόγω εμβάθυνση κρίνεται απαραίτητη, ως μία αναπόφευκτη στάση στη μελέτη του ίδιου του πολεμικού φαινομένου και της εξέλιξής του, στο βαθμό που ο πόλεμος, κυρίως από το τέλος της ψυχροπολεμικής περιόδου και έπειτα, αστικοποιείται ταχύτατα. Όχι όμως ο πόλεμος γενικά και αφηρημένα. Αυτό που αστικοποιείται τις τελευταίες δεκαετίες είναι οι ανορθόδοξες εκφράσεις του· είναι οι «μικροί πόλεμοι» που μετακομίζουν στις πόλεις, εκεί στην αλλαγή της χιλιετίας. Επομένως, αν η αφετηρία αυτής της έρευνας εντοπίζεται στις μεταλλάξεις που χαρακτηρίζουν τη σχέση Φίλος/Εχθρός και αν η συνέχειά της επιχειρήσει να εξετάσει το πώς αυτές εκδηλώνονται μέσα στο χώρο, τότε η κατάληξή της δε θα μπορούσε παρά να βυθιστεί μέσα στις πόλεις και να διερευνήσει το πώς αυτές οι μεταλλάξεις διατυπώνονται αστικά· και κατ' επέκταση, το πώς αυτές οι διατυπώσεις καθίστανται αντικείμενο στρατιωτικής προβληματοποίησης.

Μία τέτοια βύθιση απαιτεί, καταρχάς, να διερευνήσουμε ως ένα βαθμό ιστορικά τη σχέση πόλης/πολέμου. Απαιτεί, επιπλέον, να εκθέσουμε τα ευρήματα και τις υποθέσεις που έχουν διατυπωθεί έως εδώ, φιλοδοξώντας να τα επανεξετάσουμε στο φως των πολύ ιδιαίτερων δεδομένων που επιβάλλουν οι μορφές και οι λειτουργίες των πόλεων. Έχει σημασία, λοιπόν, να δούμε το πώς αντιλαμβάνονται οι επίσημες στρατιωτικές φωνές και οι εκπρόσωποι της προσχεδιασμένης καταστροφής όλα εκείνα τα στοιχεία που αποδομούν και επαναπροσδιορίζουν τις παραδοσιακές χωρικές εγγραφές των ένοπλων συγκρούσεων, όταν αυτές μετακομίζουν στο πολύπλοκο αστικό περιβάλλον. Και υπό το βάρος, μάλιστα, της γενικής εκτίμησης πως οι πόλεις θα συνιστούν, εφεξής, τα βασικά πεδία μάχης. Σε πείσμα, λοιπόν, των διαγνώσεων του Schmitt, η ραγδαία τεχνολογική ανάπτυξη όχι μόνο δεν εξαφάνισε από προσώπου γης τη φιγούρα του ανορθόδοξου μαχητή, αλλά τη μετέφερε στην καρδιά της τεχνολογικής διαμεσολάβησης.² Και εκεί φαίνεται πως θα μείνει για καιρό. Παραθέτοντας από τον Αμερικανό θεωρητικό αστικού πολέμου Keith Dickson, ο Stephen Graham επισημαίνει σχετικά: «Για τις Δυτικές στρατιωτικές δυνάμεις, ο ασύμμετρος πόλεμος σε αστικές περιοχές θα είναι η μεγαλύτερη πρόκληση αυτού του αιώνα».³ Αν θέλει κανείς, λοιπόν, να ακολουθήσει τις σύγχρονες εξελίξεις στο πεδίο των πολεμικών εφαρμογών, οφείλει να

² Η μετακόμιση των ανορθόδοξων πρακτικών στα αστικά περιβάλλοντα δεν καταργεί αλλά μετασηματίζει και το ίδιο το νόημα της τελλουρικότητας. Ένας μετασηματισμός που υπερτονίζει τη διαγνωστική αστοχία του Schmitt. Όπως είδαμε στο προηγούμενο μέρος, οι πολιτικές του καταβολές και οι ιδεολογικές του προκείμενες δεν του επέτρεπαν να αντιληφθεί τον τελλουρικό χαρακτήρα του αντάρτη έξω από το αυστηρά αγροτικό του πλαίσιο. Αλλά η διαγνωστική αυτή επιλογή μαρτυρά περισσότερο για τους αντιληπτικούς περιορισμούς του Schmitt παρά για τις «τελλουρικές δυνατότητες» που προσφέρονται σε ένα αστικό περιβάλλον. Η εκτίμηση πως ο τελλουρικός αντάρτης θα εξαφανισθεί μπροστά στη ραγδαία τεχνολογική ανάπτυξη υποδεικνύει, λοιπόν, τα ιδεολογικά όρια του Schmitt και οφείλει να ερμηνευθεί μέσα στις αντι-αστικές συνεπαγωγές της βαθιά συντηρητικής του οπτικής.

³ Graham, *ό.π.*, σ. 19.

εισέλθει βαθιά μέσα στις πόλεις και να παρατηρήσει τη σταδιακή τους μετατροπή σε πεδία επιχειρήσεων. Αλλά ακόμη και αν επιθυμούσε να ξεκινήσει «αντίστροφα», επιχειρώντας, για παράδειγμα, μια διερεύνηση των λειτουργιών των σύγχρονων μητροπόλεων, θα σκόνταφτε αναπόφευκτα στις αξιώσεις ενός μιλιταριστικού λόγου (discourse), που θα έθετε τους όρους του και θα επέβαλλε τα νοήματά του. Σε τέτοιο βαθμό που δε θα μπορούσε κανείς να στοχαστεί επαρκώς, σήμερα, πάνω στο αντικείμενο των πόλεων χωρίς να εξετάσει τη θέση που αυτές καταλαμβάνουν στα σύγχρονα στρατιωτικά εγχειρίδια και στη διευρυνόμενη συζήτηση περί δημόσιας ασφάλειας. «Για πρώτη φορά μετά το Μεσαίωνα...», γράφει ο Graham, «...οι εντοπισμένες γεωγραφίες των πόλεων και των συστημάτων που τις συνέχουν κυριαρχούν στις συζητήσεις αναφορικά με τον πόλεμο, τη γεωπολιτική και την ασφάλεια».⁴

⁴ *Ο.π.*, σ. xv.

1. Η πόλις εάλω

Απ' όλα εκείνα τα περιβάλλοντα που έχουν φιλοξενήσει ιστορικά ανθρώπινες συγκρούσεις οι πόλεις κρίνονται, από επιχειρησιακή σκοπιά, ως το πιο πολύπλοκο, το πιο επικίνδυνο και το πιο ακατάλληλο για στρατιωτικές επιχειρήσεις. Παρ' όλα αυτά, η σχέση τους με το φαινόμενο του πολέμου είναι τόσο στενή που θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως η ιστορία των πόλεων κουβαλάει, κατά μία έννοια, και ένα μεγάλο τμήμα από την ιστορία των πολέμων. «Η ιστορία της φαντασίας, της κατασκευής και της κατοίκησης των αστικών τόπων δεν μπορεί να εξιστορηθεί χωρίς να λάβουμε υπόψη τον κεντρικό τους ρόλο ως κρίσιμων περιοχών στρατιωτικοποιημένης εξουσίας και ελέγχου», γράφει ο Graham.⁵ Εξίσου κατηγορηματικός είναι και ο Virilio: «Η πόλη, η πόλις, είναι συγκροτητικό στοιχείο εκείνης της μορφής σύγκρουσης που αποκαλείται πόλεμος, όπως ακριβώς ο πόλεμος είναι καθ' εαυτόν συγκροτητικό στοιχείο εκείνης της πολιτικής μορφής που αποκαλείται πόλη».⁶ Οι πόλεις αποτέλεσαν εξαρχής ένα από τα βασικά επίδικα των στρατιωτικών εκστρατειών λόγω της εμπορικής, οικονομικής και γεωπολιτικής τους σημασίας. Ανέκαθεν, όμως, θεωρούνταν ένα περιβάλλον που θα έπρεπε να αποφεύγεται από άποψη τακτικής. Αντιθέτως, σήμερα φιλοξενούν ολοένα και περισσότερες συγκρούσεις, ενώ τα στρατιωτικά επιτελεία μας διαβεβαιώνουν πως θα συνιστούν τα κύρια πεδία μαχών του μέλλοντος. Οι πόλεις μετατρέπονται, έτσι, σταδιακά σε κατεξοχήν πεδία σύγκρουσης. Η μετατροπή αυτή αποτελεί σήμερα έναν κοινό τόπο στους στρατιωτικούς κύκλους. Αλλά πριν επιχειρήσουμε να ρίξουμε φως στα ζοφερά της χαρακτηριστικά θα είχε νόημα να εξετάσουμε τη γενεαλογία της.

Ο καθηγητής αστικού σχεδιασμού Gregory John Ashworth, μέσα από το έργο του *War and the City*, μας βοηθά να κατανοήσουμε τις βασικές όψεις αυτής της μετατόπισης. Μελετώντας το φαινόμενο της πόλης μέσα από το πρίσμα των εκστρατειών και των συγκρούσεων, διακρίνει τις ποικίλες μορφές που έχει λάβει ιστορικά η σχέση πόλης/πόλεμου. Αντιλαμβάνεται τις αμυντικές λειτουργίες των πόλεων ως ένα από τα συγκροτητικά στοιχεία των αστικών σχηματισμών, ήδη από την κλασική αρχαιότητα, και επιχειρεί να εξετάσει τόσο το πώς τα αμυντικά προαπαιτούμενα καθόριζαν τις μορφές και τις λειτουργίες των πόλεων όσο και τους τρόπους με τους οποίους τα ιδιαίτερα αστικά χαρακτηριστικά επηρέαζαν και επηρεάζουν τις ίδιες τις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Διακρίνει, έτσι, τρεις τύπους αλληλεπίδρασης ανάμεσα στις αμυντικές ανάγκες και στο σχηματισμό των πόλεων, με ιδιαίτερα κριτήρια την τοποθεσία, τη μορφή και τη λειτουργία τους.⁷ Και αν και

⁵ Ο.π., σ. 10.

⁶ Παρατίθεται στο Graham, Stephen. "Introduction: Cities, Warfare, and States of Emergency", στο Graham, *Cities, War and Terrorism*, ό.π., σ. 1.

⁷ Ashworth, ό.π., σ. 8.

θεωρεί ιστορικά αδιαμφισβήτητες αυτές τις αλληλεπιδράσεις, υποστηρίζει πως τόσο οι γεωγράφοι όσο και ο ίδιος ο στρατιωτικός κλάδος δε μελέτησαν επαρκώς τις χωρικές επιδράσεις στη διεξαγωγή των μαχών, επιλέγοντας να εστιάσουν κυρίως στη «στρατηγική» και όχι στην «τακτική γεωγραφία». Εστιάζοντας, με άλλα λόγια, περισσότερο στο σχεδιασμό των εκστρατειών παρά στη διεξαγωγή των μαχών.⁸ Η σχετική υποτίμηση, λοιπόν, των επιδράσεων που ασκεί γενικά το χωρικό περιβάλλον στο σχεδιασμό και τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων είχε ως άμεση συνέπεια και μία ελλειπή μελέτη των επιπτώσεων του πολέμου στην πόλη και αντιστρόφως: των επιδράσεων, δηλαδή, που οι αστικές ιδιαιτερότητες ασκούν στις επιχειρήσεις καθ' εαυτές. Στοιχεία που, όπως επισημαίνει ο Ashworth, άρχισαν να προκαλούν ένα συστηματικό ενδιαφέρον μονάχα στα τέλη του 20^{ου} αιώνα.⁹

Η θέση που καταλαμβάνει το αστικό φαινόμενο στην ιστορία του πολέμου είναι αναντίρρητη. Όπως διευκρινίζει ο Αμερικανός απόστρατος αντισυνταγματάρχης και ειδικός σε ζητήματα αστικού πολέμου Lou DiMarco, «[ε]ξαιτίας της σημασίας τους οι πόλεις έχουν αποτελέσει το κυρίαρχο αντικείμενο των στρατιωτικών επιχειρήσεων κατά το μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης ιστορίας, και ένας από τους θεμελιώδεις σκοπούς των στρατών ήταν η υπεράσπιση ή η επίθεση κατά πόλεων».¹⁰ Τόσο κατά την ελληνική όσο και κατά τη ρωμαϊκή αρχαιότητα, η κατάληψη των πόλεων του Εχθρού σήμαινε, κατά μία έννοια, την κατάληψη του πολιτικού, οικονομικού και πολιτιστικού του κέντρου. Με άλλα λόγια, ισοδυναμούσε με την κατάληψη του «κέντρου βάρους του Εχθρού».¹¹ Αυτό που, όμως, διέκρινε τις επιχειρήσεις και τις εκστρατείες της εποχής εκείνης ήταν το γεγονός πως οι μάχες, ως επί το πλείστον, διεξάγονταν για την πόλη και όχι μέσα στην πόλη. Σύμφωνα με το τρέχον αμερικανικό εγχειρίδιο των αστικών επιχειρήσεων (Urban Operations) *FM 3-06*, «οι στρατιωτικές επιχειρήσεις μέσα στα φυσικά όρια πολλών από εκείνες τις αστικές περιοχές δεν ήταν ο κανόνας: βασικός στόχος αυτών των επιχειρήσεων ήταν η κατάληψη ή ο έλεγχος των πόλεων».¹² Αντίστοιχα, ο Martin Shaw θα προσθέσει: «Ο πόλεμος στον ελληνικό πολιτισμό ήταν ένας αγώνας ανάμεσα σε πόλεις-κράτη, και αν και οι συγκρούσεις λάμβαναν συχνά χώρα έξω από τις πόλεις, το απόλυτο έπαθλο ήταν το ίδιο το αστικό κέντρο».¹³ Σε μεγάλο βαθμό, λοιπόν, οι πόλεις παρέμεναν σχετικά ανέπαφες. Φρόντιζαν, εξάλλου, να προστατεύονται από επιθέσεις και εξωτερικούς κινδύνους, υψώνοντας τείχη και κατασκευάζοντας οχυρώσεις. Και

⁸ *Ο.π.*, σ. 4, 5.

⁹ *Ο.π.*

¹⁰ DiMarco, Lou. "Attacking the Heart and Guts: Urban Operations Through the Ages", στο William G. Robertson (επιμ.), *Block by Block: The Challenges of Urban Operations*, Fort Leavenworth, KS: U.S. Army Command and Staff College Press, 2003, σ. 1.

¹¹ *Ο.π.*, σ. 4.

¹² *US Army Field Manual 3-06: Urban Operations*, Washington, DC: Headquarters Department of the Army, 2006, σ. 1-3.

¹³ Shaw, Martin. "New Wars of the City: Relationships of 'Urbicide' and 'Genocide'", στο Graham, *Cities, War and Terrorism*, ό.π., σ. 141.

ακριβώς η μέριμνα για μία τέτοια αμυντική θωράκιση καθιστούσε την επίθεση μία ιδιαίτερα παρακινδυνευμένη, απαιτητική και αιματηρή υπόθεση. Ο πρώτος που γνώριζε τους κινδύνους μιας τέτοιας επιλογής φαίνεται να είναι ο ίδιος ο Sun Tzu. Υποστήριζε, έτσι, πως «[η] χειρότερη πολιτική απ' όλες είναι να πολιορκήσεις περιτειχισμένη πόλη». Η συμβουλή αυτή σε καμία περίπτωση δε μαρτυρά άγνοια ως προς τη στρατηγική σημασία των πόλεων· αντιθέτως. Όπως τονίζει ο Roger J. Spiller, ο Sun Tzu αναγνωρίζοντας απολύτως το ρόλο των πόλεων στο στρατηγικό σχεδιασμό της εποχής του, διεκδικούσε μία νέα τακτική προσέγγιση, συνεπή στην ιδιαίτερη διανοητική του πολεμολογία. Με άλλα λόγια, η συμβουλή του αφορούσε την ίδια την πρακτική της πολιορκίας και ως εκ τούτου και τον τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να επιχειρηθεί η κατάληψη μιας πόλης.¹⁴

Αν αφήσουμε τον Sun Tzu και εισέλθουμε στον κόσμο του Clausewitz, θα παρατηρήσουμε μια αντίστοιχη τάση αποφυγής των πόλεων. Αυτή τη φορά όχι εξαιτίας της προσωπικής διαίσθησης του Πρώσου στρατηγού, αλλά επειδή οι πολιορκίες είχαν καταστεί στην εποχή του επιχειρησιακά παρωχημένες. Ο Clausewitz δραστηριοποιείται, όπως είδαμε, στην καρδιά των Ναπολεόντειων εκστρατειών, που σήμαναν, κατά κάποιο τρόπο το τέλος των πολέμων πολιορκίας. Μία μορφή πολέμου που κυριάρχησε στην Ευρώπη χοντρικά από το 1500 μέχρι το 1800, δίνει, λοιπόν, τη θέση της στις μάχες ανοιχτού εδάφους.¹⁵ Επομένως, ο Πρώσος στρατηγός οργανώνει το *Περί του Πολέμου* του κυρίως στη βάση των παρατηρήσεων και των δεδομένων αυτών των ανοιχτών συγκρούσεων. Ο Ashworth υπενθυμίζει πως ο Clausewitz «αντιλαμβάνόταν την πόλη ως ποικίλο πεδίο μάχης, ένα μόνο ανάμεσα σε πολλά, σε μία λίστα από πιθανά περιβάλλοντα, μέσα στα οποία η θεωρία και η πρακτική του πολέμου θα μπορούσαν να δοκιμαστούν».¹⁶ Παρ' όλα αυτά, οι πόλεις δεν απουσίαζαν εντελώς από το σκηνικό αυτών των συγκρούσεων. Όπως και παραπάνω, συνιστούσαν τους βασικότερους, ίσως, στρατηγικούς στόχους των εν λόγω εκστρατειών, αλλά αποφεύγονταν τόσο ως αντικείμενα πολιορκίας όσο και ως πεδία μάχης. Οι μάχες, λοιπόν, της εποχής του Ναπολέοντα και του Clausewitz έλαβαν χώρα, κατά κύριο λόγο, σε ανοιχτό έδαφος, και τα αστικά τοπία της εποχής δέσποζαν, απλώς, στο στρατηγικό τους ορίζοντα.¹⁷ Ως εκ τούτου, ο κλάδος της κλασικής στρατηγικής, ο οποίος συγκροτείται επίσημα στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα,¹⁸ δεν προσφέρει πολλά ως προς την κατανόηση της σχέσης πόλης και πολέμου. Και τούτο γιατί η στρατηγική ως έννοια και ως δραστηριότητα φαίνεται ευρύτερα να παραμένει

¹⁴ Spiller, Roger J. "Urban Warfare: Its History and Its Future", στο Robertson, *Block by Block*, ό.π., σ. 439.

¹⁵ Βλ. σχετικά Ashworth, ό.π., σ. 37, 48 και Hirst, ό.π., σ. 185, 198.

¹⁶ Ashworth, ό.π., σ. 3.

¹⁷ Βλ. για παράδειγμα την περίπτωση της εκστρατείας του Ναπολέοντα στο αχανές έδαφος της Ρωσίας το έτος 1812, με κατάληξη τη γνωστή συντριβή του Γάλλου στρατηγού, στο DiMarco, ό.π., σ. 2, 5, Heuser, ό.π., σ. xxi-xxiii και Ναπολέων, ό.π., σ. 134-135.

¹⁸ Creveld, ό.π., σ. 145, 287.

ανεξάρτητη από τα ιδιαίτερα δεδομένα του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο διεξάγεται η εκάστοτε σύγκρουση. Ως προς αυτό, είναι ενδεικτική η άποψη του Crevel: «Εξεταζόμενη ως αναλυτικό εργαλείο, η στρατηγική αντλεί την απaráμιλλη δύναμή της από το γεγονός ότι δεν εξαρτάται από το μέγεθος της σύγκρουσης, από το περιβάλλον στο οποίο λαμβάνει χώρα, τα μέσα με τα οποία διεξάγεται, ακόμα και την έκταση βίας που εμπεριέχει».¹⁹ Πρόκειται, θα λέγαμε, για μια διανοητική διαδικασία διαχείρισης του αντιπάλου και πρόβλεψης των κινήσεών του, είτε το πεδίο είναι μια πεδιάδα είτε ένα και μόνο κτίριο.

Μπορεί, λοιπόν, η στενά στρατηγική σκέψη να μην προσφέρει ουσιαστικές γνώσεις για το στρατιωτικό ρόλο των πόλεων. Δε συμβαίνει, όμως, το ίδιο και για την ίδια την ιστορία του πολέμου. Καθ' όλη, λοιπόν, την καταγεγραμμένη στρατιωτική ιστορία παρατηρούμε πως κυριαρχούν δύο βασικές μορφές στρατιωτικής δραστηριότητας: οι μάχες ανοιχτού εδάφους και οι πολιορκίες.²⁰ Σύμφωνα με τον Hirst, οι ιστορικοί φαίνεται να ενδιαφέρθηκαν περισσότερο για τις πρώτες παρά για τις δεύτερες. Η προτίμηση αυτή εκκινεί από το γεγονός πως οι πολιορκίες ήταν, σε γενικές γραμμές, παρατεταμένες και συχνά ατελέσφορες, ενώ οι μάχες ήταν πιο δραματικές, χρονικά οριοθετημένες και εύκολα αφηγήσιμες.²¹ Αλλά αν στις μάχες ανοιχτού εδάφους οι πόλεις κάνουν την εμφάνισή τους, όπως είδαμε, μονάχα δευτερευόντως, στις πολιορκίες διατηρούν πρωταγωνιστικό ρόλο· συνιστούν το ίδιο το αντικείμενο και το ίδιο το μέσο των συγκρούσεων. Αν στις πρώτες οι πόλεις εμπλέκονται κυρίως με όρους στρατηγικής, στις δεύτερες καθίστανται δομικό κομμάτι της ίδιας της τακτικής. Και γι' αυτό ο πόλεμος πολιορκίας θα μπορούσε να θεωρηθεί ένας μακρινός πρόγονος των σύγχρονων συγκρούσεων σε αστικό έδαφος.²² Θα είχε, ως εκ τούτου, νόημα να σταθούμε για λίγο στα βασικά του χαρακτηριστικά, δημιουργώντας ένα αχνό ιστορικό φόντο μπροστά από το οποίο θα επιχειρήσουμε, στη συνέχεια, να κατανοήσουμε τις σύγχρονες στρατιωτικές προβληματοποιήσεις των πόλεων.

Οι πολιορκίες ήταν μία μάχη για τα αστικά όρια· για τη διάρρηξη και την υπεράσπισή τους. Αλλά σπανίως, εξελίσσονταν σε συγκρούσεις μέσα στην ίδια την πόλη.²³ Πρόκειται για ένα είδος πολέμου αυστηρά καθορισμένο από την έννοια της οχύρωσης, μια έννοια τόσο παλιά όσο και η ίδια η έννοια της πόλης.²⁴ Η οχύρωση αποτελεί, ίσως, το αρχέτυπο της αμυντικής μορφής και συνιστά το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα επίδρασης των αμυντικών αναγκών στη μορφή και τη λειτουργία των πόλεων. Σε τακτικό επίπεδο η πολιορκία μιας περιτειχισμένης πόλης προσέφερε ουσιαστικά πλεονεκτήματα στους αμυνόμενους, μιας και απαιτούσε πολλαπλάσιο ανθρώπινο

¹⁹ *Ο.π.*, σ. 173, 286.

²⁰ *Ο.π.*, σ. 119 και Ashworth, *ό.π.*, σ. 112.

²¹ Hirst, *ό.π.*, σ. 198.

²² DiMarco, *ό.π.*, σ. 2, 20-22.

²³ Ashworth, *ό.π.*

²⁴ *Ο.π.*, σ. 12. Βλ. επίσης, DiMarco, *ό.π.*, σ. 17.

δυναμικό και συντριπτική ισχύ από την πλευρά του αντιπάλου.²⁵ Αυτός είναι και ένας από τους βασικούς λόγους αποτυχίας των περισσότερων πολιορκητικών επιχειρήσεων.²⁶ Σε συμβολικό και ηθικό, όμως, επίπεδο, η ίδια η ύπαρξη και χρήση της οχύρωσης και η καθήλωση του αμυνόμενου σε σταθερές αμυντικές θέσεις ισοδυναμούσαν, συχνά, με μία υπόρρητη αναγνώριση της ανωτερότητας του επιτιθέμενου σε ανοιχτό έδαφος, η οποία σε συνδυασμό με την ελευθερία των κινήσεων που ο τελευταίος απολάμβανε, του προσέφερε, συχνά, ένα πολύτιμο ηθικό προβάδισμα.²⁷ Οι πολιορκητικές επιχειρήσεις βασιζόνταν, λίγο-πολύ, σε αναγνωρισμένους, και από τις δύο πλευρές, κανόνες, που αφορούσαν, μεταξύ άλλων, είτε κάποια συμφωνημένη διάρκεια μάχης, είτε κάποια συμφωνία σχετικά με τμήματα των τειχών που θα έπρεπε να έχουν καταληφθεί ή διαρραγεί ως ποσοστό στο σύνολο της οχύρωσης.²⁸ Βασικός στόχος του επιτιθέμενου ήταν να απελευθερωθεί το πεδίο, έτσι ώστε να μπορέσει να πλησιάσει τα τείχη, το οποίο συνήθως απαιτούσε καταιγισμό πυρών και απομάκρυνση των αμυνόμενων από τις θέσεις τους.²⁹ Εναλλακτικά, οι επιτιθέμενοι έσκαβαν υπόγεια τούνελ, φτάνοντας κάτω από τα τείχη της πόλης, εκεί όπου με τη χρήση εκρηκτικών θα επιχειρούσαν να καταστρέψουν ένα τμήμα της οχύρωσης. Για τις ανάγκες της επιχείρησης, και κυρίως όταν υπήρχε η εκτίμηση πως οι πολιορκίες θα ήταν παρατεταμένες, οι πολιορκητές έχτιζαν, συχνά, δικές τους προσωρινές οχυρωματικές κατασκευές ή κατασκεύαζαν ένα σύστημα χαρακωμάτων, μέσα από τα οποία μπορούσαν να επιτεθούν με μεγαλύτερη ασφάλεια. Οι παρατεταμένες πολιορκίες αποφεύγονταν και σε γενικές γραμμές προκαλούσαν σοβαρές επιμελητειακές δυσκολίες στον επιτιθέμενο. Όμως, συνιστούσαν και έναν τρόπο σταδιακής φθοράς των πολιορκημένων, οι οποίοι αποκλεισμένοι για καιρό, αντιμετώπιζαν τεράστιες ελλείψεις σε βασικές προμήθειες, που ως επί το πλείστον, παρέχονταν από τη γειτονική ύπαιθρο.³⁰ Συνήθως, η πρώτη διάρρηξη των αμυντικών τειχών ισοδυναμούσε με κάλεσμα για παράδοση της πόλης. Εκείνοι οι πληθυσμοί που δεν το αποδέχονταν, και επιθυμούσαν να συνεχίσουν τις μάχες ακόμα και μέσα στον αστικό πυρήνα, αντιμετώπιζαν σοβαρές πιθανότητες για μαζικές λεηλασίες, βιασμούς και δολοφονίες, σε περίπτωση που οι πολιορκητές κατάφερναν, τελικά, να εισβάλουν στο εσωτερικό τους. Συνήθως, λοιπόν, το πρώτο άνοιγμα στην οχύρωση σήμαινε τη λήξη της

²⁵ Ο Ashworth γράφει πως η αναλογία επιτιθέμενου προς αμυνόμενο έπρεπε να κυμαίνεται ανάμεσα στους 4/1 και 7/1, αν μία στρατιωτική δύναμη επιθυμούσε να πολιορκήσει αποτελεσματικά ακόμη και μία μέτριας ποιότητας οχύρωση το 17^ο αιώνα. Βλ. Ashworth, *ό.π.*, σ. 15. Παρομοίως, ο Ναπολέον θεωρούσε απαραίτητη μία αναλογία 4/1, βλ. DiMarco, *ό.π.*, σ. 8.

²⁶ Σύμφωνα με μία εκτίμηση του Creveld, το 18^ο αιώνα έλαβαν χώρα στην Ευρώπη 60 μάχες και πάνω από 200 πολιορκίες, οι περισσότερες από τις οποίες ήταν αποτυχημένες. *Ο.π.*, σ. 47. Βλ. και σ. 20.

²⁷ Ashworth, *ό.π.*, σ.15, 52.

²⁸ *Ο.π.*, σ. 113.

²⁹ *Ο.π.*, σ. 20, 24.

³⁰ Ακριβώς επειδή το ποσοστό αποτυχίας των πολιορκιών ήταν ιδιαίτερα μεγάλο, οι επιτιθέμενοι επέλεγαν συχνά «μη-πολιορκητικές» μορφές πολιορκίας μιας πόλης, όπως η επιβολή συνθηκών που προκαλούσαν λιμό, η εξάπλωση μεταδοτικών ασθενειών και ο ψυχολογικός πόλεμος. Κοινό χαρακτηριστικό των πρακτικών αυτών ήταν η απαίτηση σε χρόνο. Αλλά, όπως τονίζει ο Ashworth, δημιουργούσαν, συχνά, αναδραστικά αποτελέσματα και στον ίδιο τον επιτιθέμενο. Βλ. *ό.π.*, σ. 19.

πολιορκίας.³¹

Σταδιακά, ο πόλεμος πολιορκίας εξελίχθηκε στο πρώτο είδος πολέμου που μελετήθηκε αναλυτικά και μεθοδικά.³² Τόσο η διαδικασία της οχύρωσης όσο και οι τεχνικές της πολιορκίας ανέπτυξαν χαρακτηριστικά εφαρμοσμένης επιστήμης.³³ Και για να κατανοήσουμε τις μεταλλαγές που χαρακτηρίζουν ιστορικά τις οχυρωματικές κατασκευές θα πρέπει να τις αντιληφθούμε σε ένα διαρκή διάλογο με τις εξελίξεις που συνέβαιναν παράλληλα στον τομέα των οπλικών τεχνολογιών.³⁴ Η εμφάνιση της πυρίτιδας και η εφεύρεση των πυροβόλων όπλων, και κατ' επέκταση η εμφάνιση του σώματος του πυροβολικού, αποδείχθηκαν καθοριστικές στιγμές στην ιστορία των τεχνολογιών και των τακτικών του πολέμου.³⁵ Ήδη από το 15^ο αιώνα, η χρήση της πυρίτιδας είχε καταστήσει σχετικά απαρχαιωμένες τις διαδεδομένες πέτρινες μεσαιωνικές οχυρώσεις.³⁶ Ως απάντηση στις νέες αμυντικές ανάγκες, γεννήθηκαν οι οχυρώσεις πυροβολικού του 16^{ου} αιώνα· ένα αμυντικό σύστημα ιδιαίτερα αποτελεσματικό που άντεξε για τρεις περίπου αιώνες.³⁷ Στο δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα οι οχυρώσεις τελειοποιούνται και με την έλευση των εφαρμοσμένων μαθηματικών επιχειρούνται σημαντικές βελτιώσεις στην ακρίβεια των κατασκευών.³⁸ Όμως, μέσα στο περιβάλλον της ανάδυσης του έθνους-κράτους και της σταδιακής συγκρότησης πιο συγκεντρωτικών μορφών πολιτικής και διοικητικής εξουσίας, οι πόλεις άρχισαν να χάνουν την αυτοτέλειά τους και να εντάσσονται σε ευρύτερους πολιτικο-οικονομικούς σχηματισμούς. Οι τελειοποιημένες, λοιπόν, οχυρώσεις του 17^{ου} αιώνα αποτελούσαν μέρος ενός εθνικού, πια, αμυντικού συστήματος, πράγμα που σημαίνει πως η κατασκευή ή ανακατασκευή τους αποφασιζόταν μόνο για εκείνες τις πόλεις που διατηρούσαν καθοριστική στρατηγική σημασία για τη συνολική εθνική άμυνα.³⁹ Οι εκστρατείες του Ναπολέοντα σήμαναν, όπως προαναφέρθηκε, το τέλος του πολέμου πολιορκίας. Εν τούτοις, οχυρωμένες πόλεις συναντούμε μέχρι και τα τέλη του

³¹ *Ο.π.*, σ. 113, Hirst, *ό.π.*, σ. 203 και Creveld, *ό.π.*, σ. 120.

³² Creveld, *ό.π.*, σ. 145.

³³ DiMarco, *ό.π.*, σ. 16.

³⁴ Ashworth, *ό.π.*, σ. 17. Όπως επισημαίνει, άλλωστε, ο Κονδύλης αναφορικά με τη σχέση πολέμου και τεχνικής, «ο πόλεμος είναι φαινόμενο ως εκ της ουσίας του ιστορικό και μεταβαλλόμενο, η ιστορικότητά του διασταυρώνεται λοιπόν αναπόδραστα με την ιστορικότητα της τεχνικής». Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 345.

³⁵ Ο DiMarco επισημαίνει πως το πυροβολικό ήταν μία τεχνολογία που σχεδιάστηκε, εξαρχής, για να αντιμετωπίσει τα τείχη των μεσαιωνικών πόλεων, στο DiMarco, *ό.π.*, σ. 14.

³⁶ Hirst, *ό.π.*, σ. 185 και DiMarco, *ό.π.*, σ. 14. Ως προς αυτό, ο Ashworth διατηρεί κάποιες επιφυλάξεις. Υποστηρίζει πως σε καμία περίπτωση η πυρίτιδα δεν υποβίβασε το ρόλο των οχυρώσεων στην αστική αμυντική λειτουργία. Απλώς, άλλαξε, κατά μία έννοια, τη φύση τους και τη γενική τους επίδραση στη διεξαγωγή των πολέμων. Βλ. σχετικά Ashworth, *ό.π.*, σ. 24. Στο πλαίσιο μίας διαφορετικής ανάγνωσης, ο Spiller τονίζει πως οι οχυρώσεις ως αμυντικές κατασκευές είχαν, ήδη, αρχίσει να παρακμάζουν πριν από την έλευση της πυρίτιδας, για λόγους που είχαν να κάνουν με τη γενικότερη αύξηση του πληθυσμού της Ευρώπης. Ανάμεσα στα 1100 και 1500 μ.Χ., ο αριθμός των ευρωπαϊκών πόλεων διπλασιάστηκε. Οι περισσότερες απ' αυτές καλούνταν να αντιμετωπίσουν τους επίδοξους εχθρούς τους χωρίς να διαθέτουν μόνιμες οχυρωματικές και αμυντικές κατασκευές. Και σε εκείνη τη χρονική περίοδο ο Spiller εντοπίζει, ουσιαστικά, την αρχή μίας νέας μορφής αστικού πολέμου. Βλ. Spiller, *ό.π.*, σ. 440.

³⁷ Hirst, *ό.π.*, σ. 179, 188, 199.

³⁸ Ashworth, *ό.π.*, σ. 35.

³⁹ *Ο.π.*, σ. 37.

19^{οο} αιώνα στην Ευρώπη, αν και ήταν σαφές πως οι πόλεις δεν αμύνονταν, πια, μέσα από τις οχυρώσεις τους.⁴⁰ Οι ραγδαίες εξελίξεις στον κλάδο της οπλικής βιομηχανίας, ήδη από τα μέσα του 19^{οο} αιώνα, και οι τρομακτικές βελτιώσεις στις δυνατότητες του πυροβολικού αναφορικά με την ακρίβεια, την ισχύ και το ρυθμό των βολών, έκαναν τις αμυντικές ικανότητες των οχυρώσεων να θεωρούνται αμφίβολες.⁴¹ Επιπλέον, η έλευση του σιδηροδρόμου, σε συνδυασμό με την αύξηση του αστικού πληθυσμού και τις νέες ανάγκες αστικής επέκτασης,⁴² δημιούργησε σοβαρά διλήμματα στις πόλεις που διατηρούσαν ακόμα τείχη, με αποτέλεσμα αρκετές απ' αυτές να αποφασίσουν να εγκαταλείψουν οριστικά την οχυρωματική ιδέα.⁴³ Τέλος, οι μετασχηματισμοί που έλαβαν χώρα τόσο στις οπλικές τεχνολογίες όσο και στον τομέα της στρατηγικής αντίληψης είχαν συμβάλει στη διαμόρφωση της ιδέας ενός εθνικού, πλέον, αμυντικού συστήματος, που απαιτούσε είτε στατικές αμυντικές θέσεις γύρω από τις πόλεις είτε αμυντικές οχυρωματικές γραμμές σε ανοιχτό έδαφος, εγκαταλείποντας, δια παντός, την πρακτική της οχύρωσης των πόλεων.⁴⁴

Με την εγκατάλειψη της ιδέας των αστικών αμυντικών οχυρώσεων οι συγκρούσεις φάνηκε, προς στιγμήν, να «απο-αστικοποιούνται». Τα αμυντικά επίδικα μετακόμισαν σταδιακά έξω από τις πόλεις, στο ανοιχτό πεδίο, και οι επιθέσεις εξαπολύονταν εναντίον σταθερών αμυντικών θέσεων.⁴⁵ Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στο παράδειγμα του αμερικανικού εμφυλίου του 1861-65, τον οποίο ο Hirst θεωρεί ως τον πρώτο μοντέρνο πόλεμο.⁴⁶ Η ευρεία χρήση του σιδηροδρόμου και η αξιοποίηση των νέων δυνατοτήτων στις οπλικές τεχνολογίες, μετασχημάτισαν άρδην τόσο το πολεμικό σκηνικό όσο και τους τρόπους της σύγκρουσης. Οι μάχες εξελίσσονταν σε ανοιχτό έδαφος, όπου τις βασικές αμυντικές ανάγκες ικανοποιούσαν τα χαρακώματα και οι οχυρωματικές κατασκευές ανοιχτού εδάφους (field fortifications).⁴⁷ Εκείνος ο «πρώτος μοντέρνος» πόλεμος θα λέγαμε πως κυοφορεί πολλά από τα στοιχεία που καθόρισαν, μερικές δεκαετίες αργότερα, τις βασικές επιχειρησιακές εκφράσεις του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο πρώτος ολοκληρωτικός πόλεμος είχε, όμως, στη διάθεσή του πιο αποτελεσματικά οπικά συστήματα, δυνατότητες κινητοποίησης μεγαλύτερων στρατευμάτων, δηλητηριώδη αέρια και τις νεοεμφανιζόμενες

⁴⁰ Hirst, *ό.π.*, σ. 117, 119, 216.

⁴¹ Ashworth, *ό.π.*, σ. 46-47 και DiMarco, *ό.π.*, σ. 20.

⁴² DiMarco, *ό.π.*, σ. 19. Για τη σχέση οχυρώσεων και αστικής επέκτασης βλ. επίσης, Ashworth, *ό.π.*, σ. 55-56 και Hirst, *ό.π.*, σ. 194. Το ζήτημα της αστικής επέκτασης και οι περιορισμοί που επιβάλλονταν από την ύπαρξη των οχυρώσεων δεν ήταν, όμως, μόνο προϊόν της αστικής ανάπτυξης του 19^{οο} αιώνα. Όπως γράφει ο Leonardo Benevolo, αντίστοιχα προβλήματα αντιμετώπιζαν οι πόλεις του Μεσαίωνα, οι οποίες έπρεπε να διαχειριστούν τα δεδομένα που δημιουργούσε η δημογραφική τους εξάπλωση, κατασκευάζοντας ολοένα και πιο διευρυμένα τείχη. Βλ. σχετικά Benevolo, Leonardo. *Η πόλη στην Ευρώπη*, μτφρ. Άννα Παπασταύρου, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1997, σ. 83-84.

⁴³ Ashworth, *ό.π.*, σ. 58.

⁴⁴ *Ο.π.*, σ. 47-49 και Hirst, *ό.π.*, σ. 204-207 και DiMarco, *ό.π.*, σ. 19.

⁴⁵ Εδώ, θα μπορούσε κανείς να αναφέρει κάποια παραδείγματα που αποτέλεσαν εξαιρέσεις. Οι μάχες της Μαδρίτης και της Badajoz το 1808 και οι συγκρούσεις στο Παρίσι το 1871 είναι χαρακτηριστικές, αν και δεν έλαβαν χώρα ανάμεσα σε συμβατικούς στρατούς. Βλ. Ashworth, *ό.π.*, σ. 114-115.

⁴⁶ Hirst, *ό.π.*, σ. 111 και Ashworth, *ό.π.*, σ. 48.

⁴⁷ Hirst, *ό.π.*, σ. 112.

αμυντικές ικανότητες του συρματοπλέγματος. Όλα τους επέδρασαν καθοριστικά στις πρακτικές του πολέμου, χωρίς εν τούτοις να αμφισβητήσουν τον «αρμόζοντα» τόπο του πολέμου που απλωνόταν, κατά κύριο λόγο, στα ανοιχτά εδάφη και τις αχανείς πεδιάδες. Η πρώτη παγκόσμια σύρραξη, αν και έχει να επιδείξει παραδείγματα επιθέσεων εναντίον πόλεων και δη από αέρος, αποτελούσε μάλλον μια υπενθύμιση πως το αστικό περιβάλλον είχε σταδιακά απολέσει τη σημασία του ως πεδίο μάχης, μιας και η έννοια της άμυνας αφορούσε, πλέον, ολόκληρη την εθνική επικράτεια και όχι τους επιμέρους αστικούς σχηματισμούς, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη σημασία που αποδιδόταν στις συνοριακές γραμμές των εθνών-κρατών.⁴⁸

Η στρατιωτική ιστορία, λοιπόν, μαρτυράει πως οι πόλεις αποφεύγονταν, γενικά, ως πεδία μάχης, ακόμη και για την περίοδο εκείνη που συνιστούσαν αντικείμενα πολιορκίας.⁴⁹ Ο Ashworth τονίζει πως πέρα από τους αυστηρά τεχνικούς και τακτικούς λόγους βάσει των οποίων θα μπορούσε να ερμηνευθεί μία τέτοια αποφυγή, θα πρέπει να αντιληφθούμε τους ρυθμούς αστικοποίησης που παρατηρούνται στο πέρασμα της Ιστορίας, και να έχουμε κατά νου το γεγονός πως οι πόλεις, μέχρι τον 19^ο αιώνα, συνιστούσαν κάποιες μικρές και αριθμητικά περιορισμένες νησίδες σε έναν κόσμο που κατά βάση κατοικούταν από αγροτικούς πληθυσμούς.⁵⁰ Με τους ρυθμούς της αστικοποίησης, όμως, να αλλάζουν ραγδαία μετά τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, το αστικό φαινόμενο εξαπλώθηκε, λαμβάνοντας πιο περίπλοκα χαρακτηριστικά και αδιανόητες μέχρι τότε κλίμακες. Στη δίνη αυτών των μετασχηματισμών άλλαξε εύλογα και ο ίδιος ο στρατιωτικός ρόλος των πόλεων. Οι μεταλλαγές που έλαβαν χώρα στις δύο δεκαετίες που μεσολάβησαν ανάμεσα στους δύο ολοκληρωτικούς πολέμους ήταν καθοριστικές για τους τρόπους με τους οποίους εμπλέκονταν, πλέον, οι πόλεις στα πεδία του επιχειρήσεων. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος εισέρχεται, έτσι, στο περιβάλλον που διαμορφώνουν αυτά τα δεδομένα με τρόπο που αμφισβητεί ριζικά την κλασική, πάνω-κάτω, σχέση πόλης/πολέμου, έτσι όπως την περιγράψαμε μέχρι εδώ. Ήταν, λοιπόν, η στιγμή που τα στρατιωτικά επιτελεία δε θα δίσταζαν να μετατρέψουν συστηματικά αστικές περιοχές σε πεδία σύγκρουσης, παρακάμπτοντας τους φόβους, τους κινδύνους και τα αντι-παραγωγικά αποτελέσματα, που παραδοσιακά συνόδευαν τις αστικές μάχες. Ενδείξεις αυτής της εξέλιξης μπορεί κανείς να εντοπίσει, όπως υποστηρίζει ο DiMarco, ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όπου η απόρριψη της ιδέας των αμυντικών τειχών γέννησε, σταδιακά, μία επιχειρησιακή αντίληψη σύμφωνα με την οποία το κάθε κτίριο θα μπορούσε να λειτουργήσει ως ιδιότυπο οχυρό και έτσι η άμυνα να μεταφερθεί σε βάθος μέσα στον κυρίως αστικό ιστό.⁵¹ Επικρατούσε, άλλωστε, η αντίληψη πως οι πόλεις παρέχουν τρομακτικά αμυντικά πλεονεκτήματα, ειδικά σε εκείνους που έχουν να

⁴⁸ *Ο.π.*, σ. 205-206.

⁴⁹ Ashworth, *ό.π.*, σ. 112.

⁵⁰ *Ο.π.*, σ. 114 και Sennett, *ό.π.*, σ. 320.

⁵¹ DiMarco, *ό.π.*, σ. 20 και Spiller, *ό.π.*, σ. 440.

αντιμετωπίσουν πιο κινητικές και αριθμητικά ανώτερες δυνάμεις.⁵² Οι ιδέες αυτές εφαρμόστηκαν κατ' επανάληψη σε πολλά από τα δραματικά επεισόδια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, «μεταφέροντας την αστική μάχη από τα τείχη της πόλης στους δρόμους της».⁵³ Οι μάχες του Stalingrad το 1942 και της Βουδαπέστης, του Βερολίνου και της Πράγας το 1945 είναι μόνο μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα.⁵⁴

Όμως, ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος ενέπλεξε τις πόλεις και με έναν άλλο πολύ πιο καταστροφικό τρόπο. Οι δυνατότητες που παρείχε η αεροπορία της εποχής δεν προσέφεραν μόνο ευκαιρίες να πλήξει κανείς στόχους πίσω από τις γραμμές του Εχθρού. Δημιούργησαν ένα νέο πεδίο επιχειρήσεων και ένα νέο αντικείμενο πολιορκίας που δεν ήταν άλλο από τα ίδια τα αστικά τοπία, έτσι όπως αυτά διακρίνονταν από ψηλά. Η ιδέα του βομβαρδισμού πόλεων δεν ήταν καινούργια. Όπως επισημαίνει ο Hirst, είχε κάνει την εμφάνισή της ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα,⁵⁵ αλλά σπάνια χρησιμοποιούταν το πυροβολικό για βομβαρδισμό της πόλης καθ' εαυτήν.⁵⁶ Η νεοεμφανιζόμενη, όμως, αεροπορία δημιούργησε τη δυνατότητα μιας πρωτοφανούς *κατακόρυφης* πολιορκίας και άνοιξε ένα νέο ορίζοντα δυνατοτήτων, στον οποίο μπορούσε κανείς να διακρίνει νέες τεχνικές τρομοκράτησης των αστικών πληθυσμών. Η πρώτη καταγεγραμμένη, στην ιστορία, αεροπορική επίθεση, από τις ιταλικές δυνάμεις στην Τρίπολη της Λιβύης το 1911, μπορεί να ήταν αναποτελεσματική σε επίπεδο τακτικής, αλλά κατέκτησε ένα τεράστιο συμβολικό κεφάλαιο.⁵⁷ Εν συνεχεία, η αεροπορία χρησιμοποιήθηκε, κατά τη διάρκεια του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, κυρίως υποστηρικτικά ως προς τις χερσαίες δυνάμεις, αλλά παράλληλα δοκίμασε να πλήξει αστικούς στόχους, παραμένοντας, όμως λίγο-πολύ, σε ένα πειραματικό στάδιο.⁵⁸ Το πεδίο των δυνατοτήτων που διαμορφώθηκε σε αυτό τον πόλεμο αξιοποιήθηκε απόλυτα από τις στρατιωτικές μηχανές καταστροφής κατά τη διάρκεια της δεύτερης παγκόσμιας σύρραξης, εφαρμόζοντας έναν πρωτοφανή επιστημονικό σχεδιασμό των επιθέσεων. Πρώτη η *Luftwaffe* βομβάρδισε τη Βαρσοβία και το Ρότερνταμ, στο πλαίσιο της λογικής του αιφνιδιασμού και της ταχύτητας που επέβαλε το δόγμα του *Blitzkrieg*, πριν αρχίσει να θέτει σε εφαρμογή το σχέδιο για το βομβαρδισμό αγγλικών πόλεων. Στη συνέχεια, οι συμμαχικές δυνάμεις εξαπέλυσαν σφοδρές επιθέσεις εναντίον γερμανικών και ιαπωνικών πόλεων, επιλέγοντας από το 1942 και έπειτα να μετατρέψουν την τακτική των στοχευμένων χτυπημάτων σε τακτική βομβαρδισμού ολόκληρων αστικών περιοχών. Αποκορύφωμα

⁵² Ashworth, *ό.π.*, σ. 116 και DiMarco, *ό.π.*, σ. 4-5.

⁵³ DiMarco, *ό.π.*

⁵⁴ Ashworth, *ό.π.*, σ. 114, 115, 124 και *The Encyclopedia of War*, *ό.π.*, σ. 476.

⁵⁵ Hirst, *ό.π.*, σ. 203. Βλ. επίσης, την αναφορά του προηγούμενου μέρους σχετικά με τον πρώτο βομβαρδισμό από αέρος με αερόστατο από τον αυστριακό στρατό το 1849.

⁵⁶ DiMarco, *ό.π.*, σ. 14.

⁵⁷ Βλ. σχετικά *The Encyclopedia of War*, *ό.π.*, σ. 272, Ashworth, *ό.π.*, σ. 136, 138 και Bishop, Ryan και Clancey, Gregory. "The City-as-Target, or Perpetuation and Death", στο Graham, *Cities, War and Terrorism*, *ό.π.*, σ. 58.

⁵⁸ Ashworth, *ό.π.*, σ. 138-139. Βλ. τέλος, την 149^η υποσημείωση του προηγούμενου μέρους.

αυτής της νέας επιχειρησιακής αντίληψης αποτελεί η γνωστή ολοκληρωτική καταστροφή των πόλεων Χιροσίμα και Ναγκασάκι τον Αύγουστο του 1945 από τις ατομικές βόμβες της αμερικανικής αεροπορίας. Η περιβόητη πρακτική των *στρατηγικών βομβαρδισμών* δεν εξέθεσε, απλώς, τις πόλεις με τον πιο βίαιο τρόπο στην καταστροφική δίνη του πολέμου, αλλά στόχευσε, επιπλέον, στην εξόντωση των ίδιων τους των πληθυσμών και στη συντριβή του ηθικού τους.⁵⁹ Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος συνιστά, ουσιαστικά, το πεδίο εφαρμογής μιας νέας στρατιωτικής αντίληψης για το αστικό περιβάλλον. Οι πόλεις όχι μόνο δεν αποφεύγονταν, αλλά μετατράπηκαν αβίαστα σε θέατρα του πολέμου· είτε ως πεδία μάχης είτε ως άμεσοι στόχοι.

⁵⁹ Βλ. σχετικά Graham, Stephen. “Cities as Strategic Sites: Place Annihilation and Urban Geopolitics”, στο Graham, *Cities, War and Terrorism*, ό.π., σ. 31-33, Ashworth, ό.π., σ. 140-145, Hirst, ό.π., σ. 116, 117 και *The Encyclopedia of War*, ό.π., σ. 296-297.

2. Ο Εχθρός ως μόνιμος κάτοικος

Οι πόλεις, λοιπόν, διατηρούσαν από τη γέννησή τους μία ιδιαίτερα στενή σχέση με το φαινόμενο του πολέμου. Και είδαμε πως ακόμη και όταν δεν επιλέγονταν ως πεδία μάχης ή ως αντικείμενα πολιορκίας καθόριζαν, σε μεγάλο βαθμό, το σχεδιασμό των εκστρατειών. Εν τούτοις, οφείλουμε να παρατηρήσουμε πως τα περισσότερα από τα παραδείγματα που επιστρατεύτηκαν παραπάνω μοιράζονται ένα κοινό χαρακτηριστικό. Διακρίνονται, δηλαδή, από το γεγονός πως αφορούν συγκρούσεις ανάμεσα σε συμβατικούς στρατούς. Το διακριτικό αυτό στοιχείο αποκτά μία επιπρόσθετη σημασία στο φως των Σμιτιανών διαγνώσεων και όλων των παρατηρήσεων που προηγήθηκαν αναφορικά με την έννοια του Εχθρού, καθώς θα δούμε, στη συνέχεια, πως η αποδόμηση της διάκρισης Φίλος/Εχθρός συνάπτει σταδιακά τη δική της ιδιαίτερη σχέση με το φαινόμενο της πόλης. Στα περιθώρια, λοιπόν, των ένδοξων μαχών και πολιορκιών του παρελθόντος εμφανίζεται μία υποτιμημένη και ιδιαίτερη μορφή συγκρούσεων, που φαίνεται σήμερα να αναδύεται δυναμικά μέσα στα πολύπλοκα αστικά περιβάλλοντα, καθορίζοντας εν πολλοίς, τα σύγχρονα χαρακτηριστικά της σχέσης πόλης και πολέμου· μία μορφή με τη δική της ιστορικότητα. Το 1840, σχεδόν δέκα χρόνια μετά το θάνατο του Clausewitz, ο Γάλλος στρατηγός Thomas Robert Bugeaud αναλάμβανε να καταστείλει την εξέγερση των Αλγερινών ενάντια στους Γάλλους αποικιοκράτες. Σημαντικό μέρος των επιχειρήσεων που διηύθυνε έλαβε χώρα στις πυκνοκατοικημένες *kasbahs*, και περιελάμβανε, εκτός των άλλων, την προσεκτικά σχεδιασμένη καταστροφή ενός μεγάλου τμήματος των αστικών τους υποδομών.⁶⁰ Αυτό, λοιπόν, που διαφοροποιεί το εν λόγω παράδειγμα από τις επιχειρήσεις που μας απασχόλησαν ως εδώ και αφορούσαν τις πόλεις, εντοπίζεται αφενός στο γεγονός πως ο Bugeaud, υπηρετώντας έναν ισχυρό αποικιοκρατικό μηχανισμό, δεν πολιορκεί μία πόλη για να την καταλάβει, αλλά καταστέλλει μία εξέγερση στο εσωτερικό της, ενεργώντας στο πλαίσιο διευρυμένων επιχειρήσεων αστυνόμευσης. Αφετέρου, στον ίδιο το χαρακτήρα και τη φύση του Εχθρού, ο οποίος ενεργεί ά-τακτα, δε διακρίνεται καν από τον ίδιο τον πληθυσμό της πόλης και φέρει όλα εκείνα τα ανορθόδοξα χαρακτηριστικά τα οποία ο Schmitt διέκρινε στη φιγούρα του αντάρτη. «Να γιατί...», γράφει ο Traverso, «...άρεσε στο στρατηγό Μπυζό να λέει στους αξιωματικούς του ότι, για να κάνουν πόλεμο στην Αλγερία, έπρεπε καταρχήν να ξεχάσουν τα περισσότερα από όσα είχαν μάθει στις γαλλικές στρατιωτικές σχολές και να συνειδητοποιήσουν ότι ο αγώνας τους δεν γινόταν “ενάντια σ’ έναν εχθρικό στρατό μα ενάντια σ’ έναν εχθρικό λαό”».⁶¹

⁶⁰ Weizman, Eyal και Misselwitz, Phillip. «Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις ως αστικός σχεδιασμός», μτφρ. Μαριάννα Λεμπρέν, *futura*, 9, 2004, σ. 43.

⁶¹ Traverso, *ό.π.*, σ. 87.

Η περίπτωση της αλγερινής εξέγερσης, και ως εκ τούτου και της αιματηρής της καταστολής, δε συνιστά, παρ' όλα αυτά, ιδιαίτερη πρωτοτυπία, στο βαθμό που ανακαλεί ζητήματα τα οποία απασχολούσαν, προ πολλού, τους διοικητικούς μηχανισμούς των μεσαιωνικών πόλεων. Κάνει την εμφάνισή της, όμως, σε μια εποχή που όλα αυτά είχαν φαινομενικά ξεπεραστεί. Ο Ashworth τονίζει πως η τεχνική αρτιότητα και η αποτελεσματικότητα πολλών από τις μεσαιωνικές οχυρώσεις έκαναν, στο παρελθόν, πιο πιθανή την εσωτερική ανταρσία από την εξωτερική επίθεση.⁶² Επομένως, η έννοια της οχυρωμένης πόλης δε συνιστά μόνο μια αμυντική θωράκιση απέναντι στους εξωτερικούς κινδύνους, αλλά διατηρεί μία ιδιαίτερη σχέση με την έννοια του εσωτερικού Εχθρού. Άλλωστε, ο ρόλος των οχυρώσεων ήταν τόσο η εσωτερική επιτήρηση όσο και η άμυνα απέναντι σε εξωτερικούς Εχθρούς. Και είναι ενδεικτικό το γεγονός πως μέσα στο περιβάλλον που δημιουργούσαν τα δεδομένα των αυτοδιοικούμενων περιτειχισμένων μεσαιωνικών πόλεων, τα δύο αυτά διαφορετικά καθήκοντα αναλαμβάνονταν, συχνά, από τα ίδια σώματα ασφαλείας.⁶³ Μία διάκριση ανάμεσα στις δύο αυτές λειτουργίες επιχειρήθηκε, όπως είδαμε στο πρώτο μέρος, μετά τις Συνθήκες της Βεσφαλίας, οι οποίες ανανοηματοδότησαν τόσο γεωγραφικά όσο και πολιτικο-στρατιωτικο-διοικητικά τις έννοιες του «εντός» και του «εκτός», δοκιμάζοντας, ως εκ τούτου, να καθιερώσουν αυστηρούς διαχωρισμούς ανάμεσα στις στρατιωτικές δυνάμεις και τις δυνάμεις εσωτερικής αστυνόμευσης.⁶⁴ Πάνω σε αυτούς τους διαχωρισμούς είναι που αποκτούν το νόημά τους τόσο οι προβληματισμοί του Schmitt όσο και η συγκρότηση του ίδιου του κλάδου της στρατηγικής από τον Clausewitz και μετά. Εν τούτοις, παραδείγματα σαν αυτό της αλγερινής εξέγερσης και της κατασταλτικής δράσης του Bugeaud έρχονται να αμφισβητήσουν τα κεκτημένα που, από το 1648 και έπειτα, διαμόρφωσαν μίας μορφής πολεμική κανονικότητα, και λειτουργούν ως προμήνυμα για τις μεταλλαγές που θα συνέβαιναν στο συντακτικό των ένοπλων αντιπαραθέσεων μέσα στον επόμενο αιώνα, αναφορικά με τα κυρίαρχα Βεσφαλιανά δίπολα.⁶⁵ Εν προκειμένω, ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα λαμβάνουν χώρα ραγδαίοι κοινωνικοί και χωροταξικοί μετασχηματισμοί που συνθέτουν ένα δυναμικό πεδίο ολοένα και πιο αστικοποιημένο, δίνοντας μορφή σε μία νέα κατηγορία στρατιωτικών προβλημάτων, που απαιτεί επαναπροσδιορισμό των τακτικών και στρατηγικών εργαλείων. Η έννοια του ανορθόδοξου, εσωτερικού Εχθρού εισάγεται, έτσι, σταδιακά στο πεδίο των κυρίαρχων στρατιωτικών προβληματοποιήσεων. Η εγκατάλειψη της ιδέας των αμυντικών τειχών σε συνδυασμό με την

⁶² Ashworth, *ό.π.*, σ. 83.

⁶³ *Ο.π.*, σ. 61, 83, 92.

⁶⁴ Graham, *Cities Under Siege*, *ό.π.*, σ. 90, 132. Για τις Συνθήκες της Βεσφαλίας βλ. επίσης Creveld, *ό.π.*, σ. 199, 219-220, 269 και την 11^η από τις διαλέξεις του Foucault κατά το έτος 1977-78, στο Foucault, *Security, Territory, Population*, *ό.π.*, σ. 285-310.

⁶⁵ Για κάποιες σύγχρονες όψεις αυτών των δίπολων βλ. Graham, Stephen. "The Urban 'Battlespace'", *Theory, Culture & Society*, 26 (7-8), 2009, σ. 279, 282.

ανεξέλεγκτη επέκταση των πόλεων, τη δημογραφική εξάπλωση, το ξέσπασμα των ανταποικιακών αγώνων, και την εμφάνιση ενός μαχητικού βιομηχανικού προλεταριάτου στα μεγάλα ευρωπαϊκά κέντρα, εισάγουν νέα δεδομένα τόσο ως προς την εννοιολόγηση της σχέσης Φίλος/Εχθρός όσο και ως προς τους τρόπους με τους οποίους οι πόλεις θα σχετίζονταν εφεξής με τις πρακτικές της εκφάνσεις.

Πλάι, λοιπόν, στις ένδοξες μάχες του ανοιχτού εδάφους και στις δραματικές πολιορκίες, που έλαβαν χώρα με φόντο τη βεβαιότητα για το ποιος είναι Φίλος και ποιος Εχθρός —μία βεβαιότητα που ήταν σε θέση να διατυπωθεί χωρικά— αναδύονται πολεμικά επεισόδια που, όπως είδαμε παραπάνω, αμφισβητούν εννοιολογικά την ίδια τη διαδικασία της (ένοπλης) σύγκρουσης. Και στο σημείο αυτό, καλούμαστε να εξετάσουμε το πώς συνδέεται αυτή η ριζική αμφισβήτηση με τις μορφές και τις λειτουργίες των πόλεων. Ο Ashworth μας θυμίζει πως οι αστικές μάχες στις οποίες και οι δύο αντίπαλοι ήταν συμβατικοί στρατοί αποδείχθηκαν, μέσα στην Ιστορία, σπάνιες. Το ίδιο ακριβώς ισχύει και για τον 20^ο αιώνα, παρ' όλο που οι συγκρούσεις μέσα στις πόλεις μετατράπηκαν, όπως έδειξε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, σε βασική στρατηγική επιλογή.⁶⁶ Σε γενικές γραμμές, λοιπόν, η ιδέα της μάχης μέσα σε πυκνούς αστικούς σχηματισμούς δεν ενθουσίαζε τα επιτελεία των τακτικών στρατών. Αντιθέτως, για τους εξεγερμένους και ευρύτερα τους εκάστοτε εσωτερικούς Εχθρούς οι πόλεις φαίνεται να συνιστούσαν, εξ αρχής, ένα ιδιαίτερα ευνοϊκό περιβάλλον τόσο σε επίπεδο τακτικής όσο και σε επίπεδο επίτευξης στρατηγικών στόχων. «Το πρώτο παράδειγμα που επιλέγει, ξεκάθαρα, την πόλη ως πεδίο μάχης, παρά ως αντικείμενο μιας τυπικής πολιορκίας, μας το προσφέρει ο επαναστατικός πόλεμος», γράφει ο Hirst.⁶⁷ Ίσως μέσα στη δίνη της ραγδαίας αστικοποίησης και της δημογραφικής έκρηξης που χαρακτήριζαν το 19^ο αιώνα να προσφέρονται αβίαστα απαντήσεις σε οποιοδήποτε ερώτημα που θα επιχειρούσε να αναδείξει πιθανές αιτιακές σχέσεις ανάμεσα στο φαινόμενο της πόλης και σε αυτό της εξέγερσης και του επαναστατικού πολέμου. Εν τούτοις, σύμφωνα με τη μελέτη του Ashworth, θα μπορούσε κανείς να εστιάσει σε δύο βασικά χαρακτηριστικά των πόλεων, που ανοίγουν, εγγενώς, έναν ορίζοντα δυνατοτήτων για τα εκάστοτε εξεγερτικά και επαναστατικά εγχειρήματα.⁶⁸ Αφενός οι αστικοί

⁶⁶ Ashworth, *ό.π.*, σ. 114-115, 202.

⁶⁷ Hirst, *ό.π.*, σ. 120.

⁶⁸ Στο σημείο αυτό οφείλουμε να διευκρινίσουμε πως η συγκεκριμένη μελέτη του Ashworth είναι καθαρά ιστορική και ακολουθεί τον τυπικό δρόμο της επιστημονικής ουδετερότητας. Με άλλα λόγια, δεν πραγματεύεται ζητήματα που αφορούν σχέσεις εξουσίας, αλλά επιχειρεί να εξετάσει την ιστορική εξέλιξη αυτού που πολύ γενικά θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «αμυντικές ανάγκες των πόλεων». Έτσι, στο βαθμό που η έννοια της (ένοπλης) σύγκρουσης μετασχηματίζεται μέσα στο χρόνο, αλλάζει και ο ίδιος ο χαρακτήρας αυτών των αναγκών. Οι αναγνώσεις του Ashworth εστιάζουν, λοιπόν, στους διαφορετικούς κινδύνους που αντιμετωπίζουν οι πόλεις μέσα στην Ιστορία και στο πώς θα μπορούσαν οι τελευταίες να θωρακιστούν επαρκώς. Μέσα στο πλαίσιο της επιστημονικής ουδετερότητας, θα υποστηρίξαμε πως οι αναγνώσεις αυτές επιχειρούνται από τη σκοπιά της διατήρησης της δημόσιας τάξης και ως εκ τούτου, η παρούσα έρευνα δεν τις συμερίζεται ως προς τα πολιτικά τους συμφραζόμενα. Απλώς, αξιοποιούμε την ιστορική τους τεκμηρίωση για τις ανάγκες της δικής μας ανάγνωσης. Επιπλέον, ο Ashworth καταφεύγει σε μία αυστηρή κατηγοριοποίηση των διαφορετικών μορφών που μπορεί να λάβει η ανομία και η διασάλευση της δημόσιας τάξης μέσα στις πόλεις, μετά την οριστική εγκατάλειψη της ιδέας των αμυντικών οχυρώσεων, για την οποία

σηματισμοί, από το 19^ο αιώνα και έπειτα, άρχισαν να μετατρέπονται στα βασικά κέντρα παραγωγής πλούτου και άσκησης της εξουσίας, διαμορφώνοντας ένα νέο περιβάλλον κοινωνικών σχέσεων και διανοίγοντας, έτσι, ένα νέο πεδίο διεκδικήσεων και ανταγωνισμών για τους αστικούς πληθυσμούς. Αφετέρου φάνηκε, εξ αρχής, πως μπορούσαν να παρέχουν στους εξεγερμένους ένα ιδιαίτερα ευνοϊκό μορφολογικό και κοινωνικό περιβάλλον, που τους επέτρεπε να συγκρουστούν με αξιώσεις, παρά τη συνήθως δεδομένη ανωτερότητα του συμβατικού τους Εχθρού σε επιχειρησιακό και τεχνολογικό επίπεδο.⁶⁹ Μέσα σε αυτό το περιβάλλον εξασφαλιζόνταν, αβίαστα, όλα εκείνα τα προαπαιτούμενα της αντάρτικης πρακτικής, έτσι όπως αυτά αναλύθηκαν στο προηγούμενο μέρος· η μυστικότητα, η εξαπάτηση, η κάλυψη, η αορατότητα. Με λίγα λόγια, οι πόλεις, σε εκείνη την πρώιμη βιομηχανική τους φάση, φαίνεται να σχετίζονται τόσο με τις αιτίες όσο και με τους τρόπους των επαναστατικών και εξεγερτικών διεκδικήσεων.

Οκτώ χρόνια μετά την επέμβαση του Bugeaud στην Αλγερία, η Ευρώπη γίνεται μάρτυρας διαδοχικών εξεγέρσεων σε πολλές μεγάλες πόλεις, που διεκδικούν βελτιώσεις στις συνθήκες ζωής, περισσότερες ελευθερίες και περισσότερα δικαιώματα, και οι οποίες καταστέλλονται βίαια. Το 1848 θεωρείται για την ευρωπαϊκή ήπειρο η χρονιά των οδοφραγμάτων⁷⁰ και το φαινόμενο της αστικής εξέγερσης φαίνεται, εφεξής, να λαμβάνει το χαρακτήρα ενός παράδοξου σημαίνοντος για τις αναπτυσσόμενες πόλεις. Κομβικός σταθμός σε αυτό το κύμα αγώνων και διεκδικήσεων αποδείχτηκε αργότερα το βραχύβιο εγχείρημα της Παρισινής Κομμούνας του 1871. Συμπυκνώνοντας και εκφράζοντας παραδειγματικά τα αιτήματα του αναδυόμενου και υποτιμημένου βιομηχανικού προλεταριάτου, εκτόπισε την κυβέρνηση Εθνικής Άμυνας του Thiers, και εγκατέστησε στην πόλη, για δύο μήνες, ένα μοντέλο γενικευμένης αυτοδιεύθυνσης.⁷¹ Η

δικαιούμαστε να διατηρούμε επιφυλάξεις. Εγκληματικότητα, αστικές ταραχές, αστική τρομοκρατία, αντάρτικο πόλης και ανοιχτή εξέγερση, συνιστούν διακριτές κατηγορίες και συνθέτουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο ο Ashworth δοκιμάζει να επανεγγράψει το αίτημα για δημόσια ασφάλεια, σε ένα αστικό σκηνικό που κυοφορεί, πλέον, τους ίδιους τους κινδύνους και βρίσκεται αντιμέτωπο με εσωτερικούς Εχθρούς. Για τις ανάγκες της δικής μας ανάγνωσης κρίνεται, όμως, σκόπιμη η αποδέσμευση από την κατηγοριοποίηση που προτείνει ο Ashworth για δύο βασικούς λόγους. Αφενός οι επιμέρους κατηγορίες αλληλοδιαπλέκονται, στην πραγματικότητα, σε μεγάλο βαθμό, με αποτέλεσμα να μην καθίσταται πάντοτε δυνατή η ταξινόμηση του εκάστοτε ιστορικού συμβάντος. Αυτό ενέχει, επιπλέον, τον κίνδυνο να εγκλωβιστούμε σε μία ατελείωτη διαδικασία διευκρινίσεων, που θα αναλογούσε σε μία, μάλλον, αυστηρότερη και ίσως άσκοπη τεχνική σύζήτηση. Αφετέρου, στη σύγχρονη στρατιωτική φιλολογία —που είναι και το ζητούμενο— οι επιμέρους κατηγορίες αντιμετωπίζονται, όπως θα δούμε στη συνέχεια, στο πλαίσιο ενός κοινού αλλά ποικιλόμορφου φαινομένου που σχετίζεται γενικά με τη δημόσια ασφάλεια μέσα στις πόλεις. Βλ. σχετικά, Ashworth, *ό.π.*, σ. 84.

⁶⁹ Ashworth, *ό.π.*, σ. 83, 88. Εν τούτοις, ο ίδιος ο Ashworth σπεύδει να κρατήσει αποστάσεις από εκείνη την υπερντετερμινιστική προσέγγιση που θα ήθελε τις εξεγέρσεις και τα επαναστατικά συμβάντα να ξεσπούν μόνο σε πολύπλοκα και άναρχα αστικά περιβάλλοντα, αναφέροντας παραδείγματα εξεγέρσεων τα οποία έλαβαν χώρα σε εύκολα αστυνομεύσιμες αστικές μορφολογίες, όπως είναι η περίπτωση της Βαρκελώνης και της Αγίας Πετρούπολης. Τονίζει, λοιπόν, πως η χωρική παράμετρος αποδεικνύεται, μάλλον, δευτερεύουσας σημασίας αναφορικά με την έκβαση της εκάστοτε σύγκρουσης. *Ό.π.*, σ. 99, 111. Η περίπτωση του Lawrence, έτσι όπως την αναλύσαμε παραπάνω, θα επιβεβαίωνε σίγουρα μία τέτοια θέση. Παρ' όλα αυτά, και στη σκιά των παρατηρήσεων του προηγούμενου μέρους, δε θα πρέπει να ξεχνάμε πως η σημασία της χωρικής παραμέτρου αποδεικνύεται, σε μεγάλο βαθμό, καθοριστική για τις ασύμμετρες πρακτικές. «Ο ρόλος της γεωγραφίας, μεγάλος σε έναν κανονικό πόλεμο, μπορεί να είναι καθοριστικός σε έναν επαναστατικό πόλεμο», γράφει ο Galula, στο Galula, *ό.π.*, σ. 66.

⁷⁰ Hirst, *ό.π.*

⁷¹ Βλ. σχετικά Michel, Louise. «Σας Γράφω από τη Νύχτα μου»: *Γράμματα από τις φυλακές των Βερσαλλιών 1870-1871*,

παρισινή αυτή ανταρσία διατηρεί, όμως, μία εξέχουσα ιστορική σημασία όχι μόνο ως καθ' εαυτό πολιτικό συμβάν, αλλά και ως μία ιδιαίτερη τοπογραφία ενός ιδιαίτερου επαναστατικού γεγονότος. Το Παρίσι δεν αποτελούσε μία πόλη ανάμεσα σε άλλες αναπτυσσόμενες. Αντιθέτως, συνιστούσε ένα υπόδειγμα αστικού ανασχεδιασμού που προσέφερε στην υπόλοιπη Ευρώπη «πέρα από ένα λειτουργικό πρότυπο, και μια χειροπιαστή, υποβλητική εικόνα». ⁷² Και η παρισινή ιδιαιτερότητα μας ενδιαφέρει αναπόφευκτα, καθώς μεγάλο μέρος αυτού του ανασχεδιασμού αφορούσε τις «αμυντικές ανάγκες» της πόλης και πιο συγκεκριμένα τη δυνατότητα αντιμετώπισης μελλοντικών εξεγερτικών συμβάντων, που απασχολούσε την τοπική διοίκηση, έπειτα από τις εμπειρίες του 1830 και του 1848. ⁷³ Η περίπτωση, λοιπόν, του Παρισιού των μέσων του 19^{ου} αιώνα μας προσφέρει το παράδειγμα ενός προληπτικού αντιεξεγερτικού μηχανισμού, βασική αρμοδιότητα του οποίου αποτελούσε η εκ νέου προβληματοποίηση των αστικών λειτουργιών και ο ριζικός ανασχεδιασμός του κέντρου της πόλης. Στον πυρήνα αυτού του ανασχεδιασμού διακρίνεται η παραδοχή πως ο Εχθρός δε θα έρχεται πλέον από μακριά, αλλά θα γεννιέται μέσα στην ίδια την πόλη. Ο αμυντικός, λοιπόν, τομέας επιστρατεύει τον κλάδο των μηχανικών με σκοπό τη θωράκιση της πόλης απέναντι στη μόνιμη απειλή της εσωτερικής εξέγερσης.

Το στρατιωτικο-μηχανικό αυτό σύμπλεγμα δεν ήταν ιστορικά καινοφανές. Απλώς, είχε να επιδείξει καινοτόμα χαρακτηριστικά, που αναπόφευκτα προσαρμόζονταν στις μεταλλαγές που συνέβαιναν στην ίδια την εννοιολόγηση της σχέσης Φίλος/Εχθρός. Οι μηχανικοί, άλλωστε, εμπλέκονταν εξ αρχής στο σχεδιασμό και την κατασκευή των οχυρώσεων, ⁷⁴ και ειδικά από το 17^ο αιώνα και έπειτα, είχαν γίνει αναπόσπαστο τμήμα και των ίδιων των εκστρατευτικών σωμάτων, προσφέροντας γνώσεις για την ορθότερη χρήση του πυροβολικού και υποδεικνύοντας τα πιο ευάλωτα σημεία των οχυρώσεων. Και όσο πιο επιστημονικά σχεδιάζονταν οι πολιορκίες τόσο πιο απαραίτητη αποδεικνυόταν η παρουσία των μηχανικών. ⁷⁵ Με το ξεπέρασμα, όμως, της οχυρωματικής αντίληψης, με την ανάδυση των εσωτερικών Εχθρών, με την αυξανόμενη εμπλοκή μη κρατικών οντοτήτων στο πεδίο των ένοπλων συγκρούσεων και με τους δραστικούς μετασχηματισμούς ως προς τη σχέση του πολέμου με τις πόλεις, μετατοπίστηκε και η θέση των μηχανικών, και κυρίως των μηχανικών της πόλης, μέσα στη στρατιωτική συζήτηση. Για τους

Αθήνα: αναρχική συλλογικότητα συντεχνίαπλην, χ.χ., σ. 10.

⁷² Benevolo, *ό.π.*, σ. 272.

⁷³ Στις σημειώσεις για το μείζον έργο του με τον τίτλο *Passagen-Werk*, ο Walter Benjamin μας πληροφορεί πως, κατά την επανάσταση του 1830 στο Παρίσι, «τα οδοφράγματα στην πόλη ανέρχονταν σε έξι χιλιάδες», και προσθέτει πως «[σ]την κατάπιξη του ξεσηκωμού του Ιουνίου [1848] χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά πυροβολικό σε οδομαχίες». Παρατίθεται στο Buck-Morss, Susan. *Η διαλεκτική του βλέπειν: Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το σχέδιο εργασίας περί στωών*, μτφρ. Μανόλης Αθανασάκης, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2009, σ. 491.

⁷⁴ Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, η στρατιωτική μηχανική είχε, ήδη, μετατραπεί σε ακαδημαϊκή πειθαρχία, και για πρώτη φορά, μέσα στη μακρά ιστορία των οχυρώσεων, οι κατασκευαστές τους αναφέρονταν επώνυμα. Βλ. Ashworth, *ό.π.*, σ. 28.

⁷⁵ DiMarco, *ό.π.*, σ. 16, 18.

εκπροσώπους της κεντρικής εξουσίας η πόλη, ως ένα πλέγμα αμυντικών λειτουργιών και προαπαιτούμενων που μετασχηματίζονταν ραγδαία, είχε ανάγκη από νέες εννοιολογήσεις και από ένα ριζικό ανασχεδιασμό στη βάση αυτών των εννοιολογήσεων. Σημαντικότερες εξ αυτών ήταν η αντίληψη της πόλης ως γενέτειρας, πλέον, του ίδιου του Εχθρού, και κατ' επέκταση η παραδοχή πως ο αμυντικός σχεδιασμός, ελλείψει των παραδοσιακών προστατευτικών ορίων, όφειλε να αναπτυχθεί σε βάθος μέσα στην πόλη, επινοώντας και δοκιμάζοντας νέες αμυντικές μορφές και νέες αμυντικές λειτουργίες. Στη δίνη αυτών των νέων εννοιολογήσεων είναι που αποκτά την ξεχωριστή του σημασία το παράδειγμα του ανασχεδιασμού του Παρισιού.

«Η οργάνωση των πόλεων γίνεται ένα από τα κεντρικά προβλήματα για τις κυβερνήσεις που αναδύονται από τις συγκρούσεις του 1848 στις διάφορες χώρες της Ευρώπης», γράφει ο Leonardo Benevolo.⁷⁶ Πιο συγκεκριμένα, «η πολιτική κρίσιμη κατάσταση (η άμυνα ενάντια στην επαναστατική απειλή) δίνει την αποφασιστική ώθηση για την αναζωπύρωση της δημόσιας παρέμβασης στις πόλεις».⁷⁷ Εκεί, λοιπόν, στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, και στα περιθώρια των διακρατικών συγκρούσεων της εποχής που λάμβαναν χώρα στις μεγάλες πεδιάδες των μαχών, παρατηρείται μία κρίσιμη μετάβαση από την ισχύουσα, ως τότε, αντίληψη περί σχεδιασμού της πόλης με σκοπό να κρατηθεί ο Εχθρός έξω από τα τείχη της, σε μία νέα αντίληψη που προσαρμόζει τον αστικό σχεδιασμό στο δυσάρεστο —για την κρατική εξουσία— αλλά αναπόφευκτο γεγονός πως ο Εχθρός βρίσκεται, ήδη, εντός.⁷⁸ Το έργο αυτού του παράδοξου αμυντικού σχεδιασμού ανέλαβε για την πόλη του Παρισιού ο περιβόητος βαρόνος Georges-Eugène Haussmann. Έχοντας εξασφαλίσει την εύνοια του Ναπολέοντα Γ', προχώρησε σε ένα βίαιο ανασχεδιασμό του κέντρου της πόλης, με κύριους άξονες την κατασκευή αστικών υποδομών, τις τεράστιες κλίμακας κατεδαφίσεις των εργατικών φτωχογειτονιών και τη χάραξη ευθύγραμμων οδικών αξόνων, των γνωστών *boulevards*, που θα κάλυπταν εμπορικές και στρατιωτικές ανάγκες.⁷⁹ Βασική εμμονή πίσω από τα σχέδια του Haussmann ήταν η ιδέα της ανεμπόδιστης κυκλοφορίας· φωτός, αέρα, εμπορευμάτων και ανθρώπων. Σύμφωνα με τον James Donald, ο «Haussmann είδε το Παρίσι ως ένα χώρο οικονομικής εκμετάλλευσης», ανοίγοντας το δρόμο για τη δημιουργία μιας κερδοφόρας

⁷⁶ Benevolo, *ό.π.*, σ. 271.

⁷⁷ *Ο.π.*, σ. 272.

⁷⁸ Η μετάβαση αυτή αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στο πολύ χοντρικό εξελικτικό σχήμα που χρησιμοποιεί ο Weizman για να περιγράψει τον τρόπο εμπλοκής των πόλεων στη σύγχρονη στρατιωτική συζήτηση, αν και με τα δεδομένα της παρούσας έρευνας φαίνεται να αντιλαμβάνεται λανθασμένα τα δύο πρώτα στάδια και τη χρονική τους σειρά, αν εστιάσουμε αυστηρά στη νεώτερη ιστορία του πολέμου. Γράφει, λοιπόν, πως «[τ]ο πεδίο της μάχης μετατοπίστηκε από τα ανοιχτά χωράφια στα τείχη της πόλης και εδραιώθηκε ακόμη πιο πέρα, στην καρδιά της πόλης, ως μάχη για την πόλη αυτή καθαυτή». Weizman και Misselwitz, *ό.π.*, σ. 43. Μ' αυτή την έννοια, ο σύγχρονος αστικός πόλεμος μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογημένος απόγονος των πολιορκητικών πολέμων, βλ. DiMarco, *ό.π.*, σ. 2.

⁷⁹ Η ίδια η γλωσσική προέλευση του όρου «boulevard» επιβεβαιώνει τη στρατιωτική του χροιά. Σύμφωνα με τον Ashworth, ο όρος *boulevard* αποτελεί αλλοίωση της ολλανδικής λέξης *bolwerk*, που χρησιμοποιείται για να περιγράψει τους προμαχώνες των οχυρώσεων πυροβολικού, Ashworth, *ό.π.*, σ. 170.

αγοράς ακινήτων και ενός πεδίου επενδύσεων πάνω σε νέες χρήσεις γης.⁸⁰ Και για να το πετύχει αυτό έπρεπε να εκτοπίσει τις απροσάρμοστες εργατικές μάζες προς τα προάστια.⁸¹ Στο νοηματικό και σχεδιαστικό, όμως, περιβάλλον που διαμόρφωνε το όραμα της ανεμπόδιστης κυκλοφορίας δεν κυριαρχούσαν μόνο οι νόμοι της αναδυόμενης κτηματαγοράς. Πλάι στις καταστροφικές ροές του επενδυτικού κεφαλαίου, ο στρατιωτικός κλάδος προέβαλε τα δικά του αιτήματα ως προς το νέο σχεδιασμό, αφενός αξιώνοντας να μεταφερθούν έξω από το κέντρο της πόλης εκείνα «τα περιβάλλοντα που ευνοούσαν πολιτική αναταραχή»,⁸² αφετέρου διεκδικώντας απρόσκοπτες κινήσεις και δυνατότητες ταχύτατης επέμβασης των στρατιωτικών δυνάμεων στις εργατικές συνοικίες σε περίπτωση ταραχών. Επομένως, ένας από τους βασικούς στόχους των νέων ευθύγραμμων οδικών αξόνων ήταν η άμεση σύνδεση των στρατοπέδων με τις προλεταριακές γειτονίες. «Οι νέοι πλατείς και ευθείς δρόμοι πρέπει να αντικαταστήσουν τις ανθυγιεινές συνοικίες και τα στενά δρομάκια που χρησιμοποιούνταν στα επαναστατικά κινήματα, διευκολύνοντας ταυτόχρονα την υγιεινή και τις κινήσεις στρατευμάτων», γράφει ο Benevolo.⁸³ «Ως γνωστόν, τα βουλεβάρτα παρείχαν τις συντομότερες διαδρομές ανάμεσα στους στρατώνες και τις εργατικές συνοικίες»,⁸⁴ επιτρέποντας λόγω του πλάτους τους σε δύο στρατιωτικά κάρρα να κινούνται παράλληλα προς την ίδια κατεύθυνση και να βάλουν απευθείας κατά των εργατικών συνοικιών.⁸⁵

Η εξασφάλιση απρόσκοπτων κινήσεων και ανεμπόδιστων πεδίων βολής για τις δυνάμεις του στρατού ήταν μόνο μία από τις μορφές που έλαβε η σχέση του ανασχεδιασμού του Παρισιού με τις αμυντικές λειτουργίες. Μία άλλη, εξίσου γνώριμη, πλευρά αυτής της σχέσης αφορούσε την

⁸⁰ Donald, James. *Imagining the Modern City*, London: The Athlone Press, 1999, σ. 46. Βλ. και Hirst, *ό.π.*, σ. 120.

⁸¹ Buck-Morss, *ό.π.*, σ. 135.

⁸² Ashworth, *ό.π.*, σ. 98. Ο Neil Smith προσθέτει επ' αυτού: «Στην πραγματικότητα, οι Επαναστάσεις του 1789 και 1848, από κοινού με την Παρισινή Κομμούνα του 1870-1871, έπεισαν τις γαλλικές άρχουσες τάξεις για την ανάγκη επανάκτησης του αστικού κέντρου και διασποράς της εργατικής τάξης στα περιθώρια της πόλης». Βλ. Smith, Neil. *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*, London & New York: Routledge, 1996, σ. 183. Πέραν των ριζικών αυτών χωροταξικών παρεμβάσεων, η κοινωνικά έκρυθμη κατάσταση της εποχής επιχειρήθηκε να αντιμετωπισθεί και με δραστικές τροποποιήσεις στο χώρο του δικαίου. Όπως μας υποδεικνύει ο Agamben, η δικαιοσύνη έννοια της κατάστασης πολιορκίας αποδεσμεύθηκε σταδιακά «από την εμπόλεμη κατάσταση με την οποία ήταν αρχικά συνδεδεμένη, για να χρησιμοποιηθεί ως έκτακτο μέτρο αστυνόμευσης ενώπιον εσωτερικών ταραχών και εξεγέρσεων και να μετατραπεί έτσι, από πραγματική ή στρατιωτική, σε πλασματική ή πολιτική». Έπειτα από την εργατική εξέγερση του Ιουνίου του 1848, επιχειρούνται νομοθετικές ρυθμίσεις που καθορίζουν «τις αιτίες, τη μορφή και τις συνέπειες της κατάστασης πολιορκίας», η οποία διευρύνει, πλέον, το πεδίο εφαρμογής της. Συγκεκριμένα για το Παρίσι, ο Agamben γράφει πως «ο γαλλοπρωσικός πόλεμος και η εξέγερση της Κομμούνας συνέπεσαν με μια άνευ προηγουμένου γενίκευση της κατάστασης εξαίρεσης, που κηρύχθηκε σε σαράντα διαμερίσματα και σε ορισμένα παρατάθηκε μέχρι και τα τέλη του 1876». Βλ. Agamben, *ό.π.*, σ. 18,28. Αλλά και οι παρατηρήσεις του Benjamin για το Παρίσι της περιόδου του Haussmann είναι ενδεικτικές: «Ο Ωσμάν προσπαθεί να στηρίξει τη δικτατορική του εξουσία κηρύσσοντας στο Παρίσι καθεστώς εκτάκτου ανάγκης», στο Benjamin, Walter. «Παρίσι, πρωτεύουσα του 19^{ου} αιώνα», *Ξενοδοχείο των Ξένων*, 4, 2003, σ. 23.

⁸³ Benevolo, *ό.π.*, σ. 274. Μάλιστα, ο Benevolo προσθέτει πως ανάμεσα σε αυτούς που υποστήριζαν τις επεμβάσεις του Haussmann ήταν ο περιβόητος Πρώσος αρχιστράτηγος von Moltke ο πρεσβύτερος και ο πολέμιος της Κομμούνας βουλευτής Ernest Picard, οι οποίοι αναγνώρισαν τα πλεονεκτήματα των νέων ευθύγραμμων οδικών αξόνων αναφορικά με τη διατήρηση της δημόσιας τάξης, καθώς, όπως έλεγαν χαρακτηριστικά, «οι σφαίρες δεν ξέρουν να στρίβουν με την πρώτη δεξιά». *Ό.π.*, σ. 288.

⁸⁴ Donald, *ό.π.*, σ. 46.

⁸⁵ Sennet, *ό.π.*, σ. 330.

αποτροπή κατασκευής οδοφραγμάτων, που θα εξασφαλιζόταν μέσα από το μεγάλο πλάτος των νέων οδικών αξόνων. Ο Benjamin έγραφε πως «τα έργα του Ωσμάν αποσκοπούσαν, στην πραγματικότητα, στο να ασφαλίσουν την πόλη σε περίπτωση εμφυλίου πολέμου. Ήθελε να αποκλείσει διά παντός το στήσιμο οδοφραγμάτων στο Παρίσι».⁸⁶ Έπειτα από την καθοριστική παρουσία των οδοφραγμάτων κατά την εξέγερση ενάντια στη συνταγματική μοναρχία του Λουδοβίκου Φιλίππου, το Φεβρουάριο του 1848, ο περιβόητος «καλλιτέχνης της κατεδάφισης» θέλησε «να προλάβει τέτοιου είδους μάχες με δύο τρόπους: Η διαπλάτυνση των οδών θα κάνει ανέφικτη την ανέγερση οδοφραγμάτων, και οι νέοι ευθείς δρόμοι θα συνδέουν άμεσα τους στρατώνες με τις εργατικές συνοικίες», επισήμαινε ο Benjamin.⁸⁷ Εν τούτοις, η εξέγερση του 1871 απέδειξε πως ο «στρατηγικός εξωραϊσμός» του Haussmann δεν κατάφερε, τελικά, να προφυλάξει το Παρίσι από τα οδοφράγματα. «Τα οδοφράγματα ξαναστήνονται κατά την περίοδο της Κομμούνας. Είναι ισχυρότερα και πιο καλοσχεδιασμένα από ποτέ. Απλώνονται σ' όλο το πλάτος των μεγάλων λεωφόρων, φθάνοντας συχνά στο ύψος του πρώτου ορόφου, και πίσω τους έχουν σκαμμένα χαντάκια».⁸⁸ Παρ' όλα αυτά, σε εκείνες τις πολυήμερες οδομαχίες, το οδόφραγμα αποδείχθηκε αναποτελεσματικό μέσο για τους εξεγερμένους, οι οποίοι είχαν να αντιμετωπίσουν, πλέον, ένα ισχυρότατο πυροβολικό και ένα ταχύτατο κινούμενο πεζικό.⁸⁹ Όπως παραθέτει η Buck-Morss από τις σημειώσεις του Benjamin για το Παρίσι, «ήδη κατά την επανάσταση του 1848, όπως παρατηρούσε ο Engels, οι μάχες στα οδοφράγματα είχαν περισσότερο “ηθική παρά υλική σημασία”». «Το να πιστεύει κανείς ότι παρόμοιες συμπλοκές στους δρόμους θα μπορούσαν να ανατρέψουν ένα κράτος εξοπλισμένο με σύγχρονο οπλοστάσιο ήταν σαν να ενδίδει στον επαναστατικό ρομαντισμό και τη νοσταλγία που ήδη κατά το δέκατο ένατο αιώνα είχαν αποδειχθεί μοιραία».⁹⁰

⁸⁶ Benjamin, *ό.π.*, σ. 24.

⁸⁷ *Ο.π.*

⁸⁸ *Ο.π.*, σ. 25.

⁸⁹ Ashworth, *ό.π.*, σ. 107. Έχει ενδιαφέρον το γεγονός πως και ο ίδιος ο Louis Auguste Blanqui, ένας από τους βασικούς εμπνευστές των Κομμουνάρων, εξέφραζε, ήδη από το 1866, έντονους προβληματισμούς αναφορικά με την πρακτική των οδοφραγμάτων: «Αρκετά μ' αυτά τα απερίσκεπτα και κακοφτιαγμένα οδοφράγματα, που σπαταλούν τον χρόνο, επιβαρύνουν την κίνηση και μπλοκάρουν την κυκλοφορία, που δεν είναι λιγότερο απαραίτητη στη μια πλευρά απ' ό,τι στην άλλη. Όσο και ο στρατός, οι Δημοκράτες χρειάζονται επίσης την ελευθερία κινήσεων. [...] Πάνω απ' όλα, να μην αποκλειστούμε στην περιοχή μας όπως προς μεγάλη ζημιά τους πάντα κατάφερναν να κάνουν οι εξεγέρσεις». Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσε κανείς να αναγνωρίσει στον Blanqui μία υποδειγματική ψυχραιμία και νηφαλιότητα μπροστά στο σοκ που προκαλούσε η καταστροφική μανία του Haussmann, αντιμετωπίζοντας, μάλιστα, τα σχέδια του τελευταίου ως μοναδική ευκαιρία για μία νέα μορφή επαναστατικού πολέμου, που θα προσαρμοζόταν άριστα τόσο στο νέο αστικό σκηνικό όσο και στην ισχυρή του πίστη για την αποτελεσματικότητα των μικρών συνωμοτικών ομάδων. Υποστηρίζοντας πιο ευέλικτες τακτικές και έναν πόλεμο κινήσεων σε αντίθεση με τον πόλεμο θέσεων, που ήταν συνέπεια της πρακτικής των οδοφραγμάτων, έγραφε αναφορικά με τα καινοφανή βουλεβάρτα: «Οι στρατηγικοί οδικοί άξονες [...] εμπνέουν φόβο αλλά άδικα. [...] Μακράν του να αποτελούν έναν κίνδυνο για την εξέγερση, όπως νομίζουν οι άνθρωποι, αντιθέτως προσφέρουν ένα μείγμα πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων και για τις δύο πλευρές. Εάν τα στρατεύματα κυκλοφορούν σ' αυτούς με μεγαλύτερη ευκολία, απ' την άλλη είναι πολύ πιο ανοιχτά εκτεθειμένα». Βλ. σχετικά Blanqui, Louis Auguste. «Εγχειρίδιο για μια ένοπλη εξέγερση», *Πρακτορείο Rioters*, 6 Μαΐου 2011, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://rioter.info/2011/05/06/blanqui/>.

⁹⁰ Buck-Morss, *ό.π.*, σ. 491.

Βλέπουμε, λοιπόν, πως το αίτημα του στρατιωτικού ελέγχου από κοινού με τα συμφέροντα του επενδυτικού κεφαλαίου και τα σχέδια εκσυγχρονισμού των αστικών υποδομών, δημιούργησαν εκείνο το πεδίο μέσα στο οποίο αποκτούσε το νόημά της η παραδειγματική «εξυγίανση» της πόλης του Παρισιού. Ο ρόλος του Haussmann στην υλοποίηση αυτού του έργου είναι σε, γενικές γραμμές, γνωστός. Αυτό που δεν είναι ίσως γνωστό είναι η επίδραση που άσκησαν στο Γάλλο βαρόνο οι απόψεις και οι πρακτικές του στρατηγού Bugeaud. Μετά, λοιπόν, την αιματηρή καταστολή της αλγερινής εξέγερσης, ο Bugeaud επιστρέφει στο Παρίσι, και το 1849 γράφει την πραγματεία του με τον τίτλο *La Guerre des Rues et des Maisons* (Ο Πόλεμος των Δρόμων και των Σπιτιών), αφού πρώτα έχει υποβάλει την αναγκαστική του παραίτηση εξαιτίας της αποτυχίας του να καταστείλει αποτελεσματικά τις ταραχές του Ιουνίου του 1848.⁹¹ Πρόκειται για ένα κείμενο που φιλοξενεί σχολαστικές παρατηρήσεις από την προσωπική εμπειρία που ο Bugeaud αποκόμισε από το μέτωπο της Αλγερίας, και προτάσεις για αποτροπή της περαιτέρω αστικής αναταραχής στο Παρίσι. Το *Ο Πόλεμος των Δρόμων και των Σπιτιών* αποτελεί έναν οδηγό αστικών μαχών στους δρόμους του Παρισιού και, σύμφωνα με τον Weizman, συνιστά το πρώτο εγχειρίδιο για την προετοιμασία και τη διεξαγωγή αστικού πολέμου.⁹² Στην έκταση της εν λόγω πραγματείας επιχειρείται μία χαρτογράφηση των κινδύνων και των απειλών που εγκυμονεί το Παρίσι της εποχής και μία ανάγνωση των κοινωνικών συνθηκών που δημιουργούν, από κοινού, η δημογραφική εξάπλωση της πόλης, οι νέες σχέσεις παραγωγής και οι ριζοσπαστικές διεκδικήσεις της νεοεμφανιζόμενης εργατικής τάξης.⁹³ Στη βάση αυτής της ανάλυσης, και παραμένοντας πιστός στο αντι-αστικό μένος που τον διέκρινε, ο Bugeaud προχωρά σε μια σειρά προτάσεων τακτικής, ένα μεγάλο τμήμα των οποίων καταλαμβάνει ο ανασχεδιασμός της ίδιας της πόλης. Προτάσεις που είχαν, ήδη, δοκιμασθεί στο εργαστήρι της Αλγερίας με τη μορφή μαζικών κατεδαφίσεων, μετασχηματίζοντας βίαια τους πολύπλοκους αστικούς της ιστούς, με τρόπους τέτοιους που να εξυπηρετούν τους στρατιωτικούς ελιγμούς.⁹⁴ Παρόμοια σχεδιαστικά μέτρα θα εφάρμοζε, μερικά χρόνια αργότερα, ο Haussmann, ο οποίος συγκαταλεγόταν ανάμεσα στους αναγνώστες του Bugeaud.⁹⁵ Και θα συστηματοποιούσε το πεδίο της τεχνογνωσίας που ο Γάλλος στρατηγός είχε συγκροτήσει αναφορικά με τη σχέση της χωρικής οργάνωσης και του στρατιωτικού σχεδιασμού.

Στο φως αυτών των δεδομένων, η εμπλοκή του στρατιωτικού κλάδου στον επίμαχο ανασχεδιασμό του Παρισιού αποδεικνύεται ακόμη πιο δομική. Ο Bugeaud δε συνέταξε μια

⁹¹ Βλ. το κεφάλαιο με τίτλο “Urbicide”, στο Rotbard, Sharon. *White City, Black City: Architecture and War in Tel Aviv and Jaffa*, Tel Aviv: Babel, 2005, διαθέσιμο σε αγγλική μετάφραση από τους Sharon Rotbard και Orit Gat στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://babelarchitectures.blogspot.gr/2009/07/urbicide.html>.

⁹² Βλ. την εισαγωγή του Eyal Weizman στο Thomas Robert Bugeaud, “The War of Streets and Houses”, *Cabinet*, 22, 2006, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://cabinetmagazine.org/issues/22/bugeaud.php>.

⁹³ Rotbard, *ό.π.*

⁹⁴ Βλ. Weizman, στο Bugeaud, *ό.π.*

⁹⁵ Weizman και Misselwitz, *ό.π.*, σ. 46 και Rotbard, *ό.π.*

πραγματεία πολεμικών απομνημονευμάτων, αλλά ένα εγχειρίδιο αστικού σχεδιασμού με πρώτη ύλη τα συμπεράσματα από τις δοκιμές και τα πειράματα που διεξήχθησαν σε ένα αμιγώς στρατιωτικό εργαστήριο. Και με άξονα αυτό το εγχειρίδιο σχεδιάστηκε ο «στρατηγικός εξωραϊσμός» του Παρισιού, που αποτέλεσε στη συνέχεια πρότυπο για μία σειρά αστικών αναπλάσεων στην Ευρώπη. Ως υπέρμαχος της ζωής στην ύπαιθρο και ως παθιασμένος βασιλικός,⁹⁶ αντιλαμβανόταν το φαινόμενο της αστικής εξάπλωσης και τη θέα των φτωχών εργατικών μαζών ως αντικείμενα στρατιωτικής διαχείρισης. Ένα κοινό αφηγηματικό νήμα ενώνει, λοιπόν, τις μακρινές, εξωτικές kasbahs και τις εργατικές φτωχογειτονίες του Παρισιού, υποδεικνύοντας ένα ακόμη παράδειγμα της αυτονόητης διαπλοκής των μηχανισμών εξουσίας της Δύσης με τα μακρινά τους αποικιακά εργαστήρια. Όπως τονίζει ο Foucault, «[δ]εν πρέπει ποτέ να ξεχνάμε ότι ο αποικισμός, με τις τεχνικές και το πολιτικό και νομικό του οπλοστάσιο, μετέφερε βεβαίως τα ευρωπαϊκά πρότυπα σε άλλες ηπείρους· είχε όμως επίσης πολυάριθμα αναδραστικά αποτελέσματα στους μηχανισμούς εξουσίας στη Δύση, στα συστήματα, τους θεσμούς και τις τεχνικές της εξουσίας. Πολλά αποικιακά πρότυπα επανεισήχθησαν στη Δύση και διαμέσου αυτών η Δύση προέβη σε έναν ίδιο αποικισμό, κατά κάποιον τρόπο, σε μια εσωτερική αποικιοκρατία».⁹⁷ Ειδικά στον τομέα της διαχείρισης των πληθυσμών, της αστυνόμευσης και των τεχνολογιών πειθαρχίας, τα αποικιακά πεδία αποδείχτηκαν ζωτικής σημασίας, στο βαθμό που η καταστατική υποτίμηση και απο-ανθρωποποίηση των αποικιοκρατούμενων πληθυσμών επέτρεπε, εξ αρχής, την ασφαλή δοκιμή νέων τεχνικών και σκληρότερων μέτρων.⁹⁸ Όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Graham, «από το διάσημο πανοπτικόν, μέχρι τη ριζική ανακατασκευή του Παρισιού από το βαρόνο Haussmann [...] και την υιοθέτηση της δακτυλοσκόπησης, πολλοί από τους περίφημους μετασχηματισμούς που συνέβησαν στις Ευρωπαϊκές πόλεις του 19^{ου} αιώνα είχαν ήδη δοκιμαστεί στις αποικιοκρατούμενες πόλεις και περιφέρειες».⁹⁹ Και συγκεκριμένα για την περίπτωση του Bugeaud, ο Weizman επισημαίνει: «ενώ ο αστικός πόλεμος δοκιμάζεται στην περιφέρεια του Δυτικού πολιτισμού, οι τακτικές του εκσυγχρονισμού στα αστικά κέντρα μετέρχονται τα ίδια εργαλεία, αλλά καμουφλάρονται με διαφορετική ρητορική».¹⁰⁰

Μέσα σε αυτό το καλά σχεδιασμένο αντιεξεγερτικό περιβάλλον η Κομμούνια ηττάται. Όπως επισημαίνει ο Ashworth, αρκετοί ήταν αυτοί που έσπευσαν να υποστηρίξουν πως, έπειτα από αυτή

⁹⁶ Weizman και Misselwitz, *ό.π.*, σ. 44.

⁹⁷ Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, *ό.π.*, σ. 132.

⁹⁸ Ως προς αυτό ο Achille Mbembe είναι κατηγορηματικός: «οι αποικίες είναι ο κατεξοχήν τόπος όπου οι έλεγχοι και οι εγγυήσεις της δικαιοσύνης μπορούν να αναστέλλονται —η ζώνη όπου η βία της κατάστασης εξαίρεσης κρίνεται πως μπορεί να εργάζεται στην υπηρεσία του “πολιτισμού”». Mbembe, Achille. “Necropolitics”, *Public Culture*, 15 (1), 2003, σ. 24.

⁹⁹ Graham, Stephen. “Foucault’s Boomerang: The New Military Urbanism”, *Development Dialogue*, 58, 2012, σ. 39.

¹⁰⁰ Weizman και Misselwitz, *ό.π.*, σ. 46.

την ήττα, οι πόλεις δεν ενδείκνυνται πλέον για εξεγέρσεις και ξεσηκωμούς.¹⁰¹ Τα νέα οπλικά μέσα και οι νέες δυνατότητες ταχύτατης μετακίνησης των στρατευμάτων, πλάι στον ίδιο τον αστικό ανασχεδιασμό με τις προληπτικές του αντιεξεγερτικές ιδιότητες, έκαναν ιδιαίτερα επικίνδυνη την υπόθεση της εξέγερσης μέσα στους αναπτυσσόμενους αστικούς σχηματισμούς. Τούτο δε σημαίνει πως η πόλη εκτοπίστηκε εντελώς από το πανόραμα των εξεγερτικών τοπογραφιών. Η Αγία Πετρούπολη το 1905 και το 1917, το Μόναχο το 1919, και η Βαρκελώνη το 1936, είναι μόνο μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα. Παρ' όλα αυτά, οφείλει κανείς να αναγνωρίσει πως σε ένα μεγάλο βαθμό το φαινόμενο του ανορθόδοξου πολέμου, και ειδικά έτσι όπως περιγράφηκε στο προηγούμενο μέρος, ήταν κυρίως ένα φαινόμενο της υπαίθρου, των αγροτικών πληθυσμών, των δυσπρόσιτων εδαφών και των ορεινών καταφυγίων. Με φόντο αυτό το συγκεκριμένο φυσικό περιβάλλον αναπτύχθηκαν πολλές από τις περιβόητες θεωρίες και πρακτικές του 20^{ου} αιώνα πάνω στον επαναστατικό πόλεμο, με εξέχουσα εκείνη του Μάο Τσε-Τουνγκ,¹⁰² και μόνο μέσα στο πλαίσιο που διαμόρφωνε ο αυστηρά εδαφικοποιημένος αγροτικός κόσμος μπορούμε να κατανοήσουμε την επιμονή του Schmitt στον τελλουρικό χαρακτήρα του αντάρτη.¹⁰³ Και αν και οι επαναστατικές θεωρίες, σε μεγάλο βαθμό, αντιλαμβάνονταν την αστική εξέγερση ως το πρώτο ανατρεπτικό βήμα το οποίο θα έπρεπε, στη συνέχεια, να πλαισιωθεί από τον ξεσηκωμό των αγροτικών πληθυσμών,¹⁰⁴ στην πραγματικότητα εφαρμόστηκαν, για κάποιες δεκαετίες, κατά κύριο λόγο σε μη αστικά περιβάλλοντα, και εκεί ήταν που διακρίθηκαν από μία σειρά επιτυχιών.¹⁰⁵ Καθοριστικοί τόσο ως προς την προτίμηση του αγροτικού περιβάλλοντος όσο και ως προς τις επιτυχίες αυτές ήταν τρεις συγκεκριμένοι παράγοντες: δυσπρόσιτο έδαφος, διάσπαρτος και, επομένως, δύσκολα αστυνομεύσιμος πληθυσμός, και κοινωνίες των οποίων οι ανάγκες περιορίζονταν στις τοπικές συνθήκες.¹⁰⁶

Με το μέτωπο των αποικιών να βρίσκεται σε συνεχή αναβρασμό και με την ώθηση που έδινε η υπόθεση της κομμουνιστικής επανάστασης παγκοσμίως, ασύμμετρα πολεμικά επεισόδια ξεσπούν ασταμάτητα με τη λήξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Η ανάδυση των εθνικοαπελευθερωτικών αγώνων μετά το 1945 και η διχοτόμηση του κόσμου σε δύο πολιτικά

¹⁰¹ Ashworth, *ό.π.*, σ. 89, 99.

¹⁰² *Ο.π.*, σ. 89.

¹⁰³ Έναν τελλουρικό χαρακτήρα που ο Schmitt ανακαλεί με αφορμή τις παρατηρήσεις του για το Μάο. Μάλιστα, στο στοιχείο της εδαφικότητας εντοπίζει τις «πιο βαθιές ρίζες των «ιδεολογικών «διαφορών ανάμεσα στο ρωσσοσοβιετικό και τον κινέζικο κομμουνισμό», υποστηρίζοντας πως «η επανάσταση του Μάο είναι θεμελιωμένη πιο τελλουρικά από αυτήν του Λένιν». Για τις ανάγκες διευκρίνισης αυτής της τελλουρικότητας, και αντλώντας από τη Ruth Fischer, αναφέρεται στην ικανότητα των Κινέζων κομμουνιστών «να μεταφυτέψουν τις αρχές τους σ' ένα αγροτικό περιβάλλον και εκεί να συνεχίσουν να τις καλλιεργούν με έναν πρωτοφανή τρόπο», στο Schmitt, *Η Θεωρία του Αντάρτη*, *ό.π.*, σ. 56.

¹⁰⁴ Το ρωσικό παράδειγμα συνιστά μία τέτοια περίπτωση. Βλ. σχετικά, Shaw, *ό.π.*, σ. 143 και Ashworth, *ό.π.*

¹⁰⁵ Πέραν, όμως, της πρακτικής και της λειτουργικής σημασίας που διατηρούσε η επιλογή εδάφους για τους αντάρτες, ο Shaw επισημαίνει πως η κλίση κάποιων κομμουνιστικών, κυρίως, εγχειρημάτων προς τις αγροτικές περιοχές σχετίζεται σαφέστατα με τις ισχυρές αντι-αστικές τους προκαταλήψεις, σύμφωνα με τις οποίες οι πόλεις λειτουργούσαν ως πηγές «ηθικής μόλυνσης», και ως εκ τούτου, θα έπρεπε να αποφεύγονται. Βλ. Shaw, *ό.π.*

¹⁰⁶ Ashworth, *ό.π.*, και Taber, *ό.π.*, σ. 173-174.

στρατόπεδα σηματοδοτούν μια χωρίς προηγούμενο εξάπλωση του αντάρτικου φαινομένου,¹⁰⁷ που ανάγκασε, όπως είδαμε, τον Trinquier να ανακοινώσει το τέλος του συμβατικού πολέμου. Σε αυτή την περίοδο είναι που οργανώνεται, όπως είδαμε, η επιστήμη της αντιεξέγερσης ως ξεχωριστός στρατιωτικός κλάδος. Και είναι αλήθεια πως μέσα σε αυτό το νέο corpus στρατιωτικών γνώσεων, πρακτικών, και αντιλήψεων, με την ιδιαίτερα πλούσια φιλολογία του, ο ανταρτοπόλεμος μετατρέπεται σε ένα αντικείμενο στρατιωτικής έρευνας, με φόντο το τυπικό του αγροτικό τοπίο. Ο Taber, έχοντας την ευκαιρία να δει από κοντά την εξέλιξη των σπουδαιότερων από τα αντάρτικα εγχειρήματα της Ιστορίας, και αναλύοντας διεξοδικά την επιλογή εδάφους από την αντάρτικη σκοπιά, έγραφε: «Οι επαναστάτες βαδίζουν προς τα μέσα από τις αγροτικές περιοχές προς τις κωμοπόλεις κι ύστερα προς τις πόλεις. Καταλαμβάνουν τους λόφους και τα δάση πριν πιάσουν τους δρόμους. [...] Αυτό που μετράει για τους επαναστάτες δεν είναι τα ισχυρά σημεία, αλλά το έδαφος που ο εχθρός δεν μπορεί να διεκδικήσει χωρίς να εμπλακεί σε μίαν αντίφαση —στην ανάπτυξη των γραμμών του και στην εξασθένηση της μαχητικής δύναμής του κρούσης. Νά, γιατί πρώτα οι αγροτικές περιοχές και τελευταίες οι πόλεις».¹⁰⁸ Αλλά η άποψή του για τις πιθανότητες αστικοποίησης των αντάρτικων εγχειρημάτων ήταν ακόμη πιο χαρακτηριστική: «Οι στρατιώτες, ιδιαίτερα ξένοι, μπορούν να καταπνίξουν τις εξεγέρσεις στις πόλεις [...], αντιμετωπίζοντας ολόκληρη τη μητρόπολη σαν πολιορκημένη πόλη, ελέγχοντας κάθε κίνηση και σκοτώνοντας αλύπητα τους κατοίκους κάθε γειτονιάς που αντιστέκεται».¹⁰⁹

Αντιστοίχως, οι παρατηρήσεις και τα διδάγματα των ίδιων των αντιεξεγερτικών εγχειριδίων της εποχής δομούνται, εμφανώς, πάνω στις ιδιαιτερότητες της αγροτικής, ορεινής και δασικής τοπογραφίας. Ο Kitson μπορεί να κάνει, για παράδειγμα, κάποια σχόλια και συγκρίσεις σχετικά με τα χαρακτηριστικά ενός αστικού και ενός αγροτικού αντάρτικου.¹¹⁰ Παρ' όλα αυτά, οι προτάσεις και οι υποδείξεις του αποκτούν το νόημά τους κυρίως μέσα στο αγροτικό περιβάλλον των επιχειρήσεων από τις οποίες είχε προσωπική εμπειρία μέχρι το 1971, όταν εκδόθηκε το *Low Intensity Operations*. Ήτοι, από τις επιχειρήσεις αντιεξέγερσης κυρίως στην Κένυα και τη Μαλαισία. Είναι ενδεικτικό πως το υποθετικό σενάριο αντεπαναστατικού πολέμου, που καταλαμβάνει ένα μεγάλο μέρος του εγχειριδίου και πάνω στο οποίο δοκιμάζει τις κατασταλτικές του προτάσεις, εκτυλίσσεται σε ένα ιδεοτυπικό αγροτικό περιβάλλον, με κύρια χαρακτηριστικά ένα σύμπλεγμα χωριών, ένα πυκνό δάσος και δύο ποτάμια.¹¹¹ Παρόμοιο είναι και το ύφος των παρατηρήσεων του Galula. Επιχειρώντας την περίοδο 1956-1958, στην ορεινή περιοχή Kabylie της

¹⁰⁷ Βλ. σχετικά το υποκεφάλαιο με τίτλο «Ανταρτοπόλεμοι και το νόημα της ιστορίας», στο Géré, *ό.π.*, σ. 55 και Kitson, *ό.π.*, σ. 16.

¹⁰⁸ Taber, *ό.π.*, σ. 68.

¹⁰⁹ *Ο.π.*, σ. 175. Βλ. και σ. 132.

¹¹⁰ Kitson, *ό.π.*, σ. 38, 39.

¹¹¹ *Ο.π.*, σ. 102-103 και τα σχετικά σκαριφήματα στις σ. 105, 118.

Βόρειας Αλγερίας, εκκινεί από τις εμπειρίες ενός ορεινού ανταρτοπολέμου και τις δυσκολίες διαχείρισης των αγροτικών πληθυσμών της περιοχής. Οι παρατηρήσεις του μαρτυρούν ξεκάθαρα πως τα αγροτικά τοπία συνιστούσαν ένα επίλεκτο πεδίο για την ανάπτυξη των αντάρτικων εγχειρημάτων της εποχής του. «Το γεγονός είναι ότι τα βουνά, τα δάση και τα έλη δεν είναι εμπόδια για τον εξεγερμένο, αλλά είναι μάλλον το έδαφος που τον ευνοεί»,¹¹² γράφει ο Γάλλος αντεπαναστάτης. Συγκρίνοντας, επιπλέον, τις διαφορετικές απαιτήσεις που εμφανίζουν οι αντιεξεγερτικές επιχειρήσεις στην ύπαιθρο και σε αστικό περιβάλλον, υποστηρίζει πως οι πόλεις απαιτούν μικρότερες στρατιωτικές δυνάμεις και ελέγχονται πιο εύκολα.¹¹³

Την ίδια ακριβώς περίοδο στην Αλγερία βρίσκεται και ο Trinquier. Επίσης, απεσταλμένος στο Βόρειο τμήμα της χώρας, συμμετέχει στην περιβόητη *Μάχη του Αλγερίου* (1956-1957), κατά την οποία τίθεται επικεφαλής στη συγκρότηση του *Dispositif de Protection Urbain*. Επομένως, το έργο του *Modern Warfare*, επηρεασμένο αναπόφευκτα από τις αστικές ιδιαιτερότητες των συγκεκριμένων σφοδρών επιχειρήσεων, μπορεί ίσως να θεωρηθεί από τα πρώτα μεταπολεμικά εγχειρίδια αντιεξεγερσης που δίνουν έμφαση στις δυσκολίες διαχείρισης της αστικής πολυπλοκότητας.¹¹⁴ Η περίπτωση του εμφανίζει σαφείς διαφοροποιήσεις ως προς το περιβάλλον μέσα στο οποίο επιχειρεί, αν τη συγκρίναμε με το παράδειγμα του Galula. Παρά τις όποιες, όμως, διαφορές στις χωρικές τους προσλαμβάνουσες και πέραν των δομικών αποκλίσεων που χαρακτηρίζουν τη σκέψη των δύο αιμοσταγών αντεπαναστατών,¹¹⁵ θα λέγαμε πως εκφράζονται μέσα από κοινές θέσεις και πρακτικές στον τομέα της αντίληψης του χώρου και της αναδιάταξης των σωμάτων μέσα σε αυτόν, στο πλαίσιο αμείλικτων πρακτικών πληθυσμιακού ελέγχου, που θα εξετάσουμε διεξοδικότερα στο επόμενο μέρος. Στον ίδιο τόπο, έναν και πλέον αιώνα μετά τον Bugeaud, ο Trinquier αποτυπώνει ένα πολυδιάστατο φαινόμενο που συνδέεται τόσο με τις πυκνοκατοικημένες πόλεις όσο και με τα χωριά και τα απροσπέλαστα βουνά, ανακαλώντας, προφανώς, πολλά από τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τα προαναφερθέντα εγχειρίδια. Αλλά παρ' όλη την έμφασή του στις αστικές ιδιαιτερότητες, αναγνωρίζει πως «το πιο ευάλωτο τμήμα της οργάνωσης του εχθρού βρίσκεται στις πόλεις».¹¹⁶ Κατά τα άλλα, το εγχειρίδιό του περιλαμβάνει ένα πλήθος παρατηρήσεων για τη διαχείριση των αγροτικών πληθυσμών και για τις δυσκολίες που συνεπάγονται οι επιχειρήσεις του αντεπαναστατικού στρατού εναντίον των καταφυγίων των ανταρτών, που παραδοσιακά βρίσκονται στις πιο δύσβατες περιοχές.¹¹⁷ Δεν αποκλίνει, επομένως,

¹¹² Galula, *ό.π.*, σ. 147. Βλ. και σ. 67, 69, 79, 83.

¹¹³ *Ο.π.*, σ. 69, 148.

¹¹⁴ Trinquier, *ό.π.*, σ. 18, 34, 35.

¹¹⁵ Durand, *ό.π.*

¹¹⁶ Trinquier, *ό.π.*, σ. 49.

¹¹⁷ *Ο.π.*, σ. 48, 55, 56. Ακριβώς στην ανάγκη ύπαρξης αυτών των καταφυγίων για μία τυπικά οργανωμένη αντάρτικη μονάδα εστιάζει και ο Ashworth, σε μία προσπάθεια σύγκρισης των αστικών και των αγροτικών πλεονεκτημάτων. Υποστηρίζει πως οι επιτυχημένες αντάρτικες επιχειρήσεις εξαρτώνται από τέσσερις παράγοντες. Το κατάλληλο έδαφος,

σημαντικά από το γενικό ύφος των σύγχρονών του αντεπαναστατών.

Χρησιμοποιώντας, λοιπόν, μονάχα κάποια από τα σχετικά κείμενα που κυκλοφορούσαν εκείνη την εποχή, μπορέσαμε σε κάποιο βαθμό να αντιληφθούμε τις χωρικές διαστάσεις των βασικών ζητημάτων που απασχολούσαν τα αντιεξεγερτικά επιτελεία της ψυχροπολεμικής περιόδου. Εν τούτοις, θα μπορούσε κανείς να κρίνει άσκοπη τη συνέχιση της συζήτησης για το κατά πόσο οι πόλεις ή τα αγροτικά τοπία είναι αυτά που ευνοούν ασύμμετρες πολεμικές τελέσεις. Οι ίδιες οι αντικειμενικές συνθήκες δεν έδιναν τη δυνατότητα επιλογής. Οι συνεχείς εξελίξεις στις τεχνολογίες του πολέμου,¹¹⁸ που έκαναν την ήδη αποψιλωμένη ύπαιθρο «όσο ποτέ άλλοτε εκτεθειμένη στα όπλα και στα μεταφορικά μέσα του τακτικού στρατού»,¹¹⁹ και η ραγδαία αστικοποίηση που χαρακτηρίζει την περίοδο όπου οι τρεις από τους πατέρες της αντιεξέγερσης συγγράφουν τα εγχειρίδιά τους, δημιουργούν μία τάση φυγής των ασύμμετρων πολεμικών πράξεων από την ασφάλεια και την κάλυψη του αγροτικού και ορεινού τοπίου προς τις νέες αχανείς «αστικές ζούγκλες»· μία φυγή που σήμερα φαντάζει σχεδόν νομοτελειακή.¹²⁰ Ο Kitson γράφει χαρακτηριστικά πως, ήδη από το 1969, υπήρχε η εκτίμηση ότι «η χαμηλού επιπέδου αστική εξέγερση σε συνδυασμό με προπαγάνδα και οικονομική πίεση είναι πιθανόν να εξελιχθεί στο πιο δημοφιλές είδος επιχείρησης στο μέλλον».¹²¹ Ήδη, λοιπόν, από τα μέσα της ψυχροπολεμικής περιόδου είχε διαγνωστεί η πιθανότητα αστικοποίησης του ασύμμετρου πολέμου, αν και μία τέτοια διάγνωση μπορεί, ομολογουμένως, να παρέμεινε για αρκετά χρόνια στο πεδίο μιας υπόθεσης εργασίας, που δε φαίνεται να συμερίζονταν πολλοί. Πόσο μάλλον, όταν μέσα στον πυρετό μιας πυρηνικής ολοκληρωτικής σύρραξης που αποτελούσε τη βασική αφήγηση της περιόδου του Ψυχρού Πολέμου, οι ασύμμετρες συγκρούσεις θεωρούνταν σε μεγάλο βαθμό δευτερεύουσας

την υποστήριξη από ένα φιλικό πληθυσμό ή τουλάχιστον την απουσία ενός εχθρικού, το σχηματισμό μιας επαρκούς οργανωτικής δομής για το σχεδιασμό των επιχειρήσεων, και την ύπαρξη μιας ασφαλούς βάσης για καταφύγιο, ξεκούραση και ανεφοδιασμό. Οι πόλεις δεν εμφανίζουν κανένα ιδιαίτερο μειονέκτημα ως προς τους τρεις πρώτους. Ο τέταρτος, όμως, παράγοντας δεν ευνοείται, όπως επισημαίνει, μέσα στα πυκνά αστικά περιβάλλοντα. Βλ. Ashworth, *ό.π.*, σ. 104-105.

¹¹⁸ Ο Ashworth αναφέρεται συγκεκριμένα στη χρήση του ελικοπτέρου το οποίο κατόρθωσε, σε μεγάλο βαθμό, να αναιρέσει τα πλεονεκτήματα που παρείχαν οι δύσβατες τοποθεσίες στους αντάρτες. Αντιστοίχως, ο Kitson αναγνωρίζει τις νέες δυνατότητες που προσέφερε η εμφάνιση του ελικοπτέρου τη δεκαετία του '60, εκφράζοντας, παράλληλα, και κάποιους προβληματισμούς ως προς τη χρήση του. Και ο Trinquier επισημαίνει τη σημασία της νέας αυτής τεχνολογίας τόσο στον τομέα της κατόπτευσης του χώρου όσο και της δυνατότητας πρόσβασης των απρόσιτων αντάρτικων καταφυγίων. Βλ. Ashworth, *ό.π.*, σ. 90, Kitson, *ό.π.*, σ. 137, και Trinquier, *ό.π.*, σ. 56, 61. Την ίδια εποχή, και ως προϊόν ενός επιτακτικού αιτήματος για τον εντοπισμό του Εχθρού στις δύσβατες περιοχές των αντάρτικων επιχειρήσεων, αναπτύσσεται και μία γκάμα ηλεκτρονικών συστημάτων αναγνώρισης και εντοπισμού, όπως το σύστημα των ηλεκτρονικών αισθητήρων που χρησιμοποίησε η αμερικανική αεροπορία για τον έλεγχο της εισόδου των βορειοβιετναμέζικων εφοδιοπομπών στο Νότιο Βιετνάμ. Βλ. σχετικά Halter, *ό.π.*, σ. 105-111.

¹¹⁹ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 378.

¹²⁰ Ashworth, *ό.π.*, σ. 90. Ανατρέχοντας, ξανά, στη μαοϊκή ρήση για τη θάλασσα και το ψάρι, θα κρίναμε μάλλον αναμενόμενη μία τέτοια εξέλιξη. Η αδιάκοπη παγκόσμια αστικοποίηση σήμαινε πως η θάλασσα μετακομίζει σταδιακά στις πόλεις. Το ίδιο, λοιπόν, όφειλε να πράξει και το ψάρι.

¹²¹ Αναφέρεται συγκεκριμένα σε ένα άρθρο του Peter De La Billiere, που δημοσιεύθηκε στο R.U.S.I. Journal. Kitson, *ό.π.*, σ. 21.

σημασίας.¹²² Παρ' όλα αυτά, η περίοδος αυτή έχει να επιδείξει σημαντικά ασύμμετρα αστικά επεισόδια όπως αυτά του Αλγερίου (1954-62), της Βόρειας Ιρλανδίας, με εξέχουσα την περίπτωση του Μπέλφαστ, από το 1969 και έπειτα, και της Βηρυτού το 1982,¹²³ που μπορούν να θεωρηθούν προπομποί της μελλοντικής αστικοποίησης του ασύμμετρου πολέμου. Όπως μας διαβεβαιώνει, άλλωστε, ο Creveld αναφορικά με το μέλλον των συγκρούσεων, «ο πόλεμος δεν θα διεξάγεται στο ανοιχτό πεδίο, αν μη τι άλλο επειδή σε πολλά μέρη του κόσμου δεν υπάρχει πια ανοιχτό πεδίο. Το σύννηθες σκηνικό θα είναι ένα περίπλοκο περιβάλλον, είτε αυτό που παρέχει η φύση είτε το ακόμα πιο πολύπλοκο περιβάλλον που έχει δημιουργήσει ο άνθρωπος».¹²⁴

¹²² Graham, *Cities Under Siege*, ό.π., σ. 15, 19.

¹²³ Ό.π., σ. 15 και Hills, ό.π., σ. 232.

¹²⁴ Creveld, ό.π., σ. 295.

3. Η αστικοποίηση ως ειδικό αντικείμενο της στρατιωτικής επιστήμης

3.1. Παραγκουπόλεις: Στρατιωτικοί στοχασμοί πάνω στην αστικοποίηση της φτώχειας

Ο πόλεμος, λοιπόν, φαίνεται πως μοιραία θα μετακόμιζε στις πόλεις. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου σηματοδοτεί μια σειρά από κρίσιμους μετασχηματισμούς που αλλάζουν το πλαίσιο των ένοπλων αντιπαραθέσεων. Και ανάμεσά τους μπορεί κανείς να διακρίνει μία ισχυρή τάση αστικοποίησής τους. Η εντατικοποίηση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών μετασχηματίζει βίαια και ταχύτατα τις τοπογραφίες της καπιταλιστικής περιφέρειας,¹²⁵ ενώ η έξαρση εθνικισμών και θρησκευτικών φανατισμών συνθέτουν ένα πολυσχιδές έδαφος ανταγωνισμών και συγκρούσεων, με τα δικά του γεωγραφικά συμφραζόμενα.¹²⁶ Μπροστά στο αχανές πεδίο που δημιουργεί η κατάρρευση του αντίπαλου δέους, οι αντιεξεγερτικές μηχανές, με προεξέχουσα αυτή των ΗΠΑ, επανασχεδιάζουν τα σχετικά τους δόγματα. Και θα δούμε πως η ανησυχία που προκαλούσαν στα στρατιωτικά επιτελεία οι νέες μορφές του Εχθρού ήταν απολύτως συνδεδεμένη με το περιβάλλον μέσα στο οποίο αυτές εμφανίζονταν. Μία βασική, λοιπόν, μέριμνα αυτού του επανασχεδιασμού αφορούσε την προβληματοποίηση και τη διαχείριση του ίδιου του αστικού φαινομένου, καθώς το τέλος εκείνης της εκβιαστικής και χοντροκομμένης συμμετρίας δεν άνοιξε μόνο το δρόμο σε πλήθος νέων ασύμμετρων συγκρούσεων, αλλά τις οδήγησε, επιπλέον, στην καρδιά των πόλεων. Στο *Η Μεταμόρφωση του Πολέμου*, η έκδοση του οποίου συμπίπτει με το πολυσυζητημένο «Τέλος της Ιστορίας», ο Crevelde μας διαβεβαιώνει πως οι χαμηλής έντασης συγκρούσεις ωθούν, αναγκαστικά, τον πόλεμο σε πιο πολύπλοκα περιβάλλοντα, ακριβώς επειδή τα απλούστερα έχουν αρχίσει να κυριαρχούνται από υπολογιστές.¹²⁷ Και σύμφωνα με τους θεωρητικούς του στρατού, στο φως των ραγδαίων εξελίξεων που παρατηρούνταν στον τομέα των οπλικών και αναγνωριστικών τεχνολογιών, ήταν αναμενόμενο πως οι επίδοξοι αντίπαλοι της μοναδικής, πλέον, υπερδύναμης, καθώς και άλλων ισχυρών συμβατικών στρατών, θα επιδίωκαν να σύρουν τις μάχες σε περιβάλλοντα τέτοια που θα ακύρωναν, εν πολλοίς, κάποια από τα αδιαμφισβήτητα τεχνολογικά και επιχειρησιακά πλεονεκτήματα των Εχθρών τους.¹²⁸

¹²⁵ Graham, *Cities Under Siege*, ό.π., σ. 5.

¹²⁶ Géré, ό.π., σ. 109-113. Βέβαια, όπως είδαμε και στο πρώτο μέρος, το φαινομενικό ξέσπασμα «μικρότερων» εθνικών πολέμων και ασύμμετρων συγκρούσεων μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου δε θα πρέπει να παραπλανά και να οδηγεί σε μία επιλεκτική ιστορική ανάγνωση. Ο Ψυχρός Πόλεμος, ως ένα παγκόσμιο αφήγημα που κυριάρχησε για κάποιες δεκαετίες, δε σημαίνει την απουσία «μικρότερων» πολέμων σε εκείνη ακριβώς την ιστορική φάση. Πρόκειται, αντιθέτως, για δύο φαινόμενα απολύτως συμπληρωματικά, αμφότερα διαφωτιστικά, αν θέλουμε να σκιαγραφήσουμε το προφίλ της ψυχροπολεμικής περιόδου. Βλ. σχετικά, Κονδύλης, ό.π., σ. 366-367.

¹²⁷ Crevelde, ό.π., σ. 243.

¹²⁸ Βλ. *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 1-1.

Η βασική επίπτωση του τέλους του Ψυχρού Πολέμου ήταν πως το (γεω)πολιτικό περιβάλλον μέσα στο οποίο οι συγκρούσεις αποκτούσαν το νόημά τους για τέσσερις και πλέον δεκαετίες άρχισε να μετασχηματίζεται ριζικά. Η ύπαρξη των δύο υπερδυνάμεων συνιστούσε έναν ιδεοτυπικό άξονα Φίλου/Εχθρού γύρω από τον οποίο διατάσσονταν μικρότερες δυνάμεις σε πλανητική κλίμακα και έναν τρόπο ερμηνείας και διαχείρισης των ροών της ένοπλης βίας. Με την κατάρρευση της σοβιετικής αυτοκρατορίας, ο άξονας αυτός διαρρηγνύεται και κατά μία έννοια αναδύονται στην επιφάνεια νέα συμφέροντα και νέοι πιο πολύπλοκοι τρόποι νοηματοδότησης του Φίλου, του Εχθρού και των διενέξεών τους.¹²⁹ Οι ασύμμετρες συγκρούσεις παραμένουν μία βασική πολιτικο-στρατιωτική παράμετρος στο μεταψυχροπολεμικό τοπίο. Εν τούτοις, οι δρόμοι του πολέμου ανανεώνονται¹³⁰ και ευρύτερα ποιοτικά του χαρακτηριστικά μετασχηματίζονται. Το νέο περιβάλλον της δημόσιας ασφάλειας αλλάζει χαρακτήρα, καθώς νέα στοιχεία οριοθετούν με το δικό τους τρόπο τις αιτίες και τους τρόπους εκδήλωσης των συγκρούσεων και των ανταγωνισμών. Μεταξύ αυτών θα μπορούσαμε να διακρίνουμε την αύξηση των φονταμενταλιστικών θρησκευτικών οργανώσεων και την έξαρση του εθνικιστικού φαινομένου, τη στρατιωτικοποίηση συμμοριών, την ευκολότερη πρόσβαση των εκάστοτε μη κρατικών ομάδων σε βαρύ οπλισμό, τη συνεχή όξυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, και την εντεινόμενη έλλειψη βασικών αγαθών για όλο και μεγαλύτερους πληθυσμούς, σε συνδυασμό με δυσκολίες πρόσβασης σε ζωτικές πηγές.¹³¹ Τα χαρακτηριστικά αυτά, πλάι στις δυνατότητες που προσφέρονται μέσα στο ίδιο το περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης αναφορικά με τις νέες τεχνολογίες της επικοινωνίας και της κυκλοφορίας,¹³² συνθέτουν ένα πολύ πιο απαιτητικό επιχειρησιακό πεδίο, με ιδιαίτερα πολύπλοκα χαρακτηριστικά. Στο φως αυτών των μεταβολών, οι δυτικές στρατιωτικές δυνάμεις χαρακτηρίζουν τις νέες απειλές

¹²⁹ Όπως υποστηρίζουν οι Emran Qureshi και Michael Sells, με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου μπορεί να παρατηρείται ένας ριζικός μετασχηματισμός της πολιτικής φύσης των συγκρούσεων, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως χάνει την παραδοσιακή του αξία ο ιδεοτυπικός άξονας Ανατολή/Δύση. Αυτό που αλλάζει είναι οι τρόποι νοηματοδότησης των δύο πόλων, που μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και ιδίως στη μετά την 11^η Σεπτεμβρίου εποχή, δοκιμάζουν πλέον ανοιχτά θεολογικούς όρους: μέσω, δηλαδή, της χοντροκομμένης διχοτομίας Ισλάμ/Δύση. Για τους θεωρητικούς της σύγκρουσης, όπως οι Samuel Huntington και Bernard Lewis, η λύση φάνταζε απλή. «Αντί να πρέπει να κατασκευάσουν ένα νέο παράδειγμα [...] μπορούσαν να αντικαταστήσουν την Ανατολή του Ψυχρού Πολέμου με την παλαιότερη Οριενταλιστική Ανατολή». Βλ. σχετικά Qureshi, Emran και Sells, Michael A. "Introduction: Constructing the Muslim Enemy", στο Emran Qureshi και Michael A. Sells (επιμ.), *The New Crusades: Constructing the Muslim Enemy*, New York: Columbia University Press, 2003, σ. 11-12.

¹³⁰ Géré, *ό.π.*, σ. 77.

¹³¹ Graham, "Introduction: Cities, Warfare, and States of Emergency", *ό.π.*, σ. 6.

¹³² Όπως επισημαίνει ο Mike Davis, αντλώντας από τους θεωρητικούς της αντιτρομοκρατίας John Robb και Martin Shubik, «η τεχνολογική "υπερ-δυνάμωση" που προσφέρει σε καταστροφικά άτομα η παγκοσμιοποίηση έχει παραγάγει μια επανάσταση στις φονικές ικανότητες μικρών ομάδων και δικτύων». Βλ. Davis, Mike. *Buda's Wagon: A Brief History of the Car Bomb*, London & New York: Verso, 2007, σ. 11. Αντίστοιχες είναι και οι παρατηρήσεις του αναθεωρημένου αμερικανικού εγχειριδίου αντιμεξέγερσης αναφορικά με τον πολλαπλασιασμό των όπλων μαζικής καταστροφής και των όπλων ακριβείας ανά τον κόσμο. «Τα όπλα αυτά μπορούν να προσφέρουν σε μία αντάρτικη ομάδα δυνατότητες χωρίς προηγούμενο στην ιστορία του μη συμβατικού πολέμου», γράφει το εγχειρίδιο χαρακτηριστικά. Βλ. *US Army Field Manual 3-24/MCWP 3-33.5: Insurgencies and Countering Insurgencies*, Washington, DC: Headquarters Department of the Army, 2014, σ. 2-2, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://armypubs.army.mil/doctrine/DR_pubs/dr_a/pdf/fm3_24.pdf.

ως «πιο ποικίλες, λιγότερο προβλέψιμες, που παρουσιάζουν μάλλον λιγότερες προκλήσεις με όρους συμβατικού πολέμου».¹³³

Εν τούτοις, αν το ένα σκέλος αυτής της συζήτησης αφορά τους κοινωνικούς, πολιτικούς και στρατιωτικούς μετασχηματισμούς που χαρακτηρίζουν το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, το άλλο αφορά το περιβάλλον μέσα στο οποίο αυτοί οι μετασχηματισμοί λαμβάνουν χώρα. Και τα επιτελεία του πολέμου σπεύδουν να διερευνήσουν και να διαχειριστούν αυτές τις περιβαλλοντικές ιδιαιτερότητες. Η ραγδαία αστικοποίηση και η ταχύτατη δημογραφική εξάπλωση που παρατηρείται κυρίως σε χώρες της καπιταλιστικής περιφέρειας απέκτησαν τέτοιες διαστάσεις και τέτοια χαρακτηριστικά που εισήχθησαν επειγόντως μέσα στα στρατιωτικά εργαστήρια. Η επαναχάραξη νέων αξόνων Φίλου/Εχθρού, ο πρωταγωνιστικός ρόλος των πόλεων σε ένα ολοένα και πιο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, και το γεγονός πως η ανεξέλεγκτη αυτή αστικοποίηση εντοπίζεται, εν πολλοίς, σε περιοχές με ιδιαίτερο στρατηγικό ενδιαφέρον για τις μεγάλες δυνάμεις —και επομένως η εξασφάλιση ενός περιβάλλοντος σταθερότητας συνιστά προτεραιότητα—, ανάγκασε τα σχετικά στρατιωτικά επιτελεία να μελετήσουν τις επιπτώσεις της διόγκωσης των πόλεων τόσο σε επίπεδο σχεδιασμού όσο και σε επίπεδο διεξαγωγής των επιχειρήσεων. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα στελέχη της στρατιωτικής επιστήμης, εφεξής οι ένοπλες συγκρούσεις αφενός θα εμφανίζονται, ως επί το πλείστον, ασύμμετρα χαρακτηριστικά αφετέρου θα διεξάγονται, κυρίως, μέσα σε αστικά περιβάλλοντα.¹³⁴ Έτσι, το φαινόμενο των σύγχρονων μητροπόλεων μετατρέπεται σε ένα νέο πεδίο προκλήσεων για το στρατιωτικό κλάδο. Όπως τονίζει ο Weizman, «οι πόλεις είναι ο εφιάλης της ασφάλειας. Οι στρατιωτικές δυνάμεις νιώθουν να απειλούνται από την τεράστια ανάπτυξη των μεγάλων πόλεων και από την ανικανότητά τους να τις αντιμετωπίσουν. Είναι ακριβώς η ίδια η φύση των αστικών περιοχών και η ροπή τους στην πυκνότητα, τη συμφόρηση, τις διαφοροποιήσεις, την ανομοιογένεια και την ποικιλία των τυπολογιών η οποία καθιστά δύσκολη την εισβολή και την κατάληψη αυτών των περιοχών».¹³⁵ Η αστικοποίηση και όλα εκείνα τα στοιχεία που καθορίζουν τις μορφές και τις λειτουργίες των σύγχρονων πόλεων συγκροτούν, λοιπόν, σταδιακά ένα νέο αντικείμενο στρατιωτικής έρευνας. Και όπως επισημαίνει ο Spiller, είναι μάλλον απίθανο ένας πολεοδόμος να αντιληφθεί τη σύγχρονη πόλη με τον τρόπο που το κάνει ένας επαγγελματίας του στρατού.¹³⁶

¹³³ Hills, *ό.π.*, σ. 232.

¹³⁴ Ο Κονδύλης έγραφε σχετικά: «Ας σημειώσουμε επιπρόσθετα ότι η παγκόσμια πλέον πληθυσμιακή συγκέντρωση στις πόλεις δημιουργεί εκεί δυνατότητες κινημάτων αιωρούμενων ανάμεσα σε τρομοκρατία και ανταρτοπόλεμο, υπό την προϋπόθεση ότι αυτά βρίσκουν στήριξη σε ευρύτερες μερίδες του πληθυσμού», στο Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 378.

¹³⁵ Weizman και Misselwitz, *ό.π.*, σ. 43.

¹³⁶ Spiller, *ό.π.*, σ. 442. Βλ. επίσης Norton, Richard. “Feral Cities”, *Naval War College Review*, LVI (4), 2003, σ. 105. Στο εν λόγω άρθρο διατυπώνεται ξεκάθαρα η άποψη πως το φαινόμενο των πόλεων δε συνιστά αποκλειστικό ερευνητικό αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών και του αστικού σχεδιασμού, αλλά απασχολεί όλο και περισσότερο την ίδια τη στρατιωτική επιστήμη.

Πριν, καλά-καλά, φανούν οι γεωπολιτικές επιπτώσεις του πολυδιαφημιζόμενου «Τέλους της Ιστορίας», οι Jennifer Morrison Taw και Bruce Hoffman εξέδωσαν, για λογαριασμό της RAND Corporation, μία σύντομη μελέτη πάνω στις αστικές διαστάσεις της εξέγερσης και των ασύμμετρων συγκρούσεων. Η πραγματεία τους με το χαρακτηριστικό τίτλο *The Urbanization of Insurgency* συνιστά μία πρώτη προσπάθεια χαρτογράφησης των προκλήσεων που συνεπάγεται για τις αμερικανικές στρατιωτικές δυνάμεις η ανεξέλεγκτη διόγκωση των μητροπόλεων του «αναπτυσσόμενου» κόσμου. «Μία δημογραφική αναταραχή με πρωτοφανείς ρυθμούς μετατρέπει σήμερα το σύνολο σχεδόν του αναπτυσσόμενου κόσμου [...] από μία επικρατούσα αγροτική κοινωνία σε μία αστική. Για πρώτη φορά, εξαιτίας της απρόσκοπτης πληθυσμιακής αύξησης και μίας σχετικής μετάβασης από αγροτικές σε αστικές κοινωνίες, ζουν περισσότεροι άνθρωποι σε πόλεις του αναπτυσσόμενου παρά σε πόλεις του βιομηχανικού κόσμου».¹³⁷ Οι δύο συγγραφείς εστιάζουν, καταρχάς, στην έκταση που λαμβάνει το φαινόμενο της αστικοποίησης στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα. Οι ρυθμοί που περιγράφουν γνώρισαν μία περαιτέρω αύξηση εκεί στην αλλαγή του αιώνα, οδηγώντας κάποιες σύγχρονες εκτιμήσεις να κάνουν λόγο για πέντε δισεκατομμύρια κατοίκους πόλεων μέχρι το 2025, εκ των οποίων τα δύο τρίτα θα κατοικούν σε «αναπτυσσόμενα» κράτη.¹³⁸ Οι Taw και Hoffman, όμως, δεν αρκούνται απλώς σε μία ανάγνωση ρυθμών ανάπτυξης, λόγων και ποσοστών. Επισημαίνουν, επιπλέον, τους κινδύνους που κυοφορεί αυτή η ανεξέλεγκτη οικιστική τάση αναφορικά με τις πιθανότητες ξεσπάσματος κοινωνικών ταραχών και εξεγέρσεων. Και τούτο προσθέτει, όπως θα δούμε, μία επιπλέον διάσταση στην επίμαχη συζήτηση. «Η πιθανότητα αστικής εξέγερσης [...] αυξάνεται στο βαθμό που η διπλή δημογραφική τάση της ραγδαίας πληθυσμιακής αύξησης και της αστικοποίησης συνεχίζει να αλλάζει την εικόνα του αναπτυσσόμενου κόσμου», γράφουν χαρακτηριστικά.¹³⁹ Στη βάση αυτής της παραδοχής, η μικρή αυτή πραγματεία επιχειρεί να αναδείξει τα ελλείμματα στις προσεγγίσεις των αμερικανικών δυνάμεων αναφορικά με τις επιχειρήσεις σε αστικό έδαφος και κυρίως με τις επιχειρήσεις αστικής αντιεξέγερσης. Τα ζητήματα κλίμακας, ποικιλομορφίας και πολυπλοκότητας που εγείρονται μέσα από την ανεξέλεγκτη εξάπλωση των αστικών περιοχών του «αναπτυσσόμενου» κόσμου καθιστούν, πλέον, τις προσεγγίσεις αυτές επικίνδυνα ανεπαρκείς, σύμφωνα με τους δύο συγγραφείς.

Παράλληλα, στο πλάι αυτών των ραγδαίων ρυθμών αστικοποίησης ξεσπούν αστικά πολεμικά επεισόδια που ενισχύουν τις ανησυχίες των στρατιωτικών μηχανών. Παραδείγματα όπως αυτά του Mogadishu (1993) και του Grozny (1994-95 & 1999-2000) ανέδειξαν τα τρομακτικά

¹³⁷ Taw, Jennifer Morrison και Hoffman, Bruce. *The Urbanization of Insurgency: The Potential Challenge to U.S. Army Operations*, Santa Monica, CA: RAND Corporation, 1994, σ. 1, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2005/MR398.pdf.

¹³⁸ Graham, *Cities Under Siege*, ό.π., σ. 1-3.

¹³⁹ Taw και Hoffman, ό.π., σ. ix.

πλεονεκτήματα που προσφέρουν οι σύγχρονοι αστικοί σχηματισμοί σε δυνάμεις τεχνολογικά και επιχειρησιακά κατώτερες, και τις αντίστοιχες δυσκολίες για εκείνους τους τακτικούς στρατούς που είχαν όλες τις προηγούμενες δεκαετίες καταρτιστεί άριστα για μάχες ανοιχτού εδάφους. Ο συνδυασμός αυτός, λοιπόν, ανάγκασε, μέσα στη δεκαετία του '90, τα αμερικανικά επιτελεία να επιστήσουν μεγαλύτερη προσοχή στην επίδραση που ασκούν τα σύγχρονα μητροπολιτικά χαρακτηριστικά στη διεξαγωγή των στρατιωτικών επιχειρήσεων.¹⁴⁰ Και αυτό απαιτούσε με τη σειρά του αλλαγές στη διοίκηση, την οργάνωση και τις τεχνολογίες των συμβατικών δυνάμεων, που όφειλαν να προσαρμοστούν ταχύτατα στην πραγματικότητα που διαμόρφωνε η αστικοποίηση των ασύμμετρων συγκρούσεων.¹⁴¹ Σύμφωνα με τις αναγνώσεις των στρατιωτικών κύκλων, η αστικοποίηση αυτή αποδείχτηκε σχεδόν αναπόφευκτη, μιλώντας αυστηρά με όρους τακτικής. Η παραδοσιακή εξάρτηση του ανορθόδοξου πολεμιστή από τον πληθυσμό τον ανάγκασε να ακολουθήσει τις μετακινήσεις του τελευταίου προς τις πόλεις. Η σταδιακή ερήμωση της υπαίθρου άφησε, όπως είδαμε, τους αντάρτικους σχηματισμούς αντιμέτωπους με μεγάλες και πανίσχυρες αντιεξεγερτικές δυνάμεις, ωθώντας τους επομένως, αργά ή γρήγορα, στην καρδιά των πόλεων για κάλυψη.¹⁴² Άλλωστε, όπως τονίζουν οι Taw και Hoffman, οι πόλεις δεν έχουν να ζηλέψουν τίποτα από τα άλλοτε παραδοσιακά αντάρτικα κρησφύγετα που φιλοξενούνταν στα αδιαπέραστα δάση και τις απόκρημνες βουνοπλαγιές. Οι δαιδαλώδεις σύγχρονοι αστικοί σχηματισμοί προσφέρουν στους ανορθόδοξους μαχητές τη δυνατότητα ελέγχου μιας περιοχής, τις απαραίτητες συμμαχίες με τουλάχιστον κάποια τμήματα του πληθυσμού, προστασία από τις κινήσεις των δυνάμεων ασφαλείας, και σχετικά ασφαλείς βάσεις —σε πείσμα της άποψης του Ashworth. Επιπλέον, οι πόλεις προσφέρουν απεριόριστες δυνατότητες επαφής με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, στοιχείο ιδιαίτερα κρίσιμο για τις δυνάμεις των στασιαστών και των εξεγερμένων που συνήθως επενδύουν στην προσοχή της διεθνούς κοινότητας.¹⁴³

Εν τούτοις, στον πυρήνα αυτής της φιλολογίας που εγκαινιάζε, κατά μία έννοια, αυτή η μικρή πραγματεία της RAND μπορούσε κανείς να παρατηρήσει μία διεύρυνση των σημασιών που χαρακτηρίζουν τη σχέση της πόλης με τις ασύμμετρες συγκρούσεις. Καθώς οι δημογραφικές τάσεις της εποχής συνοδεύονται από μία ανεξέλεγκτη αστικοποίηση της φτώχειας, οι Taw και Hoffman επιλέγουν να μην εστιάσουν τόσο στις επιχειρησιακές δυσκολίες που συνεπάγεται η «αναγκαστική» μετακόμιση των εξεγερμένων στο αστικό περιβάλλον, όσο στο κατά πόσο το φαινόμενο της εξέγερσης, και άρα της όποιας ασύμμετρης απειλής, μπορεί να ερμηνευθεί ως (παρα)προϊόν ακριβώς αυτού του περιβάλλοντος, θυμίζοντας, εν πολλοίς, τα αδιέξοδα και τις

¹⁴⁰ Βλ. *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 1-7.

¹⁴¹ Rosenau, William G. “‘Every Room Is a New Battle’: The Lessons of Modern Urban Warfare”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 20, 1997, σ. 371.

¹⁴² Taw και Hoffman, ό.π., σ. 7, 12.

¹⁴³ Ό.π., σ. ix, 7, 12, 20.

προκλήσεις που γεννούσαν για τα ευρωπαϊκά στρατιωτικά επιτελεία της εποχής η αστικοποίηση και η δημογραφική εξάπλωση του 19^{ου} αιώνα. Δεν πρόκειται, επομένως, για μια πραγματεία που διερευνά απλώς τις τύχες και τους μετασχηματισμούς των ανορθόδοξων πολέμων στη μετάβασή τους από τα αγροτικά τοπία στα σύγχρονα πολύπλοκα αστικά πεδία. Αλλά για μία έρευνα που περιγράφει, επιπλέον, το αστικό περιβάλλον ως παραγωγό ασύμμετρων προκλήσεων. Και συγκεκριμένα, τους αστικούς σχηματισμούς που διαμορφώνονταν ταχύτατα από τη βίαιη καπιταλιστική αναδιάρθρωση της περιφέρειας και που σήμερα αποκαλούνται *παραγκουπόλεις*. Μέσα, λοιπόν, από την ανάγνωση αυτής της σύντομης πραγματείας διαφαίνεται η κρίσιμη σημασία που διατηρούν για το σχεδιασμό των σύγχρονων χερσαίων επιχειρήσεων αυτές οι πολύ συγκεκριμένες και ταχύτατα αναπτυσσόμενες εκφάνσεις του κτισμένου περιβάλλοντος, κυρίως σε περιοχές του λεγόμενου παγκόσμιου Νότου. Ένα αστικό φαινόμενο που, όπως επισημαίνει ο Mike Davis, συνδέεται άμεσα με τις πολιτικές αγροτικής απορρύθμισης και τα προγράμματα δομικής προσαρμογής που δοκιμάστηκαν σε χώρες του «αναπτυσσόμενου» κόσμου και με τις διαδικασίες αναδιάρθρωσης που χαρακτηρίζουν τη σχέση εργασίας/Κεφαλαίου σε πλανητική κλίμακα από τις αρχές του '80 και έπειτα.¹⁴⁴

Οι παραγκουπόλεις —τα περιβόητα *slums*— φιλοξενούν, σήμερα, περισσότερους από ένα δισεκατομμύριο κατοίκους, από τα 3,5 δισεκατομμύρια που ζουν συνολικά σε αστικά περιβάλλοντα.¹⁴⁵ Μια συγκέντρωση που θα συνεχίζει να αυξάνεται, καθώς εκτιμάται πως το μεγαλύτερο ποσοστό της παγκόσμιας πληθυσμιακής αύξησης μέχρι το 2050 θα απορροφηθεί στις αστικές περιοχές των φτωχότερων χωρών του πλανήτη.¹⁴⁶ Πρόκειται για παραδείγματα που διαμορφώνονται ταχύτατα και άτυπα στις περιφέρειες επίσημων αστικών πυρήνων, κυρίως σε περιοχές του παγκόσμιου Νότου, και συνιστούν μία διακριτή οικιστική κατηγορία με τα δικά της μορφολογικά χαρακτηριστικά και τα δικά της επιχειρησιακά αδιέξοδα στο πλαίσιο αυτής της στρατιωτικής φιλολογίας. Πραγματείες, λοιπόν, όπως αυτή της RAND, φωτίζουν τις ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν αυτούς τους άτυπους αστικούς σχηματισμούς, υποστηρίζοντας πως η ίδια τους η ασαφής μορφολογία σε συνδυασμό με τις εκρηκτικές κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν στο εσωτερικό τους, δημιουργούν ένα περιβάλλον αφενός πολλαπλάσιων εξεγερτικών πιθανοτήτων/δυνατοτήτων, αφετέρου ένα πεδίο επιχειρήσεων υψηλού κινδύνου. Οι παραγκουπόλεις, ως «τόπος και μορφή κατοικίας εξαθλιωμένης εργατικής τάξης», επί της ουσίας

¹⁴⁴ Βλ. Davis, Mike. “Planet of Slums: Urban Involution and the Informal Proletariat”, *New Left Review*, 26, 2004.

¹⁴⁵ Όπως τονίζουν οι Sørensen και Söderbaum, «[τ]α περισσότερα από τα mega-slums δημιουργήθηκαν και αναπτύχθηκαν, από τη δεκαετία του '60 και έπειτα, ως αποτέλεσμα των δυνάμεων της αγοράς και της κερδοσκοπίας στον τομέα της γης», μετασχηματίζοντας βίαια τη φυσιογνωμία των τοπικών κοινωνιών και των ίδιων των πόλεων. Βλ. Sørensen, Stilhoff Jens και Söderbaum, Fredrik. “Introduction: The End of the Development-Security Nexus?”, *Development Dialogue*, 58, 2012, σ. 8-9.

¹⁴⁶ Kilcullen, *Out of the Mountains*, ό.π., σ. 29.

περιγράφουν τη συσσώρευση ενός ακραίου πλεονάσματος εργατικού δυναμικού που σχετίζεται κυρίως με «τη διάλυση και κατάρρευση της προκαπιταλιστικής ή πρώιμης καπιταλιστικής αγροτικής οικονομίας, και την αναγκαστική εισροή των κατεστραμμένων αγροτών στις πόλεις, που επιβιώνουν μέσα σε μία γενικώς παρασιτική οικονομία».¹⁴⁷ Οι Taw και Hoffman προσθέτουν πως «οι μετανάστες από αγροτικές περιοχές φτάνουν στις πόλεις του αναπτυσσόμενου κόσμου για να συνειδητοποιήσουν πως αντί να έχουν διαφύγει της πείνας, της απελπισίας και της φτώχειας, ακόμη χειρότερες συνθήκες τους περιμένουν εκεί».¹⁴⁸ Τα *callampas* σε όλη την έκταση της Λατινικής Αμερικής, οι *favelas* στη Βραζιλία, τα *villas miseria* στην Αργεντινή, τα *pueblos jóvenes* στο Περού και τα *gecekondu* στην Τουρκία αποτελούν κάποιες από τις βασικές τους αναφορές.¹⁴⁹

Όπως αναφέρθηκε, η άτυπη κατασκευαστική διαδικασία που δίνει τη γνωστή χαοτική και αχαρτογράφητη μορφή στις παραγκουπόλεις και οι συνθήκες γενικευμένης φτωχοποίησης που χαρακτηρίζουν την κοινωνική τους καθημερινότητα, είναι τα στοιχεία εκείνα που απασχολούν τα στρατιωτικά επιτελεία. Δεν πρόκειται, επομένως, απλώς για ένα επιχειρησιακό πεδίο ανάμεσα σε άλλα, αλλά για ένα κοινωνικό, πρώτα απ' όλα, περιβάλλον με συγκεκριμένες μορφολογικές και τοπογραφικές ιδιαιτερότητες. Ο όρος «παραγκουπόλεις» πρώτα περιγράφει μία γενικευμένη κοινωνική συνθήκη —και άρα και τις αυξημένες πιθανότητες κοινωνικών συγκρούσεων και βίαιων διεκδικήσεων που αυτή παράγει— και έπειτα μία χωρική ιδιομορφία —και άρα και τις επιχειρησιακές δυσκολίες που αυτή συνεπάγεται για τις συμβατικές στρατιωτικές δυνάμεις. Αυτό είναι ξεκάθαρο μέσα από τις παρατηρήσεις της RAND, η οποία αντιλαμβάνεται τους εν λόγω αυτοσχέδιους οικισμούς ως «δεξαμενές ανυπότακτων», περιγράφοντας την κοινωνική ανέχεια και φτώχεια καταρχάς ως το γονιμότερο έδαφος για αστικές εξεγέρσεις και κατά δεύτερον ως ένα δύσκολο διαχειρίσιμο πεδίο στρατιωτικής επέμβασης.¹⁵⁰ «Οι μεγαλύτερες πόλεις του κόσμου, τα αληθινά γιγαντιαία είδη της σύγχρονης πολεοδομίας, είναι αντι-πόλεις —αν δεχτούμε πως η πόλη είναι πάνω απ' όλα ένας αποτελεσματικός πολιτικός θεσμός. [...] Η ίδια τους η εξάπλωση, που καθορίζεται από την ανεξέλεγκτη αγροτική μετανάστευση τις καθιστά κάθε άλλο παρά κυβερνήσιμες», γράφει επιπλέον ο Hirst,¹⁵¹ εντοπίζοντας στις «ακυβέρνητες» και «αδιαπέραστες» επικράτειές τους τον ίδιο τον ορίζοντα του πολέμου.¹⁵² Σε παρόμοιο ύφος και παραπέμποντας στις συζητήσεις που βρίσκονταν σε εξέλιξη στο εσωτερικό του αμερικανικού στρατού, εκεί στα τέλη

¹⁴⁷ Σαρηγιάννης, Γιώργος. «Παραγκουπόλεις, ένα τυπικό καπιταλιστικό φαινόμενο», *Διάπλους*, 28, 2008, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://historiasmarginales.wordpress.com/2009/03/05/paragoupolis/>. Ο Davis κάνει λόγο συγκεκριμένα για *informal economy* (άτυπη οικονομία) και *informal sector* (άτυπος τομέας). Βλ. Davis, *ό.π.*, σ. 23-27.

¹⁴⁸ Taw και Hoffman, *ό.π.*, σ. 4. Βλ. και Rosenau, *ό.π.*, σ. 374.

¹⁴⁹ Taw και Hoffman, *ό.π.*, σ. 11.

¹⁵⁰ *Ο.π.*, σ. 4, 19. Βλ. επίσης, Rosenau, *ό.π.* και Graham, Introduction: Cities, Warfare, and States of Emergency, *ό.π.*, σ. 7.

¹⁵¹ Hirst, *ό.π.*, σ. 25. Βλ. και Kilcullen, *ό.π.*, σ. 69.

¹⁵² Hirst, *ό.π.*, σ. 122.

του 20^{ου} αιώνα, ο Davis θα γράψει: «Το μέλλον των πολέμων [...] βρίσκεται στους δρόμους, στα σοκάκια, στα ψηλά κτίρια και στους λαβύρινθους των σπιτιών που σχηματίζουν τις αποτυχημένες πόλεις του κόσμου».¹⁵³ Ενώ τέλος, ο Αμερικανός απόστρατος αντισυνταγματάρχης Ralph Peters, αναφερόμενος σε πιθανότητες μελλοντικής επέμβασης των ΗΠΑ σε χώρες όπως η Αίγυπτος, το Μεξικό και η Βραζιλία, έγραφε το 1996 πως «το κλειδί σε όλες αυτές τις περιπτώσεις θα είναι ο έλεγχος ενός αρχιπελάγους πόλεων», αποκαλώντας τις σύγχρονες μητροπόλεις «μεταμοντέρνα ισοδύναμα της ζούγκλας και του βουνού».¹⁵⁴

Την ίδια πάνω-κάτω εποχή, ο αναλυτής στο αμερικανικό ινστιτούτο στρατηγικών μελετών CNA William Rosenau διευκρίνιζε πως η σχέση ανάμεσα στα αστικά αυτά παραδείγματα και τα φαινόμενα της εξέγερσης, της αποσταθεροποίησης και της πολιτικής βίας αποδεικνύεται ιδιαίτερα πολύπλοκη. Μέσα σε αυτή την πολυπλοκότητα επιλέγει να εξετάσει τις δυνατότητες του αμερικανικού στρατού και να εντοπίσει ελλείμματα και ανεπάρκειες. Κρίνοντας, λοιπόν, από τις επιχειρησιακές απαιτήσεις που εγείρουν τα ιδιόμορφα αυτά περιβάλλοντα, περίπου μία δεκαετία πριν την έκδοση του σχετικού αμερικανικού εγχειριδίου για επιχειρήσεις σε αστικό έδαφος, εκτιμούσε πως οι αμερικανικές δυνάμεις ήταν μάλλον απροετοίμαστες. Η διαπίστωση αυτή δημιουργούσε ακόμη μεγαλύτερες ανησυχίες, καθώς, σύμφωνα με τον Rosenau, η έλλειψη ανοιχτών πεδίων μάχης που προκαλούσε η ίδια η αστικοποίηση, η αυξανόμενη σημασία των πόλεων σε ένα παγκόσμιο οικονομικό περιβάλλον οργανωμένο γύρω από κεντρικά συστήματα πληροφοριών, και τα τακτικά πλεονεκτήματα που οι πόλεις προσφέρουν σε κατώτερους τεχνολογικά αντιπάλους, ίσως να έκαναν πιθανότερες τις αμερικανικές επεμβάσεις σε τέτοια ακριβώς αστικά περιβάλλοντα στο εγγύς μέλλον.¹⁵⁵ Βλέπουμε, λοιπόν, πως η εστίαση της στρατιωτικής φιλολογίας στο φαινόμενο της αστικοποίησης και συγκεκριμένα στις εμβληματικές τοπογραφίες των slums είναι πολυδιάστατη. Θα μπορούσε, όμως, κανείς να διακρίνει τρία βασικά σημεία που οργανώνουν τη φιλολογία αυτή. Καταρχάς, τις κοινωνικές συνθήκες που χαρακτηρίζουν τις παγκόσμιες παραγκουπόλεις, και άρα και ένα λόγο (discourse) σχετικά με τις κοινωνικές προκλήσεις που κυοφορούν και τα αιτήματα επέμβασης που εγείρουν. Κατά δεύτερον, τους ίδιους τους τρόπους με τους οποίους σχηματίζονται, που καθιστούν τις παραγκουπόλεις εμβληματικά παραδείγματα ενός χωρικά και δημογραφικά αχαρτογράφητου, αν όχι μη χαρτογραφήσιμου, πεδίου. Και τρίτον, τις μορφολογικές τους ιδιαιτερότητες, που τις μετατρέπουν σε ένα επιχειρησιακό πεδίο υψηλού ρίσκου και σοβαρών πρακτικών δυσκολιών, και που επιβάλλουν τροποποιήσεις στα τρέχοντα επιχειρησιακά δόγματα. Η αστικοποίηση της φτώχειας

¹⁵³ Davis, Mike. «Πόλεμος στις πόλεις: Είναι το Ιράκ πρόβα για τους αμερικάνους караβανάδες;», στο *Αδειάζοντας υπνοδομάτια με οπλοπολυβόλα: Συλλογή σχεδίων για τη μετατροπή των πόλεων σε πεδία στρατιωτικής δράσης*, Αθήνα: Λέσχη Κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα, 2004, σ. 42.

¹⁵⁴ Peters, Ralph. "Our Soldiers, Their Cities", *Parameters*, 26 (1), 1996, σ. 43, 44.

¹⁵⁵ Rosenau, *ό.π.*, σ. 374-375.

μετατρέπεται, κατ' αυτόν τον τρόπο, σε ένα αντικείμενο μιλιταριστικού στοχασμού.

3.2. Από τις παραγκουπόλεις στις πόλεις...

Η αστικοποίηση εισάγεται, λοιπόν, στην καρδιά της στρατιωτικής συζήτησης, καταρχάς, μέσα από τις απροσδιόριστες γεωγραφίες των παραγκουπόλεων. Εν τούτοις, τα slums δε αποτελούν μόνο ένα φυσικό πεδίο πραγματικών επιχειρησιακών προκλήσεων. Συνιστούν, κατά μία έννοια, και ένα προνομιακό ορμητήριο μιλιταριστικών προβληματοποιήσεων, καθώς όπως θα δούμε, ο ρόλος τους σε αυτή τη φιλολογία διατηρεί μία συγκεκριμένη λειτουργικότητα και έναν ιδεοτυπικό χαρακτήρα, που ενθαρρύνει, σε μεγάλο βαθμό, την προσαρμογή των προτάσεων ως προς τις πολιτικές δημόσιας ασφάλειας γενικά στα ιδιαίτερα δεδομένα τους. Μόλις λίγα χρόνια μετά τους Peters, Rosenau, Taw και Hoffman, ο καθηγητής Υποθέσεων Εθνικής Ασφάλειας στο Naval War College των ΗΠΑ Richard Norton, θα δοκίμαζε να συμπυκνώσει τα βασικότερα σημεία της συζήτησης. Στο άρθρο του με τον τίτλο *Άγριες Πόλεις* (Feral Cities) επιχειρεί να αναδείξει τη φύση των δυσκολιών που εγείρουν για τον αμερικανικό στρατό οι σύγχρονες μητροπόλεις, εστιάζοντας εκ νέου στα παραδείγματα των slums. Όμως, αυτό που προκαλεί εντύπωση είναι πως η ανάλυση του Norton, αν και συγκροτείται εμφανώς στη βάση των ιδιαιτεροτήτων που χαρακτηρίζουν τις παγκόσμιες παραγκουπόλεις, είναι ταυτόχρονα σε θέση να προτείνει μία ευρύτερη μεθοδολογία ταξινόμησης των σύγχρονων πόλεων, με κεντρικό άξονα τη δημόσια ασφάλεια και κάποιους ακόμη επιμέρους δείκτες. «“Άγρια πόλη”...», γράφει ο Αμερικανός στρατιωτικός, «...είναι μία μητρόπολη με πληθυσμό μεγαλύτερο του ενός εκατομμυρίου, σε ένα κράτος του οποίου η κυβέρνηση έχει χάσει την ικανότητα να διατηρεί την έννομη τάξη μέσα στα όρια αυτής της πόλης».¹⁵⁶ Ο Norton σπεύδει εξ αρχής να διευκρινίσει πως η «άγρια πόλη» ενδέχεται να περιγράφει ένα φαινόμενο το οποίο δεν εμφανίζεται ποτέ στην πραγματικότητα.¹⁵⁷ Εν τούτοις, η χρησιμότητα του όρου είναι εμφανής, στο βαθμό που αποδίδει μία απτή και κατανοητή μορφή σε ένα σύνολο χαρακτηριστικών δυσκολιών και προκλήσεων ως προς τη χάραξη πολιτικών ασφαλείας. Η έννοια της «άγριας πόλης» επιτελεί, εδώ, μία κρίσιμη μεθοδολογική λειτουργία και θα πρέπει να γίνει αντιληπτή ως «ιδεοτυπική σύλληψη μιας “ενισχυμένης πραγματικότητας”», όπως θα το διατύπωνε ο Κονδύλης.¹⁵⁸ Ως ένας χωρικός ιδεότυπος με σαφή επιχειρησιακά χαρακτηριστικά. Συγκροτείται, έτσι, ένας λόγος που αξιολογεί και αντιλαμβάνεται τα αστικά περιβάλλοντα ως διαφορετικούς βαθμούς απόκλισης

¹⁵⁶ Norton, *ό.π.*, σ. 98.

¹⁵⁷ *Ο.π.*, σ. 97.

¹⁵⁸ Ο Κονδύλης χρησιμοποίησε τη συγκεκριμένη διατύπωση για να περιγράψει την έννοια του «αμιγούς πολέμου» στο έργο του Clausewitz, αντιπαραθέτοντάς την στην έννοια του «πραγματικού πολέμου». Βλ. Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 26, 67, 70-74.

από τον εν λόγω ιδεότυπο· αλλά πάντα σε σχέση μ' αυτόν.

Μέσα από τη μεθοδολογία που προτείνει το εν λόγω άρθρο, οι πόλεις χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες, αξιολογούμενες στη βάση των τεσσάρων δεικτών της διακυβέρνησης, της οικονομίας, των υπηρεσιών, και της ασφάλειας. Το αποτέλεσμα είναι μία ταξινόμηση σε πράσινες (υγιείς), κίτρινες (οριακές), και κόκκινες (που τείνουν προς άγριες) πόλεις. Οι τελευταίες θα έλεγε κανείς πως εκφράζονται παραδειγματικά μέσα από τις περιπτώσεις των slums. Αλλά αν κάτι έχει σημασία στη συγκεκριμένη μεθοδολογία, αυτό είναι το γεγονός πως μέσα από το φασματικό της χαρακτήρα, και συγκεκριμένα με την πρόβλεψη μιας ενδιάμεσης και απεριόριστης κίτρινης ζώνης, επιτυγχάνεται η σύνδεση των δύο άκρων, και επομένως η τρομακτική διεύρυνση του πεδίου μέσα στο οποίο προβληματοποιείται η σχέση των πόλεων εν γένει με τις στρατιωτικές εφαρμογές.¹⁵⁹ Τόσο η φασματικότητα της συγκεκριμένης μεθοδολογίας όσο και ο υποθετικός χαρακτήρας του όρου «άγρια πόλη», περιγράφουν ένα χωρίς όρια πεδίο προβληματοποίησης και επέμβασης στη βάση ενός μόνιμου «κινδύνου» για την εθνική ασφάλεια, που συγκεκριμενοποιείται μέσα στα όρια και τις λειτουργίες των σύγχρονων μητροπόλεων. Και μέσα σε τούτο το σκόπιμα διευρυμένο περιβάλλον που διαμορφώνουν οι ιδεοτυπικοί αυτοί «κίνδυνοι» είναι που οφείλει κανείς να διακρίνει τα βασικά γνωρίσματα της σημερινής εμπλοκής του στρατιωτικού κλάδου τόσο σε επίπεδο μορφής όσο και σε επίπεδο λειτουργίας των σύγχρονων πόλεων. Ενός κλάδου που, όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο Norton, θα πρέπει να αντικαταστήσει σταδιακά τις αστυνομικές δυνάμεις, εξαιτίας της νέας κλίμακας και της νέας φύσης των προκλήσεων που αντιμετωπίζει ο τομέας της δημόσιας ασφάλειας.¹⁶⁰

Η σημασιολογική αυτή διεύρυνση της έννοιας του «άγριου» δε φαίνεται, δυστυχώς, να συνιστά μια υφολογική υπερβολή του Norton. Απεναντίας, περιγράφει με παραστατικό τρόπο τον διευρυμένο, σήμερα, στρατιωτικό ρόλο που αποδίδεται στις πόλεις και ιδίως την κεντρική θέση που καταλαμβάνουν στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Όπως υποστηρίζει η Saskia Sassen, τόσο οι πρωτοφανείς ρυθμοί αστικοποίησης όσο και οι τρόποι με τους οποίους οι σύγχρονες μητροπόλεις αναπτύσσονται και διασυνδέονται διεθνώς, προκαλούν τρομακτικές μεταλλαγές στις λειτουργίες και το ρόλο τους. Αρκετές από τις δυσκολίες και τις προκλήσεις που εγείρονται στο πεδίο που η Sassen αποκαλεί «παγκόσμια διακυβέρνηση», όπως περιβαλλοντικοί κίνδυνοι, υγειονομικά ζητήματα και νέες ροές της βίας, συγκεκριμενοποιούνται και καθίστανται πιο ορατές και επείγουσες μέσα στα αστικά περιβάλλοντα.¹⁶¹ Το ίδιο ισχύει και για τον πόλεμο. Εν τούτοις, αυτή η συγκεκριμενοποίηση δεν αφορά μονάχα τους τρόπους με τους οποίους οι πόλεις

¹⁵⁹ Βλ. για παράδειγμα τις αόριστες ενδιάμεσες/υβριδικές περιπτώσεις που περιγράφονται μέσα από τους όρους *patchwork governance* και *diurnal governance* που ο Norton χρησιμοποιεί. Norton, *ό.π.*, σ. 101.

¹⁶⁰ *Ο.π.*, σ. 100.

¹⁶¹ Sassen, Saskia. "When the City Itself Becomes a Technology of War", *Theory, Culture & Society*, 27 (6), 2010, σ. 34.

αναπτύσσονται και διασυνδέονται. Αφορά, επιπλέον, και το χαρακτήρα που λαμβάνει, σήμερα, το φαινόμενο του πολέμου. Οι νέες πολεμικές ασυμμετρίες εμπλέκουν τις πόλεις με τρόπους πρωτοφανείς, διευρύνοντας δραστικά τη στρατιωτική και επιχειρησιακή τους σημασία. Η ατζέντα της εθνικής ασφάλειας συγκροτείται και εκδηλώνεται, εν πολλοίς, μέσα στις παγκόσμιες μητροπόλεις, γεγονός που, κατά τη Sassen, υποδηλώνει πως «η επιδίωξη της εθνικής ασφάλειας συνιστά σήμερα πηγή αστικής ανασφάλειας».¹⁶² Ο ισχυρισμός αυτός αφορά τόσο τα άμεσα εμπλεκόμενα σε συρράξεις αστικά παραδείγματα όσο και περιπτώσεις πόλεων που δε συνδέονται γεωγραφικά με τα προσδιορισμένα ως τέτοια θέατρα του πολέμου. Ως εκ τούτου, σχηματίζεται ταχύτατα ένας νέος «αστικός χάρτης του πολέμου» που διαρκώς διευρύνεται και που δεν περιορίζεται, προφανώς, στα slums και τις «αναπτυσσόμενες» πόλεις.

Η Sassen αντιλαμβάνεται τη συγκεκριμένη διεύρυνση και γενικότερα το φαινόμενο της αστικοποίησης του (ασύμμετρου) πολέμου ως ένδειξη μιας ευρύτερης απορρύθμισης και κρίσης που χαρακτηρίζει την έννοια και τις λειτουργίες του έθνους-κράτους και ως απόδειξη των νέων σημασιών που λαμβάνουν οι σύγχρονες πόλεις στο φως αυτής της κρίσης. Με άλλα λόγια, υποδεικνύει μία ισχυρή σύνδεση ανάμεσα στην ανάδυση των ανορθόδοξων προκλήσεων και στα αστικά περιβάλλοντα. Αφήνοντας στην άκρη το ερώτημα για το κατά πόσο η έννοια του έθνους-κράτους διέρχεται όντως κρίση, θα είχε νόημα να εστιάσουμε στο γεγονός πως ένας τέτοιος ισχυρισμός ανακαλεί, προφανώς, τις παρατηρήσεις του Schmitt σχετικά με την απώλεια του κρατικού μονοπωλίου της ένοπλης βίας. Και η Sassen υποστηρίζει πως η απώλεια αυτή διατηρεί, σήμερα, μία στενή σχέση με το ίδιο το αστικό περιβάλλον. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά, «από το 1998 και έπειτα, οι περισσότερες ασύμμετρες επιθέσεις έλαβαν χώρα σε πόλεις».¹⁶³ Ο νέος αυτός δυσάρεστος ρόλος που επιφυλάσσεται για τα αστικά περιβάλλοντα δεν είναι άσχετος, λοιπόν, των μεταλλαγών που συμβαίνουν εδώ και καιρό στις πρακτικές του πολέμου, και που παραπάνω περιγράφηκαν μέσα από τη διαδικασία της σταδιακής αποδόμησης του άξονα Φίλος/Εχθρός. Μία αποδόμηση που θα πρέπει να γίνει κατανοητή τόσο με όρους δρώντων υποκειμένων όσο και με χωρικούς όρους.

Καταρχάς, μέσα σε αυτές τις συνθήκες που η Sassen περιγράφει ως κρίση του έθνους-κράτους παρατηρείται η ολοένα και αυξανόμενη εμφάνιση νέων πλαισίων νοηματοδότησης και διανομής της εξουσίας, που αξιώνουν επιμέρους εδαφικούς ελέγχους και που αμφισβητούν ριζικά

¹⁶² *Ο.π.*, σ. 34, 36.

¹⁶³ Η Sassen παραθέτει σχετικά στοιχεία από την ετήσια αμερικανική έκθεση για την παγκόσμια τρομοκρατία που το πιστοποιούν. *Ο.π.*, σ. 36. Στην ίδια ακριβώς κατεύθυνση κινείται και η παρατήρηση του ταγματάρχη Kelly Houlgate, σχολιαστή ζητημάτων που άπτονται του σώματος των Αμερικανών πεζοναυτών, σύμφωνα με την οποία κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, από τις 26 συγκρούσεις στις οποίες συμμετείχαν οι δυνάμεις των ΗΠΑ, οι 21 συμπεριέλαβαν αστικές περιοχές, ενώ 10 ήταν αποκλειστικά αστικές. Βλ. Houlgate, Kelly. "Urban Warfare Transforms the Corps", *Proceedings*, 130 (11), 2004, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.military.com/NewContent/0,13190,NI_1104_Urban-P1,00.html.

την παραδοσιακά αντιληπτή ως κεντρική εξουσία. Ο σημαντικότερος, ίσως, σήμερα θεωρητικός της αντιεξέγερσης David Kilcullen υποστηρίζει πως θα πρέπει κανείς να ερμηνεύσει αυτή τη νέα πραγματικότητα, εστιάζοντας στα συστήματα αλληλεπιδράσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα σε κάθε είδους *μη κρατικές ένοπλες ομάδες* (nonstate armed groups) και σε τοπικούς πληθυσμούς.¹⁶⁴ Κάνει λόγο, λοιπόν, για *συστήματα ελέγχου* (control systems) πληθυσμών που επιτρέπουν στις ένοπλες αυτές ομάδες να ανταγωνιστούν τις κρατικές δομές και λειτουργίες σε τοπικό επίπεδο. Και διατυπώνει την αποκαλούμενη *Θεωρία του Ανταγωνιστικού Ελέγχου* (Theory of Competitive Control) για να περιγράψει τα χαρακτηριστικά των εν λόγω ανταγωνισμών. Όπως επισημαίνει, «[σ]ε ανορθόδοξες (irregular) συγκρούσεις (ήτοι σε συγκρούσεις στις οποίες η μία τουλάχιστον μάχιμη πλευρά είναι μη κρατική ένοπλη ομάδα), ο τοπικός ένοπλος παράγοντας που θα θεωρηθεί από ένα δεδομένο πληθυσμό ως ο ικανότερος για να καθιερώσει ένα προβλέψιμο, σταθερό, ευρέος φάσματος κανονιστικό σύστημα ελέγχου είναι το πιθανότερο να επικρατήσει επί του πληθυσμού αυτού και της περιοχής στην οποία αυτός κατοικεί».¹⁶⁵ Μέσα στις ευαίσθητες ισορροπίες που σχηματίζουν οι συγκεκριμένοι συσχετισμοί θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε τα παραδείγματα της Hezbollah στο Λίβανο, του αυτόνομου Κουρδικού τμήματος του Ιράκ ή ακόμη και των συμμοριών του São Paulo, που εγκαθιστούν τις δικές τους «μικρο-τάξεις πραγμάτων» μέσα στο συγκεντρωτικό και ενοποιητικό πλαίσιο του έθνους-κράτους. Με την αναφορά σε αυτά τα παραδείγματα η Sassen υπονοεί μία χοντρική μετάβαση από την κεντρομόλο λειτουργία του κράτους σε μια φυγόκεντρη διαδικασία συγκρότησης επιμέρους συστημάτων εξουσίας, που ως επί το πλείστον διεκδικούν τον έλεγχο πληθυσμιακών τμημάτων και διαφορετικών επικρατειών στο ίδιο εθνικό έδαφος.¹⁶⁶ Η επεκτατική δράση της οργάνωσης ISIS (Islamic State in Iraq and Syria) προς το βόρειο Ιράκ στα μέσα του 2014 και η επακόλουθη ίδρυση του ισλαμικού χαλιφάτου στην ευρύτερη περιοχή πιστοποιούν με τον πιο γλαφυρό τρόπο την ανάγνωση αυτή.

Οι χωρικές συνεπαγωγές αυτού του ιδιότυπου επιμερισμού είναι προφανείς. Η Sassen, όμως, επισημαίνει και κάποιες ακόμη. Μέσα στο περιβάλλον που διαμορφώνουν σήμερα οι πολεμικές ασυμμετρίες, διακρίνει κάποιους κρίσιμους μετασχηματισμούς που αφορούν συγκεκριμένα την έννοια «θέατρο του πολέμου». Και όπως τονίζει, οι μετασχηματισμοί αυτοί επιβάλλουν νέους τρόπους πρόσληψης του ρόλου που διαδραματίζουν οι πόλεις —και του δυτικού πλέον κόσμου— και της σχέσης τους με τα πραγματικά, αυστηρά μιλώντας, πεδία επιχειρήσεων. Όπως υπενθυμίζει ο Kilcullen, «[ο] στρατιωτικός όρος *θέατρο του πολέμου* σημαίνει “την περιοχή του αέρα, της γης και του νερού που είναι ή ενδέχεται να καταστεί άμεσα εμπλεκόμενη στη

¹⁶⁴ Οι ομάδες αυτές μπορεί να περιλαμβάνουν από συμμορίες του δρόμου, δίκτυα οργανωμένου εγκλήματος και διακινητές ναρκωτικών μέχρι αντάρτες, πολιτοφυλακές και πειρατές. Βλ. Kilcullen, *ό.π.*, σ. 126.

¹⁶⁵ *Ο.π.*

¹⁶⁶ Sassen, *ό.π.*, σ. 45-47.

διεξαγωγή” μιας σύγκρουσης». Προσθέτει, εν τούτοις, πως έχει νόημα να προσδιορίσουμε με τόσο αυστηρά γεωγραφικό τρόπο μονάχα εκείνα τα παραδείγματα συγκρούσεων στα οποία ο καθένας που εμπλέκεται άμεσα σε μάχιμες δράσεις τοποθετείται μέσα σε ένα προσδιορισμένο γεωγραφικό χώρο. Ένας προσδιορισμός που αποδεικνύεται ατελέσφορος και αδόκιμος για τις σύγχρονες συγκρούσεις και το υψηλά διασυνδεδεμένο περιβάλλον μέσα στο οποίο αυτές λαμβάνουν χώρα.¹⁶⁷ Επιθέσεις μπορεί να σχεδιάζονται ή/και να εξαπολύονται από θέσεις που δε γειτνιάζουν γεωγραφικά με τους στόχους. Εμπλεκόμενοι που διαδραματίζουν κρίσιμο επιχειρησιακό ρόλο —είτε αυτοί είναι χειριστές μη επανδρωμένων αεροσκαφών είτε συντονιστές τρομοκρατικών ενεργειών— μπορεί να βρίσκονται εκτός πεδίου επιχειρήσεων. Επιπλέον, αστικές περιοχές που βρίσκονται εκτός εμπόλεμων ζωνών ενδέχεται να αποτελέσουν πεδία επιθέσεων. Σχηματίζεται, ως εκ τούτου, μία διάσπαρτη, αχανής και απροσδιόριστη γεωγραφία του πολέμου. Στη βάση αυτής της γεωγραφικής διασποράς θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε τα παραδείγματα των επιθέσεων στον υπόγειο σιδηρόδρομο της Μαδρίτης το 2004 και στο δίκτυο μαζικής μεταφοράς του Λονδίνου το 2005, καθώς και τις επιθέσεις στο Παρίσι τον Ιανουάριο και το Νοέμβριο του 2015. Η Sassen υποστηρίζει, λοιπόν, πως πέραν των αστικών θεάτρων πολέμου που δημιούργησε ο «Πόλεμος κατά της Τρομοκρατίας» —με τις ιρακινές πόλεις να συνιστούν τα πιο χαρακτηριστικά εξ αυτών— πραγματοποιήθηκαν επιθέσεις σε αστικές περιοχές οι οποίες δε σχετίζονταν καν με τα θέατρα αυτά, αποδεικνύοντας πως το πεδίο του πολέμου είναι, σήμερα, πολύ ευρύτερο του αυστηρού πεδίου των επιχειρήσεων και εμπλέκει τις πόλεις με πρωτόγνωρους τρόπους.¹⁶⁸ Όπως γράφει, άλλωστε, χαρακτηριστικά ο απόστρατος Αμερικανός αντισυνταγματάρχης Robert Leonhard, μιλώντας για τις νέες αστικές ασυμμετρίες, «[ο]ι επιχειρήσεις αυτού του είδους διαπλέκονται πλέον τόσο πολύ με παγκόσμιες καταστάσεις, και οι στρατιωτικοί παράγοντες συγχωνεύονται τόσο πολύ με διπλωματικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς παράγοντες, ώστε το επίπεδο του θέατρου του πολέμου γίνεται όλο και λιγότερο διακριτό από εκείνο της παγκόσμιας μεγάλης στρατηγικής».¹⁶⁹

Οι παρατηρήσεις της Sassen μας βοηθούν να κατανοήσουμε το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο οι μιλιταριστικές προβληματοποιήσεις της πόλης αποκτούν σήμερα το διευρυμένο τους νόημα. Μπορεί η αφετηρία και ένα μεγάλο τμήμα της σχετικής συζήτησης να εντοπίζονται στις χαοτικές τοπογραφίες των slums· ένας εντοπισμός εύλογος, αν αναλογισθεί κανείς πως περίπου το ένα τρίτο του παγκόσμιου αστικού πληθυσμού κατοικεί σε τέτοιες αυτοσχέδιες πόλεις και αν εξετάσει τα ζητήματα που αυτές οι μορφές φτωχοποίησης και ανεξέλεγκτης συγκέντρωσης

¹⁶⁷ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 171. Για τον πλήρη ορισμό της έννοιας «θέατρο του πολέμου» βλ. *US Army Field Manual 3-24/MCWP 3-33.5: Counterinsurgency*, Washington, DC: Headquarters Department of the Army, 2006, σ. Glossary-8, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://usacac.army.mil/cac2/Repository/Materials/COIN-FM3-24.pdf>.

¹⁶⁸ Sassen, *ό.π.*, σ. 34, 36, 37.

¹⁶⁹ Leonhard, Robert R. «Η λάθος συμβουλή του Σουν Τσου: Ο πόλεμος στις μητροπόλεις την εποχή της πληροφορίας», στο *Αδειάζοντας υπνοδωμάτια με οπλοπολυβόλα*, *ό.π.*, σ. 33.

εγείρουν για τους αστυνομικο-στρατιωτικούς μηχανισμούς. Εν τούτοις, καθίσταται σύντομα σαφές πως πρόκειται για έναν ευρύτερο στρατιωτικό λόγο που αποδίδει γενικά στο φαινόμενο της πόλης ένα ρόλο πρωτοφανή, στη βάση των νέων δεδομένων που δημιουργούν, μεταξύ άλλων, οι σύγχρονες πολεμικές ασυμμετρίες, η αυξανόμενη οικονομική σημασία των παγκόσμιων μητροπόλεων και οι επιχειρησιακές δυνατότητες που προσφέρονται μέσα στο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον επικοινωνίας και κυκλοφορίας. Έτσι, αφενός ανανοηματοδοτούνται και αναδιαμορφώνονται οι ίδιες οι πολεμικές πρακτικές αφετέρου ανακαλούνται και εντατικοποιούνται μετασχηματισμοί που έχουν προ πολλού συμβεί στον πεδίο των ένοπλων συγκρούσεων. Οι πολυπλοκότητες που συνοδεύουν την αποδόμηση της διάκρισης Φίλος/Εχθρός διαπλέκονται έτσι με τις πολυπλοκότητες που περιγράφουν τις μορφές και τις λειτουργίες των σύγχρονων μητροπόλεων. Σε τέτοιο βαθμό που θα δικαιούταν κανείς να αντιληφθεί σήμερα την εξαφάνιση του Εχθρού ως υπόθεση κατεξοχήν αστική και τα αινίγματα που βασάνιζαν μεταπολεμικά τον Schmitt ως απευθείας ερωτήματα προς τους πολεοδόμους και τους γεωγράφους της πόλης. Οι νέες, λοιπόν, πολεμικές ασυμμετρίες μπορούν και μιλούν σήμερα για τον αστικό χώρο, αν όχι κατεξοχήν γι' αυτόν.

Στη σκιά αυτής της παρατήρησης, δεν προκαλεί καμία απορία το γεγονός πως το αμερικανικό εγχειρίδιο πεδίου για τις αστικές επιχειρήσεις *FM3-06* και το αντίστοιχο για τις επιχειρήσεις αντιεξέγερσης *FM3-24* εκδόθηκαν μέσα στην ίδια χρονιά —με απόσταση μόλις ενάμιση μήνα μεταξύ τους. Η έκδοσή τους οφείλει να ιδωθεί μέσα στο περιβάλλον που διαμόρφωναν εκείνη την εποχή οι αντιεξεγερτικές εκστρατείες στο Ιράκ και το Αφγανιστάν· με την πρώτη περίπτωση μάλιστα να εξελίσσεται κατά κύριο λόγο σε αστικό περιβάλλον.¹⁷⁰ Παρ' όλα αυτά, η σχέση που συνδέει την αντιεξέγερση με τα αστικά περιβάλλοντα δεν αναδεικνύεται όσο θα περίμενε κανείς σε μια υποθετική συνομιλία των δύο εγχειριδίων. Αφενός το γενικό ύφος και οι βασικές κατευθύνσεις του *FM3-06* δίνουν την αίσθηση προσκόλλησης σε μία κουλτούρα διακρατικών συγκρούσεων που πρωταγωνιστούν συμβατικοί στρατοί· με τρόπο τέτοιο που οι αναφορές στην αντιεξέγερση να μη συνιστούν παρά αναφορές σε μία ακόμη κατηγορία επιχειρήσεων ανάμεσα σε άλλες.¹⁷¹ Αφετέρου στο *FM3-24*, πέρα από κάποιες διάσπαρτες αναφορές

¹⁷⁰ Ο Αμερικανός στρατηγός David Petraeus τονίζει πως το Ιράκ ήταν ίσως το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα μιας αληθινής αστικής εξέγερσης. Βλ. σχετικά Petraeus, David H. "Reflections on the 'Counterinsurgency Decade': Small Wars Journal Interview with General David H. Petraeus, by Octavian Manea", *Small Wars Journal*, 1 Σεπτεμβρίου 2013, σ. 9, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/reflections-on-the-counterinsurgency-decade-small-wars-journal-interview-with-general-david>.

¹⁷¹ Παρ' όλα αυτά, στο τέλος του εγχειριδίου διαβάζουμε: «Η αύξηση των αστικών εξεγέρσεων και της τρομοκρατίας έχει προκαλέσει παγκόσμιο ενδιαφέρον, δεδομένου ότι δεν περιορίζεται στις αναπτυσσόμενες χώρες. Διάφορες ομάδες αντιφρονούντων σήμερα είναι γνώστες αυτής της κατάστασης. Οι ομάδες αυτές συνειδητοποιούν πως για να είναι επιτυχείς, θα πρέπει να επικεντρώσουν τις εξεγερτικές δραστηριότητες στις μεγάλες πόλεις ή στο πολιτικό κέντρο των χωρών τους». *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. D-7. Επίσης, στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται ρητή αναφορά στην πιθανότητα οι μελλοντικές αστικές προκλήσεις για τον αμερικανικό στρατό να λάβουν έναν ασύμμετρο χαρακτήρα. *Ο.π.* σ. 3-1.

στις αστικές ιδιαιτερότητες, οι πόλεις περιγράφονται αντίστοιχα ως ένα ακόμη περιβάλλον ανάμεσα σε άλλα στα οποία λαμβάνουν χώρα αντιεξεγερτικές επιχειρήσεις. Ως εκ τούτου και με δεδομένη την περαιτέρω αστικοποίηση του δίπολου εξέγερση/αντιεξέγερση, το αναθεωρημένο FM3-24 επιχειρεί, οκτώ χρόνια αργότερα, να υποδείξει τη σημασία του αστικού πεδίου, προσθέτοντας μια συνοπτική, αν και περιεκτική, παράγραφο περί παγκόσμιας αστικοποίησης και δημογραφικής εξάπλωσης, ως εισαγωγική μάλιστα για την κατανόηση του σύγχρονου επιχειρησιακού περιβάλλοντος.¹⁷²

Αυτό που δεν είναι άμεσα ορατό μέσα από τα εν λόγω εγχειρίδια ανέλαβε να το αναδείξει, στη συνέχεια, ο Kilcullen με την έκδοση του *Out of the Mountains: The Coming Age of the Urban Guerrilla*. Η σχέση ασύμμετρες πρακτικές/αστικό πεδίο βρίσκει σε αυτό το βιβλίο την πιο συστηματική της, ίσως, περιγραφή. Ένας από τους βασικούς, λοιπόν, εγκεφάλους πίσω από το σχεδιασμό των αντιεξεγερτικών επιχειρήσεων στο Αφγανιστάν και το Ιράκ υποστηρίζει, σήμερα, πως η αποτελεσματική μελέτη των σύγχρονων ασύμμετρων συγκρούσεων απαιτεί επειγόντως να «κατέβουμε από τα βουνά» και να εγκατασταθούμε στις πόλεις. Επιπλέον, προσθέτει πως σε πολλά από τα ασύμμετρα επεισόδια που βρίσκονται σήμερα σε εξέλιξη, και στην πλειονότητα αυτών που θα ξεσπάσουν στο μέλλον, οι συνταγές της κλασικής θεωρίας της αντιεξέγερσης δεν επαρκούν, στο βαθμό που το περιβάλλον στο οποίο καλούνται αυτές να δοκιμαστούν αλλάζει ταχύτατα, πολυπλοκοποιείται και γίνεται ολοένα και πιο αστικό. Και τούτο απαιτεί νέα εργαλεία που να υπερβαίνουν τις απλές δυαδικές θεωρίες περί σύγκρουσης και να εστιάζουν στις μορφές, τις λειτουργίες και τα κοινωνικά δίκτυα των πόλεων.¹⁷³ Η κατανόηση των σύγχρονων συγκρούσεων δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά μόνο μέσα από την κατανόηση του περιβάλλοντος στο οποίο αυτές ξεσπούν, υποστηρίζει ο Kilcullen. Η αντιεξέγερση, επομένως, ως εκείνος ο κλάδος που αναλαμβάνει να χαρτογραφήσει και να αναμετρηθεί με τις περίφημες παρεμβολές στην έννοια του Πολιτικού, οφείλει να προσαρμοστεί στις ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν το αστικό περιβάλλον.

Μέσα από τη μετακόμιση των ασύμμετρων συγκρούσεων στα αστικά πεδία φαίνεται να τροποποιείται και το ίδιο το αντικείμενο των στρατιωτικών εφαρμογών, για τις οποίες σήμερα η έμφαση στον αυστηρό προσδιορισμό του Εχθρού φαντάζει, εν πολλοίς, ως μία αναχρονιστική εμμονή μη λειτουργική και μη παραγωγική. Απεναντίας, μία από τις βασικές αρχές που φαίνεται να κατευθύνει τους σχεδιασμούς της σύγχρονης αντιεξέγερσης περιγράφει τον Εχθρό ως ένα πεδίο σχέσεων, πιθανοτήτων, πληθυσμών και χώρων, οδηγώντας σε μία νέα αντίληψη του πεδίου επέμβασης που εστιάζει στις λειτουργίες και τις δομές εκείνου του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ο Εχθρός ζει και κινείται. Οδηγώντας, με άλλα λόγια, σε μία επιχειρησιακή κουλτούρα που δεν

¹⁷² Βλ. *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, ό.π., σ. 2-1.

¹⁷³ Kilcullen, ό.π., σ. 15-17.

μπορεί να αντιληφθεί τον Εχθρό παρά μόνο ως *σύμπτωμα* του ίδιου του αστικού περιβάλλοντος, μετατρέποντας, εν τέλει, εξ ολοκλήρου την πόλη και τις λειτουργίες της σε κατεξοχήν στρατιωτικά αντικείμενα. Αναδεικνύοντας, για παράδειγμα, τη σχέση της ραγδαίας αστικοποίησης με τις χώρες του Μουσουλμανικού κόσμου — μια σχέση που διατηρεί τις δικές της αναλυτικές και ιδεοτυπικές ιδιότητες μέσα σε αυτό το μιλιταριστικό λόγο¹⁷⁴— ο Kilcullen τονίζει πως αναμένονται στο μέλλον μεγαλύτερες επιχειρησιακές προκλήσεις στα αστικά κέντρα των μουσουλμανικών χωρών συγκριτικά με άλλες περιοχές του πλανήτη. Όπως γράφει χαρακτηριστικά, «[ο]μάδες όπως η Al Qaeda θα εξακολουθούν να υφίστανται και να εγείρουν κινδύνους που θα πρέπει να αντιμετωπιστούν με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο. Όμως, η κύρια δέσμη απειλών, τόσο για τα άτομα (γνωστές, μερικές φορές, ως απειλές για την ανθρώπινη ασφάλεια) όσο και από μία συλλογική σκοπιά (απειλές για τη δημόσια ή την εθνική ασφάλεια), θα προέλθει από το ίδιο το περιβάλλον, όχι από κάποια ομάδα μέσα σε αυτό».¹⁷⁵

Καθίσταται, έτσι, σαφές πως οι αστικές μορφολογίες και λειτουργίες διεκδικούν έναν αυτόνομο ερευνητικό χώρο στη σύγχρονη στρατιωτική θεωρία και πρακτική. Τόσο ως εμβληματικοί τόποι παραγωγής και φιλοξενίας *άορατων* και *δυνάμει* Εχθρών όσο και ως Εχθροί καθ' εαυτές. Και ως τέτοιους αναλαμβάνει ο κλάδος των στρατιωτικών επιχειρήσεων να τις προβληματοποιήσει. Ως προς αυτό, είναι χαρακτηριστικό το γεγονός πως το *FM3-06* δεν εστιάζει τόσο στην έννοια του *Εχθρού* όσο σε εκείνη της *Απειλής*, καταδεικνύοντας πως η διχοτομία Φίλος/Εχθρός δεν επαρκεί, πλέον, τόσο για την κατανόηση του πολύπλοκου αστικού και

¹⁷⁴ Για παράδειγμα, ο Graham τονίζει πως ο αμερικανικός στρατός μελέτησε σχολαστικά την εισβολή του ισραηλινού στρατού στην Jenin τον Απρίλιο του 2002, αντλώντας χρήσιμα συμπεράσματα και συμβουλές τακτικής για τη διαχείριση των πυκνοδομημένων και λαβυρινθωδών ισλαμικών πόλεων, που θα αποτελούσαν ένα από τα βασικά πεδία του «Πολέμου κατά της Τρομοκρατίας». Βλ. Graham, Stephen. “Constructing Urbicide by Bulldozer in the Occupied Territories”, στο Graham, *Cities, War and Terrorism*, ό.π., σ. 211.

¹⁷⁵ Kilcullen, ό.π., σ. 30. Η στρατιωτική ανησυχία που προκαλεί η ανεξέλεγκτη αστικοποίηση είναι εμφανής και στο παλαιστινιακό παράδειγμα, στο οποίο κάνει ιδιαίτερη αναφορά ο Graham. Όπως επισημαίνει, οι χωρικές συνθήκες που παράγονται μέσα από τη συνεχή αστικοποίηση των παλαιστινιακών εδαφών λαμβάνουν, εν πολλοίς, το χαρακτήρα ενός πολεμικού χώρου. Σε πολλές απ' αυτές τις περιπτώσεις δε χρειάζεται, εν τούτοις, να ξεσπάσουν εχθροπραξίες για να «θορυβηθεί» ο ισραηλινός στρατός. Η ίδια η φυσιογνωμία των παλαιστινιακών πόλεων συνιστά καθ' εαυτόν λόγο επέμβασης, για τη νομιμοποίηση της οποίας ο ιατρικός λόγος παρέχει, ίσως, τα πιο χρήσιμα εργαλεία. Ο Efraim Eitam, απόστρατος ταξίαρχος του ισραηλινού στρατού, προσφέρει ένα χαρακτηριστικό παραδείγματα, αξιοποιώντας τις γνώριμες μεταφορικές χρήσεις του καρκίνου. Μέσα στο σύνθημα πλαίσιο της πολιτικής φιλοσοφίας όπου το κράτος αναπαρίσταται με οργανικούς όρους ως ένα ενιαίο (πολιτικό) σώμα, ο Eitam περιγράφει την ανεξέλεγκτη ανάπτυξη των παλαιστινιακών περιοχών ως μια εξάπλωση «καρκινικών» κυττάρων μέσα στο σύγχρονο ισραηλινό σώμα. Γράφει, λοιπόν πως «[η] ανεξέλεγκτη αυθόρμητη αστικοποίηση συνιστά μία απειλή πολέμου! Οι επιθέσεις εναντίον μας δεν είναι φυσικές, αλλά στοχεύουν στην τάξη του συστήματος. Πρόκειται για μία ασαφή απειλή —ούτε συμβατική ούτε τρομοκρατική. Και αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία μέσα στο συγκείμενο του παγκόσμιου «Πολέμου κατά της Τρομοκρατίας». Είναι καταστροφική όχι μέσω άμεσης φθοράς, αλλά μέσω των ακαθόριστων χαρακτηριστικών της, που μπορούν τελικά να σκοτώσουν την τάξη του κράτους-φορέα. Έως σήμερα, έχουμε τον ασαφή όγκο ο οποίος βρίσκεται εντός της τάξης του Ισραηλινού συστήματος. Πρόκειται για μια καρκινογόνο απειλή· το καρκινικό κύτταρο πολλαπλασιάζεται. Βλέπουμε ένα μινιέρνι να εμφανίζεται εκεί, ένα πλήθος από κτίρια να εμφανίζεται εδώ. Βλέπουμε, έτσι, την τάξη να καταστρέφεται». Φθάνει, μάλιστα, στο σημείο να ισχυριστεί πως οι Παλαιστίνιοι διεξάγουν έναν ιερό πόλεμο μέσω της άναρχης τους δόμησης (Jihad of buildings). Το χωρικό διακύβευμα μέσα σε αυτή την ιατρική επίκληση είναι σαφές. Οι σύγχρονοι πυκνοί αστικοί σχηματισμοί συνιστούν εν δυνάμει ασύμμετρους πολεμικούς χώρους ακόμη και ως απλές παρουσίες. Graham, ό.π., σ. 204.

κοινωνικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο διεξάγονται οι χειρσαίες επιχειρήσεις, όσο και για τον ίδιο τους το σχεδιασμό.¹⁷⁶ Οι αναλυτές της RAND πάνω σε ζητήματα αστικού πολέμου Jamison Jo Medby και Russell Glenn διατυπώνουν αυτή την ανάγκη ξεπεράσματος της κουλτούρας Φίλος/Εχθρός με χαρακτηριστικό τρόπο: «Το να βασιστούμε σε μία δισδιάστατη προσέγγιση, τύπου Κόκκινοι εναντίον Μπλε, με σκοπό τον προσδιορισμό των περιοχών που ενδιαφέρουν το διοικητή, δε βοηθάει για να περιγράψουμε επαρκώς τον όγκο και την πυκνότητα των δραστηριοτήτων που συμβαίνουν σε κτισμένες περιοχές».¹⁷⁷ Στο ίδιο διευρυμένο συγκείμενο που δημιουργεί αυτή η εννοιολογική μετατόπιση οφείλουμε να ερμηνεύσουμε και τη μετάβαση από τον όρο *Στρατιωτικές Επιχειρήσεις σε Αστικοποιημένο Έδαφος* (Military Operations on Urbanized Terrain, γνωστές και ως MOUT) στον όρο *Αστικές Επιχειρήσεις* (Urban Operations).¹⁷⁸ Μέσα από αυτή τη μετάβαση προτείνεται μια πιο ολιστική κατανόηση του αστικού περιβάλλοντος, που αποδίδει έμφαση στον κοινωνικό ιστό των πόλεων και προκρίνει το σχεδιασμό των επιχειρήσεων με γνώμονα τη διαπλοκή του φυσικού και του κοινωνικού πεδίου.¹⁷⁹ Οι απειλές μέσα σε αυτό το πλαίσιο ενδέχεται να υποβόσκουν παντού· στα κτίρια, στις υποδομές, στους ανθρώπους και στην αλληλεπίδρασή όλων αυτών μεταξύ τους. Το αστικό περιβάλλον γίνεται, έτσι, καθ' εαυτό απειλή.

3.3. ...και από τον πόλεμο στη δημόσια ασφάλεια

Οι αναπαραστάσεις του αστικού πεδίου ως ενός διαρκώς απειλητικού περιβάλλοντος —και επομένως ως μιας δέσμης περιβαλλοντικών ζητημάτων που πρέπει να διευθετηθούν αστυνομικο-στρατιωτικά— φροντίζουν για τη συγκρότηση των εννοιολογικών προϋποθέσεων του νέου *αστικού μιλιταρισμού* (urban militarism).¹⁸⁰ Η διάχυση των τεχνολογιών ασφαλείας αναλαμβάνουν, από 'κει και πέρα, να υποδείξουν τρόπους πρακτικής αποτύπωσης αυτής της συγκρότησης. Και οριστικοποιούν σταδιακά τη μεταμόρφωση του αστικού περιβάλλοντος σε πεδίο στρατιωτικών σχεδιασμών και επιχειρήσεων. Έτσι, δικαιώνεται η Sassen, όταν υποστηρίζει πως η πόλη γίνεται

¹⁷⁶ Σύμφωνα με το εγχειρίδιο, «ο όρος “απειλή” χρησιμοποιείται ευρέως για να περιγράψει μία εχθρική δύναμη (συμβατική ή μη), έναν ένοπλο κατά τη διάρκεια μίας ειρηνευτικής επιχείρησης, ανταγωνιστικά ή μη φιλικά τμήματα του πληθυσμού, ή κάποια άλλη επικίνδυνη συνθήκη του αστικού περιβάλλοντος η οποία επηρεάζει αρνητικά την ολοκλήρωση της αποστολής», στο *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. viii. Βλ. επίσης το τρίτο κεφάλαιο και το παράρτημα Β του εν λόγω εγχειριδίου.

¹⁷⁷ Βλ. Medby, Jamison Jo και Glenn, Russell W. *Streetsmart: Intelligence Preparation of the Battlefield for Urban Operations*, Santa Monica CA: RAND Corporation, 2002, σ. 40. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2007/MR1287.pdf. Βλ. επίσης, Leonhard, ό.π., σ. 34.

¹⁷⁸ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. viii.

¹⁷⁹ Βλ. Glenn, Russell W., Paul, Christopher, Helmus, Todd C. και Steinberg, Paul. “People Make the City”, *Executive Summary: Joint Urban Operations Observations and Insights from Afghanistan and Iraq*, Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2007, σ. 1, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2007/RAND_MG428.2.pdf.

¹⁸⁰ Graham, *Cities Under Siege*, ό.π., σ. 85.

καθ' εαυτήν μία τεχνολογία του πολέμου. Οι καθημερινοί, με άλλα λόγια, *μη πολεμικοί* χώροι των ανθρώπων, που μετατρέπονται σε *χώρους μάχης* (battlespace). Μία έννοια που, όπως υποστηρίζει ο Graham, συνιστά κλειδί για την κατανόηση της σύγχρονης στρατιωτικής κουλτούρας, στο βαθμό που περιλαμβάνει τα πάντα. Από τη γενετική μηχανική και τον κυβερνοχώρο μέχρι τους καθημερινούς χώρους και τις καθημερινές εμπειρίες της αστικής ζωής.¹⁸¹ «Όλο και περισσότερο, ο σύγχρονος πόλεμος διεξάγεται σε super markets, σε ουρανοξύστες, σε σήραγγες του μετρό, και σε βιομηχανικές περιοχές, παρά σε ανοιχτά εδάφη, σε ζούγκλες, και ερήμους», γράφει χαρακτηριστικά ο Graham.¹⁸² Τόσο η χοντροκομμένη και απλουστευτική μεθοδολογία του Norton που βασίζεται σε μία ολόκληρη παράδοση αρνητικών προβληματοποιήσεων της πόλης, όσο και η προαναφερθείσα αποδόμηση της έννοιας του θεάτρου του πολέμου αποδεικνύουν ακριβώς αυτή την τρομακτική διεύρυνση του αντικειμένου των στρατιωτικών επιχειρήσεων, φτάνοντας σήμερα στο σημείο να εντάσσει το σύνολο του αστικοποιημένου κόσμου και των λειτουργιών του, μέσα στο γενικό πλαίσιο της δημόσιας ή εθνικής ασφάλειας. Διαμορφώνεται, έτσι, ένα τοπίο προβληματοποίησης των πόλεων μέσα στο οποίο είναι συχνά αδύνατο να διακρίνει κανείς τα άλλοτε ορατά όρια ανάμεσα στον τομέα της πολιτικής προστασίας, τα σώματα εσωτερικής αστυνόμευσης, τους φορείς παροχής υπηρεσιών και τις στρατιωτικές δυνάμεις. Τα ειδικά εργαλεία για αυτή την προβληματοποίηση παρέχει ο λόγος περί δημόσιας ασφάλειας. Σκόπιμα ασαφής και γενικός σαν όρος, προσφέρει μία αναντίρρητη εισαγωγή των πόλεων και των χαρακτηριστικών τους αδιακρίτως στο πεδίο των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Όπως τονίζουν άλλωστε χαρακτηριστικά οι Sørensen και Söderbaum, η ασφάλεια αποτελεί «μια διευρυμένη έννοια με αξιοσημείωτη πλαστικότητα».¹⁸³

Μέσα στο απεριόριστο και ασαφές πεδίο που δημιουργεί αυτή η πλαστικότητα οργανώνεται συστηματικά ένας μιλιταριστικός λόγος με βασικό του άξονα την κοινή αντιμετώπιση των προκλήσεων που κυοφορούν οι σύγχρονες μητροπόλεις. Οι διαφορετικού τύπου επιχειρήσεις και τα διαφορετικά περιβάλλοντα μέσα στα οποία οι τελευταίες λαμβάνουν χώρα δεν αποδυναμώνουν την ενιαία αυτή αντιμετώπιση, αλλά διευρύνουν το ίδιο το πεδίο της προβληματοποίησης, συμπεριλαμβάνοντας κάθε πτυχή της αστικής καθημερινότητας. Η διεύρυνση αυτή επιτρέπει, έτσι, στις στρατιωτικές δυνάμεις να ενεργούν ως δυνάμεις εσωτερικής αστυνόμευσης και στις δυνάμεις εσωτερικής αστυνόμευσης να στρατιωτικοποιούν διαρκώς το ρόλο τους. Ακόμη και μία σύντομη επίσκεψη στα σχετικά εγχειρίδια καθιστά σαφές πως δεν είναι στους στόχους των στρατιωτικών επιτελείων η τήρηση των αποστάσεων που χωρίζουν εννοιολογικά και πρακτικά τις διαφορετικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο κλάδος της δημόσιας ασφάλειας, επιλέγοντας, εν πολλοίς, να τις

¹⁸¹ *Ό.π.*, σ. 31 και Graham, “The Urban ‘Battlespace’”, *ό.π.*, σ. 279. Για έναν αναλυτικότερο προσδιορισμό του όρου *battlespace* βλ. Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. 16, 48.

¹⁸² *Ό.π.*, σ. xv.

¹⁸³ Sørensen και Söderbaum, *ό.π.*, σ. 7.

εντάσσουν συνολικά σε ενιαία πλαίσια προβληματοποίησης, όπως αυτό που διαμορφώνει, για παράδειγμα, ο γενικός όρος *εξέγερση* (insurgency).¹⁸⁴ Το σύγχρονο δόγμα δημόσιας ασφάλειας είναι που απαιτεί ακριβώς αυτή την παράκαμψη των διαφορών τους και την ενιαία τους διαχείριση ως σχετικά ισότιμων κατηγοριών. Αντιγράφοντας, για παράδειγμα, από το γλωσσάρι του επικαιροποιημένου *FM3-24*, εξέγερση είναι «[η] οργανωμένη χρήση της ανατροπής και της βίας με σκοπό την κατάληψη, την ακύρωση ή την αμφισβήτηση του πολιτικού ελέγχου μιας περιοχής».¹⁸⁵ Μπορεί εύκολα να διαπιστώσει κανείς πως, μέσα στην ασάφειά του, ένας τέτοιος σκόπιμα γενικός ορισμός έχει την ικανότητα να συμπεριλάβει από ζητήματα που άπτονται της εσωτερικής αστυνόμευσης μέχρι επιχειρήσεις αμιγώς στρατιωτικές, αποδεικνύοντας πως «η “αστυνομικοποίηση του στρατού” αναπτύσσεται παράλληλα με τη “στρατιωτικοποίηση της αστυνομίας”». Αυτό γίνεται ξεκάθαρα και στο *FM3-06*, όπου αναλύονται περιπτώσεις αντιμετώπισης αστικών ταραχών πλάι σε τυπικά παραδείγματα στρατιωτικών επιχειρήσεων.¹⁸⁶

Η διεύρυνση του αντικειμένου της δημόσιας ασφάλειας διαμορφώνει, λοιπόν, σήμερα μία ζώνη αδιακρίσιας ανάμεσα στην «υψηλής έντασης αστυνόμευση» (high intensity policing) και τον «χαμηλής έντασης πόλεμο» (low intensity warfare).¹⁸⁷ Όπως άλλωστε διατείνονται τα σύγχρονα πολεμικά εγχειρίδια, οι στρατιωτικές εφαρμογές ενδέχεται σήμερα να διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό από τις αμιγώς πολεμικές επιχειρήσεις του παρελθόντος. Αυτό αποδεικνύεται απερίφραστα, για παράδειγμα, σε επίπεδο στρατιωτικής ορολογίας. Νεολογισμοί όπως *Πολιτικο-Στρατιωτικές Επιχειρήσεις* (Civil-Military Operations)¹⁸⁸ και *Στρατιωτικές Επιχειρήσεις Μη-Πολεμικές* (Military Operations Other Than War, MOOTW) υποδηλώνουν συγκεκριμένες επιχειρησιακές κατηγορίες και περιγράφουν ακριβώς τη θολή όψη που λαμβάνει σήμερα το αντικείμενο των στρατιωτικών εφαρμογών.¹⁸⁹ Αποδεικνύεται, επίσης, από το γεγονός πως τα εν λόγω εγχειρίδια ενθαρρύνουν τη διαμόρφωση ενός κοινού πλαισίου τόσο για τις επιχειρήσεις που διεξάγονται στην ενδοχώρα όσο και για εκείνες που διεξάγονται στο εξωτερικό. Το κεφάλαιο “Urban Stability and Civil Support Operations” (Επιχειρήσεις Αστικής Σταθερότητας και Πολιτικής Υποστήριξης) του *FM3-06* είναι, για παράδειγμα, αποκαλυπτικό ως προς τους τρόπους με τους οποίους ο αμερικανικός στρατός αντιλαμβάνεται το ρόλο του τόσο για τις ανάγκες των νεο-αποικιακών του αποστολών, όσο και για

¹⁸⁴ Η σύγχυση αυτή εκδηλώνεται, όπως είδαμε στο πρώτο μέρος, σε επίπεδο ορολογίας, ήδη από την εποχή της συγκρότησης του κλάδου της αντιεξέγερσης. Αφενός, λοιπόν, ένα πλήθος διαφορετικών όρων χρησιμοποιείται για την περιγραφή του ίδιου, λίγο-πολύ, φαινομένου, αφετέρου ο ίδιος όρος μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε διαφορετικές πηγές με διαφορετικούς τρόπους. Βλ. σχετικά, Kitson, *ό.π.*, σ. 2.

¹⁸⁵ *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*, σ. Glossary-3.

¹⁸⁶ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 1-6, B-13.

¹⁸⁷ Βλ. σχετικά, Graham, *Cities Under Siege*, *ό.π.*, σ. 96 και Graham, “The Urban ‘Battlespace’”, *ό.π.*, σ. 282.

¹⁸⁸ Βλ., για παράδειγμα, *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 5-21–5-24, 5-26, Glossary-6.

¹⁸⁹ Βλ. Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. 55, 92, 93. Ειδικά για τις επιχειρήσεις τύπου MOOTW, οι αναλυτές της RAND εξηγούν τις δυσκολίες ως προς τον προσδιορισμό και την αξιολόγηση της έννοιας της απειλής, η οποία, όπως τονίζουν, περιλαμβάνει «οτιδήποτε απειλεί την ολοκλήρωση της αποστολής».

την αποκατάσταση και διατήρηση της *εσωτερικής ασφάλειας* (homeland security).¹⁹⁰ Παρατηρούμε, λοιπόν, μία εσκεμμένη σύγχυση και μια σκόπιμη διεύρυνση των λειτουργιών του στρατιωτικού κλάδου, που δοκιμάζονται και επισημοποιούνται πρακτικά μέσα στα σύγχρονα αστικά περιβάλλοντα. Με άξονα τη δημόσια ασφάλεια και τη σταθερότητα, επιβάλλουν ένα διαρκές καθεστώς «περίπου» ή «δυνάμει» πολέμου και εισάγουν στρατιωτικά εργαλεία τόσο στην κοινωνική οργάνωση της μητροπολιτικής καθημερινότητας όσο και στην παραγωγή των ίδιων των αστικών μορφολογιών.

Έναν και πλέον αιώνα μετά την οριστική εγκατάλειψη της ιδέας των οχυρώσεων, η συζήτηση περί αμυντικών αναγκών των πόλεων αποκτά αφάνταστα περίπλοκους όρους. Δεν είναι μόνο τα πρωτοφανή τους μεγέθη που καθιστούν, ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, την ιδέα της αποτελεσματικής άμυνας εντελώς ουτοπική.¹⁹¹ Είναι και οι ίδιοι οι τρόποι με τους οποίους αυτές αναπτύσσονται, οργανώνονται και διασυνδέονται, που μετασχηματίζουν την ίδια την έννοια των αμυντικών αναγκών.¹⁹² Δεν υπάρχει ακριβώς «εντός» και «εκτός» σε αυτή τη συζήτηση. Πρόκειται, όπως γράφει ο Graham, για μια διχοτομία που πλέον ανανοηματοδοτείται ριζικά.¹⁹³ Έτσι, στη σύγχρονη στρατιωτική κουλτούρα η ασφάλεια στο εξωτερικό συνδέεται άμεσα με την ασφάλεια στο εσωτερικό. Ο «Πόλεμος κατά της Τρομοκρατίας» δεν αφορά λιγότερο το Λονδίνο και τη Νέα Υόρκη απ' ό,τι το Πακιστάν, το Αφγανιστάν και την Υεμένη.¹⁹⁴ Και εξάλλου δεν πρόκειται, πλέον, μόνο γι' αυτόν. Ο «Πόλεμος κατά της Τρομοκρατίας» διαθέτει απλώς ένα ιδεοτυπικό δυναμικό

¹⁹⁰ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 9-1-9-17, Glossary-6, Glossary-24.

¹⁹¹ Hirst, ό.π., σ. 196.

¹⁹² O Zygmunt Bauman υποστηρίζει πως πλέον «ο τόπος έχει χάσει την αμυντική του ικανότητα». Βλ. Bauman, Zygmunt. "Living (Occasionally Dying) Together in an Urban World", στο Graham, *Cities, War and Terrorism*, ό.π., σ. 112.

¹⁹³ Graham, *Cities Under Siege*, ό.π., σ. 90-91. Η ανανοηματοδότηση αυτή διατυπώνεται ρητά και μέσα από την πρόσφατη έκθεση για τη νέα στρατηγική που θα πρέπει να ακολουθήσει η Ευρωπαϊκή Ένωση σε ζητήματα ασφαλείας. Από το περιεχόμενο της έκθεσης καθίσταται σαφές πως αφενός η φύση των σύγχρονων απειλών αλλάζει —μια αλλαγή που μεταφράζεται σε διεύρυνση του ίδιου του στρατιωτικού αντικειμένου— αφετέρου «η διάκριση μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών απειλών καθίσταται θολή». Όπως τονίζεται χαρακτηριστικά, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο «θα πρέπει να συμβάλει στη διαμόρφωση μιας κοινής κουλτούρας ασφαλείας, που θα αποτρέπει την ιεράρχηση των επιλογών των ευρωπαϊκών πρωτευουσών με βάση την ιστορική ή γεωγραφική εγγύτητα, και θα επιτρέπει την ισχυρή και κοινή δράση στις κρίσεις που αντιμετωπίζουμε από το Ντονμπάς στη Μοσούλη και από τη Λαμπεντούζα στο Παρίσι». Βλ. σχετικά European Political Strategy Centre. "In Defence of Europe: Defence Integration as a Response to Europe's Strategic Movement", *EPSC Strategic Notes*, 4, 15 Ιουνίου 2015, σ. 2, 9, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://ec.europa.eu/epsc/pdf/publications/en_strategic_note_issue_4.pdf. Η Ευρωπαϊκή Ένωση διεκδικεί, ομολογουμένως τα τελευταία χρόνια, έναν αναβαθμισμένο ρόλο μέσα στο περιβάλλον της ασφάλειας και του πολέμου. Τόσο το πεδίο των μεταναστευτικών/προσφυγικών ροών όσο και εκείνο του ριζοσπαστικού Ισλάμ αξιοποιούνται για τις ανάγκες αυτής της αναβάθμισης. Η στρατιωτικοποίηση των συνοριακών πολιτικών και η εγκαθίδρυση καθεστώτος έκτακτης ανάγκης στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών μητροπόλεων αποτελούν εκφάνσεις αυτής της νέας στρατηγικής. Αποτελούν, όμως, και τη λογική εξέλιξη της ευρύτερης εμπλοκής της Ευρώπης στη βιομηχανία του πολέμου. Μιας εμπλοκής δομικής, όταν ακόμα ο Πόλεμος κατά της Τρομοκρατίας έμοιαζε με αποκλειστική υπόθεση των ΗΠΑ. Βλ. σχετικά, Γυϊόκα, Λία και Νικολαΐδης, Νίκος. "Never having to say we're sorry (Another west side story)", επίμετρο στο Iain Boal, T.J. Clark, Joseph Matthews και Michael Watts, *Καταπονημένες δυνάμεις: Κεφάλαιο και θέαμα στη νέα εποχή του πολέμου*, μτφρ. Ίρια Γραμμένου, Λία Γυϊόκα, Παναγιώτης Μπίκας, Σωκράτης Παπάζογλου και Λουκής Χασιώτης, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις των Ξένων, 2008, σ. 273-280.

¹⁹⁴ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π.

όμοιο με αυτό που προσδίδει στην έννοια της «άγριας πόλης» την εννοιολογική της λειτουργικότητα και βαρύτητα. Διαμορφώνεται, έτσι, εκείνο το ευρύ πλαίσιο μέσα στο οποίο αποκτούν, σήμερα, την επιτακτικότητα και το νόημά τους από κοινού οι κλασικές αντιεξεγερτικές επιχειρήσεις της τελευταίας δεκαετίας στη Μέση Ανατολή, οι εσωτερικές επιχειρήσεις εντατικής αστυνόμευσης και καταστολής σε παραδείγματα δυτικών μητροπόλεων, και η άμεση δράση απέναντι σε κάθε είδους «κρίση» που εγείρει ζηρήματα δημόσιας ασφάλειας. Έτσι, ο λόγος περί δημόσιας ασφάλειας —και ως εκ τούτου και οι επίλεκτες στρατιωτικο-αστυνομικές του εκφράσεις— αφορά σήμερα πολλά περισσότερα από μια ανησυχητική διαπίστωση περί των ιδιωμάτων των slums ή περί της εξάπλωσης του «ισλαμιστικού κινδύνου». Μέσα στο περιβάλλον που διαμορφώνει η συνεχής επέκταση της έννοιας και των εφαρμογών της ασφάλειας και επομένως και η διεύρυνση του ίδιου του στρατιωτικού αντικειμένου, μπορεί κανείς εύκολα να κατανοήσει τη συνύπαρξη στα ίδια στρατιωτικά εγχειρίδια παραδειγμάτων εσωτερικής αστυνόμευσης δυτικών μητροπόλεων, ιστορικών αστικών μαχών και κλασικών περιπτώσεων αμιγώς στρατιωτικών επιχειρήσεων σε «αναπτυσσόμενες» πόλεις της καπιταλιστικής περιφέρειας. Το Los Angeles, το Belfast, το Grozny, η Βηρυτός, και το Stalingrad απέχουν στη στρατιωτική ορολογία πολύ λιγότερο απ' όσο στο φυσικό χώρο και στον ιστορικό χρόνο.¹⁹⁵

Επ' αυτού, ο Graham τονίζει πως έχει καταστεί πια ρουτίνα για τα αμερικανικά στρατιωτικά επιτελεία το να αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις που συνεπάγονται επιχειρήσεις όπως αυτές του Mogadishu, της Fallujah, της Kabul, και της Jenin, στο ίδιο πλαίσιο μέσα στο οποίο καλούνται να διαχειριστούν τα ζητήματα εσωτερικής ασφάλειας που εγείρονται από γεγονότα όπως οι ταραχές του Los Angeles το 1992, οι κινητοποιήσεις αντι-παγκοσμιοποίησης στο Seattle το 1999 ή η κοινωνική έκρηξη που ακολούθησε τη μεγάλη καταστροφή της Νέας Ορλεάνης από τον τυφώνα Katrina το 2005.¹⁹⁶ Ειδικά ως προς το τελευταίο παράδειγμα, ο Graham επισημαίνει πως στον απόηχο των επιχειρήσεων στη Βαγδάτη και τη Fallujah, «οι διοικητές του αμερικανικού στρατού, ως αντίδραση στον τυφώνα Katrina, μίλησαν ανοιχτά στο περιοδικό *Army Times* περί της ανάγκης να διεξαγάγουν επιχειρήσεις “αστικής μάχης” με σκοπό να “πάρουν πίσω” την πόλη από τους “εξεγερμένους” που έχουν σπείρει την αναρχία και τη βία».¹⁹⁷ Και αν η περίπτωση της Νέας Ορλεάνης συνιστά, εκεί στα μέσα των αμερικανικών αντιεξεγερτικών εκστρατειών, τη σοβαρότερη ίσως ένδειξη για τους μετασηματισμούς που συνέβαιναν αναφορικά με τους δυϊσμούς «εντός/εκτός» και «αστυνομία/στρατός», οι ταραχές στη συνοικία Ferguson του Missouri τον Αύγουστο του 2014 παρέχουν την πιο αδιάσειστη απόδειξη. Οι αντιδράσεις που ακολούθησαν τη

¹⁹⁵ Ο.π., σ. 8-5, 9-8, 9-12, 9-14, 10-18.

¹⁹⁶ Graham, “The Urban ‘Battlespace’”, *ό.π.*, σ. 282.

¹⁹⁷ Graham, Stephen. “‘Homeland’ Insecurities?: Katrina and the Politics of ‘Security’ in Metropolitan America”, *Space & Culture*, 9 (1), 2006, σ. 64. Βλ. και Graham, *Cities Under Siege*, *ό.π.*, σ. xix.

στυγνή δολοφονία ενός νεαρού Αφροαμερικανού από λευκό αστυνομικό προσέφεραν στην αμερικανική αστυνομία την ευκαιρία να επιδείξει τις στρατιωτικές της δυνατότητες, αποδεικνύοντας πως, μέσα σε αυτά τα δέκα και πλέον χρόνια του συστηματικού «Πολέμου κατά της Τρομοκρατίας», η στρατιωτικοποίηση των εγχώριων αστυνομικών δυνάμεων βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη και αποτέλεσε μία συνειδητή και απολύτως νηφάλια επιλογή, με πλήρη νομοθετική και τεχνική κάλυψη. Όπως γράφει η Naureen Khan, «[κ]άνιστρα δακρυγόνων ρίχνουν αδιακρίτως στα πλήθη, τεθωρακισμένα οχήματα κυκλοφορούν στους δρόμους της πόλης και καμουφλαρισμένοι άνδρες κρατούν πολυβόλα —μοιάζει με σκηνικό από τη Fallujah ή την Kabul».¹⁹⁸

Η θλιβερή παρατήρηση της στρατιωτικοποίησης των δυτικών μητροπόλεων δεν προκαλεί δυστυχώς καμία έκπληξη. Η συγκρότηση της ατζέντας της δημόσιας ασφάλειας, στη σκιά της συσκότισης που χαρακτηρίζει τις λειτουργίες της διχοτομίας «εντός/εκτός», εκδηλώνεται αναπόφευκτα και ως μια ανύποπτη εισαγωγή/εξαγωγή στρατιωτικής τεχνογνωσίας. Μια αλληλεπίδραση που επισημάνθηκε, όπως είδαμε, από τον Foucault μέσα από την αναφορά του στα «αναδραστικά αποτελέσματα» της ευρωπαϊκής αποικιοκρατικής πρακτικής, και είδαμε παραπάνω τη χαρακτηριστική μορφή με την οποία αυτή εκδηλώθηκε στο παράδειγμα του περίφημου ανασχεδιασμού του Παρισιού το 19^ο αιώνα. Όπως και σε εκείνη την περίπτωση όμως, οι εισαγόμενες πειθαρχικές και στρατιωτικές τεχνολογίες δοκιμάστηκαν σε συγκεκριμένα εδάφη και σε πεδία με συγκεκριμένες ανθρωπογεωγραφικές ιδιότητες. Ως γνωστόν, τα «πρωτοκοσμικά» αστικά περιβάλλοντα δε στερούνται ανισοτήτων και διακρίσεων και όπως συμβαίνει και στις περιπτώσεις των slums, το κενό πεδίο που δημιουργεί η έλλειψη παροχών και πρόνοιας καταλαμβάνεται από αστυνομικο-στρατιωτικές εφαρμογές. Σε αυτές τις εξαναγκαστικά υποβαθμισμένες συνοικίες, που σε περιπτώσεις σαν και αυτή του Ferguson συνιστούν μία ιδιαίτερη καθημερινότητα ταξικών και φυλετικών διαχωρισμών, δοκιμάζονται, πρώτα και κύρια, οι τεχνολογίες της ασφάλειας. Είτε, λοιπόν, στο πλαίσιο της αντίδρασης στην ταξική αντεπίθεση του πρώιμου προλεταριάτου είτε στο πλαίσιο της διαχείρισης του ξεσπάσματος που προκαλούν οι φυλετικο-ταξικές ανισότητες σήμερα, οι επίμαχες στρατιωτικές τεχνολογίες εφαρμόζονται σε συγκεκριμένα κοινωνικά πεδία· αλλά έχουν ήδη εφαρμοσθεί και αξιολογηθεί αλλού. Αυτά που δοκιμάστηκαν ως εργαλεία και τεχνολογίες πολέμου σε επίσημες εμπόλεμες ζώνες εισάγονται, πλέον, ως εργαλεία και τεχνολογίες της ασφάλειας για την διατήρηση της έννομης τάξης. Η στρατιωτικοποίηση των αστυνομικών δυνάμεων που τόσο προβλημάτισε, λοιπόν, στην περίπτωση του Ferguson δε συνιστά παρά τα αναδραστικά αποτελέσματα των αμερικανικών αντιεξεγερτικών

¹⁹⁸ Khan, Naureen. “‘Let’s Put Away the Toys, Boys’: Ferguson Spotlights Police Militarization”, *Al Jazeera*, 14 Αυγούστου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://america.aljazeera.com/articles/2014/8/14/police-militarizationfergusonmikebrown.html>.

εκστρατειών στο Ιράκ και το Αφγανιστάν. Και αποδεικνύει πως η διαχείριση των ανισοτήτων και των διαχωρισμών που ενυπάρχουν στις ίδιες τις λειτουργίες του φιλελευθερισμού επιτελείται μέσα από μία αντίληψη εσωτερικής, όπως θα' λεγε ο Foucault, αποικιοκρατίας.

Στο βάθος αυτής της παράλληλης πραγματικότητας διακρίνεται μία ισχυρή πολιτική παράδοση, η οποία διατυπώνεται με απόλυτη ευκρίνεια, αν εξετάσουμε την ευρωπαϊκή περίπτωση στο αποικιοκρατικό-αυτοκρατορικό συγκείμενο του 19^{ου} αιώνα. Η εφαρμογή αυτών των πειθαρχικών αντιλήψεων στα «πρωτοκοσμικά» μητροπολιτικά πεδία της εποχής ερμηνεύεται μέσα από τις κυρίαρχες αντιλήψεις της αστικής τάξης για τους νεοεμφανιζόμενους προλεταριακούς «κινδύνους»: αντιλήψεις που, ανάμεσα σε άλλα, αξιοποιούσαν και την πλούσια φυλετικοποιημένη εικονογραφία του αποικιακού πεδίου. Όπως μας δείχνει πολύ χαρακτηριστικά ο Traverso, η πρώιμη εργατική τάξη στην Ευρώπη προβληματοποιήθηκε μέσα από ανοιχτά φυλετικούς όρους και αντιμετωπίστηκε ως κατώτερη φυλή, υπό την ισχυρή επίδραση των κυρίαρχων κοινωνικο-δαρβινικών αντιλήψεων που αξιοποιούσε η αποικιακή εμπειρία.¹⁹⁹ Μέσα στο κάδρο αυτού του ιδιότυπου «ταξικού ρατσισμού» μπορεί κανείς να τοποθετήσει τόσο τις διαδεδομένες αστικές αντιλήψεις περί των «επικίνδυνων» προλεταριακών μαζών ως «άγριων» του πολιτισμένου κόσμου και ως μιας βαρβαρικής οπισθοδρόμησης στην καρδιά του βιομηχανικού πολιτισμού, όσο και την ταύτιση των άναρχων εργατικών συνοικιών με μια δομική παθολογία των πόλεων. Η άντληση φυλετικών μεταφορών από το αυτοκρατορικό και αποικιακό περιβάλλον για τη νοηματοδότηση των ταξικών διαχωρισμών στην Ευρώπη είναι εγγενές χαρακτηριστικό του αστικού φιλελευθερισμού, όπως τονίζει και η Ann Laura Stoler. Και αποτέλεσε μια συνειδητή στρατηγική για την προβληματοποίηση των «επικίνδυνων τάξεων» τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Αλλά δεν πρόκειται, όπως επισημαίνει, μόνο για μεταφορές και αλληγορίες, καθώς οι έννοιες της τάξης και της φυλής στο φιλελεύθερο λόγο του 18^{ου} αιώνα δεν καταλάμβαναν εντελώς διακριτούς εννοιολογικούς χώρους, αλλά διαπλέκονταν σημασιολογικά. «[Τ]όσο η “φυλή” όσο και η “τάξη” σκιαγραφούσαν ένα πιο ρευστό [...] Λαμαρκιανό σύνολο σωματικών διαφορών, διαφορών στους τρόπους του είναι και του ζην, διαφορών ψυχολογικής και ηθικής ουσίας —διαφορών του ανθρώπινου είδους».²⁰⁰ Το φυλετικοποιημένο αποικιακό λεξιλόγιο αποδείχθηκε, ως εκ τούτου, απολύτως χρήσιμο για τις προβληματοποιήσεις των «επικίνδυνων» τάξεων και των αστικών τους γεωγραφιών στα πεδία των εσωτερικών συγκρούσεων της Δύσης. Στο φως αυτών των παρατηρήσεων, δεν εκπλήσσει επομένως ούτε η επιλογή του όρου «άγρια πόλη» από τον Norton ούτε η περιγραφή των σύγχρονων slums ως μεταμοντέρνων ισοδύναμων της ζούγκλας και του βουνού από τον Peters. Προσεκτικά επιλεγμένοι όροι που απλώς ανακαλούν αυτή την ιστορικά

¹⁹⁹ Traverso, *ό.π.*, σ. 141-147.

²⁰⁰ Stoler, Ann Laura. *Race and the Education of Desire: Foucault's History Of Sexuality and the Colonial Order of Things*, Durham & London: Duke University Press, 1995, σ. 127.

γνώριμη εικονογραφία που αναπαριστά τις αστικές γεωγραφίες του επίσημου, για το 19^ο αιώνα, και του «άτυπου», σήμερα, προλεταριάτου ως περιοχές αδιαπέραστες από τις αρετές του αστικού πολιτισμού και ως άβατες περιοχές που κυριεύονται από τις σκοτεινές δυνάμεις της φυσικής κατάστασης.²⁰¹

Αντιστοίχως, σε παραδείγματα όπως αυτά του Ferguson, της Νέας Ορλεάνης ή και των παρισινών *banlieues*, θα μπορούσε να προσθέσει κανείς, οι φυλετικές αναφορές υπερβαίνουν τα στενά πλαίσια μιας μεταφορικής λειτουργίας. Καθώς η ίδια η χωρική και κοινωνική συγκρότηση αυτών των παραδειγμάτων εκκινεί από μία σύνθεση εσωτερικών ταξικών και φυλετικών διαχωρισμών, οι τυπικές φυλετικοποιημένες απεικονίσεις φαίνονται πιο πειστικές και πιο νομιμοποιημένες. Στο φως της παγκόσμιας μετανάστευσης και διασποράς δεν πρόκειται απλώς για μία εκβιαστική αναπαράσταση των όποιων ενδο-εθνικών ταξικών αντιθέσεων μέσα από ένα φυλετικοποιημένο και αποικιακό μοντέλο ερμηνείας που έρχεται από αλλού για να αξιοποιήσει τον πλήρη μεταφορικό του πλούτο, όπως συνέβαινε το 19^ο αιώνα στο σκληρό πυρήνα της βιομηχανικής Ευρώπης. Αλλά για ένα λόγο που συγκροτείται πιο «πειστικά» και πιο ρεαλιστικά στη βάση της πολυσχιδούς πραγματικότητας που συνθέτουν σήμερα οι πολυεθνικές-πολυφυλετικές γειτονιές σε πολλές από τις δυτικές μητροπόλεις. Στο βαθμό που σήμερα «η μετα-αποικιακή μετανάστευση έχει μεταφέρει το αποικιακό “εκτός” στο μητροπολιτικό “εντός”», οι προσφιλείς αλληγορικές χρήσεις και λειτουργικότητες των φυλετικών σημασιών γίνονται πιο κυριολεκτικές.²⁰² Και μέσα στο πλαίσιο αυτής της κυριολεξίας διεκδικεί το νόημά της η εγχώρια εφαρμογή μιας ολόκληρης γκάμας αποικιοκρατικών αντιλήψεων και τεχνολογιών. Έχει κάθε δίκιο, λοιπόν, ο Graham, όταν κάνει λόγο για *εσωτερικές αποικίες* (internal colonies), αναφερόμενος στις αστικές περιοχές των δυτικών μητροπόλεων που συγκεντρώνουν μεταναστευτικούς πληθυσμούς και στην αστυνομικο-στρατιωτική τους διαχείριση.²⁰³ Τόσο οι κυρίαρχες νοηματοδοτήσεις αυτών των περιοχών όσο και οι ποινικο-στρατιωτικές τεχνικές που οριοθετούν βίαια την καθημερινότητά τους εκκινούν από μία αποικιακή λογική εσωτερικού τύπου, βασικό συστατικό της οποίας είναι η γενική υποτίμηση της φυσικής και κοινωνικής ζωής των πληθυσμών τους. Ως εκ τούτου, ο Graham παρατηρεί εύλογα πως «σε όλα τα δυτικά έθνη, οι μετα-αποικιακές μεταναστευτικές κοινότητες και οι γειτονιές τους είναι που αποτελούν τους βασικούς στόχους των νέων, εσωτερικών και συχνά έντονα

²⁰¹ Ο Graham γράφει σχετικά: «Όλο και πιο συχνά [...] οι συντηρητικοί φαντασιώνονται τις φτωχές γειτονιές των πόλεων ως ένα είδος “Χομπσιανής φυσικής κατάστασης” —μία εικόνα που διαπλέκεται ομαλά με τις απεικονίσεις των “αποτυχημένων” ή “άγριων” πόλεων του Παγκόσμιου Νότου». *Cities Under Siege*, ό.π., σ. 43.

²⁰² *Ο.π.*, σ. 109. Ο Graham, επιπλέον, προσθέτει πως η προβολή αποικιακών στερεοτύπων και μοντέλων ασφαλείας στις μετα-αποικιακές μητροπόλεις της καπιταλιστικής ενδοχώρας τροφοδοτείται από ένα νέο Οριενταλισμό που εφαρμόζεται σήμερα σε εκείνες τις αποκαλούμενες «υποβαθμισμένες» αστικές περιοχές με έντονη τη μεταναστευτική παρουσία· από εκείνο, δηλαδή, το φαινόμενο που ο Graham αποκαλεί *inner city Orientalism*. *Ο.π.*, σ. xix.

²⁰³ *Ο.π.*, σ. 86.

φυλετικοποιημένων πολιτικών ασφαλείας».²⁰⁴

Οι περιπτώσεις, λοιπόν, της Νέας Ορλεάνης, του Ferguson και των banlieues μας δείχνουν πως καταλαμβάνουν μια προνομιακή θέση μέσα στη σύγχρονη στρατιωτική ατζέντα. Μπορεί γεωγραφικά να ανήκουν στο λεγόμενο «πρώτο κόσμο», εν τούτοις τοποθετούνται σε μία περίοπτη θέση στο πανόραμα των εφαρμογών της ασφάλειας. Επιστρέφοντας για λίγο στη χοντροκομμένη μεθοδολογία του Norton, θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει πως η θέση τέτοιων παραδειγμάτων είχε ήδη προβλεφθεί, καθώς ο Norton πρότεινε να αντιληφθούμε τις πόλεις ως *μωσαϊκά* (βλ. τον όρο *city mosaics*). Μια αντίληψη, δηλαδή, που θα μας επέτρεπε να περιγράψουμε τα παραπάνω παραδείγματα ως «άγριες» πόλεις μέσα σε «εύρωστα» κράτη ή ως «άγριες» περιοχές μέσα σε «υγιείς», κατά τ' άλλα, πόλεις.²⁰⁵ Ο Norton σπεύδει να σημειώσει πως η εμφάνιση τέτοιων «άγριων» αστικών μορφωμάτων κρίνεται πιθανότερη σε αναπτυσσόμενα παρά σε ανεπτυγμένα κράτη. Εν τούτοις, αναφερόμενος προφανώς στις ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν τις φαβέλες, ξεκαθαρίζει πως «ακόμη και ανεπτυγμένα κράτη, όπως η Βραζιλία, αντιμετωπίζουν την απειλή των άγριων πόλεων».²⁰⁶ Και η συγκεκριμένη αναφορά δεν είναι τυχαία, καθώς η νεότερη ιστορία της Βραζιλίας είναι στενά συνδεδεμένη με την ανάδυση των παραγκουπόλεων. Μέσα σε αυτό το απροσδιόριστο φάσμα αστικής «αγριότητας», οι φαβέλες συνιστούν μία κατηγορία που σχεδόν διεκδικεί τη δική της αναλυτική αυτονομία. Οι τρομακτικές ανισότητες και διακρίσεις που δομούν τη βραζιλιάνικη μητροπολιτική καθημερινότητα χάνονται μέσα στην έπαρση που κυριεύει τη στρατιωτική ματιά. Και στη βαριά σκιά της (νεο)φιλελεύθερης πολιτικής κουλτούρας τα αποτελέσματά τους ερμηνεύονται ως φυσικά φαινόμενα που πρέπει να δαμαστούν.²⁰⁷ Μια φυσικότητα που δικαιώνει σήμερα τόσο τις στρατιωτικές επεμβάσεις της όψιμης *laissez faire* κουλτούρας, όσο και την ίδια την επιλογή του Norton να εξορίσει τα «επικίνδυνα» αυτά μητροπολιτικά τοπία από τις «προνομιακές» ιδιότητες του πολιτισμού, φυσικοποιώντας τα τελικά μέσα από μια εικονογραφία της «αγριότητας».

Η άποψη πως «οι άγριες πόλεις δεν αναπαριστούν απλώς ένα κοινωνιολογικό ή πολεοδομικό ζήτημα, αλλά επιπλέον παρουσιάζουν μοναδικές στρατιωτικές προκλήσεις»,²⁰⁸ αναδεικνύει την επιλογή των στρατιωτικών μηχανών να απογυμνώσουν τις φαβέλες, και άλλα

²⁰⁴ Graham, "Foucault's Boomerang", *ό.π.*, σ. 40.

²⁰⁵ Βλ. σχετικά Norton, *ό.π.*, σ. 103 και Kilcullen, *ό.π.*, σ. 77.

²⁰⁶ Norton, *ό.π.*, σ. 105.

²⁰⁷ Όπως μας υπενθυμίζει ο Michel Senellart, σε αυτή την τάση φυσικοποίησης εντοπίζεται το παράδοξο του φιλελευθερισμού, επισημαίνοντας πως ο Foucault στις διαλέξεις του 1977-78 αποκαλούσε «φιλελευθερισμό» αυτό που στο 18^ο αιώνα εμφανίζεται μάλλον ως «νατουραλισμός». Ήτοι, ένα μοντέλο διακυβέρνησης βασισμένο στη φυσικότητα των φαινομένων που έχει κανείς να διαχειριστεί. Ο ρόλος της ελευθερίας σε ένα τέτοιο μοντέλο είναι κομβικός. Όπως τονίζει, όμως, ο Senellart, πρόκειται για μια ελευθερία αυστηρά υποκειμένη σε αυτό το μοντέλο, και διανοητή μονάχα μέσα από ένα πλαίσιο πολλαπλών μηχανισμών ασφαλείας και μορφών κρατικής παρέμβασης. Βλ. Senellart, Michel. "Course Context", στο Foucault, *Security, Territory, Population*, *ό.π.*, σ. 383-384.

²⁰⁸ Norton, *ό.π.*

παρόμοια αστικά παραδείγματα, από την ίδια τους την κοινωνική ιστορικότητα. Με άλλα λόγια, εκεί που ένας κοινωνιολόγος, όπως ο Loïc Wacquant, θα διερευνούσε τα αίτια μιας οργανωμένης και συστηματικής κοινωνικής υποτίμησης, ένας στρατιωτικός, όπως ο Norton, προσλαμβάνει την υποτίμηση αυτή ως φαινόμενο του φυσικού κόσμου και προτείνει λύσεις έκτακτης ανάγκης. Γιατί αυτό που ο Norton ονομάζει «αγριότητα», ο Wacquant το αποκαλεί *αστική περιθωριακότητα* (urban marginality). Μια περιθωριακότητα που πρώτα παράγεται και έπειτα καθίσταται αντικείμενο (στρατιωτικής) διαχείρισης. Ο Wacquant αντιλαμβάνεται τα αστικά αυτά «περιθώρια» ως αποτελέσματα διαδικασιών που σχετίζονται με την απορύθμιση βασικών τομέων της οικονομίας, με τις εθνο-φυλετικές διακρίσεις, και με την αναδόμηση των μηχανισμών του κράτους στη βάση των αιτημάτων του νεοφιλελευθερισμού. Και χρησιμοποιεί το παράδειγμα της Βραζιλίας ως ένα ζωντανό εργαστήριο για να αναδείξει τη λογική και τη λειτουργία αυτού που αποκαλεί *ποινική ανάσχεση* (punitive containment). Την ποινική, με άλλα λόγια, διαχείριση των αποκλεισμένων και «απόβλητων» πληθυσμών που στριμώχνονται, όπως-όπως, σε αυτά τα αστικά περιθώρια.²⁰⁹ Όμως, ο Wacquant δεν περιορίζεται μόνο στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των βραζιλιάνικων παραγκουπόλεων. Αντιθέτως, διαγιγνώσκει μία γενικότερη τάση ως προς την ποινική διαχείριση συγκεκριμένων πληθυσμών στη βάση φυλετικών και ταξικών κριτηρίων.

Όπως γράφει χαρακτηριστικά, «οι γειτονιές της αστικής υποβάθμισης στις οποίες συσσωρεύονται σήμερα περιθωριακά και στιγματισμένα τμήματα της μετα-βιομηχανικής εργατικής τάξης —οι παρηκμασμένες φαβέλες της βραζιλιάνικης μητρόπολης, τα υπερ-γκέτο των ΗΠΑ, και τα δυσφημισμένα banlieues της Γαλλίας— αναδύονται τόσο ως οι βασικοί στόχοι όσο και ως εκείνο το έδαφος πάνω στο οποίο ανεγείρεται και δοκιμάζεται το νεοφιλελεύθερο ποινικό κράτος».²¹⁰ Επιπλέον, ο Γάλλος κοινωνιολόγος μας δείχνει πως η λογική της ποινικής ανάσχεσης απλώνεται πολύ πέρα από τα στενά όρια των ποινικών ρυθμίσεων και μεταχειρίσεων, σηματοδοτώντας μια μετάβαση από την ποινικοποίηση στη στρατιωτικοποίηση της αστικής περιθωριακότητας. Τότε, οι *favelados* αντιμετωπίζονται ως δυνάμει Εχθροί και οι γειτονιές τους μετατρέπονται σε πεδία επιχειρήσεων της *polícia militar*, ανακαλώντας πολλά από εκείνα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις αμιγώς στρατιωτικές πρακτικές. Όπως επισημαίνει χαρακτηριστικά ο Σταυρίδης, «[γ]ια την κρατική εξουσία συχνά τούτοι οι χώροι αποτελούν ένα χαοτικό και απρόβλεπτο περιβάλλον όπου η αστυνομία επεμβαίνει σαν στρατός σε ξένο κράτος».²¹¹ Η συρρίκνωση, λοιπόν, των λειτουργιών του κράτους πρόνοιας, η επιβολή επιθετικότερων μορφών καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και η όξυνση των φυλετικών διαχωρισμών δημιουργούν ένα κενό

²⁰⁹ Wacquant, Loïc. “The Militarization of Urban Marginality: Lessons from the Brazilian Metropolis”, *International Political Sociology*, 2 (1), 2008, σ. 58.

²¹⁰ Ο.π.

²¹¹ Βλ. το κεφάλαιο «Η Πόλη των Θυλάκων» στο Σταυρίδης, Σταύρος. *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010, σ. 17.

και πρόσφορο πεδίο που καταλαμβάνεται από ένα σύνολο ποινικών, αστυνομικών και στρατιωτικών εφαρμογών. Ένα πεδίο προνομιακό τόσο για μια σειρά από «νομιμοποιημένες» δοκιμές νέων πειθαρχικών τεχνολογιών,²¹² όσο και για την περαιτέρω ενίσχυση του κερδοφόρου κλάδου της ασφάλειας. Και τέλος, ένα πεδίο που εξασφαλίζει τους όρους συγκρότησης και αυτοαντίληψης της ίδιας της κρατικής λειτουργίας. Ο Wacquant, εξετάζοντας συγκριτικά τα παραδείγματα των ΗΠΑ και της Βραζιλίας, είναι κατηγορηματικός: «στιγματισμένες υποβαθμισμένες γειτονίες και στις δύο χώρες έχουν μετατραπεί σε πρωταρχικούς στόχους σφοδρής αστυνομικής δράσης και σε ζωτικά πεδία καινοτομιών και επιδείξεων επιθετικής επιβολής του νόμου, μέσω των οποίων το κράτος επανεπιβεβαιώνει τελετουργικά την ικανότητά του για δράση»²¹³. Η διάχυση, εν τέλει, των στρατιωτικών εφαρμογών με τη μορφή της δημόσιας ασφάλειας αποδεικνύει πως το κράτος όχι μόνο δε διέρχεται κρίση, αλλά αντιθέτως δοκιμάζει μία αυταρχική στροφή, εμπιστεύεται και αναδεικνύει το σκληρό του πυρήνα και κανονικοποιεί, όπως θα δούμε, διά της βίας τους αποκλεισμούς που το ίδιο δημιουργεί.

3.4. Οικοσυστήματα σύγκρουσης, πόλεις ανθεκτικές

Τα μητροπολιτικά παραδείγματα της Βραζιλίας μας βοηθούν να κατανοήσουμε βαθύτερα τα επίδικα και τους θεωρητικούς ελιγμούς της σύγχρονης στρατιωτικής ατζέντας. Και θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως συνιστούν τον ιδεότυπο των σύγχρονων προκλήσεων και προβληματοποιήσεων ως προς τη δημόσια ασφάλεια στις πόλεις. Ακραίες κοινωνικές πολώσεις, μεγάλη πυκνότητα κατασκευών, άτυπη αστικοποίηση, ανεξέλεγκτη πληθυσμιακή συγκέντρωση, επιμέρους περιοχές μη ελεγχόμενες από το κράτος και πρωτοφανείς χωρικές κλίμακες, είναι μόνο μερικά από τα βασικά τους χαρακτηριστικά. Στο φυσικοποιημένο συγκείμενο της φιλελεύθερης ερμηνευτικής οι παραπάνω ενδείξεις περιγράφουν ένα φυσικό οργανισμό που δυσλειτουργεί. Ή για να το διατυπώσουμε με τα ευφάνταστα λόγια του Kilcullen, περιγράφουν ένα «οικοσύστημα σύγκρουσης (conflict ecosystem) —τον μη γραμμικό, πολύπλευρο, άγριο και ακατάστατο κόσμο της πραγματικής σύγκρουσης».²¹⁴ Η προσκόλληση του Kilcullen σε οργανικές ερμηνείες —βλ. για

²¹² Η σημασία της ύπαρξης δοκιμαστικών πεδίων διατυπώνεται με χαρακτηριστικό τρόπο στην προαναφερθείσα εργασία της RAND με τον τίτλο *People Make the City*, όπου οι τέσσερις συγγραφείς αναφέρονται συγκεκριμένα στο αμερικανικό Δόγμα Διακλαδικών Αστικών Επιχειρήσεων (Doctrine for Joint Urban Operations, JP 3-06). Όπως γράφουν, «[ο]ι συνεχιζόμενες επιχειρήσεις στα χωριά, τις κομπούλες και τις πόλεις του Αφγανιστάν και του Ιράκ προσφέρουν την πρώτη πραγματική δοκιμή για το πρώτο στην ιστορία αμερικανικό δόγμα διακλαδικών αστικών επιχειρήσεων». Βλ. Glenn, Paul, Helmus και Steinberg, *ό.π.*, σ. 3.

²¹³ Wacquant, *ό.π.*, σ. 66.

²¹⁴ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 17.

παράδειγμα τους όρους *microecology of urban violence* και *urban social metabolism*²¹⁵— αφενός αξιοποιεί μια μακρά παράδοση βιολογικοποίησης των λειτουργιών της πόλης,²¹⁶ αφετέρου παραμένει συνεπής στη γενικότερη επιλογή του φιλελευθερισμού να αποδίδει φυσικές ιδιότητες στις δυνάμεις και τα αποτελέσματα του οικονομικού ανταγωνισμού.²¹⁷ Οι πόλεις, λοιπόν, συνιστούν *φυσικά συστήματα* (οικοσυστήματα ή βιολογικούς οργανισμούς) και ως τέτοια *μεταβολίζουν*.²¹⁸ Η σχηματική αυτή απόδοση περιγράφει τα αστικά περιβάλλοντα μέσα από μοντέλα «που διερευνούν ροές πληθυσμών, χρήματος, εμπορικών αγαθών και πληροφοριών μέσα σε μια πόλη, προσπαθώντας να κατανοήσουν το πώς η αστική περιοχή μετασχηματίζει αυτά τα εισαγόμενα δεδομένα (inputs) και αναλύοντας τους τρόπους με τους οποίους αυτές οι πόλεις διαχειρίζονται τα παραπροϊόντα αυτού του μετασχηματισμού», όπως είναι οι οικονομικές ανισότητες, το έγκλημα, οι συγκρούσεις και ο κοινωνικός αποκλεισμός. Και όπως υποστηρίζει ο Kilcullen, «αναλύσεις αυτού του είδους μας βοηθούν να κατανοήσουμε τη φέρουσα ικανότητα των συστημάτων διακυβέρνησης μιας πόλης, παράλληλα με τη φυσική της υποδομή, και περαιτέρω να κατανοήσουμε τη σταθερότητα, τη βιωσιμότητα και την ανθεκτικότητά της».²¹⁹

Στη συγκεκριμένη ανάγνωση η πόλη αναπαρίσταται ως ένας αυτόνομος *φυσικός* οργανισμός, που λειτουργεί με βάση την απολύτως δική του διάνοια και μετασχηματίζει τα *inputs* που χρειάζεται σύμφωνα με τις απολύτως δικές του λειτουργίες. Αυτό που δε δείχνει αυτή η ανάγνωση είναι πως ο εν λόγω μετασχηματισμός δεν προκύπτει και δεν εξελίσσεται φυσικά, αλλά καθοδηγείται προσεκτικά από συγκεκριμένες πολιτικές και απ' τις δυνάμεις της αγοράς, κάνοντας έτσι τις όποιες «οικονομικές ανισότητες» και τον όποιο «κοινωνικό αποκλεισμό» να φαίνονται ως απλά *παραπροϊόντα* αυτού του μετασχηματισμού και όχι ως βασική του στοχοθεσία. Η έννοια της *ανθεκτικότητας* (resilience) εισάγεται σε αυτό το σημείο ως εγγυητής αυτής της οργανικής παραπλάνησης. Και μας εκπαιδεύει να ζούμε με αυτά τα «παραπροϊόντα», όπως ζούμε με τη σκέψη μιας φυσικής ενδεχομενικότητας που ενίοτε εκδηλώνεται καταστροφικά, υποδεικνύοντας έτσι έναν

²¹⁵ Ο.π., σ. 17, 41, 43.

²¹⁶ Βλ. σχετικά Sennett, *ό.π.*, σ. 255-270, αναφορικά με τις οργανικές εμπνεύσεις των σχεδιαστών της πόλης του Διαφωτισμού, και Foucault, *Security, Territory, Population*, *ό.π.*, σ. 17, σχετικά με τη σημασία της κυκλοφορίας για τον αστικό σχεδιασμό του 18^{ου} αιώνα και την υπαγωγή της στον κλάδο της βιολογίας.

²¹⁷ Σε αυτή την τάση βιολογικοποίησης θα πρέπει να αναζητήσουμε και το εξηγητικό πλαίσιο για την ίδια την έννοια της άγριας πόλης. Όπως επισημαίνει ο Kilcullen, ο όρος *feral cities* αντλεί το σημασιολογικό του δυναμικό από τον κλάδο της βιολογίας· και περιγράφει ακριβώς αυτή την παράδοξη οπισθοδρόμηση στην εξελικτική πορεία ενός είδους. Για να κάνει πιο κατανοητή τη λειτουργία του όρου ο Kilcullen καταφεύγει στη ζωολογία, διευκρινίζοντας πως «[έ]να άγριο ζώο είναι ένα ζώο εξημερωμένο που επιστρέφει στην άγρια κατάσταση, προσαρμοζόμενο σε συνθήκες αγριότητας και επανακτώντας [...] κάποια χαρακτηριστικά από το αρχέτυπο ανεξημέρωτο είδος». Βλ. Kilcullen, *ό.π.*, σ. 67.

²¹⁸ Ας μην ξεχνάμε σε αυτό το σημείο πως ο Kilcullen είχε επιχειρήσει να περιγράψει και το ίδιο το φαινόμενο των εξεγέρσεων με όρους οικοσυστημάτων και βιολογικών οργανισμών· και να το εξαρτήσει, συγκεκριμένα, από το περιβάλλον μέσα στο οποίο εμφανίζεται και αναπτύσσεται. Βλ. σχετικά Kilcullen, *Counterinsurgency*, *ό.π.*, σ. 196-198.

²¹⁹ Kilcullen, *Out of the Mountains*, *ό.π.*, σ. 43.

τρόπο να σχετιζόμαστε με την ίδια μας την ευαλωτότητα.²²⁰ Η επιλογή των ερευνητών της πόλης να καταφύγουν στα μυστήρια του μεταβολισμού δεν εκπλήσσει. Ο Tom Slater μας θυμίζει, για παράδειγμα, την ισχυρή επίδραση που άσκησαν ήδη από την εποχή της Σχολής του Σικάγο οι οργανικές αναπαραστάσεις αναφορικά με τις προβληματοποιήσεις των πόλεων.²²¹ Εστιάζει, όμως, για λίγο στην ειδική θέση που καταλαμβάνει η έννοια της ανθεκτικότητας στις σύγχρονες κοινωνικο-αστικές φυσικοποιήσεις. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά, «[σ]την περίπτωση της ανθεκτικότητας, μια παγκόσμια ύφεση μεταμορφώνεται από πολιτικό δημιούργημα σε φυσικό φαινόμενο που απαιτεί ένα πρόγραμμα καταστροφικής περικοπής δημόσιων δαπανών για να επιστρέψει πίσω στη φυσική του πορεία».²²²

Με φόντο τις ευρηματικές ατζέντες της φιλελεύθερης πολιτικής οικονομίας, η ανθεκτικότητα επιμελείται σήμερα και τις κυρίαρχες αφηγήσεις της δημόσιας ασφάλειας.²²³ Η επιλογή του Kilcullen να περιγράψει τις σύγχρονες μητροπόλεις μέσα από τη θεωρία των (φυσικών) συστημάτων κάθε άλλο παρά τυχαία μπορεί να θεωρηθεί. Και δεν είναι ο μόνος. Στην έκθεση με τίτλο *Megacities and the United States Army*, που ετοίμασε τον Ιούνιο του 2014 η Ομάδα Στρατηγικών Μελετών του Αρχηγού του Στρατού των ΗΠΑ (Chief of Staff of the Army's Strategic Studies Group), μπορεί να διαβάσει κανείς: «Ανεξάρτητα από την ευθραυστότητα ή την ανθεκτικότητα μιας πόλης, η σταθερή της λειτουργία εξαρτάται από συστήματα πεπερασμένης δυνατότητας. Όταν αυτά τα συστήματα [...] έρθουν αντιμέτωπα με απαιτήσεις που υπερβαίνουν τη δυνατότητά τους, τότε το φορτίο που ασκείται πάνω τους διαβρώνει τους υποστηρικτικούς τους μηχανισμούς, αυξάνοντας την ευθραυστότητά τους».²²⁴ Και παρακάτω: «Η ικανότητα της πόλης να ανασυγκροτήσει τα συστήματά της ή να προσαρμοσθεί σε μία νέα κανονικότητα συνιστά ένα μέτρο ως προς την ικανότητά της για ανθεκτικότητα».²²⁵ Βλέπουμε, λοιπόν, πως η ανθεκτικότητα των πόλεων μετατρέπεται σταδιακά σε πρωταρχική μέριμνα των αντιεξεγερτικών δεξαμενών σκέψης. Και τούτο γιατί ως έννοια έχει την ικανότητα να μας «συμφιλιώνει» με τη σχεδιασμένη

²²⁰ Η φυσικοποίηση των κοινωνικών διαχωρισμών επιβεβαιώνεται και από το γεγονός πως η κοινωνική βία που προκαλούν συγκαταλέγεται σε μια μακρά λίστα καταστροφικών αστικών συμβάντων που συντάσσει ο κλάδος της δημόσιας ασφάλειας, ένα μεγάλο μέρος των οποίων αφορά φυσικές καταστροφές. Τα κύματα βίας που μπορεί να απορρυθμίσουν τα αστικά συστήματα, μαρτυρώντας την ευθραυστότητά τους, ξεσπούν λοιπόν όπως ξεσπά μια πυρκαγιά, μία πλημμύρα ή ένας σεισμός.

²²¹ Για την παράδοση της Σχολής του Σικάγο βλ. Stevenson, *ό.π.*, σ. 56-59.

²²² Slater, Tom. "The Resilience of Neoliberal Urbanism", *Open Democracy*, 28 Ιανουαρίου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.opendemocracy.net/opensecurity/tom-slater/resilience-of-neoliberal-urbanism>. Ευχαριστώ την Πέννυ Κουτρολίκου για την υπόδειξη της συγκεκριμένης πηγής.

²²³ Μάλιστα, εκτιμάται πως η έννοια της ασφάλειας αντικαθίσταται σταδιακά από εκείνη της ανθεκτικότητας. Βλ. για παράδειγμα Sørensen και Söderbaum, *ό.π.*, σ. 13-14 και Neocleous, Mark. "Resisting Resilience", *Radical Philosophy*, 178, 2013, σ. 5.

²²⁴ Chief of Staff of the Army, Strategic Studies Group. *Megacities and the United States Army: Preparing for a Complex and Uncertain Future*, 2014, σ. 12, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://usarmy.vo.llnwd.net/e2/c/downloads/351235.pdf>. Ευχαριστώ τον Αλέξανδρο Πετειναρέλη για την υπόδειξη της συγκεκριμένης πηγής.

²²⁵ *Ο.π.*, σ. 13.

καταστροφικότητα αυτού του κόσμου, μέρος της οποίας καταλαμβάνουν και οι ίδιες οι στρατιωτικές εφαρμογές. Όπως γράφουν οι Sørensen και Söderbaum, οι κυρίαρχες αφηγήσεις περί δημόσιας ασφαλείας κατευθύνονται σήμερα από «μια πολιτική που εστιάζει στην ανθεκτικότητα και στη διαρκή *διαχείριση των παγκόσμιων καταστροφών* (global disaster management), στην οποία η επέμβαση γίνεται μία κανονικοποιημένη πρακτική».²²⁶ Η κανονικοποίηση αυτή αποτελεί, λοιπόν, έναν από τους βασικούς στόχους πίσω από τις «αθώες» θεωρητικές χρήσεις της ανθεκτικότητας. Και επενδύει στην παραγωγή ενός προσαρμοστικού υποκειμένου· «προσαρμοστικού με την έννοια πως είναι ικανό να αναλάβει τις προσαρμογές εκείνες που θα του επιτρέψουν να επιβιώσει από τους κινδύνους που αντιμετωπίζει κατά την έκθεσή του στον κόσμο».²²⁷ Οι νεοφιλελεύθερες σταθερές αποδεικνύουν πως αυτή η έκθεση δεν είναι ισότιμη, καθώς οι διαδικασίες υποκειμενοποίησης μέσω της επισφάλειας που παράγει ο νεοφιλελευθερισμός πρέπει να ιδωθούν, όπως γράφει η Αθηνά Αθανασίου, «ως διαδικασία διαφοροποιημένης και διαφοροποιητικής έκθεσης στην κοινωνική οδύνη, στη βία και στη φτώχεια».²²⁸ Στην αποδοχή και στη φυσικοποίηση αυτού του διαφορισμού εντοπίζεται η σημασία της συνειδητής προσφυγής στη θεωρία των ζωντανών συστημάτων.²²⁹ Όπως τονίζει σχετικά ο Marc Neocleous, «[ε]κκινώντας από την ιδέα ενός συστήματος και με ρίζες στην οικολογική σκέψη, ο όρος περιγράφει την ικανότητα ενός συστήματος να επιστρέφει σε μια προηγούμενη κατάσταση, να ανακάμπτει έπειτα από ένα σοκ ή να αναρρώνει έπειτα από μία κρίση ή ένα τραύμα».²³⁰

Ποιο είναι όμως αυτό το τραύμα στην περίπτωση των πόλεων που μελετά ο Kilcullen και οι υπόλοιποι θεωρητικοί του στρατού; Είναι οτιδήποτε μπορεί να προκαλέσει απορρύθμιση στις βασικές τους λειτουργίες, εγείροντας ζητήματα διακυβέρνησης και δημιουργώντας «κενά» στον τομέα της ασφάλειας.²³¹ Και κυρίως, είναι αυτό που ο Kilcullen αποκαλεί *μη κρατική βία*.²³² ήτοι οι εσωτερικές συγκρούσεις, οι βίαιες διεκδικήσεις και οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί που προκαλεί η ίδια η (νεο)φιλελεύθερη κουλτούρα των διαχωρισμών και της εκμετάλλευσης, που στα μάτια των γκουρού της αντιεξέγερσης συνιστά το μοναδικό δείκτη φυσικής υγείας και ευρωστίας ενός αστικού συστήματος. Επομένως, η ανθεκτικότητα των πόλεων απέναντι στα ξεσπάσματα βίας που

²²⁶ Sørensen και Söderbaum, *ό.π.*, σ. 13. Είναι ενδεικτικό, για παράδειγμα, το γεγονός πως, αναφορικά με την πολιτική των επεμβάσεων στην αφρικανική ήπειρο, ο αμερικανικός στρατός χρησιμοποιεί, ήδη από τα μέσα του 2013, την έννοια *New Normal*. Μια έννοια που του επιτρέπει να τροποποιήσει τους όρους εμπλοκής του, αυξάνοντας τη δυνατότητα τού να επεμβαίνει στρατιωτικά για να προστατεύσει τα αμερικανικά συμφέροντα, όπου αυτά κρίνεται πως απειλούνται. Βλ. σχετικά Reeve, Richard και Pelter, Zoë. *From New Frontier to New Normal: Counter-terrorism Operations in the Sahel-Sahara*, London: Remote Control Project, 2014, σ. 4, 13.

²²⁷ Βλ. Reid, Julian. “The Disastrous Politically Debated Subject of Resilience”, *Development Dialogue*, 58, 2012, σ. 74.

²²⁸ Αθανασίου, Αθηνά. *Η κρίση ως «κατάσταση έκτακτης ανάγκης»: Κριτικές και αντιστάσεις*, Αθήνα: Σαββάλας, 2012, σ. 89.

²²⁹ Reid, *ό.π.*, σ. 71.

²³⁰ Neocleous, *ό.π.*, σ. 3.

²³¹ Chief of Staff of the Army, *ό.π.*, σ. 13.

²³² Kilcullen, *ό.π.*, σ. 21.

οι ίδιες παράγουν δεν μπορεί παρά να σημαίνει, στη στενή αυτή διαχειριστική ορολογία, μια στωική ανθεκτικότητα των ευάλωτων μητροπολιτικών υποκειμένων απέναντι στα καταστροφικά αποτελέσματα της ίδιας της καπιταλιστικής ανάπτυξης και των φυλετικών διακρίσεων. Δεν μπορεί, με άλλα λόγια, παρά να συνεπάγεται γι' αυτά ένα είδος εξοικείωσης με τη δυστοπική τους αστική μοίρα. Είτε αυτό σημαίνει προσαρμοστικότητα απέναντι στη δομική τους υποτίμηση είτε προσαρμοστικότητα απέναντι στη συστημική βία που αναλαμβάνει να καταστείλει τις αντιδράσεις που αυτή η υποτίμηση γεννάει, για να «επουλώσει» τελικά τα όποια αφηρημένα «τραύματα» του αστικού συστήματος.²³³ Όπως επισημαίνουν σωστά οι Sørensen και Söderbaum, «το να παράγεις ανθεκτικά υποκείμενα προϋποθέτει έναν καταστροφικό κόσμο· έναν κόσμο συνεχούς έκθεσης στη συμφορά και την καταστροφή».²³⁴ Όταν ο στρατιωτικός κλάδος αναλαμβάνει, λοιπόν, να καταστήσει τα σύγχρονα αστικά συστήματα ανθεκτικότερα, αναλαμβάνει επί της ουσίας να εξασφαλίσει τις συνθήκες μιας απρόσκοπτης πρόκλησης πραγματικών κοινωνικών τραυμάτων. Αναλαμβάνει, με άλλα λόγια, να παράσχει πλήρη κάλυψη στην όξυνση των αποκλεισμών και να αποκαταστήσει το συντομότερο τις ροές της εκμετάλλευσης, παράγοντας *ανθεκτικές υποκειμενικότητες*. Έτσι, οι κοινωνικές ασυμμετρίες, φυσικοποιημένες και απο-ιστορικοποιημένες, μετατρέπονται σε πολεμικές ασυμμετρίες. Και τότε είναι δουλειά των θεωρητικών του ασύμμετρου πολέμου να φανταστούν, να σχεδιάσουν και να κτίσουν τις ανθεκτικές πόλεις.

Η προσφυγή στη θεωρία των φυσικών συστημάτων έχει τρία βασικά οφέλη για το στρατιωτικό κλάδο. Αφενός φυσικοποιεί τις δομικές ανισότητες που χαρακτηρίζουν την οργάνωση των πόλεων και που σε μεγάλο βαθμό συνιστούν τα βασικά αίτια πίσω από τις περιβόητες καταστροφές και τα τραύματα στα οποία αναφέρονται οι θεωρητικοί του στρατού. Αφετέρου μέσα από την έννοια της ανθεκτικότητας αποδίδει στον εαυτό του τον ιαματικό ρόλο του πλέον αρμόδιου για τη διαχείριση των τραυμάτων και την αποκατάσταση της εύρυθμης λειτουργίας του αστικού συστήματος. Και τέλος, περιγράφει τις συνεχείς αυτές επεμβάσεις και τη διαχείριση των καταστροφών ως μια φυσική διαδικασία και ως μια κανονικότητα —όπως μαρτυρούν οι επαναλαμβανόμενες χρήσεις του “new normal”— η αποδοχή των οποίων συνιστά το βασικό χρέος των ανθεκτικών υποκειμένων. Ενδεικτική, ως προς το πόσο εκλεπτυσμένες μορφές μπορεί να λάβει η ατζέντα της ανθεκτικότητας, είναι η δουλειά της ιδιωτικής εταιρείας *Caerus Associates*, που διευθύνει ο Kilcullen. Και πάλι, λοιπόν, η ίδια οργανική παραπλάνηση· και πάλι οι πόλεις των συστημάτων και του μεταβολισμού.²³⁵ Η Alexandra Hughes, μέλος της Caerus, κάνει λόγο για μία

²³³ Ο Neocleous γράφει πως «η ανθεκτικότητα είναι εξ ορισμού *ενάντια στην αντίσταση*». Neocleous, *ό.π.*, σ. 7.

²³⁴ Sørensen και Söderbaum, *ό.π.*, σ. 14.

²³⁵ Για μία αναλυτική περιγραφή της συστημικής ανάγνωσης που προτείνει η Caerus βλ. Lomedico, Mark και Bartels, Elizabeth M. “City As A System Analytical Framework: A Structured Analytical Approach to Understanding and Acting in Urban Environments”, *Small Wars Journal*, 4 Αυγούστου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jml/art/city-as-a-system-analytical-framework-a-structured-analytical-approach-to->

μικρο-οικολογία της πόλης.²³⁶ Εστιάζοντας στις ανεξέλεγκτες διαστάσεις που λαμβάνει η αστικοποίηση στις πόλεις του παγκόσμιου Νότου, υποστηρίζει πως η ίδια η εξάπλωση ασκεί πιέσεις στις αστικές υποδομές και οξύνει τις εντάσεις μέσα στις κοινότητες των αστικών τοπίων. Οι πιέσεις αυτές εγείρουν ζητήματα για τη δημόσια ασφάλεια και εκεί εντοπίζεται ο ρόλος της Caerus. Αφού αξιολογήσει πρώτα τις αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στην ασφάλεια και το περιβάλλον, και ειδικά τις επιπτώσεις της αστικοποίησης σε περιβάλλοντα που χαρακτηρίζονται από συγκρούσεις, προτείνει σχεδιαστικές παρεμβάσεις με σκοπό τον ευκολότερο κοινωνικό έλεγχο και τη δημιουργία συνθηκών για αποτελεσματικότερη επιτήρηση. Όπως επισημαίνει η Hughes χαρακτηριστικά, η εταιρεία «χρησιμοποιεί το σχεδιασμό ως εργαλείο για το μετασχηματισμό του περιβάλλοντος, με σκοπό να εξαλείψει τις φυσικές συνθήκες που καλλιεργούν το έγκλημα και τη βία, δημιουργώντας έτσι τόσο την πραγματικότητα όσο και την αντίληψη ασφαλέστερων αστικών χώρων».²³⁷ Μέριμνα λοιπόν της Caerus δεν είναι η εξάλειψη εκείνων των κοινωνικών συνθηκών που προκαλούν τη βία αλλά ο μετασχηματισμός του φυσικού/αστικού χώρου με τρόπους τέτοιους που θα δυσχεραίνουν και θα αποτρέπουν τις όποιες εκδηλώσεις της. Οι ανθεκτικές κοινότητες για τις οποίες μιλάει η Hughes οφείλουν, ως εκ τούτου, να εκπαιδευτούν, ώστε να νιώθουν οικεία μέσα σε αυτές τις κοινωνικές συνθήκες. Και αυτή η εξοικείωση γίνεται υπόθεση του αστικού σχεδιασμού· υπόθεση μιας απλής τροποποίησης κάποιων φυσικών συνθηκών.

Οι στόχοι και οι αρμοδιότητες της Caerus μας θυμίζουν, κατά μία έννοια, το συλλογισμό πίσω από τις προτάσεις και τις παρεμβάσεις των Bugeaud και Haussmann για το Παρίσι του 19^{ου} αιώνα. Η μεθοδολογία που χρησιμοποιεί η Caerus ονομάζεται *Αποτροπή του Εγκλήματος μέσω Περιβαλλοντικού Σχεδιασμού* (Crime Prevention through Environmental Design), και σε αυστηρά τεχνικό επίπεδο βασίζεται στη χρήση ενός ειδικά διαμορφωμένου *open source* λογισμικού, με το οποίο αφενός καταγράφονται τα περιστατικά βίας στις περιοχές που βρίσκονται υπό την εποπτεία της εταιρείας, αφετέρου σχηματίζεται μία τράπεζα ποικίλων πληροφοριών για τους πληθυσμούς που κατοικούν σε αυτές, δημιουργώντας έναν online χάρτη στον οποίο έχουν άμεση πρόσβαση υπηρεσίες ασφαλείας και άλλοι κυβερνητικοί και μη φορείς.²³⁸ Ακριβώς πάνω σε αυτούς τους χάρτες σχεδιάζονται οι όποιες επεμβάσεις και επιχειρήσεις. Μπορεί ο Haussmann να είχε να διαχειριστεί τις ριζοσπαστικές διεκδικήσεις μιας οργανωμένης εργατικής τάξης, ενώ τα σύγχρονα επιτελεία της αντιεξέγερσης να αντιμετωπίζουν τις πολυδιάστατες κοινωνικές πιέσεις που ασκεί σήμερα το «άτυπο», κατά Davis, προλεταριάτο. Εν τούτοις, το επίδικο σε αμφότερες τις περιπτώσεις είναι κοινό και περιγράφεται μέσα από ένα λόγο που προβληματοποιεί την όποια

[understanding-and](#).

²³⁶ Βλ. το εισαγωγικό άρθρο της Alexandra Hughes με τίτλο “Building Safer Cities”, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://caerusassociates.com/ideas/building-safer-cities/>.

²³⁷ Ο.π.

²³⁸ Ο.π.

κοινωνική (αντι)βία ως σύμπτωμα της ίδιας της αστικοποίησης. Όπως τονίζει η Caerus, η διερεύνηση των επιπτώσεων της αστικοποίησης είναι προαπαιτούμενο για τον περιορισμό της βίας και την παραγωγή ανθεκτικών κοινοτήτων. Και «η δημιουργία πιο ανθεκτικών κοινοτήτων είναι όλο και περισσότερο μια παγκόσμια προτεραιότητα».²³⁹

Είτε, λοιπόν, μέσα από τις επιβλητικές μορφές των slums είτε μέσα από τις ιδιομορφίες των εσωτερικών αστικών «αποικιών» είτε μέσα από τη διάρρηξη των ορίων των θεάτρων του πολέμου, τα φαινόμενα της αστικοποίησης και ευρύτερα της πόλης απασχολούν σήμερα εντατικά τον κλάδο των στρατιωτικών εφαρμογών. Ο Kilcullen βεβαιώνει πως τα δυτικά κράτη θα συνεχίσουν να διεξάγουν επιχειρήσεις αντιεξέγερσης στο μέλλον. Και υπενθυμίζει πως το περιβάλλον μέσα στο οποίο θα κληθούν να επέμβουν δε θα είναι το τυπικό αγροτικό τοπίο πάνω στο οποίο βασίστηκαν πολλές από τις επιτυχημένες αντιεξεγερτικές συνταγές του παρελθόντος. Αποδίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στα παράκτια αναπτυσσόμενα αστικά παραδείγματα του Νότου και στα slums που αποτελούν ένα αντιπροσωπευτικό τους κομμάτι, υποστηρίζει πως «θα πρέπει να μεταχειριστούμε τις πόλεις —και όχι τα έθνη-κράτη— ως βασική μονάδα ανάλυσης».²⁴⁰ Μια μεταχείριση που καλείται, στη συνέχεια, να επιλύσει ένα σύνολο τεχνικών προβλημάτων, που στις περιπτώσεις των παραγκουπόλεων εκδηλώνονται ίσως με του πιο δυστοπικούς, για το στρατιωτικό κλάδο, τρόπους. Και αφορούν, συγκεκριμένα, ζητήματα μορφολογίας και λειτουργίας. Σε μία εποχή, λοιπόν, που αφενός η κατανόηση του αστικού πεδίου αφετέρου ο σχεδιασμός των επιχειρήσεων βασίζονται στη συλλογή και τη διαχείριση της ψηφιακής πληροφορίας, ο Kilcullen διερωτάται: «Πώς θα μπορέσουμε να το κάνουμε αυτό σε τεράστια megaslums που διογκώνονται και μορφοποιούνται ασταμάτητα, και τα οποία δε διαθέτουν καν ονόματα δρόμων και διευθύνσεις κτιρίων, που επιτρέπουν στα γεω-δεδομένα (geo-data) να έχουν κάποια σημασία;».²⁴¹ Στη σκιά αυτού του ερωτήματος, τα στρατιωτικά επιτελεία αναδιπλώνονται και ανησυχούν. Μία ανησυχία που ενισχύεται, αν λάβει κανείς υπόψη του τις γενικές εκτιμήσεις για το μέλλον του ασύμμετρου πολέμου. «Όσο η αστικοποίηση στον κόσμο θα συνεχίζεται, τόσο οι εξεγέρσεις θα βρίσκουν σε αυτήν τα πεδία μάχης και τα καταφύγιά τους», διαβεβαιώνει ο Αμερικανός απόστρατος στρατηγός David Petraeus.²⁴²

²³⁹ Ο.π.

²⁴⁰ Kilcullen, David. “Westgate Mall Attacks: Urban Areas Are the Battleground of the 21st century”, *The Guardian*, 27 Σεπτεμβρίου 2013. Αντίστοιχα, ο Norton είχε υποστηρίξει πως ενώ η έννοια του *αποτυχημένου κράτους* (failed state) έχει απασχολήσει εκτενώς τόσο το στρατιωτικό κλάδο όσο και τις εκάστοτε πολιτικές ηγεσίες, η αντίστοιχη της *αποτυχημένης πόλης* (failed city) δεν έχει τύχει της ανάλογης προσοχής. Και προσθέτει πως τέτοια παραδείγματα αποτυχημένων πόλεων θα επηρεάζουν εφεξής το παγκόσμιο σκηνικό με τον τρόπο που το έκαναν τα αποτυχημένα κράτη κατά την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα. Norton, *ό.π.*, σ. 98.

²⁴¹ Kilcullen, *ό.π.*

²⁴² Petraeus David H., “Reflections on the ‘Counterinsurgency Decade’: Small Wars Journal Interview with General David H. Petraeus, by Octavian Manea”, *Small Wars Journal*, September 1 2013, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/reflections-on-the-counterinsurgency-decade-small-wars-journal-interview-with-general-david>. Τρία χρόνια πριν την έκδοση του αμερικανικού εγχειριδίου για τις αστικές επιχειρήσεις,

4. Μιλιταριστικές αναγνώσεις των *πολύπλοκων* αστικών γεωγραφιών

4.1. Από την αστική περιοχή στο αστικό περιβάλλον: Η τριάδα έδαφος-υποδομές-κοινωνία

Το φαινόμενο της ραγδαίας παγκόσμιας αστικοποίησης ανοίγει, λοιπόν, το δρόμο σε νέες προβληματισμοί της πόλης και του ρόλου της στη διεξαγωγή των ένοπλων συγκρούσεων. Βρισκόμαστε μπροστά σε μια εμφανή, και σύμφωνα με πολλές εκτιμήσεις οριστική, μετάβαση των πρακτικών του πολέμου από τα ανοιχτά πεδία στα πολύπλοκα αστικά περιβάλλοντα. Και κατά τη μετάβαση αυτή μπορεί κανείς να παρατηρήσει πως η πολυπλοκοποίηση του πολέμου, έτσι όπως αυτή περιγράφηκε ήδη από εκείνες τις παρατηρήσεις του Schmitt αναφορικά με τη διάκριση Φίλος/Εχθρός, κινείται παράλληλα με την πολυπλοκοποίηση του πεδίου μέσα στον οποίο αυτός διεξάγεται. Είναι αδιαμφισβήτητο πλέον πως η κυρίαρχη τάση σε επίπεδο ένοπλων αντιπαραθέσεων είναι η συνέχιση της ασυμμετροποίησης των συγκρούσεων. Μια ασυμμετροποίηση που, όπως μας δείχνουν οι θεωρητικοί της αντιεξέγερσης, σκιαγραφεί έναν ιδιότυπο πόλεμο που διεξάγεται για τον —και μέσα στον— πληθυσμό.²⁴³ Με δεδομένους, λοιπόν, τους ραγδαίους ρυθμούς πληθυσμιακής συγκέντρωσης στα αστικά κέντρα, οι θεωρητικοί συμπεραίνουν πως η ίδια η ασυμμετροποίηση των συγκρούσεων καθίσταται, πλέον, ένα κατεξοχήν αστικό φαινόμενο. Όπως είδαμε, όμως, παραπάνω, η σύγχρονη στρατιωτική έρευνα δεν παρακολουθεί απλώς τις μετατοπίσεις των πρακτικών του πολέμου και άρα και τις μετακινήσεις τους προς το αστικό περιβάλλον. Επιπλέον, διερευνά το πώς οι λειτουργίες και οι μορφολογίες των πόλεων εμπλέκονται καθ' εαυτές στην παραγωγή ανορθόδοξων απειλών. Έτσι, η πόλη γίνεται ένα διευρυμένο αντικείμενο στρατιωτικών προβληματισμών. Πλάι στους πολεοδόμους και στους αρχιτέκτονες, εμφανίζονται στρατιωτικοί και καταθέτουν τους δικούς τους προβληματισμούς και τις δικές τους προτάσεις. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο Kilcullen, οι τέσσερις παράγοντες που περιγράφουν σήμερα τη διαμόρφωση του παγκόσμιου αστικού τοπίου, ήτοι η *πληθυσμιακή αύξηση*, η *αστικοποίηση*, η *παρακτιοποίηση* (littoralization) και η *δικτυωμένη συνδεσιμότητα* (networked connectivity), δε συνθέτουν απλώς ένα νέο εργαλείο ανάλυσης των συγκρούσεων. Απεναντίας, επιδρούν σε κάθε επίπεδο της ζωής πάνω σε αυτόν τον πλανήτη, με τις ένοπλες συγκρούσεις να συνιστούν μονάχα ένα από αυτά. Και τούτο, όπως υποστηρίζει, είναι που τους μετατρέπει σε

το NATO εξέδιδε τη δική του σχετική πραγματεία με τον τίτλο *Urban Operations in the Year 2020*. Στις εισαγωγικές του σελίδες διαβάζει κανείς: «Δημογραφικές τάσεις καταδεικνύουν πως η περαιτέρω αστικοποίηση των πόλεων θα συνεχιστεί και πως όλων των ειδών οι στρατιωτικές επιχειρήσεις αναμένεται στο μέλλον να εμφανίσουν κάποια αστική διάσταση». North Atlantic Treaty Organisation/Research and Technology Organisation. *Urban Operations in the Year 2020*, 2003, σ. 3, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA413638>.

²⁴³ Βλ. πχ. Galula, *ό.π.*, σ. 14, 31.

βασικό *συγκείμενο* των μελλοντικών επιχειρήσεων.²⁴⁴ Μέσα στο περιβάλλον που διαμορφώνουν αυτές οι τέσσερις *μεγα-τάσεις* (megatrends), στοχάζεται ο στρατός το μέλλον του πολέμου· και μέσα σε αυτό εντοπίζει το ευνοϊκότερο πεδίο για ασύμμετρες πρακτικές. Η αστικοποίηση του ανορθόδοξου πολέμου λαμβάνει, στις σχετικές συζητήσεις, ένα σχεδόν νομοτελειακό χαρακτήρα.

Αλλά πέραν των παραμέτρων που σχετίζονται με τις μετακινήσεις των πληθυσμών, η αστικοποίηση αυτή επιβάλλεται και για λόγους σχετικούς με ζητήματα τακτικής και επιλογής πεδίου μάχης. Ο Kilcullen το συνοψίζει χαρακτηριστικά. Στο βαθμό που οι ανορθόδοξοι μαχητές δε διαθέτουν εκείνη τη δύναμη που θα τους επιτρέψει να αναμετρηθούν με ένα συμβατικό στρατό σε ανοιχτή μάχη, αναζητούν αναπόφευκτα κάλυψη. Την κάλυψη αυτή τους την παρείχαν παραδοσιακά οι απόμακρες ορεινές και δασώδεις τοπογραφίες και οι διάσπαρτοι αγροτικοί πληθυσμοί που τις κατοικούσαν. Στη δίνη όμως των τρομακτικών ρυθμών αστικοποίησης, και υπό το φως των τεχνολογικών εξελίξεων που προσφέρουν μοναδικές δυνατότητες επιτήρησης, αναγνώρισης και προσβολής εξ αποστάσεως, ο κανόνας αυτός αλλάζει δραστικά· και επομένως αλλάζει και ο χαρακτήρας/περιβάλλον των ασύμμετρων συγκρούσεων. Στο μέλλον, υποστηρίζει, η επίμαχη κάλυψη θα αναζητείται και θα εξασφαλίζεται μέσα στα περίπλοκα αστικά πεδία,²⁴⁵ θυμίζοντας έτσι την παρατήρηση του Creveld πως οι συγκρούσεις χαμηλής έντασης κερδίζουν έδαφος, ωθώντας τον πόλεμο σε πολύπλοκα περιβάλλοντα, ακριβώς επειδή οι υπάρχουσες πολεμικές τεχνολογίες έχουν την ικανότητα να επιβάλλουν απολύτως τους δικούς τους όρους στα απλούστερα.²⁴⁶ Όπως επισημαίνει άλλωστε ο Κονδύλης, «[γ]ενική επιδίωξη του κάθε εμπόλεμου είναι να διεξαχθεί η σύγκρουση πάνω στο πολιτικό και τεχνολογικό εκείνο πεδίο, όπου ο ίδιος πλεονεκτεί ή τουλάχιστον δεν υστερεί».²⁴⁷ Και στις περιπτώσεις των σύγχρονων ανορθόδοξων μαχητών οι πολύπλοκες αστικές μορφολογίες φαίνεται να εξυπηρετούν αυτή την επιδίωξη, όχι μόνο επιτρέποντάς τους να παρακάμψουν την τεχνολογική τους υστέρηση, αλλά βοηθώντας τους, εν πολλοίς, να αναιρέσουν τεχνολογικά πλεονεκτήματα του αντιπάλου τους. Και αυτό, όπως θα δούμε παρακάτω, το γνωρίζουν καλά τα επιτελεία των υπερσύγχρονων μηχανών καταστροφής.

Ο Αμερικανός υποστράτηγος Herbert Raymond McMaster προειδοποίησε πρόσφατα τους στρατιωτικούς κύκλους των ΗΠΑ για τους κινδύνους που εγκυμονεί η προσκόλληση στις δυνατότητες της τεχνολογίας, όταν πρόκειται για ανορθόδοξους πολέμους. Στο άρθρο του με το χαρακτηριστικό τίτλο *Η Χίμαιρα του Εύκολου Πολέμου* (The Pipe Dream of Easy War), τονίζει πως «οι αμερικανικές δυνάμεις οφείλουν να τα βγάλουν πέρα με τις πολιτικές και ανθρώπινες δυναμικές μέσα σε πολύπλοκα και αβέβαια περιβάλλοντα».²⁴⁸ Μπορεί σε αυτή την παρατήρηση να μην

²⁴⁴ Kilcullen, *Out of the Mountains*, ό.π., σ. 17, 25, 28.

²⁴⁵ *Ό.π.*, σ. 104.

²⁴⁶ Creveld, *ό.π.*, σ. 243.

²⁴⁷ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 371.

²⁴⁸ McMaster, H.R. "The Pipe Dream of Easy War", *New York Times*, 20 Ιουλίου 2013, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική

προτάσσεται πουθενά ο αστικός χαρακτήρας των σύγχρονων ανορθόδοξων συγκρούσεων. Αναδεικνύεται, όμως, η σημασία που διατηρεί η έννοια του *πολύπλοκου περιβάλλοντος* (complex environment) στις σύγχρονες προβληματοποιήσεις του πολέμου. Μία έννοια που φαίνεται να περιγράφει τόσο τους μετασχηματισμούς των συγκρούσεων όσο και εκείνους που αφορούν τα πεδία του πολέμου με την αυστηρά γεωγραφική-χωρική τους σημασία. Στη σκιά των παρατηρήσεων που προηγήθηκαν, η έννοια αυτή μας βοηθά να εμβαθύνουμε στο πώς αντιλαμβάνονται οι σχεδιαστές της καταστροφής το αστικό περιβάλλον. Ακολουθώντας, λοιπόν, τις υποδείξεις τους, διαπιστώνει κανείς πως η θεωρία των συστημάτων παρέχει ξανά τις απαραίτητες διευκρινίσεις. Όπως τονίζει το *FM3-06*, «[π]αρά το γεγονός πως κάθε σύστημα αποτελείται από δευτερεύοντα στοιχεία ή υποσυστήματα, οι διοικητές πρέπει συχνά να “κάνουν ένα βήμα πίσω” και να απεικονίζουν κάθε σύστημα, το περίπλοκο αστικό περιβάλλον και την περιοχή των επιχειρήσεών τους ως ένα ενιαίο σύνολο. Αυτή η “συστημική συλλογιστική” βοηθάει τους διοικητές να αποκαλύψουν βασικές σχέσεις και διασταυρώσεις που μπορούν να βοηθήσουν στην αποκάλυψη κέντρων βάρους και αποφασιστικών σημείων».²⁴⁹ Παράλληλα, στην έκθεση *Megacities and the U.S. Army*, που σε γενικές γραμμές εκφράζει αμφιβολίες σχετικά με την εφαρμοσιμότητα του *FM3-06* στο αχανές περιβάλλον των μεγαπόλεων, διαβάζουμε αντίστοιχα: «Τα πολύπλοκα συστήματα δρουν ως οντότητες αφ’ εαυτών, ανεξάρτητα από τη φύση των τμημάτων τους».²⁵⁰ Διαφαίνεται, λοιπόν, πως αυτό που καθιστά την πόλη ένα περιβάλλον πολύπλοκο αφορά τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στα επιμέρους στοιχεία της. Ποια είναι, όμως, αυτά τα στοιχεία;

Το *FM3-06* τονίζει πως κατά το σχεδιασμό των αστικών επιχειρήσεων οι διοικητές οφείλουν να κατανοήσουν δύο βασικούς όρους· την *αστική περιοχή* και το *αστικό περιβάλλον*. Ο πρώτος συνιστά υποσύνολο του δεύτερου. Σύμφωνα με το εγχειρίδιο, «[μ]ια *αστική περιοχή* είναι ένα τοπογραφικό σύμπλεγμα όπου η ανθρώπινη κατασκευή ή η υψηλή πληθυσμιακή πυκνότητα συνιστά το κυρίαρχο γνώρισμα».²⁵¹ Η εστίαση στις αστικές περιοχές συνεπάγεται επί της ουσίας εστίαση στα φυσικά τους χαρακτηριστικά και στους τρόπους με τους οποίους αυτά επιδρούν σε ζητήματα οπτικών φυγών, τακτικών, τεχνικών, χρήσης οπλικών τεχνολογιών, κ.α. «Το αστικό περιβάλλον...», από την άλλη, «...περιλαμβάνει τα φυσικά χαρακτηριστικά της αστικής περιοχής καθώς επίσης και τις πολύπλοκες και δυναμικές αλληλεπιδράσεις και σχέσεις ανάμεσα σε στοιχεία-κλειδιά —το έδαφος (το φυσικό και το κατασκευασμένο από τον άνθρωπο), την κοινωνία και τις υποστηρικτικές υποδομές— ως ένα επικαλυπτόμενο και αλληλοεξαρτώμενο σύστημα

διεύθυνση <http://www.nytimes.com/2013/07/21/opinion/sunday/the-pipe-dream-of-easy-war.html?pagewanted=all&r=0>.

²⁴⁹ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 2-2.

²⁵⁰ Chief of Staff of the Army, Strategic Studies Group, ό.π., σ. 10.

²⁵¹ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 1-2.

συστημάτων».²⁵² Εκκινώντας, λοιπόν, ξανά από τη θεωρία των συστημάτων, τα επιτελεία της αντιεξέγερσης φιλοδοξούν να δώσουν μια κατανοήσιμη και επικοινωνήσιμη μορφή στις πολυπλοκότητες που χαρακτηρίζουν το νέο περιβάλλον του πολέμου. Και όπως ήδη αναφέρθηκε, οι πολυπλοκότητες αυτές αφορούν τόσο τα νέα πεδία των επιχειρήσεων, με την αυστηρά γεωγραφική και χωρική τους σημασία, όσο και τις νέες μορφές που λαμβάνουν οι προκλήσεις σε επίπεδο δημόσιας ασφάλειας παγκοσμίως. Η συνεχής αλληλεπίδραση των επιμέρους συστημάτων από τα οποία συγκροτείται το υπερ-σύστημα πόλη επιτάσσει μια στρατηγική κατανόηση της τελευταίας ως ολιστικής ενότητας, που περιγράφεται ακριβώς μέσα από τις δυναμικές σχέσεις και τις αλληλεπιδράσεις των επιμέρους στοιχείων της.²⁵³ Ανατρέχοντας πάλι στο FM3-06, «κάθε αστικό περιβάλλον διαθέτει αναγνωρίσιμα στοιχεία που μεταβάλλονται διαρκώς και αλληλεπιδρούν. Αυτό το “σύστημα των συστημάτων” αποτελείται από το έδαφος, την κοινωνία και τις υποδομές που συνδέουν αυτά τα δύο».²⁵⁴ Βρισκόμαστε, λοιπόν, μπροστά στον πυρήνα της στρατιωτικής συζήτησης περί αστικής πολυπλοκότητας. Έδαφος, υποδομές και κοινωνία συνιστούν το πλαίσιο κατανόησης εκείνων των πολυδιάστατων φαινομένων της πόλης, που τη διακρίνουν επιτακτικά από όλα τα άλλα πεδία πάνω στα οποία είχαν μέχρι σήμερα συνταχθεί τα περισσότερα εγχειρίδια του πολέμου. Και οφείλουμε, ως εκ τούτου, να σταθούμε για λίγο στην κρίσιμη σημασία τους.²⁵⁵

Η έννοια του πολύπλοκου περιβάλλοντος διαθέτει, λοιπόν, ποικίλες διαστάσεις. Αφενός μαρτυρά τα ιδιαίτερα χωρικά χαρακτηριστικά των σύγχρονων ασύμμετρων συγκρούσεων. Αφετέρου σκιαγραφεί τις διαφορετικές εκφορές των στρατιωτικών επιχειρήσεων, που συνθέτουν σήμερα την πρωτόγνωρη ποικιλομορφία και τον πρωτοφανή υβριδισμό της πολεμικής πρακτικής.²⁵⁶ Τέλος, συμπεκνώνει μια σειρά από μεταλλαγές που επιδρούν, θα λέγαμε, σε οντολογικό επίπεδο, μετασχηματίζοντας ριζικά το νόημα της φυσικής στρατιωτικής παρουσίας στα πεδία των

²⁵² Ο.π. Θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει πως η συγκεκριμένη διάκριση βρίσκεται σε άμεση σύνδεση με τη διάκριση Περιοχή Επιχειρήσεων/Περιοχή Ενδιαφέροντος (Area of Operations/Area of Interest) στην οποία αναφέρονται οι Medby και Glenn και την αντίστοιχη διάκριση Πεδίο της Μάχης/Επιχειρησιακό Πεδίο στην οποία αναφέρεται ο Κονδύλης. Βλ. αντίστοιχα Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. 14-15 και Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 350.

²⁵³ Chief of Staff of the Army's Strategic Studies Group. “A Proposed Framework for Appreciating Megacities: A US Army Perspective”, *Small Wars Journal*, 21 Απριλίου 2014, σ. 10, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jml/art/a-proposed-framework-for-appreciating-megacities-a-us-army-perspective-0>. Βλ. και Spiller, *ό.π.*, σ. 446.

²⁵⁴ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 2-2.

²⁵⁵ Όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο Weizman, «[α]ντίθετα απ' ό,τι συνέβαινε σε πιο πρώιμες περιόδους, η πόλη δεν εξετάζεται μονάχα βάσει της τυπολογικής και της υλικής της διάστασης, αλλά επίσης ως τεχνολογικο-κοινωνικός μηχανισμός —ένα πολύπλοκο “σύστημα συστημάτων”», στο Weizman και Misselwitz, *ό.π.*, σ. 52.

²⁵⁶ Ας θυμηθούμε, εδώ, ξανά τα προφητικά λόγια του Crevelde, εκεί στην επαύριο του τέλους του Ψυχρού Πολέμου: «ο πόλεμος δεν θα διεξάγεται στο ανοιχτό πεδίο, αν μη τι άλλο επειδή σε πολλά μέρη του κόσμου δεν υπάρχει πια ανοιχτό πεδίο. Το σύνηθες σκηνικό θα είναι ένα περίπλοκο περιβάλλον, είτε αυτό που παρέχει η φύση είτε το ακόμα πιο πολύπλοκο περιβάλλον που έχει δημιουργήσει ο άνθρωπος. Θα είναι ένας πόλεμος συσκευών παρακολούθησης και παγιδευμένων αυτοκινήτων, ανδρών που αλληλοεξοντώνονται εκ του σύνεγγυς και γυναικών που θα μεταφέρουν στις τσάντες τους εκρηκτικά και ναρκωτικά, που με την πώλησή τους θα βρίσκονται τα απαραίτητα για τον αγώνα χρήματα». Βλ. Crevelde, *ό.π.*, σ. 295.

σύγχρονων συγκρούσεων.²⁵⁷ Για να κατανοήσει, έτσι, κανείς το πώς προβληματοποιείται από τους μιλιταριστικούς κύκλους η πολυδιάστατη αυτή επιχειρησιακή πολυπλοκότητα θα είχε νόημα να σταθεί στη σημασία που διατηρεί το τρίπτυχο έδαφος/υποδομές/κοινωνία, παρά το γεγονός πως οι αστικές επιχειρήσεις δε θεωρούνται απαραίτητα μέρος της ευρύτερης συζήτησης περί ασύμμετρων συγκρούσεων. Όπως υποστηρίζει ο απόστρατος αξιωματικός της υπηρεσίας πληροφοριών του αμερικανικού σώματος πεζοναυτών James Howcroft, «[ο]ι στρατιωτικές επιχειρήσεις σε μια αστική περιοχή δε θεωρούνται συνήθως υπόθεση που σχετίζεται με τους “Μικρούς Πολέμους”». Εν τούτοις, «[ο]ι αστικές επιχειρήσεις είναι μια μορφή ασύμμετρου πολέμου που υποβαθμίζει μια σειρά από πλεονεκτήματα που έχουν καλά εξοπλισμένοι και εκπαιδευμένοι στρατοί».²⁵⁸ Όπως ήδη αναφέρθηκε, η διάρθρωση του *FM3-06* δίνει την εντύπωση μιας παράδοξης προσκόλλησης στα χαρακτηριστικά των συγκρούσεων ανάμεσα σε συμβατικούς στρατούς. Μια προσκόλληση που δεν επιτρέπει να αναδειχθεί όσο θα περίμενε κανείς, η σημασία των σύγχρονων ασύμμετρων συνθηκών, αν και η έκδοσή του έλαβε χώρα στην καρδιά της λεγόμενης «δεκαετίας της αντιεξέγερσης»· σε ένα γεωπολιτικό, δηλαδή, περιβάλλον μέσα στο οποίο η σύγκρουση ανάμεσα σε δύο τακτικούς στρατούς σε αστικό πεδίο φάνταζε μάλλον απίθανη. Επιπλέον, όπως θα δούμε στη συνέχεια, εγείρονται σοβαρές αμφιβολίες για την εφαρμοσιμότητα κάποιων βασικών παραδοχών του εγχειριδίου σε επίπεδο τακτικής στο ιδιαίτερο περιβάλλον που συγκροτούν οι μεγαπόλεις. Παρ’ όλα αυτά, το *FM3-06* προσφέρει μια άκρως αντιπροσωπευτική εικόνα πάνω στις σύγχρονες στρατιωτικές προβληματοποιήσεις των πόλεων. Και έρχεται, επί της ουσίας, να αντικαταστήσει μια σειρά από εγχειρίδια που, αν και αντιλαμβάνονταν επαρκώς τις δυσκολίες που θέτει το αστικό κτισμένο περιβάλλον στο σχεδιασμό και την εκτέλεση των επιχειρήσεων, είχαν συνταχθεί με γνώμονα την επιθυμία των επιτελείων να επιχειρήσουν είτε διερχόμενοι μέσα από πόλεις είτε γύρω απ’ αυτές, αλλά όχι μέσα σε αυτές.²⁵⁹ Επιπροσθέτως, αναλαμβάνει να πληρώσει το κενό που δημιουργούσε αφενός η εστίαση των παλαιότερων σχετικών εγχειριδίων στην έννοια της αστικής περιοχής και όχι σε εκείνη του αστικού περιβάλλοντος αφετέρου η αυστηρή τους επικέντρωση γύρω από οδηγίες τακτικής κατά τη διεξαγωγή επιθετικών επιχειρήσεων μέσα σε μια πόλη, σε αντίθεση με τη σύγχρονη αντίληψη των αστικών επιχειρήσεων ως *Επιχειρήσεων Πλήρους Φάσματος* (Full Spectrum Operations)· μιας σύνθεσης, δηλαδή, επιχειρήσεων *Μάχης* και *Επιχειρήσεων Σταθερότητας* (stability) ή *Πολιτικής Υποστήριξης* (civil support).²⁶⁰

²⁵⁷ Στο αναθεωρημένο *FM3-24* διαβάζουμε για παράδειγμα: «Τα περιβάλλοντα μέσα στα οποία λαμβάνουν χώρα επιχειρήσεις αντιεξέγερσης ενδέχεται να είναι πολύ πιο περίπλοκα ηθικά (ethically complex), συγκριτικά με εκείνα που σχετίζονται με συμβατικές επιχειρήσεις». Βλ. *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, ό.π., σ. 1-11.

²⁵⁸ Howcroft, James. “Intelligence Challenges in Urban Operations”, *Small Wars Journal*, 20 Ιουλίου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/intelligence-challenges-in-urban-operations>.

²⁵⁹ Medby και Glenn, ό.π., σ. 29.

²⁶⁰ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 1-7,1-8.

Η φαινομενική, λοιπόν, διάρθρωση του *FM3-06* γύρω από ένα μοντέλο σύγκρουσης μεταξύ συμβατικών στρατών δεν αφαιρεί καθόλου αξία από τις παρατηρήσεις του, καθώς προτείνει μια αναλυτικότερη περιγραφή των δυσκολιών, της ποικιλομορφίας και των ιδιαιτεροτήτων της πόλης ως πεδίου επιχειρήσεων. Και αναδεικνύει υποδειγματικά τη σημασία της επίμαχης *αστικής τριάδας*²⁶¹ για την αντίληψη και αναπαράσταση του αστικού περιβάλλοντος ως πεδίου πολέμου. Στην εν λόγω τριάδα θα αφιερωθεί, λοιπόν, το υπόλοιπο του κεφαλαίου, οργανώνοντας τη δομή του σε επιμέρους υποκεφάλαια που αφορούν ξεχωριστά το έδαφος και τις υποδομές. Το τρίτο σκέλος της αστικής τριάδας κρίνεται σκόπιμο να αναλυθεί στο πλαίσιο ενός ξεχωριστού μέρους, μιας και στο συγκείμενο των σύγχρονων ασύμμετρων δεδομένων η έννοια της κοινωνίας, ήτοι η έννοια του (άμαχου) πληθυσμού, αποκτά μια πρωτοφανή σημασία. Επομένως, προϋποθέτει μία εμβάθυνση στα βασικά διδάγματα της αντιεξέγερσης, όπως αυτά διατυπώθηκαν ήδη από τη γέννησή της ως διακριτού στρατιωτικού κλάδου στα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Η αντιεξέγερση και το αστικό τοπίο συναντιούνται, σήμερα, αναπόφευκτα στον ορίζοντα που διαμορφώνει η έννοια του πληθυσμού. Η πρώτη ως εκείνη η μορφή επιχειρήσεων, το πραγματικό πεδίο διεξαγωγής των οποίων συνιστά ο ίδιος ο πληθυσμός. Το δεύτερο ως το καταφύγιο του μισού, σήμερα, παγκόσμιου πληθυσμού. Όπως, άλλωστε, τονίζουν οι θεωρητικοί της RAND, η «θάλασσα» που προστατεύει το «ψάρι» καθίσταται στις πόλεις πολύ πιο πυκνή.²⁶²

Η επιλογή να επισκεφτούμε τα επιμέρους στοιχεία της αστικής τριάδας ξεχωριστά δε θα πρέπει σε καμιά περίπτωση να θεωρηθεί πως αγνοεί ή παρακάμπτει τη βασική αρχή των σύγχρονων στρατιωτικών προβληματοποιήσεων περί ολιστικής προσέγγισης του αστικού φαινομένου. Η αλληλεπίδραση του εδάφους, των υποδομών και της κοινωνίας οφείλει, επομένως, να μας στοιχειώσει καθ' όλη την έκταση των παρατηρήσεων που ακολουθούν, βαδίζοντας έτσι στα χνάρια των «συστημικών» υποδείξεων των θεωρητικών της καταστροφής. Αν κάτι μας ωθεί να εξετάσουμε ξεχωριστά τα μέρη της επίμαχης τριάδας, αυτό αφορά τη διευκόλυνση που τούτος ο διαχωρισμός προσφέρει ως προς την κατανόηση των βασικών χαρακτηριστικών που διακρίνουν το κάθε επιμέρους «υποσύστημα», επιτρέποντάς μας έτσι να κατανοήσουμε βαθύτερα το πώς αντιλαμβάνονται σήμερα οι μιλιταριστικές φωνές τις συνολικές λειτουργίες του «συστήματος των συστημάτων» που συνιστά η πόλη. Το αστικό περιβάλλον αποτελεί ένα ιδιαίτερο πεδίο επιχειρήσεων. Ίσως το πιο απαιτητικό και δύσκολο διαχειρίσιμο από όλα τα στρατιωτικά πεδία, σύμφωνα με τους στρατιωτικούς κύκλους. Όπως τονίζει η Hills, οι λόγοι αυτής της ιδιαιτερότητας εκκινούν, μεταξύ άλλων, από τα πολύπλοκα φυσικά του χαρακτηριστικά, από περιορισμούς σε

²⁶¹ Βλ. σχετικά Martin, Patrick. «Εκθεση σχετική με τον πόλεμο στις πόλεις δείχνει ότι οι ΗΠΑ σχεδιάζουν να καταστρέψουν ιρακινές πόλεις», στο *Αδειάζοντας υπνοδωμάτια με σπλολυβόλα*, ό.π., σ. 39 και Weizman και Misselwitz, ό.π.

²⁶² Glenn, Paul, Helmus και Steinberg, ό.π., σ. 22.

ζητήματα στρατιωτικής εκπαίδευσης οφειλόμενους στη συνεχή, όλα τα προηγούμενα χρόνια, προετοιμασία για μάχες ανοιχτού εδάφους, από την ίδια την «προνεωτερική» φύση των πρακτικών της αστικής μάχης και από τη μαζική και πυκνή παρουσία των αμάχων στο πεδίο των επιχειρήσεων.²⁶³ Η κατανόηση των περίπλοκων στοιχείων που συνθέτουν το αστικό περιβάλλον απασχολεί σήμερα ένα μεγάλο τμήμα της στρατιωτικής συζήτησης, στη σκιά των γενικών εκτιμήσεων περί αστικοποίησης των (ασύμμετρων) συγκρούσεων. Και τούτο αποτυπώνεται, καταρχάς, σε επίπεδο μεθοδολογίας.

Ο αμερικανικός στρατός ακολουθεί τις τελευταίες δεκαετίες μια συγκεκριμένη μέθοδο ως προς τη συλλογή, οργάνωση και επεξεργασία πληροφοριών, τόσο για τις ανάγκες κατανόησης του πεδίου μέσα στο οποίο διεξάγονται οι επιχειρήσεις του όσο και για την αξιολόγηση και εκτίμηση των δυνατοτήτων τους. Η μέθοδος αυτή ονομάζεται *Προετοιμασία Πληροφοριών για το Πεδίο της Μάχης* (Intelligence Preparation of the Battlefield, IPB). Σύμφωνα με το *FM3-06*, πρόκειται για μια συστηματική διαδικασία ανάλυσης της απειλής και του περιβάλλοντος μέσα σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, απαραίτητη για την υποστήριξη των επιχειρήσεων σε επίπεδο πληροφοριών.²⁶⁴ Εν τούτοις, το εγχειρίδιο τονίζει πως η αστική εκδοχή της IPB, η χρήση δηλαδή της συγκεκριμένης μεθόδου για επιχειρήσεις σε αστικό περιβάλλον, οφείλει να εστιάσει σε ζητήματα που δεν αναδεικνύονται κατά τις αντίστοιχες χρήσεις της για επιχειρήσεις σε άλλου τύπου περιβάλλοντα. Και οι μεθοδολογικές αυτές ιδιαιτερότητες συνιστούν απόρροια ακριβώς της επίμαχης τριάδας έδαφος/υποδομές/κοινωνία.²⁶⁵ Αυτός είναι και ο βασικός λόγος για τον οποίο η RAND δημοσίευσε, λίγα χρόνια πριν την έκδοση του *FM3-06*, την προαναφερθείσα μελέτη *Streetsmart: Intelligence Preparation of the Battlefield for Urban Operations*. Μια μελέτη εξ ολοκλήρου αφιερωμένη σε προτάσεις για τη βελτίωση και προσαρμογή της IPB κατά τη διάρκεια αστικών επιχειρήσεων. Βασικό στόχο των συγκεκριμένων προτάσεων αποτελούσε η ανάδειξη της αστικής πολυπλοκότητας και η υπόδειξη τρόπων αποτελεσματικής της διαχείρισης.

Η IPB αποτελεί μια μέθοδο για την έγκαιρη παροχή πληροφοριών ακριβείας κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Αποτελείται από τέσσερα βήματα μιας κυκλικής διαδικασίας: 1^ο) Προσδιορισμός της περιοχής του πεδίου μάχης: περιλαμβάνει χαρτογράφηση του χώρου και των κινήσεων μέσα σε αυτόν, επιμέρους προσδιορισμό της περιοχής επιχειρήσεων, της περιοχής ευρύτερου ενδιαφέροντος, του ακριβούς πεδίου μάχης και αναγνώριση πιθανών πληροφοριακών κενών. 2^ο) Προσδιορισμός των επιδράσεων του πεδίου μάχης: το βήμα αυτό αφορά το πώς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πεδίου μάχης ενδέχεται να επηρεάσουν τόσο τις φιλικές όσο και τις

²⁶³ Hills, *ό.π.*, σ. 236.

²⁶⁴ Βλ. το παράρτημα με τον τίτλο “An Urban Focus to the Intelligence Preparation of the Battlefield”, στο *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. B-1.

²⁶⁵ *Ο.π.*

εχθρικές επιχειρήσεις. Φυσικό ανάγλυφο, δόμηση, βλάστηση, καιρικές συνθήκες, παρουσία αμάχων, πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και λοιπές δημογραφικές πληροφορίες παίζουν όλα τον κρίσιμο ρόλο τους στην εξέλιξη των επιχειρήσεων. 3^ο) Αξιολόγηση της απειλής: το βήμα αυτό κατασκευάζει μοντέλα απειλής (threat models) τα οποία περιγράφουν με ακρίβεια τους τρόπους με τους οποίους επιχειρεί ο Εχθρός υπό κανονικές συνθήκες. Μέσα από αυτή την αξιολόγηση παράγονται επιμέρους είδη απειλής ανάλογα με το χαρακτήρα της επιχείρησης και σχήματα κατανόησης ως προς τις πιθανές αποκλίσεις από το συμβατικό τύπο απειλής. 4^ο) Παρουσίαση των πιθανών τρόπων δράσης του Εχθρού: στο τελικό αυτό στάδιο λαμβάνει χώρα η εξονυχιστική επεξεργασία των πληροφοριών που συλλέχθηκαν στα προηγούμενα τρία βήματα και παράγονται πίνακες που απεικονίζουν τις πιθανές εχθρικές συμπεριφορές καθ' όλη την έκταση του πεδίου επιχειρήσεων.²⁶⁶

Η παραπάνω περιγραφή προέρχεται από τη σχετική έκθεση της RAND. Και έχει σημασία να προσέξει κανείς πως τέσσερα χρόνια αργότερα, η έκδοση του αμερικανικού εγχειριδίου για αστικές επιχειρήσεις αφενός ενσωμάτωσε αρκετές από τις προτάσεις των Medby και Glenn αφετέρου επιχείρησε να επικαιροποιήσει την πολυπλοκότητα και τη διεύρυνση του αστικού πεδίου επιχειρήσεων, εστιάζοντας, όπως προαναφέρθηκε, περισσότερο στην έννοια της απειλής και όχι σε εκείνη του Εχθρού και περιγράφοντας το πεδίο της μάχης περισσότερο με όρους περιβάλλοντος παρά με όρους περιοχής. Μάλιστα, οι Medby και Glenn είχαν προτείνει, ήδη εκεί στις αρχές της «δεκαετίας της αντιεξέγερσης», μια μετονομασία των τεσσάρων βημάτων της IPB, εκτιμώντας πως ακόμη και μια διαφορετική ονοματοθεσία θα βοηθούσε να γίνει κατανοητή η πολυπλοκότητα των σύγχρονων αστικών επιχειρήσεων και τα αντίστοιχα *αστικά διλήμματα*.²⁶⁷ Η πρότασή τους για μετονομασία της IPB σε *Προετοιμασία Πληροφοριών για το Χώρο της Μάχης* (Intelligence Preparation of the Battlespace), φέρνει στην επιφάνεια μια διάκριση φαινομενικά ανούσιας ορολογικής και τεχνικής φύσης· αυτή μεταξύ *πεδίου της μάχης* και *χώρου της μάχης*.²⁶⁸ Εν τούτοις, εκκινεί από τις σύγχρονες αναπαραστάσεις της πόλης μέσα από το σχήμα των αλληλοεξαρτώμενων συστημάτων.²⁶⁹ Η έμφαση στην έννοια του «χώρου της μάχης» επιχειρεί να αναδείξει αφενός τον πολυδιάστατο χαρακτήρα των σύγχρονων επιχειρήσεων και ειδικά το γεγονός πως αυτές διεξάγονται σε πεδία που είναι κατεξοχήν κοινωνικά συγκροτημένα. Αφετέρου τα πολύπλοκα

²⁶⁶ Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. 11-24.

²⁶⁷ Οι Medby και Glenn επισημαίνουν χαρακτηριστικά πως η έννοια του «πεδίου της μάχης» κρίνεται μάλλον ακατάλληλη, αν χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει το επιχειρησιακό πεδίο κατά τη διάρκεια επιχειρήσεων σταθερότητας, υποστήριξης ή εσωτερικής ασφάλειας, στο Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. xvi.

²⁶⁸ *Ο.π.*

²⁶⁹ Ανατρέχοντας στο λήμμα “battlespace” του Wikipedia, μπορεί κανείς να επιβεβαιώσει τη σημασία της συγκεκριμένης διάκρισης. Διαβάζουμε λοιπόν πως «[τ]α τελευταία 25 χρόνια, η αντίληψη του στρατιωτικού επιχειρησιακού περιβάλλοντος έχει μετασηματιστεί από μια πρωτίστως χωρο-χρονική γραμμική κατανόηση (battlefield) σε μια κατανόηση βασισμένη σε ένα πολυδιάστατο σύστημα συστημάτων (battlespace)». Βλ. σχετικά <http://en.wikipedia.org/wiki/Battlespace>.

χαρακτηριστικά του αστικού περιβάλλοντος με έμφαση στις έντονες και διαρκώς μεταβαλλόμενες δημογραφικές του ιδιότητες. Ως εκ τούτου δεν προκαλεί καμία εντύπωση πως το τρέχον αμερικανικό εγχειρίδιο πεδίου σχετικά με τη μέθοδο IPB, το *FM2-01.3*, φέρει τον τίτλο *Προετοιμασία Πληροφοριών για το Πεδίο/Χώρο της Μάχης* (Intelligence Preparation of the Battlefield/Battlespace).²⁷⁰ Ούτε εκπλήσσει το γεγονός πως το τρέχον αμερικανικό δόγμα διακλαδικών αστικών επιχειρήσεων *JP3-06* ακολουθεί, πλέον, τη μέθοδο *Διακλαδική Προετοιμασία Πληροφοριών για το Επιχειρησιακό Περιβάλλον* (Joint Intelligence Preparation of the Operational Environment), αναδεικνύοντας την έννοια του επιχειρησιακού περιβάλλοντος και όχι εκείνη του πεδίου της μάχης.²⁷¹ Επιβεβαιώνεται, λοιπόν, και μεθοδολογικά το γεγονός πως οι θεωρητικοί του πολέμου αντιλαμβάνονται πλέον τις πόλεις ως περιβάλλον· ήτοι, ως συναρμογή των στοιχείων του εδάφους, των υποδομών και της κοινωνίας. Και θα είχε, τώρα, νόημα να εμβαθύνουμε στις λεπτομέρειες της αστικής αυτής τριάδας, εκκινώντας από τις εδαφικές ιδιαιτερότητες.

4.2. Η Πόλη ως Έδαφος

4.2.1. Πεδίο τρισδιάστατο

Η μέθοδος της IPB αποτελεί, επί της ουσίας, έναν τρόπο ανάγνωσης του επιχειρησιακού περιβάλλοντος. Και αξίζει να μπει κανείς στον κόπο να εξετάσει διεξοδικότερα τις σχετικές προτάσεις για το πώς μπορεί να βελτιωθεί, ώστε να καταστεί κατάλληλη για χρήση σε αστικές επιχειρήσεις, καθώς μια τέτοια εξέταση βοηθάει να κατανοήσουμε το εύρος και την ποικιλομορφία των επιμέρους παραμέτρων που απασχολούν τα στρατιωτικά επιτελεία. Η παρακάτω επιγραμματική λίστα προσφέρει μονάχα μια ενδεικτική, παρ' όλα αυτά τρομακτική, εικόνα αυτού του εύρους: υλικά δόμησης, ρόλος των μηχανικών, κατάλληλα οπτικά συστήματα, άγχος του στρατιώτη στο πυκνοδομημένο αστικό περιβάλλον, καιρικές συνθήκες (νέφος, φωτεινότητα, τοπικοί ισχυροί άνεμοι στα αστικά «φαράγγια», δυσκολία μετάδοσης θερμικών σημάτων), εντοπισμός θέσεων πληθυσμού, κατάσταση οδικών αξόνων, πλάτη δρόμων, συγκεκριμένες θέσεις εγκαταλελειμμένων κτιρίων, υποδομές και εντοπισμός θέσεων των πιο κρίσιμων εξ αυτών, συστήματα συγκοινωνιών, υπόγειες επικοινωνίες, οπτικές φυγές, κατασκευές πάνω από ένα ύψος, υπόγειες κατασκευές, επιμελητειακοί πόροι και υποδομές, είναι μερικά μόνο από τα στοιχεία εκείνα

²⁷⁰ *US Army Field Manual 2-01.3: Intelligence Preparation of the Battlefield/Battlespace*, Washington, DC: Headquarters Department of the Army, 2009.

²⁷¹ Βλ. *JP3-06. Doctrine for Joint Urban Operations*, Joint Chiefs of Staff, 20 Νοεμβρίου 2013, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp3_06.pdf, σ. III-12 και Παράρτημα Α.

που επηρεάζουν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό το σχεδιασμό των επιχειρήσεων.²⁷² Το FM3-06 προτείνει στο τέλος του σχετικού παραρτήματος συγκεκριμένα πληροφοριακά εργαλεία για την ενσωμάτωση όλων αυτών των στοιχείων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Εν τούτοις, για τις ανάγκες διερεύνησης της πόλης ως εδάφους, δεν έχει ίσως νόημα να επιμείνουμε στην αναλυτική περιγραφή όλων αυτών των λεπτομερειών. Αντιθέτως, θα είχε νόημα να σταθούμε για λίγο σε κάποιες συγκεκριμένες ιδιότητες του αστικού περιβάλλοντος, που καθιστούν τις πόλεις ιδιαίτερα επιχειρησιακά πεδία και που υπερτονίζονται μέσα στα στρατιωτικά εγχειρίδια· και συγκεκριμένα στον *τριδιάστατο* χαρακτήρα τους, στην *πυκνότητα* των στοιχείων τους και στην *κλίμακά* τους.

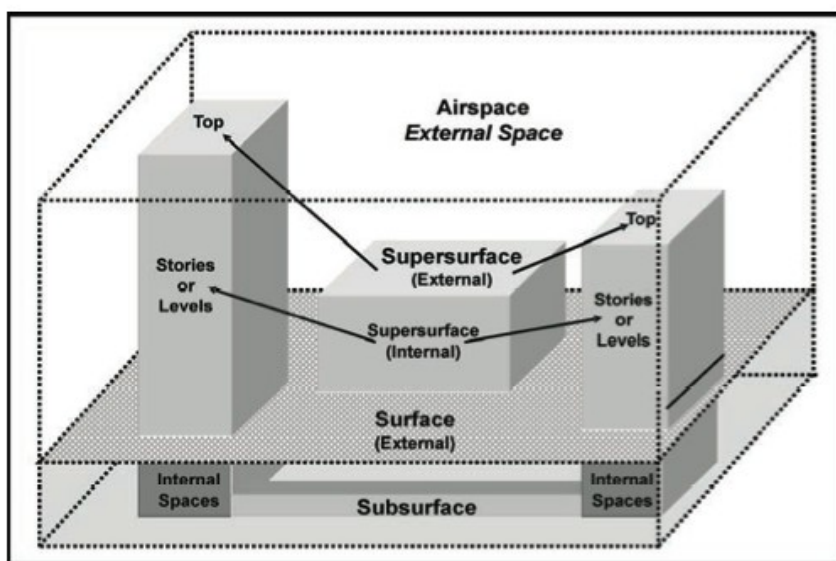
Όταν ο Schmitt, αναφερόμενος στα χωρικά χαρακτηριστικά της αντάρτικης πρακτικής, έκρινε σκόπιμο να καταφύγει στην έννοια του *βάθους*, δεν είχε ίσως κατά νου τις μορφές που θα μπορούσε αυτή να λάβει σύντομα στο συντακτικό του πολέμου. Ας θυμηθούμε, λοιπόν, πώς περιέγραφε ο Γερμανός νομικός την εμφάνιση αυτής της νέας πολεμικής διάστασης: «Στον ανταρτοπόλεμο παρουσιάζεται ένα νέο, περίπλοκα δομημένο πεδίο δράσης, γιατί ο αντάρτης δεν πολεμάει σε ένα ανοικτό πεδίο μάχης, ούτε και ακριβώς στο επίπεδο ενός μετωπικού πολέμου. Περισσότερο εξωθεί τον εχθρό του σε έναν άλλο χώρο. Έτσι προσθέτει στην επιφάνεια του τακτικού, καθιερωμένου πολεμικού σκηνικού, μία άλλη, σκοτεινότερη διάσταση, τη *διάσταση του βάθους*, όπου η επιδεικνυόμενη στολή γίνεται θανάσιμη. Μ' αυτό τον τρόπο προσδίδει στην περιοχή της στεριάς μία απρόσμενη, όχι όμως και λιγότερο αποτελεσματική, αναλογία προς το υποβρύχιο σκάφος το οποίο πρόσθεσε μία απρόσμενη διάσταση του βάθους στην επιφάνεια της θάλασσας, όπου διεξάγονταν ο παλαιού τύπου ναυτικός πόλεμος. Από τα βάθη όπου βρίσκεται, εμποδίζει το παιχνίδι που διεξάγεται βασισμένο σε κανόνες, στην ανοικτή σκηνή».²⁷³ Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο μέρος, η δυναμική της έννοιας του βάθους σε αυτή την αναφορά εκτείνεται πολύ πέρα από τις όποιες χωρικές ερμηνείες, λαμβάνοντας έναν προφανή υπαρξιακό χαρακτήρα. Η μεταφορική επιστράτευση των δυνατοτήτων του υποβρυχίου διευκόλυνε τον Schmitt στο να αναδείξει τη σημασία που διατηρεί η πράξη της απόκρυψης για τον ανορθόδοξο μαχητή. Πρόκειται, όμως, για μια αναλογία που λαμβάνει και κάποιες κρίσιμες χωρικές και πιο κυριολεκτικές σημασίες. Το υποβρύχιο δε μαρτυρά απλώς την ύπαρξη ενός σκοτεινού πολεμικού σκηνικού. Προσθέτει, επιπλέον, μια νέα απρόσμενη διάσταση σε εκείνο το πεδίο της μάχης που μέχρι τότε συνιστούσε η θάλασσα· η θάλασσα ως *επιφάνεια*, ως ένα παραδοσιακά δισδιάστατο, με άλλα λόγια, πεδίο επιχειρήσεων. Η έννοια, λοιπόν, του βάθους δεν υπονοεί μονάχα τη διάρρηξη της παραδοσιακής γραμμής του μετώπου που είχε προ πολλού συμβεί, ούτε απλώς «σκοτεινιάζει» ακόμη περισσότερο το ήδη νεφελώδες σκηνικό του πολέμου, αλλά εισάγει μια επιπλέον χωρική

²⁷² *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. B-6, B-17 – B-18 και Medby και Glenn, ό.π., σ. 81-83.

²⁷³ Schmitt, ό.π., σ. 66.

διάσταση. Και κατανοεί κανείς πως η συγκεκριμένη Σμιτιανή παρατήρηση βρίσκει απροσδόκητα στο περιβάλλον της αστικοποίησης των ασύμμετρων συγκρούσεων μια απολύτως κυριολεκτική και υποδειγματική εφαρμογή.

Την παρουσία μιας παρόμοιας κυριολεξίας θα δικαιούταν κανείς να διακρίνει και στην τρέχουσα συζήτηση περί της σταδιακής ορολογικής μετατόπισης από τον όρο “battlefield” στον όρο “battlespace”. Πέραν των στοιχείων εκείνων που εξηγούν αυτή τη μετατόπιση μέσα από τη θεωρία των συστημάτων, θα είχε νόημα να την εξετάσουμε και ετυμολογικά, αναγνωρίζοντας πως η αστικοποίηση των συγκρούσεων επιβάλλει σήμερα μια τρισδιάστατη αντίληψη του επιχειρησιακού περιβάλλοντος, έτσι όπως αυτή προτείνεται εννοιολογικά μέσα από τον όρο *space* σε αντιδιαστολή με τον όρο *field*. Όπως τονίζει το FM3-06, «[ο]ι αστικές περιοχές παρουσιάζουν ένα ασυνήθιστο μείγμα οριζόντιων, κατακόρυφων, εσωτερικών, εξωτερικών και υπόγειων μορφών», γεγονός που αποδίδει μία ογκώδη φύση στα πεδία των επιχειρήσεων.²⁷⁴ Οι κυρίαρχες χωρικές προβληματοποιήσεις της πόλης ως πεδίου πολέμου εστιάζουν στη σημασία της καθ’ ύψος διαστρωμάτωσης και διακρίνουν επιμέρους χωρικές ενότητες. Συγκεκριμένα, την υπόγεια επιφάνεια (*subsurface*), την επιφάνεια του εδάφους (*surface*), τις υπέργειες επιφάνειες (*supersurface*) —που διακρίνονται σε εσωτερικές, δηλαδή μέσα σε κτίρια, και σε εξωτερικές, δηλαδή πάνω σε κτίρια— και τέλος τον εναέριο χώρο (*airspace*) (βλ. Εικόνα 1).²⁷⁵

Εικόνα 1: Το πολυδιάστατο αστικό πεδίο μάχης σύμφωνα με το FM3-06.

Αν ακολουθούσαμε, δε, τις υποδείξεις του Kilcullen για τα παράκτια αστικά παραδείγματα, θα εισερχόμασταν σε ένα ακόμη πιο πολύπλοκο επιχειρησιακό περιβάλλον, που συντίθεται από εννέα διαφορετικές χωρικές ενότητες οι οποίες αλληλοτέμνονται: το βυθό της θάλασσας, τον

²⁷⁴ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 2-2.

²⁷⁵ *Ο.π.*, σ. 2-4.

υποθαλάσσιο χώρο, την επιφάνεια της θάλασσας, τον εναέριο χώρο πάνω από τη θάλασσα —που συνιστούν τη θαλάσσια περιοχή—, την επιφάνεια του εδάφους, την υπόγεια επιφάνεια και την υπέργεια επιφάνεια —που αποτελούν τη χερσαία περιοχή— την εναέρια περιοχή και την περιοχή του κυβερνοχώρου.²⁷⁶

Επομένως, η «κατακορυφότητα» που χαρακτηρίζει την αντίληψη και αναπαράσταση της πόλης περιλαμβάνει πολλά περισσότερα από τη γνώριμη εμπλοκή της τρίτης διάστασης μέσα από τη χρήση εναέριων μέσων. Με άλλα λόγια, ενώ σε άλλα περιβάλλοντα η τρίτη διάσταση, μέσα από τη διάσταση του ύψους, αποτελεί προϊόν της τυπικής σχέσης ανάμεσα στον εναέριο χώρο και την επιφάνεια του εδάφους, στην περίπτωση του αστικού περιβάλλοντος οι διοικητές του στρατού οφείλουν να συμπεριλάβουν στο σχεδιασμό τόσο τις υπέργειες όσο και τις υπόγειες επιφάνειες. Γεγονός που διευρύνει με όρους *όγκου* την ίδια την περιοχή των επιχειρήσεων.²⁷⁷ Αυτή η μορφή διεύρυνσης οδηγεί τον Glenn να υποστηρίζει πως «[ο] όγκος και όχι η έκταση αποτελεί το πιο σχετικό χωρικό μετρικό σύστημα κατά τη διάρκεια των αστικών επιχειρήσεων».²⁷⁸ Η αντίληψη του πεδίου επιχειρήσεων με όρους όγκου συνεπάγεται μια σειρά από ιδιαιτερότητες κατά το σχεδιασμό και την εκτέλεση. Μέσα στο τυπικό ορθοκανονικό πλαίσιο κατανόησης του χώρου, σημαίνει καταρχάς πως ο Εχθρός μπορεί να επιτεθεί από οποιαδήποτε από τις έξι γνωστές κατευθύνσεις· δηλαδή, από δεξιά, αριστερά, μπρος, πίσω, πάνω, κάτω. Αυτό ακριβώς, δηλαδή, που συνέβη στην περίπτωση της πολιορκίας του Grozny, όταν οι Ρώσοι στρατιώτες που εισέβαλαν σε κτίρια δέχονταν πυρά από τους Τσετσένους αντάρτες που βρίσκονταν στους υπερκείμενους ορόφους και έβαλαν εναντίον τους μέσω των διαχωριστικών πατωμάτων.²⁷⁹

Οι περιπτώσεις τόσο της πρώτης (1994-96) όσο και της δεύτερης μάχης του Grozny (1999-2000) συνιστούν σταθμό στη μελέτη του φαινομένου του αστικού πολέμου. Και μαρτυρούν τα πολύπλοκα χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες του αστικού περιβάλλοντος. Η εμπειρία του Grozny θα λέγαμε πως παρέχει ένα προνομιακό πεδίο έρευνας των επιχειρήσεων σε πόλεις. Για τους στρατιωτικούς κύκλους, είναι ένα εργαστήριο μελέτης που καταδεικνύει τη σημασία της κατανόησης του πεδίου ως καταρχάς τρισδιάστατου επιχειρησιακού περιβάλλοντος. Οι επιχειρήσεις μέσα σε κτίρια αποτέλεσαν, σε αυτά τα δύο επεισόδια, μια ιδιότυπη κανονικότητα. Ως εκ τούτου, αναδείχτηκε ο ρόλος των «εσωτερικών υπέργειων επιφανειών» ως διακριτής χωρικής και επιχειρησιακής ενότητας· και επομένως, ένας χώρος κινήσεων με τις δικές του ιδιότητες. Ο Weizman έχει μελετήσει εκτενώς τις ιδιαιτερότητές του, εξετάζοντας συγκεκριμένα το παράδειγμα της εισβολής του ισραηλινού στρατού στην παλαιστινιακή πόλη Nablus τον Απρίλιο του 2002.

²⁷⁶ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 269.

²⁷⁷ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 2-3.

²⁷⁸ Glenn, Russell W. *Managing Complexity During Military Urban Operations: Visualizing the Elephant*, Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2004, σ. ix, 8.

²⁷⁹ Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. 118.

Εστιάζοντας στην προσφιλή τακτική του στρατού να κινείται μέσω των τοίχων των κτιρίων, περιγράφει την παραγωγή μιας πολύπλοκης επιχειρησιακής γεωμετρίας, την οποία ο Ισραηλινός Γενικός Ταξίαρχος Aviv Kokhani αποκάλεσε *αντεστραμμένη γεωμετρία* (inverse geometry).²⁸⁰ Η μέθοδος του αποκαλούμενου *τρυπήματος του ποντικού* (mouse holing)²⁸¹ επιτυγχάνει την πλήρη αντιστροφή/αναδιαμόρφωση του *αστικού συντακτικού*, μετατρέποντας τυπικά διαχωριστικά στοιχεία σε στοιχεία κυκλοφορίας και κίνησης. Κάπως έτσι, ο ισραηλινός στρατός κινήθηκε κατά μήκος «υπέργειων τούνελ» που δημιούργησε, τρυπώντας κτίρια με εκρηκτικά ή ειδικά εργαλεία και αποφεύγοντας τις κινήσεις και τους ελιγμούς σε ήδη υπάρχοντες άξονες κυκλοφορίας· είτε αυτοί ήταν οριζόντιοι, δηλαδή διάδρομοι και οδικοί άξονες, είτε ήταν κατακόρυφοι, δηλαδή κλιμακοστάσια.

Η διάτρηση τοίχων, ταβανιών και πατωμάτων δημιουργούν ένα νέο πολύπλοκο πολεμικό χώρο. Και μαρτυρά τη σημασία της τρισδιάστατης αντίληψης των επιχειρήσεων. Είναι ενδεικτικό πως ο Shimon Naveh, διευθυντής του *Operational Theory Research Institute*, χρησιμοποιεί τον όρο *σμήνος* για να περιγράψει τη λογική πίσω από τη συγκεκριμένη τακτική του ισραηλινού στρατού. Όπως τονίζει, «η πρακτική του σμήνους (swarming) [...] είναι η ταυτόχρονη άφιξη σε ένα στόχο από ένα μεγάλο αριθμό κόμβων —ή δυνατόν, από 360 μοίρες».²⁸² Με αυτόν το χαρακτηριστικό τρόπο που, όπως παραδέχεται και ο ίδιος ο Naveh, διατηρεί σαφείς επιρροές από το μεταδομισμό και τη σύγχρονη αρχιτεκτονική θεωρία, διατυπώνει την ανάγκη να υπερβεί ο σχεδιασμός των επιχειρήσεων τη στενή γραμμική λογική που καθορίζεται από συγκεκριμένες εννοιολογήσεις του χώρου και των ορίων του. Η αρχή της *μη γραμμικότητας*, που προτάσσει η έννοια του σμήνους, δημιουργεί τις συνθήκες εκείνες που θα επιτρέψουν στο διοικητή να υπερβεί την «υπαγωγή των ελιγμών στην ευκλείδεια λογική».²⁸³ Και η υπέρβαση αυτή προϋποθέτει μια σταθερή αντίληψη του πεδίου ως τρισδιάστατου επιχειρησιακού περιβάλλοντος. Έτσι, ο Robert Ackerman θα υποστηρίξει χαρακτηριστικά πως βασική αποστολή των στρατιωτικών δυνάμεων αποτελεί «η δημιουργία μιας

²⁸⁰ Weizman, “Lethal Theory”, *ό.π.*, σ. 53.

²⁸¹ *Ο.π.*, σ. 66 και *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 4-6, όπου επισημαίνεται ο ρόλος των μηχανικών στην πρακτική του “mouse holing”. Στη στρατιωτική ορολογία τα συγκεκριμένα ανοίγματα αποκαλούνται και «τρύπες του σκουληκιού» (worm holes), βλ. Graham, *Cities Under Siege*, *ό.π.*, σ. 192, 193. Βέβαια, η πρακτική της διάνοιξης τοίχων δεν επινοήθηκε από τον ισραηλινό στρατό. Αντιθέτως διατηρεί μια μακρά ιστορία η οποία μας πηγαίνει πίσω στην εποχή του Bugeaud. Έγραφε, λοιπόν, ο Γάλλος στρατηγός το 1849: «Απ’ τη στιγμή που ένα σπίτι έχει καταληφθεί, αν υπάρχει η ανάγκη κίνησης προς τα γειτονικά σπίτια, θα μπορούσε κανείς να την επιχειρήσει τρυπώντας τους λεπτούς διαχωριστικούς τοίχους, ιδίως αυτούς των υψηλότερων ορόφων». Bugeaud, *ό.π.* Αργότερα, η ίδια τεχνική χρησιμοποιήθηκε, όπως μας πληροφορεί ο Sharon Rotbard, από τον Blanqui κατά τις οδομαχίες του Παρισιού. Rotbard, *ό.π.* Ενώ, τέλος, στις σημειώσεις του Benjamin για το *Passagen-Werk* υπάρχει μία αναφορά στην πρακτική του “mouse holing”, την οποία ο Benjamin αντλεί από το έργο *Histoire de Paris* των Lucien Dubech και Pierre D’Espezel που εκδόθηκε το 1926. Σύμφωνα με το συγκεκριμένο παράθεμα, «[η] οδομαχία σήμερα στο δρόμο έχει τη δική της τεχνική: τελειοποιήθηκε, μετά την ένοπλη μάχη για την ανακατάληψη του Μονάχου [...]. Δεν χρειάζεται πλέον η προώθηση στους δρόμους αλλά περιμένουμε να αδειάσουν. Βαδίζουμε στο εσωτερικό των κτηρίων, διεισδύοντας διά μέσου των τοίχων». Βλ. Buck-Morss, *ό.π.*, σ. 489.

²⁸² Weizman, *ό.π.*, σ. 61.

²⁸³ *Ο.π.*, σ. 62.

τριδιάστατης περιοχής ασφαλείας καθαρής από εχθρούς». «Αντί της γραμμικής ασφάλειας που είναι κοινή στις συμβατικές χερσαίες επιχειρήσεις, ο αστικός πολεμιστής οφείλει να εξασκηθεί στη σφαιρική ασφάλεια».²⁸⁴

Η συγκεκριμένη επιχείρηση στην πόλη Nablus αποτελούσε μέρος μιας ευρύτερης επιχείρησης του ισραηλινού στρατού στις παλαιστινιακές περιοχές με την κωδική ονομασία «Επιχείρηση Αμυντική Ασπίδα». Τις ίδιες ημέρες, οι ισραηλινές δυνάμεις επιχείρησαν και στην Jenin, επικεντρώνοντας στο στρατόπεδο προσφύγων της πόλης. Ο Yagil Henkin, περιγράφοντας τη συγκεκριμένη επιχείρηση, θα γράψει: «Οι μάχες διεξάγονται σε δύο ή τρία επίπεδα ταυτόχρονα: πάνω από το έδαφος (μέσα από κτίρια ή από τις ταράτσες τους), στο επίπεδο του εδάφους, και μερικές φορές και κάτω από αυτό (μέσα από τούνελ και υπονόμους)».²⁸⁵ Ο Henkin δε θα δυσκολευτεί να διακρίνει ομοιότητες και κοινά χαρακτηριστικά ανάμεσα στα παλαιστινιακά παραδείγματα και εκείνο του Grozny. Και να εντοπίσει, ως εκ τούτου, τις δυσκολίες που προκύπτουν από τον πολύπλοκο τριδιάστατο χαρακτήρα του αστικού πεδίου. Ο κατακόρυφος αυτός πόλεμος²⁸⁶ είχε, λοιπόν, ανάγκη από μια διαδικασία εντοπισμού θέσεων βάσει συντεταγμένων, που όφειλαν να συμπεριλάβουν πληροφορίες σχετικές και με τον κατακόρυφο άξονα. Ο Weizman περιγράφοντας εκείνη την επιχείρηση στη Jenin και καταδεικνύοντας τον πολύπλοκο χαρακτήρα της σε επίπεδο χαρτογράφησης γράφει: «Κάθε μονάδα δούλεψε με τον ίδιο χάρτη από αεροφωτογραφία, στον οποίο είχαν αριθμηθεί όλες οι στέγες. Η κεντρική διοίκηση θα λάμβανε επομένως την πληροφορία για τη θέση μιας ομάδας μέσα στον πολεοδομικό ιστό βάσει των συντεταγμένων X,Y (θέση), και Z (όροφος). Η ταχεία ανανέωση των πληροφοριών πραγματοποιούνταν με τη χρήση ελικοπτέρων, αυτόματων εναέριων οχημάτων (UAVs) ή αυτόματων αερόστατων που βρίσκονταν τοποθετημένα πάνω από το πεδίο της μάχης μέρα και νύχτα. Τα μέσα αυτά πρόσφεραν συνεχή απ' ευθείας ενημέρωση σχετικά με την ταχέως εξελισσόμενη κατάσταση στο έδαφος και την αναμορφωμένη αστική δομή».²⁸⁷ Οι σχεδιαστές της καταστροφής μας δείχνουν, λοιπόν, πως πρόκειται για επιχειρήσεις που δεν μπορούν παρά να συμπεριλάβουν στο σχεδιασμό και την εκτέλεση και τον κατακόρυφο άξονα.²⁸⁸ Και η ιδιαιτερότητα αυτή δημιουργεί, όπως θα δούμε, μια σειρά από δυσκολίες και απαιτήσεις που ξεκινούν ήδη από το στάδιο της χαρτογράφησης του πεδίου.

²⁸⁴ Ackerman, Robert K. "Training, Not Technology, Is Key to Urban Warfare", *Signal*, May 2001, διαθέσιμο στη ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.afcea.org/content/?q=node/544>.

²⁸⁵ Henkin, Yagil. «Η πόλη σαν πεδίο πολέμου και το μάθημα της Τζενίν», στο *Αδειάζοντας υπνοδομάτια με οπλοπολυβόλα*, ό.π., σ. 17.

²⁸⁶ Peters, ό.π.

²⁸⁷ Weizman και Misselwitz, ό.π., σ. 56.

²⁸⁸ Σύμφωνα με το *FM3-06*, η κρίσιμη σημασία που προσλαμβάνει ο κατακόρυφος άξονας για το σχεδιασμό των αστικών επιχειρήσεων προσδίδει στις τελευταίες αρκετές ομοιότητες με τις ορεινές επιχειρήσεις. *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 2-5.

Παράλληλα, τα τρισδιάστατα χαρακτηριστικά του αστικού περιβάλλοντος προκαλούν μια τρομακτική διεύρυνση του πεδίου των επιχειρήσεων. Και η διεύρυνση αυτή δεν αναφέρεται τόσο στην έκταση που καταλαμβάνουν οι αστικοί σχηματισμοί και μπορεί να αποτυπωθεί χαρτογραφικά όσο σε μια δραστική αύξηση της συνολικής επιφάνειας της «αστικής περιοχής επιχειρήσεων» που λαμβάνει χώρα κατακόρυφα. «Στην πραγματικότητα, το μέγεθος και η έκταση της αστικής περιοχής επιχειρήσεων είναι πολλαπλάσια της έκτασης ενός αντίστοιχου μεγέθους τμήματος μη αξιοποιημένου φυσικού εδάφους. Ένα κτίριο με πολλούς ορόφους μπορεί να καταλαμβάνει στο επίπεδο της επιφάνειας του εδάφους την ίδια έκταση με ένα μικρό κομμάτι γης (field), αλλά κάθε όροφος ή πάτωμα περικλείει την ίδια περίπου περιοχή με το έδαφος πάνω στο οποίο εδράζεται».²⁸⁹ Αυτό πρακτικά συνεπάγεται πως ένα δεκαώροφο κτίριο διαθέτει έντεκα φορές περισσότερη επιφάνεια στην οποία ενδέχεται κανείς να επιχειρήσει —η επιφάνεια των δέκα ορόφων και της ταράτσας— σε σχέση με το αντίστοιχης έκτασης «γυμνό» έδαφος. Στις προτάσεις των Medby και Glenn για την IPB διαβάζουμε αντίστοιχα: «Η αστική τοπογραφία αυξάνει τη συνολική επιφάνεια που θα συμπεριλάβει η προτεινόμενη αποστολή: διασταυρώσεις και πολλαπλά στρώματα “εδάφους” αυξάνουν τον αριθμό των μετώπων που απομυζούν μια μονάδα από άνδρες, στρατιωτικό υλικό και χρόνο».²⁹⁰ Για τα επιτελεία του πολέμου, οι αστικές επιχειρήσεις, ως κατεξοχήν επιχειρήσεις που ενδέχεται να λάβουν χώρα μέσα σε κτίρια, διαμορφώνουν ένα πιο απαιτητικό, πολύπλοκο και στρεσογόνο περιβάλλον,²⁹¹ καθώς αυξάνουν την επιφάνεια του πεδίου επιχειρήσεων, χωρίς παράλληλα να αυξάνεται και η έκταση στην οποία αυτό το πεδίο αντιστοιχεί, αν προβαλλόταν νοητά στην επιφάνεια του εδάφους. Αλλά η πολύπλοκη αυτή τρισδιάστατη γεωμετρία²⁹² δεν μπορεί να ερμηνευθεί μόνο με όρους αύξησης της επιφάνειας. Ο πόλεμος στις πόλεις δε συνιστά απλώς ένα τρισδιάστατο πρόβλημα. Κάτι περισσότερο σύνθετο φαίνεται να καθορίζει τους όρους των επιχειρήσεων στις πόλεις. Και, όπως μαρτυρά η σχετική συζήτηση, αυτό αφορά τόσο τη δραστική και καθ’ ύψος αύξηση της επιφάνειας όσο και την ποσότητα των ετερόκλητων στοιχείων που ο στρατός καλείται να διαχειριστεί μέσα σε ιδιαίτερα συμπιεσμένους χώρους και χρόνους. «Είναι ο τεράστιος όγκος και η πυκνότητα που δημιουργείται από αυτή την αστική γεωμετρία που καθιστούν τις αστικές επιχειρήσεις τόσο εντατικές σε χρόνο, ανθρώπινο δυναμικό και στρατιωτικό υλικό».²⁹³

²⁸⁹ *Ο.π.*, σ. 2-3.

²⁹⁰ Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. 43.

²⁹¹ Το *FM3-06* επισημαίνει πως «[η] ανικανότητα να δεις μέσα στο επόμενο δωμάτιο, όροφο ή κτίριο μεγθύνει το άγχος», *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 4-6. Βλ. και σ. 10-18. Θα δικαιούταν, λοιπόν, κανείς να διακρίνει σε αυτή την παρατήρηση την πιο αναπαραστατική ίσως δικαίωση του Clausewitz σχετικά με την προσκόλλησή του στην έννοια της αβεβαιότητας. Ακριβώς η ανικανότητα του στρατιώτη να δει στο επόμενο δωμάτιο, ορθώνει μπροστά του αυτό το περίφημο *λυκόφως* που προσδίδει στα πράγματα εκείνη τη «νεφελώδη και σεληνιακή όψη» στην οποία αναφερόταν ο Πρώσος στρατηγός.

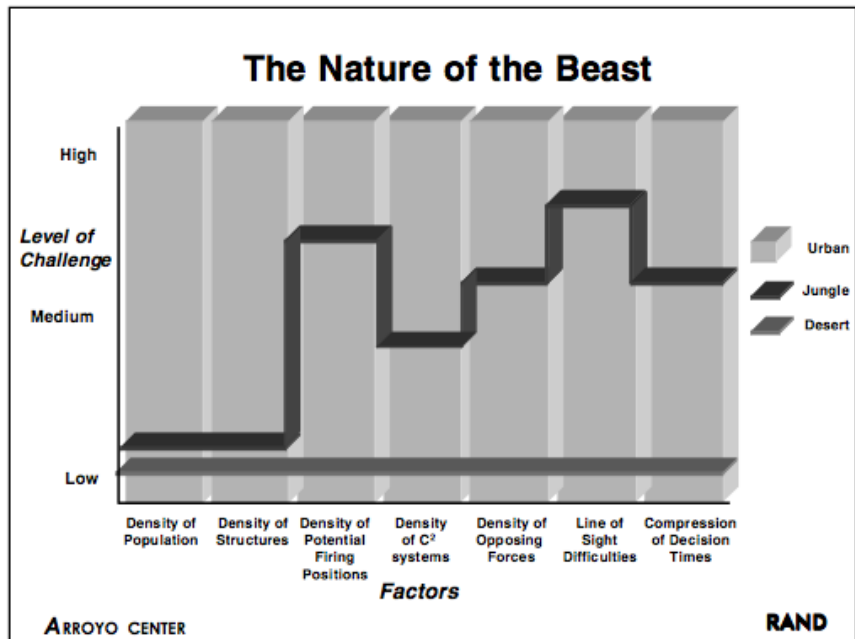
²⁹² Graham, *ό.π.*, σ. 24, 30.

²⁹³ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 2-3.

4.2.2. Πεδίο πυκνό

Σε αυτή τη συμπερασματική φράση αναδεικνύεται, λοιπόν, η δεύτερη αστική ιδιότητα στην οποία εστιάζουν τα επιτελεία της προσχεδιασμένης καταστροφής. Η έννοια της *πυκνότητας* αποδεικνύεται καθοριστική κατά τις μιλιταριστικές εννοιολογήσεις του αστικού χώρου και αποκαλύπτει ένα μεγάλο μέρος της προαναφερθείσας πολυπλοκότητας (βλ. Εικόνα 2). Αυτό που καταρχάς περιγράφει δεν είναι άλλο από τη ταυτόχρονη συγκέντρωση μιας τεράστιας και δύσκολα εποπτεύσιμης ποσότητας ετερόκλητων στοιχείων σε μια σχετικά περιορισμένη έκταση. Για την ακρίβεια, σύμφωνα με τον

ορισμό του Glenn «[π]υκνότητα είναι ο αριθμός στοιχείων ανά μονάδα χώρου και η ποσότητα δραστηριοτήτων ανά μονάδα χρόνου».²⁹⁴ Ο συγκεκριμένος ορισμός ξεκαθαρίζει πως πρόκειται για μία έννοια που δεν μπορεί να γίνει κατανοητή μονάχα με χωρικούς όρους. Η μεγάλη πυκνότητα διαφορετικής φύσης στοιχείων

Εικόνα 2: Το σχήμα αναπαριστά τη σημασία της πυκνότητας στο αστικό στο χώρο είναι εγγενές περιβάλλον συγκριτικά με τα παραδείγματα της ζούγκλας και της ερήμου.

Πηγή: Glenn, *Managing Complexity During Military Urban Operations*, σ. 5. χαρακτηριστικό της αστικής μορφολογίας. Και υπονοήθηκε

ήδη παραπάνω μέσα από τις αναφορές στον τρισδιάστατο χαρακτήρα του αστικού επιχειρησιακού περιβάλλοντος. Ο Glenn, όμως, σπυδόντας να οριοθετήσει την έννοια, υποδεικνύει εξαρχής και τη χρονική της διάσταση. Και η διάσταση αυτή περιπλέκει ακόμη περισσότερο την ήδη πολύπλοκη δομή του αστικού πεδίου. Οι μονάδες που επιχειρούν σε αστικό έδαφος κινούνται μέσα σε ένα περιβάλλον γεμάτο από κτίρια, οχήματα, ανθρώπους, ροές κυκλοφορίας και επικοινωνίας. Και μόνο στην περιορισμένη έκταση ενός κτιρίου, η ποσότητα των επιμέρους στοιχείων που εμφανίζονται είναι, εν πολλοίς, μη μετρήσιμη. Και ένα μεγάλο μέρος τους συνιστά πιθανά σημεία από τα οποία μπορεί να βάλει ο Εχθρός. «Αντί ενός ή δύο μονοπατιών σε ένα ανοιχτό πεδίο, οι

²⁹⁴ Glenn, *ό.π.*, σ. x, 26.

πόλεις προσφέρουν διάφορους δρόμους, υπόγεια περάσματα ή διαδρομές μέσω κτιρίων. Αντί της σποραδικής συστάδας δέντρων ή της προεξοχής βράχων στις οποίες ένας εχθρός θα μπορούσε να στήσει μια ενέδρα, ένα και μόνο αστικό οικοδομικό τετράγωνο ενδέχεται να διαθέτει εκατοντάδες παράθυρα, βεράντες, εισόδους αποστράγγισης ομβρίων ή άλλες θέσεις βολής». ²⁹⁵ Ο Εχθρός, λοιπόν, караδοκεί παντού στο πυκνό αστικό περιβάλλον. Πλήθος στοιχείων προσφέρονται για κάλυψη, απόκρυψη, κίνηση, επίθεση. Αλλά δεν πρόκειται μονάχα για στοιχεία και επομένως για πυκνότητες που παραμένουν σταθερές μέσα στο χρόνο.

Κατά την άποψη των αναλυτών, οτιδήποτε περιέχει κίνηση προκαλεί συνεχείς μετασχηματισμούς στις επίμαχες πυκνότητες. Αυτό ακριβώς περιγράφει ο Glenn μέσα από τη φράση «ποσότητα δραστηριοτήτων ανά μονάδα χρόνου». Και οι μετασχηματισμοί αυτοί αφορούν τόσο τις πυκνότητες των ίδιων των δραστηριοτήτων όσο και τις πυκνότητες εκείνων των στοιχείων που αλλάζουν κατά τη διάρκεια αυτών των δραστηριοτήτων. Επιπλέον, αφορούν τις ταχύτητες με τις οποίες κυκλοφορούν τα αποτελέσματά τους, που δημιουργούν το έδαφος για νέες δραστηριότητες, δράσεις και αντιδράσεις. Για παράδειγμα, όπως τονίζει το *FM3-06*, μέσα στο σφιχτό πλαίσιο που διαμορφώνουν οι πυκνότητες των αμάχων, των υποδομών και του εδάφους η κάθε δράση θα έχει, κατά πάσα πιθανότητα, ανεπιθύμητες συνέπειες —θετικές ή αρνητικές. Στο αστικό περιβάλλον «[ο]ι συνέπειες αυτές θα γίνουν περισσότερο αισθητές και οι επιπτώσεις τους θα εξαπλωθούν σε λιγότερο χρόνο από ό,τι σε άλλα περιβάλλοντα». ²⁹⁶ Οι συνεχείς αλλαγές των δεδομένων που συνθέτουν το σκηνικό των επιχειρήσεων επιδρούν καθοριστικά και στο επίπεδο της διοίκησης, αλλάζοντας και τον ίδιο τον αριθμό των αποφάσεων που πρέπει να ληφθούν ανά μονάδα χρόνου. Κατανοούμε, λοιπόν, πως οι στρατιωτικές προβληματισμοί εστιάζουν τόσο στη χωρική όσο και στη χρονική διάσταση της πυκνότητας. Η έννοια της πυκνότητας δε διευκολύνει απλώς την απεικόνιση των αμέτρητων στοιχείων που στριμώχνονται σε ένα οποιοδήποτε τυχαίο αστικό κάδρο. Αλλά υποδεικνύει και τις συνεχείς αλλαγές που χαρακτηρίζουν το επιχειρησιακό περιβάλλον, αποκαλύπτοντας το *δυναμικό* του χαρακτήρα.

Στην ανάδειξη της δυναμικής αυτής φύσης επιμένουν αρκετά οι θεωρητικοί του πολέμου. Και επιστρατεύουν ξανά τις ευφάνταστες ερμηνείες που παρέχει η θεωρία των συστημάτων. Όπως προαναφέρθηκε, η πόλη περιγράφεται ως ένα «σύστημα συστημάτων». Τα επιμέρους συστήματα του εδάφους, των υποδομών και της κοινωνίας δεν αποτελούν διακριτές και διαχωρισμένες

²⁹⁵ *Ο.π.*, σ. xi. Η έκθεση *Managing Complexity During Military Urban Operations* διατυπώνει κάποιες προτάσεις για τη διαχείριση των αστικών πυκνοτήτων. Μία απ' αυτές αφορά προσπάθειες για την «αποτελεσματική τους μείωση». Το παράδειγμα που επιστρατεύει ο Glenn για να εξηγήσει τη συγκεκριμένη πρόταση συνδέει το στοιχείο των πολλαπλών θέσεων βολής με τις παρατηρήσεις που προηγήθηκαν σχετικά με το «τρύπημα του ποντικού». Αναλυτικότερα, όπως διευκρινίζει ο Glenn, «[ο] αριθμός των θέσεων βολής του εχθρού που θα μπορούσαν να απειλήσουν μια φιλική δύναμη θα ήταν πιθανό να μειωθεί μεγιστοποιώντας την υπόγεια και την από κτίριο σε κτίριο κίνηση, ούτως ώστε να ελαχιστοποιηθεί η έκθεση σε πυκνότητες παραθύρων, θυρών και άλλων συναφών στοιχείων». *Ο.π.*, σ. 29.

²⁹⁶ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. B-4.

κατηγορίες. Αντιθέτως, πρόκειται για αλληλοεξαρτώμενα συστήματα που αλληλεπιδρούν δυναμικά μεταξύ τους. Αλλά και το κάθε υποσύστημα είναι καθ' εαυτό δυναμικό, γεγονός που προκαλεί διαρκείς μετασχηματισμούς στις σχέσεις με τις οποίες συνδέονται τα στοιχεία της επίμαχης αστικής τριάδας.²⁹⁷ Όλες οι παραπάνω μεταβολές αποτελούν επίδικο αντικείμενο μιας έγκαιρης και ακριβούς ανάγνωσης που καλείται να προσφέρει μια κοινή επιχειρησιακή εικόνα του πεδίου στους διοικητές και τους στρατιώτες. Ως εκ τούτου, η μέθοδος IPB καθίσταται πιο απαιτητική και κρίσιμη κατά τις αστικές επιχειρήσεις. Γι' αυτό και οι Medby και Glenn προτείνουν τρόπους βελτίωσης της συγκεκριμένης μεθόδου που θα βασίζονται σε ειδικά δυναμικά εργαλεία ικανά να επικαιροποιούνται διαρκώς με σκοπό την αξιολόγηση των μεταβαλλόμενων συνθηκών.²⁹⁸ «Περισσότερες υποδομές, άνθρωποι και δραστηριότητες...», τονίζει παράλληλα η Hills, «... σημαίνουν πως οι καταστάσεις αλλάζουν ραγδαία και ως εκ τούτου απαιτούνται περισσότερες αποφάσεις, αλλά ο διαθέσιμος για απόφαση χρόνος συρρικνώνεται. Οι αυξητικές αρνητικές επιπτώσεις της πυκνότητας μπορούν επίσης να δημιουργήσουν ένα σενάριο υπερφόρτωσης σε επίπεδο αισθητηριακής αντίληψης και δυνατοτήτων. Οι δραστηριότητες σε επιχειρησιακό και στρατηγικό επίπεδο είναι περίπλοκες επειδή μία και μόνο περιοχή μπορεί να απορροφήσει ανθρώπινο δυναμικό και άλλους πόρους».²⁹⁹ Αυτή η απορρόφηση συνεπάγεται συγκέντρωση δυνάμεων, υλικού, εξοπλισμού και επομένως νέες πυκνότητες στοιχείων και δραστηριοτήτων. Μάλιστα, μια τέτοια ακριβώς συγκέντρωση προτείνεται από τον Glenn ως ένας ιδιότυπος τρόπος αντιπαραβολής και εξουδετέρωσης κάποιων υπαρκτών αστικών πυκνοτήτων.³⁰⁰ Συγκεκριμένα, προτείνεται η αύξηση του αριθμού των δυνάμεων που επιχειρούν σε μια αστική περιοχή με σκοπό τον έλεγχο κάθε πιθανής θέσης βολής και κάθε πιθανής διαδρομής.³⁰¹ Εν τούτοις, η συγκέντρωση αυτή δε φαίνεται να συνιστά απλώς μια επιχειρησιακή πρόταση ή επιλογή, αλλά κρίνεται μάλλον αναπόφευκτη στο βαθμό που η ίδια στρατιωτική μονάδα καταλαμβάνει, κατά κανόνα, λιγότερο έδαφος σε αστικές από ό,τι σε πιο ανοικτές περιοχές. «Για παράδειγμα, ένας λόχος πεζικού,³⁰² που θα μπορούσε να καταλαμβάνει 1.500 έως 2.000 μέτρα σε ανοιχτό έδαφος, συνήθως θα περιορίζεται

²⁹⁷ Ο.π., σ. 2-2, 4-2, 6-2.

²⁹⁸ Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. 59 και *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 4-2 και Παράρτημα Β.

²⁹⁹ Παρατίθεται στο Chief of Staff of the Army's Strategic Studies Group, *ό.π.*, σ. 7.

³⁰⁰ Ο Glenn ονομάζει τη συγκεκριμένη μέθοδο "Match density with density", στο Glenn, *ό.π.*, σ. 29.

³⁰¹ Όπως διευκρινίζει ο Glenn, το ρήμα "match" (αντιστοιχώ) στην πρόταση "Match density with density" δε σημαίνει μία αντιστοιχία τύπου «ένας προς έναν», αλλά ενδέχεται να απαιτεί μια επιθετική δύναμη πολλαπλάσια των αμυνόμενων. Αλλωστε, η αναλογία επιτιθέμενου/αμυνόμενου αλλάζει ριζικά εξαιτίας του ίδιου του αστικού περιβάλλοντος, αν δεχτούμε τη συμβατική στρατιωτική υπόθεση πως ένας στρατός που επιτίθεται οφείλει να εξασφαλίσει ένα αριθμητικό πλεονέκτημα της τάξης 3:1 για επιχειρήσεις σε ανοιχτά πεδία. Ο Henkin αναφερόμενος στο ρωσικό στρατιωτικό δόγμα της εποχής του κάνει λόγο για μια αναλογία τουλάχιστον 6:1, αν πρόκειται για επιχειρήσεις κατάληψης πόλεων. Henkin, *ό.π.*, σ. 18. Ενώ ο Rosenau αφενός επισημαίνει πως στην περίπτωση της πρώτης πολιορκίας του Grozny η αναλογία 5:1 υπέρ των ρωσικών δυνάμεων αποδείχθηκε ανεπαρκής. Αφετέρου, παραπέμποντας στον Steven Gogliowski, αναφέρει μια αναλογία ανάμεσα σε εννέα και εικοσιεπτά επιτιθέμενους για κάθε αμυνόμενο. Στο Rosenau, *ό.π.*, σ. 383, 387. Βλ. επίσης και Ashworth, *ό.π.*, σ. 120.

³⁰² Στην αμερικανική στρατιωτική ορολογία ο όρος λόχος αναφέρεται σε μια δύναμη 100-200 στρατιωτών.

σε μια ζώνη μήκους από 300 έως 800 μέτρα σε αστικές περιοχές. Η πυκνότητα του κτιρίων στον αστικό χώρο, τα ύψη και τα μεγέθη τους, τα υλικά κατασκευής, τα μπάζα και η διάταξη των δρόμων θα υπαγορεύσουν το πραγματικό μήκος ανάπτυξης των μονάδων».³⁰³

Ο λόγος περί των αστικών πυκνοτήτων συμπεριλαμβάνει, λοιπόν, και τα μεγέθη των μονάδων που επιχειρούν ανά μονάδα χώρου. Οι επιχειρήσεις σε αστικό έδαφος απαιτούν παραδοσιακά την ανάπτυξη ισχυρών δυνάμεων και ιδίως τη συγκέντρωση πολυάριθμων μονάδων σε πολύ περιορισμένες εκτάσεις. Ως επί το πλείστον, η συγκέντρωση των επιτιθέμενων συμβατικών δυνάμεων είναι τέτοια που αυξάνεται δραστικά η πιθανότητα τραυματισμού ή θανάτου από φίλια πυρά.³⁰⁴ Μια αύξηση που λαμβάνει το χαρακτήρα ενός βασικού ρυθμιστικού παράγοντα κατά το σχεδιασμό των επιχειρήσεων. Η συγκέντρωση δυνάμεων μέσα στο χώρο συμπληρώνει, λοιπόν, το ήδη πυκνό αστικό σκηνικό. Και σ' αυτό το ιδιόμορφο, πολύπλοκο και δυναμικό καθεστώς εγγύτητας οφείλουμε να κατανοήσουμε και την περιβόητη ιδέα του *Πολέμου των Τριών Τετραγώνων* (Three-Block War). Όταν ο στρατηγός του αμερικανικού σώματος πεζοναυτών Charles Krulak, το 1997, έπειτα δηλαδή από τη ζοφερή εμπειρία του Mogadishu, διατύπωνε τη συγκεκριμένη ιδέα, η αμερικανική στρατιωτική οικογένεια θα βρισκόταν αντιμέτωπη με μια σχηματική, δυσοίωνα αλλά καθόλα ρεαλιστική και παραστατική περιγραφή του μέλλοντος των πολεμικών επιχειρήσεων. Μια διατύπωση απρόσμενη που θα έκανε, ομολογουμένως, δύσκολο το να δεχτεί η αμερικανική στρατιωτική μηχανή το γεγονός πως μέσα στην έπαρση που δημιουργούσαν η λήξη του Ψυχρού Πολέμου και η ανάδειξη των ΗΠΑ σε μοναδική πλανητική υπερδύναμη, η απρόβλεπτη πολυπλοκότητα που ανέδειξε το παράδειγμα της Σομαλίας θα καταλάμβανε σύντομα ένα μεγάλο κομμάτι της νέας πολεμικής κανονικότητας. Και η πολυπλοκότητα αυτή αφορούσε τόσο τους διάφορους μετασχηματισμούς που συνέβαιναν ταχύτατα στο συντακτικό του πολέμου και που θα μπορούσαν να στεγαστούν κάτω από το γενικό τίτλο «ασυμμετροποίηση των συγκρούσεων» όσο και το χωρικό περιβάλλον στο οποίο λάμβαναν χώρα αυτοί οι μετασχηματισμοί.

Ο Krulak δήλωνε τότε εξής: «Αυτό είναι το τοπίο στο οποίο θα διεξαχθούν οι μάχες του 21^{ου} αιώνα. Θα είναι ένα ασύμμετρο πεδίο μάχης. Όπως ακριβώς τα γερμανικά φύλα, έτσι και οι εχθροί μας δε θα μας επιτρέψουν να διεξαγάγουμε τον Υιό της Καταιγίδας της Ερήμου,³⁰⁵ αλλά θα

³⁰³ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 8-9.

³⁰⁴ Το *FM3-06* αναφέρει σχετικά: «Το πολύπλοκο αστικό έδαφος και η πυκνότητα των δυνάμεων που συμμετέχουν σε συνδυασμό με τυπικές επιδράσεις του πεδίου μάχης —καπνός, σκόνη, φωτιές— και καιρικές επιδράσεις —ομίχλη, χιόνι, βροχή, σύννεφα— αυξάνουν δραστικά την πιθανότητα αστικής αδελφοκτονίας». Ειδικά στο κεφάλαιο που αναλαμβάνει να εξοικειώσει τα επιτελεία με κάποια δομικά στοιχεία της αστικής μορφολογίας, και πιο συγκεκριμένα στο σημείο που διακρίνει διαφορετικές κατηγορίες διάταξης των οδικών αξόνων και των οικοδομικών τετραγώνων, τονίζει πως η ακτινωτή και η ακανόνιστη διάταξη αυξάνουν ιδιαίτερα τις πιθανότητες τραυματισμού από φίλια πυρά συγκριτικά με μια διάταξη που βασίζεται σε κάρναβο. *Ό.π.*, σ. 5-4, 2-7, 2-8. Βλ. επίσης, Glenn, *ό.π.*, σ. 5.

³⁰⁵ Εδώ, ο Krulak εννοεί πως οι αμερικανικές δυνάμεις δε θα έχουν ξανά την τύχη να επαναλάβουν έναν πόλεμο σαν και αυτό του Κόλπου το 1991, η δεύτερη —και ουσιαστικά η μάχιμη— φάση του οποίου είχε την κωδική ονομασία

προσπαθήσουν να μας παρασύρουν στο θετό τέκνο της Τσετσενίας.³⁰⁶ Σε μια στιγμή, τα μέλη των ένοπλων δυνάμεων θα σιτίζουν και θα ενδύουν εκτοπισμένους πρόσφυγες —παρέχοντας ανθρωπιστική βοήθεια. Την επόμενη στιγμή, θα πρέπει να κρατήσουν χώρια δύο αντιμαχόμενες φυλές —διεξάγοντας ειρηνευτικές επιχειρήσεις— και τέλος, θα διεξάγουν μια ιδιαίτερα φονική, μέσης έντασης, μάχη— όλα την ίδια μέρα...όλα μέσα σε τρία οικοδομικά τετράγωνα. Θα είναι αυτό που ονομάζουμε “πόλεμο των τριών τετραγώνων”». ³⁰⁷ Η ιδέα των τριών τετραγώνων περιέγραφε αφενός τη δυστοπική διεύρυνση του στρατιωτικού αντικειμένου, έτσι όπως αυτή περιγράφηκε παραπάνω, αφετέρου ένα ιδιαίτερα δυσοίονο για τα επιτελεία της προσχεδιασμένης καταστροφής επιχειρησιακό τοπίο. Τόσο δυσοίονο που ένα κομμάτι του στρατιωτικού περιβάλλοντος επέλεξε να την εκλάβει ως απλή μεταφορά, ασκώντας του παράλληλα κριτική για επικίνδυνη παραποίηση της πραγματικότητας με σοβαρές συνέπειες σε επίπεδο διοίκησης και πρόσληψης του στρατιωτικού ρόλου.³⁰⁸ Ο Krulak θεμελιώνοντας, όμως, τα επιχειρήματά του στο παράδειγμα του Mogadishu, και αντιλαμβανόμενος τις αλλαγές που επέφερε στο επίπεδο των ένοπλων διενέξεων η λήξη του Ψυχρού Πολέμου, φαίνεται για την ώρα να δικαιώνεται.³⁰⁹ Δύο χρόνια αργότερα και απαντώντας, κατά πάσα πιθανότητα, σε ήδη διατυπωμένες κριτικές, θα έγραφε: «Ο πόλεμος των τριών τετραγώνων δεν είναι μια ευφάνταστη μεταφορά —είναι μια πραγματικότητα».³¹⁰ Μια δεκαετία μετά, τα συμπεράσματα της RAND για τις επιχειρήσεις στο

Καταιγίδα της Ερήμου. Πρόκειται για έναν πόλεμο ελιγμών βασικά χαρακτηριστικά του οποίου ήταν τα «χειρουργικά» αεροπορικά πλήγματα, η χρήση «έξυπνων όπλων», η σύντομη διάρκειά του (οι εχθροπραξίες ξεκίνησαν στις 17 Ιανουαρίου 1991 και έληξαν στις 28 Φεβρουαρίου του ίδιου έτους) και η γενικότερη υιοθέτηση μιας επιχειρησιακής κουλτούρας βασισμένης στις δυνατότητες της υψηλής τεχνολογίας. Και όλα αυτά σε ένα πλαίσιο τρομακτικά άνισης αλλά διακρατικής σύρραξης. Η μέχρι σήμερα ιστορία αποδεικνύει πως το συγκεκριμένο παράδειγμα καθίσταται ολοένα και λιγότερο κατάλληλο για να περιγράψει τους μετασχηματισμούς που λαμβάνουν χώρα από τότε στο φαινόμενο του πολέμου. Αναφερόμενος στις προεκτάσεις εκείνου του πολεμικού επεισοδίου, ο Ashley Dawson επισημαίνει: «οι αντάρτικες δυνάμεις ανά τον κόσμο, έχοντας γίνει μάρτυρες της εξολόθρευσης των στρατευμάτων του Saddam στην ανοιχτή έρημο από τις αμερικάνικες “έξυπνες βόμβες”, συνειδητοποίησαν πως η μόνη τους ελπίδα να επιβιώσουν ήταν να διεξαγάγουν τους μελλοντικούς πολέμους στις αστικές ζούγκλες του υπανάπτυκτου κόσμου», στο Dawson, Ashley. “Combat in Hell: Cities as the Achilles Heel of US Imperial Hegemony”, σ. 6, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://ashleyjdawson.files.wordpress.com/2009/12/mout-camp.pdf>. Βλ. επίσης McMaster, *ό.π.*

³⁰⁶ Ο Krulak αναφέρεται συγκεκριμένα στο παράδειγμα του Grozny που, όπως ήδη επισημάνθηκε, αποδείχτηκε ορόσημο για τις στρατιωτικές προβληματισμοί των πόλεων. Για μια αναλυτική περιγραφή των ρωσικών επιχειρήσεων στο Grozny και ευρύτερα στην Τσετσενία βλ. Olikier, Olga. *Russia's Chechen Wars 1994-2000: Lessons from Urban Combat*, Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2001, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1289.html. Ένα πολύ μικρό αλλά ενδεικτικό απόσπασμα του εν λόγω βιβλίου σε ελληνική μετάφραση δημοσιεύτηκε υπό τον τίτλο «Οι ρωσικοί πόλεμοι στην Τσετσενία 1994-2000: Μαθήματα από τις μάχες στις πόλεις», στο *Αδειάζοντας υπνοδωμάτια με οπλοπολυβόλα*, *ό.π.*, σ. 27-29. Τέλος, για μία σύνοψη των συγκεκριμένων επιχειρήσεων βλ. Rosenau, *ό.π.*, σ. 381-384.

³⁰⁷ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 1-7.

³⁰⁸ Βλ. για παράδειγμα Dorn, Walter και Varey, Michael. “The Rise and Demise of the ‘Three Block War’”, *Canadian Military Journal*, 10 (1), 2009, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.journal.forces.gc.ca/vol10/no1/07-dornvarey-eng.asp>.

³⁰⁹ Μάλιστα, ο Kilcullen, σχολιάζοντας τόσο τη συγκεκριμένη ιδέα όσο και τις κριτικές που δέχτηκε, υποστηρίζει πως πρόκειται για μια εξαιρετική ιδέα ικανή να παράσχει επαρκείς αναπαραστάσεις πάνω στην πολυπλοκότητα του αμιγώς χερσαίου αστικού περιβάλλοντος. Εν τούτοις, τα παράκτια αστικά παραδείγματα στα οποία ο ίδιος εστιάζει συνιστούν, όπως τονίζει, ακόμη πιο πολύπλοκα πεδία επιχειρήσεων. Kilcullen, *ό.π.*

³¹⁰ Krulak, Charles C. “The Strategic Corporal: Leadership in the Three Block War”, *Marine Corps Gazette*, 83 (1), 1999, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/usmc/strategic_corporal.htm.

Ιράκ και το Αφγανιστάν που βρίσκονταν σε πλήρη εξέλιξη, θα επιβεβαίωναν τους ισχυρισμούς του Krulak. «Ο “Πόλεμος των Τριών Τετραγώνων” είναι η πραγματικότητα κατά τη διάρκεια των σύγχρονων αστικών επιχειρήσεων».³¹¹

Δύο είναι τα σημεία τα οποία θα άξιζε να αναδείξουμε σε αυτή την ιδέα. Αφενός η αναγνώριση της αστικοποίησης των συγκρούσεων ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '90, έτσι όπως αυτή εκδηλώνεται μέσα από την εικόνα των τριών συνεχόμενων οικοδομικών τετραγώνων. Αφετέρου ο χαρακτήρας και η πολυπλοκότητα των επιχειρήσεων, έτσι όπως αυτά διατυπώνονται από τις ταυτόχρονες και ποικίλες αποστολές που οφείλει μια στρατιωτική δύναμη να φέρει εις πέρας. Ο Krulak ξεκαθαρίζει πως οι ραγδαίοι ρυθμοί παγκόσμιας αστικοποίησης δημιουργούν ένα έδαφος συνεχών προκλήσεων σε επίπεδο εθνικής ασφάλειας, που θα αναγκάσει τις ΗΠΑ να επιχειρούν όλο και συχνότερα σε πόλεις. Το παράδειγμα του Mogadishu είναι ως προς αυτό ιδιαίτερα αντιπροσωπευτικό. Μία πόλη με ένα μεγάλο μέρος της να αποτελείται από ευτελείς πρόχειρες κατασκευές, με ανεπαρκείς υποδομές και συγκοινωνίες, με έναν εχθρό που γνώριζε καλά το έδαφος, που είχε άμεση πρόσβαση σε όπλα και ήξερε να κρύβεται αποτελεσματικά ανάμεσα στον πληθυσμό. Στοιχεία που μας μεταφέρουν απευθείας στις παρατηρήσεις των Taw και Hoffman για τις παραγκουπόλεις του παγκόσμιου Νότου. Πλάι, όμως, στο αστικό σκηνικό που συνθέτουν οι ιδιαιτερότητες του Mogadishu θα πρέπει να εξετάσει κανείς και τον ίδιο το χαρακτήρα των επιχειρήσεων. Στο σχήμα του πολέμου των τριών τετραγώνων γίνεται ξεκάθαρο πως δεν πρόκειται για μια αμιγώς πολεμική αποστολή. Η αμερικανική στρατιωτική παρουσία στη Σομαλία ήταν αποτέλεσμα απόφασης του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, μέσω της οποίας διατυπωνόταν το αίτημα άμεσης στρατιωτικής συμβολής με σκοπό την «εγκαθίδρυση ασφαλούς περιβάλλοντος για τις επιχειρήσεις ανθρωπιστικής βοήθειας στη Σομαλία» που σπαραζόταν από εμφύλιες συγκρούσεις.³¹² Και ακριβώς μέσα σε αυτό το υβριδικό πλαίσιο αποκτά το πλήρες νόημά της η ιδέα του Krulak. Πρόκειται, επομένως, για μια χαρακτηριστική περίπτωση στρατιωτικο-ανθρωπιστικής επέμβασης.³¹³ Ή αν ήθελε κανείς να το διατυπώσει με τους όρους της επίσημης επιχειρησιακής ορολογίας, πρόκειται για μια τυπική περίπτωση Επιχειρήσεων Πλήρους Φάσματος³¹⁴ ή

³¹¹ Glenn, Paul, Helmus και Steinberg, *ό.π.*, σ. xii, 7.

³¹² *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, Appendix C.

³¹³ Βλ. σχετικά το άρθρο του περιοδικού *Economist* με τίτλο «Πόλεμοι Παρεμβάσεων» στο *Περί πολέμου*, Αθήνα: Λέσχη Κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα, 2001, σ. 37-43 και Fassin, Didier και Pandolfi, Mariella. “Introduction: Military and Humanitarian Government in the Age of Intervention”, στο Didier Fassin και Mariella Pandolfi (επιμ.), *Contemporary States of Emergency: The Politics of Military and Humanitarian Interventions*, New York: Zone Books, 2010, σ. 9-25.

³¹⁴ Όπως αναφέρθηκε ήδη, οι συγκεκριμένες επιχειρήσεις συνιστούν ένα συνδυασμό, *Επιχειρήσεων Μάχης* (Επιθετικών και Αμυντικών) και *Επιχειρήσεων Σταθερότητας*. Το *FM3-06* τονίζει χαρακτηριστικά: «Μέσα στο φάσμα της σύγκρουσης, οι στρατιωτικές δυνάμεις θα πρέπει να είναι σε θέση να εκτελέσουν επιχειρήσεις πλήρους φάσματος όχι μόνο διαδοχικά αλλά, όπως στην περίπτωση της Σομαλίας, ταυτόχρονα». Δηλαδή, έτσι όπως ακριβώς το περιγράφει η ιδέα των τριών τετραγώνων. Βλ. *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. C-6.

Στρατιωτικών Επιχειρήσεων Μη-Πολεμικών³¹⁵ ή Πολιτικο-Στρατιωτικών Επιχειρήσεων.³¹⁶ Και οι επιχειρήσεις αυτές —για να συνδεθούμε με τα προηγούμενα— δεν οξύνουν απλώς τα πολύπλοκα χαρακτηριστικά του σύγχρονου επιχειρησιακού περιβάλλοντος, αλλά διαθέτουν και τη δική τους ιδιαίτερη σχέση με την έννοια της πυκνότητας. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα συμπεράσματα της RAND «[η] ανάγκη ταυτόχρονης διεξαγωγής επιχειρήσεων επιθετικών, αμυντικών, σταθερότητας και πολιτικής υποστήριξης, σε φυσική εγγύτητα —το μοντέλο των τριών τετραγώνων— οδηγεί σε μια φυσική αύξηση της σημασίας που λαμβάνει η αποτελεσματική ενορχήστρωση στρατιωτικών και πολιτικών δράσεων. Αυτό είναι ιδιαίτερα αληθές σε αστικές περιοχές, όπου η πυκνότητα των εχθρικών και φίλιων δυνάμεων, των δραστηριοτήτων ανά μονάδα χρόνου και των αμάχων που χρήζουν βοήθειας υπερβαίνει κατά πολύ την πυκνότητα που μπορεί κανείς να συναντήσει γενικά σε άλλα περιβάλλοντα».³¹⁷

4.2.3. Πεδίο μεγάλο

Παρατηρούμε, λοιπόν, πως η έννοια της πυκνότητας καθίσταται καθοριστική για τις στρατιωτικές προβληματοποιήσεις των πόλεων. Και σκιαγραφεί από κοινού με τα τρισδιάστατα

³¹⁵ Krulak, *ό.π.*

³¹⁶ Glenn, Paul, Helmus & Steinberg, *ό.π.*, σ. 8. Τους συγκεκριμένους όρους τους συναντήσαμε παραπάνω ως ιδιαίτερες εκφάνσεις των στρατιωτικών εφαρμογών μέσα σε εκείνο το περιβάλλον «πλαστικότητας» που διαμορφώνει, σύμφωνα με τους Sørensen και Söderbaum, η έννοια της δημόσιας ασφάλειας. Οι ταυτόχρονες δραστηριότητες, έτσι όπως αυτές περιγράφονται στην ιδέα των τριών τετραγώνων, αναδεικνύουν ακριβώς αυτή την υβριδικότητα που χαρακτηρίζει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις σήμερα και την απόστασή τους από τις αμιγώς πολεμικές επιχειρήσεις του παρελθόντος. Η επιλογή του Krulak να τοποθετήσει τρεις διαφορετικής φύσης δραστηριότητες στο πλαίσιο της ίδιας επιχείρησης, σε τόσο στενή χωρική εγγύτητα και ως παράλληλες αρμοδιότητες της ίδιας μονάδας αποτέλεσε ένα βασικό λόγο κριτικής στο σχήμα των τριών τετραγώνων. Όπως τονίζουν οι Dorn και Varey, «[ό]ταν τα μέλη των ένοπλων δυνάμεων προσπαθούν να είναι πολεμιστές, ειρηνευτική δύναμη και πάροχοι ανθρωπιστικής βοήθειας την ίδια μέρα στον ίδιο χώρο, η διάκριση μεταξύ των διαφορετικών τύπων επιχείρησης καθίσταται γρήγορα θολή εις βάρος όλων». Αν εξετάσει, όμως, κανείς προσεκτικά τη φιλολογία που παράγεται σήμερα για τους μετασχηματισμούς που λαμβάνουν χώρα στο πεδίο των στρατιωτικών επιχειρήσεων, θα διαπιστώσει πως η «θολούρα» αυτή δε συνιστά μια αντιληπτική αστοχία αλλά μία συνειδητή επιλογή των στρατιωτικών μηχανών. Συνιστά, με άλλα λόγια, το μέσο που θα εξασφαλίσει τη διεύρυνση των στρατιωτικών αρμοδιοτήτων, έτσι όπως αυτή επιτάσσεται από το σύγχρονο δόγμα δημόσιας ασφάλειας. Ο Kilcullen, άλλωστε, είναι κατηγορηματικός: «για να κάνεις το οτιδήποτε σε ένα διαφιλονικούμενο αστικοποιημένο περιβάλλον θα πρέπει πρώτα να επιβάλεις μια *διαρκή παρουσία* και για να επιβάλεις αυτή την παρουσία θα πρέπει να επικρατήσεις (ή να αποθαρρύνεις, αποδεικνύοντας πως *μπορείς* να επικρατήσεις) σε μια μάχη». Μέσα, λοιπόν, στη σκόπιμη θολή εικόνα που παρέχει το σχήμα των τριών τετραγώνων μπορούμε να διακρίνουμε έναν ειλικρινή και στυγνό Krulak· μια ειλικρινή και στυγνή στρατιωτική οικογένεια. Γιατί, όπως τονίζει η RAND, οι πολιτικοί φορείς (κυβερνητικοί ή μη) δε θα είναι, κατά πάσα πιθανότητα, σε θέση να φέρουν εις πέρας την όποια αποστολή τους, όταν το επιχειρησιακό περιβάλλον καθίσταται επικίνδυνο. Και τούτο θα συνεπάγεται, επομένως, την άμεση εμπλοκή στρατιωτικών δυνάμεων και την ανάλογη εκπαίδευσή τους σε μια γκάμα δραστηριοτήτων «μη-πολεμικών». Βλ. αντίστοιχα Dorn και Varey, *ό.π.*, σ. 42, Kilcullen, *ό.π.*, σ. 264 και Glenn, Paul, Helmus και Steinberg, *ό.π.*, σ. 9,46. Τέλος, για μια εύστοχη κριτική ως προς τη σκόπιμη σύγχυση των στρατιωτικών αρμοδιοτήτων στο σχήμα του πολέμου των τριών τετραγώνων, βλ. Elmer, Jon. “Warfighters, Not Missionaries: The Origins of the Three Block War”, *The Dominion*, 40, 1 Νοεμβρίου 2006, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.dominionpaper.ca/foreign_policy/2006/11/01/warfighter.html.

³¹⁷ Glenn, Paul, Helmus και Steinberg, *ό.π.*, σ. 8.

χαρακτηριστικά του επιχειρησιακού πεδίου ένα σημαντικό κομμάτι εκείνου του πολύπλοκου χαρακτήρα που απασχολεί εντατικά τους θεωρητικούς της αστικής καταστροφής. Η σημασία τους, εν τούτοις, δε δύναται να γίνει πλήρως αντιληπτή, αν δεν την εξετάσει κανείς σε συνάρτηση με την ίδια τη γεωγραφική έκταση την οποία καταλαμβάνουν οι πόλεις. Όπως επισημαίνουν οι Medby και Glenn, «[ο]ι κτισμένες περιοχές σημαντικού μεγέθους ποικίλουν σε μεγάλο βαθμό σε πυκνότητα κατασκευών, οπτικές φυγές, πυκνότητα κατοίκων, πλάτος λεωφόρων και πλήθος άλλων χαρακτηριστικών».³¹⁸ Στο φως των απροσδιόριστων και ασαφών χαράξεων που οριοθετούν σήμερα τις παγκόσμιες μητροπόλεις —πόσο μάλλον τις μεγα-παραγκουπόλεις του Νότου— ο τρισδιάστατος χαρακτήρας και η έννοια της πυκνότητας λαμβάνουν πιο πολύπλοκες και αλληλεξαρτώμενες μορφές. Η έννοια της *κλίμακας* προσθέτει, λοιπόν, μια επιπλέον —και ίσως πιο αρχετυπική— ιδιότητα στο ήδη περίπλοκο αστικό πεδίο· θα λέγαμε πως συνιστά το φόντο αυτής της πολυπλοκότητας. Τα επιχειρησιακά αδιέξοδα που γεννούσε η διόγκωση των πόλεων είχαν, όπως είδαμε, φανεί ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Αφενός η διαρκής αστικοποίηση κατέστησε μη λειτουργική τη χρήση των παραδοσιακών οχυρώσεων, προκαλώντας ριζικές αλλαγές στις προβληματοποιήσεις της αμυντικής λειτουργίας των πόλεων. Αφετέρου τα νέα οπικά και αναγνωριστικά συστήματα και τα νέα εναέρια μέσα, διαρρηγνύοντας τη γραμμή του μετώπου, ανέδειξαν, μερικές δεκαετίες αργότερα, την τρωτότητα των διογκούμενων αστικών σχηματισμών, που εκτείνονταν σε απέραντες εκτάσεις και αποδεικνύονταν, εν πολλοίς, ανίκανοι να υπερασπιστούν με τα ως τότε γνώριμα μέσα τον εαυτό τους.

Παρ' όλα αυτά, η συνεχής διόγκωση των πόλεων, αν και άλλαζε σταδιακά τους κανόνες της τακτικής, ήταν μέχρι ενός σημείου διαχειρίσιμη. Σε μια σύντομη ανασκόπηση των σχετικών στρατιωτικών δογμάτων του παρελθόντος, το *FM3-06* περιγράφει, για παράδειγμα, μια λίγο-πολύ αμετάβλητη προσέγγιση των χερσαίων αστικών επιχειρήσεων από πλευράς αμερικανικού στρατού για μισό περίπου αιώνα. Όπως επισημαίνεται, μέχρι το τέλος του 20^{ου} αιώνα, μέχρι δηλαδή παραδείγματα όπως αυτά της Σομαλίας και των Βαλκανίων να απαιτήσουν μια νέα επείγουσα προβληματοποίηση του αστικού περιβάλλοντος, ο αμερικανικός στρατός παρέμενε πιστός στο επιχειρησιακό δόγμα που διαμορφώθηκε κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Με βάση εκείνο το δόγμα σχεδιάστηκαν και εκτελέστηκαν μια σειρά από αστικές επιχειρήσεις, με πιο χαρακτηριστικές εξ αυτών την κατάληψη της πόλης του Aachen το 1944 και της Manila το 1945.³¹⁹ Ειδικά η πρώτη περίπτωση αναφέρεται εκτενώς στο *FM3-06* και περιγράφεται ως μία ιδιαίτερα επιτυχημένη αστική επιχείρηση σε επίπεδο τακτικής, με υψηλή παράλληλα στρατηγική και συμβολική σημασία, στο βαθμό που το Aachen ήταν η πρώτη γερμανική πόλη που καταλήφθηκε από τις συμμαχικές

³¹⁸ Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. 52.

³¹⁹ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 1-6.

δυνάμεις.³²⁰ Αλλά και ευρύτερα, η συγκεκριμένη επιχείρηση φαίνεται να συνιστά ορόσημο στην αμερικανική εμπειρία του αστικού πολέμου· φαίνεται να αποτελεί μια επιτυχημένη τομή συγκεκριμένων επιλογών σε τακτικό και στρατηγικό επίπεδο. Ωστόσο, αποτελεί μάλλον κοινή αίσθηση στους στρατιωτικούς κύκλους πως η όποια της επιτυχία αποδεικνύεται απολύτως εξαρτημένη από τη μορφολογία και τον τρόπο ανάπτυξης της ίδιας της πόλης του Aachen. Και επομένως δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως, πάλι στις συχνές αναφορές στη συγκεκριμένη μάχη, η σχετική συζήτηση φιλοξενεί ενστάσεις και προβληματισμούς για το αν θα μπορούσε μια τέτοια επιχείρηση να επαναληφθεί σήμερα με τους ίδιους όρους.

«[Ο] τύπος των αστικών επιχειρήσεων που χαρακτήρισε τις καταλήψεις της Manila, του Aachen και άλλων αστικών περιοχών κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μάλλον δεν είναι πλέον εφικτός. Σε αντίθεση με τις αμερικανικές δυνάμεις που περικύκλωσαν αποτελεσματικά το Aachen το 1944, ακόμα και η μεγαλύτερη στην ιστορία συμμαχία δυνάμεων, για παράδειγμα, δε θα μπορούσε να περικυκλώσει και να απομονώσει πολλές από τις σημερινές μητροπόλεις και ακόμα λιγότερο να διαθέσει την απαραίτητη ισχύ για να παραμείνει και να διεξαγάγει εκτενείς επιχειρήσεις μέσα σ' αυτές».³²¹ Η συγκεκριμένη παρατήρηση καθιστά προφανές πως η εφαρμοσιμότητα της επιχειρησιακής εμπειρίας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου καθορίζεται ριζικά από το μέγεθος και την κλίμακα που χαρακτηρίζουν τα αστικά περιβάλλοντα σήμερα. Μια κλίμακα που, σύμφωνα με τα παραδοσιακά δόγματα των συμβατικών αστικών επιχειρήσεων, συνεπάγεται μια κινητοποίηση δυνάμεων πρακτικά αδύνατη, αν την εξετάσει κανείς σε επίπεδο ανθρώπινου δυναμικού, εξοπλισμών, επιμελητειακών αναγκών, δυνατοτήτων διοίκησης και άλλων σχετικών πόρων.³²² Αντίστοιχοι προβληματισμοί διατυπώνονται και από την Ομάδα Στρατηγικών Μελετών του αρχηγού του αμερικανικού στρατού. Στην προαναφερθείσα έκθεση για τις επιχειρησιακές ιδιαιτερότητες των μεγαπόλεων επισημαίνονται οι δυσκολίες που εγείρει η κλίμακα των σύγχρονων αστικών μεγα-σχηματισμών σε επίπεδο στρατιωτικής διαχείρισης, υποδεικνύοντας κενά και μη εφαρμόσιμες συμβουλές στις βασικές οδηγίες του *FM3-06*. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζεται πως τόσο η δεδομένη παραδοχή του εγχειριδίου περί της ικανότητας του στρατού να απομονώσει και να «μορφοποιήσει» το αστικό περιβάλλον όσο και η βασική του υπόθεση πως οι συμβατικές δυνάμεις θα είναι σε θέση να κινηθούν χερσαία από την περιφέρεια προς το κέντρο της πόλης, καθίστανται

³²⁰ *Ο.π.*, σ. 3-4, 7-23.

³²¹ Glenn, *ό.π.*, σ. 6. Βλ. επίσης Lomedico και Bartels, *ό.π.*, σ. 3.

³²² *Ο.π.*, σ. ix. Αντλώντας, για παράδειγμα, στοιχεία από το εγχειρίδιο αντιμετώπισης *FM3-24*, οι συντάκτες της έκθεσης για τις μεγαπόλεις γράφουν: «Βασισμένο σε ανάλυση των αντιεξεγερτικών επιχειρήσεων σαν τις βρετανικές επιχειρήσεις στη Μαλαισία και τη Βόρεια Ιρλανδία, το Εγχειρίδιο Πεδίου (FM)3-24 της Αντιεξεγερσης συμβουλεύει πως η αντιεξεγερτική δύναμη θα πρέπει να εξασφαλίσει μια ελάχιστη δύναμη 20-25 στρατιωτών ανά 1.000 ανθρώπους σε μια περιοχή επιχειρήσεων. [...] Η χρησιμότητα αυτών των αναλογιών καθίσταται αμφίβολη λόγω της κλίμακας των μεγαπόλεων. Η εκτέλεση επιχειρήσεων αντιμετώπισης σε ένα μεγάλο αστικό περιβάλλον με πληθυσμό είκοσι εκατομμύρια κατοίκους θα απαιτούσε 400.000 στρατιώτες σύμφωνα με την αναλογία που προτείνει το FM3-24». Chief of Staff of the Army's Strategic Studies Group, *ό.π.*, σ. 6.

άκρως αμφίβολες μέσα στο χαοτικό και αχανές περιβάλλον των αναπτυσσόμενων μεγαπόλεων ή μεγα-παραγκουπόλεων.³²³

Εν τούτοις, θα δικαιούταν κανείς να υποστηρίξει πως η συγκεκριμένη και άλλες παρόμοιες παρατηρήσεις δεν αφορούν μόνο τις μεγαπόλεις. Αφενός πολλές από τις προκλήσεις και δυσκολίες που περιγράφει η εν λόγω έκθεση είναι, όπως δείχνει η σχετική στρατιωτική συζήτηση, σε θέση να περιγράψουν γενικότερα τις ιδιαιτερότητες του σύγχρονου αστικού περιβάλλοντος σε ό,τι αφορά ζητήματα κλίμακας και πολυπλοκότητας.³²⁴ Αφετέρου δεν είναι βέβαιο πως θα είχε νόημα σε επίπεδο αναλυτικής προσέγγισης να ακολουθήσει κανείς αυστηρά το πληθυσμιακό εκείνο όριο/κατώφλι πέραν του οποίου οι μεγαπόλεις ορίζονται ως τέτοιες. Σύμφωνα με τις σχετικές κριτικές, το όριο των δέκα εκατομμυρίων κατοίκων, που συνιστά το βασικό κριτήριο προσδιορισμού μιας μεγαπόλης,³²⁵ παρουσιάζει μεθοδολογικά προβλήματα, καθώς όχι μόνο δεν είναι σε θέση να εκτιμηθεί και να ελεγχθεί πρακτικά σε πλήθος περιπτώσεων, όπου ένα σημαντικό τμήμα του αστικού περιβάλλοντος παράγεται μέσω άτυπης αστικοποίησης. Επιπλέον, δε φαίνεται να είναι αρκετό για να μετατρέψει τις μεγαπόλεις σε μία ειδική ερευνητική και επιχειρησιακή κατηγορία.³²⁶ Σε κάθε περίπτωση, τα παραδείγματα των μεγαπόλεων αποδεικνύουν πως η πολυπλοκότητα του επιχειρησιακού περιβάλλοντος αυξάνεται καθώς αυξάνεται και η κλίμακά του.³²⁷ Μια κλίμακα που εκφράζεται με διαφορετικούς τρόπους: ως κλίμακα πληθυσμού, έκτασης, οικονομικής σημασίας, πυκνότητας.³²⁸ Αλλά πέρα από το να συνιστούν έναν ιδεότυπο στρατιωτικών προβληματοποιήσεων ή μία μέθοδο υπενθύμισης και αξιολόγησης της σημασίας της αστικής κλίμακας, οι μεγαπόλεις, ως υπαρκτά περιβάλλοντα, αποτελούν δυνητικά πεδία πολέμου με ιδιαίτερες επιχειρησιακές διαστάσεις. Και ως τέτοια επιτάσσουν προετοιμασίες, προβληματοποιήσεις και ετοιμότητα.

³²³ Chief of Staff of the Army, Strategic Studies Group, *ό.π.*, σ. 8.

³²⁴ Για παράδειγμα, ο Michael Evans χαρακτηρίζει λανθασμένη την αποκλειστική εστίαση της επίμαχης έκθεσης στις μεγαπόλεις, υποστηρίζοντας πως οι τελευταίες δε θα αποτελέσουν σε καμία περίπτωση στο μέλλον το βασικό στρατηγικό περιβάλλον του αμερικανικού στρατού, έτσι όπως αυτό υπονοείται από την εν λόγω έκθεση. Επισημαίνει, επιπλέον, πως το φαινόμενο των μεγαπόλεων θα πρέπει να ενταχθεί σε μία ευρύτερη έρευνα για τις επιδράσεις του αστικού περιβάλλοντος στις στρατιωτικές επιχειρήσεις, στο βαθμό που εκφράζει κάποια κλασικά και γνώριμα ζητήματα σχετικά με τις επιχειρήσεις μέσα σε πόλεις. Βλ. Evans, Michael. "The Case against Megacities", *Parameters*, 45 (1), 2015, σ. 33-34, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/Parameters/Issues/Spring_2015/6_EvansMichael_The%20Case%20against%20Megacities.pdf.

³²⁵ *Ο.π.*, σ. 3.

³²⁶ Ας θυμηθούμε, σε αυτό το σημείο, πως σ' ένα παρόμοιο πληθυσμιακό κατώφλι είχε ανατρέξει και ο Norton για να προσδιορίσει την έννοια της «άγριας πόλης». Το όριο σε εκείνη την περίπτωση αντιστοιχούσε σε ένα εκατομμύριο κατοίκους και ο Norton είχε πλήρη επίγνωση πως το εν λόγω κριτήριο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αυθαίρετο. Εξηγώντας τη συγκεκριμένη επιλογή, έγραφε: «Ίσως το πιο αυθαίρετο στοιχείο αυτού του προσδιορισμού είναι η επιλογή τους ενός εκατομμυρίου κατοίκων ως προσδιοριστικού χαρακτηριστικού μιας άγριας πόλης. Μια προηγούμενη προσέγγιση επί του θέματος εστίασε στις *μεγαπόλεις*, πόλεις με περισσότερους από δέκα εκατομμύρια κατοίκους. Εν τούτοις, η έρευνα που ακολούθησε κατέδειξε πως πολύ μικρότερες πόλεις μπορούν να καταστούν άγριες και ως εκ τούτου το πληθυσμιακό κατώφλι μειώθηκε». Norton, *ό.π.*, σ. 106.

³²⁷ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 2-14.

³²⁸ Chief of Staff of the Army's Strategic Studies Group, *ό.π.*, σ. 5-6.

Στον ορίζοντα αυτής της δυναμικότητας λαμβάνει το νόημά της η εντολή του αρχηγού του αμερικανικού στρατού στην ομάδα στρατηγικών ερευνών να διερευνήσει τις ιδιαίτερες προκλήσεις που εγείρουν αυτά τα μεγα-περιβάλλοντα. Οι ραγδαίοι ρυθμοί αστικοποίησης, που προαναφέρθηκαν, διογκώνουν τις υπάρχουσες μεγαπόλεις, ενώ παράλληλα γεννούν νέες. Όπως γράφουν χαρακτηριστικά οι συντάκτες της έκθεσης, ένα μεγάλο μέρος αυτής της διόγκωσης λαμβάνει χώρα στον «αναπτυσσόμενο» κόσμο, όπου είναι ενεργές πολυάριθμες «κινητήριες δυνάμεις αποσταθεροποίησης».³²⁹ Η συγκεκριμένη παρατήρηση οφείλει να ερμηνευθεί πλάι στο γεγονός πως οι μεγαπόλεις καταλαμβάνουν και θα συνεχίσουν να καταλαμβάνουν κομβικά στρατηγικά εδάφη, των οποίων η σταθερότητα κρίνεται αναγκαία.³³⁰ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο που διαμορφώνει η διαλεκτική σταθερότητας/αποσταθεροποίησης και οι επιλεκτικές της ερμηνείες, η πιθανότητα επέμβασης του αμερικανικού στρατού —και όχι μόνο— αυξάνεται διαρκώς, όπως μας διαβεβαιώνουν οι θεωρητικοί του πολέμου. Και όσο θα αυξάνεται αυτή η πιθανότητα τόσο πιο επείγουσα θα καθίσταται η διερεύνηση της επίδρασης που ασκεί η έννοια της αστικής κλίμακας στις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Η προβληματοποίηση των μεγαπόλεων από τα αμερικανικά κλιμάκια επιχειρεί να αναδείξει τα κενά ενός στρατού, η τελευταία αστική επέμβαση του οποίου έλαβε χώρα στη Βαγδάτη· σε μια πόλη, δηλαδή, εξήμισι εκατομμυρίων κατοίκων τότε. Και αναλαμβάνει, έτσι, να υποδείξει τις προκλήσεις που εγείρονται σε παραδείγματα με δύο ή τέσσερις φορές τον πληθυσμό της ιρακινής πρωτεύουσας.³³¹ Σε παραδείγματα τέτοιας κλίμακας που, όπως προτείνει η ομάδα στρατηγικών ερευνών, ίσως να μοιράζονται περισσότερα κοινά με ολόκληρες εθνικές οντότητες παρά με μικρότερα αστικά περιβάλλοντα· με θέατρα επιχειρήσεων παρά με περιοχές επιχειρήσεων.³³² Με πεδία, δηλαδή, παραδοσιακά μη απομονώσιμα. Πόσο μάλλον σήμερα που η έννοια του θεάτρου του πολέμου έχει καταστεί, όπως είδαμε, προ πολλού ασαφής.

4.3. Η Πόλη ως Υποδομές

4.3.1. Άυλοι διαφιλονικούμενοι χώροι: Πόλεμος στο πληροφοριακό περιβάλλον

Στη τρέχουσα στρατιωτική συζήτηση, λοιπόν, η μη απομονωσιμότητα πολλών από τα σύγχρονα μητροπολιτικά παραδείγματα σχετίζεται με τη γεωγραφική έκταση που αυτά καταλαμβάνουν. Πρόκειται για μια τρομακτική υλική διεύρυνση της «αστικής περιοχής» που

³²⁹ *Ο.π.*, σ. 1.

³³⁰ Chief of Staff of the Army, Strategic Studies Group, *ό.π.*, σ. 5.

³³¹ *Ο.π.*, σ. 8.

³³² Chief of Staff of the Army's Strategic Studies Group, *ό.π.*, σ. 5.

ακυρώνει ένα σύνολο παραδοσιακών δυνατοτήτων σε επίπεδο συμβατικής τακτικής· μια διεύρυνση που δε θα μπορούσε να ξεφύγει της στρατιωτικής προσοχής. Όπως, όμως, προαναφέρθηκε, η εστίαση στη συγκεκριμένη έννοια δεν επαρκεί ώστε να κατανοήσει κανείς την πολυπλοκότητα του πραγματικού πεδίου επιχειρήσεων. Ως εκ τούτου, η μη απομονωσιμότητα των σύγχρονων πόλεων δε δύναται να κατανοηθεί μέσα από τις αναφορές στην αστική κλίμακα και μόνο. Η έννοια του «αστικού περιβάλλοντος», της οποίας, όπως είδαμε, η αστική περιοχή αποτελεί υποσύνολο, αποδεικνύεται απαραίτητο εννοιολογικό συμπλήρωμα. Και είναι σε θέση να υποδείξει το δεύτερο —και ίσως κυριότερο— λόγο για τον οποίο οι πόλεις σήμερα δεν μπορούν να απομονωθούν επιχειρησιακά. Οι θεωρητικοί του αστικού πολέμου αντιλαμβάνονται πως οι λειτουργίες των πόλεων εκτείνονται, σήμερα, πέραν των χωρικών τους ορίων. Αποδεικνύεται, έτσι, άνευ στρατηγικού και επιχειρησιακού νοήματος οποιαδήποτε απόπειρα προβληματοποίησης της πόλης ως ενός αυτοαναφορικού πολεμικού πεδίου. Ως ενός πεδίου, κατά συνέπεια, που δύναται, μεταξύ άλλων, να απομονωθεί. Η συστημική συλλογιστική που κυριαρχεί στις στρατιωτικές εννοιολογήσεις ξεκαθαρίζει πως οι πόλεις δεν είναι απλώς «συστήματα συστημάτων» που καθορίζονται από τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των στοιχείων της αστικής τους τριάδας. Είναι, επιπλέον, συστήματα που συνδέονται με το περιβάλλον τους· ήτοι, με άλλα συστήματα και υποσυστήματα, συνθέτοντας από κοινού ένα ιδιαίτερα πολύπλοκο δίκτυο σχέσεων που περιγράφει αυτό που στη συστημική ορολογία αποκαλείται *εξωτερική συνδεσιμότητα* (external connectedness).³³³

Το διασυνδεδεμένο περιβάλλον μέσα στο οποίο αποκτούν το νόημά τους οι αστικές λειτουργίες σκιαγραφεί, επί της ουσίας, την επίμαχη διάρρηξη της έννοιας του θεάτρου του πολέμου, που αναφέρθηκε παραπάνω. Πλέον, καθίσταται προφανές πως στις συγκρούσεις και τις εχθροπραξίες δεν εμπλέκονται μονάχα υποκείμενα που δύναται να εντοπιστούν ως φυσικές παρουσίες στην ίδια γεωγραφική περιοχή. Η διάχυση και η διασπορά των εμπλεκόμενων, που υπονοεί αυτή η παρατήρηση, επιφέρουν χωρικούς μετασχηματισμούς στην ίδια την έννοια της «εμπόλεμης ζώνης». Και τούτο παράγει *εικονικά θέατρα* (virtual theaters)· χώρους, δηλαδή, σύγκρουσης που εμπλέκουν πληθυσμούς και δυνάμεις που δε συνδέονται γεωγραφικά με την ίδια τη σύγκρουση, αустηρά μιλώντας.³³⁴ Η διεύρυνση της έννοιας του θεάτρου του πολέμου καταρχάς αποδομεί τη διάκριση ανάμεσα στις εμπόλεμες ζώνες και στις μη εμπόλεμες περιοχές, μία διάκριση που με βάση το διεθνές δίκαιο δημιουργεί αυτό που ο Kilcullen αποκαλεί *χώρους της κανονικότητας*.³³⁵ Επιπλέον, εγείρει σημαντικά ζητήματα τακτικής για τις συμβατικές δυνάμεις, όπως για παράδειγμα το ότι καθιστά ανέφικτες την περικύκλωση και απομόνωση μιας πόλης, έτσι

³³³ Ο.π., σ. 7.

³³⁴ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 172.

³³⁵ Ο.π., σ. 171.

όπως αυτές περιγράφονται από το *FM3-06*. Όχι μόνο εξαιτίας των υλικών εκείνων περιορισμών που σχετίζονται με την κλίμακα των σύγχρονων μητροπόλεων. Αλλά κυρίως λόγω των άυλων διεργασιών που αφενός συνιστούν τη ζωή του αστικού «οργανισμού» αφετέρου «αποχωρικοποιούν», κατά μία έννοια, τα πεδία της μάχης. Στην περίπτωση των εικονικών θεάτρων η υπόθεση της απομόνωσης καθίσταται εξίσου *εικονική* (virtual isolation). Εικονική όχι, όμως, με την έννοια του δυνητικού αλλά μάλλον με την έννοια του αδύνατου. Η «εικονική απομόνωση» μιας πόλης, όπως διατείνεται η ομάδα στρατηγικών μελετών του αρχηγού του αμερικανικού στρατού, κρίνεται μάλλον απίθανη σε έναν κόσμο που σήμερα αριθμεί περισσότερους λογαριασμούς κινητών τηλεφώνων από το συνολικό παγκόσμιο πληθυσμό.³³⁶ Και που χαρακτηρίζεται από μια πρωτοφανή «δημοκρατικοποίηση της τεχνολογίας», ικανή να προσφέρει αδιανόητες, μέχρι χθες, επικοινωνιακές δυνατότητες στους αστικούς πληθυσμούς και τρομακτικά επιχειρησιακά πλεονεκτήματα σε κάθε είδους μη κρατικές ένοπλες ομάδες.³³⁷

Οι θεωρητικοί του ασύμμετρου πολέμου ξεκαθαρίζουν πως το χαρακτηριστικό της συνδεσιμότητας των πόλεων εκφράζεται μέσα από υλικές και άυλες σχέσεις τόσο με το περιβάλλον τους όσο και μεταξύ των διαφορετικών τους στοιχείων.³³⁸ Η εικονική απομόνωση μιας αστικής περιοχής αφορά την κατηγορία των άυλων συνδέσεων και επί της ουσίας σκιαγραφεί τις ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν σήμερα τη θέση μιας πόλης μέσα στις παγκόσμιες ροές της πληροφορίας. Ως προς αυτό θα είχε νόημα να συγκρατήσουμε δύο ξεχωριστά σημεία. Πρώτον, το γεγονός πως η θέση των πόλεων μέσα στη δίνη της ανεξέλεγκτης κυκλοφορίας πληροφοριών αποδίδει ιδιαίτερος δημόσια χαρακτηριστικά στα πεδία του πολέμου, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για το ιδεολογικό και προπαγανδιστικό πλαίσιο των συγκρούσεων. Και δεύτερον, πως οι νέες τεχνολογίες επικοινωνίας επιβάλλουν τροποποιήσεις σε τακτικό επίπεδο και προσφέρουν τρομακτικές επιχειρησιακές δυνατότητες στα διάφορα πρόσωπα του ανορθόδοξου Εχθρού. Το επιχειρησιακό πεδίο καθίσταται, λοιπόν, πιο πολύπλοκο για τις κρατικές μηχανές καταστροφής καθώς αφενός γίνεται πιο δημόσιο, εκθέτοντας άμεσα στο κοινό τις θηριωδίες της στρατιωτικής παρουσίας, αφετέρου αποδίδει ακόμη πιο αιγισματικά χαρακτηριστικά σε ένα Εχθρό που έχει προ πολλού επιδείξει τάσεις εξαφάνισης. Και όλα αυτά σε ένα περιβάλλον που αποδίδει σε αυτό το πεδίο μια πρωτοφανή υπερτοπική σημασία. Βασικότερη, ίσως, συνέπεια της ραγδαίας «πληροφοριοποίησης» του αστικού περιβάλλοντος αποτελεί το γεγονός πως η έννοια του θεάτρου του πολέμου φαίνεται να υπερβαίνει σήμερα τα στενά όρια μιας λειτουργικής μεταφοράς και να αποκτά μια απροσδόκητα κυριολεκτική διάσταση, καθώς η ταχύτατη διακίνηση εικόνων και πληροφοριών, καταργώντας τους χωρο-χρονικούς περιορισμούς του παρελθόντος, προβάλλει

³³⁶ Chief of Staff of the Army's Strategic Studies Group, *ό.π.*, σ. 8-10.

³³⁷ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 176.

³³⁸ Chief of Staff of the Army's Strategic Studies Group, *ό.π.*, σ. 9.

κυριολεκτικά τα σύγχρονα πεδία της μάχης σε ένα διεθνές πλέον κοινό.

Για την κατανόηση της σημασίας που λαμβάνει αυτή η προβολή και για πολιτικούς λόγους που είναι ευνόητοι, η αμερικάνικη στρατιωτική φιλολογία αναδεικνύει ιδιαίτερα το παράδειγμα της ρωσικής εισβολής στην Τσετσενία. Κατά την πρώτη πολιορκία του Grozny ο ρωσικός στρατός κράτησε μια ιδιαίτερα εχθρική στάση απέναντι στα μέσα μαζικής ενημέρωσης· αρνήθηκε την οποιαδήποτε επικοινωνία με τους δημοσιογράφους και τους πολεμικούς ανταποκριτές. Η άρνηση αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη διάδοση πληροφοριών που προέρχονταν από την πλευρά των Τσετσένων ανταρτών και μόνο. Και όπως τονίζει το *FM3-06*, αυτό δεν ενθάρρυνε απλώς την τοπική και διεθνή υποστήριξη του αγώνα τους, αλλά «[ε]πέτρεψε επίσης στους Τσετσένους, που δε διέθεταν εξελιγμένα επικοινωνιακά συστήματα, να χρησιμοποιήσουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης για να μεταδώσουν επιχειρησιακές οδηγίες στις δυνάμεις τους».³³⁹ Τέσσερα χρόνια αργότερα, οι συσχετισμοί είχαν αλλάξει ριζικά. Κατά τη δεύτερη πολιορκία της πόλης, την εγχώρια κοινή γνώμη καταλάμβανε πλέον η ρωσική οπτική του πολέμου, που επιχειρούσε να αποτραβήξει τα βλέμματα από το γεγονός πως οι μαζικοί βομβαρδισμοί μετέτρεπαν για μια ακόμη φορά το Grozny σε καμμένη γη.³⁴⁰ που επιχειρούσε, δηλαδή, να αξιοποιήσει τις δυνατότητες της βιομηχανίας της ενημέρωσης για τη δημιουργία εντυπώσεων και για προπαγανδιστικούς σκοπούς. Παράλληλα, λοιπόν, με το απολύτως υλικό πεδίο του πολέμου αναπτύσσεται ένα αφηρημένο και άυλο πεδίο με απροσδιόριστα και ασαφή γεωγραφικά όρια μέσα στο οποίο κυκλοφορούν οι συνθήκες και τα αποτελέσματα των εχθροπραξιών· εικόνες, ήχοι, πληροφορίες. Οι μιλιταριστικές προβληματοποιήσεις των πόλεων επισημαίνουν πως οι λειτουργίες της πληροφορίας αποδεικνύονται πιο καθοριστικές στις αστικές επιχειρήσεις συγκριτικά με επιχειρήσεις σε άλλα περιβάλλοντα. Και τούτο για δύο λόγους. Αφενός λόγω της συνεχούς παρουσίας των επίσημων ΜΜΕ στα πεδία των επιχειρήσεων. Αφετέρου λόγω της μαζικής και διαδεδομένης χρήσης τεχνολογιών επικοινωνίας που εμπλέκονται σήμερα πρωταγωνιστικά στη μετάδοση πληροφοριών. Δορυφορική τηλεόραση, κινητά τηλέφωνα, κάμερες, διαδίκτυο, ραδιόφωνα αποδεικνύονται για τον Εχθρό εξίσου απαραίτητα με τα όπλα και τα πολεμοφόδια.³⁴¹

Το πεδίο της διαχείρισης της πληροφορίας, που αφορά την πληροφόρηση, την προπαγάνδα

³³⁹ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 2-22. Αναφερόμενος στη ρώσικη στάση απέναντι στα media κατά την πρώτη εκείνη πολιορκία, ο Timothy Thomas γράφει: «Η διαχείριση της πληροφοριακής/προπαγανδιστικής μηχανής απέτυχε επίσης να προετοιμάσει τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, ώστε να μεταδώσουν με θετικό τρόπο τους λόγους της επέμβασης ή να αναδείξουν τα εθνικά συμφέροντα που διακυβεύονταν». Βλ. Thomas, Timothy L. “The Battle of Grozny: Deadly Classroom for Urban Combat”, *Parameters*, 29 (2), 1999, σ. 87-102, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/Articles/99summer/thomas.htm>. Αντίστοιχα, η Olikier αναφέρει: «Έχοντας υποτιμήσει τον ρόλο των μμε οι ρώσοι δεν εμπόδιζαν τους δημοσιογράφους να κυκλοφορούν μέσα στην πόλη. Όταν οι εικόνες των νεκρών αμάχων έφευγαν από το Γκρόζνι οι αντάρτες πετύχαιναν μια ακόμα νίκη, νίκη ηθικού αυτή τη φορά». Βλ. Olikier, «Οι ρωσικοί πόλεμοι στην Τσετσενία 1994-2000», ό.π., σ. 29.

³⁴⁰ Henkin, ό.π., σ. 19.

³⁴¹ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 3-8.

και την ιδεολογική παραγωγή, κρίνεται τόσο καθοριστικό που ενίοτε λαμβάνει το χαρακτήρα του πραγματικού πεδίου μάχης. Αυτό θα φανεί εκτενέστερα παρακάτω μέσα από την εμβάθυνση στις βασικές αρχές και πρακτικές της αντιεξέγερσης, για τις οποίες η χειραγώγηση του πληθυσμού αποτελεί το πραγματικό επίδικο των επιχειρήσεων. Για την ώρα, όμως, θα είχε νόημα να αναδείξουμε το πεδίο που συνθέτουν οι ανεξέλεγκτες ροές της πληροφορίας για να κατανοήσουμε τη σημασία που αποδίδει ο στρατιωτικός λόγος στη συνδεσιμότητα των πόλεων. Ο Kilcullen, ο οποίος όπως θυμόμαστε κατατάσσει τη συνδεσιμότητα στις τέσσερις μεγα-τάσεις που μορφοποιούν σήμερα το παγκόσμιο αστικό σκηνικό, διερευνά εκτενώς το ρόλο που διαδραμάτισαν οι νέες τεχνολογίες επικοινωνίας στα γεγονότα της λεγόμενης *Αραβικής Άνοιξης*. Εκκινώντας από το παράδειγμα μιας απλής συμμαχίας online ακτιβιστών και διαδηλωτών του δρόμου στην περίπτωση της Τυνησίας, συνεχίζει με το παράδειγμα της Αιγύπτου και της βασισμένης, όπως γράφει, στο διαδίκτυο αστικής (urban) επανάστασης του 2011, έπειτα με εκείνο της Λιβύης, όπου τα χαρακτηριστικά της εξέγερσης εντατικοποιήθηκαν ακριβώς λόγω της συνδεσιμότητας των αστικών θεάτρων των συγκρούσεων και τέλος με το παράδειγμα της Συρίας που προσομοιάζει σε έναν μεγάλης κλίμακας κοινωνικό δικτυακό πόλεμο (netwar). Σε όλες τις περιπτώσεις εντοπίζει τη σημασία της διαχείρισης του πληροφοριακού χώρου (information space), έτσι όπως αυτός διαμορφώνεται από τις τεχνολογίες της επικοινωνίας, με σκοπό να διερευνήσει το πώς η δικτυακή συνδεσιμότητα επηρέασε αυτές τις συγκρούσεις και το κατεξοχήν αστικό και παράκτιο περιβάλλον μέσα στο οποίο αυτές διεξήχθησαν, επιδιώκοντας εν τέλει να φωτίσει κάποιες πιθανές όψεις των μελλοντικών συγκρούσεων σε παρόμοια περιβάλλοντα.³⁴² Τα αραβικά παραδείγματα αποδεικνύονται ιδανικά αντικείμενα μελέτης, προνομιακά εργαστήρια για τις στρατιωτικές μηχανές, καθώς συμπυκνώνουν ένα σύνολο κρίσιμων στοιχείων που φανερώνουν την επίδραση που ασκούν οι νέες τεχνολογίες στις συγκρούσεις σε αστικό περιβάλλον τόσο σε τακτικό όσο και στρατηγικό επίπεδο. Καταδεικνύουν, με άλλα λόγια, κάποιες εκφάνσεις του επιχειρησιακού περιβάλλοντος με τις οποίες οφείλουν αναπόφευκτα οι σύγχρονοι στρατοί να αναμετρηθούν. Και κυρίως το πόσο *ανθεκτικά* είναι τα νέα συστήματα επικοινωνίας απέναντι στις όποιες προσπάθειες απορρύθμισής τους,³⁴³ όπως αυτή, για παράδειγμα, που δοκιμάστηκε εκείνη την περίοδο στην Αίγυπτο με την ξαφνική διακοπή της πρόσβασης στο διαδίκτυο.³⁴⁴

Οι ροές της πληροφορίας είναι πλέον απρόβλεπτες και η δυσκολία συνολικού ελέγχου του «πληροφοριακού χώρου», ύστερα από δεκαετίες κυριαρχίας της καθετοποιημένης ενημέρωσης, προκαλεί ανησυχία στα επιτελεία της προσχεδιασμένης καταστροφής. Οι ανεξέλεγκτες εισροές και εκροές πληροφοριών αποτελούν ένα παραπροϊόν της επέλασης της τεχνολογίας. Και πάνω απ' όλα

³⁴² Kilcullen, *ό.π.*, σ. 179.

³⁴³ Chief of Staff of the Army's Strategic Studies Group, *ό.π.*, σ. 8.

³⁴⁴ Για μια αναλυτική περιγραφή των αραβικών παραδειγμάτων, βλ. Kilcullen, *ό.π.*, σ. 179-227.

συγκροτούν τη δομικότερη ίσως συνθήκη στο σκηνικό των ασύμμετρων συγκρούσεων· ειδικά εκείνων που λαμβάνουν χώρα σε αστικό περιβάλλον. Στην περίπτωση των πόλεων, η μαζική παραγωγή πληροφορίας εξηγείται εύκολα, αν υπολογίσει κανείς τις απεριόριστες δυνατότητες διασύνδεσης που αυτές προσφέρουν. Για να την κατανοήσουμε, όμως, πλήρως, οφείλουμε να ανατρέξουμε ξανά στην έννοια της πυκνότητας, καθώς η πυκνότητα των στοιχείων που, όπως είδαμε, χαρακτηρίζει το αστικό πεδίο δεν μπορεί παρά να συνεπάγεται και πυκνότητα πληροφοριακών πηγών. Όπως τονίζει το *FM3-06*, «[τ]ο πληροφοριακό περιβάλλον είναι το άθροισμα των ατόμων, των οργανώσεων ή των συστημάτων που συλλέγουν, επεξεργάζονται και διαδίδουν πληροφορίες· περιλαμβάνει επίσης και την ίδια την πληροφορία. Στις αστικές επιχειρήσεις το πληροφοριακό περιβάλλον είναι τρομακτικά πυκνό εξαιτίας του πολλαπλασιασμού των Συστημάτων Πληροφορίας και της εκτεταμένης πρόσβασης σε αυτά τα συστήματα».³⁴⁵ Στο συγκεκριμένο ορισμό καθίσταται σαφές πως η επίμαχη πυκνότητα αφορά τόσο την ίδια τη μάζα των πληροφοριών που παράγονται σε περιορισμένους χώρους και χρόνους μέσα σε αστικό περιβάλλον όσο και εκείνα τα μέσα που τις καταχωρούν, τις επεξεργάζονται και τις μεταδίδουν. Και η πυκνότητα αυτή δημοσιοποιεί ταχύτατα και δυσχεραίνει, εν πολλοίς, τις κινήσεις και τις ενέργειες ενός στρατού που επιχειρεί. «Η πυκνότητα των πηγών πληροφορίας και των ανταποκριτών στις αστικές επιχειρήσεις μας διαβεβαιώνει πως όλες οι στρατιωτικές δραστηριότητες θα υπόκεινται σε δημοσιογραφικό και δημόσιο έλεγχο. [...] Οι αστικές περιοχές είναι πυκνοκατοικημένες, και μαζί με τις δυνάμεις του στρατού και τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις που δραστηριοποιούνται σε αυτές, θα εμφανίζουν το μεγαλύτερο αριθμό ιστοριών με ανθρώπινο ενδιαφέρον».³⁴⁶ Η πυκνότητα του πληθυσμού συνεπάγεται, έτσι, αντίστοιχη πυκνότητα πηγών πληροφόρησης και ως εκ τούτου πιθανότητες παραγωγής *αντιπληροφοριών* (counterintelligence) και *αντιπροπαγάνδας* (counterpropaganda). Δημιουργεί, με άλλα λόγια, συνθήκες έντονου ανταγωνισμού ως προς τη διαχείριση του πληροφοριακού χώρου και αυξάνει τις πιθανότητες απώλειας της *πληροφοριακής ανωτερότητας* που διέθετε παραδοσιακά ένας συμβατικός στρατός που αποφάσιζε να επιχειρήσει σε μια πόλη.³⁴⁷

Μέσα σε αυτό το περιβάλλον της διάχυτης ροής πληροφοριών, το παραδοσιακό προπαγανδιστικό κομμάτι των επιχειρήσεων αποδεικνύεται πιο απαιτητικό. Καθίστανται, δηλαδή, πιο απαιτητικές οι ίδιες οι *Επιχειρήσεις Πληροφοριών* (Information Operations) που συνιστούν απαραίτητο τμήμα κάθε στρατιωτικής επιχειρήσεως, σύμφωνα με το αμερικανικό εγχειρίδιο.³⁴⁸ Επί

³⁴⁵ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 5-14.

³⁴⁶ *Ο.π.*, σ. 5-19.

³⁴⁷ Στη στενή στρατιωτική ορολογία ο όρος «πληροφοριακή ανωτερότητα» σημαίνει «[τ]ο επιχειρησιακό πλεονέκτημα που απορρέει από την ικανότητα συλλογής, επεξεργασίας και μετάδοσης μιας απρόσκοπτης ροής πληροφοριών, ενώ αξιοποιεί και αρνείται σε έναν εχθρό την ικανότητα να πράξει το ίδιο». *Ο.π.*, σ. Glossary-14.

³⁴⁸ «Επιχειρήσεις Πληροφοριών: Η χρήση βασικών δυνατοτήτων του ηλεκτρονικού πολέμου, των επιχειρήσεων

της ουσίας, οι Επιχειρήσεις Πληροφοριών, όπως και οι λεγόμενες *Ψυχολογικές Επιχειρήσεις* που αποτελούν δομικό τους στοιχείο,³⁴⁹ φροντίζουν να προετοιμάσουν και να επιμεληθούν το νοηματικό περιβάλλον μέσα στο οποίο επιχειρεί ένας στρατός, καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα αντικειμένων που περιλαμβάνει από τις τεχνικές υποδομές που χρησιμοποιούνται γι' αυτό το σκοπό και το είδος των μηνυμάτων μέχρι το χαρακτήρα των ακροατηρίων και τα βασικά χαρακτηριστικά εκείνων που παράγουν και μεταδίδουν τα επίμαχα μηνύματα.³⁵⁰ Η σημασία της προπαγάνδας και της κατευθυνόμενης πληροφόρησης προφανώς και δεν αποτελεί αποκλειστικό χαρακτηριστικό του πολέμου μέσα σε πόλεις. Αυτό, όμως, που διακρίνει τις αστικές επιχειρήσεις από τις επιχειρήσεις σε άλλα περιβάλλοντα αφορά τη διαδεδομένη χρήση και την πυκνή παρουσία των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας, που καθιστούν τις κινήσεις των μονάδων που επεμβαίνουν ιδιαίτερα δημόσιες. Αυτό, όπως τονίζει το *FM3-06*, συνεπάγεται ένα ριζικά ανταγωνιστικό πληροφοριακό περιβάλλον. Μέσα σε ένα τοπίο ραγδαίας εξάπλωσης των πληροφοριακών πηγών, είναι πιθανό κάποιες δημόσιες πληροφορίες σχετικές με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις να διαδοθούν γρηγορότερα συγκριτικά με το χρόνο που απαιτεί η αντίστοιχη επεξεργασία τους από τα επίσημα Συστήματα Πληροφοριών του στρατού. Και γι' αυτό μια από τις θεμελιώδεις αρχές των αστικών επιχειρήσεων είναι η διεξαγωγή *επιθετικών*, όπως αποκαλούνται, επιχειρήσεων πληροφοριών (*aggressive information operations*) με σκοπό την ταχεία παραγωγή μηνυμάτων και την έγκαιρη διαμόρφωση της κοινής γνώμης.³⁵¹

«Αποτελεί πλέον κοινό τόπο οι θεωρητικοί του στρατού να περιγράφουν την τηλεόραση και το Internet ως “εικονικά όπλα” μέσα στα κρίσιμα πεδία του “πληροφοριακού πολέμου”», γράφει ο Graham, αποκαλώντας μάλιστα τα γεγονότα που τυγχάνουν παγκόσμιας δημοσιογραφικής κάλυψης ως καθ' εαυτά Επιχειρήσεις Πληροφοριών.³⁵² Εννοώντας, δηλαδή, πως η ίδια τους η ταχύτατη αναπαραγωγή μέσα στη σφαίρα της μαζικής ενημέρωσης διαμορφώνει συνειδήσεις και είναι σε θέση να ασκήσει επιρροή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων σε παγκόσμια κλίμακα. Η πυκνή και

υπολογιστικών δικτύων, των ψυχολογικών επιχειρήσεων, της στρατιωτικής εξαπάτησης, και της ασφάλειας των επιχειρήσεων, από κοινού με ειδικευμένες υποστηρικτικές και σχετικές δυνατότητες, με σκοπό να επηρεάσουν και να προστατεύσουν πληροφορίες και συστήματα πληροφοριών και να ασκήσουν επιρροή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων». *Ο.π.*, σ. 5-14 και Glossary-14. Στο επικαιροποιημένο εγχειρίδιο αντιμεξέγερσης οι επιχειρήσεις πληροφοριών περιγράφονται ως αξιοποίηση πληροφοριακών δυνατοτήτων με σκοπό «να επηρεάσουν, να διαταράξουν, να διαφθείρουν ή να ιδιοποιηθούν τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων των Εχθρών», προστατεύοντας παράλληλα τις αντίστοιχες φίλιες διαδικασίες. Βλ. *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*, σ. Glossary-3.

³⁴⁹ *Ψυχολογικές Επιχειρήσεις* (Psychological Operations, PSYOP): Σύμφωνα με το γλωσσάρι του *FM3-24*, πρόκειται για «[σ]χεδιασμένες επιχειρήσεις μετάδοσης επιλεγμένων πληροφοριών και δεικτών σε ακροατήρια τρίτων χωρών, με σκοπό να επιδράσουν στα συναισθήματά τους, στα κίνητρά τους, στον τρόπο που σκέφτονται, και τελικά στη στάση των κυβερνήσεων και διάφορων άλλων οργανώσεων, ομάδων και ατόμων των χωρών αυτών. Ο σκοπός των ψυχολογικών επιχειρήσεων είναι η παρακίνηση και η ενίσχυση στάσεων και συμπεριφορών που θα ευνοούν τους στόχους αυτών που σχεδιάζουν τις επιχειρήσεις», *Ο.π.*, σ. 5-16, Glossary-21.

³⁵⁰ Για μια αναλυτική περιγραφή του αντικειμένου των Επιχειρήσεων Πληροφοριών βλ. Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. 104.

³⁵¹ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 6-11.

³⁵² Graham, “The Urban Battlespace”, *ό.π.*, σ. 281.

συνεχής παρουσία κάθε είδους πληροφοριακών πηγών στο αστικό περιβάλλον οξύνει αυτή την ικανότητα και αυξάνει επιπλέον τις πιθανότητες ακούσιων αποτελεσμάτων και επομένως τις πιθανότητες πληροφοριακής αδελφοκτονίας.³⁵³ Όπως γράφει χαρακτηριστικά το *FM3-06*, «[υ]πό το αυστηρό βλέμμα των μέσων μαζικής ενημέρωσης, οι πράξεις ενός στρατιώτη ενδέχεται να έχουν σημαντικές στρατηγικές συνέπειες».³⁵⁴ Η στρατηγική σημασία της προσωπικής ευθύνης ακόμη και στις χαμηλότερες στρατιωτικές βαθμίδες δε θα μπορούσε να διαφύγει από ένα εγχειρίδιο χρήσης του πυκνού και πολύπλοκου αστικού περιβάλλοντος. Μερικά χρόνια πριν, ο Kgulak, αναφερόμενος συγκεκριμένα στο παράδειγμα του Mogadishu, θα διευκρίνιζε πως μέσα στις συνθήκες του πολέμου των τριών τετραγώνων ο ρόλος των κατώτατων βαθμίδων καθίσταται πιο καθοριστικός. Το πυκνοκατοικημένο περιβάλλον της σομαλικής πρωτεύουσας επέδρασε με τέτοιο τρόπο στο χαρακτήρα των επιχειρήσεων, που η έκβαση των συγκρούσεων καθορίστηκε, εν πολλοίς, από αποφάσεις που ελήφθησαν στο επίπεδο των κατώτατων βαθμοφόρων. Οι ιδιαιτερότητες των αστικών επιχειρήσεων, έτσι όπως σκιαγραφούνται από την ιδέα των τριών τετραγώνων, απαιτούν λήψη σωστών αποφάσεων στη σωστή στιγμή, συχνά δίχως καθοδήγηση απ' τους ανώτερους. Και οι αποφάσεις αυτές θα πρέπει να ληφθούν κάτω από ιδιαίτερα στρεσογόνες συνθήκες —και το κυριότερο— μπροστά στα μάτια των άλλων· ως δημόσια δηλαδή συμβάντα που κυκλοφορούν στον πληροφοριακό χώρο με ανεξέλεγκτους τρόπους. Μέσα σε αυτό το εντατικό επιχειρησιακό καθεστώς, ο Kgulak αναγνωρίζει πως οι αποφάσεις ακόμη και ενός μεμονωμένου στρατιώτη που επιχειρεί στο πεδίο ενδέχεται να έχουν ανεπανόρθωτα αποτελέσματα σε στρατηγικό επίπεδο· οι πράξεις του μπορεί να καθορίσουν την έκβαση μιας ολόκληρης επιχείρησης. Αυτό το πρωτοφανές στρατηγικό δυναμικό της μεμονωμένης πράξης δε δύναται να αξιολογηθεί αν δε λάβουμε υπόψη το περιβάλλον που δημιουργεί η συνδεσιμότητα των πόλεων. Και μόνο μέσα σε αυτό θα μπορέσει κανείς να κατανοήσει την έννοια του *στρατηγικού δεκανέα* (strategic corporal) που εισάγει ο Kgulak για να καταδείξει τελικά πως τα αποτελέσματα της στρατιωτικής παρουσίας εκτείνονται πέραν των τριών τετραγώνων.³⁵⁵

Η εμπλοκή των τεχνολογιών επικοινωνίας και μαζικής ενημέρωσης είναι πλέον τόσο εκτεταμένη που δικαιούται κανείς να υποστηρίξει πως πολλά από τα σύγχρονα πολεμικά επεισόδια καταναλώνονται σήμερα ως απευθείας θεάματα στη σφαίρα της ψηφιακής παραγωγής εικόνων. Για τη συντριπτική πλειονότητα των θεατών του πολέμου η μηντιακή αναπαραγωγή της καταστροφής παρέχει τη δυνατότητα μιας έμμεσης και ιδιότυπης παρουσίας σε εκείνα τα τρία επίμαχα

³⁵³ Σύμφωνα με το γλωσσάρι του *FM3-06*, ο όρος περιγράφει «[τ]α αποτελέσματα του να χρησιμοποιείς στοιχεία των επιχειρήσεων πληροφοριών με τρόπο που προκαλεί επιπτώσεις στο πληροφοριακό περιβάλλον τέτοιες που να εμποδίζουν τη διεξαγωγή των φίλιων επιχειρήσεων ή να επηρεάζουν δυσμενώς τις φίλιες δυνάμεις», στο *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 5-14 και Glossary-14.

³⁵⁴ Ό.π., σ. 6-11.

³⁵⁵ Kgulak, ό.π.

οικοδομικά τετράγωνα. Σε τέτοιο βαθμό που, όπως τονίζει ο Allen Feldman, οι σύγχρονοι πόλεμοι λαμβάνουν όλο και περισσότερο τη μορφή μηντιακών προϊόντων και εκδηλώνονται «ως μαζικές εισβολές στην οπτική κουλτούρα, η οποία συγγέεται με, και αντικαθιστά την πραγματική υλικότητα και τις πρακτικές της δημόσιας σφαίρας».³⁵⁶ Περίπου μια δεκαετία μετά από εκείνη την πρώτη δυσφορία που προκάλεσε στη στρατιωτική κοινότητα η ιδέα του πολέμου των τριών τετραγώνων, οι James Mattis και Frank Hoffman θα ανακινούσαν ξανά τη συγκεκριμένη συζήτηση. Αυτή τη φορά, όχι για να ασκήσουν κριτική στον Kzulak, αλλά για να προσθέσουν στη βασική του ιδέα ένα ακόμη «τετράγωνο». Με τις αντιεξεγερτικές εκστρατείες στο Ιράκ και το Αφγανιστάν να βρίσκονται σε πλήρη εξέλιξη, και αντιλαμβανόμενοι πλήρως τις επιπλοκές και τα αδιέξοδα που προκαλούσε το πολύπλοκο επιχειρησιακό περιβάλλον, έκριναν απαραίτητο να διευρύνουν την ιδέα του Kzulak, κάνοντας αυτή τη φορά λόγο για έναν *πόλεμο τεσσάρων τετραγώνων*. Τι παραπάνω προσθέτει, όμως, αυτό το επικαιροποιημένο σχήμα; «Το επιπλέον τετράγωνο έχει να κάνει με τα ζητήματα των ψυχολογικών επιχειρήσεων και των επιχειρήσεων πληροφοριών. Αυτό το τέταρτο τετράγωνο είναι η περιοχή στην οποία μπορεί μεν να μην τοποθετείται φυσικά, αλλά μέσα στην οποία επικοινωνούμε ή εκπέμπουμε το μήνυμά μας», τονίζουν οι Mattis και Hoffman.³⁵⁷

Δε χωράει αμφιβολία πως το συγκεκριμένο επιπρόσθετο τετράγωνο δε θα μπορούσε να γειτνιάζει με τα άλλα τρία. Πρόκειται για μία εξολοκλήρου άυλη προσθήκη που δεν εντοπίζεται κάπου στο χώρο. Και αν και φαίνεται να προκαλεί ενστάσεις η ισότιμη τοποθέτησή της πλάι σε τρία στοιχεία της ίδιας κατηγορίας, που μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά,³⁵⁸ η αποστολή της είναι να αναδείξει την τρομακτική σημασία του πληροφοριακού χώρου και της συνδεσιμότητας των πόλεων· να εστιάσει, με άλλα λόγια, στο γεγονός πως οι εικόνες και οι ιδέες κυκλοφορούν ανεξέλεγκτα πέραν των ορίων του όποιου πεδίου της μάχης. Ως προς αυτό, οι Mattis και Hoffman είναι κατηγορηματικοί: «Ο Πόλεμος των Τεσσάρων Τετραγώνων προσθέτει μια νέα αλλά πολύ σχετική διάσταση σε καταστάσεις σαν την αντιεξέγερση στο Ιράκ. Οι εξεγέρσεις είναι πόλεμοι ιδεών και οι δικές μας ιδέες χρειάζεται να ανταγωνιστούν αυτές του εχθρού. Οι πράξεις μας στα άλλα τρία τετράγωνα είναι σημαντικές για την παραγωγή αξιοπιστίας και την εγκαθίδρυση σχέσεων με τον πληθυσμό και την ηγεσία του. Συνεπώς, σε κάθε τετράγωνο ενυπάρχει μια διάσταση σχετική με τις επιχειρήσεις πληροφοριών. Σε κάθε ένα από τα παραδοσιακά τρία τετράγωνα οι Πεζοναύτες μας λειτουργούν τόσο ως “αισθητήρες” που συλλέγουν πληροφορίες όσο και ως “πομποί”. Οτιδήποτε κάνουν ή αποτυγχάνουν να κάνουν εκπέμπει ένα μήνυμα».³⁵⁹ Η πληθώρα των πληροφοριακών πηγών στο αστικό περιβάλλον καθιστά, ως εκ τούτου, πιο κρίσιμη

³⁵⁶ Graham, *Cities Under Siege*, ό.π., σ. 68.

³⁵⁷ Mattis, James N. και Hoffman, Frank. “Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars”, *Proceedings*, 132 (11), 2005, σ. 19.

³⁵⁸ Βλ. για παράδειγμα μια σχετική κριτική στο Dorn και Varey, ό.π.

³⁵⁹ Mattis και Hoffman, ό.π.

την εκπομπή και διαχείριση των μηνυμάτων αυτών. Και αν προσθέσει κανείς τις υψηλές απαιτήσεις πολιτισμικής μετάφρασης για τις οποίες, ούτως ή άλλως, δε φημίζεται ένας στρατός που επιχειρεί σε αποικιακά εργαστήρια, κατανοεί το πόσο εύθραυστη πληροφοριακά καθίσταται μια επιχείρηση.³⁶⁰ Πρόκειται για μια κυριολεκτική μάχη μηνυμάτων και ιδεών, στην οποία, όπως μαρτυρά το κατ'επίφαση τέλος των αντιεξεγερτικών εκστρατειών στο Ιράκ και το Αφγανιστάν, οι αμερικανικές δυνάμεις έχουν ηττηθεί κατά κράτος.

Αναμφισβήτητα, το σχήμα των τεσσάρων τετραγώνων εισήχθη για να επισημάνει τη σημασία των επιχειρήσεων πληροφοριών και των ψυχολογικών επιχειρήσεων στις σύγχρονες συγκρούσεις και πιο συγκεκριμένα να αναδείξει την εντατική πληροφοριακή διάσταση των επιχειρήσεων μέσα σε πόλεις. Αλλά, επιπλέον, αποδεικνύεται ανοιχτό σε χρήσεις που διευρύνουν τα νοήματά του, εφαρμόζοντάς το σε συνθήκες που μπορεί μεν να διαφέρουν ποιοτικά, αλλά αναδεικνύουν τη σημασία του «πολύπλοκου» και «διασυνδεδεμένου περιβάλλοντος». Στο συγκεκριμένο της διεύρυνσης του στρατιωτικού αντικειμένου, έτσι όπως αυτό περιγράφηκε παραπάνω, τα τέσσερα τετράγωνα μπορεί να βρίσκονται παντού και να καταλαμβάνονται άλλοτε από αστυνομικές δυνάμεις, άλλοτε από στρατιωτικές δυνάμεις και άλλοτε και απ' τις δύο. Σχεδόν τρεις μήνες μετά τις ταραχές στο Ferguson του Missouri, οι John Zambri και Usha Sutliff, της αντιτρομοκρατικής υπηρεσίας του Los Angeles, δανείστηκαν την ιδέα των τεσσάρων τετραγώνων και την προσάρμοσαν στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ταραχών, για να υπεραμυνθούν των επιλογών της τοπικής αστυνομίας να ενεργήσει ως κατοχικός στρατός. Σαφώς και θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως με την επιστράτευση της συγκεκριμένης ιδέας τονίστηκε η σημασία της πληροφοριακής και ψυχολογικής διάστασης των επιχειρήσεων που διεξήχθησαν ως απάντηση στις δικαιολογημένες ταραχές. Εν τούτοις, τα δύο στελέχη της αντιτρομοκρατικής αξιοποίησαν το μοντέλο των τεσσάρων τετραγώνων για άλλους λόγους. Τα τέσσερα τετράγωνα στη δική τους εκδοχή αποτελούν τα διαδοχικά στάδια μιας κλιμάκωσης ως προς τις αστυνομικές λειτουργίες· αποτελούν, με άλλα λόγια, ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων στη μία άκρη του οποίου βρίσκονται οι περιπολίες ρουτίνας και στην άλλη η πλήρης μετατροπή της αστυνομίας σε στρατιωτική δύναμη.³⁶¹ Η γλώσσα που χρησιμοποιούν είναι απολύτως συμβατή με την τρέχουσα στρατιωτική ορολογία. Είναι απ' αυτές τις φωνές που υποστηρίζουν σθεναρά τη στρατιωτικοποίηση της εσωτερικής αστυνόμευσης, έτσι όπως αυτή σχολιάστηκε παραπάνω. Και ως εκ τούτου, είναι ξεκάθαρη στη συγκεκριμένη παρέμβαση η επιλογή τού να μην καταλάβουν τον ίδιο χώρο και τα τέσσερα τετράγωνα. Το άρθρο τους ρίχνει συνειδητά το βάρος στο τέταρτο απ' αυτά· εκεί που οι

³⁶⁰ *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, ό.π., σ. 3-4.

³⁶¹ Zambri, John και Sutliff, Usha. "Reflections on The militarization of American Law Enforcement: An Adaptive Consequence to an Irregular Criminal Threat", *Small Wars Journal*, 18 Νοεμβρίου 2014, σ. 5, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/reflections-on-the-militarization-of-american-law-enforcement-an-adaptive-consequence-to-an>.

αστυνομικές δυνάμεις επιχειρούν με στρατιωτικό εξοπλισμό και χρησιμοποιούν στρατιωτικές «τακτικές, τεχνικές και διαδικασίες».³⁶²

Σύμφωνα με το βασικό τους επιχειρήμα «[η] στρατιωτικοποίηση της αστυνομίας αποτελεί μια αναγκαία και προσαρμοστική απάντηση στα ολοένα και πιο βίαια και περίπλοκα επιχειρησιακά περιβάλλοντα και γεγονότα που είναι ανορθόδοξα (irregular) σε μορφή και λειτουργία».³⁶³ Οι νέες και εκλεπτυσμένες μορφές που μπορεί να λάβει σήμερα η έννοια της απειλής δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν από τις συμβατικές αστυνομικές δυνάμεις, υποστηρίζουν οι Zambri και Sutliff. Εκείνο το τέταρτο τετράγωνο, στην καθιέρωση του οποίου επενδύουν τόσο πολύ τα δύο στελέχη, αποκτά την όποια του νομιμοποίηση μέσα από τα συνήθη σενάρια του ασύμμετρων επιθέσεων που απασχολούν και την ίδια τη στρατιωτική συζήτηση. Πλάι, λοιπόν, στις ταραχές του Ferguson, που αποτέλεσαν την αφετηρία της συγκεκριμένης παρέμβασης, συναντά κανείς τη γνωστή συντονισμένη επίθεση στο Mumbai το Νοέμβριο του 2008, σε διαφορετικούς μαλακούς στόχους (soft targets) ταυτόχρονα,³⁶⁴ από δέκα ένοπλους της οργάνωσης Lashkar-e-Taiba. Πέρα από το γεγονός πως η αυθαίρετη σύνδεση δύο συμβάντων με τόσο διαφορετικά χαρακτηριστικά έχει ξεκάθαρη πολιτική σκοπιμότητα και στρατιωτικοποιεί, επί της ουσίας, την αντίληψη και τη διαχείριση των κοινωνικών ανταγωνισμών και διεκδικήσεων, θα είχε νόημα να σταθεί κανείς στη σημασία που λαμβάνει η συγκεκριμένη ενέργεια στο Mumbai ως προς τις αστυνομικο-στρατιωτικές προβληματοποιήσεις, καθώς πρόκειται για ένα γεγονός που αναδεικνύει τη δεύτερη σημασία που διατηρεί η συνδεσιμότητα των πόλεων σε επίπεδο επιχειρήσεων· ήτοι, τις επιχειρησιακές δυνατότητες που προσφέρουν οι διαθέσιμες δικτυακές τεχνολογίες. Όπως γράφουν οι Zambri και Sutliff, η χρήση στρατιωτικών μεθόδων από τις αστυνομικές δυνάμεις υποδεικνύεται από περιστατικά που έχουν το χαρακτήρα πολλαπλών επιθέσεων σαν και αυτές που έλαβαν χώρα στο Mumbai. Το βασικό τους χαρακτηριστικό είναι πως εκτείνονται στο χώρο και το χρόνο με τέτοιο τρόπο που δυσχεραίνει την ταχεία επέμβαση των δυνάμεων ασφαλείας. Και ο εκτατός αυτός χαρακτήρας έχει άμεση σχέση με το στοιχείο της συνδεσιμότητας.³⁶⁵ Όπως τονίζει ο Paul Clinton στο *Police Magazine*, «το Mumbai αντιπροσωπεύει ένα νέο είδος απειλής· μια πολύπλευρη επιδρομή με τη μορφή σμήνους (swarming-type) που εγείρει ιδιαίτερες προκλήσεις για τους αστυνομικούς που καλούνται να επέμβουν».³⁶⁶ Στη στρατιωτικο-αστυνομική κουλτούρα η

³⁶² Ο.π. Στην αμερικανική στρατιωτική ορολογία η συγκεκριμένη τριάδα αντιστοιχεί στο ακρωνύμιο *TTP*: Tactics, Techniques & Procedures.

³⁶³ Ο.π.

³⁶⁴ Μέσα από τον όρο “soft targets” περιγράφονται στη στρατιωτική γλώσσα τα ευάλωτα και σχετικά απροστάτευτα σημεία που αποτελούν δυνητικούς στόχους επίθεσης. Σε αστικό περιβάλλον ο όρος αυτός περιλαμβάνει σχεδόν τα πάντα και κυρίως χώρους μαζικής συνάθροισης, όπως δημόσιους χώρους, εμπορικά κέντρα, μέσα μαζικής μεταφοράς κτλ.

³⁶⁵ Ο.π.

³⁶⁶ Clinton, Paul. “Mumbai: What Law Enforcement Learned”, *Police Magazine*, 27 Νοεμβρίου 2012, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.policemag.com/blog/swat/story/2012/11/remembering-mumbai.aspx>. Βλ. και

συγκεκριμένη ενέργεια συνιστά ένα είδος επιχειρησιακής τομής που αφενός επιτάσσει την περαιτέρω στρατιωτικοποίηση των σωμάτων εσωτερικής ασφάλειας αφετέρου επιβάλλει προσαρμογές στις ειδικές δυνάμεις. Η αποκαλούμενη *Δυνατότητα Αντιτρομοκρατικής Δράσης σε Πολλαπλές Επιθέσεις* (Multi-Assault Counter-Terrorism Action Capability, MACTAC), στην οποία εκπαιδεύονται πλέον οι περιβόητες αμερικανικές μονάδες SWAT (Special Weapons and Tactics), είναι ακριβώς απόρροια της μελέτης του παραδείγματος του Mumbai.³⁶⁷

Όπως επισημαίνει ο Clinton, η συγκεκριμένη περίπτωση αποτελεί το μόνο περιστατικό που συνέβη εκτός ΗΠΑ που επηρέασε τόσο πολύ την εκπαίδευση των εγχώριων αστυνομικών δυνάμεων. Και η επίδραση αυτή εξηγείται τόσο μέσα από τις αλλαγές που χαρακτηρίζουν το παγκόσμιο στρατηγικό περιβάλλον, όσο και μέσα από τις νέες οριζόντιες δυνατότητες που προσφέρονται σε επίπεδο τακτικής. Η συγκεκριμένη ενέργεια επιτελεί, λοιπόν, μία ιδεοτυπική λειτουργία παρόμοια με αυτή των παραγκουπόλεων ή των άγριων πόλεων, που επιτρέπει και νομιμοποιεί την περαιτέρω στρατιωτικοποίηση των αστυνομικών δυνάμεων. Επιπλέον, το ενδιαφέρον για την εν λόγω ενέργεια εκκινεί από το γεγονός πως η αντίληψη για τα πεδία και τους τρόπους επέμβασης αλλάζει ριζικά και απαιτεί, πλέον, ετοιμότητα και προσαρμογή στις νέες διάχυτες μορφές που λαμβάνουν οι ανορθόδοξες απειλές. Έτσι, ασύμμετρα γεγονότα σε περιοχές στρατηγικής σημασίας εγείρουν σήμερα αιτήματα επέμβασης. Επιπλέον, η μέριμνα για την ασφάλεια των πολιτών της Δύσης που ζουν και εργάζονται σε χώρες που χαρακτηρίζονται από «ανεπαρκείς» μηχανισμούς ασφαλείας νομιμοποιεί τις περαιτέρω επενδύσεις στη βιομηχανία της ασφάλειας και επιτρέπει στα στρατιωτικά επιτελεία πολλών εκ των δυτικών χωρών να προετοιμάζονται για πιθανότητες ταχείας επέμβασης.³⁶⁸ Προκαλούνται έτσι κρίσιμοι μετασχηματισμοί στην ίδια την έννοια της *εσωτερικής ασφάλειας* (homeland security), οι οποίοι περιγράφονται σήμερα μέσα από το χαρακτηριστικό όρο *global homelands*.³⁶⁹ Μετασχηματισμοί που επαναφέρουν τη σημασία της διάρρηξης της διχοτομίας «εντός/εκτός», που συναντήσαμε παραπάνω, και αναδεικνύουν εκ νέου το ρόλο που διαδραματίζει η συνδεσιμότητα των πόλεων. Μέσα σε αυτό το ροϊκό περιβάλλον, η μετατροπή των πόλεων σε πεδία στρατιωτικής επέμβασης καθίσταται πιο πολύπλοκη. Μέσα στο διάχυτο πληροφοριακό χώρο, τα οπτικά αποτελέσματα των όποιων συγκρούσεων κυκλοφορούν ανεξέλεγκτα. Και μέσα στις διασυνδεδεμένες συνθήκες, τα ίδια τα εφόδια για την οργάνωση των επιθέσεων και των αντιστάσεων καθίστανται απολύτως

Graham, "The Urban Battlespace", *ό.π.*, σ. 280.

³⁶⁷ *Ο.π.* και Zambri και Sutliff, *ό.π.* Οι επιθέσεις στο Παρίσι στις 13 Νοεμβρίου 2015 θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως εμφανίζει αρκετές ομοιότητες με την ενέργεια στο Mumbai, μιας και πρόκειται για συντονισμένες επιθέσεις με τη μορφή «σμήνους» σε διαφορετικούς «μαλακούς» στόχους ταυτόχρονα.

³⁶⁸ Sassen, *ό.π.*, σ. 42 και Reeve και Pelter, *ό.π.* Ας θυμηθούμε επίσης πως η έννοια "new normal" επιστρατεύτηκε για παρόμοιους λόγους.

³⁶⁹ Graham, *Cities Under Siege*, *ό.π.*, σ. 131. Βλ. επίσης τους όρους "defending forward" και "global defense in depth" στη σ. 134.

διαθέσιμα. Ο Graham τονίζει επ' αυτού πως «[α]κόμα και αν οι τρομοκράτες εντοπίζονται στις αποικιακές περιφέρειες παρά μέσα στις ΗΠΑ, η πρόσβαση στα υπερεθνικά κυκλώματα του Internet, της αποστολής εμπορευματοκιβωτίων, των ταχυμεταφορών και των αεροπορικών ταξιδιών τούς παρέχει τη δυνατότητα να εξαπολύσουν επιθέσεις εναντίον αμερικανικών πόλεων από οποιαδήποτε απόσταση».³⁷⁰ Ως εκ τούτου, αντιλαμβάνεται κανείς πως η συνδεσιμότητα των πόλεων δε διαμορφώνει μονάχα μια σφαίρα ανεξέλεγκτης κυκλοφορίας ειδήσεων, εικόνων και μηνυμάτων· διανοίγει, επιπλέον, ένα νέο πεδίο οριζόντιων επιχειρησιακών δυνατοτήτων.

Η διάνοιξη αυτή αφορά ακριβώς τη χρήση των νέων δικτυωμένων τεχνολογιών. Και θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς, πως συνεπάγεται για τις στρατιωτικές μηχανές μια τραγική ειρωνεία ως προς την μετεξέλιξη πολλών από τις πρώην αποκλειστικά στρατιωτικές τεχνολογίες. Περιπτώσεις όπως το Internet, οι κάμερες κλειστού κυκλώματος, ο έλεγχος εξ αποστάσεως, οι ασύρματες επικοινωνίες, η δορυφορική επιτήρηση κ.α., εμφανίστηκαν μέσα στο δεύτερο μισό του 20^{ού} αιώνα ως αποκλειστικά τεχνολογίες σχετικές με στρατιωτικά συστήματα ελέγχου.³⁷¹ Στο πλαίσιο, όμως, της προαναφερθείσας «δημοκρατικοποίησης της τεχνολογίας», πολλά από αυτά τα παραδείγματα εισήχθησαν σταδιακά στο πεδίο της κοινής χρήσης. Και ακριβώς τη στιγμή εκείνης της εισαγωγής δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις της επίμαχης ειρωνείας. Καθώς οι συγκεκριμένες τεχνολογίες κατακλύζουν την αστική καθημερινότητα, παρέχουν ένα σύνολο αδιανόητων, μέχρι χθες, επιχειρησιακών δυνατοτήτων στα διαφορετικά πρόσωπα που λαμβάνει η έννοια της «απειλής».³⁷² Αυτό είναι ξεκάθαρο στην περίπτωση της επιχείρησης στο Mumbai, για τις ανάγκες της οποίας χρησιμοποιήθηκαν, όπως γράφει ο Graham, απλές τεχνολογίες όπως το GPS και το Google Earth· τεχνολογίες, δηλαδή, που διαμορφώθηκαν και εξελίχθηκαν στο πλαίσιο των ψυχροπολεμικών ερευνητικών προγραμμάτων του αμερικανικού στρατού.³⁷³ Οι δυνατότητες διασύνδεσης που παρέχουν σήμερα οι νέες τεχνολογίες δεν αξιοποιούνται, επομένως, επιχειρησιακά μονάχα από τις επίσημες κρατικές οντότητες και τους δολοφονικούς τους μηχανισμούς. Μπορεί η χρήση των μη επανδρωμένων αεροσκαφών (Unmanned Aircraft Systems ή Unmanned Aerial Vehicles, γνωστά και ως Drones) να αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα της χωρικής αποδόμησης του παραδοσιακού θεάτρου του πολέμου και την πιο υποδειγματική ίσως εκδοχή του *πολέμου εξ αποστάσεως* (remote warfare).³⁷⁴ Εν τούτοις, οι νέες τεχνολογίες και κυρίως ο κυβερνοχώρος —ως μια νέα πολεμική χωρική ενότητα που προστέθηκε πλάι στις τρεις

³⁷⁰ *Ο.π.*, σ. 135.

³⁷¹ *Ο.π.*, σ. 65.

³⁷² Πολύ πριν η ασυμμετροποίηση των συγκρούσεων λάβει τον τόσο διάχυτο χαρακτήρα της, ο Creveld έγραφε: «Η εμπειρία δείχνει ότι ο εξοπλισμός για την καταγραφή και τη μετάδοση των πληροφοριών που χρησιμοποιήθηκε για την ενίσχυση ενός καθεστώτος μπορεί να αποδειχθεί εξίσου ευχερής και για την υπονόμευσή του». Creveld, *ό.π.*, σ. 293.

³⁷³ Graham, «The Urban Battlespace», *ό.π.*, σ. 280.

³⁷⁴ Για μια ενδεικτική εικόνα των μετασχηματισμών που σηματοδοτεί η χρήση των drones αναφορικά με την έννοια του θεάτρου του πολέμου, βλ. Kilcullen, *ό.π.*, σ. 171-176.

παραδοσιακές της θάλασσας, του εδάφους και του αέρα— διανοίγει ένα νέο πεδίο εξ αποστάσεως επιχειρησιακών δυνατοτήτων για κάθε είδους ένοπλη ομάδα. Όπως περιγράφει χαρακτηριστικά ο Kilcullen, ο σχεδιασμός και η εκτέλεση τόσο της επίθεσης στο Westgate Mall του Nairobi το 2013 από την al Shabaab όσο και εκείνης στο Mumbai το 2008 από την Lashkar-e-Taiba, βασίστηκαν στη χρήση κοινών δικτυωμένων τεχνολογιών, όπως κινητά τηλέφωνα, απλές συσκευές γεω-εντοπισμού (GPS) και open-source και online εργαλεία χαρτογράφησης όπως το Google Earth.³⁷⁵ Τεχνολογίες που δε συνεισφέρουν μόνο στο επίπεδο του συντονισμού και της αναγνώρισης στόχων αλλά και σε αυτό της διοίκησης. Ειδικά, λοιπόν, για την επίθεση στο Mumbai έχει εξακριβωθεί πως το «κέντρο επιχειρήσεων» στεγαζόταν σε μια ασφαλή κατοικία στο Karachi του Πακιστάν, όπου με τη χρήση κινητών και δορυφορικών τηλεφώνων και παρακολουθώντας σχολαστικά τις σχετικές αναφορές στο διαδίκτυο, στο Twitter, και στα ινδικά και διεθνή δελτία ειδήσεων, διαβιβάζονταν οι κατάλληλες οδηγίες.³⁷⁶

Στη συγκεκριμένη επιχείρηση συμπυκνώνονται, επομένως, και οι δύο σημασίες που λαμβάνει η έννοια της συνδεσιμότητας στις προβληματοποιήσεις των αστικών συγκρούσεων. Αφενός ως μια αποστολή που σχεδιάστηκε και εκτελέστηκε με γνώμονα την κάλυψη από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης σε πραγματικό χρόνο. Αφετέρου ως μια επιχείρηση που κατέστη εφικτή χάρη στις νέες ψηφιακές τεχνολογίες.³⁷⁷ Πλάι στη συγκεκριμένη ενέργεια, ο Kilcullen τοποθετεί τα παραδείγματα των αραβικών εξεγέρσεων και εξάγει παρόμοια συμπεράσματα, εστιάζοντας στις «δικτυακές» τους ιδιότητες. Όταν, για παράδειγμα, στη Λιβύη διακόπηκε η αναμετάδοση των διεθνών ειδησεογραφικών μέσων, τα social media δεν ανέλαβαν απλώς τον κρίσιμο ρόλο της αντιπληροφόρησης, αλλά όπως χαρακτηριστικά τονίζει, λειτούργησαν ως «απομακρυσμένοι κόμβοι διοίκησης και ελέγχου, διαδραματίζοντας πρακτικά ένα συντονιστικό και επιμελητειακό ρόλο». Αν στην περίπτωση του Mumbai το κέντρο ελέγχου ήταν εντοπισμένο σε ένα συγκεκριμένο κόμβο—σε εκείνη την απομακρυσμένη κατοικία στο Karachi— στο παράδειγμα της Λιβύης το σύστημα διοίκησης ήταν διάχυτο και επιμερισμένο σε πολλαπλά δίκτυα.³⁷⁸ Οι δυνατότητες που προσέφεραν στους εξεγερμένους τόσο το Twitter όσο και το Skype χαρακτηρίζονται επίσης από τον γκουρού της αντιεξέγερσης ως καινοφανείς δυνατότητες για τη διεξαγωγή ενός εξ αποστάσεως πολέμου.³⁷⁹ Αντίστοιχες είναι και οι παρατηρήσεις του για τον πόλεμο στο Ιράκ, όπου η ικανότητα του πληθυσμού να επαναχρησιμοποιεί τηλεοράσεις, κινητά τηλέφωνα και δορυφορικά πιάτα ως όπλα πολέμου προσφέρει μονάχα μια ένδειξη για το πώς θα διεξάγονται οι συγκρούσεις στις

³⁷⁵ Kilcullen, “Westgate mall attacks”, *ό.π.*

³⁷⁶ Για μια αναλυτική περιγραφή της επίθεσης στο Mumbai, βλ. Kilcullen, *Out of the Mountains*, *ό.π.*, σ. 52-66.

³⁷⁷ Graham, *ό.π.*

³⁷⁸ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 203.

³⁷⁹ *Ο.π.*, σ. 204.

συνδεδεμένες πόλεις στο μέλλον.³⁸⁰ Μία ένδειξη της οποίας η σημασία ενισχύεται, αν αναλογιστεί κανείς πως η διευρυμένη συνδεσιμότητα, ενώ προσφέρει πλεονεκτήματα σε κάθε είδους ανταγωνιστικές ομάδες, δυσχεραίνει επιχειρησιακά τις κινήσεις ενός συμβατικού στρατού. Με άλλα λόγια, οι στρατιωτικές επιχειρήσεις σε αστικό περιβάλλον θα γίνονται ολοένα και πιο «διαφανείς» υπό τη συνεχή εξάπλωση των τεχνολογιών της κινητής τηλεφωνίας.³⁸¹ «Οι δυνατότητες του κινητού τηλεφώνου...», γράφει η ομάδα στρατηγικών μελετών του αμερικανικού στρατού, «...ενδέχεται να μας στερήσουν το στοιχείο της έκπληξης· η πυκνότητα των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας ενδέχεται να επιβραδύνει την ικανότητά μας να αναγνωρίζουμε αξιοποιήσιμες πληροφορίες».³⁸²

Οι σχεδιαστές της αστικής καταστροφής προειδοποιούν, λοιπόν, πως το επιχειρησιακό τοπίο μετασηματίζεται άρδην. Οι αστικές μορφολογίες αλλάζουν και μαζί τους αλλάζουν και οι, εν πολλοίς, αόρατες λειτουργίες τους. Στο περιβάλλον της διευρυμένης δικτυακής συνδεσιμότητας η οργάνωση των αντιστάσεων έχει στη διάθεσή της πλήθος νέων επιχειρησιακών δυνατοτήτων. Αυτό το είχε συλλάβει από νωρίς η RAND, όταν μελετώντας το παράδειγμα των Zapatistas και κάνοντας λόγο για έναν κοινωνικό δικτυακό πόλεμο (social netwar), έγραφε: «η επανάσταση της πληροφορίας ευνοεί και δυναμώνει τις δικτυακές μορφές οργάνωσης, ενώ παράλληλα κάνει δύσκολη τη ζωή των παλιών ιεραρχικών μορφών. [...] Αυτό σημαίνει πως οι συγκρούσεις θα διεξάγονται όλο και περισσότερο από “δίκτυα”, ίσως περισσότερο από ό,τι από “ιεραρχίες”».³⁸³ Η παρατήρηση αυτή, αν και εκκινεί από ένα παράδειγμα οργάνωσης σε αγροτικό περιβάλλον, σήμερα δικαιώνεται αναμφισβήτητα. Και ενισχύεται επιπλέον, αν αναλογιστεί κανείς πως οι αντιστάσεις και οι ανταγωνισμοί στο αστικό πεδίο λαμβάνουν χώρα σε ένα περιβάλλον φύσει δικτυακό και εξαρχής διασυνδεδεμένο. Σε ένα περιβάλλον, με άλλα λόγια, που χαρακτηρίζεται από αμέτρητες ροές πληροφοριών, που δεν επιτρέπουν στις πόλεις και επομένως στα πεδία της σύγκρουσης να αντιμετωπιστούν ως αυθύπαρκτες οντότητες και να απομονωθούν είτε φυσικά είτε εικονικά. Εν τούτοις, οι πληροφοριακές ροές δε συγκροτούν αφ' εαυτών αυτό το αχανές από κυκλοφορίες τοπίο. Συνιστούν μονάχα τις «μη-φυσικές» και άυλες εκφάνσεις από ένα ευρύτερο σύνολο ροών

³⁸⁰ Ο.π., σ. 227.

³⁸¹ Ο Michael Ignatieff γράφει σχετικά: «Οι πολεμικές συνθήκες έχουν γίνει “διαφανείς” περισσότερο παρά ποτέ τα τελευταία 75 χρόνια, και η απόσταση ανάμεσα στο σπίτι και το πεδίο της μάχης έχει μικρύνει, όπως άλλωστε όλες οι αποστάσεις στον κόσμο μας», στο Ignatieff, Michael. «Εικονικοί πόλεμοι», στο *Περί Πολέμου*, ό.π., σ. 24.

³⁸² Chief of Staff of the Army's Strategic Studies Group, ό.π., σ. 9. Οφείλουμε, πάντως, να επισημάνουμε πως αυτή η συγκεκριμένη «διαφάνεια» δεν αποτελεί τόσο απόρροια των νέων τεχνολογιών όσο της ίδιας της στρατιωτικής παρουσίας στο πεδίο του πληθυσμού. Πολύ πριν, λοιπόν, τη διάδοση της κινητής τηλεφωνίας, ο Trinquier υποστήριζε πως η ίδια η μετακόμιση των επιχειρήσεων στο πεδίο του πληθυσμού συνεπάγεται την απόλυτη έκθεση των στρατιωτικών κινήσεων στα μάτια των άλλων· και ως εκ τούτου, την απώλεια του στοιχείου της έκπληξης. Όπως έγραφε χαρακτηριστικά, η έκπληξη «εκείνος ο βασικός παράγοντας επιτυχίας, πρακτικά δεν πραγματοποιείται ποτέ. Όπως έχουμε δει, οι άνθρωποι μεταξύ των οποίων οι στρατιώτες μας ζουν και κινούνται έχουν ως αποστολή την ενημέρωση των ανταρτών και καμία κίνηση των στρατευμάτων μας δεν μπορεί να τους ξεφύγει». Trinquier, ό.π., σ. 49.

³⁸³ Παρατίθεται στο Kilcullen, ό.π., σ. 226.

απαραίτητων για τη λειτουργία των πόλεων. Επιστρέφοντας ξανά στη θεωρία των συστημάτων, οι θεωρητικοί του πολέμου εξηγούν πως για να κατανοήσουμε το σύστημα-πόλη θα πρέπει να εστιάσουμε τόσο στις σχέσεις ανάμεσα στα στοιχεία του κάθε συστήματος όσο και στις διασυνδέσεις ανάμεσα στα διαφορετικά συστήματα.³⁸⁴ Οι σχέσεις αυτές εκφράζονται με τη μορφή ροών, υλικών και άυλων, για την κυκλοφορία των οποίων είναι απαραίτητη η ύπαρξη υποδομών.

4.3.2. Υλικότητες και ροές: Οι υποδομές ως πεδίο στρατιωτικής επέμβασης

Όπως είδαμε παραπάνω, η ορολογική διάκριση ανάμεσα στην «αστική περιοχή» και στο «αστικό περιβάλλον» επιχειρεί να αναδείξει εκείνες τις διαστάσεις του επιχειρησιακού πεδίου που δεν μπορούν να περιγραφούν ακριβώς με όρους αυστηρών γεωγραφικών ορίων. Οι υποδομές και οι ροές συνιστούν ένα από τα βασικά αντικείμενα αυτής της ανάδειξης. Και η θέση τους στο σχήμα της αστικής τριάδας χαρακτηρίζεται ιδιαίτερη, καθώς συνιστούν την απαραίτητη σύνδεση ανάμεσα στο έδαφος και την κοινωνία, όπως διατείνεται το *FM3-06*.³⁸⁵ Εν τούτοις, οι υποδομές, ακριβώς επειδή διαχειρίζονται εισροές και εκροές, πέρα από το να περιγράφουν τις λειτουργίες μιας μεμονωμένης πόλης, συγκροτούν και τις ίδιες τις προϋποθέσεις διασύνδεσης διαφορετικών περιοχών μεταξύ τους, αποδίδοντας μια κρίσιμη υπερτοπική σημασία στις πόλεις και εκτείνοντας τις λειτουργίες τους πέραν των αυστηρών γεωγραφικών τους ορίων. Όπως τονίζουν οι ερευνητές της RAND, «[ο]ι αστικές περιοχές είναι κόμβοι, κεντρικά σημεία με πλοκάμια που φθάνουν να ασκούν επιρροή σε περιοχές πέρα από τα όρια τους. [...] Αν και αυτό αποτελεί κοινή γνώση, είναι λίγες οι στρατιωτικές πηγές που διερευνούν τη φύση αυτών των πέραν-της-πόλης σχέσεων και τις επιδράσεις τους στις μάχιμες και στις μετά-τη-μάχη επιχειρήσεις».³⁸⁶ Οι σχεδιαστές της καταστροφής ανατρέχουν εκ νέου στις ευφάνταστες υποδείξεις του μεταβολισμού. «Όπως ένας ζωντανός οργανισμός βασίζεται σε εισροές (τροφή, αέρας και νερό) και εκροές (απόβλητα) για να μείνει ζωντανός, έτσι και μία πόλη έχει ανάγκη από ροές».³⁸⁷ Στην παραδοσιακή *ανάλυση των υλικών ροών* προστίθενται επιπλέον και οι άυλες ροές της πληροφορίας, που συνθέτουν, ουσιαστικά, το πεδίο των σχέσεων ανάμεσα στα φυσικά και τα κοινωνικά συστήματα. Το σύνολο όλων αυτών των λειτουργιών σκιαγραφεί αυτό που παραπάνω περιγράφηκε ως «αστικός

³⁸⁴ Chief of Staff of the Army's Strategic Studies Group, *ό.π.*

³⁸⁵ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 2-2,2-18. Το εγχειρίδιο διακρίνει συγκεκριμένα έξι γενικές κατηγορίες υποδομών: α) Επικοινωνίες και Πληροφορίες, β) Μετακίνηση και Διανομή, γ) Ενέργεια, δ) Οικονομία και Εμπόριο, ε) Διαχείριση και Ανθρώπινες Υπηρεσίες, στ) Πολιτισμός. Βλ. *ό.π.*, σ. 2-19.

³⁸⁶ Glenn, Paul, Helmus και Steinberg, *ό.π.*, σ. 58.

³⁸⁷ Chief of Staff of the Army's Strategic Studies Group, *ό.π.*

κοινωνικός μεταβολισμός» (urban social metabolism).³⁸⁸ Εν τούτοις, οι φυσικοποιημένες και συστημικές αναπαραστάσεις των αστικών λειτουργιών δε συνιστούν απλώς, όπως είδαμε, μια μέθοδο σύγχυσης και συσκότησης των διεργασιών εκμετάλλευσης που συνθέτουν τα τοπία των ανισοτήτων. Συγκροτούν, επιπλέον, ένα πεδίο εκλεπτυσμένων πολεμικών εννοιολογήσεων και δυνατοτήτων.

Στις στρατιωτικές προβληματισμοί των υποδομών και των ροών και στις κριτικές τους μπορεί κανείς να διακρίνει χοντρικά δύο διαφορετικές προσεγγίσεις. Μία που αντιλαμβάνεται τις ροές ως πεδία επέμβασης, είτε αυτό σημαίνει την καταστροφή τους είτε τον έλεγχό τους· και μία που εστιάζει στην ανάγκη διασφάλισης της ακεραιότητας και της απρόσκοπτης λειτουργίας των υποδομών κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων. Στη στρατιωτική φιλολογία θα λέγαμε πως τονίζεται η δεύτερη εξ αυτών, ενώ για λόγους επικοινωνιακής αβρότητας δεν παρέχονται, όπως είναι αναμενόμενο, πολλές λεπτομέρειες ως προς την πρώτη· πόσο μάλλον για τις πιο καταστροφικές της εκφάνσεις. Γι' αυτό και οφείλουμε να εστιάσουμε σε αυτές. Οι ίδιες οι εφαρμογές του πολέμου μας εφοδιάζουν, άλλωστε, με πλήθος στοιχείων που αποδεικνύουν την καταστροφική δυναμική που απελευθερώνεται όταν επιλέξει να παρέμβει κανείς στο πεδίο των ροών. Αμφότερες οι προσεγγίσεις αποδεικνύουν, παρ' όλα αυτά, τη σημασία που διατηρεί για τις αστικές επιχειρήσεις η έννοια των υποδομών και των ροών. Και μαρτυρούν πως όσο απαραίτητες κρίνονται για τη λειτουργία των πόλεων τόσο εξαρτημένοι και ευάλωτοι καθίστανται οι αστικοί πληθυσμοί. Όπως γράφει ο Graham, «[u]ποστηρίζοντας τις ροές του νερού, των αποβλήτων, της ενέργειας, της πληροφορίας, των ανθρώπων, των εμπορευμάτων και των σημάτων, οι σύγχρονες αστικές υποδομές ενσαρκώνουν τα όνειρα του Διαφωτισμού για κοινωνικό έλεγχο της φύσης. [...] Εν τούτοις, την ίδια στιγμή η συνεχής εξάρτηση των κατοίκων της πόλης από πολύπλοκα συστήματα υποδομών δημιουργεί αναπόφευκτες ευαλωτότητες».³⁸⁹ Οι πρώτοι που το γνωρίζουν αυτό είναι προφανώς οι ίδιοι οι σχεδιαστές και διαχειριστές των επίμαχων συστημάτων· το γνωρίζουν, όμως, και τα στρατιωτικά επιτελεία. Η επιλογή τού να παρέμβεις στις υποδομές και τα δίκτυα παροχών εκκινεί από μια σταθερή μέσα στο χρόνο στρατιωτική αντίληψη σχετικά με το φόβο και την αβεβαιότητα που προκαλεί στον πληθυσμό μιας πόλης η διακοπή βασικών και αυτονόητων υποστηρικτικών λειτουργιών. Διατηρεί, όμως, και συγκεκριμένες επιχειρησιακές προεκτάσεις. Άλλοτε ως μέθοδος αποκοπής του Εχθρού από ζωτικές πηγές, όπως αυτό συνέβη για παράδειγμα στην προαναφερθείσα ισραηλινή επιχείρηση στη Nablus, όπου διακόπηκαν οι τηλεφωνικές συνδέσεις, η παροχή ρεύματος και η ύδρευση,³⁹⁰ και άλλοτε ως προσπάθεια στέρησης οργανωτικών δυνατοτήτων στις/στους συμμετέχουσες/οντες σε μια κοινωνική εξέγερση, όπως

³⁸⁸ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 42.

³⁸⁹ Graham, *Cities Under Siege*, *ό.π.*, σ. 263. Βλ. και Kilcullen, *ό.π.*, σ. 38.

³⁹⁰ Weizman, "Lethal Theory", *ό.π.*, σ. 57.

μαρτυρά το παράδειγμα της απαγόρευσης της πρόσβασης στο διαδίκτυο στην Αίγυπτο το 2011, η επίθεση σε δίκτυα υποδομών ή η διακοπή παροχών αποτελεί μια πάγια πολιτικο-στρατιωτική πρακτική, κάθε άλλο παρά καινοφανή.

Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως ήδη η κλασική αρχαιότητα μας προσφέρει ένα τέτοιο παράδειγμα, όταν κατά τη διάρκεια του Α΄ Ιερού Πολέμου (595-585 π.Χ.) και έπειτα από απόφαση της Δελφικής Αμφικτιονίας να επιτεθεί στην Κίρρα, οι πολιορκητές δηλητηρίασαν το νερό της πόλης με λευκό ελλέβορο.³⁹¹ Αλλά και η πιο γνωστή σε 'μας, και σαφώς πιο σύγχρονη περίπτωση των συμμαχικών στρατηγικών βομβαρδισμών κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα αυτής της πρακτικής, καθώς δεν πρόκειται μόνο για καταστροφή κτιρίων, όπως αφήνουν οι εικόνες των ισοπεδωμένων πόλεων να εννοηθεί. Πρόκειται, επιπλέον, για μια μεθοδική προσπάθεια «στρατηγικής παράλυσης», μέσω της στοχευμένης καταστροφής συγκοινωνιακών και ενεργειακών δικτύων και υποδομών παροχής νερού.³⁹² Μέσα από την αίσθηση παράλυσης που παρήγαν οι συγκεκριμένες καταστροφές οι συμμαχικές δυνάμεις επιδίωξαν την ηθική κατάρρευση και τρομοκράτηση των πληθυσμών που κατοικούσαν στις πόλεις του Εχθρού. Σήμερα δε, η συνεχής αστικοποίηση των συγκρούσεων, η συνεχής, δηλαδή, μετακόμιση του πολέμου σε ένα περιβάλλον οι βασικές λειτουργίες του οποίου είναι απολύτως δικτυωμένες, διανοίγει ένα νέο πεδίο πολεμικών δυνατοτήτων το οποίο, όπως γράφει ο Κονδύλης, «το προσφέρει η ίδια η υφή της υψηλά εκτεχνικευμένης κοινωνίας, η οποία από πρώτη όψη είναι απείρως περίπλοκη, διακλαδωμένη και κατακερματισμένη, ενώ στην πραγματικότητα η λειτουργία της εξαρτάται από ολιγάριθμα ενεργειακά και πληροφοριακά κέντρα».³⁹³ Η εξάρτηση αυτή σημαίνει ανάθεση μεγαλύτερης στρατηγικής και τακτικής σημασίας σε συγκεκριμένους κόμβους. Είτε αυτοί είναι ενεργειακοί, στο βαθμό που οι βασικές αστικές λειτουργίες έχουν προ πολλού εξαρτηθεί από την παροχή ηλεκτρικού ρεύματος και έχουν έτσι διασυνδεθεί μεταξύ τους, με αποτέλεσμα η απενεργοποίηση ενός κόμβου να επηρεάζει πλέον πολύ ευρύτερα τμήματα των αστικών λειτουργιών. Είτε είναι κόμβοι διαχείρισης και μεταφοράς πληροφοριών, όπως η περίπτωση του διαδικτύου, η διακοπή λειτουργίας του οποίου συνεπάγεται ένα τεράστιο εύρος δυσλειτουργιών. «Στην πράξη...», γράφει ο John Robb, «...αυτό σημαίνει πως ένας πολύ μικρός αριθμός επιθέσεων στους κρίσιμους κόμβους ενός δικτύου [υποδομών] μπορεί να καταρρίψει ολόκληρο το δίκτυο».³⁹⁴ Ως εκ τούτου, η έννοια των υποδομών εισάγεται πιο πρωταγωνιστικά στις προβληματοποιήσεις και

³⁹¹ Πρόκειται για την αρχαιότερη περίπτωση δηλητηρίασης πόσιμου νερού στο πλαίσιο στρατιωτικής επιχείρησης που έχει καταγραφεί σε γραπτές πηγές. Για σχετικές πληροφορίες βλ. το άρθρο με τίτλο «Βιολογικός πόλεμος στην αρχαιότητα», 26 Μαΐου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://bit.ly/1MfLhGa>. Βλ. επίσης το λήμμα «Kirra, Phocis» στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://en.wikipedia.org/wiki/Kirra,_Phocis.

³⁹² Graham, *ό.π.*, σ. 266.

³⁹³ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 376.

³⁹⁴ Παρατίθεται στο Graham, *ό.π.*, σ. 264.

τις εφαρμογές του πολέμου.³⁹⁵

Η εξέλιξη αυτή αποτελεί κοινή γνώση για τους σχεδιαστές της καταστροφής. Όσο πιο διασυνδεδεμένες είναι οι επιμέρους λειτουργίες και όσο περισσότερο εξαρτώνται από κεντρικά συστήματα διαχείρισης τόσο πιο ευάλωτες είναι σε επιθέσεις και τόσο πιο αξιοποιήσιμες αποδεικνύονται ως σημεία διεξαγωγής πολέμου. Η έννοια, λοιπόν, του «αστικού περιβάλλοντος», αναδεικνύοντας το ρόλο των υποδομών, ανέδειξε και τη σημασία τους ως πεδίου στρατιωτικών επεμβάσεων. Αποκάλυψε ένα πανίσχυρο όπλο οι χρήσεις του οποίου μας επαναφέρουν πίσω στο σχήμα της μη μάχης του Lawrence· εκεί που στόχος δεν ήταν ακριβώς ο Εχθρός, αλλά η ίδια η δυνατότητα τού να υπάρξει ο τελευταίος ως τέτοιος. Όπως τονίζει ο Weizman, «[η] απόκτηση στρατηγικού ελέγχου καίριων συστημάτων υποδομής [...] μπορεί να είναι πιο αποτελεσματική από τον έλεγχο ενός αστικού χώρου με συμβατικά μέσα. Με την προσωρινή διακοπή της παροχής ηλεκτρικού ρεύματος και των τηλεφωνικών συνδέσεων σε συγκεκριμένα κομμάτια της πόλης, ο στρατός μπορεί να παραλύσει τον εχθρό».³⁹⁶ Αν ακολουθήσουμε, λοιπόν, το συλλογισμό της Sassen και του Weizman σχετικά με τη μετατροπή της πόλης σε καθ' εαυτήν τεχνολογία πολέμου, τότε θα δικαιούμασταν να υποστηρίξουμε πως ο στρατιωτικός έλεγχος των υποδομών σημαίνει τη στέρηση ενός συνόλου απαραίτητων επιμελητειακών δυνατοτήτων στον Εχθρό. Θα δικαιούμασταν, με άλλα λόγια, να αντιληφθούμε την πόλη ως μια ιδιότυπη επιμελητειακή μηχανή, η ομαλή λειτουργία της οποίας αφενός απαιτεί άριστη συνεργασία των επιμέρους τμημάτων της αφετέρου κινδυνεύει με διακοπή, όταν ένα και μόνο απ' αυτά τα τμήματα απορρυθμιστεί. «Στην πραγματικότητα,...», γράφει ο Creveld, «...όσο πιο αυστηρός είναι ο συντονισμός από τον οποίο εξαρτάται η αποτελεσματικότητα, και όσο πιο άψογα εφαρμόζει το ένα τμήμα με το άλλο, τόσο μεγαλύτερος είναι ο κίνδυνος η βλάβη του ενός να οδηγήσει στη βλάβη όλων των άλλων».³⁹⁷ Η ακρίβεια αυτή καθίσταται, έτσι, ένα διαφιλονικούμενο πεδίο. Στο αστικό περιβάλλον η επιμελητειακή αυτή αρτιότητα αποδεικνύεται ακόμη πιο κρίσιμη· και οι βλάβες, για τις οποίες κάνει λόγο ο Creveld, πιο πιθανές. Αν, λοιπόν, στο παραδοσιακό συγκείμενο των στρατιωτικών πρακτικών οι βλάβες αυτές συνιστούν αποτέλεσμα της στοχευμένης καταστροφής των γραμμών επικοινωνίας και τροφοδοσίας του αντιπάλου, τότε στο αστικό συγκείμενο ισοδυναμούν με την καταστροφή των ίδιων των αστικών υποδομών. Και αν η απόκτηση ελέγχου των δικτύων και των κρίσιμων κόμβων συνιστά τη μισή αλήθεια, η άλλη μισή κατοικεί στις κατεστραμμένες σωληνώσεις και στα λιωμένα καλώδια.

«Η διαχείριση των καίριων στοιχείων υποδομής...», γράφει ο Weizman, «...επιζητεί να

³⁹⁵ Οι Medby και Glenn τονίζουν χαρακτηριστικά πως τα επιμέρους στοιχεία των υποδομών μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως εργαλεία πολέμου. Βλ. Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. 5, 30, 77.

³⁹⁶ Weizman και Misselwitz, *ό.π.*, σ. 52.

³⁹⁷ Creveld, *ό.π.*, σ. 159.

ελέγξει μια αστική περιοχή μέσω της αποδιοργάνωσης των ποικίλων ροών της. Οι βομβιστικές επιχειρήσεις βασίζονται στους αρχιτέκτονες και τους πολεοδόμους, για την υπόδειξη κτιρίων και σημείων υποδομής ως πιθανούς στόχους ούτως ώστε να αξιολογηθεί το αποτέλεσμα της εξάλειψής τους σε αστικό επίπεδο». ³⁹⁸ Η στοχευμένη καταστροφή υποδομών κάθε άλλο παρά έχει αποσυρθεί, λοιπόν, από την ατζέντα των στρατιωτικών πρακτικών. Αξιολογείται και επιστρατεύεται ανάλογα με τα οφέλη της κάθε επίθεσης σε τακτικό και στρατηγικό επίπεδο. Και για τους λόγους που μόλις αναφέρθηκαν καταλαμβάνει, πλέον, πιο καθοριστική θέση στο συντακτικό του πολέμου. Ο Martin Coward υποστηρίζει πως συμβαδίζει σήμερα με τις βασικές αρχές του λεγόμενου *δικτυοκεντρικού πολέμου* (network-centric war). Αξιοποιεί, με άλλα λόγια, την υψηλή σημασία των υποδομών και των δικτύων στην οργάνωση της αστικής καθημερινότητας, εξαπολύοντας επιθέσεις σε συγκεκριμένα σημεία που έχουν αξιολογηθεί επί τούτου. ³⁹⁹ Η διαφορά, όπως την αντιλαμβάνεται ο Coward, με τις επιχειρήσεις «στρατηγικής παράλυσης» του παρελθόντος έγκειται στο γεγονός πως στόχο των επιθέσεων αποτελεί η ίδια η αστικότητα ως τέτοια και όχι η τρομοκράτηση και η εξαθλίωση του πληθυσμού ή η καταστροφή υποδομών και μέσων που χρησιμοποιούνται από τον Εχθρό στο πλαίσιο της λειτουργίας μιας ευρύτερης πολεμικής μηχανής. ⁴⁰⁰ Εν τούτοις, ακόμα και αν διατηρεί κανείς επιφυλάξεις ως προς τη συγκεκριμένη ανάγνωση, είναι αναμφισβήτητο πως οι υποδομές συνιστούν, ίσως, το πιο νευραλγικό και κρίσιμο σημείο στη διάρθρωση του αστικού πεδίου και ως εκ τούτου καταλαμβάνουν μια επίλεκτη θέση στο ρεπερτόριο των στρατιωτικών πρακτικών. Οι επιθέσεις σε κόμβους δικτύων οφείλουν να γίνουν αντιληπτές ως προσχεδιασμένες απόπειρες ενός στρατού να «κατεβάσει τους διακόπτες στις κοινωνίες» (“switching societies off”) και συνθέτουν, σήμερα, αυτό που ο Graham αποκαλεί «γεωπολιτική της εξαναγκαστικής αποσύνδεσης». ⁴⁰¹ Στερούν, με άλλα λόγια, στην αστική ζωή τους όρους συνέχισής της. Και ορθώς ο Coward τονίζει πως οι διαδεδομένες πρακτικές *αστυκτονίας* (urbicide), οι πρακτικές δηλαδή καταστροφής της πόλης και της αστικότητας, δε θα πρέπει να αξιολογούνται μονάχα στη βάση της μακάβριας πραγματικότητας που συνθέτουν οι απώλειες σε ανθρώπινες ζωές. ⁴⁰² Αλλά οφείλουμε να διακρίνουμε πλάι της και την πρωταγωνιστική θέση που καταλαμβάνει η απενεργοποίηση των

³⁹⁸ Weizman, Eyal. «Τα εγκλήματα των αρχιτεκτόνων», μτφρ. Μαριάννα Λεμπρέν, *futura*, 9, 2004, σ. 39. Παράλληλα, το *FM3-06* επισημαίνει τη σημασία του ρόλου των μηχανικών αναφορικά με τη διαχείριση των υποδομών στις αστικές επιχειρήσεις. Οι διοικητές βασίζονται πρώτα στην τεχνογνωσία των «μηχανικών της πόλης, των σχεδιαστών και των εργαζομένων σε δημόσια έργα» για να κατανοήσουν επαρκώς τα τεχνικά ζητήματα που εγείρονται από την παρουσία των υποδομών μέσα στο πεδίο των επιχειρήσεων και έπειτα καταστρώνουν το σχέδιο. Βλ. *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 2-20.

³⁹⁹ Coward, Martin. “Network-Centric Violence, Critical Infrastructure and the Urbanization of Security”, *Security Dialogue*, 40 (4-5), 2009, σ. 409.

⁴⁰⁰ Ο.π., σ. 403.

⁴⁰¹ Παρατίθεται στο Weizman, Eyal. “Archipelago of Exception: Sovereignities of Extraterritorialities”, εναρκτήρια εισήγηση στο ομώνυμο συνέδριο που έλαβε χώρα στο Centre for Contemporary Culture in Barcelona, 10-11 Νοεμβρίου 2005. Διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://roundtable.kein.org/node/698>.

⁴⁰² Coward, Martin. “Urbicide in Bosnia”, στο Graham, *Cities, War and Terrorism*, ό.π., σ. 157-158.

επίμαχων αστικών λειτουργιών, η οποία άλλοτε μέσω της καταστροφής των υποστηρικτικών τους δομών και άλλοτε μέσω της ελεγχόμενης διαχείρισης των ροών, στερεί εκείνες τις συνθήκες μέσα στις οποίες η συλλογική αστική ζωή μπορεί να υπάρξει ως τέτοια.

Την ανάγκη να αξιολογήσουμε την αστυκτονία κοιτάζοντας πέρα από τις τυπικές ανθρωποκεντρικές προσεγγίσεις ο Coward δοκίμασε να τη διατυπώσει καταρχάς μέσα από παραδείγματα στοχευμένης καταστροφής του κτισμένου περιβάλλοντος. Εξετάζοντας την περίπτωση των βομβαρδισμών στη Βοσνία, με έμφαση στην πόλη του Sarajevo, επιχείρησε να καταδείξει πως η μεθοδική καταστροφή του αστικού ιστού της πόλης ισοδυναμούσε με την εξάλειψη των κοινών χώρων μέσα στους οποίους η βοσνιακή ετερογένεια αποκτούσε το νόημά της. Η εξάλειψη αυτή αποτελούσε, όπως τονίζει, μέρος ενός ευρύτερου σερβικού σχεδίου εθνοκάθαρσης το οποίο όφειλε να αποτυπωθεί ρητά πάνω και στις υλικές μορφές που συνθέτουν το πεδίο της καθημερινής συνύπαρξης. Γι' αυτό και δεν περιορίστηκε απλώς στην καταστροφή κάποιων συμβολικών πολιτιστικών κατασκευών, αλλά συμπεριέλαβε και τους καθημερινούς τόπους της συλλογικής ζωής: αγορές, βιβλιοθήκες, καφενεία, με άλλα λόγια οι ίδιες οι συνθήκες της συλλογικής αστικής εμπειρίας αποτέλεσαν στόχους επίθεσης.⁴⁰³ Στο πλάι εκείνων των υλικών μορφών που συγκροτούν τους όρους της αστικότητας, και αναγνωρίζοντας τους μετασχηματισμούς που λαμβάνουν χώρα στο αντικείμενο της δημόσιας ασφάλειας, ο Coward επιλέγει, στη συνέχεια, να εστιάσει στο ρόλο που διαδραματίζουν τα δίκτυα στην παραγωγή της αστικής εμπειρίας. Και ως εκ τούτου, εντοπίζει σε αυτά ένα επιπλέον πεδίο αστυκτονικών δυνατοτήτων. Οι επαναενοιολογήσεις του «χώρου της μάχης» και των πεδίων της σύγκρουσης αναθέτουν, όπως είδαμε, κρίσιμους ρόλους σε συγκεκριμένους δικτυακούς κόμβους. Έτσι, ο Coward παρατηρεί μια καθοριστική μετατόπιση από μια αντίληψη του πολέμου ως σύγκρουσης δυνάμεων με βάση γραμμές μετώπου, σε μια νέα επιχειρησιακή κουλτούρα στην οποία οι καταστροφικές δυνάμεις ασκούνται πάνω σε κρίσιμα σημεία. Όπως υποστηρίζει χαρακτηριστικά, ένας τέτοιος μετασχηματισμός θα πρέπει να κατανοηθεί ως μετακίνηση από πολεμικές έννοιες και αντιλήψεις με έμφαση στο στοιχείο της εδαφικότητας και της συγκέντρωσης δυνάμεων, σε έννοιες που αποδίδουν σημασία στα δίκτυα και στην άσκηση δυνάμεων σε βασικούς κόμβους.⁴⁰⁴

⁴⁰³ *Ο.π.*, σ. 156, 166. Ως προς αυτό, ο Shaw είναι πιο συγκεκριμένος. Υποστηρίζει πως η καταστροφή του αστικού ιστού του Sarajevo δεν υπονοεί απλώς την αποστέρηση εκείνων των όρων που επιτρέπουν την οργάνωση της συλλογικής ζωής και εκείνων των υλικών συνθηκών που φιλοξενούν την αστική ετερογένεια. Αλλά θα πρέπει να καταστεί κατανοητή ως απαραίτητο μέρος του σχεδίου γενοκτονίας που υλοποίησαν οι Σέρβοι εθνικιστές, επιχειρώντας να διαγράψουν όχι μόνο τα κοσμοπολίτικα χαρακτηριστικά της πόλης αλλά και τον έντονα μουσουλμανικό του χαρακτήρα. Τονίζει, έτσι, πως στο εν λόγω παράδειγμα η *αστυκτονία* και η *γενοκτονία* οφείλουν να ιδωθούν ως παράλληλοι άξονες του ίδιου πολιτικο-στρατιωτικού σχεδίου. Βλ. Shaw, *ό.π.*, σ. 148-149.

⁴⁰⁴ Coward, "Network-Centric Violence", *ό.π.*, σ. 410. Ως προς αυτή τη μετατόπιση ο Ignatieff γράφει: «Στη θέση της φθοράς, ο σκοπός του μεταμοντέρνου πολέμου είναι να κτυπηθεί το νευρικό σύστημα —σημεία ελέγχου, ηλεκτρονικά δίκτυα που κατευθύνουν την πολεμική μηχανή. Ένας "τυφλός" εχθρός —χωρίς υπολογιστές, τηλέφωνα ή ρεύμα— μπορεί να διατηρεί τις υπόλοιπες δυνάμεις του, αλλά δεν μπορεί πλέον να τις κατευθύνει στη μάχη». Βλ. Ignatieff, *ό.π.*, σ. 10.

Καθίσταται, έτσι, προφανές πως πλάι στη συνεχή αστικοποίηση των συγκρούσεων, μπορεί να διακρίνει κανείς ως μία από τις επίλεκτες στρατιωτικές τακτικές την εμπρόθετη καταστροφή των στοιχείων εκείνων που παρέχουν τους ίδιους τους όρους της συλλογικής αστικής εμπειρίας· είτε αυτά αντιστοιχούν στους τόπους της κοινής καθημερινότητας είτε σε κρίσιμες αστικές υποδομές. Ο πόλεμος, όπως τονίζει ο Coward, δε λαμβάνει απλώς χώρα μέσα στις πόλεις, αλλά στοχεύει ειδικά σε αυτό που είναι *αστικό*· στις κρίσιμες, δηλαδή, υποδομές και στην «πολύπλοκη οικολογία των μητροπολιτικών υποκειμένων» που αυτές συγκροτούν.⁴⁰⁵ Αυτό είναι ξεκάθαρο, για παράδειγμα, στην περίπτωση του βομβαρδισμού της Βαγδάτης το 2003. Η επιχείρηση βασίστηκε στο γνωστό στρατιωτικό δόγμα με την ονομασία «Σοκ και Δέος» και κατέστρεψε, μέσα σε ένα διάστημα δύο περίπου εβδομάδων, ανάμεσα σε άλλα, δίκτυα τηλεπικοινωνιών και ενεργειακούς σταθμούς. Ο στόχος ήταν διπλός· αφενός η προσβολή κόμβων υψηλής σημασίας για τον ιρακινό στρατό σε επίπεδο διοίκησης και επιμελητείας, αφετέρου η ισοπέδωση του ηθικού και η εξαθλίωση του ιρακινού πληθυσμού.⁴⁰⁶ Όπως γράφει άλλωστε ο Michael Ignatieff, «[δ]εν υπάρχει καμιά βεβαιότητα πως ένας πόλεμος εναντίον του νευρικού συστήματος ενός κράτους, και άρα μιας κοινωνίας, θα είναι περισσότερο πολιτισμένος απ' ό,τι ένας πόλεμος μεταξύ στρατευμάτων αμιγώς».⁴⁰⁷ Στο εν λόγω παράδειγμα μπορεί κανείς, λοιπόν, να διακρίνει τις δύο επιμέρους εκφράσεις του δικτυο-κεντρικού πολέμου που μόλις αναφέρθηκαν. Τόσο, δηλαδή, τα προσεκτικά χτυπήματα στο «νευρικό σύστημα» της πολεμικής μηχανής του Εχθρού όσο και τα πλήγματα εναντίον εκείνων των στοιχείων που συγκροτούν το υπόβαθρο της αστικότητας. Η επιλογή της καταστροφής υποδομών δε συνιστά επιχειρησιακή παρατυπία. Αντιθέτως, διατυπώνεται ρητά στη στρατιωτική συζήτηση και προβλέπεται ως πρακτική στα εγχειρίδια πεδίου, αν και, όπως ειπώθηκε, για επικοινωνιακούς λόγους ο ρόλος της υποβαθμίζεται. Όπως επισημαίνει το *FM3-06*, κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων μάχης οι διοικητές θα πρέπει να σχεδιάσουν με τέτοιο τρόπο τις δράσεις του στρατού, ώστε να μπορούν να στερήσουν στον Εχθρό την πρόσβαση σε βασικές πηγές υποστήριξης (νερό, ρεύμα, καύσιμα). Και αυτό μπορεί να επιτευχθεί είτε με έλεγχο των συγκεκριμένων πηγών είτε με την καταστροφή τους.⁴⁰⁸

Το παράδειγμα της Βαγδάτης κατοικεί ακριβώς στην καρδιά αυτής της δεύτερης δυνατότητας. Αλλά η επιλογή της καταστροφής των υποδομών δε γίνεται πάντα τόσο αβίαστα όσο οι εικόνες των βομβαρδισμένων τοπίων αφήνουν να εννοηθεί· και τα αποτελέσματά της δεν είναι πάντα τα αναμενόμενα. Η προσβολή των υποδομών αξιολογείται πάντα στη βάση του χαρακτήρα της εκάστοτε επιχείρησης. Και ως γνωστόν, εκείνοι οι βομβαρδισμοί της Βαγδάτης, μακριά από το

⁴⁰⁵ Coward, “Network-Centric Violence”, *ό.π.*, σ. 413-415.

⁴⁰⁶ *Ο.π.*, σ. 404.

⁴⁰⁷ Ignatieff, *ό.π.*

⁴⁰⁸ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 2-18.

να διακρίνονται από οποιαδήποτε επιχειρησιακή ομοιότητα με την πρώτη εισβολή στο Ιράκ, σηματοδοτούσαν την έναρξη μιας αδιάλειπτης αμερικανικής στρατιωτικής παρουσίας στην ευρύτερη περιοχή που, επί της ουσίας, συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Σηματοδοτούσαν, με άλλα λόγια, μια μόνιμη εγκατάσταση στρατιωτικού προσωπικού στο Ιράκ που δεν είχε λιγότερο ανάγκη τις συγκεκριμένες υποδομές απ' όσο ο Εχθρός.⁴⁰⁹ Και επιπλέον, λειτούργησαν αυτο-υπονομευτικά, στο βαθμό που η συγκεκριμένη αντιεξεγερτική εκστρατεία λόγω της τρομακτικής της διάρκειας απαιτούσε ανάμειξη με τον τοπικό πληθυσμό, αλλά η επιλογή της καταστροφής ζωτικών πηγών δημιουργούσε παράλληλα δυσπιστία και ελλειπή υποστήριξη της αμερικανικής αποστολής.⁴¹⁰ Στο *FM3-06* διαβάζει, λοιπόν, κανείς πως η καταστροφή μέρους ενός δικτύου ενδέχεται να επηρεάσει αρνητικά άλλα κομμάτια των υποδομών ή/και να δημιουργήσει εχθρικά συναισθήματα στον τοπικό πληθυσμό. Και ως εκ τούτου οφείλει ο στρατός να αποκαταστήσει το γρηγορότερο την ομαλή του λειτουργία.⁴¹¹ Η μέριμνα για τη διατήρηση και προστασία των υποδομών καταλαμβάνει, όπως αναφέρθηκε, ένα σημαντικό κομμάτι της σύγχρονης στρατιωτικής φιλολογίας για τις επιχειρήσεις σε πόλεις. Άλλοτε ως τρόπος απόκρυψης των πραγματικών καταστροφικών αποτελεσμάτων της στρατιωτικής δραστηριότητας, άλλοτε ως αναγκαία επιμελητειακή προϋπόθεση και άλλοτε ως μέσο αποτροπής της δημιουργίας ενός πιο εχθρικού κοινωνικού περιβάλλοντος, επιβάλλει περιορισμούς και υποδεικνύει συγκεκριμένες κινήσεις σε επίπεδο τακτικής. Όταν δεν πρόκειται, λοιπόν, για περιπτώσεις εμπρόθετης καταστροφής υποδομών, όπου οι τελευταίες δε συνιστούν εμπόδια αλλά στρατηγικούς στόχους, τα δίκτυα και οι παροχές συνθέτουν ένα τοπίο συρρίκνωσης, αν όχι ακύρωσης, σημαντικών επιχειρησιακών πλεονεκτημάτων. Η έκθεση της RAND για τη μέθοδο IPB το διατυπώνει ρητά: «Η αστική υποδομή, η οποία περιλαμβάνει παροχές και δημόσια έργα, μπορεί να επιβάλει σοβαρούς περιορισμούς στις επιχειρήσεις της μονάδας, αν απαιτείται η υποδομή αυτή να παραμείνει λειτουργική κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής των στρατιωτικών δραστηριοτήτων».⁴¹²

Αυτό καθίσταται ιδιαίτερα σαφές και στην προαναφερθείσα έκθεση της RAND για τις αμερικανικές επιχειρήσεις στο Ιράκ και το Αφγανιστάν, στην οποία αποδίδεται ιδιαίτερη έμφαση στην προστασία και την αποκατάσταση των υποδομών. Και η προστασία αυτή δεν περιγράφει μονάχα την προάσπιση της υλικής τους ακεραιότητας, αλλά αφορά και την ανθρώπινή τους

⁴⁰⁹ Αυτό είναι ξεκάθαρο στην έκθεση της RAND για τη μέθοδο IPB σε αστικό περιβάλλον. Γράφουν, λοιπόν, οι Medby και Glenn πως «η υποδομή μιας πόλης ενδέχεται να είναι απαραίτητη για την κάλυψη των επιμελητειακών αναγκών μιας δύναμης». Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. 84.

⁴¹⁰ Η RAND επισημαίνει σχετικά: «Ειδικότερα, πολλοί/ές Ιρακινοί/ές άκουσαν τους ισχυρισμούς των Δυτικών ηγετών πως η ζωή στο Ιράκ θα είναι καλύτερη μετά την απομάκρυνση του Σαντάμ Χουσεΐν. Ήταν, επομένως, δύσπιστοι/ες, όταν τους ανακοινώθηκε ότι οι υποδομές τους θα πάρουν μήνες ή χρόνια για να επισκευαστούν μετά την παύση των εχθροπραξιών ανάμεσα στις τακτικές δυνάμεις», στο Glenn, Paul, Helmus και Steinberg, *ό.π.*, σ. 29.

⁴¹¹ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 2-19.

⁴¹² Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. xiii.

διάσταση. Επισημαίνεται, έτσι, το γεγονός πως στις στρατιωτικές προβληματισμοί των υποδομών θα πρέπει να συμπεριλαμβάνεται και το ανθρώπινο δυναμικό που τις διαχειρίζεται και εργάζεται σ' αυτές. Σύμφωνα με τους συγγραφείς της έκθεσης, στο πλαίσιο μιας ολιστικής προσέγγισης του αστικού περιβάλλοντος κάθε προσπάθεια κατανόησης των υποδομών ως φυσικών στοιχείων διαχωρισμένων από την κοινωνική τους διάσταση είναι καταδικασμένη να αποτύχει. «[Η] καλοπροαίρετη συμμαχία που προστατεύει εγκαταστάσεις ηλεκτροπαραγωγής, έτσι ώστε τα νοσοκομεία να έχουν πρόσβαση σε ενέργεια, αποτυγχάνει αν ή ίδια δύναμη καταστρέφει τις πηγές των καυσίμων που το ιατρικό προσωπικό έχει ανάγκη για τη μετακίνησή του προς τους χώρους εργασίας του».⁴¹³ Η στρατιωτική διαχείριση των υποδομών δεν μπορεί να ερμηνευθεί, επομένως, μόνο μέσα από απλοϊκά σχήματα ισχύος και επιβολής. Η σταθερή παρουσία των στρατιωτικών μηχανών στα πολυσχιδή αστικά πεδία απαιτεί, σήμερα, πιο εκλεπτυσμένες προβληματισμοί. Δεν είναι ότι η καθαρή βία αποσύρεται από το ρεπερτόριο του πολέμου. Είναι ότι οι χρήσεις της δεν είναι πάντοτε βοηθητικές. Η σχέση της πόλης με τον πόλεμο είναι μια διαρκής αλληλεπίδραση τα πολύπλοκα χαρακτηριστικά της οποίας μόλις έχουμε αρχίσει να τα αντιλαμβανόμαστε. Και τα επιτελεία της καταστροφής, ως αυτά που υποδεικνύουν καταρχάς τα πλαίσια κατανόησης και νοηματοδότησης αυτής της σχέσης, βρίσκονται σήμερα προ δυσάρεστων εκπλήξεων. Τόσο γιατί «η πόλη είναι ένας ζωντανός οργανισμός που ρέει και αναπνέει και οποιαδήποτε λύση σχετική με τη δημόσια ασφάλεια που δεν του επιτρέπει να ρέει δεν είναι καν λύση».⁴¹⁴ Όσο και επειδή μέσα σε ένα παγκοσμιοποιημένο και διασυνδεδεμένο περιβάλλον δεν αποδεικνύεται πάντοτε δόκιμο για τις στρατιωτικές μηχανές το να επαναλάβουν αυτό που έπραξαν εις διπλούν οι Ρώσοι στο Grozny στα τέλη του 20^{ου} αιώνα και οι Ισραηλινοί στη Γάζα το 2014. Οι εικόνες των ισοπεδωμένων πόλεων είναι ακόμα σε θέση να κινητοποιούν συλλογικά συναισθήματα και ενίοτε να ασκούν πιέσεις ως προς τη χάραξη πολιτικών. Και αν τοποθετήσει κανείς τα όποια ανθρωπιστικά προσχήματα πλάι στις πολύπλοκες μορφολογίες των πόλεων, τότε ορθώνεται μπροστά στους σχεδιαστές της καταστροφής ένα ιδιότροπο πεδίο που εγείρει, όπως θα δούμε στο «Παράρτημα Α», απροσδόκητα και πρωτοφανή προσκόμματα στη χρήση οικείων στρατιωτικών τεχνολογιών.

Το σημαντικότερο εξ αυτών αφορά, τελικά, το γεγονός πως οι πόλεις είναι ένα κατεξοχήν κοινωνικό περιβάλλον και πως ο πόλεμος θα διεξάγεται, εφεξής, μέσα σε ένα πεδίο γεμάτο από ανθρώπινες κυκλοφορίες και κοινωνικές αλληλεπιδράσεις. Η μετακόμιση των μικρών πολέμων στις μεγάλες πόλεις συνεπάγεται, έτσι, την απόλυτη εξαφάνιση του Εχθρού μέσα σε ένα περιβάλλον σωμάτων και πληθυσμών. Αυτός είναι και ο βασικότερος, ίσως, γνώμονας των σύγχρονων μιλιταριστικών προβληματισμών. Το γεγονός, δηλαδή, πως οι πόλεις αποτελούσαν ανέκαθεν

⁴¹³ Glenn, Paul, Helmus και Steinberg, *ό.π.*, σ. 2.

⁴¹⁴ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 19. Βλ. επίσης το υποκεφάλαιο με τίτλο “Beyond Military Urbicide”, *ό.π.*, σ. 109-112.

μικρότερες ή μεγαλύτερες συγκεντρώσεις ανθρώπων. Και «[ε]ίναι, επομένως, σε αυτές τις ανθρώπινες ποιότητες του αστικού περιβάλλοντος που ο στρατιωτικός σχεδιαστής θα πρέπει να εστιάσει πρώτα, αν ελπίζει να κατανοήσει το πώς οι στρατοί μπορούν να λειτουργήσουν σε έναν τέτοιο τόπο».⁴¹⁵ Η έννοια του πληθυσμού —ή της κοινωνίας, αν θέλαμε να ακολουθήσουμε τις διατυπώσεις του *FM3-06*— διανοίγει ένα νέο πεδίο πολεμικών επιχειρήσεων, με τη δική του ιστορικότητα και τη δική του μεθοδολογία. Και συγκροτεί ένα αντικείμενο που εγείρει τις δικές του χαρτογραφικές προκλήσεις με τις οποίες, όπως μας δείχνει η παράδοση της αντιεξέγερσης, ο στρατιωτικός κλάδος επιχειρεί προ πολλού να αναμετρηθεί. Η περίφημη, λοιπόν, «διάλυση των περιγραμμάτων του πεδίου της μάχης» οδήγησε τελικά τον πόλεμο στο φυσικό περιβάλλον όλων εκείνων που ποτέ δεν εξουσιοδοτήθηκαν για να σκοτώσουν και για να σκοτωθούν· στον ίδιο τον καθημερινό τους χώρο. Η πόλη ως πεδίο επιχειρήσεων αποδεικνύει αδιαμφισβήτητα πως «το κέντρο βάρους στις αστικές επιχειρήσεις δεν είναι ποτέ ένα προεδρικό μέγαρο ή ένας τηλεοπτικός σταθμός ή μία γέφυρα ή ένας στρατώνας. Είναι πάντα ο άνθρωπος».⁴¹⁶ Και όπως θα δούμε στη συνέχεια, τα στρατιωτικά επιτελεία δεν περίμεναν την αστικοποίηση των συγκρούσεων για να προβληματοποιήσουν την ανθρώπινη διάσταση. Πολύ πριν οι συγκρούσεις μετακομίσουν στις «ασφαλικές ζούγκλες» και υπό την πίεση της συνεχούς εξαφάνισης του συμβατικού Εχθρού στην αχανή θάλασσα του πληθυσμού, η έννοια του ανθρώπινου περιβάλλοντος μαγνήτισε την προσοχή των σχεδιαστών της καταστροφής. Το στρατιωτικό ενδιαφέρον για την ανθρώπινη διάσταση οξύνθηκε, λοιπόν, από τη στιγμή που η σχέση Φίλος/Εχθρός πέρασε στο στάδιο της οριστικής της αποδόμησης και ο ανορθόδοξος Εχθρός χάθηκε μέσα στο απροσδιόριστο πληθυσμιακό φάσμα. Ως εκ τούτου, οφείλουμε να διερευνήσουμε το ρόλο που διαδραματίζει προ πολλού στη στρατιωτική συζήτηση η έννοια του πληθυσμού, πριν εξετάσουμε το πώς οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις που αναπτύσσονται στις αχανείς μητροπόλεις εισάγονται σήμερα στα στρατιωτικά εργαστήρια.

⁴¹⁵ Spiller, *ό.π.*, σ. 446.

⁴¹⁶ Peters, Ralph. “The Human Terrain of Urban Operations”, *Parameters*, 30 (1), 2000, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/Articles/00spring/peters.htm>.

IV. Ο Φίλος και ο Εχθρός μέσα στον πληθυσμό

Εισαγωγικά

Η ανάδειξη των «ανθρώπινων ιδιοτήτων» της πόλης φωτίζει το τρίτο μέρος της αστικής τριάδας και κλείνει ουσιαστικά τον κύκλο που άνοιξε η εμβάθυνση του Schmitt στα ιδιώματα της αντάρτικης πρακτικής. Τον κλείνει, ομολογουμένως, με έναν παράδοξο τρόπο, επιλέγοντας να επιστρέψει σε ένα στοιχείο που ο Γερμανός θεωρητικός μόλις που άφησε να εννοηθεί, όταν κατέγραφε τα δικαιικά βραχυκυκλώματα που προκαλούσε η δράση του ανορθόδοξου μαχητή. Το στοιχείο αυτό συνιστά αφενός την πιο χαρακτηριστική ιδιότητα του αστικού περιβάλλοντος αφετέρου την πιο βασική ίσως προϋπόθεση για την ίδια την ύπαρξη του αντάρτη ως τέτοιου. Η αρχή και το τέλος αυτού του κύκλου δεν μπορούν, λοιπόν, παρά να συναντηθούν αναπόφευκτα στην έννοια του ανθρώπινου περιβάλλοντος· στο γεγονός, δηλαδή, πως η πραγματική μάχη φαίνεται να διεξάγεται, όπως τονίζουν οι γκουρού του αντεπαναστατικού πολέμου, *μέσα* στον —και για τον— πληθυσμό. Είναι σαφές πως η έννοια του πληθυσμού θεματοποιήθηκε στο έργο *Η Θεωρία του Αντάρτη* μέσα από τις παρατηρήσεις του Schmitt για το λαϊκό πόλεμο, λαμβάνοντας τη γνώριμη μορφή του *λαού*. Ως μια συλλογική, δηλαδή, φιγούρα που παίρνει τα όπλα για να πολεμήσει στο έδαφος της έναν κατακτητή. Μια τέτοια προσέγγιση αναγνωρίζει στον πληθυσμό έναν προφανή εμπρόθετο και ενεργό παρα-στρατιωτικό ρόλο που προκαλεί, όπως είδαμε, σοβαρές επιπλοκές στο επίπεδο του πολεμικού δικαίου. Και αυτός ήταν ο βασικός στόχος των Σμιτιανών παρατηρήσεων· η ανάδειξη της δικαιικής και επιχειρησιακής σημασίας που λαμβάνει η είσοδος του απλού λαού —όλων εκείνων, δηλαδή, που δεν πληρούσαν τις βασικές προϋποθέσεις του τακτικού στρατιώτη— στη σφαίρα των συγκρούσεων. Έτσι εισάγεται, όπως μας δείχνει, η φιγούρα του άτακτου ή ανορθόδοξου πολεμιστή στις προβληματισμοί και στις υλικότητες του πολέμου. Και έκτοτε φαίνεται να τις στοιχειώνει.

Εν τούτοις, ο πληθυσμός διατηρεί και μια άλλη διάσταση η οποία αν και δε φάνηκε να απασχολεί, παρά μόνο παρεμπιπτόντως, τον Schmitt, απασχολεί αντιθέτως εντατικά, ήδη από την εποχή του, όλους εκείνους που έσπευσαν να μελετήσουν, να προβληματιστούν και να καταστείλουν τις εξεγέρσεις και τα αντάρτικα κινήματα ανά τον κόσμο. Ο Schmitt ανατρέχοντας, όπως είδαμε στο πρώτο μέρος, στο *Εκλαϊκευμένο Εγχειρίδιο του Ανταρτοπόλεμου* του Hans von Dach, μας θυμίζει τι συμβούλευε τον αντάρτη ο Ελβετός λοχαγός: «Ο πληθυσμός...», έγραφε, «... είναι ο καλύτερος φίλος σου». Στη σκιά της δικαιικής αμηχανίας που προκαλούσε η μέριμνα των Συνθηκών της Γενεύης για την προστασία των αμάχων δε θα ήταν δύσκολο για τον Schmitt το να υποθέσει πως «[η] προστασία ενός τέτοιου πληθυσμού μπορεί τότε να σημαίνει και μια προστασία του αντάρτη».¹ Και αυτή ακριβώς η υπόθεση φωτίζει την άλλη διάσταση του μεγέθους

¹ Schmitt, *Θεωρία του Αντάρτη*, ό.π., σ. 27. Βλ. σχετικά την 182^η υποσημείωση του πρώτου μέρους.

«πληθυσμός». Όχι την εμπρόθετη και ενεργή παρουσία του στα πεδία των μαχών αλλά το ρόλο που διαδραματίζει ως μέσο —με την αυστηρή έννοια που αποδίδει στον όρο ο κλάδος της φυσικής— και ως πεδίο μέσα στο οποίο η έννοια του αντάρτη συλλαμβάνει το πλήρες οντολογικό και επιχειρησιακό της νόημα. Όχι αυτές και αυτούς που αποφασίζουν να πάρουν τα όπλα αλλά εκείνες και εκείνους ανάμεσα στις/στους οποίες/ους ο μη συμβατικός Εχθρός ζει, επιχειρεί και εξαφανίζεται. Αυτό το πεδίο προσπαθεί προ πολλού ο στρατιωτικός κλάδος να χαρτογραφήσει και να δαμάσει. Αυτό το πεδίο αναδεικνύει και η ίδια η συζήτηση για την αστικοποίηση των συγκρούσεων μέσα από την έμφασή της στις ανθρώπινες διαστάσεις του πολύπλοκου αστικού περιβάλλοντος.

Πρόκειται για το τρίτο μέρος που ολοκληρώνει το σχήμα της αστικής τριάδας, έτσι όπως αυτό περιγράφηκε παραπάνω. Η έννοια της κοινωνίας, πλάι σε εκείνες του εδάφους και των υποδομών, αποδεικνύεται σήμερα μια βασική —αν όχι η βασικότερη— παράμετρος στις στρατιωτικές προβληματισμοί των πόλεων. Αλλά δε θα είχε ίσως νόημα να την εξετάσει κανείς αν δεν την τοποθετούσε στο πλαίσιο που διαμορφώνουν η θεωρία και η πρακτική της αντιεξέγερσης, ήδη από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα. Αυτό που σήμερα στο εγχειρίδιο για τις αστικές επιχειρήσεις αποκαλείται κοινωνία δεν αποτελεί παρά την πιο σύγχρονη και σαφώς πιο αστικοποιημένη εκδοχή αυτού που οι θεωρητικοί του αντεπαναστατικού πολέμου αποκαλούσαν, προ πολλού, πληθυσμό. Αποτελεί, όμως, και έναν αναδιπλασιασμό της εννοιολογικής και επιχειρησιακής του βαρύτητας, καθώς στη συζήτηση για την αστικοποίηση των ασύμμετρων συγκρούσεων η έννοια του πληθυσμού υπογραμμίζεται ταυτόχρονα και από τις δύο επιμέρους πτυχές που συνθέτουν τη συγκεκριμένη θεματική· τόσο, δηλαδή, από την πλευρά της αστικοποίησης όσο και από την πλευρά της ασυμμετροποίησης. Τόσο ως καταστατικό στοιχείο του φαινομένου της πόλης, όπως αυτό υποδεικνύεται από τις συστημικές προβληματισμοί του αστικού περιβάλλοντος, όσο και ως καταστατικό στοιχείο της έννοιας του ανορθόδοξου πολεμιστή, όπως αυτό αναδεικνύεται από τη φιλολογία της αντιεξέγερσης.² Η πληθυσμιακή, λοιπόν, παράμετρος ενισχύεται στη συζήτηση για τις επιχειρήσεις σε αστικό περιβάλλον. Είτε επιλέξουμε ως αφετηρία τη μελέτη της πόλης είτε επιλέξουμε την εμβάθυνση στη θεωρία και την πρακτική του ανορθόδοξου πολέμου, η είσοδος στο πεδίο που διαμορφώνει ο πληθυσμός αποδεικνύεται αναπόφευκτη.

Η έννοια της κοινωνίας ή του πληθυσμού, που ολοκληρώνει την επίμαχη αστική τριάδα, κρύβει πίσω της μια ολόκληρη παράδοση τεχνολογιών ελέγχου και χαρτογράφησης που συγκροτήθηκε συστηματικά έπειτα από το αρχικό σοκ που προκάλεσε η αποδόμηση της έννοιας

² Γι' αυτό και το *FM3-06* επισημαίνει πως σε επιχειρήσεις αστικής αντιεξέγερσης τα ζητήματα που αφορούν την κοινωνία ενδέχεται να αποτελούν την προτεραιότητα και το κέντρο βάρους των διοικητών του στρατού. *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 2-14.

του συμβατικού Εχθρού. Στο αστικό, όμως, συγκείμενο εμφανίζει και ιδιαιτερότητες. Στόχος, λοιπόν, αυτού του τέταρτου μέρους είναι αφενός να ερμηνεύσει την παράμετρο «κοινωνία» μέσα στο πλαίσιο που διαμορφώνουν οι αντεπαναστατικές προβληματοποιήσεις του πληθυσμού αφετέρου να αναδείξει τις ασυνέχειες που προκαλεί η σταδιακή αλλαγή του περιβάλλοντος των συγκρούσεων. Θα μπορέσουμε, έτσι, να κατανοήσουμε το πώς η ασυμμετροποίηση του πολέμου, μέσω της αποδόμησης της σχέσης Φίλος/Εχθρός, σηματοδότησε και μια άνευ προηγουμένου διανοητικοποίησή του, που δε θα έπρεπε να ερμηνευτεί μόνο με όρους ανορθόδοξων τακτικών. Ο μη συμβατικός πόλεμος περιλαμβάνει πολλά περισσότερα από τις γνώριμες ένοπλες εκφράσεις, διαμορφώνοντας ένα αντικείμενο που σε καμία περίπτωση δε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αυστηρά στρατιωτικό. Η εξαφάνιση του συμβατικού Εχθρού σήμανε τη σταδιακή μετακόμιση των ενόπλων δυνάμεων στο πεδίο που διαμορφώνει ο πληθυσμός, με τρόπο τέτοιο που έγινε αναπόσπαστο κομμάτι του. Έτσι, διαμορφώνεται το πλαίσιο μέσα στο οποίο οφείλουμε να κατανοήσουμε το πώς η φιγούρα του στρατιώτη και οι συναφείς τεχνολογίες έφτασαν σήμερα να συνιστούν ένα από τα πιο δομικά χαρακτηριστικά της καθημερινότητας και δη της αστικής. Η έννοια του άμαχου πληθυσμού διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο σε αυτή την κατανόηση, μιας και σταδιακά μετατρέπεται από μια καθαρά εξω-στρατιωτική οντότητα που χρήζει προστασίας, σε ένα πεδίο μέσα στο οποίο σχεδιάζονται και διεξάγονται οι πολεμικές επιχειρήσεις. Και σήμερα, στα πυκνά και δικτυωμένα αστικά περιβάλλοντα η μετατροπή αυτή συνιστά την πιο ζοφερή αλήθεια.

Όπως αναφέρθηκε εξαρχής, στη μακρά περίοδο που ορίζεται χοντρικά από το τέλος του Τριακονταετούς Πολέμου και τη σύναψη των Συνθηκών της Βεστφαλίας μέχρι το Μεσοπόλεμο, οι ένοπλες συγκρούσεις καθορίζονταν λίγο-πολύ απ' αυτό που αποκαλείται δίκαιο του πολέμου. Οι βασικές διακρίσεις πάνω στις οποίες θεμελιώθηκε παρείχαν ουσιαστικά το νομικό πλαίσιο διεξαγωγής των συγκρούσεων. Ο Schmitt αναφέρει συγκεκριμένα τις διακρίσεις «του πολέμου από την ειρήνη, των μάχιμων από τους άμαχους και του εχθρού από τον εγκληματία».³ Το αντικείμενο όλων αυτών των δικαιοκτών ρυθμίσεων δεν ήταν άλλο από τη διασάφηση του ποιος μπορούσε να κηρύξει πόλεμο και ποιος —και πώς— μπορούσε να συμμετέχει ενεργά στις πράξεις του. Ο Creveld υποστηρίζει πως από τη δεκαετία του 1750, την εποχή δηλαδή που ο Ελβετός νομικός Emmerich de Vattel δημοσίευε το έργο *Δίκαιο των Εθνών*, μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, η βασική μέριμνα των διεθνών συμβάσεων και συμφωνιών αφορούσε την τήρηση και προάσπιση της διάκρισης στρατιωτικών και πολιτών.⁴ Μπορεί, όπως τονίζει, η «μόνιμη επίταξη» όλων των πολιτών στην οποία προχώρησε η Γαλλική Εθνοσυνέλευση το 1793 ή η εμφάνιση των Ισπανών ανταρτών ενάντια στο Ναπολέοντα το 1808 να συνιστούν κρίσιμες τομές στο συνεχές που

³ Schmitt, *ό.π.*, σ. 13.

⁴ Creveld, *ό.π.*, σ. 70.

επιχειρούσε να επιβάλλει το διακρατικό πολεμικό δίκαιο.⁵ Ωστόσο, η τριάδα που όριζαν από κοινού η κυβέρνηση, ο στρατός και ο λαός διατηρούσε την πλήρη εννοιολογική και επιχειρησιακή της ισχύ. Ο πόλεμος θεωρούταν, όπως είδαμε εξαρχής, υπόθεση των κυρίαρχων κρατών και ο λαός θα έπρεπε να αποκλείεται με κάθε τρόπο από τη διεξαγωγή των συγκρούσεων. Θα έπρεπε, όμως, και να προστατεύεται. Κάπως έτσι, εμφανίζεται και αποκτά θεσμική μορφή η έννοια του αμάχου. Αργότερα, το συνέδριο της Βιέννης του 1814-15, στο οποίο ο Schmitt εντοπίζει, όπως είδαμε, μια από τις «εκπληκτικότερες» αποκαταστάσεις της παγκόσμιας ιστορίας, επιχειρεί να θωρακίσει τις επίμαχες διακρίσεις οι οποίες παραμένουν, λίγο-πολύ, σε πλήρη ισχύ μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.⁶ Η φιγούρα των αμάχων, μακριά από το να αποτελεί μια δευτερεύουσα και αφηρημένη δικαιοκή κατασκευή, επιδρούσε καθοριστικά στους τρόπους διεξαγωγής των συγκρούσεων.

Η επίδραση αυτή θα σταματούσε σύντομα να έχει οποιοδήποτε νόημα. Ο Traverso υποστηρίζει πως ήδη από την εποχή του Μεγάλου Πολέμου μπορεί κανείς να εντοπίσει ανησυχητικές ενδείξεις περί της κατάρτησης του ορίου ανάμεσα στο πεδίο της μάχης και στην κοινωνία των πολιτών. Οι κατά τόπους πληθυσμοί αποτέλεσαν στρατιωτικούς στόχους ή βρέθηκαν ξαφνικά σε καθεστώς αιχμαλωσίας, έχοντας την ατυχία να συμβολίζουν τις πρώτες συστηματικές παραβιάσεις θεμελιωδών κανόνων του πολέμου, βασικότερος εκ των οποίων ήταν ακριβώς η τήρηση της διάκρισης ανάμεσα σε μάχιμους και αμάχους.⁷ Οι άμαχοι, όπως γράφει, δεν προστατεύονταν πλέον από το δίκαιο του πολέμου. Με τα λόγια των εκπροσώπων του Ερυθρού Σταυρού της εποχής, αποτελούσαν «μια καινοτομία του πολέμου, την οποία οι διεθνείς συνθήκες δεν είχαν προβλέψει».⁸ Εν τούτοις, ο Traverso αναγνωρίζει πως η κλίμακα αυτών των παραβιάσεων ωχριά μπροστά στην αποδόμηση που προκάλεσαν στο πολεμικό δίκαιο οι πρακτικές της δεύτερης παγκόσμιας σύρραξης. Ωχριά σε τέτοιο βαθμό που τόσο ο Creveld όσο και ο Schmitt υποστηρίζουν πως οι βασικές αρχές του «κλασσικού» στρατιωτικού δικαίου ήταν ακόμη, σε γενικές γραμμές, ευρέως αποδεκτές κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η οριστική κατάρρευση της διάκρισης μάχιμου/αμάχου έλαβε, λοιπόν, χώρα κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μόλις οι συμμαχικές δυνάμεις και η ναζιστική Γερμανία εφάρμοσαν το προαναφερθέν σχέδιο των στρατηγικών βομβαρδισμών.⁹ Ο στόχος ήταν, όπως ειπώθηκε, ξεκάθαρος· να τρομοκρατήσουν τους πληθυσμούς που κατοικούσαν στις πόλεις του Εχθρού και να ισοπεδώσουν το ηθικό τους.¹⁰ Οι άμαχοι δεν αποτελούσαν πλέον αντικείμενο προστασίας· απεναντίας, αποδείχτηκαν προνομιακά

⁵ *Ο.π.*, σ. 71, 73.

⁶ Schmitt, *ό.π.*

⁷ Traverso, *ό.π.*, σ. 113, 130.

⁸ *Ο.π.*, σ. 114.

⁹ Creveld, *ό.π.*, σ. 123.

¹⁰ Για τους βομβαρδισμούς πόλεων και για τη μετατροπή αστικών πληθυσμών σε στρατιωτικούς στόχους τόσο στον Α΄ όσο και στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, βλ. Ashworth, *ό.π.*, σ. 136-145.

πεδία δοκιμής για τις τεχνολογίες μαζικής καταστροφής της εποχής.

Η κατάρρευση της διάκρισης μάχιμος/άμαχος δεν ήταν, όμως, μόνο αποτέλεσμα της μετατροπής των πληθυσμών σε στρατιωτικούς στόχους. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος χαρακτηρίστηκε από μια άνευ προηγουμένου συμμετοχή του λαϊκού στοιχείου στις εχθροπραξίες, βεβαιώνοντας πως εκείνη η φιγούρα του λαϊκού μαχητή που πολέμησε με θάρρος εναντίον του Ναπολέοντα στην Ισπανία το 1808, στην Αυστρία το 1809 και στη Ρωσία το 1812, κάθε άλλο παρά είχε απολέσει τον ιστορικό της ρόλο. Μακριά από το να συνιστά, λοιπόν, ένα υποκείμενο χωμένο βαθιά μέσα στο γνωστό χρονοντούλαπο, ο αντάρτης επανήλθε δυναμικά, παραβλέποντας συστηματικά τους κανονισμούς του πολέμου και τοποθετώντας την έννοια του λαού και την έννοια του στρατιώτη σε θέσεις που αποδείχτηκαν σχεδόν αδιάκριτες. Ο Creveld θεωρεί πως η επανεμφάνιση του λαϊκού πολεμιστή στο σκηνικό του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου με τόσο καθοριστικό τρόπο σηματοδοτεί την οριστική αποδόμηση της διάκρισης μάχιμου/αμάχου.¹¹ Ο λαός, εκείνο το σύνολο των πολιτών το οποίο οι διεθνείς συμβάσεις φρόντιζαν αφενός να προστατεύσουν αφετέρου να κρατήσουν μακριά από τα όπλα, πρωταγωνιστεί σε μια σειρά από κομβικά επεισόδια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.¹² Και το κάνει με τρόπο δικαιωματικό. Όχι από ευκολία ή από ελεύθερη επιλογή αλλά υπό το βάρος μιας απόλυτης αναγκαιότητας. Ο Creveld, θα γράψει πως κρίνοντας από τις θηριωδίες της Γερμανίας και της Ιαπωνίας ως κατοχικών δυνάμεων, «οι λαοί είχαν το δικαίωμα να εξεγερθούν, ακόμα και αν οι στρατοί τους είχαν συνθηκολογήσει και οι κυβερνήσεις τους παραδοθεί. Αυτή η αρχή, που την υποστήριζαν θερμά οι Σύμμαχοι, ρίζωσε. Προτού μάλιστα περάσει πολύς καιρός στράφηκε εναντίον των αρχικών της υποστηρικτών».¹³ Πολύ παραστατικά, λοιπόν, ο Ολλανδός ιστορικός μας δείχνει πως η ανάδυση της φιγούρας του αντάρτη δημιούργησε τις συνθήκες μιας σταθερής ιστορικής παρουσίας, που μπορεί να ανακάλυψε άλλους τρόπους και τόπους για να εκφραστεί στη συνέχεια, αλλά επικύρωσε, επί της ουσίας, όλους εκείνους τους τριγμούς που απειλούσαν με κατάρρευση το οικοδόμημα του πολεμικού δικαίου. Επικύρωσε, με άλλα λόγια, την αποδόμηση της διάκρισης μάχιμου/αμάχου, διαμορφώνοντας ένα στρατιωτικό αντικείμενο που απαιτούσε επειγόντως νέες προβληματοποιήσεις και νέες τεχνολογίες. Το αντικείμενο αυτό ονομάστηκε πληθυσμός.

Οι εθνικοαπελευθερωτικοί και αντιαποικιοκρατικοί αγώνες και τα ένοπλα κινήματα που αφοσιώθηκαν στην υπόθεση της κομμουνιστικής επανάστασης οριστικοποίησαν μεταπολεμικά την παρουσία του λαϊκού στοιχείου στα πεδία των εχθροπραξιών. Αφενός ο λαός, μακριά από το να πληροί οποιαδήποτε από τις κλασικές προϋποθέσεις του τακτικού στρατιώτη, παίρνει συστηματικά τα όπλα, απολαμβάνοντας ταυτόχρονα την προστασία που του παρέχει η ανωνυμία και η απουσία

¹¹ Creveld, *ό.π.*

¹² Schmitt, *ό.π.*, σ. 16.

¹³ Creveld, *ό.π.*, σ. 96.

διακριτικών.¹⁴ Αφετέρου συνιστά το πεδίο της καθημερινότητας και της πολιτικής υπεράσπισης όλων εκείνων των ανορθόδοξων μαχητών που λαμβάνουν ενεργά μέρος στις εχθροπραξίες. Για λόγους που αφορούσαν, λοιπόν, μια πρωτοφανή ασυμμετρία σε τεχνολογικό και επιχειρησιακό επίπεδο, οι ανορθόδοξοι πρωταγωνιστές αυτών των συγκρούσεων δε θα μπορούσαν να συμμορφωθούν με τους επίσημους κανόνες του πολέμου. Όπως τονίζει ο Creveld, «[ό]χι μόνο δεν τηρούσαν τη διάκριση μεταξύ μαχητών και αμάχων, αλλά το ακριβώς αντίθετο, [...] ακριβώς αυτή ήταν η διάκριση που προσπάθησαν να καταργήσουν».¹⁵ Όλες αυτές οι συγκρούσεις δε θα μπορούσαν, για προφανείς λόγους, να διεξαχθούν με τη μορφή μονομαχιών σε ανοιχτό έδαφος. Για την πιο αδύναμη πλευρά η παραβίαση της διάκρισης μάχιμου/αμάχου ήταν μονόδρομος· και οδηγούσε απευθείας στον πληθυσμό. Τα επιτελεία των τακτικών στρατών συνειδητοποίησαν σύντομα πως όλοι αυτοί οι ανορθόδοξοι αγώνες δε θα μπορούσαν να γίνουν κατανοητοί παρά μόνο ως *αγώνες-σε-σχέση-με-έναν-πληθυσμό*. Έτσι, η κατάρρευση της διάκρισης μάχιμου/αμάχου συνέβη με τρόπο που μετέτρεψε τους πάντες σε πολίτες, δηλαδή σε υποκείμενα που δεν έφεραν κανένα διακριτικό και κανένα ίχνος πολεμικής διάθεσης. Ακριβώς αυτή η αδιανόητη μετατροπή άφησε τους τακτικούς στρατούς να κοιτούν τις απροσδιόριστες και ασαφείς μάζες των πολιτών, ελπίζοντας κάπου-κάπου να εντοπίσουν γνώριμες εχθρικές ενδείξεις. Τους άφησε αντιμέτωπους με πληθυσμιακές μάζες για τη διαχείριση των οποίων οι γνώριμες στρατιωτικές τεχνολογίες δεν ήταν οι πλέον κατάλληλες. Η ακαταλληλότητα αυτή οδήγησε σε αυτό που από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα ονομάζουμε *αντιεξέγερση* (counterinsurgency ή COIN· ακρωνύμιο που σχηματίζεται από τα πρώτα γράμματα των δύο όρων “counter” και “insurgency”).

¹⁴ Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να διευκρινιστεί πως όντως επιδιώχθηκε η αξιοποίηση συγκεκριμένων προστατευτικών δικαϊκών ρυθμίσεων, όποτε αυτό ήταν εφικτό. Αλλά σε μια εμπόλεμη συνθήκη όπου οι ρόλοι των μάχιμων και των αμάχων συγχέονται τόσο δομικά, το δίκαιο του πολέμου, το οποίο ούτως ή άλλως θεμελιώνεται σε ασαφείς ρυθμίσεις και υπόκειται σε υποκειμενικές ερμηνείες, περιγράφει απλώς μια ιδεατή, αφηρημένη και σχεδόν ουτοπική εκδοχή πολέμου. Με άλλα λόγια, συνιστά μια θεωρητική κατασκευή, από την οποία η πραγματικότητα εκδηλώνεται πάντοτε με τη μορφή μικρότερων ή μεγαλύτερων αποκλίσεων. Δεν είναι μόνο η ειρωνεία που ενυπάρχει σε προτάσεις όπως η εξής: «στόχοι μη στρατιωτικοί ενδέχεται να μη τύχουν προστασίας, όταν χρησιμοποιούνται για στρατιωτικούς σκοπούς ή όταν υπάρχει μια στρατιωτική αναγκαιότητα για την καταστροφή ή την κατάληψή τους. Οι μη στρατιωτικοί στόχοι ενδέχεται, σε τέτοιες περιπτώσεις, να μετατραπούν σε στρατιωτικούς και τότε το δίκαιο του πολέμου επιτρέπει την καταστροφή τους». Είναι επιπλέον το γεγονός πως το ίδιο το δίκαιο του πολέμου δεν προβλέπει πλήρη εφαρμογή των κανονισμών του σε περιπτώσεις συγκρούσεων ανάμεσα σε τακτικούς στρατούς και μη κρατικές ένοπλες ομάδες. Σε όλα αυτά, δηλαδή, τα παραδείγματα που περιγράφουν το παρόν και, όπως όλα δείχνουν, και το ίδιο το μέλλον του πολέμου. Και επιπροσθέτως, αναγνωρίζει στην εκάστοτε κυβέρνηση το δικαίωμα να καταστείλει μία εξέγερση που λαμβάνει χώρα μέσα στα εδαφικά της όρια. Ενδεικτικό της ελαστικότητας που χαρακτηρίζει τις σχέσεις των κρατών με το πολεμικό δίκαιο είναι και το γεγονός πως τα Πρωτόκολλα I και II που προστέθηκαν το 1977 στις τέσσερις Συνθήκες της Γενεύης του 1949, και σύμφωνα με τα οποία χορηγούνται δικαιώματα των μάχιμων σε «μαχητές της ελευθερίας», δεν έχουν υπογραφεί από τις ΗΠΑ· από εκείνο, δηλαδή, το κράτος που τις τελευταίες δεκαετίες συμμετέχει αδιαλείπτως σε μη συμβατικές συγκρούσεις. Βλ. αντίστοιχα *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, ό.π., σ. 4-1, 13-3, 13-4, 13-7 και Creveld, ό.π., σ. 123. Όπως, άλλωστε, επισημαίνει ο Creveld, η εθιμοτυπία του πολέμου «[ό]πως και όλα τα υπόλοιπα είδη δικαίου, αντιπροσωπεύει ένα λιγότερο ή περισσότερο πορώδες, ασθενές φράγμα, κατασκευασμένο πάνω στην κινούμενη άμμο της πραγματικότητας». *Ο.π.*, σ. 139.

¹⁵ Creveld, ό.π., σ. 98.

1. Αντιεξέγερση: Ο πληθυσμός ως πεδίο επιχειρήσεων

1.1. Πόλεμος πολιτικός: Κερδίζοντας τις καρδιές και τα μυαλά

Στο πρώτο μέρος επιχειρήθηκε μια ενδεικτική απεικόνιση του ιστορικού και γεωπολιτικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο διατυπώθηκε *Η Θεωρία του Αντάρτη*. Ο Schmitt είχε πλήρη επίγνωση των δικαικών συμπτωμάτων που εμφάνιζε η οριστική είσοδος του λαϊκού πολεμιστή στο σκηνικό των συγκρούσεων. Το ανταποικιοκρατικό πεδίο αποτέλεσε για το Γερμανό θεωρητικό ένα προνομιακό πεδίο διάγνωσης αυτών των συμπτωμάτων· αλλά αποτέλεσε, επιπλέον, και το πεδίο συγκρότησης ενός ολότελα νέου στρατιωτικού κλάδου. Η αντιεξέγερση θα μπορούσε να ερμηνευθεί απλώς, μέσα από μια αυστηρά ετυμολογική οδό· ως οι δράσεις για την καταστολή μιας εξέγερσης.¹⁶ Εν τούτοις, ακολουθώντας τις σημασιολογικές υποδείξεις του Schmitt, ο οποίος έγραφε πως για να ορίσει κανείς την έννοια του «ανορθόδοξου» θα πρέπει να προσδιορίσει πρώτα την έννοια του «Συμβατικού», οφείλουμε να δώσουμε μια ερμηνεία καταρχάς στην έννοια της εξέγερσης. Όπως είδαμε στο προηγούμενο μέρος, το επικαιροποιημένο αμερικανικό εγχειρίδιο αντιεξέγερσης *FM3-24* προτείνει τον εξής ορισμό: «Μία εξέγερση είναι η οργανωμένη χρήση της ανατροπής και της βίας με σκοπό την κατάληψη, την ακύρωση ή την αμφισβήτηση του πολιτικού ελέγχου μιας περιοχής». Και, ως εκ τούτου, η αντιεξέγερση ορίζεται ως «διεξοδικές πολιτικές και στρατιωτικές προσπάθειες σχεδιασμένες ώστε να νικήσουν και να αναχαιτίσουν την εξέγερση και να αντιμετωπίσουν τα βαθύτερά της αίτια».¹⁷ Όπως εξηγεί ο Kilcullen, υπάρχουν προφανείς διαφορές ως προς το πώς μια κυβέρνηση θα πρέπει να αντιμετωπίσει μια εξέγερση, όταν αυτή λαμβάνει χώρα μέσα στα εδαφικά της όρια —η λεγόμενη *εγχώρια αντιεξέγερση* (domestic counterinsurgency)— και όταν αυτή ξεσπά σε μια τρίτη χώρα ή σε μια από τις αποικιακές της

¹⁶ Galula, *ό.π.*, σ. 23.

¹⁷ *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*, σ. 1-2, Glossary-3. Ενδιαφέρον προκαλεί πως στο αντίστοιχο εγχειρίδιο του 2006 ο ορισμός της εξέγερσης διατυπωνόταν εντελώς διαφορετικά. Η εξέγερση οριζόταν τότε «ως ένα οργανωμένο κίνημα με στόχο την ανατροπή μιας θεσμικά αναγνωρισμένης κυβέρνησης με τη χρήση της υπονόμησης και των ένοπλων συγκρούσεων». Βλ. *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, *ό.π.*, σ. 1-1, Glossary-5. Με μια πρώτη ματιά, θα μπορούσε κανείς αφενός να προσέξει πως ο επικαιροποιημένος ορισμός διαθέτει μια σαφή χωρική-γεωγραφική διάσταση, στο βαθμό που εντοπίζει και εγγράφει το φαινόμενο της εξέγερσης συγκεκριμένα στο χώρο. Αφετέρου να διακρίνει πως είναι πιο γενικός και πιο εφαρμόσιμος, καθώς είναι σε θέση να περιγράψει μια ευρεία γκάμα πολιτικών και ένοπλων δραστηριοτήτων, οι οποίες δεν έχουν κατ' ανάγκη σκοπό να ανατρέψουν μια θεσμικά αναγνωρισμένη κυβέρνηση. Η ορολογική αυτή μετατόπιση θα λέγαμε πως συμμορφώνεται τόσο με τις υποδείξεις του Norton για τις «άγριες πόλεις»—και ειδικά για την ιδιότητά τους ως μωσαϊκού—, όσο και με τις παρατηρήσεις του Kilcullen σχετικά με τη Θεωρία του Ανταγωνιστικού Ελέγχου. Και μαρτυρά πως μέσα σε αυτά τα οκτώ χρόνια που μεσολάβησαν ανάμεσα στα δύο εγχειρίδια αποφασίστηκε να διευρυνθεί εννοιολογικά το φαινόμενο της εξέγερσης, να επαναπροσδιοριστεί το αντικείμενο της δημόσιας ασφάλειας και επομένως να διευρυνθεί και το ίδιο το πεδίο εφαρμογής της αντιεξέγερσης. Σε κάθε περίπτωση, και κυρίως μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, ο όρος αντιεξέγερση χρησιμοποιείται γενικά για να περιγράψει την ανάληψη στρατιωτικής δράσης εναντίον μίας μη κρατικής ένοπλης ομάδας.

επικράτειες — “εκστρατευτική” αντιεξέγερση (“expeditionary” counterinsurgency).¹⁸ Θα μπορούσε, όμως, να υποστηρίξει κανείς πως η θεωρία και η πρακτική της αντιεξέγερσης, έτσι όπως τις περιγράφουν τόσο οι κλασικές όσο και οι πιο σύγχρονες πηγές, θεμελιώνονται ως επί το πλείστον πάνω στη δεύτερη περίπτωση. Αφορούν, δηλαδή, την ιστορικά γνώριμη πολιτικο-στρατιωτική επέμβαση σε μια τρίτη χώρα με σκοπό την καταστολή μιας εξέγερσης ή ενός ανατρεπτικού κινήματος και με απώτερο στόχο, όπως σπεύδει να διευκρινίσει η σχετική φιλολογία, την «παροχή υποστήριξης» στην κεντρική εξουσία του φιλοξενούντος έθνους (host nation).

Η βασική αφήγηση που καθοδηγεί το λόγο της αντιεξέγερσης είναι λίγο-πολύ επαναλαμβανόμενη, εξοργιστικά απλοϊκή και γεμάτη παραδοχές. Μια εξέγερση ξεσπά, λοιπόν, στο εσωτερικό κάποιας χώρας, προκαλώντας αποσταθεροποίηση και αμφισβητώντας την τοπική κεντρική εξουσία.¹⁹ Τότε, οι στρατιωτικές δυνάμεις μιας άλλης χώρας αποφασίζουν να επέμβουν με σκοπό να βοηθήσουν στην καταστολή της εξέγερσης και στην αποκατάσταση των βασικών λειτουργιών που έχουν απορρυθμιστεί εξαιτίας των εχθροπραξιών.²⁰ Οι λόγοι για τους οποίους αποφασίζεται η εκάστοτε επέμβαση άλλοτε χάνονται σε γενικολογίες και άλλοτε θεωρούνται αυτονόητοι. Στη βάση αυτής της παραδοχής μπορεί να μετατραπούν σε απλώς δευτερεύον ζήτημα και οι ίδιοι οι λόγοι για τους οποίους εμπλέκονται συγκεκριμένα πάντα κράτη σε αυτές τις επεμβάσεις. Γνωρίζοντας, εν τούτοις, το ιστορικό συγκείμενο αυτής της συζήτησης, οι απαντήσεις σε ένα τέτοιο ερώτημα καθίστανται προφανείς. Στο ψυχροπολεμικό και ανταποικιοκρατικό περιβάλλον μέσα στο οποίο είχαν εκδοθεί κάποια από τα θεμελιώδη έργα πάνω στην αντιεξέγερση, οι λόγοι στρατιωτικής επέμβασης αφορούσαν είτε την ανάσχεση της κομμουνιστικής εξάπλωσης είτε την καταστολή των εθνικοαπελευθερωτικών κινήματων.²¹ Ενώ σήμερα, μετά το σχετικό ξεπέραςμα της κομμουνιστικής υπόθεσης και τη φαινομενική ολοκλήρωση της αποαποικιοποίησης, οι αιτίες επέμβασης περιγράφονται μέσα από ένα πιο αφηρημένο και πιο γενικό εξηγητικό πλαίσιο, όπως αυτό που παρέχουν, για παράδειγμα, οι έννοιες «εθνικά συμφέροντα» (national interests) και

¹⁸ Kilcullen, *Counterinsurgency*, ό.π., σ. 11.

¹⁹ Βλ. χαρακτηριστικά Trinquier, ό.π., σ. 11 και Galula, ό.π., σ. 25.

²⁰ Στη στρατιωτική ορολογία αυτή η διαδικασία αποκατάστασης συνδέεται, εν πολλοίς, με την αποκαλούμενη «οικοδόμηση εθνικού κράτους» (nation building). Σύμφωνα με τον ορισμό που προτείνει η RAND «[η] οικοδόμηση εθνικού κράτους [...] περιλαμβάνει τη χρήση ένοπλης δύναμης ως μέρος μιας ευρύτερης προσπάθειας για την πρόωθηση πολιτικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων, με απώτερο στόχο το μετασχηματισμό μιας κοινωνίας που εξέρχεται από συγκρούσεις σε μία κοινωνία σε ειρήνη με τον εαυτό της και τους γείτονές της». Βλ. Dobbins, James, Jones, Seth G., Crane, Keith και Degrasse, Beth Cole. *The Beginner's Guide to Nation-Building*, Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2007, σ. xvii, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2007/RAND_MG557.pdf. Ο όρος nation-building χρησιμοποιείται κυρίως στην αμερικανική φιλολογία, ενώ στην αντίστοιχη ευρωπαϊκή πιο διαδεδομένος είναι ο όρος state-building. Παρ' όλα αυτά, τα τελευταία χρόνια χρησιμοποιούνται συχνά ως συνώνυμες έννοιες.

²¹ Όπως τονίζει, μάλιστα, ο Austin Long, η θεωρία της αντιεξέγερσης μπορεί να θεωρηθεί σχεδόν εξ ολοκλήρου προϊόν του Ψυχρού Πολέμου. Βλ. Long, Austin. *On “Other War”: Lessons from Five Decades of RAND Counterinsurgency Research*, Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2006, σ. 21. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2006/RAND_MG482.pdf.

«συμφέροντα ασφαλείας» (security interests).²² Στο νοηματικό πλαίσιο αυτής της αφηρημένης κατασκευής θα πρέπει να κατανοήσει κανείς και τη χρήση της έννοιας «φιλοξενούν έθνος». Στη στρατιωτική ορολογία ο όρος περιγράφει «ένα έθνος που δέχεται οι δυνάμεις ή/και τα εφόδια των συμμαχικών εθνών, των εταίρων του συνασπισμού και/η των οργανισμών του NATO να βρίσκονται, να επιχειρούν ή να διέρχονται από το έδαφός του».²³ Αν ανατρέξει, όμως, κανείς στο σημείο μηδέν εκείνων των εκστρατειών πάνω στις οποίες έχει συγκροτηθεί η όψιμη θεωρία και πρακτική της αντιεξέγερσης, η ορολογική αυτή απόδοση ηχεί το λιγότερο παράδοξα. Καθώς οι ΗΠΑ εισέβαλαν στο Αφγανιστάν ως απάντηση για την επίθεση στους Δίδυμους Πύργους με σκοπό την ανατροπή της κυβέρνησης των Taliban και στο Ιράκ με σκοπό την ανατροπή του Σαντάμ Χουσεΐν και προς αναζήτηση κάποιων όπλων μαζικής καταστροφής που δε βρέθηκαν ποτέ, η χρήση του όρου «φιλοξενούν έθνος» για την περιγραφή των τοπικών κυβερνήσεων των δύο συγκεκριμένων χωρών την περίοδο της εισβολής αποδεικνύεται το λιγότερο αδόκιμη. Πρόκειται για ένα φθηνό επικοινωνιακό τέχνασμα και συνιστά ίσως την πρώτη τρανταχτή απόδειξη για το γεγονός πως η φιλολογία για την αντιεξέγερση εξωραΐζει σε τέτοιο βαθμό τα χαρακτηριστικά των επεμβάσεων που σχεδόν λησμονεί κανείς πως πρόκειται για στρατιωτικές δραστηριότητες.

Οι ορολογικές παραχαράξεις αποτελούν προφανώς κομμάτι της στρατιωτικής προπαγάνδας. Οι πράξεις, όμως, και η ίδια η Ιστορία αρκούν για να απομαγεύσουν τις ευφάνταστες αφηγήσεις. Ο Taber, ως στρατευμένος δημοσιογράφος και συνεπής ανταποκριτής από τα επαναστατικά πεδία της εποχής του, είχε μια άλλη άποψη για το φαινόμενο της εξέγερσης. «Σ' ολόκληρο τον κόσμο ο ανταρτοπόλεμος καταστρέφει τα τελευταία οχυρά του φεουδαλισμού και της παλιάς αποικιοκρατίας, απελευθερώνοντας τις μάζες των φτωχών από την καταπίεση των προνομιούχων τάξεων των γαιοκτημόνων και των εμπόρων, από τις ολιγαρχίες και τις στρατιωτικές χούντες».²⁴ Η διαφορετική άποψη δεν έγκειται στο πρακτικό περιεχόμενο αυτής της περιγραφής, μιας και είναι προφανές πως περιγράφει μια ξεκάθαρη απόπειρα ανατροπής ενός καθεστώτος. Αντιθέτως, εντοπίζεται στην αξιολόγηση αυτής της απόπειρας. Και αν διατηρεί κανείς επιφυλάξεις ως προς την αξιοπιστία αυτής της αξιολόγησης λόγω της ιδιαίτερης πολιτικής στράτευσης του Taber, θα είχε ενδιαφέρον να δει το πώς κάποιοι «από την άλλη πλευρά» αξιολογούν τις πρακτικές της αντιεξέγερσης και την ίδια τους τη συμμετοχή σε αυτές. Ο Αμερικανός υποστράτηγος Smedley Butler, επιστρέφοντας αναστοχαστικά στην εποχή της πλούσιας στρατιωτικής του καριέρας και αποτιμώντας τη συμμετοχή του σε μια σειρά από αμερικανικές επιχειρήσεις σε χώρες όπως το Μεξικό, η Αϊτή, η Κούβα, η Νικαράγουα, η Ονδούρα, εκεί στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, γράφει χαρακτηριστικά: «Πέρασα 33 χρόνια και τέσσερις μήνες στην ενεργό στρατιωτική θητεία και κατά

²² Βλ. *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, ό.π., σ. 1-1, 1-5, 1-6, 1-8, 10-1.

²³ *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, ό.π., σ. Glossary-5.

²⁴ Taber, ό.π., σ. 17.

τη διάρκεια αυτής της περιόδου πέρασα τον περισσότερο χρόνο μου ως ένας πρωτοκλασάτος μπρατσαράς για το Μεγάλο Κεφάλαιο, για τη Wall Street και τους τραπεζίτες. Με λίγα λόγια, ήμουν ένας εκβιαστής, ένας γκάνγκστερ του καπιταλισμού».²⁵ Ο Butler αποκαλύπτει σε αυτή την ομολογία τους λόγους των επεμβάσεων που κρύβονται τεχνηέντως πίσω από τις παραχαράξεις των λέξεων. Και παρέχει μια γλαφυρή εικόνα εκείνου του πεδίου που στη σύγχρονη φιλολογία περιγράφεται, γενικά και αφηρημένα, ως «εθνικά συμφέροντα».

Τη συγκεκριμένη διαπλοκή του οικονομικού επεκτατισμού και της χρήσης στρατιωτικών μέσων θα μπορούσε εύλογα να την αναπαραστήσει κανείς με τη μορφή μιας καπιταλιστικής επιχείρησης που διαθέτει ισχυρό ένοπλο βραχίονα ή με τη μορφή ενός τακτικού στρατού που επιδίδεται σε διεθνείς οικονομικές και επενδυτικές δραστηριότητες. Οι πολιτικές της καπιταλιστικής ανάπτυξης και ιδιαίτερα της μεταπολεμικής ανοικοδόμησης απαιτούσαν αφενός έλεγχο στρατηγικών εδαφών αφετέρου περιβάλλον σταθερότητας και επομένως ελεγχόμενες κυβερνήσεις σε αυτά τα εδάφη. Οι εξεγέρσεις, οι ανταρτοπόλεμοι και τα κινήματα ανατροπής που αναδύθηκαν στη μεταπολεμική περίοδο αμφισβητούσαν ευθέως αυτό το περιβάλλον. Και ως εκ τούτου όφειλαν να αντιμετωπιστούν βίαια. Όπως γράφουν οι Roberto González, Hugh Gusterson και David Price, βασικό στόχο της αντιεξέγερσης αποτελεί «η καταστολή ή η εκμηδένιση των επαναστατικών κινήματων στις κατεχόμενες περιοχές»· όλες εκείνες και εκείνοι που ξεσηκώνονταν ενάντια σε μια κυβέρνηση έπρεπε να «εξολοθρευτούν».²⁶ Στους ιδιαίτερους τόπους και χρόνους αυτών των ξεσηκωμών συγκροτήθηκε, λοιπόν, η αντιεξέγερση ως μια νέα εφαρμοσμένη επιστήμη. Η ανάπτυξη της θεωρίας της αντιεξέγερσης είχε ξεκινήσει ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '50, κυρίως μέσα από την έρευνα που διεξήγε το χρηματοδοτούμενο από τη CIA Κέντρο Διεθνών Σπουδών (Center for International Studies, CIS) του MIT.²⁷ Το 1958 η RAND Corporation, με πρωταγωνιστικό ρόλο στη συγκρότηση της νέας θεωρίας, ξεκινάει να μελετά πιθανά σενάρια «περιορισμένων πολέμων» στην Ασία, στη βάση των εμπειριών του πολέμου της Κορέας και της Γαλλικής επέμβασης στην Ινδοκίνα. Οι θεωρητικές αυτές δοκιμές διατυπώθηκαν με τη μορφή μιας σειράς «παιγνίων πολέμου» με την κωδική ονομασία *Sierra*.²⁸ Δύο χρόνια αργότερα, το αμερικανικό υπουργείο άμυνας εκδίδει ένα εγχειρίδιο Ειδικών Δυνάμεων με τίτλο

²⁵ Παρατίθεται στο González, Gusterson και Price, *ό.π.*, σ. 15.

²⁶ *Ο.π.*, σ. 12.

²⁷ Long, *ό.π.*, σ. 21 και Kilcullen, *ό.π.*, σ. 21. Σε αυτό το σημείο, προκαλεί ενδιαφέρον το γεγονός πως ο Kilcullen σε ένα προγενέστερο άρθρο του και οριοθετώντας χρονικά τον κλάδο της «κλασικής αντιεξέγερσης», εντοπίζει την αφετηρία του στο έτος 1944, όπου τοποθετεί την έναρξη του ελληνικού εμφυλίου. Αν, λοιπόν, δεχτούμε τον ισχυρισμό του πως η θεωρία αυτή περιγράφει ουσιαστικά τη θεωρία του αντεπαναστατικού πολέμου, έτσι όπως αυτή συγκροτήθηκε ως απάντηση στους εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες, τότε ο Kilcullen εντοπίζει το σημείο μηδέν της αντιεξέγερσης στα λεγόμενα *Δεκεμβριανά* και στη στρατιωτική επέμβαση των Άγγλων, αποδεικνύοντας πως πρόκειται για μια αποικιοκρατικού τύπου επέμβαση. Βλ. σχετικά Kilcullen, David. "Counterinsurgency *Redux*", *Survival*, 48 (4), 2006, σ. 1, 12, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.boekje-pieter.nl/images/coin-davidkilcullen-counterinsurgencyredux.pdf>.

²⁸ Long, *ό.π.*, σ. 5.

Counterinsurgency Operations (Επιχειρήσεις Αντιεξέγερσης).²⁹ Εν συνεχεία, αφενός οι προβληματισμοί που δημιουργούσε η στρατιωτική κουλτούρα της πλήρους εξάρτησης από τις «στρατηγικές πυρηνικές δυνάμεις» αφετέρου η αλλαγή πολιτικής που σηματοδοτούσε η εκλογή Kennedy και που απαιτούσε, ουσιαστικά, ενίσχυση των δυνατοτήτων «Ευέλικτης Ανταπόδοσης» (Flexible Response) αναφορικά με «το πρόβλημα της εξέγερσης στον Τρίτο Κόσμο», προώθησαν στους στρατιωτικούς κύκλους την άποψη περί αναγκαιότητας συγκρότησης μιας νέας στρατηγικής. Το παράδειγμα του Βιετνάμ μερικά χρόνια αργότερα, θα αποτελούσε ένα ιδανικό πεδίο εφαρμογής και ένα κυριολεκτικό εργαστήριο δοκιμών αυτής της στρατηγικής.³⁰

Ο Schmitt διατύπωσε τη θεωρία του για τον αντάρτη λίγο πριν την κλιμάκωση της κατάστασης στο Βιετνάμ και την επίσημη στρατιωτική εμπλοκή των ΗΠΑ. Εν τούτοις, οι παρατηρήσεις του συνιστούν ένα είδος μοναδικής ιστορικής διάγνωσης και ως εκ τούτου είναι σε θέση να προσφέρουν ένα ιδιαίτερα βοηθητικό ερμηνευτικό πλαίσιο και για τη συγκεκριμένη σύρραξη. Αν κάτι αδυνατίζει τη διάγνωση του Schmitt αυτό δεν είναι άλλο από το γεγονός πως η σημασία του μεγέθους-πληθυσμός φαίνεται να πέρασε σχεδόν απαρατήρητη, με αποτέλεσμα οι βασικές του παρατηρήσεις να περιορίζονται σε ένα θεματικό άξονα στη μία άκρη του οποίου βρίσκεται η αποδόμηση του πολεμικού δικαίου και στην άλλη οι τακτικές του πολέμου. Δεν είναι, λοιπόν, τυχαία η επιμονή του Schmitt να αναδειξεί τις δυνατότητες που προσέφεραν οι τεχνολογικές εξελίξεις της εποχής στις ίδιες τις εφαρμογές του ασύμμετρου πολέμου. Ούτε εκπλήσσουν τα διεξοδικά σχόλια πάνω στις τακτικές του αντάρτη, μιας και για τον Schmitt είναι ξεκάθαρο πως η αποδόμηση του πολεμικού δικαίου δε θα μπορούσε παρά να αποτυπωθεί μέσα στους μετασχηματισμούς που χαρακτηρίζουν τους τρόπους δημόσιας εκφοράς της έννοιας του Πολιτικού. Έγραφε, λοιπόν, ο Γερμανός θεωρητικός: «Η σύγχρονη τεχνολογία προσφέρει ολοένα και ισχυρότερα όπλα και μέσα εξόντωσης, ολοένα και τελειότερα μέσα κυκλοφορίας και μεθόδους διαβίβασης, τόσο για τον αντάρτη, όσο και για το τακτικό στράτευμα που τον πολεμά. Στο φαύλο κύκλο της τρομοκρατίας και της αντιτρομοκρατίας, οι τρόποι καταστολής του αντάρτικου συχνά αποτελούν απλώς αντανάκλαση του ίδιου του ανταρτοπόλεμου και διαρκώς επαληθεύεται εκ νέου η ορθότητα της παλιάς φράσης [...]: “με τους αντάρτες πρέπει να μάχεται κανείς σαν αντάρτης”».³¹ Ο Schmitt εδώ δεν πρωτοτυπεί· αντιθέτως, φαίνεται να παρακολουθεί τους προβληματισμούς των στρατιωτικών κύκλων της εποχής του που αναζητούσαν πιθανούς τρόπους αντιμετώπισης της α-τακτικότητας του αντάρτη. Σύντομα, όμως, θα γινόταν ξεκάθαρο πως η διαλεκτική της εξέγερσης και της αντιεξέγερσης δε συνιστούσε ένα απλό ζήτημα τακτικής. Και επομένως, η υιοθέτηση μιας ά-τακτης επιχειρησιακής λογικής από πλευράς τακτικού στρατού αποκτούσε την όψη μιας

²⁹ González, Gusterson και Price, *ό.π.*

³⁰ Long, *ό.π.*, σ. 6.

³¹ Πρόκειται για διαταγή του Ναπολέοντα προς το στρατηγό Lefèvre. Βλ. Schmitt, *ό.π.*

ατελέσφορης διαχείρισης συμπτωμάτων.

Αυτή η διαδεδομένη, μέχρις ενός σημείου, πεποίθηση οδήγησε εν πολλοίς στην αποτυχία. Ο Trinquier υποστήριζε πως η χρήση αντάρτικων τεχνικών εναντίον ανταρτών δεν είναι αποτελεσματική. Αυτό, όπως τονίζει, φάνηκε από τα παραδείγματα της Ινδοκίνας και της Αλγερίας. Τα όπλα του αντάρτη και εκείνα ενός τακτικού στρατού διαφέρουν από πολλές απόψεις.³² Αντιστοίχως, ο Galula επισήμαινε: «Ο αντεπαναστάτης είναι προικισμένος με εγγενή ισχύ· το να υιοθετήσει τον πόλεμο του εξεγερμένου θα ήταν σαν να προσπαθούσε ένας γίγαντας να φορέσει τα ρούχα ενός νάνου. [...] Με αυτό δεν λέμε πως στον αντεπαναστατικό πόλεμο δεν υπάρχει χώρος για μικρές καταδρομικές επιχειρήσεις. Δεν μπορούν, όμως να θεωρούνται η κύρια μορφή του αντεπαναστατικού πολέμου».³³ Η ιδέα μιας αντεστραμμένης αντάρτικης πρακτικής έδειξε σύντομα τα όριά της όσον αφορά τα αποτελέσματά της στο επίπεδο της τακτικής. Αλλά η αντιμετώπιση των ανταρτών δεν ήταν, ούτε ως ή άλλως, ένα αμιγώς τακτικό πρόβλημα. Όσοι αντιλήφθηκαν την αντιεξέγερση ως μία πρωτοβουλία επίλυσης τακτικών γρίφων υπέπεσαν στο «σφάλμα των μεθόδων», όπως το αποκαλεί ο Taber.³⁴ Ο ανταρτοπόλεμος δεν μπορούσε να ιδωθεί ως απλώς θέμα τακτικής και τεχνικών που μπορούν να υιοθετηθούν από τον οποιοδήποτε. Και τούτο γιατί το πεδίο μέσα στο οποίο αποκτούσε το πλήρες επιχειρησιακό του νόημα δεν ήταν, όπως θα επιθυμούσαν οι αντεπαναστατικοί κύκλοι, ένα φυσικό και ως εκ τούτου οικειοποιήσιμο πεδίο. Οι δυνάμεις της αντιεξέγερσης δεν είναι αντάρτες. Όπως είδαμε και στο πρώτο μέρος, ο Taber ήταν κατηγορηματικός επ' αυτού. «Η διάκριση είναι απλή», έγραφε. «Όταν μιλάμε για αντάρτη, εννοούμε τον πολιτικό παρτιζάνο, έναν ένοπλο πολίτη που το βασικό όπλο του δεν είναι το τουφέκι ή το μαχαίρι, αλλά η σχέση του με την κοινότητα, το έθνος, μέσα στο οποίο και για το οποίο μάχεται».³⁵ Και αυτή η σχέση δεν είναι μία τακτική πεδίου την οποία μπορεί κάποιος να δοκιμάσει και να οικειοποιηθεί· είναι ένα ολόκληρο πολιτικό συγκείμενο, μέσα στο οποίο η αντιεξέγερση είναι καταδικασμένη να διαδραματίζει συγκεκριμένο ρόλο.³⁶ Είναι, με άλλα λόγια, η πιο ηχηρή δικαίωση του Clausewitz, ο οποίος ίσως θα δυσκολευόταν να πιστέψει πως εκατόν τριάντα χρόνια μετά το θάνατό του θα ήταν ένα κύμα από μη τριαδικούς πολέμους που θα υπενθύμιζε πως «[δ]εν μπορούμε [...] ποτέ να διαχωρίσουμε τον πόλεμο από τις πολιτικές σχέσεις».³⁷

Αυτές οι απόπειρες αναγωγής της αντιεξέγερσης σε μια γκάμα κατάλληλων τακτικών και

³² Trinquier, *ό.π.*, σ. 46.

³³ Galula, *ό.π.*, σ. 113. Βλ. και Taber, *ό.π.*, σ. 22.

³⁴ Taber, *ό.π.*, σ. 21.

³⁵ *Ο.π.*, σ. 23.

³⁶ Ορθώς, λοιπόν, ο Galula θα υποστήριζε σχετικά με τον αντεπαναστατικό τακτικό στρατό: «Αν επρόκειτο να δρα σαν αντάρτης, θα έπρεπε να έχει την αποτελεσματική υποστήριξη του πληθυσμού που θα είχε εξασφαλιστεί από τη δική του πολιτική οργάνωση μέσα στις μάζες· αν συνέβαινε αυτό, τότε δεν θα την είχε ο εξεγερμένος και συνεπώς δεν θα μπορούσε να υπάρχει». Galula, *ό.π.*

³⁷ Clausewitz, *ό.π.*, σ. 367.

τεχνικών συνιστούν μια υποδειγματική περίπτωση υποτίμησης του πολιτικού πλαισίου των ένοπλων συγκρούσεων. Οι ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις στη στρατιωτική βιομηχανία σε συνδυασμό με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου θα δημιουργούσαν, στη συνέχεια, ένα νέο κύκλο ψευδαισθήσεων, που θα ενθάρρυνε την περαιτέρω υποτίμηση του ρόλου που η ανθρώπινη διάσταση διαδραματίζει στον πόλεμο.³⁸ Όπως θα δούμε διεξοδικά στη συνέχεια, η βαθιά πίστη στις δυνατότητες των στρατιωτικών τεχνολογιών κατέστη σύντομα αντικείμενο έντονης κριτικής. Ένα μέρος της εκκινεί εύλογα από τις διαψεύσεις όλων εκείνων που υπέθεταν πως οι οπλικές και αναγνωριστικές τεχνολογίες θα λειτουργούσαν στο ακέραιο, χωρίς να υπολογίζουν πως το αστικό και πληθυσμιακό περιβάλλον, στο οποίο τοποθετείται σήμερα ο ορίζοντας του πολέμου, προκαλεί συγκεκριμένες και πρωτοφανείς δυσλειτουργίες. Οι αμερικανικές εκστρατείες στο Ιράκ και το Αφγανιστάν θα αναδείκνυαν, όμως, ήδη από το ξεκίνημά τους και ένα άλλο πεδίο ισχυρών αντιρρήσεων. Αν ανατρέξει, λοιπόν, κανείς στις προειδοποιήσεις του υποστράτηγου McMaster περί της χίμαιρας του εύκολου πολέμου, θα προσέξει πως η συγκεκριμένη τοποθέτηση δεν αποτέλεσε μια ακόμη υπενθύμιση των πεπερασμένων ορίων της στρατιωτικής τεχνολογίας, αλλά μια ισχυρή πεποίθηση πως ο τεχνολογικός φетиχισμός που κυριάρχησε μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου δεν επέτρεψε στις αμερικανικές δυνάμεις να κατανοήσουν «τις πολιτικές και ανθρώπινες δυναμικές μέσα σε πολύπλοκα και αβέβαια περιβάλλοντα».³⁹

Όπως τονίζει, η κατανόηση αυτή όφειλε να αναμετρηθεί με μια από τις βασικές αρχές του πολέμου, έτσι όπως τη διατύπωνε ο Clausewitz μέσα από τον περίφημο αφορισμό του· με το γεγονός, δηλαδή, πως ο πόλεμος είναι συνέχιση της πολιτικής και επομένως θα πρέπει να γίνει κατανοητός, καταρχάς, ως υπόθεση των ανθρώπινων σχέσεων. Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτού του τύπου τις κριτικές, τα επιτελεία που σχεδίασαν τις εισβολές στο Ιράκ και το Αφγανιστάν θα έπρεπε να εστιάζουν κυρίως στα πολιτικά χαρακτηριστικά του εκάστοτε περιβάλλοντος παρά στις λεπτομέρειες των χειρουργικών πληγμάτων· θα έπρεπε να ενεργήσουν περισσότερο ως πολιτικοί και ως δημόσιοι λειτουργοί παρά ως τυπικοί στρατιωτικοί. Θα έπρεπε, με άλλα λόγια, να ακολουθήσουν τις συμβουλές όλων εκείνων που επιχείρησαν πριν απ' αυτούς να αποσυνδέσουν την αντιεξέγερση από τις εμμονές των στρατιωτικών κύκλων στις τεχνολογίες και τις τακτικές, στα διάφορα ασύμμετρα εργαστήρια της ψυχροπολεμικής περιόδου. Ο καθηγητής πολιτικών ασφαλείας Robert Tomes, μόλις ένα χρόνο μετά την έναρξη της δεύτερης εκστρατείας στο Ιράκ και υποδεικνύοντας τα αδιέξοδα της επιρροής που ασκούσε ο τεχνολογικός φетиχισμός, τόνιζε την ανάγκη να εμβαθύνει ο αμερικανικός στρατός στα διδάγματα της αντιεξέγερσης, αν ήθελε να μην επαναλάβει τις αποτυχίες του παρελθόντος. Οι αναφορές του ήταν ξεκάθαρες· Trinquier, Galula,

³⁸ Mattis και Hoffman, *ό.π.* σ. 18.

³⁹ McMaster, *ό.π.*

Kitson.⁴⁰ Αναφορές που μαρτυρούσαν πως τα προβλήματα και οι παγίδες που αντιμετώπιζαν τα επιτελεία της αντιεξέγερσης στην αυγή του 21^{ου} αιώνα ανακαλούσαν παραδόξως τα αδιέξοδα και τις ανεπάρκειες που ανέδειξαν οι αντεπαναστατικές αποστολές των προγόνων τους.

Αν κάτι, λοιπόν, συνδέει αυτά τα τρία πρόσωπα, αυτό είναι η απόλυτη κατανόηση των συγκρούσεων στις οποίες έλαβαν μέρος ως βαθιά πολιτικών φαινομένων και η ισχυρή τους πεποίθηση πως το κρίσιμότερο στοιχείο για την επικράτηση του αντεπαναστάτη θα είναι πάντα η αποτελεσματική διαχείριση του τοπικού πληθυσμού.⁴¹ Αυτό σήμαινε μια ανανοηματοδότηση του ρόλου του στρατού· υποδήλωνε πως οι δυνάμεις κατοχής θα έπρεπε σταδιακά να αναλάβουν πρωτοφανή εξω-στρατιωτικά καθήκοντα. Ο John Nagl, προλογίζοντας το έργο του Galula *Αντεπαναστατικός Πόλεμος*, γράφει για τους εξεγερμένους: «ο ντόπιος πληθυσμός είναι ο στόχος τους και επίσης το πεδίο της μάχης όπου διεξάγεται ο πόλεμος. Το αποφασιστικό πεδίο σε μια εξέγερση δεν είναι ο φυσικός χώρος, αλλά η πολιτική αφοσίωση του λαού που κατοικεί σε αυτόν το χώρο».⁴² Πρόκειται για μια ριζοσπαστική επανερμηνεία των ένοπλων συγκρούσεων. Οι μετασχηματισμοί που περιέγραφε ο Schmitt δε θα μπορούσαν, λοιπόν, να γίνουν κατανοητοί μόνο με όρους οπλικής και επιχειρησιακής ασυμμετρίας και άρα με όρους α-τακτικότητας και ανορθόδοξης δράσης ούτε μόνο με σχολαστικές παρατηρήσεις πάνω στις χωρικότητες των ασύμμετρων πρακτικών. Μπορεί οι υλικές αυτές εκφάνσεις της ασυμμετρίας να αποδεικνύονται καθοριστικές στις προβληματοποιήσεις και στις εκβάσεις της. Εν τούτοις, οι αναφορές στην έννοια του πληθυσμού αλλάζει εντελώς το πλαίσιο κατανόησης του πολέμου. «Υποφέροντας από την εγγενή του αδυναμία...», γράφει ο Galula, «...ο επαναστάτης θα ήταν ανόητος αν συγκέντρωνε όποιες δυνάμεις διέθετε και έκανε επίθεση κατά του αντιπάλου του με ένα συμβατικό τρόπο, έχοντας ως αντικειμενικό σκοπό την καταστροφή των εχθρικών δυνάμεων και την κατάκτηση της χώρας. Αντί γι' αυτό, η λογική τον αναγκάζει να μεταφέρει τη μάχη σε ένα άλλο πεδίο όπου έχει μεγαλύτερη δυνατότητα να εξισοροπήσει τα φυσικά του μειονεκτήματα. Ο πληθυσμός αντιπροσωπεύει αυτό το νέο πεδίο».⁴³ Καθίσταται προφανές πως αυτό το «άλλο πεδίο» δεν μπορεί να διατυπωθεί ακριβώς με χωρικούς όρους ούτε με όρους αυστηρά στρατιωτικής τακτικής. Δε θα μπορούσαμε, ως εκ τούτου, να έχουμε μιλήσει γι' αυτό στο δεύτερο μέρος, όταν επιχειρήσαμε να εντοπίσουμε τα βασικότερα στοιχεία που θα ήταν σε θέση να περιγράψουν με χωρικούς όρους την ά-τακτη δραστηριότητα του αντάρτη. Ήταν μια επιλογή που εκκινούσε από τις υποδείξεις του ίδιου του Schmitt· ειδικά από το γεγονός πως φρόντισε αφ' εαυτού να διακρίνει τις χωρικές διατυπώσεις

⁴⁰ Tomes, Robert R. "Relearning Counterinsurgency Warfare", *Parameters*, 34 (1), 2004, σ. 16-28.

⁴¹ Trinquier, *ό.π.*, σ. 6, Galula, *ό.π.*, σ. 31 και Kitson, *ό.π.*, σ. 49, 143.

⁴² Nagl John A. «Πρόλογος», στο Galula, *ό.π.*, σ. 14. Ο Taber προσθέτει: «Ο στρατός μάχεται να καταλάβει έδαφος, δρόμους, στρατηγικά υψώματα, ζωτικές περιοχές· οι αντάρτες μάχονται να ελέγχουν το λαό, χωρίς τη συνεργασία του οποίου η γη είναι άχρηστη στον κατακτητή της». Taber, *ό.π.*, σ. 76.

⁴³ Galula, *ό.π.*, σ. 31.

που κουβαλούσε μαζί της η περίφημη παρεμβολή στην έννοια του Πολιτικού. Οι αναφορές στον πληθυσμό, όμως, περιγράφουν ένα πεδίο άλλης τάξης.

Όπως αναφέρθηκε, ο Tomes δημοσίευσε την παρέμβασή του το 2004, μόλις ένα χρόνο από τη δεύτερη αμερικανική εισβολή στο Ιράκ. Και η χρονική στιγμή δεν ήταν τυχαία. Ο Kilcullen υποστηρίζει πως εκείνη την πρώτη χρονιά της επέμβασης ο αμερικανικός στρατός είχε πέσει σε μία επικίνδυνη παγίδα, επαναλαμβάνοντας τα λάθη του παρελθόντος. Είχε εγκλωβιστεί σε μία ιδιαίτερα «εχθρο-κεντρική» (enemy-centric) στρατηγική που σύντομα αποδείχτηκε ανεπαρκής και αδιέξοδη.⁴⁴ Και η ανεπάρκειά της εκκινούσε από την επιλογή των Αμερικανών να αντιμετωπίσουν με συμβατικούς όρους τους Ιρακινούς αντάρτες. Στον πυρήνα αυτής της συμβατικότητας μπορούσε να διακρίνει κανείς μια δομική αδυναμία κατανόησης των εξεγερμένων ως μιας «αόρατης, ρευστής και άπιαστης» δύναμης,⁴⁵ χωρίς σταθερές βάσεις και μόνιμες θέσεις. Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, το γεγονός πως ο Kilcullen ανατρέχει στον Lawrence για να εξηγήσει την ιρακινή ιδιαιτερότητα, θυμίζοντάς μας την πρωτοτυπία που χαρακτήριζε την τολμηρή σκέψη του, όταν παρομοίαζε τους Άραβες ά-τακτους μαχητές με αέριο που μπορεί να κινείται ελεύθερα χωρίς να λογαριάζει μέτωπα και μετόπισθεν. Εν τούτοις, τα ζητήματα που αφορούν τις ά-τακτες πρακτικές των ανταρτών —και αυτό είναι κάτι που το γνώριζε εξ αρχής ο Kilcullen— δεν εξηγούν παρά μονομερώς τις ανεπάρκειες αυτής της «εχθρο-κεντρικής» στρατηγικής. Το συμπλήρωμά τους θα πρέπει αναγκαστικά να αναζητηθεί στους μετασηματισμούς που συνεπάγεται η είσοδος της έννοιας του πληθυσμού στις προβληματοποιήσεις του πολέμου.

Αν επιστρέψαμε, λοιπόν, για λίγο στις Σμιτιανές εννοιολογήσεις του Πολιτικού θα δικαιούμασταν να υποστηρίξουμε πως η περίφημη «παρεμβολή» δεν μπορεί να εξηγηθεί μόνο ως αποτέλεσμα των απορρυθμίσεων που προκαλεί η ά-τακτη δράση του λαϊκού πολεμιστή· δεν μπορεί να ερμηνευτεί μόνο ως παραβιάσεις των συμφωνημένων τρόπων του πολέμου και επομένως ως ρωγμές σε αυτό που ο Derrida αποκαλούσε επιτελεστικότητα της έννοιας του Πολιτικού.⁴⁶ Το παράδειγμα του ανορθόδοξου μαχητή θέτει, όντως, προκλητικά το ερώτημα του *ποιος* είναι Φίλος και *ποιος* είναι Εχθρός (βλ. Εικόνα 1).⁴⁷ Εν τούτοις, αν η απάντηση σε αυτό το ερώτημα καθίσταται δύσκολη έως αδύνατη, αυτό δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός πως ο αντάρτης δρα μέσα στη μυστικότητα και στο σκοτάδι· οφείλεται επιπλέον —και αυτό ακριβώς αναδεικνύει το ότι η Σμιτιανή ανάγνωση παρέμεινε ημιτελής— στο γεγονός πως ο αντάρτης δρα μέσα-στον-πληθυσμό.

⁴⁴ Η ανεπάρκεια αυτή υπονοήθηκε ήδη από το προηγούμενο μέρος τόσο με την αναφορά στις χρήσεις της έννοιας «απειλή» όσο και μέσα από την παρατήρηση των Medby και Glenn περί δισδιάστατων προσεγγίσεων, τύπου «Κόκκινοι εναντίον Μπλε».

⁴⁵ Kilcullen, *Counterinsurgency*, ό.π., σ. 8.

⁴⁶ Derrida, ό.π., σ. 117.

⁴⁷ Ό.π., σ. 116.

Και επομένως, το προσφιλέσ
κ α ν ο ν ι σ τ ι κ ό δ ί π ο λ ο
Φίλος/Εχθρός μετατρέπεται,
όπως είδαμε, εκ των πραγμάτων
σ ε φάσμα Φίλος/Εχθρός. Αυτό,
λοιπόν, που αντιλήφθηκαν
σύντομα οι αντεπαναστατικοί
κύκλοι ήταν ακριβώς η
φασματοποίηση της σχέσης
Φίλος/Εχθρός με το που εισήλθε
στο πεδίο του πολέμου η
παράμετρος «πληθυσμός». Αν

Who is the adversary?

Εικόνα 1. Πηγή: Gearty, Sproul, McMurtie, Munn, Boyd και Castleman, *Identity Operations for Strategic Landpower*, σ. 4.

στη θεωρία του Schmitt για την

έννοια του Πολιτικού αρκούσαν οι έννοιες του Φίλου και του Εχθρού, στις στρατιωτικές προβληματοποιήσεις που ακολούθησαν ο συγκεκριμένος άξονας έπρεπε να διατυπωθεί πλέον φασματικά. Έτσι, οι προβληματοποιήσεις του Φίλου και του Εχθρού μετατράπηκαν, εν πολλοίς, σε προβληματοποιήσεις του ίδιου του πληθυσμιακού φάσματος: «φιλικόι, απειλητικοί, ουδέτεροι και μη συμμαχικοί παράγοντες»,⁴⁸ «εχθρικός, ουδέτερος, φιλικός» (βλ. Εικόνα 2),⁴⁹ «ενεργή μειονότητα υπέρ του σκοπού, ουδέτερη ή παθητική πλειονότητα, ενεργή μειονότητα εναντίον του σκοπού» (βλ. Εικόνα 3),⁵⁰ «εξεγερμένοι, ουδέτεροι ή παθητικοί, υποστηρικτές της κυβέρνησης»,⁵¹ «εχθρικός, εμπόδιο, ουδέτερος, βοηθός, σύμμαχος» (βλ. Εικόνα 4),⁵² και «φιλικός, ουδέτερος, εχθρικός και άγνωστος»,⁵³ συνιστούν κάποιες μόνο από τις απόπειρες εννοιολογικής συγκεκριμενοποίησης του

⁴⁸ *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, ό.π., σ. 2-1.

⁴⁹ Ό.π., σ. 2-2 και Medby και Glenn, ό.π., σ. 94.

⁵⁰ *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, ό.π., σ. 1-20 και Galula, ό.π., σ. 116.

⁵¹ *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, ό.π., σ. 5-3.

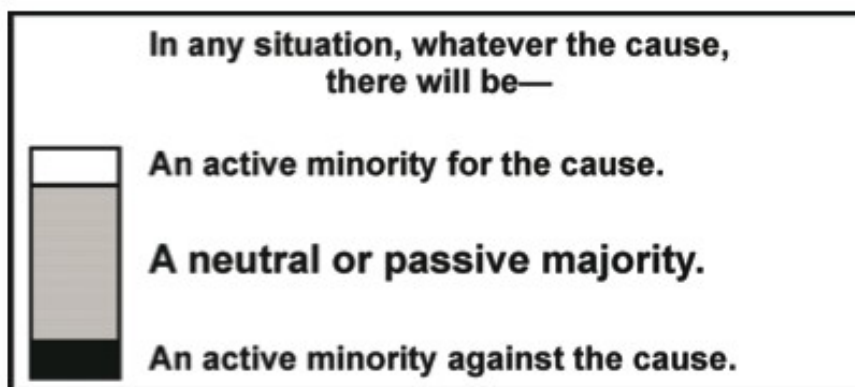
⁵² *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. B-12 και Medby και Glenn, ό.π., σ. 99.

⁵³ Gearty, Deborah L., Sproul, Trip, McMurtie, Robert, Munn, Christopher, Boyd, John και Castleman, Erin. *Identity Operations for Strategic Landpower: Mastering the Human Domain*, U.S. Army Training and Doctrine Command, 2014, σ. 4. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.tradoc.army.mil/stlp/docs/Pubs/%28FINAL%29%20140206%20IDENTITY%20OPERATIONS%20FOR%20STRATEGIC%20LANDPOWER.pdf>. Η συγκεκριμένη έκθεση αποτελεί μια αναλυτική επισκόπηση των βραχυκυκλωμάτων που προκαλεί στις χερσαίες δυνάμεις η απόκρυψη της ταυτότητας του Εχθρού και η βύθισή του στην απροσδιόριστη πληθυσμιακή θάλασσα. Όπως τονίζεται χαρακτηριστικά, «[τ]ο επιχειρησιακό μας περιβάλλον διαθέτει λιγότερους σαφώς προσδιορισμένους φίλους και εχθρούς, με τους περισσότερους εμπλεκόμενους να κάνουν την εμφάνισή τους πάνω σε ένα συνεχές: αγνώστων μερικώς αγνώστων και γνωστών, καθ' όλο το φάσμα των στρατιωτικών επιχειρήσεων». Το ερώτημα που προκύπτει είναι σαφές: «Πώς μπορούμε να διακρίνουμε το φίλο από τον εχθρό; Πώς μπορούμε να εντοπίσουμε ανάμεσα στον πληθυσμό εκείνους που ίσως να μας πωλούν ψωμί στο φως της ημέρας και να τοποθετούν αυτοσχέδιους εκρηκτικούς μηχανισμούς τη νύχτα;». Ό.π., σ. 3. Υπό αυτό το δεδομένο, οι επιχειρήσεις ταυτοποίησης και αναγνώρισης θεωρούνται προαπαιτούμενο. Και για να αναδείξουν τη σημασία τους οι συντάκτες της έκθεσης ανατρέχουν στον Sun Tzu, επιστρατεύοντας συμπερασματικά μία από τις βασικές του θέσεις: «Αν γνωρίζεις τον εχθρό και γνωρίζεις και τον εαυτό σου, δεν υπάρχει λόγος να φοβάσαι το αποτέλεσμα χιλίων μαχών. Αν γνωρίζεις τον εαυτό σου, αλλά όχι τον εχθρό, για κάθε νίκη που κερδίζεις θα υφίστασαι και μία ήττα. Αν δεν γνωρίζεις ούτε τον εχθρό ούτε τον εαυτό σου, θα

ασαφούς πεδίου που διαμόρφωσε η διαπλοκή του Εχθρού με τον πληθυσμό. Ακριβώς στην καρδιά αυτού του πεδίου είναι που συναντιέται ο Lawrence με τον Derrida· εκείνος ο ασαφής τρόπος «σαν μια επιρροή, μια ιδέα, ένα πράγμα άτρωτο»,⁵⁴ με εκείνη την ιδιότητα του φα(ντα)σματικού (spectral).⁵⁵ Το συγκεκριμένο δάνειο από την Ντεριντιανή ανάγνωση του Schmitt αποτελεί ίσως την πιο εύστοχη απεικόνιση της αποδόμησης που υπέστη το δίπολο Φίλος/Εχθρός. Και έχει τη μοναδική ικανότητα να περιγράφει τόσο την εξαφάνιση του Εχθρού και τη μετατροπή του σε ένα είδος πολεμικού «φαντάσματος» όσο και τη φασματοποίηση που προκάλεσε στη διπολική σχέση Φίλος/Εχθρός η ανάδυση του μεγέθους «πληθυσμός».

Εικόνα 2. Πηγή: Medby και Glenn, *Streetsmart*, σ. 94.

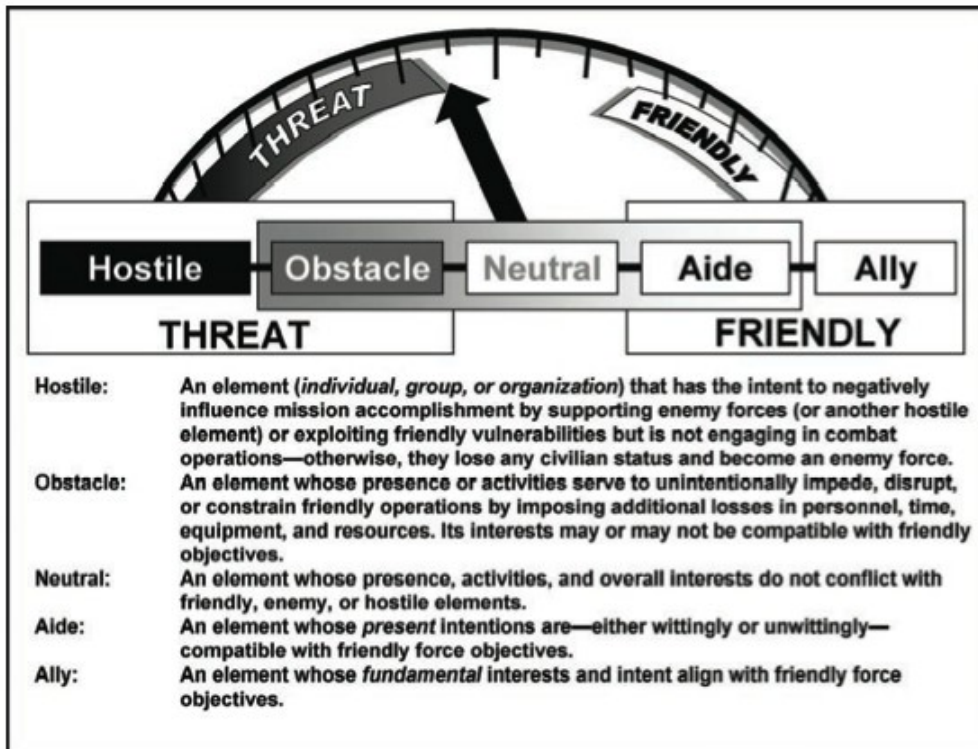

Εικόνα 3. Πηγή: *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, σ. 1- 20.

υποκύπτεις σε κάθε μάχη». *Ό.π.*, σ. 10. Εδώ, χρησιμοποιείται η απόδοση του συγκεκριμένου παραθέματος στην ελληνική έκδοση. Βλ. Sun Tzu, *ό.π.*, σ. 31.

⁵⁴ Lawrence, *ό.π.*, σ. 23.

⁵⁵ Derrida, *ό.π.*

Εικόνα 4. Πηγή: *US Army Field Manual 3-06*, σ. B-12.

Μέσα στη ρευστή συνθήκη που διαμόρφωναν, λοιπόν, αφενός οι ευέλικτες τακτικές των κατά τόπους ανορθόδοξων μαχητών αφετέρου το γεγονός πως οι αντάρτες χάνονταν μέσα σε αυτό το απροσδιόριστο φάσμα που δημιουργούσε η παρουσία του πληθυσμού, ο Kilcullen θεώρησε λανθασμένη και εντελώς αντιπαραγωγική την επιλογή του αμερικανικού στρατού να κυνηγήσει τον ιρακινό Εχθρό, επιδιώκοντας να συγκρουστεί ανοιχτά μαζί του ή να πλήξει τις βάσεις του. Ελλείπει σταθερών θέσεων, και επομένως ελλείπει πιθανών σημείων εντοπισμού, οι διοικητές του στρατού θα έπρεπε να εστιάσουν αλλού. Θα έπρεπε να επενδύσουν στο γεγονός πως «ακόμα κι αν οι αντάρτες δεν έχουν κανένα μόνιμο φυσικό δυνατό σημείο, κανένα φυσικό “καθοριστικό πεδίο” με στρατιωτικούς όρους, έχουν αντιθέτως ένα σταθερό σημείο που πρέπει να υπερασπιστούν: την ανάγκη τους να διατηρήσουν τη συνδεσιμότητά τους με τον πληθυσμό». Προφανώς, το σταθερό αυτό σημείο δεν αποτελεί ένα κομμάτι φυσικού πεδίου, «αλλά με λειτουργικούς —ή μάλλον με πολιτικούς— όρους, εκπληρώνει τον ίδιο σκοπό με το καθοριστικό πεδίο, και ως εκ τούτου προσφέρει έναν ακίνητο στόχο εναντίον του οποίου μπορούμε να ελιχθούμε για να καρφώσουμε τον εχθρό».⁵⁶ Η έννοια του «καθοριστικού πεδίου» (*decisive terrain*) αποτελεί έναν ειδικό στρατιωτικό όρο με προφανές χωρικό περιεχόμενο.⁵⁷ Στο παράδειγμα, όμως, που μας ενδιαφέρει

⁵⁶ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 9. Ο Galula γράφει αντίστοιχα: «Αν ο εξεγερμένος είναι ευέλικτος, ο πληθυσμός δεν είναι. Επικεντρώνοντας τις προσπάθειές του στον πληθυσμό, ο αντεπαναστάτης ελαχιστοποιεί την ακαμψία του και αξιοποιεί πλήρως τα πλεονεκτήματά του». Βλ. Galula, *ό.π.*, σ. 125.

⁵⁷ Για να κατανοήσει κανείς τον όρο «καθοριστικό πεδίο» θα πρέπει να τον ερμηνεύσει σε σχέση με μία άλλη έννοια,

δεν πρόκειται για ένα φυσικό πεδίο με την κυριολεκτική χωρική του σημασία. Πρόκειται για ένα πεδίο σχέσεων και αλληλεπιδράσεων. Ο Αμερικανός απόστρατος στρατηγός και αργότερα διευθυντής της CIA David Petraeus, υπό την επίβλεψη του οποίου συντάχθηκε το εγχειρίδιο αντιεξέγερσης *FM3-24* του 2006 και ο οποίος υπηρέτησε ως ανώτατος διοικητής για μια σημαντική περίοδο των εκστρατειών στο Ιράκ και το Αφγανιστάν, αποκαλεί το συγκεκριμένο πεδίο *ανθρώπινο πεδίο* (human terrain). «[E]πισημαίνοντας τη σημασία του ανθρώπινου πεδίου, πιστεύω, πως είναι μια θεμελιώδης πτυχή της διαμόρφωσης μιας εκστρατείας αντιεξέγερσης. Στην πραγματικότητα, ήταν η μεγαλύτερη από τις μεγάλες ιδέες, όταν ξεκινήσαμε την Έφοδο στο Ιράκ, και ξέραμε πως στο βαθμό που το «ανθρώπινο πεδίο» ήταν το καθοριστικό πεδίο, θα έπρεπε να το διασφαλίσουμε ως το βασικό μας επίκεντρο», δήλωνε τότε ο Petraeus.⁵⁸

Όπως επισημαίνει ο ανθρωπολόγος Roberto González, ο συγκεκριμένος όρος κάνει την εμφάνισή του στις ΗΠΑ ήδη από το 1968, όταν η διαβόητη *Κοινοβουλευτική Επιτροπή Αντιαμερικανικών Δραστηριοτήτων* (House Un-American Activities Committee, HUAC) εκδίδει την έκθεση με τίτλο *Guerrilla Warfare Advocates in the United States* (Υπερασπιστές του Ανταρτοπόλεμου στις ΗΠΑ). Εκείνη την περίοδο, βασική αποστολή της επιτροπής ήταν η ανάδειξη της κομμουνιστικής επιρροής στο εσωτερικό των ΗΠΑ και η διερεύνηση του ρόλου συγκεκριμένων ένοπλων οργανώσεων. Επί της ουσίας, οι κλασικές στρατιωτικές προσεγγίσεις του ανταρτοπόλεμου ήταν αυτές που παρείχαν και το ίδιο το πλαίσιο προβληματοποίησης αυτών των *εσωτερικών Εχθρών*. Έτσι, ενώ η έκθεση τονίζει τις περιορισμένες οπλικές και επιμελητειακές δυνατότητες των «ανορθόδοξων δυνάμεων», επισημαίνει το γεγονός πως, απ' την άλλη, «εκμεταλλεύονται και διατηρούν την πρωτοβουλία μέσω καλύτερου ελέγχου του ανθρώπινου πεδίου».⁵⁹ Επομένως, οι δράσεις της εγχώριας αντιεξέγερσης θα έπρεπε να σχεδιαστούν και να λάβουν χώρα καταρχάς σε αυτό το πεδίο, με τη μορφή εντατικών πληθυσμιακών ελέγχων. Ωστόσο, ο όρος έτυχε ιδιαίτερης προσοχής το 2000, όταν ο Peters δημοσίευσε ένα άρθρο με τίτλο *The Human Terrain of Urban Operations*. Πρόκειται για μια στρατιωτική ανάγνωση του αστικού περιβάλλοντος από τη σκοπιά των ανθρώπινων ιδιοτήτων του. Η συζήτηση για τις αστικές επιχειρήσεις, όπως τονίζει, δε θα πρέπει να περιορίζεται σε διεξοδικές αναλύσεις των φυσικών χαρακτηριστικών μιας πόλης. Απεναντίας, οφείλει να λάβει υπόψη της και να θέσει ως προτεραιότητα την «ανθρώπινη

αυτήν του «αποφασιστικού πεδίου» (key terrain). Σύμφωνα με τον ορισμό που δίνει το αμερικανικό *Εγχειρίδιο Πεδίου για την Επίθεση και την Άμυνα*, «[α]ποφασιστικό πεδίο είναι οποιαδήποτε τοποθεσία ή περιοχή, η κατάληψη ή η κατοχή της οποίας δίνει ένα σημαντικό πλεονέκτημα σε οποιονδήποτε από τους μαχόμενους (JP 2-01.3). Καθοριστικό πεδίο, όταν αυτό υπάρχει, είναι το αποφασιστικό πεδίο του οποίου η κατάληψη και η κατοχή είναι υποχρεωτική για την επιτυχή ολοκλήρωση της αποστολής». *US Army Field Manual 3-90-1: Offense and Defense, Vol. 1*, Washington, DC: Headquarters Department of The Army, 2013, σ. 1-25. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://armypubs.army.mil/doctrine/DR_pubs/dr_a/pdf/fm3_90_1.pdf.

⁵⁸ Petraeus, *ό.π.*

⁵⁹ González, Roberto. “Embedded: Information Warfare and The ‘Human Terrain’”, στο *Network of Concerned Anthropologists*, *ό.π.*, σ. 103.

αρχιτεκτονική» της. «Ενώ τα φυσικά χαρακτηριστικά της πόλης που έχει δεχτεί επίθεση ή που έχει καταληφθεί κρίνονται ιδιαίτερης σημασίας, το στοιχείο-κλειδί είναι ο πληθυσμός. [...] Η πολυπλοκότητα του ανθρώπου είναι πολύ πιο σύνθετη από οποιαδήποτε αρχιτεκτονική λεπτομέρεια».⁶⁰ Πλάι στο φυσικό πεδίο, στο οποίο λαμβάνουν χώρα οι στρατιωτικές επιχειρήσεις, διαμορφώνεται, λοιπόν, ένα άλλου τύπου πεδίο· εκείνο το «πεδίο από σάρκα και αίμα» (flesh-and-blood terrain),⁶¹ με τα πολύπλοκα χαρακτηριστικά του οποίου όφειλε η αντιεξέγερση εφεξής να αναμετρηθεί.

Η ανάδειξη του «ανθρώπινου πεδίου», ήδη από την εποχή της ακμής του ανταρτοπόλεμου, δεν υπονοεί την απόσυρση των αντιεξεγερτικών δυνάμεων από τις ζούγκλες, τα βουνά και όλα εκείνα τα πεδία που συνιστούσαν το φυσικό περιβάλλον του αντάρτη, έτσι όπως το περιγράψαμε στο δεύτερο μέρος. Μετατοπίζει, όμως, τις προτεραιότητες και συγκροτεί ένα άλλου τύπου πεδίο επιχειρήσεων. Το «ανθρώπινο πεδίο» σημαίνει πως άμεσος στόχος της αντιεξέγερσης είναι ο ίδιος ο πληθυσμός και αυτή η αμεσότητα δεν εξυπηρετείται, όπως ειπώθηκε, από συζητήσεις περί αντι-αντάρτικων τακτικών, αλλά προϋποθέτει άλλου είδους προβληματοποιήσεις και τεχνολογίες. Η έννοια του «ανθρώπινου πεδίου» λειτουργεί μεταφορικά σε αυτή την περίπτωση, όπως ακριβώς λειτουργεί η έννοια της θάλασσας στο γνωστό μαοϊκό σχήμα. Ήτοι ως το *περιβάλλον* μέσα στο οποίο ζει και κινείται ο ά-τακτος Εχθρός και από το οποίο εξασφαλίζει την πολιτική του υποστήριξη.⁶² «Γνωρίζουμε...», έγραφε ο Trinquier, «...πως το *εκ των ων ουκ άνευ* του θριάμβου στο *μοντέρνο πόλεμο* είναι η απροϋπόθετη υποστήριξη από τον πληθυσμό. Σύμφωνα με τον Mao Tse-tung είναι τόσο απαραίτητη για το μαχητή όσο απαραίτητη είναι η θάλασσα για το ψάρι».⁶³ Καταφεύγοντας για λίγο στις Φουκωϊκές προβληματοποιήσεις του πληθυσμού, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως η θάλασσα στη συγκεκριμένη μεταφορά λειτουργεί όπως ακριβώς η έννοια του *milieu* (περιβάλλον) στις παρατηρήσεις του Foucault σχετικά με τους μηχανισμούς της ασφάλειας. Αφενός μέσα από το κυριολεκτικό της δυναμικό, όπως αυτό περιγράφεται από τις φυσικές επιστήμες· ήτοι «ως το μέσο μιας δράσης και το στοιχείο στο οποίο αυτή κυκλοφορεί» —το νερό για, παράδειγμα. Αφετέρου μεταφορικά ως ένα πεδίο αιτίων και αποτελεσμάτων και επομένως ως ένα πεδίο στο οποίο μπορεί να παρέμβει κανείς για να αλλάξει τη σχέση τους. Αμφότερες οι χρήσεις του όρου σχηματίζουν την εικόνα ενός πεδίου επέμβασης, όπου αντί να ασκήσει κανείς επίδραση σε μεμονωμένα άτομα, επιδρά στα φαινόμενα ενός ολόκληρου πληθυσμού.⁶⁴ όπου τα μεμονωμένα άτομα, στο παράδειγμα που μας απασχολεί, δεν είναι άλλοι από τους ά-τακτους

⁶⁰ Peters, *ό.π.*

⁶¹ *Ο.π.*

⁶² Για τις διάφορες εκφράσεις που μπορεί να λάβει η υποστήριξη από τον πληθυσμό βλ. *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, *ό.π.*, σ. 3-13, 3-17.

⁶³ Trinquier, *ό.π.* Βλ. και Galula, *ό.π.*, σ. 41, 85.

⁶⁴ Foucault, *ό.π.*, σ. 21.

Εχθρούς. Η θάλασσα, λοιπόν, στο σχήμα του Mao είναι αφενός αυτό το μέσο στο οποίο κυκλοφορούν δράσεις αφετέρου ένα πεδίο παρέμβασης. Ο Kitson γνώριζε καλά τη σημασία αυτού του σχεσιακού πλαισίου, όταν υποστήριζε πως αν δεν μπορεί κανείς να κάνει κάτι για το ίδιο το ψάρι, τότε θα πρέπει να κάνει κάτι για τη θάλασσα· είτε αυτό σημαίνει ενέργειες που θα αναγκάσουν το ψάρι να κινηθεί και να αποκαλυφθεί είτε σημαίνει επανοικειοποίηση της θάλασσας, δηλαδή εξασφάλιση της συναίνεσης του πληθυσμού και πολιτική απονομιμοποίηση του σκοπού της εξέγερσης.⁶⁵ Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να παρέμβει απευθείας στη σχέση τους.

Ακριβώς οι τρόποι και οι μέθοδοι αυτής της παρέμβασης ήταν, εξ αρχής, το αντικείμενο της αντιεξέγερσης. Ζητούμενο ήταν η διακοπή των σχέσεων των ανταρτών με τον υπόλοιπο πληθυσμό, μέσα από μια σειρά καίριων επεμβάσεων σε εκείνο το «καθοριστικό πεδίο», όπως το περιέγραψε παραπάνω ο Kilcullen. Οι επεμβάσεις αυτές επιτυγχάνονται με πολλούς τρόπους· μεταξύ άλλων, με καθαρή βία, με κίνητρα, με καταναγκασμό, με πειθώ και με μεθόδους νομιμοποίησης των σκοπών και των αντι-σκοπών. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά το *FM3-24*, τόσο οι τοπικές κυβερνήσεις όσο και εκείνες οι οργανωμένες κινήσεις που τις αμφισβητούν ανταγωνίζονται, εν πολλοίς, γύρω από το ζήτημα της νομιμοποίησης· γύρω από το ζήτημα της «αποδοχής μιας εξουσίας από την κοινωνία», όπως διευκρινίζει το εγχειρίδιο.⁶⁶ Οι όροι και τα περιεχόμενα αυτής της αποδοχής καθορίζουν και τις μορφές που θα λάβει η αντιεξέγερση. Σύμφωνα πάντα με το *FM3-24*, η νομιμοποίηση συνδέεται με τον έλεγχο του πληθυσμού και επιτυγχάνεται μέσα από μια σύνθεση καταναγκασμού και συναίνεσης.⁶⁷ Μέσα από μία σύνθεση, με άλλα λόγια, βίας, κινήτρων και πειθούς. Έτσι, το διαφιλονικούμενο πεδίο που σχηματίζεται ανάμεσα στην εξέγερση και την αντιεξέγερση είναι ο πληθυσμός και το βασικό επίδικό είναι η νομιμοποίηση στα μάτια του. Και επομένως, οι οποίες επιχειρήσεις οφείλουν να εστιάσουν στα μυαλά και στις συνειδήσεις του πληθυσμού, σύμφωνα με τους θεωρητικούς του πολέμου.⁶⁸

Μιλώντας, λοιπόν, για την έννοια του πληθυσμού, θα πρέπει να κατανοήσουμε πως πρόκειται για ένα πεδίο ανθρώπινων σχέσεων και κοινωνικών αλληλεπιδράσεων και κατ' επέκταση για ένα προνομιακό πεδίο παρέμβασης. Η παρέμβαση αυτή δε λαμβάνει χώρα μόνο με τα γνώριμα βίαια μέσα· σε πλήθος περιπτώσεων, μάλιστα, αυτά ακριβώς τα μέσα αποδεικνύονται τα πλέον ακατάλληλα.⁶⁹ Η επέμβαση σε ένα τέτοιο πεδίο εκδηλώνεται σε μεγάλο βαθμό με τη μορφή μιας πολιτικής παρέμβασης, με την έννοια της κατάλληλης διευθέτησης των σχέσεων, της προσεκτικής

⁶⁵ Kitson, *ό.π.*, σ. 49 και Kilcullen, *ό.π.*, σ. 10.

⁶⁶ *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*, σ. 1-8.

⁶⁷ *Ο.π.*, σ. 1-8, 1-9, 1-19. Ο Galula κάνει λόγο συγκεκριμένα για έναν απαραίτητο συνδυασμό πειθούς και ισχύος. Galula, *ό.π.*, σ. 86.

⁶⁸ *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*, σ. 1-9.

⁶⁹ Αυτό ακριβώς περιγράφει και η φράση «[μ]ερικά από τα καλύτερα όπλα για τους αντεπαναστάτες δεν πυροβολούν». Πρόκειται για ένα από τα λεγόμενα «παράδοξα» της αντιεξέγερσης. Βλ. *ό.π.*, σ. 7-2.

παραγωγής και διαχείρισης μηνυμάτων και νοημάτων και μιας εντατικής πολιτικής των συναισθημάτων. Πρόκειται, καταρχάς, για μια απόβαση ιδεών· για μια μάχη ιδεών, όπως την αποκαλεί ο Kilcullen,⁷⁰ όπου οι προπαγανδιστικοί μηχανισμοί του στρατού επιχειρούν προσεκτικά να επηρεάσουν τις στάσεις και τις απόψεις του πληθυσμού, απονομιμοποιώντας στα μάτια του το σκοπό της εξέγερσης. Αυτό περιλαμβάνει αξιολόγηση των αιτημάτων και των «παραπόνων» που εκφράζονται από επιμέρους πληθυσμιακές ομάδες, εστίαση στους τρόπους με τους οποίους αυτά μπορούν να αξιοποιηθούν από εξεγερτικές πρωτοβουλίες με σκοπό την εξασφάλιση λαϊκής υποστήριξης, και έμφαση στις πολιτικές που οφείλουν να ασκήσουν οι δυνάμεις της αντιεξέγερσης, ώστε να στερήσουν αυτή τη δυνατότητα στον Εχθρό και να νομιμοποιήσουν τους δικούς τους σκοπούς.⁷¹ Όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Kilcullen, πρόκειται «για μια αναμέτρηση με τον αντάρτη για το δικαίωμα και την ικανότητα να κερδίσεις τις καρδιές, τα μυαλά και τη συναίνεση του πληθυσμού».⁷²

Ο Kilcullen κάνει χρήση, εδώ, της πιο δημοφιλούς και πιο σημαίνουσας ίσως μεταφοράς στο λεξιλόγιο της αντιεξέγερσης. Η φράση «οι καρδιές και τα μυαλά» —ή αλλιώς, «κερδίζοντας τις καρδιές και τα μυαλά» (winning hearts and minds)— καταλαμβάνει μια περίοπτη θέση στο λόγο των αντεπαναστατών και περιγράφει με χαρακτηριστικό τρόπο τη σημασία της συναίνεσης του πληθυσμού. Για πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε το 1952 από το Βρετανό στρατηγό Gerald Templar, κατά τη διάρκεια της καταστολής της Μαλαισιανής εξέγερσης. Όπως είδαμε, λοιπόν, και στο πρώτο μέρος, ο Templar υποστήριζε πως οι εχθροπραξίες και τα όπλα είναι «μόνο το 25 τοις εκατό του προβλήματος· το υπόλοιπο 75 τοις εκατό είναι το να πάρεις πίσω τους ανθρώπους αυτής της χώρας... Η απάντηση δεν βρίσκεται στο να ρίξεις περισσότερα στρατεύματα μέσα στη ζούγκλα, αλλά στις καρδιές και τα μυαλά των ανθρώπων».⁷³ Στο συγκεκριμένο παράθεμα αποτυπώνεται χαρακτηριστικά η λειτουργία της αντιεξέγερσης ως ενός απολύτως «πολιτικού πολέμου», η επιτυχής διεξαγωγή του οποίου βασίζεται περισσότερο στις αντιλήψεις και στα πολιτικά αποτελέσματα παρά στις κερδισμένες μάχες.⁷⁴ Ο Kilcullen επιχείρησε, στη συνέχεια, να δώσει τη δική του ερμηνεία στην επίμαχη φράση: «Αυτό είναι το πραγματικό νόημα της φράσης «οι καρδιές και τα μυαλά», η οποία αποτελείται από δύο ξεχωριστά μέρη. “Καρδιές” σημαίνει να πείσεις τους ανθρώπους πως τα συμφέροντά τους εξυπηρετούνται από την επιτυχία σου· “μυαλά” σημαίνει να τους πείσεις ότι μπορείς να τους προστατεύσεις και ότι το να σου αντιστέκονται είναι άσκοπο. Σημειώστε ότι καμία από τις έννοιες δεν έχει να κάνει με το αν οι άνθρωποι σε συμπαθούν. Το

⁷⁰ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 202.

⁷¹ *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*, σ. 3-1,4-3,4-9.

⁷² Kilcullen, *ό.π.*, σ. 29.

⁷³ *Ο.π.*, σ. 212.

⁷⁴ Kilcullen, “Counterinsurgency *Redux*”, *ό.π.*, σ. 10. Με αυτή τη διαπίστωση η Κλαουζεβιτική σύνδεση του πολέμου με την πολιτική απέκτησε, όπως είδαμε στο πρώτο μέρος, μια τρομακτικά ριζοσπαστική και επίκαιρη διάσταση.

υπολογισμένο ίδιο συμφέρον, και όχι το συναίσθημα, είναι αυτό που μετράει.⁷⁵ Μια μάχη για «τις καρδιές και τα μυαλά» δεν μπορεί παρά να πολυπλοκοποιεί την έννοια του πολέμου. Η αντιεξέγερση συνιστά, λοιπόν, ένα περίπλοκο πολεμικό ιδίωμα. Πλάι στις παραδοσιακές εχθροπραξίες, σχεδιάζονται και διεξάγονται επιχειρήσεις σε ένα πιο διανοητικό πεδίο, όπου το διακύβευμα είναι η νομιμοποίηση στα μυαλά του πληθυσμού μέσα από μια ενοποιητική «διαχείριση της αντίληψης»⁷⁶ η νομιμοποίηση του σκοπού της στρατιωτικής επέμβασης και η απονομιμοποίηση του σκοπού του Εχθρού.⁷⁷

Καθίσταται προφανές πως η παράμετρος της νομιμοποίησης, της καρδιάς και του μυαλού, αποδεικνύεται καθοριστική μόνο στο βαθμό που οι συγκρούσεις απομακρύνονται από οποιαδήποτε έννοια συμμετρίας· μόνο, δηλαδή, στο βαθμό που ο πληθυσμός μετατρέπεται σε πραγματικό «πεδίο» των επιχειρήσεων. Όπως ξεκαθαρίζει ο Trinquier, η είσοδος του πληθυσμού στο πεδίου του πολέμου προσθέτει μια επιπλέον όψη στις παραδοσιακές εννοιολογήσεις των συγκρούσεων. Έτσι, πλάι στην αμιγώς στρατιωτική διάσταση του αντεπαναστατικού πολέμου, η αντιεξέγερση αναπτύσσει μια έντονα πολιτική διάσταση, αναλαμβάνοντας μια σειρά άμεσων δράσεων σχετικά με τον πληθυσμό.⁷⁸ Η συγκεκριμένη προσθήκη μπορεί να δίνει την εντύπωση μιας σταδιακής απόσυρσης της βίας από το πεδίο στο οποίο ο πληθυσμός οργανώνει και νοηματοδοτεί την καθημερινότητά του. Εν τούτοις, η έμφαση στην έννοια της νομιμοποίησης και η εστίαση στις πολιτικές διαστάσεις των επιχειρήσεων κάθε άλλο παρά μετατρέπουν την αντιεξέγερση σε μια πολιτισμένη και εξανθρωπισμένη μορφή στρατιωτικής επέμβασης. Απλώς αποκρύπτουν τις πιο καταστροφικές της εκφάνσεις. Ο Etienne de Durand, διευθυντής στο *Κέντρο Μελετών Ασφαλείας* του Παρισιού, αναφέρει χαρακτηριστικά πως ο Trinquier δεν ενδιαφερόταν τόσο για την προπαγάνδα όσο για το φυσικό έλεγχο του πληθυσμού, που εκδηλωνόταν με συστηματικούς αποκλεισμούς αστικών περιοχών, με εκτοπισμούς αγροτικών πληθυσμών και εξαναγκαστική

⁷⁵ Kilcullen, *Counterinsurgency*, ό.π., σ. 37. Σε αυτή τη διαλεκτική ψυχρής λογικής/συναίσθηματος θα λέγαμε πως συμπυκνώνεται και η συζήτηση που είχε ξεκινήσει μέσα στους κόλπους της RAND, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '50, και άσκησε επιρροή στις βασικές προβληματισμούς της αντιεξέγερσης. Πέρα από μια σημαίνουσα μεταφορά, η φράση «οι καρδιές και τα μυαλά» αποτελούσε ουσιαστικά το γενικό τίτλο της μίας από τις δύο κεντρικές θεωρίες της RAND πάνω στην αντιεξέγερση. Η δεύτερη ονομάστηκε θεωρία «κόστους/οφέλους». Πολύ χοντρικά, το επίδικο της διαφωνίας ήταν το κατά πόσο οι πολιτικές του πληθυσμού θα έπρεπε να προσανατολιστούν προς την παράμετρο των αντιλήψεων και των συναισθημάτων —και επομένως προς θέματα προτιμήσεων που αφορούσαν, μεταξύ άλλων, και το επίμαχο ζήτημα της νομιμοποίησης— ή προς την παράμετρο των πράξεων και άρα των κινήτρων και των αντικινήτρων. Κρίνοντας από τα αποτελέσματα και τις κριτικές προσεγγίσεις έντε δεκαετιών αντιεξέγερσης, ο Long υποστηρίζει πως αμφότερες οι θεωρίες αποδείχτηκαν χρήσιμες και πως ζητούμενο ήταν η αποτελεσματική τους σύνθεση. «Η αλληλεπίδραση των κινήτρων σε μικροεπίπεδο και των προσωπικών αντιλήψεων περί ταυτότητας και νομιμοποίησης προσφέρει ίσως τον καλύτερο οδηγό για δράση», συμπεραίνει η RAND. Βλ. σχετικά Long, ό.π., σ. 21-33.

⁷⁶ Kilcullen, ό.π., σ. 103.

⁷⁷ Όπως μας δείχνουν οι πατέρες της αντιεξέγερσης, η νομιμοποίηση, τουλάχιστον αρχικά, μπορεί να αφορά μόνο μια μειονότητα μέσα στον πληθυσμό, η οποία αν κινητοποιηθεί στο πλευρό του αντεπαναστάτη, θα καταφέρει να διαδώσει τα μηνύματα της αντιεξέγερσης στην πλειονότητα. Βλ. σχετικά Trinquier, ό.π., σ. 4 και Galula, ό.π., σ. 116-117.

⁷⁸ Trinquier, ό.π., σ. 34.

μεταφορά τους σε ελεγχόμενους οικισμούς —τα διαβόητα *hamlets*—,⁷⁹ ενώ ήταν απ' αυτούς που υποστήριζαν σθεναρά και δημόσια την υιοθέτηση μεθόδων βασανισμού για την απόσπαση πληροφοριών σχετικά με τη δράση και τα κρησφύγετα των εξεγερμένων.⁸⁰

Δε θα πρέπει, επίσης, να λησμονούμε πως ο Trinquier, περιγράφοντας τις επιχειρήσεις στις απομακρυσμένες περιοχές στις οποίες έβρισκαν καταφύγιο οι αντάρτες, πρότεινε τη βίαιη εκκένωση των συγκεκριμένων περιοχών και την ολοκληρωτική τους καταστροφή. Όπως γράφει, «[ο]τιδήποτε θα μπορούσε να διευκολύνει την ύπαρξη των ανταρτών με οποιονδήποτε τρόπο ή που θα μπορούσε ενδεχομένως να χρησιμοποιηθεί απ' αυτούς —αποθήκες, καταφύγια, κρύπτες, τρόφιμα, καλλιέργειες, σπίτια, κλπ— θα πρέπει να καταστρέφεται συστηματικά».⁸¹ Συνοψίζοντας σχετικά με αυτή τη συγκεκριμένη τάση της λεγόμενης *γαλλικής* αντιεξεγερτικής σχολής, αντιπροσωπευτικό δείγμα της οποίας ήταν ο Trinquier, ο Durand τονίζει πως «[α]υτό είναι εντελώς διαφορετικό από το να κερδίζεις τις καρδιές και τα μυαλά, στο οποίο δεν είχαν μεγάλη πίστη».⁸² Τα παραδείγματα άσκησης βίας κατά άμαχων πληθυσμών είναι αμέτρητα μέσα στην ιστορία της αντιεξέγερσης και ίσως να κινδυνεύει να χαρακτηριστεί γραφική και κοινότοπη οποιαδήποτε απόπειρα αναλυτικής τους υπενθύμισης. Το αποικιακό πεδίο αποτελούσε, ούτως ή άλλως, ένα πεδίο ανεμπόδιστης εφαρμογής κατασταλτικών πρακτικών και μαζικών τεχνολογιών θανάτου· ένα προνομιακό, όπως καταδεικνύει ο Mbembe, περιβάλλον επαναλαμβανόμενων δοκιμών εξαίρεσης, όπου αυτό που δοκιμαζόταν δεν ήταν άλλο από την ίδια την έννοια και τα όρια της ανθρωπότητας.⁸³ Μέσα σε αυτό ακριβώς το περιβάλλον δομικής υποτίμησης του Άλλου αναπτύχθηκε και ο ίδιος ο κλάδος της αντιεξέγερσης. Και ως εκ τούτου, η μάχη για «τις καρδιές και τα μυαλά» δεν ήταν παρά μια προσπάθεια εκβιαστικής διαγραφής αυτής της ασύμμετρης αποικιακής αλήθειας. «Μία πιο ευγενική, ηπιότερη αντιεξέγερση είναι ένας μύθος και μια φαντασία», ξεκαθαρίζουν οι González, Gusterson και Price.⁸⁴

Από την άλλη όμως, όταν αναφερόμαστε στην αντιεξέγερση θα πρέπει να έχουμε κατά νου πως σε καμία περίπτωση δεν ταυτίζεται με κάποιον παραληρηματικό μονόλογο της ένοπλης βίας. Η βία εξακολουθεί, προφανώς, να ασκείται με διάφορες πιο ωμές ή πιο εκλεπτυσμένες μορφές. Αλλά

⁷⁹ Ο όρος *hamlets* έγινε γνωστός κατά τη διάρκεια της αμερικανικής επέμβασης στο Βιετνάμ. Μέσα από το περιβόητο *Strategic Hamlets Program* ο αμερικανικός στρατός εκτόπισε και μετέφερε ολόκληρους αγροτικούς πληθυσμούς σε ελεγχόμενους οικισμούς με σκοπό να απομονωθούν οι κομμουνιστές αντάρτες. Αντίστοιχες πρακτικές δοκιμάστηκαν και στη Μαλαισία από το Βρετανικό στρατό, ακολουθώντας το πρότυπο «του πειράματος των οχυρωμένων χωριών». Όπως γράφει ο Taber, «[έ]να μαζικό και δαπανηρό πρόγραμμα επανεποικισμού απομάκρυνε περισσότερους από μισό εκατομμύριο Κινέζους εποίκους [...] από τις καλύβες τους στα όρια της ζούγκλας σε οχυρωμένα χωριά, όπου μπορούσαν να θεθούν υπό επιτήρηση, ενώ ταυτόχρονα προσέφεραν στις μάζες ωφελήματα που τις αποσπούσαν από την πολιτική σχέση τους με τους επαναστάτες». Βλ. Taber, *ό.π.*, σ. 157.

⁸⁰ Durand, *ό.π.*, σ. 3. Σχετικά με τις μεθόδους βασανισμού βλ. Trinquier, *ό.π.*, σ. 18-19.

⁸¹ Trinquier, *ό.π.*, σ. 69.

⁸² Durand, *ό.π.*

⁸³ Mbembe, *ό.π.*, σ. 16-25.

⁸⁴ González, Gusterson και Price, *ό.π.*, σ. 17.

πέρα από την κοινοτοπία της καταστροφής, θα είχε νόημα να εξετάσουμε το πολιτικό πλαίσιο αυτών των επιχειρήσεων, αφενός αφήνοντας, για λίγο, στην άκρη τις γνωστές και ανατριχιαστικές εικόνες των βομβαρδισμένων χωριών και των αμέτρητων πτωμάτων αφετέρου αναδεικνύοντας εκείνες τις πολύ συγκεκριμένες τεχνολογίες του πληθυσμού με τις οποίες διατυπώνεται χαρακτηριστικά αυτό το πολιτικό πλαίσιο. Έτσι, θα είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε πως ο περίφημος διανοητικός πόλεμος του ά-τακτου μαχητή στον οποίο αναφερόταν ο Lawrence⁸⁵ δημιούργησε το πεδίο για έναν εξίσου διανοητικό πόλεμο από την πλευρά των αντιεξεγερτικών δυνάμεων, που όφειλε να διεξαχθεί στο πεδίο του πληθυσμού. Πρόκειται για μία άλλου τύπου διανοητικοποίηση, η οποία εξελίσσεται παράλληλα και απαιτεί νέες τεχνικές, καθώς κάποιες βασικές πράξεις του πολέμου αλλάζουν, εν πολλοίς, πεδίο και διεξάγονται πλέον στο πολυσχιδές «ανθρώπινο πεδίο». Η διανοητικοποίηση αυτή δεν εξανθρωπίζει τις επιλογές των στρατιωτικών επιτελείων και δεν εκπολιτίζει τις πρακτικές του στρατού, όπως διατείνονται οι θεωρητικοί της αντιεξέγερσης. Αντιθέτως, εισάγει τις ροές της κρατικής ένοπλης βίας στο πεδίο της καθημερινότητας και εκπαιδεύει τον άμαχο πληθυσμό σε μια δυστοπική εξοικείωση με τη φιγούρα του στρατιώτη. Όπως επισημαίνει, άλλωστε, ο Trinquier, «[τ]ο πεδίο της μάχης σήμερα πλέον δεν περιορίζεται. Είναι απεριόριστο. [...] Ο κάτοικος στο σπίτι του είναι το κέντρο της σύγκρουσης. Εν μέσω της συνεχούς κίνησης των στρατιωτικών ενεργειών, αποτελεί το πιο σταθερό στοιχείο. Είτε μας αρέσει είτε όχι, τα δύο στρατόπεδα είναι αναγκασμένα να τον κάνουν να συμμετάσχει στη μάχη· κατά μία έννοια, έχει καταστεί εξίσου μάχιμος».⁸⁶

1.2. Επιχειρήσεις «ειρήνευσης»: Καταστροφή και οικοδόμηση

Τα επιτελεία του πολέμου αποφασίζουν, λοιπόν, εκείνη την περίοδο, να δοκιμάσουν νέες πρακτικές, προσπαθώντας να ανταποκριθούν στους μετασηματισμούς που προκαλεί η μετατροπή του πληθυσμού σε «καθοριστικό πεδίο». Οι άλλοτε εξορισμένες από τα ασφαλή καταφύγια των άμαχων πολιτών στρατιωτικές δυνάμεις εισβάλλουν στα τοπία της καθημερινότητας και ο στρατός αναλαμβάνει με πρωτοφανή τρόπο μια σειρά από καθήκοντα κατεξοχήν μη στρατιωτικά. Η εισβολή αυτή δε λαμβάνει, λοιπόν, χώρα μόνο με τα οικεία βίαια μέσα· διαθέτει επιπλέον μία πιο «παραγωγική» όψη, καθώς αναλαμβάνει να οργανώσει την ίδια την καθημερινότητα του πληθυσμού. Τρία μόλις χρόνια από την αποχώρηση των Γάλλων από την Ινδοκίνα και ενώ οι

⁸⁵ Lawrence, *ό.π.*, σ. 51.

⁸⁶ Trinquier, *ό.π.*, σ. 27, 41. Αντίστοιχα, ο Creveld παρακολουθώντας τα βήματα της σταδιακής ασυμμετροποίησης των συγκρούσεων, υποστήριζε εκεί στα τέλη του Ψυχρού Πολέμου: «στο μέλλον, εάν οι ένοπλες δυνάμεις —και πολύ πιθανόν οι πολιτικές οντότητες που τις παρατάσσουν— πρόκειται να επιβιώσουν και να πολεμήσουν στα σοβαρά, θα πρέπει να αναμειχθούν με τον άμαχο πληθυσμό». Creveld, *ό.π.*, σ. 288.

επιχειρήσεις στην Αλγερία βρίσκονταν σε πλήρη εξέλιξη, ο Γάλλος στρατηγός Jacques Allard θα υποστήριζε, σε μία ομιλία του, πως για την ήττα των επαναστατικών δυνάμεων δεν ήταν αρκετή η ανάληψη στρατιωτικής δράσης και μόνο. Ήταν επιπλέον απαραίτητη μια σειρά από ενέργειες που θα λειτουργούσαν συμπληρωματικά: ψυχολογική δράση, προπαγάνδα, πολιτικές και επιχειρησιακές πληροφορίες, αστυνομικά μέτρα, προσωπικές επαφές με τον πληθυσμό και ένα σύνολο από κοινωνικά και οικονομικά προγράμματα, θα έπρεπε να πλαισιώσουν τις τυπικές πολεμικές επιχειρήσεις.⁸⁷ Αναγνωρίζοντας αυτό που ο Trinquier περιέγραψε παραπάνω ως δύο διαφορετικές διαστάσεις του αντεπαναστατικού πολέμου, ο Allard διακρίνει, λοιπόν, δύο γενικές κατηγορίες δράσεων. Τις αποκαλεί «Καταστροφή και Οικοδόμηση», επισημαίνοντας πως η πρώτη αφορά όλες εκείνες τις απαραίτητες ένοπλες δράσεις για την εξολόθρευση των αντάρτικων σχηματισμών και η δεύτερη μέτρα και ενέργειες για την αποτελεσματική διαχείριση του πληθυσμού. Η διπλή αυτή αποστολή συνιστά όπως τονίζει, το αντικείμενο της περιβόητης *ειρήνευσης* (pacification).⁸⁸

Η «ειρήνευση», αν και ορολογικά αφήνει να εννοηθεί τη λήξη των ένοπλων δραστηριοτήτων, αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της στρατιωτικής δράσης σε πολλά από τα παραδείγματα της αντιεξέγερσης. Και συνιστά μία στρατηγική επινόηση για την αντιμετώπιση των αδιεξόδων που προκαλούσε η παράμετρος του πληθυσμού. Η «ειρήνευση» μας υπενθυμίζει πως στα ιδιότυπα μέτωπα των επαναστατικών και εθνικοαπελευθερωτικών πολέμων της ψυχροπολεμικής περιόδου η σχέση των ανταρτών με τους άμαχους πολίτες αποτέλεσε το κατεξοχήν πεδίο επέμβασης. Το σχετικό λήμμα του διαδικτυακού *Vietnam War Dictionary*, διαβεβαιώνει: «Αντί να επικεντρώνεται στην καταστροφή των δυνάμεων του εχθρού, η ειρήνευση επιδιώκει να αντιμετωπίσει την εξέγερση κόβοντας την πρόσβασή της στον πληθυσμό».⁸⁹ Οι εν λόγω επιχειρήσεις εξέλαβαν, πλάι στο απόλυτα δολοφονικό τους πρόσωπο, μια όψη που προσιδίαζε σε οικονομικά προγράμματα και σε προγράμματα παροχής κοινωνικών υπηρεσιών. Είναι ακριβώς αυτό το «θετικό στοιχείο»,⁹⁰ στο οποίο επένδυσαν οι στρατιωτικές μηχανές για να στερήσουν στους αντάρτες τη λαϊκή υποστήριξη, όταν συνειδητοποίησαν πως το πιο πολύτιμο όπλο τους ήταν η επαφή τους με τον πληθυσμό. Αυτές ακριβώς τις επιχειρήσεις «ειρήνευσης» αποκαλεί η RAND «άλλο πόλεμο» (other war), καταδεικνύοντας τη δομική τους διαφοροποίηση από τις συμβατικές στρατιωτικές επιχειρήσεις.⁹¹ Θα είχε, λοιπόν, νόημα να σταθούμε για λίγο στους τρόπους με τους οποίους εκδηλώνεται αυτός ο «άλλος πόλεμος», μιας και θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τη

⁸⁷ Neocleous, Rigakos και Wall, *ό.π.*, σ. 1.

⁸⁸ *Ο.π.*

⁸⁹ Βλ. σχετικά <http://www.vietnamgear.com/dictionary/pacification.aspx>. Βλ. και Trinquier, *ό.π.*, σ. 53.

⁹⁰ Neocleous, Rigakos και Wall, *ό.π.*

⁹¹ Long, *ό.π.*, σ. 2. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως αυτή η ορολογική επινόηση παρέχει το υπόβαθρο για να κατανοήσουμε και τις λεγόμενες *Στρατιωτικές Επιχειρήσεις Μη-πολεμικές* που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο μέρος και οι οποίες ουσιαστικά περιγράφουν την επίμαχη διεύρυνση των στρατιωτικών αρμοδιοτήτων.

γενεαλογία μιας σειράς φαινομένων που περιγράφουν το πώς εισβάλλει σήμερα ο στρατιωτικός κλάδος στο πεδίο της καθημερινότητας και δη της αστικής καθημερινότητας, όπως αυτό περιγράφηκε στο προηγούμενο μέρος. Η «ειρήνευση», όπως και το σύνολο της θεωρίας και της πρακτικής της αντιεξέγερσης, δε συνιστούν απλώς ένα αποικιακό ιδίωμα που χάνεται βαθιά μέσα στην Ιστορία, αλλά έναν ευρύτερο τρόπο διαχείρισης μη συμβατικών συγκρούσεων και ανταγωνισμών —εσωτερικών και εξωτερικών· έναν ιδιαίτερο, δηλαδή, τρόπο πολέμου, από τη στιγμή που ο πληθυσμός μετατρέπεται στο πραγματικό πεδίο των επιχειρήσεων. Και οφείλουμε να αναδείξουμε δύο διαφορετικές διαστάσεις αυτής της διαχείρισης. Αφενός την ανάληψη κοινωνικών καθηκόντων και οικονομικών δραστηριοτήτων από τον ίδιο το στρατό. Αφετέρου τη μετατροπή των στρατιωτικών δυνάμεων σε μονάδες εσωτερικής αστυνόμευσης. Όπως όλα δείχνουν, το σύμπλεγμα «της καταστροφής και της οικοδόμησης» βρίσκεται ακόμα σε πλήρη ισχύ· σήμερα ίσως περισσότερο από ποτέ.

Σύμφωνα με την επισκόπηση της RAND για το ρόλο της στη συγκρότηση του κλάδου της αντιεξέγερσης, ο όρος «ειρήνευση» «θα πρέπει να χρησιμοποιείται για να δηλώσει το συνδυασμό της ασφάλειας και της ανάπτυξης σε μια δεδομένη μονάδα πολιτικής διοίκησης (πχ., χωριό, γειτονιά, επαρχία). Οι δύο έννοιες είναι αλληλένδετες, καθώς η ανάπτυξη χωρίς ασφάλεια είναι όμηρος των ανταρτών και η ασφάλεια χωρίς ανάπτυξη παρέχει μικρό [...] κίνητρο για τη στήριξη της κυβέρνησης».⁹² Το ζήτημα της λαϊκής υποστήριξης των ανταρτών οδήγησε τα επιτελεία της αντιεξέγερσης στην απόφαση της οικονομικής στήριξης των αγροτικών κοινοτήτων μέσα από προγράμματα ανοικοδόμησης και κίνητρα για συνεργασία με τις δυνάμεις ασφαλείας.⁹³ Ο στρατός ανέλαβε με αυτό τον τρόπο μια σειρά από λειτουργίες μη στρατιωτικές, επιχειρώντας να οργανώσει ένα ελεγχόμενο περιβάλλον οικονομικών δραστηριοτήτων και ένα πλαίσιο κοινωνικών παροχών. Και όλα αυτά υπό ένα καθεστώς συνεχούς επιτήρησης των αγροτικών πληθυσμών. Ο Galula υποστήριζε πως οι στρατιωτικές δυνάμεις που είχαν μόλις πάρει μέρος σε κανονικές πολεμικές επιχειρήσεις θα αναλάμβαναν σύντομα μια σειρά από μη στρατιωτικές αποστολές, απαραίτητες για την εξασφάλιση της υποστήριξης του πληθυσμού. Και επέμενε πως μόνο αυτές θα έπρεπε να τις αναλάβουν, ελλείψει αξιόπιστου, όπως γράφει, πολιτικού και διοικητικού προσωπικού στις περιοχές των επιχειρήσεων. Πρόκειται, λοιπόν, για ένα οξύμωρο πολεμικό περιβάλλον, όπου «ένας πολύγραφος μπορεί να αποδειχτεί πιο χρήσιμος από ένα πολυβόλο, ένας στρατιώτης εκπαιδευμένος ως παιδίατρος πιο σημαντικός από έναν ειδικό στους όλμους, το τσιμέντο πιο περιζήτητο από το αγκαθωτό σύρμα, οι γραμματείς σε μεγαλύτερη ζήτηση από τους τυφεκιοφόρους».⁹⁴ Με αυτόν τον παραστατικό τρόπο ο Galula διατύπωνε την ανάγκη να καταπιαστεί ο στρατιώτης με την

⁹² *Ο.π.*, σ. 52.

⁹³ *Ο.π.*, σ. 72.

⁹⁴ Galula, *ό.π.*, σ. 140.

«καθημερινή πολιτική». Το ζήτημα της ανάπτυξης ήταν ένα από τα επίδικα αυτής της πολιτικής και αποδείχτηκε κεντρικό σε πολλά από τα ψυχροπολεμικά μέτωπα της αντιεξέγερσης. Χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα αποτέλεσε το περιβόητο πρόγραμμα CORDS (civil operations and revolutionary —και μετέπειτα rural— development support) που εφαρμόστηκε κατά την αμερικανική επέμβαση στο Βιετνάμ. Πρόκειται για μια υποδειγματική περίπτωση διαπλοκής πολιτικών, οικονομικών και στρατιωτικών δραστηριοτήτων, όπου οι δυνάμεις ασφαλείας ανέλαβαν να κατασκευάσουν υποδομές και να ενισχύσουν οικονομικά και υλικοτεχνικά τις τοπικές κοινωνίες με σκοπό τη δημιουργία προσκομμάτων στην εξάπλωση της αντάρτικης επιρροής. Το πρόγραμμα CORDS δοκιμάστηκε στο πλαίσιο της «επιταχυνόμενης ειρήνευσης» στο Βιετνάμ και έκτοτε θεωρείται υπόδειγμα πολιτικο-στρατιωτικού προγράμματος.⁹⁵

Η έννοια της ανάπτυξης συνιστά, λοιπόν, ένα βασικό άξονα στις πρακτικές της αντιεξέγερσης. Λειτουργεί ως εργαλείο πολιτικής και εκδηλώνεται με κοινωνικές και οικονομικές παρεμβάσεις σε τοπικό, κυρίως,

επίπεδο, χωρίς να υποτιμάται παράλληλα και η σημασία της αναπτυξιακής διαδικασίας σε εθνική κλίμακα, όπως υποδηλώνει η εστίαση στις λειτουργίες «οικοδόμησης εθνικού κράτους» που αναφέρθηκαν παραπάνω.⁹⁶

Σήμερα, για παράδειγμα, η μέριμνα για την ανάπτυξη

διατρέχει όλη την έκταση του πεδίου. Η επιτομή της «καταστροφής και της οικοδόμησης». Ο στρατηγός Petraeus κόβει την κορδέλα κατά τη διάρκεια μίας τελετής για την ανακατασκευή ενός αραβο-κουρδικού χωριού στα νότια της Μοσούλης το 2003. εγχειριδίου FM3-24 και η Πηγή: *Military Review*, Special Edition: Counterinsurgency Reader I, October 2006, σ. 54. περιλαμβάνει μια ευρεία γκάμα

θεμάτων· από τη συγκρότηση ελεγχόμενων θεσμών διακυβέρνησης μέχρι την επιλογή κατάλληλων αναπτυξιακών προγραμμάτων ανάλογα με τις απαιτήσεις της εκάστοτε στρατιωτικής επιχείρησης.⁹⁷

Ο στρατός διατείνεται πως αναλαμβάνει με αυτόν τον τρόπο να καλύψει βασικές ανάγκες του πληθυσμού, επιλέγοντας να εστιάσει επικοινωνιακά στα οικονομικά και κοινωνικά προγράμματα παρά στις ίδιες τις εχθροπραξίες και παρουσιάζοντας προκλητικά την επέμβασή του ως

⁹⁵ Βλ. σχετικά, Kilcullen, *ό.π.*, σ. 217, Petraeus, *ό.π.* και *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, *ό.π.*, σ. 2-12.

⁹⁶ Long, *ό.π.*, σ. 52-54, 72. Βλ. την 20^η υποσημείωση του παρόντος μέρους.

⁹⁷ Βλ. για παράδειγμα, *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*, σ. 1-10, 1-19, 1-22, 10-1.

αγαθοεργία.⁹⁸ Η τουλάχιστον δημιουργώντας αυτή την εντύπωση, μιας και η αντιεξέγερση είναι, όπως επισημαίνει ο Tomes, μια μάχη σε «γνωσιακό πεδίο» (cognitive terrain), και επομένως οφείλει να επενδύσει ιδιαίτερα σε ψυχολογικό και προπαγανδιστικό επίπεδο.⁹⁹ Υπό αυτή την έννοια, δεν προκαλεί καμία έκπληξη η στρατιωτική πεποίθηση πως «[ο]ι επιχειρήσεις αντιεξέγερσης μπορούν να χαρακτηριστούν ως ένοπλη κοινωνική εργασία».¹⁰⁰ Πίσω από τις ευφάνταστες, όμως, αφηγήσεις των επιτελείων της καταστροφής μπορεί κανείς να διακρίνει αβίαστα τις πραγματικές διαστάσεις της στρατιωτικής παρουσίας στο πεδίο του πληθυσμού. Αφενός, λοιπόν, η «ειρήνευση» αποτελεί έναν επιμελημένο ευφημισμό —εξ ου και η επιλογή, εδώ, χρήσης εισαγωγικών—, καθώς τα μέτωπα στα οποία δοκιμάζεται πνίγονται παράλληλα στο άφθονο αίμα υποτιμημένων πληθυσμών.¹⁰¹ Αφετέρου η μέριμνα για την ανάπτυξη δεν είναι παρά η άλλη όψη μιας οργανωμένης πειθαρχικής αποστολής, βασικό αντικείμενο της οποίας είναι η επιβολή συγκεκριμένων πολιτικο-οικονομικών συνθηκών και η προσεκτική ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων στα πεδία της επέμβασης. Και αυτό που επιχειρείται σήμερα από σημαντικές κριτικές φωνές δεν είναι άλλο από το να διαφανεί το πώς αυτές οι πολιτικο-στρατιωτικές τεχνολογίες που δοκιμάστηκαν και δοκιμάζονται σε εκείνα τα προνομιακά αποικιακά —και όχι μόνο— πεδία συνιστούν το σύγχρονο μοντέλο της δημόσιας ασφάλειας. Η «ειρήνευση» είναι μία έννοια-κλειδί για την κατανόηση αυτού του μοντέλου, καθώς αφενός εμπλέκει δομικά τη βασικότερη ίσως στρατιωτική παράμετρο σήμερα που είναι ο πληθυσμός αφετέρου είναι σε θέση να εξηγήσει τη διεύρυνση του στρατιωτικού αντικειμένου, έτσι όπως αυτή επισημάνθηκε στο προηγούμενο μέρος.

Η έννοια της ανάπτυξης αποτελεί, όπως είδαμε, ένα από τα δύο προαπαιτούμενα των επιχειρήσεων «ειρήνευσης». Η απόφαση της ανάληψης μη στρατιωτικών καθηκόντων από τις ένοπλες δυνάμεις μέσα από οικονομικά και κοινωνικά προγράμματα αποτέλεσε ένα είδος τομής στο συντακτικό και στις εννοιολογήσεις των στρατιωτικών επιχειρήσεων, καθώς η επέμβαση του στρατού αποκτά ένα ρητά πολιτικό και αναμορφωτικό χαρακτήρα και τα επιτελεία του πολέμου αναλαμβάνουν μία πρωτοφανή αποστολή, επιστρατεύοντας μεθόδους και τακτικές στο πεδίο της συγκρότησης υποκειμένων. Υιοθετούν, με άλλα λόγια, με απρόσμενο τρόπο εκείνες τις περίπλοκες τεχνικές της φιλελεύθερης διακυβέρνησης, ανακαλώντας παραδόξως τις Φουκωικές αναλύσεις για τη σημασία του πληθυσμού· επενδύουν, δηλαδή, στην «παραγωγική» διάσταση των φιλελεύθερων τεχνολογιών. Η παραδοξότητα αυτής της ανάκλησης έγκειται στο γεγονός πως οι συγκεκριμένες τεχνολογίες του πληθυσμού δοκιμάζονται μέσα στα όρια ενός ξεκάθαρα πειθαρχικού-πολεμικού εγχειρήματος. Και αυτή η δοκιμή ίσως μας οδηγήσει αναπόφευκτα σε ένα ξεπέρασμα των Φουκωικών

⁹⁸ *Ο.π.*, σ. 1-15, 7-2.

⁹⁹ Tomes, *ό.π.*, σ. 27.

¹⁰⁰ *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, *ό.π.*, σ. A-7 και Kilcullen, *ό.π.*, σ. 43.

¹⁰¹ Ακόμα και ο Durand υποστηρίζει πως η άμεση στόχευση του άμαχου πληθυσμού μέσω επιδρομών και λεηλασιών ήταν αναπόσπαστο μέρος των επιχειρήσεων «ειρήνευσης». Βλ. Durand, *ό.π.*, σ. 6.

υποδείξεων, αν εξετάζαμε προσεκτικά την εξέλιξη της σκέψης του, μιας και φέρνει σε μια αμήχανη συνάντηση δύο διαφορετικές φάσεις στο έργο του Γάλου διανοητή. Αυτό που επιχειρήθηκε, για παράδειγμα, μέσα από εκείνες τις διαλέξεις υπό το γενικό τίτλο *Security, Territory, Population* (1977-78) δεν ήταν άλλο από την ανάδειξη της σημασίας που λαμβάνει ο πληθυσμός ως ένα νέο συλλογικό υποκείμενο στην πολιτική σκέψη, εκεί στη γέννηση του φιλελευθερισμού.¹⁰² Εισάγοντας την έννοια της *κυβερνολογικής*, ο Γάλλος στοχαστής περιγράφει μια νέα και ιδιαίτερα πολύπλοκη μορφή διακυβέρνησης «που έχει τον πληθυσμό ως στόχο της, την πολιτική οικονομία ως κύρια μορφή γνώσης της και τους μηχανισμούς ασφαλείας ως το ουσιαστικό της τεχνικό μέσο».¹⁰³ Και μέχρι εδώ, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως η Φουκωική ανάγνωση της κυβερνολογικής μπορεί κάλλιστα να δοκιμαστεί στο πλαίσιο που διαμορφώνουν οι τακτικές της «ειρήνευσης».

Εκείνη, όμως, η εστίαση στην έννοια του πληθυσμού επιχειρήθηκε μέσα από μία επιθυμία του Foucault να αναδείξει τους μετασχηματισμούς στις σχέσεις εξουσίας, αφήνοντας, κατά μία έννοια, στην άκρη τις αυστηρές πειθαρχικές ρυθμίσεις του παρελθόντος και προτιμώντας να εστιάσει στις πιο παραγωγικές όψεις των νέων σχέσεων εξουσίας,¹⁰⁴ όπου το επίδικο ήταν η «καθοδήγηση των συμπεριφορών» και οι δράσεις «πάνω στο πεδίο δυνατότητας όπου έρχεται να εγγραφεί η συμπεριφορά των δρώντων υποκειμένων».¹⁰⁵ Για να διευκολυνθεί αυτή η ανάγνωση ο Foucault εγκατέλειψε σε εκείνες τις διαλέξεις του 1977-78, όπως υποστηρίζει ο Michel Senellart, το γενικό σχήμα και την αφήγηση της «μάχης», που είχε επιστρατευθεί στο παρελθόν ως εργαλείο ανάλυσης των σχέσεων εξουσίας, έτσι ώστε να εστιάσει στην παραγωγικότητα και τη θετικότητα της κυβερνολογικής.¹⁰⁶ Και ως εκ τούτου, αυτή η εγκατάλειψη ίσως να μην καθιστά απολύτως δόκιμη τη χρήση της Φουκωικής ανάλυσης για τις ανάγκες ερμηνείας των ιδιωμάτων της αντιεξέγερσης. Αυτό, όμως, που αποδεικνύουν απερίφραστα οι περίπλοκες τεχνολογίες της «ειρήνευσης» είναι το γεγονός πως η όποια θετικότητα της φιλελεύθερης διακυβέρνησης λειτουργεί —με τρόπους που δε θα φανταζόταν ίσως ο ίδιος ο Foucault— ως απολύτως συγκροτητικό στοιχείο του σχήματος της (ασύμμετρης) μάχης.¹⁰⁷ Και επομένως η οικοδόμηση —ακόμη και ως οικοδόμηση

¹⁰² Βλ. Foucault, *ό.π.*, σ. 42 και συνολικότερα τη διάλεξη της 25^{ης} Ιανουαρίου 1978.

¹⁰³ *Ο.π.*, σ. 108.

¹⁰⁴ Ο Foucault, βέβαια, ήταν αρκετά προσεκτικός, ώστε να μη διατυπώσει αυτή την προτίμηση ως παρακολούθημα μιας ξεκάθαρης μετάβασης από ένα σύστημα σχέσεων εξουσίας σε ένα άλλο αλλά στο πλαίσιο μιας ιστορικής διαπίστωσης περί της αλληλοδιαπλοκής συστημάτων. *Ο.π.*, σ. 106-107.

¹⁰⁵ Βλ. το κείμενο “Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία”, στο Μισέλ Φουκό, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λίλα Τρουλινού, Αθήνα: Ύψιλον, 1991, σ. 92. Μάλιστα, οι συντάκτες του *FM3-24* φτάνουν πολύ κοντά στις Φουκωικές υποδείξεις, όταν γράφουν πως «[η] πολιτική εξουσία είναι η ικανότητα να επηρεάζεις τη συμπεριφορά». Βλ. *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*, σ. 2-5.

¹⁰⁶ Senellart, *ό.π.*, σ. 370.

¹⁰⁷ Εδώ, θα μπορούσε να επισημάνει κανείς πως η επιλογή του Foucault να μην αντιληφθεί την παραγωγική διάσταση της φιλελεύθερης διακυβέρνησης ως μία από τις όψεις του σχήματος της μάχης συνδέεται με τη γενικότερη υποβάθμιση της σημασίας του αποικιακού παράγοντα στο ύστερο έργο του, στο οποίο περιγράφει τη λειτουργία του φιλελευθερισμού σε σχέση με τη συγκρότηση του νεωτερικού υποκειμένου. Όμως, στοχαστές όπως οι Stoler και Mbembe έχουν φωτίσει τα θεωρητικά ελλείμματα που προκαλεί αυτή η υποβάθμιση, αναδεικνύοντας το δομικό ρόλο

εαυτού— δεν είναι παρά η άλλη όψη της καταστροφής. Όπως, άλλωστε, επισημαίνει η Αθανασίου, «οι νεοφιλελεύθερες ορθολογικότητες και οι τεχνικές της εξουσίας συνεπάγονται μία άρθρωση ανάμεσα στις “παραγωγικές” και τις “καταστροφικές” πτυχές της εξουσίας, την πειθαρχία και την ελευθερία, την επιλογή και τον ανταγωνισμό, τον αυταρχισμό και την αυτοδιάθεση, την υποκειμενοποίηση και την υποταγή».¹⁰⁸ Μέσα στο πλαίσιο που διαμορφώνει αυτή η διαπλοκή επιβεβαιώνεται ίσως με τον πιο γλαφυρό τρόπο η περίφημη αντιστροφή του Κλαουζεβιτσικού αφορισμού, έτσι όπως τη διατύπωσε ο Foucault στις αμέσως προηγούμενες διαλέξεις του 1975-76. Επιβεβαιώνεται, με άλλα λόγια, το γεγονός πως η πολιτική —ως εκείνες οι μη στρατιωτικές πρακτικές της ανάπτυξης που συνθέτουν την παραγωγική όψη της αντιεξέγερσης— είναι η συνέχιση του πολέμου με άλλα μέσα.¹⁰⁹ Και στην ανάδειξη αυτής της συνέχισης αποσκοπούν οι κριτικές στο λόγο και στις πρακτικές της «ειρήνευσης».

Εκείνη η «παραγωγική» διάσταση της «ειρήνευσης» αφενός επιτυγχάνει μια τρομακτική διεύρυνση των στρατιωτικών αρμοδιοτήτων αφετέρου αποκαλύπτει με ένα πλεόνασμα ειλικρίνειας τη βίαιη λειτουργία της ίδιας της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Σε κάθε περίπτωση, συνιστά αναπόσπαστο μέρος της λειτουργίας μιας πολεμικής μηχανής, που πλάι στην παραδοσιακή δολοφονική της αποστολή επιτελεί κοινωνικές και οικονομικές λειτουργίες και αναλαμβάνει να συγκροτήσει μηχανισμούς υποκειμενοποίησης. Όπως τονίζουν, άλλωστε, οι μελετητές της RAND, «[μ]ία στρατιωτική δύναμη που επεμβαίνει σε περίοδο κρίσης μετατρέπεται σε ένα εργαλείο κοινωνικής μηχανικής».¹¹⁰ Και σε ένα εργαλείο εξαναγκαστικής εξοικείωσης με τις ροές της βίας και της εκμετάλλευσης, θα όφειλε να προσθέσει κανείς, ανατρέχοντας στην ευφάνταστη ρητορική της ανθεκτικότητας. Ο Neocleous, που υποστηρίζει πως θα πρέπει να επιμείνουμε στην «παραγωγική» όψη της «ειρήνευσης», κατανοεί την τελευταία ως προσπάθεια συγκρότησης ενός ασφαλούς περιβάλλοντος για απρόσκοπτη καπιταλιστική συσσώρευση. Βασική μέριμνα, λοιπόν, αυτής της αποκαλούμενης «κοινωνικής μηχανικής» είναι, όπως γράφει, η κατασκευή μιας «κοινωνικής τάξης πραγμάτων» η οποία θα παρέχει ένα ασφαλές θεμέλιο για περαιτέρω συσσώρευση.¹¹¹ Αυτό, όπως τονίζει, είναι το βασικό δίδαγμα πολλών από τους θεωρητικούς της «ειρήνευσης». Σύμφωνα με τον Neocleous, από το στρατηγό Bugeaud μέχρι τους Trinquier και

που διαδραματίζουν η θεσμική βία και οι συστημικοί αποκλεισμοί στις διαδικασίες υποκειμενοποίησης που χαρακτηρίζουν το αποικιακό περιβάλλον. Αν ακολουθήσουμε, λοιπόν, το νήμα που συνθέτουν από κοινού οι Φουκωικές αναλύσεις περί φιλελεύθερης διακυβέρνησης και οι κριτικές περί υποτίμησης της αποικιακής συνθήκης στη σκέψη του, θα είχαμε μάλλον κάθε δικαίωμα να τοποθετήσουμε τις επιχειρήσεις «ειρήνευσης», ως αντιπροσωπευτικό δείγμα των τεχνολογιών αποικιακής διακυβέρνησης, σε ένα —παράδοξο για τον ύστερο Foucault— κάδρο, στη μία άκρη του οποίου βρίσκεται η αφήγηση της μάχης και στο άλλο η προβληματική της διακυβέρνησης του εαυτού.

¹⁰⁸ Athanasiou, Athena. “Governing for the Market: Emergencies and Emergences in Power and Subjectivity”, στο συλλογικό τόμο *Crisis-Scapes: Athens and Beyond*, Αθήνα: crisis-scape.net, 2014, σ. 75. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://crisis-scape.net/images/conference/CrisisScapesConferenceBookWeb.pdf>.

¹⁰⁹ Foucault, *Για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας*, ό.π., σ. 32.

¹¹⁰ Glenn, Paul, Helmus και Steinberg, ό.π., σ. 30.

¹¹¹ Neocleous, Mark. “The Dream of Pacification: Accumulation, Class War, and The Hunt”, *Socialist Studies*, ό.π., σ. 8.

Galula, η αντιεξέγερση εκδηλώνεται ως ένας πόλεμος με σκοπό την οικοδόμηση και όχι την καταστροφή. Και αυτή η οικοδόμηση δεν είναι παρά η «κατασκευή μιας κοινωνικής τάξης πραγμάτων οργανωμένης γύρω από τη διαχείριση της μισθωτής εργασίας».¹¹² Αλλά αυτή η διαδικασία οικοδόμησης δεν έχει, προφανώς, λιγότερο καταστροφικά αποτελέσματα, καθώς για να εξασφαλίσει τις συνθήκες αυτής της διαχείρισης οφείλει να κατευθύνει τις συμπεριφορές και να κάμψει τις όποιες αντιστάσεις. Η παραγωγικότητα της «ειρήνευσης» είναι, επί της ουσίας, η συνέχιση της καταστροφικότητας με άλλα μέσα. Και ως εκ τούτου, δικαιούμαστε να δεχτούμε τον ισχυρισμό του Mark Duffield πως «η ανάπτυξη είναι μια απεριόριστη και γενικευμένη στρατηγική αντιεξέγερσης».¹¹³ Η ανάπτυξη, όπως την εννοούν τα επιτελεία της καταστροφής, είναι η άλλη όψη του πολέμου· μία ψευδής και αντεστραμμένη ειρήνη. Είναι η τραγική υπενθύμιση εκείνης της τρομακτικής Φουκωικής διάγνωσης πως «οι νόμοι γεννήθηκαν μέσα στις στρατιωτικές επιχειρήσεις, τις κατακτήσεις, τις πυρπολημένες πόλεις· ο πόλεμος εξακολουθεί όμως να μαίνεται μέσα στους μηχανισμούς της εξουσίας [...]. Κάτω από τη λήθη, τις ψευδαισθήσεις ή τα ψέματα που προσπαθούν να μας πείσουν για τις φυσικές αναγκαιότητες ή τις λειτουργικές απαιτήσεις της τάξης, θα πρέπει να ανακαλύψουμε τον πόλεμο: είναι ο κώδικας της ειρήνης».¹¹⁴

Στα μελανά τοπία της «ειρήνευσης» το καθήκον αυτής της ανακάλυψης αποδεικνύεται μια εργασία κάθε άλλο παρά κοπιαστική. Ο κώδικας για την ύπαρξη του οποίου μας πληροφορεί ο Foucault επισκιάζει και κατευθύνει τις όποιες «παραγωγικές» λειτουργίες. Και δε θα πρέπει να μας διαφεύγει, παρά την επιμονή της κριτικής σκέψης στην ανάδειξη της φιλελεύθερης θετικότητας. Όταν ο Neocleous υπογραμμίζει τη «θετική» διάσταση της «ειρήνευσης», δεν επιχειρεί να υποβαθμίσει τις καταστατικά αρνητικές της όψεις. Αντιθέτως, επιθυμεί να υποδείξει το πώς οι τεχνολογίες της εκτείνονται πολύ πέρα από τις αυστηρές οριοθετήσεις και νοηματοδοτήσεις του αποικιακού πεδίου· ενός πεδίου επίσημα πολεμικού, καταδεικνύοντας το πώς οι εκλεπτυσμένες μορφές του πολέμου διαχέονται στο πεδίο της μη —επίσημα τουλάχιστον— πολεμικής καθημερινότητας με τρόπους αδιόρατους. Ή, για να το διατυπώσουμε με τους δικούς του όρους, καταδεικνύοντας το πώς η έννοια της «ειρήνευσης» θα μπορούσε να καταστεί μια κεντρική κατηγορία για την κατανόηση ευρύτερα της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, του ταξικού πολέμου και της μηχανικής των κοινωνικών σχέσεων, ανεξαρτήτως πεδίων εφαρμογής.¹¹⁵ Αν εξετάσει κανείς την «ειρήνευση» ως ένα περίπλοκο εγχείρημα πολιτικο-στρατιωτικής διαχείρισης των κοινωνικών σχέσεων και ανταγωνισμών, τότε δικαιούται να αξιολογήσει τις λειτουργίες της χωρίς να είναι απαραίτητη η καθήλωση στις ιδιαιτερότητες του αποικιακού περιβάλλοντος. Καθώς, όπως είδαμε

¹¹² *Ο.π.*

¹¹³ Παρατίθεται στο Pandolfi, Mariella. “From Paradox to Paradigm: The Permanent State of Emergency in The Balkans”, στο Fassin και Pandolfi, *ό.π.*, σ. 166.

¹¹⁴ Foucault, *ό.π.*, σ. 327.

¹¹⁵ Neocleous, *ό.π.*, σ. 9.

από τις παρατηρήσεις του Foucault για τα αναδραστικά αποτελέσματα της αποικιακής παράδοσης, τα όρια των διαφορετικών κόσμων που συνδέονταν μέσω της αποικιοκρατικής πρακτικής δεν ήταν πάντοτε προφανή. Είτε, λοιπόν, με τη μορφή εισαγωγών και εξαγωγών τεχνογνωσίας είτε με τη μορφή παράλληλων εγχειρημάτων με αποστολή τη διαχείριση ανορθόδοξων και εσωτερικών Εχθρών, η «ειρήνευση» και κατ' επέκταση οι πρακτικές της αντιεξέγερσης αποτελούν έναν ιδιότυπο τρόπο πολέμου στο πεδίο που διαμορφώνει ο πληθυσμός. Γι' αυτό και ο Tyler Wall υποστηρίζει πως, αν και είθισται ο όρος «ειρήνευση» να παραπέμπει σε συζητήσεις περί στρατιωτικής στρατηγικής και τακτικής και κυρίως στις προσπάθειες των Αμερικανών «να κερδίσουν τις καρδιές και τα μυαλά» του Βιετναμέζικου πληθυσμού, επί της ουσίας «η “εξωτερική ειρήνευση” των απομακρυσμένων εδαφών και λαών έχει ιστορικά αναπτυχθεί παράλληλα με την “εσωτερική ειρήνευση” των εγχώριων εδαφών και πληθυσμών [...], με την πρώτη να ανατίθεται πρωτίστως στο στρατό και με την τελευταία να συνιστά ένα έργο αστυνόμευσης».¹¹⁶

Στο φως της παράλληλης αυτής λειτουργίας οφείλουμε να κατανοήσουμε την αποστολή της «ειρήνευσης», χωρίς όμως να επιτρέπουμε στις παραγωγικές της διαστάσεις να επισκιάζουν τις καταστροφικές της πρακτικές και χωρίς προφανώς να λησμονούμε το ρόλο που διαδραμάτισαν και διαδραματίζουν τα αποικιακά εδάφη ως πεδία δοκιμών τεχνολογιών εξαίρεσης και ως πεδία διατύπωσης στρατηγικών συμφερόντων. Η αναφορά του Wall στο έργο της αστυνόμευσης παρέχει το κλειδί για την κατανόηση της πληθυσμιακής παραμέτρου και τη συστηματικότητα που απαιτεί η διαχείρισή της. Η έννοια της κοινωνικής μηχανικής στην οποία επενδύουν οι αναλυτές της RAND υποδηλώνει μια εντατική και βίαιη διαδικασία επιβολής κοινωνικών σχέσεων. Υποδηλώνει μια συνεχή επιτήρηση του πληθυσμού και μια αυστηρή οριοθέτηση του κοινωνικού, που εκδηλώνεται με τη μορφή αδιάκοπων ρυθμιστικών παρεμβάσεων. Και εκεί είναι που οι στρατιωτικές δυνάμεις αναλαμβάνουν μια ξεκάθαρα αστυνομική αποστολή. Καθώς η «παραγωγική» όψη της αντιεξέγερσης προϋποθέτει τη δημιουργία ενός «ασφαλούς» περιβάλλοντος, ο στρατός επιβάλλει τη συνεχή του παρουσία στο πεδίο του «ανθρώπινου πεδίου». Με άλλα λόγια, αναλαμβάνει να ρυθμίσει και να επιτηρήσει όλες τις μορφές ανθρώπινης συνύπαρξης, όπως θα υποστήριζε ο Foucault.¹¹⁷ Με φόντο τα παραδείγματα της «ειρήνευσης», ο Neocleous αποκαλύπτει εκείνον τον επίμαχο «κώδικα της ειρήνης», τονίζοντας πως αν επιθυμούμε να μεταχειριστούμε κριτικά την έννοια της «ειρήνευσης», οφείλουμε αναπόφευκτα να συνδέσουμε την αστυνομική με τη στρατιωτική εξουσία· οφείλουμε να αντιληφθούμε τις αστυνομικές και τις στρατιωτικές δυνάμεις ως δύο αλληλεπικαλυπτόμενες λειτουργίες στο πλαίσιο της «ειρήνευσης». Όχι με τρόπους που θα αναδείκνυαν τις παραβιάσεις των εννοιολογικών και πρακτικών τους ορίων

¹¹⁶ Wall, Tyler. “Unmanning the Police Manhunt: Vertical Police as Pacification”, *Socialist Studies*, ό.π., σ. 41.

¹¹⁷ Foucault, *Security, Territory, Population*, ό.π., σ. 326.

—μια ανάδειξη που υποδηλώνει περισσότερο φιλελεύθερες ανησυχίες, όπως τονίζει—, αλλά με τρόπους που θα καταδείκνυαν την ισχυρή και απαιτούμενη ενότητα στις λειτουργίες της κρατικής εξουσίας και επομένως της συστημικής βίας που τη θωρακίζει. Η έννοια της «ειρήνευσης» είναι σε θέση να αποτυπώσει τόσο τους τρόπους με τους οποίους «ο πόλεμος και η αστυνομία είναι πάντα ήδη μαζί», όσο και το πώς συνδέονται από κοινού με τις διαδικασίες της συσσώρευσης και με την έννοια της ασφάλειας που αυτές απαιτούν.¹¹⁸

Είτε ως πλέγμα ανάπτυξης και ασφάλειας, όπως διατείνεται η RAND, είτε ως πλέγμα συσσώρευσης και ασφάλειας, όπως σωστά επισημαίνει ο Neocleous, η «ειρήνευση» περιγράφει, λοιπόν, ένα επιχειρησιακό περιβάλλον στο οποίο άλλοτε οι ένοπλες δυνάμεις αποκτούν μια ξεκάθαρα αστυνομική λειτουργία και άλλοτε οφείλουν να επιχειρούν από κοινού με τις εγχώριες αστυνομικές δυνάμεις. Αυτό αποτελεί κοινό τόπο ήδη από τις απαρχές της θεωρίας της αντιεξέγερσης. Έτσι, ο Trinquier υποστήριζε, για παράδειγμα, πως η διεξαγωγή ενός εσωτερικού πολέμου μέσα στον πληθυσμό βασίζεται καταρχάς σε μία διευρυμένη αστυνομική επιχείρηση η οποία πλαισιώνεται από εντατικές προπαγανδιστικές δράσεις και συνήθως συνοδεύεται από την εφαρμογή κοινωνικών προγραμμάτων.¹¹⁹ Ενώ ο Bruce Hoffman τόνιζε πως ο συντονισμός μεταξύ της αστυνομίας, της πολιτικής διοίκησης και του στρατού σε επίπεδο τακτικής είναι σχεδόν απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία.¹²⁰ Αλλά και στις πιο σύγχρονες εκφάνσεις της αντιεξέγερσης η αλληλοδιαπλοκή και η συνεργασία στρατού και αστυνομίας καθορίζουν το χαρακτήρα των επιχειρήσεων. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του *Four-Component Partnering Model*, το οποίο περιγράφει αναλυτικά ο Kilcullen αναφορικά με τις επιχειρήσεις στο Ιράκ, καταδεικνύοντας πως η αποτελεσματικότητά τους βασίστηκε στη συνεργασία του συμμαχικού στρατού, του τοπικού στρατού, της τοπικής αστυνομίας και των τοπικών πολιτικών αρχών.¹²¹ Η μεταφορά του πολέμου στο πεδίο των ανθρώπινων σχέσεων απαιτεί, λοιπόν, μια τόσο στενή επαφή με τον πληθυσμό που μόνο οι αστυνομικές αρχές μπορούν να εγγυηθούν. Στις περιπτώσεις που οι εγχώριες δυνάμεις ασφαλείας δεν επαρκούν ή δεν υφίστανται καν, το ρόλο αυτό αναλαμβάνουν απευθείας οι στρατιωτικές δυνάμεις.¹²² Επομένως, η διάκριση μεταξύ των δύο μεγάλων «συναρμογών πολιτικής τεχνολογίας» —του στρατού και της αστυνομίας—, έτσι όπως αυτή καθιερώθηκε στο ιδιαίτερο βεσφαλιανό περιβάλλον και όπως την ανέλυσε ο Foucault, περιγράφοντας τη συγκρότηση των φιλελεύθερων μηχανισμών της ασφάλειας, παύει στο

¹¹⁸ Neocleous, *ό.π.* Στη σκιά αυτού του ισχυρισμού, θα υποστηρίξαμε πως οι παρατηρήσεις του προηγούμενου μέρους περί «υψηλής έντασης αστυνόμησης» και «χαμηλής έντασης πόλεμο» δεν περιγράφουν κάποια απρόσμενη επιχειρησιακή παρέκκλιση αλλά μια δομική λειτουργία της «ειρήνευσης».

¹¹⁹ Trinquier, *ό.π.*, σ. 32.

¹²⁰ Long, *ό.π.*, σ. 43.

¹²¹ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 43.

¹²² *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, *ό.π.*, σ. 6-19 και Trinquier, *ό.π.*

νεφελώδες τοπίο της αντιεξέγερσης να υφίσταται ή να διατηρεί κάποιο ουσιαστικό νόημα.¹²³ Η διαπλοκή στρατού και αστυνομίας, που μας απασχόλησε στο προηγούμενο μέρος και που λαμβάνει, σήμερα, μία τόσο οικεία και διευρυμένη όψη στις παγκόσμιες μητροπόλεις, θα πρέπει, λοιπόν, να ερμηνευθεί στο φως των πρακτικών που δοκιμάστηκαν και δοκιμάζονται στα δυστοπικά τοπία της αντιεξέγερσης. Η πρωτοφανής ανάμειξη της φιγούρας του στρατιώτη με τον ευρύτερο πληθυσμό καθιστά τα διαχωριστικά όρια ανάμεσα στις ένοπλες και στις αστυνομικές δυνάμεις ιδιαίτερα ασαφή, και ειδικά αν εστιάσει κανείς στις περιπτώσεις όπου το σώμα που επιχειρεί είναι η λεγόμενη στρατιωτική αστυνομία. Αυτή η ασάφεια διαφαίνεται ήδη από το στάδιο της συλλογής πληροφοριών, όπου οι αστυνομικές αρχές, ως ο πλέον αρμόδιος φορέας για την καταχώρηση δεδομένων σχετικών με τον πληθυσμό, αποδεικνύονται απαραίτητες για ένα διοικητή του στρατού.¹²⁴ Πρόκειται για μία δομική συναρμογή στο βαθμό που οι επιχειρήσεις εκτείνονται βαθιά μέσα στο πληθυσμιακό πεδίο.

Το κλειδί, επομένως, για τις επιχειρήσεις αντιεξέγερσης είναι η συνεχής επαφή των στρατιωτικών δυνάμεων με τον πληθυσμό, καθώς όπως υποστηρίζεται, η σταθερότητα σε μια περιοχή δεν μπορεί να επιτευχθεί με περιστασιακές περιπολίες από ασφαλή στρατόπεδα ή οχυρωμένα φυλάκια· αντιθέτως, απαιτεί μια «διαρκή παρουσία της ασφάλειας».¹²⁵ Ο Trinquier, για παράδειγμα, αναφερόμενος στις επιχειρήσεις που διεξάγονταν σε χωριά, υποστήριζε πως μόνο η μακράς διάρκειας κατάληψη μιας περιοχής που επιτρέπει αστυνομικές επιχειρήσεις όμοιες με αυτές που διεξάγονται στις πόλεις θα μπορούσε να επιτύχει.¹²⁶ Στην κατεύθυνση αυτή, δεν εκπλήσσει, λοιπόν, το γεγονός πως μία από τις βασικές τεχνικές της αντιεξέγερσης αποτελεί η περιβόητη πρακτική της *κοινοτικής αστυνόμευσης* (community policing). Όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο Long, η «ειρήνευση» θα πρέπει να γίνει αντιληπτή ως μία εντατική εκδοχή της τεχνικής της «κοινοτικής αστυνόμευσης». Η συγκεκριμένη πρακτική προέρχεται ξεκάθαρα από την αστυνομική οικογένεια και θεμελιώνεται πάνω σε μία ειδική επιχειρησιακή προσέγγιση σχετικά με την «επίλυση προβλημάτων από τα όργανα της επιβολής του νόμου, που εργάζονται σε μία περιοχή σαφώς καθορισμένη και σε κλίμακα περιορισμένη».¹²⁷ Η αστυνομία μετατρέπεται, έτσι, στον αρμόδιο φορέα για την καταγραφή και διευθέτηση προβλημάτων σε επίπεδο γειτονιάς. Με λίγα λόγια, ο Long προτείνει να αντιληφθούμε τις επιχειρήσεις «ειρήνευσης» ως μία επέκταση εκείνου του ειδικού αστυνομικού δόγματος που έκανε την εμφάνισή του στις ΗΠΑ κατά τη δεκαετία του

¹²³ Βλ. σχετικά, Foucault, *Security, Territory, Population*, ό.π., σ. 296, 312.

¹²⁴ *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, ό.π., σ. 8-6.

¹²⁵ Long, ό.π., σ. 71. Γι' αυτό και αποδίδεται ιδιαίτερη έμφαση στο να διαμένουν οι στρατιώτες στις ίδιες περιοχές με τους πολίτες. Βλ. σχετικά, *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, ό.π., σ. 1-11, 2-3, 7-1.

¹²⁶ Trinquier, ό.π., σ. 49.

¹²⁷ Long, ό.π., σ. 53.

’70 με σκοπό τη διαχείριση των εσωτερικών κοινωνικών ανταγωνισμών. Δεν πρόκειται, όμως, απλώς για μια επιχειρησιακή αναλογία. Ο Kristian Williams υποστηρίζει πως παρά τη σύνδεση του όρου με την αποικιοκρατία, η κοινοτική αστυνόμευση συνιστά μία από τις τεχνικές αντιμεξέγερσης που επινοήθηκαν μέσα στις ίδιες τις ΗΠΑ και προφανώς εξήχθησαν και δοκιμάστηκαν, στη συνέχεια, σε άλλα πληθυσμιακά και επιχειρησιακά πεδία.¹²⁸ Το χαρακτηριστικότερο ίσως γνώρισμα της κοινοτικής αστυνόμευσης είναι οι συνεχείς περιπολίες σε επίπεδο γειτονιάς και η δημιουργία σχέσεων «εμπιστοσύνης» με τους κατοίκους της. Αμφότερα προϋποθέτουν μια αδιάκοπη επιτήρηση του πληθυσμού, μια συνεχή παρουσία των σωμάτων ασφαλείας στο πεδίο της καθημερινότητας και μια εντατική λειτουργία σε επίπεδο πληροφοριών.¹²⁹ Ακριβώς αυτή η μόνιμη παρουσία στο «ανθρώπινο πεδίο» είναι που μετατρέπει τις αντιμεξεγερτικές δυνάμεις σε αστυνομικό σώμα. Και όπως συμβαίνει με κάθε τύπο πεδίου, έτσι και στην περίπτωση αυτή απαιτείται, πρώτα απ’ όλα, η αναλυτική του χαρτογράφηση.

¹²⁸ Williams, Kristian. “The Other Side of the COIN: Counterinsurgency and Community Policing”, στο Kristian Williams, Will Munger και Lara Messersmith-Glavin, *Life During Wartime: Resisting Counterinsurgency*, Oakland & Edinburgh: AK Press, 2013, σ. 83. Για μία περιγραφή των σημείων σύγκλισης της αντιμεξέγερσης και της κοινοτικής αστυνόμευσης από αστυνομική σκοπιά βλ. επίσης Zambri, John. “Counterinsurgency and Community Policing: More Alike than Meets the Eye”, *Small Wars Journal*, 8 Ιουλίου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jml/art/counterinsurgency-and-community-policing-more-alike-than-meets-the-eye>.

¹²⁹ *Ο.π.*, σ. 83-86.

2. Χαρτογραφώντας το «ανθρώπινο πεδίο»

2.1. Απογραφή, ταυτοποίηση και «ανθρώπινες πληροφορίες»

Το πεδίο των ανθρώπινων σχέσεων καθίσταται, λοιπόν, ένα ιδιότυπο πεδίο επιχειρήσεων. Είναι εκείνο το επιχειρησιακό περιβάλλον τις λειτουργίες και τα χαρακτηριστικά του οποίου οφείλουν να κατανοήσουν οι δυνάμεις της αντιεξέγερσης. Και διαμορφώνει ένα ιδιαίτερα απαιτητικό πλαίσιο σε επίπεδο πληροφοριών. Σε πιο συμβατικές επιχειρήσεις, το κομμάτι της συλλογής, επεξεργασίας και παραγωγής πληροφοριών οργανώνεται γύρω από τον άξονα που παρέχει η βεβαιότητα για την ταυτότητα του Εχθρού. Και όπως γνωρίζουμε, μια ολόκληρη οικογένεια και παράδοση τεχνολογιών συγκροτήθηκε ιστορικά στη βάση ακριβώς αυτής της προαπαιτούμενης βεβαιότητας. Στις επιχειρήσεις αντιεξέγερσης, όμως, το βασικό διακύβευμα είναι ο ίδιος ο εντοπισμός του Εχθρού¹³⁰ όχι τόσο με την οικεία χωρική σημασία της έννοιας όσο με μια πιο υπαρξιακή. Είναι η εξακρίβωση του ποιος είναι και ποιος δεν είναι Εχθρός και επομένως αυτή η δυσκολία ταυτοποίησης συνεπάγεται την άμεση δραστηριοποίηση των υπηρεσιών πληροφοριών μέσα στον ίδιο τον πληθυσμό. Εγείρεται, επομένως, ένα αίτημα συνολικότερης κατανόησης του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ο ανορθόδοξος μαχητής νοηματοδοτεί την πολιτική του υπόσταση και υποστηρίζει τις βασικές του λειτουργίες. Αυτό, λοιπόν, που μετατρέπεται σε πραγματικό πληροφοριακό επίδικο για τις σχετικές υπηρεσίες είναι ο πληθυσμός καθ' εαυτόν· ο πληθυσμός νοούμενος ως πεδίο και επομένως ως πεδίο-προς-χαρτογράφηση. Οι δράσεις, λοιπόν, για την κατανόηση του ανθρώπινου περιβάλλοντος προσομοιάζουν σε τυπικές χαρτογραφικές ενέργειες, όμοιες με εκείνες που είναι απαραίτητες για τις στρατιωτικές κινήσεις επί πραγματικού φυσικού εδάφους. Αναφερόμενος στην ανάλυση του «ανθρώπινου πεδίου» ο Αμερικανός αντισυνταγματάρχης Edward Villacres τονίζει, για παράδειγμα, πως στόχος είναι να κατανοήσουν οι αρχηγοί της ταξιαρχίας «την ανθρώπινη διάσταση του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο εργάζονται, ακριβώς όπως ένας αναλυτής χαρτών θα προσπαθούσε να τους βοηθήσει να κατανοήσουν τις γέφυρες και τα ποτάμια, και άλλα παρόμοια πράγματα».¹³¹ Αυτή η γλώσσα, υποστηρίζει ο González, είναι η γλώσσα της κατάκτησης· «αντικειμενοποιεί, αποανθρωποποιεί και μετατρέπει τους ανθρώπους σε πράγματα».¹³² Είναι μια ακόμη ειλικρινής στιγμή της στρατιωτικής ορολογίας, που αποδεικνύει πως παρά τις ευφάνταστες και εκλεπτυσμένες θεωρητικές προσεγγίσεις, το ανθρώπινο περιβάλλον γίνεται αντιληπτό ως ένα φυσικό διαφιλονικούμενο πεδίο

¹³⁰ Kitson, *ό.π.*, σ. 95, 99.

¹³¹ Παρατίθεται στο González, *ό.π.*, σ. 102.

¹³² *Ο.π.*, σ. 103.

και ως ένα πεδίο πολέμου. Η χαρτογραφική αναπαράσταση των ανθρώπινων χαρακτηριστικών ξεπερνά τα όρια μιας χρήσιμης μεταφοράς, καθώς θα δούμε πως το βασικό διακύβευμα της στρατιωτικής παρουσίας μέσα στον πληθυσμό δεν είναι άλλο από την κατανόηση και τη χαρτογράφηση των κοινωνικών σχέσεων και αλληλεπιδράσεων. Αυτή η κατανόηση παρέχει τις πλέον απαραίτητες πληροφορίες για τις επιχειρήσεις αντιεξέγερσης. Και στο βαθμό που ο αντικειμενικός τους στόχος είναι ο πληθυσμός, οι βασικές πληροφορίες αφορούν τους ίδιους τους ανθρώπους.¹³³

Ως γνωστόν, οι σωστές πληροφορίες αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του αποτελεσματικού σχεδιασμού κάθε είδους πολεμικών επιχειρήσεων. Αυτό, όμως, ισχύει ιδιαίτερα για τις αντιεξεγερτικές δραστηριότητες, καθώς αφενός η αβεβαιότητα περί της ταυτότητας του Εχθρού αφετέρου το γεγονός πως ο πόλεμος μετακομίζει μέσα στον πληθυσμό, σε ένα περιβάλλον δηλαδή δυναμικών κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, καθιστούν πιο περίπλοκη τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων. Επιπλέον, οι ανάγκες κατανόησης των τοπικών αντιλήψεων και πολιτισμών, η ανάγκη καταχώρησης μεγάλου όγκου δεδομένων που αφορούν χιλιάδες πρόσωπα, η τοπική φύση των εξεγέρσεων και το γεγονός πως αυτές έχουν την ικανότητα, όπως τονίζουν οι ειδικοί της καταστροφής, να μετασχηματίζονται και να προσαρμόζονται μέσα σε μικρά χρονικά διαστήματα, καθιστούν πιο απαιτητική την ανάλυση των πληροφοριών στις επιχειρήσεις αντιεξέγερσης.¹³⁴ Ως εκ τούτου, η ίδια η παραγωγή πληροφοριών και γνώσεων απαιτεί πολύ περισσότερο χρόνο σε σχέση με τις συμβατικές επιχειρήσεις.¹³⁵ Τα εγχειρίδια και οι πραγματείες αντιεξέγερσης, είτε στην κλασική τους είτε στην πιο σύγχρονη τους εκδοχή, αφιερώνουν ένα μεγάλο μέρος τους στις διαδικασίες συλλογής και επεξεργασίας πληροφοριών. Σε μεγάλο βαθμό, οι αντιεξεγερτικές επιχειρήσεις μοιράζονται κοινά πληροφοριακά χαρακτηριστικά με τις συμβατικές στρατιωτικές επιχειρήσεις. Για παράδειγμα, η γνώση του εδάφους, των υποδομών, των κλιματικών συνθηκών δεν παύει να διατηρεί κρίσιμη σημασία στις πρακτικές του ασύμμετρου πολέμου. Αυτό, όμως που τις καθιστά πληροφοριακά ιδιαίτερες αφορά τη σημασία της ανθρώπινης διάστασης. Από τις διαφορές, λοιπόν, πληροφοριακές όψεις των επιχειρήσεων αντιεξέγερσης θα είχε νόημα να εστιάσουμε στο γεγονός πως ο ίδιος ο πληθυσμός γίνεται το βασικό πληροφοριακό επίδικο και μετατρέπεται αφενός στην κατεξοχήν πληροφορία αφετέρου στη βασικότερη ίσως μέθοδο πληροφόρησης. Όπως είδαμε παραπάνω, η μόνιμη παρουσία των δυνάμεων της αντιεξέγερσης μέσα στον πληθυσμό εκδηλώνεται με μορφές αστυνομικών επιχειρήσεων. Ως εκ τούτου, και η ίδια η χαρτογράφηση του «ανθρώπινου πεδίου» επιτελείται μέσα από μια σειρά οικείων αστυνομικών πρακτικών. Από την ευρεία, όμως,

¹³³ *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, ό.π., σ. 3-1.

¹³⁴ *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, ό.π., σ. 8-3. Ειδικά για την ιδιότητα της προσαρμοστικότητας βλ. ό.π., σ. 4-13, 7-2 και Kilcullen, ό.π., σ. 2.

¹³⁵ *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, ό.π., σ. 3-32.

γκάμα σχετικών δραστηριοτήτων θα είχε νόημα να διακρίνουμε εκείνες τις πρακτικές που διαθέτουν μία καθαρά δημογραφική διάσταση και εκείνες που προϋποθέτουν την έμμεση ή άμεση, εξαναγκαστική ή όχι, εμπλοκή του ίδιου του πληθυσμού στη διαδικασία παραγωγής πληροφοριών.

Ήδη από τις κλασικές πηγές της αντιεξεγερτικής θεωρίας, μπορεί εύκολα κανείς να διαπιστώσει τη σημασία που διατηρεί για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις ο σχηματισμός μιας αναλυτικής εικόνας για το μέγεθος και τα επιμέρους δημογραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού που κατοικεί στις περιοχές των επιχειρήσεων.¹³⁶ Στοιχεία ηλικίας, φύλου, επαγγέλματος, ιδιοκτησίας, πληροφορίες οικογενειακής κατάστασης, στοιχεία για άλλες δραστηριότητες, κ.α., κρίνονται απαραίτητα για την έναρξη της χαρτογράφησης του πληθυσμού. Στις περιπτώσεις που υπάρχουν ήδη αρχεία καταχώρησης προσωπικών στοιχείων και δεδομένων από αστυνομικούς και άλλους φορείς, οι πληροφορίες περνούν σε άμεση στρατιωτική χρήση.¹³⁷ Σε πολλά, όμως, από τα παραδείγματα τα οποία μελετά η θεωρία της αντιεξέγερσης, τέτοιου είδους στοιχεία δεν είναι διαθέσιμα για λόγους που σχετίζονται κυρίως με το βαθμό ανάπτυξης γραφειοκρατικών μηχανισμών διοίκησης στις χώρες των επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα τη χαρτογραφική αυτή αποστολή να την επιβάλλουν και να την αναλαμβάνουν εξαρχής οι ίδιες οι στρατιωτικές δυνάμεις. Η διενέργεια απογραφής του πληθυσμού προτείνεται, έτσι, σε όλες τις πηγές της αντιεξέγερσης ως απαραίτητο μέτρο και αποτελεί ουσιαστικά τη βάση για τη συγκρότηση ενός κοινού συστήματος ταυτοποίησης του πληθυσμού. Στη συνέχεια χορηγούνται ταυτότητες απογραφής σε κάθε κάτοικο της περιοχής που ελέγχεται από τις δυνάμεις της αντιεξέγερσης —ακόμα και τα ζώα της περιοχής θα πρέπει να απογραφούν, σύμφωνα με τον Trinquier.¹³⁸ Η καταγραφή και καταχώρηση προσωπικών δεδομένων απαιτεί ενίοτε από τις στρατιωτικές δυνάμεις να επιχειρήσουν «από πόρτα σε πόρτα»,¹³⁹ ενώ σε μεγάλο βαθμό συνδέεται με παροχές υπηρεσιών και αγαθών, μετατρέποντας επομένως τη διαδικασία της απογραφής σε προαπαιτούμενο για την κάλυψη βασικών προσωπικών αναγκών. Αναφερόμενος, για παράδειγμα, στις επιχειρήσεις στο Ιράκ και το Αφγανιστάν, ο Long θεωρεί τη διενέργεια απογραφής και τη δημιουργία ενός εθνικού συστήματος δελτίων ταυτοποίησης ως το πιο σημαντικό ίσως στάδιο των επιχειρήσεων «ειρήνευσης». Όπως τονίζει χαρακτηριστικά «[η] ιδέα ενός αποτελεσματικού πληθυσμιακού ελέγχου, χωρίς πραγματικά να γνωρίζεις τον πληθυσμό είναι στην καλύτερη περίπτωση αμφίβολη. Το δελτίο ταυτότητας θα πρέπει

¹³⁶ Ο Galula επισημαίνει πως συγκεκριμένα το μέγεθος του πληθυσμού επηρεάζει τις επιχειρήσεις με τον τρόπο που το κάνει και το μέγεθος της χώρας. Στο αγροτικό συγκείμενο των παραδειγμάτων που μελετούσε, το μέγεθος του πληθυσμού αξιολογείται πάντα σε σχέση με την πυκνότητα και τη γεωγραφική του κατανομή. Βλ. Galula, *ό.π.*, σ. 68, 147.

¹³⁷ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 3-16, *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*, σ. 8-6 και Grau, Lester W. “Something Old, Something New: Guerrillas, Terrorists, and Intelligence Analysis”, *Military Review*, Ιούλιος-Αύγουστος 2004, σ. 44, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/milreview/grau.pdf>.

¹³⁸ Trinquier, *ό.π.*, σ. 28, 29, 62, Galula, *ό.π.*, σ. 169-170 και Kitson, *ό.π.*, σ. 107.

¹³⁹ *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*, σ. 10-11 και Kitson, *ό.π.*

προφανώς να είναι δύσκολα πλαστογραφησιμο ή αλλοιώσιμο, και θα μπορούσε να συνδέεται με την παροχή επιδοτούμενων αγαθών, όπως είναι τα τρόφιμα».¹⁴⁰

Το ζήτημα της απογραφής διαδραματίζει, λοιπόν, πρωταγωνιστικό ρόλο στις διαδικασίες χαρτογράφησης του «ανθρώπινου πεδίου». Παρέχει, ουσιαστικά, το υπόβαθρο για την κατανόηση του εκάστοτε κοινωνικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο σχεδιάζονται οι αντιεξεγερτικές επιχειρήσεις· και επιτρέπει στους αστυνομικο-στρατιωτικούς μηχανισμούς να φωτίσουν τους τρόπους δικτύωσης των μελών μιας κοινότητας, το ρόλο συγκεκριμένων προσώπων και τις πιθανές συνδέσεις με ένοπλους πυρήνες. Σήμερα, μάλιστα, οι σύγχρονες τεχνολογίες διευρύνουν εφιαλτικά το πεδίο εφαρμογής της απογραφής, προσφέροντας στα επιτελεία της «ειρήνευσης» τη δυνατότητα καταχώρησης και των βιομετρικών δεδομένων του πληθυσμού (βλ. Εικόνα 6).¹⁴¹ Η θεωρία και οι πρακτικές της αντιεξέγερσης μαρτυρούν πως πρόκειται για μία απαραίτητη δραστηριότητα που θα πρέπει να συνδυάζεται με άλλες μεθόδους πληθυσμιακού ελέγχου. Έτσι, μια γκάμα οικείων αστυνομικών πρακτικών πλαισιώνει την πρακτική της απογραφής. Συνεχείς περιπολίες στους

καθημερινούς χώρους συνεύρεσης των κατοίκων,¹⁴² εισβολές και έλεγχοι σε κατοικίες,¹⁴³ αστυνομικοί κλοιοί (cordons), μπλόκα (checkpoints) και έλεγχοι διελεύσεων,¹⁴⁴ απαγόρευση κυκλοφορίας,¹⁴⁵ επιχειρήσεις-σκούπα,¹⁴⁶ διαίρεση της κάθε περιοχής σε τομείς και υποτομείς και εγκατάσταση φυλακίων και στατικών μονάδων σε κάθε υποτομέα,¹⁴⁷ δημιουργία περιμετρικών «τειχών» με

Εικόνα 6. Ένας Αμερικανός πεζοναύτης καταγράφει μέσω ειδικού scanner τα βιομετρικά δεδομένα ενός Αφганού στο χωριό Tagvreshk. Πηγή: González, “Seeing into Hearts and Minds, part 1”, σ. 8.

¹⁴⁰ Long, *ό.π.*, σ. 72.

¹⁴¹ *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*, σ. 8-6, 10-6. Βλ. επίσης, Bell Colleen D. *To Grey's Anatomy πηγαίνει νότια: Βιομετρικές καταγραφές και ρατσισμός στις αποικίες του σήμερα*, Αθήνα: Λέσχη Κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα, 2015.

¹⁴² Trinquier, *ό.π.*, σ. 63, Galula, *ό.π.*, σ. 172 και Grau, *ό.π.*

¹⁴³ *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*

¹⁴⁴ *Ό.π.*, Kitson, *ό.π.*, σ. 130 και Ashworth, *ό.π.*, σ. 97, 102. Βλ. επίσης Grau, *ό.π.*, σ. 47-49, για συμβουλές σχετικά με τη διενέργεια ανακρίσεων πεζών πολιτών σε σημεία ελέγχου. Το ύφος είναι αντιπροσωπευτικό της εντύπωσης που η αντιεξέγερση παράγει για τον εαυτό της. Μέσα σε ένα ζοφερό, λοιπόν, περιβάλλον άνοπλων στρατιωτών και ατόμων που ανακρίνουν, ο Grau συμβουλεύει τις αντιεξεγερτικές δυνάμεις να συμπεριφέρονται με ευγένεια στον πληθυσμό, να προσφέρουν τσιγάρα, καφέ και τσάι και να απολογούνται για την ταλαιπωρία που προκαλούν. Έτσι, το ζήτημα της νομιμοποίησης μιας στρατιωτικής παρουσίας στην καρδιά ενός ξένου πληθυσμού γίνεται απλώς υπόθεση τήρησης ενός στρατιωτικοποιημένου *savoir-vivre*. Όλα τα υπόλοιπα φαίνεται να είναι λεπτομέρειες για τα επιτελεία του πολέμου.

¹⁴⁵ Trinquier, *ό.π.*, σ. 38 και Galula, *ό.π.*, σ. 171.

¹⁴⁶ Trinquier, *ό.π.*, σ. 49.

¹⁴⁷ *Ό.π.*, σ. 28-29, 61-63 και Galula, *ό.π.*, σ. 162. Η πρακτική αυτή αντιστοιχεί, ουσιαστικά, σε αυτό που οι Γάλλοι αντεπαναστάτες ονόμαζαν *quadrillage*. Πρόκειται για μία πρακτική πληθυσμιακού ελέγχου που βασίζεται στη αυστηρή διαμερισματοποίηση του χώρου. Στο πλαίσιο της γαλλικής αντιεξεγερτικής σχολής, η πρακτική αυτή αποτελούσε συμπλήρωμα του *ratissage* (αποκλεισμός και «χτένισμα») μιας περιοχής με σκοπό τον εντοπισμό ανταρτών και της *τεχνικής του λαδώματος* (πρόκειται ουσιαστικά για μια πρακτική «εκκαθάρισης και διατήρησης» μιας περιοχής). Σύμφωνα με τον Taber, η *τεχνική του λαδώματος* «επέβαλλε τη δημιουργία οχυρών σε μια περιοχή, απ' όπου δυνάμεις

ελεγχόμενα περάσματα,¹⁴⁸ αποτελούν κάποιες βασικότερες πρακτικές της αντιεξέγερσης που αποδεικνύουν πως το ζήτημα της χαρτογράφησης του «ανθρώπινου πεδίου» δεν προϋποθέτει απλώς μια χωρική αναπαράσταση του πληθυσμού, αλλά μετέρχεται μια σειρά από τεχνολογίες διαχείρισης του χώρου των πληθυσμών-μέσα-στο-χώρο. Όπως φαίνεται από το επικαιροποιημένο *FM3-24*, το ζήτημα της απογραφής από κοινού με πολλές από τις παραπάνω τεχνολογίες συνιστούν ένα βασικό επιχειρησιακό ρεπερτόριο δράσεων τόσο σε επίπεδο άμεσων αντιεξεγερτικών μεθόδων, όπου το βασικό χαρακτηριστικό είναι η άμεση στρατιωτική εμπλοκή των ΗΠΑ για την καταστολή μιας εξέγερσης όσο και σε επίπεδο έμμεσων μεθόδων, για τις οποίες ο στόχος είναι περισσότερο η ενίσχυση και η υποστήριξη των λειτουργιών και των δομών (στρατιωτικών και μη) του «φιλοξενούντος έθνους», που θα πρέπει εν συνεχεία να αναλάβει με τις δικές του κυρίως δυνάμεις τις άμεσες αντιεξεγερτικές δράσεις.¹⁴⁹

Η διαπλοκή των συγκεκριμένων πρακτικών και της αναλυτικής καταχώρησης δημογραφικών στοιχείων αναδεικνύει ξεκάθαρα τον αστυνομικό χαρακτήρα των επιχειρήσεων αντιεξέγερσης. Όπως τονίζει ο Αμερικανός αντισυνταγματάρχης Lester Grau, πολλά από τα μέσα που χειρίζεται η αντιεξέγερση είναι κατεξοχήν αστυνομικά εργαλεία και συγκεκριμένα τεχνικές που χρησιμοποιούν οι αμερικανικές αστυνομικές αρχές για την καταπολέμηση των συμμοριών. Εν τούτοις, όπως σπεύδει να διευκρινίσει, η υιοθέτηση αυτών των εργαλείων δε σημαίνει ταυτόχρονα υιοθέτηση και των δικαίων περιορισμών που επιβάλλονται στις αστυνομικές αρχές αναφορικά με τη χρήση οπλικής ισχύος και τη «φονευσιμότητα» των χρησιμοποιούμενων μέσων.¹⁵⁰ Ακολούθως, ο Grau προτείνει την αξιοποίηση αστυνομικών τεχνολογιών πληροφορίας, που περιλαμβάνουν τη χρήση εξειδικευμένων λογισμικών και άλλων χαρτογραφικών εργαλείων σχετικά με το γεω-εντοπισμό συγκεκριμένων δραστηριοτήτων και τη χαρτογράφηση πράξεων που εμφανίζουν στοιχεία επαναληψιμότητας και επομένως θα μπορούσαν να συγκροτήσουν μοντέλα συμπεριφοράς. Προτείνει, επιπλέον, την υιοθέτηση διαδικασιών γεωγραφικής «προφίλοποίησης» που συνδέουν χωρικές πληροφορίες με δεδομένα που αφορούν συμπεριφορές, δημογραφικά στοιχεία,

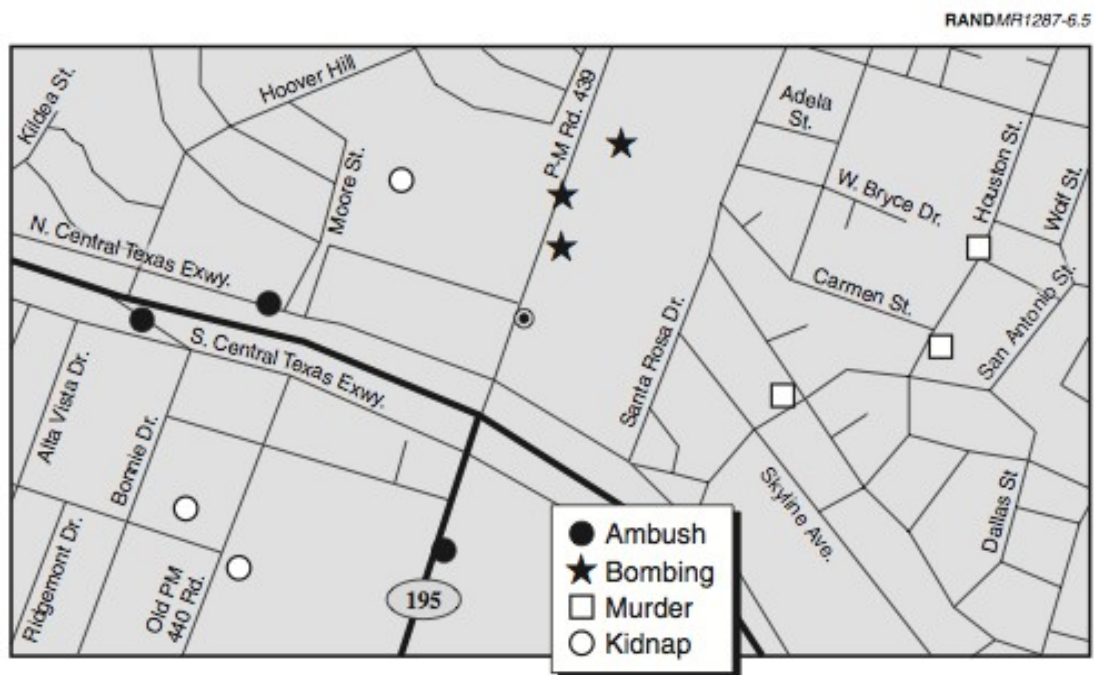
“ειρήνευσης” αναπτυσσόταν για να κόψουν τη χώρα σε μικρά τετράγωνα κι ύστερα χτένιζαν κάθε τετράγωνο του δικτύου, προχωρώντας από την περιφέρεια, έως ότου οι αντάρτικες δυνάμεις μέσα στο δίχτυ στριμωχόντουσαν και εξοντώνοντουσαν. Στην πραγματικότητα είναι μια αστυνομική μέθοδος». Taber, *ό.π.*, σ. 62, 75, 99, 177 και Durand, *ό.π.*, σ. 5. Για τις πρακτικές του *quadrillage* και του *ratissage* βλ. Canuel, Hugues. “French Counterinsurgency in Algeria: Forgotten Lessons from a Misunderstood Conflict”, *Small Wars Journal*, 14 Μαρτίου 2010, σ. 3, 6, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/french-counterinsurgency-in-algeria>.

¹⁴⁸ Ο Trinquier υποστηρίζει πως με αυτό τον τρόπο εισάγεται στις σύγχρονες συγκρούσεις η λογική της μεσαιωνικής οχύρωσης. Βλ. Trinquier, *ό.π.*, σ. 61-63.

¹⁴⁹ Στο *FM3-24*, οι άμεσες μέθοδοι περιγράφονται μέσα από το λεγόμενο “shape-clear-hold-build-transition” επιχειρησιακό πλαίσιο, ενώ για τις έμμεσες μεθόδους το βασικότερο ίσως επιχειρησιακό εργαλείο είναι το αποκαλούμενο “identify, separate, isolate, influence, and reintegrate”. Η πρακτική της απογραφής εντοπίζεται και στις δύο περιπτώσεις στο πρώτο στάδιο, όπου το βασικό αντικείμενο είναι η χαρτογράφηση του «ανθρώπινου πεδίου». Βλ. *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*, σ. 9-5 και 10-6.

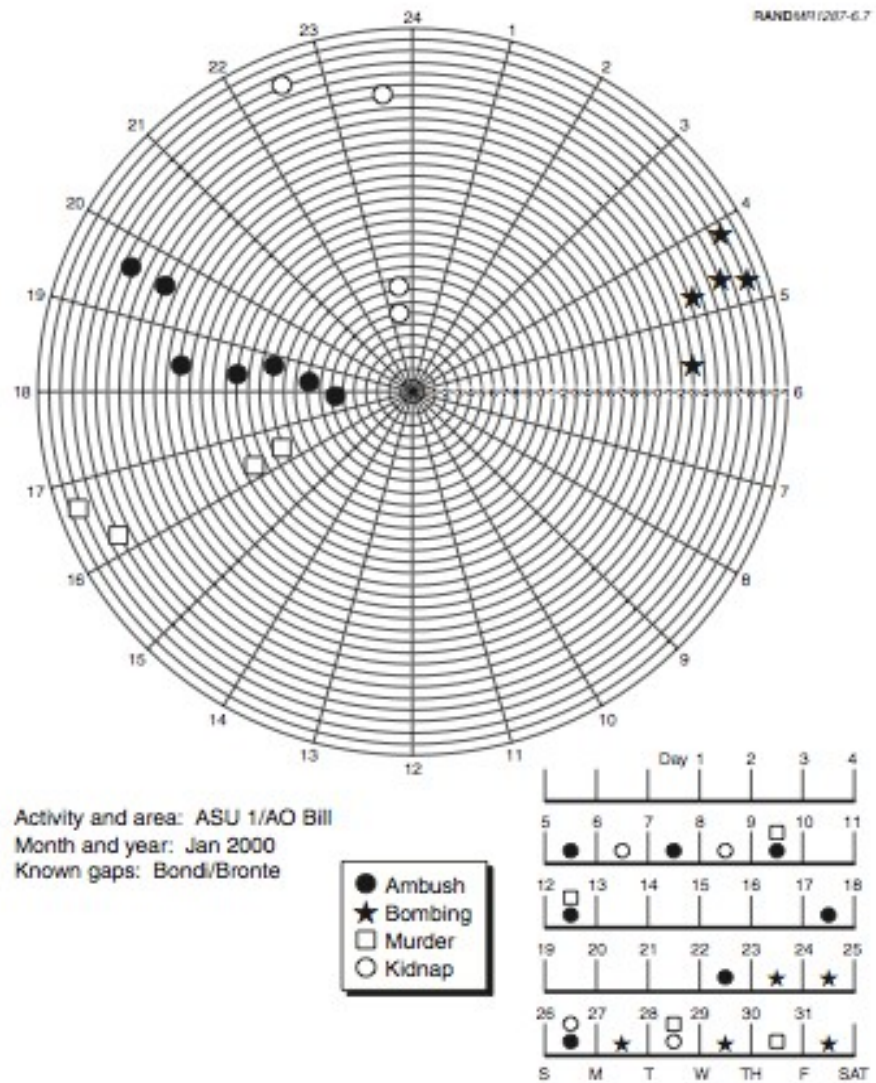
¹⁵⁰ Grau, *ό.π.*, σ. 43.

εγκληματολογικά στοιχεία και συγκεκριμένα πρόσωπα (βλ. Εικόνες 7, 8 & 9).¹⁵¹ Το ζητούμενο, λοιπόν, είναι η όσο το δυνατόν αναλυτικότερη χαρτογράφηση του «ανθρώπινου πεδίου», που επιβάλλει, όπως αποδεικνύει η ατζέντα της «ειρήνευσης», μια απόλυτη συναρμογή —αν όχι ταύτιση— των στρατιωτικών και των αστυνομικών λειτουργιών. Οι πρακτικές που αναφέρθηκαν παραπάνω και η συνολικότερη επιχειρησιακή κουλτούρα που τις υποστηρίζει και τις νοηματοδοτεί μετατρέπουν το πεδίο της καθημερινότητας σε πεδίο σφοδρών στρατιωτικο-αστυνομικών επιχειρήσεων. Και ακριβώς στη στιγμή αυτής της μετατροπής, θα μπορούσε κανείς να εντοπίσει τις καταβολές πολλών από τα φαινόμενα που περιγράφουν σήμερα την πολυσχιδή αστική πραγματικότητα και σχετίζονται με τους λόγους περί δημόσιας ασφάλειας, έτσι όπως περιγράφηκαν στο προηγούμενο μέρος.

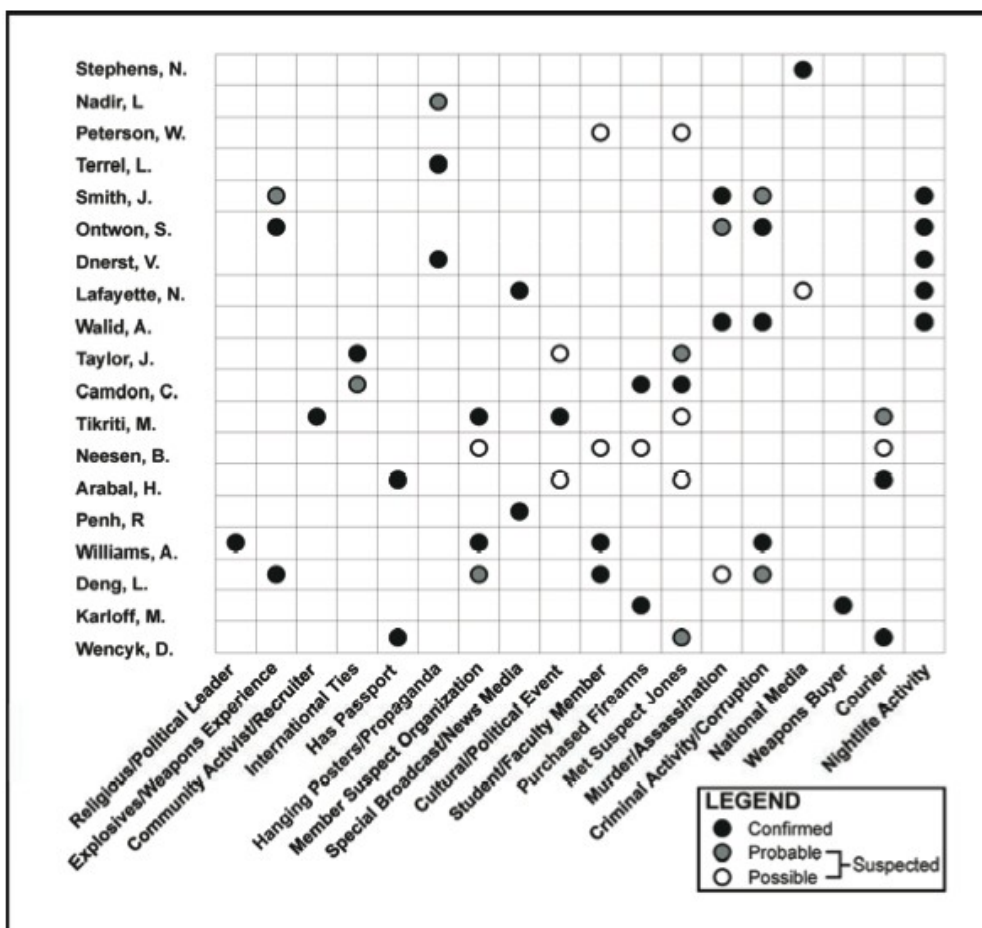

Εικόνα 7. “Διαφάνεια” Συμβάντων. Πηγή: Medby και Glenn, *Streetsmart*, σ. 119.

¹⁵¹ Ο.π., σ. 44. Για μια αναλυτική περιγραφή αντίστοιχων εργαλείων βλ. το “Appendix B: Social Network Analysis and Other Analytical Tools” στο *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, ό.π. και Medby και Glenn, ό.π., σ. 118-122.

Εικόνα 8. Γράφημα Ανάλυσης Επαναλαμβανόμενων Ενεργειών. Πηγή: Medby και Glenn, *Streetsmart*, σ. 121.

Εικόνα 9. Πίνακας δραστηριοτήτων και σύνδεσή τους με συγκεκριμένα πρόσωπα. Πηγή: *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, σ. B-16.

Σε ένα επιχειρησιακό περιβάλλον, όπου ο πληθυσμός λαμβάνει τη μορφή του πραγματικού πεδίου στο οποίο διεξάγεται ο πόλεμος, οι πρακτικές αυτές κανονικοποιούνται και καταλαμβάνουν κάθε πτυχή της καθημερινότητας. Οι πληροφορίες για τον πληθυσμό γίνονται, έτσι, πληροφορίες για το σχεδιασμό των ίδιων των επιχειρήσεων. Γι' αυτό και η απογραφή συνιστά ένα από τα προαπαιτούμενα για τις αντιεξεγερτικές επιχειρήσεις. Η ένταξή της στην οικογένεια των αστυνομικών πρακτικών τη μετατρέπει σε ένα γνωσιακό εργαλείο πληθυσμιακού ελέγχου. Αν προσέξει, όμως, κανείς τις σχετικές παρατηρήσεις για το πληροφοριακό φορτίο του πληθυσμού, γίνεται ξεκάθαρο πως το «ανθρώπινο πεδίο» δεν καθίσταται απλώς ένας διαφιλονικούμενος «πληροφοριακός χώρος». Δεν πρόκειται για ένα στατικό πεδίο το οποίο συγκεκριμένες τεχνολογίες είναι σε θέση να χαρτογραφήσουν —ακόμα και αν οι χωροποιητικές αναπαραστάσεις του πληθυσμού δίνουν αυτή την εντύπωση. Αντιθέτως, πρόκειται για ένα δυναμικό περιβάλλον συνεχών αλλαγών που μετατρέπει το «ανθρώπινο πεδίο» στο ίδιο το μέσο της πληροφόρησης. Ο πληθυσμός δεν είναι λοιπόν μόνο το επίδικο αντικείμενο της πληροφόρησης αλλά και η ίδια της η μεθοδολογία. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο Nagl, «[ε]νώ η κυριότερη πρόκληση στον συμβατικό

πόλεμο είναι η συγκέντρωση της δύναμης πυρός στον σωστό τόπο και χρόνο για να καταστραφεί ο αντίπαλος, το κλειδί για την επιτυχία της αντεπανάστασης είναι η συγκέντρωση πληροφοριών από τον ντόπιο πληθυσμό για την ταυτοποίηση του αντιπάλου· ο αντεπαναστάτης κυριολεκτικά πεθαίνει γι' αυτήν την πληροφόρηση».¹⁵² Από την αποκαλούμενη «Οργάνωση των Κατοίκων» (Inhabitants Organization) και τον εξαναγκασμό του πληθυσμού στην παραγωγή πληροφοριών που προτείνει ο Trinquier,¹⁵³ μέχρι τις συντονισμένες κινήσεις για την εξασφάλιση προστασίας σε τμήματα του πληθυσμού με σκοπό την ενεργή τους συμμετοχή στην κατασκοπεία,¹⁵⁴ η σημασία του πληθυσμού ως παραγωγού πληροφοριών είναι τουλάχιστον προφανής. Και σε αυτή τη σημασία εντοπίζεται μία θεμελιώδης διαφορά σε σχέση με τις συμβατικές επιχειρήσεις. Είναι γεγονός πως ένα βασικό, αν όχι το βασικότερο, ποσοστό των πληροφοριών που κρίνονται απαραίτητες σε οποιοδήποτε είδους πολεμική επιχείρηση αφορούν, ομολογουμένως, τον άνθρωπο. Είτε ως σωματική παρουσία, είτε ως διακινητής μηνυμάτων, είτε ως φορέας δραστηριοτήτων, ο άνθρωπος αποτελεί το αντικείμενο του πολέμου. Εν τούτοις, ο ιδιαίτερος ρόλος που διαδραματίζει στις επιχειρήσεις της αντιεξέγερσης τον μετατρέπει σε κατεξοχήν μέθοδο πληροφόρησης. Και αυτή η μετατροπή αναδεικνύει εκ νέου τη σημασία του ανθρώπινου παράγοντα.

Πρόκειται, λοιπόν, για το καύσιμο της αντιεξεγερτικής μηχανής. Ο πληθυσμός πέρα από αντικείμενο πληροφοριών λειτουργεί και ως υποκείμενο πληροφόρησης. Η εμπλοκή του πληθυσμού στις διαδικασίες παραγωγής πληροφοριών προωθείται, εκβιάζεται και ενθαρρύνεται ποικιλοτρόπως. Ο Trinquier έχοντας πειστεί για το τέλος του παλιού μοντέλου των περήφανων και ανοιχτών διακρατικών συγκρούσεων και παρατηρώντας τα βασικά χαρακτηριστικά του «Μοντέρνου Πολέμου», παρομοιάζει τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για τον αυστηρό έλεγχο του πληθυσμού με μία νέα μορφή «οχύρωσης» και θωράκισης απέναντι στον ανορθόδοξο Εχθρό. Και βασική της λειτουργία είναι η εξασφάλιση πληροφοριών από τον ίδιο τον πληθυσμό.¹⁵⁵ Στη στρατιωτική ορολογία η λειτουργία αυτή αντιστοιχεί σε μία συγκεκριμένη πληροφοριακή κατηγορία που αναδεικνύει, ίσως περισσότερο από κάθε άλλη, τη σημασία του ανθρώπινου παράγοντα. Η κατηγορία αυτή ονομάζεται *Ανθρώπινες Πληροφορίες* (Human Intelligence ή HUMINT).¹⁵⁶ Όπως διευκρινίζει χαρακτηριστικά το FM3-24, για τις ανάγκες των επιχειρήσεων αντιεξέγερσης ένα μεγάλο μέρος των απαραίτητων πληροφοριών προέρχεται από τους ίδιους τους ανθρώπους ή από «ανθρώπινες πηγές» (human sources), όπως τις αποκαλεί χαρακτηριστικά, και εξασφαλίζονται με παθητικές ή ενεργητικές μεθόδους· ανακρίσεις, πληθυσμιακή διαλογή

¹⁵² Nagl, *ό.π.*, σ. 10.

¹⁵³ Trinquier, *ό.π.*, σ. 27-31.

¹⁵⁴ Galula, *ό.π.*, σ. 112.

¹⁵⁵ Trinquier, *ό.π.*, σ. 31.

¹⁵⁶ Για τις διάφορες κατηγορίες πληροφοριών βλ. *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*, σ. 8-2.

(screening) και σύνταξη σχετικών αναφορών, χρήση συνδέσμων, τηλεφωνικές γραμμές για παροχή πληροφοριών από πολίτες,¹⁵⁷ ή ακόμη και έλεγχος των προσωπικών εγγράφων του κάθε ατόμου —που όπως υποστηρίζει ο Vernie Liebl, είναι η μόνη κατηγορία «ανθρώπινων πληροφοριών» που δεν απαιτεί τη συνεργασία του Εχθρού—,¹⁵⁸ είναι μόνο μερικές απ' αυτές τις μεθόδους. Οι ανθρώπινες πληροφορίες αποτελούν συνήθως πληροφορίες που δεν μπορούν ή είναι δύσκολο να εξασφαλισθούν με άλλα πιο τεχνικά μέσα.¹⁵⁹ Οι ανθρώπινες αυτές πηγές μπορεί να είναι απλοί πολίτες, συλληφθέντες ή αποστάτες, και όπως θα περίμενε κανείς, το FM3-24 τονίζει πως οι διαδικασίες εξαγωγής πληροφοριών ακολουθούν κατά γράμμα τις σχετικές δικαικές οδηγίες.

Σήμερα, θα ήταν ομολογουμένως αφελές να επιδείξει κανείς τη στυγνή ειλικρίνεια του Trinquier, παρά τις αμέτρητες αποκαλύψεις για βασανισμούς και κακομεταχείριση πολιτών, υπόπτων και συλληφθέντων, που αποδεικνύουν πως η βίαιη και εκβιαστική εξαγωγή πληροφοριών αποτελεί τον κανόνα. Σε κάθε περίπτωση, η μετατροπή του πληθυσμού σε πληροφοριοδότη, είτε γίνεται εξαναγκαστικά —έπειτα από εισβολές σε κατοικίες, επί τόπου σε σημεία ελέγχου ή κατά τη διάρκεια περιπολιών— είτε εμπρόθετα —από καταδότες ή ασυνείδητα—, αποτελεί το βασικότερο ίσως πληροφοριακό εργαλείο για το σχεδιασμό των επιχειρήσεων αντιεξέγερσης. Όπως εξηγεί ο Grau, ο πληροφοριακός χαρακτήρας των αντιεξεγερτικών δράσεων διαφέρει κατά πολύ από τις πληροφοριακές απαιτήσεις των συμβατικών επιχειρήσεων. Και υποστηρίζει πως στην αντιεξέγερση οι «ανθρώπινες πληροφορίες» αποτελούν την κινητήρια δύναμη στον τομέα της παραγωγής και ανάλυσης πληροφοριών.¹⁶⁰ Η συνεχής επαφή με τον πληθυσμό γίνεται, λοιπόν, προϋπόθεση για αναλυτικές και ακριβείς πληροφορίες. «[Η] κυβέρνηση πρέπει να στοχεύσει στους εξεγερμένους εφοδιασμένη με συγκεκριμένες, επιτόπιες πληροφορίες που προέρχονται από τη μακρά και στενή συνάφεια με τον πληθυσμό», γράφει χαρακτηριστικά ο Nagl.¹⁶¹ Ακριβώς αυτός ο επιτόπιος χαρακτήρας καταδεικνύει μια ακόμη διάσταση του πληθυσμού ως πεδίου επιχειρήσεων. Η πληροφόρηση μέσω «ανθρώπινων πηγών» μετατρέπει τον πληθυσμό σε πολεμικό μέσο. Γι' αυτό και ο Petraeus υποστηρίζει πως οι ανθρώπινες πληροφορίες είναι το κλειδί για επιτυχημένες επιχειρήσεις. Γι' αυτό και αντιλαμβάνεται ως επιτακτικό το να αναλάβει ο ίδιος ο στρατός τη συγκρότηση αποτελεσματικών δικτύων πληροφόρησης μέσα στον πληθυσμό, παρέχοντάς τους παράλληλα την απαραίτητη προστασία. Με αυτόν τον τρόπο, θα μπορέσει να αξιοποιήσει τις

¹⁵⁷ Ο.π., σ. 8-4 και *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, ό.π., σ. 3-27.

¹⁵⁸ Liebl, Vernie. "Paper and COIN: Exploiting the Enemy's Documents", *Military Review*, Special Edition: Counterinsurgency Reader II, Αύγουστος 2008, σ. 133, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://usacac.army.mil/CAC2/MilitaryReview/Archives/English/MilitaryReview_2008CRII0831_art001.pdf. Βλ. σχετικά και τον ορισμό των «ανθρώπινων πληροφοριών» στο *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, ό.π., σ. 3-26.

¹⁵⁹ *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, ό.π., σ. 3-26, 3-28.

¹⁶⁰ Grau, ό.π., σ. 44, 46.

¹⁶¹ Nagl, ό.π., σ. 11.

ακριβείς πληροφορίες για στοχευμένες δράσεις τύπου *cordon and search*,¹⁶² αποφεύγοντας έτσι τις μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις-σκούπα που, όπως τονίζει, αποδεικνύονται αντιπαραγωγικές.¹⁶³

Η έννοια του πληθυσμού προσθέτει, λοιπόν, μια νέα διάσταση στις πληροφοριακές όψεις του πολέμου. Από τη στιγμή που καθίσταται το πραγματικό πεδίο των επιχειρήσεων, αποκτά τόσο το χαρακτήρα του πραγματικού διαφιλονικούμενου πεδίου —όπως αυτό υποδεικνύεται από τη συζήτηση περί νομιμοποίησης— όσο και την ιδιότητα ενός αποτελεσματικού (πληροφοριακού) εργαλείου πολέμου. Η εξαναγκαστική εμπλοκή των πολιτών στην παραγωγή πληροφοριών τους μετατρέπει αυτομάτως σε βασικούς συντελεστές των επιχειρήσεων. Μπορεί με μια πρώτη ματιά να φαίνεται πως η «συμμετοχή» τους περιορίζεται σε αυτό που ο Kitson ονομάζει «πολιτικές πληροφορίες» (political information). Πληροφορίες, δηλαδή, που συλλέγονται ακόμη και την περίοδο πριν το ξέσπασμα μιας εξέγερσης από τις υπηρεσίες πληροφοριών στις οποίες ο στρατός θα πρέπει εξαρχής να εμπλέκεται άμεσα.¹⁶⁴ Εν τούτοις, στην πραγματικότητα η λειτουργία τους είναι κατεξοχήν επιχειρησιακή, μιας και αφενός αυτές οι πολιτικές πληροφορίες αποδεικνύονται απαραίτητες για την κατανόηση του ευρύτερου επιχειρησιακού περιβάλλοντος αφετέρου είναι η πρώτη ύλη για την παραγωγή των «επιχειρησιακών πληροφοριών» (operational information). Των πληροφοριών, δηλαδή, που είναι απαραίτητες σε επίπεδο τακτικής, για το σχεδιασμό και τη διεξαγωγή των μάχινων επιχειρήσεων.¹⁶⁵ Τους μετατρέπει, με άλλα λόγια, σε παραγωγούς πληροφοριών που εμπλέκονται άμεσα ή έμμεσα στο επίπεδο της τακτικής και άρα της ίδιας της διεξαγωγής των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Αυτό είναι ξεκάθαρο και σε μία ακόμη διάκριση που χρησιμοποιεί ο Kitson, σύμφωνα με την οποία η εμπλοκή του πληθυσμού στη συλλογή «γενικών πληροφοριών» (background information) είναι απαραίτητη για την παραγωγή «πληροφοριών επαφής» (contact information)· πληροφοριών, δηλαδή, που χρειάζονται για να έρθουν οι αντιεξεγερτικές δυνάμεις σε επαφή με τον Εχθρό.¹⁶⁶ Ο πληθυσμός συνδέεται έτσι απευθείας με το πεδίο της τακτικής. Αυτό ακριβώς περιγράφει ο Tomes, όταν αναφερόμενος στη σημασία των «γενικών πληροφοριών», κάνει λόγο για *τακτική* χρήση (tactical use) των πληροφοριών.¹⁶⁷ Και αυτή ακριβώς την ιδιότητα του «τακτικού» αναδεικνύει κριτικά και ο ανθρωπολόγος Andrew Bickford, όταν απευθύνεται στο εξειδικευμένο προσωπικό που διεξάγει, σήμερα, σχετικές «έρευνες πεδίου» και εργάζεται, επομένως, για τη συλλογή των περιβόητων «ανθρώπινων πληροφοριών». Γράφει,

¹⁶² Πρόκειται για αστυνομικό και στρατιωτικό όρο που περιγράφει αποκλεισμό και περικύκλωση περιοχής και, εν συνεχεία, επιτόπια έρευνα.

¹⁶³ Petraeus, David H. “Learning Counterinsurgency: Observations from Soldiering Iraq”, *Military Review*, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2006, σ. 49, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://usacac.army.mil/CAC2/MilitaryReview/Archives/English/MilitaryReview_2006CR1031_art010.pdf.

¹⁶⁴ Kitson, *ό.π.*, σ. 72, 73 και Tomes, *ό.π.*, σ. 25.

¹⁶⁵ Kitson, *ό.π.*

¹⁶⁶ *Ο.π.*, σ. 96, 97, 131 και Tomes, *ό.π.*, σ. 27.

¹⁶⁷ Tomes, *ό.π.*

λοιπόν, πως «ο ρόλος αυτών που συλλέγουν ανθρώπινες πληροφορίες και των ανθρωπολόγων είναι να παράγουν μία μορφή γνώσης “σε πραγματικό χρόνο” που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την εξυπηρέτηση των πολεμικών επιχειρήσεων και του ελέγχου».¹⁶⁸ Πώς εμπλέκονται, όμως, οι ανθρωπολόγοι σε αυτή την παραγωγή; Και ποιος είναι ο ρόλος των κοινωνικών επιστημών μέσα σε μία τέτοια διαδικασία συλλογής πληροφοριών και επομένως μέσα σε ένα κατεξοχήν στρατιωτικό πεδίο;

2.2. Νεο-αποικιοκρατικές επεμβάσεις και πολιτισμική στροφή

Εξετάζοντας τις βασικές πηγές της αντιεξέγερσης και κυρίως εκείνες που συντάχτηκαν κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, θα προσέξει κανείς πως μοιράζονται δύο βασικά χαρακτηριστικά. Αφενός θεμελιώνουν τις υποδείξεις και τα συμπεράσματά τους στα ιδιαίτερα δεδομένα ενός αγροτικού περιβάλλοντος, που ήταν ακόμα κυρίαρχο και μέσα στο οποίο εμφανίστηκαν τα περισσότερα από τα αντάρτικα κινήματα της εποχής. Αφετέρου εντάσσονται σε ένα κατεξοχήν αποικιοκρατικό πλαίσιο, που καθιστά την αντιεξέγερση μια μορφή στρατιωτικών επεμβάσεων σε ιδιαίτερα κοινωνικο-πολιτισμικά περιβάλλοντα. Θα λέγαμε πως το πρώτο χαρακτηριστικό έχει σε μεγάλο βαθμό αλλοιωθεί, καθώς, όπως είδαμε στο προηγούμενο μέρος και όπως θα δούμε και στη συνέχεια, το συγκείμενο των αντιεξεγερτικών δραστηριοτήτων αστικοποιείται ραγδαία, στο βαθμό που οι ασύμμετρες συγκρούσεις μετακομίζουν στις πόλεις. Το παράδειγμα του Αφγανιστάν συνιστά σαφώς μια εξαίρεση σε αυτό τον κανόνα, μιας και οι συγκρούσεις έλαβαν και συνεχίζουν να λαμβάνουν χώρα σε ορεινές και απόκρημνες περιοχές, αν και δε λείπουν οι περιπτώσεις επιχειρήσεων σε αστικό έδαφος.¹⁶⁹ Το δεύτερο, όμως, χαρακτηριστικό παραμένει σε ένα βαθμό δομικό, καθώς οι επιχειρήσεις συνεχίζουν να σχεδιάζονται με γνώμονα τα στρατηγικά συμφέροντα των ΗΠΑ και άλλων δυτικών δυνάμεων σε χώρες του Παγκόσμιου Νότου και επομένως τη θεωρία της αντιεξέγερσης εξακολουθεί να απασχολεί η παράμετρος της πολιτισμικής διαφοράς στα πεδία που διεξάγονται οι επιχειρήσεις.¹⁷⁰ Παρά, λοιπόν, την παραδοχή πως η έννοια και οι πρακτικές της «ειρήνευσης» θα μπορούσαν να υπαχθούν σε ευρύτερα πλαίσια «κοινωνικής μηχανικής», οι αντιεξεγερτικές πρακτικές διατηρούν μέχρι σήμερα ένα ισχυρό αποικιοκρατικό δυναμικό. Το γεγονός αυτό σε καμιά περίπτωση δεν υποβαθμίζει, για

¹⁶⁸ Bickford, Andrew. “Anthropology and HUMINT”, στο Network of Concerned Anthropologists, *ό.π.*, σ. 147.

¹⁶⁹ Kilcullen, *Out of the Mountains*, *ό.π.*, σ. 26.

¹⁷⁰ Όπως τονίζει ο González, το FM3-24 διαβάζεται ως ένα εγχειρίδιο έμμεσης αποικιοκρατίας. Βλ. González, Roberto J. “Towards Mercenary Anthropology?: The New US Army Counterinsurgency Manual FM 3-24 and the Military-Anthropology Complex”, *Anthropology Today*, 23 (3), 2007, σ. 16, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.upf.edu/iuhjv/_pdf/arrels/dossier/duffield/duffield2.pdf.

παράδειγμα, τις παρατηρήσεις του Neocleous, μιας και προφανώς οφείλουμε να αναδείξουμε την αλληλοδιαπλοκή των εσωτερικών και εξωτερικών επιχειρήσεων και επομένως να φωτίσουμε τα σημεία στα οποία συναντιούνται οι στρατιωτικές με τις αστυνομικές επιχειρήσεις, έτσι όπως περιγράφει αυτή τη συνάντηση ο Neocleous. Θα πρέπει, όμως, παράλληλα να σταθούμε στο γεγονός πως η αντιεξέγερση νοείται, εν πολλοίς, ως στρατιωτική απάντηση στους εθνικοαπελευθερωτικούς και ανταποικιοκρατικούς αγώνες που ξέσπασαν μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μετατρέποντας το πεδίο των επεμβάσεων, πρώτα απ' όλα, σε ένα πεδίο προκλήσεων αναφορικά με ζητήματα πολιτισμικής κατανόησης.

Εν τούτοις, η σημασία του ιδιαίτερου πολιτισμικού περιβάλλοντος αναδείχτηκε κυρίως μέσα από την ύστερη φάση της αντιεξέγερσης, και συγκεκριμένα στα πεδία του Αφγανιστάν και του Ιράκ. Έτσι, δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως στο ξεκίνημα της δεύτερης εκστρατείας στο Ιράκ, και ενώ ο έντονα αστικός χαρακτήρας των επιχειρήσεων απαιτούσε από τις αμερικανικές δυνάμεις μια πιο συστηματική ανάμειξη με τον πληθυσμό, άρχισε να διατυπώνεται εντονότερα στους στρατιωτικούς κύκλους η ανάγκη βελτιώσεων στους τομείς των «ανθρώπινων» και πολιτισμικών πληροφοριών. Ο Tomes, στις απαρχές εκείνης της εκστρατείας, υποστήριξε πως παρά τις αδιαμφισβήτητες ικανότητες των ΗΠΑ στον κλάδο των στρατιωτικών πληροφοριών, παρουσιάζονται σοβαρές ανεπάρκειες σε ζητήματα πολιτισμικής γνώσης και συλλογής «ανθρώπινων πληροφοριών».¹⁷¹ Ενώ ο Grau τόνιζε πως «[ο] πολιτισμός παίζει ρόλο, και το προσωπικό των πληροφοριών χρειάζεται να κατανοήσει τη γλώσσα, την ιστορία και τον πολιτισμό της περιοχής στην οποία θα πρέπει να εργαστεί».¹⁷² Οι ανεπάρκειες, λοιπόν, στον τομέα των «ανθρώπινων πληροφοριών» εκδηλώνονταν κυρίως με τη μορφή ελλείψεων σε πολιτισμικές γνώσεις και επομένως ως δυσκολίες αποτελεσματικής επικοινωνίας και εξασφάλισης σωστών πληροφοριών. Και τούτο είχε συνέπειες τόσο σε επίπεδο τακτικής όσο και σε επίπεδο στρατηγικής. Τόσο ως ζήτημα απαραίτητων πληροφοριών για τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων όσο και ως ζήτημα αποφυγής συμπεριφορών που θα μπορούσαν να προκαλέσουν αντιδράσεις από τον τοπικό πληθυσμό, δυσχεραίνοντας έτσι την υλοποίηση των γενικότερων στόχων της στρατιωτικής αποστολής.¹⁷³ Καθώς το πολιτισμικό συγκείμενο των επιχειρήσεων αποκτούσε ιδιαίτερη σημασία, ο ανταγωνισμός για τη νομιμοποίηση στα μάτια του πληθυσμού δε θα μπορούσε να εκφραστεί παρά

¹⁷¹ Tomes, *ό.π.*, σ. 19.

¹⁷² Grau, *ό.π.*, σ. 44.

¹⁷³ Ας θυμηθούμε, εδώ, πως η έννοια του «στρατηγικού δεκανέα», έτσι όπως διατυπώθηκε στο προηγούμενο μέρος από τον Kgulak, εμπλέκεται δομικά στη συζήτηση περί πολιτισμικής κατανόησης του επιχειρησιακού περιβάλλοντος. Μπορεί ο ίδιος ο Kgulak να μην εξάρτησε από πολιτισμικά ζητήματα τις στρατηγικές συνεπαγωγές των αποφάσεων που λαμβάνονται σε επίπεδο τακτικής από τους νέους χαμηλόβαθμους επικεφαλής. Εν τούτοις, για τα επιτελεία της αντιεξέγερσης καθίσταται προφανής η σημασία της ικανότητας προσαρμογής στις τοπικές συνθήκες και καταστάσεις. Βλ. σχετικά, *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, *ό.π.*, σ. 1-28 και *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*, σ. 7-4.

με όρους πολιτισμικής «προσαρμογής» και «κατανόησης». Όπως επισημαίνει το *FM3-24*, «οι ανθρώπινες πληροφορίες διαδραματίζουν ένα ζωτικό ρόλο στον καθορισμό της νομιμοποίησης».¹⁷⁴ Το να κερδίσει κανείς τις «καρδιές και τα μυαλά» του πληθυσμού προϋποθέτει, λοιπόν, γνώση κάποιων βασικών πολιτισμικών του χαρακτηριστικών· απαιτεί επαρκή κατανόηση του «πολιτισμικού πεδίου» (cultural terrain) πάνω στο οποίο σχεδιάζονται οι επιχειρήσεις¹⁷⁵ και υπηρεσίες πληροφοριών που να έχουν την ικανότητα να λειτουργούν εντός συγκεκριμένων πολιτισμικών συγκειμένων (cultural context).¹⁷⁶ Και ακριβώς αυτή την ικανότητα επιχειρεί να αναπτύξει η απρόσμενη παρουσία των ανθρωπολόγων στα πεδία του πολέμου.

Στις αρχές του 2006, ο Petraeus θα δημοσίευε μια σειρά από παρατηρήσεις σχετικά με τα τρία πρώτα χρόνια των επιχειρήσεων στο Ιράκ. Ήταν μια ξεκάθαρη δήλωση για τους μετασηματισμούς του πολέμου, που αντλούσε τη σημασία της κυρίως από το γεγονός πως ήταν ο ίδιος που διηύθυνε τις συγκεκριμένες επιχειρήσεις. Πέρα από την ανάδειξη του υβριδικού χαρακτήρα και των πολιτικών χαρακτηριστικών των επιχειρήσεων, ο Petraeus άδραξε την ευκαιρία να επισημάνει τη σημασία της πολιτισμικής κατανόησης του επιχειρησιακού περιβάλλοντος. Έγραφε, λοιπόν, τότε πως «η γνώση του πολιτισμικού “πεδίου” μπορεί να είναι εξίσου σημαντική —και ενίοτε ακόμα περισσότερο— με τη γνώση του γεωγραφικού πεδίου. Η παρατήρηση αυτή αναγνωρίζει ότι οι άνθρωποι είναι, από πολλές απόψεις, το καθοριστικό πεδίο, και ότι θα πρέπει να μελετούμε αυτό το πεδίο με τον ίδιο τρόπο που μελετούμε διαρκώς το γεωγραφικό πεδίο».¹⁷⁷ Στις οικείες, λοιπόν, χωρικές αναπαραστάσεις του πληθυσμού ο Petraeus προσθέτει μια επείγουσα πολιτισμική διάσταση. Ο πληθυσμός δεν είναι απλώς ένα «ανθρώπινο πεδίο»· είναι «πολιτισμικό πεδίο». Και για να μπορέσει η αντιεξέγερση να καταστεί αποτελεσματική με όρους νομιμοποίησης της επέμβασης και διαχείρισης των κινήτρων και των υλικών συμφερόντων του πληθυσμού, θα πρέπει να κατανοήσει το πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξάγονται οι επιχειρήσεις. Η επίγνωση της σημασίας του πολιτισμικού πλαισίου (cultural awareness) απαιτούσε, ως εκ τούτου, από τον αμερικανικό στρατό μια αλλαγή επιχειρησιακής αντίληψης· απαιτούσε αυτό που ο Derek Gregory αποκαλεί *πολιτισμική στροφή* (cultural turn).¹⁷⁸ Με άλλα λόγια, οι δυνάμεις της αντιεξέγερσης θα έπρεπε να επενδύσουν επειγόντως στην κατανόηση του κοινωνικο-πολιτισμικού πλαισίου μέσα στο οποίο νοηματοδοτούνται και αξιολογούνται οι πράξεις των υποκειμένων· όχι, προφανώς, για λόγους πολιτισμικής «μετάφρασης», αλλά για λόγους πρόβλεψης και κατεύθυνσης

¹⁷⁴ *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, ό.π., σ. 8-4.

¹⁷⁵ Mattis και Hoffman, ό.π., σ. 19.

¹⁷⁶ Grau, ό.π., σ. 49.

¹⁷⁷ Petraeus, ό.π., σ. 51.

¹⁷⁸ Gregory, Derek. “‘The Rush to the Intimate’: Counterinsurgency and the Cultural Turn”, *Radical Philosophy*, 150, 2008, σ. 2, 11. Ο όρος παραπέμπει, προφανώς, στην «πολιτισμική στροφή» που έλαβε χώρα τη δεκαετία του '70 στο περιβάλλον των κοινωνικών και ανθρωπιστικών σπουδών.

των συμπεριφορών.

Στο τέλος εκείνης της χρονιάς που ο Petraeus καλούσε σε επανασχεδιασμό των αμερικανικών επιχειρήσεων δημοσιεύθηκε το περιβόητο *FM3-24*. Πρόκειται, ίσως, για το πιο πολυδιαφημισμένο στρατιωτικό εγχειρίδιο, που εκδόθηκε με την προσδοκία πως θα επιτελούσε το ρόλο ενός εγχειριδίου χρήσης των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων που χαρακτήριζαν τις εκστρατείες στο Ιράκ και το Αφγανιστάν.¹⁷⁹ Όπως, όμως, υποστήριξε ο Petraeus επτά χρόνια αργότερα, το *FM3-24* δεν ήταν ένα εγχειρίδιο γραμμένο αποκλειστικά για τα δύο συγκεκριμένα θέατρα του πολέμου, αλλά μια συντονισμένη προσπάθεια εφαρμογής ενός νέου αμερικανικού στρατιωτικού δόγματος συνολικότερα. Και το «νέο» στοιχείο στη συγκεκριμένη περίπτωση αφορούσε την εισαγωγή της πολιτισμικής διάστασης στο στρατιωτικό σχεδιασμό. Ο Petraeus έχοντας, λοιπόν, πλήρη επίγνωση του γεγονότος πως η αντιεξέγερση είναι πάνω απ' όλα ένας πόλεμος μέσα στον —και για τον— πληθυσμό, και κατανοώντας πως η νομιμοποίηση της αμερικανικής παρουσίας όφειλε να διέλθει μέσα από τις κυρίαρχες αντιλήψεις και την κοινή λογική των τοπικών κοινωνιών, εξηγεί πως όταν μιλάμε για ορθολογισμό, εννοούμε έναν ορθολογισμό προσδιορισμένο από το πλαίσιο μέσα στο οποίο συγκροτείται. Επομένως, κάτι είναι ή όχι ορθολογικό μονάχα σε συνάρτηση με το συγκείμενο της εκάστοτε τοπικής κουλτούρας.¹⁸⁰ Αλλά ο στόχος αυτών των παράδοξων για ένα στρατηγό δηλώσεων δεν εκκινεί από ένα ανθρωπολογικό ενδιαφέρον για την ανάδειξη του πλούτου της ανθρώπινης εμπειρίας και της ποικιλομορφίας που χαρακτηρίζει την οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων και νοηματοδοτήσεων. Ο Petraeus αναπαράγει, εδώ, την πεμπουσία της νέας στρατιωτικής αντίληψης. Και στον πυρήνα της μπορούσε να διακρίνει κανείς ήδη από το 2001 μια απαίτηση να συμπεριληφθεί η παράμετρος της πολιτισμικής κατανόησης στην ατελείωτη λίστα με τα ενδιαφέροντα του στρατού.¹⁸¹ Στο *FM3-24* μπορούσε, λοιπόν, να διαβάσει κανείς: «Η πολιτισμική γνώση είναι απαραίτητη για τη διεξαγωγή μιας επιτυχημένης αντιεξέγερσης. Οι αμερικανικές ιδέες για το τι είναι “φυσιολογικό” ή “λογικό” δεν είναι καθολικές. Αντίθετα, τα μέλη των άλλων κοινωνιών έχουν συχνά διαφορετικές αντιλήψεις για τον ορθολογισμό, την κατάλληλη συμπεριφορά, το επίπεδο της θρησκευτικής ευλάβειας και τους

¹⁷⁹ Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο πεδίου δεν είναι ένα ακόμη εγχειρίδιο ανάμεσα σε άλλα. Χαρακτηρίστηκε από μια άνευ προηγουμένου δημοτικότητα και διαδόθηκε στο ευρύτερο κοινό ως ένα δημοφιλές μη στρατιωτικό ανάγνωσμα. Δεν είναι μόνο το γεγονός πως στις πρώτες εικοσιτέσσερις ώρες παρουσίας του στο διαδίκτυο, «κατέβηκε» πάνω από εξακόσιες χιλιάδες φορές. Είναι και η επιλογή του Πανεπιστημίου του Chicago, ένα χρόνο αργότερα, να το εκδώσει ως έναν πολλά υποσχόμενο τίτλο του. Θα μπορούσε κανείς να εξηγήσει αυτό το ενδιαφέρον και αυτή τη δημοτικότητα, ανατρέχοντας στο ίδιο το περιεχόμενο του εγχειριδίου και διακρίνοντας μια προσεκτική προσπάθεια των συντακτών του να απομακρύνουν το βλέμμα του αναγνωστικού κοινού από τις ξεκάθαρα δολοφονικές εκφράσεις της αμερικανικής παρουσίας στο Ιράκ και το Αφγανιστάν, που έχουν γίνει σχεδόν κοινότοπες, υποβαθμίζοντας το ρόλο των όπλων και υιοθετώντας ένα ύφος που θα άρμοζε περισσότερο σε managers και ακαδημαϊκούς· ένα ύφος που αναδεικνυε τις «ανθρωπιστικές» πλευρές και την «πολιτισμική ευαισθησία» των εκστρατευτικών σωμάτων στη Μέση Ανατολή. Βλ. σχετικά, Kilcullen, *Counterinsurgency*, ό.π., σ. 18 και Price, David, “Faking Scholarship: Domestic Propaganda and the Republication of the *Counterinsurgency Field Manual*”, στο Network of Concerned Anthropologists, ό.π., σ. 59-76.

¹⁸⁰ Petraeus, “Reflections on the ‘Counterinsurgency Decade’”, ό.π., σ. 3.

¹⁸¹ González, ό.π., σ. 14.

κανόνες που αφορούν το φύλο. Έτσι, ό,τι μπορεί να φαίνεται παράξενο ή μη κανονικό σε έναν εξωτερικό παρατηρητή, μπορεί σε ένα μέλος της ομάδας να εμφανιστεί ως αυταπόδεικτα φυσιολογικό. Γι' αυτόν το λόγο, αυτοί που συμμετέχουν στην αντιεξέγερση θα πρέπει να προσπαθήσουν να αποφύγουν την επιβολή των ιδανικών τους περί κανονικότητας σε ένα ξένο πολιτισμικό πρόβλημα».¹⁸²

Μία τέτοια παρατήρηση, με την πλήρη ανθρωπολογική ευαισθησία που τη χαρακτηρίζει, ηχεί ομολογουμένως παράδοξα, αν την εξετάσει κανείς μέσα στο αμιγώς στρατιωτικό πλαίσιο στο οποίο διατυπώνεται. Και προκαλούν απορία τα περιθώρια κατανόησης και ανεκτικότητας που προβλέπει για τον εαυτό του ένας κατεξοχήν φορέας άσκησης βίας. Ομολογουμένως, πολλές έρευνες πεδίου κοινωνικών επιστημόνων θα μοιράζονταν μια παρόμοια αφετηρία. Εδώ, όμως πρόκειται για την αποκρυστάλλωση των συμπερασμάτων από μια «έρευνα πεδίου» που επιτελεί μια πολύ ειδική λειτουργία. Ο David Price, περιγράφοντας την απογοήτευση και διάψευση των ανθρωπολόγων που κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου επέλεξαν να συνδράμουν με τις γνώσεις και τις ικανότητές τους τις στρατιωτικές υπηρεσίες πληροφοριών, επισημαίνει πως απογοητεύτηκαν όταν διαπίστωσαν πως η στρατιωτική γραφειοκρατία δεν έβλεπε στο πρόσωπό τους παρά ένα στήριγμα για το σχεδιασμό των επιχειρήσεων. Και αναφορικά με τις σύγχρονες εκφράσεις του στρατιωτικού πολιτισμικού «φетиχισμού», τονίζει πως «αυτό που ο στρατός θέλει από την ανθρωπολογία είναι να του παράσχει βασικά μαθήματα πάνω στα τοπικά ήθη και στην τοπική χαρτογράφηση, ώστε να μπορεί να συνεχίσει απρόσκοπτα τη δουλειά της κατάκτησης».¹⁸³ Πρόκειται, δηλαδή, για μια απολύτως εργαλειακή επιστράτευση των ανθρωπολόγων, που αξιοποιεί τις άμεσες κοινωνικές αλληλεπιδράσεις από τις οποίες χαρακτηρίζεται εγγενώς η έρευνα πεδίου, με σκοπό την αποτελεσματικότερη χαρτογράφηση του «ανθρώπινου πεδίου». Με τα ίδια τα λόγια των γκουρού της αντιεξέγερσης, «[η] αντιεξεγερτική δύναμη πρέπει να κατανοήσει τα πολιτισμικά θεμέλια του επιχειρησιακού περιβάλλοντος, προκειμένου να μετατρέψει τη φαινομενικά τυχαία και παράλογη δραστηριότητα σε περιγράψιμες και ημι-προβλέψιμες πράξεις».¹⁸⁴ Ο σχεδιασμός των πολεμικών επιχειρήσεων απαιτεί, λοιπόν, πληροφορίες. Οι πληροφορίες αυτές στο πλαίσιο της αντιεξέγερσης αφορούν κυρίως τους ανθρώπους και τις μεταξύ τους σχέσεις. Και επομένως, η χαρτογράφηση του «ανθρώπινου πεδίου» προϋποθέτει αναπόφευκτα την κατανόηση των πολιτισμικών του χαρακτηριστικών. Δεν εκπλήσσει, έτσι, το γεγονός πως η προαναφερθείσα

¹⁸² *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, ό.π., σ. 1-15. Στην επικαιροποιημένη έκδοση του 2014 διαβάζουμε: «Ο πολιτισμός ενός έθνους είναι ένα σύνολο περίπλοκων, συνεχώς μεταβαλλόμενων και διασυνδεδεμένων κοινωνικών, ιστορικών, πολιτικών, και περιβαλλοντικών παραγόντων που διαμορφώνουν τις αντιλήψεις, τα κίνητρα και τις συμπεριφορές του πληθυσμού του. Οι πολιτισμικές πληροφορίες είναι η ανάλυση και η κατανόηση των ομάδων των ανθρώπων και των λόγων για τους οποίους κάνουν συγκεκριμένα πράγματα». *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, ό.π., σ. 8-2.

¹⁸³ Price, ό.π., σ. 74.

¹⁸⁴ *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, ό.π.

μέθοδος IPB, ως εκείνη η μέθοδος που καλύπτει τις πληροφοριακές ανάγκες των μονάδων στο πεδίο της μάχης, αφενός αποδίδει συγκριτικά με τις συμβατικές επιχειρήσεις μεγαλύτερη έμφαση σε μη στρατιωτικές παραμέτρους, με τους ανθρώπους που βρίσκονται στην περιοχή των επιχειρήσεων να συνιστούν τη σημαντικότερη εξ αυτών· αφετέρου απαιτεί προσωπικό που να εργάζεται, μεταξύ άλλων, στον κλάδο της ανθρωπολογίας.¹⁸⁵ Ούτε προκαλεί εντύπωση η προσθήκη ενός ειδικού κεφαλαίου αποκλειστικά για ζητήματα πολιτισμού και κουλτούρας στο επικαιροποιημένο *FM3-24*.¹⁸⁶

Και οι δύο εκδοχές του συγκεκριμένου εγχειριδίου διαπραγματεύονται ζητήματα όπως κουλτούρα, γλώσσα, θρησκεία, έμφυλοι ρόλοι, εξουσία, ενώ αμφότερες περιέχουν πλήθος συστάσεων ως προς την αλληλεπίδραση με τους τοπικούς πληθυσμούς. Και μόνο για το αντικείμενο της γλώσσας, η έκδοση του 2006 προβλέπει ένα ολόκληρο κεφάλαιο στο οποίο περιγράφονται αναλυτικά ζητήματα σχετικά με τους/τις μεταφραστές/ριες, που περιλαμβάνουν από συστάσεις αναφορικά με ορολογικές επιλογές και πολιτισμικά ευαίσθητες πληροφορίες μέχρι παρατηρήσεις ως προς τη στάση και τη «γλώσσα του σώματος».¹⁸⁷ Το *FM3-24* δε συνιστά απλώς μια συλλογή σκόρπιων και ευφάνταστων επισημάνσεων περί της σημασίας του πολιτισμικού παράγοντα. Αντιθέτως, συντάχθηκε εξαρχής με γνώμονα την προσαρμογή των προτάσεών του στην αποκαλούμενη «πολιτισμική στροφή». Όπως αποκαλύπτει ο González, στη σύνταξη της πρώτης έκδοσης συμμετείχε τουλάχιστον μία ανθρωπολόγος —η Montgomery McFate—, η οποία συνεργάστηκε με έναν ειδικό πάνω στις στρατιωτικές πληροφορίες για τη συγγραφή του τρίτου κεφαλαίου, που αφορά αποκλειστικά τη χρήση των πληροφοριών στις επιχειρήσεις αντιεξέγερσης.¹⁸⁸ Επιπλέον, ο González επισημαίνει ακόμη ένα στοιχείο που μαρτυρά τη συγκροτητική παρουσία της πολιτισμικής παραμέτρου στη σύνταξη του εγχειριδίου· και αυτό είναι η υπόρρητη παρουσία της σκέψης του Lawrence σε ένα βασικό μέρος του *FM3-24*. Ο González, λοιπόν, μας θυμίζει πως ο Lawrence είχε συλλάβει την κρίσιμη σημασία της πολιτισμικής κατανόησης ήδη από το 1917, όταν δημοσίευε τα περίφημα *Είκοσι Επτά Άρθρα* του. Η θέση του, βέβαια, εντοπιζόταν τότε στο μέτωπο της εξέγερσης και όχι της αντιεξέγερσης και ο στόχος των επίμαχων άρθρων ήταν να υποδείξουν στο βρετανικό στρατό ένα πλαίσιο κατανόησης της αραβικής ιδιαιτερότητας με σκοπό την αποτελεσματική τους συνεργασία εναντίον των Τούρκων.¹⁸⁹

Ο εμπνευστής της πρακτικής της μη μάχης φαίνεται, όμως, να ενέπνευσε στη συνέχεια και

¹⁸⁵ *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, ό.π., σ. 3-2.

¹⁸⁶ Βλ. το τρίτο κεφάλαιο υπό τον τίτλο “Culture”. *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, ό.π., σ. 3-1–3-6.

¹⁸⁷ Βλ. “Appendix C: Linguist Support”, *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, ό.π., σ. C-1 – C-7. Βλ. και Grau, ό.π., σ. 46.

¹⁸⁸ González, ό.π., σ. 14.

¹⁸⁹ *Ο.π.*, σ. 16.

τα επιτελεία της αντιεξέγερσης. Το συγκεκριμένο κείμενο —όπως και γενικότερα η σκέψη και η πρακτική του Lawrence— έτυχε ιδιαίτερης προσοχής μέσα στους αμερικανικούς αντιεξεγερτικούς κύκλους. Με αποκορύφωμα, τη δημοσίευση ενός κειμένου από τον Kilcullen, σχεδόν έναν αιώνα αργότερα, με τίτλο *Είκοσι Οκτώ Άρθρα*, το οποίο όπως ομολογεί και ο ίδιος επηρεάστηκε εμφανώς από τα *Είκοσι Επτά Άρθρα* του Lawrence.¹⁹⁰ Το συγκεκριμένο κείμενο χρησιμοποιήθηκε, λοιπόν, για τη συγγραφή ενός βασικού μέρους του *FM3-24* —συγκεκριμένα του «Παραρτήματος Α»—, χωρίς ωστόσο, όπως επισημαίνει ο González, να γίνεται οποιαδήποτε αναφορά στον Lawrence. Εν τούτοις, η επίδραση της σημασίας της πολιτισμικής κατανόησης είναι προφανής. Στο πρώτο από τα *Είκοσι Οκτώ Άρθρα* ο Kilcullen τονίζει: «Γνωρίστε τους ανθρώπους, την τοπογραφία, την οικονομία, την ιστορία, τη θρησκεία και τον πολιτισμό. Γνωρίστε κάθε χωριό, δρόμο, αγρό, πληθυσμιακή ομάδα, αρχηγό της φυλής, και αρχαίο παράπονο». Στόχος είναι ο κάθε διοικητής να καταστεί ο απόλυτος ειδικός για την περιοχή της ευθύνης του.¹⁹¹ Μέσα από αυτή την εφιαλτική προτροπή του Kilcullen καταδεικνύεται η σημασία των πολιτισμικών γνώσεων πλάι σε άλλες κατηγορίες πληροφοριών. Αποδεικνύεται πως το ζήτημα της στρατιωτικής επιβολής διέρχεται μέσα από εθνογραφικά πεδία, εγείροντας απαιτήσεις πολιτισμικής «μετάφρασης», όμοιες με αυτές που είχαν προ πολλού διατυπωθεί από τον Lawrence. Όπως τονίζει τότε στο Εικοστό Έβδομο και τελευταίο Άρθρο του, «[η] αρχή και το τέλος του μυστικού για το χειρισμό των Αράβων είναι η αδιάλειπτη μελέτη τους».¹⁹² Και είναι προφανές πως αυτή η μελέτη είναι το αντικείμενο μιας συστηματικής έρευνας πεδίου· είναι δουλειά ανθρωπολόγων.

2.3. Human Terrain System

Την ίδια περίοδο που το *FM3-24* βρισκόταν στο στάδιο της προετοιμασίας, η McFate σε συνεργασία με την Andrea Jackson πρότειναν με κοινό άρθρο τους τη συγκρότηση ειδικών ομάδων που θα δραστηριοποιούνταν στο πεδίο ως σύμβουλοι του στρατού σε ζητήματα πολιτισμικής κατανόησης. Αυτές οι ομάδες θα μπορούσαν, όπως υποστήριζαν, να προσφέρουν λύσεις στις διευρυμένες στρατιωτικές ανάγκες που είχαν ανακύψει σχετικά με τη χρήση πολιτισμικών γνώσεων σε εκείνα τα πρώτα χρόνια των εκστρατειών στο Ιράκ και το Αφγανιστάν.¹⁹³ Έτσι, το καλοκαίρι του 2006 θα στελεχώνονταν οι πρώτες πέντε ομάδες ενός πιλοτικού προγράμματος με την κωδική ονομασία *Human Terrain System* (HTS), ενώ το Φεβρουάριο του 2007, η πρότασή τους θα έμπαινε

¹⁹⁰ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 24.

¹⁹¹ *Ο.π.*, σ. 30.

¹⁹² Lawrence, “Twenty-Seven Articles”, *ό.π.*

¹⁹³ González, *ό.π.*, σ. 17.

σε πλήρη εφαρμογή, με την πρώτη *Human Terrain Team* (HTT) να αποστέλλεται στην περιοχή Khost του Αφγανιστάν.¹⁹⁴ Πρόκειται για ένα στρατιωτικό πρόγραμμα στο οποίο συμμετείχαν από κοινού στρατιωτικό προσωπικό και κοινωνικοί επιστήμονες σε τετραμελείς ή πενταμελείς ομάδες. Βασίστηκε σε έρευνα πεδίου και αναλύσεις σχετικά με τους κατά τόπους πληθυσμούς, με σκοπό την πληροφοριακή υποστήριξη των διοικητών του στρατού. Όπως εξηγεί το *FM3-24*, στόχος του προγράμματος ήταν να συμβάλει στην κατανόηση του επιχειρησιακού περιβάλλοντος από τη «σκοπιά του πληθυσμού», επιτρέποντας ουσιαστικά να εκτιμηθεί και να αξιολογηθεί το πώς κάποιες δράσεις θα γίνουν αντιληπτές και πώς θα επιδράσουν πάνω του.¹⁹⁵ Μέχρι το καλοκαίρι του 2008 υπήρχαν τουλάχιστον πέντε τέτοιες ομάδες στο Ιράκ και μία στο Αφγανιστάν.¹⁹⁶ Το 2010 μετατράπηκε σε μόνιμο πρόγραμμα του αμερικανικού στρατού, ενώ το 2011 είχε εξελιχθεί, πλέον, σε ένα πολυδιαφημισμένο εγχείρημα, με τριάντα ενεργές ομάδες και με μία ετήσια χρηματοδότηση 150 εκατομμυρίων δολαρίων, καθιστώντας το το ακριβότερο πρόγραμμα κοινωνικών επιστημών στην ιστορία.¹⁹⁷ Το πολιτισμικό πεδίο είχε μετατραπεί, πλέον, σε μια καθοριστική «περιοχή επιχειρήσεων».¹⁹⁸

Σύντομα, όμως, η κατάληξη αυτών των πολέμων θα παρέσυρε και το ίδιο το HTS. Η ομολογούμενη αποτυχία των εκστρατειών στο Ιράκ και το Αφγανιστάν θα μπορούσε εν μέρει να ερμηνευτεί και ως αποτυχία συνολικότερης κατανόησης του επιχειρησιακού περιβάλλοντος

και του «ανθρώπινου πεδίου». **Εικόνα 10.** Μέλη μίας *Human Terrain Team* συνομιλούν με έναν ντόπιο στο χωριό Kuchi στην περιοχή Kandahar του Αφγανιστάν. Πηγή: McFate, “Reflections on the Human Terrain System the First 4 Years”, σ. 63. **Ως αποτυχία, επομένως,**

¹⁹⁴ McFate, Montgomery και Fondacaro, Steve. “Reflections on the Human Terrain System During the First 4 Years”, *Prism*, 2 (4), 2011, σ. 68, 69, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://cco.dodlive.mil/files/2014/02/Prism_63-82_McFate-Fondacaro.pdf.

¹⁹⁵ *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, ό.π., σ. 3-5. Για μια αναλυτική περιγραφή της σύνθεσης της κάθε ομάδας βλ. ό.π., σ. 3-6 και Kipp, Jacob, Grau, Lester, Prinslow, Karl και Smith, Don. “The Human Terrain System: A CORDS for the 21st Century”, *Military Review*, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2006, σ. 13, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/milreview/kipp.pdf>.

¹⁹⁶ Feldman, Greg. “Radical or Reactionary? The Old Wine in the *Counterinsurgency Field Manual's* New Flask”, στο Network of Concerned Anthropologists, ό.π., σ. 88.

¹⁹⁷ McFate και Fondacaro, ό.π., σ. 64, 69. Βλ. επίσης, González, Roberto J. “The Rise and Fall of the Human Terrain System”, *Counterpunch*, 29 Ιουνίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.counterpunch.org/2015/06/29/the-rise-and-fall-of-the-human-terrain-system/>.

¹⁹⁸ Hill, Mike. “‘Terrorists Are Human Beings’: Mapping the U.S. Army’s ‘Human Terrain Systems’ Program”, *Differences*, 20 (2-3), σ. 270.

συνολικά της αντιξέγερσης με τον τρόπο που προβληματοποιήθηκε και εφαρμόστηκε σε αυτά τα δύο θέατρα του πολέμου και ως απόδειξη πως η στροφή προς τα αεροπορικά πλήγματα, τα μη επανδρωμένα αεροσκάφη και τη χρήση ειδικών δυνάμεων αποτυπώνει, σήμερα, την αδυναμία των ΗΠΑ να ελέγξουν αυτά που συμβαίνουν στο πραγματικό έδαφος.¹⁹⁹ Το 2013, και στο γενικότερο πλαίσιο της σταδιακής αποχώρησης των αμερικανικών στρατευμάτων, είχαν απομείνει μόνο δεκατέσσερις HTT στο Αφγανιστάν και καμία στο Ιράκ.²⁰⁰ Ενώ, όπως μας πληροφορεί ο González, το πρόγραμμα έληξε επισήμως στις 30 Σεπτεμβρίου του 2014.²⁰¹ Αν επιχειρούσε κανείς να το εξετάσει από μία αυστηρά στρατιωτική σκοπιά, θα παρατηρούσε πως το HTS έχει αφήσει μια μάλλον αμφιλεγόμενη εντύπωση, που σχετίζεται με μία ποικιλία ζητημάτων: από αμιγώς τεχνικά προβλήματα σχετικά με την οργάνωση, την προετοιμασία, την εμπειρία και την εκπαίδευση των ομάδων,²⁰² μέχρι αυτονόητα ζητήματα που αφορούν γενικότερα την αχανή απόσταση που χωρίζει εγγενώς την αποστολή των κοινωνικών επιστημών από το αντικείμενο του πολέμου.²⁰³ Πλάι, λοιπόν, στην αρχική ενθουσιώδη υποδοχή του προγράμματος, μπορούσε κανείς να διακρίνει την έντονη δυσπιστία πολλών από εκείνους που επιχειρούσαν στα πεδία της μάχης για την αποτελεσματικότητά του, που έκαναν λόγο τελικά για έναν «ακριβό περισπασμό».²⁰⁴ Τούτο δε σημαίνει, παρ' όλα αυτά, πως με τον επίσημο τερματισμό του HTS αμφισβητήθηκε και το βασικό επιχείρημα που υποστήριξε τη δημιουργία του. Το αίτημα, λοιπόν, αυτής της ιδιότυπης πολιτισμικής κατανόησης εκφράζεται, σήμερα, μέσα από μια σειρά νέων στρατιωτικών προγραμμάτων. Προγράμματα που μπορεί να μην απαιτούν τη φυσική παρουσία κοινωνικών επιστημόνων στα πεδία του πολέμου, αλλά λειτουργούν εξ αποστάσεως, μέσα από την επεξεργασία στοιχείων που συλλέγονται σε διευρυμένες βάσεις πολιτισμικών δεδομένων, με απώτερο στόχο τη βελτίωση των ικανοτήτων του αμερικανικού στρατού ως προς την «κοινωνικο-πολιτισμική μοντελοποίηση και προσομοίωση» (sociocultural modeling and simulation).²⁰⁵

¹⁹⁹ Forte, Maximilian. “The End of Debates About the Human Terrain System?”, *Zero Anthropology*, 17 Φεβρουαρίου 2013, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://zeroanthropology.net/2013/02/17/the-end-of-debates-about-the-human-terrain-system/>. Όπως υποστηρίζουν, άλλωστε, οι συντάκτες της έκθεσης *Identity Operations*, «[τ]ο ανθρώπινο πεδίο (human domain) ζει στη στεριά. Ως εκ τούτου, οι Στρατηγικές Χερσαίες Δυνάμεις έχουν περισσότερες ευκαιρίες να αλληλεπιδράσουν με τον πληθυσμό συγκριτικά με το Πολεμικό Ναυτικό και την Πολεμική Αεροπορία». Η στροφή επομένως προς τα αεροπορικά πλήγματα καταδεικνύει πως, για την ώρα, αυτή η αλληλεπίδραση αποδεικνύεται προφανώς αποτυχημένη. Πώς θα μπορούσε να μην είναι άλλωστε; Βλ. Gearty, Sproul, McMurtie, Munn, Boyd και Castleman, *ό.π.*, σ. 5.

²⁰⁰ Gezari, Vanessa M. “The Human Terrain System Sought to Transform the Army from Within”, *Newsweek*, 16 Αυγούστου 2013, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.newsweek.com/2013/08/16/human-terrain-system-sought-transform-army-within-237818.html>.

²⁰¹ González, *ό.π.*

²⁰² Gezari, *ό.π.*

²⁰³ Elkus, Adam. “FM3-24, Social Science, and Security”, *Small Wars Journal*, 20 Μαΐου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/fm-3-24-social-science-and-security>.

²⁰⁴ Gezari, *ό.π.*, και González, “Embedded”, *ό.π.*, σ. 100.

²⁰⁵ Βλ. σχετικά González, Roberto J. και Price, David. “Remaking the Human Terrain: The US Military’s Continuing Quest to Commandeer Culture”, *Counterpunch*, 31 Ιουλίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.counterpunch.org/2015/07/31/remaking-the-human-terrain-the-us-militarys-continuing-quest-to->

Σε κάθε περίπτωση, η εμπλοκή των ανθρωπολόγων σε αυτό το πρόγραμμα ήταν δομική και οφείλει να ερμηνευτεί ως άμεσο αποτέλεσμα όλων εκείνων των εκκλήσεων περί κατανόησης του «ανθρώπινου» και του «πολιτισμικού πεδίου». Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, το *FM3-24* και το HTS θα πρέπει να ιδωθούν ως συμπληρωματικά στρατιωτικά προϊόντα, όπως το αποδεικνύει εξάλλου και ο πρωταγωνιστικός ρόλος της McFate σε αμφότερες τις στρατιωτικο-ανθρωπολογικές αυτές κατασκευές. Μπορεί η στρατιωτική έμφαση στον παράγοντα του «ανθρώπινου πεδίου» να στόχευε, μεταξύ άλλων, στην παραγωγή ενός πιο ανθρώπινου προφίλ για τις αντιεξεγερτικές επιχειρήσεις στο Ιράκ και το Αφγανιστάν. Εν τούτοις, η χοντροκομμένη είσοδος των κοινωνικών επιστημών στο πεδίο του πολέμου έγινε, όπως θα περίμενε κανείς, αποδέκτης σφοδρών κριτικών και αποκάλυψε τις στρατιωτικές σκοπιμότητες πίσω από τις ευφάνταστες διακηρύξεις περί πολιτισμικής ευαισθησίας. Η *Αμερικανική Ανθρωπολογική Ένωση* (American Anthropological Association, AAA) χαρακτήρισε εξαρχής το HTS ως «μία απαράδεκτη εφαρμογή ανθρωπολογικής τεχνογνωσίας»,²⁰⁶ ενώ το 2007, ως αντίδραση στην έκδοση του *FM3-24*, συστάθηκε το λεγόμενο *Network of Concerned Anthropologists*, το οποίο εξέδωσε στη συνέχεια το *Εγχειρίδιο Αντι-Αντιεξέγερσης* (The Counter-Counterinsurgency Manual), με στόχο την ανάδειξη των ηθικών ζητημάτων που συνεπαγόταν η παρουσία των ανθρωπολόγων στα αντιεξεγερτικά πεδία. Το βασικό του επιχείρημα ήταν προφανές. Μπορεί τόσο η ανθρωπολογία όσο και η αντιεξέγερση να στηρίζονται εγγενώς στις «ανθρώπινες πληροφορίες» και στις «ανθρώπινες πηγές»: εν τούτοις, οι αποστολές τους είναι κάθε άλλο παρά πανομοιότυπες. Η εργασία του ανθρωπολόγου εμφορείται από μια επιθυμία εμβάθυνσης στον πλούτο της ανθρώπινης εμπειρίας και, όπως τονίζει ο Bickford, φωτίζει αναλυτικά όψεις της ζωής των ανθρώπων. Για το λόγο αυτό, βασίζεται στην πρόσβαση σε προσωπικές πληροφορίες που είναι συχνά ευαίσθητες και ενδέχεται να εκθέσουν τους πληροφορητές σε κίνδυνο, αν δεν τύχουν σωστής διαχείρισης. Αυτό απαιτεί επομένως έναν κώδικα ηθικής που να βασίζεται σε σχέσεις εμπιστοσύνης και φιλίας.²⁰⁷

Αντιθέτως, οι κοινωνικοί επιστήμονες που συμμετείχαν στο HTS εκκινούσαν από το δεδομένο πως οι πληροφορητές τους ενδέχεται να γνωρίζουν ή και να αποτελούν τους άμεσους στόχους των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Καθώς στην περίπτωση τους η «αλίευση» των πληροφοριών είναι βασικό μέρος του σχεδιασμού των στρατιωτικών επιχειρήσεων, οι πληροφορητές εκτίθενται καταστατικά σε κίνδυνο και καθίστανται κομμάτι του πεδίου της μάχης. Επομένως, παραβιάζονται ξεκάθαρα οι απαραίτητοι κανόνες ανθρωπολογικής ηθικής, που

[commandeer-culture/](#) και González, Roberto J. “Seeing into Hearts and Minds, part 1: The Pentagon’s Quest for A ‘Social Radar’”, *Anthropology Today*, 31 (3), 2015, σ. 10.

²⁰⁶ González, “Embedded”, *ό.π.*, σ. 112. Για τη γενικότερη στάση της *Αμερικανικής Ανθρωπολογικής Ένωσης*, βλ. επίσης González, “Towards Mercenary Anthropology?”, *ό.π.*, σ. 19 και Gezari, *ό.π.*

²⁰⁷ Bickford, *ό.π.*, σ. 135-136.

βασίζονται στις σχέσεις εμπιστοσύνης και ανοιχτότητας με τους πληροφορητές.²⁰⁸ Η μετακόμιση των ανθρωπολόγων στα πεδία της στρατιωτικής κατοχής μετατρέπει τις κοινωνικές επιστήμες σε ένα ακόμη μέσο πολέμου. Αξιοποιεί τη μεθοδολογία τους, παραβλέποντας μια σειρά από ηθικές αρχές και δεσμεύσεις και επινοώντας μια νέα ανθρωπολογική αποστολή. Γιατί όπως γράφει ο Bickford, σε τελική ανάλυση, «οι ανθρωπολόγοι δεν αντιλαμβάνονται τις ομάδες με τις οποίες εργάζονται ως προβλήματα και ούτε τη συμπεριφορά τους ως κάτι που θα πρέπει να προβλεφτεί και να ελεγχθεί», όπως για παράδειγμα επιτάσσει το HTS.²⁰⁹ Η στρατιωτικοποίηση της ανθρωπολογίας αναδεικνύει, λοιπόν, μια σειρά από δομικά ηθικά ζητήματα σχετικά με τη λειτουργία των κοινωνικών επιστημών.²¹⁰ Το βασικότερο ίσως εξ αυτών αφορά το ζήτημα της επιβολής μιας επισφαλούς συνθήκης για τους πληροφορητές, στο βαθμό που άπαντες αντιμετωπίζονται με καχυποψία· ως «δυνητικές απειλές» και δυνάμει φορείς χρήσιμων πληροφοριών για το σχεδιασμό των επιχειρήσεων.²¹¹ Και τούτο γιατί οι ανθρωπολόγοι που συμμετέχουν σε αυτές τις αποστολές εκκινούν από μια αδιανόητη παραδοχή για την ανθρωπολογική ηθική περί ύπαρξης «εχθρικών πολιτισμών». Όπως τονίζουν σχετικά οι συντελεστές του *Network of Concerned Anthropologists*, «[ο]ι ηθικές δεσμεύσεις τού να μην προκαλέσεις κακό μπορεί να διακυβευθούν, όταν οι ανθρωπολόγοι μελετούν «εχθρικούς» πολιτισμούς και όταν εθνογραφικά δεδομένα παρέχονται σε στρατιωτικές και μυστικές υπηρεσίες».²¹² Η έννοια του «εχθρικού» πολιτισμού κατοικεί, λοιπόν, στον πυρήνα της συγκρότησης του HTS, όπως αυτό ξεκαθαρίζεται μέσα από τις «ανθρωπολογικές» διακηρύξεις της McFate.²¹³ Σύμφωνα με τον González, η McFate αναγνώριζε εξ αρχής ως αποστολή

²⁰⁸ González, “Embedded”, *ό.π.*, σ. 112.

²⁰⁹ Bickford, *ό.π.*, σ. 144.

²¹⁰ Μεταξύ άλλων, αναδεικνύεται το ζήτημα της μυστικότητας των πληροφοριών που χαρακτηρίζει εν γένει τις υπηρεσίες πληροφοριών και αντικρούει τη βασική αρχή των κοινωνικών επιστημών περί ελεύθερης κυκλοφορίας των γνώσεων. Βλ. González, Gusterson και Price, *ό.π.*, σ. 10. Όπως το θέτει άλλωστε και ο Adam Elkus, η πλευρά δηλαδή της αντιεξέγερσης, «[η] κοινωνική επιστήμη αναπτύσσεται [...] με βάση τη διαφάνεια, την επικοινωνία και το διάλογο, αλλά το έργο της εθνικής ασφάλειας είναι εξ ορισμού πολύ μυστικοπαθές». Elkus, *ό.π.*, σ. 5. Επιπλέον, τονίζεται η ανησυχία πως η συνεργασία κάποιων ανθρωπολόγων με το στρατό ενδέχεται να στιγματίσει συνολικότερα το έργο των ανθρωπολόγων και να εκθέσει σε κίνδυνο εκείνες/ους που διεξάγουν γενικότερα έρευνα πεδίου. Βλ. González, “Towards Mercenary Anthropology?”, *ό.π.*

²¹¹ Bickford, *ό.π.*, σ. 143.

²¹² González, Gusterson και Price, *ό.π.*

²¹³ Βλ. σχετικά McFate, Montgomery. “The Military Utility of Understanding Adversary Culture”, *Joint Force Quarterly*, 38, σ. 42-48. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/jfq/1038.pdf>. Αξίζει να σημειωθεί, εδώ, πως η McFate δε θεωρεί καν σκόπιμο να ορίσει την «εχθρική κουλτούρα» και χρησιμοποιεί την έννοια ως αυτονόητη. Παρ’ όλα αυτά, και ακόμη και αν δεν το αναφέρει ρητά, στον πυρήνα των «εχθρικών» χαρακτηριστικών του ιρακινού πολιτισμικού περιβάλλοντος τοποθετεί σαφώς το ζήτημα των έμφυλων ρόλων, όπως αυτό υπονοείται από τα σχόλιά της σχετικά με το σωματικό έλεγχο γυναικών σε στρατιωτικά σημεία ελέγχου. Βλ. *ό.π.*, σ. 42, 46. Με άλλα λόγια, την όποια εννοιολόγηση της «εχθρικής κουλτούρας» φαίνεται να διαπερνούν οι τυπικές αναγνώσεις των έμφυλων ταυτοτήτων στο συγκεκριμένο της οριενταλιστικής οπτικής, που συνθέτουν αυτό που η Αθανασίου αποκαλεί ψευδεπίγραφο ή νεο-αποικιοκρατικό «φεμινισμό». Ένα φεμινισμό που από τις 11/9 και έπειτα χρησιμοποιήθηκε, όπως τονίζει, «ως ιδεολογικό όπλο στην υπηρεσία της ηθικοπολιτικής δικαίωσης του νέου δόγματος παγκόσμιας ηγεμονίας και ανθρωπιστικής επέμβασης». Βλ. σχετικά το κείμενο με τίτλο «Οι λόγοι της “μαντίλας”»: Φύλο, σεξουαλικότητα, έθνος και η μεταφορά της “άλλης γυναίκας”», στο Αθανασίου, Αθηνά. *Ζωή στο όριο: Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*, Αθήνα: Εκκρεμές, 2007, σ. 274.

της στρατιωτικής πολιτισμικής «μετάφρασης», τη βαθύτερη κατανόηση της «εχθρικής κουλτούρας» που χαρακτηρίζει το Ιράκ. Και δεν έκρινε καν σκόπιμο να διακρίνει τις στοιχειώδεις διαφορές ανάμεσα σε αυτή την όποια «εχθρική» κουλτούρα, τους Άραβες εν γένει και τις διάφορες εκφάνσεις του Ισλάμ, προσφέροντας, έτσι, ένα χαρακτηριστικό δείγμα οριενταλιστικής γραφής, ανεπίτρεπτο για μία σύγχρονη εθνογράφο.²¹⁴

Αυτή, επομένως, η αντι-ανθρωπολογική παρακαταθήκη μας οδηγεί σε ένα κύκλο παρατηρήσεων που αφορούν εξαρχής την προβληματοποίηση και τη διαχείριση του Άλλου. Πέραν των ηθικών συνεπαγωγών, που σε ένα βαθμό συνιστούν αυστηρά αντικείμενο δεοντολογίας μιας συγκεκριμένης ακαδημαϊκής πειθαρχίας, η στρατιωτική συζήτηση περί πολιτισμικής κατανόησης αναδεικνύει δύο επί μέρους ζητήματα. Αφενός αποδεικνύει πως πρόκειται για μια ευφάνταστη επικοινωνιακή πολιτική πίσω από την οποία ορθώνεται μια πλήρης παρανόηση του πολιτισμικού παράγοντα και μία συνειδητή επιλογή να μη διερευνηθεί καν η ιστορικότητα και ο ρόλος των ίδιων των στρατιωτικών επεμβάσεων, που παραποιούν απολύτως την αποστολή των κοινωνικών επιστημών. Αφετέρου πρόκειται για ένα τέχνασμα μέσα από το οποίο ο αμερικανικός στρατός επιχειρεί να κουκουλώσει τις κλασικές αιματηρές πρακτικές του, εξωραϊζοντας την παρουσία του στα νεο-αποικιακά εργαστήρια και περιφέροντας αυτόρεσκα τα κατασκευασμένα τεκμήρια ενός υποτιθέμενου «εξανθρωπισμένου» πολέμου. Ομολογουμένως, η παρουσία αυτών των «ένοπλων ανθρωπολόγων»²¹⁵ στο πεδίο του πολέμου δεν είναι καινοφανής. Απεναντίας ανακαλεί τη στενή σχέση που ο κλάδος της ανθρωπολογίας διατηρούσε εξαρχής με την αποικιοκρατική παράδοση. Όπως μας θυμίζει ο Edward Said, «[α]πό όλες τις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες, η ανθρωπολογία είναι εκείνη που ιστορικά συνδέθηκε περισσότερο με την αποικιοκρατία, δεδομένου ότι συνέβαινε συχνά οι ανθρωπολόγοι και οι εθνολόγοι των μέσων του 19^{ου} αιώνα να είναι επίσης σύμβουλοι των αποικιοκρατών σχετικά με τα ήθη και τα έθιμα των αυτόχθονων λαών».²¹⁶ Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως το *FM3-24* και το HTS ανέλαβαν αυτόν το συμβουλευτικό ρόλο στα σύγχρονα πεδία των επεμβάσεων. Και επέλεξαν, εκ νέου, να αναπαραστήσουν τους πολιτισμούς του Άλλου ως συνεκτικές και μονοδιάστατες κατασκευές, απρόσβλητες από το χρόνο και την Ιστορία, επιλέγοντας να αγνοήσουν παράλληλα το ρόλο που διαδραματίζουν οι ίδιες οι στρατιωτικές επεμβάσεις στη διαμόρφωση του εκάστοτε πολιτισμικού περιβάλλοντος που οι «ένοπλοι ανθρωπολόγοι» σπεύδουν να χαρτογραφήσουν.²¹⁷

²¹⁴ González, "Towards Mercenary Anthropology?", *ό.π.*, σ. 17, 18. Ο Feldman, επίσης, υποστηρίζει πως και το *FM3-24* αποτελεί ένα τυπικό δείγμα οριενταλιστικής γραφής. Βλ. Feldman, *ό.π.*, σ. 91.

²¹⁵ «Ένοπλοι ανθρωπολόγοι: το "ανθρώπινο πεδίο" (μάχης)», *Sarajevo*, 38, 2010.

²¹⁶ Παρατίθεται στο Gezari, *ό.π.*

²¹⁷ Όπως πολύ σωστά επισημαίνει ο González, το εγχειρίδιο του 2006 δεν αντιλαμβάνεται την έννοια του πολιτισμού ως προϊόν ιστορικών διαδικασιών, αδιαφορώντας προκλητικά για την επιλογή των ανθρωπολόγων να την εξετάζουν παραδοσιακά ως απόρροια, για παράδειγμα, του καπιταλισμού και της αποικιοκρατίας. González, *ό.π.*, σ. 15. Βλ. και Gregory, *ό.π.*, σ. 18, 19. Ο González άσκησε εξαρχής δριμεία κριτική στις ανθρωπολογικές όψεις της αντιεξέγερσης και

Αυτή η επιλογή προσδίδει μια προφανή «άχρονη» διάσταση στα πολιτισμικά τοπία της Ανατολής, που αποτυπώνεται και στο ίδιο το γεγονός της επιστράτευσης ενός τόσο απαρχαιωμένου εργαλείου όπως οι πολιτισμικές υποδείξεις του Lawrence για τις ανάγκες κατανόησης του σύγχρονου Ιράκ, όπως πολύ σωστά επισημαίνει ο Gregory.²¹⁸ Δεν πρόκειται, λοιπόν, απλώς για μια πραγματική έλλειψη πολιτισμικών γνώσεων που χαρακτηρίζει όλους/ες εκείνους/ες που ανέλαβαν να συντάξουν τα εγχειρίδια της αντιεξέγερσης και να στελεχώσουν τις ΗΤΤ.²¹⁹ Πρόκειται, επιπλέον, για μια ξεκάθαρη επιλογή του στρατού να θέσει εκτός πεδίου πολιτικής και πολιτισμικής διερώτησης την ίδια του την παρουσία σε αυτές τις περιοχές, αποδεικνύοντας πως πίσω από τις θεαματικές πολιτισμικές κατασκευές κρύβεται μια άκρως εργαλειακή και «απλοϊκή θέαση του πολιτισμού».²²⁰ Το *FM3-24* και το *HTS* επιλέγουν, έτσι, να αγνοήσουν όλες τις ανθρωπολογικές κριτικές που έχουν προηγηθεί πάνω σε ζητήματα αποικιοκρατίας, στρατιωτικοποίησης, πολέμου, ηγεμονίας, πολιτισμικής κυριαρχίας και παγκοσμιοποίησης,²²¹ επιλέγοντας να αγνοήσουν ολόκληρο το πολιτικό πλαίσιο που καθορίζει την αμερικανική εξωτερική πολιτική και μέσα από το οποίο θα όφειλε κανείς να αξιολογήσει τελικά και το ίδιο το ζήτημα της νομιμοποίησης των επεμβάσεων και των αντιστάσεων.²²² Υπό αυτό το πρίσμα, το ενδεχόμενο ο τοπικός πληθυσμός να αντιλαμβάνεται απολύτως εχθρικά την ίδια την κατοχική παρουσία δε φαίνεται, θεωρητικά τουλάχιστον, να απασχολεί τη στρατιωτική πολιτισμική ευαισθησία.²²³ Πρακτικά, όμως, τα επιτελεία της αντιεξέγερσης το γνωρίζουν καλά. Γι' αυτό και ο Petraeus αναφερόμενος στη σημασία των γρήγορων πρωτοβουλιών και κινήσεων, τονίζει χαρακτηριστικά πως στα μάτια του πληθυσμού κάθε «απελευθερωτικός» Στρατός μετατρέπεται έπειτα από ένα σημείο σε στρατό κατοχής.²²⁴

Η παραδοχή αυτή μας εισάγει, λοιπόν, στο δεύτερο ζήτημα και, εν τέλει, στον πραγματικό πυρήνα των ευφάνταστων πολιτισμικών αφηγημάτων. Όπως γράφει ο Bickford, «[η] πολιτισμική κατανόηση είναι ένα όπλο». Η αντιεξέγερση είναι απλώς ένας άλλος τρόπος για να λες κατοχή», αλλά σχεδιασμένος έτσι ώστε να αποκρύπτει την κατοχή.²²⁵ Και ως εκ τούτου, η έμφαση στις

πρωτοστάτησε στις απόπειρες αποδόμησης του *FM3-24* και του *HTS*. Τόσο η McFate όσο και ο Kilcullen έσπευσαν να απαντήσουν στις κριτικές του, αποδεικνύοντας πως παρακολουθούσαν από κοντά τις συζητήσεις που γέννησε στο χώρο των κοινωνικών επιστημών η στρατιωτικοποίηση της ανθρωπολογίας. Αυτό, όμως, που προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση είναι η ενσωμάτωση ενός μέρους αυτής της κριτικής στο επικαιροποιημένο εγχειρίδιο του 2014. Έτσι, στο σημείο που ορίζονται οι «πολιτισμικές πληροφορίες», το νέο *FM3-24* τονίζει πως πρέπει να αξιολογούνται στην ιστορική τους διάσταση, καθώς «οι πολιτισμοί και οι πολιτισμικοί παράγοντες μεταβάλλονται συνεχώς». Με αυτό τον τρόπο φαίνεται να επικαιροποιούν τον ορισμό της έννοιας του πολιτισμού, λαμβάνοντας υπόψη την κριτική του González και άλλων περί άχρονων και α-ιστορικών προβληματοποιήσεων. Βλ. *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, ό.π., σ. 8-2.

²¹⁸ Gregory, ό.π. σ. 18.

²¹⁹ Gezari, ό.π.

²²⁰ Price, ό.π.

²²¹ Ό.π.

²²² González, ό.π., σ. 17.

²²³ Feldman, ό.π., σ. 83.

²²⁴ Petraeus, “Learning Counterinsurgency”, ό.π., σ. 47.

²²⁵ Bickford, ό.π., σ. 138.

πολιτισμικές γνώσεις επιχειρεί απλώς να αποκρύψει τα πραγματικά καταστροφικά αποτελέσματα της στρατιωτικής παρουσίας.²²⁶ Όσες δυνάμεις κοινωνικών επιστημόνων και αν «αναπτυχθούν», όμως, στο πεδίο των επεμβάσεων, η βιωμένη εμπειρία του άμαχου πληθυσμού παραμένει λίγο-πολύ अपαράλλαχτη. Η έρευνα πεδίου που διεξάγουν οι «ένοπλοι ανθρωπολόγοι» δεν είναι παρά ένας προθάλαμος του πολέμου και μια αποκάλυπτη έξοδος όλων εκείνων που εργάζονται για τις υπηρεσίες πληροφοριών από τα σκοτεινά τους γραφεία. Σύντομα, λοιπόν, οι επίμαχες πληθυσμιακές ομάδες κατανοούν πως το ανθρωπολογικό ενδιαφέρον και η όποια πολιτισμική ευαισθησία αποτελούν κομμάτια του ίδιου πολέμου. Κάθε ερωτηματολόγιο σηματοδοτεί τη μεθοδική προετοιμασία των εχθροπραξιών, δημιουργώντας τους όρους μιας ιδιότυπης συμμετοχής των αμάχων σε αυτές. Ο πόλεμος δε διεξάγεται απλώς μέσα στους καθημερινούς χώρους του πληθυσμού· απαιτεί, επιπλέον, την άμεση πληροφοριακή του εμπλοκή. Τα στρατιωτικο-ανθρωπολογικά επιτελεία επινοούν, έτσι, μια άλλου τύπου σχέση με τους «κατεχόμενους» πληθυσμούς, δημιουργώντας την εντύπωση του σεβασμού, της εμπιστοσύνης και της βοήθειας, ενώ στην πραγματικότητα αξιοποιούν το πεδίο των κοινωνικών σχέσεων για να επιτύχουν μια τρομακτική «αποικιοποίηση σε κάθε κλίμακα» και να εξοικειώσουν, καταρχάς, τους τοπικούς πληθυσμούς με την «ήπια επιτήρηση»²²⁷ να τους εξοικειώσουν, με άλλα λόγια, με την καθημερινή στρατιωτική παρουσία. Η εξοικείωση αυτή περιγράφει πολλά περισσότερα από την απλή συνήθεια στη θέα κάποιων κοινωνικών επιστημόνων που περιφέρονται στις γειτονιές και στα χωριά, συνοδευόμενοι από ενόπλους. Σημαίνει εξοικείωση με την ίδια την πιθανότητα της καταστροφής και του θανάτου, καθώς οι πληροφορίες που παρέχονται συνειδητά ή ασυνείδητα μετατρέπονται σε στοχευμένες επιχειρήσεις και επομένως σε πράξεις πολέμου. Και ο πόλεμος αυτός διεξάγεται εξαρχής στο ίδιο το περιβάλλον των πληροφορητών. Όπως ομολογεί, άλλωστε, ο Howcroft συμβουλευοντας του σύγχρονους αναλυτές πληροφοριών του στρατού σχετικά με την αντιμετώπιση των τοπικών πληθυσμών, «στο κάτω-κάτω, είναι οι ενέργειές σας που σκόρπισαν τον θάνατο και την καταστροφή στις γειτονιές τους, βάζοντας τις οικογένειές τους σε κίνδυνο και αναγκάζοντάς τους να τραπούν σε φυγή».²²⁸

Τέτοιες ομολογίες υπονομεύουν, στην πραγματικότητα, την προσπάθεια του στρατού να στοιχειοθετήσει την εικόνα μιας πιο «ευγενικής» αντιεξέγερσης. Οι θιασώτες της πολιτισμικής στροφής εξακολουθούν να σκοτώνουν και αυτό συνιστά πρώτα απ' όλα μια γνώση άμεσα προερχόμενη από το πεδίο και άμεσα βιωμένη. Ενώ το βασικό επιχείρημα που επαναλαμβανόταν από τους υπερασπιστές του HTS είναι πως θα διευκόλυνε τη διάκριση των Εχθρών από τους αμάχους και επομένως θα περιόριζε τη βία και θα επέτρεπε την προστασία των τοπικών

²²⁶ Gregory, *ό.π.* σ. 19.

²²⁷ «Ένοπλοι Ανθρωπολόγοι», *ό.π.*, σ. 16.

²²⁸ Howcroft, *ό.π.*, σ. 4.

πληθυσμών,²²⁹ ο González τονίζει πως δεν υπάρχουν εξακριβωμένα στοιχεία που να αποδεικνύουν πως οι ΗΤΤ έσωσαν έστω και μία ζωή στο Ιράκ και το Αφγανιστάν. Ενώ ο Bickford προσθέτει πως σε ένα τέτοιο πλαίσιο οι πολιτισμικές γνώσεις χρησιμοποιούνται κατεξοχήν για την επιλογή και τη στοχοποίηση ατόμων και ομάδων και επομένως για να «πάρουν ζωές».²³⁰ Ούτως ή άλλως, οι ισχυρισμοί των υποστηρικτών του HTS μπορούν να αμφισβητηθούν με την ίδια ευκολία που αμφισβητείται και η γενικότερη ιδέα που χαρακτηρίζει την αμερικανική επικοινωνιακή πολιτική, σύμφωνα με την οποία η μέριμνα για την προστασία του πληθυσμού αποτελεί το βασικότερο άξονα των αντιεξεγερτικών επιχειρήσεων. Όπως γράφει ο πρώην αξιωματικός του βρετανικού στρατού Sergio Miller, ο ισχυρισμός πως ο αγροτικός πληθυσμός στο Αφγανιστάν πράγματι προστατεύτηκε είναι τρομερά δύσκολο να αποδειχτεί. Απεναντίας, η αντίθετη άποψη έχει στη διάθεσή της τα ψυχρά μεγέθη των νεκρών αμάχων που αυξάνονταν χρόνο με το χρόνο.²³¹ Η πολιτισμική στροφή δεν είναι, λοιπόν, παρά μία ακόμη ένδειξη πως η ασυμμετροποίηση των συγκρούσεων και επομένως η μετακόμισή τους στην καρδιά του πληθυσμού, απαιτεί, στο πλάι των παραδοσιακών πολεμικών μέσων, νέα στρατιωτικο-πολιτικά εργαλεία και νέα μέσα πληθυσμιακής κατανόησης και διαχείρισης. Είναι μία ακόμη απόδειξη πως οι μη συμβατικοί πόλεμοι διαθέτουν έναν ισχυρά πολιτικό χαρακτήρα που καθιστά απαραίτητες άλλου τύπου δραστηριότητες, διανοίγοντας έτσι για τους τακτικούς στρατούς ένα πεδίο ανάληψης μη στρατιωτικών καθηκόντων. Η πολιτισμική στροφή είναι η πιο σύγχρονη ίσως υπενθύμιση για το ότι «οι καρδιές και τα μυαλά» εξακολουθούν να κατευθύνουν σήμερα το σχεδιασμό και τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων.

Δεν είναι, ως εκ τούτου, τυχαίο το γεγονός πως κάποιοι στρατιωτικοί αναλυτές παρομοίασαν το HTS με το προαναφερθέν πρόγραμμα CORDS. Γιατί αν το ένα σκέλος του CORDS βασίστηκε, όπως είδαμε, στην υλοποίηση κοινωνικών και οικονομικών προγραμμάτων, το άλλο σκέλος του αφορούσε ένα επιτακτικό αίτημα για άμεση εξασφάλιση ανθρώπινων και πολιτισμικών πληροφοριών.²³² Μια εξασφάλιση που, ως γνωστόν, δεν επιτεύχθηκε μέσα από «έρευνες πεδίου» και φιλικές συζητήσεις με τους πολίτες, αλλά όπως μαρτυρά η Ιστορία, μέσα από βασανισμούς, βίαιες ανακρίσεις, φυλακίσεις και δολοφονίες.²³³ Αυτή η μαρτυρία καθιστά, επομένως, τη συγκεκριμένη παρομοίωση μάλλον αδόκιμη για τους σύγχρονους προπαγανδιστικούς

²²⁹ Βλ. για παράδειγμα Kilcullen, *ό.π.*, σ. 43, 224.

²³⁰ González, “Embedded”, *ό.π.*, σ. 100 και Bickford, *ό.π.*, σ. 147.

²³¹ Miller, Sergio. “The Simple Truth? Securing the Population as a Recent Invention”, *Small Wars Journal*, 30 Μαΐου 2012, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/the-simple-truth-securing-the-population-as-a-recent-invention>.

²³² Kipp, Grau, Prinslow και Smith, *ό.π.*, σ. 10. Για τη σχέση της σύγχρονης αγγλοσαξονικής αντιεξεγερτικής στρατηγικής με τον πόλεμο στο Βιετνάμ βλ. επίσης. Miller, *ό.π.*

²³³ Πρακτικές που δε χρειάζονταν λιγότερο τους κοινωνικούς επιστήμονες από ό,τι οι σύγχρονες πολιτισμικές εξορμήσεις, καθώς όπως καταδεικνύει ο ιστορικός Alfred McCoy, ήδη από τη δεκαετία του '50 οι αμερικανικές υπηρεσίες πληροφοριών είχαν επιστρατεύσει την τεχνογνωσία των συμπεριφορικών επιστημών —κυρίως ψυχολόγων— για να επεξεργαστούν νέες ανακριτικές μεθόδους, εστιάζοντας στην άσκηση έντονης ψυχολογικής πίεσης. Παρατίθεται στο González, “Towards Mercenary Anthropology?”, *ό.π.*, σ. 17.

σκοπούς του αμερικανικού στρατού, αλλά ταυτόχρονα τρομακτικά ειλικρινή και χρήσιμη για τους σκοπούς της κριτικής σκέψης. Το να χαρακτηρίζει κανείς σήμερα το HTS ως CORDS του 21^{ου} αιώνα σημαίνει πως οι σύγχρονοι «ένοπλοι ανθρωπολόγοι» προορίζονται να στελεχώσουν ένα μηχανισμό που αναλαμβάνει σε επίπεδο πληροφοριών την αντίστοιχη βίαιη λειτουργία του μακρινού και απομυθοποιημένου, πλέον, CORDS. Γιατί ως γνωστόν, πίσω από τις ανάλαφρες αφηγήσεις της «ειρήνευσης», της «ανάπτυξης» και της «ανοικοδόμησης», είχε συγκροτηθεί ένας τρομακτικός μηχανισμός, σχεδιασμένος μεταξύ άλλων από τη CIA, που λειτουργούσε ως πληροφοριακός βραχίονας του CORDS και ακούει στο όνομα *Πρόγραμμα Phoenix*. Ένα πρόγραμμα με αποκλειστική αποστολή την με κάθε τρόπο λήψη πληροφοριών από εκείνες και εκείνους που ανακρίνονταν και στο πλαίσιο του οποίου υπολογίζεται πως «εξουδετερώθηκαν» δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι —Vietcong, υποστηρικτές και απλοί πολίτες.²³⁴ Όχι τυχαία λοιπόν, η Gezari, έχοντας άμεση προσωπική εμπειρία από τη δραστηριοποίηση των HTT στο Αφγανιστάν, θα έγραφε: «Αυτό δεν ήταν το είδος των πολιτισμικών πληροφοριών που το HTS είχε πει στους διοικητές και στο κοινό πως θα συνέλεγε: ακουγόταν περισσότερο σαν το πρόγραμμα Phoenix στο Βιετνάμ παρά ως μια ευγενική απόπειρα να μάθουν για τους τοπικούς πληθυσμούς».²³⁵

Η περίφημη «πολιτισμική κατανόηση» αποτελεί, έτσι, μία ακόμη όψη των πληροφοριακών αναγκών ενός απολύτως δολοφονικού μηχανισμού. Και σε καμία περίπτωση δεν εξανθρωπίζει και δεν εξευγενίζει τις λειτουργίες του. Απλώς, όπως τονίζει ο Gregory, τελειοποιεί και εκλεπτύνει τη λεγόμενη «αλυσίδα του θανάτου» (kill-chain).²³⁶ Η χρήση του όρου «αλυσίδα του θανάτου» δεν είναι τυχαία. Αναδεικνύει τη βίαιη λειτουργία των επίμαχων πολιτισμικών εργαλείων, καθώς πρόκειται για ένα στρατιωτικό όρο που περιγράφει με όρους διαδοχικών βημάτων τη διαδικασία καταστροφής ενός στόχου. Αφετηρία αυτής της διαδικασίας αποτελεί πάντα η αναγνώριση στόχων και όπως επισημαίνει ο Feldman, το HTS και η γενικότερη χαρτογράφηση του ανθρώπινου πεδίου που αυτό αντιπροσωπεύει επιτελούν ακριβώς αυτή τη λειτουργία.²³⁷ Η πολιτισμική στροφή συνιστά, με άλλα λόγια, μια ακόμη τεχνολογία αναγνώρισης στόχων. Συγκεκριμένα, συμβάλλει στην ολική χαρτογράφηση του πληθυσμού, εστιάζοντας στην ανάλυση των κοινωνικών δικτύων και σχέσεων και φιλοδοξώντας να εντοπίσει την ακριβή θέση του εκάστοτε υποκειμένου μέσα στο ασαφές φάσμα Φίλος/Εχθρός. Η λεγόμενη *Ανάλυση Κοινωνικού Δικτύου* (Social Network Analysis) είναι η χαρακτηριστικότερη ίσως μέθοδος χαρτογράφησης του πληθυσμιακού πεδίου.²³⁸ Μέσα από

²³⁴ González, “Embedded”, *ό.π.*, σ. 101, Price, *ό.π.*, σ. 73 και Gregory, *ό.π.*, σ. 22. Βλ. επίσης το λήμμα “Phoenix Program” στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://en.wikipedia.org/wiki/Phoenix_Program#cite_note-otterman-62-64-7.

²³⁵ Gezari, *ό.π.*

²³⁶ Gregory, *ό.π.* σ. 21.

²³⁷ Feldman, *ό.π.*, σ. 88.

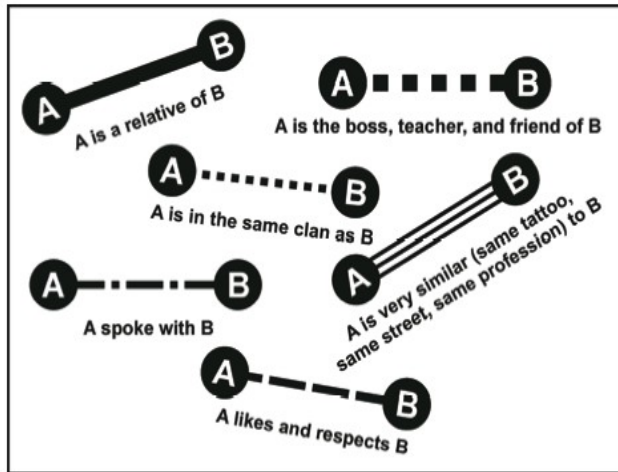
²³⁸ *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, *ό.π.*, σ. B-10 – B-17 και *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*, σ. 4-17 – 4-20.

διαγράμματα και πίνακες αποτυπώνονται κινήσεις, δραστηριότητες, συμπάθειες, σχέσεις, συνήθειες, δημιουργώντας μεμονωμένα προφίλ για κάθε μέλος του δικτύου και συνολικότερες εικόνες για τη δομή και την οργάνωσή του. Με αυτόν τον τρόπο παράγονται μοντέλα «κανονικής» συμπεριφοράς και βάσει αυτών παρακολουθούνται και προσδιορίζονται οι πιθανές αποκλίσεις.²³⁹ (βλ. Εικόνες 11, 12 & 13) Όπως γράφει άλλωστε ο Bickford, «[η] δημιουργία δικτύων είναι μέρος αυτού που κάνουν οι ανθρωπολόγοι». Και αυτή ακριβώς ήταν η αποστολή του HTS. Να καταγράψει και να αναδείξει τα δίκτυα σχέσεων και τις «μη κανονικές» συμπεριφορές, ενεργώντας ως ένα ιδιότυπο «σύστημα έγκαιρης προειδοποίησης».²⁴⁰ Όπως το διατυπώνουν χαρακτηριστικά οι ίδιοι οι υποστηρικτές του HTS, ζητούμενο είναι η δημιουργία «[μ]ιας συνεχώς ενημερωμένης, φιλικής προς το χρήστη εθνογραφικής και κοινωνικοπολιτισμικής βάσης δεδομένων της περιοχής των επιχειρήσεων, που να μπορεί να παρέχει στο διοικητή χάρτες δεδομένων τα οποία δείχνουν συγκεκριμένα εθνογραφικά ή πολιτισμικά χαρακτηριστικά».²⁴¹ Το λεγόμενο *Mapping Human Terrain* (MAP-HT) λογισμικό αποτέλεσε την εργαλειοθήκη των «ένοπλων ανθρωπολόγων» και ήταν σχεδιασμένο για να δημιουργεί αυτές τις αυτοματοποιημένες βάσεις δεδομένων, στις οποίες έχουν πρόσβαση ο στρατός και οι υπηρεσίες πληροφοριών. Η πληροφοριακή αυτή αυτοματοποίηση αποδεικνύει, εν τέλει, πως οι επίμαχες πολιτισμικές πληροφορίες δεν είναι παρά η άλλη όψη των απαραίτητων τακτικών και επιχειρησιακών πληροφοριών που έχει ανάγκη, σε πραγματικό χρόνο, κάθε στρατιωτική επιχείρηση. Μακριά από το να συνιστά απλώς προπαγανδιστικό εργαλείο και μέσο «πληροφοριακού πολέμου», το πολιτισμικό περιτύλιγμα της πληθυσμιακής χαρτογράφησης αποτελεί μια ακόμη διόπτρα που σημαδεύει τον πληθυσμό.

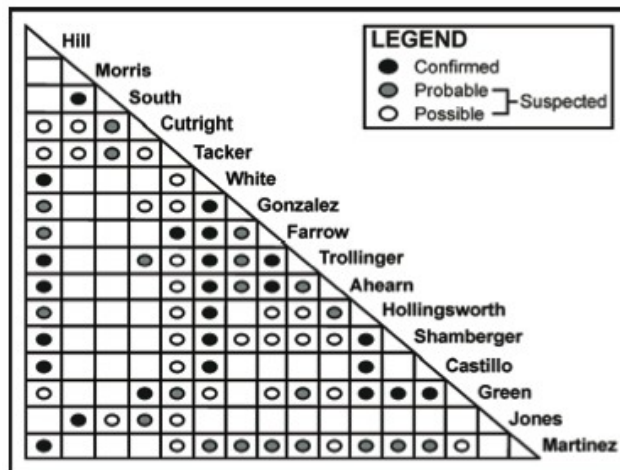
²³⁹ Feldman, *ό.π.*, σ. 87. Εννοείται πως σήμερα, στο βαθμό που ένα μεγάλο μέρος της κοινωνικής δικτύωσης επιτελείται μέσα από τις σύγχρονες τεχνολογίες της επικοινωνίας, η συλλογή πληροφοριών επενδύει σε μεγάλο βαθμό στην επιτήρηση των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων που κατακλύζουν τον κυβερνοχώρο και τις τηλεπικοινωνίες. Άλλωστε, όπως διευκρινίζει το *FM3-24*, οι «ανθρώπινες πληροφορίες» προέρχονται είτε από «ανθρώπινες πηγές» είτε από πολυμέσα (multimedia). Και όπως είδαμε παραπάνω για την περίπτωση των προσωπικών εγγράφων, η συλλογή πληροφοριών από την παρακολούθηση της διαδικτυακής δραστηριότητας και των προσωπικών δεδομένων δεν απαιτεί τη συνεργασία του εκάστοτε ατόμου. Βλ. σχετικά, *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*, σ. 8-4. Βλ. επίσης, Tucker, Evan. “Who Needs the NSA When We Have Facebook?”, στο Williams, Munger και Messersmith-Glavin, *ό.π.*, σ. 289-312.

²⁴⁰ Bickford, *ό.π.*, σ. 148.

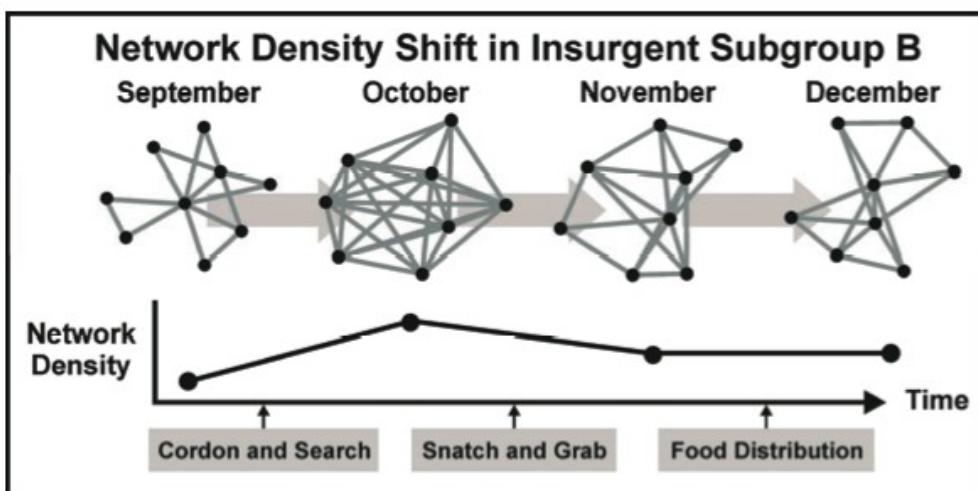
²⁴¹ Kipp, Grau, Prinslow και Smith, *ό.π.*, σ. 13.

Εικόνα 11. Παραδείγματα δυαδικών σχέσεων. Πηγή: *US Army Field Manual 3-06*, σ. Β-10.

Εικόνα 12. Πίνακας σχέσεων μεταξύ συγκεκριμένων προσώπων. Πηγή: *US Army Field Manual 3-06*, σ. Β-17.

Εικόνα 13. Παράδειγμα αλλαγών στην τακτική βάση των μεταβολών που συμβαίνουν στα κοινωνικά δίκτυα. Πηγή: *US Army Field Manual 3-06*, σ. Β-12.

3. Η πόλη ως κοινωνία

3.1. Επιχειρησιακή συνέχεια και περιβαλλοντική ασυνέχεια

Ακολουθώντας τα χνάρια που αφήνει πίσω της η ασυμμετροποίηση των συγκρούσεων, οφείλει κανείς να εστιάσει σήμερα σε εκείνα τα στοιχεία που επαναπροσδιορίζουν την έννοια και τις πρακτικές του πολέμου. Το παρόν μέρος θέλησε να σταθεί στο πιο κρίσιμο εξ αυτών, αναδεικνύοντας τη σημασία που λαμβάνει το μέγεθος «πληθυσμός» στις σύγχρονες εκφράσεις και προβληματοποιήσεις των συγκρούσεων. Η ασυμμετροποίηση οδηγεί απευθείας στην έννοια του πληθυσμού, είτε αυτό σημαίνει πως ο πληθυσμός αποτελεί εφεξής το πραγματικό περιβάλλον μέσα στο οποίο θα διεξάγεται ο πόλεμος είτε σημαίνει πως ευρύτερες πληθυσμιακές ομάδες εμπλέκονται άμεσα και εμπρόθετα στις εχθροπραξίες. Η πρωτοφανής ανάμειξη ανορθόδοξων μαχητών στη διεξαγωγή του πολέμου και η ταχύτατη μετακόμιση των συγκρούσεων σε ένα πεδίο γεμάτο ζωή και ανθρώπινες ροές και πυκνότητες έστρεψαν τις στρατιωτικές μηχανές προς μια νέα κατεύθυνση. Τα επιτελεία της θεσμικής βίας εστίασαν αυτή τη φορά στο «ανθρώπινο πεδίο» και επιχειρήσαν να το χαρτογραφήσουν, όπως θα χαρτογραφούσαν και το οποιοδήποτε φυσικό πεδίο. Ο κλάδος της αντιεξέγερσης συνιστά, έτσι, μια αντανεκλαστική στρατιωτική κίνηση, με βασική αποστολή την αντιμετώπιση των ανορθόδοξων προκλήσεων και την απευθείας διαχείριση του πληθυσμού· εκείνου, δηλαδή, του πεδίου μέσα από το οποίο πηγάζουν αυτές οι προκλήσεις και μέσα στο οποίο αποκτούν τον ιδιότυπο χαρακτήρα τους. Η συστηματική αυτή εστίαση στους ανθρώπους σημαίνει, ουσιαστικά, εστίαση στις περιοχές που αυτοί ζουν και κυκλοφορούν. Σημαίνει άμεση εστίαση στις κατοικημένες περιοχές, όπως διευκρινίζει το *FM3-24*.²⁴² Μπορούμε εύκολα, λοιπόν, να συμπεράνουμε πως σήμερα, στο φως της ραγδαίας παγκόσμιας αστικοποίησης, οι περιοχές αυτές αντιστοιχούν στα πολυσχιδή αστικά περιβάλλοντα και λαμβάνουν τις γνώριμες πολύπλοκες μορφές, έτσι όπως αυτές περιγράφηκαν στο προηγούμενο μέρος. Οι στρατιωτικές δυνάμεις ακολουθούν, επομένως, τις μετακινήσεις του παγκόσμιου πληθυσμού από τα αγροτικά στα αστικά τοπία. Η προφανής αυτή συνεπαγωγή μας επιστρέφει, έτσι, πίσω στις προβληματοποιήσεις της πόλης· πίσω στις αστικές πυκνότητες και στις πολύπλοκες λειτουργίες και μορφολογίες. Η ασυμμετροποίηση των συγκρούσεων υπέδειξε στα στρατιωτικά επιτελεία την οδό της άμεσης ανάμειξης με το πεδίο του πληθυσμού· και θα είχε, τώρα, νόημα να εξετάσουμε για λίγο το πώς προβληματοποιείται αυτή η ανάμειξη σε ένα περιβάλλον κατεξοχήν πληθυσμιακό και κατοικημένο,

²⁴² *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, ό.π., σ. B-2.

όπως είναι οι πόλεις.

Όπως μπορεί να υποθέσει κανείς, η επιστήμη της αντιεξέγερσης καλείται να συμβάλει στην κατανόηση αυτής της ανάμειξης. Η μετακόμιση των στρατιωτικών δυνάμεων στα αστικά τοπία απαιτεί εργαλεία αντίληψης των πολύπλοκων κοινωνικών τους χαρακτηριστικών και, ως εκ τούτου, η τεχνογνωσία της αντιεξέγερσης αποδεικνύεται μεθοδολογικά απαραίτητη. Τα φαινόμενα, όμως, που αποτελούν το βασικό της αντικείμενο αλλάζουν μέσα στο χρόνο, όπως αυτό υποδηλώνεται και από την επιλογή του αμερικανικού στρατού να τροποποιήσει το γενικό ορισμό της έννοιας της εξέγερσης μέσα στα οκτώ χρόνια που μεσολάβησαν ανάμεσα στις δύο διαδοχικές εκδόσεις του *FM3-24*. Οι στρατιωτικές και γεωπολιτικές συνθήκες μέσα στις οποίες συγκροτήθηκε η επιστήμη της αντιεξέγερσης έχουν υποστεί τέτοιους μετασχηματισμούς που μια σειρά από τις γνώριμες και εφαρμοσμένες τεχνικές πεδίου καθίστανται παρωχημένες ή μη εφαρμόσιμες. Επομένως, η αντιεξέγερση αλλάζει από κοινού με αυτό που οι στρατιωτικοί κύκλοι αποκαλούν εξέγερση. Αλλάζει σε συνάρτηση με τους μετασχηματισμούς που λαμβάνουν χώρα όσον αφορά τα χαρακτηριστικά των νέων ανορθόδοξων προκλήσεων. Η φύση τους —και συγκεκριμένα οι τρόποι με τους οποίους αυτές οργανώνονται και εκδηλώνονται— διαφέρουν δραστικά από τα αντάρτικα κινήματα που δρούσαν κατά την ψυχροπολεμική περίοδο με φόντο τα τυπικά ορεινά και αγροτικά τους τοπία. Η διαφοροποίηση αυτή δε χαρακτηρίζει, εν τούτοις, μόνο το πεδίο των ά-τακτων πρακτικών, όπως αυτό εξετάστηκε στο δεύτερο μέρος, αλλά αφορά επιπλέον και την ίδια τη συγκρότηση του «ανθρώπινου πεδίου»: τη σχέση του με αυτές τις πρακτικές, τους τρόπους με τους οποίους διαρθρώνεται και την ίδια του τη χωροθέτηση. Η κλασική θεωρία της αντιεξέγερσης αναπτύχθηκε σε μία πολύ συγκεκριμένη ιστορική περίοδο και οι προκλήσεις που ανέλαβε να αντιμετωπίσει διέθεταν, λίγο-πολύ, σαφή και προσδιορισμένα χαρακτηριστικά.²⁴³ Εν τούτοις σήμερα, η αλλαγή του παγκόσμιου γεωπολιτικού περιβάλλοντος και ζητήματα που, όπως τονίζει ο Kilcullen, σχετίζονται με τις νέες τεχνολογίες της επικοινωνίας και με τον αποκεντρωμένο και δικτυακό χαρακτήρα των σύγχρονων ασύμμετρων προκλήσεων, προσδίδουν καινοφανείς εκφράσεις σε όλες εκείνες τις «απειλητικές» και «εχθρικές» καταστάσεις που στριμώχνονται όπως-όπως κάτω από γενικούς όρους-ομπρέλα όπως «εξέγερση» και «ανορθόδοξες απειλές».²⁴⁴ Τις μετατοπίσεις αυτές τις είχε σαφώς κατά νου ο αμερικανικός στρατός το 2006, όταν ετοίμαζε το

²⁴³ Long, *ό.π.*, σ. 57.

²⁴⁴ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 3. Ο Kilcullen στις αρχές των εκστρατειών στο Ιράκ και το Αφγανιστάν έκανε λόγο συγκεκριμένα για μία «παγκοσμιοποιημένη ισλαμιστική εξέγερση»: ένα *παγκόσμιο jihad* απο-εδαφικοποιημένο και δικτυωμένο, για την αντιμετώπιση του οποίου δεν επαρκούσαν η θεωρία και τα εργαλεία που αναπτύχθηκαν στις περιπτώσεις των εδαφικοποιημένων και περιορισμένων σε μια συγκεκριμένη εθνική επικράτεια αντάρτικων κινήματων. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου μετασχημάτισε το χαρακτήρα των ασύμμετρων επεισοδίων και ο Kilcullen εντοπίζει ένα σημαντικό μέρος αυτού των μετασχηματισμών στις δυνατότητες των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας και στη γεωγραφική διασπορά των απειλών. Βλ. σχετικά το κεφάλαιο “Countering Global Insurgency”, στο Kilcullen, *Counterinsurgency*, *ό.π.*, σ. 165-227.

επίμαχο *FM3-24*, επιχειρώντας να εντοπίσει μοντέλα οργάνωσης και δικτύωσης του Εχθρού και να αναδείξει τρόπους αντιμετώπισής του. Το *FM3-24* εκκινεί από τις μεταβαλλόμενες συνθήκες εκείνης της εποχής, προτείνοντας νέες προσεγγίσεις για τις ανάγκες των εκστρατειών στο Ιράκ και το Αφγανιστάν και αποκρυσταλλώνει, ουσιαστικά, τα βασικά χαρακτηριστικά της δεύτερης φάσης της αντιεξέγερσης, αν δεχτούμε πως η πρώτη φάση εντοπίζεται στην ψυχροπολεμική περίοδο και στην κλασική θεωρία που αναπτύχθηκε τότε.

Εν τούτοις, σήμερα φαίνεται να διατυπώνεται η ανάγκη μετάβασης σε μία επόμενη φάση, καθώς οι παραδοσιακές πρακτικές διαχείρισης των ανορθόδοξων Εχθρών και του «ανθρώπινου πεδίου» μέσα στο οποίο αυτοί κατοικούν, αναπτύχθηκαν σε πολύ συγκεκριμένες γεωγραφικές συνθήκες και επομένως δεν μπορούν, σε μεγάλο βαθμό, να εφαρμοσθούν με τον τρόπο που εφαρμόστηκαν στις αγροτικές ή ορεινές αντάρτικες τοπογραφίες του παρελθόντος. Επ' αυτού, ο Kilcullen υποστηρίζει πως οι νέες γεωγραφικές ιδιαιτερότητες συνιστούν καταρχάς δομικό κομμάτι των νέων ασύμμετρων προκλήσεων και ως εκ τούτου οφείλουν να καταστούν αναπόσπαστο μέρος και της ίδιας τους της αντιμετώπισης. Οι νέες προκλήσεις στον κλάδο της δημόσιας ασφάλειας θα πρέπει, όπως τονίζουν οι θεωρητικοί της αντιεξέγερσης, να προβληματοποιηθούν σε συνάρτηση με το χωρικό περιβάλλον στο οποίο εμφανίζονται· και το περιβάλλον αυτό σήμερα όχι μόνο αποκλίνει γεωγραφικά από τις γνώριμες και διαχειρίσιμες τοπογραφίες του παρελθόντος, αλλά εμπλέκει, επιπλέον, με πρωτοφανή τρόπο και την ίδια την παράμετρο του πληθυσμού. Οι πόλεις δεν είναι μόνο η απόλυτη χωρική ετερότητα σε σχέση με τα αγροτικά τοπία της κλασικής αντιεξέγερσης ή ακόμη και της δεύτερης φάσης της· είναι και ένα πεδίο ακραία πληθυσμιακό. Η αστικοποίηση των ασύμμετρων απειλών και συγκρούσεων αναγκάζει, επομένως, τα επιτελεία της αντιεξέγερσης να επικαιροποιήσουν τα εργαλεία και τις έννοιες της πληθυσμιακής διαχείρισης.²⁴⁵ Γι' αυτό και ο Kilcullen υποστηρίζει πως η αντιεξέγερση δεν επαρκεί σήμερα αφ' εαυτής για να συλλάβει και να διαχειριστεί τις σύγχρονες προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο κλάδος της δημόσιας ασφάλειας. Και τούτο γιατί μεγάλο μέρος της σύγχρονης εμπειρίας και τεχνογνωσίας που αναπτύχθηκε μέσα σε αυτή τη λεγόμενη «δεκαετία της αντιεξέγερσης» θεμελιώθηκε πάνω στις ιδιαιτερότητες της αφγανικής γεωγραφίας· σε ένα χωρικό, δηλαδή, περιβάλλον ηπειρωτικό, απομακρυσμένο και αγροτικό.²⁴⁶ Η θεμελίωση αυτή δεν καθιστά παρωχημένες τις γνώριμες αντιεξεγερτικές συνταγές. Τα εργαλεία και οι βασικές αρχές της πληθυσμιακής χαρτογράφησης σε καμία περίπτωση δεν αποσύρονται από το πεδίο του πολέμου. Απλώς, αναθεωρούνται και επαναξιολογούνται στο φως των δεδομένων που επιβάλλουν οι ταχύτατοι ρυθμοί αστικοποίησης. Μπορεί ο χαρακτήρας και το είδος των επιχειρήσεων που θα διεξάγονται στο μέλλον να παρουσιάζουν αδιαμφισβήτητες

²⁴⁵ Gregory, *ό.π.*, σ. 14 και Kilcullen, “Counterinsurgency *Redux*”, *ό.π.*, σ. 7-9.

²⁴⁶ Kilcullen, *Out of the Mountains*, *ό.π.*, σ. 238.

ομοιότητες με τα γνώριμα μέχρι σήμερα πολεμικά παραδείγματα παρέχοντας, όπως επισημαίνει ο Kilcullen, τις ενδείξεις μιας προφανούς *επιχειρησιακής συνέχειας*. Το περιβάλλον, όμως, μέσα στο οποίο παρατηρείται αυτή η συνέχεια αλλάζει δραστικά, δημιουργώντας τους όρους μιας ιδιότυπης *συνέχειας εντός μιας περιβαλλοντικής ασυνέχειας*.²⁴⁷

Η συγκεκριμένη παρατήρηση αποδεικνύει πως στην καρδιά των μιλιταριστικών προβληματοποιήσεων δεσπόζει σήμερα ένα επείγον αίτημα σύνδεσης της έννοιας της πόλης με την έννοια του ανορθόδοξου πολέμου, που θα υποστήριζε κανείς πως φέρνει σε μία προφανή επαφή τις λίγο-πολύ διακριτές, μέχρι πρότινος, στρατιωτικές κατηγορίες των αστικών επιχειρήσεων και της αντιεξέγερσης. Η έννοια της «επιχειρησιακής συνέχειας» περιγράφει τη φύση και το χαρακτήρα των επιχειρήσεων που θα διεξάγονται εφεξής. Ά-τακτοι και ανορθόδοξοι πόλεμοι, επιχειρήσεις σταθεροποίησης, ανθρωπιστικές επιχειρήσεις και επιχειρήσεις παροχής βοήθειας έπειτα από καταστροφές, συνθέτουν το επιχειρησιακό ρεπερτόριο του αμερικανικού στρατού για το μέλλον, σύμφωνα με τον Kilcullen.²⁴⁸ Η έννοια, όμως, της «περιβαλλοντικής ασυνέχειας» μαρτυρά πως αυτές οι γνώριμες στα αντιεξεγερτικά επιτελεία επιχειρήσεις θα λάβουν χώρα σε αστικά περιβάλλοντα. Σε περιβάλλοντα, δηλαδή, πολύ διαφορετικά από αυτά μέσα στα οποία δοκιμάστηκε το τρέχον, κατά την εποχή που ο Kilcullen έγραφε το συγκεκριμένο έργο, αμερικανικό εγχειρίδιο αντιεξέγερσης. Επομένως, η επίγνωση της αστικοποίησης των ασύμμετρων συγκρούσεων, έτσι όπως αυτή διατυπώθηκε αναλυτικά παραπάνω, υπονοεί και την αστικοποίηση της αντιεξέγερσης ως εκείνου του στρατιωτικού κλάδου που αναλαμβάνει την αντιμετώπιση των ανορθόδοξων απειλών και τη διαχείριση του «ανθρώπινου πεδίου». Και αναδεικνύει, επομένως, την ιδιότυπη σχέση που συνδέει τις έννοιες της πόλης και του πληθυσμού. Μια σχέση που δεν περιγράφει απλώς το προφανές πληθυσμιακό δυναμικό του αστικού φαινομένου. Αλλά που αποδεικνύει πως οι σύγχρονες στρατιωτικές προβληματοποιήσεις των πόλεων, πέρα και ίσως πάνω από την ανάλυση των μορφολογικών και λειτουργικών τους χαρακτηριστικών, οφείλουν να εστιάσουν στα έντονα πληθυσμιακά τους χαρακτηριστικά.²⁴⁹ Και αντίστροφα· πως η αντιεξέγερση, ως εκείνο το πλέγμα θεωριών και πρακτικών πληθυσμιακής χαρτογράφησης και διαχείρισης, προϋποθέτει σήμερα την απευθείας εστίαση στα φαινόμενα και τις ιδιαιτερότητες του αστικού περιβάλλοντος.²⁵⁰ Η μετακόμιση των συγκρούσεων στις πόλεις, στο κατεξοχήν δηλαδή πληθυσμιακό πεδίο και στο κατεξοχήν «ανθρώπινο πεδίο», μετατρέπει έτσι την αντιεξεγερτική τεχνογνωσία σε

²⁴⁷ Ο.π.

²⁴⁸ Ο.π.

²⁴⁹ Αναφερόμενος, για παράδειγμα, στις πληροφοριακές διαστάσεις των αστικών επιχειρήσεων, ο Howcroft τονίζει: «Το κοινό σημείο θα πρέπει να είναι το θέμα της αντιμετώπισης του πληθυσμού. Είναι ο λόγος για τον οποίο πηγαίνουμε στην πόλη· δεν είναι για τα οικοδομήματα ή τους ανδριάντες». Howcroft, *ό.π.*, σ. 6.

²⁵⁰ Βλ., για παράδειγμα, την ειδική προσθήκη στο επικαιροποιημένο *FM3-24*, σχετικά με την παγκόσμια αστικοποίηση και το ρόλο της αντιεξέγερσης. *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, *ό.π.*, σ. 2-1.

προαπαιτούμενο.

Σήμερα, ο στρατιωτικός λόγος γύρω από τα χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες των πόλεων λαμβάνει ευθέως υπόψη του τις επιχειρησιακές και πολιτικές συνεπαγωγές που εμφανίζει η σταδιακή ασυμμετροποίηση της σχέσης Φίλος/Εχθρός. Πλέον, όταν τα επιτελεία της καταστροφής συζητούν για τις πόλεις, συζητούν επί της ουσίας για ασύμμετρες πολεμικές τελέσεις. Δεν είναι μόνο το αδιαμφισβήτητο γεγονός πως οι συγκρούσεις μεταξύ συμβατικών στρατών καθίστανται γενικότερα όλο και πιο σπάνιες.²⁵¹ Είναι επιπλέον, το ίδιο το αστικό περιβάλλον που αφενός εξουδετερώνει, όπως ήδη αναφέρθηκε και όπως θα δούμε στη συνέχεια, πολλά από τα παραδοσιακά οπλικά και επιχειρησιακά πλεονεκτήματα των τακτικών δυνάμεων, κάνοντάς το ένα ελκυστικό πεδίο για ανορθόδοξες και ά-τακτες ένοπλες ομάδες. Αφετέρου ευνοεί, όπως ισχυρίζονται οι θεωρητικοί του πολέμου, την ανάδυση και την καλλιέργεια τέτοιων ασύμμετρων απειλών. Επομένως, η πόλη διατηρεί, όπως είδαμε και αναλυτικότερα παραπάνω, μια ιδιαίτερη σχέση με το φαινόμενο της ασυμμετρίας και άρα με την ίδια την πληθυσμιακή παράμετρο, όπως προκύπτει από τις βασικές αρχές της αντιεξέγερσης. Άλλωστε, η συζήτηση περί αστικοποίησης των ασύμμετρων συγκρούσεων εμπλέκει εξαρχής την έννοια του πληθυσμού, όπως αυτό υποδεικνύεται από το χοντρικό σχήμα που περιγράφει τη μετακόμιση των ανορθόδοξων μαχητών στα αστικά κέντρα ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα των ευρύτερων πληθυσμιακών μετακινήσεων. Ο ανορθόδοξος Εχθρός, ως στενή σχέση με ένα συγκεκριμένο πληθυσμό, αστικοποιείται στο βαθμό που αστικοποιείται και ο ίδιος ο πληθυσμός.

Όπως θυμόμαστε, ο Kilcullen αναπαριστά αυτή τη διαδικασία μέσα από ένα ιδιαίτερα απλοϊκό σχήμα. Ο μη συμβατικός Εχθρός αναζητά παραδοσιακά κάλυψη στον πληθυσμό και στο βαθμό που ο τελευταίος μετακομίζει στις πόλεις οφείλει και ο Εχθρός να τον ακολουθήσει.²⁵² Η σχηματική αυτή περιγραφή μπορεί να παρέχει ένα στοιχειώδες ερμηνευτικό φόντο για το φαινόμενο της αστικοποίησης των ασύμμετρων συγκρούσεων. Αλλά παράλληλα, συνιστά μία σχετικά αφηρημένη και χοντροκομμένη κατασκευή που, επί της ουσίας, προϋποθέτει έναν Εχθρό που δε βρίσκεται κάπου συγκεκριμένα στο χώρο και το χρόνο. Σαν μια α-ιστορική σταθερή παρουσία, στο πλαίσιο μιας αέναης σύγκρουσης που δεν τελειώνει, αλλά απλώς αλλάζει περιβάλλον, και δίπλα σε έναν πληθυσμό που παραμένει προσκολλημένος στην υπόθεση του αγώνα του και ως εκ τούτου τον υποστηρίζει αδιάκοπα. Πρόκειται, προφανώς, για μια αντι-ιστορική ανάγνωση, μιας και όπως γνωρίζουμε τα κινήματα και οι αγώνες τους που αποτέλεσαν τα αγαπημένα αντικείμενα μελέτης της αντιεξέγερσης έκαναν τον ιστορικό τους κύκλο. Πράγμα που

²⁵¹ Ο Kilcullen, μάλιστα, υποστηρίζει πως η επίδραση του αστικού περιβάλλοντος είναι τέτοια που ακόμα και υποθετικές συγκρούσεις ανάμεσα σε τακτικούς στρατούς θα αναγκαστούν, στο μέλλον, να υιοθετήσουν ά-τακτες και ανορθόδοξες τακτικές. Kilcullen, *ό.π.*, σ. 105.

²⁵² *Ο.π.*, σ. 104.

σημαίνει πως οι ά-τακτοι πρωταγωνιστές τους αποσύρθηκαν, άλλοτε ως ηττημένοι και άλλοτε ως νικητές, από τα πεδία των εχθροπραξιών, επειδή οι πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες που νοσηματοδοτούσαν τον ιστορικό τους ρόλο έπαψαν να υφίστανται. Βλέποντάς το, λοιπόν, μακρο-ιστορικά, θα έλεγε κανείς πως αυτές οι ασύμμετρες φιγούρες και οι υποθέσεις τους απλώς αποσύρθηκαν και δε μετακόμισαν στις πόλεις. Αν κάτι εξυπηρετεί η αφήγηση της μετακόμισης, αυτό δεν είναι άλλο από την ενίσχυση εκείνου του διευρυμένου αντικειμένου που συγκροτεί ο λόγος της δημόσιας ασφάλειας, επιχειρώντας να αναδείξει τις «συνέχειες» στις διάφορες προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο στρατιωτικο-αστυνομικός κλάδος. Κάτι που αφενός επιτυγχάνει να προβληματοποιήσει με τυπικούς στρατιωτικούς όρους παραδείγματα σύγχρονων αστικών ανταγωνισμών και κοινωνικών διεκδικήσεων και ευρύτερες προκλήσεις σε ζητήματα δημόσιας ασφάλειας που παραδοσιακά άπτονται της ποινικής μεταχείρισης. Αφετέρου κατασκευάζει ναρκισσιστικά το προφίλ μιας ακούραστης αντιεξεγερτικής μηχανής, που εργάζεται αδιάκοπα για την παγκόσμια ασφάλεια μισό και πλέον αιώνα τώρα. Εν τούτοις, η χοντροκομμένη αυτή κατασκευή μας βοηθά να κατανοήσουμε τη βαρύτητα που διατηρεί για τις στρατιωτικές μηχανές καταστροφής το αστικό φαινόμενο ως φαινόμενο κατεξοχήν πληθυσμιακό· ήτοι, η πόλη ως πληθυσμός ή ως κοινωνία

Επιστρέφουμε, έτσι, πίσω στην περίφημη αστική τριάδα. Όπως είδαμε παραπάνω, πλάι στις έννοιες του εδάφους και των υποδομών, οι μιλιταριστικές προβληματοποιήσεις των πολέων τοποθετούν την έννοια της κοινωνίας.²⁵³ Σύμφωνα με το *FM3-06*, ο παράγοντας «άμαχοι» επιδρά καθοριστικά στις κινήσεις και τις αποφάσεις μιας στρατιωτικής δύναμης σε αστικό έδαφος. Αλλά ειδικά για τις περιπτώσεις που αφορούν ασύμμετρες απειλές, ήτοι περιπτώσεις που χαρακτηρίζονται από τη βύθιση του Εχθρού μέσα στον πληθυσμό —για την πλειονότητα, δηλαδή, των σύγχρονων παραδειγμάτων— η έννοια της κοινωνίας αναδεικνύεται εύλογα στη βασικότερη παράμετρο του στρατιωτικού σχεδιασμού. Υπό το βάρος αυτής της διαπίστωσης, οι μηχανές του πολέμου προειδοποιούν πως η προτεραιότητα που παραδοσιακά δίνεται στο φυσικό έδαφος αποδεικνύεται παρακινδυνευμένη. Αντιθέτως, η καθοριστική παράμετρος στη διεξαγωγή των σύγχρονων αστικών επιχειρήσεων εντοπίζεται, όπως τονίζει ο Peters, στην «ανθρώπινη αρχιτεκτονική».²⁵⁴ Για παράδειγμα, η μελέτη της RAND με το χαρακτηριστικό τίτλο *People Make the City* επισημαίνει πως τα πεδία του Ιράκ και του Αφγανιστάν επιβεβαίωσαν την πρωταγωνιστική σημασία του κοινωνικού περιβάλλοντος, καταδεικνύοντας ταυτόχρονα πως η αξιολόγηση των άλλων δύο στοιχείων της αστικής τριάδας, του φυσικού εδάφους και των υποδομών, οφείλει να λάβει υπόψη της τη σχέση τους με τον ανθρώπινο παράγοντα.²⁵⁵ Επομένως, οι έννοιες της

²⁵³ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 2-2, 2-13.

²⁵⁴ Peters, ό.π.

²⁵⁵ Glenn, Paul, Helmus και Steinberg, ό.π., σ. 2.

πυκνότητας και της πολυπλοκότητας που αναφέρθηκαν παραπάνω δεν μπορούν παρά να συμπεριλάβουν και τα ακραία πληθυσμιακά χαρακτηριστικά της πόλης. Πλάι στις υπόλοιπες πυκνότητες, ο στρατιωτικός σχεδιασμός οφείλει να αναμετρηθεί, λοιπόν, με τις πυκνότητες των αμάχων, που παρεμβάλλονται καθοριστικά, όπως θα δούμε, τόσο στα πεδία βολής και όσο και στο επίπεδο της συλλογής πληροφοριών. Η έννοια της πυκνότητας στις αστικές επιχειρήσεις αποκτά, έτσι, εντονότερες πληθυσμιακές διαστάσεις σε σχέση με επιχειρήσεις σε άλλα περιβάλλοντα, μιας και πρόκειται για μια σύνθεση από πυκνότητες Φίλων, Εχθρών, ανθρώπινων δραστηριοτήτων ανά μονάδα χρόνου και αμάχων.²⁵⁶ Επιπλέον, δίπλα στις μορφολογικές και λειτουργικές πολυπλοκότητες ο τακτικός στρατός βρίσκεται αντιμέτωπος με την κοινωνική πολυπλοκότητα «ετερογενών δημογραφικών ομάδων».²⁵⁷ Σύμφωνα με το *FM3-06*, η ομοιογένεια του πληθυσμού μειώνεται και επομένως η κοινωνική πολυπλοκότητα αυξάνεται όσο αυξάνεται το μέγεθος και η έκταση της πόλης. Γεγονός που δεν επηρεάζει μόνο τις διαδικασίες συλλογής πληροφοριών, αλλά επιδρά και στις ίδιες τις δυνατότητες εξασφάλισης κοινωνικής συναίνεσης και άρα πολιτικής νομιμοποίησης, που είναι και το ζητούμενο, για παράδειγμα, σε μία επιχείρηση αντιεξέγερσης.²⁵⁸

Η αύξηση της κοινωνικής ετερογένειας δεν αποτελεί μια απλή παραδοχή της πολυπλοκότητας του επιχειρησιακού περιβάλλοντος, αλλά επιδρά εξαρχής στις εννοιολογήσεις του Φίλου και του Εχθρού και άρα στο σχεδιασμό των επιχειρήσεων. Είδαμε παραπάνω πως η ίδια η άμεση εμπλοκή του παράγοντα «άμαχοι» στα πεδία των επιχειρήσεων πολυπλοκοποιεί τη διαδικασία διάκρισης του Φίλου από τον Εχθρό. Αποτέλεσμα αυτής της πολυπλοκοποίησης είναι η προαναφερθείσα φασματοποίηση του διπόλου Φίλος/Εχθρός. Και μπορεί εύκολα κανείς να υποθέσει την έκταση και την ένταση που λαμβάνει αυτή η φασματοποίηση σε ένα τόσο ακραία πληθυσμιακό περιβάλλον όπως είναι οι πόλεις. Η προαναφερθείσα μελέτη *Streetsmart*, που επί της ουσίας αποτελεί μια σειρά από προτάσεις για την αποτελεσματική προσαρμογή της IPB στα ιδιαίτερα δεδομένα των πόλεων, εστιάζει ειδικά στην ανάγκη απομάκρυνσης από τις τυπικές δισδιάστατες εννοιολογήσεις του πολέμου. Όπως τονίζουν οι Medby και Glenn, οι επιχειρήσεις σε ανοιχτό έδαφος νοηματοδοτούνται παραδοσιακά με βάση το γενικό σχήμα «Κόκκινοι εναντίον Μπλε». Η διεξαγωγή, όμως, των συγκρούσεων μέσα σε ένα ανθρώπινο περιβάλλον, όπως αυτό που συνιστά η πόλη, και υπό το βάρος της συνεχούς παρουσίας του πληθυσμού, δεν επιτρέπει τέτοιες δισδιάστατες προσεγγίσεις.²⁵⁹ Οι αναλυτές των πληροφοριών θα πρέπει να κατανοήσουν εξαρχής αφενός πως το μέγεθος «πληθυσμός» δεν μπορεί να αξιολογηθεί μονάχα με βάση τον άξονα

²⁵⁶ *Ο.π.*, σ. 2, 8.

²⁵⁷ *Ο.π.*, σ. xiii, 11.

²⁵⁸ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 2-13, 2-14.

²⁵⁹ Medby και Glenn, ό.π., σ. 40. Αντίστοιχα, η έκθεση *People Make the City* ασκεί κριτική στο αμερικανικό *Δόγμα των Διακλαδικών Αστικών Επιχειρήσεων JP3-06* του 2002, τονίζοντας πως είναι ιδιαίτερα «εχθρο-κεντρικό» (enemy-centric). Βλ. Glenn, Paul, Helmus και Steinberg, ό.π., σ. xviii, 57.

Φίλος/Εχθρός αφετέρου πως κάποιες από τις εκφάνσεις των αστικών επιχειρήσεων θα πρέπει να εκτιμηθούν από τη σκοπιά των κατοίκων και όχι του Φίλου ή του Εχθρού.²⁶⁰

Υποστηρίζουν, μάλιστα, πως ακόμα και η επιλογή κάποιων προσεγγίσεων να προβλέψουν χώρο για μια ενδιάμεση «ουδέτερη» πληθυσμιακή κατηγορία «δε μεταβάλλει θεμελιωδώς την ουσιαστικά διπολική προοπτική του επιχειρησιακού περιβάλλοντος», στο βαθμό που οι κατηγορίες αυτές «δε διαθέτουν τον αναγκαίο βαθμό απόχρωσης».²⁶¹ Προτείνουν, έτσι, μια μέθοδο που θα είναι σε θέση να αξιολογήσει, για παράδειγμα, τη «χειραγωγισιμότητα» της εκάστοτε πληθυσμιακής ομάδας. Το λεγόμενο *Συνεχές των Συγγενών Συμφερόντων* (Continuum of Relative Interests) βασίζεται σε μια μέθοδο που διακρίνει διαφορετικά επίπεδα απειλής για κάθε πληθυσμιακή ομάδα, αναπαριστώντας το πόσο ευάλωτη είναι σε χειραγωγή από τον Εχθρό και επιτρέποντας την τοποθέτησή της πάνω στον άξονα Φίλος/Εχθρός και την οπτικοποίηση των μετατοπίσεων της ανάλογα με το πόσο πλησιάζει στο ένα ή στο άλλο άκρο.²⁶² Μία δεκαετία αργότερα, ο Kilcullen θα υποστήριζε εκ νέου την ανάγκη απομάκρυνσης από τα δισδιάστατα μοντέλα. Οι «καθαρές» ή δυαδικές θεωρίες δεν επαρκούν, όπως υπογραμμίζει, για την κατανόηση του σύγχρονου αστικού περιβάλλοντος ως πεδίου επιχειρήσεων και ακριβώς αυτή την ανεπάρκεια εντοπίζει και στην ίδια τη θεωρία της αντιεξέγερσης. Οι δυαδικές θεωρίες συνιστούν θεωρίες που έχουν συγκροτηθεί γύρω από την ύπαρξη μίας και μόνο απειλής: για παράδειγμα, γύρω από την εξέγερση, την τρομοκρατία, τα κυκλώματα εμπορίας ναρκωτικών, την πειρατεία, τις συμμορίες, το οργανωμένο έγκλημα. Αλλά όπως διευκρινίζει, στον πραγματικό κόσμο δεν υπάρχουν περιβάλλοντα βασισμένα σε μία και μόνο απειλή (single-threat environment). Αντιθέτως, υπάρχει ένα πολύπλοκο περιβάλλον σύγκρουσης με πολλαπλές και αλληλεπικαλυπτόμενες απειλές και προκλήσεις, που απαιτεί μια πιο ενοποιημένη προσέγγιση.²⁶³

Μέσα στο καθεστώς που διαμορφώνει αυτή η πολυπλοκότητα, οι στρατιωτικές μηχανές επικαιροποιούν τις υπηρεσίες και διαδικασίες πληροφοριών και βυθίζονται ακόμη περισσότερο στο «ανθρώπινο πεδίο». Σε αυτό το πλαίσιο, η μέθοδος IPB καθίσταται περισσότερο «ανθρωποκεντρική». Αυτό αποτελεί, όπως είδαμε παραπάνω, κοινό τόπο για τις επιχειρήσεις της αντιεξέγερσης. Η έμφαση σε μη στρατιωτικές παραμέτρους, και κυρίως στους ίδιους τους ανθρώπους, διακρίνει τις πληροφοριακές απαιτήσεις της αντιεξέγερσης από εκείνες των συμβατικών στρατιωτικών επιχειρήσεων.²⁶⁴ Η ίδια έμφαση, όμως, προτείνεται πλέον και στην τρέχουσα συζήτηση για τις αστικές επιχειρήσεις. Το «Παράρτημα Β» του *FM3-06* είναι εξολοκλήρου αφιερωμένο σε προτάσεις για την προσαρμογή της IPB στις ιδιαιτερότητες του

²⁶⁰ Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. 45.

²⁶¹ *Ο.π.*, σ. 94.

²⁶² *Ο.π.*, σ. 94-101, 122.

²⁶³ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 15, 17, 114.

²⁶⁴ *US Army Field Manual 3-24: Counterinsurgency*, *ό.π.*, σ. 3-2.

αστικού περιβάλλοντος· και κυρίως στα πολύπλοκα κοινωνικά του χαρακτηριστικά. Όπως αναφέρεται σχετικά, «μία αστική εστίαση της IPB επισημαίνει ορισμένες πτυχές που συνήθως δεν τονίζονται για IPBs που διεξάγονται για λογαριασμό επιχειρήσεων σε άλλα εδάφη. Το περίπλοκο αστικό μωσαϊκό αποτελείται από την κοινωνική, πολιτισμική ή πολιτική διάσταση του αστικού περιβάλλοντος· την αλληλεπικαλυπτόμενη και αλληλεξαρτώμενη φύση των αστικών υποδομών· και το πολυδιάστατο έδαφος».²⁶⁵ Πρόκειται, δηλαδή, για επιχειρήσεις με ενισχυμένη τη σημασία των πολιτικών και κοινωνικών διαστάσεων του πεδίου, όπου η επίδραση του πληθυσμού είναι σημαντικότερη ως προς την υλοποίηση των στρατηγικών και επιχειρησιακών στόχων. Στην κατεύθυνση αυτή, κρίνεται καθοριστική, μεταξύ άλλων, η κατανόηση των ιδιαίτερων δημογραφικών χαρακτηριστικών του εκάστοτε περιβάλλοντος, των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα σε επιμέρους ομάδες και των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων.²⁶⁶

«Οι πόλεις υφίστανται εξαιτίας των ανθρώπων που ζουν σε αυτές», γράφουν χαρακτηριστικά οι Medby και Glenn.²⁶⁷ Και επομένως, ο σχεδιασμός μιας στρατιωτικής επιχείρησης σε αστικό έδαφος θα πρέπει να βασίζεται καταρχάς στη χαρτογράφηση των κατοίκων του ή σε αυτό που οι δύο αναλυτές αποκαλούν «πληθυσμιακή ανάλυση» (population analysis).²⁶⁸ Όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, μεγάλο τμήμα αυτής της αναλυτικής διαδικασίας καταλαμβάνει το ζήτημα της πολιτισμικής κατανόησης. Μπορεί στις συζητήσεις που αφορούν συγκεκριμένα τις επιχειρήσεις σε αστικό περιβάλλον να μην επιστρατεύονται οι γνώριμες ευφάνταστες ανθρωπολογικές κατασκευές, αλλά να γίνονται αναφορές σε «πολιτισμικούς ειδικούς» ή «πολιτισμικούς συμβούλους» (cultural experts/advisors).²⁶⁹ Εν τούτοις, η πολιτισμική παράμετρος καθορίζει τις στρατιωτικές κινήσεις στο βαθμό που αυτές διεξάγονται πάνω σε ένα «ξένο», «ανοίκιο» και «εξωτικό» «ανθρώπινο πεδίο». Πέρα, λοιπόν, από ζητήματα που αφορούν το μέγεθος του πληθυσμού, τις τοποθεσίες των πληθυσμιακών συγκεντρώσεων και την κατανόηση της κοινωνικής οργάνωσης και ιεραρχίας, το *FM3-06* επανέρχεται διαρκώς στη σημασία της πολιτισμικής ευαισθησίας και κατανόησης.²⁷⁰ Το παράδειγμα των επιχειρήσεων στη Βαγδάτη είναι χαρακτηριστικό και δεν εκπλήσσει το γεγονός πως το *FM3-06* επιχειρεί να αποκρυσταλλώσει τα όποια πολιτισμικά διδάγματα με τη μορφή πολιτισμικών συμβουλών ειδικά διαμορφωμένων για το ιρακινό περιβάλλον, σε μία περίοδο που στην ιρακινή πρωτεύουσα διεξάγονταν σφοδρές στρατιωτικές επιχειρήσεις· επιχειρήσεις που, όπως υποστηρίζει ο Kilcullen, επέδρασαν βαθιά στον

²⁶⁵ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. B-1.

²⁶⁶ *Ο.π.*, σ. B-3, B-7.

²⁶⁷ Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. 55.

²⁶⁸ *Ο.π.*, σ. xvii, 54-76.

²⁶⁹ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 2-2, 2-16.

²⁷⁰ *Ο.π.*, σ. 2-17, B-7, B-16.

ανασχεδιασμό της αμερικανικής στρατιωτικής κουλτούρας.²⁷¹ Όπως συμβαίνει και με την περίπτωση των ένοπλων ανθρωπολόγων, οι πολιτισμικές υποδείξεις του *FM3-06* θέτουν, εκ νέου, εκτός πεδίου πολιτι(σμι)κής διερώτησης την ίδια την αμερικανική στρατιωτική παρουσία στο ιρακινό έδαφος. Αντιθέτως, ισχυρίζονται πως το ζήτημα της νομιμοποίησης και του κύρους αυτής της παρουσίας στις γειτονιές της Βαγδάτης είναι απλώς αποτέλεσμα τήρησης κάποιων πολιτισμικών κανόνων. Είναι απόρροια μιας απλής αποστήθισης βασικών αραβικών φράσεων ή της κατανόησης των ιδιαιτεροτήτων που χαρακτηρίζουν τους έμφυλους ρόλους στο Ιράκ.²⁷²

Η έμφαση στην πολιτισμική κατανόηση αποδεικνύει πως οι επιχειρήσεις σε αστικό έδαφος απαιτούν ικανότητες πληθυσμιακής χαρτογράφησης. Τα εργαλεία που αναπτύχθηκαν μέσα στους κόλπους της αντιεξέγερσης αποδεικνύονται, λοιπόν, απαραίτητα και απολύτως χρήσιμα για το σχεδιασμό και τη διεξαγωγή των συγκεκριμένων επιχειρήσεων. Και το ίδιο ισχύει και για τις αντίστοιχες τεχνικές της. Όχι, όμως, για όλες. Τα στρατιωτικά επιτελεία ξεκαθαρίζουν σήμερα πως το πολύπλοκο αστικό περιβάλλον δεν επιτρέπει την εφαρμογή αρκετών τεχνικών πληθυσμιακής διαχείρισης που δοκιμάστηκαν στα τοπία της κλασικής αντιεξέγερσης. Αν ανατρέξει κανείς, για παράδειγμα, στις περιγραφές του Trinquier για τις αντιεξεγερτικές επιχειρήσεις στην Αλγερία, θα προσέξει πως κυριαρχεί ένα λίγο-πολύ επαναλαμβανόμενο επιχειρησιακό μοτίβο. Οι αντάρτες είναι προστατευμένοι σε ασφαλή και απόκρημνα καταφύγια και στηρίζονται σε δίκτυα υποστήριξης που αναπτύσσονται στα πλησιέστερα χωριά. Ως εκ τούτου, οι δυνάμεις της αντιεξέγερσης προχωρούν σε μία αυστηρή διαμερισματοποίηση του χώρου, κατασκευάζουν ειδικά φυλάκια για τον έλεγχο των κινήσεων των κατοίκων και οργανώνουν συνεχείς περιπολίες, επιβάλλοντας την επιτήρηση των ενδιάμεσων χώρων και επιτυγχάνοντας, έτσι, τη χαρτογράφηση του τοπικού πληθυσμού.²⁷³ Αντίστοιχη εντύπωση σχηματίζει κανείς και από τις προτάσεις του Kitson, έτσι όπως αυτές διατυπώνονται στο υποθετικό επιχειρησιακό του σενάριο.²⁷⁴ Ενώ και τα σχόλια του Galula για τη σημασία του μεγέθους και της πυκνότητας ενός πληθυσμού είναι ενδεικτικά.²⁷⁵ Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, γιατί οι θεωρητικοί του πολέμου υποστηρίζουν πως τέτοιου είδους τεχνικές πληθυσμιακής διαχείρισης δεν είναι εύκολα εφαρμόσιμες σε αστικό περιβάλλον. Ο Kitson μάλιστα σπεύδει να διευκρινίσει πως το προτεινόμενο σενάριό του δεν είναι σε θέση να υποδείξει άμεσα μεθόδους διαχείρισης των μη συμβατικών προκλήσεων σε αστικό έδαφος.²⁷⁶ Ενώ ο Ashworth μας θυμίζει, εκ νέου, πως πολλές από τις κλασικές πρακτικές της αντιεξέγερσης που βασίζονταν στο διαχωρισμό των ανταρτών από τον υπόλοιπο πληθυσμό δεν είναι εφαρμόσιμες σε περιπτώσεις αστικών

²⁷¹ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 26.

²⁷² Βλ. σχετικά *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 2-18.

²⁷³ Βλ. το κεφάλαιο “Conducting Counter guerrilla Operations”, στο Trinquier, *ό.π.*, σ. 57-74.

²⁷⁴ Kitson, *ό.π.*, σ. 102-126.

²⁷⁵ Galula, *ό.π.*, σ. 68.

²⁷⁶ Kitson, *ό.π.*, σ. 127.

αντάρτικων.²⁷⁷ Η μη εφαρμοσιμότητα που υπογραμμίζουν οι συγκεκριμένες παρατηρήσεις δεν αφορούν, όμως, την καθ' εαυτήν αντιμετώπιση των ά-τακτων μαχητών αλλά τις δυσκολίες ως προς τη διαχείριση του «ανθρώπινου πεδίου», μέσα στο οποίο οι εκάστοτε μαχητές διεκδικούν την πολιτική τους νομιμοποίηση και την υλική τους υποστήριξη. Πολύ απλά γιατί μέσα στις πολύπλοκες αστικές μορφολογίες οι επίδικοι πληθυσμοί δεν είναι απομονώσιμοι. Στην αστική του εκδοχή, το περίφημο «ανθρώπινο πεδίο» δεν είναι στατικό ούτε διακρίνεται από τις κανονικότητες που παράγει η κυκλικότητα του αγροτικού χρόνου. Είναι μια δυναμική και μεταβαλλόμενη οντότητα που οφείλει να γίνει κατανοητή σε συνάρτηση με το περιβάλλον μέσα στο οποίο υποστασιοποιείται. Ένα περιβάλλον που τη μετασχηματίζει διαρκώς ως προς τη χωροθέτησή της, τους τρόπους με τους οποίους συνδέονται τα επιμέρους κομμάτια της και τις επικοινωνιακές της δυνατότητες.

3.2. Ευφάνταστες θεωρίες και αδιόρατες τεχνολογίες: Οργανώνοντας την επιτήρηση των αστικών πληθυσμών

Μέσα σε αυτό το δυναμικό περιβάλλον τα επιτελεία της προσχεδιασμένης καταστροφής αναδιπλώνονται. Επινοούν νέους τρόπους πληθυσμιακής επιτήρησης και εισάγουν τεχνολογίες που εν πολλοίς διαμορφώνουν «διακριτικά» ένα σημαντικό κομμάτι της ίδιας της αστικότητας. Εν τούτοις, ως επιτελεία της καταστροφής και ως φορείς άρρηκτα συνδεδεμένοι με τον εξαναγκασμό, την καταστολή και τη βία, δεν απεμπολούν τις δημοφιλείς τους και πιο αδιάκριτες πρακτικές. Πολλές, λοιπόν, από τις τεχνικές της κλασικής αντιεξέγερσης κάθε άλλο παρά αποσύρονται από το ρεπερτόριο των αστικών επιχειρήσεων. Τεχνικές όπως αποκλεισμοί ολόκληρων περιοχών,²⁷⁸ απαγόρευση κυκλοφορίας,²⁷⁹ σημεία ελέγχου, φυλάκια και περιπολίες,²⁸⁰ ακόμη και προγράμματα μετεγκατάστασης πληθυσμιακών ομάδων,²⁸¹ προτείνονται ανεπιφύλακτα στη σύγχρονη στρατιωτική συζήτηση και συνθέτουν τη ζοφερή καθημερινότητα για τους πληθυσμούς που κατοικούν στα πεδία των επιχειρήσεων. Οι πρακτικές αυτές, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες των θεωρητικών του πολέμου να παραπλανήσουν το διεθνές ακροατήριο, κατασκευάζοντας την εικόνα μιας εξευγενισμένης στρατιωτικής παρουσίας, αποδεικνύονται αδιαχώριστες από την έννοια της δημόσιας ασφάλειας. Αλλά καθίστανται επιπλέον και αντικείμενο εσωτερικής κριτικής. Όλοι εκείνοι που ενστερνίζονται τις συστημικές στρατιωτικές αναγνώσεις του αστικού περιβάλλοντος

²⁷⁷ Ashworth, *ό.π.*, σ. 105.

²⁷⁸ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 6-4, Rosenau, *ό.π.*, σ. 380 και Howcroft, *ό.π.*, σ. 1.

²⁷⁹ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 2-17.

²⁸⁰ *Ο.π.*, σ. 1-11, 2-17, 4-3, 10-15 και Grau, *ό.π.*, σ. 47.

²⁸¹ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 2-17.

ισχυρίζονται πως η εφαρμογή τέτοιων τεχνικών προκαλεί σοβαρές αρρυθμίες και ασυνέχειες στη λειτουργία ενός συστήματος το οποίο ζει από ροές και επομένως οι ροές αυτές θα πρέπει να διασφαλίζονται. Ένας τέτοιος ισχυρισμός προφανώς και δεν εξορίζει τη βία από τον πυρήνα των στρατιωτικών αποστολών· αντιθέτως την εκλεπτύνει, τη διαχέει και την κανονικοποιεί. Οφείλει να την ενσωματώσει, με άλλα λόγια, στη λειτουργία του αστικού συστήματος και να την εφαρμόσει πάνω σε αυτές τις ροές με τρόπους που να την καθιστούν δομικό τους κομμάτι.

Σε μια στιγμή αναστοχαστικής διάθεσης, ο Kilcullen περιέγραφε σε ένα συνάδελφό του τα κατορθώματά του στη Βαγδάτη. Εκείνος, όμως, είχε αντίθετη άποψη: «Σοβαρά. Όλα αυτά τα συρματοπλέγματα, τα τσιμεντένια εμπόδια, τα σημεία ελέγχου. Κατεβάσατε τους διακόπτες της πόλης. Της σταματήσατε τις ροές—τη βάλετε σε μηχανική υποστήριξη. Εμποδίσατε τους ανθρώπους να κάνουν αυτό που έπρεπε να κάνουν. Μειώσατε τη βία, σίγουρα, αλλά το κάνατε σκοτώνοντας την πόλη».²⁸² Ο Kilcullen προφανώς δεν άκουγε κάτι που δε γνώριζε. Ήδη από τα τέλη του 2006, αναφερόταν στα προβλήματα και τις δυσλειτουργίες που προκαλούσαν στην καθημερινότητα των ανθρώπων στο Ιράκ και το Αφγανιστάν αυτές οι παραδοσιακές πρακτικές πληθυσμιακού ελέγχου. Και επιπλέον υπογράμμιζε τις αρνητικές τους επιδράσεις σε επίπεδο προπαγάνδας.²⁸³ Αν ανατρέξουμε για λίγο πίσω στις ευφάνταστες οργανικές του υποδείξεις, θα θυμηθούμε πως «η πόλη είναι ένας ζωντανός οργανισμός που ρέει και αναπνέει και οποιαδήποτε λύση σχετική με τη δημόσια ασφάλεια που δεν του επιτρέπει να ρέει δεν είναι καν λύση».²⁸⁴ Αλλά από πού εκκινεί το παράδοξο αυτό ενδιαφέρον του για την πόλη; Ο Kilcullen ως ένας στρατιωτικός που έχει μελετήσει βαθιά τη λειτουργία των ασύμμετρων συγκρούσεων, και κυρίως το ρόλο που διαδραματίζει το «ανθρώπινο πεδίο», κατανοεί πως η μετακόμιση των συγκρούσεων στις πόλεις αφενός υπονοεί πως οι στρατιωτικές δυνάμεις δεν μπορούν να αντιγράψουν πάντα τις πρακτικές της καμμένης γης που δοκιμάστηκαν στο Grozny, στη Γάζα και στη Fallujah. Αφετέρου υποδεικνύει ένα περιβάλλον το οποίο θα πρέπει να συνεχίσει απρόσκοπτα τις βασικές του λειτουργίες, ακόμα και αν μέσα σε αυτό διεξάγονται κανονικές στρατιωτικές επιχειρήσεις. Οι δυνάμεις ασφαλείας οφείλουν, επομένως, να επινοήσουν και άλλους τρόπους πέραν της παραδοσιακής, αντιαισθητικής και δύσκολα διαχειρίσιμης επικοινωνιακά αστυκτονίας.²⁸⁵ Και οφείλουν να επενδύσουν ιδιαίτερα στο επίπεδο των πληροφοριών και στις διαδικασίες πρόληψης, κατανοώντας βαθιά πως η δημόσια ασφάλεια συνιστά κατά βάση ένα απαιτητικό χαρτογραφικό και προγνωστικό, όπως θα δούμε στη συνέχεια, εγχείρημα.

Το ενδιαφέρον του Kilcullen για την πόλη μεταφράζεται, λοιπόν, σε ενδιαφέρον για τους

²⁸² Kilcullen, *ό.π.*, σ. 19.

²⁸³ Kilcullen, *Counterinsurgency Redux*, *ό.π.*, σ. 8.

²⁸⁴ Kilcullen, *Out of the Mountains*, *ό.π.*

²⁸⁵ *Ο.π.*, σ. 19, 109.

πληθυσμούς της. Φιλοσοφώντας για τις υποτιθέμενες οργανικές ανάγκες των πόλεων, καθιστά σαφές πως η εύρυθμη λειτουργία τους θα είναι αποτέλεσμα της θωράκισής τους απέναντι στις όποιες μελλοντικές απειλές και επομένως απόρροια της έγκαιρης διάγνωσης αυτών των απειλών. Για να επιτευχθεί αυτή η διάγνωση ο Kilcullen υποστηρίζει πως είναι απαραίτητη η επιτήρηση των κοινωνικών σχέσεων και η σχολαστική εξέταση των επιδράσεων του γεωγραφικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο αυτές οι σχέσεις αναπτύσσονται. Και δημιουργεί, έτσι, μία θεωρητική κατασκευή, ένα σκέλος της οποίας εντοπίζεται στην προαναφερθείσα «θεωρία του ανταγωνιστικού ελέγχου» και ένα άλλο σε αυτό που ο Kilcullen αποκαλεί «θεωρία των πάντων», έτσι όπως αυτή διατυπώνεται μέσα από τις τέσσερις γνωστές μεγα-τάσεις (πληθυσμιακή αύξηση, αστικοποίηση, παρακτιοποίηση και δικτυωμένη συνδεσιμότητα).²⁸⁶ Με την πρώτη να συνιστά ένα μοντέλο ανάγνωσης των ανταγωνισμών που κάνουν την εμφάνισή τους στο κοινωνικό πεδίο και με τη δεύτερη να αποτελεί μια μέθοδο κατανόησης των μετασχηματισμών του γεωγραφικού περιβάλλοντος και των επιπτώσεών τους αναφορικά με αυτούς τους ανταγωνισμούς. Όπως γράφει χαρακτηριστικά, «[χ]ρειαζόμαστε μια προσέγγιση που να συγκροτείται γύρω από τα κοινά χαρακτηριστικά όλων των τύπων απειλής (αντί για μία βελτιστοποιημένη ως προς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε είδους απειλής) και που να θεωρεί το περιβάλλον στο σύνολό του, ως ένα ενιαίο σύστημα».²⁸⁷ Με αυτόν τον τρόπο, ο Αυστραλός στρατιωτικός σύμβουλος διατυπώνει την ανάγκη συγκρότησης μιας «ενοποιημένης θεωρίας πεδίου» που θα είναι σε θέση να περιγράψει τόσο την υβριδική φύση των σύγχρονων προκλήσεων όσο και τη λειτουργία του αστικού περιβάλλοντος στο σύνολό του. Η θεωρία του ανταγωνιστικού ελέγχου βασίζεται τόσο στην εκτίμηση πως στο μέλλον «η βία που περιλαμβάνει μη κρατικές ένοπλες ομάδες (είτε την ονομάσουμε “πόλεμο” είτε “έγκλημα”) πιθανότατα θα παραμείνει η πιο κοινή και διαδεδομένη μορφή σύγκρουσης».²⁸⁸ Όσο και στη βεβαιότητα πως οι ομάδες αυτές θα αντλούν τη δύναμή τους από την ικανότητα να χειρίζονται και να κινητοποιούν πληθυσμούς.²⁸⁹ Με τη «θεωρία του ανταγωνιστικού ελέγχου» ο Kilcullen επιτυγχάνει, λοιπόν, τη μετατόπιση από ένα αντικείμενο καθαρά στρατιωτικών εφαρμογών σε ένα ευρύτερο αντικείμενο απειλών και προκλήσεων που προσδιορίζονται μονάχα ως σχέσεις-με-έναν-πληθυσμό. Επιτυγχάνει την εννοιολογική και, κατ’ επέκταση, πρακτική μετάβαση από ένα πεδίο καθαρά στρατιωτικών προβληματοποιήσεων σε ένα διευρυμένο πεδίο γενικότερων και απροσδιόριστων προκλήσεων και απειλών ως προς τη δημόσια ασφάλεια, με τρόπους που καθίστανται άλλοτε αδιόρατοι και άλλοτε σχεδόν αυτονόητοι.

Όμως, η «θεωρία του ανταγωνιστικού ελέγχου», αν και διατυπώνεται ως θεωρία πάνω στον

²⁸⁶ *Ο.π.*, σ. 50, 108.

²⁸⁷ *Ο.π.*, σ. 114.

²⁸⁸ *Ο.π.*, σ. 23.

²⁸⁹ *Ο.π.*, σ. 114.

έλεγχο συγκεκριμένων πληθυσμών-μέσα-στο-χώρο και επομένως ως θεωρία πάνω στον έλεγχο συγκεκριμένων περιοχών, φαίνεται να απαντά άμεσα μόνο στα ερωτήματα που αφορούν το χαρακτήρα και τις κοινωνικές ιδιομορφίες των σύγχρονων προκλήσεων. Και όπως είδαμε, ο Kilcullen δεν αρκείται απλώς σε μία ανάγνωση των μετασχηματισμών των συγκρούσεων. Επιπλέον, τονίζει πως πλάι στην ταχεία ανάδυση και εδραίωση αυτής της διάχυτης μη κρατικής βίας σε κυρίαρχο μοντέλο διεξαγωγής των συγκρούσεων αλλάζει και το ίδιο το γεωγραφικό περιβάλλον μέσα στο οποίο αυτή η βία εκδηλώνεται. Και επιχειρεί να περιγράψει αυτή την αλλαγή ως δομικό κομμάτι των παραπάνω μετασχηματισμών, μέσα από την αναφορά του στις τέσσερις μεγα-τάσεις που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο μέρος. Επιχειρεί, με άλλα λόγια, να προσδιορίσει τις αλλαγές των συγκρούσεων σε συνάρτηση με τις αλλαγές του περιβάλλοντος στο οποίο αυτές διεξάγονται. Εν τούτοις, οι αλλαγές αυτές δε συγκροτούν απλώς μία θεωρία της σύγκρουσης, αλλά είναι σε θέση να περιγράψουν, όπως γράφει χαρακτηριστικά, κάθε πτυχή της ζωής πάνω σε αυτό τον πλανήτη για τις επόμενες δεκαετίες.²⁹⁰ Ο Kilcullen μοιάζει να αγωνιά για τις τύχες των αστικών πληθυσμών και το μέλλον του ίδιου του αστικού περιβάλλοντος και να εμφορείται από εκείνο το αγνό ενδιαφέρον που θα κινητοποιούσε, για παράδειγμα, τους πολεοδόμους ή τους γεωγράφους της πόλης. Αλλά πίσω από αυτό το ενδιαφέρον κρύβεται η πραγματική του αγωνία για το πώς θα ενταχθούν τα στρατιωτικά επίδικα στους αστικούς χωροχρόνους, συγκροτώντας μία νέα αστική κανονικότητα: ένα αστικό *new normal*. Έτσι, με αυτό το διανοητικό τέχνασμα, με την επιλογή δηλαδή να διέλθει μέσα από το πολύ συγκεκριμένο πεδίο της δημόσιας ασφάλειας και το ακόμη ειδικότερο της στρατιωτικής θεωρίας και πρακτικής για να διατυπώσει τελικά μια «θεωρία των πάντων», ο Kilcullen υπάγει κάθε μορφή της ανθρώπινης συνύπαρξης, και κυρίως τις πιο αστικές της εκδοχές, στη ζοφερή ατζέντα του πολέμου και των δυνάμεων ασφαλείας.²⁹¹ Η «θεωρία των πάντων» δεν είναι παρά η υπαγωγή των πάντων στη στρατιωτική θεωρία.

Η στρατιωτική ατζέντα και ο λόγος περί δημόσιας ασφάλειας καθίστανται, έτσι, προαπαιτούμενα των ίδιων των αστικών προβληματοποιήσεων. Μέσα σε αυτό το χωρίς όρια και σαφή χαρακτηριστικά πεδίο, εξηγούνται η έμφαση του Kilcullen και των υπόλοιπων θεωρητικών του πολέμου στην έννοια της απειλής και η σταδιακή απομάκρυνση από την έννοια του Εχθρού. Μέσα σε αυτό ακριβώς το πεδίο ερμηνεύεται και η παρατήρησή του πως «[π]ολλές απειλές στις

²⁹⁰ *Ο.π.*, σ. 17, 50, 108, 114.

²⁹¹ Προφανώς, η ανάγνωση αυτή δε συνιστά αποκλειστικότητα του Kilcullen. Τον Ιούνιο του 2015, αντίστοιχες απόψεις διατυπώθηκαν κατά τη διάρκεια μιας συζήτησης που διοργάνωσε το αμερικανικό think tank σε ζητήματα διεθνών σχέσεων *Atlantic Council* υπό τον τίτλο “Envisioning the Future of Urban Warfare”. Βασικό άξονα της συζήτησης αποτέλεσαν οι προκλήσεις που εγείρουν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις σε αστικό περιβάλλον με έμφαση στις μεγαπόλεις. Και ένα από τα βασικά της συμπεράσματα ήταν πως η διαχείριση του περιβάλλοντος των μεγαπόλεων θα απαιτήσει από τον αμερικανικό στρατό προσεγγίσεις που να αντιλαμβάνονται την κοινωνία στο σύνολό της. Βλ. σχετικά το άρθρο “Experts Project America’s Role in the Future of Urban Warfare”, *Brent Scowcroft Center*, 26 Ιουνίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.atlanticcouncil.org/events/past-events/experts-project-america-s-role-in-the-future-of-urban-warfare>.

μελλοντικές πόλεις θα είναι αυτό που έχει ονομαστεί “απειλές χωρίς εχθρούς”—δε θα υπάρχει κανείς για να πολεμήσεις, τίποτα για να σκοτώσεις». ²⁹² Με αυτή την παράδοση παρατήρηση ο Kilcullen ισχυρίζεται πως οι λύσεις σε αυτές τις απειλές ενδέχεται να μην είναι αμιγώς στρατιωτικές. Αλλά αυτή η πιθανότητα δεν υποδηλώνει την απόσυρση της φιγούρας του στρατιώτη από το πεδίο της επίλυσης προβλημάτων. Αντιθέτως, μαρτυρά την επιτακτική μεταφορά όλων των υπόλοιπων μη στρατιωτικών λειτουργιών στα επτασφράγιστα δωμάτια των στρατιωτικών επιτελείων. Όπως γράφει και ο ίδιος ο Kilcullen, ακόμα και στις περιπτώσεις που θα υπάρχει ένας αναγνωρίσιμος αντίπαλος, οι λύσεις για τις προκλήσεις που θα αντιμετωπίζει ο κλάδος της δημόσιας ασφάλειας δε θα είναι αμιγώς στρατιωτικές. Γεγονός που σημαίνει πως κλάδοι όπως ο αστικός σχεδιασμός, η διοίκηση της πόλης, η δημόσια υγεία, και η διεθνής ανάπτυξη θα διαδραματίσουν ένα βασικό ρόλο σε οποιαδήποτε μελλοντική θεωρία περί σύγκρουσης. ²⁹³ Μέσα σε αυτό το συγκείμενο των απειλών με ή χωρίς Εχθρούς, το αντικείμενο της πολιτικο-στρατιωτικής διαχείρισης θα είναι το ίδιο το περιβάλλον μέσα στο οποίο γεννιούνται αυτές οι απειλές· με άλλα λόγια, θα είναι η ίδια η πόλη με όλες τις πληθυσμιακές της διαστάσεις. Υπό αυτή την έννοια, κάθε περιβάλλον θα είναι εφεξής αινιγματικό, επικίνδυνο, οιονεί απειλητικό και μετατρέψιμο σε πεδίο επέμβασης. Και επομένως θα πρέπει να χαρτογραφείται και να επιτηρείται ως τέτοιο. Το να επιτρέπεις, λοιπόν, ως κατοχικός στρατός —ή αλλιώς ως σύμπλεγμα στρατιωτικών και πολιτικών φορέων— στην πόλη να ρέει σημαίνει να αποφύγεις μεν εκείνες τις καταστροφικές πρακτικές που ενδέχεται να προκαλέσουν τα αντίθετα αποτελέσματα από αυτά που επιθυμείς, εξασφαλίζοντας δε μια διασπορά τεχνολογιών ελέγχου και μία κουλτούρα επιτήρησης που, όπως συμβαίνει και με τη θεωρία του Kilcullen, διαχέονται σε ανύποπτο χρόνο σε όσο το δυνατόν περισσότερες πτυχές της αστικής καθημερινότητας.

Οι εφιαλτικές υποδείξεις του Kilcullen σχετικά με τη συγκρότηση μιας «θεωρίας των πάντων» μας βοηθούν να κατανοήσουμε το πώς η στρατιωτική αντίληψη περιγράφει, επισκιάζει και οριοθετεί σήμερα τη μη στρατιωτική και μη πολεμική —επίσημα τουλάχιστον— μητροπολιτική καθημερινότητα. Ο λόγος και οι πρακτικές της δημόσιας ασφάλειας απέχουν από το πεδίο των στρατιωτικών εφαρμογών πολύ λιγότερο από όσο θα φανταζόταν κανείς. Η ίδια η προσωπική διαδρομή του Kilcullen συνιστά, ίσως, την πιο χαρακτηριστική απόδειξη επ’ αυτού. Από την άμεση εμπλοκή του από το πόστο του στρατιωτικού συμβούλου στις αντιεξεγερτικές επιχειρήσεις του αμερικανικού στρατού πέρασε σταδιακά στον ιδιωτικό τομέα, ιδρύοντας τη δική του εταιρεία παροχής συμβουλευτικών υπηρεσιών σχετικά με ζητήματα δημόσιας ασφάλειας. Η προαναφερθείσα Caerus Associates δεν είναι μία απλή συμβουλευτική εταιρεία. Είναι η επιτομή

²⁹² Kilcullen, *Out of the Mountains*, ό.π., σ. 114, 263.

²⁹³ Ό.π., σ. 114.

της επανάληψης όλης εκείνης της αντιεξεγερτικής τεχνογνωσίας που αναπτύχθηκε κατά τη λεγόμενη «δεκαετία της αντιεξέγερσης». Μιας τεχνογνωσίας που πλέον εφαρμόζεται συστηματικά σε μη εμπόλεμες ζώνες, καταδεικνύοντας πως τα στρατιωτικά εργαλεία διαχείρισης του «ανθρώπινου πεδίου» αποδείχτηκαν τελικά ιδιαίτερα αποτελεσματικά για να περιοριστούν στο πολεμικό πεδίο και μόνο. Και είναι σαφώς πιο δόκιμο και ακίνδυνο για τον Kilcullen και τους ομοίους του το να παρέχουν σήμερα συμβουλευτικές υπηρεσίες, διατυπώνοντάς τις με τη μορφή μιας ιδιότυπης και αφηρημένης αγωνίας για την ευημερία και τις τύχες των πόλεων, παρά το να υποστηρίζουν συμβουλευτικά ένα στρατό κατοχής. Ο ρόλος του, εν τούτοις, ως προς τις διαδικασίες διαχείρισης και χαρτογράφησης πληθυσμών παραμένει σταθερός και πρωταγωνιστικός. Μέσα από το παράδειγμα της Caegus κατανοούμε πως η στρατιωτική θεωρία και πρακτική όχι μόνο παράγουν σήμερα λόγο για τις πόλεις, αλλά επιπλέον μετατρέπονται σε συγκροτητικά στοιχεία της ίδιας της αστικής εμπειρίας. Σε αυτή τη συγκροτητική λειτουργία η έννοια του πληθυσμού, και κυρίως ο τεράστιος όγκος πληροφορίας που παράγει η ίδια η κοινωνική αλληλεπίδραση, παραμένουν τα βασικά επίδικα. Η «αγωνία», λοιπόν, του Kilcullen για τις απρόσκοπτες αστικές ροές και λειτουργίες δεν είναι παρά το θεωρητικό περιτύλιγμα μιας πολύ συγκεκριμένης στρατιωτικής αντίληψης. Ή εναλλακτικά, μιας αντίληψης των αστικών φαινομένων ως ζητημάτων στρατιωτικο-αστυνομικής διαχείρισης, που λαμβάνει τη μορφή μιας «ευγενικής» και αδιόρατης εισβολής στην καθημερινότητα των αστικών πληθυσμών. Η εισβολή αυτή επιτυγχάνεται τόσο μέσω της ανθρώπινης παρουσίας όσο και μέσω των σύγχρονων τεχνολογικών δυνατοτήτων που παρέχει το ίδιο το δικτυωμένο αστικό περιβάλλον. Τόσο μέσω της φυσικής παρουσίας που αποκρύπτει τις πληροφοριακές και κατασκοπευτικές της λειτουργίες πίσω από ένα προφίλ παροχής κοινωνικών υπηρεσιών,²⁹⁴ όσο και μέσω των πιο απρόσωπων τεχνολογιών ελέγχου που επιτηρούν ένα σημαντικό μέρος των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων.

Η Caegus χρησιμοποιεί, σήμερα, συγκεκριμένες τεχνολογίες που της επιτρέπουν να ενημερώνει και να επικαιροποιεί τους θεματικούς της χάρτες εξ αποστάσεως. Ένα βασικό τμήμα, όμως, αυτής της εργασίας απαιτεί άμεση προσωπική εμπλοκή στη ζωή των κοινοτήτων. Η φυσική

²⁹⁴ Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των επιχειρήσεων «ειρήνευσης» στις βραζιλιάνικες φαβέλες. Εν όψει του Παγκόσμιου Πρωταθλήματος Ποδοσφαίρου του 2014 και των Ολυμπιακών Αγώνων του 2016, διεξήχθησαν και συνεχίζονται να διεξάγονται σφοδρές αστυνομικο-στρατιωτικές επιχειρήσεις σε πολλές φαβέλες, εγκαθιστώντας μόνιμα σώματα ασφαλείας στο εσωτερικό των περιοχών αυτών. Οι ειδικές μονάδες ονόματι *Unidade de Policia Pacificadora* ή *UPP* συγκροτήθηκαν γι' αυτόν ακριβώς το σκοπό και ξεκίνησαν τις επιχειρήσεις τους στα τέλη του 2008. Δύο χρόνια αργότερα, οι αστυνομικές επιχειρήσεις συνδυάστηκαν με συγκεκριμένα κοινωνικά προγράμματα. Έτσι, εφαρμόστηκε το πρόγραμμα *UPP Social*, με σκοπό τη χαρτογράφηση της εκάστοτε κοινότητας και των αναγκών της. Όπως και στις παραδοσιακές επιχειρήσεις «ειρήνευσης» της ψυχροπολεμικής περιόδου, έτσι και στη σύγχρονη αυτή εκδοχή, η επιβολή συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων μέσω της θεσμικής ένοπλης βίας προτάσσει ένα μηχανισμό παροχής κοινωνικών υπηρεσιών, με βασικό στόχο τη χαρτογράφηση του πληθυσμού. Βλ. σχετικά, Saborio, Sebastian. "The Pacification of the Favelas: Mega Events, Global Competitiveness, and the Neutralization of Marginality", *Socialist Studies*, ό.π., σ. 130-145 και Bentsi-Enchill, Ed, Goodenough, Jessica και Berger, Michael. "The Death of UPP Social: Failing to Make Participation Work", *Rio On Watch*, 30 Μαρτίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.rioonwatch.org/?p=17660>.

παρουσία στην καθημερινότητα των τοπικών πληθυσμών μαρτυρά πως οι πρακτικές της δημόσιας ασφάλειας αντλούν σήμερα τα εργαλεία τους απευθείας από τις εργαλειοθήκες της αντιεξέγερσης. Η ατζέντα της δημόσιας ασφάλειας μοιράζεται πλέον κοινές αρχές με τη μεθοδολογία που συγκροτήθηκε στα μακρινά τοπία της ψυχροπολεμικής «ειρήνευσης». Και εμφανίζει ακόμη περισσότερες ομοιότητες με τα εργαλεία των σύγχρονων ένοπλων ανθρωπολόγων και των περίφημων χαρτογράφων του «ανθρώπινου πεδίου». Υπό μία έννοια, λοιπόν, οι πρακτικές της Caerus μπορούν να ιδωθούν ως μία μικρογραφία του HTS. Τόσο σε επίπεδο ρητορικής όσο και σε επίπεδο μεθοδολογίας οι ομοιότητες είναι πέρα από προφανείς. Κεντρική θέση στη φιλοσοφία της εταιρείας καταλαμβάνει η έννοια της κοινότητας και βασική της αποστολή είναι η αναλυτική της χαρτογράφηση.²⁹⁵ Όπως και στην περίπτωση του HTS, οι δραστηριότητες της Caerus περιγράφονται καταρχάς ως υπηρεσία για το καλό της κοινότητας. Και βασίζονται σε πολλά από τα στοιχεία που συγκροτούν τη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών, με χαρακτηριστικότερη ίσως εξ αυτών τη διενέργεια έρευνας πεδίου. Έτσι, ειδικευμένο προσωπικό δραστηριοποιείται μέσα στις κοινότητες, αντλώντας πληροφορίες από τους τοπικούς πληθυσμούς σχετικά με ζητήματα που άπτονται της δημόσιας ασφάλειας και της γενικότερης λειτουργίας των κοινοτήτων. Συνεντεύξεις, σημειώσεις, ερωτηματολόγια, χάρτες, δορυφορικές εικόνες, ανάλυση δεδομένων από τη χρήση τεχνολογιών επικοινωνίας, συνθέτουν το προφίλ της κοινότητας, επιχειρώντας να δημιουργήσουν μοντέλα δραστηριοτήτων, να αποτυπώσουν κανονικότητες και να αναδείξουν τις αποκλίνουσες συμπεριφορές. Στη συνέχεια διατυπώνονται εκτιμήσεις και αξιολογήσεις των καταστάσεων και προτείνονται λύσεις προσαρμοσμένες στα ιδιαίτερα δεδομένα της κάθε περιοχής και ειδικές προσεγγίσεις κοινοτικής αστυνόμευσης, όπως επισημαίνει η Caerus.²⁹⁶ Και όλα αυτά μέσα σε ένα προσεκτικά επιμελημένο πλαίσιο που δίνει την εντύπωση παροχής υπηρεσιών προς την κοινότητα· αν όχι την εντύπωση ενός πρότυπου εγχειρήματος συμμετοχικού σχεδιασμού.²⁹⁷ Οι πληροφορίες αυτές αποθηκεύονται, στη συνέχεια, σε βάσεις δεδομένων στις οποίες έχουν πρόσβαση κυβερνητικοί και άλλοι φορείς. Επιπλέον, η Caerus διαθέτει ένα ειδικά σχεδιασμένο open source λογισμικό για τη συλλογή και την επεξεργασία «γεω-χωρικών» και «γεω-κοινωνικών» πληροφοριών, με το οποίο διευκολύνεται η χαρτογράφηση της εκάστοτε κοινότητας και η αποτύπωση συγκεκριμένων τάσεων και δραστηριοτήτων στο χώρο. Το λεγόμενο *CaerusGEO* αποτελεί, επί της ουσίας, μία παραλλαγή και μια πιο γεωγραφική εκδοχή του MAP-HT, με το οποίο εργάζονταν, όπως προαναφέρθηκε, οι ένοπλοι ανθρωπολόγοι του HTS. Και όπως και στην περίπτωσή του, συνιστά μία βάση καταγραφής ποικίλων δεδομένων σε πραγματικό χρόνο, που

²⁹⁵ Βλ. σχετικά το άρθρο “Adaptive Action. Systemic Change”, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://caerusassociates.com/services/> και Hughes, *ό.π.*

²⁹⁶ “Adaptive Action. Systemic Change”, *ό.π.*

²⁹⁷ Kilcullen, “Westgate mall attacks”, *ό.π.*

επιτρέπει την άμεση δράση των τοπικών αρχών και των σωμάτων ασφαλείας.²⁹⁸

Έπειτα, λοιπόν, από τις επίσημες δοκιμές στις πραγματικές εμπόλεμες ζώνες, οι συγκεκριμένες πρακτικές πλασάρονται ως προϊόντα και ως υπηρεσίες ασφαλείας σε χώρες του Παγκόσμιου Νότου. Εταιρείες όπως η Caerus επιχειρούν να «βάλουν τάξη» στις χαρτογράφητες επικράτειες των χαοτικά αναπτυσσόμενων μητροπόλεων, αξιοποιώντας το «κενό ασφαλείας» που δημιουργείται από το συνδυασμό της δημογραφικής εξάπλωσης, της ανεξέλεγκτης αστικοποίησης και της απουσίας αποτελεσματικών μηχανισμών διοικητικού ελέγχου. Ο Kilcullen επιστρέφει, έτσι, ως εργολάβος της ασφάλειας, πουλώντας την τεχνογνωσία της πληθυσμιακής διαχείρισης, έτσι όπως αυτή συγκροτήθηκε στα τοπία της αντιεξέγερσης, και αλλάζοντας απλώς τα ονόματα των σχετικών προϊόντων και υπηρεσιών.²⁹⁹ Εν τούτοις, οι ιδιότητές τους δεν αλλάζουν· ούτε και η χρήση τους. Επιχειρώντας σε «ευάλωτα, μη ασφαλή και πολιτικά ευαίσθητα περιβάλλοντα»,³⁰⁰ η Caerus βοηθάει τις τοπικές αρχές να χαρτογραφήσουν τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς και τις κοινωνικές αποκλίσεις, αναλαμβάνοντας να εισαγάγει σε αυτούς τους αστικούς χώρους και χρόνους αυτό που στα υπόλοιπα «ασφαλή» περιβάλλοντα είναι ήδη καθεστώς. Να εισαγάγει, με άλλα λόγια, εκείνες τις τεχνολογίες κοινωνικού ελέγχου, που συνιστούν προ πολλού το καταστατικότερο, ίσως, στοιχείο της σύγχρονης αστικής εμπειρίας. Μπορεί στην αφετηρία αυτής της εισαγωγής να διακρίνονται οι φιγούρες των κοινωνικών επιστημόνων που διενεργούν έρευνες πεδίου· να διακρίνονται, με άλλα λόγια, τα σημάδια ενός πρωτόλειου τρόπου χαρτογράφησης των κοινωνικών σχέσεων και δικτύων. Εν τούτοις, εκείνες οι πρώτες γνώσεις και πληροφορίες συνιστούν το σημείο μηδέν μιας συνολικότερης αστυνομικής και χαρτογραφικής επιχείρησης, που σύντομα διατυπώνεται πιο τεχνολογικά. Μιας επιχείρησης που βασίζεται, από 'κει και πέρα, στις δικτυωμένες ιδιότητες του αστικού περιβάλλοντος για να εξασφαλίσει τη συνέχεια της κοινωνικής επιτήρησης, όπως αυτό μαρτυράται από τις εκλεπτυσμένες open source πλατφόρμες πληροφοριών και τις βάσεις δεδομένων που ενημερώνονται σε πραγματικό χρόνο.

Το παράδειγμα της Caerus αφενός αποτελεί την πιο άμεση και αποτελεσματική οδό για να κατανοήσουμε το πώς οι στρατιωτικές μεθοδολογίες μετακομίζουν στο πεδίο της οργάνωσης της αστικής καθημερινότητας, μέσα από τις εκλεπτυσμένες εκφάνσεις της δημόσιας ασφάλειας. Αφετέρου μας υπενθυμίζει πως οι πόλεις δεν είναι μόνο συγκεντρώσεις ανθρώπων αλλά και ένα πλέγμα μηχανισμών πληθυσμιακού ελέγχου. Ή για την ακρίβεια, πως δε νοούνται τέτοιες συγκεντρώσεις ανθρώπων χωρίς να έχει εξασφαλιστεί η αποτελεσματική τους επιτήρηση. Όλες/οι εκείνες/οι που κατοικούν σήμερα στα ογκώδη αστικά περιβάλλοντα γνωρίζουν εξαρχής πως οι

²⁹⁸ “Adaptive Action. Systemic Change”, *ό.π.* και Hughes, *ό.π.*

²⁹⁹ Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα της Ονδούρας, της Λιβερίας και της Νιγηρίας, όπου ο η Caerus συμμετέχει σε προγράμματα χαρτογράφησης της εγκληματικότητας και διεξάγει έρευνα πεδίου σε περιοχές περιθωριοποιημένων κοινοτήτων. Βλ. σχετικά, Kilcullen, *Out of the Mountains*, *ό.π.*, σ. 45, 242.

³⁰⁰ “Adaptive Action. Systemic Change”, *ό.π.*

πόλεις συνιστούν την επιτομή της «κοινωνίας του ελέγχου»³⁰¹ και πως η ίδια τους η συνδεσιμότητα παρέχει τέτοιες δυνατότητες που καθιστούν τη φυσική παρουσία κοινωνικών επιστημόνων στο εσωτερικό των κοινοτήτων προαιρετική για τις ανάγκες επιτήρησης και χαρτογράφησης του «ανθρώπινου πεδίου». Αόρατες, διάχυτες και σχεδόν κοινότοπες τεχνολογίες επιτελούν, κατά μία έννοια, τον ίδιο ρόλο. Η ίδια, λοιπόν, η συνδεσιμότητα του αστικού περιβάλλοντος και οι τεχνολογικές δυνατότητες που παρέχονται από τις υπάρχουσες δικτυωμένες υποδομές του, επιτρέπουν τη λειτουργία μιας ευρύτερης και λιγότερο ορατής γκάμας τεχνολογιών ελέγχου και επιτήρησης σε σχέση με τα αγροτικά τοπία της κλασικής αντιεξέγερσης ή τις μη τεχνολογικά δικτυωμένες και αχαρτογράφητες γειτονιές των «αναπτυσσόμενων» αστικών περιοχών. Τεχνολογίες που δεν ενεργοποιούνται απλώς σε κάποιες έκτακτες περιστάσεις, αλλά που αντιθέτως κανονικοποιούνται και συγκροτούν την ίδια την καθημερινότητα των αστικών πληθυσμών. Η ατζέντα της δημόσιας ασφάλειας εκδηλώνεται, έτσι, με πιο «ευγενικές» μορφές· πιο ευγενικές στο βαθμό που εν πολλοίς δεν είναι ορατές, καθώς είναι τεχνολογικά ενσωματωμένες σε βασικές καθημερινές δραστηριότητες, όπως είναι η κατανάλωση και η επικοινωνία. Και επιτελούν με ακρίβεια εκείνη την προαπαιτούμενη λειτουργία της διόπτρας που σημαδεύει τον πληθυσμό.

Οι δραστηριότητες της Caerulus δε συνιστούν, λοιπόν, παρά μια απλή, παρ' όλα αυτά ζοφερή, υπενθύμιση για το πώς συγκροτείται σήμερα η μητροπολιτική καθημερινότητα. Στα σύγχρονα πολύπλοκα αστικά περιβάλλοντα οι τεχνολογίες του ελέγχου ενσαρκώνουν απόλυτα την «επέκταση των στρατιωτικών ιδεών του εντοπισμού, της αναγνώρισης και της στόχευσης στους καθημερινούς χώρους και στις κυκλοφορίες της καθημερινής ζωής».³⁰² Και επιστρατεύονται ακριβώς επειδή έχουν τη μοναδική ικανότητα να διαχειρίζονται τον απεριόριστο όγκο πληροφοριών που παράγουν οι ασταμάτητες κυκλοφορίες, οι τεράστιες πληθυσμιακές κλίμακες και πυκνότητες και οι συνεχείς ροές της επικοινωνίας. Η μαζική χρήση τεχνολογιών επιτήρησης αποτελεί, επί της ουσίας, μία προσπάθεια διαχείρισης των ζητημάτων ασφαλείας που εγείρει η αποδόμηση της σχέσης Φίλος/Εχθρός σε συνδυασμό με τη διόγκωση του αστικού περιβάλλοντος και την ίδια τη δημογραφική εξάπλωση. «Εν απουσία του ένστολου εχθρού, ο κύριος στόχος γίνεται το ίδιο το αστικό κοινό».³⁰³ Στο στόχαστρο αυτών των τεχνολογιών μπαίνει έτσι η έννοια του πληθυσμού· η ίδια του η σωματικότητα, έτσι όπως αυτή αποτυπώνεται στα περιβόητα βιομετρικά χαρακτηριστικά, και ο ίδιος ο πληροφοριακός πλούτος που παράγουν οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις.³⁰⁴ Όπως τονίζει ο Graham, η έμφαση του σύγχρονου δόγματος της ασφάλειας

³⁰¹ Βλ. σχετικά το άρθρο «Κοινωνίες του Ελέγχου» στο Gilles Deleuze, *Η κοινωνία του ελέγχου*, μτφρ. Παναγιώτης Καλαμαράς, Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2001.

³⁰² Graham, *ό.π.*, σ. xi.

³⁰³ *Ό.π.* σ. 96.

³⁰⁴ Ο David Lyon διακρίνει τέσσερις βασικές κατηγορίες τεχνολογιών πληθυσμιακής επιτήρησης που εστιάζουν τόσο στην καταγραφή σωματικών δεδομένων όσο και στην παρακολούθηση ατομικών συμπεριφορών. Οι βιομετρικές

επικεντρώνεται στην αναγνώριση απειλών που εμφανίζονται μέσα στο χάος της αστικής ζωής, όταν αυτές ακόμα βρίσκονται σε στάδιο που δε διακρίνονται από τον υπόλοιπο αστικό πληθυσμό.³⁰⁵ Ο εντοπισμός των όποιων απειλών —με τη στρατιωτική σημασία του όρου— δε σημαίνει παρά εντοπισμό συγκεκριμένων προσώπων μέσα σε μία αχανή πληθυσμιακή μάζα, όταν τα πάντα βρίσκονται ακόμα στο στάδιο της δυνητικότητας. Και για τις ανάγκες αυτού του εντοπισμού δεν αρκούν απλώς μερικές κάμερες κλειστού κυκλώματος και μερικά προγράμματα παρακολούθησης επικοινωνιών. Απαιτείται μια ολόκληρη οργάνωση των μηχανισμών ελέγχου γύρω από το ζήτημα της παρακολούθησης συμπεριφορών και της καταγραφής τους και εν συνεχεία της αποθήκευσης και επεξεργασίας ενός τεράστιου όγκου πληροφοριών σε ειδικές βάσεις δεδομένων. Μηχανισμών που δεν άπτονται αποκλειστικά των ζητημάτων δημόσιας ασφάλειας, αλλά που είναι σε θέση λόγω της κεντρικής θέσης που καταλαμβάνουν στο πεδίο της οργάνωσης της καθημερινότητας να συλλέγουν προσωπικά δεδομένα και να τα μοιράζονται σε περιπτώσεις που αυτό κρίνεται απαραίτητο, όπως είναι το διατραπεζικό σύστημα και το διαδίκτυο.³⁰⁶

Οι πληροφορίες αυτές αποθηκεύονται για απροσδιόριστα χρονικά διαστήματα και συγκροτούν τη χαρακτηριστικότερη ίσως περίπτωση αυτού που σήμερα αποκαλείται *Μεγάλα Δεδομένα* (Big Data).³⁰⁷ Αλλά η μαζική αυτή αποθήκευση δεδομένων, πέραν της ανεξάντλητης μνημονικής ικανότητας για την οποία οι σύγχρονες τεχνολογίες προ πολλού επιστρατεύονται, απαιτεί επιπλέον προγραμματισμό τόσο κατά το στάδιο της καταχώρησης όσο και κατά το στάδιο της επεξεργασίας. Καθίσταται, λοιπόν, προφανές πως αυτή η «εξόρυξη δεδομένων» (data-mining) πραγματοποιείται μέσα από αλγοριθμικές διαδικασίες που οργανώνονται με βάση συγκεκριμένα κοινωνικά κριτήρια, συγκεκριμένες πολιτικές παραδοχές και συγκεκριμένες εννοιολογήσεις της δημόσιας ασφάλειας.³⁰⁸ Απαιτείται ακριβής προγραμματισμός αυτών των τεχνολογιών, που θα

τεχνολογίες, οι ψηφιακές κάρτες ταυτοποίησης, οι κάμερες κλειστού κυκλώματος και η παρακολούθηση των επικοινωνιών, συνθέτουν ένα φάσμα πρακτικών κοινωνικού ελέγχου που διευρύνθηκε, όπως υποστηρίζει, μετά τις 11/9. Βλ. σχετικά, Lyon, David. “Technology vs. ‘Terrorism’: Circuits of City Surveillance Since September 11, 2001”, στο Graham, *Cities, War and Terrorism*, ό.π., σ. 299-307.

³⁰⁵ Graham, “Introduction: Cities, Warfare, and States of Emergency”, ό.π., σ. xii.

³⁰⁶ Για μία λίστα διασυνδεδεμένων καθημερινών τεχνολογιών βλ. Graham, *Cities Under Siege*, ό.π., σ. 63, 125.

³⁰⁷ Βλ. ενδεικτικά Aradau, Claudia. “The Signature of Security: Big Data, Anticipation, Surveillance”, *Radical Philosophy*, 191, 2015, σ. 21-28. Μάλιστα, ο Richard Heiman, ειδικός σε ζητήματα «ανάλυσης ανθρώπινου πεδίου», αναφέρει πως η αντιεξέγερση αποτελεί ένα πλούσιο σε δεδομένα (data-rich) αλλά φτωχό σε θεωρία (theory-poor) περιβάλλον. Και αναφέρει πως η έλλειψη ενός επαρκούς θεωρητικού πλαισίου δε βοηθάει στην ανάλυση των μεγάλων δεδομένων ή των “big COIN data”, όπως τα αποκαλεί χαρακτηριστικά. Βλ. σχετικά, Heiman, Richard. “The Future of Counterinsurgency: Altogether Quantitative, Scarcely Analytical...”, *Imaging Notes*, 2012, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.imagingnotes.com/go/article.php?mp_id=313. Βλ. επίσης, González, Roberto J. “Seeing into Hearts and Minds, part 2: ‘Big Data’, Algorithms, and Computational Counterinsurgency”, *Anthropology Today*, 31 (4), 2015, σ. 13-18.

³⁰⁸ Αντιγράφοντας από το σχετικό λήμμα του ελληνικού Wikipedia, «[ε]ξόρυξη δεδομένων (ή ανακάλυψη γνώσης από βάσεις δεδομένων) είναι η εξεύρεση μιας (ενδιαφέρουσας, αυτονόητης, μη προφανούς και πιθανόν χρήσιμης) πληροφορίας ή προτύπων από μεγάλες βάσεις δεδομένων με χρήση αλγορίθμων ομαδοποίησης ή κατηγοριοποίησης και των αρχών της στατιστικής, της τεχνητής νοημοσύνης, της μηχανικής μάθησης και των συστημάτων βάσεων δεδομένων. Στόχος της εξόρυξης δεδομένων είναι η πληροφορία που θα εξαχθεί και τα πρότυπα που θα προκύψουν να έχουν δομή κατανοητή προς τον άνθρωπο έτσι ώστε να τον βοηθήσουν να πάρει τις κατάλληλες αποφάσεις». Βλ. την

κατευθύνει την επεξεργασία των δεδομένων, καθώς οι τεχνολογίες αυτές δεν αποφασίζουν από μόνες τους.³⁰⁹ Απαιτούν ρύθμιση και εντολές και συνιστούν απλώς το αυστηρά τεχνικό σκέλος μιας ευρύτερης στρατηγικής, είτε αυτή ιδωθεί σε στρατιωτικό είτε ιδωθεί σε ποινικό επίπεδο. Οι νέες τεχνολογίες κάνουν, λοιπόν, αυτό που δε θα μπορούσαν να κάνουν όλες οι ανθρώπινες διάνοιες ενωμένες. Προγραμματισμένες με βάση «προσομοιώσεις κανονικότητας», καταγράφουν ακούραστα πληροφορίες και εντοπίζουν αυτομάτως σχετικές αποκλίσεις· συγκροτούν ογκώδεις βάσεις δεδομένων και κατηγοριοποιούν· σκιαγραφούν με πρωτοφανείς ταχύτητες προσωπικά προφίλ και προβλέπουν μελλοντικές συμπεριφορές στο πλαίσιο μιας ιδιότυπης «προγνωστικής ανάλυσης».³¹⁰ Και, εν πολλοίς, εστιάζουν στις αλλαγές.³¹¹ «Ο μόνος δυνατός τρόπος για να γίνει αυτό είναι προληπτικά, ψηφιακά και με υψηλό βαθμό τεχνολογικής αυτοματοποίησης», γράφει ο Graham.³¹² Επομένως, οι πολιτικές της δημόσιας ασφάλειας μέσα στο αχανές πεδίο των πληροφοριών που παράγουν οι κοινωνικές σχέσεις και οι ανθρώπινες κυκλοφορίες απαιτούν τεχνολογική διαμεσολάβηση. Η διαχείριση των περιβόητων απειλών μετατρέπεται σε αντικείμενο αναγνώρισης ψηφιακών στιγμάτων και υπογραφών, αποδεικνύοντας πως οι τεχνολογίες της δημόσιας ασφάλειας υιοθετούν απολύτως την τριμερή λογική που χαρακτηρίζει παραδοσιακά τις στρατιωτικές τεχνολογίες· ήτοι, τη λογική του εντοπισμού, της αναγνώρισης και της στόχευσης.³¹³ Αυτό είναι και το υπόβαθρο πάνω στο οποίο συγκροτείται σήμερα ένα μεγάλο μέρος της αντιεξεγερτικής πρακτικής που αποκαλείται *υπολογιστική αντιεξέγερση* (computational counterinsurgency).³¹⁴ Οι ειδικοί αλγόριθμοι, τα «μεγάλα δεδομένα», η εξόρυξή τους, οι προσομοιώσεις και τα προγνωστικά προγράμματα (forecasting programmes) έχουν ένα και μοναδικό στόχο· να «μοντελοποιήσουν την ανθρώπινη, κοινωνική και πολιτισμική

ηλεκτρονική διεύθυνση <http://goo.gl/pML9Z>. Βλ. επίσης, Graham, *ό.π.*, σ. χι, χχι, 99, 125-128.

³⁰⁹ Η, για να είμαστε πιο ακριβείς, «παίρνουν αποφάσεις» με βάση τον εκάστοτε αλγόριθμο. Βλ. Lyon, *ό.π.*, σ. 307.

³¹⁰ Graham, *ό.π.*, σ. 63, 93, 99, 100, 126. Η Aradau υποστηρίζει σχετικά: «Η ανακάλυψη γνώσης» μέσω της εξόρυξης μεγάλων δεδομένων και η πρόβλεψη μέσω της καταγραφής των στοιχειοποιημένων (datafied) ιχνών της κοινωνικής ζωής, έχουν γίνει η δόξα των επαγγελματιών των πληροφοριών και της ασφάλειας. Ισχυρίζονται ότι η πρόσβαση στα ψηφιακά ίχνη που αφήνουμε στο διαδίκτυο μέσω των εμπορικών συναλλαγών ή των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων μπορεί να υποστηρίξει μια ανάγνωση του μέλλοντος. Επαναλαμβάνουν το σύνθημα των επιστημόνων των δεδομένων και των ιδιωτικών εταιρειών πως τα «ψηφιακά ψίχουλα» του διαδικτυακού κόσμου «προσφέρουν μια άποψη της ζωής σε όλη της την πολυπλοκότητα» που «θα φέρει την επανάσταση στη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς». Για την Aradau η προσέγγιση αυτή εμφανίζει περισσότερες ομοιότητες με την «ψευδο-ορθολογικότητα» της αστρολογίας παρά με μεθόδους που βασίζονται σε ενδείξεις. Aradau, *ό.π.*, σ. 22. Ενώ, για τον González η προσφυγή στα «μεγάλα δεδομένα» με σκοπό την πρόβλεψη της ανθρώπινης συμπεριφοράς υπονοεί την αντίληψη της τεχνολογίας ως μιας «κυβερνητικής (cybernetic) κρυστάλλινης σφαίρας», μέσα από την οποία μπορεί κανείς να διαβάσει το μέλλον. González, *ό.π.*, σ. 13.

³¹¹ Βλ. για παράδειγμα τις προτάσεις του Ackerman για τεχνολογίες αισθητήρων που θα παρατηρούν αλλαγές και όχι «σκηνικά» που θα παρακολουθούν δυναμικές καταστάσεις και δε θα απορροφούν απλώς δεδομένα από αμετάβλητα περιβάλλοντα. Οι σχετικοί αλγόριθμοι θα είναι σχεδιασμένοι για να λειτουργούν σε περιπτώσεις που συμβαίνουν προσδιορισίμες αλλαγές μπροστά από ένα «φόντο κανονικότητας», ώστε να εντοπίζονται οι *μη κανονικές* (abnormal) συμπεριφορές. Βλ. σχετικά Graham, *ό.π.*, σ. 164,

³¹² *Ό.π.*, σ. 99.

³¹³ *Ό.π.*, σ. χι, χχv, 21, 64.

³¹⁴ Heiman, *ό.π.* και González, *ό.π.*, σ. 15-17.

συμπεριφορά...», επιτρέποντας στις δυνάμεις ασφαλείας «...να κατανοήσουν και να επιχειρήσουν αποτελεσματικά επί του ανθρώπινου πεδίου κατά τη διάρκεια μη συμβατικών πολέμων και άλλων αποστολών».³¹⁵

Η διάχυση αυτών των τεχνολογιών κοινωνικού ελέγχου μας γυρνάει πίσω στο σημείο απ' όπου ξεκινήσαμε· πίσω στην αποδόμηση της σχέσης Φίλος/Εχθρός. Εκκινεί από το γεγονός πως σταδιακά «περνάμε από έναν κόσμο εχθρών σε έναν κόσμο κινδύνων και ρίσκων», όπως υποστήριζε χαρακτηριστικά ο Ulrich Beck.³¹⁶ Η εξαναγκαστική ασυμμετροποίηση των συγκρούσεων —εξαναγκαστική λόγω της προφανούς ασυμμετρίας σε επίπεδο οπλικών και επιχειρησιακών δυνατοτήτων που χαρακτήριζε τις μεταπολεμικές συγκρούσεις— οδήγησε στην ανάδυση της έννοιας του πληθυσμού και μετέφερε, κατά μία έννοια, τις εχθροπραξίες σε ένα ιδιότυπο πεδίο, που άλλοτε συνιστούσε ένα αυστηρά μη στρατιωτικό και προστατευόμενο μέγεθος. Η αντιεξέγερση, από κει και πέρα, συγκροτήθηκε με βασικό στόχο τη διαχείριση του «ανθρώπινου πεδίου» και την αναλυτική του χαρτογράφηση. Οι θεωρητικοί, όμως, του πολέμου μας δείχνουν πως αυτή η ασυμμετροποίηση των συγκρούσεων επέδειξε και συγκεκριμένες χωρικές προτιμήσεις, αφήνοντας σταδιακά τις γνώριμες αγροτικές τοπογραφίες και οδηγώντας απευθείας στα πολύπλοκα αστικά περιβάλλοντα· και αναδεικνύοντας, έτσι, εκ νέου με δύο παράλληλους τρόπους την αδιαμφισβήτητη «πολεμική» σημασία της έννοιας του πληθυσμού. Αφενός μέσα από το σκέλος του περιβάλλοντος που συνιστά ένα πεδίο κατεξοχήν πληθυσμιακό. Αφετέρου μέσα από το σκέλος της φύσης των απειλών που, όπως είδαμε παραπάνω, δεν μπορεί να γίνει κατανοητή παρά μόνο ως συνάρτηση με τον πληθυσμό. Στην κατεύθυνση αυτή, οι τεχνικές της αντιεξέγερσης, ως τεχνικές πληθυσμιακής διαχείρισης, εισέβαλαν στο πεδίο του καθημερινού και ανέλαβαν να χαρτογραφήσουν τις δυνητικότητες και τον ανεξάντλητο πληροφοριακό πλούτο που παράγει το πεδίο της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και της ανθρώπινης κυκλοφορίας. Και σε αυτήν ακριβώς τη στρατιωτική παράδοση οφείλουμε να εντοπίσουμε τις καταβολές πολλών από εκείνα τα φαινόμενα που σήμερα συγκροτούν την αστική καθημερινότητα και τη στοιχειώνουν μέσα από τις άλλοτε εκλεπτυσμένες και άλλοτε πιο ωμές εφαρμογές της δημόσιας ασφάλειας. Αυτό, λοιπόν, που ο Graham αποκαλεί «ασφαλειοποίηση» (securitization)³¹⁷ δεν είναι παρά η πιο σύγχρονη και εκλεπτυσμένη όψη των παραδοσιακών αντιεξεγερτικών πρακτικών, που συγκροτήθηκαν ως βίαιη απάντηση στην αποδόμηση της σχέσης Φίλος/Εχθρός και τη βύθιση του άλλοτε διακριτού (και ένστολου) Εχθρού μέσα στην απέραντη πληθυσμιακή θάλασσα. Είναι η απόλυτη ενσάρκωση της μετάβασης που διέκρινε από νωρίς ο Trinquier, όταν περιέγραφε τη μετατόπιση του στρατιωτικού

³¹⁵ González, “Seeing into Hearts and Minds, part 1”, *ό.π.*, σ. 11.

³¹⁶ Παρατίθεται στο Graham, “Introduction: Cities, Warfare, and States of Emergency”, *ό.π.*, σ. 4.

³¹⁷ Graham, *Cities Under Siege*, *ό.π.*, σ. 67.

κέντρου βάρους από τα τείχη στην πληροφορία.³¹⁸ Η μετακόμιση των ανορθόδοξων συγκρούσεων στις πόλεις, των συγκρούσεων, δηλαδή, που διεξάγονται κατεξοχήν μέσα στον πληθυσμό σε περιβάλλοντα κατεξοχήν πληθυσμιακά, σημαίνει πως οι μηχανές της αντιεξέγερσης θα εργάζονται εφεξής ασταμάτητα. Η μετατροπή του πληθυσμού σε πεδίο επιχειρήσεων καταδεικνύει, εν τέλει, πως αν για τον Clausewitz «[ο] πόλεμος είναι μια μορφή των ανθρώπινων σχέσεων»,³¹⁹ για την αντιεξέγερση οι ανθρώπινες σχέσεις είναι μια μορφή του πολέμου.

³¹⁸ Trinquier, *ό.π.*, σ. 31.

³¹⁹ Clausewitz, *ό.π.*, σ. 155.

V. Παράρτημα Α:
Αστικοί φραγμοί στη στρατιωτική έπαρση

1. Επανάσταση στις Στρατιωτικές Υποθέσεις: Τεχνολογικός φετιχισμός και στρατηγικές ψευδαισθήσεις

Η είσοδος των συγκρούσεων στο πεδίο του πληθυσμού σηματοδοτεί, όπως είδαμε, μία δομική μετατόπιση όχι μόνο των τρόπων του πολέμου αλλά και της ίδιας της εννοιολόγησης. Εν συνεχεία, η μετακόμισή τους στα πολύπλοκα αστικά περιβάλλοντα δημιούργησε νέες ρωγμές στις στρατιωτικές βεβαιότητες, θολώνοντας περισσότερο το ήδη ασαφές σκηνικό που είχε διαμορφώσει η αντικανονικότητα του ανορθόδοξου μαχητή. Οι πανίσχυρες στρατιωτικές μηχανές σαφώς και δεν στάθηκαν απαθείς μπροστά σε αυτή την εξέλιξη. Διατύπωσαν άμεσα ρηξικέλευθες θεωρίες και ανέπτυξαν νέες τεχνολογίες, επιχειρώντας να διαχειριστούν τα συμπτώματα που προκαλούσε η αποδόμηση του άξονα Φίλος/Εχθρός και εισάγοντας με τη βία στα στρατιωτικά εργαστήρια κάθε πτυχή της αστικής εμπειρίας. Εν τούτοις, στο πλάι αυτής της πανίσχυρης επιχειρησιακής εικόνας μπορούμε, σήμερα, να διακρίνουμε σημάδια που μαρτυρούν ανεπάρκειες και δυσλειτουργίες. Απρόσμενες και δυσμενείς για τα επιτελεία του πολέμου· ελπιδοφόρες και ευκαταίες για όλες/ους εκείνες/ους που αναγκάστηκαν να σύρουν τις υποθέσεις τους μέσα στα αστικά τοπία και στις πληθυσμιακές θάλασσες. Πίσω, λοιπόν, από το περίτεχνο προπέτασμα που κατασκευάζει για τον εαυτό του ο σύγχρονος στρατιωτικός λόγος, απλώνεται αδάμαστη η υλική και κοινωνική πραγματικότητα. Η αποτυχία των αμερικανικών εκστρατειών στο Ιράκ και το Αφγανιστάν αποτελούν ίσως την πιο αδιάσειστη απόδειξη. Ακολουθώντας, για παράδειγμα, το νήμα που ξετύλιξαν οι παρατηρήσεις του προηγούμενου μέρους, δικαιούμαστε να υποστηρίξουμε πως η πολυδιαφημιζόμενη κατανόηση του «ανθρώπινου πεδίου» και ως εκ τούτου και το πρόγραμμα HTS συνιστούν μια απόλυτη αποτυχία.¹ Επιπλέον, τα περίφημα και πανάκριβα προγράμματα κοινωνικο-πολιτισμικής μοντελοποίησης, πρόγνωσης και έγκαιρης ειδοποίησης, φαίνεται να συνιστούν απλώς προϊόντα ενός αχαλίνωτου και αυτοτροφοδοτούμενου τεχνολογικού φετιχισμού, κρυμμένου επιμελώς πίσω από ευφάνταστα εργαλεία κοινωνικής θεωρίας. Όπως γράφει χαρακτηριστικά ο González, κανένα από αυτά τα προγράμματα δεν κατάφερε να προβλέψει κομβικά γεγονότα όπως η Αραβική Άνοιξη και η ανάδυση του ISIS στην ευρύτερη περιοχή της Συρίας και του Ιράκ.²

Εν τούτοις, οι αστοχίες και οι ανεπάρκειες των στρατιωτικών τεχνολογιών σε καμία

¹ Lawton, Joel. “How the Military Intelligence Community Has Failed to Incorporate Sociocultural Understanding of their Operational Environment”, *Small Wars Journal*, 23 Απριλίου 2014, σ. 3-4, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jml/art/how-the-military-intelligence-community-has-failed-to-incorporate-sociocultural-understandi>.

² González, *ό.π.*, σ. 13 και González, “Seeing into Hearts and Minds, part 2”, *ό.π.*, σ. 14.

περίπτωση δεν περιορίζονται στο πεδίο της πληθυσμιακής χαρτογράφησης και διαχείρισης. Εκτείνονται σε ένα ευρύτερο φάσμα επιχειρησιακών τομέων, συνθέτοντας μία εικόνα πολύ διαφορετική από αυτή που θα ήθελαν οι σχεδιαστές της καταστροφής. Σε αυτή την εικόνα θα είχε νόημα να εστιάσουμε για λίγο, επιχειρώντας να αναδείξουμε μέσα από τις ανησυχίες των ίδιων των επιτελείων τα όρια αυτής της στρατιωτικής παντοδυναμίας και δοκιμάζοντας να αποδομήσουμε τις φλύαρες εκφράσεις του σύγχρονου μιλιταριστικού ναρκισσισμού. Παραδόξως, λοιπόν, μια συμβατική στρατιωτική δύναμη, παραδοσιακά περιτριγυρισμένη από ένα πλήθος τεχνολογικών και επιχειρησιακών πλεονεκτημάτων, βρίσκεται αντιμέτωπη με ένα σύνολο δυσκολιών που, εκκινώντας από τον κόσμο των υποδομών και φτάνοντας μέχρι τον πληθυσμό, επιβάλλουν περιορισμούς σε τομείς όπως ελιγμοί, επικοινωνία, διοίκηση, δύναμη πυρός, συλλογή πληροφορίας, κ.α.³ Οι δυσκολίες αυτές δε συνιστούν απλώς μια εξαίρεση στον κανόνα του πολέμου. Απεναντίας, αποτελούν μέρος του βασικού πυρήνα των μιλιταριστικών προβληματοποιήσεων και ανησυχιών· και ειδικά όσον αφορά την πόλη και τις ανθρώπινες γεωγραφίες της. Η φιλολογία για τις αστικές επιχειρήσεις, και κυρίως εκείνη για τη διαχείριση των ανορθόδοξων απειλών σε αστικό περιβάλλον, δίνει την εντύπωση ενός εγχειρίδιου επίλυσης τακτικών και στρατηγικών γρίφων. Η στρατιωτική έπαρση, λοιπόν, μαθημένη να συλλαμβάνει στο ανοιχτό οπτικό της πεδίο και να κατατροπώνει τον αναγνωρίσιμο Εχθρό, σκοντάφτει σήμερα στους τοίχους των μητροπόλεων και στέκεται απαθής μέσα στο αχανές πλήθος. Αλλά, ομολογουμένως, αυτό δεν την κάνει λιγότερο καταστροφική, καθώς εξακολουθεί να επιβάλλει μία ζοφερή πραγματικότητα για τους αστικούς πληθυσμούς. Η μετατροπή των πόλεων σε πεδία χαμηλής ή υψηλότερης έντασης επιχειρήσεων κυοφορεί πάντοτε ένα καταστροφικό δυναμικό. Η βασικότερη, αντιθέτως, επίπτωση αυτής της έπαρσης αφορά την αποτυχία επίτευξης στρατηγικών στόχων, καθώς τα στρατιωτικά επιτελεία συνειδητοποιούν, αργά ή γρήγορα, πως τα υπερσύγχρονα μέσα που διαθέτουν δεν αρκούν για να κερδίσουν τους πολέμους που προκαλούν· και ας έχουν σκορπίσει απλόχερα το θάνατο και την καταστροφή.

Τα αδιέξοδα των μετασχηματισμών του πολέμου είχαν, όπως είδαμε, επισημανθεί ήδη με τη λήξη της ψυχροπολεμικής περιόδου. Μια παράδοξη επισήμανση, αν σκεφτεί κανείς πως την ίδια ακριβώς εποχή τα επιτελεία της καταστροφής θωράκιζαν τις βεβαιότητές τους μέσα από τις υποσχέσεις ενός πλήρως αυτοματοποιημένου πολέμου. Το τέλος του ψυχροπολεμικού σκηνικού σήμανε μια στροφή προς την επένδυση στις νέες στρατιωτικές τεχνολογίες. Το δόγμα της πυρηνικής αποτροπής που σε επίπεδο διακρατικών σχέσεων γέννησε τις προϋποθέσεις μιας «μη σύγκρουσης» που διήρκεσε μισό περίπου αιώνα, έδωσε τη θέση του σε μία επιχειρησιακή κουλτούρα βασισμένη στους ταχύτατους ελιγμούς και στα χειρουργικά πλήγματα. Εκείνη η πρώτη

³ Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. 25, 30.

εισβολή στο Ιράκ ήταν η κρίσιμη δοκιμή και ταυτόχρονα η πιο αδιάσειστη απόδειξη της αποτελεσματικότητας αυτής της επιλογής και των πλεονεκτημάτων που προσέφεραν τα νέα μέσα. Ο ιρακινός στρατός καθηλώθηκε άμεσα από τη χρήση των «έξυπνων όπλων» και οι συμμαχικές δυνάμεις, με τις ΗΠΑ σε ηγετικό ρόλο, έθεσαν τις βάσεις μιας πρωτόγνωρης επιχειρησιακής ασυμμετρίας. Ο αποκαλούμενος *Πόλεμος του Κόλπου* έλαβε χώρα μέσα στο περιβάλλον που διαμόρφωνε στις ΗΠΑ η περιβόητη *Επανάσταση στις Στρατιωτικές Υποθέσεις* (Revolution in Military Affairs, RMA). Μια σειρά, δηλαδή, μετασχηματισμών που προκαλούσαν οι νέες τεχνολογίες της πληροφορίας σε επίπεδο επιχειρησιακών προσεγγίσεων. Η RMA δεν αποτελεί μοναδικό φαινόμενο στην ιστορία των ένοπλων δυνάμεων. Όπως επισημαίνει ο Κονδύλης, οφείλει να ενταχθεί σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κατανόησης των δομικών μετατοπίσεων που επιβάλλει, κατά καιρούς, η χρήση μιας νέας τεχνολογίας στη στρατιωτική πρακτική και που αποκαλούνται «στρατιωτικές επαναστάσεις».⁴ Η συζήτηση περί RMA ξεκίνησε κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Ο Κονδύλης γράφει πως απασχολούσε τα σοβιετικά επιτελεία ήδη από τη δεκαετία του '60, όταν οι εξελίξεις στον κλάδο των πυρηνικών όπλων επέβαλαν ένα ριζικό επαναπροσδιορισμό του ρόλου των συμβατικών δυνάμεων.⁵ Στο αντίπαλο ψυχροπολεμικό στρατόπεδο, η σχετική συζήτηση ήταν εξίσου κομβική και συστηματοποιήθηκε μετά τη λήξη του Πολέμου του Βιετνάμ, διευρύνθηκε με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και ανακινήθηκε εκ νέου μετά τις 11/9.⁶ Σε γενικές γραμμές, ο όρος RMA χρησιμοποιείται σήμερα στη Δύση «για να υποδηλώσει τις συνέπειες της μαζικής χρήσης των ηλεκτρονικών μέσων και της πληροφορικής τόσο στη διάρθρωση των ένοπλων δυνάμεων και στον χαρακτήρα των οπλικών συστημάτων όσο και στη διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων».⁷

Η RMA στο γενικότερό της πλαίσιο δεν αποτέλεσε ακριβώς πρωτοτυπία στις στρατιωτικές υποθέσεις, αλλά παρέλαβε μια σειρά από μετασχηματισμούς που ήταν ορατοί, όπως ορθά γράφει ο Κονδύλης, ήδη από την εποχή του Μεσοπολέμου. Οι μετασχηματισμοί αυτοί εκκινούσαν, κατά κύριο λόγο, από τις συνεχείς αλλαγές στην αντίληψη του πεδίου της μάχης, απόρροια αφενός της εξέλιξης στον τομέα των αναγνωριστικών τεχνολογιών αφετέρου της προόδου στα ίδια τα οπλικά συστήματα. Η ανάπτυξη των τεχνολογιών της πληροφορίας στο πλαίσιο των στρατιωτικών πρακτικών εντατικοποίησε αργότερα τα χαρακτηριστικά αυτών των αλλαγών που, ήδη από τη δεύτερη παγκόσμια σύρραξη, είχαν μετατρέψει τον πόλεμο σε μια άκρως ευέλικτη, διάσπαρτη και κινητική πρακτική. Η έννοια του χώρου πρωτοστατεί, όπως είδαμε παραπάνω, σε αυτό το

⁴ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 345.

⁵ *Ο.π.*, σ. 325, 345 και Hirst, *ό.π.*, σ. 139.

⁶ Χωραφάς και Ριζάς, *ό.π.*, σ. 83 και Μαρκαντωνάτου, Μαρία. «Το δόγμα της “Επανάστασης στις Στρατιωτικές Υποθέσεις”»: Από τον πόλεμο χωρίς απώλειες στον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας», *Θέσεις*, 111, 2010, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1111&Itemid=29.

⁷ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 346.

μεταβαλλόμενο περιβάλλον, καθώς οι αποστάσεις μεγαλώνουν, τα όπλα γίνονται πιο ακριβή, η αναγνώριση στόχων πιο περίπλοκη και οι ελιγμοί πιο ζωτικοί. Επομένως, η RMA θεμελιώνεται καταρχάς πάνω σε στοιχεία που συνθέτουν προ πολλού μιας μορφής επιχειρησιακή κανονικότητα. Η έμφαση στις γρήγορες κινήσεις, η διάσπαση των γραμμών του μετώπου, η αξιοποίηση του χώρου σε όλο του το βάθος, η αντικατάσταση του μεγέθους «μάζα» από το μέγεθος «ευελιξία», συνθέτουν σταδιακά ένα τοπίο αποκέντρωσης που απαιτεί νέες μεθόδους επικοινωνίας και αποτελεσματικό συντονισμό ανάμεσα στα διαφορετικά σώματα του στρατού.⁸ Αυτό επιτυγχάνεται, ήδη από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, μέσω των νέων ηλεκτρονικών μεθόδων συλλογής και μετάδοσης πληροφοριών, όπως το Internet και το GPS, τα οποία από κοινού με τα νέα τηλεκατευθυνόμενα οπικά συστήματα, ανοίγουν το δρόμο στις γνώριμες μορφές που λαμβάνει η RMA, εκεί στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου.

Η Επανάσταση στις Στρατιωτικές Υποθέσεις υπήρξε όντως τομή στις διαδικασίες σχεδιασμού και διεξαγωγής επιχειρήσεων. Και όχι άδικα, μονοπώλησε για μια σημαντική περίοδο τα στρατιωτικά οράματα, προσφέροντας στα αρμόδια επιτελεία την ευκαιρία να συνδυάσουν το πάγιο αίτημα για ακρίβεια ως προς την αναγνώριση και προσβολή στόχων, την απαίτηση για μικρές απώλειες από την πλευρά των φίλιων δυνάμεων και όλα αυτά σε ένα περιβάλλον τρομακτικά άνισων αναμετρήσεων, έτσι όπως αυτό διαμορφώθηκε με την κατάρρευση της σοβιετικής αυτοκρατορίας. Σε πείσμα, όμως, της παντοδύναμης εντύπωσης που δίνουν οι εφαρμογές της υψηλής τεχνολογίας στο πεδίο των συγκρούσεων, εξακολουθούν να υφίστανται τεχνικοί περιορισμοί που προκαλούν ρωγμές στο συνεχές της τεχνολογικής έπαρσης. Ρωγμές που δεν αλλοιώνουν μόνο την προσεκτικά επιμελημένη εικόνα της RMA· αλλά που αμφισβητούν το γενικότερο όραμα ενός πλήρως αυτοματοποιημένου πολέμου. Ο Hirst, για παράδειγμα, εστιάζει σε αυτές τις ρωγμές, αναδεικνύοντας τους περιορισμούς που εμποδίζουν στο όραμα αυτό να εισέλθει στη σφαίρα της απόλυτης υλικής του πραγμάτωσης. Εξετάζοντας τους τρόπους με τους οποίους κάποιοι μεταμοντέρνοι, όπως τους αποκαλεί, θεωρητικοί (De Landa, Deleuze, Guattari, Virilio) περιέγραψαν το ρόλο της πληροφορίας στις σύγχρονες πρακτικές του πολέμου, επισημαίνει πως μέσα από τις θέσεις τους αποκρυσταλλώνονται οι τρεις κεντρικές ιδέες πάνω στις οποίες θα λέγαμε πως θεμελιώνεται η RMA: «αυτονομοποίηση», «εικονικοποίηση» και «αποχωρικοποίηση» συνθέτουν τις βασικές τάσεις των «(μετα)μοντέρνων» στρατιωτικών επιχειρήσεων, με την έννοια του κυβερνοχώρου να συνιστά το απαραίτητό τους υπόβαθρο.⁹ Εν τούτοις, ο Hirst εκφράζει αμφιβολίες για το αν, και κατά πόσο, οι πρακτικές της σύγκρουσης όντως «απο-υλικοποιούνται», και επομένως «απο-χωρικοποιούνται», με την έλευση της RMA. Και άρα διερωτάται για το αν, και

⁸ *Ο.π.*, σ. 347.

⁹ Hirst, *ό.π.*, σ. 138.

κατά πόσο, η πολεμική διαδικασία έχει τελικά αποδεσμευτεί από κάποιους παραδοσιακούς περιορισμούς: περιορισμούς που υπαγορεύονται από τον υλικό κόσμο και ως εκ τούτου από τον κόσμο των χωρικών ιδιοτήτων.

Όπως τονίζει χαρακτηριστικά, «[ο] κυβερνοχώρος δεν είναι χώρος: η πληροφορία οφείλει να δουλέψει στον πόλεμο κυρίως μέσω της αλληλεπίδρασης με αληθινά συστήματα που μετακινούν αντικείμενα σε έναν κόσμο που περιορίζεται από όρια ταχύτητας και απόστασης».¹⁰ Η πληροφορία, αν και καταλαμβάνει κομβική θέση στην ατζέντα των στρατιωτικών τελέσεων, δεν είναι σε θέση να καθορίσει την έκβαση των συγκρούσεων αφ' εαυτής. Όπως γράφει ο Κονδύλης, «η λειτουργία της υψηλής τεχνολογίας εξαρτάται από στοιχειώδη και απτά δεδομένα —κτηριακές εγκαταστάσεις, ενεργειακές πηγές, βοηθητικές συσκευές—, που μπορούν να καταστραφούν με απλά μέσα από ανθρώπους αποφασισμένους για όλα».¹¹ Παρ' όλα αυτά, στο πλάι των αδιαμφισβήτητων τεχνολογικών δυνατοτήτων, πριμοδοτείται η διαμόρφωση μιας στρατιωτικής ουτοπίας με ιδιαίτερη πολιτική βαρύτητα, μιας και η υπερεκτίμηση των τεχνικών επιτευγμάτων, μακριά από το να συνιστά απλώς αποτέλεσμα ενός τυπικού φетиχισμού, επιδιώκει τη σκόπιμη παραγωγή μιας απρόσβλητης επιχειρησιακής εικόνας. Η πραγματικότητα, όμως, του πολέμου αποδεικνύεται άκρως εξαρτημένη από παράγοντες απρόβλεπτους και ταυτόχρονα απολύτως οικείους, διαψεύδοντας εν μέρει τους οραματιστές της καταστροφής. Παράγοντες που εκκινούν από το μη ψηφιακό κόσμο του χώρου, του χρόνου, των ελλείψεων σε πόρους και της κοινωνικής αλληλεπίδρασης.¹² Καθώς και από εκείνη τη βασική αρχή της τεχνολογίας σύμφωνα με την οποία κάθε φορά «η τεχνική παράγει τα μέσα της εξουδετέρωσής της», με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις ευαλωτότητες των σύγχρονων τεχνολογιών της πληροφορίας.¹³

Παράλληλα, περιορισμοί που σχετίζονται με τις δυνατότητες της δορυφορικής επιτήρησης,¹⁴ με τις ιδιαιτερότητες και ευαισθησίες των ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων και επομένως τις πιθανότητες διαταραχών που μπορούν να προκληθούν σε ηλεκτρονικές συσκευές,¹⁵ και με τη βεβαιότητα πως οι τεχνολογίες της πληροφορίας παράγουν, εν τέλει, το δικό τους «νέφος» (fog),¹⁶ συμπληρώνουν το τοπίο των αμφιβολιών που ορθώνεται επιβλητικά μπροστά στις ψευδαισθήσεις των υποστηρικτών της RMA. Όπως ξεκαθαρίζει ο Crevel, «[τ]ο όραμα ενός μεγάλης κλίμακας, αυτοματοποιημένου, υψηλής τεχνολογίας πολέμου, [...] ποτέ δεν θα πραγματοποιηθεί. Οι ένοπλες

¹⁰ *Ο.π.*

¹¹ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 364.

¹² Hirst, *ό.π.*, σ. 137.

¹³ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 360.

¹⁴ *Ο.π.*, σ. 357 και Hirst, *ό.π.*, σ. 141.

¹⁵ Κονδύλης, *ό.π.*, Crevel, *ό.π.*, σ. 62 και Hirst, *ό.π.*, σ. 124.

¹⁶ Hirst, *ό.π.*, σ. 145. Η χρήση εδώ της έννοιας του «νέφους» αφενός περιγράφει, όπως είδαμε και στο δεύτερο μέρος, τη γνώριμη κατάσταση σύγχυσης που προκαλεί η υπερπαραγωγή πληροφοριών αφετέρου παραπέμπει στη νεφελώδη όψη στην οποία αναφερόταν ο Clausewitz, για να περιγράψει το τοπίο αβεβαιότητας μέσα στο οποίο αποκτούν το νόημά τους οι πράξεις του πολέμου.

συγκρούσεις θα διεξάγονται από ανθρώπους πάνω στη γη και όχι από ρομπότ στο διάστημα». ¹⁷ Και η πιο αδιάσειστη απόδειξη αυτής της πεποίθησης παρέχεται τόσο μέσα από το παράδειγμα του Πολέμου του Κόλπου όσο και μέσα από τα παραδείγματα των αντιεξεγερτικών εκστρατειών στο Ιράκ και το Αφγανιστάν, τα οποία σε πείσμα των οραμάτων της αποκλειστικά εξ αποστάσεως εμπλοκής απαίτησαν την αποστολή και την παραμονή μαζικών χερσαίων δυνάμεων στις περιοχές αυτές. Στη δίνη, λοιπόν, του αυτοματοποιημένου και «άυλου» πληροφοριακο-κεντρικού πολέμου (information-centric war) εξακολουθεί να ξεπροβάλλει ενοχλητικά τόσο η παραδοσιακή ανάγκη κατοχής και ελέγχου στρατηγικών εδαφών όσο και η ανάγκη ανάμειξης με το πληθυσμιακό τους δυναμικό. Η μετακόμιση των συγκρούσεων στις πόλεις και η σημασία που λαμβάνει η έννοια του πληθυσμού μέσα στο πλαίσιο του ανορθόδοξου πολέμου καθιστούν τις χερσαίες δυνάμεις κάθε άλλο παρά ξεπερασμένες και αχρείαστες. Και τούτο γιατί στο πεδίο του χερσαίου εδάφους εξακολουθεί να κρίνεται, εν πολλοίς, η στρατηγική επιτυχία ή αποτυχία. ¹⁸ Ως εκ τούτου, οι γνώριμες χακί φιγούρες όχι μόνο δε χάνονται απ' τον ορίζοντά μας, αλλά έχουν επιβάλει προ πολλού την παρουσία τους. Μια παρουσία απολύτως «γήινη» και αυστηρά εγγεγραμμένη στον υλικό κόσμο. ¹⁹

Παραδόξως λοιπόν, σε ένα «μετα-ανθρώπινο», για πολλούς/ές, κόσμο όπου κυριαρχούν η πληροφορία και οι αδιόρατες ροές της, τα επιτεύγματα του πολέμου οφείλουν να αναμετρηθούν με «απαρχαιωμένες» παραμέτρους όπως έδαφος, υλικός κόσμος και άνθρωποι· δηλαδή, συναισθήματα, τυχαιότητα, κριτική ικανότητα και εμπρόθετη δράση. Με όλα εκείνα τα στοιχεία που επαναφέρουν επιτακτικά στο προσκήνιο την Κλαουζεβιτισκή έννοια της «τριβής» και μετατρέπουν τον αμιγώς τεχνολογικό πόλεμο σε καθαρή ουτοπία. Με όλους αυτούς, δηλαδή, τους παράγοντες που επιβάλλουν εκείνες τις μικρότερες ή μεγαλύτερες αποκλίσεις ανάμεσα στο στρατηγικό σχέδιο και στην πραγματικότητα του πολέμου, όπως μας έδειξε ο Clausewitz. ²⁰ Όπως ήδη ειπώθηκε, την ιστορία των ένοπλων συγκρούσεων διατρέχουν διαδοχικές τομές. Η κάθε εισαγωγή νέας τεχνολογίας προκαλεί ριζικούς, και ίσως αδιανόητους έως τότε, μετασχηματισμούς στις πρακτικές του θανάτου και της καταστροφής. Εν τούτοις, απ' εαυτής δεν είναι σε θέση να περιγράψει την πολυσχιδή πραγματικότητα του πολέμου. Μπορεί η RMA να συνιστά ένα καθοριστικό κατώφλι στις πρακτικές των ένοπλων συγκρούσεων. Οι φανατικοί υποστηρικτές της όμως, και ιδίως εκείνοι που πίστεψαν πως μετά την «Καταιγίδα της Ερήμου» ο πόλεμος θα μετατραπεί σε μια διεκπεραιωτική και σχεδόν παιγνιώδη υπόθεση, φαίνεται κατά μία έννοια να αγνοούν το γεγονός πως κάθε στρατιωτική τεχνολογία εισάγεται καταρχάς σε μια σχέση στενής

¹⁷ Crevel, *ό.π.*, σ. 294.

¹⁸ Lawton, *ό.π.*, σ. 7.

¹⁹ Hirst, *ό.π.*, σ. 137, Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 363-364 και Gearty, Sproul, McMurtie, Munn, Boyd και Castleman, *ό.π.*, σ. 5.

²⁰ Clausewitz, *ό.π.*, σ. 108-114 και Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 356.

αλληλεπίδρασης με τον ίδιο τον άνθρωπο. Και αυτή η εισαγωγή θα πρέπει να ερμηνευθεί με ένα διττό τρόπο. Αφενός κάθε τεχνολογία του πολέμου, όπως κάθε τεχνολογία γενικότερα, υπάγεται στην ανθρώπινη ικανότητα διαχείρισής της και στην ανθρώπινη κρίση. Αφετέρου μπορεί εν πολλοίς να λειτουργήσει μονάχα σε συνθήκες και για περιπτώσεις για τις οποίες έχει προγραμματιστεί· και ιδίως, όταν αυτός ο προγραμματισμός αφορά βεβαιότητες για το ποιος είναι Φίλος και ποιος Εχθρός. Ας ονομάσουμε, λοιπόν, αυτή τη διπλή όψη παράγοντα *ανθρώπινη παρουσία*.

Και μόνο η αναγκαιότητα χρήσης χερσαίων δυνάμεων αποδεικνύει, επομένως, τα όρια των τεχνολογικών οραμάτων. Και όπως θα δούμε στο επόμενο παράρτημα, διατηρεί τις δικές της συνεπαγωγές σχετικά με τη σταθερή και καθοριστική εμπλοκή της ενσώματης παρουσίας στην πολεμική πρακτική, όσες στρατιωτικές επαναστάσεις και αν έχουν μεσολάβήσει. Εν τούτοις, ο ρόλος του ανθρώπινου παράγοντα δεν περιορίζεται μόνο στη σφαίρα των δραστηριοτήτων της μάχης, αλλά ενυπάρχει πρωταγωνιστικά ήδη από το στάδιο της προετοιμασίας της· από το στάδιο, δηλαδή, της συλλογής της πληροφορίας. Οι τρομακτικές εξελίξεις στον τομέα της συλλογής και της μετάδοσης πληροφοριών δεν έχουν, ακόμη τουλάχιστον, σταθεί ικανές να εκτοπίσουν τον ανθρώπινο παράγοντα από τις πυρετώδεις προετοιμασίες της οργανωμένης βίας. Όσο εξελιγμένα και αν είναι τα διαθέσιμα μέσα, θα παραμένουν ισχυρά εξαρτημένα από τις εκάστοτε ανθρώπινες ικανότητες. Και όσο πιο μαζική καθίσταται η συλλογή πληροφοριών τόσο πιο απαιτητική και δύσκολη γίνεται η δραστηριότητα αξιολόγησής τους. Η λήψη μιας πληροφορίας δεν μπορεί, επομένως, να λειτουργήσει αφ' εαυτής, καθώς «[η] πληροφορία γενικά δεν αποτελεί ένα σταθερό και μονοκόμματο μέγεθος, αλλά μια διαδικασία αξιολόγησης, ιεράρχησης και ένταξης πρωταρχικών και ανεπεξέργαστων υλικών».²¹ Μια αξιολόγηση που απαιτεί σε μεγάλο βαθμό αυτό που ο Κονδύλης, αντλώντας από τον Clausewitz, αποκαλεί «λεπταισθησία της κρίσης».²² Οι μηχανές δεν μπορούν να πάρουν από μόνες τους αποφάσεις σχετικές με ζητήματα στρατηγικού σχεδιασμού. Επιπλέον, στο βαθμό που ο πόλεμος συνιστά μια δυναμική και διαδραστική διαδικασία, δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν σε ενδεχόμενα για τα οποία δεν είναι προγραμματισμένες· και επομένως δεν είναι συχνά σε θέση να προσαρμοστούν στις γρήγορες αλλαγές που χαρακτηρίζουν τα πεδία των επιχειρήσεων.²³ Η ερμηνεία και η αξιολόγηση των αλλαγών και των απρόβλεπτων καταστάσεων απαιτεί τη διαμεσολάβηση της ανθρώπινης κρίσης. Αλλά και πέραν των εξαιρέσεων, η ίδια η εντατική κανονικότητα των μαζικών πληροφοριακών εισροών επιβάλλει τα δικά της όρια. Ο Creveld τονίζει σχετικά πως «όσο τελειότερη και πανταχού παρούσα είναι η τεχνολογία, τόσο μεγαλύτερος είναι ο καθαρός φόρτος εργασίας που συνεπάγεται

²¹ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 358.

²² *Ο.π.*, σ. 359.

²³ Creveld, *ό.π.*, σ. 62 και Hirst, *ό.π.*, σ. 147.

η παρακολούθηση των πάντων σε μόνιμη βάση»· και επισημαίνει πως κανείς δεν μπορεί να βεβαιώσει πως το ανθρώπινο δυναμικό που διαχειρίζεται τα μέσα της πληροφορίας δε θα χαλαρώσει την προσοχή του, δε θα παραπλανηθεί, δε θα δωροδοκηθεί ή δε θα βρεθεί τελικά αντιμέτωπο με υπονόμευση του ηθικού του.²⁴ Ακριβώς αυτή η στενή αλληλεπίδραση της τεχνολογίας με την πεπερασμένη ανθρώπινη κατάσταση εκθέτει ανεπανόρθωτα την πρώτη στην πιθανότητα του ανθρώπινου σφάλματος.²⁵ Παράλληλα, όμως, την εξαρτά και από τον απεριόριστο πλούτο της εμπρόθετης δράσης· και αυτή η εξάρτηση αναδεικνύει ανεπάρκειες άλλης τάξης.

Η συζήτηση για την RMA κρύβει, όπως είδαμε, συγκεκριμένες σκοπιμότητες. Αλλά παράλληλα, μέσα στην έπαρση που χαρακτηρίζει τις φιλόδοξες τεχνολογικές εξισώσεις, αποτυγχάνει να διαγνώσει τα όρια και τις αντιφάσεις της. Οι περιορισμοί που επιβάλλουν ο υλικός κόσμος και η σχετική ασυμβατότητα ανάμεσα στις τεχνολογικές επιδόσεις και τις ανθρώπινες δυνατότητες είναι μόνο κάποια από τα τεκμήρια αυτής της διάγνωσης, που τεχνηέντως αποφεύγεται. Τα υπόλοιπα τεκμήρια οφείλουν να αναζητηθούν στην ίδια την αδυνατότητα της τεχνολογίας να προβλέψει κάθε πιθανό σενάριο κοινωνικής αλληλεπίδρασης, όσο παραμετρικά και αν αυτή η τεχνολογία λειτουργεί. Ξανά με τα λόγια του Κονδύλη, η υψηλή τεχνολογία φιλοδοξεί «να μετατρέψει τον πόλεμο σε τεχνική διαδικασία, βγάζοντάς τον από το πεδίο των πολιτικών και ψυχολογικών παραγόντων ή επιρροών. Όμως ούτε αυτό πρόκειται να συμβεί ποτέ».²⁶ Η βεβαιότητα του Κονδύλη εκκινεί από δύο διαφορετικές αλήθειες. Αφενός από το γεγονός πως η πολεμική δραστηριότητα, έτσι όπως αυτή εκδηλώνεται αρχετυπικά με τη μορφή της στρατηγικής απόφασης, δεν μπορεί να απεμπλακεί από τις ψυχολογικές και διανοητικές παραμέτρους της ανθρώπινης κατάστασης.²⁷ Αφετέρου από την πικρή για τα επιτελεία διαπίστωση πως, όσες επαναστάσεις και αν λάβουν χώρα στις στρατιωτικές υποθέσεις, οι εκάστοτε σύγχρονες τεχνολογίες δε θα είναι σε θέση τόσο να συμπεριλάβουν στους υπολογισμούς τους όλη εκείνη την τρομακτική ποικιλομορφία της ανθρώπινης γεωγραφίας όσο και να προβλέψουν υπό αυτή τη συνθήκη τη στρατηγική του αντιπάλου. Και ειδικά σήμερα, που η συνεχής ασυμμετροποίηση των συγκρούσεων εξαναγκάζει, όπως μας δείχνουν οι θεωρητικοί της αντιεξέγερσης, τη φιγούρα του στρατιώτη να αναμειχθεί με τον πληθυσμό και να πολεμήσει έναν Εχθρό που δε φαίνεται· να επιχειρήσει, με άλλα λόγια, σε ένα πεδίο ακραία ανθρώπινων και άρα απρόβλεπτων συνθηκών. Τη βεβαιότητα του Κονδύλη φαίνεται

²⁴ Crevel, *ό.π.*, σ. 293-294.

²⁵ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 358.

²⁶ *Ο.π.*, σ. 365.

²⁷ Ο Hirst τονίζει επ' αυτού: «Οι υπολογιστές και τα όπλα ακριβείας κάνουν τον πόλεμο δυσκολότερο για τους ανθρώπους, ήτοι πιο φυσικά και ηθικά απαιτητικό, αλλά δεν εξαλείφουν τον κεντρικό τους ρόλο. Προσπάθειες να απομακρύνουν τους ανθρώπους από τον επαναλαμβανόμενο κύκλο της στρατηγικής απόφασης και να τους αντικαταστήσουν με την τεχνητή νοημοσύνη ή να υπαγάγουν τις επιχειρήσεις στις προσταγές μιας συγκεκριμένης τεχνολογίας θα οδηγήσουν στη στρατιωτική καταστροφή και επομένως σε πολέμους που είναι χαμένοι επειδή οι στρατηγικοί στόχοι δεν ήταν ρεαλιστικοί και σε μάχες που είναι χαμένες επειδή οι άνθρωποι είναι τόσο εξαρτημένοι από μηχανές που τους απογοητεύουν». Hirst, *ό.π.*, σ. 139.

να συμμερίζονται απολύτως και εκείνοι που δραστηριοποιούνται άμεσα στο πεδίο. Έτσι, οι Mattis και Hoffman υποστήριζαν το 2005 πως «[χ]άρη, σε μεγάλο βαθμό, στις εμπειρίες του Αφγανιστάν και του Ιράκ, υπάρχει αυτές τις μέρες λιγότερη συζήτηση στην Ουάσιγκτον για επαναστάσεις στις στρατιωτικές υποθέσεις (RMA) ή για μετασχηματισμούς στον τομέα της άμυνας που να βασίζονται αποκλειστικά και μόνο στην τεχνολογία. Ο ενθουσιασμός μας για τις RMAs και για τους μετασχηματισμούς έχει μετατοπισθεί για ακόμη μια φορά μέσα από το διαρκές μάθημα της ιστορίας περί του κυρίαρχου ρόλου της ανθρώπινης διάστασης στον πόλεμο».²⁸

Η ασυμμετροποίηση, λοιπόν, των συγκρούσεων, αναδεικνύει μοιραία την ανθρώπινη διάσταση του πολεμικού πεδίου· σήμερα ίσως περισσότερο από ποτέ. Τόσο εξαιτίας της εγγενούς στις ανορθόδοξες πρακτικές επιλογής να χαθεί ο Εχθρός μέσα στον πληθυσμό. Όσο και εξαιτίας του ιδιαίτερου πυκνοκατοικημένου και πολυπληθούς περιβάλλοντος μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα σήμερα αυτή η εξαφάνιση. Οι θεωρητικοί των ανορθόδοξων συγκρούσεων υποστηρίζουν πως δεν μπορούμε παρά να επιμένουμε εμφατικά, σήμερα, στην «ανθρώπινη διάσταση του πολέμου», στο βαθμό που τα πεδία των επιχειρήσεων μετακομίζουν στις πόλεις. Σε εκείνο δηλαδή το περιβάλλον που διαφοροποιείται από όλα τα υπόλοιπα καταρχάς λόγω των «ανθρώπινων ποιοτήτων» του.²⁹ Και ως τέτοιο προβληματοποιείται από τις μηχανές της προσχεδιασμένης καταστροφής· ως ένα ανθρώπινο, πρώτα απ' όλα, περιβάλλον. Εξ ου και η σταδιακή απομάκρυνση από την έννοια του Εχθρού. Οι δυαδικές, όπως αποκαλούνται, προσεγγίσεις τύπου «Κόκκινοι εναντίον Μπλε» δε διευκολύνουν, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, την κατανόηση του πολύπλοκου περιβάλλοντος των πολλαπλών και ταυτόχρονων απειλών· και κυρίως των ανθρώπινων ιδιοτήτων του. Αυτό επιτάσσει σήμερα τη διεύρυνση του στρατιωτικού αντικειμένου και οδηγεί σε μια εφιαλτική επέκταση των αστυνομικο-στρατιωτικών πρακτικών, στο βαθμό που οι ίδιες οι αστικές λειτουργίες προβληματοποιούνται καταρχάς μέσα από την ατζέντα της ασφάλειας. Το παράδειγμα του Kilcullen είναι χαρακτηριστικό. Μέσα από την ευφάνταστη «θεωρία των πάντων» φιλοδοξεί, όπως είδαμε, να περιγράψει το πώς λειτουργούν οι αστικοί σχηματισμοί, πώς οργανώνονται και νοηματοδοτούνται οι κοινωνικές σχέσεις και επομένως πώς αναδύονται και πώς αντιμετωπίζονται οι όποιες απειλές.³⁰ Σε μία τέτοια «ολιστική» θεωρία —η οποία δυστυχώς για τις ίδιες τις πόλεις και τις κοινωνικές σχέσεις που τις συγκροτούν φαίνεται, ήδη, να ενσαρκώνεται σε ένα σημαντικό μέρος της τρέχουσας θεωρίας και πρακτικής— η ανθρώπινη διάσταση, που επισήμαναν οι Mattis και Hoffman, μοιάζει να σκεπάζει ολόκληρο το πεδίο. Την ουσιαστική κατανόηση αυτής της διάστασης δεν τη διευκολύνει, ομολογουμένως, καμία επανάσταση στις στρατιωτικές υποθέσεις. Και τούτο γιατί οι στρατιωτικοί λόγοι που συγκροτούνται αυστηρά γύρω από τις επιδόσεις της

²⁸ Mattis και Hoffman, *ό.π.*, σ. 18.

²⁹ Spiller, *ό.π.*

³⁰ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 50.

τεχνολογίας λησμονούν πως τα διαθέσιμα μέσα είναι αποτελεσματικά μονάχα όταν εξασφαλίζεται η βεβαιότητα για το ποιος είναι Φίλος και ποιος Εχθρός. Αλλά η ανθρώπινη διάσταση, που συνιστά το επίδικο αντικείμενο των αντιεξεργετικών μηχανών μισό και πλέον αιώνα τώρα, αφορά ζητήματα άλλης τάξης, που δεν μπορούν να συμπεριληφθούν στον προγραμματισμό συσκευών που βασίζονται σε ακουστικές υπογραφές και σε οπτικές αναπαραστάσεις.

Επιστρέφοντας για λίγο στη μαοϊκή μεταφορά του ψαριού και της θάλασσας, θα δικαιούταν κανείς να υποστηρίξει πως οι τεχνολογίες αυτές είναι προγραμματισμένες να ανταποκρίνονται σε καταστάσεις για τις οποίες υπάρχει βεβαιότητα για το ποιος είναι ο Εχθρός και να εντοπίζουν επομένως το όποιο ψάρι στις αναγνωρίσιμες μορφές του. Στην περίπτωση, όμως, των επιχειρήσεων για τις οποίες κάνει λόγο ο Kilcullen και οι όμοιοί του δεν υπάρχει καν βεβαιότητα για την ίδια την ύπαρξη του ψαριού· πόσο μάλλον για τις δυνητικές του μορφές. Γι' αυτό, όπως είδαμε στο προηγούμενο μέρος, διανοίγεται ένα πεδίο άλλου τύπου «τεχνολογιών», αποκλειστικό αντικείμενο των οποίων δεν αποτελεί αυτή τη φορά ο εντοπισμός του ψαριού αλλά η διαχείριση της ίδιας της θάλασσας. Και σε αυτό το πεδίο, όμως, τα τεχνικά όρια είναι προφανή. Η «υπολογιστική αντιεξέγερση» μπορεί να αποτελεί, σήμερα, τη μετουσίωση αυτής της διαχείρισης και να φαντάζει πανίσχυρη μέσα στο μεταφυσικό περίβλημα της τεχνολογικής της αιχμής. Εν τούτοις, τα εργαλεία της αδυνατούν να επιλύσουν το βασικό πρόβλημα που ταλαιπωρεί και όλες τις άλλες στρατιωτικές τεχνολογίες. Αδυνατούν, με άλλα λόγια, να λειτουργήσουν σε καταστάσεις για τις οποίες δεν είναι προγραμματισμένα. Οι απόπειρες πρόβλεψης και μοντελοποίησης των ανθρώπινων αντιδράσεων αποκτούν το νόημά τους μόνο μέσα σε ένα αυστηρό αλγοριθμικό και παραμετρικό πλαίσιο. Οτιδήποτε βρίσκεται εκτός αυτού του πλαισίου σχεδόν δε υφίσταται.

Τα προγράμματα κοινωνικο-πολιτισμικής προσωμοίωσης και η εξόρυξη «μεγάλων δεδομένων» αφορούν, λοιπόν, όλες εκείνες τις καταστάσεις για τις οποίες υπάρχει ήδη πρόβλεψη σε επίπεδο προγραμματισμού. Χωρίς αμφιβολία, επιτυγχάνουν μια βαθύτερη επιτήρηση των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, μέσα από τον αυτοματοποιημένο έλεγχο της ψηφιακής πληροφορίας. Δεν μπορούν, όμως, να δαμάσουν την ενδεχομενικότητα και την ποικιλομορφία αυτών των αλληλεπιδράσεων. Όλες, λοιπόν, οι διαθέσιμες τεχνολογίες, μακριά από το να πρεσβεύουν κάποια μετα-ανθρώπινη εκδοχή του πολέμου, θα είναι καταδικασμένες να βουτάνε βαθιά μέσα στην άβυσσο των ανθρώπινων σχέσεων. Και να αναμετρούνται, επομένως, διαρκώς με την απρόβλεπτη πραγματικότητα που συνθέτουν από κοινού η Κλαουζεβιτσική τριάδα της βίας, της τύχης και των πολιτικών σκοπών. Όχι τυχαία λοιπόν, ο Rosenau θα υποστήριζε, λίγα μόλις χρόνια πριν τις εισβολές στο Αφγανιστάν και το Ιράκ, πως στο μέλλον, ένας στρατός που επεμβαίνει σε αστικό πεδίο θα πρέπει να είναι σε θέση να διεξαγάγει αποτελεσματικές Ψυχολογικές Επιχειρήσεις

και να χειριστεί τεχνικές «πολιτικού πολέμου», αν θέλει να επικρατήσει.³¹ Ενώ ο McMaster θα κατηγορούσε όλους εκείνους τους φανατικούς υποστηρικτές της RMA περί παρερμηνείας του σύντομου θριάμβου στον Πόλεμο του Κόλπου, που δε βοήθησε στο ελάχιστο τις εκστρατείες που θα ακολουθούσαν μια δεκαετία αργότερα. Η πεποίθηση πως οι συνεχιζόμενες εξελίξεις στις στρατιωτικές τεχνολογίες θα επέτρεπαν στον αμερικανικό —και σε κάθε άλλο— στρατό να επιβληθεί απέναντι σε υποδεέστερους αντιπάλους, δυσχέραναν την αποστολή του στο Ιράκ και το Αφγανιστάν, «όπου ανεπαρκώς επεξεργασμένα σχέδια βρέθηκαν αντιμέτωπα με απρόβλεπτα πολιτικά προβλήματα».³²

Όπως αναφέρθηκε, ο Πόλεμος του Κόλπου αποτέλεσε το κατεξοχήν πεδίο πρακτικής εκδήλωσης της RMA.³³ Αποδείχτηκε, όμως, ένα σχετικά «εύκολο» πεδίο, σε ένα λίγο-πολύ ανοιχτό έδαφος, με έναν επαρκώς αναγνωρίσιμο Εχθρό, με εν πολλοίς χαρτογραφήσιμες θέσεις και με περιορισμένες επιχειρησιακές δυνατότητες. Τα πράγματα άρχισαν να αλλάζουν και οι φιλοδοξίες της RMA να μετριάζονται μετά την επίθεση στους Δίδυμους Πύργους, όπου ο Εχθρός και οι χώροι του έλαβαν πιο ασαφή και ασύμμετρα χαρακτηριστικά. Όπως γράφει η Μαρία Μαρκαντωνάτου, η αποκαλούμενη «νέα τρομοκρατία» μέσω του αιφνιδιασμού και της διαρκούς μετατόπισης των χώρων δράσης σέρνουν τις ΗΠΑ σε μη-προκαθορισμένα πεδία μάχης. «Χωρίς τη δυνατότητα μιας σχετικά επαρκούς επίγνωσης των χρονικών και γεωγραφικών περιθωρίων δράσης [...], οι ΗΠΑ επιδιώκουν την ανάπτυξη νέων στρατηγικών μέσα από την πολυδιάσπαση των επιχειρήσεων. Διάσπαρτες στο πεδίο δυνάμεις, “ψηφίδες ισχύος”, αναμειγνύονται στο φυσικό χώρο των αντιπάλων σαν “κηλίδες” με φαινομενικά χαοτικό τρόπο, οι οποίες όμως επικοινωνούν και συντονίζονται μέσω ενός δικτύου συλλογής και ανάλυσης πληροφοριών».³⁴ Η συγκεκριμένη περιγραφή θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως επικαιροποιεί και απεικονίζει με πιστότητα αυτό που ο Κονδύλης αποκαλούσε «διάλυση των περιγραμμάτων του πεδίου της μάχης», αν και αυτή η

³¹ Rosenau, *ό.π.*, σ. 390.

³² McMaster, *ό.π.* Το ίδιο θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς πως επαναλαμβάνεται και σήμερα, όπου αντίστοιχα υπέρμετρες και αφελείς προσδοκίες ως προς τις δυνατότητες της τεχνολογίας αγνοούν την πολιτική διάσταση των ανορθόδοξων πολέμων. Στα τέλη του 2014, το αμερικανικό Υπουργείο Άμυνας ανακοίνωσε μία νέα πρωτοβουλία σχετικά με καινοτομίες στον τομέα της άμυνας. Η λεγόμενη “third offset strategy” αποτελεί ένα νέο πλαίσιο στρατιωτικής έρευνας και επενδύσεων σε τεχνολογίες όπως ρομποτική, αυτονομία συστημάτων, μικρογράφηση, τρισδιάστατη εκτύπωση και «μεγάλα δεδομένα». Στην ομιλία του τότε Υπουργού Άμυνας Chuck Hagel, με την οποία ανακοινώθηκε επίσημα το πέρασμα σε αυτήν τη νέα φάση αμυντικών ερευνών, δεν επαναλαμβάνεται απλώς η γνωστή πεποίθηση πως η τεχνολογική υπεροχή των ΗΠΑ εξασφαλίζει τον ηγεμονικό γεωπολιτικό τους ρόλο. Αλλά επιπλέον, υποδηλώνεται μία μετατόπιση των προτεραιοτήτων από ένα πλαίσιο ασύμμετρων πολέμων σε ένα πλαίσιο διακρατικών ανταγωνισμών, με έμφαση στις νέες τεχνολογικές δυνατότητες της Ρωσίας και της Κίνας. Βλ. σχετικά την ομιλία “Reagan National Defense Keynote” που εκφωνήθηκε από τον Chuck Hagel στις 15 Νοεμβρίου 2014, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.defense.gov/News/Speeches/Speech-View/Article/606635>. Για μία κριτική στην υποβάθμιση της σημασίας των ασύμμετρων πολέμων στο πλαίσιο της “third offset strategy” βλ. Locks, Benjamin. “Bad Guys Know What Works: Asymmetric Warfare and the Third Offset”, *War on the Rocks*, 23 Ιουνίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://warontherocks.com/2015/06/bad-guys-know-what-works-asymmetric-warfare-and-the-third-offset/>.

³³ Hirst, *ό.π.*, σ. 140 και Μαρκαντωνάτου, *ό.π.*,

³⁴ Μαρκαντωνάτου, *ό.π.*

διάλυση στις παρατηρήσεις του δεν αφορούσε ασύμμετρες συγκρούσεις αλλά κυρίως συγκρούσεις ανάμεσα σε συμβατικούς στρατούς σε ανοιχτό έδαφος. Το σχόλιο, όμως, της Μαρκαντωνάτου διατηρεί δύο επιπλέον ξεχωριστές σημασίες. Αφενός οφείλει να αξιολογηθεί στο συγκείμενο της ασυμμετροποίησης των συγκρούσεων που επικυρώνεται με εκείνο το χτύπημα στη Νέα Υόρκη. Αφετέρου οφείλει να μας κινητοποιήσει να διερευνήσουμε τις προεκτάσεις που συνεπάγεται για αυτή την «πολυδιάσπαση των επιχειρήσεων» η περίφημη μετακόμιση του Εχθρού στην πόλη. Ποια είναι η τύχη, με άλλα λόγια, των εκλεπτυσμένων και πανίσχυρων τεχνολογικών μέσων, όταν ο περίφημος «φυσικός χώρος των αντιπάλων» χάνεται μέσα στο πολύπλοκο αστικό περιβάλλον;

Ο Graham, εξετάζοντας την επιστροφή των Αμερικάνων στο Ιράκ δώδεκα χρόνια μετά την πρώτη εισβολή, είναι κατηγορηματικός: «η εμμονή των θεωρητικών της RMA με το hardware έχει συνεισφέρει ελάχιστα στο να καταστήσει τις ΗΠΑ στρατιωτικά αήττητες, σε ένα ραγδαία αστικοποιημένο κόσμο».³⁵ Η παρατήρηση αυτή, όπως και οι υπόλοιπες παρατηρήσεις για τους μετασχηματισμούς του πεδίου των επιχειρήσεων από την εποχή του Μεσοπολέμου και έπειτα, διατηρούν τη σημασία τους μονάχα αν τις εξετάσουμε μέσα στα χωρικά τους συμφραζόμενα· αναδεικνύοντας, δηλαδή, εκείνη τη βασική παράμετρο την οποία θα μπορούσαμε να ονομάσουμε παράγοντα *έδαφος*. Ακολουθώντας τις ολιστικές υποδείξεις των θεωρητικών του πολέμου, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε πως το έδαφος δε δύναται να προβληματιστεί ως ένα αυθύπαρκτο μέγεθος. Αντιθέτως, συνιστά μια απολύτως σχεσιακή έννοια, κατανοήσιμη μονάχα ως αποτέλεσμα της σχέσης του χώρου με τις διαθέσιμες στρατιωτικές τεχνολογίες. Και η επίγνωση αυτής της σχέσης οφείλει να μας συνοδεύει στις παρατηρήσεις μας για τις ανεπάρκειες των σχετικών τεχνικών μέσων στο αστικό περιβάλλον. Όταν ο Κονδύλης αναφέρεται στη διάλυση των περιγραμμάτων του πεδίου της μάχης, στην αξιοποίηση του βάθους και στην αποσύνθεση των γραμμών του μετώπου για να αποδώσει τα βασικά χαρακτηριστικά του επιχειρησιακού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο νοηματοδοτείται η RMA, δεν περιγράφει φυσικές τοπιακές αλλαγές αλλά αντιληπτικές μετατοπίσεις. Ο πόλεμος ως σχέσεις σωμάτων διαμεσολαβημένες από τεχνολογίες μετασχηματίζεται διαρκώς. Και οι μετασχηματισμοί αυτοί αποτυπώνονται καταρχάς με χωρικούς όρους· ή, πιο συγκεκριμένα, με όρους αντίληψης του χώρου. Αυτή η αποτύπωση καθίσταται προφανής στη συζήτηση για την αστικοποίηση των ασύμμετρων συγκρούσεων, αναδεικνύοντας τα όρια των διαθέσιμων μέσων —και της RMA κατ' επέκταση. Δεν είναι μόνο τα ίδια τα εσωτερικά όρια των εκάστοτε στρατιωτικών τεχνολογιών που, ούτως ή άλλως, περιορίζουν καταστατικά τις δυνατότητές τους. Είναι, εν πολλοίς, και η μερική τους εφαρμοσιμότητα σε αστικό περιβάλλον, που κάνει την ιδέα του πλήρως αυτοματοποιημένου πολέμου να φαίνεται μη υλοποιήσιμη.

³⁵ Graham, *ό.π.*, σ. 29.

Η υπενθύμιση της εξάρτησης της τεχνολογίας από τις ιδιότητες του υλικού κόσμου και την περατότητα των ανθρώπινων δυνατοτήτων μας βοηθά να κατανοήσουμε το ευρύτερο πλαίσιο ενστάσεων μέσα στο οποίο οφείλουν να αξιολογηθούν τα οράματα του αυτοματοποιημένου πολέμου. Επιπλέον, διευκολύνει την ίδια την κατανόηση των ανεπαρκειών που εμφανίζει η υψηλή τεχνολογία μέσα στο αστικό περιβάλλον. Η πόλη συνιστά την πιο προκλητική και απαιτητική ίσως συνάντηση ανάμεσα στον παράγοντα «έδαφος» και στον παράγοντα «ανθρώπινη παρουσία». Και πάλι στο σημείο που συναντιούνται στέκονται αφενός με μια απροσδόκητη αμηχανία τα επιτελεία του πολέμου αφετέρου με ικανοποίηση όλες/οι εκείνες/οι που οργανώνουν σήμερα έμπρακτα τις αντιστάσεις και τους αντίλογούς τους, χωρίς αυτό να σημαίνει, όπως αναφέρθηκε, πως μια στρατιωτική παρουσία με αναποτελεσματικά και ανεπαρκή μέσα αποδεικνύεται λιγότερο καταστροφική και δολοφονική. Παρ' όλα αυτά, οι σχετικές ανεπάρκειες οδηγούν στη διαπίστωση πως οι υψηλές τεχνολογίες του πολέμου συνιστούν, σε μεγάλο βαθμό, μια μυθοπλασία απαραίτητη για τη συγκρότηση και την αναπαραγωγή της στρατιωτικής υπεροψίας. Ο Rosenau είναι κατηγορηματικός: «Τα ιστορικά στοιχεία καταδεικνύουν πως είναι εξαιρετικά δύσκολο για τις σύγχρονες δυνάμεις να εκμεταλλευθούν τα τεχνολογικά τους πλεονεκτήματα εναντίον ενός καθορισμένου αντιπάλου σε αστικό περιβάλλον. [...] Το περιβάλλον της πόλης, με την υψηλή πληθυσμιακή της πυκνότητα και τα πολυώροφα κτίρια, τείνει να αναιρέσει τα τεχνολογικά πλεονεκτήματα (π.χ. την εκ του σύνεγγυς εναέρια υποστήριξη, την κινητικότητα, τις επικοινωνίες, κλπ) που απολαμβάνουν οι σύγχρονες στρατιωτικές δυνάμεις».³⁶ Και η αστική αυτή ιδιαιτερότητα συνιστά κοινή γνώση· δηλαδή γνώση και των αντιπάλων. Επιβεβαιώνεται, με αυτό τον τρόπο, η παρατήρηση του Creveld πως οι συγκρούσεις χαμηλής έντασης ωθούν τον πόλεμο σε περιβάλλοντα πολύπλοκα, που δεν επιτρέπουν στις υψηλές στρατιωτικές τεχνολογίες να επιβάλλουν απολύτως τους δικούς τους όρους.³⁷ Αυτή η συρρίκνωση ή ακόμη και η ακύρωση των τεχνολογικών πλεονεκτημάτων σε συνδυασμό με τη σχεδόν «αναχρονιστική» σημασία της ενσώματης παρουσίας στο πεδίο των επιχειρήσεων —έτσι όπως αυτή υποδεικνύεται από τον καθοριστικό ρόλο των χερσαίων δυνάμεων—, προσδίδουν στις αστικές επιχειρήσεις ένα σύνολο «προ-βιομηχανικών», όπως τα χαρακτηρίζει η Hills, χαρακτηριστικών. Κατά την άποψή της, ο αστικός πόλεμος έχει πιθανότατα εξελιχθεί λιγότερο από κάθε άλλο είδος πολέμου μέσα στο χρόνο.³⁸

Η Hills επιχειρεί να αναδείξει κάποια σταθερά στο χρόνο χαρακτηριστικά αυτού που αποκαλεί «γραμματική του αστικού πολέμου», τονίζοντας πως η αστική μάχη θα αποδεικνύεται πάντα δύσκολη, καταστροφική και απαιτητική σε ανθρώπινο δυναμικό. Απαιτεί εξαιρετικές στρατιωτικές ικανότητες, καθώς αφενός το πολύπλοκο έδαφος μεγεθύνει και εντατικοποιεί κάθε

³⁶ Rosenau, *ό.π.*, σ. 385.

³⁷ Creveld, *ό.π.*, σ. 243.

³⁸ Hills, *ό.π.*, σ. 237, 242.

πρόβλημα και κάθε ευάλωτο σημείο, αφετέρου οι πόλεις απαιτούν να εκτελεσθεί ταυτόχρονα ένα εύρος διαφορετικών επιχειρήσεων στο πλαίσιο μίας και μόνο αποστολής. Επίσης, οι αστικές συγκρούσεις χαρακτηρίζονται συνήθως από μάχες εκ του σύνεγγυς και γι' αυτό η εμπειρία, η εκπαίδευση, η επιδεξιότητα και η κινητοποίηση του κάθε στρατιώτη κρίνονται πιο πολύτιμα από την προηγμένη τεχνολογία και τα όποια καινοτόμα δόγματα.³⁹ Υπό αυτές τις συνθήκες, το να βασιστεί μια μονάδα εξ ολοκλήρου στις τεχνολογίες της πληροφορίας ενέχει κινδύνους, καθώς όπως τονίζει ο Rosenau, οι επιχειρήσεις σε αστικό έδαφος χαρακτηρίζονται παραδοσιακά από φτωχές επικοινωνίες. Επιπλέον, οι δυσκολίες στη διοίκηση και τη στόχευση, οι μειωμένες δυνατότητες σε επίπεδο μετακινήσεων και υποστηρικτικών οπλικών πόρων και οι δυσκολίες σε επίπεδο επιμελητειακής υποστήριξης συνθέτουν ένα ιδιαίτερα απαιτητικό και ιδιότροπο πεδίο.⁴⁰ Ας σταθούμε, λοιπόν, για λίγο σε κάποιες από τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι διαθέσιμες τεχνολογίες στο αστικό περιβάλλον, εξετάζοντας τις αγχωμένες διαπιστώσεις των σχεδιαστών της καταστροφής και επιλέγοντας να εστιάσουμε σε τρεις διαφορετικές οικογένειες στρατιωτικών επιπλοκών. Σε ζητήματα που άπτονται της χαρτογράφησης του πεδίου, σε δυσκολίες που αφορούν τη συλλογή πληροφοριών, την επικοινωνία και τη διοίκηση και τέλος σε θέματα χρήσης οπλικών συστημάτων.

³⁹ *Ο.π.*, σ. 243 και Ackerman, *ό.π.* Βλ. επίσης, "Experts Project America's Role in the Future of Urban Warfare", *ό.π.*

⁴⁰ Rosenau, *ό.π.*

2. Τεχνολογικές ασυνέχειες σε αστικό περιβάλλον

Όπως έχει ήδη φανεί, ο τρισδιάστατος χαρακτήρας των πόλεων και η τρομακτική πυκνότητα των ετερόκλητων στοιχείων τους διαμορφώνουν ένα ιδιαίτερα πολύπλοκο περιβάλλον. Καθίσταται προφανές, λοιπόν, πως η πολυπλοκότητα αυτή θα εκφράζεται αναπόφευκτα και σε επίπεδο αντίληψης και αναπαράστασης του πεδίου. Η χαρτογράφηση του επιχειρησιακού περιβάλλοντος απαιτεί αποτελεσματικά μέσα απεικόνισης, για τα οποία, ως γνωστόν, οι δυτικοί συμβατικοί στρατοί φημίζονται προ πολλού. Αυτό που αφήνει, όμως, η επίμαχη φιλολογία να διαφανεί αφορά την ανεπάρκεια κάποιων από τις διαθέσιμες και ευρέως λειτουργικές τεχνολογίες, όταν αυτές χρησιμοποιούνται για τη χωρική απεικόνιση και για την πλοήγηση μέσα σε αστικό περιβάλλον. Τα κτίρια και οι υποδομές ακυρώνουν πολλά από τα τεχνολογικά πλεονεκτήματα των προηγμένων δυτικών στρατών, «πνίγοντας», όπως γράφουν χαρακτηριστικά οι Medby και Glenn, τις δυνατότητες ηλεκτρονικής πληροφορίας.⁴¹ Η «γνώση του εδάφους» καθίσταται υπό αυτές τις συνθήκες ιδιαίτερα απαιτητική. Οι τυπικές δυνατότητες της «Συλλογής Πληροφοριών, Επιτήρησης και Αναγνώρισης» (Intelligence, Surveillance and Reconnaissance, ISR) οφείλουν να αναμετρηθούν με την πολυπλοκότητα και την ιδιόμορφη οργάνωση του αστικού χώρου.⁴² Η Hills τονίζει πως τα ISR συστήματα παρουσιάζουν περιορισμούς ως προς το βαθμό ανάλυσης της πληροφορίας. Επιπλέον, δεν είναι σε θέση να «δουν» μέσα σε κτίρια ή να εντοπίσουν υπόγειες κινήσεις και δραστηριότητες.⁴³ Η απρόσμενη αυτή διαπίστωση προκαλεί επιπλέον αβεβαιότητα στις δυνάμεις που επιχειρούν, καθώς τις απογυμνώνουν, κατά μία έννοια, από κάποιες παραδοσιακές προϋποθέσεις σε επίπεδο τακτικής. Η γνώση του εδάφους συνιστά βασικό προαπαιτούμενο του σχεδιασμού και της διεξαγωγής στρατιωτικών επιχειρήσεων. Εν τούτοις, στις πόλεις αποδεικνύεται αβέβαιη.

Ο ρόλος της χαρτογράφησης από αέρος για τις στρατιωτικές ανάγκες είναι ευρέως γνωστός. Το *FM3-06* επισημαίνει το πόσο απαραίτητη για τη διοίκηση και τη διαβίβαση των εντολών αποδεικνύεται η εξασφάλιση οπτικοποιημένων αναπαραστάσεων του πεδίου, οι οποίες παρέχονται συνήθως από δορυφορικές λήψεις ή/και αεροφωτογραφίες.⁴⁴ Η τρομακτική, όμως, πυκνότητα των κατασκευών σε συνδυασμό με το βαθιά τρισδιάστατο χαρακτήρα του αστικού περιβάλλοντος

⁴¹ Medby και Glenn, *ό.π.*

⁴² *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 5-9.

⁴³ Hills, *ό.π.*, σ. 241. Παρ' όλα αυτά, ο Graham μας ενημερώνει πως τόσο οι αμερικανικές χερσαίες δυνάμεις όσο και το αμερικανικό ναυτικό έχουν, σήμερα, στη διάθεσή τους σχετικές τεχνολογίες. Τα προγράμματα "VisiBuilding" και "Transparent Urban Structures" επιχειρούν ακριβώς να καταστήσουν διάφανα τα κτίρια, επιτρέποντας την οπτική πρόσβαση στο εσωτερικό τους. Βλ. σχετικά, Graham, *ό.π.*, σ. 165-166.

⁴⁴ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 4-15.

στερεί πολλές πληροφορίες από την απαιτούμενη αυτή απεικόνιση.⁴⁵ Τα τρισδιάστατα χαρακτηριστικά του δεν επιτρέπουν αποτελεσματική χαρτογράφηση, καθώς οι τυπικές αεροφωτογραφίες δεν είναι σε θέση να αποδώσουν οπτικά την καθ' ύψος ανάπτυξη των πόλεων.⁴⁶ Επιβεβαιώνεται, με αυτόν το τρόπο, η πολύ εύστοχη παρατήρηση του Weizman για το ότι η γεωπολιτική υπήρξε ανέκαθεν ένας «δισδιάστατος λόγος».⁴⁷ «Ακόμα και τα πιο εξελιγμένα μέσα, όπως τα μη επανδρωμένα κατασκοπευτικά αεροπλάνα και οι δορυφόροι...», γράφει ο Henkin, «... έχουν περιορισμένη αξία και χρήση όταν η μάχη γίνεται στους δρόμους της πόλης, όπου τα κτίρια και τα ερείπια χρησιμεύουν για την κάλυψη των εχθρών».⁴⁸ Τα μέσα της εναέριας επιτήρησης βρίσκονται, έτσι, αντιμέτωπα με ένα πλήθος από εμπόδια που διακόπτουν τις κατακόρυφες οπτικές φυγές και δεν επιτρέπουν την κατανόηση της τρίτης διάστασης του πεδίου· και επομένως και τη χαρτογραφική της απόδοση.⁴⁹ Ο Kilcullen διερωτάται, για παράδειγμα, πώς θα μπορέσουν οι δορυφόροι και τα μη επανδρωμένα αεροσκάφη να λειτουργήσουν πάνω από αστικά περιβάλλοντα, όπου ενώ υπάρχει οπτική επαφή με το κέλυφος των κτιρίων, δεν είναι δυνατή η απόκτηση εικόνας για το ποιος κατοικεί σε αυτά, τι βρίσκεται μέσα στα αποχετευτικά δίκτυα ή τι κινείται στα σκεπαστά σοκάκια που συνδέουν τα εκάστοτε σπίτια μεταξύ τους.⁵⁰ Ο Howcroft προσθέτει, επίσης, πως πέραν των προφανών περιορισμών που χαρακτηρίζουν τα μη επανδρωμένα μέσα και τους δορυφόρους αναφορικά με την ικανότητα «όρασης» μέσα σε κτίρια και ανάμεσα σε πυκνές συγκεντρώσεις κατασκευών, η απεικόνιση από αέρος στερείται, επιπλέον, χρωματικών λεπτομερειών, καθώς οι αναλυτές των εικόνων ή οι χειριστές των drones επιτηρούν συνήθως το πεδίο μέσα από ασπρόμαυρες οθόνες ή έχουν στη διάθεσή τους ασπρόμαυρες απεικονίσεις προερχόμενες από συστήματα ηλεκτρομαγνητικού εντοπισμού· δηλαδή radar και θερμικές

⁴⁵ *Ο.π.*, σ. 5-9.

⁴⁶ Glenn, *ό.π.*, σ. 8.

⁴⁷ Weizman, Eyal. "The Politics of Verticality", *Open Democracy*, 23 Απριλίου 2002, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση https://www.opendemocracy.net/ecology-politicsverticality/article_801.jsp. Ο Weizman προσεγγίζοντας τη γεωπολιτική μέσα από τις χαρτογραφικές της αναπαραστάσεις, γράφει: «Για την κατανόηση και τον έλεγχο εδαφών οι χάρτες έχουν αποδειχθεί προνομιακά εργαλεία. Η ιστορία της παραγωγής τους σχετίζεται με ζητήματα ιδιοκτησίας, πολιτικής κυριαρχίας και εξουσίας. Όμως, οι χάρτες είναι δισδιάστατοι. Στην προσπάθειά τους να αναπαραστήσουν την πραγματικότητα μέσα από δισδιάστατες επιφάνειες, δεν αντανακλούν απλώς, αλλά σχηματοποιούν το ίδιο το αντικείμενο που αναπαριστούν. Όσο περιγράφουν τον κόσμο άλλο τόσο τον δημιουργούν. Η γεωπολιτική είναι ένας επίπεδος λόγος (flat discourse). Αγνοεί εντελώς την κατακόρυφη διάσταση και τείνει να κοιτάζει απέναντί της το τοπίο, αντί να το διαπερνά, κόβοντάς το». *Ο.π.* Βλ. επίσης, Weizman, Eyal. "Strategic Points, Flexible Lines, Tense Surfaces, and Political Volumes: Ariel Sharon and the Geometry of Occupation", στο Graham, *Cities, War and Terrorism*, *ό.π.*, σ. 172-191.

⁴⁸ Henkin, *ό.π.*, σ. 17. Παρ' όλα αυτά, το *FM3-06* χαρακτηρίζει την απεικόνιση μέσω χρήσης μη επανδρωμένων συστημάτων ως μία από τις γρηγορότερες και λιγότερο ριψοκίνδυνες μεθόδους επιτήρησης, αναγνώρισης και χαρτογράφησης του πεδίου και των ταχύτατων αλλαγών που λαμβάνουν χώρα κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων. Βλ. *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.* Ας θυμηθούμε, επίσης, πως ο Weizman, περιγράφοντας την επιχείρηση του ισραηλινού στρατού στη Jenin κατέδειξε το πόσο απαραίτητη αποδείχθηκε η χρήση μη επανδρωμένων μέσων για τη χαρτογράφηση του πεδίου.

⁴⁹ Βλ. σχετικά Hills, *ό.π.*, σ. 236, για ηλεκτρονικές παρεμβολές και διακοπές στις οπτικές φυγές, που εμποδίζουν τη λειτουργία συστημάτων όπως το GPS.

⁵⁰ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 238.

κάμερες.⁵¹

Οι συγκεκριμένες ανεπάρκειες αυξάνονται όσο αυξάνεται η πολυπλοκότητα του περιβάλλοντος. Ως εκ τούτου, εκδηλώνονται με μία οξύτατη μορφή στα παραδείγματα των παραγκουπόλεων, καθώς ο πολύπλοκος και χαοτικός χαρακτήρας τους καθιστά ακόμα δυσκολότερη τη χαρτογράφησή τους. Ο Norton, που όπως είδαμε επέλεξε να αναδείξει τις επιχειρησιακές ιδιαιτερότητες των slums, δεν εκφράζει καμία αμφιβολία για τις δυνατότητες που προσφέρουν ως προς την κάλυψη και την προστασία από τους δορυφόρους και τα drones.⁵² Ο σύγχρονος στρατιωτικός λόγος αναθέτει μια ιδεοτυπική λειτουργία στα παραδείγματα των χαοτικά και ανεξέλεγκτα αναπτυσσόμενων παραγκουπόλεων· και οι χαρτογραφικές τους προεκτάσεις συνιστούν ένα ξεχωριστό αντικείμενο με τους δικούς του περιορισμούς. Εν τούτοις, όπως μαρτυρά η σχετική συζήτηση, οι χαρτογραφικές ιδιομορφίες των επιχειρήσεων σε αυτά τα περιβάλλοντα δεν περιορίζονται μόνο στις πεπερασμένες ικανότητες των εναέριων και δορυφορικών μέσων. Όπως θυμόμαστε, ο Kilcullen προσπάθησε να περιγράψει το τι σημαίνει για ένα συμβατικό στρατό να επιχειρεί σε ένα megaslum για το οποίο δεν είναι διαθέσιμα στοιχεία διευθύνσεων και ονόματα δρόμων. Οι στρατιωτικές τεχνολογίες που βασίζονται σε ψηφιακά γεω-δεδομένα και σε συστήματα παγκόσμιου γεω-εντοπισμού προφανώς καθιλώνονται μπροστά στην έλλειψη τέτοιων βασικών πληροφοριών. Την ανεπαρκή αυτή εικόνα συμπληρώνει η ίδια η κατασκευαστική λογική των πρόχειρων κατοικιών που, σε πολλές περιπτώσεις, δεν επιτρέπει στα κτίρια να καταστούν εύκολα αναγνωρίσιμα. Είναι πολύ πιθανό, επιπλέον, να μην υπάρχουν διαθέσιμοι χάρτες συγκεκριμένων περιοχών, ή όταν υπάρχουν, να μην είναι επικαιροποιημένοι.⁵³ Η ανεξέλεγκτη δόμηση και η αυθαίρετη χωροθέτηση κτιρίων καθιστούν τη χαρτογράφηση ολόκληρων περιοχών ιδιαίτερα απαιτητική, προσθέτοντας τη χαρτογραφική αυτή ανεπάρκεια στα ήδη δεδομένα πλεονεκτήματα που προσφέρει στους αμυνόμενους η καλή γνώση του πολύπλοκου εδάφους. Γι' αυτό, όπως εξηγεί ο Graham, το αμερικανικό στρατιωτικο-βιομηχανικό σύμπλεγμα προσπαθεί να προσαρμοσθεί πλέον στις νέες απαιτήσεις, ώστε να εξασφαλίσει σταδιακά επαρκή «γνώση και κατανόηση των καταστάσεων που επικρατούν μέσα στις πολύπλοκες τρισδιάστατες γεωγραφίες των πόλεων του παγκόσμιου Νότου».⁵⁴ Προσπαθεί, με άλλα λόγια, να επενδύσει στη βελτίωση των τεχνολογικών εφαρμογών σε αστικό περιβάλλον, με έμφαση στα τοπογραφικά ιδιώματα της σύγχρονης ανεξέλεγκτης αστικοποίησης του Νότου.

⁵¹ Howcroft, *ό.π.*, σ. 3.

⁵² Norton, *ό.π.*, σ. 99.

⁵³ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 2-12, 4-15 και Rosenau, *ό.π.*, σ. 390. Για τη σημασία ύπαρξης επικαιροποιημένων χαρτογραφικών δεδομένων βλ. και Medby και Glenn, *ό.π.* σ. 80.

⁵⁴ Graham, Stephen και Finoki, Brian. "The City in the Crosshairs: A Conversation with Stephen Graham", *Subtopia*, 6 Αυγούστου 2007, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://subtopia.blogspot.gr/2007/08/city-in-crosshairs-conversation-with.html>.

Οι δυσκολίες χαρτογραφικής αποτύπωσης περιγράφουν, επί της ουσίας, δυσκολίες σε ένα συγκεκριμένο πεδίο συλλογής, διαχείρισης και διαβίβασης πληροφοριών. Δεν είναι, όμως, το μόνο. Το αστικό περιβάλλον δυσχεραίνει ευρύτερα τις τεχνολογίες της πληροφορίας για τους λόγους πυκνότητας και τρισδιάστατου χαρακτήρα που έχουν ήδη αναφερθεί. Οι ελλείψεις πληροφορίες συνεπάγονται ελλιπή συντονισμό και συνολικότερα δυσκολίες στη διοίκηση. Όμως, μία τεχνολογικά άρτια στρατιωτική δύναμη δεν αντιμετωπίζει απλώς πληροφοριακά κενά· βρίσκεται εγκλωβισμένη, θα λέγαμε, ανάμεσα σε δύο πληροφοριακά άκρα. Αφενός οφείλει να προσαρμοσθεί σε συνθήκες ανεπαρκών πληροφοριών, όπως αυτές περιγράφηκαν παραπάνω. Αφετέρου επιχειρεί, παράλληλα, σε ένα περιβάλλον που παράγει ένα πληροφοριακό πλεόνασμα, καθιστώντας την άμεση και σωστή αξιολόγησή τους πιο απαιτητική συγκριτικά με άλλα περιβάλλοντα. Πρόκειται, λοιπόν, για ένα πεδίο που εντείνει την επιχειρησιακή αβεβαιότητα, καθώς η υπερπαραγωγή πληροφοριών διαμορφώνει ένα πληροφοριακά «νεφελώδες», όπως θα έλεγε ο Clausewitz, τοπίο. Το καθήκον της ερμηνείας αυτού του όγκου δεδομένων αφενός, όπως είδαμε, καθιστά πιο καθοριστική την ανθρώπινη διαμεσολάβηση αφετέρου αμφισβητεί παλαιότερες προσεγγίσεις που βασιζόνταν σε άμεση και ταχεία αξιολόγηση των πληροφοριών κατόπτευσης χωρίς ιδιαίτερες ερμηνευτικές απαιτήσεις.⁵⁵ Οι ερευνητές της RAND επισημαίνουν πως η δυσκολία διαχείρισης των αμέτρητων πληροφοριών εκκινεί από την πραγματικότητα που συνθέτει ακριβώς η αστική τριάδα του εδάφους, των υποδομών και της κοινωνίας.⁵⁶ Πρόκειται για ένα πεδίο αινιγματικό και αποπροσανατολιστικό. Όπως τονίζει ο Daryl Press, «[ο]ι δυσκολίες προσανατολισμού και επικοινωνιών που προκαλεί το αστικό περιβάλλον [...] κάνουν ακόμα πιο δύσκολη την αποτελεσματική υποστήριξη πυρός, γιατί οι μονάδες έχουν δυσκολίες στο να ξέρουν ή να αναφέρουν τις θέσεις τους ή τις θέσεις των φιλικών και των εχθρικών δυνάμεων».⁵⁷ Και οι δυσκολίες αυτές οξύνονται, επιπλέον, εξαιτίας σοβαρών δυσλειτουργιών σε μια σειρά από βασικές τεχνολογίες πληροφορίας.

Όπως τονίζει ο Creveld, οι ηλεκτρονικές συσκευές ανίχνευσης λειτουργούν άριστα σε απλά περιβάλλοντα, αλλά όσο πιο πολύπλοκο είναι το περιβάλλον τόσο περισσότερες οι δυσλειτουργίες

⁵⁵ Medby και Glenn, *ό.π.* σ. 40.

⁵⁶ *Ο.π.*, σ. 5. Ενδεικτικά, για ένα και μόνο κτίριο μια στρατιωτική δύναμη χρειάζεται, μεταξύ άλλων, τις εξής πληροφορίες: κάτοψη ορόφου, περιγραφή υλικών κατασκευής, ιδιοκτησιακό καθεστώς, ταυτότητα ενοικιαστών, πληροφορίες για δίκτυο νερού και άλλες ενεργειακές παροχές, στατικότητα πατώματος και οροφής κ.α. *Ο.π.*, σ. 28.

⁵⁷ Press, Daryl G. «Οι πόλεις σαν πεδία μαχών: Δυνατότητες, προβλήματα και το μέλλον», στο *Αδειάζοντας υπνοδωμάτια με οπλοπολυβόλα*, *ό.π.*, σ. 7. Ένα χαρακτηριστικό και πρόσφατο παράδειγμα αφορά το βομβαρδισμό του νοσοκομείου των Γιατρών Χωρίς Σύνορα από την αμερικανική αεροπορία στις 3 Οκτωβρίου 2015, στην πόλη Kunduz του Αφγανιστάν. Ο αρχικός στόχος ήταν ένα κτίριο που είχε καταληφθεί από δυνάμεις των Taliban, αλλά μια σειρά σφαλμάτων που αφορούν ζητήματα επικοινωνίας και χαρτογράφησης οδήγησε σε λανθασμένη εκτίμηση. Σύμφωνα με το πόρισμα της έρευνας που διεξήχθη γι' αυτή την επίθεση, το πλήρωμα του αεροσκάφους δεν κατάφερε να εντοπίσει το στόχο μέσα από τα όργανα του αεροπλάνου και βασίστηκε, έτσι, σε προφορικές περιγραφές σχετικά με τη θέση του αρχικού στόχου από δυνάμεις που είχαν αναπτυχθεί στο έδαφος. Βλ. σχετικά, Goldstein, Joseph και Schmitt, Eric. "Multiple Errors Cited in U.S. Airstrike on Doctors Without Borders Hospital", *New York Times*, 24 Νοεμβρίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.nytimes.com/2015/11/25/world/asia/doctors-without-borders-hospital-kunduz-afghanistan.html>.

τους. Αποδεικνύονται, έτσι, ιδιαίτερα ευαίσθητες σε παρεμβολές από άλλα αντικείμενα, κατασκευές και δραστηριότητες.⁵⁸ Οι γωνίες, τα εκτοπίσματα, οι αντανάκλασεις των επιφανειών και η ύπαρξη κεραιών στην περιοχή των επιχειρήσεων επηρεάζουν τις επικοινωνίες και τη συλλογή των πληροφοριών, τονίζουν παράλληλα οι Medby και Glenn.⁵⁹ Για παράδειγμα, στην περίπτωση της δεύτερης επέμβασης στο Ιράκ παρατηρήθηκαν σοβαρές επιπλοκές στα συστήματα επικοινωνίας ανάμεσα στα τακτικά σώματα και τις μονάδες ειδικών επιχειρήσεων. Σύμφωνα με τις επιτόπιες παρατηρήσεις, η εξέλιξη αυτή θα μπορούσε να ερμηνευθεί είτε ως αποτέλεσμα της μικρής εξοικείωσης με τις συχνότητες, τα συστήματα και τα διακριτικά κλήσεως ασυρμάτου των κοντινών μονάδων είτε ως απόρροια τεχνικών βλαβών. Σε γενικές γραμμές, οι ασύρματοι καθώς και άλλα συστήματα «διοίκησης και ελέγχου» (Command and Control, C2) εμφάνισαν σοβαρούς περιορισμούς στη λειτουργία τους. Και όπως τονίζει η RAND, αν και βοηθούν αναμφισβήτητα στη μείωση του γενικότερου ρίσκου, δε θα μπορούσαν να θεωρηθούν «εργαλεία αποτροπής αδελφοκτονίας».⁶⁰ Οι αστικές κατασκευές, τα υλικά, οι πυκνότητες, και κάποιες ιδιαίτερες αστικές διαμορφώσεις (για παράδειγμα, τα λεγόμενα «αστικά φαράγγια») επηρεάζουν τη λειτουργία των τεχνολογιών επικοινωνίας που βασίζονται σε διαμόρφωση συχνότητας (Frequency Modulation, τις γνωστές FM συχνότητες). Αυτό επιδρά ιδιαίτερα σε περιπτώσεις επιθετικών επιχειρήσεων, κατά τη διάρκεια των οποίων οι θέσεις της δύναμης που επιχειρεί αλλάζουν ταχύτατα.⁶¹ Η αστική μορφολογία δεν περιπλέκει, όμως, μόνο τη χρήση των FM επικοινωνιών από την πλευρά των φίλιων δυνάμεων, αλλά δυσχεραίνει επιπλέον τον εντοπισμό, την αναχαίτιση και την παρεμβολή στις αντίστοιχες FM επικοινωνίες του Εχθρού.⁶²

Όπως μπορεί να συμπεράνει κανείς, αυτές οι επιπλοκές στην τεχνολογία των επικοινωνιών εμποδίζουν τη σωστή και αποτελεσματική ανάπτυξη των δυνάμεων, δυσχεραίνουν το συντονισμό ανάμεσα στα διαφορετικά σώματα του στρατού και γενικότερα υπονομεύουν τις προσπάθειες συγκρότησης μιας κοινής επιχειρησιακής εικόνας (Common Operational Picture, COP). Αναδεικνύονται, έτσι, απρόσμενα προσκόμματα στη διοίκηση, κυρίως σε επίπεδα ταξιαρχίας και κάτω, όπου οι κινήσεις εξαρτώνται διαρκώς από FM επικοινωνίες.⁶³ Οι τεχνολογικές αυτές ανεπάρκειες επιμερίζουν, κατά κάποιον τρόπο, την ενιαία αντίληψη του πεδίου. Εν τούτοις, δε συνιστούν την αιτία των δυσκολιών συντονισμού αλλά ένα μόνο από τα συμπτώματα των επιχειρήσεων σε αστικό περιβάλλον. Όπως γράφει ο Ashworth, η ίδια η αστική μορφολογία

⁵⁸ Creveld, *ό.π.*, σ. 62.

⁵⁹ Medby και Glenn, *ό.π.* σ. 27.

⁶⁰ Glenn, Paul, Helmus και Steinberg, *ό.π.*, σ. 17, 18.

⁶¹ *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 4-15, 4-16.

⁶² *Ο.π.*, σ. 5-10.

⁶³ *Ο.π.*, σ. 4-15. Αν πλάι σε αυτή την απρόσμενη επιπλοκή προσθέσει κανείς και τις ανεπάρκειες των τεχνολογιών νυκτερινής όρασης και θερμικού εντοπισμού, τότε η διαδικασία συλλογής και διαβίβασης κρίσιμων πληροφοριών καθίσταται πιο απαιτητική και πιο αβέβαιη. Βλ. σχετικά, *ό.π.*, σ. 4-7 και Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. 86.

τεμαχίζει τον πόλεμο σε μικρότερες συγκρούσεις ανάμεσα σε πολύ μικρές και ευέλικτες μονάδες, κατακερματίζοντας τη δύναμη που επιχειρεί με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις δυνατότητες επικοινωνίας και διοίκησης.⁶⁴ Αφενός, λοιπόν, θεωρείται δεδομένο πως οι αστικές επιχειρήσεις θα απαιτήσουν μεγάλο αριθμό χερσαίων δυνάμεων.⁶⁵ αφετέρου η διασπορά των δυνάμεων αυτών στο χώρο έχει ανάγκη από άρτιες επικοινωνίες. Ο συνδυασμός της μεγάλης κλίμακας του ανθρώπινου δυναμικού και της διασποράς στο χώρο δημιουργεί, έτσι, κάποιες από τις προϋποθέσεις για τις όποιες τεχνολογικές επιπλοκές. Κατ' αναλογία, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς πως επαναλαμβάνεται σε μικρογραφία η διάσπαση των δυνάμεων και η αποκέντρωση που περιέγραψε παραπάνω ο Κονδύλης. Μόνο που στο παράδειγμα των αστικών επιχειρήσεων, η απαίτηση συντονισμού των διάσπαρτων δυνάμεων δεν μπορεί να υποστηριχθεί επικοινωνιακά με τον τρόπο που οι διαθέσιμες τεχνολογίες του Μεσοπολέμου και έπειτα υποστήριζαν τον αναδυόμενο Πόλεμο των ελιγμών. Και αυτή η ανεπάρκεια επιβάλλεται από τα ίδια τα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος μέσα στον οποίο λαμβάνουν χώρα αυτή η αποκέντρωση και αυτή η διάσπαση. Όπως τονίζει ο Spiller, η ροϊκότητα που χαρακτηρίζει παραδοσιακά τους ελιγμούς μιας δύναμης σε ανοιχτό έδαφος εμποδίζεται, πλέον, από το ίδιο το περιβάλλον μέσα στο οποίο επιχειρούνται σήμερα αυτοί οι ελιγμοί.⁶⁶ Περιγράφοντας, για παράδειγμα, την προαναφερθείσα πολιορκία της πόλης Nablus, ο Naveh αναγνωρίζει πως, παρά τις τρομακτικές επενδύσεις στις τεχνολογίες της πληροφορίας, ο πόλεμος σε μια πόλη παραμένει μια εντελώς απρόβλεπτη και χαοτική διαδικασία, για την οποία ο διοικητής δεν μπορεί να έχει, ουσιαστικά, γενική εικόνα.⁶⁷ ειδικά στο βαθμό που ένα μεγάλο τμήμα των επιχειρήσεων εξελίσσεται, όπως ειπώθηκε, μέσα σε κτίρια.⁶⁸ Ως εκ τούτου, οι μονάδες οφείλουν εν πολλοίς να συμπεριφερθούν ως αυτόνομες οντότητες, με τους διοικητές των κατώτερων βαθμίδων να αναλαμβάνουν πλήθος πρωτοβουλιών και αποφάσεων.

Η πολυδιάσπαση των χερσαίων δυνάμεων συνιστά, εν τέλει, ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων στις πόλεις. Οι δυσκολίες συντονισμού των επιμέρους ομάδων προκαλεί μια σειρά από επιχειρησιακές επιπλοκές. Ίσως μία από τις βασικότερες αφορά τα προσκόμματα στην κίνηση και τη σωστή ανάπτυξη των μονάδων μέσα στο χώρο. Ο περιβόητος πόλεμος των ελιγμών δεν μπορεί, λοιπόν, να εφαρμοσθεί κατά γράμμα στα πυκνά και πολύπλοκα

⁶⁴ Ashworth, *ό.π.*, σ. 117 και Rosenau, *ό.π.*, σ. 386.

⁶⁵ Henkin, *ό.π.*, σ. 18, Rosenau, *ό.π.*, σ. 387 και Ashworth, *ό.π.*, σ. 121.

⁶⁶ Spiller, *ό.π.*, σ. 447.

⁶⁷ Weizman, "Lethal Theory", *ό.π.*, σ. 63. Η εμπειρία ενός έφεδρου Ισραηλινού στρατιώτη από τη μάχη της Jenin, όπως αυτή μεταφέρθηκε στον Weizman, είναι άκρως ενδεικτική: «η μάχη ήταν εντελώς απρόσμενη, πυκνή, βριθούσα αντιφάσεων, με χαρακτήρες των οποίων ο ρόλος εναλλασσόταν —από άνδρα σε γυναίκα, από πολίτη σε μαχόμενο, από φίλο σε εχθρό. Η τύχη διαδραμάτισε σημαντικότερο ρόλο απ' όσο η δυνατότητα υπολογισμού και πρόβλεψης. Έγινε αδύνατο να εξαχθούν σενάρια, να σχεδιαστούν επόμενα βήματα, ή να συγκροτηθούν σχέδια μίας συγκεκριμένης γραμμής η οποία θα έπρεπε να ακολουθηθεί. Αυτό πραγματικά δείχνει ότι, όσον αφορά τον στρατιωτικό τομέα, ο αστικός πόλεμος είναι η απόλυτη μεταμοντέρνα μορφή πολέμου». Στο Weizman και Misselwitz, *ό.π.*, σ. 54.

⁶⁸ Rosenau, *ό.π.*

αστικά τοπία. Όχι, όμως, αποκλειστικά εξαιτίας των πληροφοριακών κενών που γεννούν οι επίμαχες τεχνολογικές ανεπάρκειες. Είναι, πλέον, κοινός τόπος στη σύγχρονη στρατιωτική συζήτηση το γεγονός πως η ίδια η αστική μορφολογία δεν επιτρέπει εύκολες και άμεσες κινήσεις· πόσο μάλλον ελιγμούς μηχανοκίνητων ή/και αερομεταφερόμενων μονάδων.⁶⁹ Αυτό αποδείχτηκε ξεκάθαρα στα παραδείγματα του Mogadishu και των Ιρακινών πόλεων, όπως επισημαίνει η RAND.⁷⁰ Οι ελιγμοί και οι γρήγορες κινήσεις εμποδίζονται από ένα πλήθος στοιχείων και επηρεάζονται από ζητήματα όπως περιορισμοί στην πλοήγηση —εν μέρει, απόρροια των χαρτογραφικών και επικοινωνιακών προβλημάτων που αναφέρθηκαν παραπάνω—,⁷¹ μαζική παρουσία αμάχων και ιδιωτικών οχημάτων, προβλήματα λόγω ακανόνιστης χωροταξίας και αλλαγές στο αστικό τοπίο κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων.⁷² Οι αλλαγές αυτές μπορεί να είναι αφενός αποτέλεσμα φυσικών καταστροφών, μιας και ιδιαίτερα το περιβάλλον των παραγκουπόλεων που προβληματίζει εντατικά τα στρατιωτικά επιτελεία αποδεικνύεται τρομακτικά ευάλωτο απέναντι στα καιρικά και φυσικά φαινόμενα και επομένως η ευαλωτότητα αυτή υπολογίζεται στους σχεδιασμούς. Αφετέρου ενδέχεται να προκαλούνται από τις ίδιες τις επιχειρήσεις· να συνιστούν, δηλαδή, τα υλικά αποτελέσματα της ίδιας της επέμβασης. Η δεύτερη αυτή κατηγορία απασχολεί ιδιαίτερα το σχεδιασμό των επιχειρήσεων, καθώς φωτίζει μία ακόμη θεμελιώδη επίδραση του αστικού περιβάλλοντος. Αναδεικνύει, με άλλα λόγια, την πικρή για τα επιτελεία διαπίστωση πως δεν είναι όλα τα οπτικά συστήματα κατάλληλα για χρήση σε αστικό έδαφος. Και τούτο για λόγους που δεν αφορούν τις περιβόητες «παράπλευρες απώλειες».

Μία από τις βασικές μέριμνες των διοικητών είναι η κατά το δυνατόν μεγαλύτερη διευκόλυνση των ελιγμών κάθε μονάδας. Σε ένα περιβάλλον, λοιπόν, που δυσχεραίνει εγγενώς τις κινήσεις, κρίνεται αποφασιστικής σημασίας η επιλογή κατάλληλων οπλικών μέσων, καθώς σε μεγάλο βαθμό η χρήση του πυροβολικού στις πόλεις, ακόμα και όταν το επιτρέπουν τα προβλεπόμενα ισοζύγια των απωλειών σε αμάχους, προκαλεί καταστροφές μικρότερων ή μεγαλύτερων αστικών τμημάτων, με αποτέλεσμα τη δημιουργία σωρών από ερείπια που δυσχεραίνουν ακόμη περισσότερο τις κινήσεις των δυνάμεων που επιχειρούν.⁷³ Επιπλέον, οι σωροί

⁶⁹ Ειδικά για δυσκολίες στη χρήση εναέριων μέσων σε αστικό περιβάλλον βλ. *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 2-4 και Rosenau, ό.π., σ. 380.

⁷⁰ Glenn, Paul, Helmus και Steinberg, ό.π., σ. 17.

⁷¹ Η περιγραφή του Press είναι χαρακτηριστική: «Το αστικό περιβάλλον είναι δοκιμασία για το αμερικανικό σύστημα καθοδήγησης, ελέγχου, επικοινωνίας και κατασκοπείας (C3I) πολύ περισσότερο απ' τα πιο πολλά είδη πεδίων μάχης. Ο προσδιορισμός θέσης είναι δύσκολος σε πυκνοκατοικημένες περιοχές. Οι συσκευές του συστήματος παγκόσμιου εντοπισμού θέσης (Global Positioning System, GPS) απαιτούν επαφή με τρεις τουλάχιστον δορυφόρους για να προσδιορίσουν μια θέση, και κάτι τέτοιο είναι συχνά αδύνατο είτε μέσα σε κτίρια είτε έξω αλλά ανάμεσα σε κατασκευές μεγάλου ύψους. Ακόμη και όταν οι χερσαίες δυνάμεις μπορούν να προσδιορίσουν την ακριβή τους θέση σε μια πόλη, το να μεταδώσουν αυτή την πληροφορία στους ανώτερους τους δεν είναι απλό. Οι ασύρματοι εκπέμπουν σε ευθεία, και άρα εμποδίζονται από κτίρια ή όταν κανείς είναι μέσα σε κτίριο». Press, ό.π., σ. 8.

⁷² *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 5-11, Press, ό.π., σ. 8 και Medby και Glenn, ό.π. σ. 34, 70.

⁷³ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 4-11. Στο ίδιο εγχειρίδιο επισημαίνεται η σημασία που διατηρεί ο ρόλος των μηχανικών μάχης (combat engineers) στη διευκόλυνση των στρατιωτικών κινήσεων. Οι αρμοδιότητές τους

που παράγονται εμποδίζουν την ορατότητα και μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τους αντιπάλους, προσφέροντας ουσιαστικά αμυντικά πλεονεκτήματα.⁷⁴ Ως προς αυτό, είναι χαρακτηριστική και ταυτόχρονα τρομακτικά κυνική η άποψη του Henkin: «Ούτε βοηθάει η χρήση μαζικού πυρός, ας πούμε βαρέος πυροβολικού ή βομβαρδισμών από αέρα, στο να επιτευχθεί η κατάληψη μιας πόλης, ακόμα κι αν βάλουμε στην άκρη το θέμα των απωλειών σε αμάχους. Αντίθετα μάλιστα: τα κατεστραμμένα κτίρια μπλοκάρουν τους δρόμους, εμποδίζοντας τα τεθωρακισμένα να κινηθούν, και δυσκολεύοντας την κίνηση των επιτιθέμενων. Από την άλλη τα ερείπια μπορούν να προσφέρουν βολική κάλυψη για τους υπερασπιστές της πόλης. [...] Ένα κτίριο μπορείς να το ανατινάξεις, ακόμα και με τον κόσμο που έχει μέσα. Αλλά ύστερα, όταν έχει γίνει ένας σωρός, οποιοδήποτε κανόνι δεν μπορεί να κάνει τίποτα άλλο από το να αλλάζει σχήμα στον σωρό των ερειπίων».⁷⁵

Προφανώς και η συγκεκριμένη παρατήρηση δεν υπονοεί πως η καταστροφή κτιρίων δε συμπεριλαμβάνεται, πια, στο ρεπερτόριο των στρατιωτικών πρακτικών. Αντιθέτως, θα λέγαμε πως τονίζει τη σημασία της και επισημαίνει τις συνέπειες, όταν αυτή δε συμβαίνει εμπρόθετα· σε περιπτώσεις, για παράδειγμα, έμμεσων βολών ή αστοχιών. Η συζήτηση σχετικά με τη διατηρητική ικανότητα συγκεκριμένων οπλικών μέσων ως προς συγκεκριμένα δομικά υλικά αποδεικνύει πως η καταστροφή όχι μόνο εξακολουθεί να διευθύνει τις πρακτικές των αρμόδιων επιτελείων, αλλά επιπλέον συνιστά ειδικό αντικείμενο της στρατιωτικής μηχανικής, και υπό την πίεση της αστικοποίησης των συγκρούσεων, θεμελιώδες επίδικο των μιλιταριστικών προβληματοποιήσεων της πόλης.⁷⁶ Η καταστροφή κατασκευών αξιολογείται, λοιπόν, στη βάση των αποτελεσμάτων της και του εκάστοτε σχεδίου. Εν τούτοις, όταν για επιχειρησιακούς λόγους επιλέγονται τακτικές ήπιας (στρατιωτικής) παρέμβασης στο περιβάλλον —και είναι πολύ συχνές αυτές οι περιπτώσεις— η αστική μορφολογία επιβάλλει ισχυρούς περιορισμούς στα οπικά συστήματα. Η γενική εικόνα που διαμορφώνεται από τη σχετική φιλολογία αναδεικνύει την εγγενή ικανότητα των πόλεων να ακυρώνουν πολλά από τα οπικά πλεονεκτήματα των συμβατικών στρατών. Ο Rosenau υποστηρίζει πως τα χαρακτηριστικά του αστικού πολέμου είναι τέτοια που δεν μπορεί να ισχυριστεί, πλέον, κανείς πως οι σύγχρονες τακτικές δυνάμεις επιδεικνύουν οποιοδήποτε

περιλαμβάνουν αξιολόγηση των δομικών υλικών και προτάσεις σχετικά με μεθόδους διαχείρισης και εξουδετέρωσης εμποδίων. Στο αστικό περιβάλλον, τα επίμαχα «εμπόδια» μπορεί να είναι ολόκληρα κτίρια. Και επομένως, ενδέχεται να κριθεί απαραίτητη η κατεδάφισή τους, για την οποία ο αμερικανικός, όπως και ο ισραηλινός στρατός, έχουν στη διάθεσή τους σήμερα τις περιβόητες στρατιωτικές τεθωρακισμένες μπουλντόζες D-9. Ένα μέσο που διαφημίζεται ως σύστημα ακριβείας, επιλύοντας, κατά μία έννοια, τα προβλήματα που εγείρουν οι παράπλευρες καταστροφές. Βλ. σχετικά, *ό.π.*, σ. 4-7, Henkin, *ό.π.* σ. 24 και Graham, “Constructing Urbicide by Bulldozer in the Occupied Territories”, *ό.π.*

⁷⁴ Ashworth, *ό.π.*, σ. 118.

⁷⁵ Henkin, *ό.π.*, σ. 18.

⁷⁶ Βλ. για παράδειγμα *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 2-9, 4-10, Henkin, *ό.π.* σ. 18 και Glenn, Paul, Helmus και Steinberg, *ό.π.*

πλεονέκτημα σε αστικό έδαφος. Τα οπλικά συστήματα που είχαν προ πολλού δοκιμασθεί και τελειοποιηθεί σε ανοιχτό πεδίο δεν είναι συμβατά με το αστικό περιβάλλον.⁷⁷ Και αυτό αφενός συνεπάγεται μια απρόσμενη και δυσάρεστη διαπίστωση για τις στρατιωτικές μηχανές —αν όχι την πιο προκλητική τους αμφισβήτηση. Αφετέρου αποτελεί ίσως τον απόλυτο νόμο των ασύμμετρων πρακτικών. Τόσο ο Κονδύλης όσο και ο Creveld τον διατυπώνουν παραστατικά: «σκοπός της σύγχρονης υψηλής τεχνολογίας είναι να διαμορφωθεί η ανθρώπινη σχέση κατά τέτοιον τρόπο, ώστε ο εχθρός να κρατηθεί σε μεγάλη απόσταση και να εξουδετερωθεί προτού διανύσει την απόσταση αυτή· γιατί, αν τη διανύσει, τότε το μαχαίρι ίσως αποδειχθεί δραστικότερο».⁷⁸ Και ο Ολλανδός ιστορικός προσθέτει: «Τα σύγχρονα όπλα έχουν γίνει τόσο δαπανηρά, γρήγορα, αδιάκριτα, ογκώδη, δυσκίνητα και ισχυρά ώστε είναι σαν να σπρώχνουν διαρκώς το σύγχρονο πόλεμο “κάτω από το χαλί”, δηλαδή σε περιβάλλοντα όπου τα όπλα αυτά δεν μπορούν να λειτουργήσουν και όπου οι άνθρωποι μπορούν να πολεμούν όσο βαστάει η ψυχή τους».⁷⁹

Οι πόλεις αποτελούν, σήμερα, το πιο χαρακτηριστικό ίσως από αυτά τα περιβάλλοντα. Ένα πεδίο που ακυρώνει μια σειρά από παραδοσιακά πλεονεκτήματα είτε αυτά αφορούν τις τεχνολογίες επιτήρησης και αναγνώρισης, είτε τις τεχνολογίες επικοινωνίας, είτε τις οπλικές τεχνολογίες. Εξ ου και η βαθιά ανησυχία που προκαλούν στις κρατικές μηχανές καταστροφής. Εξ ου και ο κεντρικός ρόλος που διαδραματίζουν στις σύγχρονες στρατιωτικές προβληματοποιήσεις. Η διαπίστωση πως οι εξοπλιστικές προσπάθειες δεκαετιών οδήγησαν σε μία αντικειμενική υπεροπλία που σήμερα αποδεικνύεται, εν πολλοίς, κενή νοήματος, δεν μπορεί παρά να δυσαρεστεί τα επιτελεία που συγκρότησαν μια εικόνα του εαυτού τους μέσα από την υπεροψία των χειρουργικών και ασύμμετρων πληγμάτων. Η επίγνωση πως τα βαρέα και έξυπνα οπλικά συστήματα παραμένουν, σε μεγάλο βαθμό, καθηλωμένα σε στρατιωτικές αποθήκες και οι στρατιώτες των «μετα-ανθρώπινων» οραμάτων επιχειρούν, εν πολλοίς, με οπλικά μέσα εξίσου διαθέσιμα στον οποιονδήποτε, δεν μπορεί παρά να προβληματίζει τους σχεδιαστές της καταστροφής. Αυτό ακριβώς περιγράφει η Hills, όταν αποκαλεί τις αστικές επιχειρήσεις «προ-βιομηχανικές».⁸⁰ Αυτό καταδεικνύουν και οι απολύτως ενσώματες όψεις των στρατιωτικών επιχειρήσεων στις Ιρακινές πόλεις, που υπονομεύουν τις ελπίδες των υποστηρικτών της RMA περί τέλους της «βρόμικης δουλειάς».⁸¹ Οι περιορισμοί στη χρήση των οπλικών τεχνολογιών συμπληρώνουν, λοιπόν, την εικόνα των επιλοκών με τις οποίες οφείλουν να εξοικειωθούν οι σύγχρονες στρατιωτικές δυνάμεις. Και μόνο επιγραμματικά, θα μπορούσε κανείς να αναφέρει τις δυσκολίες αναγνώρισης στόχων μέσα στο πολύπλοκο

⁷⁷ Rosenau, *ό.π.*, σ. 385 και Press, *ό.π.*, σ. 5, 7.

⁷⁸ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 365.

⁷⁹ Creveld, *ό.π.*, σ. 63.

⁸⁰ Hills, *ό.π.*, σ. 237.

⁸¹ Graham, *Cities Under Siege*, *ό.π.*, σ. xiii, 29.

τριδιάστατο περιβάλλον,⁸² τις περιορισμένες οπτικές φυγές εξαιτίας της τρομακτικής πυκνότητας στοιχείων και των συνεχών κατακόρυφων εμποδίων,⁸³ την ύπαρξη πολλαπλών «νεκρών χώρων» (dead spaces)⁸⁴ και την αδυνατότητα χρήσης οπλικών συστημάτων μεγάλου βεληνεκούς.⁸⁵ Ειδικά η τελευταία απασχολεί εντατικά τα επιτελεία και συμπυκνώνει, επί της ουσίας, τα αδιέξοδα που εγείρει η αστική μορφολογία. Κατά κάποιον τρόπο, λοιπόν, η πολυδιαφημισμένη υπεροπλία των τακτικών στρατών συναντά στις πόλεις τα όριά της. Επ' αυτού, ο Press παρέχει κάποιες τεχνικές διευκρινίσεις: «Σε αστικό χώρο [...] τα όπλα μεγάλου βεληνεκούς των ΗΠΑ δεν είναι ιδιαίτερα χρήσιμα. Το να τα χρησιμοποιεί κανείς είναι δύσκολο γιατί οι πύραυλοι αυτού του είδους κινούνται στην ευθεία του φωτός τη στιγμή που το εχθρικό πεζικό θα κρύβεται και θα κινείται μέσα από κτίρια». Και συνεχίζει: «Τα περισσότερα βλήματα πυροβολικού και τα περισσότερα όπλα αέρος/εδάφους κτυπούν τους στόχους τους με τέτοια μικρή γωνία ως προς το έδαφος ώστε είναι δύσκολο να αποδειχθούν αποτελεσματικά σε περιοχές με πυκνή δόμηση».⁸⁶

Τα οπικά συστήματα δε δοκιμάζονται, όμως, μόνο μέσα σε ένα πολύπλοκο περιβάλλον κατασκευών και φυσικών εμποδίων. Αλλά, πρώτα απ' όλα, σε ένα κατεξοχήν ανθρώπινο περιβάλλον. Όπως εύκολα μπορεί να αντιληφθεί κανείς, η εμπειρία εκείνων που κονταροχτυπιόνταν ελεύθερα στα ανοιχτά εδάφη ή που παρέμεναν καθηλωμένοι στα χαρακώματα που όργωναν τις ατελείωτες πεδιάδες της Ευρώπης απέχει πολύ από την εμπειρία μιας σύγκρουσης που ξεσπά μέσα στο πλήθος. Και τούτη η απόσταση στοιχειώνει τόσο τα επιτελεία όσο και αυτούς που σκορπούν με τα χέρια τους το θάνατο, επιδρώντας βαθιά στο σχεδιασμό και τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων σε πόλεις. Η επίδραση αυτή οφείλει να ερμηνευθεί με δύο τρόπους. Καταρχάς, οι σχετικές συζητήσεις τονίζουν πως η μαζική παρουσία αμάχων στο πεδίο των επιχειρήσεων αποτρέπει ή καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τη χρήση όπλων.⁸⁷ Πρόκειται για ένα πεδίο μάχης

⁸² *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 3-9.

⁸³ *Ό.π.*, σ. 4-10 και Glenn, *ό.π.*, σ. 2, 5.

⁸⁴ Στη στρατιωτική ορολογία, ο συγκεκριμένος όρος περιγράφει μεταξύ άλλων «μια περιοχή μέσα στην εμβέλεια ενός όπλου, ενός radar ή ενός παρατηρητή, που δεν μπορεί να καλυφθεί από βολές ή παρατήρηση από μια συγκεκριμένη θέση, εξαιτίας εμποδίων που παρεμβαίνουν, της φύσης του εδάφους, των χαρακτηριστικών της τροχιάς ή των περιορισμών των δυνατοτήτων στόχευσης του όπλου». Βλ. *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. Glossary-9, 4-9 και Medby και Glenn, *ό.π.* σ. 82. Οι καταβολές της συγκεκριμένης έννοιας εντοπίζονται στην εποχή των οχυρώσεων πυροβολικού. Έτσι, τα σημεία εκείνα κατά των οποίων δεν μπορούσε ο αμυνόμενος να βάλει με πυρά και τα οποία δεν ήταν σε θέση να επιτηρήσει ονομάζονταν *νεκρά εδάφη* (dead grounds) ή *νεκρές περιοχές* (dead areas) ή *τυφλά σημεία* (blind spots). Βλ. σχετικά, Hirst, *ό.π.*, σ. 171, 182 και Ashworth, *ό.π.*, σ. 26, 28.

⁸⁵ Για μια ενδεικτική εικόνα των αποστάσεων που συνεπάγονται οι χρήσεις συγκεκριμένων οπλικών τεχνολογιών, ο Ashworth γράφει πως ενώ κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου οι νατοϊκές δυνάμεις σχεδίαζαν τις επιχειρήσεις τους βασισμένες στην υπόθεση ενός πεδίου μάχης μήκους 3.000 μέτρων, οι περισσότερες επιχειρήσεις σε πόλεις λαμβάνουν χώρα αναγκαστικά σε μια ακτίνα ανάμεσα στα 125 και 250 μέτρα. Αντίστοιχα, ο Glenn επισημαίνει πως η μέση εμβέλεια δραστηριότητας ενός οπλίτη μέσα σε μια πόλη είναι αρκετά μικρότερη των 100 μέτρων, ενώ πολλές από τις «επαφές» λαμβάνουν χώρα σε απόσταση μικρότερη των 25 μέτρων. Τέλος, για παράδειγμα τα αντιαρματικά συστήματα χρειάζονται ελεύθερο πεδίο μήκους 65 μέτρων για να οπλίσουν σωστά. Βλ. αντίστοιχα Ashworth, *ό.π.*, Glenn, *ό.π.*, σ. 5 και *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 4-10.

⁸⁶ Press, *ό.π.*, σ. 7.

⁸⁷ Ashworth, *ό.π.*, σ. 119 και Hills, *ό.π.*, σ. 238.

διαμορφωμένο από ανθρώπινη παρουσία και από ανθρώπινες κυκλοφορίες και αυτό είναι που κάνει τον αστικό πόλεμο μοναδικό ανάμεσα σε όλα τα είδη πολέμου.⁸⁸ Είναι επόμενο, λοιπόν, οι τρόποι της σύγκρουσης να μετασχηματίζονται κάτω από αυτές τις συνθήκες, χωρίς αυτό να σημαίνει πως πρόκειται για μετασχηματισμούς που υποδηλώνουν κάποιου είδους εξανθρωπισμό των μηχανών καταστροφής. Τα όποια προσκόμματα —όποτε αυτά υφίστανται— εκκινούν, θα λέγαμε, από λόγους που άπτονται της επικοινωνιακής διαχείρισης και των στρατηγικών στόχων, Τόσο οι δεσμεύσεις που δημιουργούν τα ανθρωπιστικά προσχήματα σχετικά με την προστασία των αμάχων όσο και το ζητούμενο της ευρύτερης πληθυσμιακής υποστήριξης επιδρούν αναπόφευκτα στο στρατιωτικό σχεδιασμό. Έτσι, τα προσχήματα αυτά φαίνεται να συνιστούν μια βασική, σε επίπεδο θεωρίας, ηθική και επιχειρησιακή παράμετρο, παρά τις υποκριτικές τους προεκτάσεις. Όπως επισημαίνουν, για παράδειγμα, οι Medby και Glenn, «[τ]α παιδιά βολής μπορεί να περιορίζονται ιδιαίτερα από την παρουσία αμάχων σε μία πολεμική ζώνη, επειδή οι περιοριστικοί κανόνες εμπλοκής ενδέχεται να απαγορεύουν τη ρίψη πυρών μέσα σε πλήθος».⁸⁹

Η συγκεκριμένη παρατήρηση μας προσφέρει μία χαρακτηριστική εικόνα για το πώς προσεγγίζει *θεωρητικά* ένα κομμάτι της σύγχρονης στρατιωτικής φιλολογίας το μέγεθος «άμαχος πληθυσμός». Εν τούτοις, όπως μας δείχνει η σκληρή πραγματικότητα από τα τοπία της «εκλεπτυσμένης» αμερικανικής αντιεξέγερσης μέχρι τις πρακτικές της λεγόμενης «αυταρχικής αντιεξέγερσης» (authoritarian counterinsurgency),⁹⁰ η πράξη αποδεικνύεται πάντοτε πιο στυγνή και αιματηρή. Η παράκαμψη των όποιων προσχημάτων βρίσκει πάντα τους δικούς της τρόπους να κανονικοποιηθεί και, επί της ουσίας, δε συνιστά παρά ένα προβλεπόμενο σφάλμα στο πλαίσιο μιας λογιστικής των απωλειών, όπως με ευκολία αποδεικνύουν τα παραδείγματα του Sarajevo, της Fallujah, του Grozny και της Γάζας. Τα ανθρωπιστικά προσχήματα περιγράφουν, ως εκ τούτου, έναν εύθραυστο συμβιβασμό των επιτελείων, έτοιμο να διαρραγεί όποτε οι περιστάσεις το απαιτήσουν, μιας και, όπως μας δείχνουν οι Yotam Feldman και Uri Blau, το λεγόμενο διεθνές δίκαιο, και επομένως και οι περίφημοι «κανόνες εμπλοκής» (Rules of Engagement, ROE), συγκροτούνται και αναπτύσσονται επιτελεστικά μέσα από τις συνεχείς παραβιάσεις τους.⁹¹ Εν

⁸⁸ Spiller, *ό.π.*, σ. 445.

⁸⁹ Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. 68.

⁹⁰ Ο όρος χρησιμοποιείται από τον ίδιο τον αμερικανικό στρατό για να περιγράψει τις αντιεξεγερτικές πρακτικές χωρών όπως η Ρωσία, η Αίγυπτος και η Συρία, που κατά την άποψή τους παρακάμπτουν τόσο το ζητούμενο της πληθυσμιακής συναίνεσης και υποστήριξης όσο και ολόκληρο το ανθρωπιστικό οικοδόμημα, στηριζόμενες αποκλειστικά στην άμετρη βία και την καταστολή. Βλ. σχετικά, Byman, Daniel. “Death Solves All Problems: The Authoritarian Counterinsurgency Toolkit”, *War on the Rocks*, 3 Φεβρουαρίου 2016, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://warontherocks.com/2016/02/death-solves-all-problems-the-authoritarian-counterinsurgency-toolkit/> και Ucko, David H. “Regimes and Revolt: Authoritarian Ways of Counterinsurgency”, *War on the Rocks*, 20 Ιανουαρίου 2016, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://warontherocks.com/2016/01/regimes-and-revolt-authoritarian-ways-of-counterinsurgency/>.

⁹¹ Weizman, Eyal. “Legislative Attack”, *Theory, Culture & Society*, 27 (6), 2010, σ. 25. Ο Weizman μάλιστα επισημαίνει πως η ισραηλινή επίθεση στη Γάζα το Δεκέμβριο του 2008 σχεδιάστηκε από ειδικούς του διεθνούς δικαίου και είχε ως βασικό στόχο τις «παράπλευρες απώλειες». *Ο.π.*, σ. 14, 18.

τούτοις, σε πλήθος περιπτώσεων οι στρατιωτικές επιχειρήσεις δεσμεύονται λιγότερο ή περισσότερο από τον παράγοντα «άμαχου».⁹² Και αυτή η δέσμευση, εκφρασμένη καταρχάς μέσα από περιορισμούς και προϋποθέσεις στη χρήση των οπλικών τεχνολογιών, συνιστά τη μία από τις δύο βασικές όψεις της επίδρασης που ασκεί η μαζική ανθρώπινη παρουσία στους τρόπους του πολέμου.

Η άλλη μας οδηγεί απευθείας στον οντολογικό πυρήνα της συζήτησης περί ανορθόδοξων πρακτικών. Αφορά, με άλλα λόγια, ζητήματα διακριτότητας του Εχθρού. Ο Creveld, κάπου εκεί στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου, έγραφε: «τα περισσότερα συστήματα [...] δεν έχουν προς το παρόν την απαιτούμενη ακρίβεια έτσι ώστε να προσβάλλουν έναν εχθρό ο οποίος είναι εξαιρετικά διεσπαρμένος ή δεν μπορεί να διακριθεί από τους αμάχους που τον περιβάλλουν ή είναι αναμειγμένος με φίλιες δυνάμεις. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος, η ανάμειξη με τις εχθρικές δυνάμεις ή με τον άμαχο πληθυσμό και η διασπορά σε μεγάλη έκταση έχουν γίνει συνήθης τακτική στις συγκρούσεις χαμηλής έντασης».⁹³ Από τότε, παρατηρήθηκαν ομολογουμένως σημαντικές βελτιώσεις στις τεχνολογίες της ακρίβειας. Για τη διαχείριση, όμως, της αδιακρισίας ανάμεσα στο Φίλο και τον Εχθρό ή ανάμεσα στον Εχθρό και τους αμάχους όχι μόνο δεν επιτεύχθηκε όλα αυτά τα χρόνια καμία πρόοδος, αλλά όπως μαρτυρά η συνεχής μετακόμιση των συγκρούσεων στα πολύπλοκα αστικά περιβάλλοντα, ο Εχθρός απολαμβάνει σήμερα μια ανωνυμία και μια μυστικότητα χωρίς προηγούμενο. Τα πολεμικά τοπία, πιο αστικά και πιο νεφελώδη, παρέχουν σήμερα την απόλυτη κάλυψη στην άλλοτε διακριτή και δημόσια φιγούρα του Εχθρού.⁹⁴ Μπροστά σε αυτή την κάλυψη δε σαστίζουν μονάχα τα όπλα. Όλες οι στρατιωτικές τεχνολογίες απολλύουν το νόημά τους, όταν δεν υποστηρίζονται από την ισχυρή πεποίθηση για το ποιος είναι Εχθρός και ποιος όχι. Αυτή είναι η άλλη όψη της επίδρασης που ασκεί η ανθρώπινη παρουσία στις τεχνολογίες του πολέμου. Πιο επιβλητική και αφοπλιστική, ενσαρκώνει και οξύνει όλους εκείνους τους προβληματισμούς που ο Schmitt διατύπωνε δεκαετίες πριν. Και σε μεγάλο βαθμό, αναγκάζει τον τακτικό στρατιώτη να επιστρέψει ενσώματα στο περιβάλλον του Εχθρού, για να τον εντοπίσει και να τον εξουδετερώσει. Εξαναγκάζει, με άλλα λόγια, σε μια αδιανόητη επιστροφή στον κόσμο της ενσώματης φυσικής παρουσίας. Αυτή η επιστροφή συνιστά, ίσως, σήμερα και τον πιο προκλητικό φραγμό στη στρατιωτική έπαρση.

⁹² Όπως γράφει ο Spiller, «[γ]ια ένα εισβάλλον στράτευμα ακόμα και ο πιο φιλόξενος πληθυσμός συνιστά ένα είδος ανθιστάμενου μέσου μέσα στο οποίο αυτός ο στρατός οφείλει να συνεχίσει να εκτελεί την αποστολή του», στο Spiller, *ό.π.*

⁹³ Creveld, *ό.π.*, σ. 289.

⁹⁴ Βλ. ενδεικτικά Medby και Glenn, *ό.π.*, σ. xviii, xv, 34, 42, 52.

VI. Παράρτημα Β: Σώμα, Φίλος, Εχθρός

1. Ενδείξεις και επιδείξεις ενός μετα-σωματικού πολέμου

□ Οι απρόσμενες τεχνολογικές επιπλοκές που διακόπτουν το συνεχές της στρατιωτικής υπεροχής διαμορφώνουν μια πραγματικότητα που αποκλίνει σημαντικά από την παντοδύναμη εικόνα που κατασκευάζουν για τον εαυτό τους τα επιτελεία της καταστροφής. Η μετακόμιση των επιχειρήσεων βαθιά στο «ανθρώπινο πεδίο» σηματοδοτεί, όπως είδαμε, μια άνευ προηγουμένου ανάμειξη της στρατιωτικής φιγούρας με τον υπόλοιπο πληθυσμό. Και τούτη η ανάμειξη διατυπώνεται πρώτα απ' όλα με όρους ενσώματης φυσικής παρουσίας. Οι δύο εκστρατείες στο Ιράκ και το Αφγανιστάν υπονόμευσαν την τεχνολογική υπόσχεση που ήθελε τους πολέμους να διεξάγονται αποκλειστικά μέσα από δωμάτια ελέγχου και από αποστάσεις ασφαλείας. Επιπλέον, η αδιάκοπη αστικοποίηση των ένοπλων συγκρούσεων επικύρωσε την οριστική βύθιση των δυνάμεων ασφαλείας στη θάλασσα του πληθυσμού· σε μία θάλασσα, δηλαδή, αμέτρητων και ανώνυμων άλλων σωμάτων. Πρόκειται, θα λέγαμε, για την απόλυτη διάψευση των οραμάτων της RMA. Σε πείσμα, λοιπόν, όλων εκείνων που φαντασιώνονταν την απόσυρση του σώματος αυτού που επιχειρεί από το πεδίο των μαχών, οι δύο επίμαχες εκστρατείες εξανάγκασαν σε μία απρόσμενη επιστροφή στο σχεδόν μεσαιωνικό κόσμο των σωματικών ιδιοτήτων και περιορισμών. Μπορεί η επίσημη λήξη αυτών των πολέμων να οδήγησε τις ΗΠΑ σε μία ριζική ενδοσκόπηση¹ και, προς το παρόν, σε μία ανοιχτή προτίμηση για τις πρακτικές του εξ αποστάσεως πολέμου (remote warfare).²

¹ Αυτό αποδεικνύεται, για παράδειγμα, μέσα από τη σύγκριση των δύο εκδόσεων του *FM3-24*. Η επικαιροποιημένη έκδοση του 2014 προσανατολίζεται κυρίως στην υποστήριξη των δυνάμεων του «φιλοξενούντος έθνους» και όχι τόσο στην άμεση ανάληψη στρατιωτικής δράσης από τις ίδιες τις αμερικανικές δυνάμεις, όπως συνέβαινε με την έκδοση του 2006. Η επιβεβαίωση αυτής της στροφής εκφράζεται χαρακτηριστικά μέσα από τη συζήτηση που διεξάγεται σήμερα αναφορικά με την αντιμετώπιση του Ισλαμικού Κράτους, όπου κυριαρχεί, για την ώρα, η επιλογή αεροπορικών επιδρομών και η ενθάρρυνση των τοπικών ένοπλων σωμάτων —είτε αυτά είναι ο ιρακινός στρατός, είτε είναι πολιτοφυλακές, είτε μετριοπαθείς αντάρτες— για την ανάληψη δράσης, στις οποίες την υποστήριξη θα συμβάλουν οι συμμαχικές δυνάμεις. Για τη λογική που διέπει το νέο αμερικανικό δόγμα αντιμετώπισης βλ. *US Army Field Manual 3-24: Insurgencies and Countering Insurgencies*, ό.π., σ. 1-4 – 1-8. Για κάποιες σχετικές αναγνώσεις της νέας έκδοσης του *FM3-24*, με εστίαση στην «έμμεση» αμερικανική εμπλοκή, βλ. Robinson, Linda. “A Few Observations on the New Counterinsurgency Manual”, *Small Wars Journal*, 6 Μαΐου 2014, σ. 1-2, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/a-few-observations-on-the-new-counterinsurgency-manual> και Nagl, John. “Original and Good”, *Small Wars Journal*, 7 Μαΐου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/original-and-good>. Βλ. τέλος, Simon, Steven και Stevenson, Jonathan. “The End of Pax Americana: Why Washington’s Middle East Pullback Makes Sense”, *Foreign Affairs*, 94 (6), 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/end-pax-americana>.

² Ο «εξ αποστάσεως πόλεμος» συνιστά μία πρακτική ιδιαίτερα δημοφιλή τα τελευταία χρόνια. Η σχετική έκθεση του *Remote Control Project* εστιάζει, συγκεκριμένα, σε πέντε βασικούς στρατιωτικούς τομείς: στις ειδικές δυνάμεις, στις ιδιωτικές στρατιωτικές εταιρείες και στις εταιρείες security, στα μη επανδρωμένα και στα αυτόνομα οπλικά συστήματα, στον κυβερνοπόλεμο, και στα συστήματα συλλογής πληροφοριών, επιτήρησης και αναγνώρισης (ISR). Η εν λόγω έκθεση εντοπίζει μια δραστική αύξηση στη χρήση σχετικών τεχνολογιών από τον αμερικανικό και το βρετανικό στρατό, παράλληλα με την αποφυγή αποστολής μαζικών χερσαίων δυνάμεων στις περιοχές του ενδιαφέροντος. Και θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως οι τομείς αυτοί επιχειρούν να υποκαταστήσουν ακριβώς τη χερσαία στρατιωτική εμπλοκή για μεγάλα χρονικά διαστήματα σε συγκεκριμένες περιοχές. Εστιάζουν σε πιο ευέλικτες μεθόδους στρατιωτικής επέμβασης, που δεν προσφέρουν μόνο πλεονεκτήματα σε επίπεδο τακτικής, αλλά επιτρέπουν στις επεμβάσεις να λαμβάνουν χώρα υπό καθεστώς μυστικότητας και μη δημοσιότητας. Επιπλέον, η στροφή στον εξ

Η συνεχής, όμως, συζήτηση περί αναγκαιότητας να πατήσουν ξανά «οι στρατιωτικές μπότες στο έδαφος» (boots on the ground), η ανάδειξη δηλαδή σήμερα της σημασίας αποστολής χερσαίων δυνάμεων για τις ανάγκες επιβολής ενός «σταθερού» περιβάλλοντος στην ευρύτερη περιοχή της Συρίας και του Ιράκ, μαρτυρά πως ο ρόλος της ενσώματης παρουσίας δεν πρόκειται να ξεπεραστεί με τεχνολογικά κόλπα.³ Ο έλεγχος του εδάφους, των υποδομών και των ανθρώπων προϋποθέτει, άλλωστε, φυσική παρουσία. Η ενσώματη επιστροφή του στρατιώτη στα πεδία των επιχειρήσεων, άλλοτε με όρους καταστροφής και άλλοτε με όρους «οικοδόμησης», θα ανακαλεί επομένως μια παλιά πικρή αλήθεια· θα υπενθυμίζει στους οραματιστές της καταστροφής πως ο πόλεμος δεν έπαυε ποτέ να συνιστά «ένα απόλυτα σωματικό γεγονός».⁴

Η παράδοξη αυτή επιστροφή στον κόσμο των σωματικών λειτουργιών μας γυρίζει εκ νέου πίσω στην αποδόμηση του άξονα Φίλος/Εχθρός. Και βρίσκει, σήμερα, στις πόλεις την πιο χαρακτηριστική της έκφραση. Πολύ σχηματικά, λοιπόν, το σώμα του τακτικού στρατιώτη επιστρέφει στα πεδία του πολέμου. Αλλά αυτά τα πεδία δεν είναι τα πεδία των άλλοτε ανοιχτών και περήφανων μαχών, στα οποία βασίλευε η βεβαιότητα για την ταυτότητα του Εχθρού. Είναι, αντιθέτως, πεδία αινιγματικά, γεμάτα με ανθρώπινες πυκνότητες —ήτοι πυκνότητες *σωματικές*— και φαντασματικούς Εχθρούς, που καθιστούν αυτή την επιστροφή επισφαλής και σχεδόν αυτοκτονική. Η εισβολή των δυνάμεων ασφαλείας στο πεδίο του πληθυσμού και εν συνεχεία η μετακόμισή τους στα πολύπλοκα αστικά περιβάλλοντα μετατρέπουν τις χερσαίες στρατιωτικές επιχειρήσεις σε μία απολύτως σωματική αποστολή. Σε μία αποστολή που, όπως είδαμε παραπάνω, στερείται πολλών από τις διαθέσιμες τεχνολογικές δυνατότητες. Και αυτή η στέρηση αναθέτει στο ίδιο το σώμα —στις αισθητηριακές και αντιληπτικές του ικανότητες— ένα μεγάλο κομμάτι από το

αποστάσεως πόλεμο επιτάσσεται και από το περιβάλλον των δημοσιονομικών πιέσεων, που απαιτεί περικοπές στις αμερικανικές αμυντικές δαπάνες, καθώς οι σχετικές πρακτικές αποδεικνύονται οικονομικότερες συγκριτικά με τις μαζικές χερσαίες αποστολές. Παρ' όλα αυτά, δικαιούται κανείς να εγείρει αμφιβολίες για το αν η αποφυγή μιας σταθερής χερσαίας παρουσίας μετατρέπει αυτομάτως όλους τους υπόλοιπους τρόπους στρατιωτικής εμπλοκής σε μεθόδους εξ αποστάσεως πολέμου. Βλ. σχετικά την αναλυτική έκθεση Remote Control Project. *New Ways of War: Is Remote Control Warfare Effective?*, 2014, σ. 10-23, 58-59, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://remotecontrolproject.org/wp-content/uploads/2014/10/Remote-Control-Digest.pdf>. Από πλευράς ΗΠΑ, η επιλογή του πολέμου εξ αποστάσεως συνιστά, ουσιαστικά, μέρος του αποκαλούμενου «δόγματος Ομπάμα». Βλ. Kilcullen, *ό.π.*, σ. 24.

³ Βλ. ενδεικτικά Kagan, Frederick W. και Kagan, Kimberly. “U.S. Strategy against Islamic State Is too Much Air, Not Enough Boots”, *Los Angeles Times*, 7 Οκτωβρίου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.latimes.com/opinion/op-ed/la-oe-kagan-war-islamic-state-20141007-story.html>, Johnson, David E. “Fighting the ‘Islamic State’: The Case for US Ground Forces”, *Parameters* 45 (1), 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/Parameters/Issues/Spring_2015/4_Special-Commentary_Johnson.pdf, τη συνέντευξη που παραχώρησε ο Αμερικανός γκουρού της αντιεξέγερσης John Nagl στο Russia Today, με τίτλο “Americans Have to Die on Battlefield to Destroy ISIS - US Military Strategist”, *Russia Today*, 16 Φεβρουαρίου 2015, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.rt.com/shows/sophieco/232635-us-isis-middle-east/> και τέλος, τη συνέντευξη του πρώην επικεφαλής της Υπηρεσίας Πληροφοριών του Υπουργείου Άμυνας Michael Flynn στο Spiegel με τίτλο “Ex-US Intelligence Chief on Islamic State's Rise: ‘We Were Too Dumb’”, *Spiegel*, 29 Νοεμβρίου 2015, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.spiegel.de/international/world/former-us-intelligence-chief-discusses-development-of-is-a-1065131.html>.

⁴ Traverso, *ό.π.*, σ. 118.

έργο της επιτήρησης και αναγνώρισης στόχων. Οι τεχνολογικές ανεπάρκειες σε αστικό περιβάλλον, που αναφέρθηκαν ενδεικτικά στο προηγούμενο παράρτημα, και ιδίως εκείνες που αφορούν την αδυνατότητα διάκρισης του Εχθρού, διατηρούν, λοιπόν, μια ιδιαίτερη σχέση με την επιστροφή του σώματος του τακτικού στρατιώτη στα πεδία των μαχών. Αναγκάζουν τις ένοπλες δυνάμεις να βυθιστούν ενσώματα στο «ανθρώπινο πεδίο» και, εν πολλοίς, σε ένα πεδίο σωματικά πυκνό, έτσι όπως αυτό εκδηλώνεται στο ιδιαίτερο τοπίο των σύγχρονων μητροπόλεων. Όχι μόνο για τον άμεσο εντοπισμό του Εχθρού αλλά και για την ευρύτερη διαχείριση των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, καθώς πρόκειται, όπως είδαμε, για έναν πολιτικό πόλεμο, μονάχα ένα μέρος του οποίου αφορά ζητήματα προσβολής και καταστροφής στόχων. Το σώμα του τακτικού στρατιώτη επιστρέφει, επομένως, άλλοτε με τη μορφή του «αστικού πολεμιστή» (*urban warrior*),⁵ άλλοτε εκτελώντας πολιτικο-στρατιωτικές αποστολές και άλλοτε καμουφλαρισμένο πίσω από τις εκλεπτυσμένες εκφράσεις της «ένοπλης κοινωνικής εργασίας». Η ενσώματη αυτή επιστροφή υπονομεύει, τελικά, με τον πιο δραστικό τρόπο τη στρατιωτική υπεροψία που συγκροτήθηκε με γνώμονα τα χειρουργικά πλήγματα και τις εξ αποστάσεως δυνατότητες.

Καθώς ο χαρακτήρας του πολέμου θα καθίσταται ολοένα και πιο ανορθόδοξος και οι συγκρούσεις θα διεξάγονται βαθιά στο «ανθρώπινο πεδίο», θα αποδεικνύεται μάταιο το να οραματίζεται κανείς έναν πλήρως αυτοματοποιημένο πόλεμο και μια οριστική αποδέσμευση από τους περιορισμούς της σωματικής παρουσίας. Η ασυμμετροποίηση των συγκρούσεων αποτελεί μια πικρή υπενθύμιση για τα επιτελεία της καταστροφής, τα οποία οφείλουν εδώ και καιρό να εξοικειωθούν με το γεγονός πως δίπλα στα ανώνυμα, ζωντανά ή νεκρά, σώματα του άμαχου πληθυσμού και των ανορθόδοξων μαχητών θα πρέπει να επιχειρούν ενσώματα οι δικοί τους στρατιώτες. Θα πρέπει, με άλλα λόγια, να εξοικειωθούν με την ιδέα των φυσικών απωλειών, που όπως μαρτυρούν οι εκστρατείες στο Ιράκ και το Αφγανιστάν, συνιστά πάντα ένα δυσεπίλυτο επικοινωνιακό πρόβλημα, όταν δεν αντισταθμίζεται επαρκώς από έναν «ιερό σκοπό». Για παράδειγμα, ο βαρύς φόρος αίματος που πλήρωσε ο αμερικανικός στρατός στους εν λόγω πολέμους συνέβαλε με τον τρόπο του σε αυτή τη στροφή προς τις εξ αποστάσεως πρακτικές που επιχειρούν σήμερα οι ΗΠΑ. Εν τούτοις, όπως όλα δείχνουν, η φυσική ή η εξ αποστάσεως εμπλοκή δεν αποτελούν ακριβώς αντικείμενο ελεύθερης επιλογής. Υπό αυτές τις συνθήκες, και παρά τις συνεχείς προσπάθειες των υπερσύγχρονων στρατιωτικών μηχανών να αποσωματοποιηθεί η πρακτική του πολέμου, η φυσική επιστροφή της φιγούρας του τακτικού στρατιώτη θα κρίνεται, μάλλον, ολοένα και πιο επιβεβλημένη. Και ως εκ τούτου, διανοίγεται ένα πεδίο νέων επιχειρησιακών προκλήσεων για τις πολεμικές μηχανές. Πόσο μάλλον, αν εξετάσουμε τη μετακόμιση των συγκρούσεων στις σύγχρονες μητροπόλεις στη σκιά των τεχνολογικών

⁵ *US Army Field Manual 3-06*, ό.π., σ. 1-10.

ανεπαρκειών που μόλις αναφέρθηκαν. Ακριβώς σε αυτή την απαίτηση εντοπίζεται η βασικότερη ίσως πρόκληση των αστικών επιχειρήσεων. Με άλλα λόγια, πέρα από τις υποσχέσεις και τις φιλοδοξίες της τεχνολογίας, ο αποτελεσματικότερος τρόπος να εντοπίσει κανείς τον Εχθρό —έναν Εχθρό αδιάκριτο, έναν Εχθρό μέσα στο πλήθος— θα παραμένει το να βρίσκεται όσο το δυνατόν πλησίον του· το να επιδιώκει, δηλαδή, μάχη εκ του σύνεγγυς. Και τούτο εκθέτει, αναπόφευκτα, τις στρατιωτικές δυνάμεις στη μυρωδιά του θανάτου.

Αυτή η απρόσμενη έκθεση φαίνεται να υπενθυμίζει παραδόξως στα μέλη των τακτικών δυνάμεων την άμεση σωματική τους εμπλοκή. Παραδόξως, γιατί αμφισβητεί μία κυρίαρχη ανάγνωση των σύγχρονων επιχειρησιακών τάσεων που μας πηγαίνει πίσω στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Αμφισβητεί, με άλλα λόγια, μια φαινομενικά μη αναστρέψιμη διαδικασία την οποία ο Κονδύλης ονόμασε «αποφυγή της σωματικής επαφής με τον εχθρό».⁶ Πρόκειται, φαινομενικά, για μία εξαναγκαστική αποφυγή, καθώς οι εξελίξεις στις τεχνολογίες του πυροβολικού ήταν, ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, τέτοιες που δεν επέτρεπαν μάχες εκ του συστάδην.⁷ Τα σώματα του Φίλου και του Εχθρού όφειλαν να παραμείνουν σε απόσταση και το αποτέλεσμα ήταν μια πρωτοφανής παραγωγή «άδειων πεδίων μάχης».⁸ Ο Hirst γράφει, για παράδειγμα, πως τα επιτελεία του πολέμου είχαν συνειδητοποιήσει ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα πως οι στρατοί τους όφειλαν να διαχειριστούν μια «θανάσιμη ζώνη» πλάτους ενός χιλιομέτρου, βάσει της οποίας θα έπρεπε να διευθετήσουν τις θέσεις τους.⁹ Αργότερα, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ως ένας εξ ολοκλήρου βιομηχανοποιημένος πόλεμος, θα αποτελούσε την πιο αδιάσειστη απόδειξη πως η εποχή των μαζικών σωματικών ένοπλων διενέξεων έβαινε σιγά-σιγά προς στο τέλος της. Η εμπειρία του μετώπου των χαρακωμάτων, η περιβόητη *Fronterlebnis*, στην οποία ο Ernst Jünger αφιέρωσε τον ιδιότυπο *ατσαλένιο ρομαντισμό* του,¹⁰ έσφυζε από ενδείξεις αυτής της πρωτόγνωρης, για την εποχή, σωματικής απεμπλοκής. Μπορεί το ιδιαίτερο λογοτεχνικό ύφος του ακροδεξιού διανοούμενου να αντλούσε την έντασή του από απόλυτα φυσικοποιημένα σχήματα, στην καρδιά των οποίων πρωταγωνιστούσαν το αίμα, οι παλμοί και τα νεύρα. Εν τούτοις, ο ορίζοντας της πρώτης παγκόσμιας σύρραξης φάνταζε ως ένας ορίζοντας πέρα-από-το-σώμα.

Η βιομηχανική διάρθρωση των συγκρούσεων και η ραγδαία αύξηση της οπλικής ισχύος στα θέατρα του Μεγάλου Πολέμου δε διαμόρφωσαν μονάχα ένα νέο ρεπερτόριο επιθετικών επιλογών, αλλά επέβαλαν επιπλέον και μία πολύ συγκεκριμένη αμυντική λογική.¹¹ Και τούτο συνεπάγεται

⁶ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 350.

⁷ Traverso, *ό.π.*, σ. 88, Hirst, *ό.π.*, σ. 195 και Ashworth, *ό.π.*, σ. 45, 154.

⁸ Όπως γράφει ο Hirst, η τάση αυτή ήταν ήδη εμφανής στο παράδειγμα του Αμερικανικού Εμφυλίου του 1861-65. Hirst, *ό.π.*, σ. 111.

⁹ *Ο.π.*, σ. 204.

¹⁰ Βλ. σχετικά το κεφάλαιο «Ο μαγικός ρεαλισμός του Ερνστ Γιύνγκερ», στο Herf, *ό.π.*, σ. 85-131.

¹¹ Ο Ολιβιέ Ραζάκ, στη μελέτη του για την αμυντική σημασία του συρματοπλέγματος κατά τη διάρκεια της πρώτης παγκόσμιας σύρραξης, γράφει σχετικά με τα χαρακώματα: «Ο ρόλος τους [των χαρακωμάτων] θα γίνει πρωταρχικός

δραστικές αλλαγές ως προς την αντίληψη της φυσικής παρουσίας στα πεδία των μαχών. Τα χαρακώματα ανέλαβαν πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαμόρφωση του σκηνικού του Μεγάλου Πολέμου, όπως είχε συμβεί και κατά τον αμερικανικό εμφύλιο μερικές δεκαετίες νωρίτερα. Αυτή τη φορά, όμως, προστέθηκε και η χρήση του συρματοπλέγματος. Μέσα από αυτό το συνολικό δίκτυο αμυντικών γραμμών επιβλήθηκε μια πρωτοφανής σωματική καθήλωση και κατ' επέκταση μια πρωτοφανής αορατότητα. «Ο εχθρός απανθρωποποιούνται και γίνονται αθέατος...», γράφει ο Traverso «...κοντινός αλλά κρυμμένος στο χαρακώμα του». Ήταν «ο πόλεμος της αορατότητας».¹² Οι στρατιώτες παρέμεναν για ώρες καθηλωμένοι μέσα σε αυτές τις αμυντικές γραμμές και κάθε εφόρμηση μπορούσε να αποδειχτεί μοιραία.¹³ Τα σώματα που παρέμεναν για ώρα δημόσια στο πεδίο της μάχης ήταν μάλλον σώματα ετοιμοθάνατα ή νεκρά. Αγκιστρωμένα στα συρματοπλέγματα του Εχθρού «όπως τα ψάρια που πιάνονται στο δίχτυ. Κρέμονταν εκεί σε τραγελαφικές στάσεις».¹⁴ Η εξαναγκαστική, λοιπόν, εγγραφή του ανθρώπινου σώματος σε αυτά τα «ασφαλή» και λειτουργικά χαρακώματα υποβάθμισε σταδιακά το ρόλο του κατά την παραγωγή του βιομηχανοποιημένου μαζικού θανάτου. Το λόγο είχαν, πλέον, οι μηχανές μεγάλου βεληνεκούς και τα ολοένα και πιο ισχυρά οπτικά συστήματα, που μετέτρεπαν σταδιακά τον πόλεμο σε «μια μορφή βιομηχανοποιημένης εξόντωσης» και τους στρατιώτες σε πραγματικούς «εργάτες της καταστροφής».¹⁵

Οι Ernst και Lukács έγραφαν, για παράδειγμα, σε μία επιστολή τους ήδη από το 1919 πως «ο σύγχρονος πόλεμος δεν φέρνει πια αντιμέτωπους ανθρώπους, αλλά μηχανές και υπηρέτες μηχανών».¹⁶ Ενώ αργότερα, ο Benjamin θα έγραφε για την πρωτόγνωρη εμπειρία του Μεγάλου Πολέμου: «Με τον Παγκόσμιο Πόλεμο άρχισε να εκδηλώνεται μια διαδικασία η οποία έκτοτε δεν σταμάτησε. Κανένας δεν πρόσεξε ότι στο τέλος οι άνθρωποι επέστρεφαν βουβοί από το πεδίο της μάχης —όχι πιο πλούσιοι, αλλά πιο φτωχοί σε κοινοποιήσιμη εμπειρία; Ό,τι πλημμύρισε κατόπιν, δέκα χρόνια αργότερα, τον ποταμό των βιβλίων γύρω από τον πόλεμο ήταν οτιδήποτε άλλο εκτός

μόνο με την επιτάχυνση της συχνότητας των βολών και την επέκταση του βεληνεκούς των σύγχρονων όπλων, τουφεκίων και τυροβολικού». Βλ. Ραζάκ, Ολιβιέ. *Πολιτική ιστορία του συρματοπλέγματος*, μτφρ. Διονύσης Παπαδουκάκης, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2008, σ. 30.

¹² Traverso, *ό.π.*, σ. 110.

¹³ Μέσα σε αυτό το «μετα-σωματικό» πλαίσιο μπορεί κανείς να διακρίνει και κάποιες εξαιρέσεις, όπως, για παράδειγμα, την ιταλική επίλεκτη μονάδα *Arditi*. Αποτελούνταν από μικρές ομάδες εφόδου η βασική λειτουργία των οποίων ήταν η διείσδυση μέσα από τις γραμμές του εχθρού. Τα μέλη τους ειδικεύονταν στις μάχες σώμα με σώμα και στη χρήση του μαχαίριου. Βλ. σχετικά, Staid, Andrea. *Arditi del Popolo: Ο πρώτος ένοπλος αγώνας ενάντια στο φασισμό, 1921-1922*, μτφρ. Σόνια Μαρίνου, Αθήνα: εκδόσεις Ευτοπία, 2012, σ. 5-7. Μέσα από αυτό το παράδειγμα επιβεβαιώνεται ο ισχυρισμός του Κονδύλη «ότι τα νεότερα όπλα, όσο υψηλής τεχνολογίας κι αν είναι, ποτέ δεν αχρηστεύουν εντελώς τα παλιά, και τα παλαιότερα ακόμη». Πιο συγκεκριμένα, ο Κονδύλης γράφει: «Ούτε τα τόξα, ούτε τα τουφέκια και τα κανόνια, ούτε τα πυρηνικά όπλα μπόρεσαν να υποκαταστήσουν το απλό μαχαίρι. [...] Από το μακρινό ή πρόσφατο παρελθόν επιζεί ο,τιδήποτε διατηρεί μια έστω και μικρή, αλλά αναντικατάστατη λειτουργία». Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 362, 372.

¹⁴ Ραζάκ, *ό.π.*, σ. 41.

¹⁵ Traverso, *ό.π.*, σ. 108-109.

¹⁶ Παρατίθεται στο Herf, *ό.π.*, σ. 116.

από εμπειρία που μεταβιβάζεται στόμα με στόμα. Κι αυτό δεν είναι περίεργο. Γιατί ποτέ εμπειρίες δεν διαψεύστηκαν πιο ριζικά απ' ό,τι οι στρατηγικές εμπειρίες από τον πόλεμο της τακτικής, οι οικονομικές εμπειρίες από τον πληθωρισμό, οι σωματικές εμπειρίες από τον μηχανικό πόλεμο, οι ηθικές εμπειρίες από αυτούς που κατέχουν την εξουσία. Μια γενιά που ακόμα πήγαινε στο σχολείο με τη δημόσια άμαξα, τώρα στάθηκε κάτω από τον ανοιχτό ουρανό, σε ένα τοπίο όπου τίποτα δεν είχε μείνει αμετάβλητο εκτός από τα σύννεφα, και κάτω απ' αυτά, σ' ένα δυναμικό πεδίο ρευμάτων καταστροφής και εκρήξεων, το μικρούλι και εύθραυστο ανθρώπινο σώμα». ¹⁷ Η ραγδαία, λοιπόν, μηχανοποίηση του πολέμου οδηγούσε ταχύτατα το ανθρώπινο σώμα εκτός πεδίων μάχης. Και αυτός ο εκτοπισμός σηματοδοτούσε μια κρίσιμη οντολογική μετατόπιση. Η αποσωματοποίηση του πολέμου και η αορατότητα που αυτή συνεπάγεται βρίσκονται ακριβώς στον πυρήνα αυτής της μη κοινοποιήσιμης εμπειρίας στην οποία αναφέρεται ο Benjamin. Όπως επισημαίνει ο Traverso, οι βετεράνοι εκείνου του πολέμου περιέγραφαν αυτή την ανώνυμη και αόρατη διάσταση του Εχθρού ως «μια παγερή εμπειρία. Ο πόλεμος ενάντια σε αυτούς τους άπιαστους εχθρούς έφερνε μια *ανθρωπολογική ρήξη*». ¹⁸

Έτσι, τα επεισόδια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, πέρα από την ιστορική και γεωπολιτική τους σημασία, αποκτούν επιπλέον και μια οντολογική βαρύτητα, που αποτυπώνεται στους ίδιους τους τρόπους του πολέμου και στην ανθρώπινη ενσώματη εμπειρία που αυτοί σηματοδοτούν. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως η στρατιωτική υπεροψία των τεχνολογικών επιτευγμάτων που επιχειρήθηκε να αποδομηθεί στο προηγούμενο παράρτημα, αποκτά το ιδιαίτερο ιστορικό της νόημα μονάχα μέσα στο πλαίσιο αυτών των συγκεκριμένων επεισοδίων και αυτής της συγκεκριμένης οντολογικής μετατόπισης. Και ο ρόλος της ενσώματης παρουσίας αποτελεί δομικό στοιχείο αυτής της νοηματοδότησης. «Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, λοιπόν, είναι η πρώτη διαμεσολαβημένη σύρραξη στην Ιστορία...», θα γράψει ο Virilio, «...αφού τα όπλα ταχείας βολής υποκαθιστούν τα πολυάριθμα ατομικά όπλα. Είναι το τέλος της συστηματικής εκ του συστάδην σύγκρουσης, της σωματικής συμπλοκής, η οποία δίνει τη θέση της στην εξ αποστάσεως σφαγή όπου ο αντίπαλος είναι – εντελώς ή σχεδόν – αόρατος, *με εξαίρεση τις λάμπεις των βολών που καταγράφουν την παρουσία του*». ¹⁹ Ο Virilio επιβεβαιώνει με αυτή την περιγραφή τις μαρτυρίες όλων αυτών που επέστρεψαν από τα πεδία του Μεγάλου Πολέμου αμήχανοι από εκείνη την «παγερή εμπειρία» που δημιουργούσε η «αποπραγματοποίηση της στρατιωτικής συμπλοκής». ²⁰ Μέσα από την εμβάθυνση, όμως, που ο ίδιος επιχειρεί ως προς τη σχέση του πολέμου και των τεχνολογιών της όρασης και της εικόνας καθίσταται σαφές πως το ανθρώπινο σώμα δεν αποσύρεται ακριβώς κατά τη διάρκεια

¹⁷ Βλ. το κείμενο με τίτλο «Ο αφηγητής», στο Walter Benjamin, *Δοκίμια φιλοσοφίας της γλώσσας*, μτφρ. Φώτης Τερζάκης, Αθήνα: Νήσος, 1999, σ. 96.

¹⁸ Traverso, *ό.π.*, σ. 111.

¹⁹ Virilio, *ό.π.*, σ. 159.

²⁰ *Ο.π.*, σ. 11, 164.

εκείνων των αιματηρών επεισοδίων. Μπορεί η εποχή των εκ του συστάδην συγκρούσεων να φαινόταν πως έχει παρέλθει οριστικά. Εν τούτοις, οι αναγνωριστικές τεχνολογίες που δοκιμάστηκαν για πρώτη φορά στα θέατρα του Μεγάλου Πολέμου καταδεικνύουν πως το ανθρώπινο σώμα παρέμενε με έναν ιδιότυπο τρόπο ορατό στα πεδία της μάχης· κατά μία έννοια, δηλαδή, εξακολουθούσε να είναι παρόν.

Είναι γεγονός πως στη δίνη αυτού του βιομηχανικού πολέμου το ανθρώπινο σώμα αναγκάστηκε να αποσυρθεί. Πρόκειται, όμως, για μια ιδιότυπη απόσυρση, τέτοια που να δικαιούται κανείς να υποστηρίξει, τελικά, πως, αν και η σωματική εμπειρία υπέστη έναν πρωτοφανή μετασχηματισμό, το ανθρώπινο σώμα δεν εξαφανίστηκε ποτέ πραγματικά από τα πεδία εκείνου του πολέμου. Απλώς, άλλαξαν οι τρόποι παρουσίας του. Μπορεί οι τακτικοί στρατιώτες να αποσύρθηκαν, εν πολλοίς, από το πεδίο της άμεσης οπτικής επαφής, ήταν όμως δυνητικά εντοπίσιμοι μέσα από τα εκάστοτε αναγνωριστικά μέσα και επομένως παρέμεναν με έναν παράδοξο τρόπο παρόντες στα πεδία της μάχης. Μέσα στο πλαίσιο αυτής της ιδιότυπης απεμπλοκής οι αναγνωριστικές τεχνολογίες αναλαμβάνουν, ως εκ τούτου, μια ειδική αποστολή. Η μεγέθυνση των φυσικών αποστάσεων και η επακόλουθη απομάκρυνση των (σωματικών) στόχων τις καθιστούν προαπαιτούμενα για τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων, αποδεικνύοντας πως «[τ]ο πασίγνωστο συμπλήρωμα της πολεμικής μηχανής είναι η οπτική μηχανή».²¹ Ένα σύνολο, δηλαδή, μέσω οπτικής καταγραφής και αναπαράστασης που παρέχουν τη δυνατότητα εποπτείας του πεδίου. Όπως μας δείχνει ο Virilio, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αξιοποίησε μαζικά τα μέσα που ήταν ήδη διαθέσιμα στους κλάδους του κινηματογράφου και της φωτογραφίας, «[δ]ημιουργώντας έτσι τις απαρχές μιας πραγματικής επιμελητείας της αντίληψης, στο πλαίσιο της οποίας ο ανεφοδιασμός με εικόνες θα είναι εξίσου σημαντικός με τον ανεφοδιασμό σε πολεμοφόδια».²² Οι προσπάθειες ενσωμάτωσης φωτογραφικών και αναπαραστατικών μέσων στις διαδικασίες του πολέμου, που είχε ήδη ξεκινήσει από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα,²³ εκφράστηκε κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου παραδειγματικά με τη μορφή της αναγνωριστικής αεροπορίας.²⁴ Τα νέα αναγνωριστικά μέσα

²¹ Critical Art Ensemble. *Η μηχανή της σάρκας*, μτφρ. Ίρια Γραμμένου και Σωκράτης Παπάζογλου, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις των Ξένων, 2006, σ. 58. Αντίστοιχα, ο Virilio γράφει: «δίπλα στην “πολεμική μηχανή” υπήρχε ανέκαθεν μια μηχανή κατόπτευσης (οφθαλμική, οπτική και στη συνέχεια ηλεκτρο-οπτική), ικανή να προσφέρει στους πολεμιστές και στα επιτελεία κυρίως μια προοπτική εικόνα της διεξαγόμενης στρατιωτικής δράσης». Virilio, *ό.π.*, σ. 14.

²² Virilio, *ό.π.*, σ. 11.

²³ *Ο.π.*, σ. 29.

²⁴ *Ο.π.*, σ. 13, 38-39, 43, 161. Η διαπλοκή ανάμεσα στις οπλικές τεχνολογίες και τα εργαλεία οπτικής αντίληψης προκύπτει ακόμη και σε επίπεδο ορολογίας, όπως αυτό εκδηλώνεται, για παράδειγμα, μέσα από τη διπλή σημασία που λαμβάνει το ρήμα «σκοπεύω». Όπως επισημαίνει ο Σταυρίδης, «[η] σκόπευση, λέξη που χρησιμοποιείται ευρύτατα για να περιγράψει τη στιγμή της επιλογής του κάδρου στη διάρκεια της φωτογράφισης, έχει μια προφανή πολεμική ή κυνηγετική αντήχηση. Σκοπεύω σημαίνει εντοπίζω κάτι σαν στόχο. Και το στόχο τον εντοπίζω για να τον πετύχω. Για μια στιγμή, τη στιγμή της σκόπευσης, ο στόχος βρίσκεται στην κατοχή μου. Όχι ακόμη γιατί τον πέτυχα, αλλά γιατί έχω τη δυνατότητα να τον πετύχω. Ή, για να το πούμε αλλιώς, από τη στιγμή που ο στόχος έχει εντοπιστεί, έχει καταστεί ορατός, είναι και τρωτός». Σταυρίδης, Σταύρος. *Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2002, σ. 37. Οι Critical Art Ensemble γράφουν αντίστοιχα πως «[α]φού μπορώ να το δω, είναι ήδη νεκρό». Critical Art

άλλαζαν ταχύτατα την αντίληψη των πεδίων της μάχης, αποδεικνύοντας αυτό που ήδη από την εποχή του Γαλιλαίου ήταν κοινός τόπος²⁵ πως «η ιστορία των μαχών είναι καταρχάς η ιστορία της μεταμόρφωσης των αντιληπτικών τους πεδίων».²⁶ Με άλλα λόγια, κάθε νέα τεχνολογία οπτικής αντίληψης σημαίνει αυτομάτως μια νέα αντίληψη για το χώρο και επομένως για τους τρόπους του πολέμου. Και ως εκ τούτου, μια νέα αντίληψη για τη θέση και το ρόλο του ανθρώπινου σώματος.

Οι εξελίξεις, λοιπόν, στα οπικά συστήματα οδήγησαν σε μία ενστικτώδη και πρωτοφανή απόσυρση του σώματος από τα πεδία της μάχης. Και η απόσυρση αυτή επιχειρήθηκε, στη συνέχεια, να αντιμετωπιστεί με νέα τεχνικά μέσα. Τα στρατιωτικά επιτελεία βρέθηκαν, έτσι, στη δίνη μίας ιδιότυπης σπειροειδούς κίνησης. Αφενός τα νέα οπικά συστήματα απαίτησαν πρωτοφανείς φυσικές αποστάσεις ανάμεσα στο Φίλο και τον Εχθρό. Αφετέρου νέες αναγνωριστικές τεχνολογίες και νέα οπικά μέσα φιλοδοξούσαν και εν πολλοίς κατόρθωναν να εντοπίσουν και να πλήξουν τους ολοένα και πιο απομακρυσμένους (σωματικούς) στόχους. Οι νέες τεχνολογικές δυνατότητες απαιτούσαν, με τη σειρά τους, περαιτέρω φυσικές αποστάσεις και οδηγούσαν, επιπλέον, σε νέους τρόπους απόκρυψης και παραπλάνησης. Η αντανακλαστική, επομένως, αρχική απόσυρση του ανθρώπινου σώματος διάνοιξε, στη συνέχεια, ένα ολόκληρο πεδίο παραγωγής νέων στρατιωτικών τεχνολογιών και νέων πρακτικών πολέμου. Τα επιτελεία της καταστροφής επιδόθηκαν έκτοτε σε μια ατελείωτη κούρσα τεχνολογικών βελτιώσεων, στην καρδιά των οποίων κυριαρχούσε ακριβώς η ικανότητα προσβολής αόρατων, εν πολλοίς, στόχων —και επομένως σωμάτων— σε ολοένα και μεγαλύτερες αποστάσεις. Στόχων με τους οποίους ήταν, πλέον, αδύνατη η άμεση οπτική επαφή. Και αυτή η αδύνατη αμεσότητα δημιούργησε την ανάγκη για μια «άνευ βλέμματος όραση».²⁷ Για τρόπους, δηλαδή, οπτικής αντίληψης που αποδεσμεύονταν από τη φυσική ικανότητα και εμβέλεια του ανθρώπινου οφθαλμού. Αυτή η δυνατότητα πρόσβασης *εκείθεν της οπτικής εμβέλειας*²⁸ επιτεύχθηκε με επιπλέον τεχνολογική διαμεσολάβηση, οδηγώντας στην παραγωγή νέων χωρικών αντιλήψεων και νέων αναπαραστατικών συμβάσεων, μέσα από τις οποίες γίνονταν πλέον αντιληπτά τα πεδία των επιχειρήσεων. Επιτεύχθηκε, με άλλα λόγια, μέσα από την αναπαράσταση του πεδίου μάχης και επομένως του ίδιου του πολέμου, αποδεικνύοντας πως έκτοτε «[δ]εν μπορεί

Ensemble, *ό.π.*, σ. 65. Βλ. και Virilio, *ό.π.*, σ. 16.

²⁵ Ως γνωστόν, ένα σημαντικό κομμάτι της επιστημονικής επανάστασης έλαβε χώρα στον κλάδο της οπτικής. Και σύντομα, τα σχετικά επιτεύγματα θα έβγαιναν από τα εργαστήρια και θα δοκιμάζονταν στα πεδία των ένοπλων συγκρούσεων. Για παράδειγμα, το τηλεσκόπιο, πλάι στην έκπληξη και το δέος που προκαλούσαν στους ανθρώπους τα ονειρικά αστρικά τοπία, αποδείχθηκε εξαιρετικά αποτελεσματικό και αξιόπιστο στο να οργανώνει και να σχεδιάζει το θάνατο στα πιο εφιαλτικά πεδία της γης. Επί της ουσίας, σηματοδοτεί την είσοδο σε μία νέα οπτική αντίληψη για τον πόλεμο. Όπως γράφει ο Halter, «[β]λέποντας μέσα από το τηλεσκόπιο πεδία μαχών γεμάτα από πραγματικούς αλλά φαινομενικά μικροσκοπικούς στρατιώτες, στοιχισμένους σε γραμμές και τετράγωνα, οι διοικητές αντίκριζαν όντως μια εικόνα που θύμιζε παιχνίδι: άνδρες αναγμένους σε απλά μαθηματικά στοιχεία, να κινούνται μέσα σε έναν απολύτου ακριβείας μαθηματικό λογισμό ολέθρου». Halter, *ό.π.*, σ. 72.

²⁶ Virilio, *ό.π.*, σ. 23.

²⁷ *Ο.π.*, σ. 13.

²⁸ *Ο.π.*, σ. 15.

να υπάρξει πόλεμος που να μην εξαρτάται από τεχνολογίες αναπαράστασης».²⁹

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν η πιο επιβλητική επιβεβαίωση αυτού του ισχυρισμού. Οι βελτιώσεις στην τεχνολογία της φωτογραφίας και του κινηματογράφου ήταν σε θέση να συλλάβουν την ταχεία αλλαγή του πολεμικού σκηνικού που προκαλούσε, πλέον, ο πόλεμος των ελιγμών.³⁰ Παράλληλα, η χρήση της τεχνολογίας του ραδιοφώνου και κατά συνέπεια η εμφάνιση του radar αφενός προσέφεραν δυνατότητες άμεσης επικοινωνίας και μετάδοσης των πληροφοριών που συλλέγονταν από αέρος, αφετέρου δημιουργούσαν νέους τρόπους αναπαράστασης του πεδίου, το βάθος του οποίου συνεχώς διευρυνόταν.³¹ Νέες αναγνωριστικές μέθοδοι και νέα μέσα επιστρατεύθηκαν, έτσι, για τη διαχείριση εκείνου του πολέμου κινήσεων.³² Μέσα που εξακολουθούσαν, κατά μία έννοια, να συγκρατούν το ανθρώπινο σώμα εντός (οπτικού) πεδίου. Εν τούτοις, παρά τις πανίσχυρες οπλικές τεχνολογίες και τις φυσικές αποστάσεις που αυτές απαιτούσαν, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος σηματοδοτεί μία απρόσμενη και πιο ενεργητική επιστροφή του ανθρώπινου σώματος στα πεδία της μάχης. Αυτή τη φορά, η υψηλή τεχνολογική διαμεσολάβηση όχι μόνο δεν εκτόπισε το σώμα του τακτικού στρατιώτη αλλά απαίτησε παραδόξως την άμεση ενεργή του συμμετοχή. Όπως είδαμε παραπάνω, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος κάθε άλλο παρά υπέδειξε ένα λειτουργικό επιχειρησιακό μοντέλο. Στην προσπάθειά τους, λοιπόν, να αποφύγουν τα στρατηγικά του αδιέξοδα και την άσκοπη αιματοχυσία του³³ και επιχειρώντας να ξεπεράσουν τους προβιομηχανικούς περιορισμούς που είχε επιβάλει η ίδια η βιομηχανοποίηση του πολέμου στους τομείς της επικοινωνίας και της διοίκησης,³⁴ τα στρατιωτικά επιτελεία προσανατολίστηκαν σε πιο κινητικές τακτικές, με έμφαση στη διάσπαση των δυνάμεων και την

²⁹ Cadava, Eduardo. “Leseblitz: On the Threshold of Violence”, *Assemblage*, 20, 1993, σ. 23. Βλ. και Virilio, *ό.π.*, σ. 20.

³⁰ Ο Virilio γράφει σχετικά: «Ο πόλεμος θέσεων έκανε τον κύκλο του. Η μεγάλη κινητικότητα των σωμάτων στρατού [...] προσδίδει στη σύγκρουση μια ενότητα χρόνου που μόνο η κινηματογράφηση είναι σε θέση να συλλάβει [...]. Έτσι τελειοποιούνται οι μέθοδοι οπτικής αναζήτησης [...]. Η ταχύτητα μετακίνησης του στρατού δημιουργεί την ανάγκη να ανιχνεύονται οι κινήσεις του από τη μεγαλύτερη δυνατή απόσταση, στο όριο της ακτίνας δράσης των μηχανών λήψης, ώστε το επιτελείο να έχει το χρόνο να προετοιμαστεί. Δεν βρισκόμαστε πια στην εποχή όπου ο στρατιώτης διένυε τέσσερα χιλιόμετρα την ώρα, όπου η πληροφορία παρέμενε επίκαιρη για μία μέρα, μία εβδομάδα ή περισσότερο· εφεξής, η πληροφορία χάνει την αξία της σε μερικές ώρες, σε μερικά μόνο λεπτά...». Virilio, *ό.π.*, σ. 168-169.

³¹ Hirst, *ό.π.*, σ. 123, 126, Virilio, *ό.π.*, σ. 164, 169-170 και *The Encyclopedia of War*, *ό.π.*, σ. 356, 418.

³² Σε δύο δεκαετίες από τότε, και συγκεκριμένα κατά την αμερικανική επέμβαση στο Βιετνάμ, το «εκείθεν της οπτικής εμβέλειας» θα ήταν σε θέση να εκφραστεί με πρωτόγνωρους τρόπους και η αναγνωριστική λειτουργία θα είχε ήδη αποικίσει και το πεδίο των υπόλοιπων αισθήσεων. Η επιχείρηση με την κωδική ονομασία *Igloo White*, γνωστή και ως «γραμμή ΜακΝαμάρα», από τον υποκινητή του εγχειρήματος Robert McNamara, υπουργό άμυνας των ΗΠΑ τότε, θα σηματοδοτούσε την είσοδο σε ένα νέο κεφάλαιο στην αναγνωριστική λειτουργία. Η ανάπτυξη ενός αόρατου τείχους από ηλεκτρονικούς αισθητήρες, συνολικού μήκους 160 μιλίων, στα βάθη της βιετναμέζικης ζούγκλας, αποτέλεσε την απόλυτη μετουσίωση του «εκείθεν της οπτικής εμβέλειας» και την αιχμή της στρατιωτικής αναγνωριστικής τεχνολογίας των ΗΠΑ από το 1966 μέχρι το 1972. Αυτοί οι διακριτικοί «ιδεώδεις ηλεκτρονικοί κατάσκοποι» ήταν σε θέση να ανιχνεύσουν την παρουσία και τις κινήσεις των εχθρικών σωμάτων μέσα στην αδιαπέραστη ζούγκλα, οπτικοποιώντας αισθητηριακές πληροφορίες μη οπτικές. «Από τη στιγμή που ενεργοποιήθηκαν, αυτά τα διαφορετικά είδη αισθητήρων συνέλεξαν ήχους, κινήσεις, τη θερμότητα του σώματος, ακόμη και μυρωδιές». Οι σχετικές πληροφορίες μετατρέπονταν, εν τέλει, σε συγκεκριμένες συντεταγμένες με βάση τις οποίες επιχειρούσαν τα αμερικανικά βομβαρδιστικά αεροπλάνα. Halter, *ό.π.*, σ. 105-109. Βλ. επίσης Virilio, *ό.π.*, σ. 40, 179-181, 185.

³³ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 346.

³⁴ Hirst, *ό.π.*, σ. 112-115.

ευελιξία. Σε αυτόν, λοιπόν, τον κινητικό πόλεμο οι χερσαίες δυνάμεις και το πεζικό —ήτοι η άμεση σωματική εμπλοκή— διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο. Επιπλέον, η μετατροπή των μεγάλων ευρωπαϊκών πόλεων σε πεδία μάχης προσέδωσε στις ένοπλες συγκρούσεις ένα σχεδόν μεσαιωνικό και ιδιαίτερα ενσώματο χαρακτήρα, οδηγώντας σε μια νέα αιματοχυσία, αυτή τη φορά αμοιβαία ορατή, που δεν είχε τίποτα να ζηλέψει από εκείνη που είχε μόλις προηγηθεί.

2. Έρημος του πραγματικού: Ανορθόδοξος πόλεμος, αστικό περιβάλλον και ενσώματες στρατιωτικές επιχειρήσεις

Σε κάθε περίπτωση, και παρά τις ισχυρές εκείνες ενδείξεις του Μεγάλου Πολέμου, το σώμα του τακτικού στρατιώτη παρέμεινε ένα πρωτεύον επιχειρησιακό μέγεθος, με την έννοια της ενεργής του συμμετοχής στις εχθροπραξίες. Το ίδιο ισχύει, όπως θα δούμε, και σήμερα, παρά τις πρότερες φιλοδοξίες της RMA και παρά τη συνεχή επένδυση στις τεχνολογίες του πολέμου εξ αποστάσεως. Ο ισχυρισμός του Crevelde πως «[ο]ι ένοπλες συγκρούσεις θα διεξάγονται από ανθρώπους πάνω στη γη»³⁵ λαμβάνει, υπό αυτό το πρίσμα, σαφείς σωματικές διαστάσεις και θέτει πολύ αυστηρά όρια στα οράματα των στρατιωτικών μηχανών για πλήρη σωματική απεμπλοκή. Θα ήταν, επομένως, μάταιο να επιχειρήσει κανείς να καταγράψει με όρους γραμμικής γενεαλογίας την ιστορία της ενσώματης εμπρόθετης φυσικής παρουσίας στα πεδία του πολέμου. Ποικίλα παραδείγματα από την ιστορία των ένοπλων συγκρούσεων μαρτυρούν πως οι συνεχείς εξελίξεις στις αναγνωριστικές και οπλικές τεχνολογίες σε καμία περίπτωση δε σηματοδοτούν το ξεπέρασμα της σωματικής παρουσίας, όσο και αν οι τα κράτη και οι στρατοί τους το επιδιώκουν και το φαντασιώνονται. Και τούτο αφορά καταρχάς εκείνες τις στρατιωτικές μηχανές που έχουν στη διάθεσή τους τα πιο σύγχρονα αναγνωριστικά και οπικά συστήματα. Αυτό αποδεικνύεται τόσο μέσα από παραδείγματα ένοπλων συγκρούσεων κατά τη διάρκεια της ψυχροπολεμικής περιόδου όσο και από τους πολέμους που ξέσπασαν μετά το περιβόητο Τέλος της Ιστορίας. Για παράδειγμα, οι ραγδαίες εξελίξεις στις αναγνωριστικές και οπλικές τεχνολογίες που μετέτρεψαν, με όρους υψηλής πολιτικής και συμβατικών επιχειρήσεων, τον πόλεμο σε μία σχεδόν μετα-ανθρώπινη υπόθεση πυρηνικών κεφαλών και δορυφόρων δεν στάθηκαν ικανές να αποτρέψουν, την ίδια εποχή, την αποστολή μέχρι και 530.000 Αμερικανών στρατιωτών στο Βιετνάμ.³⁶ Αντιστοίχως, τόσο το δόγμα του Αμερικανού στρατηγού Colin Powell με το χαρακτηριστικό τίτλο «καμία-απώλεια-στην-πλευρά-μας», που εφαρμόστηκε κατά τη διάρκεια της επιχείρησης *Καταιγίδα της Ερήμου*,³⁷ όσο και η νατοϊκή αεροπορική επέμβαση στον πόλεμο του Κοσόβου, που ολοκληρώθηκε με μηδενικές απώλειες από την πλευρά του NATO, κάθε άλλο παρά αποτέλεσαν αποδείξεις μιας οριστικής αποσωματοποίησης του πολέμου, όπως, για παράδειγμα, εκτιμούσε τότε ο Ignatieff.³⁸ Οι συμμαχικές εκστρατείες που ακολούθησαν στη Μέση Ανατολή αμέσως μετά αμφισβήτησαν με τον πιο ηχηρό τρόπο τα δυτικά

³⁵ Crevelde, *ό.π.*, σ. 294.

³⁶ Μάλιστα, οι συνολικές απώλειες της αμερικανικής πλευράς ανέρχονται επισήμως στους 58.336 νεκρούς στρατιώτες. Βλ. *The Encyclopedia of War*, *ό.π.*, σ. 323-324.

³⁷ Žižek, Slavoj. *Καλωσορίσατε στην έρημο του πραγματικού! Πέντε δοκίμια για την 11η Σεπτεμβρίου και για άλλες συναφείς ημερομηνίες*, μτφρ. Βίκυ Ιακώβου, Αθήνα: Scripta, 2003, σ. 124.

³⁸ Ignatieff, *ό.π.*, σ. 9-10.

οράματα περί της αποχώρησης του σώματος του τακτικού στρατιώτη από το πεδίο του πολέμου.

Ένα μεγάλο μέρος, λοιπόν, των φιλοδοξιών της RMA κατέρρευσε απρόσμενα έπειτα από τις πρώτες ναρκισσιστικές της εκδηλώσεις στο Ιράκ και την πρώην Γιουγκοσλαβία. Και μαζί της αμφισβητήθηκε και μια σειρά κριτικών αναγνώσεων του πολέμου, όπως αυτές του Virilio και του Ignatieff. Είναι γεγονός πως η σύγχρονη στρατιωτική παραγωγή αφιερώθηκε στις τεχνολογίες της ακρίβειας και στη σταδιακή μετατροπή του ανθρώπινου σώματος σε αχρείαστο ή προαιρετικό επιχειρησιακό μέγεθος. Όπως το διατύπωσε παραπάνω ο Κονδύλης, «σκοπός της σύγχρονης υψηλής τεχνολογίας είναι να διαμορφωθεί η ανθρώπινη σχέση κατά τέτοιον τρόπο, ώστε ο εχθρός να κρατηθεί σε μεγάλη απόσταση και να εξουδετερωθεί προτού διανύσει την απόσταση αυτή».³⁹ Οι στρατιωτικές μηχανές που είχαν στη διάθεσή τους τα πιο σύγχρονα μέσα μπορούσαν, έτσι, να διεξάγουν πολέμους εξ αποστάσεως, προστατεύοντας τα μέλη των δυνάμεών τους από τα προβλεπόμενα αντίποινα και αποφεύγοντας το πολιτικό ρίσκο και το οικονομικό κόστος που ενέχει μια μαζική χερσαία αποστολή. Παράλληλα, μέσα από τις τεχνολογίες της ακρίβειας εξασφάλιζαν για τον εαυτό τους το status της ηθικής υπεροχής, τονίζοντας την ικανότητά τους να πλήξουν με ακρίβεια τον Εχθρό και υποστηρίζοντας πως με αυτόν τον τρόπο περιορίζονταν οι παράπλευρες απώλειες. Όπως επισημαίνει, όμως, ο Ignatieff, επρόκειτο για μια ψευδή ηθική υπεροχή. «Εάν το στρατιωτικό προσωπικό του NATO...», γράφει, αναφερόμενος στους βομβαρδισμούς του Κοσόβου, «...αντιμετώπιζε κινδύνους ισοδύναμους μ' εκείνους των αντιπάλων του, τότε οι αντιδράσεις του θα ήταν πολύ λιγότερο κομψές, πιθανόν και θηριώδεις».⁴⁰ Επιπλέον, και πέρα από τη λογική υπόθεση του Ignatieff, οι τεχνολογίες ακριβείας αποδεικνύονται κάθε άλλο παρά «ακριβείας». Και επομένως, δε συνιστούν σε καμία περίπτωση μεθόδους μείωσης, πόσο μάλλον αποτροπής, παράπλευρων απωλειών και απωλειών σε αμάχους, όπως αποκαλύπτουν τα στοιχεία που συλλέγονται σήμερα σχετικά με τη δράση των drones.⁴¹ Παρ' όλα αυτά, η χρήση τους και η υποθετική τους ικανότητα να πλήξουν με ακρίβεια στόχους συνιστούν κατασκευασμένα τεκμήρια μιας ηθικής υπεροχής, αν όχι ενός εξανθρωπισμού του πολέμου.

Μέσα στο πλαίσιο ακριβώς αυτής της εξ αποστάσεως υπεροψίας είναι που αποκτούν το νόημά τους πολλές σύγχρονες ερμηνευτικές προσεγγίσεις του πολέμου. Μέσα σε αυτό, όμως, είναι

³⁹ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 365. Ο Press γράφει αντίστοιχα: «Για χρόνια ο αμερικανικός στρατός ασχολιόταν με το να εντοπίσει και να εξοντώσει τον αντίπαλο σε μεγαλύτερη απόσταση από εκείνη που αυτός θα μπορούσε να κτυπήσει τις αμερικανικές δυνάμεις. Ο σκοπός αυτών των προσπαθειών ήταν να αναγκαστεί ο εχθρός να διασχίσει μια “ζώνη θανάτου” στην προσπάθειά του να απειλήσει τις δυνάμεις μας». Press, *ό.π.*, σ. 7.

⁴⁰ Ignatieff, *ό.π.*, σ. 5.

⁴¹ Είναι, μάλιστα, ενδεικτικό το γεγονός πως τα κράτη που χρησιμοποιούν drones για να πλήξουν στόχους δε δημοσιεύουν επίσημα στοιχεία σχετικά με τα θύματα των επιθέσεων. Βλ. σχετικά Ross, Alice K., Serle, Jack και Wills, Tom. *Tracking Drone Strikes in Afghanistan: A Scoping Study*, Remote Control, 2014, σ. 2, 11, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/sites/default/files/TBIJ-Afghanistan-Report1%20%281%29.pdf>. Βλ. επίσης, τα στοιχεία που συλλέγει το *The Bureau of Investigative Journalism* σχετικά με τα θύματα από επιθέσεις drones στο Πακιστάν, την Υεμένη, τη Σομαλία και το Αφγανιστάν. Διαθέσιμα στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://www.thebureauinvestigates.com/category/projects/drones/drones-graphs/>.

που οφείλουμε να φωτίσουμε και τις πιθανές τους ανεπάρκειες, καταδεικνύοντας πως η δίνη που προκαλεί η τεχνολογική εξέλιξη οδηγεί ευρύτερα σε παρερμηνείες σχετικά με τις διαδρομές του πολέμου. Με αυτή την έννοια, δικαιούται κανείς να συμφωνήσει με την προαναφερθείσα κριτική του Hirst απέναντι στους «μεταμοντέρνους», όπως τους αποκαλεί, θεωρητικούς —μέσα στους οποίους τοποθετεί και τον Virilio—, που έσπευσαν να διαγνώσουν την «εικονικοποίηση» και «αποπραγματοποίηση» του πολέμου.⁴² Άλλωστε, η «εικονικοποίηση» αυτή αφορούσε αποκλειστικά εκείνες τις στρατιωτικές μηχανές που είχαν στη διάθεσή τους τα επίμαχα υπερσύγχρονα συστήματα. Γιατί για τους αντιπάλους τους ο πόλεμος εξακολουθούσε να συνιστά ένα απολύτως «πραγματικό», υλικό και σωματικό γεγονός. Αυτή την προφανή ασυμμετρία αναδεικνύει και ο Ignatieff,⁴³ ο οποίος, όμως, υποπίπτει στο ίδιο ακριβώς αναγνωστικό σφάλμα με εκείνους τους «μεταμοντέρνους» θεωρητικούς. Μπορεί, δηλαδή, οι νατοϊκοί βομβαρδισμοί του Κοσόβου να αποτελούσαν την επιτομή του «εικονικού», όπως τον αποκαλεί, πολέμου. Εν τούτοις, αυτή η «εικονικοποίηση» —και επομένως «αποσωματοποίηση»— αφορούσε αυστηρά τις νατοϊκές δυνάμεις, σε εκείνο το συγκεκριμένο πολεμικό επεισόδιο.⁴⁴ Σε καμιά περίπτωση το μέλλον της δυτικής στρατιωτικής εμπλοκής, όπως αποδείχτηκε σύντομα.⁴⁵ Η επιλογή να ερμηνευτούν, λοιπόν, οι μετασηματισμοί του πολέμου αυστηρά ως συνάρτηση των εξελίξεων στον κλάδο των τεχνολογιών υποτίμησε την πολιτική και άρα ανθρώπινη παράμετρο που κατοικεί στον πυρήνα του

⁴² Hirst, *ό.π.*, σ. 138. Η ερμηνεία μιας τέτοιας διάγνωσης διευκολύνεται αν εξετάσει κανείς, σήμερα, το ευρύτερο πλαίσιο που διαμορφώνει η υπερβολική πίστη στις δυνατότητες των νέων τεχνολογιών, ασχέτως πεδίου εφαρμογής. Όπως επισημαίνουν η Λία Γυιόκα και ο Σωκράτης Παπάζογλου, «[η] ανάγκη του κεφαλαίου να αποικίσει το σύνολο του χώρου και του χρόνου και η εντεινόμενη τάση απεδαφοποίησης (αποϋλοποίησης της παραγωγής, ρευστότητας των κοινωνικών σχέσεων) οδηγεί πολλούς σύγχρονους διανοητές να διαβλέπουν —και ορισμένους να υποδέχονται πανηγυρικά— την απαξίωση του σώματος και την έλευση του “μετα-ανθρώπου”». Βλ. Γυιόκα, Λία και Παπάζογλου, Σωκράτης. «Προλογικό σημείωμα», στο *Critical Art Ensemble*, *ό.π.*, σ. 9.

⁴³ Ignatieff, *ό.π.*, σ. 5-6.

⁴⁴ Η αντίληψη του «εικονικού» πολέμου με όρους «αποσωματοποίησης» υποδεικνύεται από τις παρατηρήσεις του ίδιου του Ignatieff. Όπως διευκρινίζει, οι ΗΠΑ και οι σύμμαχοι τους διεξήγαγαν έναν εικονικό πόλεμο στο Κόσοβο, ακριβώς επειδή δε διέθεταν τις κατάλληλες χερσαίες δυνάμεις. Αν κάτι, λοιπόν, αποδίδει μια εικονική διάσταση στον πόλεμο, αυτό δεν είναι άλλο από το ίδιο το γεγονός της σωματικής απεμπλοκής. Ο Ignatieff δε διστάζει, μάλιστα, να αντιπαραβάλει στον *εικονικό* πόλεμο τον *πραγματικό* πόλεμο. Ignatieff, *ό.π.*, σ. 14. Θα μπορούσε, έτσι, να υποστηρίξει κανείς πως η διχοτομία εικονικό/πραγματικό βρίσκει ίσως την πιο οριακή και σωματική της έκφραση στις επιχειρήσεις αυτοκτονίας. Ο Slavoj Žižek διερωτάται, για παράδειγμα: «Μήπως ο Παλαιστίνιος ή η Παλαιστίνια που επιχειρούν επιθέσεις αυτοκτονίας, τη στιγμή που ανατινάζονται (ανατινάζοντας και άλλους), είναι, με την αυστηρή σημασία του όρου “πιο ζωντανό” από τον αμερικανό στρατιώτη που πολεμά από την οθόνη ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή και εναντίον ενός εχθρού που βρίσκεται εκατοντάδες μίλια μακριά [...]». Σημασιολογικά, ο όρος «ζωντανό» βρίσκεται εδώ σε άμεση αντιστοιχία με τον όρο «πραγματικό» που χρησιμοποιεί ο Ignatieff και αποδίδει το γεγονός της απόλυτης παρουσίας τους σώματος στο πεδίο. Αντίστοιχα, ο Mbembe θα περιγράψει τις επιχειρήσεις αυτοκτονίας με όρους ενσώματης πράξης και ριζικής κατάργησης των αποστάσεων: «Σε αυτή την περίπτωση, πόλεμος είναι ο πόλεμος του σώματος πάνω στο σώμα (*guerre au corps-à-corps*). Για να σκοτώσει, θα πρέπει κανείς να πλησιάσει όσο το δυνατόν περισσότερο στο σώμα του εχθρού. Η ενεργοποίηση της βόμβας απαιτεί την επίλυση του ζητήματος της απόστασης, μέσα από τη διαδικασία της εγγύτητας και της απόκρυψης». Βλ. αντίστοιχα, Žižek, *ό.π.*, σ. 121 και Mbembe, *ό.π.*, σ. 37. Βλ. τέλος, Graham, “Constructing Urbicide by Bulldozer”, *ό.π.*, σ. 193.

⁴⁵ Ο Κονδύλης μας δείχνει πως αυτή η εικονική κυριαρχία δεν αφορούσε ούτε καν τον πόλεμο που είχε μόλις προηγηθεί στη γειτονική Βοσνία, όπου το αίτημα για κατοχή και έλεγχο εδαφών δε θα μπορούσε να ικανοποιηθεί με τους εικονικούς τρόπους που περιγράφει ο Ignatieff. «Ο βομβαρδισμός του βοσνιακού εδάφους και ο άνετος έλεγχος του εναερίου χώρου δεν ήταν δυνατό να διασφαλίσουν την επιβολή της αμερικανικής ειρήνης πάνω στα εμπόλεμα μέρη δίχως την επιπρόσθετη διαρκή παρουσία χερσαίων δυνάμεων, μηχανοκινήτων και πεζών». Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 360, 364.

πολεμικού φαινομένου. Υποτίμησε, με άλλα λόγια, «το διαρκές μάθημα της ιστορίας περί του κυρίαρχου ρόλου της ανθρώπινης διάστασης στον πόλεμο».⁴⁶ Και αυτή η διάσταση διατηρεί κατεξοχήν ένα σωματικό πρόσημο.

Όπως αποδεικνύει η μεταψυχροπολεμική Ιστορία, ο πόλεμος σε καμία περίπτωση δεν μετατράπηκε σε αποκλειστική υπόθεση των υπερσύγχρονων στρατιωτικών μηχανών. Και επομένως, κάθε άλλο παρά περιορίστηκε μέσα στα (τεχνολογικά) όρια που αυτές έσπευσαν να θέσουν. Τούτη η διαπίστωση καθιστά τις αναγνώσεις που προτείνουν, για παράδειγμα, ο Creveld και ο Κονδύλης —αν και προφανώς διαφωνούν απόλυτα μεταξύ τους ως προς την εφαρμοσιμότητα της Κλαουζεβιτσικής θεωρίας για τις σύγχρονες ερμηνείες του πολέμου— πολύ πιο δόκιμες σε σύγκριση με αυτές των Virilio και Ignatieff. Και τούτο οφείλεται στην προσεκτική τους επιλογή να μην υπαγάγουν το φαινόμενο του πολέμου αποκλειστικά στο πεδίο της τεχνολογίας. Την ίδια, λοιπόν, εποχή που ο Virilio τεκμηριώνει την «αποπραγματοποίηση» του πολέμου —μια τεκμηρίωση ομολογουμένως στοιχειοθετημένη και αποκαλυπτική— και ανακοίνωνε, κατά κάποιον τρόπο, την οριστική του είσοδο σε μια μετα-σωματική σφαίρα, ο Creveld υποστήριζε σχεδόν προκλητικά πως στο μέλλον «[ο] πόλεμος δεν θα διεξάγεται από απόσταση, από άνδρες με άψογες στολές, καθισμένους μπροστά σε οθόνες μέσα σε κλιματιζόμενα δωμάτια, που θα χειρίζονται σύμβολα και θα πατούν κουμπιά. Στην πραγματικότητα οι “στρατιώτες” μπορεί να μοιάζουν περισσότερο με αστυνομικούς».⁴⁷ Και την ίδια εποχή που ο Ignatieff έγραφε πως «[α]ντί να πλησιάζεις έναν αντίπαλο, το θέμα είναι τώρα να τον καταστρέφεις από μακριά, αποφεύγοντας την μακρόχρονη παραμονή στο πεδίο της μάχης», καταλήγοντας πως «το πεδίο μάχης αδειάζει σταθερά, εδώ και αιώνες»,⁴⁸ ο Κονδύλης υποστήριζε, στην επικαιροποιημένη ελληνική έκδοση του *Θεωρία του Πολέμου*, πως όταν «χώρες λίγο-πολύ καθυστερημένες τεχνολογικά βρίσκονται αντιμέτωπες με χώρες τεχνολογικά προηγμένες, αναγκαστικά θα προσπαθήσουν να εμπλέξουν τις τελευταίες αυτές σε πιο “πρωτόγονες” μορφές πολέμου», επισημαίνοντας πως μέσα σε αυτή την ασύμμετρη σχέση «ο τεχνολογικά υποδεέστερος επιζητεί τη σμίκρυνση της απόστασης, ει δυνατόν τη μάχη εκ του συστάδην και εξ επαφής».⁴⁹ Καθίσταται, έτσι, προφανές πως μέσα στον οίστρο που δημιουργούσαν από κοινού η RMA και η φαντασιόπληκτη ρητορική του Τέλους της Ιστορίας, η «πρωτογονοποίηση» αυτή έμοιαζε μάλλον ακατανόητη. Και αφορούσε, πρώτα απ’ όλα, εκείνα τα ανθρώπινα σώματα στα οποία οι στρατιωτικές τεχνολογίες είχαν υποσχεθεί πως θα τα απαλλάξουν από τα υλικά και ηθικά τους βάρη.

Σε γενικές γραμμές, λοιπόν, οι υψηλές τεχνολογίες του πολέμου δεν μπορούν να εκτοπίσουν

⁴⁶ Mattis και Hoffman, *ό.π.*, σ. 18.

⁴⁷ Creveld, *ό.π.*, σ. 294.

⁴⁸ Ignatieff, *ό.π.*, σ. 9.

⁴⁹ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 371-372.

το ρόλο της ενσώματης παρουσίας από τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων. Ακόμα και αν παράγονται γι' αυτόν το σκοπό. Ακόμα και αν υπάρχουν περίοδοι που τα υπερσύγχρονα οπλικά μέσα μονοπωλούν την παραγωγή της ένοπλης βίας, όπως φαίνεται να συμβαίνει σήμερα με τις τεχνολογίες του πολέμου εξ αποστάσεως και τη χρήση μη επανδρωμένων αεροσκαφών, από την πλευρά των πανίσχυρων στρατιωτικών μηχανών. Το ακριβώς αντίθετο θα λέγαμε πως ισχύει. Αυτό που μας δείχνουν διορατικές αναγνώσεις του πολέμου όπως αυτή του Κονδύλη είναι πως το ανθρώπινο σώμα «ξαναπιάνει δουλειά» ακριβώς εξαιτίας των υψηλών τεχνολογιών και συγκεκριμένα λόγω της ασύμμετρης κατοχής και χρήσης τους. Πως μέσα στο παραλήρημα του τεχνολογικού μονολόγου ξεπροβάλλουν απρόσμενα «πρωτόγονες» μορφές πολέμου που οδηγούν στον αρχετυπικό και «βάρβαρο αγώνα σώμα με σώμα».⁵⁰ Όπως τόνιζε, άλλωστε, ο Peters, «[ο]ι τεχνολογίες πάνε και έρχονται, αλλά το πρωτόγονο διαρκεί».⁵¹ Ο ιδιότυπος αυτός «αταβισμός» συνιστά αφενός αποτέλεσμα της ασυμμετροποίησης των συγκρούσεων αφετέρου απόδειξη της επιστροφής του σώματος του τακτικού στρατιώτη στα πεδία της μάχης. «Η αυξανόμενη δύναμη των όπλων...», έγραφε από νωρίς ο Trinquier, «...η οποία επιβάλλει απόσταση μεταξύ των μαχητών, τους φέρνει επίσης αιφνιδίως σε επαφή. Για ακόμη μια φορά, θα αντιμετωπίσουν ο ένας τον άλλο σε ένα σαφώς καθορισμένο πεδίο, και θα ανακαλύψουν εκ νέου τη φυσική επαφή που έχει χαθεί τόσους αιώνες. Δε θα είναι πλέον τεράστια στρατεύματα που θα εισβάλουν ταυτόχρονα σε ένα αχανές πεδίο μάχης. Ο πόλεμος θα είναι μια παράθεση από ένα πλήθος μικρών δράσεων. Η νοημοσύνη και η πανουργία, σε συνδυασμό με τη σωματική βιαιότητα, θα διαδεχθούν τη δύναμη των τυφλών εξοπλισμών».⁵²

Τέτοιοι ισχυρισμοί μοιάζουν να μην μπορούν να βρουν εύκολα τη θέση τους μέσα στο κυρίαρχο ερμηνευτικό πλαίσιο που διαμόρφωναν μεθοδικά οι τεχνολογικές διακηρύξεις των οραματιστών της καταστροφής. Η ασυμμετροποίηση των συγκρούσεων εξανάγκασε σε μία αδιανόητη επιστροφή στον κόσμο των «πρωτόγονων» ιδιοτήτων, στον οποίο η έννοια της φυσικής παρουσίας αναλαμβάνει μια συγκροτητική λειτουργία· και συνεπάγεται, επιπλέον, συγκεκριμένες μετατοπίσεις σε επίπεδο στρατιωτικών δράσεων. Δεν είναι τυχαίο, έτσι, το γεγονός πως τα πεζοπόρα τμήματα διαδραματίζουν έναν κρίσιμο ρόλο στη διεξαγωγή αυτών των ασύμμετρων πολέμων.⁵³ Η εξάπλωση των ανορθόδοξων προκλήσεων σημαίνει, όπως έχει ήδη φανεί, μια μετακόμιση των συγκρούσεων στο «ανθρώπινο πεδίο» και επομένως μία δυσάρεστη για τον

⁵⁰ *Ο.π.*, σ. 38.

⁵¹ Παρατίθεται στο Khan, Mehar Omar. “Primitivization of War and Prospects for Peace”, *Small Wars Journal*, 14 Σεπτεμβρίου 2012, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jml/art/primitivization-of-war-and-prospects-for-peace>.

⁵² Trinquier, *ό.π.*, σ. 90.

⁵³ Khan, *ό.π.*

τακτικό στρατιώτη φυσική παρουσία σε αυτό ακριβώς το έδαφος.⁵⁴ Γι' αυτό και ο Kitson υποστήριζε, προ πολλού, πως το έργο της αντιμετώπισης ανορθόδοξων μαχητών και εξεγερμένων είναι καταρχάς υπόθεση του πεζικού.⁵⁵ Επομένως, η ασυμμετροποίηση των ένοπλων συγκρούσεων διανοίγει ένα πεδίο χερσαίας στρατιωτικής παρουσίας και επομένως ένα πεδίο διαχείρισης κοινωνικών και σωματικών αλληλεπιδράσεων.⁵⁶ Το πικρό ιστορικό μάθημα για τα επιτελεία της αντιεξέγερσης είναι, λοιπόν, πως αυτή η διαχείριση —το σημαντικότερο μέρος της οποίας αποτελεί, όπως θυμόμαστε, αντικείμενο πολιτικής δράσης— μπορεί να επιτευχθεί μονάχα με την ενσώματη και σταθερή έκθεση του τακτικού στρατιώτη στα πολύπλοκα πεδία των ανορθόδοξων προκλήσεων. Σε καμία περίπτωση, με χειρουργικά πλήγματα και όπλα ακριβείας. Αυτό ακριβώς περιγράφει και ο Αμερικανός αντιστράτηγος James Dubik, όταν υποστηρίζει πως οι ΗΠΑ ενώ κερδίζουν τις μάχες, χάνουν τον πόλεμο. Και το τονίζει ιδιαίτερα, έχοντας κατά νου το πολύπλοκο περιβάλλον που διαμορφώνεται σήμερα στην ευρύτερη περιοχή της Συρίας και του Ιράκ.⁵⁷ Αυτός ο ισχυρισμός δε φέρει τίποτα το παράδοξο, αν τοποθετήσει κανείς τις συγκεκριμένες συγκρούσεις στο πολιτικό πλαίσιο που αναδείξαμε παραπάνω και αν λάβει υπόψη του τις υποδείξεις των θεωρητικών του αντεπαναστατικού πολέμου, όταν έκαναν λόγο για έναν πόλεμο καταρχάς πολιτικό.

Όπως θυμόμαστε, ο McMaster προειδοποιούσε πως «οι αμερικανικές δυνάμεις οφείλουν να τα βγάλουν πέρα με τις πολιτικές και ανθρώπινες δυναμικές μέσα σε πολύπλοκα και αβέβαια περιβάλλοντα», και συμπλήρωνε: «Πόλεμοι όπως αυτοί του Αφγανιστάν και του Ιράκ δεν μπορούν να διεξαχθούν εξ αποστάσεως».⁵⁸ Υπενθύμιζε, με άλλα λόγια, στις ένοπλες δυνάμεις πως θα έπρεπε να συμφιλιωθούν με την ανάγκη ύπαρξης ενός μικρότερου ή μεγαλύτερου «αποτυπώματος» (footprint), όπως είθισται στη στρατιωτική διάλεκτο να αποκαλείται η χερσαία στρατιωτική παρουσία.⁵⁹ Η ασυμμετροποίηση των ένοπλων συγκρούσεων σημαίνει, πρώτα απ' όλα, μετακόμιση του πολέμου στο πεδίο του πληθυσμού. Και αυτή η μετακόμιση σημαίνει αβεβαιότητα για την ταυτότητα του άλλου και ένα ιδιαίτερο — ίσως το εφιαλτικότερο όλων— είδος αορατότητας. Μία

⁵⁴ Αυτή η εξαναγκαστική παρουσία αμφισβητεί εκ νέου την ανάγνωση του Ignatieff, ο οποίος θεωρούσε το σύγχρονο πολεμιστή μια «ανώμαλη φιγούρα» της «μετα-ηρωικής κουλτούρας». Ignatieff, *ό.π.*, σ. 20.

⁵⁵ Kitson, *ό.π.*, σ. 135.

⁵⁶ Όπως θα περίμενε κανείς, η αντιεξέγερση δεν αφορά μόνο «τις καρδιές και τα μυαλά» του πληθυσμού· αφορά και τα ίδια τα σώματα. Η γαλλική, λοιπόν, αντιεξεγερτική σχολή διδάσκει πως «ο έλεγχος των σωμάτων» είναι μια απαραίτητη προϋπόθεση για «τον έλεγχο των ψυχών» και πως «ο φυσικός έλεγχος του πληθυσμού είναι μια απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία». Durand, *ό.π.*, σ. 2, 3.

⁵⁷ Dubik, James M. “Winning Battles, Losing Wars”, *Army Magazine*, 18 Νοεμβρίου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.armymagazine.org/2014/11/18/winning-battles-losing-wars/#sthash.SPtDmfy.dpbs>. Βλ. επίσης, Dubik, James M. “A Lesson of the Iraq War and the Surge”, *Army Magazine*, 12 Νοεμβρίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.armymagazine.org/2015/11/12/a-lesson-of-the-iraq-war-and-the-surge/>.

⁵⁸ McMaster, *ό.π.*

⁵⁹ Όπως τονίζει, άλλωστε, ο John Nagl, η συνεχιζόμενη συζήτηση για το αν θα πρέπει οι αμερικανικές μπότες να ξαναπατήσουν το ιρακινό έδαφος είναι αστεία, καθώς υπάρχουν ήδη χιλιάδες Αμερικανοί στρατιώτες στην περιοχή. Nagl, *ό.π.*

αορατότητα άλλης τάξης, πιο καθηλωτική από εκείνη που προκαλούσε την «παγερή εμπειρία» με την οποία επέστρεφαν οι στρατιώτες από τα πεδία του Μεγάλου Πολέμου. Η αορατότητα αυτή δεν είναι αποτέλεσμα της μεγέθυνσης των αποστάσεων ούτε της μορφολογίας του εδάφους. Είναι αποτέλεσμα της εξαφάνισης του Εχθρού ως δημόσια εκδηλωμένης ταυτότητας. Και για τις ανάγκες αυτής της εξαφάνισης οι στρατιωτικές μηχανές επινόησαν, όπως είδαμε, άλλου τύπου τεχνολογίες, αντικείμενο των οποίων ήταν η χαρτογράφηση και διαχείριση του πληθυσμού. Μπορεί τα στρατιωτικά επιτελεία να έχουν στη διάθεσή τους σήμερα εκλεπτυσμένα τεχνολογικά μέσα, όπως αυτά που παρέχει η «υπολογιστική αντιεξέγερση». Εν τούτοις, η υπόθεση της πληθυσμιακής χαρτογράφησης και ως εκ τούτου της αναγνώρισης του Εχθρού, συνιστά, όπως είδαμε, μία κατεξοχήν αστυνομική λειτουργία και επομένως μία λειτουργία που προϋποθέτει τη φυσική ενσώματη παρουσία στο πεδίο του πληθυσμού. Σε αυτές τις συνθήκες αορατότητας είναι που το σώμα του τακτικού στρατιώτη καλείται να επιστρέψει για να εξακριβώσει, πρώτα απ' όλα, ποιος είναι ο Εχθρός.⁶⁰ Πρόκειται, δηλαδή, για μία απολύτως ενσώματη εξακρίβωση, όπως μαρτυρά η βίαιη ιστορία της αντιεξέγερσης και των οικείων αστυνομικών της μεθόδων. Πρακτικές που αναφέρθηκαν στο τέταρτο μέρος, όπως εισβολές και έλεγχοι σε κατοικίες, περιπολίες, μπλόκα, επιχειρήσεις-σκούπα, απαιτούν ξεκάθαρα φυσική παρουσία· αποτελούν αποκλειστικό αντικείμενο μιας χερσαίας στρατιωτικο-αστυνομικής δύναμης. Πόσο μάλλον, όταν πρόκειται για επιχειρήσεις σε αστικό περιβάλλον.

Η αστικοποίηση των ασύμμετρων συγκρούσεων συμπυκνώνει, θα λέγαμε, και εντατικοποιεί τα επιχειρησιακά αυτά αδιέξοδα, αποδομώντας τα οράματα που βασίστηκαν στη σωματική απεμπλοκή του τακτικού στρατιώτη.⁶¹ Σε αυτή την περίπτωση, τόσο η ιδιαίτερη μορφολογία όσο και οι μεγάλες πληθυσμιακές πυκνότητες αναθέτουν μια πιο οριακή αποστολή στο σώμα αυτού που επιχειρεί. Η χωρική εγγύτητα, οι κατακερματισμένοι χώροι και άρα τα συρρικνωμένα πεδία εμπλοκής που αυτοί συνεπάγονται και η συνεχής κυκλοφορία αμέτρητων ανώνυμων σωμάτων επιβάλλουν έναν πρωτοφανή φραγμό στη μεγαλύτερη ίσως από όλες τις στρατιωτικές επάρσεις που αφορούσε την «αποσωματοποίηση» και «αποπραγματοποίηση» του πολέμου. Επιπλέον, οι τεχνολογικές ανεπάρκειες και κυρίως οι περιορισμένες δυνατότητες των αναγνωριστικών τεχνολογιών μεταθέτουν το έργο όχι μόνο του εντοπισμού αλλά καταρχάς της εξακρίβωσης της ταυτότητας του Εχθρού στο πεδίο της αδιαμεσολάβητης από τεχνικά μέσα ανθρώπινης αντίληψης, καθιστώντας, εν πολλοίς, απαραίτητη τη φυσική παρουσία. Οι πόλεις γίνονται, υπό αυτή την έννοια, κατεξοχήν πεδία χερσαίων επιχειρήσεων.⁶² Έτσι, η μετακόμιση του πολέμου στο αστικό

⁶⁰ Gearty, Sproul, McMurtrie, Munn, Boyd και Castleman, *ό.π.*, σ. 5.

⁶¹ Βλ., για παράδειγμα, τη φιλοδοξία των Αμερικανών θεωρητικών σε ζητήματα ασφαλείας Mark Mills και Peter Huber, μόλις ένα χρόνο μετά τις 11/9, πως η προηγμένη τεχνολογία θα νικούσε στον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας. Graham, *Cities Under Siege*, *ό.π.*, σ. xiii, 29.

⁶² *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 1-7.

περιβάλλον —στο κατεξοχήν τεχνολογικά διαμεσολαβημένο περιβάλλον— όχι μόνο δεν αναιρεί την ανάγκη επιστροφής του σώματος του τακτικού στρατιώτη, αλλά αντιθέτως την οξύνει. Αυτό ήταν ξεκάθαρο ήδη από την εποχή που η RMA μονοπωλούσε την ατζέντα των δυτικών πολεμικών μηχανών. Για παράδειγμα, ο Peters αναφερόμενος στις αμερικανικές δυνάμεις υποστήριζε πως «[ε]πιδιώκουμε να κατασκευάζουμε μηχανές που θα μας επιτρέπουν να κερδίζουμε, προστατεύοντας και απομακρύνοντας παράλληλα τον ανθρώπινο παράγοντα από τις επιπτώσεις της μάχης. Προς το παρόν, όμως, η αστική μάχη παραμένει εξαιρετικά εντατική σε ανθρώπινο δυναμικό», για να καταλήξει πως «οι μηχανές κατά πάσα πιθανότητα δε θα κυριαρχήσουν στην αστική μάχη στη διάρκεια της ζωής μας και ο στρατιώτης θα παραμείνει το υπέρτατο όπλο».⁶³

Μια δεκαετία αργότερα και έχοντας μελετήσει παραδείγματα αστικών επιχειρήσεων στη Μέση Ανατολή, η Hills θα υποστήριζε εκ νέου πως δεν είναι σαφές το κατά πόσο μπορεί η τεχνολογία να αντικαταστήσει τις πολυπληθείς χερσαίες δυνάμεις. Οι συγκρούσεις μέσα σε αστικό περιβάλλον προκαλούν, όπως ειπώθηκε, μια οπισθοδρόμηση σε προβιομηχανικές μορφές πολέμου, στις οποίες κυριαρχεί η μάχη εκ του σύνεγγυς.⁶⁴ Εκεί, λοιπόν, στις αρχές των αντιεξεγερτικών εκστρατειών στο Ιράκ και το Αφγανιστάν, η Hills έγραφε πως η πίστη στις δυνατότητες της τεχνολογίας έχει συγκεκριμένα όρια και πως συγκεκριμένες προτάσεις, όπως οι αισθητήρες, τα μη φονικά όπλα, η ψηφιοποίηση, η ρομποτική, φαίνεται να περιορίζονται, εν πολλοίς, στο πεδίο των φιλοδοξιών και να αποδεικνύονται ανεπαρκή σε επίπεδο πρακτικής αποτελεσματικότητας. Αυτό δε σημαίνει πως δεν προσφέρονται ως διαθέσιμα μέσα, αλλά πως έχουν συμβάλει ελάχιστα, στην απλοποίηση των στρατιωτικών επιχειρήσεων μέσα στα πολύπλοκα αστικά περιβάλλοντα. Η Hills συμπεραίνει, τελικά, πως παρά τις ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις, οι μάχες μέσα στις πόλεις θα ανακαλούν πλήθος από εκείνα τα στοιχεία που συγκροτούσαν την πολεμική κανονικότητα του άλλοτε προβιομηχανικού παρελθόντος. Πέρα από τον υπεροπτικό λόγο των τεχνολογικών gadgets που υπόσχεται σίγουρες και ασφαλείς αποστολές, οι επιχειρήσεις σε αστικό έδαφος θα απαιτούν, κατά την άποψή της, από τον τακτικό στρατιώτη να λειτουργεί με βάση τη φιλοσοφία του «κυνηγού-δολοφόνου» (hunter-killer philosophy),⁶⁵ πάνω στην οποία θεμελιώνονταν, κατά το παρελθόν, οι απολύτως ενσώματες επελάσεις των προβιομηχανικών πολεμιστών. Μέσα, λοιπόν, στην προσεκτικά επιμελημένη εικόνα ενός πλήρως αυτοματοποιημένου πολέμου, όπου τίποτα δεν ανακαλεί την ενεργή σωματική παρουσία, τα σώματα των τακτικών στρατιωτών επιστρέφουν· επιστρέφουν σε ένα τεχνολογικό περιβάλλον που φαινομενικά δεν τα χρειάζεται.

Ωστόσο, αυτή η επιστροφή σημαίνει και κάτι ακόμη πιο αδιανόητο και ταπεινωτικό για τον τακτικό στρατιώτη. Όπως είδαμε εξ αρχής, η ασυμμετροποίηση του πολέμου σηματοδοτεί

⁶³ Peters, "Our Soldiers, Their Cities", *ό.π.*, σ. 3. Βλ. και Hills, *ό.π.*, σ. 237.

⁶⁴ Hills, *ό.π.*, σ. 237, 243. Βλ. και *US Army Field Manual 3-06*, *ό.π.*, σ. 6-11.

⁶⁵ Hills, *ό.π.*, σ. 237.

δραστικούς μετασχηματισμούς ως προς τη δημοσιότητα της σχέσης Φίλος/Εχθρός. Σημαίνει πως το σώμα του ανορθόδοξου Εχθρού είτε εξαφανίζεται εντελώς από το πεδίο της μάχης είτε —και τούτο είναι που συνιστά το απόλυτο αδιέξοδο— εξακολουθεί να είναι φαντασματικά παρόν· παρόν με τρόπο που υποδηλώνει απουσία. Γιατί το εν λόγω σώμα δεν παύει να είναι δημόσιο, δεν εξαφανίζεται από το θέατρο των επιχειρήσεων. Εκείνο που εξαφανίζεται είναι η ταυτότητά του, δηλαδή τα εχθρικά εκείνα χαρακτηριστικά που υπό άλλες συνθήκες θα εγγράφονταν με αυστηρούς τρόπους στο σώμα του και θα εκτίθονταν αναπόφευκτα ως τέτοια στο δημόσιο φως. Επομένως, το σώμα του ανορθόδοξου Εχθρού παραμένει μεν εκεί έξω, ως ένα σώμα, όμως, που δε φανερώνει τις ιδιότητές του και ως εκ τούτου την εχθρική του ταυτότητα. Μονάχα ως σώμα, λοιπόν, και όχι ως Εχθρός. Με Σμιτιανούς όρους, δε φέρει κανενός είδους φανερή οπλοφορία, κανένα καθορισμένο ορατό έμβλημα και δεν τηρεί τους κανόνες του πολεμικού δικαίου. Σε αυτό ακριβώς το περιβάλλον είναι που επιστρέφει, λοιπόν, αυτοπροσώπως το σώμα του τακτικού στρατιώτη· και το κάνει με τον πιο δημόσιο τρόπο. Επιστρέφει, με άλλα λόγια, ως δημόσιος Εχθρός. Αυτή η δημόσια ενσώματη επιστροφή προκαλεί μια αδιανόητη αντιστροφή σε επίπεδο αντίληψης του πεδίου· προκαλεί, θα λέγαμε, μια αντεστραμμένη ασυμμετρία που εκδηλώνεται με τους πιο σωματικούς όρους. Από εκεί που οι πανίσχυρες στρατιωτικές μηχανές επιχειρούσαν εκ του ασφαλούς, εντοπίζοντας και προσβάλλοντας εξ αποστάσεως το σώμα του άλλου, τώρα όχι μόνο οφείλουν να αποδεχτούν την επιστροφή στον κόσμο της άμεσης σωματικής εμπλοκής, αλλά γνωρίζουν πως ο τακτικός στρατιώτης θα επιστρέψει τόσο ως σώμα όσο και ως Εχθρός σε ένα αχανές και πυκνό πεδίο ανώνυμων άλλων σωμάτων, όπου κανένας Εχθρός δεν είναι ορατός.

Με αυτό τον σχεδόν αυτοκτονικό τρόπο ο τακτικός στρατιώτης δεν επιστρέφει, όμως, μόνο στα πεδία της μάχης. Φαίνεται να επιστρέφει στην ίδια την ουσία του πολέμου. Όπως τονίζει ο Ignatieff, «[γ]ια αιώνες η πάγια συνθήκη των στρατιωτικών αναμετρήσεων ήταν αυτός ο βασικός ηθικός κίνδυνος: σκοτώνεις· αλλά μπορεί και να σκοτωθείς».⁶⁶ Μία δεκαετία νωρίτερα, ο Creveld παρουσίαζε αυτή την κοινή συνθήκη ως μια αμοιβαία δραστηριότητα. «Στην πραγματικότητα...», έγραφε, «...ο πόλεμος δεν αρχίζει όταν κάποιοι άνθρωποι σκοτώνουν κάποιους άλλους· απεναντίας, αρχίζει εκεί όπου οι άνθρωποι αυτοί, της πρώτης ομάδας, κινδυνεύουν με τη σειρά τους να σκοτωθούν».⁶⁷ Με την ανάπτυξη, όμως, των υπερσύγχρονων τεχνολογιών η εν λόγω παραδοχή τέθηκε υπό απόλυτη αμφισβήτηση. Κάποια σώματα παρέμειναν στο πεδίο και κάποια άλλα αποσύρθηκαν ευθαρσώς. Με τέτοιο, μάλιστα, τρόπο που θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί

⁶⁶ Ignatieff, *ό.π.*, σ. 5.

⁶⁷ Creveld, *ό.π.*, σ. 225, 228. Οι εννοιολογικές επιπλοκές που προκαλεί ένας τέτοιος ισχυρισμός είναι σήμερα προφανείς. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις μέσω μη επανδρωμένων αεροσκαφών και οι ευρύτερες πρακτικές του πολέμου εξ αποστάσεως παραβιάζουν ακριβώς την κοινή οντολογική συνθήκη που τόσο ο Ignatieff όσο και ο Creveld αναγνωρίζουν ως ειδοποιό γνώρισμα του πολέμου. Η παραβίαση αυτή δεν προκαλεί μόνο εικονικούς πολέμους αλλά και «εικονικά θέατρα» του πολέμου, όπως είδαμε στο τρίτο μέρος. Βλ. σχετικά Kilcullen, *ό.π.*, σ. 171-173.

πως δεν επρόκειτο πια για πόλεμο. Εν τούτοις, μέσα από τα σύγχρονα παραδείγματα και την ανησυχία που εκφράζουν τα στρατιωτικά επιτελεία αποδεικνύεται πως οι ένοπλες δυνάμεις δεν μπορούν να στηρίζονται αποκλειστικά στις τεχνολογίες εξ αποστάσεως, περιφέροντας αυτάρεσκα το όποια κατασκευασμένα τεκμήρια ηθικής υπεροχής. Αφενός έχουν ήδη φανεί τα όρια του πολέμου εξ αποστάσεως σε επίπεδο επίτευξης στρατηγικών στόχων.⁶⁸ Αφετέρου οι νέες τεχνολογίες δεν μπορούν να αποτρέψουν τη χρονοβόρα και εκ του σύνεγγυς εμπλοκή σε ανορθόδοξες συγκρούσεις, παρά τη φαινομενική τους υπόσχεση για λιγότερους στρατιώτες επί εδάφους.⁶⁹ Όπως ειπώθηκε, η διαχείριση των ανορθόδοξων απειλών —πόσο μάλλον όταν αυτές εμφανίζονται στο αστικό περιβάλλον— συνιστά μία εντατική σε ανθρώπινο δυναμικό εργασία πεδίου. Απαιτεί φυσική παρουσία στα τοπία της αβεβαιότητας. Σε αυτή την τόσο εκτεθειμένη και σχεδόν αυτοκτονική επιστροφή ο τακτικός στρατιώτης δε στερείται, προφανώς, τεχνολογικής υποστήριξης· κάθε άλλο. Έχει στη διάθεσή του πλήθος νέων μέσων που διευκολύνουν τη δολοφονική του δράση σε τομείς όπως πλοήγηση, αναγνώριση στόχων, συστήματα επικοινωνίας και όπλα. Εν τούτοις, η ιδιότυπη εξαφάνιση του Εχθρού, οι πολύπλοκες πολεμικές χωρικότητες και οι τεχνολογικές δυσλειτουργίες που προκαλεί το αστικό περιβάλλον μετριάζουν τις προσδοκίες για μία οριστική τεχνολογική επίλυση των επιχειρησιακών αδιεξόδων και αναθέτουν πρωτεύοντα ρόλο στη σχετική στρατιωτική εκπαίδευση και επομένως στην ενσώματη εμπειρία.⁷⁰

⁶⁸ Βλ., για παράδειγμα, Flynn, *ό.π.*, Abbott, Chris. “Comment: Blowback – the Failure of Remote-Control Warfare”, *Remote Control*, 6 Φεβρουαρίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://remotecontrolproject.org/comment-blowback-the-failure-of-remote-control-warfare/>, Moran, Jon. “Comment: Remote Warfare – The Latest (failing) Phase of Counter Terrorism”, *Remote Control*, 25 Φεβρουαρίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://remotecontrolproject.org/comment-remote-warfare-the-latest-failing-phase-of-counter-terrorism/> και Rogers, Paul. “Remote Control: Light on New War”, *Open Democracy*, 15 Οκτωβρίου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://www.opendemocracy.net/paul-rogers/remote-control-light-on-new-war>.

⁶⁹ Kilcullen, *ό.π.*, σ. 24-25.

⁷⁰ Ackerman, *ό.π.*

3. Κατασκευάζοντας την αίσθηση της παρουσίας

Οι ανορθόδοξες συγκρούσεις σε αστικό περιβάλλον σημαίνουν μια δομική αβεβαιότητα· ίσως τη μέγιστη δυνατή με την οποία θα μπορούσε να εκδηλωθεί το «λυκόφως» στο οποίο αναφερόταν ο Clausewitz. Βασικό, λοιπόν, σκοπό της σύγχρονης στρατιωτικής εκπαίδευσης συνιστά η εξοικείωση του τακτικού στρατιώτη με το άγνωστο.⁷¹ Και για τις ανάγκες αυτής της εξοικείωσης αναπτύσσονται, τις τελευταίες δεκαετίες συγκεκριμένες τεχνολογίες οι οποίες επιχειρούν να εγγράψουν την αβεβαιότητα αυτή στο ίδιο το σώμα του τακτικού στρατιώτη. Έτσι, στο πλάι εκείνων των αναγνωριστικών τεχνολογιών που λειτουργούν με τη βεβαιότητα για το ποιος είναι ο Εχθρός και συμβάλλουν, για παράδειγμα, στον ακριβή του εντοπισμό, αναπτύσσονται άλλες τεχνολογίες που εκπαιδεύουν ακριβώς στην αβεβαιότητα που προκαλεί η χωρική και οντολογική εξαφάνιση του Εχθρού. Με άλλα λόγια, επιχειρούν μια ιδιότυπη ενσώματη εξοικείωση με την αορατότητα και την αβεβαιότητα σε αστικά περιβάλλοντα. Η εξοικείωση αυτή επιχειρείται, εν πολλοίς, μέσα από παιχνίδια πολέμου και προσομοιώσεις (simulation training). Ο Michael Macedonia, για πολλά χρόνια διευθυντής τεχνολογίας στο PEO STRI (Program Executive Office for Simulation, Training and Instrumentation),⁷² και σήμερα μέλος της ειδικής συμβουλευτικής επιτροπής του αμερικανικού στρατού για ζητήματα τεχνολογίας (Army Science Board), υποστηρίζει σχετικά: «Έχουμε έναν όρο στην έρευνα της εικονικής πραγματικότητας, την “παρουσία”». Και ο Halter επεξηγεί: «Δηλώνει μιαν άφατη αίσθηση πραγματικότητας – η οποία δεν απορρέει κατ’ ανάγκη από την οπτική πιστότητα, αλλά από το ενστικτώδες αίσθημα ότι *είσαι εκεί*».⁷³

Πρόκειται, ουσιαστικά, για ένα είδος μνημοτεχνικής. Για μια μεθοδική επαναληπτική διαδικασία κατασκευής μνήμης, που οδηγεί σε έναν ιδιότυπο αυτοματισμό· σε έναν προκατασκευασμένο εμπειρισμό. «Εκείνο στο οποίο θέλω να καταλήξω...», διευκρινίζει ο Macedonia, «...είναι ότι αυτό ακριβώς προσπαθούμε να καταφέρουμε και εμείς με τους στρατιώτες που θα χρησιμοποιήσουν αυτά τα εκπαιδευτικά συστήματα. Όταν βρεθούν στο πεδίο της μάχης, θέλουμε να σκεφτούν, Ήμουν εδώ. Έχω βρεθεί εδώ πριν. Ξέρω τι πρέπει να κάνω. Και αυτή είναι η

⁷¹ Glenn, *ό.π.*, σ. 18.

⁷² Το PEO STRI είναι ένα κέντρο ερευνών και εκπαίδευσης σχετικά με διαδικασίες προσομοίωσης για στρατιωτικές χρήσεις που συνεργάζεται με το Υπουργείο Άμυνας των ΗΠΑ. Στην εισαγωγική σελίδα του διαδικτυακού του τόπου διαβάζει κανείς: «Κάθε στρατιώτης που επιχειρεί χρησιμοποιεί κάποιου τύπου προσομοίωση για να εξασκήσει κρίσιμες δεξιότητες μάχης. Οι προσομοιώσεις βοηθούν τους Στρατιώτες μας να ακονίσουν τις ικανότητές τους, να προβάρουν τις αποστολές τους και να επιστρέφουν σώοι στις οικογένειές τους, με την ολοκλήρωση των αποστολών τους. Το PEO STRI ανταποκρίνεται ταχύτατα στις κρίσιμες, αναδυόμενες απαιτήσεις με καινοτόμες λύσεις ως προς τη στρατιωτική εμπλοκή και την τεχνολογία, και παραδίδει τη δύναμη της προσομοίωσης στα χέρια των Πολεμιστών της Αμερικής». Για περισσότερες πληροφορίες βλ. την ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.peostri.army.mil/>.

⁷³ Halter, *ό.π.*, σ. 250.

ουσία της υπόθεσης».⁷⁴ Σε αυτούς τους προσεκτικά σχεδιασμένους ψηφιακούς χώρους το σώμα είναι και δεν είναι παρόν. Η αίσθηση αυτής της περίπου-παρουσίας ανακαλεί, έτσι, με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο το «παράδοξο» που η Αθανασίου εντοπίζει στον πυρήνα της αναπαραστατικής λειτουργίας αναφορικά με τους όρους της ενσώματης παρουσίας. Αποκρυσταλλώνει, με άλλα λόγια, την «απορία που ενοικεί στην καρδιά της τεχνολογικά διαμεσολαβημένης αναπαράστασης, αυτό το παραπλήρωμα παρουσίας το οποίο υποκαθιστά το σώμα εν τη απουσία του σώματος».⁷⁵ Θα είχε, λοιπόν, νόημα να αναδείξει κανείς την εμπλοκή του ανθρώπινου σώματος στη μνημονική αυτή διαδικασία και τους όρους παραγωγής αυτής της ιδιότυπης παρουσίας στις προσομοιώσεις του πολέμου. Και τούτο γιατί οι συγκεκριμένες τεχνολογίες όχι μόνο απαιτούν την απόλυτη σωματική εμπλοκή των εκπαιδευόμενων, αλλά παράγονται ακριβώς για να επιλύσουν τα πολύπλοκα ζητήματα που εγείρει η ενσώματη επιστροφή του τακτικού στρατιώτη στα πεδία του πολέμου. Αν κάτι επιχειρούν, λοιπόν, να αναπαραστήσουν αυτό δεν είναι άλλο από την ενσώματη βιωμένη εμπειρία· την ενσώματη παρουσία. Και θα μπορούσαμε να διακρίνουμε επιμέρους πτυχές αυτής της αναπαράστασης.

Καταρχάς, μέσα από τις συγκεκριμένες προσομοιώσεις επιχειρείται μια εξοικείωση με τις αβέβαιες χωρικότητες του πολέμου και κυρίως με τις αστικές χωρικότητες.⁷⁶ Όπως μας διδάσκει από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο κλάδος της φαινομενολογίας, η αντίληψη του χώρου διέρχεται μέσα από τα όρια του σώματος.⁷⁷ Ως εκ τούτου, αυτή η εξοικείωση με τις πολύπλοκες χωρικότητες του πολέμου εμπλέκει εξ αρχής το σώμα του εκπαιδευόμενου. Η έννοια της παρουσίας λαμβάνει, έτσι, τη μορφή μιας ενσώματης εξοικείωσης με το επιχειρείν μέσα σε ένα πολύπλοκο και άγνωστο αστικό περιβάλλον. Ο στρατιώτης «βυθίζεται» σε ένα δυνητικό χώρο που έχει διαμορφωθεί με τρόπο, ώστε να αναπαριστά τις πιο χαρακτηριστικές ποιότητες του αστικού περιβάλλοντος, σύμφωνα με τις μιλιταριστικές προβληματοποιήσεις. Για παράδειγμα, την πολύπλοκη τρισδιάστατη φύση του αστικού πεδίου —«Το να μάχεσαι στις πόλεις είναι ένα τρισδιάστατο πρόβλημα», γράφει

⁷⁴ Όπως εξηγεί ο Halter, «[ο] απώτατος στόχος της εκπαίδευσης μέσω προσομοίωσης, [...] θα είναι να δημιουργήσει εκείνες τις τέλειες ψευδείς μνήμες, κατασκευασμένες στιγμές *déjà vu* που θα βοηθήσουν τους στρατιώτες του μέλλοντος». *Ο.π.*, σ. 249-250.

⁷⁵ Βλ. το κείμενο «Τεχνολογίες του ανθρώπινου, απορίες της βιοπολιτικής και το διαμελισμένο σώμα της ανθρωπότητας», στο Αθανασίου, *Ζωή στο Όριο*, ό.π., σ. 40.

⁷⁶ Ως γνωστόν, η σχέση της αντίληψης του χώρου —και, επομένως, των σωματικών θέσεων μέσα σε αυτόν— με τα ψηφιακά αναπαραστατικά μέσα είναι ιδιαίτερα στενή και συνιστά, προ πολλού, ένα ειδικό αντικείμενο της στρατιωτικής βιομηχανίας. Όπως τονίζει ο Halter, «[η] χαρτογράφηση των κινήσεων των σωμάτων μέσα στον χώρο ήταν μία από τις *raisons d'être* της ανάπτυξης των ηλεκτρονικών υπολογιστών, μια λειτουργία η οποία συνδέεται άμεσα με το γεγονός ότι δημιουργήθηκαν καταρχήν για να καλύψουν στρατιωτικές ανάγκες του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου». Halter, *ό.π.*, σ. 128.

⁷⁷ Βλ., για παράδειγμα, τις μελέτες του Husserl για τη σχέση της γεωμετρικά δομημένης οπτικής αντίληψης του υποκειμένου με τη σωματικότητά του και κατ' επέκταση με τις κιναισθητικές του δυνατότητες, την έμφαση του Heidegger στη βιωμένη, υπαρξιστική και σωματοκεντρική θεώρηση του χώρου, και τον ισχυρισμό του Merleau-Ponty πως «δεν θα υπήρχε για μένα χώρος αν δεν είχα σώμα», αναφερόμενος στις έννοιες του *σωματικού* και *υπαρξιακού χώρου*. Βλ. σχετικά, Τερζόγλου, *ό.π.*, σ. 256, 259, 263, 279.

χαρακτηριστικά ο Macedonia—, τις υψηλές πυκνότητες των υποδομών, τη δυσκολία διάκρισης του Εχθρού από τον υπόλοιπο πληθυσμό και τους τρόπους με τους οποίους η ίδια η αστική μορφολογία εμποδίζει τα συστήματα αναγνώρισης και στόχευσης.⁷⁸ Εν τούτοις, οι προσομοιώσεις δεν επιχειρούν να αναπαραστήσουν μόνο την αστικοποίηση του πολέμου, αλλά φροντίζουν και να την εντάξουν στο σύγχρονο γεωπολιτικό της πλαίσιο. Φροντίζουν, με άλλα λόγια, να δημιουργήσουν ψηφιακά μοντέλα αραβικών πόλεων, προσπαθώντας να αποδώσουν πειστικά τη δαιδαλώδη, χαοτική και πολύπλοκη μορφολογία των γειτονιών της Μέσης Ανατολής, και εξοικειώνοντας εκ των προτέρων το στρατιώτη με τις αραβικές ιδιαιτερότητες, στο βαθμό που ο πόλεμος δε φαίνεται να εγκαταλείπει σύντομα την περιοχή.⁷⁹ Οι διαφορές ανάμεσα στη Βαγδάτη και την Καμπούλ δεν ενδιαφέρουν τους σχεδιαστές. Φτάνει η αναπαράσταση να αποτυπώνει την εγγενή ιδιότητα των αραβικών πόλεων ως χώρων που παράγουν βία· να αποτυπώνει το γεγονός πως πάντα «η βία έχει τις ρίζες της στο “δικό τους” χώρο», όπως τονίζει ο Gregory.⁸⁰ Τα βασικά στοιχεία των μιλιταριστικών προβληματοποιήσεων της πόλης μεταφέρονται, με αυτόν τον τρόπο, στη σφαίρα της εικονικής πραγματικότητας και παράγουν εικονικούς χώρους για εκπαίδευση στον αστικό πόλεμο. Και μέσα σε αυτούς τους χώρους κατασκευάζεται ελεγχόμενα μία αίσθηση και μία αντίληψη αυτού που ο Macedonia αποκαλεί «παρουσία». Κατασκευάζεται, με άλλα λόγια, μια ενσώματη μνήμη.

Η πρόσληψη αυτής της παρουσίας διαθέτει ένα ιδιαίτερα έντονο αισθητηριακό υπόβαθρο. Ο στρατιώτης εκπαιδεύεται για συγκεκριμένες χειρσαίες αποστολές και οφείλει, σύμφωνα με τους ειδικούς, να ενεργήσει με όρους διανοητικής και σωματικής ετοιμότητας και με όλες του τις αισθήσεις κάτω από συνθήκες οριακές, σε ένα περιβάλλον πολύπλοκο, όπως αυτό των αντιεξεγερτικών επιχειρήσεων.⁸¹ Η οριακότητα αυτή προβάλλεται και αναπαρίσταται, επομένως, και στις ίδιες τις προσομοιώσεις του πολέμου. Δεν είναι τυχαίο πως εκείνος που εισήγαγε την έννοια του Πολέμου των Τριών Τετραγώνων —μία έννοια που, όπως θυμόμαστε, περιγράφει μια υψηλή επιχειρησιακή και χωρική πολυπλοκότητα— καλούσε την ίδια εποχή τα επιτελεία του πολέμου σε μία επιτακτική μετατόπιση ως προς τα προγράμματα προσομοίωσης. «Οι αποφάσεις

⁷⁸ Graham, “The Urban ‘Battlespace’”, *ό.π.*, σ. 283 και Macedonia, Michael. “In Search of the Grand Challenge”, *Simulation*, 76 (2), 2001, σ. 96.

⁷⁹ Graham, *ό.π.*, σ. 183, 185, 203-206, 225.

⁸⁰ Gregory, *ό.π.*, σ. 18. Η αναπαράσταση της Ανατολής ως του κατεξοχήν χώρου όπου ενδημεί το τερατώδες και το βίαιο δεν αποτελεί, προφανώς, πρωτοτυπία των σχεδιαστών αυτών των ψηφιακών πόλεων, αλλά ριζώνει στην ίδια τη λειτουργία του Οριενταλισμού. Αντίστοιχη ήταν, για παράδειγμα, η χωρική αντίληψη και αναπαράσταση της αλγερινής αστικότητας, όταν οι επιχειρήσεις του στρατηγού Bugeaud άφηναν πίσω τους καμμένη γη. Όπως επισημαίνει ο Weizman, «[κ]ατά τη διάρκεια των αποικιοκρατικών πολέμων, η κατανόηση των αποικιακών πόλεων ήταν στοιχειώδης. Όλες οι πολυπλοκότητες ισοπεδώνονταν, σε πρακτικό και σε θεωρητικό επίπεδο. Οι προσπάθειες να “κατανοηθούν” οι εγχώριες κουλτούρες διαστρεβλώθηκαν από μία ρομαντική θεώρηση της μεσογειακής *kasbah* – ενός χώρου ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί αισθητικά συναρπαστικός, αλλά ο οποίος παραμένει ύποπτος, απατηλός, επίβουλος και βίαιος». Βλ. Weizman και Misselwitz, *ό.π.*, σ. 47.

⁸¹ Kilcullen, *Counterinsurgency*, *ό.π.*, σ. 25.

που καλείται να πάρει ένας μαχητής στον πόλεμο,...», έγραφε τότε ο στρατηγός Ktulak, «...τις περισσότερες φορές λαμβάνονται υπό σωματική και συναισθηματική υπερένταση. Οι νοερές ασκήσεις μας στον καιρό της ειρήνης πρέπει να αναπαράγουν σε κάποιο βαθμό τις ίδιες συνθήκες. Οι επικεφαλής μπορούν να δημιουργούν συνθήκες υπερέντασης θέτοντας χρονικά περιθώρια στη λήψη των αποφάσεων, διοργανώνοντας παιχνίδια αμέσως μετά από μια κοπιαστική περίοδο φυσικής αγωγής ή από μια υποχρεωτική πορεία, ή απαιτώντας αποφάσεις κατά τη διάρκεια μιας περιόδου που ο στρατιώτης θα έχει στερηθεί τον ύπνο».⁸² Σύντομα, τα εκπαιδευτικά προγράμματα πολέμου θα είχαν συμπεριλάβει, μεταξύ άλλων, τρόπους προσομοίωσης οσμών,⁸³ τεχνικές αναπαράστασης σκιάς και φυσικού φωτισμού,⁸⁴ τρόπους απόδοσης της αίσθησης που προκαλεί το «κλότσημα» του όπλου⁸⁵ και τεχνικές παραγωγής σωματικού πόνου.⁸⁶ Τα προγράμματα προσομοίωσης εμπλουτίζονταν, έτσι, σταδιακά με έντονα αισθητηριακά ερεθίσματα, επιχειρώντας να αποδώσουν με πειστικό τρόπο την έντονη σωματική εμπειρία των στρατιωτικών επιχειρήσεων σε αστικό έδαφος. Εν τούτοις, τα συγκεκριμένα εκπαιδευτικά προγράμματα δεν αναπαριστούν ούτε αντιγράφουν απλώς την πραγματικότητα. Παράγουν, επιπλέον, και μια συγκεκριμένη εμπειρία. Και αν εξετάσουμε προσεκτικά τις λεπτομέρειες αυτής της παραγωγής θα προσέξουμε πως διαθέτει πολύ συγκεκριμένα αισθητηριακά όρια. Παρέχει δηλαδή μια ιδιαίτερα ελεγχόμενη σωματική εμπειρία που εγείρει αυτονόητα ζητήματα ηθικής τάξης.

Η σχέση της προσομοίωσης και της πραγματικότητας λαμβάνει ποικίλες εκφράσεις σε αυτή τη συζήτηση. Για παράδειγμα, ενδέχεται να εκδηλωθεί με τη μορφή μιας αισθητηριακής και αντιληπτικής σύγχυσης.⁸⁷ Η χρήση τους ενδέχεται να προκαλέσει στον εκπαιδευόμενο μία αίσθηση ναυτίας και ιλίγγου όμοια με αυτήν που προκάλεσε η εισβολή των βιομηχανικών τεχνολογιών στα πεδία του Μεγάλου Πολέμου.⁸⁸ Αναφερόμενος στο αποκαλούμενο «Εκπαιδευτικό Σύστημα στην Τακτική της Μάχης εκ του Συστάδην» (Close Combat Tactical Trainer), ο Halter γράφει: «Η όλη εμπειρία ενδέχεται να είναι τόσο έντονη, ώστε να προκαλέσει στους εκπαιδευόμενους που τη βιώνουν για πρώτη φορά τη λεγόμενη “νόσο της προσομοίωσης” – μια παραλλαγή της ναυτίας που νιώθει κανείς στη θάλασσα ή της νόσου των αεροπόρων, η οποία προκαλείται όταν ο εγκέφαλος μπερδεύεται και δεν μπορεί να ξεχωρίσει αυτό που πραγματικά συμβαίνει από αυτό που

⁸² Halter, *ό.π.*, σ. 215.

⁸³ Halter, *ό.π.*, σ. 277, Gregory, *ό.π.*, σ. 16 και Graham, *Cities Under Siege*, *ό.π.*, σ. 183, 187, 200.

⁸⁴ Halter, *ό.π.*, σ. 272.

⁸⁵ *Ο.π.*, σ. 232 και Graham, *ό.π.*, σ. 209.

⁸⁶ Halter, *ό.π.*, σ. 227.

⁸⁷ Graham, *ό.π.*, σ. 200.

⁸⁸ Ο Virilio αναφερόμενος, για παράδειγμα, στις αφηγήσεις του Ernst Jünger από τον πόλεμο των χαρακωμάτων, εξηγεί πως με την εμφάνιση των νέων, τότε, οπλικών και αναγνωριστικών τεχνολογιών οι στρατιώτες που βρίσκονταν στο μέτωπο βίωσαν μια πρωτοφανή αίσθηση «απορρύθμισης της αντίληψης». Και όπως διευκρινίζει, αυτή η σύγχυση των αισθήσεων δεν έπαψε έκτοτε να βαθαίνει. Αλλά δεν πρόκειται για μια σύγχυση που προκαλεί ο τρόμος και ο πανικός· πρόκειται για τη σύγχυση που προκαλεί ο ίλιγγος της τεχνικής. «Είναι η σύγχυση μιας αμιγώς κινηματογραφικής αποπραματοποίησης, που επηρεάζει την αίσθηση του χώρου και των διαστάσεων». Virilio, *ό.π.*, σ. 164, 183.

προσομοιώνεται».⁸⁹ Όμως, η σύγχυση ανάμεσα στην προσομοίωση και την πραγματικότητα δεν παράγει μόνο αισθητηριακές ομοιότητες· παράγει και συγκεκριμένες χαρακτηριστικές. Και τούτο αποδεικνύεται κρίσιμο, αν θέλουμε να κατανοήσουμε το πώς αντιλαμβάνονται τα επιτελεία της καταστροφής την ενσώματη εισβολή του τακτικού στρατιώτη στα αστικά περιβάλλοντα. Μπορεί η εστίαση των προγραμμάτων προσομοίωσης στα αισθητηριακά ερεθίσματα να διεκδικεί το κύρος μιας εμπειρικής πιστότητας· πρόκειται, εν τούτοις, για μια προσεκτικά κατασκευασμένη και αυστηρά ελεγχόμενη αισθητηριακή εμπειρία. Κάποιες αισθητηριακές πληροφορίες συμπεριλαμβάνονται και κάποιες αποκλείονται από αυτή την εκπαιδευτική διαδικασία. Και αυτή η διαλογή είναι καθοριστική, καθώς οι προσομοιώσεις δεν παράγουν μόνο εξοικείωση με το άγνωστο· υποδεικνύουν συγκεκριμένες επιλογές εντός συγκεκριμένου ηθικού πλαισίου. Ο εκπαιδευόμενος δεν εκτίθεται, για παράδειγμα, στις αισθητηριακές πληροφορίες που παράγουν οι πράξεις του και τούτο αποκρυσταλλώνει την πλήρη απουσία της ηθικής της ευθύνης. Δε βλέπει πουθενά απανθρακωμένα πτώματα, δε μυρίζει ποτέ το αίμα που κυλάει στους δρόμους, δεν ακούει τις ανθρώπινες κραυγές μετά τις εκρήξεις.⁹⁰ Η τεράστια ηθική πολυπλοκότητα του πολέμου εκφυλίζεται, έτσι, σε μία μηχανική και τυποποιημένη αφήγηση που περιορίζεται σε τεχνικά και δεξιοτεχνικά ζητήματα, «χωρίς πουθενά να υποδηλώνεται ο ανθρώπινος όλεθρος».⁹¹ Ο θάνατος του Άλλου μετατρέπεται σε ένα σχεδόν διασκεδαστικό παιχνίδι σκοποβολής και η αναπαράσταση του πολέμου αισθητικοποιείται, σπεύδοντας να θέσει καταστατικά εκτός αισθητηριακής εμπειρίας οτιδήποτε ανακαλεί τη σωματικότητα και επομένως την τρωτότητα του Άλλου. Γιατί, όπως μας δείχνει η Judith Butler, στο πεδίο αντίληψης και συναίσθησης της «κοινής» σωματικής τρωτότητας είναι που οφείλουμε να διακρίνουμε το γενέθλιο τόπο της ηθικής· και εκεί είναι, επομένως, που αναδύεται και η ίδια η δυνατότητα της βίας.⁹²

Η σύγχυση μεταξύ προσομοίωσης και πραγματικότητας αποδεικνύεται, έτσι, πιο δομική και πιο σοκαριστική. Κατασκευάζοντας μεθοδικά την ενσώματη μνήμη του στο πεδίο της εικονικής πραγματικότητας ο στρατιώτης προδιαγράφει ουσιαστικά τις αντιδράσεις του σε εκείνο της «πραγματικής» πραγματικότητας· θα ανακαλέσει, δηλαδή, την εμπειρία της προσομοίωσης κατά τη διεξαγωγή της πραγματικής επιχείρησης. Η αυστηρά ελεγχόμενη, λοιπόν, αισθητηριακή εμπειρία των εκπαιδευτικών προγραμμάτων αποτυπώνεται στον κόσμο της «πραγματικής» εμπειρίας. Και δεν μπορεί παρά να σημαίνει πως η επίμαχη επιστροφή στον κόσμο της σωματικής παρουσίας θα γίνει με τον τρόπο που αρμόζει σε έναν απολύτως δολοφονικό μηχανισμό όπως είναι ο στρατός. Δεν μπορεί, με άλλα λόγια, παρά να αξιώνει από τον τακτικό στρατιώτη που θα επιχειρεί ανάμεσα

⁸⁹ Halter, *ό.π.*, σ. 197

⁹⁰ *Ο.π.*, σ. 321 και Graham, *ό.π.*, σ. 205, 208, 209, 222, 223, 225.

⁹¹ Halter, *ό.π.*, σ. 164.

⁹² Butler, Judith. *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*, London & New York: Verso, 2006, σ. xvii-xviii, 42-43.

σε αμάχους στα πολύπλοκα αστικά περιβάλλοντα να ενεργήσει με τον τρόπο που θα ενεργούσε αν έπαιρνε μέρος σε ένα *first-person shooter* βιντεοπαιχνίδι.⁹³ σαν σκοπευτής, δηλαδή, σε ένα περιβάλλον που οι πάντες είναι εν δυνάμει στόχοι.⁹⁴ Η αναπαράσταση, λοιπόν, σχεδιάζει και κατευθύνει την εμπειρία, παράγοντας ηθικά απογυμνωμένους χαρακτήρες και επομένως και μια συμπεριφορά απαλλαγμένη από ηθικά διλήμματα στο μέλλον. Υπό αυτή την έννοια, η λογική πάνω στην οποία θεμελιώνονται αυτές οι τεχνολογίες της προσομοιωμένης παρουσίας αναπαράγει την επιδιωκόμενη ηθική απεμπλοκή του πολέμου εξ αποστάσεως· ο θάνατος σχεδόν εξαφανίζεται.⁹⁵ Όπως μας θυμίζει ο Graham παραπέμποντας στον Ashley Dawson, η κουλτούρα της RMA θεμελιώθηκε ακριβώς πάνω στη δυνατότητα που παρείχαν οι τεχνολογίες ακριβείας στους χειριστές τους να απαλλαχθούν από τις ηθικές ευθύνες των πράξεών τους.⁹⁶ Μία αίσθηση απαλλαγής που τη νομιμοποιεί, άλλωστε, η ίδια η φυσική απόσταση από το στόχο, καθώς «η έχθρα γίνεται πιο απρόσωπη».⁹⁷ Παραδόξως, λοιπόν, αυτές οι τεχνολογίες που εκπαιδεύουν στην ενσώματη παρουσία ανακαλούν, επί της ουσίας, το ηθικά απογυμνωμένο περιεχόμενο εκείνων των τεχνολογιών που παράχθηκαν για να παρακάμψουν ακριβώς το ανθρώπινο σώμα και επομένως και τις όποιες ηθικές του δεσμεύσεις. Μας επιστρέφουν παραδόξως πίσω σε εκείνη την οντολογική μετατόπιση —και ως εκ τούτου και στην ηθική απεμπλοκή— που προκάλεσαν οι οπλικές τεχνολογίες του Μεγάλου Πολέμου, όπου μπορούσε κανείς να σκοτώνει χωρίς άμεση αισθητηριακή έκθεση στα αποτελέσματα των πράξεών του.⁹⁸

Αυτή η απαλλαγμένη από ηθικούς ενδοιασμούς εμπειρία ενθαρρύνεται, έτσι, από τον αποκλεισμό όλων εκείνων των στοιχείων που μαρτυρούν την τρωτότητα του Άλλου. Ενθαρρύνεται όμως, επιπλέον, και από το γεγονός πως αυτός ο Άλλος διαδραματίζει ένα συγκεκριμένο ρόλο σε αυτά τα προγράμματα· πρόκειται για τον Άλλο-ως-Εχθρό. Οι εκπαιδευόμενοι έχουν απέναντί τους έναν ξεκάθαρο Εχθρό· τον τέλειο Εχθρό, όπως τον αποκαλεί ο Halter. Η άσκηση βίας εναντίον του αποτελεί, επομένως, τη λογική συνέπεια της ψηφιακής και συμβολικής του αποανθρωποποίησης.⁹⁹ Όπως είδαμε, όμως, παραπάνω, η σύγχρονη στρατιωτική συζήτηση σχετικά με τις εννοιολογήσεις του Εχθρού μας δείχνει πως η «πραγματική» πραγματικότητα στερείται, εν πολλοίς, αυτών των βολικών δυϊσμών. Σπάνια, πλέον, η διχοτομία Φίλος/Εχθρός μπορεί να εκφραστεί με τέτοια

⁹³ *Ο.π.*, σ. 425.

⁹⁴ Graham, *ό.π.*, σ. 24 και Graham, “The Urban ‘Battlespace’”, *ό.π.*, σ. 284.

⁹⁵ Graham, *Cities Under Siege*, *ό.π.*, σ. 222-223.

⁹⁶ *Ο.π.*, σ. 29.

⁹⁷ Κονδύλης, *ό.π.*, σ. 38.

⁹⁸ Όπως γράφει σχετικά ο Virilio, «πολλοί στρατιώτες που πολέμησαν το 1914, μου εξομολογήθηκαν ότι μπορεί μεν να σκότωσαν εχθρούς, αλλά τουλάχιστον ποτέ δεν είδαν ποιους σκότωναν, αφού είχαν αναλάβει πλέον να βλέπουν κάποιοι άλλοι αντί γι’ αυτούς». Virilio, *ό.π.*, σ. 34.

⁹⁹ Halter, *ό.π.*, σ. 207-208, 298, 322. Όπως μας δείχνει, άλλωστε, η Butler, το πεδίο της αναπαράστασης συνδέεται δομικά με τη διχοτομία ανθρωποποίηση/αποανθρωποποίηση και κατ’ επέκταση με τους μηχανισμούς νομιμοποίησης και παραγωγής της βίας. Butler, *ό.π.*, σ. 140-151.

καθαρότητα στα πεδία του πολέμου, ακόμη και αν οι ίδιες οι επιχειρήσεις αποδεικνύουν στην πράξη πως ο άμαχος πληθυσμός συνιστά, τελικά, μια δευτερεύουσα παράμετρο. Στο βαθμό, λοιπόν, που οι στρατιωτικές δυνάμεις μετακομίζουν στα πεδία του πληθυσμού οφείλουν να εξασκηθούν και στην ιδέα της μαζικής παρουσίας αμάχων στο πεδίο των επιχειρήσεων και, επομένως, στην κοινωνική αλληλεπίδραση. Για τις ανάγκες, λοιπόν, των εκστρατειών στο Αφγανιστάν και το Ιράκ και στο πλαίσιο της περιβόητης «πολιτισμικής στροφής» του αμερικανικού στρατού, αναπτύχθηκαν ειδικά προγράμματα προσομοίωσης της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Ο στρατιώτης έπαιρνε, αυτή τη φορά, μέρος, εξίσου ενσώματα, σε *first-person thinker* βιντεοπαιχνίδια.¹⁰⁰ Σύντομα, οι σχεδιαστές του εικονικού πολέμου θα είχαν εντάξει λειτουργίες τεχνητής νοημοσύνης για την αναπαράσταση ρεαλιστικών ανθρώπινων συμπεριφορών από χαρακτήρες που δεν ελέγχονταν από τους εκπαιδευόμενους (nonplayer characters).¹⁰¹ Σκοπός ήταν η «πειστική» αναπαράσταση της πολυπλοκότητας που συνεπάγεται η εισβολή της φιγούρας του στρατιώτη στην καθημερινότητα του πληθυσμού. Και επομένως, η ενσώματη εξοικείωση με την ίδια την κοινωνική αλληλεπίδραση. Μπλόκα, περιπολίες, καθημερινή επικοινωνία με τους πολίτες, προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας, και άλλες εκφάνσεις της «ένοπλης κοινωνικής εργασίας» μετατρέπονται σε αντικείμενα προσομοίωσης. Και όλα αυτά στο πλαίσιο της υποτιθέμενης πολιτισμικής «ευαισθησίας» και «κατανόησης» που αναδείξαμε παραπάνω. Ο Gregory θα υποστηρίξει, τελικά, πως η «πολιτισμική στροφή» επανεισήγαγε τη σωματικότητα στον πόλεμο. Όπως τα πραγματικά πεδία, έτσι και οι εικονικοί χώροι του πολέμου γέμισαν με ανθρώπους και αλληλεπιδράσεις.¹⁰² Εν τούτοις, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς πως ακριβώς το αντίστροφο είναι που ισχύει. Γιατί η σωματικότητα δεν έπαψε ποτέ να κατοικεί τα πεδία της αντιεξέγερσης και των ανορθόδοξων συγκρούσεων. Αν κάτι εισήχθη, αυτό είναι η ίδια η «πολιτισμική στροφή», ως μία ακόμη μέθοδος διαχείρισης αυτών των σωμάτων και ως μια ακόμη προσπάθεια να φυσικοποιηθεί η στρατιωτική παρουσία, να χαθεί η εγγενής της καταστροφικότητα πίσω από φλυαρίες περί «οικοδόμησης» και «κατανόησης» και, εν τέλει, να αποπολιτικοποιηθεί ο ίδιος ο πόλεμος και τα πολύ συγκεκριμένα του αίτια.¹⁰³

¹⁰⁰ Gregory, *ό.π.*, σ. 15-17.

¹⁰¹ Βλ. σχετικά, *ό.π.*, σ. 16, Macedonia, *ό.π.* και Zhuoqian, Shen και Suiping, Zhou. “Behavior Representation and Simulation for Military Operations on Urbanized Terrain”, *Simulation*, 82 (9), 2006, σ. 593-607.

¹⁰² Gregory, *ό.π.*, σ. 20.

¹⁰³ Όπως επισημαίνει η Vivienne Jabri, «[τ]ο γεγονός ότι ένας αποικισμός του εικοστού πρώτου αιώνα μπορεί να υποβιβαστεί σε ένα ζήτημα διαπολιτισμικής επικοινωνίας είναι από μόνο του απόδειξη της αποπολιτικοποίησης του πολέμου, της εισβολής και της αντίστασης στην κατοχή». Παρατίθεται στο Gregory, *ό.π.*, σ. 18. Βλ. επίσης Žižek, *ό.π.*, σ. 61, 177 και την ευρύτερη προβληματική που καταθέτει ο ίδιος περί «πολιτισμικοποίησης της πολιτικής», στο Žižek, Slavoj. *Βία: Έξι λοξοί στοχασμοί*, μτφρ. Νεκτάριος Καλαϊτζής, Αθήνα: Scripta, 2010, σ. 164-165.

Βιβλιογραφία

- Abbott, Chris. “Comment: Blowback – the Failure of Remote-Control Warfare”, *Remote Control*, 6 Φεβρουαρίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://remotecontrolproject.org/comment-blowback-the-failure-of-remote-control-warfare/>.
- Ackerman, Robert K. “Training, Not Technology, Is Key to Urban Warfare”, *Signal*, May 2001, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.afcea.org/content/?q=node/544>.
- Agamben Giorgio. *Homo Sacer: Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφρ. Παναγιώτης Τσιαμούρας, Αθήνα: Scripta, 2005.
- . *Κατάσταση εξαίρεσης*, μτφρ. Μαρία Οικονομίδου, Αθήνα: Πατάκη, 2007.
- . *Stasis: Civil War as a Political Paradigm*, μτφρ. Nicholas Heron, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015.
- Αθανασίου, Αθηνά. *Ζωή στο όριο: Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*, Αθήνα: Εκκρεμές, 2007.
- . *Η κρίση ως «κατάσταση έκτακτης ανάγκης»: Κριτικές και αντιστάσεις*, Αθήνα: Σαββάλας, 2012.
- . “Governing for the Market: Emergencies and Emergences in Power and Subjectivity”, στο συλλογικό τόμο *Crisis-Scapes: Athens and Beyond*, Αθήνα: crisis-scape.net, 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://crisis-scape.net/images/conference/CrisisScapesConferenceBookWeb.pdf>.
- Aradau, Claudia. “The Signature of Security: Big Data, Anticipation, Surveillance”, *Radical Philosophy*, 191, 2015, σ. 21-28.
- Άρεντ, Χάννα. *Για την επανάσταση*, μτφρ. Βασίλης Τομανάς, Θεσσαλονίκη: Νησίδες, 2005.
- Arditi, Benjamin. «Για το πολιτικό: Ο Σμιτ εναντίον του Σμιτ», στο Leo Strauss, Benjamin Arditι και Christian J. Emden, *Τα όρια του φιλελευθερισμού (Από τον Καρλ Σμιτ στη Χάννα Άρεντ)*, μτφρ. Γιώργος Μερτίκας, Αθήνα: Ύψιλον, 2014, σ. 45-81.
- Ashworth, Gregory John. *War and the City*, London & New York: Routledge, 1991.
- Bauman, Zygmunt. “Living (Occasionally Dying) Together in an Urban World”, στο Stephen Graham (επιμ.), *Cities, War and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*, Oxford: Blackwell Publishing, 2004, σ. 110-119.
- Bell Colleen D. *To Grey’s Anatomy πηγαίνει νότια: Βιομετρικές καταγραφές και ρατσισμός στις*

- αποικίες του σήμερα*, Αθήνα: Λέσχη Κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα, 2015.
- Benevolo, Leonardo. *Η πόλη στην Ευρώπη*, μτφρ. Άννα Παπασταύρου, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1997.
- Benjamin, Walter. «Ο αφηγητής», στο Walter Benjamin, *Δοκίμια φιλοσοφίας της γλώσσας*, μτφρ. Φώτης Τερζάκης, Αθήνα: Νήσος, 1999, σ. 95-130.
- . *Για μια κριτική της βίας*, μτφρ. Λεωνίδα Μαρσιανός, Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2002.
- . «Παρίσι, πρωτεύουσα του 19^{ου} αιώνα», *Ξενοδοχείο των Ξένων*, 4, 2003, σ. 14-27.
- Bentsi-Enchill, Ed, Goodenough, Jessica και Berger, Michael. “The Death of UPP Social: Failing to Make Participation Work”, *Rio On Watch*, 30 Μαρτίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.rioonwatch.org/?p=17660>.
- Beyerchen, Alan. “Clausewitz, Nonlinearity, and the Unpredictability of War”, *International Security*, 17 (3), 1992/93, σ. 59-90.
- Bickford, Andrew. “Anthropology and HUMINT”, στο Network of Concerned Anthropologists, *The Counter-counterinsurgency Manual or, Notes on Demilitarizing American Society*, Chicago: Prickly Paradigm Press, 2009, σ. 135-151.
- «Βιολογικός πόλεμος στην αρχαιότητα», 26 Μαΐου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://bit.ly/1MfLhGa>.
- Bishop, Ryan και Clancey, Gregory. “The City-as-Target, or Perpetuation and Death”, στο Stephen Graham (επιμ.), *Cities, War and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*, Oxford: Blackwell Publishing, 2004, σ. 54-74.
- Blanqui, Louis Auguste. «Εγχειρίδιο για μια ένοπλη εξέγερση», *Πρακτορείο Rioters*, 6 Μαΐου 2011, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://rioter.info/2011/05/06/blanqui/>.
- Buck-Morss, Susan. *Η διαλεκτική του βλέπιν: Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το σχέδιο εργασίας περί στοών*, μτφρ. Μανόλης Αθανασάκης, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2009.
- Butler, Judith. *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*, London & New York: Verso, 2006.
- Byman, Daniel. “Death Solves All Problems: The Authoritarian Counterinsurgency Toolkit”, *War on the Rocks*, 3 Φεβρουαρίου 2016, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://warontherocks.com/2016/02/death-solves-all-problems-the-authoritarian-counterinsurgency-toolkit/>.
- Cadava, Eduardo. “Leseblitz: On the Threshold of Violence”, *Assemblage*, 20, 1993, σ. 22-23.
- Caerus Associates. “Adaptive Action. Systemic Change”, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση

<http://caerusassociates.com/services/>.

Canuel, Hugues. “French Counterinsurgency in Algeria: Forgotten Lessons from a Misunderstood Conflict”, *Small Wars Journal*, 14 Μαρτίου 2010, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/french-counterinsurgency-in-algeria>.

Chalmers, A.F. *Τι είναι αυτό που το λέμε επιστήμη*, μτφρ. Γιώργος Φουρτούνης, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1994.

Chief of Staff of the Army’s Strategic Studies Group. “A Proposed Framework for Appreciating Megacities: A US Army Perspective”, *Small Wars Journal*, 21 Απριλίου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/a-proposed-framework-for-appreciating-megacities-a-us-army-perspective-0>.

—. *Megacities and the United States Army: Preparing for a Complex and Uncertain Future*, 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://usarmy.vo.llnwd.net/e2/c/downloads/351235.pdf>.

Clausewitz, Carl von. *On War*, μτφρ. Michael Howard και Peter Paret, Oxford: Oxford University Press, 2007.

Clayton, Daniel. “Partisan Space”, στο Stephen Legg (επιμ.), *Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt: Geographies of the Nomos*, μτφρ. Matthew Hannah, London & New York: Routledge, 2011, σ. 211-219.

Clinton, Paul. “Mumbai: What Law Enforcement Learned”, *Police Magazine*, 27 Νοεμβρίου 2012, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.policemag.com/blog/swat/story/2012/11/remembering-mumbai.aspx>.

Coward, Martin. “Urbicide in Bosnia”, στο Stephen Graham (επιμ.), *Cities, War and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*, Oxford: Blackwell Publishing, 2004, σ. 154-171.

—. “Network-Centric Violence, Critical Infrastructure and the Urbanization of Security”, *Security Dialogue*, 40 (4-5), 2009, σ. 399-418.

Creveld, Martin Van. *Η μεταμόρφωση του πολέμου*, μτφρ. Μάριος Μπλέτας, Αθήνα: Εκδόσεις Τουρίκη, 2007.

Critical Art Ensemble. *Η μηχανή της σάρκας*, μτφρ. Ίρια Γραμμένου και Σωκράτης Παπάζογλου, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις των Ξένων, 2006.

Γυϊόκα, Λία και Νικολαΐδης, Νίκος. “Never having to say we’re sorry (Another west side story)”, επίμετρο στο Iain Boal, T.J. Clark, Joseph Matthews και Michael Watts, *Καταπονημένες δυνάμεις: Κεφάλαιο και θέαμα στη νέα εποχή του πολέμου*, μτφρ. Ίρια Γραμμένου, Λία Γυϊόκα, Παναγιώτης Μπίκας, Σωκράτης Παπάζογλου και Λουκής Χασιώτης, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις των Ξένων, 2008, σ. 273-280.

- Γυιόκα, Λία και Παπάζογλου, Σωκράτης. «Προλογικό σημείωμα», στο Critical Art Ensemble, *Η μηχανή της σάρκας*, μτφρ. Ίρια Γραμμένου και Σωκράτης Παπάζογλου, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις των Ξένων, 2006, σ. 7-13.
- Dastur, Françoise. *Ο Θάνατος: Δοκίμιο για το πεπερασμένο*, μτφρ. Βίκυ Σιδηροπούλου, Αθήνα: Scripta, 1999.
- Davis, Mike. «Πόλεμος στις πόλεις: Είναι το Ιράκ πρόβα για τους αμερικάνους караβανάδες;», στο *Αδειάζοντας υπνοδωμάτια με οπλοπολυβόλα: Συλλογή σχεδίων για τη μετατροπή των πόλεων σε πεδία στρατιωτικής δράσης*, Αθήνα: Λέσχη Κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα, 2004, σ. 42-44.
- . “Planet of Slums: Urban Involution and the Informal Proletariat”, *New Left Review*, 26, 2004, σ. 5-34.
- . *Buda’s Wagon: A Brief History of the Car Bomb*, London & New York: Verso, 2007.
- . *Νεκρές πόλεις*, μτφρ. Ελένη Μπούρου, Εξάρχεια: Τοποβόρος, 2011.
- Dawson, Ashley. “Combat in Hell: Cities as the Achilles Heel of US Imperial Hegemony”, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://ashleyjdawson.files.wordpress.com/2009/12/mout-camp.pdf>.
- Deleuze, Gilles. «Κοινωνίες του ελέγχου», στο Gilles Deleuze, *Η κοινωνία του ελέγχου*, μτφρ. Παναγιώτης Καλαμαράς, Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2001, σ. 9-16.
- Deleuze, Gilles και Guattari, Felix. *Nomadology: The War Machine*, μτφρ. Brian Massumi, New York: Autonomedia, 1986.
- Derrida, Jacques. *The Politics of Friendship*, μτφρ. George Collins, London & New York: Verso, 1997.
- DiMarco, Lou. “Attacking the Heart and Guts: Urban Operations Through the Ages”, στο William G. Robertson (επιμ.), *Block by Block: The Challenges of Urban Operations*, Fort Leavenworth, KS: U.S. Army Command and Staff College Press, 2003, σ. 1-28.
- Dobbins, James, Jones, Seth G., Crane, Keith και Degrasse, Beth Cole. *The Beginner's Guide to Nation-Building*, Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2007, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2007/RAND_MG557.pdf.
- Donald, James. *Imagining the Modern City*, London: The Athlone Press, 1999.
- Dorn, Walter και Varey, Michael. “The Rise and Demise of the ‘Three Block War’”, *Canadian Military Journal*, 10 (1), 2009, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.journal.forces.gc.ca/vol10/no1/07-dornvarey-eng.asp>.
- Dubik, James M. “Winning Battles, Losing Wars”, *Army Magazine*, 18 Νοεμβρίου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.armymagazine.org/2014/11/18/winning-battles-losing->

[wars/#sthash.SPtDmfy.dpbs.](#)

—. “A Lesson of the Iraq War and the Surge”, *Army Magazine*, 12 Νοεμβρίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.armymagazine.org/2015/11/12/a-lesson-of-the-iraq-war-and-the-surge/>.

Durand, Etienne de. “Reflections on the French School of Counter-Rebellion: An Interview with Etienne de Durand by Octavian Manea”, *Small Wars Journal*, 3 Μαρτίου, 2011, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jml/art/reflections-on-the-french-school-of-counter-rebellion>.

Economist. «Πόλεμοι Παρεμβάσεων» στο *Περί πολέμου*, Αθήνα: Λέσχη Κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα, 2001, σ. 37-43.

Elden, Stuart. “Reading Schmitt Geopolitically: Nomos, Territory, *Großraum*”, στο Stephen Legg (επιμ.), *Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt: Geographies of the Nomos*, μτφρ. Matthew Hannah, London & New York: Routledge, 2011, σ. 91-105.

Elkus, Adam. “FM3-24, Social Science, and Security”, *Small Wars Journal*, 20 Μαΐου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jml/art/fm-3-24-social-science-and-security>.

Elmer, Jon. “Warfighters, Not Missionaries: The Origins of the Three Block War”, *The Dominion*, 40, 1 Νοεμβρίου 2006, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.dominionpaper.ca/foreign_policy/2006/11/01/warfighter.html.

«Ένοπλοι ανθρωπολόγοι: το “ανθρώπινο πεδίο” (μάχης)», *Sarajevo*, 38, 2010, σ. 14-16.

European Political Strategy Centre. “In Defence of Europe: Defence Integration as a Response to Europe’s Strategic Movement”, *EPSC Strategic Notes*, 4, 15 Ιουνίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://ec.europa.eu/epsc/pdf/publications/en_strategic_note_issue_4.pdf.

Evans, Michael. “The Case *against* Megacities”, *Parameters*, 45 (1), 2015, σ. 33-43, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/Parameters/Issues/Spring_2015/6_EvansMichael_The%20Case%20against%20Megacities.pdf.

“Experts Project America’s Role in the Future of Urban Warfare”, *Brent Scowcroft Center*, 26 Ιουνίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.atlanticcouncil.org/events/past-events/experts-project-america-s-role-in-the-future-of-urban-warfare>.

Fassin, Didier και Pandolfi, Mariella. “Introduction: Military and Humanitarian Government in the Age of Intervention”, στο Didier Fassin και Mariella Pandolfi (επιμ.), *Contemporary States of Emergency: The Politics of Military and Humanitarian Interventions*, New York: Zone Books,

2010, σ. 9-25.

- Feldman, Greg. “Radical or Reactionary? The Old Wine in the *Counterinsurgency Field Manual's* New Flask”, στο Network of Concerned Anthropologists, *The Counter-counterinsurgency Manual or, Notes on Demilitarizing American Society*, Prickly Paradigm Press, Chicago, 2009, σ. 77-93.
- Floris, Judd C. “Clausewitz and the Non-State Actor: A Contemporary Application of the Paradoxical Trinity to Countering Terrorism”, *Small Wars Journal*, 15 Μαΐου 2012, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/clausewitz-and-the-non-state-actor-a-contemporary-application-of-the-paradoxical-trinity-to>.
- Flynn, Michael, Gebauer, Matthias και Stark, Holger, “Ex-US Intelligence Chief on Islamic State's Rise: ‘We Were Too Dumb’”, *Spiegel*, 29 Νοεμβρίου 2015, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.spiegel.de/international/world/former-us-intelligence-chief-discusses-development-of-is-a-1065131.html>.
- Forte, Maximilian. “The End of Debates About the Human Terrain System?”, *Zero Anthropology*, 17 Φεβρουαρίου 2013, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://zeroanthropology.net/2013/02/17/the-end-of-debates-about-the-human-terrain-system/>.
- Foucault, Michel. “Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία”, στο Μισέλ Φουκό, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λίλα Τρουλινοπού, Αθήνα: Ύψιλον, 1991, σ. 75-100.
- . “Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias”, στο Joan Ockman (επιμ.), *Architecture Culture 1943-1968: A Documentary Anthology*, New York: Columbia Books of Architecture/ Rizzoli, 1993, σ. 419-426.
- . *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, μτφρ. Τιτίκα Δημητρούλια, Αθήνα: Ψυχογιός, 2002.
- . *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977-78*, μτφρ. Graham Burchell, New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Galula, David. *Αντεπαναστατικός πόλεμος: Θεωρία και πρακτική*, μτφρ. Δημήτρης Παυλάκης, Αθήνα: Οδυσσέας, 2009.
- Gearty, Deborah L., Sproul, Trip, McMurtie, Robert, Munn, Christopher, Boyd, John και Castleman, Erin. *Identity Operations for Strategic Landpower: Mastering the Human Domain*, U.S. Army Training and Doctrine Command, 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.tradoc.army.mil/stlp/docs/Pubs/%28FINAL%29%20140206%20IDENTITY%20OPERATIONS%20FOR%20STRATEGIC%20LANDPOWER.pdf>.
- Géré, François. *Γιατί οι πόλεμοι;: Ένας αιώνας γεωπολιτικής*, μτφρ. Ιωάννα Τζουρμανά, Αθήνα: Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, Παπαζήσης, 2005.

- Gezari, Vanessa M. “The Human Terrain System Sought to Transform the Army from Within”, *Newsweek*, 16 Αυγούστου 2013, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.newsweek.com/2013/08/16/human-terrain-system-sought-transform-army-within-237818.html>.
- Glenn, Russell W. *Managing Complexity During Military Urban Operations: Visualizing the Elephant*, Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2004, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/DOCUMENTED_briefings/2005/DB430.pdf.
- Glenn, Russell W., Paul, Christopher, Helmus, Todd C. και Steinberg, Paul. “*People Make the City*”, *Executive Summary: Joint Urban Operations Observations and Insights from Afghanistan and Iraq*, Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2007, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2007/RAND_MG428.2.pdf.
- Goldstein, Joseph και Schmitt, Eric. “Multiple Errors Cited in U.S. Airstrike on Doctors Without Borders Hospital”, *New York Times*, 24 Νοεμβρίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.nytimes.com/2015/11/25/world/asia/doctors-without-borders-hospital-kunduz-afghanistan.html>.
- González, Roberto J. “Towards Mercenary Anthropology?: The New US Army Counterinsurgency Manual *FM 3-24* and the Military-Anthropology Complex”, *Anthropology Today*, 23 (3), 2007, σ. 14-19, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.upf.edu/iuhjvv/_pdf/arrels/dossier/duffield/duffield2.pdf.
- . “Embedded: Information Warfare and the ‘Human Terrain’”, στο Network of Concerned Anthropologists, *The Counter-counterinsurgency Manual or, Notes on Demilitarizing American Society*, Prickly Paradigm Press, Chicago, 2009, σ. 97-113.
- . “The Rise and Fall of the Human Terrain System”, *Counterpunch*, 29 Ιουνίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.counterpunch.org/2015/06/29/the-rise-and-fall-of-the-human-terrain-system/>.
- . “Seeing into Hearts and Minds, part 1: The Pentagon’s Quest for A ‘Social Radar’”, *Anthropology Today*, 31 (3), 2015, σ. 8-13.
- . “Seeing into Hearts and Minds, part 2: ‘Big Data’, Algorithms, and Computational Counterinsurgency”, *Anthropology Today*, 31 (4), 2015, σ. 13-18.
- González, Roberto, Gusterson, Hugh και Price, David. “Introduction: War, Culture, and Counterinsurgency”, στο Network of Concerned Anthropologists, *The Counter-counterinsurgency Manual or, Notes on Demilitarizing American Society*, Chicago: Prickly Paradigm Press, 2009, σ. 1-20.

- González, Roberto J. και Price, David. “Remaking the Human Terrain: The US Military’s Continuing Quest to Commandeer Culture”, *Counterpunch*, 31 Ιουλίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.counterpunch.org/2015/07/31/remaking-the-human-terrain-the-us-militarys-continuing-quest-to-commandeer-culture/>.
- Graham, Stephen. “Introduction: Cities, Warfare, and States of Emergency”, στο Stephen Graham (επιμ.), *Cities, War and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*, Oxford: Blackwell Publishing, 2004, σ. 1-25.
- . “Cities as Strategic Sites: Place Annihilation and Urban Geopolitics”, στο Stephen Graham (επιμ.), *Cities, War and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*, Oxford: Blackwell Publishing, 2004, σ. 31-53.
- . “Constructing Urbicide by Bulldozer in the Occupied Territories”, στο Stephen Graham (επιμ.), *Cities, War and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*, Oxford: Blackwell Publishing, 2004, σ. 192-213.
- . “‘Homeland’ Insecurities?: Katrina and the Politics of ‘Security’ in Metropolitan America”, *Space & Culture*, 9 (1), 2006, σ. 63-67.
- . “The Urban ‘Battlespace’”, *Theory, Culture & Society*, 26 (7-8), 2009, σ. 37-46.
- . *Cities Under Siege: The New Military Urbanism*, London & New York: Verso, 2010.
- . “Foucault’s Boomerang: The New Military Urbanism”, *Development Dialogue*, 58, 2012, σ. 37-46.
- Graham, Stephen και Finoki, Brian. “The City in the Crosshairs: A Conversation with Stephen Graham”, *Subtopia*, 6 Αυγούστου 2007, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://subtopia.blogspot.gr/2007/08/city-in-crosshairs-conversation-with.html>.
- Grau, Lester W. “Something Old, Something New: Guerrillas, Terrorists, and Intelligence Analysis”, *Military Review*, Ιούλιος-Αύγουστος 2004, σ. 42-49, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/milreview/grau.pdf>.
- Gregory, Derek. “‘The Rush to the Intimate’: Counterinsurgency and the Cultural Turn”, *Radical Philosophy*, 150, 2008, σ. 8-23.
- Hagel, Chuck. “Reagan National Defense Keynote”, 15 Νοεμβρίου 2014, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.defense.gov/News/Speeches/Speech-View/Article/606635>.
- Halter, Ed. *Πόλεμος και βιντεοπαιχνίδια: Από τον Σουν Τζου στο Xbox*, μτφρ. Νεκτάριος Καλαϊτζής, Αθήνα: Scripta, 2008.
- Heiman, Richard. “The Future of Counterinsurgency: Altogether Quantitative, Scarcely Analytical...”, *Imaging Notes*, 2012, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση

http://www.imagingnotes.com/go/article.php?mp_id=313.

- Henkin, Yagil. «Η πόλη σαν πεδίο πολέμου και το μάθημα της Τζενίν», στο *Αδειάζοντας υποδομάτια με οπλοπολυβόλα: Συλλογή σχεδίων για τη μετατροπή των πόλεων σε πεδία στρατιωτικής δράσης*, Αθήνα: Λέσχη Κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα, 2004, σ. 17-24.
- Herf, Jeffrey. *Αντιδραστικός Μοντερνισμός: Τεχνολογία, κουλτούρα και πολιτική στη Βαϊμάρη και το Γ' Ράιχ*, μτφρ. Παρασκευάς Ματάλας, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1996.
- Heuser, Beatrice. "Introduction", στο Carl von Clausewitz, *On War*, μτφρ. Michael Howard και Peter Paret, Oxford: Oxford University Press, 2007, σ. Vii-xxx.
- Hill, Mike. "'Terrorists Are Human Beings': Mapping the U.S. Army's 'Human Terrain Systems' Program", *Differences*, 20 (2-3), σ. 250-278.
- Hills, Alice. "Continuity and Discontinuity: The Grammar of Urban Military Operations", στο Stephen Graham (επιμ.), *Cities, War and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*, Oxford: Blackwell Publishing, 2004, σ. 231-246.
- Hirst, Paul. *Space and Power: Politics, War and Architecture*, Cambridge & Malden: Polity Press, 2005.
- Houlgate, Kelly. "Urban Warfare Transforms the Corps", *Proceedings*, 130 (11), 2004, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.military.com/NewContent/0,13190,NI_1104_Urban-P1,00.html.
- Howcroft, James. "Intelligence Challenges in Urban Operations", *Small Wars Journal*, 20 Ιουλίου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jml/art/intelligence-challenges-in-urban-operations>.
- Hughes, Alexandra. "Building Safer Cities", *Caerus Associates*, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://caerusassociates.com/ideas/building-safer-cities/>.
- Ignatieff, Michael. «Εικονικοί πόλεμοι», στο *Περί Πολέμου*, Αθήνα: Λέσχη Κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα, 2001, σ. 5-36.
- Illuminati, Augusto. *Ο Χθόνιος αντάρτης και ο εικονικός αντάρτης*, μτφρ. Παναγιώτης Καλαμαράς, Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2006.
- Johnson, David E. "Fighting the 'Islamic State': The Case for US Ground Forces", *Parameters* 45 (1), 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/Parameters/Issues/Spring_2015/4_Special-Commentary_Johnson.pdf.
- JP3-06. *Doctrine for Joint Urban Operations*, Joint Chiefs of Staff, 20 Νοεμβρίου 2013, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp3_06.pdf.
- Kagan, Frederick W. και Kagan, Kimberly. "U.S. Strategy against Islamic State Is too Much Air,

- Not Enough Boots”, *Los Angeles Times*, 7 Οκτωβρίου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.latimes.com/opinion/op-ed/la-oe-kagan-war-islamic-state-20141007-story.html>.
- Khan, Mehar Omar. “Primitivization of War and Prospects for Peace”, *Small Wars Journal*, 14 Σεπτεμβρίου 2012, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/primitivization-of-war-and-prospects-for-peace>.
- Khan, Naureen. “‘Let’s Put Away the Toys, Boys’: Ferguson Spotlights Police Militarization”, *Al Jazeera*, 14 Αυγούστου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://america.aljazeera.com/articles/2014/8/14/police-militarizationfergusonmikebrown.html>.
- Κιζήλου, Ευαγγελία. «Εισαγωγή», στο Τ. Ε. Λώρενς, *Επτά σύλλοι της σοφίας*, μτφρ. Ευαγγελία Κιζήλου, Αθήνα: Εστία, 1991, σ. 1-11.
- Kilcullen, David. “Counterinsurgency *Redux*”, *Survival*, 48 (4), 2006, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.boekje-pienter.nl/images/coin-davidkilcullen-counterinsurgencyredux.pdf>.
- . *Counterinsurgency*, Oxford & New York: Oxford University Press, 2010.
- . *Out of the Mountains: The Coming Age of the Urban Guerrilla*, Oxford and New York: Oxford University Press, 2013.
- . “Westgate Mall Attacks: Urban Areas Are the Battleground of the 21st century”, *The Guardian*, 27 Σεπτεμβρίου 2013, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.theguardian.com/world/2013/sep/27/westgate-mall-attacks-al-qaida>.
- Kipp, Jacob, Grau, Lester, Prinslow, Karl και Smith, Don. “The Human Terrain System: A CORDS for the 21st Century”, *Military Review*, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2006, σ. 8-15, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/milreview/kipp.pdf>.
- Kitson, Frank. *Low Intensity Operations: Subversion, Insurgency, Peace-keeping*, Dehra Dun: Natraj Publishers, 1992.
- Klauswitz, Karl von. *Περί του πολέμου*, μτφρ. Νατάσα Ξεπουλιά, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1999.
- Κονδύλης, Παναγιώτης. «Επιλεγόμενα», στο Carl Schmitt, *Πολιτική θεολογία: Τέσσερα κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας*, μτφρ. Παναγιώτης Κονδύλης, Αθήνα: Λεβιάθαν, 1994, σ. 125-178.
- . *Θεωρία του πολέμου*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1999.
- Krulak, Charles C. “The Strategic Corporal: Leadership in the Three Block War”, *Marine Corps Gazette*, 83 (1), 1999, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/usmc/strategic_corporal.htm.
- Λαβράνου, Αλίκη. «Εισαγωγή», στο Σμιττ Καρλ, *Η έννοια του πολιτικού*, μτφρ. Αλίκη Λαβράνου,

Αθήνα: Κριτική, 1988.

Lai, David. *Learning from the Stones: A Go Approach to Mastering China's Strategic Concept*, shi, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Μάιος 2004.

Λακού-Λαμπάρτ, Φιλίπ και Νανσύ, Ζαν-Λυκ *Ο μύθος του ναζισμού*, μτφρ. Βίκτωρ Καμχής, Αθήνα: Εστία, 2008.

Lawrence, T. E. "Twenty Seven Articles", *The Arab Bulletin*, 20 Αυγούστου 1917.

———. *Ανταρτοπόλεμος στην έρημο: Η εξέλιξη μιας εξέγερσης*, μτφρ. Ανδρέας Αποστολίδης, Αθήνα: Άγρα, 1998.

Λώρενς της Αραβίας, *Μεσοποταμία και Wu Ming 4. Στους ποταμούς της Βαβυλωνίας*, μτφρ.

Παναγιώτης Καλαμαράς, Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2007.

Lawton, Joel. "How the Military Intelligence Community Has Failed to Incorporate Sociocultural Understanding of their Operational Environment", *Small Wars Journal*, 23 Απριλίου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/how-the-military-intelligence-community-has-failed-to-incorporate-sociocultural-understandi>.

Leonhard, Robert R. «Η λάθος συμβουλή του Σουν Τσου: Ο πόλεμος στις μητροπόλεις την εποχή της πληροφορίας», στο *Αδειάζοντας υπνοδομάτια με οπλοπολυβόλα: Συλλογή σχεδίων για τη μετατροπή των πόλεων σε πεδία στρατιωτικής δράσης*, Αθήνα: Λέσχη Κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα, 2004, σ. 31-37.

Liebl, Vernie. "Paper and COIN: Exploiting the Enemy's Documents", *Military Review*, Special Edition: Counterinsurgency Reader II, Αύγουστος 2008, σ. 133-137, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση

http://usacac.army.mil/CAC2/MilitaryReview/Archives/English/MilitaryReview_2008CRII0831_art001.pdf.

Locks, Benjamin. "Bad Guys Know What Works: Asymmetric Warfare and the Third Offset", *War on the Rocks*, 23 Ιουνίου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση

<http://warontherocks.com/2015/06/bad-guys-know-what-works-asymmetric-warfare-and-the-third-offset/>.

Lomedico, Mark και Bartels, Elizabeth M. "City As A System Analytical Framework: A Structured Analytical Approach to Understanding and Acting in Urban Environments", *Small Wars Journal*, 4 Αυγούστου 2015, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση

<http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/city-as-a-system-analytical-framework-a-structured-analytical-approach-to-understanding-and>.

Long, Austin. *On "Other War": Lessons from Five Decades of RAND Counterinsurgency Research*, Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2006, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση

http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2006/RAND_MG482.pdf.

Lyon, David. "Technology vs. 'Terrorism': Circuits of City Surveillance Since September 11, 2001", στο Stephen Graham (επιμ.), *Cities, War and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*, Oxford: Blackwell Publishing, 2004, σ. 297-311.

Macedonia, Michael. "In Search of the Grand Challenge", *Simulation*, 76 (2), 2001, σ. 96-97.

Μαρκαντωνάτου, Μαρία. «Το δόγμα της "Επανάστασης στις Στρατιωτικές Υποθέσεις": Από τον πόλεμο χωρίς απώλειες στον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας», *Θέσεις*, 111, 2010, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1111&Itemid=29.

Martin, Patrick. «Έκθεση σχετική με τον πόλεμο στις πόλεις δείχνει ότι οι ΗΠΑ σχεδιάζουν να καταστρέψουν ιρακινές πόλεις», στο *Αδειάζοντας υποδομάρια με οπλοπολυβόλα: Συλλογή σχεδίων για τη μετατροπή των πόλεων σε πεδία στρατιωτικής δράσης*, Αθήνα: Λέσχη Κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα, 2004, σ. 38-41.

Massey, Doreen. *Φιλοσοφία και πολιτικές της χωρικότητας*, μτφρ. Α. Πατσού, Αθήνα: Παπασωτηρίου, 2001.

Mattis, James N. και Hoffman, Frank. "Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars", *Proceedings*, 132 (11), 2005, σ. 18-19, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://milnewstbay.pbworks.com/f/MattisFourBlockWarUSNINov2005.pdf>.

Mbembe, Achille. "Necropolitics", *Public Culture*, 15 (1), 2003, σ. 11-40.

McFate, Montgomery. "The Military Utility of Understanding Adversary Culture", *Joint Force Quarterly*, 38, σ. 42-48, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/jfq/1038.pdf>.

McFate, Montgomery και Fondacaro, Steve. "Reflections on the Human Terrain System During the First 4 Years", *Prism*, 2 (4), 2011, σ. 63-82, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://cco.dodlive.mil/files/2014/02/Prism_63-82_McFate-Fondacaro.pdf.

McMaster, H.R. "The Pipe Dream of Easy War", *New York Times*, 20 Ιουλίου 2013, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.nytimes.com/2013/07/21/opinion/sunday/the-pipe-dream-of-easy-war.html?pagewanted=all&_r=0.

Medby, Jamison Jo και Glenn, Russell W. *Streetsmart: Intelligence Preparation of the Battlefield for Urban Operations*, Santa Monica CA: RAND Corporation, 2002, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2007/MR1287.pdf.

Michel, Louise. «*Σας Γράφω από τη Νύχτα μου*»: *Γράμματα από τις φυλακές των Βερσαλλιών 1870-1871*, Αθήνα: αναρχική συλλογικότητα συντεχνίαπλην, χ.χ.

- Miller, Sergio. “The Simple Truth? Securing the Population as a Recent Invention”, *Small Wars Journal*, 30 Μαΐου 2012, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/the-simple-truth-securing-the-population-as-a-recent-invention>.
- Minca, Claudio. “Carl Schmitt and the Question of Spatial Ontology”, στο Stephen Legg (επιμ.), *Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt: Geographies of the Nomos*, μτφρ. Matthew Hannah, London & New York: Routledge, 2011, σ. 163-181.
- Moran, Jon. “Comment: Remote Warfare – The Latest (failing) Phase of Counter Terrorism”, *Remote Control*, 25 Φεβρουαρίου 2015, <http://remotecontrolproject.org/comment-remote-warfare-the-latest-failing-phase-of-counter-terrorism/>.
- Müller, Jan-Werner. ““An Irregularity that Cannot be Regulated’: Carl Schmitt’s Theory of the Partisan and the ‘War on Terror’”, κείμενο που παρουσιάστηκε στο συνέδριο “Jurisprudence and the War on Terrorism”, στις 22 Απριλίου 2006 στο Columbia Law School. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.princeton.edu/~jmueller/Schmitt-WarTerror-JWMueller-March2007.pdf>.
- Nagl John A. «Πρόλογος», στο David Galula, *Αντεπαναστατικός πόλεμος: Θεωρία και πρακτική*, μτφρ. Δημήτρης Παυλάκης, Αθήνα: Οδυσσέας, 2009, σ. 9-16.
- . “Original and Good”, *Small Wars Journal*, 7 Μαΐου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/original-and-good>.
- Nagl, John και Shevardnadze, Sophie. “Americans Have to Die on Battlefield to Destroy ISIS - US Military Strategist”, *Russia Today*, 16 Φεβρουαρίου, 2015, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.rt.com/shows/sophieco/232635-us-isis-middle-east/>.
- Ναπολέων. *Εγχειρίδιο πολέμου*, μτφρ. Διονύσης Χαλκιάς, Αθήνα: Ερατώ, 1993.
- Neocleous, Mark. “Friend or Enemy? Reading Schmitt Politically”, *Radical Philosophy*, 79, 1996, σ. 13-23.
- . “Resisting Resilience”, *Radical Philosophy*, 178, 2013, σ. 2-7.
- . “The Dream of Pacification: Accumulation, Class War, and the Hunt”, *Socialist Studies*, 9 (2), 2013, σ. 7-31.
- Neocleous, Mark, Rigakos, George και Wall, Tyler. “On Pacification: Introduction to the Special Issue”, *Socialist Studies*, 9 (2), 2013, σ. 1-6.
- North Atlantic Treaty Organisation/Research and Technology Organisation. *Urban Operations in the Year 2020*, 2003, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA413638>.

- Norton, Richard. "Feral Cities", *Naval War College Review*, LVI (4), 2003, σ. 97-106.
- Oliker, Olga. *Russia's Chechen Wars 1994-2000: Lessons from Urban Combat*, Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2001, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1289.html.
- . «Οι ρωσικοί πόλεμοι στην Τσετσενία 1994-2000: Μαθήματα από τις μάχες στις πόλεις», στο *Αδειάζοντας υπνοδομάτια με οπλοπολυβόλα: Συλλογή σχεδίων για τη μετατροπή των πόλεων σε πεδία στρατιωτικής δράσης*, Αθήνα: Λέσχη Κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα, 2004, σ. 27-29.
- Pandolfi, Mariella. "From Paradox to Paradigm: The Permanent State of Emergency in the Balkans", στο Didier Fassin και Mariella Pandolfi (επιμ.), *Contemporary States of Emergency: The Politics of Military and Humanitarian Interventions*, New York: Zone Books, 2010, σ. 153-172.
- Pellegrini, Robert. *The Links between Science, Philosophy, and Military Theory: Understanding the Past, Implications for the Future*, Alabama: Air University Press, Maxwell Air Force Base, 1997.
- Peters, Ralph. "Our Soldiers, Their Cities", *Parameters*, 26 (1), 1996, σ. 43-50, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/Articles/96spring/peters.htm>.
- . "The Human Terrain of Urban Operations", *Parameters*, 30 (1), 2000, σ. 4-12, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/Articles/00spring/peters.htm>.
- Petraeus, David H. "Learning Counterinsurgency: Observations from Soldiering Iraq", *Military Review*, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2006, σ. 45-55, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://usacac.army.mil/CAC2/MilitaryReview/Archives/English/MilitaryReview_2006CR1031_art010.pdf.
- . "Reflections on the 'Counterinsurgency Decade': Small Wars Journal Interview with General David H. Petraeus, by Octavian Manea", *Small Wars Journal*, 1 Σεπτεμβρίου 2013, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/reflections-on-the-counterinsurgency-decade-small-wars-journal-interview-with-general-david>.
- Postone, Moishe. «Αντισημιτισμός και εθνικοσοσιαλισμός», μτφρ. Ηλίας Δ., *Χουλιγκανιζατέρ*, 3, 2004, σ. 14-23.
- Press, Daryl G. «Οι πόλεις σαν πεδία μαχών: Δυνατότητες, προβλήματα και το μέλλον», στο *Αδειάζοντας υπνοδομάτια με οπλοπολυβόλα: Συλλογή σχεδίων για τη μετατροπή των πόλεων σε πεδία στρατιωτικής δράσης*, Αθήνα: Λέσχη Κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα, 2004, σ. 5-15.
- Price, David. "Faking Scholarship: Domestic Propaganda and the Republication of the

- Counterinsurgency Field Manual*”, στο Network of Concerned Anthropologists, *The Counter-counterinsurgency Manual or, Notes on Demilitarizing American Society*, Chicago: Prickly Paradigm Press, 2009, σ. 59-76.
- Qureshi, Emran και Sells, Michael A. “Introduction: Constructing the Muslim Enemy”, στο Emran Qureshi και Michael A. Sells (επιμ.), *The New Crusades: Constructing the Muslim Enemy*, New York: Columbia University Press, 2003, σ. 1-47.
- Ραζάκ, Ολιβιέ. *Πολιτική ιστορία του συρματοπλέγματος*, μτφρ. Διονύσης Παπαδουκάκης, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2008.
- Reeve, Richard και Pelter, Zoë. *From New Frontier to New Normal: Counter-terrorism Operations in the Sahel-Sahara*, London: Remote Control Project, 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/sites/default/files/From%20New%20Frontier%20to%20New%20Normal%20-%20Counter-terrorism%20operations%20in%20the%20Sahel-Sahara.pdf>.
- Reid, Julian. “Foucault on Clausewitz: Conceptualizing the Relationship Between War and Power”, *Alternatives*, 28, 2003, σ. 1-28.
- . “Deleuze’s War Machine: Nomadism Against the State”, *Millennium: Journal of International Studies*, 32 (1), 2003, σ. 57-85.
- . “The Disastrous Politically Debased Subject of Resilience”, *Development Dialogue*, 58, 2012, σ. 67-79.
- Remote Control Project. *New Ways of War: Is Remote Control Warfare Effective?*, 2014, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://remotecontrolproject.org/wp-content/uploads/2014/10/Remote-Control-Digest.pdf>.
- Revel, Judith. *Το άλλο πρόσωπο του πολέμου: Clastres - Deleuze - Foucault*, μτφρ. Παναγιώτης Καλαμαράς, Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2003.
- Robinson, Linda. “A Few Observations on the New Counterinsurgency Manual”, *Small Wars Journal*, 6 Μαΐου 2014, σ. 1-2, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/a-few-observations-on-the-new-counterinsurgency-manual>.
- Rogers, Paul. “Remote Control: Light on New War”, *Open Democracy*, 15 Οκτωβρίου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://www.opendemocracy.net/paul-rogers/remote-control-light-on-new-war>.
- Rosenau, William G. “‘Every Room Is a New Battle’: The Lessons of Modern Urban Warfare”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 20, 1997, σ. 371-394.
- Ross, Alice K., Serle, Jack και Wills, Tom. *Tracking Drone Strikes in Afghanistan: A Scoping Study*, Remote Control, 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση

<http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/sites/default/files/TBIJ-Afghanistan-Report1%20%281%29.pdf>.

Rotbard, Sharon. “Urbicide”, στο Sharon Rotbard, *White City, Black City: Architecture and War in Tel Aviv and Jaffa*, Tel Aviv: Babel, 2005, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://babelarchitectures.blogspot.gr/2009/07/urbicide.html>.

Saborio, Sebastian. “The Pacification of the Favelas: Mega Events, Global Competitiveness, and the Neutralization of Marginality”, *Socialist Studies*, 9 (2), 2013, σ. 130-145.

Σαρηγιάννης, Γιώργος. «Παραγκουπόλεις, ένα τυπικό καπιταλιστικό φαινόμενο», *Διάπλους*, 28, 2008, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://historiasmarginales.wordpress.com/2009/03/05/paragoupolis/>.

Sassen, Saskia. “When the City Itself Becomes a Technology of War”, *Theory, Culture & Society*, 27 (6), 2010, σ. 33-50.

Schmitt, Carl. *Theorie des Partisanen: Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen*, Berlin: Duncker & Humblot, 1963.

———. *Η έννοια του πολιτικού*, μτφρ. Αλίκη Λαβράνου, Αθήνα: Κριτική, 1988.

———. *Η Θεωρία του αντάρτη: Παρεμβολή στην έννοια του πολιτικού*, μτφρ. Σίσσυ Χασιώτη, Αθήνα: Πλέθρον, 1990.

———. *Πολιτική θεολογία: Τέσσερα κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας*, μτφρ. Παναγιώτης Κονδύλης, Αθήνα: Λεβιάθαν, 1994.

———. “Total Enemy, Total War and Total State”, στο Carl Schmitt, *Four Articles (1931-1938)*, μτφρ. Simona Draghici, Washington, DC: Plutarch Press, 1999, σ. 28-36.

———. “Neutrality According to International Law and National Totality”, στο Carl Schmitt, *Four Articles (1931-1938)*, μτφρ. Simona Draghici, Washington, DC: Plutarch Press, 1999, σ. 37-45.

———. *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*, μτφρ. G. L. Ulmen, New York: Telos Press Publishing, 2006.

———. “*Großraum* versus Universalism: The International Legal Struggle over the Monroe Doctrine”, στο Stephen Legg (επιμ.), *Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt: Geographies of the Nomos*, μτφρ. Matthew Hannah, London & New York: Routledge, 2011, σ. 46-54.

Schmitt, Carl και Kempner, Robert M. W. *Ο Καρλ Σμιτ στο δικαστήριο της Νυρεμβέργης*, μτφρ. Ταξιαρχία Φερπάιλτ, Αθήνα: Εκδόσεις Συγχρονικότητα, 2013.

Schneider, James J. “T.E. Lawrence and the Mind of an Insurgent”, *Army*, 55 (7), 2005, σ. 31-37.

Senellart, Michel. “Course Context”, στο Michel Foucault, *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977-78*, μτφρ. Graham Burchell, New York: Palgrave Macmillan,

2007, σ. 369-401.

Sennett, Richard. *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*, London: Faber and Faber, 1994.

Shaw, Martin. “New Wars of the City: Relationships of ‘Urbicide’ and ‘Genocide’”, στο Stephen Graham (επιμ.), *Cities, War and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*, Oxford: Blackwell Publishing, 2004, σ. 141-153.

Simon, Steven και Stevenson, Jonathan. “The End of Pax Americana: Why Washington’s Middle East Pullback Makes Sense”, *Foreign Affairs*, 94 (6), 2015, σ. 5, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://www.foreignaffairs.com/articles/middle-east/end-pax-americana>.

Σκαλτσάς, Κωνσταντίνος. *Αί συμβάσεις της Γενεύης 1949*, Αθήνα: Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, 1989.

Slater, Tom. “The Resilience of Neoliberal Urbanism”, *Open Democracy*, 28 Ιανουαρίου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.opendemocracy.net/opensecurity/tom-slater/resilience-of-neoliberal-urbanism>.

Slomp, Gabriella. “Carl Schmitt on Friendship: Polemics and Diagnostics”, στο Preston King και Graham M. Smith (επιμ.), *Friendship in Politics: Theorizing Amity In and Between States*, New York: Routledge, 2007, σ. 83-97.

———. *Carl Schmitt and the Politics of Hostility, Violence, and Terror*, London: Palgrave Macmillan, 2009.

Smith, Neil. *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*, London & New York: Routledge, 1996.

Sörensen, Stilhoff Jens και Söderbaum, Fredrik. “Introduction: The End of the Development-Security Nexus?”, *Development Dialogue*, 58, 2012, σ.7-19.

Σουν Τζου. *Η τέχνη του πολέμου*, μτφρ. Δημήτρης Ν. Παυλάκης, Αθήνα: Οδυσσεάς-Φορμιγξ, 2009.

Spiller, Roger J. “Urban Warfare: Its History and Its Future”, στο William G. Robertson (επιμ.), *Block by Block: The Challenges of Urban Operations*, Fort Leavenworth, KS: U.S. Army Command and Staff College Press, 2003, σ. 439-450.

Staid, Andrea. *Arditi del Popolo: Ο πρώτος ένοπλος αγώνας ενάντια στο φασισμό, 1921-1922*, μτφρ. Σόνια Μαρίνου, Αθήνα: εκδόσεις Ευτοπία, 2012.

Σταυρίδης, Σταύρος. *Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2002.

———. «Κριτική της αρχιτεκτονικής και κριτική κατοίκηση», στο συλλογικό τόμο *Τεχνών Κρίσεις: Κείμενα για την Κριτική*, Αθήνα: Εκδόσεις Dian, 2002, σ. 37-53.

———. *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010.

- Stevenson, Deborah. *Πόλεις και αστικοί πολιτισμοί*, μτφρ. Ιουλία Πεντάζου, Αθήνα: Κριτική, 2007.
- Stoler, Ann Laura. *Race and the Education of Desire: Foucault's History Of Sexuality and the Colonial Order of Things*, Durham & London: Duke University Press, 1995.
- Taber, Robert. *Θεωρία και πρακτική του ανταρτοπόλεμου: Ο «πόλεμος του ψύλλου»*, μτφρ. Σπύρος Μάνδρος, Αθήνα: Κάλβος, 1976.
- Ταγκυέφ, Πιερ-Αντρέ. *Τι είναι αντισημιτισμός;*, μτφρ. Αναστασία Ηλιαδέλη και Ανδρέας Πανταζόπουλος, Αθήνα: Εστία, 2011.
- Taw, Jennifer Morrison και Hoffman, Bruce. *The Urbanization of Insurgency: The Potential Challenge to U.S. Army Operations*, Santa Monica, CA: RAND Corporation, 1994, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2005/MR398.pdf.
- Τερζόγλου, Νικόλαος-Ιων. *Ιδέες του χώρου στον εικοστό αιώνα*, Αθήνα: Νήσος, 2009.
- The Bureau of Investigative Journalism. “Get the data: Drone wars”, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <https://www.thebureauinvestigates.com/category/projects/drones/drones-graphs/>.
- The Encyclopedia of War: From Ancient Egypt to Iraq*, London: Dorling Kindersley, 2012.
- Thomas, Timothy L. “The Battle of Grozny: Deadly Classroom for Urban Combat”, *Parameters*, 29 (2), 1999, σ. 87-102, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/Articles/99summer/thomas.htm>.
- Tomes, Robert R. “Relearning Counterinsurgency Warfare”, *Parameters*, 34 (1), 2004, σ. 16-28.
- Traverso, Enzo. *Οι ρίζες της ναζιστικής βίας: Μια ευρωπαϊκή γενεαλογία*, μτφρ. Νίκος Κούρκουλος, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2013.
- Trinquier, Roger. *Modern Warfare: A French View of Counterinsurgency*, μτφρ. Daniel Lee, Connecticut & London: Praeger Security International, 2006.
- Tucker, Evan. “Who Needs the NSA When We Have Facebook?”, στο Kristian Williams, Will Munger και Lara Messersmith-Glavin, *Life During Wartime: Resisting Counterinsurgency*, Oakland & Edinburgh: AK Press, 2013, σ. 289-312.
- Ucko, David H. “Regimes and Revolt: Authoritarian Ways of Counterinsurgency”, *War on the Rocks*, 20 Ιανουαρίου 2016, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://warontherocks.com/2016/01/regimes-and-revolt-authoritarian-ways-of-counterinsurgency/>.
- Ulmen, G. L. “Translator’s Introduction”, στο Carl Schmitt, *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*, μτφρ. G. L. Ulmen, New York: Telos Press Publishing, 2006, σ. 9-34.
- US Army Field Manual 2-01.3: Intelligence Preparation of the Battlefield/Battlespace*, Washington, DC: Headquarters Department of the Army, 2009, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση

<http://www.bits.de/NRANEU/others/amd-us-archive/fm2-01-3%2809%29.pdf>.

US Army Field Manual 3-06: Urban Operations, Washington, DC: Headquarters Department of the Army, 2006, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση

http://armypubs.army.mil/doctrine/DR_pubs/dr_a/pdf/fm3_06.pdf.

US Army Field Manual 3-24/MCWP 3-33.5: Counterinsurgency, Washington, DC: Headquarters Department of the Army, 2006, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση

<http://usacac.army.mil/cac2/Repository/Materials/COIN-FM3-24.pdf>.

US Army Field Manual 3-24/MCWP 3-33.5: Insurgencies and Countering Insurgencies,

Washington, DC: Headquarters Department of the Army, 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://armypubs.army.mil/doctrine/DR_pubs/dr_a/pdf/fm3_24.pdf.

US Army Field Manual 3-90-1: Offense and Defense, Vol.1, Washington, DC: Headquarters Department of the Army, 2013, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση

http://armypubs.army.mil/doctrine/DR_pubs/dr_a/pdf/fm3_90_1.pdf.

Vidler, Anthony. “Spatial Violence”, *Assemblage*, 20, 1993, σ. 84-85.

Virilio, Paul. *Πόλεμος και κινηματογράφος*, μτφρ. Τίτικα Δημητρούλια, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2003.

Wacquant, Loïc. “The Militarization of Urban Marginality: Lessons from the Brazilian Metropolis”, *International Political Sociology*, 2 (1), 2008, σ. 56-74.

Wall, Tyler. “Unmanning the Police Manhunt: Vertical Police as Pacification”, *Socialist Studies*, Vol.9, Number 2, Winter 2013, σ. 32-56.

Weizman, Eyal. “The Politics of Verticality”, *Open Democracy*, 23 Απριλίου 2002, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση https://www.opendemocracy.net/ecology-politicsverticality/article_801.jsp.

———. “Strategic Points, Flexible Lines, Tense Surfaces, and Political Volumes: Ariel Sharon and the Geometry of Occupation”, στο Stephen Graham (επιμ.), *Cities, War and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*, Oxford: Blackwell Publishing, 2004, σ. 172-191.

———. «Τα εγκλήματα των αρχιτεκτόνων», μτφρ. Μαριάννα Λεμπρέν, *futura*, 9, 2004, σ. 38-41.

———. “Archipelago of Exception: Sovereignities of Extraterritorialities”, εναρκτήρια εισήγηση στο ομώνυμο συνέδριο που έλαβε χώρα στο Centre for Contemporary Culture in Barcelona, 10-11 Νοεμβρίου 2005. Διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://roundtable.kein.org/node/698>.

———. “Lethal Theory”, *LOG Magazine*, 7, 2006. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.scribd.com/doc/57693125/Eyal-Weizman-Lethal-Theory>.

———. «Εισαγωγή» στο Thomas Robert Bugeaud, “The War of Streets and Houses”, *Cabinet*, 22, 2006, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://cabinetmagazine.org/issues/22/bugeaud.php>.

- . “Legislative Attack”, *Theory, Culture & Society*, 27 (6), 2010, σ. 11-32.
- Weizman, Eyal και Misselwitz, Phillip. «Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις ως αστικός σχεδιασμός», μτφρ. Μαριάννα Λεμπρέν, *futura*, 9, 2004, σ. 42-61.
- Williams, Kristian. “The Other Side of the COIN: Counterinsurgency and Community Policing”, στο Kristian Williams, Will Munger και Lara Messersmith-Glavin, *Life During Wartime: Resisting Counterinsurgency*, Oakland & Edinburgh: AK Press, 2013, σ. 83-110.
- Χωραφάς, Βαγγέλης και Ριζάς, Λευτέρης. «Επίλογος», στο Βαγγέλης Χωραφάς και Λευτέρης Ριζάς (επιμ.), *Ιράκ: Ένα δεύτερο Βιετνάμ*, Αθήνα: The Monthly Review Imprint, 2005.
- Zambri, John. “Counterinsurgency and Community Policing: More Alike than Meets the Eye”, *Small Wars Journal*, 8 Ιουλίου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/counterinsurgency-and-community-policing-more-alike-than-meets-the-eye>.
- Zambri, John και Sutliff, Usha. “Reflections on the Militarization of American Law Enforcement: An Adaptive Consequence to an Irregular Criminal Threat”, *Small Wars Journal*, 18 Νοεμβρίου 2014, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/reflections-on-the-militarization-of-american-law-enforcement-an-adaptive-consequence-to-an>.
- Zarmanian, Thalin. “Ordnung und Ortung/ Order and Localisation”, στο Stephen Legg (επιμ.), *Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt: Geographies of the Nomos*, μτφρ. Matthew Hannah, London & New York: Routledge, 2011, σ. 291-297.
- Zhuoqian, Shen και Suiping, Zhou. “Behavior Representation and Simulation for Military Operations on Urbanized Terrain”, *Simulation*, 82 (9), 2006, σ. 593-607.
- Žižek, Slavoj. *Καλωσορίσατε στην έρημο του πραγματικού!: Πέντε δοκίμια για την 11η Σεπτεμβρίου και για άλλες συναφείς ημερομηνίες*, μτφρ. Βίκυ Ιακώβου, Αθήνα: Scripta, 2003.
- . *Βία: Έξι λοξοί στοχασμοί*, μτφρ. Νεκτάριος Καλαϊτζής, Αθήνα: Scripta, 2010.
- Zweibelson, Ben. “The US in Afghanistan: Follow Sun Tzu rather than Clausewitz to Victory”, *Small Wars Journal*, 11 Δεκεμβρίου 2010, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/621-zweibelson.pdf>.
- . “Breaking Barriers to Deeper Understanding: How Post-Modern Concepts Are ‘Value-Added’ to Military Conceptual Planning Considerations”, *Small Wars Journal*, 21 Σεπτεμβρίου 2011, διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/breaking-barriers-to-deeper-understanding-how-post-modern-concepts-are-%E2%80%98value-added-%E2%80%99-to-mil>.